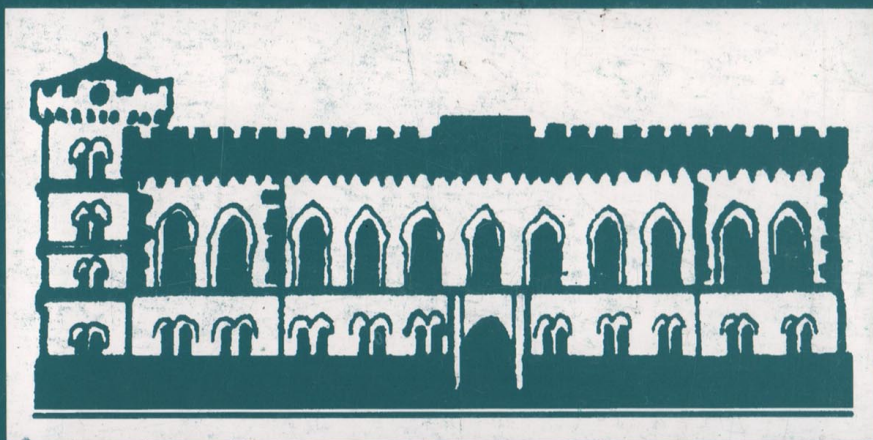

MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI
Serie nouă
ARHEOLOGIE - ISTORIE
VI

EDITURA MIRTON TIMIȘOARA
1998

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE

VI

1998

MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE

VI

EDITURA MIRTON
Timișoara, 1998

Colegiul de redacție:

Dr. FLORIN DRAȘOVEAN, director al Muzeului Banatului, editor coordonator
TATIANA BĂDESCU, director adjunct al Muzeului Banatului
FLORIN MEDELEȚ, redactor șef, responsabil de număr
VALENTIN CEDICĂ, DAN LEOPOLD CIOBOTARU, secretari de redacție
VASILE DUDAȘ, MIRCEA MARE, VASILE RĂMNEANȚU, PETRU ROGOZEA,
NICOLETA DEMIAN, membri

Vigneta copertei: WILIAM VASTAG

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872–1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928–1931

Tibiscus, 1971–1979

Orice corespondență se va adresa Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara

Please send any mail to: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO – 1900 Timișoara

Tout correspondence sera envoyée à l'adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO – 1900 Timișoara

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO – 1900 Timișoara

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

CUPRINS

SOMMAIRE

INHALT

CONTENTS

MUZEUL BANATULUI, 1872-1997, 125 DE ANI DE ACTIVITATE MUZEALĂ

FLORIN DRAȘOVEAN, Cuvânt la deschiderea festivă a manifestărilor prilejuite de aniversarea a 125 de ani de la înființarea Muzeului Banatului	13
Programul manifestărilor dedicate celei de a 125-a aniversări a Muzeului Banatului, 24-26 septembrie 1997	19

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MUZEULUI BANATULUI

LILIANA ROȘIU, Amenajarea Castelului Huniazilor din Timișoara ca muzeu al Banatului	31
IOAN VIRGILIU OPREA, VALERIA OPREA, Contribuții în domeniul biologiei ale cercetătorilor timișoreni în periodicul Muzeului Banatului din Timișoara	47
ARISTIDA GOGOLAN, LIDIA MARIA GAGA, Cronica secției de etnografie. 1974 – 1997	51
LILIANA IUGA, LILIANA AGACHE, REGHINA OBRAD, Laboratorul zonal din Timișoara. 22 de ani de activitate în slujba patrimoniului cultural	57

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

DAN LEOPOLD CIOBOTARU, Plastica neolitică din așezarea de la Foeni – Sălaș (jud. Timiș). <i>The Neolithic cultic artefacts from the Foeni – Sălaș site (Timiș County)</i>	73
GHEORGHE LAZAROVICI, Plastica monumentală de la Parța. <i>The monumental terra cotta from Parța</i>	83
FLORIN DRAȘOVEAN, TIBERIU MARIȘ, Așezarea neolitică târzie de la Zlaști (jud. Hunedoara). <i>The Late Neolithic settlement from Zlaști (Hunedoara County)</i>	93

EUGEN COMȘA, Ocupațiile comunităților culturii Vinča din Banat și din Oltenia. <i>Les occupations des gens de la culture de Vinča sur le territoire du Banat et d'Oltenie</i>	121
GEORGETA EL SUSI, Studiu preliminar al materialului faunistic din așezarea neolitică Parța- tell II (jud. Timiș). <i>Preliminary Report on the Faunal Material from the Neolithic Settlement from Parța- tell II (Timiș County)</i>	129
SABIN ADRIAN LUCA, NEȚA IERCOȘAN, Noi descoperiri de artă plastică antropomorfă preistorică din zona Careiului. <i>Nouvelles decouvertes de plastique anthropomorphe dans la zone de Carei</i>	153
MARIUS MUNTEAN, Considerații antropologice asupra unor fragmente osoase provenite din morminte tumulare din eneolitic. <i>Anthropological considerations on some bone fragments from tumular Eneolithic graves</i>	167
GABRIEL CRĂCIUNESCU, Aria de formare și răspândire a culturii Verbicioara. <i>A propos de l'espace de formation et diffusion de la culture Verbicioara</i>	171
PETRU ROGOZEA, Repertoriul localităților cu descoperiri aparținând grupului cultural Balta Sărată. <i>The Balta Sărată type finds from Banat</i>	183
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, Câteva morminte plane de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului din hotarul comunei Voiteni. <i>Some flat cremation graves from the end of the Bronze Age, unearthed within the Voiteni commune boundaries (Timiș County)</i>	197
VALENTIN CEDICĂ, Descoperiri din prima epocă a fierului făcute la Sănnicolau Mare (jud. Timiș). <i>Early Iron Age materials from Sănnicolau Mare (Timiș County)</i>	209
IOSIF VASILE FERENCZ, Cele mai timpurii descoperiri celtice din sud-vestul Transilvaniei. <i>Les plus anciennes decouvertes celtiques dans le sud-ouest de la Transylvanie</i>	215
EDUARD NEMETH, Două antefixe romane de la Berzovia. <i>Zwei in Berzovia entdekete römische Antefixe</i>	227
DOINA BENEĂ, Reliefuri sculpturale votive tibiscense (I). <i>Votive reliefs from Tibiscum</i>	233

MARIUS GREC, Urme de încălțăminte pe materialul tegular din castrul de la Potaissa. <i>Shoe-prints from tegular material from the Roman camp of Potaissa</i>	241
DANIELA TĂNASE, În legătură cu unele fragmente ceramice descoperite la Timișoara – Pădurea Verde în 1956. <i>Discussion sur des fragments ceramiques decouverts a Timișoara – Pădurea Verde</i> (Dept. de Timiș) en 1956	251
SEVER DUMITRAȘCU, Ulfila și germanitatea. <i>Ulfilas et le monde germanique (Germanentum)</i>	263
MIRCEA MARE, Rituri și ritualuri de înmormântare în Banatul românesc între sec. IV-IX. <i>Funeral rites and rituals in the Romanian Banat between 4th – 9th centuries</i>	285
FLORIN MEDELEȚ, O descoperire de factură avară la Sânnicolau Mare (Jud. Timiș). <i>An Avar find from Sânnicolau Mare (Timiș County)</i>	307
MARIUS MUNTEAN, Determinarea antropologică a unui craniu din perioada prefeudală (sec. VII-VIII) găsit la Sânnicolau Mare (jud. Timiș). <i>Anthropological determinaiion of an Early Medieval human skull found near</i> <i>Sânnicolau Mare, Timiș County</i>	317
ADRIAN BEJAN, MIRCEA MARE, Dudeștii Vechi – Pusta Bucova, necropola și morminte de înhumăție din sec. VI-XII (II). <i>Dudeștii Vechi – Pusta Bucova, necropole et tombeaux d'inhumation des</i> <i>Vle – XIIe siecles (II)</i>	323
MARIUS MUNTEAN, Studiul antropologic al scheletelor provenite din necropola medievală timpurie de la Simeria Veche (Jud. Hunedoara). <i>Anthropological study of the skeletons from the Eraly Medieval necropolis from</i> <i>Simeria Veche (Hunedoara County)</i>	339
ZENO – KARL PINTER, Spade medievale din colecția Muzeului Banatului din Timișoara (sec. X – XIV). <i>Medieval swords from the Museum of Banat collections (10th – 14th centuries)</i>	373
VASILE BORONEANȚ, PASCU HUREZAN, PETER HUGEL, Cercetări privind exploatările miniere de la Cladova (com. Păuliș, jud. Arad) și din partea de SV a masivului Highiș. <i>Forschungen bezüglich des Bergbaues in der Gegend von Cladova (Kr. Arad)</i> <i>und im Südwesten des Highiș Gebirges</i>	381

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

IOAN HAȚEGAN, Vlad Țepeș și Pavel Chinezu în luptele antiotomane din anii 1475-1476. <i>Vlad Țepeș und Pavel Chinezu, Teilnehmern an den antiotomanischen Kämpfe</i>	393
ANA SUBI, Medievalul punitiv și domnia românească. <i>Le medieval punitive et le regne roumaine</i>	407
LIVIU GROZA, Documente mai puțin cunoscute despre asediul și cucerirea Timișoarei de către Eugeniu de Savoya în octombrie 1716. <i>Weniger bekannte Urkunden die die Belagerung und Eroberung der Festung Temesvar von Eugeniu von Savoyen im Oktober 1716 betreffen</i>	417
ELEONORA CALINCOF, Tortura în Banat (1770-1776). <i>Die Tortur in Banat (1770-1776)</i>	431
GHEORGHE FIRCIK, Luminism și franmasonerie în Transilvania secolului al XVIII-lea. <i>Enlightenment and freemasonry in Transylvania of the 18th century</i>	471
MARLEN NEGRESCU, Repere legislative privind administrația comitatului Timiș la sfârșitul secolului al XIX-lea. <i>Legislative acts concerning the administration of the Timiș county at the end of the 19th century</i>	477
CORNEL AMZA, Sprijinul acordat de banca "Făgețeană" din Făget societăților și instituțiilor culturale din zona Făget. <i>The backup given by the "Făgețeană" bank in Făget to the cultural societies and institutions in the area of Făget</i>	481
IOAN OCTAVIAN RUDEANU, Un bănațean – protosincol la Budapesta: Ghenadie G. Bogoeviciu. <i>A "protosincol" from Banat in Budapest: Ghenadie G. Bogoeviciu</i>	487
ION MUNTEANU, RODICA MUNTEANU, The evolution of the population of the historical Banat at the beginning of the 20 th century	493
NICOLAE MARCEL MORAR, Aspecte privind problema evreiască în prima jumătate a secolului XX în Transilvania și Banat. <i>Des aspects concernant le probleme des Juifs dans la premiere moitie du XX-eme siecle en Transylvanie et Banat</i>	505
VASILE RĂMNEANȚU, Relațiile bisericești româno – sârbe în perioada 1919 – 1929. <i>Romanian – Serbian church relations between 1919 – 1929</i>	511

EUSEBIU-MARCEL NARAI, Activitatea P.S.D. din județul Caraș în perioada; noiembrie 1946 – decembrie 1947.	
<i>Die Aktivitat der sozial demokratische Partei im Kreise Caraș zwischen November 1946 – Dezember 1947</i>	527

ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE, CATALOAGE, VARIA

RAOUL-M. ȘEPTILICI, Moneta romană republicană din colecția Muzeului Banatului. <i>The source of the Roman republican coins in the collection of the Trimișoara Banat Museum</i>	535
MARIA BASARAB, Istorie și cultură în predosloviile cărților vechi românești. <i>History and culture in the prefaces of some old Romanian books</i>	609
FLORIN MEDELEȚ, Toponimie din Banat. <i>Toponymy from Banat</i>	617
RODICA GIURGIU, Începuturile teatrului liric din Timișoara. <i>The beginnings of the lyrical theater from Timișoara</i>	623
AUGUSTIN MUREȘAN, Două tipare sigilare ale satului Bonțești, comuna Gurahonț, județul Arad. <i>Zwei Siegelstempel des Dorfes Bonțești, Gemeinde Gurahonț, Kreis Arad</i>	647
NATALIA DASCĂL, Documente privind istoria orașului Timișoara în colecțiile Muzeului județean Arad. <i>Dokumente bezüglich der Geschichte der Stadt Temesvar aus den Sammlungen des Arader Museum</i>	653
FLORIN MEDELEȚ, Copacul de fier din Timișoara. <i>The Iron Tree from Timișoara</i>	665
LILIANA IUGA, Conservarea și restaurarea “Copacului de fier” din Timișoara <i>Conservation and restoration of the “Iron Tree” from Timișoara</i>	673
ALEXANDRU FOTA, Executarea unei replici a “Pomului de fier” (al breslelor) din Timișoara. <i>The construction of a copy of the Iron Tree (the guilds’ tree) from Timișoara</i>	679
ALEXANDRU FLUTUR, Reamplasarea lapidariului roman de la Muzeul Banatului. <i>The relocation of the Roman Lapidarium from the Banat Museum</i>	687

RECENZII

<i>Paul Bidwell și Stephen Speak, Excavations at South Shields Roman Fort, vol. I, The Society of Antiquaries of Newcastle upon Tyne with Tyne and Wear Museums, 1994 (Eduard Nemeth)</i>	697
---	-----

<i>Câteva clarificări ale unor "Clarificări privind cercetările de la Hodoni (jud. Timiș) din anii 1959-1960" ... și câte ceva despre un op (Florin Drașovean, Dumitru Țeicu, Marius Muntean)</i>	701
---	-----

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

Colectivul secției de istorie a Muzeului Banatului (<i>Vasile Dudaș</i>)	709
Studii publicate de membrii secției de istorie în anul 1997 (<i>Vasile Dudaș</i>)	710
Activitatea expozițională	711
Manifestări științifice	711
Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anul 1997 (<i>Mircea Mare</i>)	712
Creșterea patrimoniului secției de istorie	713
Creșterea patrimoniului numismatic al Muzeului Banatului între 1995-1997 (<i>Nicoleta Toma</i>)	714
Publicații intrate în patrimoniul bibliotecii Muzeului Banatului prin schimb național, internațional, donații și achiziții între februarie 1997 – mai 1998 (<i>Valeria Arjoca</i>)	717
Fondul documentar <i>Marius Moga</i> (<i>Vasile Dudaș</i>)	726

OBITUARIA

Marian Gumă (1951-1998)	727
-------------------------------	-----

NORME DE PUBLICARE	733
--------------------------	-----

ABREVIERI	743
-----------------	-----

MUZEUL BANATULUI
— 1872-1997 —
125 DE ANI DE ACTIVITATE MUZEALĂ

CUVÂNT LA DESCHIDEREA FESTIVĂ A MANIFESTĂRILOR PRILEJUITE DE ANIVERSAREA A 125 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA MUZEULUI BANATULUI

Florin Drașovean

Distinse oficialități,
Doamnelor și domnilor,

Cu 25 de ani în urmă, la aniversarea a 100 de ani de activitate muzeografică la Timișoara, unul dintre iluștrii fii ai Banatului, regretatul academician Constantin Daicoviciu, și-a început alocuțiunea cu adagiul latin *Laurum date lauro dignis*. Acesta nu era un artificiu oratoric menit a capta auditoriul, ci făcea parte din criteriile învățatului, care socotea competența și valoarea drept singurele cu adevărat definitorii în aprecierea faptelor unei persoane sau colectivități.

Acest principiu, de a cinsti pe cei vrednici, este cu atât mai actual cu cât astăzi aniversăm 125 de ani de la înființarea Muzeului Banatului, un moment cum nu se poate mai potrivit în a aduce prinosul recunoștinței noastre tuturor acelor care au fondat Societatea de Istorie și Arheologie din Banat, ca și tuturor acelor care au trudit pe ogorul muzeografiei bănățene. Gândurile și sentimentele noastre nu se pot detașa acum, în această clipă de sărbătoare, de amintirea pioasă a ctitorilor de acum 125 de ani, a lui Ormós Zsigmond, Miletz János, Szentklaray Jenő, Berkeszi István ș.a., a celor care au dezvoltat muzeul în perioada interbelică, Ioachim Miloia și Aurel Ciupe și, nu în ultimul rând, a lui Marius Moga. Tot aici omagiez pe toți cei care și-au legat destinul de soarta acestei instituții, pe directorii muzeului din ultimii 25 de ani, pe toți colaboratorii acestora, fără a căror dăinuire Muzeul Banatului nu ar fi fost ceea ce este acum: o instituție modernă și dinamică.

Poate primul dintre ei este regretatul profesor Marius Moga, cel care a fost directorul acestei instituții mai bine de 25 de ani. Omagiindu-l pe el, cel mai vrednic dintre toți, doresc să îi omagiez pe cei care au pus piatra filosofală a științei și credinței lor în valorile trecutului la temelia instituției noastre.

Marius Moga, fiu al Blajului, a fost numit în 1945 șeful nou-înființatei stațiuni de cercetări a Muzeului bănățean, iar din 1950 a devenit directorul acestei instituții, pe care o va conduce, cu competență, energie și dăruire, până la pensionarea sa în 1974.

Încă de la început, profesorul Marius Moga a izbutit, datorită eforturilor sale, să obțină pentru Muzeul Banatului castelul Huniade, clădire ce se afla, în acel moment, în proprietatea Ministerului de Război. În paralel, Marius Moga a dus o activitate laborioasă, îndreptată spre salvarea patrimoniului cultural mobil al Banatului, izbutind, în acei ani grei, să conserve numeroase valori culturale, pe care le-a adăpostit în Muzeul Banatului. În depozitele și mai apoi în expozițiile acestuia s-au concentrat astfel un număr important de obiecte de patrimoniu, care și astăzi fac mândria instituției noastre. În același timp cu organizarea Muzeului Banatului, Marius Moga a activat alături de alți corifei ai muzeologiei românești la organizarea expozițiilor muzeale din Ardeal și Banat.

Odată obținută clădirea castelului Huniade, Marius Moga depune o activitate admirabilă în vederea obținerii fondurilor necesare pentru consolidarea și restaurarea acesteia. Odată realizate aceste lucrări, în colaborare cu oameni de cultură și muzeografi bănățeni, dintre care îi amintim pe I.H. Crișan, O. Radu, E. Nadra, D. Linția, I. Dihor, Fr. Fendt, Fr. Ferch, N. Țăranu ș.a., Marius Moga a avut o contribuție decisivă la întocmirea și coordonarea tematicilor expozițiilor de bază ale secțiilor de artă, etnografie, științele naturii și istorie. Totodată a inițiat o cercetare etnografică complexă, care a avut ca rezultat direct constituirea bogatului patrimoniu etnografic ce a stat, mai apoi, la baza înființării secției de etnografie. În paralel s-a preocupat și de organizarea expoziției de artă, tematica sa fiind, și astăzi, în linii generale, valabilă.

Îmbogățirea patrimoniului și necesitatea lărgirii spațiului expozițional l-au determinat pe Marius Moga să depună o activitate laborioasă în sensul obținerii și a altor clădiri, pentru constituirea unor muzee separate. Astfel, a reușit să determine transferarea în administrarea Muzeului Banatului a Bastionului cetății și a clădirii de pe Bulevardul Victoriei, în care vor ființa secția de etnografie și, până în 1978, muzeul de artă. Cultura sa deosebită precum și cunoașterea în profunzime a celorlalte științe i-a permis să ajungă la ideea necesității unui muzeu etnografic în aer liber. Pentru acesta, Marius Moga a obținut terenul de la Pădurea Verde pe care se află și astăzi Muzeul Satului Bănățean, muzeu constituit, în bună parte, datorită eforturilor și priceperii sale.

Iată deci, în aproape 17 ani, de la un muzeu bănățean care își onora această calitate doar cu numele, Marius Moga a dezvoltat o instituție muzeală care, prin patrimoniu, expoziții, teme de cercetare, se poate mândri în plenitudinea sa cu numele de Muzeu al Banatului. Pentru aceasta, și nu îmi este teamă că greșesc, Marius Moga poate fi numit părintele Muzeului Banatului.

În paralel cu activitatea expozițională el se preocupă intens de cercetarea fundamentală de muzeu, atât în domeniul său de specialitate, arheologia, cât și în cel etnografic, istoric și al istoriei artei. Astfel, în acele decenii, Marius Moga a efectuat cu competență cercetări arheologice în siturile de la Parța, Cornești, Hodoni, Giulvăz, Tibiscum – Jupa, Berzovia, Orșova, Jdioara ș.a..

Tot astfel, el semnalează pentru prima dată, într-un important studiu etnografic, existența în arhitectura populară bănățeană a sculpturii în lemn. În aceeași perioadă, împreună cu profesorul I.I. Russu, a publicat primul catalog sistematic al unei colecții integrale a Muzeului Banatului, cel al lapidariului de epocă romană.

Nu am avut șansa să-l cunosc în acea perioadă pe profesorul Marius Moga decât indirect, din studiul arhivei muzeului, unde am văzut superba luptă dată cu mai marii timpului pentru dezvoltarea muzeului. Totuși, târziu, după 1990, în ultimii ani vieții sale, l-am întâlnit. M-a impresionat la el ceea ce prețuiau toți colaboratorii săi: cunoștințele enciclopedice pe care le împărțea cu generozitate celor cu adevărat dornici de cunoaștere, tăria de caracter și credința nestrămutată că doar prin muncă pot fi învinse toate obstacolele.

Și pentru că, pe lângă laude, trebuie să aducem celor vrednici, tuturor acelora care au slujit cu cinste și devotament acest muzeu, și pioasa noastră amintire, propun ca în memoria lor să păstrăm în cugetul nostru un moment de reculegere, păstrându-le pururi vie amintirea.

Aspecte de la deschiderea festivă

Aspecte de la vernisajul expoziției aniversare

125 DE ANI DE ACTIVITATE MUZEALĂ LA TIMIȘOARA

**Programul manifestărilor dedicate celei de-a 125-a
aniversări a Muzeului Banatului
24-26 septembrie 1997**

24 septembrie 1997

Ora 10,00

- Deschiderea festivă a manifestărilor prilejuite de aniversarea a 125 de ani de la înființarea Muzeului Banatului

ORA 11,30

- Decernarea titlurilor de *Membru de onoare al Muzeului Banatului* și a medaliei jubiliare

Ora 12,00

- Vernisajul expoziției *Muzeul Banatului – file de istorie* (Muzeul Banatului, Piața Huniade nr.1)

Ora 15,30

- Sesiunea de comunicări științifice – secția de istorie
- Sesiunea de comunicări științifice – secția de etnografie
- Sesiunea de comunicări științifice – secția de științele naturii
- Sesiunea de comunicări științifice – secția de artă
- Sesiunea de comunicări științifice – secția de restaurare și conservare

25-26 septembrie 1997

Ora 9,00

- Sesiunile de comunicări științifice (pe secțiuni)

Deschiderea festivă din 24 septembrie 1997

Constituită la 25 iulie 1872, din inițiativa lui Ormós Zsigmond, Societatea de Istorie și Arheologie a devenit în anul 1885 – prin unificarea cu Asociația Muzeală (1884) – Societatea Muzeală de Istorie și Arheologie (cu actuala titulatură, de Muzeul Banatului, această instituție figurează din 1935).

În acest moment aniversar, marcând 125 de ani de existență a Muzeului Banatului, au fost rostite alocuțiuni de către d-nii Carol König, reprezentantul minorităților din guvern, Gheorghe Ciuhandu, primar al Timișoarei, Corneliu Bucur, director al Muzeului de Etnografie din Sibiu și Florin Drașovean, director al Muzeului Banatului. Au fost transmise mesaje din partea Academiei Române, a Academiei Serbiei de Științe și Artă și a Arhivelor Naționale de către d-nii acad. Petru Bănărescu, acad. Bogdan Brukner și Marin Radu Mocanu, iar în numele Muzeului Voivodinei, Novi Sad și al Muzeului din Szeged au luat cuvântul d-nii Ljubivoje Cerovic și Wagner István, directori ai acestor instituții.

În același cadru festiv, pe baza deciziei Consiliului Științific al Muzeului Banatului, au fost decernate diplome (*Membru de Onoare al Muzeului Banatului*) și medalii jubiliare d-nei Ortansa Radu, d-nilor Friedrich König, Nicolae Țăran și Florin Medeleț.

Sesiunea de comunicări științifice – secția de istorie

ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

24 septembrie ora 15,30

Moderatori: Eugen Comșa, S.A. Luca

Dan Leopold CIOBOTARU (Timișoara), *Plastica neolitică din așezarea Foeni – “Sălaș”*

Eugen COMȘA (București), *Ocupațiile comunităților culturii Vinča din Banat și Oltenia*

Sabin Adrian LUCA (Sibiu), *Legături cronologice și culturale ale culturii Turdaș cu lumea ce o înconjoară*

Georgeta EL SUSI (Reșița), *Cercetări arheozoologice în satul neolitic de la Foeni – “Cimitirul ortodox” (jud. Timiș)*

Vasile BORONEANȚ (București), *Exploatarea mineralizațiilor de sulfuri polimetalice în munții Zarandului din zona masivului Highiş*

Adriana OPRINESCU (Reșița), *Motive ornamentale în cultura Sălcuța*

Petru ROGOZEA (Timișoara), *Sincronismele etno-culturale ale grupului Balta Sărată*

Florin GOGÂLTAN (Cluj-Napoca), *Așezarea de epoca bronzului de la Cornești (jud. Timiș)*

25 septembrie ora 9,00

Moderatori: Vasile Boroneanț, Aurel Rustoiu

Cristian SCHUSTER (București), *Cultura Glina (BT) și Banatul*

Gabriel CRĂCIUNESCU (Drobeta-Turnu Severin), *Aria de formare și răspândire a culturii Verbicioara*

Caius SĂCĂRIN (Reșița), *Câteva considerații privind metalurgia bronzului în sudul Banatului*

Alexandru SZENTMIKLOSI (Timișoara), *Descoperiri de epoca bronzului din hotarul comunei Voiteni (jud. Timiș)*

Valentin CEDICĂ (Timișoara), *Descoperiri de tip Basarabi de la Sânnicolau Mare (jud. Timiș)*

Sorin PETRESCU (Caransebeș), *Descoperiri aparținând epocii fierului în peșterile din munții Aninei*

Iosif Vasile FERENCZ (Deva), *Cele mai timpurii descoperiri celtice pe cursul mijlociu al Mureșului*

Marian GUMĂ (Caransebeș), Aurel RUSTOIU (Cluj-Napoca), *Considerații preliminare asupra descoperirilor dacice din Clisura Dunării*

25 septembrie ora 15,30

Moderatori: Liviu Petculescu, Marian Gumă

Aurel RUSTOIU (Cluj-Napoca), *Ateliere de fibule din Dacia preromană*

Mircea BARBU (Arad), *Descoperiri arheologice din zona Felnacului*

Doina BENEĂ (Timișoara), *Despre castrele "Praetorium" din Dacia*

Liviu PETCULESCU (București), *Armament roman la Tibiscum*

Carmen ARDEȚ (Caransebeș), *Bronzuri figurative la Tibiscum*

Adrian ARDEȚ (Caransebeș), *Amfore egeene în Dacia*

Eduard NEMETH (Timișoara), *Două antefixe din castrul de la Berzovia*

Ion STÎNGĂ (Turnu Severin), *Un monument comemorativ al războaielor daco-romane, de la Gârla Mare, jud. Mehedinți*

26 septembrie ora 9,00

Moderatori: Sever Dumitrașcu, Mircea Barbu

- Alexandru FOTA (Timișoara), *Restaurarea unei armuri romane*
Ovidiu BOZU (Reșița), *Cercetări arheologice de epocă romană și daco-romană în Banatul de sud*
Dacian RANCU (Reșița), *Descoperiri arheologice în hotarul localității Vrâniuf (jud. Caraș-Severin), sec. III-IV d.Chr.*
Maria COMȘA (București), *Dacia în epoca împăratului Constantin cel Mare (cu specială privire asupra Banatului și Olteniei)*
Dana BĂLĂNESCU (Reșița), **Elena VOIA** (Moldova Nouă), Octavian POPESCU (Caransebeș), *Considerații privind tezaurul monetar din sec. IV d.Chr. descoperit la Moldova Nouă – “Dealul Bordângul”*
Sever DUMITRAȘCU (Oradea), *Ulfila și germanitatea*
Mircea MARE (Timișoara), *Rezultate ale cercetărilor arheologice întreprinse de-a lungul anilor în stațiunea Timișoara-Freidorf*
Ștefan LIFA (Timișoara), *Misionari din Capadochia și urmele lor*

EVUL MEDIU

24 septembrie ora 15,30

Moderatori: Costin Feneșan, Dumitru Țicu

- Zeno PINTER (Sibiu), *Spade medievale din colecția Muzeului Banatului din Timișoara (sec. X-XIV)*
Dumitru ȚICU (Reșița), *Cercetări privind geografia istorică medievală a Banatului (sec. XIV d.Chr.)*
Costin FENEȘAN (București), *Domeniul cetății Timișoara până la 1552*
Hurezan PASCU (Arad), *Fortificații medievale din Podgoria Aradului*
Viorel ACHIM (București), *O formațiune de graniță pe teritoriul Banatului: Craina*
Ibolya SIPOS (Lugoj), *Ultimul ban al Lugojului și Caransebeșului – Acașiu Barcsai*
Ioan HAȚEGAN (Timișoara), *Habitat și populație în Banatul medieval*
Alexandru RĂDULESCU (Timișoara), *Din nou despre vechiul castel al Timișoarei*

ISTORIE MODERNĂ

24 septembrie ora 15,30

Moderatori: Ioan Munteanu, Șerban Polverejan

- Olimpia PALAMARIU (Deva), *Județul Hunedoara, zonă de interferență a drumurilor comerciale dintre Orient și Occident (sec. XVI-XIX)*
- Liviu GROZA (Caransebeș), *Documente mai puțin cunoscute despre asediul și cucerirea Timișoarei de către Eugeniu de Savoya în octombrie 1716*
- Valeriu LEU (Reșița), *Viață rurală și birocratism în Banatul Luminilor*
- Gheorghe FIRCIȘ (Deva), *Istorie și francmasonerie în Transilvania secolului al XVIII-lea*
- Petru BONA (Caransebeș), *Date noi despre Episcopia Caransebeșului*
- Octavian DOGARIU, Ljubomir STEPAN (Timișoara), *Date istorice inedite privind satul Vâlceni – jud. Timiș*
- Constantin C. GOMBOȘ (Timișoara), *Imaginea conflictului româno-ungar de la 1848-1849 din jurnalul de operații al lui Avram Iancu și din alte documente ale vremii*
- Mircea POPA (Cluj-Napoca), *Biblioteca unui cărturar bănățean – Emilian Micu*

25 septembrie ora 9,00

Moderatori: Nicolae Cordoș, Valeriu Leu

- Pușa Carmen BRAN, Mihai PÂRVULESCU (Timișoara), *Școala latină de la Oravița (sec. al XIX-lea)*
- Rudolf GRĂF (Reșița), *Asociații muncitorești în Banatul montan în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*
- Marlen NEGRESCU (Timișoara), *Repere legislative referitoare la organizarea administrației locale timișene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*
- Șerban POLVEREJAN (Cluj-Napoca), *Bănățenii și oportunitatea înaintării Memorandumului la tron*
- Maria VÂRTOPEANU (Deva), *Reuniunea Femeilor Române din ținutul Hunedoara și legăturile sale cu Banatul*
- Dan DEMȘEA (Arad), *Constantin Missici – contribuții biografice*
- Ioan-Octavian RUDEANU (Hunedoara), *Un bănățean la Budapesta: proto-singhelul Ghenadie Bogoevici*

Ioan MUNTEANU (Timișoara), *Principiul solidarității naționale în gândirea și activitatea lui Alexandru Mocioni*

25 septembrie ora 15,30

Moderatori: Ioachim Lazăr, Gelu Neamțu

Cornel AMZA (Timișoara), *Sprijinul acordat de Banca "Făgetana" din Făget societăților culturale*

Emanoil COSTOAIIE (Iași), *Banatul și tradițiile sale industriale*

Nicolae CORDOȘ (Cluj-Napoca), *"Dezvăluirile" lui Aurel C. Popovici din 1896*

Ioachim LAZĂR (Deva), *Procesul locuitorilor din Mehadia din anul 1896*

Gelu NEAMȚU (Cluj-Napoca), *Deputații bănățeni în Dieta de la Pesta din 1861*

Petru CĂLIN (Reșița), *Elita românească din Banat și biserica ortodoxă (1879-1918)*

Olimpia PAVEL, *Presa românească din Banat (1880 – 1918) – între accesibilitate și unitate*

Lenuța CHIRIȚĂ (Iași), *Prioritățile timișorene în domeniul energiei*

ISTORIE CONTEMPORANĂ

24 septembrie ora 15,30

Moderatori: Adela Herban, Radu Păiușan

Marcel MORAR (Deva), *Chestiunea evreiască în Transilvania și Banat în prima jumătate a secolului XX*

Gheorghe LUCESCU (Timișoara), *Scrisul feminin bănățean interbelic*

Adela HERBAN (Deva), *Din istoricul relațiilor diplomatice ale României cu Vaticanul*

Maria MĂRGINEANU, Aurel PREPELIUC (Suceava), *Evoluția Bucovinei către o provincie multietnică*

Gudrun-Liane ITTU (Sibiu), *Liga culturală a germanilor din România Mare. Prezențe bănățene*

Victor ISAC (Hunedoara), *Bănățenismul – naționalism în perspectiva secolului XXI*

Viorel SCRECIU (Timișoara), *Emigrația română în Anglia, 1939-1941*

25 septembrie ora 9,00

Moderatori: Ion Popa, Miodrag Milin

- Valeriu GIURAN (Timișoara), *Aspecte privind acțiuni de luptă în spațiul aerian din Banat (sectoarele Timișoara și Lugoj)*
- Valeriu GIURAN (Timișoara), *Unele activități de apărare pasivă în perioada 20 septembrie – 31 octombrie 1944*
- Vasile RĂMNEANȚU (Timișoara), *Activitatea organizației județene PCR Severin în perioada 1944-1946*
- Radu PĂIUȘAN, Cristina PĂIUȘAN (Timișoara), *Aspecte ale activității PCR în Banat (23 august 1944 – noiembrie 1946)*
- Ion POPA (Reșița), *Noi mărturii despre abuzurile comise în campania de alegeri parlamentare în anul 1946 în județul Caraș*
- Eusebiu NARAI (Reșița), *Aspecte ale vieții politice – jud. Caraș (1944-1947)*
- Mircea RUSNAC (Reșița), *Procesul intentat conducătorilor bisericii romano-catolice din Banat (1951) și locul său în campania antireligioasă a regimului comunist*
- Miodrag MILIN (Timișoara), *Minoritatea și statul comunist; politică și cultură politică la sărbii din România (anii '40-'50)*

ȘTIINȚE AUXILIARE

25 septembrie ora 9,00

Moderatori: Mihaela Marin Almăjan, Octavian Dogariu

- Ion ILIESCU (Timișoara), *Ex-librisul (valoare documentară și artistică)*
- Maria BASARAB (Deva), *Istorie și cultură în predoslovie cărții vechi românești*
- Mihaela MARIN ALMĂJAN (Timișoara), *Valoarea însemnărilor pe carte*
- Augustin MUREȘAN (Arad), *Două tipare sigilare ale satului Bonțești, comuna Gurahonț, jud. Arad*
- Maria DOGARU (București), *Considerații privind heraldica bănățeană*

25 septembrie ora 15,30

Moderatori: Ion Iliescu, Barbu Ștefănescu

- Octavian DOGARIU (Timișoara), *Heraldica nobiliară bănățeană (nobili români)*

- Rodica ANDRUȘ, Dorina MOLODEȚIU, Georgeta DEJU (Deva), *Regăsirea informației într-o bază de date pentru biblioteca documentară*
- Valeria ARJOCA (Timișoara), *Ordonarea și fișarea prin metode moderne a publicațiilor cuprinse în patrimoniul bibliotecii Muzeului Banatului din Timișoara*
- Octavian DOGARIU (Timișoara), *Metode interdisciplinare în arheologie*
- Barbu ȘTEFĂNESCU (Oradea), *Repere pentru o antropologie istorică bănățeană*

MUZEOLOGIE

24 septembrie ora 15,30

Moderatori: Florin Medelet, Lajos Kakucs

- Lajos KAKUCS (Germania), *Ormós Zsigmond și începuturile muzeografiei în Timișoara*
- Adrian BEJAN (Timișoara), *Direcții de dezvoltare ale Societății de istorie și arheologie din Timișoara în anii 1880-1900*
- Thomas Remus MOCHNACS (Timișoara), *Aspecte ale activității în domeniul istoriei desfășurate de prefectul Ormós Zsigmond, la sfârșitul secolului trecut*
- Florin MEDELET, Nicoleta TOMA (Timișoara), *Repere cronologice din istoria Muzeului Banatului (1872-1918)*
- Stelian MÂNDRUȚ (Cluj-Napoca), *I. Miloia în corespondența cu istoricii clujeni*

25 septembrie ora 9,00

Moderatori: Vasile Dudaș, Gheorghe Mudura

- Gheorghe MUDURA (Timișoara), *Activitatea lui Ioachim Miloia de inventariere și selecționare a arhivelor Banatului*
- Constantin BRĂTESCU (Timișoara), *Preocupări pentru crearea unor muzee în localități din Caraș-Severin în perioada interbelică*
- Victor NEUMANN (Timișoara), *Muzeul Banatului în anii dictaturii național-comuniste*
- Peter HÜGEL (Arad), *Din istoria arheologiei arădene*
- Natalia DASCĂL (Arad), *Documente privind istoria orașului Timișoara în colecțiile muzeului arădean*

25 septembrie ora 15,30

Moderatori: Stelian Mândruț, Elena Borugă

Octavian DOGARIU (Timișoara), *Numismatica băănățeană la ceas aniversar*
Elena BORUGĂ (Timișoara), *Îmbogățirea patrimoniului memorialistic și de istorie modernă*

Elena ISTRĂȚESCU (București), *Documentul de arhivă în expozițiile muzeale de istorie contemporană*

Vasile DUDAȘ (Timișoara), *Activitatea de cercetare științifică desfășurată de către membrii Secției de istorie a Muzeului Banatului în perioada 1972-1996*

Sorin BERGHIAN (Timișoara), *Inițiativa înființării unui muzeu tehnic la Timișoara*

Rodica GIURGIU (Timișoara), *Un proiect european inițiat la Muzeul Banatului din Timișoara*

(Ana Subi, Daniela Tănase)

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MUZEULUI BANATULUI

AMENAJAREA CASTELULUI HUNIAZILOR DIN TIMIȘOARA CA MUZEU AL BANATULUI

Liliana Roșiu

Asocierea funcțiunii muzeale unui moment de factura Castelului Huniazilor pare astăzi firească. Atât muzeul cât și monumentul semnifică intenția de consemnare, păstrare și transmitere a valorii culturale, ceea ce face ca utilizarea unui monument istoric drept suport al activității muzeale să accentueze mesajul ambelor entități. Găzduirea unor renumite muzee ale lumii în clădiri monument trebuie pusă în relație cu transformarea în muzee a colecțiilor din palate nobiliare, regale ori din reședințe ale patricianului urban, în vreme ce clădirii i se contura statutul de monument.

Muzeul Banatului nu se înscrie într-o asemenea dezvoltare, colecțiile sale perindându-se prin mai multe imobile până să-și găsească locul în Castelul Huniade¹. Astfel, în vreme ce o serie de clădiri reprezentative se transformă în muzee datorită valorilor pe care le dețin, castelul din Timișoara se păstrează ca simbol al puterii militare până la mijlocul secolului al XX-lea. De altfel, funcțiunea militară nu exclude raportarea la construcție dintr-o perspectivă culturală mai largă, cu trimiteri la valoarea istorică și arhitecturală².

În secolul al XIX-lea, deși castelul servește drept cazarmă de artilerie și arsenal, valoarea sa istorică este recunoscută în primul rând în legătură cu vechimea edificiului și cu evenimentele cărora le-a stat martor, raportare firească într-o perioadă în care romantismul descoperea valorile medievale. Această optică a condus, de fapt, la imaginea pe care fațada principală a castelului o deținea din 1856. Practic, modul de raportare al epocii la clădire, care până în sec. al XIX-lea nu are noțiunea restaurării, a făcută ca în decursul timpului, intervențiile cărora le-a fost supusă să-i imprime un caracter sau altul.

Un prim nucleu bine camuflat de transformări ulterioare se păstrează în actuala structură a castelului din perioada Huniazilor, când Timișoarei i se atribuie “clădiri excelente și palate admirabile”³. Fără a depăși cadrul ipotezelor, acestei epoci i se presupune configurația unui castel gotic, asemănător întrucâtva celui de la Hunedoara, aproape sigur construit de meșteri italieni, prezentând un donjon pe fundațiile unui turn al cetății angevine⁴. Față de acesta, începutul secolului al XVI-lea intervine cu bastioane în sistem “vechi italian”, reflectate încă de la latura sudică a castelului⁵. Epoca turcească, la rândul său, imprimă imaginea unui

castel cu cinci turnuri din cărămidă, cu acoperișuri înalte, ascuțite, executate din scânduri⁶.

Avariat în 1716 în timpul asedierii orașului de către trupele lui Eugen de Savoia, castelul a fost reparat între 1727-1730, pentru a servi drept cazarmă de artilerie și arsenal. Turnul de sud-vest ca și o parte a zidurilor interioare se refac de la bază⁷. Fațadele primesc un aspect masiv, cu goluri mici, iar în cea nordică intervin doi contraforți puternici și un acces plasat simetric în jumătatea estică a fațadei.

Dacă la începutul secolului al XVIII-lea castelul interesează în primul rând prin latura sa utilitară, punându-se acum problema refortificării orașului, după distrugerea din 1849 a laturii sale nordice, refacerea se sprijină deja pe o anumită susținere teoretică specifică epocii. Se dorește acum imprimarea caracterului unei clădiri reprezentative, care să amintească destinația inițială⁸. La această dată apare pentru prima oară ideea raportării la Castelul Huniazilor, în condiții de înțelegere a noțiunii de restaurare. Astfel este considerată acum intervenția de la începutul secolului al XVIII-lea, în vreme ce lucrările propuse în 1854 nu mai sunt privite ca o “renovare”, ci drept o intervenție nouă, motivată de volumul prea mare al distrugerilor⁹. Factura neogotică pe care o primește latura nordică și turnul de pe fațada estică răspunde comenzii de a se realiza asemănarea cu prototipul castelului italian de influență gotică și cu arhitectura militară vieneză a timpului.

Durata lungă a utilizării castelului drept cazarmă a făcut ca ideea modificării sale funcționale să se contureze încet, pe măsură ce se abandonează un proiect în care s-a investit mult entuziasm, acela al construirii unui palat muzeal sau cultural în Timișoara. Pentru un asemenea program există la începutul secolului al XX-lea planificarea în amănunt a încăperilor necesare¹⁰. Chiar dacă după primul război mondial nu se renunță cu totul la o asemenea clădire, ce urma să adăpostească și biblioteca orașului, câștigă teren și propunerea ca muzeul să fie adăpostit într-o construcție existentă, ce ar acoperi necesarul de spații pentru această instituție.

În 1928, între motivațiile lui Ioachim Miloia pentru transformarea Castelului Huniazilor în muzeu, figurează câteva principii respectate și astăzi în construirea unor muzee noi: poziția centrală în oraș, izolarea de alte clădiri printr-o zonă verde proprie, curtea interioară, posibilitatea de extindere, costul redus al amenajării în comparație cu realizarea unei clădiri noi¹¹. Chiar dacă valoarea ca monument istoric nu este acum accentuată ca argument al destinației muzeale, ea este invocată în 1935, când castelul figurează pe primul loc între cinci propuneri de clădiri din Timișoara indicate pentru o asemenea utilizare¹². De fapt, ideea amplasării muzeului într-o clădire polifuncțională a persistat în perioada interbelică, propunându-se chiar transformarea Castelului Huniade în palat cultural, pe când acesta era cazarma “Regimentului 7 Pioneri”¹³.

Castelul se primește exclusiv pentru destinație muzeală în 1947, când trece din folosirea armatei și proprietatea Ministerului de Război în cea a Ministerului

Artelor pentru muzeul regional. Cazarma Bănăţeană urma acum să fie luată în studiu de către serviciul orăşenesc de proiectare pentru a fi supusă unor reparaţii şi transformări în vederea noii destinaţii¹⁴. La acea dată se propunea o primă serie de lucrări urgente pentru a putea fi instalată colecţia de ornitologie, secţiile de arheologie, istorie, etnografie şi artă, urmând să fie aduse în castel după terminarea lucrărilor de restaurare, care aveau să ţină seama de protejarea clădirii ca monument istoric¹⁵. De altfel, o primă expoziţie se organizează deja în 1948 în vastul spaţiu boltit de la etaj¹⁶.

Practic, în această perioadă trebuie plasat momentul în care, în relaţie cu funcţiunea muzeală, Castelul Huniazilor primeşte statutul de monument istoric. În consecinţă, abia acum se poate vorbi de o restaurare a clădirii, în accepţia restaurării ca moment metodologic al recunoaşterii valorii în dubla ipostază estetică şi istorică, în vederea transmiterii ei în viitor¹⁷.

În ciuda experienţei interbelice a restauratorilor români, se pare că Marius Moga, şeful secţiei istorice, însărcinat cu amenajarea clădirii, a trebuit să depună eforturi pentru ca lucrările să nu se rezume la reparaţii superficiale şi să fie preluate de specialiştii în domeniu. Este, poate, explicaţia întăririi sub semnătura lui Constantin Daicoviciu a nevoii de a se executa lucrările cu avizul Comisiunii Monumentelor Istorice¹⁸. Aceasta preia, de altfel, coordonarea lucrărilor, asigurând proiectarea şi urmărirea intervenţiilor, în 1950 Ştefan Balş condiţionând deja lucrările de dărâmări sau străpungeri, de respectarea planului iniţial¹⁹.

Intervenţia asupra construcţiei presupunea concertarea mai multor tipuri de operaţii, între care o categorie direct legată de structura clădirii, de la simple reparaţii la consolidări destul de complexe, alta de amenajări interioare pentru susţinerea noului program funcţional cu realizarea ambianţei necesare punerii în valoare a exponatelor şi o a treia constând în intervenţii menite să faciliteze integrarea muzeului ca obiect cultural specific în contextul urbanistic al monumentului, prin amenajarea zonei verzi din imediata vecinătate.

Pentru prima categorie de lucrări şi anume reparaţiile propriu-zise, realizate în regim condiţionat de normele restaurării, documentaţia a stabilit intervenţia în două etape: o primă serie de lucrări urgente la acoperiş şi învelitoare şi o a doua cuprinzând reparaţii şi transformări alături de lucrări de instalaţii sanitare, apă-canal şi încălzire centrală²⁰. În 1954 proiectul a primit autorizaţia Sfatului Popular al oraşului Timişoara pentru restaurarea "Palatului Huniade", cu specificarea că lucrările nu vor fi începute fără avizul Direcţiei Generale a Monumentelor Istorice²¹. În toamna aceluiaşi an, se primeşte şi acceptul de specialitate, cu recomandarea de a se reexamina împrejmuirea inestetică şi de a se stabili ca zonă de protecţie a monumentului spaţiul delimitat de străzile ce încadrează clădirea, până la definirea ulterioară pe bază de studiu²².

De fapt, operaţiile de adaptare a castelului pentru funcţiunea muzeală, însoţite de suita de reparaţii şi consolidări, s-au derulat după propunerile mai multor proiecte²³. Încă din prima documentaţie sunt revăzute la interior mici

modificări de compartimente, care să asigure fluența circuitului de vizitare, prin răpungeri de goluri în ziduri interioare și dărâmări de pereți despărțitori, care au fost adăugați ulterior, la etaj. Pentru amenajarea interiorului mai erau cuprinse în proiect și apoi au fost executate decapări și refaceri de tencuieli, înlocuiri de planșee putrede cu altele din beton armat, reparații la scări cu material identic, din piatră, reparații și înlocuiri de tâmplărie la ferestre și uși după modelul vechi păstrat, înlocuiri de dușumele și pardoseli din asfalt cu parchet de stejar, mozaic și piatră, zugrăveli și vopsitorii²⁴. Lucrările au început în toamna anului 1954, fiind deja consemnate în carnetele de măsurători pentru lucrări executate.

Organizarea spațiului celor trei niveluri ale clădirii s-a realizat pentru adăpostirea expozițiilor tuturor secțiilor muzeului, cu stabilirea circuitului pentru fiecare în parte, cu rezolvarea zonelor de depozitare și a sectorului administrativ al instituției. Repartizarea spațiilor oferite de monument a urmărit o corelare cu specificul colecțiilor, ținându-se cont atât de criterii de conservare, cât și de o subtilă exploatare a condițiilor oferite de clădire pentru punerea în valoare a exponatelor.

Astfel, deloc întâmplător, amplasarea expoziției de arheologie s-a făcut la parter, cu circuitul începând din cele două săli mari ale părții nord-vestice a clădirii, destinate preistoriei. Aceste spații boltite pe stâlpi masivi, cu pardoseală din mari dale de marmoră roșie, cu iluminare mai slabă și atmosferă severă, oferă prin însăși configurația lor o ambianță de epoci trecute. Chiar dacă secției de istorie i-au revenit și încăperi neutre, în ciuda bolților și a spațiilor alveolare generate de retragerea ferestrelor în grosimea mare a zidurilor de la parter, pe laturile de sud și vest, corelarea dintre spații și colecții, în această primă formă de organizare a expoziției de istorie, s-a dovedit logică. Amplasarea lapidariului în curtea interioară, apoi de-a lungul coridorului de la parter și extinderea expunerii în nișe decupate în pereții acestuia au condus, de fapt, la realizarea unei forme unitare de expunere a colecțiilor de arheologie și istorie, chiar dacă partea de istorie modernă și contemporană a urcat în aripa estică a clădirii, la etajul întâi.

Secției de artă i s-au prevăzut cele două săli mari de la etajul I numite "Sala cavalerilor", bine iluminate pe ambele laturi de enorme ferestre duble, spații cu monumentalitate derivată din înălțimea mare, prezența stâlpilor și a unui pitoresc sistem de boltire de expresie romantică. Și în aceste spații, corelarea între ambianță și exponat s-a dovedit o alegere fericită, galeriei de pictură a Muzeului Banatului oferindu-i-se prestața unui cadru în care opera să-și poată iradia valoarea, fără a pierde din calitate prin condiția de exponat muzeal.

Cu siguranță că o inversare de spații între colecția de artă și cea de etnografie, cu amplasament pe aceeași suprafață la etajul al doilea, ar fi compromis expunerea pieselor ambelor sectoare ale muzeului. În camere mult mai joase, cu o iluminare vagă prin mici ferestre ascunse în aticul crenelat al clădirii, obiectelor etnografice li s-a găsit locul în spații cu intimitate apropiată de interiorul țărănesc, în care reconstituirea unor încăperi cu tot inventarul lor s-a făcut în condiții de adaptare a nevoii muzeografice la oferta spațială a clădirii.

În camere cu aceeași înfățișare neutră, de pe laturile de vest, sud și est ale etajului al doilea, cu circuit independent, ca de altfel cel al fiecărei colecții, secția de științele naturii și-a desfășurat expunerea în principal în sistem de diorame, devenite, cu timpul, ele însele, obiecte muzeale, într-o organizare în care spațiul arhitectural s-a estompat până la neutralitate, pentru ca expozatele să devină singurii protagoniști ai expoziției.

Practic, funcțional, Castelul Huniazilor a adunat patru muzee cu profile diferite, cu circuite independente, oferind spații în care relația exponat-cadru a găsit toate posibilitățile, de la spațiul complementar sau în dialog cu exponatul, la spațiul neutru sau la cel integrator pentru obiectul prezentat. Este de remarcat în aceste condiții finețea cu care Marius Moga și proiectanții restaurării au reușit să coreleze funcțiunea cu imobilul în care, cu excepția consolidărilor și reparațiilor reclamate de clădire, modificările pentru adaptarea la noua funcțiune au fost minime.

Astfel, pentru fluența circuitului, s-au realizat doar câteva desfaceri de ziduri, în special pentru decompartmentări la etajul al doilea, pe latura de nord și pe cea de vest și eliberări ale unor goluri obturate în timp, pentru a permite relația în anfiladă a spațiilor la etajul întâi, pe latura de răsărit. Reparațiile și amenajarea sălilor pentru expoziții s-au desfășurat în paralel, iar panotările pentru expunerea materialului s-au realizat imediat după finisarea câte unei încăperi de către constructor.

Astfel, deși intervenția acestuia este abia la începuturi, în 1954, la această dată muzeul dispunea deja de materiale expuse de secția de istorie, de la comuna primitivă până la epoca feudală, de o expoziție de științele naturii cu prezentarea originii omului, pământului și faunei, exceptând marile mamifere, în vreme ce pentru artă se consideră că spațiul de care se dispune nu este suficient²⁵. Vizitatorului i se propune deja “în locul îngrămădirii de materiale, cu scopul de a impresiona prin numărul mare de piese” o formă de organizare a unui muzeu, pentru a da accesibilitate unui public larg ce trebuie să “poată vedea și înțelege dezvoltarea societății omenеști”²⁶.

De altfel, între proiectul de amenajare a monumentului și cel al muzeografiilor există în permanență readaptări și ajustări pe toată durata deceniului șase, în care se conturează, de fapt, o primă configurație a spațiilor muzeale din Castelul Huniazilor. Această corelare s-a realizat în condițiile în care muzeul funcționa cu expozițiile amintite la data primirii proiectului pentru lucrări de reparații și restaurări, întocmit de “Institutul pentru proiectarea Orașelor și Clădirilor Publice și de Locuit din București”²⁷.

Lucrările de reparații au constituit, în parte, un suport al amenajării expoziționale (zugrăveli, compartimentări, pardoseli), operații mai dificile, vizând consolidarea construcției, au complicat intervenția de refuncționalizare a monumentului. Ulterior, în anii 1966-1968, la parter au fost practicate nișe pe latura sudică și s-au închis ca vitrine ferestrele de pe culoar.

Problema lucrărilor de consolidare la Castelul Huniazilor s-a ridicat periodic, ca o terapie absolut necesară supraviețuirii clădirii. Este cunoscută apariția necesității consolidării castelului la începutul secolului al XX-lea, când apar tasări pe latura de est. În 1902, încăperi din această zonă sunt evacuate și un an mai târziu încep lucrări de consolidare pe porțiuni a fundațiilor cu mari cantități de beton²⁸. Dacă la acea dată experții vremii iau în discuție supraîncărcarea elementelor verticale de rezemare cu ocazia refacerii de la mijlocul secolului al XIX-lea, jumătate de veac mai târziu, tasarea preocupă în continuare. Cauzele sale sunt atribuite scăderii nivelului freatic, afectat de lucrările de asanare din zona învecinată cetății, precum și edificării marilor construcții din spațiul limitrof castelului²⁹. Astfel, se remarcă după construirea Școlii de Arte și Meserii din 1890, tasări ale castelului pe laturile de est și nord, iar după 1912 tasarea aripei de vest și parțial a celei de nord, la nivelul sălii cu coloane de la etajul întâi³⁰. De altfel, lucrări de consolidare sunt prevăzute alături de reparațiile propuse de prima documentație din 1954, care acordă atenție în special zonei cu stâlpi care se tasează³¹.

Prezența fisurilor active, surprinse în timpul lucrărilor de reparații și amenajare ca muzeu, a condus la necesitatea unor noi operații de consolidare. În 1957 se întocmește o documentație pentru consolidarea sălii de la parter și a Sălii Cavalerilor de deasupra ei, care cuprinde intervenții asupra celor patru stâlpi centrali și realizarea planșeului din beton armat deasupra sălii³². Pentru consolidarea stâlpilor, această soluție urmărește introducerea a câte 8 piloți din beton armat, de 30 cm diametrul, până la o adâncime de 11 m în jurul fiecărui stâlp și realizarea unui inel de beton la baza acestuia. Armarea planșeului peste sala de la parter avea în vedere, la această dată, suprimarea umpluturii peste bolțile acestea și propunerea unei plăci de 10 cm grosime în locul acestora³³.

Operația de forare a piloților s-a dovedit dificilă, proba executată pentru primul pilot conducând la necesitatea schimbării soluției de forare³⁴. În același timp, s-au activat fisurile existente și au apărut altele noi³⁵. Consolidarea sălii de la parter și implicit a Sălii Cavalerilor de la etajul I se afla în lucru în 1959, când în jurul construcției este desemnat un șantier în activitate, iar interiorul sălii “este împânzit foarte des de armături pentru susținerea tavanului”³⁶. În acest an se execută suprabetonări, injectări de fisuri cu lapte de ciment sau mortar, completări ale unor părți de boltă degradate, împănări ale bolților cu pane metalice³⁷. Lucrarea a făcut posibilă utilizarea Sălii Cavalerilor și blocarea, pe moment, a fisurii. Fenomenului nu i-a fost însă înlăturată cauza și nu i s-a dat o rezolvare globală, pentru care problema rămâne încă deschisă³⁸.

De altfel, intervențiile ulterioare celor din deceniul al VI-lea s-au oprit la lucrări de reparații și la înlocuirea instalației de încălzire introdusă în acea perioadă³⁹.

Între ultimele lucrări executate, pentru adaptarea clădirii funcțiunii de muzeu, se înscriu cele de reparații exterioare și amenajare ambientală. Această

categorie a fost luată în considerație de la începutul proiectării, condiționând în bună măsură raportul funcțiunii muzeale cu mediul urban.

Punerea în valoare a aspectului exterior este urmărită printr-o serie de reparații și completări ale finisajelor existente. Au loc refaceri de tencuieli din piatră artificială la soclu în fațada principală, cu păstrarea înfățișării moștenite și spălarea vopselei de ulei de pe cărămida aparentă⁴⁰. În spiritul concepțiilor de restaurare din epocă, s-a propus înlăturarea tencuielii de pe celelalte fațade, pentru a fi roșuite și păstrate aparente, soluție ulterior abandonată. Derogarea de la situația existentă primea motivația prezentării fațadelor într-o "înfățișare mai potrivită calității de monument istoric"⁴¹.

Între intervențiile asupra fațadelor se mai propunea placări ale soclului din fațada principală cu dale de marmoră roșie, material ce se regăsește, de altfel, reluând modelul existent și la finisarea interiorului pentru pardoseli la parter sau ca trepte masive încastrate în zid, la scări⁴². De altfel, rezolvarea detaliului arhitectural se face cu reluarea motivelor păstrate și ușoara corecție a profilului la soclu, ancadramentele ferestrelor din fațadele laterale sau la brâul din curtea interioară⁴³. Tratarea exteriorului pune în valoare și unele elemente ce primesc valențe decorative din modul în care sunt reliefate. Astfel, păstrarea aparentă a muchiilor din piatră de talie ale celor două colțuri din fațada sudică se înscrie în acuratețea tratării detaliului exterior, care primește importanța cuvenită în contextul general al lucrărilor.

În cadrul lor se reglementează și relația muzeului urban, sau dintre spațiul interior și cel deschis, delimitat de curtea interioară. Acum are loc amenajarea acestei curți, căreia i se realizează vitrarea arcadelor mari de pe latura vestică⁴⁴. Se mai dau soluții pentru un bazin hexagonal decorativ din centrul său, pentru alei și zonele plantate sau pentru soclul din similipiatră⁴⁵.

Dacă tratarea ambientală a curții interioare semnifică o interpretare a relației interior-exterior, cu includerea sa în spațiul muzeal, rezolvarea zonei din vecinătatea muzeului are drept scop integrarea acestuia în contextul urban, cu prelungirea funcțiunii sale în afara zidurilor monumentului. Se conturează acum ideea relației muzeului cu orașul prin intermediul unei zone verzi, delimitate clar de împrejmuirea existentă, în care se propune amplasarea unor obiective muzeale. De altfel, până spre mijlocul deceniului al VII-lea, figurează în perimetrul exterior muzeului două obiective de arhitectură populară, casele de lemn de la Bata și Căpâlnaș⁴⁶. Materializarea acestei tendințe, estompată întrucâtva de compacitatea gardului din zidărie către sud și est și susținută de transparența grilajului metalic pe latura de nord, a condus la propunerea unui muzeu în aer liber, ce ar fi reunit fie obiective de arhitectură populară, fie exponate ale unui muzeu tehnic dispuse de-a lungul unei alei de vizitare.

Acest spațiu, considerat ca parc al muzeului, este privit în unitate cu monumentul și în relație cu orașul, tendință reflectată de lucrările propuse pentru completarea și repararea zidului și a grilajului împrejmuitoare sau de soluția pentru

tratarea în detaliu a zonei de acces în muzeu⁴⁷. Pentru aceasta se urmărește înlăturarea pardoselii din klinker de la intrarea principală și înlocuirea sa prin calupuri de granit ce urmau să se continue și pe alea ce duc spre clădire⁴⁸.

O asemenea abordare globală a amenajării Muzeului Banatului a marcat, pentru dezvoltarea instituției, la mijlocul secolului al XX-lea, o etapă de concentrare a ofertei culturale în acest domeniu și un moment de imprimare a sistemului modern de expunere într-o relație fericită de revitalizare a sistemului modern de expunere a unui monument prin funcțiunea muzeală. De altfel, în această perioadă s-au înregistrat în muzeografia română numeroase exemple de organizare a spațiului muzeal în monumente de primă importanță, în relație cu lucrările de conservare ale acestora⁴⁹.

Concentrarea colecțiilor Muzeului Banatului în Castelul Huniazilor apare în anii '50 drept o etapă necesară în evoluția instituției. Situații similare se regăsesc în dezvoltarea multor muzee, fără să excludă un alt aspect specific, recunoscut de altfel de la sfârșitul secolului trecut, acela al necesității de extindere o dată cu îmbogățirea colecțiilor.

După doar un deceniu de la amenajarea Castelului Huniazilor, acesta se asociază tot mai clar unui muzeu de istorie, în vreme ce funcțiunea muzeală se extinde în oraș, în clădiri independente, într-un sistem polinuclear ce include muzeul de artă, cel de etnografie și cel în aer liber destinat arhitecturii și tehnicii populare⁵⁰. Această formă de expansiune a funcțiunii muzeale, în cadrul urban timișorean, constituie un alt moment în evoluția Muzeului Banatului, căruia îi vor urma alte etape cerute de nevoia de corelare a ofertei acestei instituții muzeale cu lumea căreia i se adresează.

NOTE

1. O primă colecție s-a păstrat în Palatul episcopal romano-catolic. În 1886 a fost mutată în casa Wellauer, înlocuită în 1891 de clădirea muzeului realizată de Jakob Klein. În 1937 colecțiile se transferă în clădirea Teatrului Național.

2. În 1935, Ioachim Miloia, solicitând Castelul Huniazilor pentru a deveni muzeu, are în vedere chiar posibile urme de pictură de sec. XV pe pereții inferiori, care nu au fost reclădiți din temelie. Adresa nr. 13/1935 a Muzeului Banatului, Arhiva Muzeului Banatului; *Dosar corespondență administrativ*, inv. 2/1935.

3. Nicolae Ilieșiu *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara, 1943, p. 18; Gheorghe Bleyer, *Timișoara, monografie urbanistică și arhitecturală*, Timișoara, 1958, p. 26, mss A.M.B., inv. 8230; Mihai Opreș, *Timișoara*, București, 1987, p. 17.

4. Gh. Bleyer, *op. cit.*, p. 24; M. Opreș, *op. cit.*, p. 17.

5. M. Opreș, *Ibidem*.

6. Gh. Bleyer, *op. cit.*, p. 33; M. Opreș, *op. cit.*, p. 21.

7. *Das Huniadschloss in Temesvar*, *Temesvarer Zeitung*, nr. 60/12.III.1854, p. 2.

8. *Ibidem*.

9. *Ibidem*.

10. *Der Temesvarer Museumpalast. Ein neuer öffentlicher Monumentalbau in Temesvar, Temesvarer Zeitung*, nr. 279/6.XII. 1911, p. 1-2.
11. Ioachim Miloia, *Chestia edificiului Muzeului Bănăţean, Analele Banatului*, an. I, nr. 1/1928, p. 87.
12. Adresa nr. 13/1935, *loc. cit.*; Între propuneri mai figurează: Hotelul Ferdinand; Palatul Lloyd, Palatul Timiş-Bega şi o clădire nouă.
13. Ioan Lotreanu, *Monografia Banatului*, Timişoara, 1935, p. 419.
14. *Hunyadi-Kastell für das Banater Museum zur Verfügung gestellt, "Temesvarer Zeitung"*, nr. 176/8.VIII.1947, p. 3.
15. *Ibidem*.
16. Catalogul expoziţiei comemorative a centenarului revoluţiei, 1948-1949, Timişoara, iunie, 1948.
17. Cesare Brandi, *Teoria restaurării*, Bucureşti, 1996, p. 36-37.
18. Adresa nr. 61/1948 a Muzeului Banatului către primarul Timişoarei, A.M.B., *Dosar corespondenţă administrativ*, inv. 1/1984. Se confirmă calitatea de monument istoric a clădirii şi se specifică, potrivit legii, că reparaţiile, restaurările, modificările trebuie aprobate de C.M.I.
19. Ioan Opriş, *Unele date privitoare la apărarea monumentelor istorice din Banat, Banatica*, VIII, Reşiţa, 1985, p. 453.
20. Proiect ISPROR nr. 778/1954, A.M.B., *Dosar procese verbale, devize, memorii, cereri şi repartiţii de fonduri privind reparaţii capitale*, inv. 7/1954, fila 4-5. Documentaţia îl are drept şef de proiect pe arh. Toma Solocescu şi are la bază proiectul ISPROR nr. 349/1/1953.
21. Autorizaţia Sfatului Popular al oraşului Timişoara – Comitet Executiv, nr. 36.129/1954/4.VIII, *loc. cit.*, p. 58.
22. Aviz nr. 41/17.IX.1954 al Comitetului de Stat pentru Arhitectură şi Construcţii, semnat de N. Bădescu, preşedinte, Prililiu Marcu, membru în comitet şi Ştefan Balş din partea Direcţiei Generale a Monumentelor Istorice, *loc. cit.*, p. 59-60.
23. Proiect ISPROR nr. 778/1954, proiect ICSOR nr. 120/1957, proiect ISPROR nr. 1298/1957, proiect IRPT nr. 2990/1959, proiect DSAPC nr. 4194/1960.
24. Proiect ISPROR nr. 778/1954, *loc. cit.*, p. 5.
25. Marius Moga, *Muzeul Regional al Banatului*, Timişoara, 1944-1954, Culegere de articole, Timişoara, 1954, p.76.
26. *Ibidem*.
27. Proiect ISPROR nr. 778/1954, *loc. cit.*, Fişă tehnică semnată de Toma Socolescu. Documentaţia este transmisă beneficiarului în două etape, prima pentru lucrări la acoperiş, cea de-a doua pentru tencuieli interioare şi exterioare, tâmplării, pardoseli, refacerea unei scări, ziduri noi şi desfaceri, vâruicli, zugrăveli. Se consemnează că execuţia nu a început încă.
28. *Ein historisches Baudenkmal (Quaderstein-Mauern aus der Anjou-Periode im Fundamente des Zeughauses)*, *Temesvarer Zeitung*, nr. 70/27.III.1903, p. 1.
29. Notă explicativă nr. 431/18.XI.1955, A.M.B., inv. 25/1955.
30. *Ibidem*. Sunt semnalate fisuri astupate şi vopsite în diferite rânduri în sala cu coloane de la etajul I.
31. Proiect ISPROR nr. 778/1954, *loc. cit.*, Carnet de măsurători nr. 1. Se specifică subzidiri în 10 puncte cu zidărie de cărămidă, mortar de var şi ciment sub 4 stâlpi şi 3 panouri de zidărie. Sunt consemnate eşafodaje şi cintre de lemn pentru sprijinul arcelor şi bolţilor şi cadre din profile I pentru susţinerea stâlpilor în timpul consolidărilor.
32. Proiect ICSOR nr. 120/1957, A.M.B., *Dosar Castel Huniade*, detalii de arhitectură, consolidări, inv. 33/1959; *Dosar planuri privind construcţii şi întreţinere muzeu*, inv. 27/1958. Şef de proiect ing. L. Spoială.

33. Lucrările de consolidare sunt executate de TRCLT, Întreprinderea Construcții Șantier 2/32; diriginte de lucrări ing. Sever Sogor, căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale pentru datele privind cu precădere consolidarea zidului exterior pe lungimea fațadei vestice și realizarea, în premieră la acea dată, a piloților în sistem de forare cu cămășuiala recuperată, la toți stâlpii celor două săli mari ale parterului.

34. Minută din 8.XI. 1957 încheiată între delegații ICSOR; MCMC, Muzeul Banatului, A.M.B., *Dosar Monumente Istorice*, 1957, inv. 49/1957. Se stabilește cota de fundare la -12 m, o îngroșare a pilotului la cota -8 m pentru a rezema și pe stratul de argilă de la acest nivel, schimbarea sistemului de forare și urmărirea martorilor de ipsos puși pe fisuri.

35. Adresă a dirigintelui de lucrări către THCIT pentru execuția unor sprijiniri suplimentare, *loc. cit.*

36. Proiect IRPT nr. 2767/1959, Ridicări topo pentru urmărirea tasării construcției Sălii Cavalerilor de la Muzeul "Banatul" Timișoara, A.M.B., Dosar inv. 32/1959. Observația este făcută în 23-25 iulie 1959 și inclusă în memoriul tehnic. Șef de proiect topo, I. Teodorescu.

37. *Ibidem*, Proces verbal de recepție privind lucrările executate la Muzeul regional Timișoara de la 1 ian., la 30 sept. 1959.

38. Proiect IPROTIM nr. 22379/030, Expertiză tehnică la Castelul Huniade Timișoara, A.M.B., f. inv.

39. Proiect ISPROR nr. 778/1954, *loc. cit.* Fișa tehnică indică multe coșuri și încălzire parțială cu sobe de teracotă.

40. *Ibidem*, p. 5

41. *Ibidem*

42. *Ibidem*. Carnet de măsurători nr. 1. Montarea plăcilor de marmură la soclu și pardoseli nu s-a realizat. De la această intervenție datează pardoselile din plăci de mozaic de culoare roșie. Din nefericire, reparațiile din 1983-84 au suprimat pardoselile din plăci de marmură păstrate în cele două săli mari de la parter și la treptele celor două scări, suprapunându-le plăci de marmură albă. Rezultatul este diminuarea calității spațiilor sub aspectul ambianței generale, al cromaticii și al detaliului arhitectural.

43. Proiect ISPROR nr. 1298/1957, șef proiect arh. Radu Udroui; Proiect IRPT nr. 2990/1959, șef proiect arh. Gh. Gârleanu, A.M.B., Dosar inv. 33/1959.

44. I. Opreș, *Unele date...*, *loc. cit.*, p. 453.

45. Prima propunere de tratare a curții interioare se face prin proiect ISPROR nr. 778/1954, care conține o parte de amenajare a spațiilor verzi. Detaliile sunt reluate de Proiect ISPROR nr. 1298/1957 și Proiect IRPT nr. 2990/1959. La acea dată practica restaurării nu cunoștea efectele nocive ale unui soclu compact din mozaic sau mortar de ciment, privind accentuarea igrasiei.

46. Informația furnizată de dl. Florin Medeș, căruia îi mulțumim și pentru datele referitoare la configurația primelor expoziții organizate în spațiile Castelului Huniade.

47. Proiect ISPROR nr. 778/1954, *loc. cit.*: Desființarea gardului muzeului are loc în 1970.

48. Proiect IRTP nr. 2990/1959, *loc. cit.*

49. IOAN OPREȘ, *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, 1988, p. 240.

50. Secția de artă este mutată în clădirea de pe strada Loga în 1969, cea de etnografie în clădirea Bastionului în 1972 și muzeul de tehnică populară de la Pădurea Verde se deschide în 1971.

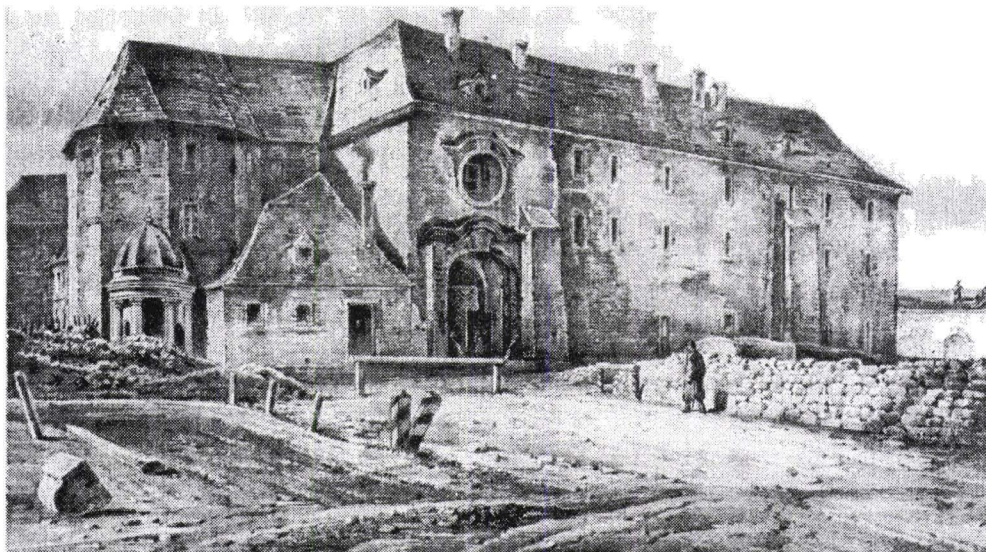
L'AMÉNAGEMENT DU CHATEAU HUNIADE DE TIMISOARA EN MUSÉE DU BANAT

R é s u m é

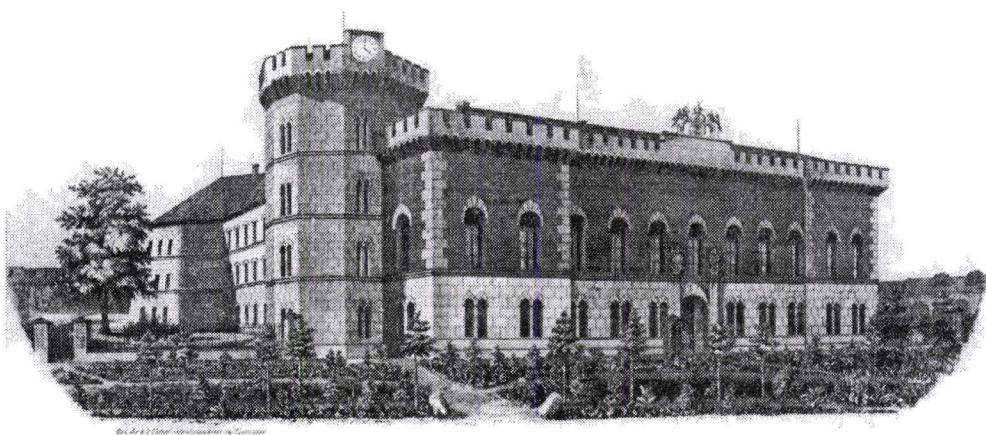
Le Chateau des Huniades, le plus vieux monument de Timișoara, a reçu la destination de musée à peine vers la moitié du XX-ème siècle, après une longue utilisation comme caserne. L'aménagement du musée pendant le VI-ème décennie a été réalisé en conditions de restauration du bâtiment en monument historique.

Ainsi, on a marqué le passage au système de l'exposition moderne et à la concentration sous le même toit des quatre collections principales (histoire, art, sciences naturelles, ethnographie) en musée régional.

Afin de valorifier le bâtiment, son adaptation à la nouvelle fonction a conduit à trois sortes d'interventions: des réparations, développées en même temps avec l'aménagement pour les expositions, des ouvrages de renforcement et des travaux à l'extérieur pour l'intégration de la nouvelle fonction dans le contexte urbaine du bâtiment. Les réparations ont été suivies par l'organisation des expositions en essayant d'offrir à chaque catégorie de collection un espace en accord avec son spécifique. Les consolidations ont résolu en principal le traitement de la zone du nord et d'ouest, pendant que les ouvrages extérieures ont proposé des profils de façade, l'aménagement de la cour intérieure, ainsi que le traitement pour la visite de la zone verte environnante, conçue en musée en plein air.

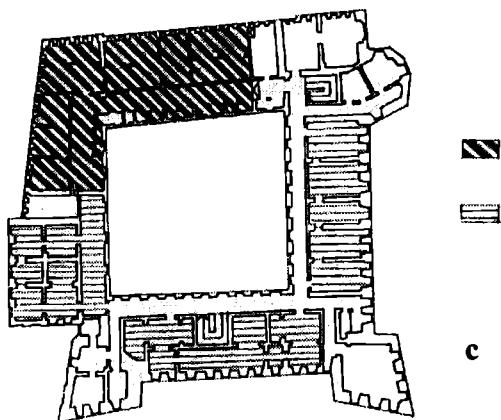
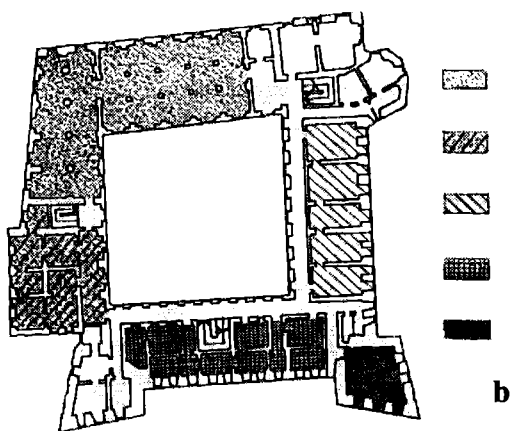
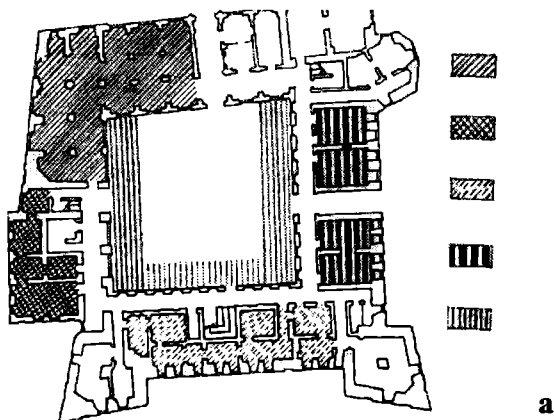

Castelul Huniazilor înainte de 1849 (A.M.B. inv. 5340).

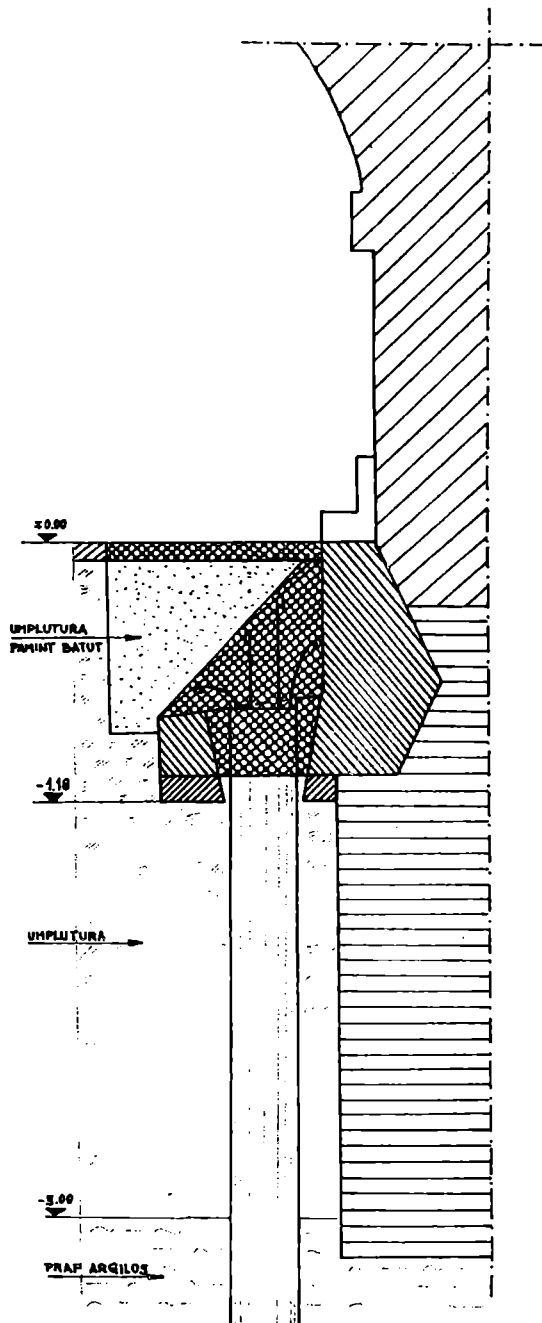

Fațada principală a castelului după 1856 (A.M.B. inv. 5340).

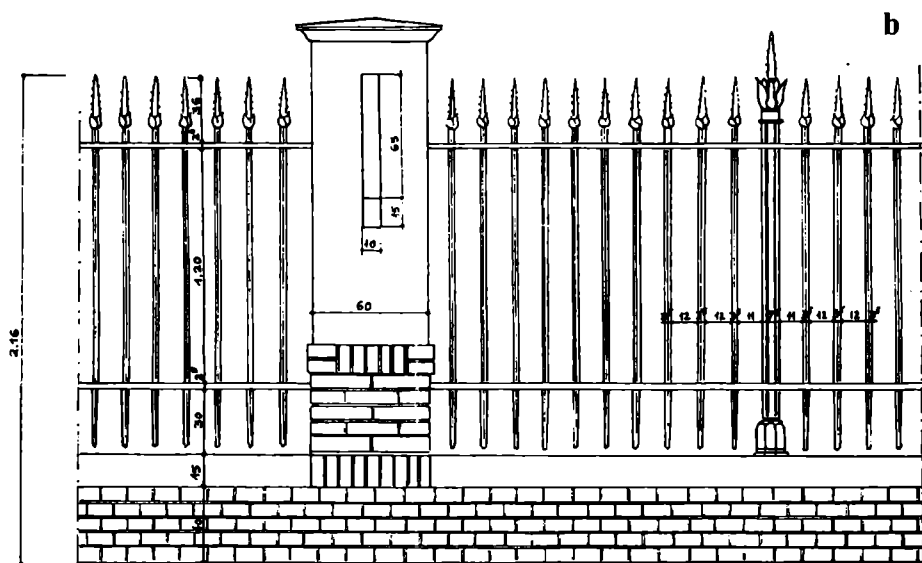
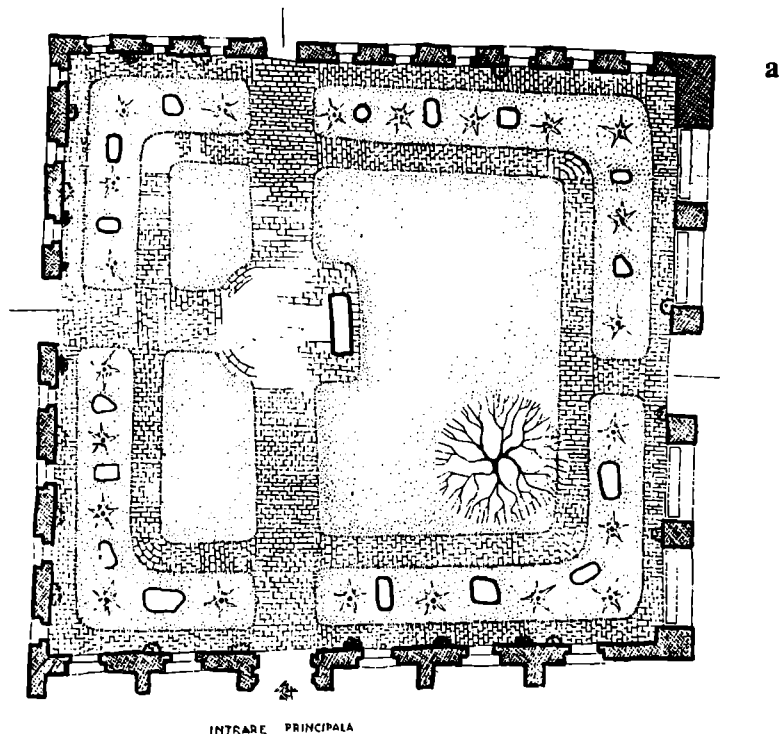
Pl. I.

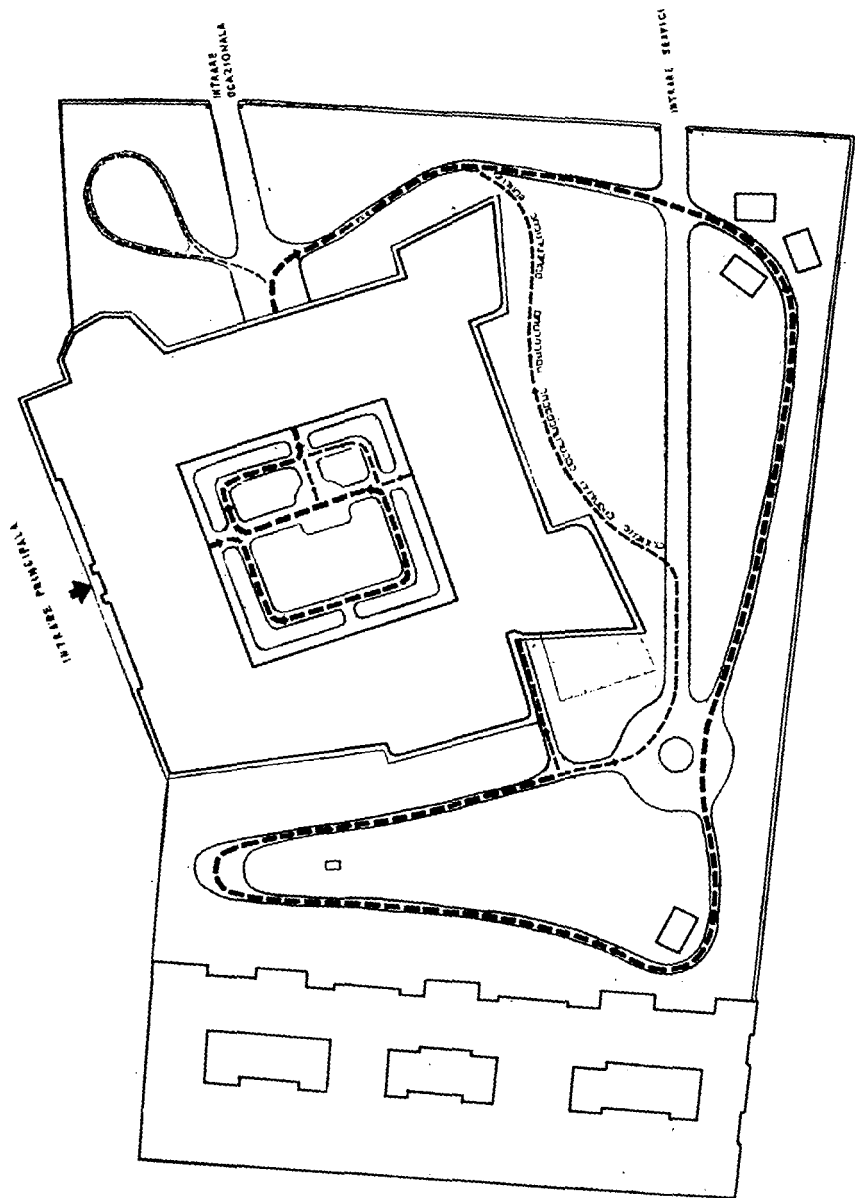
Pl. II. Repartiția spațiilor de expunere pentru primele expoziții prezentate în Castelul Huniazilor: A. Plan parter; B. Plan etaj I; C. Plan etaj II.

**Pl. III. Soluția de consolidare detaliu pilot la Sala Cavalerilor
(Proiect ICSOR nr. 120/1957).**

Pl. IV. a. Curtea interioară - situația propusă (Proiect ISPROR nr. 778/1954); b. Detaliu de împrejurire - latura de nord (Proiect DSAPC nr. 4194/1960).

Amenajare parc la Castelul Huniașilor (Proiect ISPROR nr. 778/1954).

CONTRIBUȚII ÎN DOMENIUL BIOLOGIEI ALE CERCETĂTORILOR TIMIȘORENI ÎN PERIODICUL MUZEULUI BANATULUI DIN TIMIȘOARA

Ioan Virgiliu Oprea, Valeria Oprea

Aniversarea unui secol și un sfert de prestigioasă activitate a Muzeului Banatului din Timișoara prilejuește o rememorare a contribuțiilor de biologie, publicate de cercetătorii timișoreni în periodicul editat de această instituție cultural-științifică. Aceste lucrări originale, publicate în ultimul pătrar de veac, își păstrează pe deplin actualitatea. Ele cuprind toate domeniile biologiei vegetale și o bună parte a biologiei animale, cu precădere ale entomologiei, ornitologiei etc.

Biologia fecundării și embriogeneza la cereale este tratată de I. Drăcea și Galia Butnaru (1975). Anatomia tulpinii arborilor este prezentată în lucrarea de xilonomie cantitativ-ecologică, scrisă de Valeria Oprea (1979).

Cercetări de botanică sistemică și floristică au publicat: I.V. Oprea și colab. (1974), Elena Stratul (1974), N. Vlaicu (1979).

Vegetația - în concepția fitosociologică (fitocenologică, geobotanică-floristică) - a fost cercetată de: I.V. Oprea și Valeria Oprea (1970, 1979); I.V. Oprea, Stratul Elena și Oprea Valeria (1970); I. Coste (1975); S. Grigore și I. Coste (1979). Despre ecologia halofitelor publică Adelina Pop (1979), iar paleobotanica este obiectul studiului lui O. Nacu (1979). Probleme de ocrotire a speciilor au publicat: L. Schrott (1975, 1979), iar de parcurile naționale din Banat s-a ocupat Z. Oarcea (1979). Despre plantele rare din ierbarul Muzeului Banatului a publicat Rodica Tudose (1979), în timp ce Elena Stratul (1971) a avut preocupări de fitofarmacie.

Contribuții din domeniul fitoteratologiei și geneticii au adus: I.V. Oprea și Valeria Oprea (1975), descoperiri reluate în revistele Academiei și Societății de Științe Biologice. Date fitopatologice au publicat: Gh. Popescu (1975) și M. Goian (1979). Alți autori s-au preocupat de fiziologia vegetală: T. Domocoș (1979), M. Goian (1975), V. Popa Costea (1979), G. Smejkal și Gh. Rotaru (1979), Tatiana Stoiciu (1979).

Zoologia nevertebratelor a fost tratată mai ales prin lucrări de entomologie, scrise de: F. König (1970, 1971, 1974, 1975, 1979, a, b); D. Spătaru (1970, 1971, 1974, a, b, c, 1975, a, b); I. Pălăgeșiu (1975, 1979); I. Duvea (1975, 1979), N. Nanu (1975, 1979), A. Sangheli (1979, a,b).

Vertebralele au fost cercetate mai puțin. Rozalia Teleaga (1974, 1975) publică date - din teza de doctorat - privind batracienii (*Rana dalmatina*). Avifauna a fost cercetată de ornitologul E. Nadra (1970, 1975, 1979) și discipolul acestuia, A. Kiss (1975, 1979 a, b). În fine, Aftina Tosici (1979) publică cercetări de genetică animală, cu caracter aplicativ în zootehnie (taurine).

Cele 52 de contribuții, cuprinse în bibliografie, au fost publicate în periodicul Muzeului Banatului din Timișoara, începând cu 1971 - ca "Tibiscus" - și apoi sub titlul de *Tibiscus - Științe Naturale* (1974, 1975, 1979), toate acestea își păstrează importanța și în actualitate.

BIBLIOGRAFIE

- I. Coste, *Cercetări asupra clasei Sedo-Schleranthetea (Br.-Bl. 1955) Th. Müller 1961 în Munții Locvei (Banat)*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1975, p. 27-47.
- T. Domocoș, *Rolul organismelor vegetale în înlăturarea oxidului de carbon - principalul poluant atmosferic*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1979, p. 285-290.
- I. Drăcea, Galia Butnaru, *Studii comparative privind fecundarea și embriogeneza la T. aestivum, S. cereale și la hibridii T. aestivum x Triticale*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1975, p. 133-139.
- I. Duvlea, *Cercetări asupra eficacității afidiofagelor în reducerea populațiilor de Afide la piersici*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1975, p. 179-185.
- M. Goian, *Cercetări în legătură cu localizarea fosfotazei alcaline în sol și comportarea enzimei absorbite comparativ cu cea elaborată de celulele vii*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1975, p. 109-114.
- M. Goian, *Noi agenți fitopatologici pentru cultura soiei în Banat*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1979, p. 95-99.
- S. Grigore, I. Coste, *Contribuții la studiul vegetației xerofile de stâncării din Cheile Carașului și Cheile Gârliștei*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1979, p. 35-40.
- A. Kiss, *Biologia reproducerii și hrana puilor la populațiile de mierlă neagră (Turdus merula L) din mediul urban*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1975, p. 213-230.
- A. Kiss, *Observații ornitologice pe Mureș în anul 1977*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1979, p. 183-188.
- A. Kiss, *Situația populației de barză albă (Ciconia Ciconia L) din județul Timiș în vara anului 1976*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1979, p. 217-273..
- F. König, *Unele elemente mediteraneene și pontice ale faunei de lepidoptere din Pădurea Verde lângă Timișoara*, *Tibiscus*, 1970, 1971, a, p. 205-210.
- F. König, *Condițiile paleo-biogeografice de evoluție a entomofaunei din România*, *Tibiscus*, 1970, 1971 b, p. 211-217.
- F. König, *Contribuții la cunoașterea faunei de lepidoptere din Munții Poiana Ruscă*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1974, p. 53-61.
- F. König, *Xylena lunifera Warren (Lepidoptera, Noctuidae) o specie nouă pentru fauna Europei la Băile Herculane*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1975, p. 209-212.
- F. König, *Considerații ecologice, sistematice și zoogeografice asupra Lepidopterelor caracteristice piemonturilor vestice între Mureș și Dunăre*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1979, p. 109-118.
- O. Nacu, *Colecția paleobotanică de la Muzeul Banatului Timișoara*, *Tibiscus - Științe Naturale*, 1979, p. 7-9.

- N. Nanu, *Contribuții la cunoașterea insectelor din genul Megastigmus Dalm (Callimodidae Hymenoptera) dăunătoare semințelor de conifere din Banat*, Tibiscus, 1975, p. 187-193.
- N. Nanu, *Earomya impossibile Morge dăunători ai conurilor de brad din România*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 125-131.
- E. Nadra, *Catalogul colecției ornitologice din Muzeul Banatului*, Tibiscus, (1970), 1971, p. 189-191.
- E. Nadra, S. PAȘCOVSCI, *Motacila citreola Pallas 1776 o specie nouă în avifauna României*, Tibiscus, - Științe Naturale, 1975, p. 237-241.
- E. Nadra, *O clasică colorație aposematică la călifar (Tadorna tadorna L.)* Tibiscus - Științe Naturale, 1979 p. 173-177.
- Z. Oarcea *Problema parcurilor naționale din Banat*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 301-306.
- I.V. Oprea, Valeria Oprea, *Unități fitocenologice din Câmpia Sănnicolau Mare, județul Timiș*, Tibiscus, (1970), 1971.
- I.V. Oprea, Valeria Oprea, *Importanța fundamentală și aplicativă a variațiilor fitoteratologice descoperite în Banat în ultimul timp*, Tibiscus - Științe Naturale, 1975, p. 83-101.
- I.V. Oprea, Valeria Oprea, *Studiu geobotanic în Câmpia Sănnicolau Mare, județul Timiș*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 57-65.
- I.V. Oprea, Elena Stratul, Maria Iacob, *Contribuții la cunoașterea florei și vegetației de baltă de la Satchinez (Banat)*, Tibiscus - Științe Naturale, 1974, p. 3-20
- I.V. Oprea, Elena Stratul, Valeria Oprea, *Considerații ecologice și fitocenotice privind mlaștinile de la Satchinez*, Tibiscus, (1970) 1971, p. 198-204.
- Valeria Oprea, *Paltinul de munte (Acer pseudoplatanus L) în condițiile ecologice din Banat*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 67-75.
- I. Pălăgeșiu, *Cercetări privind ciclul de dezvoltare al gărgăriței florilor de lucernă Apion pisi F. (Coleoptera)* Tibiscus - Științe Naturale, 1975, p. 203-207.
- I. Pălăgeșiu, *Contribuții la cunoașterea populațiilor de apioninae (Coleoptera. Curculionidae) din Câmpia Banatului*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 151-156.
- Adelina Pop, *Contribuții la studiul ecologic al unor halofite din câmpia joasă a Timișului*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 17-21.
- V. Popa Costea, *Fenomenul de plasticitate a tulpinii și rădăcinii la principalele specii lemnoase din Câmpia Timișului*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 23-33.
- Gh. Ppopescu, *Germinația teliosporilor, meioza, sexualitatea și heterotalismul la ciuperca Ustilago crameri Körincke*, Tibiscus - Științe Naturale, 1975, p. 141-151.
- A. Sangheli, *Date noi privind distribuția speciei Saga pedo (Pall) (Sagidae-Orthoptera) în Munții Banatului*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979a, p. 133-139.
- A. Sabgheli, *Ortoptere din Valea Mare - Berzasca*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979b, p. 141-150.
- L. Schrött, *Analiza fitogeografică a florei cormofitelor din Cheile Carașului (jude. Caraș-Severin)*, Tibiscus - Științe Naturale, 1975, p. 19-26.
- L. Schrött, *Necesitatea ocrotirii unor taxoni rari, pe cale de dispariție în flora județului Timiș*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 11-16.
- G. Smejkal, Gh. Rotaru, *Modificări produse la pigmenții clorofilieni din frunzele arborilor poluați cu SO₂ și SO₃*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 295-300.
- D. Spătaru, *Coleoptere de pe irisul galben (Iris pseudacorus L) în zona Porțile de Fier - Orșova (Eșelnița)*, Tibiscus, (1970), 1971a, p. 226-227.
- D. Spătaru, *Date privind lupta pe cale biologică împotriva moliei mărului (Yponomeura malinellus Z)*, Tibiscus, (1970), 1971b, p. 222-225.
- D. Spătaru, *Aspidiotus hederæ (Vallot), 1929, păduchele țestos al oleandrului, dăunător polifag, a plantelor ornamentale de seră*, Tibiscus - Științe Naturale, 1974a, p. 69-81.

- D. Spătaru, *Familii, triburi, genuri și specii din subord. Coccina, dăunătoare plantelor ornamentale de seră, noi pentru fauna Europei*, Tibiscus - Științe Naturale, p. 63-68, 1974b.
- D. Spătaru, *Mijloacele de combatere a păduchilor polifagi ai plantelor ornamentale de seră din Timișoara*, Tibiscus - Științe Naturale, p. 83-93, 1974c.
- D. Spătaru, *Câteva Lecanide dăunătoare plantelor ornamentale de seră noi pentru fauna României (în parte)*, Tibiscus - Științe Naturale, 1975a, p. 161-165.
- D. Spătaru, *Forme primitive de insecte și importanța lor pentru evoluție*, Tibiscus - Științe Naturale, 1975, p. 167-177.
- Tatiana Stoiciu, *Influența unor elemente minerale asupra intensității fotosintezei la câteva graminee perene furajere*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 87-93.
- Elena Stratul, *Acorus calamus L. plantă medicinală în Banat*, Tibiscus - Științe Naturale, (1970), 1971, p. 218-221.
- Elena Stratul, *Analiza statistică a colecției botanice de la Muzeul Banatului. Posibilități de valorificare*, Tibiscus - Științe Naturale, 1974, p. 203-206.
- Rozalia Teleagă, *Observații asupra ouălor și dezvoltării larvelor la Rana dalmatina Bonaparte*, Tibiscus - Științe Naturale, 1974, p. 107-111, 13. fig.
- Rozalia Teleagă, *Dinamica productivității biologice a populației de Rana dalmatina Bonaparte în Pădurea Verde din Timișoara*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 165-172.
- Aftina Tosici, *Polimorfismul transferinelor la taurine de rasă Bălțată românească din zona de vest a țării*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 281-284.
- Rodica Tudose, *Plante existente în herbarul Muzeului din Timișoara, colectate de pe teritoriul Banatului, susceptibile de a face parte din PCN*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 77-81.
- N. Vlaicu, *Despre flora de la Pădurea Verde Timișoara*, Tibiscus - Științe Naturale, 1979, p. 83-85.

CHRONICLE OF THE BIOLOGY PAPERS WRITTEN BY THE RESEARCHERS FROM TIMISOARA AND PUBLISHED IN THE BANAT MUSEUM YEARLY BOOKS

S u m m a r y

The paper presents the scholar works concerned with zonal biology published in the periodicals issued by the Banat Museum. The contributions of the local researchers are presented according to specific criteria.

CRONICA SECȚIEI DE ETNOGRAFIE

1974-1997

Aristida Gogolan, Lidia Maria Gaga

Perioada anilor 1974-1984 poate fi apreciată drept cea mai prolifică din activitatea secției de etnografie a Muzeului Banatului, atât în ceea ce privește cercetarea etnologică și valorificarea ei, cât și sub aspect expozițional. În acest răstimp, secția a beneficiat de noul spațiu expozițional de la Bastionul Cetății unde se deschisese expoziția de bază în anul 1972, iar la sectorul în aer liber de la Pădurea Verde, deschis în 1971, se lucra intens pentru introducerea în circuitul de vizitare a unor obiective etnografice noi. Beneficiind de un personal specializat, care acoperea toate domeniile etnografice, secția a realizat cercetări în întregul Banat, în colective formate din doi muzeografi, pentru depistarea unităților de arhitectură populară, în vederea dezvoltării sectorului de la Pădurea Verde, pentru achiziționarea mobilierului tradițional, a țesăturilor, portului, obiectelor de uz gospodăresc ș.a., necesare dotării acestor unități, ca și pentru achiziții de artă populară în vederea îmbogățirii patrimoniului de la sectorul pavilionar. La acestea se adaugă activitatea edițională relevată de cele cinci volume de cercetări *Tibiscus - Etnografie* vol. I, 1974; vol. II, 1975; vol. III, 1976-1978 și *Analele Banatului - Etnografie*, vol. I, 1981; vol. II, 1984. Anual se organizau o seamă de expoziții temporare care, prin conținutul lor, puneau în valoare elemente ce completau imaginea artei populare bănățene, prezentată în expoziția de bază. Personalul de specialitate era astfel distribuit pe colecții: arhitectură populară - Nicolae Săcară și Ioan Godea; instalații tehnice - Eutimiu Lăpăduș; ceramică populară - Doina Danciu, urmată de Violeta Blaj; interiorul locuinței țărănești - Stela Indrei; ocupații și meșteșuguri tradiționale - Vasile Cica; țesături populare - Elena Grigorescu; port popular - Lidia Maria Gaga; obiceiuri populare - Angelica Lazăr. La Oficiul pentru patrimoniu cultural-național activau încă doi etnografi - Aristida Turcuș și Constantin Vlad. Ca personal tehnic, secția dispunea de un gestionar - Zina Leau, doi conservatori - Nicolae Țăranu și Marcel Colceriu, un inginer constructor - Rosano Bagdan. Conducerea secției a aparținut, până în anul 1975 lui Aurel Turcuș, în perioada 1975-1979 lui Eutimiu Lăpăduș, iar între 1979-1984 lui Ioan Godea. Între anii 1977-1980, Nicolae Săcară era și director adjunct al muzeului și în această calitate a sprijinit împreună cu directorul Florin Medeleț activitatea secției.

Sub aspectul creșterii patrimoniului între anii 1974-1984, s-au achiziționat peste 5.000 de piese noi. S-a reorganizat depozitul secției pavilionare. Piese au fost clasificate pe domenii și materiale, iar în cadrul acestor grupări s-au depozitat după mărime și zone etnografice. Întrucât spațiul de depozitare din sectorul pavilionar era neîncăpător, colecția de piese necesare pentru organizarea interioarelor de la Pădurea Verde a fost depozitată într-o clădire construită pentru acest scop.

Evidența științifică a colecției a fost realizată în întregime pe fișe analitice tip, solicitate de Direcția pentru Patrimoniu Național din cadrul Consiliului Culturii. Pe lângă aceasta, în cei patru ani când secția a fost condusă de Ioan Godea s-a realizat fototeca, clișoteca și arhiva documentară a secției, numărând peste 20.000 de piese de colecție, înregistrate în registre speciale. Colecțiile aveau, de asemenea, registre de colecție în care era specificat locul din depozit unde se află obiectul căutat.

Enumerând cele mai importante realizări expoziționale ale acestui deceniu, vom aminti la Pădurea Verde: construirea și deschiderea gospodăriei agro-pastorale din Căvăran sec. al XIX-lea (Constantin Daicoviciu), (muzeograf Eutimiu Lăpăduș); gospodăria țărănească din Jebel, secolul al XIX-lea (muzeograf Nicolae Săcară); gospodăria maghiară din Babșa, începutul sec. al XX-lea (muzeograf, Nicolae Săcară), construirea Casei Naționale din Babșa prima parte a sec. al XX-lea (Vasile Cica și Nicolae Săcară), construirea gospodăriei țărănești din Visag, sec. al XIX-lea rămasă neterminată (muzeograf Stela Indrei); montarea colnei viticole din Gașa, sec. al XIX-lea; gospodăria de olar din Jupânești, secolul al XIX-lea (muzeograf conservator Nicolae Țăranu). S-au achiziționat o serie de obiective noi: gospodăria din Zolt (sec. XIX), birtul și școala din Bârna, gospodăria germană din Biled, gospodăriile din Slatina Nera, Bouțari și Obreja (jud. Caraș-Severin) și câteva instalații tehnice țărănești.

La sectorul pavilionar sunt de reținut expozițiile realizate de: Doina Danciu - "Ceramica populară bănățeană" (1976); Violeta Blaj - "Ceramica roșie nesmălțuită din Banat" (1981); Eutimiu Lăpăduș "Instrumente muzicale populare"; Stela Indrei "Tricolorul în arta populară bănățeană" (1982) și "Mobilierul țărănesc bănățean" (1983); Lidia Gaga - "Opregul și catrința - piese de bază ale portului bănățean" (1980), "Podoabe și bijuterii populare" (1984); "Cartea de etnografie și folclor" (1985). Ioan Godea a realizat o expoziție importantă de muzeografie "Cercetare, teaurizare, valorificare" (1982), iar în colaborare cu Nicolae Săcară, o expoziție itinerară la Cluj "Cojoace și sumare din Banat". Nicolae Săcară a realizat și expoziția itinerară la Oradea, în 1976 "Cilimuri din Banat", iar în 1980 prima expoziție itinerată peste hotare - "Arta populară din Banat" (cu afiș și catalog tipărit); Elena Grigorescu a realizat expozițiile: "Medicina populară" (1983), "Coloranți vegetali" (1983), expoziția itinerată "Ornamentica cilimului

bănăţean” (1983), “Jupâneşti - vatră de olari” (1984), “Arta populară din zona Făget” (1984) etc. Foarte interesantă şi importantă a fost expoziţia organizată de Angela Lazăr “Măştile populare din Banat” (1985). Întregul colectiv al secţiei a colaborat la organizarea expoziţiilor de artă populară contemporană, care se organizau anual la Bucureşti, în cadrul Festivalului Naţional “Cântarea României”. Expoziţia de bază a fost completată în anul 1978, cu un interior românesc din Chizătau (Nicolae Săcară) şi o sală “Tehnici de investigaţie şi restaurare a instrumentelor cu coarde”, realizată de lutierul Cornel Şuboni. Interesantă pentru publicul vizitator a fost şi expoziţia “Tehnici de restaurare a patrimoniului muzeal”, realizată de sectorul de restaurare şi conservare, laboratorul zonal (Viorica Aghiţoie, Angela Bogdan, Liliana Agache ş.a.).

În această perioadă a fost realizată şi o mare parte a expoziţiilor locale etnografice din judeţ: Buziaş - Nicolae Țăranu, A. Gogolan; Făget - Aristida Gogolan, Elena Grigorescu; Giarmata - Nicolae Săcară, Eutimiu Lăpăduş; Sânnicolaul Mare - Aristida Gogolan; Teremia Mare - Ioan Godea, Marcel Colceriu; Chizătau - Lidia Maria Gaga; Deta - Angela Lazăr ş.a.

Intrarea într-un con de umbră a activităţii etnografice în deceniul următor s-a datorat, în primul rând, plecării unui mare număr de etnografi, aproximativ în acelaşi timp - Stela Indrei (prin transfer), Eutimiu Lăpăduş, Nicolae Țăranu (prin pensionare), apoi Violeta Blaj şi Nicolae Săcară (prin reducere de activitate), Vasile Cica (decedat), iar Ioan Godea, reputatul cercetător şi spirit emulativ al întregului colectiv a fost silit să părăsească ţara. A urmat apoi o perioadă de crâncenă austeritate, lansată prin programul de autofinanţare a instituţiilor muzeale, astfel că personalul nou angajat a trebuit să facă faţă acestor noi cerinţe. Conducerea secţiei a fost preluată de poetul Nicolae Dolângă, însă din lipsa fondurilor băneşti, a fost pus în situaţia de a închide expoziţia de la Pădurea Verde. Împreună cu Nicolae Suci, venit tot în anul 1984, au preluat sarcina conservării obiectivelor. Cu toate acestea, închiderea pentru public a Muzeului Satului a dus la deteriorarea lor progresivă. La expoziţia pavilionară activitatea a fost continuată sub îndrumarea Lidiei Maria Gaga. Până la evenimentele din decembrie 1989 s-au realizat cu precădere cabinete şcolare, activitate necesară pentru autofinanţarea instituţiei. Această activitate i-a revenit în special muzeografei Carmen Milivoi (a lucrat la secţie în perioada 1985-1990), dar au participat şi ceilalţi membri ai secţiei. Unele cabinete au fost, de fapt, adevărate expoziţii tematice: “Scriitori folclorişti”, “Istoria literaturii române”, “Istoria literaturii universale” etc.

Activitatea de fişare a patrimoniului, de organizare şi conservare a colecţiilor a continuat. Conservator al colecţiilor a fost Iuliana Nacu. Elena Grigorescu a fost transferată la Oficiul pentru Patrimoniu Cultural Naţional, de unde ambii muzeografi plecaseră prin transfer.

În aceste condiții, pentru reluarea activității, după anul 1989 s-au impus o serie de măsuri administrative. Secția a fost împărțită în două, în anul 1992: Muzeul Satului Bănățean, sub conducerea lui Viorel Popescu și secția de Etnografie, condusă de Lidia Maria Gaga, până în anul 1995, apoi de Aristida Gogolan. S-a putut acționa astfel pe două planuri, realizându-se redeschiderea Muzeului Satului de la Pădurea Verde, cu un nucleu de unități (Bata, Căpâlnaș, Birchîș și Jupânești). În continuare s-a restaurat Casa Națională din Babșa, s-a construit gospodăria din Zolt, birtul din Bârna, școala din Bârna, biserica de lemn din Topla, donată muzeului de Mitropolia Banatului, admirabil monument de arhitectură populară din secolul al XVIII-lea.

În prezent se acționează pentru redeschiderea unităților gospodărești de la Căvăran, Jebel și Babșa, finalizarea gospodăriei din Zolt și a bisericii (dată în folosință în primăvara acestui an). Pentru instalațiile tehnice populare s-a început construcția unui adăpost comun, în care să fie montate într-o concepție modernă.

Spațiul expozițional pavilionar a fost restaurat între anii 1992-1994, prin finanțarea Ministerului Culturii. După încheierea lucrărilor, activitatea de organizare a depozitelor a trebuit luată de la început. În prezent este finalizat depozitul de ceramică, port popular, icoane și piese de artă religioasă, industrie casnică textilă, obiecte de uz gospodăresc.

Expoziția de bază a fost refăcută în două etape: un prim tronson s-a deschis în toamna anului 1996, apoi și acesta s-a refăcut și expoziția a fost vernisată în întregime în data de 4 aprilie 1997 (responsabil de tematică - Aristida Gogolan).

În perioada când spațiul expozițional a fost dezafectat, s-au organizat o seamă de expoziții în alte spații ale muzeului, cu deosebire în Sala de marmură: "Piese de artă religioasă ortodoxă în colecțiile Muzeului Banatului, Mitropoliei Banatului și Vicariatului ortodox sârb" (Aristida Gogolan); "Piese din colecția veche a secției de Etnografie a Muzeului Banatului" (1992 Aristida Gogolan); "Datini și obiceiuri de Crăciun în Banat", 1992, în Sala de marmură a Muzeului Banatului, 1993 și 1994 la Casa Tineretului cu prilejul Festivalului național de colinde (Aristida Gogolan) "Pictură naivă - Viorel Cristea", 1992, cu vânzare pentru ajutorarea pictorului a cărui casă fusese afectată de cutremur; 1996 "În memoriam - Viorel Cristea", (Aristida Gogolan); "Viața și patimile lui Isus în iconografia populară" 1990, la Bastionul Cetății, "Icoane din Banat", 1966 la Bastionul Cetății (Aristida Gogolan). În anul 1994 s-a organizat o expoziție itinerară în Iugoslavia, la Novi-Sad și Vârșet, "Cilimul bănățean" (Angela Lazăr, Aristida Gogolan). Lidia Maria Gaga a realizat expoziția "Poporul Cedrului", în colaborare cu ambasada Canadei (1990); "Cartea de etnografie și folclor" în colaborare cu prof. univ. Ion Iliescu; "Etnologia popoarelor sârbești din țările limitrofe", Belgrad, 1991; "Barocul în arta populară bănățeană", 1994, "Tricolorul

în arta populară din Banat” 1996. În anul 1996 s-a deschis Casa Memorială “Ștefan Jäger” la Jimbolia, unde s-a realizat și o sală de etnografie a Jimboliei (Aristida Gogolan). Expoziția de bază a secției, expoziția despre barocul bănățean și expoziția de la Jimbolia au fost realizate cu sprijin financiar din partea organizației șvabilor bănățeni din Germania.

Între anii 1991-1997 la secția de etnografie au activat: Lidia Gaga, Aristida Gogolan (revenită în anul 1989), Angela Lazăr (1993-1995), Nicolae Săcară (1996). În anul 1995 s-a creat un nou post de etnograf, ocupat de Maria Mândroane, în 1996 două posturi, ocupate de Alina Șeptilici și Gabriela Luca și au fost reînființate posturile de conservator - Niculina Moți și gestionar custode Maria Șepeșan. În aceste condiții există premisele recreării atmosferei propice cercetării etnologice, întreruptă în ultimii ani.

Noile muzeografe au realizat expoziția “Datini și obiceiuri de primăvară la români și naționalitățile conlocuitoare din Banat”, în colaborare cu uniunile tuturor minorităților naționale și a tuturor cultelor din județ. Această expoziție a prefăcut prima acțiune de amploare a secției, după mulți ani de stagnare, sesiunea internațională științifică cu același titlu, la care au participat personalități din Iugoslavia, Slovenia și Cehia și specialiști de prestigiu din țară.

Între perspectivele secției de etnografie, în prim plan stau problemele de depozitare și conservare a întregii colecții, definirea colecției de covoare, ștergere, fețe de masă și de pernă, mobilier și obiecte de uz casnic și gospodăresc, depozitele la Pădurea Verde. Un alt obiectiv îl constituie restaurarea colecției de lemn, departajarea colecției aparținând Muzeului Satului de cea a secției de etnografie.

Evidența științifică, neglijată în ultimii ani, trebuie completată cu fișarea celor peste 2.000 de obiecte, unele achiziționate iar altele provenite din donații.

În privința cercetării științifice se va relua tradiția colectivelor tematice. Acțiunea a început în vara anului 1996, prin două etape de cercetare: zona Oravița pentru români și zona Sânnicolau Mare pentru germani. În aceste zone cercetările vor fi continuate și se vor forma colective noi pentru cercetarea zonei de conviețuire cu sârbii de pe Valea Dunării.

Rezultatele cercetărilor - fișe de teren, benzi audio - se vor înregistra în arhiva științifică a secției. În cadrul schimbului cultural cu Muzeul Voivodinei din Novi-Sad, Lidia Maria Gaga va efectua cercetări în zona locuită de români din Banatul iugoslav, iar cercetătorii etnografi din Novi-Sad vor face cercetări în Banatul românesc. Vom iniția asemenea conlucrări și cu alte muzee din țările învecinate, pentru studierea culturii populare a comunităților românești.

Activitatea de fișare și cercetare a meșteșugurilor populare contemporane revine muzeografei Alina Șeptilici. În acest domeniu se acționează pentru încurajarea meșterilor populari, revigorarea meșteșugurilor și îndrumarea mește-

rilor, deschizându-le posibilități de valorificare a produselor prin magazinul muzeului. Relațiile cu publicul intră în sarcina Gabrielei Luca, care va studia preferințele și dorințele vizitatorilor, astfel încât programul de expoziții temporare să vină în întâmpinarea acestora. Maria Mândroane a preluat sarcina arhivei științifice a secției, pentru completarea ei cu toate referirile din domeniul etnografiei din presa locală. Lidia Gaga își orientează activitatea cu precădere spre cercetare, Aristida Gogolan menține legătura cu toate instituțiile de cultură din județ și cele similare din țară. Aceste sarcini completează atribuțiile ce revin muzeografilor pe colecții și domenii de activitate: Aristida Gogolan - port popular, Lidia Gaga - țesături populare, Maria Mândroane - ocupații tradiționale; Alina Șeptilici - meșteșuguri tradiționale, Gabriela Luca - arhitectură și instalații tehnice țărănești.

LABORATORUL ZONAL DIN TIMIȘOARA 22 DE ANI DE ACTIVITATE ÎN SLUJBA PATRIMONIULUI CULTURAL

Liliana Iuga, Liliana Agache, Reghina Obrad

Preocuparea crescândă pe plan internațional privind reconsiderarea patrimoniului național - ca parte integrantă a patrimoniului cultural - bun al omenirii, are ca rezultat apariția și la noi în țară a unei viziuni noi asupra activității de recuperare - valorificare a obiectelor cu valoare de patrimoniu.

Legea nr. 63/1974 și Decretul 13/1975 stăteau la baza unei preocupări, la nivel național, privind evaluarea, ocrotirea, restaurarea și conservarea bunurilor considerate ca făcând parte din zestrea culturală a țării noastre.

Implicit s-au pus bazele legale de înființare a 11 laboratoare zonale de restaurare-conservare, fapt ce a scos la lumină o meserie puțin cunoscută, dar care a existat cu mult înainte de apariția acestora, cea de restaurator.

Noutatea adusă, esențială de fapt, este aceea că restaurarea capătă noi dimensiuni, devenind tot mai complexă și cuprinzătoare. Dacă nucleul îl constituia restaurarea obiectelor ceramice și metalice (arheologice), apar acum noi sectoare de restaurare (ceramică artistică și sticlă, textile, carte, lemn, pictură, grafică, sculptură etc.) și ceea ce e mai important, se schimbă criteriile, metodele de intervenție, totul bazându-se pe aportul pozitiv oferit de ultimele cercetări științifice în domeniu.

Astfel, restaurarea câștigă o latură științifică pe lângă cea estetică. Această relație interdisciplinară subliniază caracterul complex al muncii de restaurare și induce obligatoriu la o organizare specifică (tehnic-științifică) a unui laborator, lucru stabilit de altfel prin legislație și ulterior prin norme privind strict organizarea și funcționarea acestor laboratoare de interes național.

Rolul acestora este de salvare (recuperare), ocrotire, valorificare. Mai pe înțelesul tuturor, trebuie să explicăm drumul parcurs de un obiect de la descoperirea sau depistarea (pe teren sau în depozite) până la expunerea în spațiul muzeal, loc de întâlnire cu vizitatorii. Puțin cunosc faptul că aceste obiecte sunt depozitele unor valori istorico-artistice și a unei mari cantități de muncă depusă de o echipă (arheologi, istorici, istorici de artă, etnografi) la baza cărora stau restauratorii. Munca lor este migăloasă, de maximă concentrare, cere o

deosebită gimnastică a minții, competență profesională - ce însumează cunoștințe de istoria artelor, chimie, fizică, forma degradării, tehnologia materialelor vechi, tehnologia restaurării, bazele conservării, dublate de pasiune, talent, răbdare, atenție, calm, simțul observației, discernământ, spirit critic și obiectivitate.

Restaurarea este infrastructura activității unui muzeu. Ea permite muzeografilor expunerea și cercetarea științifică a materialului. Este evident că nici o expoziție (de bază, temporară sau itinerantă) nu poate fi realizată fără aportul restauratorilor, obiectele expuse având nevoie de intervențiile acestora pentru aducerea lor într-o stare fizică propice expunerii, o stabilitate fizico-chimică, o rezistență la agenți de microclimat, un aspect cât mai apropiat celui inițial, în concordanță cu funcționalitatea lor.

Luându-se în considerare toate aceste aspecte, în august 1975 s-a înființat Laboratorul zonal de restaurare-conservare a bunurilor de patrimoniu din Timișoara, în cadrul Muzeului Banatului, având următoarea structură funcțională: investigații fizico-chimice și biologice, restaurare metale, restaurare ceramică (porțelan, sticlă), restaurare textile, restaurare și conservare lemn; restaurare pictură ulei, restaurare manuscrise, carte veche, documente, conservare obiective în aer liber, preparare specimene de istorie naturală.

Aria teritorială pe care o deservește acest laborator cuprinde județele: Timiș, Arad, Caraș-Severin, Bihor.

Profilul laboratorului a impus angajarea și apoi specializarea unor oameni cu pregătiri diferite, universitare și liceale, numărul acestora fiind raportat la acela al bunurilor de patrimoniu existent în zona arondată. Astfel, colectivul cuprinde un fizician, un biolog, chimiști, un inginer textilist, artiști plastici, restauratori cu studii medii. Toți au urmat un program de specializare și atestare condus de C.S.P.C. București și Institutul de Arte Plastice N. Grigorescu, cu durată între 1-3 ani, precum și un stagiu de pregătire în Franța (restaurator metal).

Concomitent cu formarea specialiștilor prin strădaniile conducerii de atunci a instituției și a laboratorului, a d-lui Florin Medelet și a d-nei Elena Stratul, s-a obținut un spațiu în clădirea Palatului Dicasterial și pe baza schițelor de plan executate de restauratori, a fost realizat proiectul de amenajare al laboratorului (IPROTIM) cu respectarea cerințelor unor acte normative privitoare la funcționarea unui astfel de laborator.

Acest spațiu cu suprafața de 574 mp, (în prezent mutilat) a fost organizat astfel încât să asigure cerințele specifice tehnologiilor de restaurare și normele de protecție a muncii, asigurând și un flux logic al circuitului obiectului adus la restaurare (dezinfecție-dezinsecție, investigații, fotografiere, restaurare), însumând mari investiții și deosebite eforturi materiale și umane.

Toate aceste costuri și eforturi au fost și sunt răsplătite prin rezultatele muncii specialiștilor Laboratorului Zonal, care au reușit timp de 22 de ani, în acest colț de țară, să pună la adăpost multe valori din patrimoniul național, aproximativ 12.000 de obiecte din: metal, ceramică, textile, hârtie, pictură ulei și tempera,

porțelan, sticlă și lemn. Majoritatea lor au prezentat fragilizări generale și degradări evolutive, ceea ce a impus din partea specialiștilor aplicarea de tratamente și metode de restaurare multiple, care constau în curățiri mecanice, tratamente chimice, consolidări, reintegrări și acoperiri de protecție.

S-a reușit prin aceste intervenții stoparea și stabilizarea proceselor de degradare și redarea aspectului estetic necesar expunerii lor în cadrul muzeal.

Considerăm că este util să ilustrăm și categoriile de bunuri culturale restaurate și conservate în sectoarele după care este structurat Laboratorul Zonal.

Investigațiile fizico-chimice și biologice deservesc toate sectoarele de restaurare. Efectuează analize nedistructive, cu determinarea naturii și compoziției chimice a obiectelor, a gradului de deteriorare a structurii interne a pieselor, precum și aspectele de biodeteriorare a acestora. Toate acestea, împreună cu investigațiile curente din sectoare, ajută restauratorul în stabilirea diagnosticului, a tratamentelor și a intervențiilor de restaurare-conservare. Tot aici, obiectele sunt tratate în vederea dezinfecției și dezinsecției.

Investigatorii și-au desfășurat activitatea și în zona aferentă, prin asistență și intervenții de specialitate (pe șantiere și biblioteci), în scopul depistării factorilor de mediu nocivi. Au fost luate de către biolog măsuri imediate pentru înlăturarea acestora, la Mitropolia Banatului, Episcopia Ortodoxă Română Arad, Biblioteca Județeană Arad, Vicariatul Sârbesc Timișoara. Varietatea și multitudinea obiectelor de patrimoniu restaurate în **sectorul metale** constă în natura metalului (fier, bronz, argint etc.), în tehnica de prelucrare a lui, în epoca istorică din care provine (din epoca bronzului până în epoca modernă) și în funcționalitatea avută.

Enumerăm categoriile de obiecte restaurate:

- arheologice: podoabe, monede, arme, obiecte de uz comun, provenite din șantierele arheologice: Cugir, Tibiscum, Freidorf, Remetea Mare, Mănăștiur etc.;
- arme de proveniență orientală și occidentală (sec. XVII-XVIII) ale Muzeului Banatului și ale Muzeului Peleş;
- podoabe medievale și etnografice din Muzeul Banatului și Muzeul din Arad;
- obiecte de artă decorativă (ceasuri, medalii) aparținând Muzeului Banatului și Muzeului de Artă Arad;
- obiecte etnografice (de uz casnic, unelte agricole, accesorii la instalații tehnice) Muzeul Satului Bănățean;
- utilitare (colecția de sigilii, lămpi de semnalizare, tiparniță, centrală telefonică etc.) de la Muzeul Banatului.

Specialiștii acestui sector, participând la săpăturile arheologice de la Tibiscum, au organizat un laborator de tranzit direct pe șantier, unde s-au făcut intervenții de stopare a degradării și de conservare asupra pieselor metalice care au intrat în expoziția “Rezervației arheologice Tibiscum”.

S-au efectuat lucrări complexe de restaurare în sectorul de **ceramică arheologică**:

- vase de ceramică arheologică și etnografice;
- complexe arheologice neolitice și hallstattiene (locuințe, vetre uzuale, lăcașuri de cult, vetre de cult, idoli, statui monumentale), reconstituiri și ridicări “**in situ**” a unor elemente din cadrul complexelor;
- morminte de înhumăție (ridicare “**in situ**”) de epoca bronzului;
- mormânt de incinerăție (ridicare “**in situ**”) cu martor stratigrafic;
- reconstituiri de locuințe (paleolitică, neolitică, de epoca bronzului, dacică, prefeudală).

Obiectele ca și obiectivele mai sus amintite provin din depozite și de pe șantierul de la Remetea Mare, Cugir, Cenad, Parța, Hodoni, Freidorf, Peciu Nou, Voiteg, Tibiscum, Cioreni. Prezența restauratorilor pe șantierul arheologic care au efectuat operații de ridicare și salvare este deosebit de benefică pentru sănătatea obiectelor descoperite, cât și pentru ideile practice de a le pune în valoare în cadrul expozițional într-un mod cât mai apropiat de mediu, de facere.

Obiectele decorative de **ceramică artistică și sticlă** ale Muzeului Banatului au fost în atenția laboratorului zonal pentru un scurt interval de timp. Totuși, au fost restaurate piese de o deosebită valoare artistică și documentară atât din colecțiile Muzeului Banatului, cât și ale Muzeului de Artă București (piese distruse la cutremurul din 1977):

- din porțelan și faianță fină sec. al XIX-lea (fructiere, vase, căni, zaharnițe, platouri);

- din sticlă și cristal sec. al XIX-lea (pahare, cupe).

Prin plecarea specialiștilor, acest sector și-a întrerupt activitatea.

Intervențiile de restaurare-conservare la obiectele care au ca material de bază firul textil au fost efectuate în sectorul de **restaurare textile**. În acest sens amintim categoriile de bunuri:

- covoare orientale cu noduri ale Muzeului Banatului;
- costume bisericesti și broderii din colecțiile Mitropoliei Banatului, Episcopiei Ortodoxe Arad și Muzeului Peleş;
- piese etnografice de vestimentație (costume românești, maghiare, germane, bulgare) și obiecte de interior (cilimuri, perdele, fețe de masă, ștergare) din colecțiile Muzeului Banatului, Muzeului Lugoj și punctelor muzeale din Buziaș și Jimbolia;
- tapiserii din colecțiile Muzeului Banatului, Muzeului Cotroceni și Muzeului Peleş.

Și obiectele din lemn au beneficiat de organizarea unui **sector de conservare și restaurare lemn**, al cărui specialist a făcut intervenții la: gospodăriile țărănești și instalațiile tehnice de la Muzeul Satului Timișoara și Sibiu.

- obiecte etnografice de interior;
- piese de mobilier, aparținând Muzeului Banatului, Muzeului Peleş, Muzeului Arad;
- instrumente muzicale din colecția Muzeului Enescu - București;

– obiective de cult - Biserica Topla adusă la Muzeul Satului Bănăţean.

În atenţia specialistului stau toate obiectivele din aer liber, de la Muzeul Satului Bănăţean, care cer intervenţii periodice de conservare.

Pictura în ulei, mai bogat ilustrată în colecţiile Muzeului Banatului, dar şi în zona aferentă, a impus organizarea unui sector specific, în care au fost restaurate şi conservate:

– picturi în ulei ale Muzeului Banatului, ale Mitropoliei Banatului, Vicariatului Ortodox Sârb, ca şi din colecţiile altor muzee de artă şi din ţară: Bucureşti, Craiova, Iaşi, Bacău, Peleş;

– icoane în ulei şi tempera (pe lemn) din colecţia Muzeului Banatului şi Mitropoliei Banatului. Lucrările restaurate aparţin atât şcolilor româneşti, cât şi celor italiene, franceze şi flamande. Ele au intrat în circuitul expoziţional organizat de instituţiile mai sus amintite.

Restaurarea picturii în tempera a beneficiat pentru scurt timp de aportul unui specialist, care a efectuat lucrări de conservare la:

– icoane din colecţia Muzeului Banatului;

– pictura bisericii Topla, adusă în incinta Muzeului Banatului din Timişoara.

Acest sector şi-a încetat activitatea prin plecarea specialistului.

Dintre bunurile de patrimoniu restaurate de-a lungul anilor în **sectorul carte veche** amintim:

– manuscrise (cărţi şi documente) ale Muzeului Banatului şi ale Bibliotecii Naţionale a României;

– incunabule (sec. al XV-lea) din colecţia Muzeului Miercurea Ciuc;

– tipărituri (sec. al XVI-lea - sfârşitul sec. al XIX-lea): cărţi vechi româneşti şi străine, documente din colecţiile Muzeului Banatului, Muzeului Turnu-Severin, Muzeului Focşani, Mitropoliei Banatului, Episcopiei Ortodoxe Arad, Bibliotecii Judeţene Timiş;

– cărţi de literatură şi tehnică ale Bibliotecii Centrale Universitare Timişoara şi ale Societăţii de Drumuri şi Poduri;

– hărţi, schiţe şi desene aparţinând Muzeului Banatului, Bisericii din Mehala Timişoara, Fabricii de Bere Timişoara, Şcolii Generale Măureni (Caraş-Severin);

– afişe şi ziare din colecţia Muzeului Banatului;

– fotografii şi facsimile - Muzeul Banatului.

La aceste obiecte, specialiştii au avut în vedere pe lângă intervenţiile complexe asupra suportului şi legăturii şi modalităţi de protecţie în vederea conservării lor în depozite (mape, case).

Sectorul de **preparare specimene de istorie naturală** a efectuat lucrări de dezinsecţie şi dezinsecţie asupra colecţiilor de istorie naturală (coleoptere, ornitologice, plante), precum şi activităţi de bază ale secţiei de ştiinţele naturii (insecte, păsări, mamifere). Acest sector şi-a încheiat activitatea prin plecarea specialiştirilor.

După această trecere în revistă a tuturor sectoarelor de restaurare, enumerarea celor mai importante obiecte, care au ieșit din mâinile restauratorilor timișoreni poate arunca o lumină revelatoare asupra necesității și rolului unui asemenea laborator.

Astfel, sanctuarul neolitic de la Parța și mormântul de incinerare de epoca bronzului (Voiteni) sunt unicate, atât ca valoare istorică și documentară, cât și ca modalitate de ridicare, consolidare, restaurare și etalare. Restaurarea lor este recunoscută și apreciată de specialiști la nivel național.

Pentru piesele metalice menționăm cămașa de zale dacică (sec. I a.C.) descoperită la Cugir într-un mormânt de incinerare, piese romane de la Tibiscum, unele rarități (capsule de sigilii, oglindă romană), trusa de podoabe nobiliare (sec. al XVIII-lea) de la Muzeul din Arad, de o mare frumusețe artistică și “Pomul de Fier” (sec. al XIX-lea) din Timișoara (salvat și adăpostit în cadrul Muzeului Banatului).

Un obiect cu valoare istorică deosebită este “Steagul Regimentului 1 Voluntari”, martor al întregirii neamului. Din aceeași categorie de obiecte textile amintim broderiile medievale (costume religioase), precum și cilimurile bănățene remarcate prin valoarea lor artistică și documentară.

Recunoscute ca mari valori ale istoriei române și ale culturii religioase, *Tâlcul evangheliilor* tipărit de Coresi (1564-1568), *Carte românească de învățătură* a lui Varlaam (1641-1643) au fost încredințate spre restaurare, specialiștilor noștri. Pe lângă aceste răsunătoare nume, amintim și incunabilele latine (4 cărți din sec. al XV-lea), tipărituri rare de la Târgoviște (*Triod*, 1649), tipărituri de la Blaj (*Psaltire*, 1786, *Liturghier*, 1747), precum și *Manuscris religios* (sec. al XVIII-lea), în limba română cu caractere chirilice, cu o prezentare deosebită (sul de 3,51 m cu porțiuni scrise alternând cu miniaturi).

Prin frumusețea lor se remarcă picturile din sec. al XVIII-lea *Laura de Noves* (anonim), *Sfânta Magdalena* (anonim), aparținând școlii italiene și icoanele de lemn din sec. al XVIII-lea: *Fecioara Maria cu pruncul* de Ștefan Tenețchi și *Fecioara Maria tronând* de Nedelcu Popovici.

Intervenția restauratorilor pe un obiect istoric sau artistic se face respectând metodologia cercetării științifice.

Munca de cercetare în domeniul nostru presupune două direcții temporale. Prima către trecut - paleotehnologia, necesară pentru cunoașterea tehnologiilor vechi, a doua către viitor, adică ceea ce restauratorul hotărăște ca viabil în timp (dovedindu-se că multe metode de restaurare considerate juste la un moment dat au fost păgubitoare).

Această cercetare, împreună cu inițiativa creatoare în deplin acord cu principiile restaurării și conservării dă o imagine completă a ceea ce presupune RESTAURAREA.

Restauratorul conservator trebuie să fie perfect conștient de răspunderea sa, în cel mai deplin respect față de moștenirea înaintașilor și grija pentru a asigura viitorului o tradiție.

O astfel de abordare este reflectată în munca, studiile și lucrările susținute la:

- simpozioane de specialitate (Timișoara, Târgu-Mureș, București, Iași, Alba-Iulia, Suceava, Satu-Mare, Cluj, Sibiu, Tulcea) de către următorii specialiști: Elena Stratul, Nicolae Stoia, Viorica Aghițoaie, Tatiana Costinaș, Viorica Ciomocoș, Liliana Agache, Liliana Iuga, Reghina Obrad, Velinca Petcu, Luminița Bujanca;

- lucrări publicate în reviste de specialitate: *Revista Muzeelor*: (Liliana Agache, Viorica Aghițoaie, Ion Davițoiu, Răzvan Găvan, Alexandru Fota); *Analele Banatului*: Viorica Aghițoaie, Liliana Agache, Alexandru Fota); *Cercetări de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal*: Viorica Ciomocoș, Cristian Vintilă; *Tibiscus*, *Analele Banatului*;

- lucrări colective cuprinse în tematica națională de cercetare: Elena Stratul, Viorica Aghițoaie, Liliana Iuga.

Expozițiile de bază ale Muzeului Banatului (secțiile de istorie, etnografie, artă, Muzeul Satului Bănățean) nu ar fi putut exista fără aportul restauratorilor, atât prin salvarea de la degradarea inevitabilă și ireversibilă a obiectelor în timp, cât și prin recomandările privind expunerea conform celor mai noi norme de conservare.

Întreg colectivul de restauratori a fost prezent la refacerea expozițiilor de bază ale secțiilor muzeului nu numai prin activitățile lor specifice, ci și prin realizarea de panouri grafice, hărți, texte, colaje de fotografii, machete, replici. Grijă față de patrimoniu a restauratorului din Laboratorul Zonal din Timișoara nu este limitată doar la Muzeul Banatului, ci are în vedere și asistența de specialitate acordată altor instituții din zonă, cum ar fi: Muzeul din Arad, Lipova, Caransebeș, Lugoj, Reșița, dar și Mitropolia Banatului, Episcopia Ortodoxă Arad, Bibliotecile județene Timiș și Arad, Universitatea de Vest și deținătorii particulari.

În perioada în care Muzeul Banatului se confrunta ca și celelalte instituții de cultură din țară cu greutăți financiare, restauratorii au contribuit la asigurarea fondurilor necesare activității muzeale. În acest sens s-au efectuat: restaurări contra cost pentru Mitropolia Banatului, Episcopia Aradului, Muzeul Miercurea-Ciuc, Muzeul Cotroceni, Școala Generală Măureni etc. și replici în ceramică și metal (pentru muzeele militare din țară). Tot contra cost s-au realizat și expoziții pentru școli și instituții. Alături de arheologi, restauratorii laboratorului nostru au efectuat și muncă de teren, concretizată prin colectarea de material arheologic din zonele: Lugoj, Făget, Gătaia, Hodoni, Cărpiniș etc.

Nu putem fi acuzați de lipsă de modestie dacă scoatem în evidență calitățile remarcabile ale colectivului de restauratori, care au fost recunoscute prin încredințarea unor lucrări de o mare responsabilitate de către unele instituții de importanță națională: Muzeul Peleş, Muzeul Cotroceni, Muzeul Enescu, Biblioteca Națională a României, dar și de către unele muzee județene, altele decât cele din zona arondată: Focșani, Turnu-Severin, Miercurea Ciuc, Iași,

Craiova, Bacău. Afirmația de mai sus este susținută și de participarea lucrărilor restaurate de specialiștii laboratorului nostru la expoziții naționale de restaurare, organizate la București (carte și pictură), Târgu-Mureș (carte veche), Alba Iulia (carte veche), Miercurea Ciuc (carte veche), Castelul Peleş (metal, ceramică, textile, pictură, lemn), Tulcea (pictură). Se pot aminti și expozițiile tematice, organizate de Muzeul Banatului, itinerante în țară (cu obiecte restaurate din ceramică, metal, textile) și peste hotare: în Iugoslavia și Germania (textile, pictură).

Nu în ultimul rând, amintim acțiunea de popularizare a activității noastre pe plan local, concretizată prin expoziția "Restaurarea - sistem curativ și estetic", precum și prin mass-media (articole, emisiuni radio, expuneri tematice în învățământul liceal, documentar TV).

Pregătirea și competența profesională a unor specialiști (textile, metal, carte veche) a fost recunoscută și apreciată pe plan național, drept pentru care ei au fost desemnați ca îndrumători și coordonatori pentru formarea de noi specialiști.

Avem obligația morală de a mulțumi dascălilor și coordonatorilor noștri, care ne-au specializat în această meserie de culise, susținându-ne material și moral: Aurel Moldoveanu, Viorica Necula, Radu Florescu, Elena Crăciun, Elena Prodan, Maria Lungu.

Ne aflăm astăzi - din nefericire - într-o situație mai puțin optimistă decât cea de la înființarea Laboratorului Zonal. Datorită marginalizării importanței muncii depuse de restauratori și a neglijării regretabile a sorții bunurilor din patrimoniul cultural național, spațiul Laboratorului Zonal a fost revendicat și câștigat de către Tribunalul Județean Timiș. Acest fapt ne afectează grav activitatea și ne pune în fața unei relații dure, greu de rezolvat în condițiile actuale: aceea de a obține, organiza și amenaja un alt laborator.

Încheiem cu convingerea că această situație va rămâne doar pentru unii o piedică, ce va fi depășită, întrucât orice acțiune de salvare, deci și restaurarea bunurilor culturale naționale din Banat nu poate fi întreruptă, ci ea trebuie să slujească în continuare istoriei și civilizației neamului.

Specialiștii laboratorului zonal din Timișoara, 1975-1997 (pe sectoare de activitate)

Investigații fizico-chimice și biologice

Elena Stratul - biolog (1975-1981)

Tatiana Costinaș - chimist (1975-1985; 1992-)

Adam Dragomir - fizician (1975-1980)

Ladislau Varga - fizician (1980-1981)

Cristian Vintilă - fizician (1981-1990)

Luminița Bujanca - fizician (1992-)

Restaurare metale

Ion Drăgan (+) - restaurator (1991-1997)
Elena Miklosik - muzeograf-restaurator (1976-1988)
Liliana Iuga - chimist (1976-)

Restaurare ceramică (arheologie)

Gheorghe Vancea (+) (1975-1976)
Ion Davițoiu - restaurator (1976-)
Răzvan Găvan - restaurator (1976-1993)

Restaurare ceramică artistică

Dorina Petrone - artist plastic - restaurator (1975-1980)
Ion Oprescu - artist plastic (1983-1991)
Nausica Ciulănescu - restaurator ajutor (1987-1991)

Restaurare textile

Magda Kazinsky - artist plastic (1975-1976)
Viorica Aghițoaie - inginer textilist (1975-)
Ana Maria Bogdan - restaurator (1975-1991)
Carmen Arghir - restaurator (1975-1978)
Carmen Matei - artist plastic (1977)
Liliana Agache - artist plastic (1978-)
Hedy Nadra - restaurator (1978-1988)
Sorin Nicodim - artist plastic (1980-1985)
Mărioara Capătă - restaurator

Restaurare lemn

Marcel Colceriu - restaurator-conservator (1976-)
Dumitru Dragomir (+) - restaurator ajutor (1985-1990)

Restaurare pictură ulei

Lidia Ciolac - artist plastic (1975)
Viorica Ciomocoș - artist plastic (1975-)
Camelia Crișan - artist plastic (1979-1980)

Restaurare pictură tempera

Doina Mihăilescu - artist plastic (1985-1991)

Restaurare carte veche

Nicolae Stoia - muzeograf-restaurator (1975-1983)

Reghina Obrad - chimist (1976-)
Velinca Petrov - restaurator-legător (1978-)
Corina Madoșe - restaurator (1984-1985)
Carmen Hațegan - muzeograf-restaurator (1985-1986)
Floare Ghercea - restaurator (1988-)

Restaurare istorie naturală

Ladislau Giurgiu - muzeograf-restaurator (1975-1982)

Atelier foto

Lidia Crețu-fotograf (1976-1983)

BIBLIOGRAFIE

Corina Nicolescu, *Muzeologie generală*, București, 1979.
Radu Florescu, *Bazele muzeologiei*, București, 1982.
Ioan Opreș, *Ocrotirea patrimoniului cultural*, Ed. Meridiane, 1986.
Muzeul Național de Istorie, *Cercetări de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal*, 1981, 1982, 1984.
Ministerul Culturii, *Norme de restaurare și conservare*, 1990.
Arhiva Laboratorului Zonal Timișoara.

LE LABORATOIRE RÉGIONAL DE TIMISOARA 22 ANS D'ACTIVITÉ AU SERVICE DU PATRIMOINE CULTUREL

R e s u m é

Le laboratoire régional de restauration du Musée du Banat, fondé en 1975, a pour objectif la restauration et la conservation des biens du patrimoine national de Timis, Caras-Severin, Arad, Bihor.

A partir des principes scientifiques, les restaurateurs exécutent des interventions sur les objets, en utilisant une grande variété de techniques pour la céramique, les métaux, les vieux livres, la peinture à l'huile, le bois.

Leur travail est un travail d'équipe, qui réunit des physiciens, des chimistes, des biologistes, des artistes plastiques, tout comme des archéologues, des historiens, des ethnographes, des historiens d'art.

Les restaurateurs de Timisoara ont effectué des travaux d'une grande complexité non seulement pour le Musée du Banat, mais aussi pour d'autres musées nationaux ainsi que pour des établissements d'enseignement et de culte.

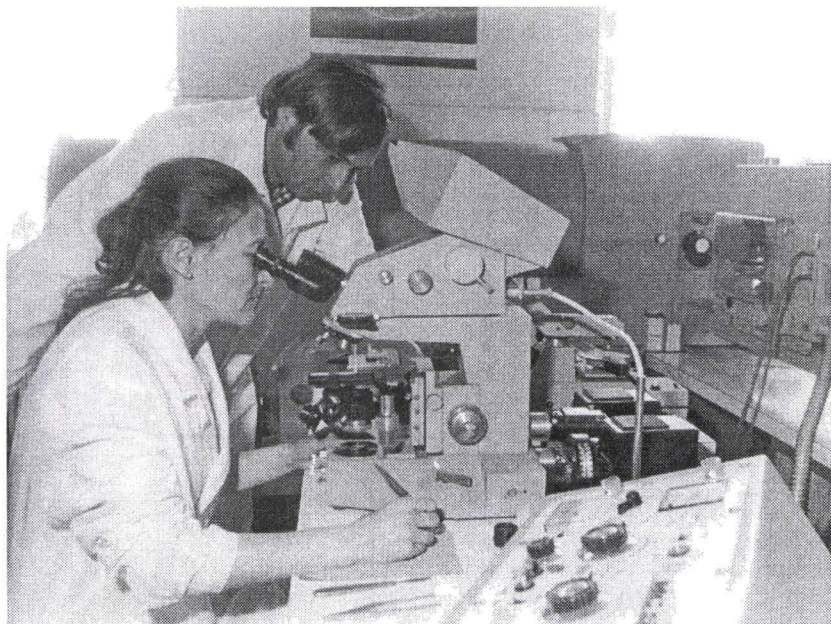

Fig. 1. Laboratorul de investigații fizico-chimice
(ing. Viorica Aghițoaie și fizicianul Cristian Vintilă)

Fig. 2. Ridicarea unui mormânt *in situ*. Necropola de la Voiteni (jud. Timiș)
(Răzvan Găvan și Ion Davițoiu)

Fig. 3. Laboratorul de restaurare metale
(restaurator Ion Drăgan (+) și chimist Liliana Iuga)

Fig. 4. Restaurarea unei piese textile etnografice
(Liliana Agache)

Fig. 5. Laboratorul de restaurare carte veche
(ing. Reghina Obrad)

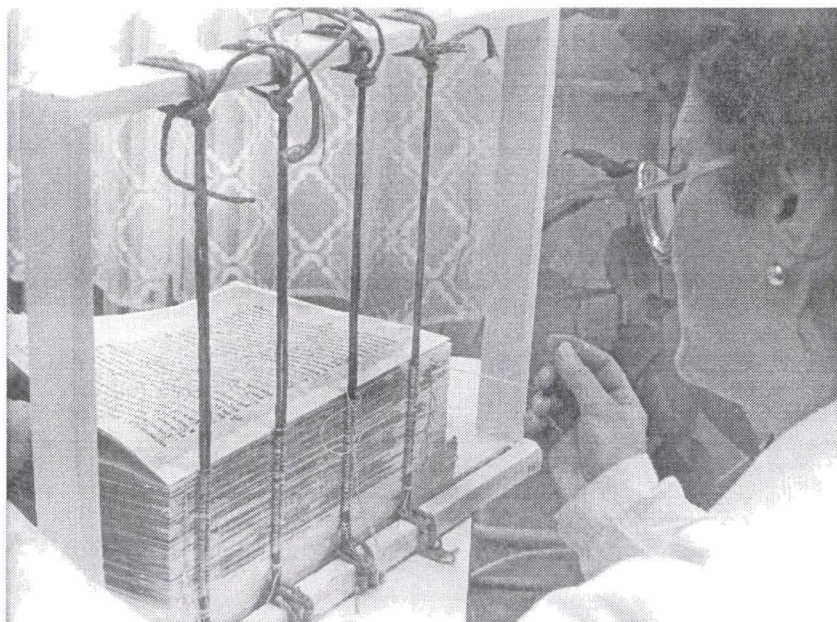

Fig. 6. Reconstituirea unei legături de carte veche
(restaurator Velinca Petrov)

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

PLASTICA NEOLITICĂ DIN AȘEZAREA DE LA FOENI – SĂLAȘ (JUD. TIMIȘ)

Dan Leopold Ciobotaru

Cercetările arheologice desfășurate de-a lungul a trei campanii, între anii 1992-1994, în locul numit *Sălaș* din hotarul satului Foeni, au relevat existența unei stratigrafii complexe, rezultate din prezența mai multor nivele de locuire, atât preistorice cât și mai târzii¹. Cel mai important nivel, atât prin cantitatea materialului arheologic, cât și prin grosimea depunerilor stratigrafice, este cel inferior, aparținător culturii Starcevo-Criș. Alături de materialul ceramic², cercetările arheologice au scos la lumină și piese din categoria plasticii, care constituie obiectul lucrării de față³.

Obiectivul principal a fost selectarea plasticii pe epoci, și apoi încadrarea pieselor aparținând culturii Starcevo-Criș într-o tipologie locală, pe genuri de reprezentări.

Plastica zoomorfă

Cea mai mare frecvență o au reprezentările de bovidee confecționate din lut, din care se păstrează două exemplare relativ întregi. Coarnele acestora s-au rupt datorită fragilității lor. Cele două piese provin din bordeiul Starcevo-Criș cu indicativul 24 (pl. I/9) și respectiv din nivelul hallstattian unde se află în poziție secundară, nivel care are indicativul 4 (pl. I/10). Au mai fost recuperate încă două capete de bovideu (pl. I/4, 8) precum și trei fragmente aparținând părților posterioare a unor astfel de statuete (pl. I/3, 5, 7). În aceeași categorie se încadrează și un fragment de picior de bovideu găsit în stratul de cultură neolitic, ca și trei coarne confecționate din lut, provenind probabil de la același tip de statuete.

Toate fragmentele sunt de dimensiuni relativ apropiate, și sunt realizate dintr-o pastă nisipoasă, de culoare ocru gălbui, cu excepția cornului din lut (pl. I/1) care are o culoare brun spre negru.

Bovideele modelate în lut sunt întâlnite în neoliticul timpuriu est-european, apărând la Gura Baciului nivel I (Vlassa)⁴ și Donja Branjevina în nivelul inferior⁵. Deși acest orizont este anterior așezării de la Foeni-Sălaș, descoperirea unor fragmente de tauri și coarne de lut în nivelul II de la Gura Baciului, în săpăturile

mai noi ale lui Gh. Lazarovici⁶, confirmă dănuirea acestui tip de reprezentare și, concomitent, a cultului taurului în faza a II-a a culturii Starcevo-Criș.

În plus, coarnele de lut din nivelul II de la Gura Baciului par a fi fost fragmentate ritual⁷.

Din nivelul mediu, de umplutură al bordeiului Starcevo-Criș având indicativul 23, a fost recuperată o piesă puternic stilizată care pare să reprezinte un câine șezând (pl. I/6). Un fragment ajuns ulterior în stratul halstattian aparține unei piese asemănătoare (pl. I/2). Poziționarea stratigrafică și pasta nisipoasă cu urme de material vegetal, de culoarea ocrului și arsă destul de bine, din care sunt executate cele două piese, ne permit să le încadrăm în cultura Starcevo-Criș.

O altă reprezentare interesantă este un vas zoomorf fragmentar din care se păstrează partea posterioară: crupa și picioarele din spate, realizate dintr-o pastă amestecată cu pleavă și lustruită la exterior, de culoare ocru-roșcat (pl. III/11a-c). Aceasta provine tot din umplutura bordeiului starcevean cu indicativul 23. Un vas relativ asemănător, descoperit în Bulgaria la Gălăbnik, într-un orizont timpuriu, este realizat dintr-o pastă mai grosieră, și nu este netezit la exterior⁸. Probabil că vasul de la Foeni avea în partea anterioară, care lipsește, o gaură de umplere în locul capului, la fel ca vasul antropomorf de la Vrșnik, niv.IVa⁹ sau poate în zona dorsală, asemenea vasului zoomorf descoperit la Deronje-Donja Branjevina¹⁰.

Plastica antropomorfă

Și în această așezare, ca în întregul areal al neoliticului timpuriu est-european, plastica antropomorfă este slab reprezentată.

Din stratul de cultură neolitic provine un idol miniatural, confecționat din pastă nisipoasă, de culoare brun-roșcată, având capul modelat conic și două brațe schițate (pl. III/8)

Un postament aparținând probabil unei statuete cilindrice a fost descoperit în bordeiul cu indicativul 23 (pl. III/4), iar dintr-o groapă aparținând nivelului Starcevo-Criș a fost recuperat un fragment care pare a fi brațul unei statuete aplatizate de mici dimensiuni (pl. III/1).

Din groapa hallstattiană cu indicativul 30 a fost recuperată o statueta antropomorfă feminină cu steatopigie (pl. III/10). Aceasta are modelați sânii și brațe scurte, stilizate, care acum sunt deteriorate în mare măsură. Picioarele sunt împreunate, fiind realizate dintr-o singură bucată. În partea posterioară, o ușoară alveolare indică separarea picioarelor. În zona proeminenței maxime a șezutului au fost trasate cinci creștături scurte verticale, realizate cu o unealtă. Pasta din care este confecționată este fină, lutul fiind amestecat cu nisip. Arderea este slabă spre medie și pasta nu este dură, astfel încât muchiile piesei au putut fi erodate mecanic. În exterior culoarea statuetei este ocru galben.

Analogiile pentru această statueta pe care le avem la Cenad¹¹, Perieni¹², Ostrovu Banului¹³, Grădinile¹⁴ indică posibilitatea prezenței unui orizont ce nu a putut fi surprins stratigrafic sau cel puțin a unor materiale aparținând unei faze târzii a culturii Starčevo-Criș în așezarea de la Foeni-Sălaș. Forma particulară și absența unor părți anatomice realizate din incizii pe piesa în discuție o deosebește de cele menționate anterior. Eventualitatea prezenței unor materiale Starčevo-Criș târzii care să reprezinte a doua etapă de ocupare a sitului, deși puțin probabilă, poate fi luată în considerare.

Reprezentări plastice stilizate

Amulete în formă de "T", numite și labrete, considerate uneori și bucranii stilizate, provin din bordeiul cu indicativul 23 (pl. III/7) și din stratul neolitic de cultură (pl. III/9). O piesă de acest tip, aflată în poziție secundară, este curbată și decorată cu incizii pe suprafața externă (pl. III/6).

Fără a se cunoaște utilizarea exactă a unor astfel de piese, prezența lor este înregistrată în multe din așezările culturii Starčevo-Criș, atât în Iugoslavia¹⁵, cât și în Banatul românesc, la Cuina Turcului, în nivelul al II-lea al stratului neolitic¹⁶. Prezența unor amulete de formă asemănătoare, confecționate atât din lut cât și din piatră, la Blagotin (Iugoslavia)¹⁷, la un orizont cronologic apropiat, complică discuția referitoare la destinația acestor obiecte, deși apariția lor în așezarea de la Blagotin în apropierea unui complex de cult pare să infirme ipoteza că ele ar avea o destinație utilitară¹⁸.

Prezența acestora în toate nivelele de la Donja Branjevina¹⁹, și în așezări aflate pe paliere cronologice diferite limitează posibilitatea folosirii pieselor respective la stabilirea cronologiei relative. Totuși, lipsa lor din așezările timpurii Cârcea-La Hanuri și Gura Baciului plasează apariția labretelor în faza a II-a a culturii²⁰. De altfel, astfel de amulete continuă să existe și în neoliticul mijlociu²¹.

Obiecte de podoabă

Din bordeiul neolitic 23 provine o brățară de lut, cu diametrul interior de 5 cm, lustruită fin, de culoare brună-ocru (pl. III/3) care are analogii la Gura Baciului în nivelul al II-lea, pe un palier cronologic apropiat²².

Din același complex a rezultat și un inel de os, lustruit cu multă grijă, fragmentar (pl. III/2). Un inel asemănător a fost descoperit la Gura Baciului în orizontul Starčevo-Criș IB-IC²³.

Din stratul neolitic de cultură a fost recuperată o mărgică de lut (pl. III/5).

Categoria altărașelor de cult este reprezentată în această așezare prin două piese întregibile și șapte fragmente de dimensiuni mai mici. Toate aceste descoperiri se încadrează în două tipuri principale:

1. Altăraș cu cupă și corp dreptunghiular așezat pe patru picioare, decorat cu incizii oblice pe casetă (pl. II/8). Toate fragmentele mai mici de altăraș fac parte din această categorie (pl. II/1-7). La o singură piesă (pl. II/1a-c) se poate observa că înălțimea cupei centrale depășește foarte puțin nivelul corpului altărașului.

Acest tip are o largă răspândire²⁴, fiind întâlnit și la Gura Baciului în nivelul al II-lea, unde are aceeași formă, însă este decorat cu împunsături triunghiulare²⁵ și la Banja Arandelovac²⁶, la orizont Starcevo-Criș IIB, în Serbia, unde apare tot cu împunsături triunghiulare. Un tip asemănător provine de la Endrőd-Őregszőlös, la un palier cronologic paralel²⁷, iar o piesă similară în stare fragmentară a fost descoperită, în poziție secundară, la Donja Branjevina²⁸. De asemenea, altare de acest tip sunt menționate și în literatura de specialitate mai veche, la Dudeștii Vechi²⁹, Pusta Bucova, în hotarul Cenadului³⁰.

2. Altăraș cu recipientul scobit direct în caseta dreptunghiulară, care se sprijină tot pe patru picioare, caseta fiind decorată cu triunghiuri excizate (pl. II/9). Altărașul este fragmentar, format din două piese descoperite în aceeași groapă hallstattiană cu indicativul 30. Pasta este nisipoasă, cu slabe urme de material vegetal. Culoarea suprafeței este ocru galben, arderea este bună, iar pe alocuri se păstrează lustrul inițial.

Decorul acestui altăraș mai apare la un orizont anterior în așezarea Cârcea- *La Hanuri* nivel I (groapa 1), pe o piesă care are, la rândul ei, recipientul îngropat în corpul altărașului³¹. Exciziile triunghiulare de pe altăraș sunt întâlnite în cultura Starcevo-Criș, pe diferite forme, în faza a II-a și apoi în etapele târzii.

* * *

Plastica neolitică descoperită în așezarea de la Foeni-*Sălaș* aparține în totalitate culturii Starcevo-Criș. Asocierea categoriilor de plastică cu ceramica indică cel mai probabil plasarea așezării în faza a II-a a culturii, după sistemul cronologic al lui Gh. Lazarovici³². Raritatea inciziilor, prezența pseudobarbotinei pe ceramică, ca și a unor fragmente de reprezentări de tauri miniaturali de lut susțin această încadrare. Statueta antropomorfă descrisă, laolaltă cu altărașul în formă de casetă provin din aceeași groapă hallstattiană, în care se aflau, evident, în poziție secundară. Dacă avem în vedere ipoteza că aceste piese apar în fazele târzii ale culturii³³, putem lua în considerare și posibilitatea existenței unui complex târziu care furnizează aceste materiale. Cum cercetările arheologice pentru perioada neoliticului timpuriu în Banatul de câmpie sunt încă puțin

numeroase, iar săpăturile efectuate la începutul acestui secol în nordul Banatului nu au avut acuratețe stratigrafică, încadrarea certă a materialelor de acest gen, databile în fazele târzii ale culturii Starčevo-Criș, rămâne deocamdată, un deziderat.

NOTE

1. Haskel, J., Greenfield, Florin, Drașovean, *Preliminary Report on the 1992 Excavations at Foeni-Sălaș: an Early Neolithic Starčevo-Criș Settlement in the Romanian Banat*, în An.B (S. N.), III, 1994, pp. 45-85.
2. Informații privind ceramica neolitică au fost cuprinse în: Haskel, J., Greenfield, Florin, Drașovean, loc. cit.; Dan, Ciobotaru, *Câteva remarci privind ceramica Starčevo-Criș din așezarea Foeni-Sălaș*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, 2, Universitatea Alba-Iulia, 1996.
3. Mulțumim pe această cale conducătorului șantierului, Florin Drașovean, pentru amabilitatea cu care ne-a permis analizarea și publicarea materialului prezentat.
4. Nicolae Vlăsa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România, în Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, Bibl. Mus. Napoc., III, p.211, fig. 14/6-8, 10.
5. Sergej Karmanski, *Donja Branjevina 1986*, Odžaci, Yugoslavia, 1986, tabel I/1a-c.
6. Gheorghe, Lazarovici, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995, Bibl. Mus. Nap., XI, fig. 23/1-2, 5-6, 9.
7. *Ibidem*, p. 148.
8. Juraj, Pavuk, Michail, Cochadziev, *Neolithische Tellsiedlung Bei Gălăbnik in WestBulgarien (Grabungsbericht der Jahre 1980-1982)*, în *SlArch*, XXXII/1, 1984, fig. 8/2.
9. M., Garašanin, D., Garašanin, *Neolitska naselja Vršnik kaj selo Tarinci*, în *ZborŠtip*, II, 1961, foto 33.
10. Bogdan, Brukner, Borislav, Jovanovic, Nikola, Tasic, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, Yugoslavia, 1974, p. 488, fig. 21.
11. Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, Bibl. Mus. Nap., IV, p.33.
12. M. Petrescu-Dâmbovița, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, III, 1957, p. 75, fig. 8/1-3; Eugen, Comșa, *Figurinele antropomorfă din epoca neolitică pe teritoriul României*, Ed. Acad. Române, București, 1995, fig. 4/1-3.
13. Petre, Roman, Vasile, Boroneanț, *Locuirea neolitică din Ostrovul Banului de la Gura Văii, în Drobeta*, 1974, p. 122, fig. III/5-6,8; Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, fig. X/14-17; Eugen, Comșa, *op.cit.*, p. 135, fig. 5/7-9.
14. Marin, Nica, *Grădinile, o nouă așezare a neoliticului timpuriu în sud-estul Olteniei*, în *ArhOlt* (S.N.), 1, p. 36, fig. 5/1, apud Eugen, Comșa, *op. cit.*, fig. 5/3.
15. O prezentare succintă a unor astfel de descoperiri la Gheorghe, Lazarovici, *op. cit.*, p. 34.
16. Alexandru, Păunescu, *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului- Dubova (Jud. Mehedinți)*, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 36, fig. 14/8,11-12.
17. Svetozar, Stanković, *Kameni amuleti sa Blagotina*, în *Glasnik SAD*, 11, 1996, p. 21.
18. *Ibidem*, pag. 24.
19. Sergej, Karmanski, *Donja Branjevina*, Odžaci, Yugoslavia, 1991, fig. 9 (explicația).
20. Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul timpuriu din zona Porților de Fier (Clisură)*, în *Banatica*, VII, 1983, p. 13.

21. O piesă a fost descoperită la Parța, în nivelul Vinăa B: cf. Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul timpuriu în România*, în ActaMP, VIII, 1984, p. 79.
22. Nicolae, Vlăsa, *op. cit.*, p. 215, fig. 17/4-5; Gheorghe, Lazarovici, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, 1995, Bibl. Mus. Nap., p. 155 și fig. 30/4, 6.
23. Gheorghe, Lazarovici, *op. cit.*, p. 153 și fig. 30/1; Nicolae, Vlăsa, *op. cit.*, p. 209 și fig. 14/3.
24. Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, ..., p. 34-35; Idem, în ActaMP, VIII, 1984, p. 79-80.
25. Idem, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, ..., fig. 29/4.
26. ***, *The Neolithic of Serbia*, Belgrad, 1988, p. 70.
27. Makkay, Janos, *Excavations at the Kőrös Culture Settlement of Endrőd- Óregszőlők 119 in 1986-1989. A Preliminary Report*, în *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary*, Budapeșt, 1992, planșa 32/1.
28. Sergej, Karmanski, *Donja Branjevina 1989-1993*, Odžaci, Yugoslavia, 1993, planșa XII/1.
29. Kisléghi Nagy Gyula, *Az Óbessenyői Östelep*, în ArchErt, XXXI, 1911, fig. III/18, fig. IV/1, 3; Kutzian, Ida, *The Kőrös Culture*, Budapeșt, 1944, (*Diss. Pann.*), fig. XXXIV/3, 16, XXXVI/10; Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, ..., fig. X/B/3, 8, 12; Eugen, Comșa, *op. cit.*, fig. 108/5-6, 10.
30. Kisléghi Nagy Gyula, *Arankavidéki Halmok. (Torontal M.)*, în ArchErt, XXVII, 1907, fig. 19; Kutzian, Ida, *The Kőrös Culture*, Budapeșt, 1944, (*Diss. Pann.*), fig. XXXV/5.
31. Marin Nica, *Nouvelles donnees sur le Neolithique Ancien d'Oltenie*, în *Dacia (N.S.)*, XXI, 1977, fig. 13/2a-b.
32. Gheorghe, Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 18, tabel I.
33. Idem, *Faza a IV-a a culturii Starcevo-Criș în Banat*, în ActaMN, VIII, 1971, p. 410 și fig. 4; Idem, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 33.

THE NEOLITHIC ARTISTIC AND CULT ARTIFACTS FROM THE FOENI-SĂLAȘ SITE (TIMIȘ COUNTY)

S u m m a r y

The paper presents the Neolithic artistic and cult artifacts belonging to the Starcevo-Criș culture. The first group consists of the animal figurines uncovered in various dwellings and in the cultural level. The most frequent type is the shape of a bull (fig. I/9-10).

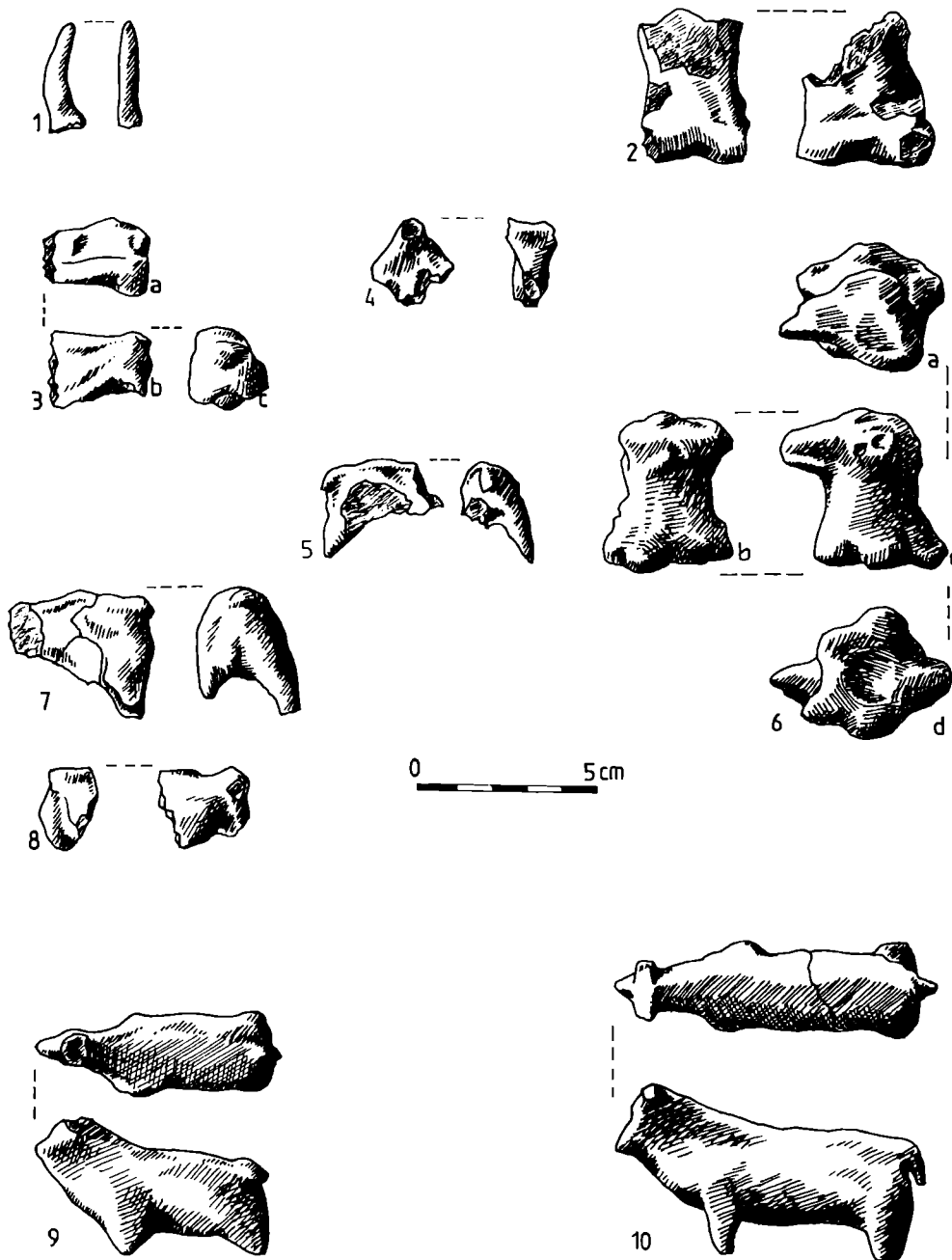
Another group is that of the human representations. A distinctive piece is a female clay statuette uncovered in an Early Iron Age pit (fig. III/10). The piece probably belongs to a late Starcevo-Cris dwelling.

Three clay amulettes come from the cultural level and from a Starcevo-Cris pithouse. They are also known as labrettes (fig. III/6, 7, 9).

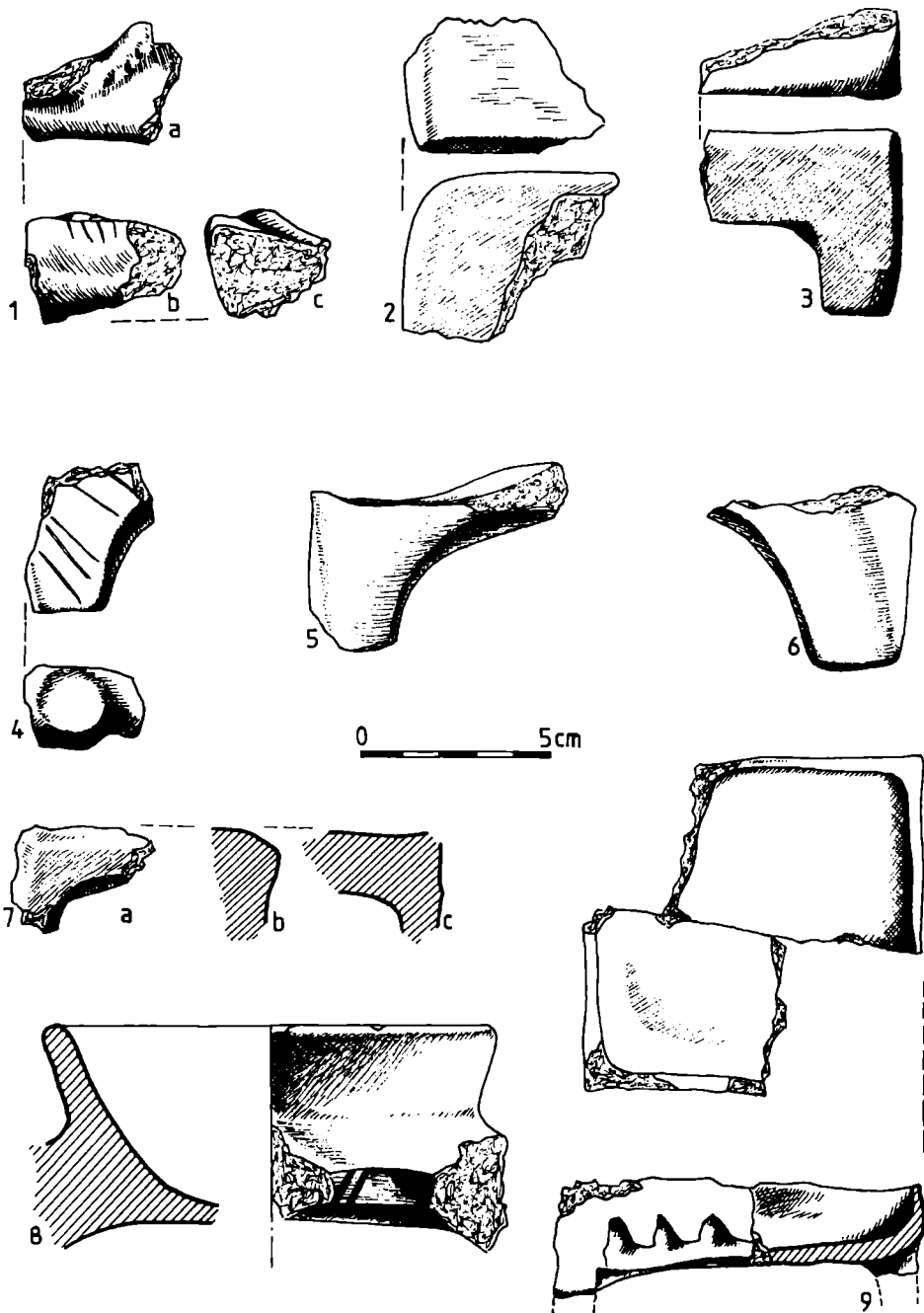
A fragmentary clay bracelet (fig. III/3) and a bone ring (fig. III/2) have been uncovered in a Starcevo-Cris pithouse.

Many fragments of clay altars have been uncovered all around the site. Two main types occurred on this settlement: the altar with cup-like shape (fig. II/8) and the altar with inner tank (fig. II/9). All the fragments are parts of four-legged altars.

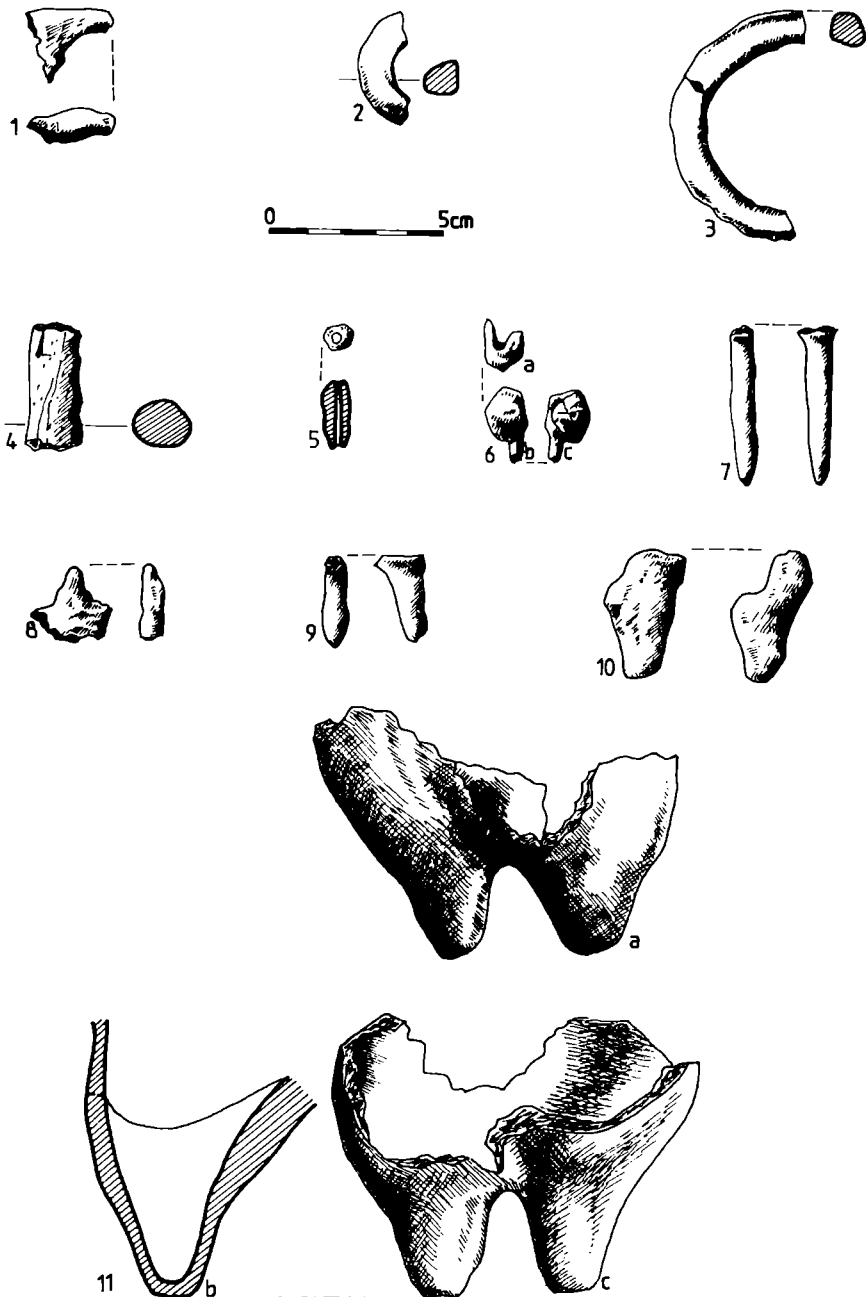
Chronologically, the artifacts belong to the second phase of the Starcevo-Cris culture. The female statuette and the altar with inner tank are probably remainders of a later Starcevo-Cris dwelling.

Pl. I. Plastică zoomorvă aparținând culturii Starcevo-Criș, din așezarea Foeni-Sălaș.

Pl. II. Fragmente de altărașe de cult aparținând culturii Starcevo-Criș,
descoperite în așezarea Foeni-Sălaș.

Pl. III. Plastică aparținând culturii Starcevo-Criș din așezarea Foeni-Sălaș:
Plastică antropomorfă: fig. 1, 4, 8, 10; Plastică stilizată: fig. 6, 7, 9; Plastică zoomorfă:
fig. 11; Obiecte de podoabă fig. 2, 3, 5.

PLASTICĂ MONUMENTALĂ LA PARȚA

Gheorghe Lazarovici

Manifestările artistice din epoca neolitică din România cunosc, în vremea neoliticului mijlociu, o dezvoltare aproape nemaiîntâlnită în alte perioade preistorice. Prelucrarea lemnului, lutului, pietrei, osului și cornului atinge valențe artistice deosebite. Vechile opinii privind manifestările artistice au fost schimbate radical de noile cercetări. Dacă manifestările artistice neolitice erau apreciate, în special prin arta mărunță (plastica în lut, piatră și os)¹, plastica monumentală fiind extrem de rară, era cunoscută doar în epoca eneolitică (ex. “altarele de la Trușești”)², în ultima perioadă săpăturile au scos la lumină noi date privind istoria artei neolitice.

Unul dintre complexele neolitice cele mai importante, care a dat rezultate deosebite pentru istoria neolitică, este stațiunea de la Parța, jud. Timiș³. Săpăturile pe suprafețe întinse, făcute cu migală în diferite zone ale întinsei stațiuni, prospecțiile arheomagnetice de Vasile V. Morariu⁴ au adus noi date privind arhitectura neolitică:

- sistemul de fortificație - cel mai impunător și timpuriu din țară, după cunoștințele noastre - format din patru palisade și patru șanțuri⁵, conceput după un anume model urbanistic având în centru un sanctuar, piațete și mai multe construcții de cult;

- mai multe sanctuare în diferite niveluri, sanctuare casnice, gropi de cult (*bothros*), altare monumentale⁶;

- construcții din lemn și lut impunătoare și numeroase locuințe cu etaj sau cu 1-2 podele suspendate⁷.

Manifestările artistice de la Parța cunosc unele capodopere de artă neolitică cum este “*Omul care strigă*” sau “*Bocitoarea*”⁸.

Numeroase alte vase, altărașe antropo sau zoomorfe, întregi sau fragmentare sau unele realizări de mare finețe meșteșugărească completează repertoriul artiștilor necunoscuți, cum este vasul cu păsări sau prosopomorf cu capac⁹. Un loc aparte în descoperirile de la Parța îl ocupă plastica monumentală.

Catalogul descoperirilor:

Cat. 1. Altarul monumental (Pl. I, fig. 2) se afla în încăperea de răsărit a sanctuarului 2, în fața unei deschideri (Pl. II, fig. 1), mărginită de două coloane.

Altarul monumental avea un soclu, decorat pe capetele laterale, două statui cu un corp comun, cu umerii separați, la una capul păstrat redă un cap de taur cu coarne, la cealaltă capul era lipsă, dar avea lipit un pântec de lut, ambele reprezentând cuplul divin Marea Mamă și zeul Taur, principalele divinități în sanctuarele, altarele și plastica monumentală de la Parța. Între soclu și statuie se aflau tăvi pentru depunerea unor ofrande. Dimensiunile soclului erau de 135x55 cm, al blocului de 130x110 cm, iar împreună avea cca. 175-180 cm înălțime.

Cat. 2. Intrarea de est cu coloanele (Pl. II, fig. 2) este formată din două deschideri, una îngustă, în fața statuii monumentale, alta străjuită de un idol-bust monumental. Deschiderea din fața statuii avea două coloane terminate cu cap de taur cu bandă de incizii meandrice pe față, încrustate cu alb și spațiu din meandru pictat cu roșu în tehnica *crusted* (*crusted ware*).

Cat. 3. Idol-bust, monumental, sanctuarul 2, intrarea de est. A fost descoperit împreună cu un fragment de canat de intrare, fiind situat deasupra intrării de est a sanctuarului 2. Acesta avea cca. 40 cm lățime și 35 cm înălțime. Era lucrat dintr-o pastă de chirpici și nu a fost ars sau ars foarte slab. Cu prilejul incendierii sanctuarului se coace, la fel ca ceilalți idoli bust. Avea o perforație groasă în zona gâtului, potrivită pentru introducerea unui craniu de animal. Acesta era montat într-o nișă deasupra intrării.

Asemenea idoli sunt în număr de 4 din care unul fără condiții de descoperire, doi sunt în sanctuarul 2 și unul într-o construcție din vecinătatea sanctuarului.

Cat. 4. Idol-bust și altarul A (Pl. III, fig. 1) sanctuarul 2, era format dintr-o casetă de lut dintr-o etapă mai veche (sanctuarul 1. altar A), folosită cu aceleași funcționalități cultice în sanctuarul 2. Un idol bust a fost descoperit pe un soclu. Idolul avea dimensiunile de cca. 35 cm, iar înălțimea de 16 cm, avea o perforație pentru introducerea unui băț ce susținea montat un craniu de animal. Acesta avea un decor, pe umeri, din alveole sugerând un șirag de mărgel. În vecinătatea soclului era o vatră portativă, ovală, pentru ars ofrande. Cenușa era aruncată în caseta din spatele vetrei și idolului bust, unde, în sanctuarul 1 erau același gen de instalații.

Soclu pentru idol bust, deși nu ține de plastică, considerăm necesar să atragem atenția asupra lui, fiind o modelare deosebită, având o structură din chirpici cu fascii de nuiel în interior, cu suprafața netezită ca la idoli, lucrat din același material, dar cu mai mult nisip în pastă. Pe el a fost descoperit idolul bust (cat. 4).

Cat. 5. Idol bust, cu loc de descoperire neprecizat, ceva mai mare decât cel de sus, cu același orificiu. Lucrat din chirpici, nears sau aceeași ardere slabă (coacere), întâlnită la mai toate piesele arhitectonice (neilustrat).

Cat. 6. Idol bust, locuința 8, construcție cu caracter social sau cultic, aflată la sud de sanctuarul 2 (Pl. III, fig. 1). În vecinătatea de sud a ei, în zona etajului din lemn, a fost descoperit idolul, fiind orientat cu fața spre răsărit. Piesa avea pe piept decor incizat sugerând ochi de taur și o bandă meandrică. Pe piesă sunt urme de incrustație cu alb și pictură cu roșu.

Cat. 7. Cupa (Pl. I, fig. 2, spate) din sanctuarul 2, în încăperea de răsărit, pe masa altar D. Avea cca. 60 cm înălțime, cu gura de cca. 35 cm, lucrată din același material ca idolii bust, cu structură din fascii de nuiele. Aceasta servea la aducerea unor sacrificii de sânge sau altor ritualuri legate de turnarea unor lichide.

Cat. 8. Cerbul din Casa cerbului era un cap de lut, lipit pe trofeul unui cerb, cu o față triunghiulară, cu coarnele arse în urma incendiului. Piesa avea cca. 35 cm lățime și 32-35 înălțime. Pe față avea un decor din meandre incizate, încrustate cu materie albă calcaroasă, pictate cu roșu și galben. Piesa era ușor asimetrică, fiind privită dintr-o direcție sau făcând parte dintr-o serie de două piese. Ea a fost adosată unei coloane de lemn, lipită probabil cu lut de acesta.

Cat. 9. Altar casnic. În construcția 126, lângă peretele de vest, în colțul de nord-vest a fost descoperit un altar casnic. Acesta a fost construit peste resturile unui cuptor scos din funcțiune. În mijlocul vetrei se sapă gaură și se introduce o coloană de lemn, lipită probabil cu lut. Pe ea se modelează o frunte de taur, iar peste cuptor, din pereți de chirpici de la o altă casetă, se ridică o casetă amenajându-se un altar casnic. De la capul de taur se păstrează o ureche cu urmă de corn. În vecinătate erau 3 vase, un lustruitor și un corn.

Cat. 10. Luna-Soarele din Sanctuarul 2. Din lut este modelată o lună care a fost lipită lângă un orificiu practicat în peretele sanctuarului. Sub ea a fost modelată o mare cupă adosată peretelui. Sub crupă, mai spre intrare, era amenajată, pe un picior și adosată peretelui o râșniță cu un pat de lut. Grupul este plasat lângă intrarea de vest în sanctuarul 2. Complexul ținea de râșnitul cultic, practicat adesea în sanctuare. Asemenea situații apar în macheta unui sanctuar eneolitic, la Popudnia, cultura Cucuteni - Tripolie, republica Moldova¹⁰.

Cat. 11. Luna din P41. În P41, între dărâmăturile încăperii de răsărit (o tindă sau magazie) a fost descoperită o lună. Inițial s-a crezut că era pe peretele de nord al P40, ulterior la preparare, s-a constatat că ar ține mai degrabă de P41. Forma era asemănătoare lunii din sanctuarul 2, dar era mai subțire.

Cat. 12. Bucranii din P20. În imediata vecinătate a dărâmăturilor din P20 a fost descoperit un idol de lut în formă de bucraniu¹¹. Piesa se afla la etaj și a fost deranjată la incendierea clădirii. În vecinătatea descoperirii se afla o casetă pentru cereale. Inițial s-a crezut că este suport de cap.

Analizând condițiile de descoperire a pieselor de la Parța constatăm că toate au fost descoperite în sanctuare sau altare casnice. Din aceste motive este lesne de dedus că acestea sunt legate de practici de cult. Situații similare se întâlnesc, de regulă, și în alte stațiuni neolitice din Balcani.

Plastica monumentală neolitică, în general, nu este prea bogată. Primele manifestări sesizate în stațiuni din România au un caracter cultic, ca exemplul idolii de tip tesalian¹². Acestea apar încă din neoliticul timpuriu, în Macedonia, unde este o variantă a culturii Starčevo-Criș, lângă Skoplje, la Madiare (un altar de cult monumental și un cap monumental, stilizat, cu mască triunghiulară)¹³.

Bucranii pe stâlpi sau coloane apar în cultura Vinča, la Vinča¹⁴, Gomolava¹⁵, Kormadin¹⁶.

Descoperirile de la Parța vin să completeze lista acestora fiind, deocamdată, după cunoștințele noastre cele mai timpurii descoperiri, după cele de la Madiare. În perioadele următoare, în neoliticul târziu, sunt numeroase descoperiri în Serbia, la Vrbjanska Cuka¹⁷ dar mai ales în Câmpia Tisei, în cultura Tisa la Hodmezővásárhely, Vestő și multe altele¹⁸.

Toate descoperirile de la Parța sunt în perimetrul unor construcții cultice sau în zone sacre comunitare sau familiale. În al doilea rând, mai toate servesc unor ritualuri cultice. În al treilea rând toate piesele sunt realizate după anumite canoane, conținând în ele simboluri, legate de cultul căruia îi serveau.

NOTE

1. Vl. Dumitrescu în *Dacia*, 1939-1940, p. 97-103; Idem, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 245-260; Idem, *Arta neolitică în România*, București, 1968; Idem, *Arta preistorică în România*, București, 1974.
2. M. Petrescu, Dâmbovița, în *PZ*, 41, 1973, p. 173 sqq.
3. Gh. Lazarovici, *Tibiscus*, 2, 1972, 3-26.; Idem, Z. Kalmar, Fl. Drașovean, A.S. Luca, în *Banatica*, 8, p. 7-71.
4. Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, Fl. Drașovean, A.S. Luca, *Banatica*, 8, p. 7-71.
5. Gh. Lazarovici, F. Drașovean, Z. Maxim, *Parța - monografie arheologică*, Timișoara, 1998.
6. Gh. Lazarovici, *Banatica*, 3, 1975, p. 7-24; Idem, în *Monumente istorice*, 1, 1982, p. 31-35; Idem, în *ActaMP*, 12, 1988, 23-70; Idem, *Das neolithische Heiligtum von Parța*, în *Varia Arheologica, II, Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections*, 1989, p. 149-174; Idem, în *ActaMP*, 12, 1990-1991, p. 12-36; Idem, Z. Maxim, în *MemMuseoVerona*, 4, 1995, p. 55-66; Idem, Fl. Drașovean, L. Tulbure, *Sanctuarul neolitic de la Parța*, Timișoara, 1991, 1-21.
7. D. Rus, Gh. Lazarovici, *Banatica*, 11, 1991, p. 87-118.
8. M. Moga în *RezMuz*, 3, 295; Gh. Lazarovici 1972, I/5-6; 1983, fig. 13. Radu Resch - Germann 1974, XVIII/1; Florescu Miclea, *Preistoria Daciei*, I, 1980 supracoperta.
9. Milojčić, în *BerRGK*, 39, 1951, p. 116, 4/3; Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, 2, 1972, pl. I/1; *Neolithic Banatului*, Cluj-Napoca, coperta 1; M. Gimbutas, *The Language of the Goddess*, 1989, pl. I.
10. M. Gimbutas, *The Goddesses and the Gods of Old Europe*, TH, 1974 Ed. 1982, 69-79; Idem, *The Civilisation of the Goddess*, 1989, p. 147; Lazarovici 1990-1991, p. 28, fig. 8. Privind rășnitul cultic vezi Lazarovici, în *ActaMP*, 1990-1991, p. 17.
11. Gh. Lazarovici, 1988, fig. 18/7.
12. Vl. Dumitrescu, 1960.
13. V. Sanev în *Macedonia Acta Archaeologica*, 9, 1988, 9-10.
14. D. Garašanin 1968, p. 20, ars prost, nelustruit, mărime naturală, crede că era fronton de locuință; Garašanin, D. 1968, fig. 28; Catalog *Vinča*, Belgrad, 1986, cat. 250.
15. Petrović 1986, cat. 16-18: sunt 3 bucranii, din care 2 sunt ilustrate.
16. Jovanović Glisć 1969, 134, fig. 38-39; Jovanović 1991.

17. Priština Kitanovski, B. Simoska, D. Jovanovic, B., 1990 *Der Kultplatz auf der Fundstelle Vrbjanska Cuka bei Prilep*, in *Vinca and its World*, Belgrad, S. 107-112.

18. N. Kalicz Idole, Wien, NHM, 1970, cat. 32-39M N. Kalicz, P. Raczky, in *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest Szolnok, 1987, 13-16, fig. 2-5, Ibidem, K. Hegedus, J. Makkay, p. 85 și urm.

MONUMENTAL TERRACOTTA FROM PARȚA

Summary

The paper introduces monumental terracotta uncovered during the archaeological excavations organized on the Neolithic site near the village of Parța, Timiș county.

All the pieces presented belong to sanctuaries or to cultic section inside dwellings. Therefore, it is most probably that they are connected to the religious life of the communities. This fact is revealed also by the stylistic standards they follow.

The monumental terracotta from Parța represent, together with those of Madiare, the oldest vestiges of this type.

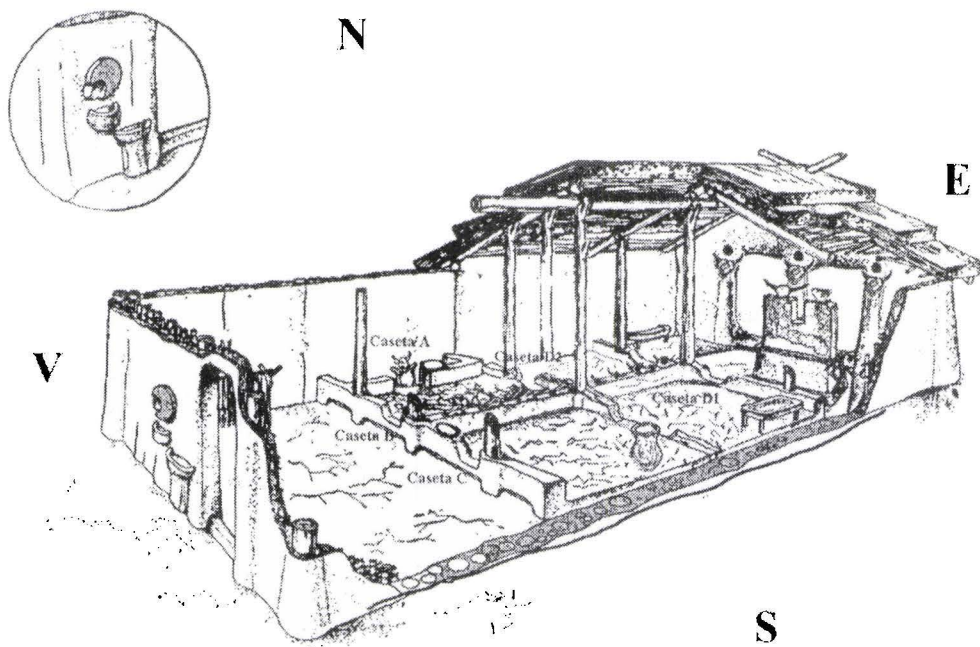
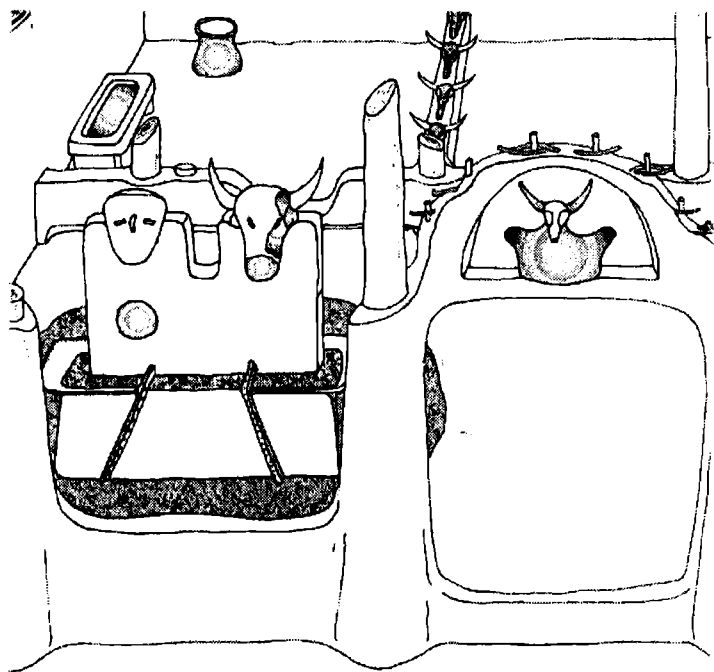
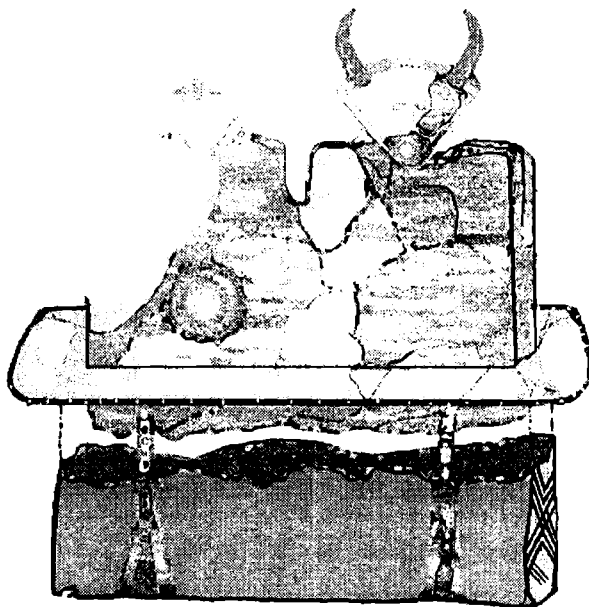

Fig. 1. Sanctuarul 2, vedere dinspre sud-vest.

Pl. I, fig. 1-2. Altarul monumental și deschiderile dinspre răsărit.

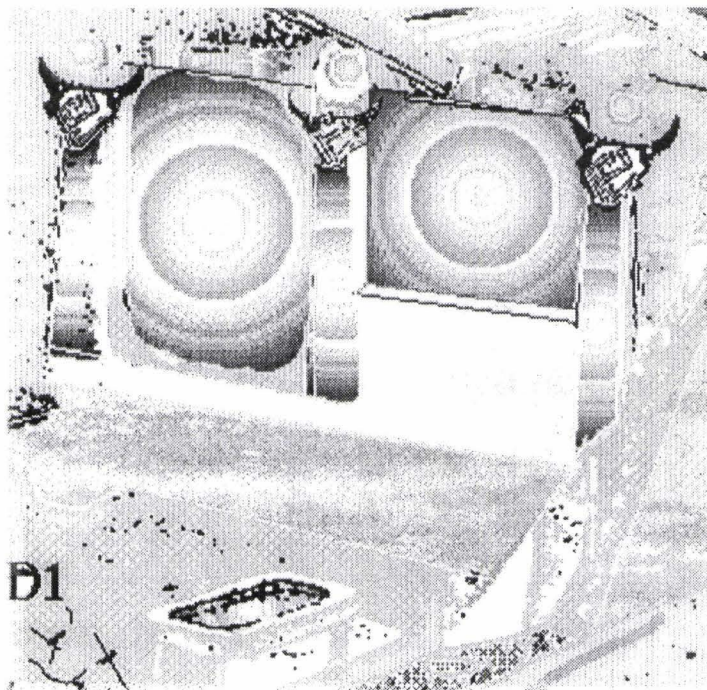

Fig. 1. Sanctuarul 2, intrarea de est cranii pe coloane

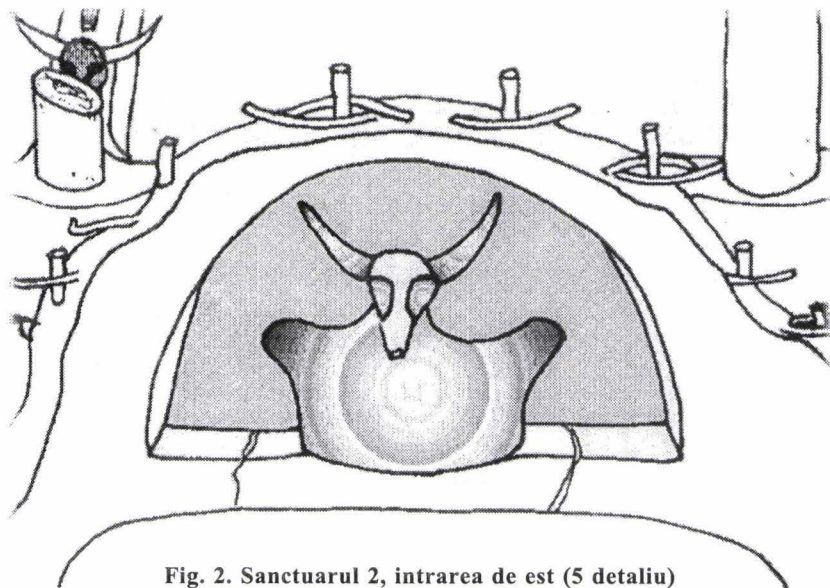
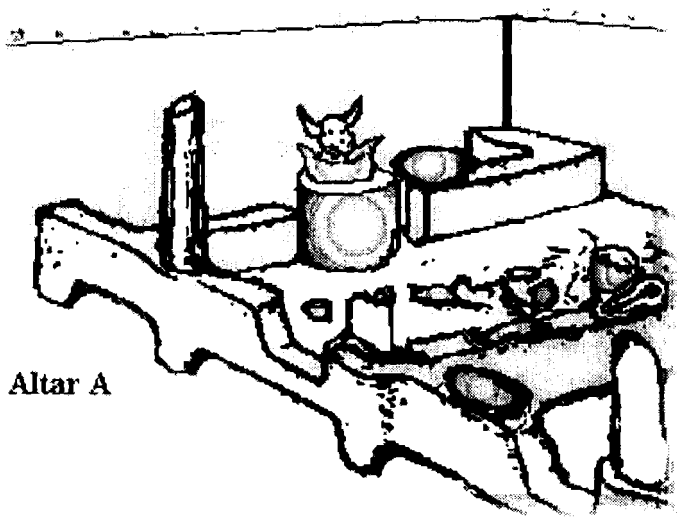

Fig. 2. Sanctuarul 2, intrarea de est (5 detaliu)

Pl. II.

Altar A

Fig. 1. Altarul A, sanctuarul 2

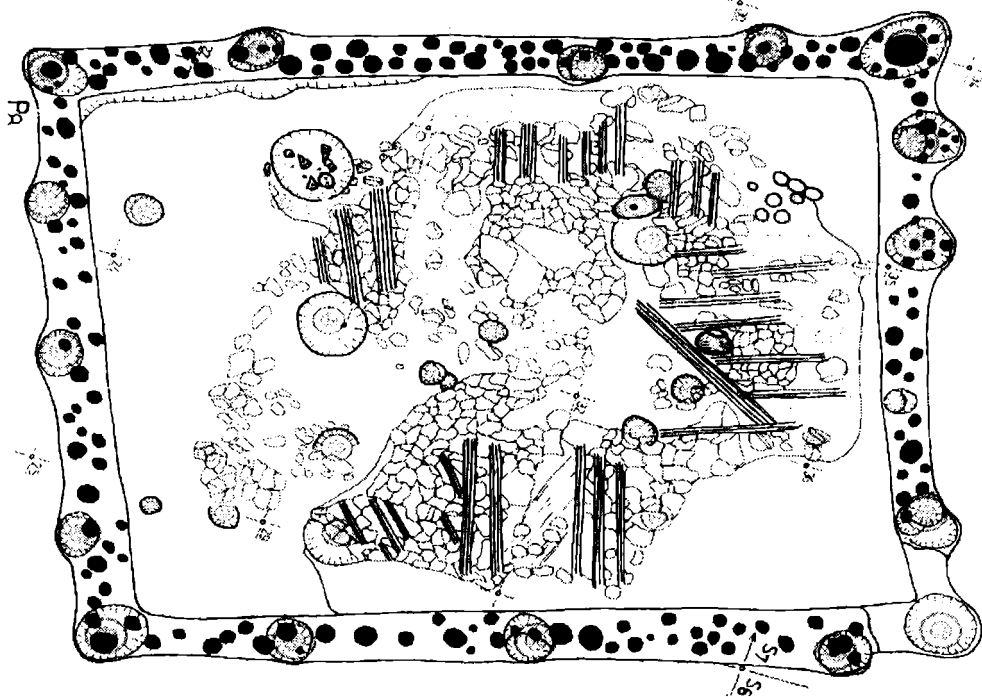

Fig. 2.

Pl. III.

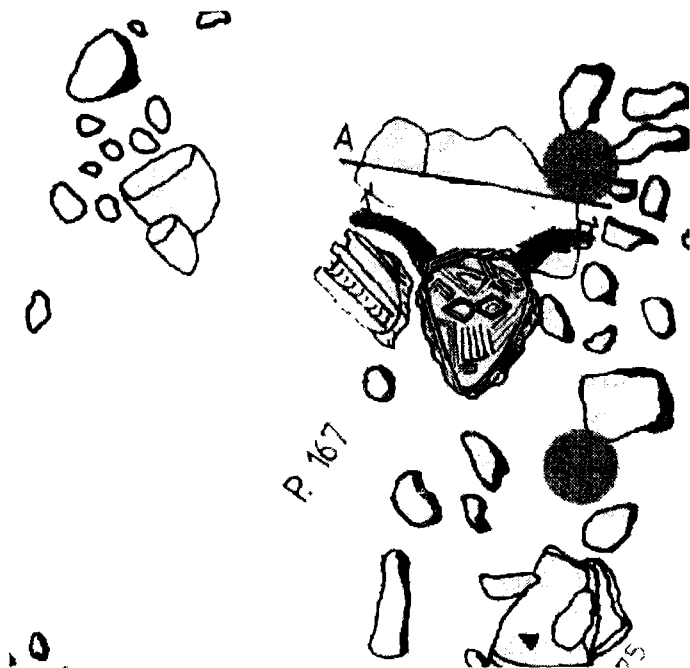

Fig. 1. Casa cerbului, detaliu

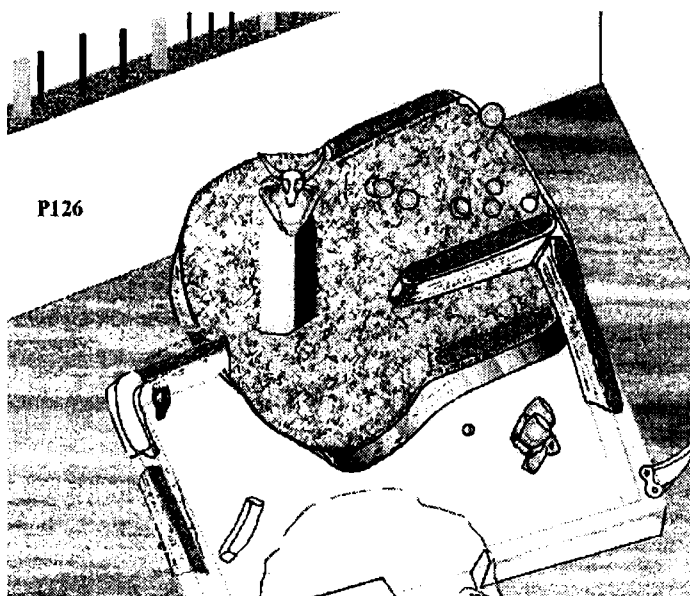

Fig. 2. Locuința P126, altar casnic
Pl. IV.

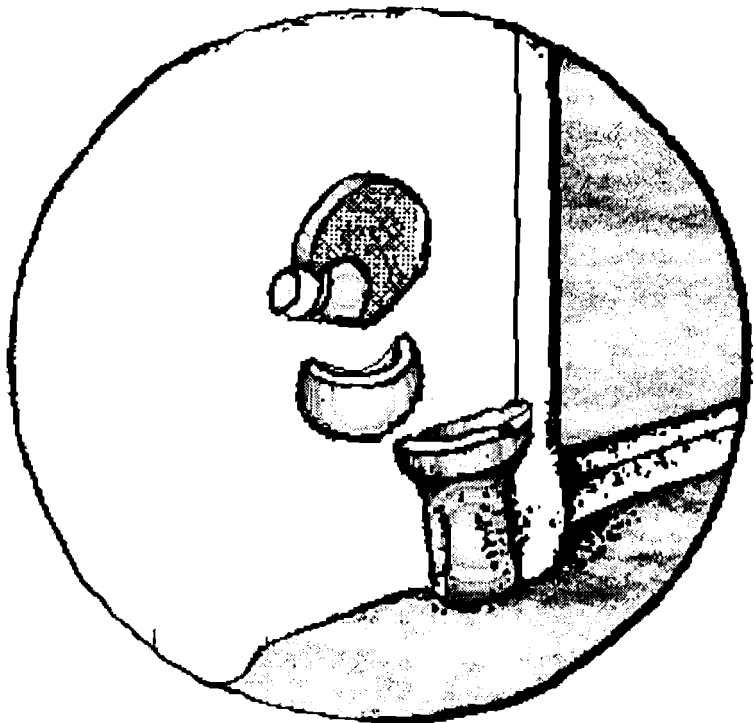

Fig. 10. Sanctuarul 2, peretele de vest, detaliu Soare-Luna

AȘEZAREA NEOLITICĂ TÂRZIE DE LA ZLAȘTI (JUD. HUNEDOARA)

Florin Drașovean, Tiberiu Mariș

A. Localizarea siturilor

Pe teritoriul satului Zlaști, astăzi suburbie a municipiului Hunedoara, este cunoscută de mai multă vreme o așezare preistorică. De aici provine un bogat inventar arheologic, ceramică, oase, unelte din piatră și os, care, în parte, a ajuns în colecțiile muzeelor din Deva, Hunedoara și Cluj-Napoca (Andrițoiu 1979, 31; Kalmar 1984, 395; Lazarovici 1991, 118 și fig. 30), inventar ce a suscitat un interes îndreptățit.

După minuțioase cercetări de teren, coroborate cu informațiile furnizate de către localnici, în anul 1978, Muzeul Castelul Corvineștilor din Hunedoara, în colaborare cu Muzeul județean Deva au decis efectuarea unor săpături de salvare în locul numit de localnici "*Gruniul lui Moș*". Acesta se găsește la cca. 300 m. vest de sat, în dreapta pârâului Zlaști, pe două terase ce se ridică la aproximativ 20 m deasupra albiei majore a acestuia. Cele două terase au fost denumite A (cea din imediata vecinătate a pârâului) și B (terasa adiacentă terasei A, la sud-vest de acesta, fig. 1).

B. Stratigrafia și complexele arheologice

Au fost săpate patru secțiuni, dintre care două pe terasa A (S1, 2,) și alte două pe terasa B (S III, IV). Pe terasa A cele două secțiuni (S I și S II, fiecare de 20x1m) au fost trasate astfel încât S I să fie perpendiculară pe S II în ideea surprinderii unei secvențe stratigrafice cât mai complete a sitului (fig. 2). Pe terasa B secțiunile au avut 10x1 m (S III) și 6x1 m (S IV).

Pe terasa A, sub humusul actual, cercetările au pus în evidență un strat de culoare brună, cu aspect lutos, gros de cca. 0,3 m ce conține resturile unor locuințe de suprafață. Din păcate, caracterul restrâns al sondajelor cât și starea de conservare, mai mult decât precară, nu a permis culegerea de date mai concrete despre forma, dimensiunile, orientarea sau tehnicile de construcție folosite. S-a putut constata doar că aceste locuințe au fost distruse într-un puternic

incendiu ce a vitrifiat chirpiciul caselor. În S II, la capătul dinspre marginea platoului, în același strat, cercetările au pus în evidență un șanț, cu o lățime de 0,4 m și o adâncime medie de 0,6 m. Acesta, se pare, mărginește spre sud așezarea de pe terasa A. Despre utilitatea sa avansăm, cu titlul de ipoteză de lucru, posibilitatea ca acesta să fie un șanț de fundație a unei palisade sau grad ce apăra locuirea de aici.

Sub stratul superior se află un strat subțire discontinuu, de culoare brun-roșcată ce suprapune un pământ lutos, de culoare roșcată cu multe pietre în compoziție, steril din punct de vedere arheologic, ce acoperă, la rândul-i, stânca nativă (fig. 3). Din acesta a fost săpată o groapă (fig. 3), de formă ovală, cu marginile săpate drept, adâncă de 0,97 m, după toate aparențele un bordei, ce are în umplutură material ceramic, oase, cărbune și cenușă.

Secțiunile de pe terasa B au evidențiat faptul că locuirea neolitică târzie de aici a fost distrusă de alunecările de teren ce au loc, începând cu a doua jumătate a secolului trecut când s-a tăiat pădurea, după fiecare sezon ploios. Materialele arheologice descoperite provin, în totalitate, din viroagele ce brăzdau dealul, fiind antrenate aici de acțiunea conjugată a alunecărilor de teren și a torentelor de apă ce curg, după fiecare ploaie torențială, pe panta dealului.

C. Uneltele și plastica

Uneltele descoperite sunt confecționate, în marea lor majoritate, din piatră. Cele mai frecvente sunt lamele, lucrate de regulă dintr-un silex de culoare cafenie, cu vinișoare negre, dar sunt documentate și câteva așchii de obsidiană. Acestea din urmă sunt translucide, fumurii. Legate de confecționarea uneltelor, au fost puse în evidență și câteva percutoare din același silex din care au fost făcute și lamele (fig. 5/9-11).

Cercetările au scos la iveală pe ambele terase și câteva topoare de piatră. Cele descoperite pe terasa A sunt de forma plată, fără gaură de înmănușare (fig. 5/6-8; pl. V/10). Pe terasa B a fost găsit un singur fragment dintr-un topor ce s-a rupt, probabil, în timpul operațiunii de perforare (fig. 5/12).

Pe terasa A a fost descoperit și un străpungător din os (fig. 5/15).

O apariție puțin așteptată o constituie prezența câtorva bobițe de cupru între două bucăți de chirpici ale unei locuințe de suprafață din nivelul superior de pe terasa A. Acestea provin, probabil, de la un obiect de mici dimensiuni, poate un ac sau sulă, ce s-a topit în incendiul ce a mistuit coliba. În zonă, asemenea unelte de cupru au fost descoperite în orizonturile starčeviene târzii și contemporane (Vlassa 1976, 118-119 și fig. 6; Horedt 1976, 175-177) sau mai târzii, în mediu petreștean (Roska, 1942, 116 și fig. 142/5; Horedt 1976, 178-180; Vlassa 1976, 138-139 și fig. 14/35).

Într-o alunecare de teren a marginii de răsărit a terasei B, în anul 1981 a fost găsit piciorul unui vas zoomorf ce avea patru picioare. Acesta este decorat în tehnica inciziei cu linii paralele, iar în spațiile dintre acestea sunt redată incizii scurte, paralele (fig. 6).

D. Ceramica

Ceramica descoperită în locuirea situată pe terasa A poate fi împărțită în trei categorii: uzuală, semifină și fină (fig. 7).

Specia uzuală are în compoziția pastei de regulă, nisip cu bobul mare, dar unele vase au ca degresant în asociere cu acesta și materie organică plevnă, bine tocată. Suprafața vaselor este netezită, fără a prezenta o preferință deosebită pentru acesta. Culorile predominante sunt brun, cărămiziu și cărămiziu-roșcat (fig. 7).

Speciile semifină și fină, mai reduse cantitativ, conțin în amestec nisip fin, lutul bine frământat și ars. În unele cazuri, în special la subspecia neagră, suprafața este lustruită.

Culorile ceramicii cu care s-a operat în statistici sunt următoarele: cărămiziu, cărămiziu-roșcat, brun, brun-gălbui, brun-negru, gălbui, cenușiu, cenușiu-negru și negru.

Formele (fig. 8) în marea lor majoritate sunt reprezentate de vasele troconice (pl. I/4-7, 9, 12; II/4, 6, 7, 11, 14; III/4, 5, 8-10; IV/2, 3; V/4, 5, 16; VI/10, 13, 14) care, în unele cazuri, au pereții arcuiți, având o formă semisferică (pl. II/3, 12; III/3, 11; IV/4, 6, 8; V/1; VI/1, 5, 11). Alături de aceste tipuri de vase întâlnim castroanele cu buza largă (pl. I/1, 2; II/1, 2, 8; III/1, 2; IV/9, 11, 15) oalele (pl. I/13-16, 18, 19; III/11, 16; IV/7, 10, 13, 14; V/11; VI/2-4, 7, 16) și amforetele (pl. II/5, 9, 15; III/12; IV/5; V/9, 12; VI/6, 15). O categorie aparte o formează vasele patruleter (pl. I/10; VI/12) care sunt întâlnite în mediu Vinča C și Turdaș (Dumitrescu 1984, 15; Lazarovici-Dumitrescu, 1986, 24; Drașovean 1996, 50, 73; Roska 1941, pl. LXXXII/3; XCII/7, 9, 11-14; XCIII/1-12; Luca 1997, 56). Pe lângă acestea constatăm prezența picioarelor de cupă, care sunt scunde și masive (pl. I/17) și a unor posibile vase-afumătoare (pl. II/13).

Pe un singur fragment ceramic există o excrescență (pl. V/8) care ne sugerează existența unui vas cu protome cu bune analogii în zona (Luca 1997, pl. XXXIV/8; XXXV/3; XLIII/15).

Ornamentele sunt reduse cantitativ și se rezumă la benzi punctat-incizate dispuse oblic pe corpul vaselor (pl. I/10; IV/5; VI/12) și la incizii paralele organizate în "V" (pl. IV/9). În unele cazuri, pe buza vaselor sunt practicate alveole (pl. IV/9; V/3, 5, 12; VI/16).

Terasa B. Cu toate că materialele de aici nu au fost descoperite într-un context stratigrafic, datorită importanței acestora, considerăm necesară o succintă trecere în revistă a principalelor atribute.

Oalele sunt confecționate dintr-un lut bine frământat, în amestec cu nisip fin și paiete de mică. La specia uzuală este folosit ca degresant nisipul cu bob mare. Suprafața vaselor din specia fină este, de regulă, lustruită. Comparativ cu ceramica terasei A, aici scade procentual subspecia neagră în favoarea celei cenușii și cărămizii.

Vasele sunt, în marea lor majoritate, deschise (tipul A, B și C din fig. 8). Au fost descoperite atât picioare de cupă scunde, masive (pl. IX/8, 11) cât și înalte, cu baza albiată (pl. IX/19).

Decorurile ceramicii sunt realizate în tehnica inciziei și picturii. Inciziile sunt executate în linii paralele dispuse, de obicei, în registre care formează unghiuri ascuțite (pl. VII/4, 5, 11; VIII/2, 9; IX/20). La acestea se adaugă și benzile punctat-incizate, tipice grupului Turdaș (pl. VII/10; IX/2, 7, 9, 12, 20). Pictura este realizată cu o culoare neagră, bituminoasă, fiind aplicată după ardere și organizată în benzi late (pl. IX/16). Din păcate, datorită acidității solului, majoritatea decorurilor pictate nu s-au păstrat.

E. Încadrarea culturală și cronologică. Concluzii.

Așezările de la Zlaști-"Gruniul lui Moș", cu tot caracterul restrâns al cercetărilor, prin concluziile ce pot fi desprinse, reprezintă o etapă importantă în cunoașterea istoriei comunităților neolitice târzii din sud-estul Transilvaniei.

Pentru o mai bună înțelegere a locului acestora în contextul neoliticului târziu, considerăm necesară o succintă trecere în revistă a relațiilor și problemelor acestei perioade, din zonă.

Începutul neoliticului mijlociu de aici este marcat de prezența comunităților Vinča A într-o serie de așezări, cum ar fi cele de la Limba-"Bordane", Tărtăria, niv. I (inf. prof. Iuliu Paul), Romos (inf. S.A. Luca). Zisele materiale Vinča A de la Turdaș ce provin din colecția Sofia Torma s-au dovedit că aparțin unui orizont târziu, Grup Foeni/Petrești A (Drașovean 1996, 97).

Influența exercitată de aceste comunități și altele similare, poate fi constatată și într-o serie de locuri starčeviene din valea Mureșului mijlociu: Hunedoara "Grădina Castelului" (Lazarovici 1984, fig. 11/11; Drașovean 1987, 11 și urm.), Balomir (Vlassa 1976, 115-116), Măgura (Drașovean 1981, 42 și pl. II/18) ș.a. a căror ceramică prezintă forme biconice, cupe cu picior înalt și baza albiată, decoruri incizate tipice, caracteristici ce își au sorginea în fenomenul vincian.

Unele dintre aceste comunități vor viețui până la venirea comunităților Vinča B1, etapă marcată, la acest stadiu al cercetărilor, de locuirile de la Tărtăria (Vlassa 1976, 29, 33, 117, 121, 123; Lazarovici 1973, 43; 1981, 183-185; Lazarovici-Kalmar 1991), Lumea Nouă, Limbă "Vărar" (Berciu, D-Berciu, I. 1949, 1-43; Berciu 1961, 23-27). Conținutul cultural al acestora nu poate fi desprins de cel al comunităților vinciene din arealul "clasic" de dezvoltare. La acest moment

cronologic, în Transilvania, se ridică însă problema raporturilor culturale cu ceramica pictată de tip "Lumea Nouă", a cărei prezență în așezarea eponimă, după unele păreri (Berciu, 1961, 24), ar putea fi plasată chiar la acest moment. Dacă este așa, fapt ce va trebui demonstrat prin săpături pertinente, aceste materiale pictate sunt importuri în mediul vincian de aici.

După acest moment, unitatea lumii vinciene se destramă, în valea Mureșului mijlociu, începându-și după unele păreri, evoluția grupul Turdaș și faciesul Tăuălaș.

Pentru geneza grupului Turdaș s-au postulat momente diferite. Astfel, dacă unii cercetători au considerat ca momentul de început al acestei civilizații poate fi plasat, după separarea de cercul vincian, la un orizont Vinča B2, B2/C (Lazarovici 1977, 223; 1979, 123, 132, 135; Lazarovici-Dumitrescu 1986, 23-24, 26), I. Paul considera că de un grup Turdaș se poate vorbi încă de la momentul Vinča B1, folosind această terminologie pentru toate descoperirile vinciene și turdășene din Transilvania (Paul 1965, 298; 1969, 43; 1992, tabel I și 125-132).

Aceste diferențe de opinii au putut fi posibile, în absența unor cercetări de anvergură în valea Mureșului, pe de-o parte, datorită necunoașterii directe a conținutului cultural al culturii Vinča, fiind absolutizate puținele caracteristici tipic vinciene ale materialelor turdășene, iar pe de alta, datorită faptului că descoperirile ce au fost atribuite grupului Turdaș, așa cum a fost înțeles, cuprind fenomene culturale ce se petrec la momente cronologice diferite, între acestea parțial, făcând parte și cel vincian.

Un alt element care a generat confuzie a fost folosirea termenului de Vinča-Turdaș, denumire ce reunea, cel puțin, două fenomene culturale distincte. De aceea, în contextul analizei făcute de noi a materialelor din sud-estul Transilvaniei, am propus renunțarea la vechea terminologie, cea de Vinča-Turdaș și folosirea separată a numelor celor două culturi în funcție de conținutul cultural adecvat (Drașovean 1996, 28, 93-94), propunere adoptată și de alți colegi (Luca 1997, 72-73).

Un pas important în clarificarea problemelor neoliticului mijlociu din sud-vestul acestei provincii a constituit-o periodizarea propusă de Gh. Lazarovici, care a demonstrat că descoperirile vinciene nu pot fi asimilate cu cele turdășene (Lazarovici 1977, 223 și urm.; 1977a, 28-32; 1979, 123, 132, 135; 1981, 183-184).

Noile cercetări efectuate la Tărtăria, Limba-"Bordane", Romos, Orăștie-"Dealul Pemilor" (Luca 1997) au demonstrat că în valea Mureșului nu se poate vorbi de un grup Turdaș decât după faza Vinča B2. Momentul cronologic al celor mai timpurii manifestări ale acestui grup a fost sugerat și de cercetările recente ale lui S. A. Luca la orizontul etapei Vinča B2 (Luca 1997, 73), chiar dacă acest lucru nu este, așa cum a afirmat colegul amintit, susținut cu dovezi temeinice, el înclinând totuși spre momentul fazei Vinča C (Luca 1997, 73, nota 349).

O altă problemă importantă ce a stat în atenția specialiștilor este cea a stațiilor dintre grupul Turdaș și aspectele, culturile și grupele culturale cu ceramică pictată.

Până în prezent au fost considerate turdășene, acele locuiri ce au, printre altele, în componența decorurilor motivul punctat-incizat și vasele de formă patrulateră. Prezența și a altor ornamente, îndeosebi a celor pictate, i-au determinat pe majoritatea cercetătorilor care au abordat această problemă să le atribuie, fie aspectul Tăuălaș (Dumitrescu 1966; 1984; 1986) în sud-vestul Transilvaniei, fie, în zona centrală și nord-vestică a acestei provincii, grupului Cluj-Cheile Turzii - Lumea Nouă - Iclod (Lazarovici 1991b, 100-114).

Aspectul Tăuălaș, prin materialele ce îl caracterizează, nu se deosebește de grupul Turdaș, deoarece, așa cum am arătat într-un studiu recent (Drașovean 1997), decorurile pictate, zise Tăuălaș, se regăsesc asociate organic cu decorurile turdășene din majoritatea stațiilor din valea Mureșului mijlociu. Acest lucru este întărit și de pictura dispusă chiar în registrele decorurilor punctat incizate din așezarea eponimă (informație S.A. Luca, care într-o lucrare recentă, Luca 1997, 74, aduce și alte argumente în sprijinul acestei idei).

Cu toate acestea, nu toate locuirile turdășene prezintă același procentaj de ceramică pictată. Astfel dacă în nivelul superior de la Tăuălaș decorurile pictate sunt frecvente (Dumitrescu 1986, 8-10), pe măsură ce urcăm pe Mureș la Turdaș, Pianul de Jos și Tărtăria, numărul acestora scade.

Discutând această problemă, acum mai bine de cinsprezece ani, regretatul Nicolae Vlăssă aprecia că aceasta se datorează diluării influenței exercitate de purtătorii aspectului Tăuălaș pe care îi credea cantonați în zona Devei asupra turdășenilor. Totodată, în paralel cu acest fenomen, el a constatat o creștere procentuală a ceramicii tipice grupului Lumea Nouă. Din păcate, lipsa unor cercetări recente în siturile de la Lumea Nouă, Limba "Vărar" ca și nepublicarea rezultatelor noilor săpături de la Tărtăria, ne împiedică să avem o imagine globală în această problemă. Ceea ce a constatat Nicolae Vlăssă rămâne o problemă de lămurit pentru viitor.

Așezările de la Zlaști se încadrează în acest context de realități culturale, unele aflate în discuție, ce a fost creionat succint mai sus. În cele ce urmează vom analiza acele elemente ce oferă posibilitatea racordării locuirilor de aici la altele contemporane din zonă sau din regiunile învecinate.

Astfel, ceramica grosieră a primului nivel de locuire (cel inferior) al terasei A este de culoare predominant brună și cărămizie și are în compoziție nisip cu bobul mare și pietricele de cuarț. La specia fină este folosit ca degresant nisipul fin, uneori în adaos mai mică, suprafața, de culoare neagră și neagră-cenușie, este mată, rareori lustruită. Aceste trăsături ne sugerează un orizont cronologic Vinča B2. Tot spre același moment suntem orientați și de motivele incizate care nu sunt executate în maniera turdășeană - aceea a liniilor scurte ce sunt dispuse în câmpul mărginit de liniile paralele sau unghiulare - ci se apropie de mai mult de

maniera decorurilor de la Tărtăria II (Lazarovici-Kalmar 1991, 10 și pl. III/5), Lumea Nouă, Limba-"Vărar" (Berciu D.-Berciu, I., 1949 6, fig. 3, 23, fig. 17, 26, fig. 21) sau a celor vinciene de fază B, mai precis B2, din Banat (Lazarovici 1973, 46 și fig. 23/3, 4, 34/4, 8, 10; 1979, 119 și pl. XVIII) și Serbia (Garašanin 1979, 172-173). La această datare ne conduce și tipologia topoarelor de piatră. Astfel, faptul că toate topoarele găsite în acest nivel nu au gaură de înmănușare ar putea să ne sugereze un moment anterior fazei C a culturii Vinča. Totodată picioarele de cupă masive și scunde au analogii în zisul orizont Vinča B2/C din Banat (Lazarovici 1979, 119, 121 și pl. XIX/A 49, C7, F14, 15).

Din cele arătate mai sus, primul nivel de locuire de pe terasa A ar putea fi paralelizat, cu prudența de rigoare, cu sfârșitul etapei B2 și poate începutul fazei C a culturii Vinča. De asemenea trebuie precizat că în materialele acestui nivel ne este dificil a identifica elemente ce ar putea fi atribuite cu certitudine grupului Turdaș.

Nivelul superior de pe terasa A conține o ceramică ce, din punct de vedere tehnologic, are, în general, aceleași caracteristici ca și ceramica nivelului inferior. Cu toate acestea pot fi constatate și unele diferențe. Astfel, în acest nivel, scade procentual ceramica cenușie și neagră și apare o specie portocalie-roșcată (fig. 7). În paralel cu aceasta apar forme noi, cum ar fi vasele cu protome (pl. V/5, 8), vasele patrulate (pl. I/10; VI/12) și vasele afumătoare (pl. II/13), similare celor găsite la Turdaș, care au bune corespondențe tipologice la Vrșac-"At" (nivelul inferior, materiale inedite în muzeul Vrșac), Potporanj, Sălbăgel (Lazarovici 1991a, 78-80; Drașovean 1996, pl. CVI/6, 7), Parța II (Drașovean, 1996, pl. CI/6). Toate aceste analogii ne determină să paralelizăm acest nivel cu începutul etapei Vinča C1 și să îl atribuim purtătorilor grupului Turdaș.

Locuirea de pe terasa B, cu toată lipsa informațiilor stratigrafice, prin materialele sale, oferă date importante de cronologizare și încadrare culturală.

Ceramica se caracterizează printr-o culoare predominant cărămizie, cărămizie-roșcată și în repertoriul firmelor constatăm prezența vaselor patrulate și a decorurilor tipice grupului Turdaș (pl. VII/4, 5, 10, 21; VIII/2, 9; IX/2, 7, 9, 12, 20). Alături de acestea au fost descoperite motive pictate, după ardere, cu o substanță bituminoasă (pl. IX/16) care au analogii ce merg, uneori, până la identitate, la Tăuălaș (Dumitrescu-Lazarovici 1986, pl. I/1, 3-7, II/1, 2, 5, 8), Pianul de Jos (Paul 1969, pl. I/1, 2) și Turdaș (Roska 1941, pl. CXXIII/6). Toate elementele de mai sus ne oferă, cu destulă siguranță, posibilitatea de a atribui locuirea de aici grupului Turdaș.

În ceea ce privește stabilirea momentului cronologic al acestei locuiri, atributele enumerate mai sus sunt elemente importante de datare.

Vasele patrulate și ornamentele punctat-incizate sunt o prezență definitorie în așezările turdașene din Transilvania, așezări ce sunt paralelizate cu Vinča C. Aceste vase și decoruri respective, care în Transilvania sunt tipice pentru grupul Turdaș, se regăsesc în Banat în locurile Vinča C1 de la Vrșac "At",

nivelul I, Sălbăgelu Vechi, Parța I, Parța II, Chișoda Veche III și Zorlențu Mare III (Drașovean 1996, 50, 72). De asemenea, motivele pictate descoperite la Zlaști, terasa B sunt realizate într-o manieră identică cu cele de la Tăuălaș II (Dumitrescu 1986, pl. I/1, 3-7, II/1, 2, 5, 8) și Pianul de Jos (Paul 1969, pl. I/2), fiind însoțite de aceleași motive incizate și în parte de aceleași forme de vase. Mai mult chiar, la Pianul de Jos, plastica în lut descoperită în nivelul inferior i-a permis profesorului Iuliu Paul să-l paralizeze cu faza C a culturii Vinča (Paul 1969, 50). Tot aici, ceramica fină pe care am avut posibilitatea să o studiem nu se deosebește substanțial de cea tipică etapei Vinča C1 din arealul "clasic". Pe baza celor de mai sus, cronologizăm locuirea de pe terasa B de la Zlaști cu etapa C1 a culturii Vinča, iar din punct de vedere cultural o atribuim grupului Turdaș.

Aceste așezări de la Zlaști ridică atât problema momentului cronologic al genezei grupului Turdaș, cât și aceea a raporturilor dintre elementele tipic turdășene și ceramica pictată de gen Tăuălaș dintr-o serie de locuri din bazinul Mureșului mijlociu.

Din cele arătate mai sus, locuirea de pe terasa A începe, probabil, la sfârșitul fazei B2 a culturii Vinča. În acest prim nivel, nu sunt foarte evidente elementele ce vor defini conținutul cultural al grupului Turdaș: vasele patrulete, decorurile caracteristice. Acestea se regăsesc însă în nivelul superior de aici, evidențiind astfel o posibilă evoluție într-un proces cultural în care se nasc, sau se dobândesc, atribute turdășene. Acest proces are loc, în zona Hunedoarei cel puțin, în vremea fazei Vinča C.

Cercetările au evidențiat și faptul că ceramica pictată zisă Tăuălaș apare doar pe terasa B de la Zlaști, locuire ce este mai târzie decât cea corespunzătoare nivelului superior de pe terasa A, unde, așa cum am mai precizat, nu au fost descoperite astfel de decoruri. Această observație poate fi importantă în aprecierea momentului apariției decorurilor pictate în repertoriul ornamental al grupului Turdaș și anume nu în cea mai veche etapă de manifestare a acestuia. Această ipoteză este confirmată și de realitățile arheologice de la Tăuălaș unde motivele pictate caracterizează doar nivelul superior, nivel ce se detașează de acel inferior numai prin acestea.

Din cele analizate mai sus, putem rezuma următoarele concluzii:

1. În zona Hunedoarei cel puțin, la orizontul etapei Vinča B2, există comunități de sorginte vinciană, care nu prezintă atributele turdășene.
2. La orizontul începutului fazei Vinča C în această zonă se pot constata apariția primelor elemente Turdaș. La acest palier cronologic și cultural aceste elemente nu apar asociate cu decorurile pictate zise Tăuălaș.
3. Aceste decoruri pictate apar doar în momentul în care grupul Turdaș a dobândit, cel puțin în parte, caracteristicile care îl definesc într-o perioadă, nu prea timpurie, a etapei Vinča C1. Aceasta ar putea explica, parțial, de ce în unele locuri turdășene din zonă nu apar decoruri pictate de gen Tăuălaș.

4. În nivelul superior de pe terasa A, la momentul etapei Vinča C1, într-o perioadă de început a grupului Turdaș, se constată folosirea cuprului, probabil o altă dovadă a noilor influențe sudice ce pot sta la baza genezei Turdașului.

BIBLIOGRAFIE

- Andrițoiu, I., 1979, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara*. În *Sargetia* XIV, pp. 15-34.
- Berciu, D., 1961, *Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, Ed. Academiei R.P.R., București.
- Berciu, D., Berciu, I., 1949, *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944-1947*. În *Apulum* III, p. 1-43.
- Drașovean, F., 1981, *Cultura Starčevo-Criș în bazinul Mureșului mijlociu*. În *Apulum* XIX, pp. 32-45.
- Drașovean, F., 1987, *Așezarea neolitică de la Hunedoara*. În *Sargetia* XX (1986), pp. 11-17.
- Drașovean, F., 1996, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*. În *BHAB I*, Timișoara.
- Drașovean, F., 1997, *Some remarks concerning the Turdas and Tăuălaș groups*. În *AnB V*, pp. 7-9.
- Dumitrescu, H., 1996, *Câteva probleme legate de cultura Petrești*. În *SCIV* 17, 3, pp. 422-433.
- Dumitrescu, H., 1984, *Cercetările arheologice de la Tăuălaș-Deva (I)*. În *ActaMN* XXI, pp. 3-44.
- Dumitrescu, H., 1985-1986, *Cercetările arheologice de la Tăuălaș-Deva (II)*. În *ActaMN* XXII-XXIII, pp. 4-14.
- Garašanin, M., 1979, *Hronologija Vinčanske Grappe*. În *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja*, Sarajevo.
- Horedt, K., 1976, *Die ältesten neolithischen Kupferfunde Rumäniens*. În *Jdschr mitteldt, Vorgesch.* 60, pp. 175-181.
- Kalmar, Z., 1984, *Materiale neo-eneolitice intrate în colecția MIT (I)*, 1984, În *ActaMN* XXI p. 391-404.
- Lazarovici Gh., 1973, *Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat*, În *Banatica* II, pp. 25-55.
- Lazarovici Gh., 1977, *Sfârșitul culturii Vinča-Turdaș în Câmpia Transilvaniei*, În *StComCaransebeș* II, pp. 211-230.
- Lazarovici Gh., 1977, *Periodizarea culturii Vinča în România*, În *Banatica* IV, 19-44.
- Lazarovici Gh., 1979, *Neoliticul Banatului*, în *BMN* IV, Cluj-Napoca.
- Lazarovici Gh., 1981, *Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien*, în *PZ* 56, 2, pp. 169-196.
- Lazarovici Gh., 1984, *Neoliticul timpuriu din România*, În *ActaMP* VIII, p. 49-104.
- Lazarovici Gh., 1991, *Aspectul Tăuălaș*, În Lazarovici, Gh., Drașovean, Fl., (Ed) *Cultura Vinča în România*, Timișoara (1991), p. 115-120.
- Lazarovici Gh., 1991a, *Salbagelu Vechi "Seliște"*, În *Cultura Vinča în România*, p. 78-80.
- Lazarovici Gh., *Complexul Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Iclod*, În *Cultura Vinča în România*, pp. 100-114.
- Lazarovici Gh., Dumitrescu H., 1985-1986, *Cercetările arheologice de la Tăuălaș-Deva (II)*, În *ActaMN* XXII-XXIII, pp. 15-26.
- Lazarovici Gh., Gh. Kalmar, Z. Tărtăria, 1991 Cluj-Napoca.
- Luca, S.A., 1997, *Așezări neolitice pe valea Mureșului (I), Habitatul turdașan de la Orăștie-Dealul Pemilor (punct x2)*. În *Biblioteca Musei Apulensis* IV, Alba Iulia.

- Paul, I., 1965, *Unele probleme ale neoliticului din Transilvania în legătură cu cultura Petrești*, În: *RevMuz* 4, II, p. 294-302.
- Paul, I., 1969, *Așezarea neo-eneolitică de la Pianul de Jos (Pondei)*, În *St. ComSibiu* 14, p. 33-88.
- Paul, I., 1992, *Cultura Petrești*, Ed. Muscion, București.
- Roska, M., 1941, *Die Sammlung Zsofia bon Torma*, Cluj.
- Roska, M., 1942, *Erdely regeszeti repertoriuma I*, Cluj.
- Vlas. Ț. N., 1976, *Neoliticul Transilvaniei*, BMN II, Cluj-Napoca.

THE LATE NEOLITHIC SETTLEMENT FROM ZLAȘTI (HUNEDOARA COUNTY)

S u m m a r y

The paper introduces the results of the archeological excavations of the Late Neolithic settlement located on two terraces (A and B) of the Zlaști rivulet, place known as "Gruniul lui Moș", belonging to the Zlaști village, conty of Hunedoara.

The research was organized by the Corvinești Castle Museum of Hunedoara and the County Museum in Deva.

Four trenches were excavated on this site. On the terrace a, traces of dwellings and a possible foundation ditch were documented. The structures of the terrace B have been damaged by soil sliding in the 19th century.

As regarding the tools, the most frequent are these made of stone, especially the brown flint blades, but obsidian fragments are also documented. Some fragments of stone axes were uncovered. Important are the melted fragments of a copper tool.

An incised leg of a four legged zoomorphic pot comes from terrace B.

The ceramics of the terrace A in representative for all the three categories: coarse, semifine and fine. The clay of the coarse ceramics is mixed with rough sand, and chaff. The clay of the semifine and fine pots is mixed fine sand. The shapes are mainly conical. The ornaments are rather rare.

The bitumen painting appears on the terrace B.

In the Hunedoara area, there are Vinča-type communities than do not display Turdaș attributes. The first Turdaș elements appear at the beginning of the Vinča C phase. The so-called Tăuălaș painted ornaments are characteristic to the Turdaș group, developed not too early, during the Vinča C1 phase.

According to analogies, the lower level of terrace A can be contemporaneous with the end of phase B2 and beginning of phase C of the Vinča culture. The upper level is contemporaneous with Vinča C1 phase and belongs to the Turdaș group.

Also, the use of cooper is documented in the upper level of terrace A, contemporaneous with Vinča C1, at the beginning of Turdaș group.

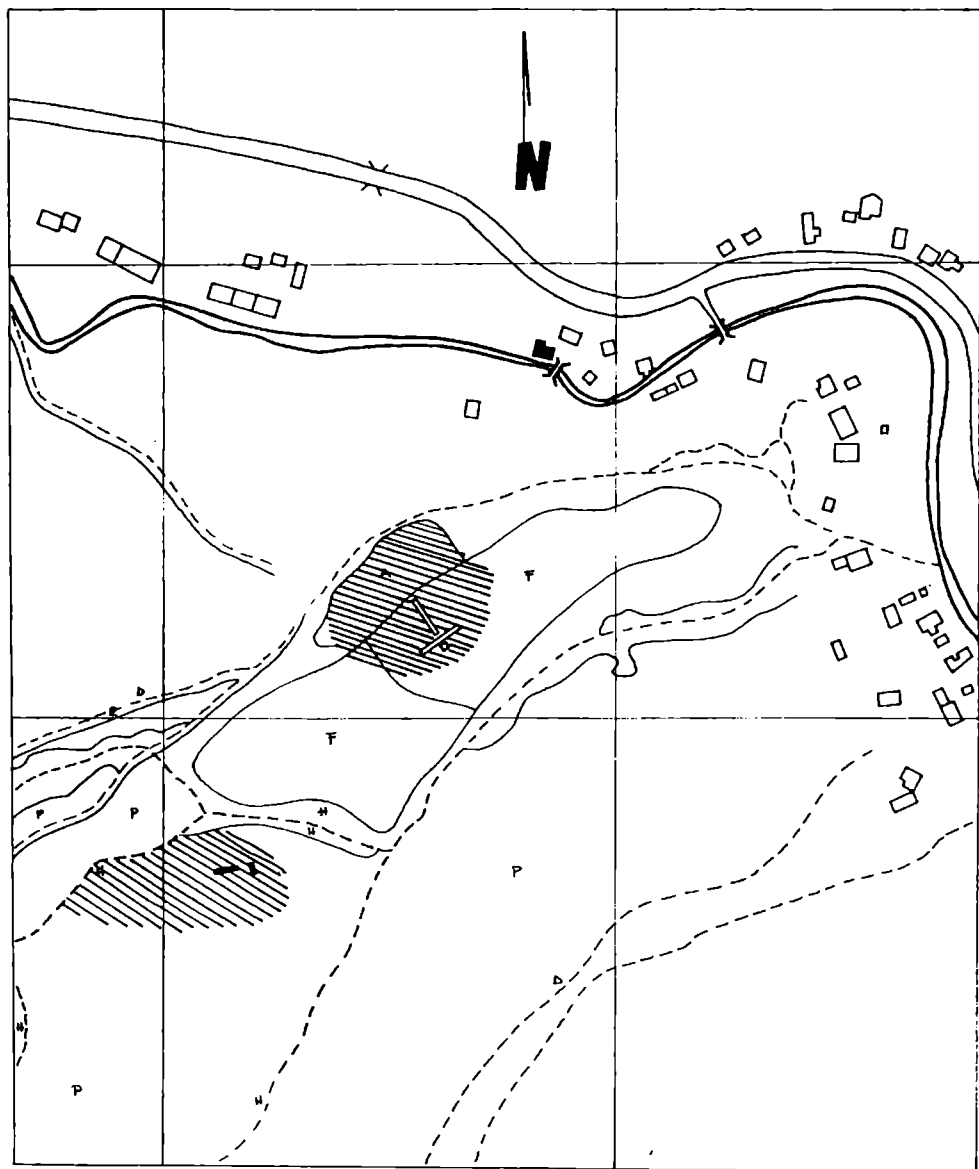

Fig. 1. Harta cu situarea locuirilor neolitice de la Zlaști

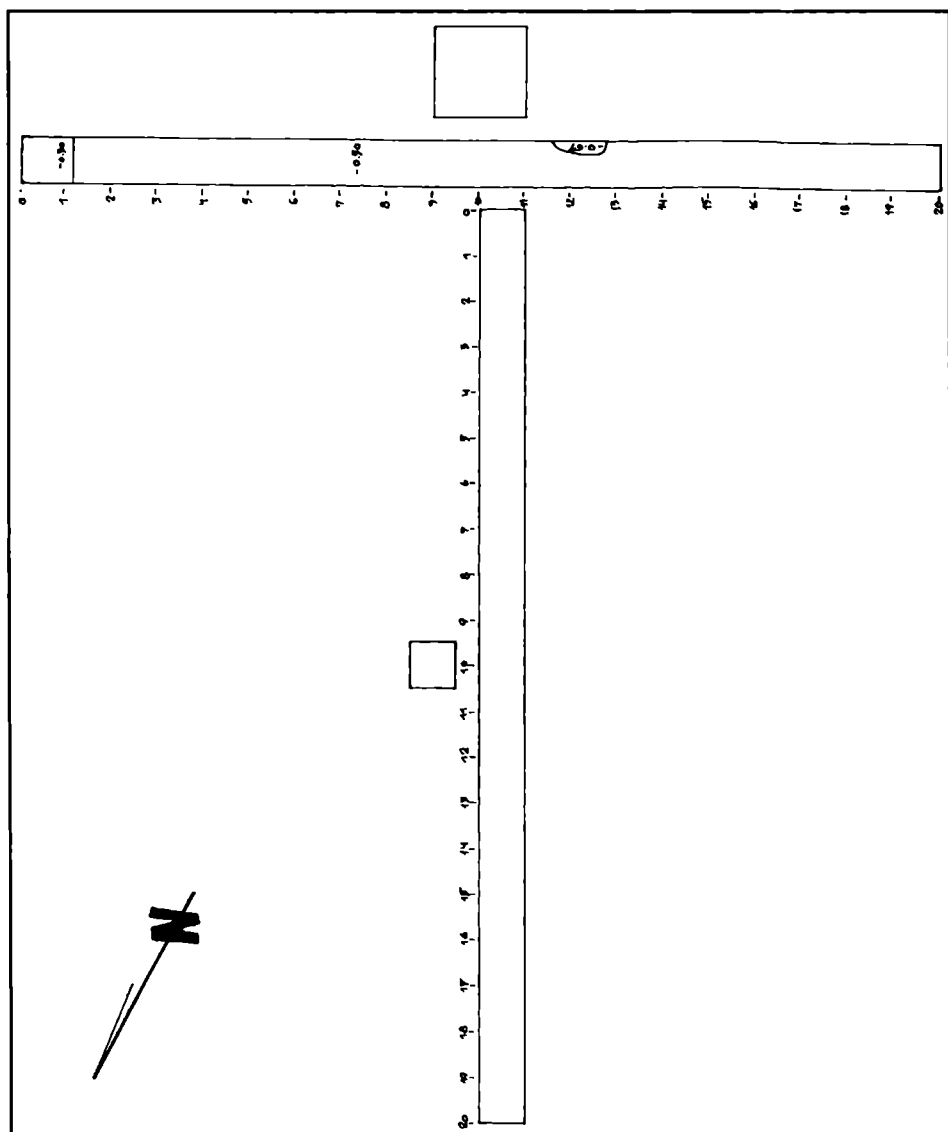

Fig. 2. Planul de situație cu amplasarea secțiunilor de pe terasa A.

ZLASTI, GRUUL LUI MOS 1978

PROFIL TALUZ NORD ESTIC

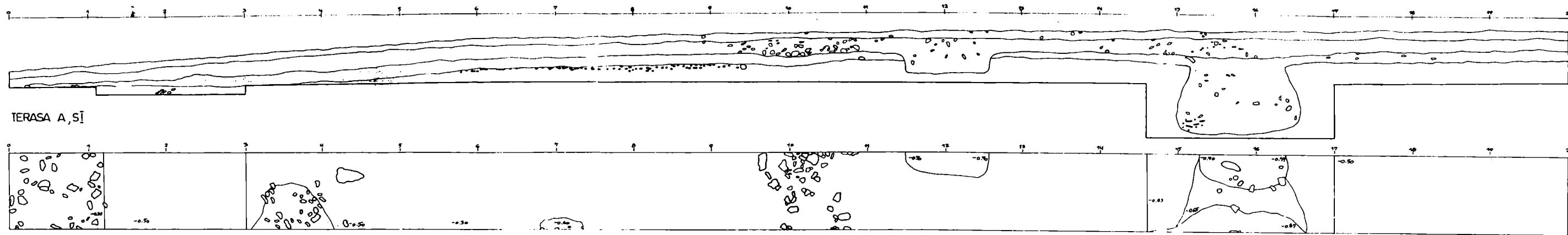
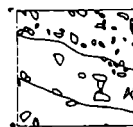
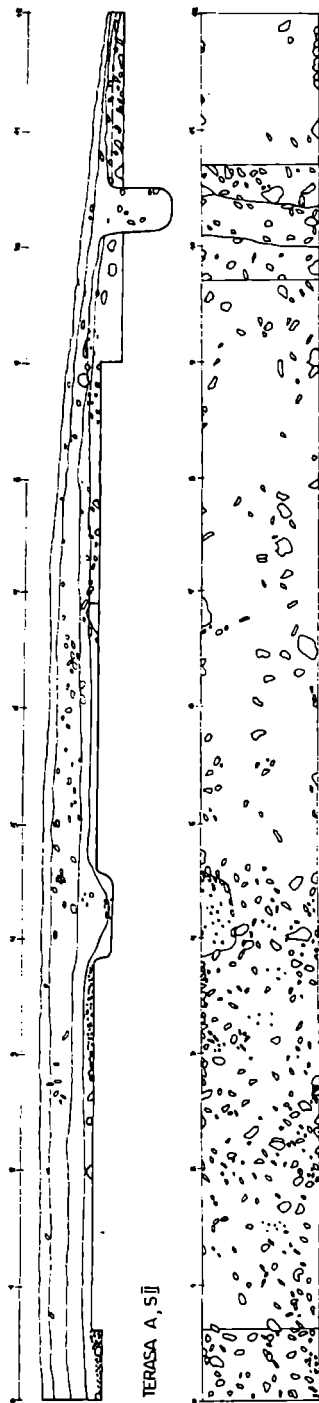

Fig. 3. Profilul nord-estic și grundrissul secțiunii I de pe terasa A.

ZLĂȘTI GRĂNUL LUI MOS 1978
PROFIL TALUZ NORD VESTIC

sc. 1:20

Fig. 4. Profilul nord-vestic și grundrissul secțiunii II de pe terasa A.

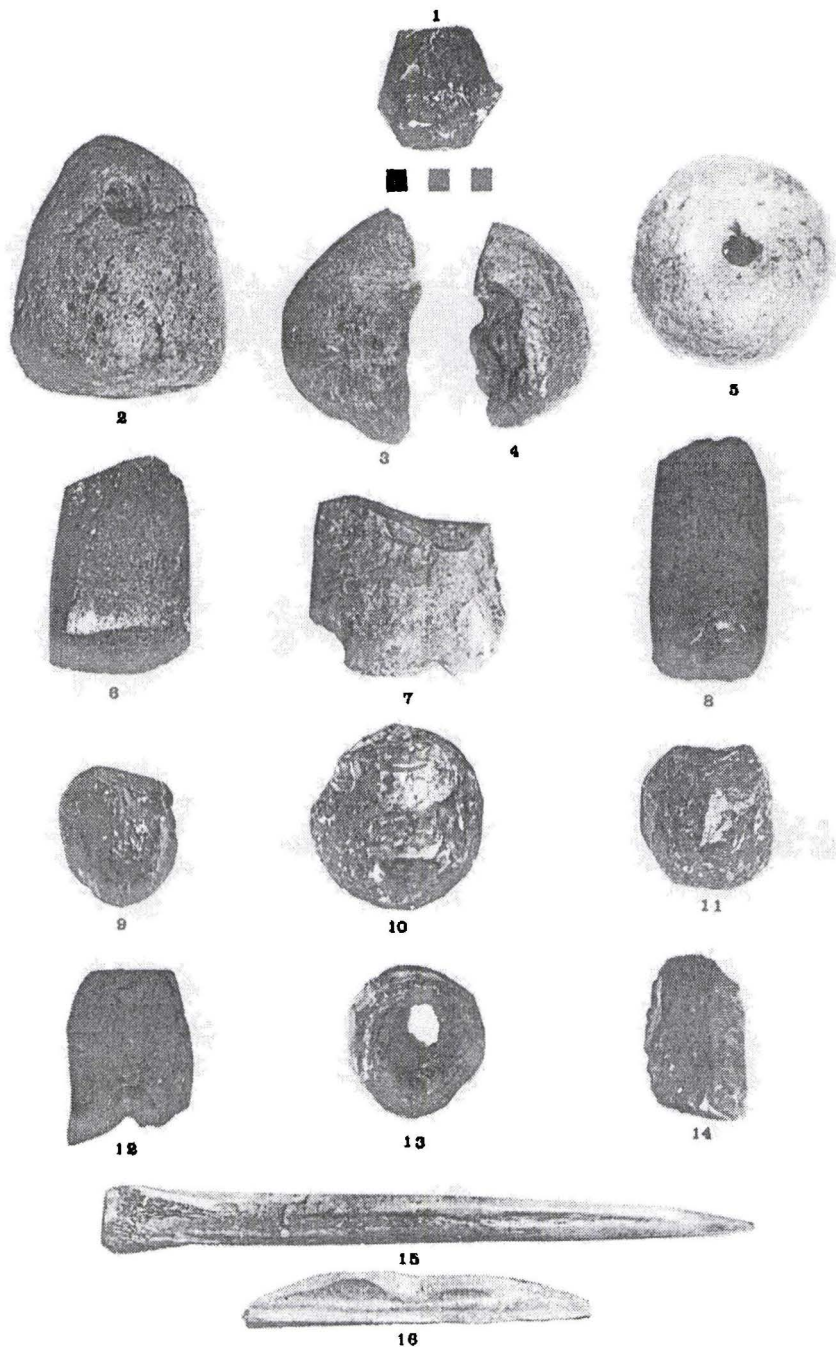

Fig. 5. Materiale descoperite la Zlaști: terasa A, 1-11, 13-16, terasa B, 12.

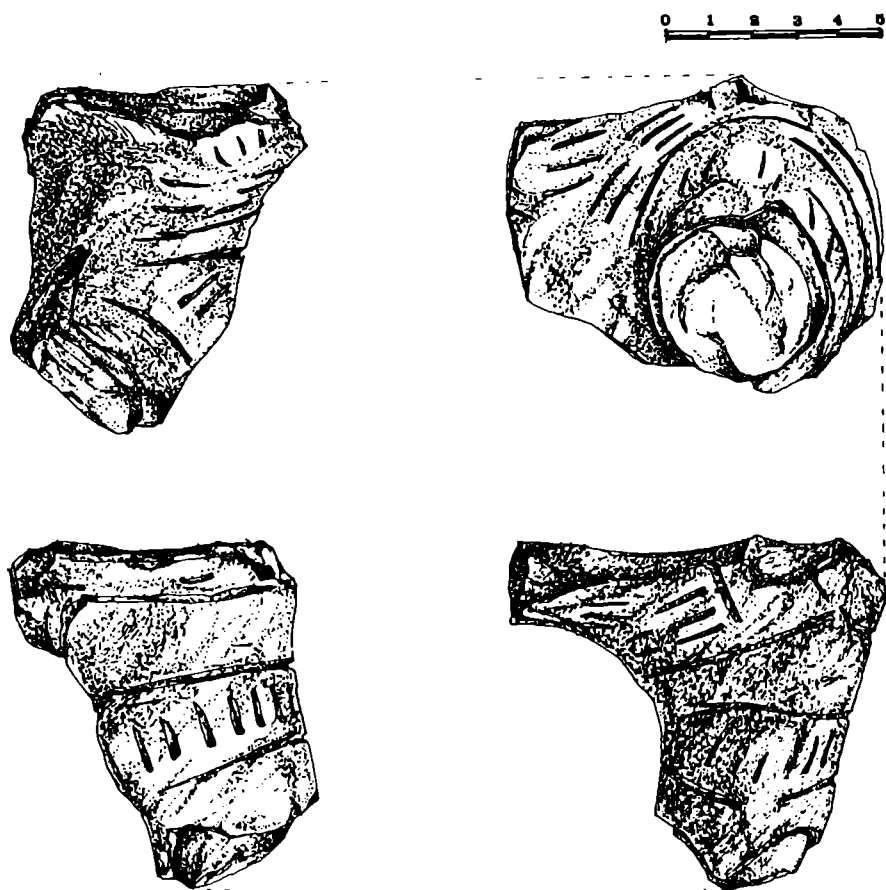

Fig. 6. Picior de vas zoomorf ce aparține locuirii de pe terasa B.

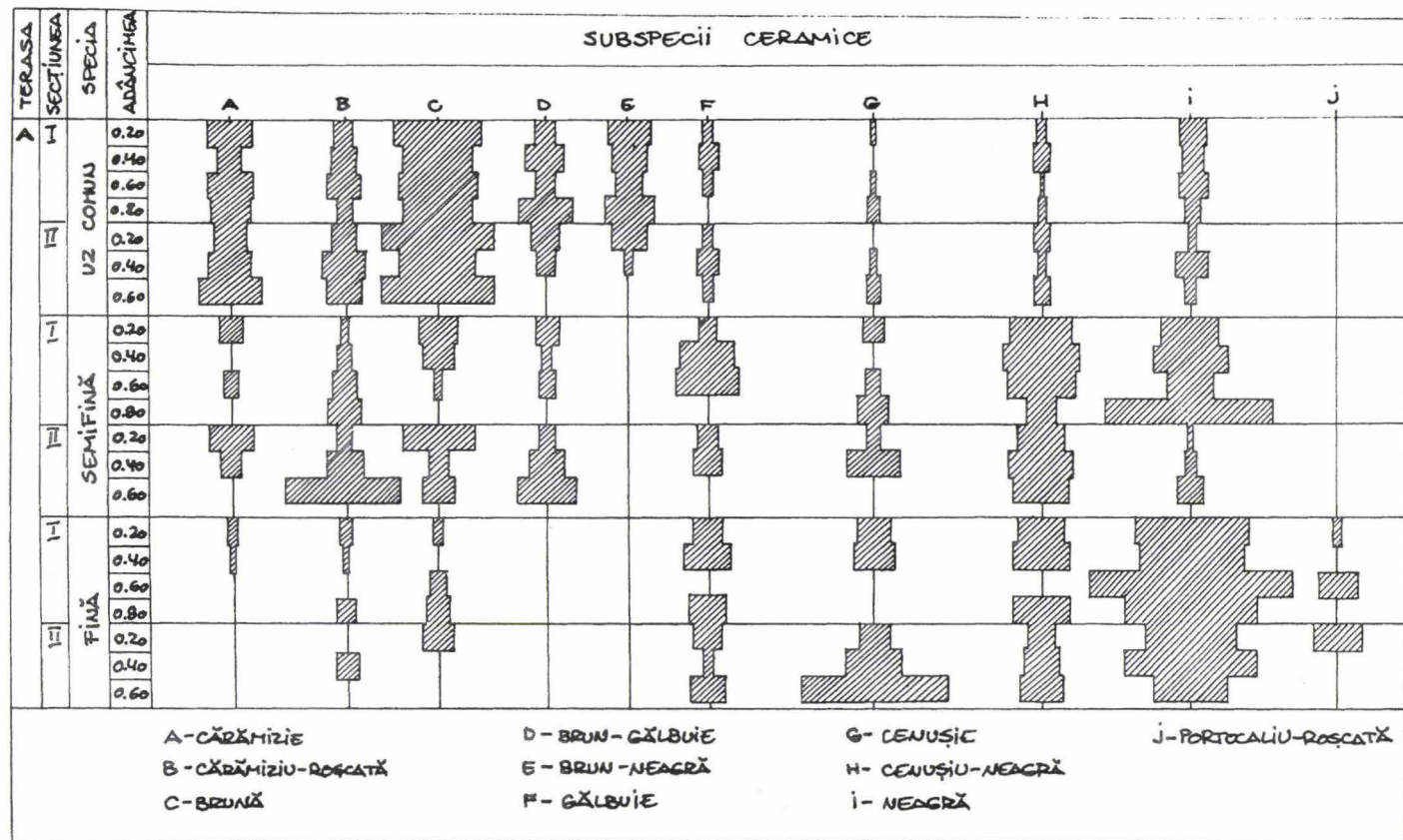

Fig. 7. Distribuția procentuală pe niveluri a categoriilor ceramice descoperite pe terasa A.

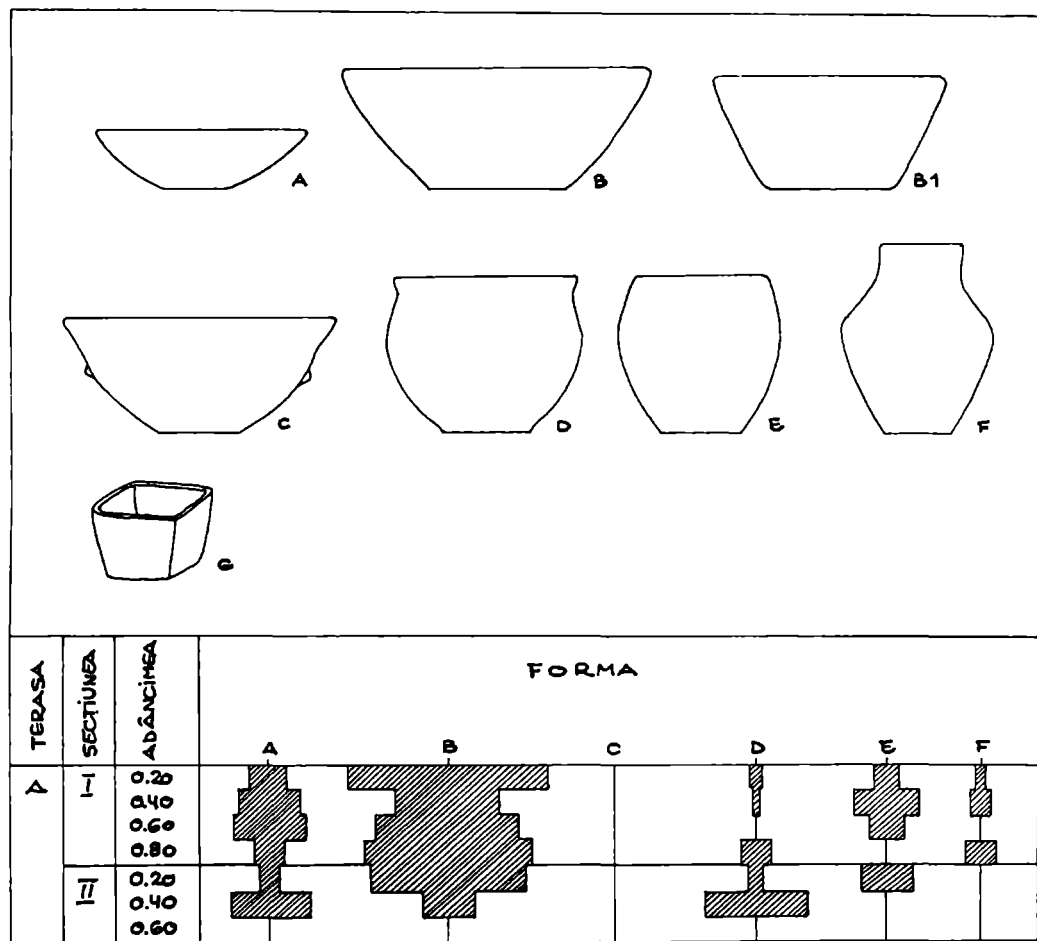
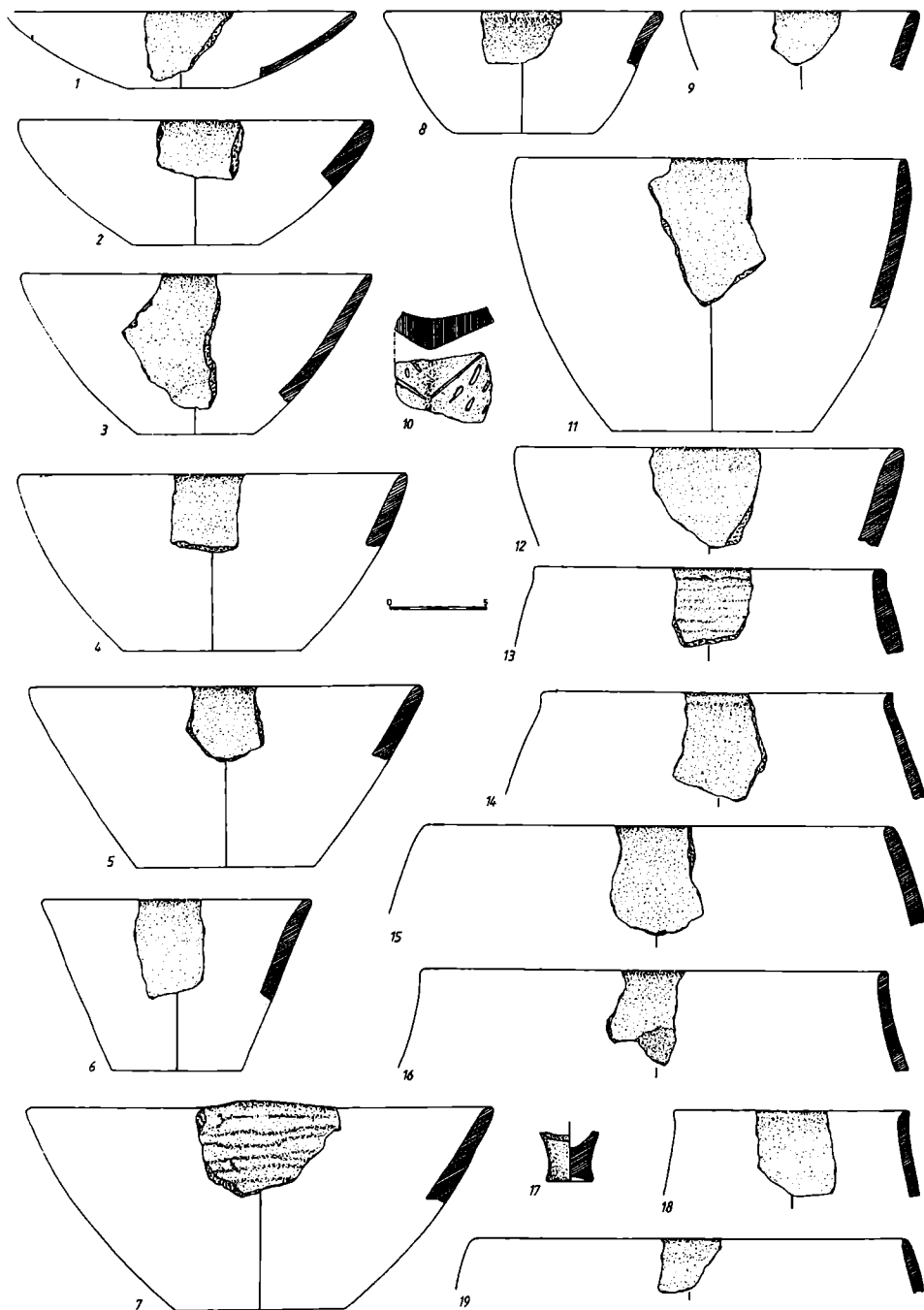
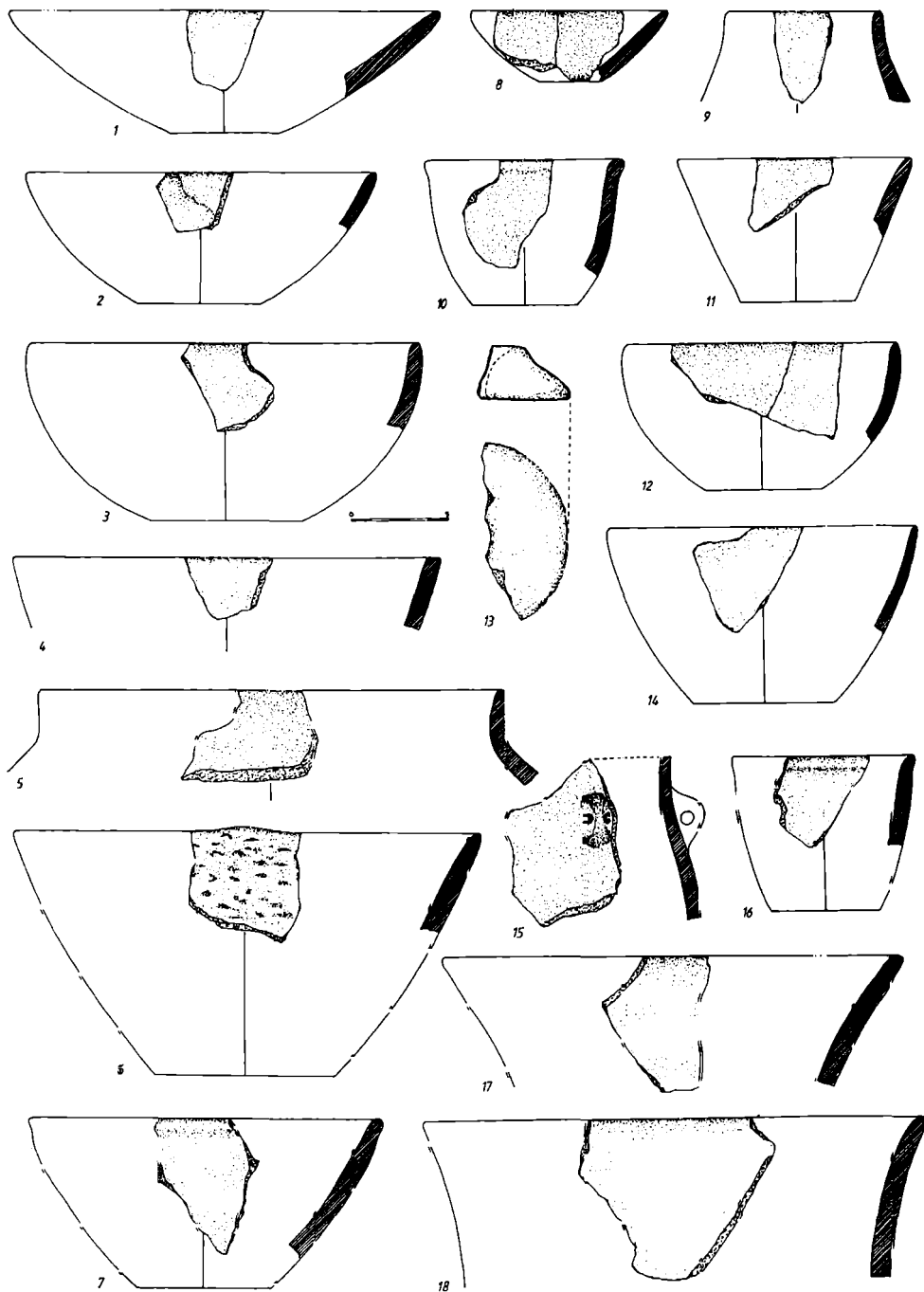

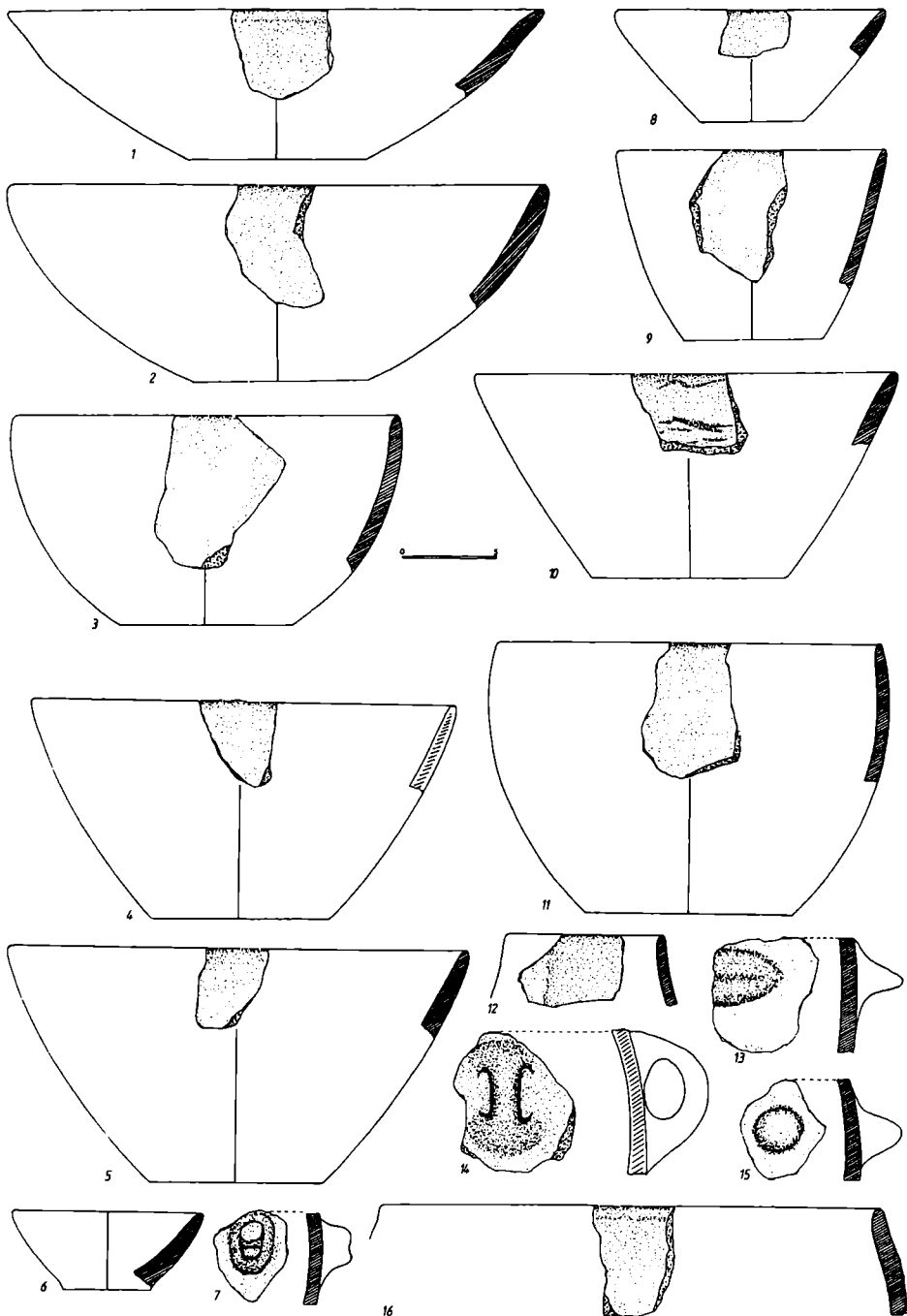
Fig. 8. Formele vaselor din locuirile de pe terasa A și distribuția lor procentuală.

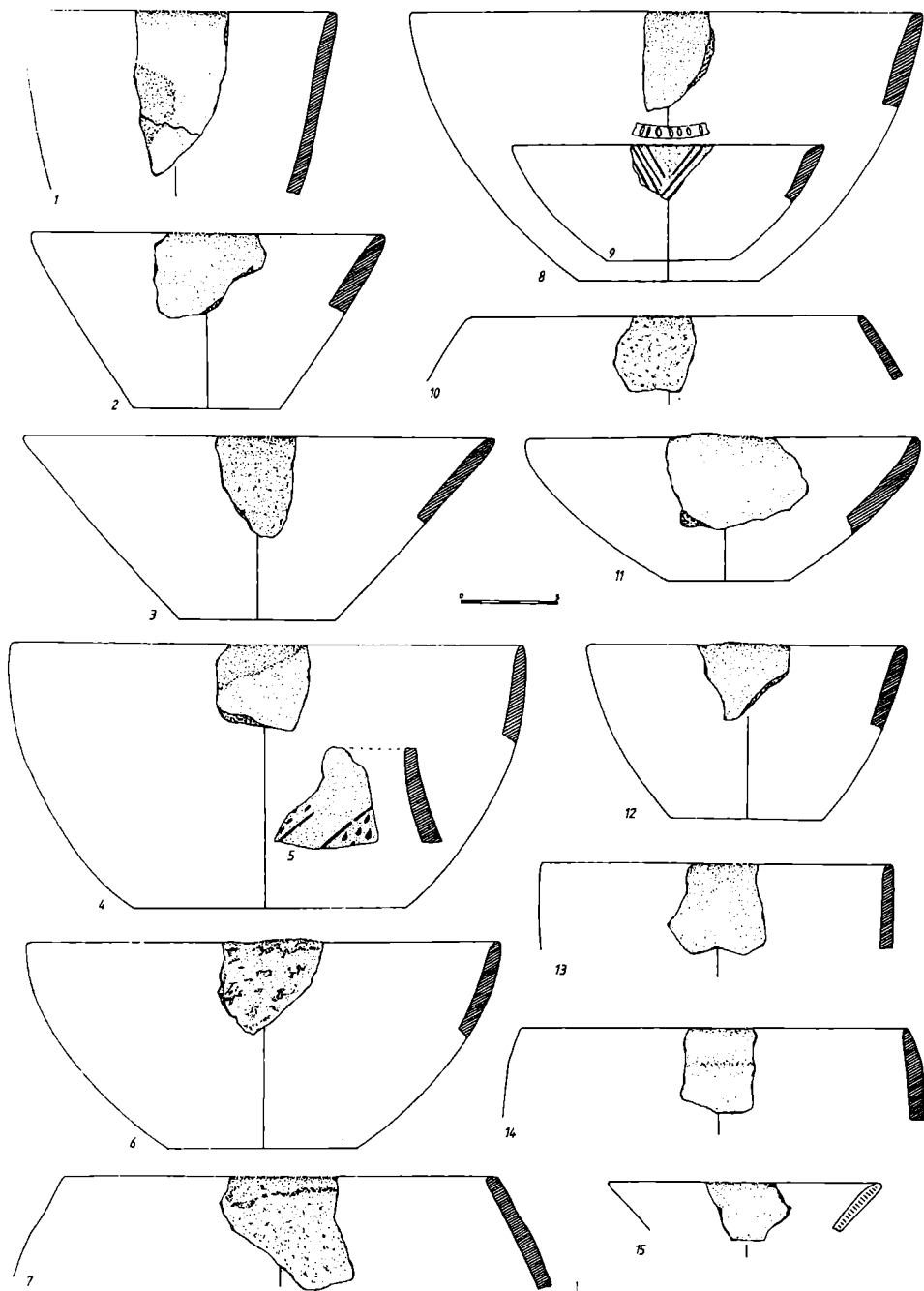
Pl. I. Zlaști, terasa A. Ceramica descoperită în nivelul superior.

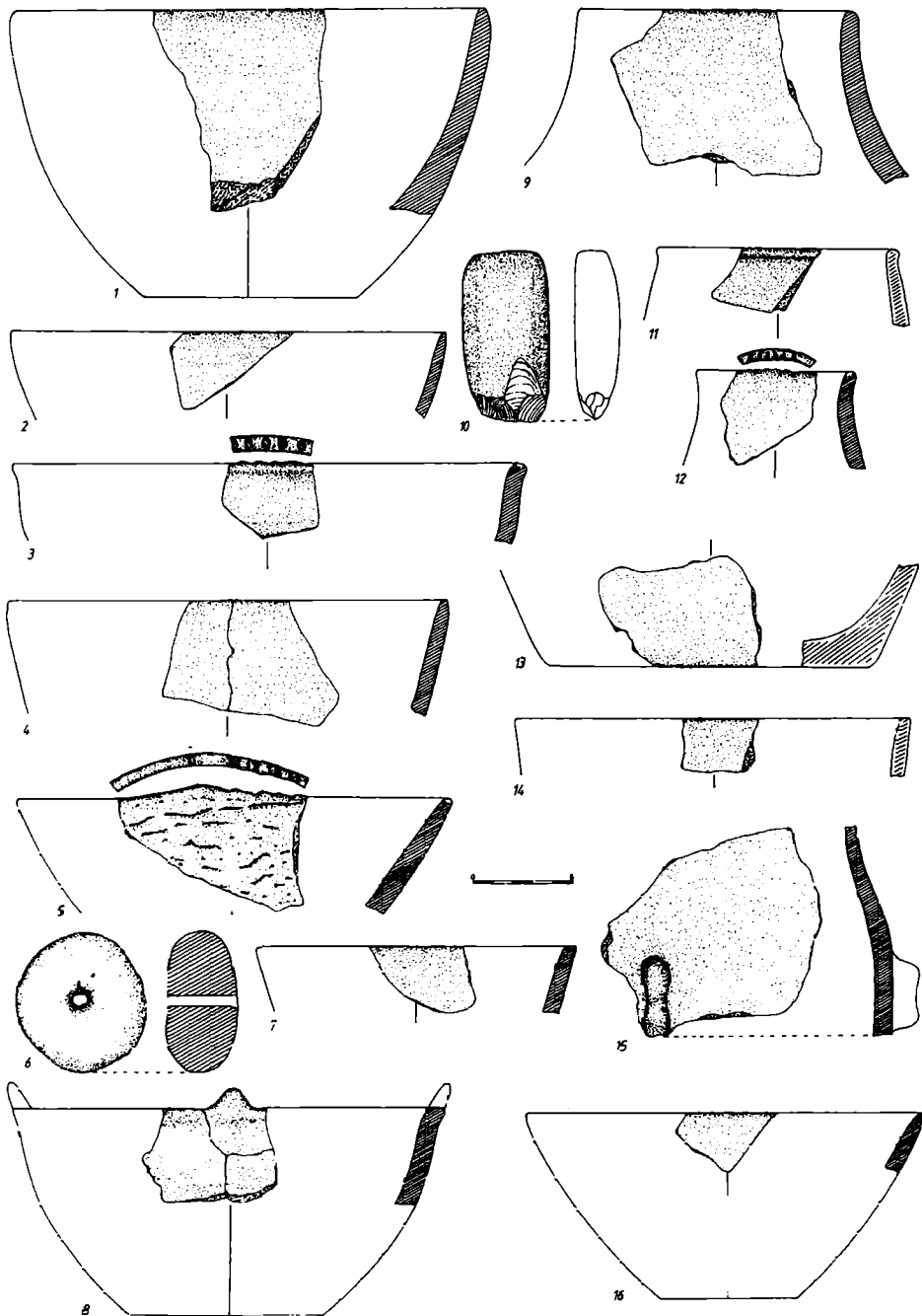
Pl. II. Zlaști, terasa A. Ceramica descoperită în nivelul superior.

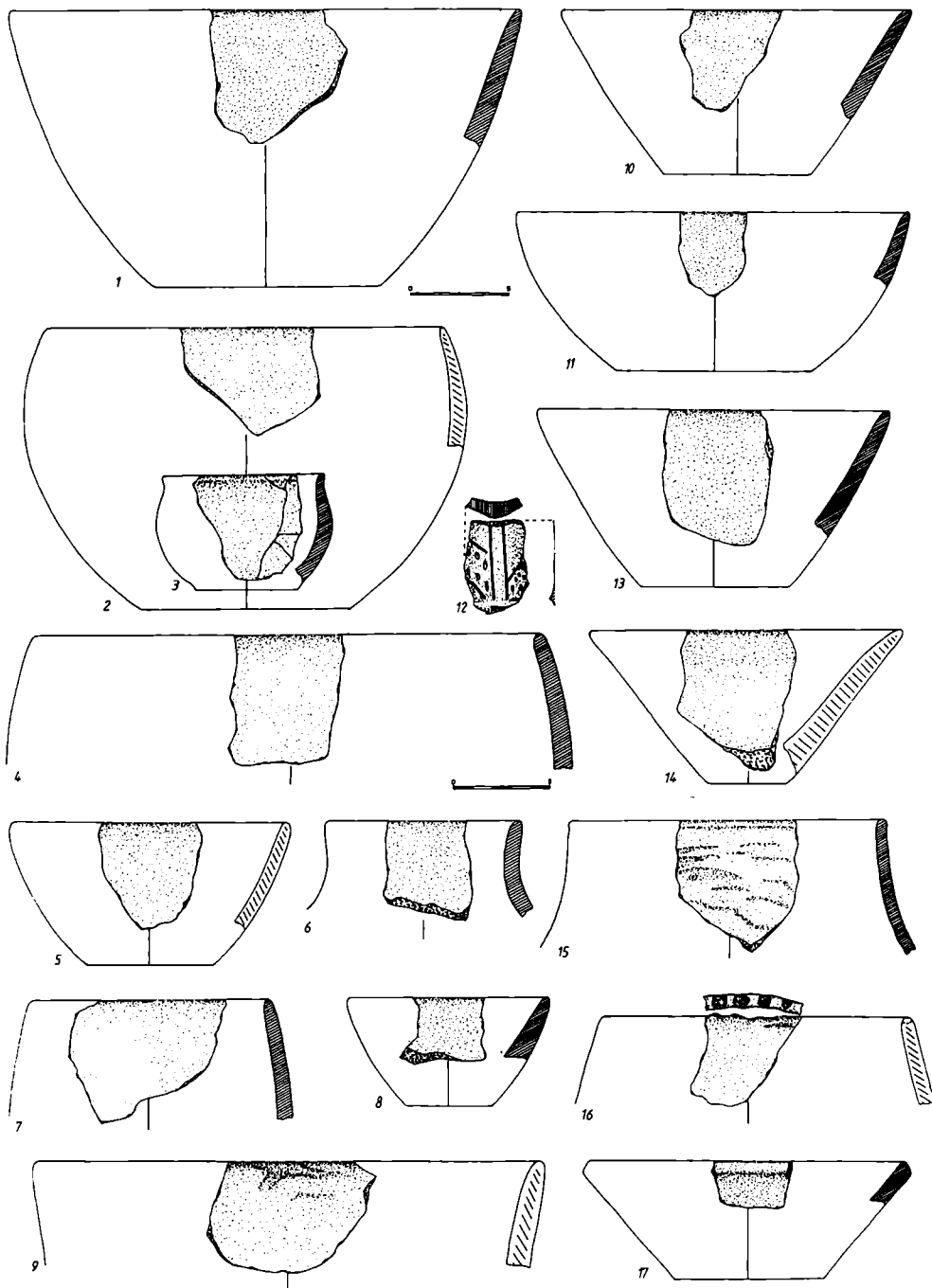
Pl. III. Zlaști, terasa A. Ceramica descoperită în nivelul superior

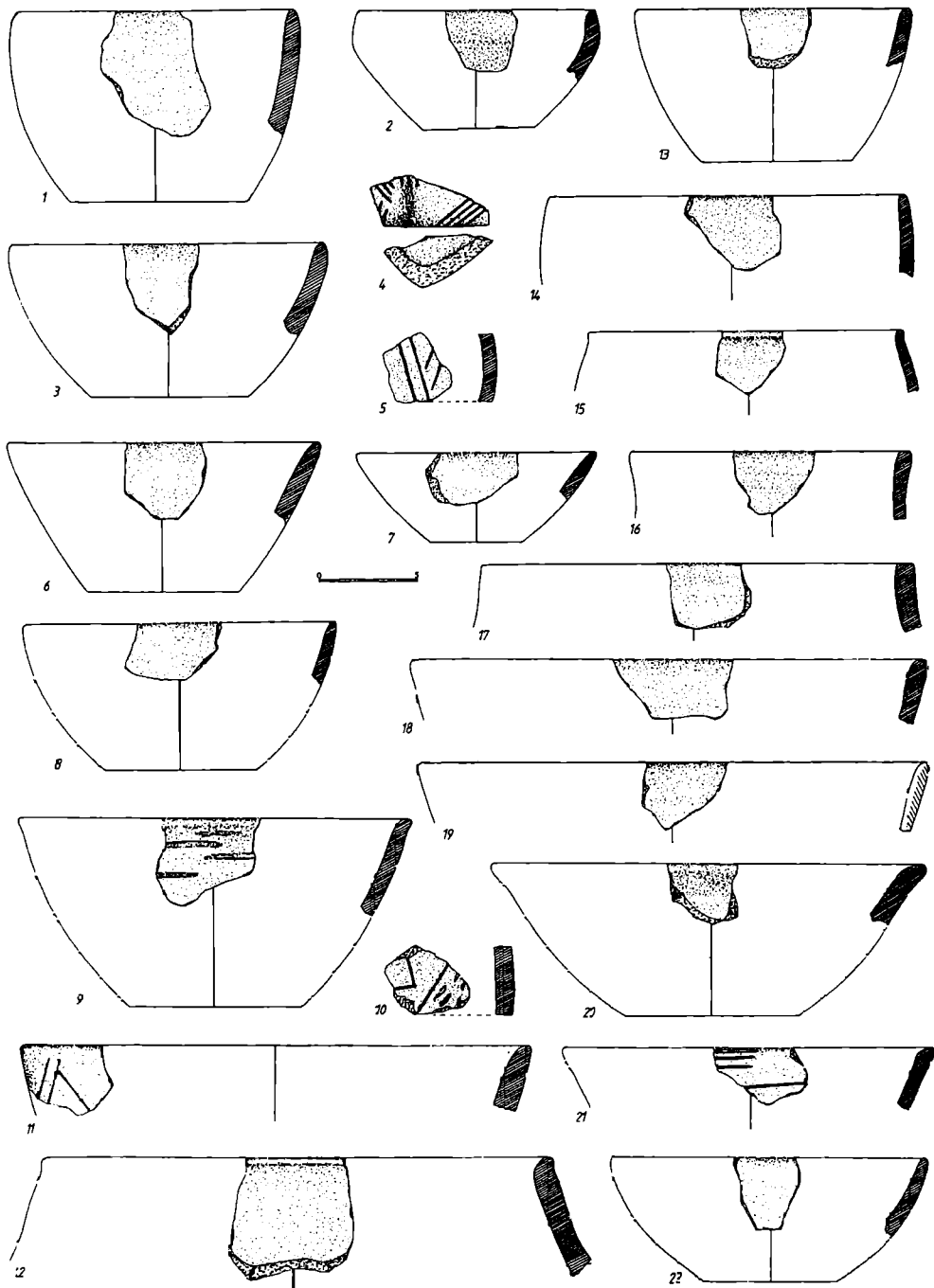
Pl. IV. Zlaști, terasa A: 5, 9, ceramica din nivelul superior; 1, 2, 6, 8, 11, 13-15, ceramica din nivelul inferior; 3, 4, 7, 10, 12, groapa din nivelul inferior, SI.

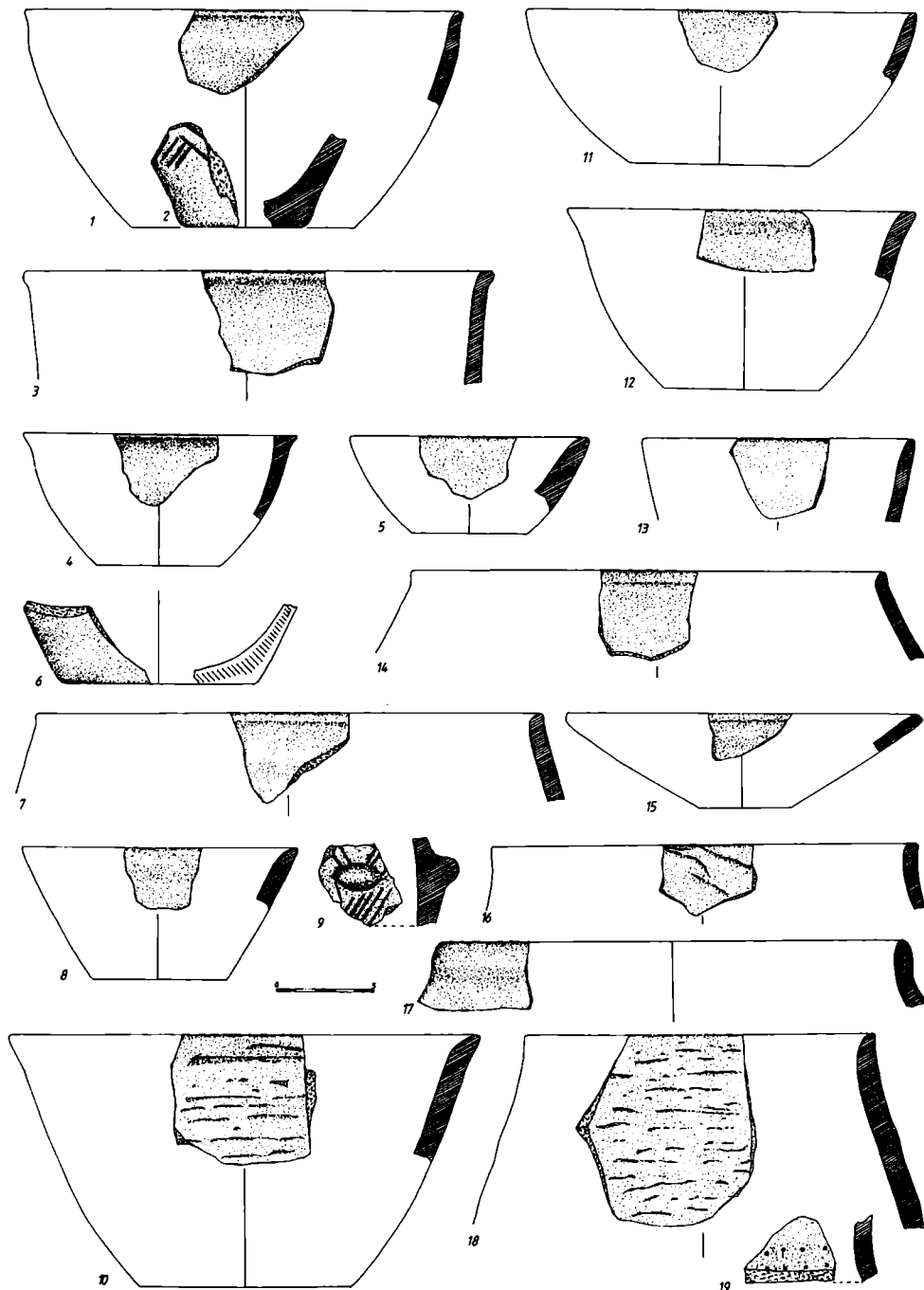
Pl. V. Zlaști, terasa A: 3-5, 8, 12, 15, ceramica din nivelul superior; 1. 2. 6. 7. 9-11, 13, 16, materiale din nivelul inferior.

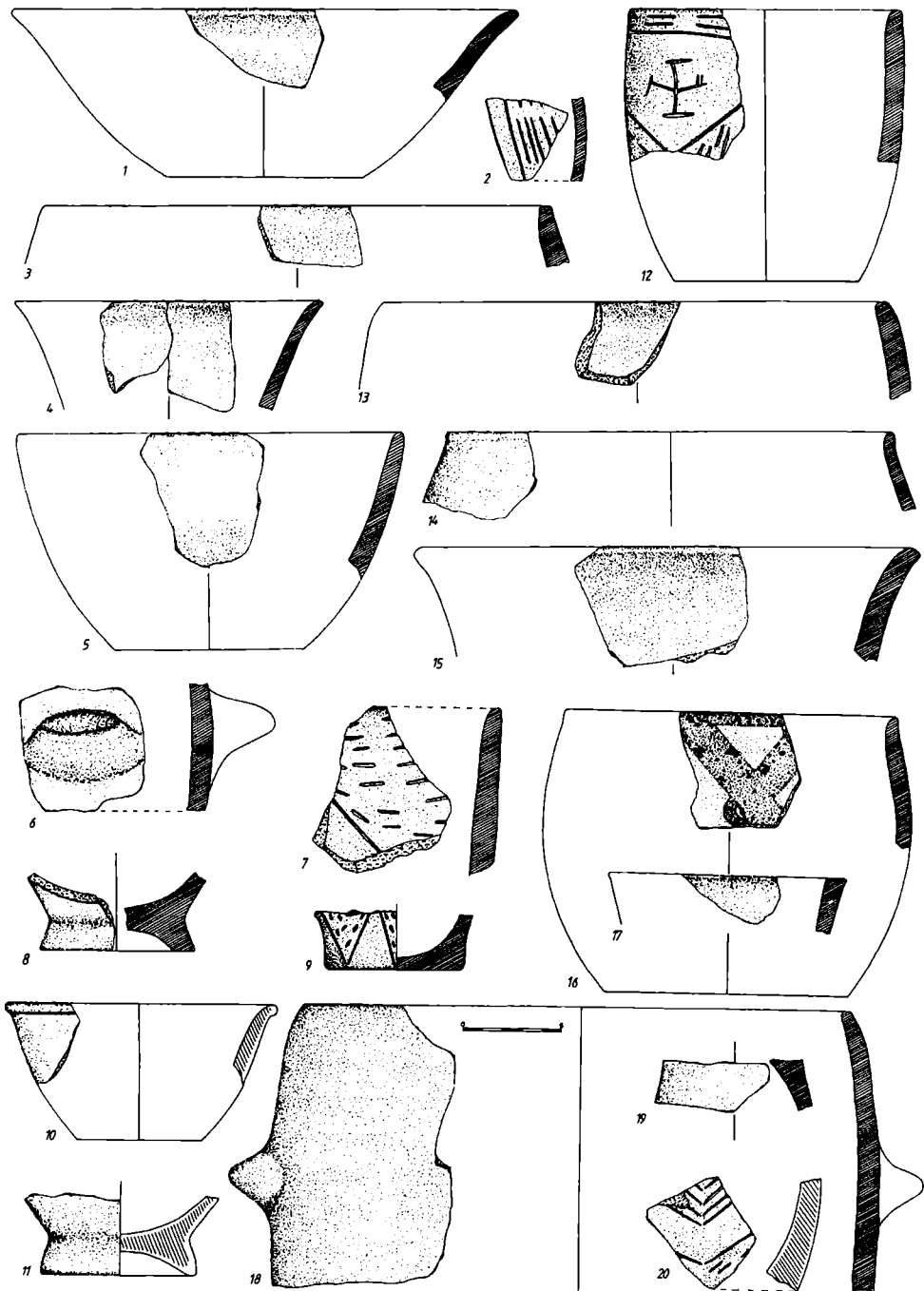
Pl. VI. Zlaști, terasa A: 1, 2, 4-16, ceramica din nivelul superior; 3, vas din nivelul inferior.

Pl. VII. Ceramica descoperită la Zlaști, terasa B.

Pl. VIII. Ceramica descoperită la Zlaști, terasa B

Pl. IX. Ceramica descoperită la Zlaști, terasa B

OCUPAȚIILE COMUNITĂȚILOR CULTURII VINȚA DIN BANAT ȘI DIN OLTENIA

Eugen Comșa

În ultimele decenii arheologii români acordă tot mai multă atenție problemelor legate de ocupațiile oamenilor care au trăit în cursul epocii neolitice, pe teritoriul țării noastre.

O serie de date, pe care le considerăm ca fiind importante și interesante le prezentăm în lucrarea noastră referitoare la ocupațiile principale prin care comunitățile culturii Vința din Banat și din Oltenia își asigurau necesarul de hrană.

Cercetătorii noștri sunt de acord că principala ocupație a acelor comunități era cultivarea primitivă a cerealelor, ceea ce asigura un mod de trai sedentar și necesita alegerea pentru organizarea așezărilor a unor terase mai întinse, potrivite pentru cultivare.

Până în prezent documentarea privind această ocupație în ținuturile la care ne referim nu este prea bogată, dar considerăm că datele strânse sunt utile.

Cele mai vechi indicii privind cultivarea plantelor de către purtătorii culturii Vința din Banat, datează din timpul fazei Vința A și au fost obținute prin săpăturile arheologice din așezarea de la Gornea (Jud. Caraș-Severin) din anii 1973 și 1974, când prin flotarea cu grijă a pământului scos din gropile bordeielor nr. 16 și 21/a, efectuată de către colaboratorii englezi ai colectivului, s-a ajuns la descoperirea unor boabe carbonizate care au aparținut următoarelor plante cultivate în așezarea de la Gornea: grâu (tipul *Triticum dicoccum* Schrank) și orz (*Hordeum vulgare medum* L.)¹. În monografia publicată despre rezultatele săpăturilor de la Gornea subliniază că “în mai toate probele”² s-au descoperit astfel de semințe. În plus, prin cercetările făcute la Gornea s-au mai găsit semințe de: corn (*Cornus mas*), borceag (*Vicia lathyros*), Mulch charcal și de crucifere³.

În Oltenia, fazei Vința A îi este atribuită așezarea de la Rast (jud. Dolj) unde locuitorii se ocupau mai cu seamă cu cultivarea plantelor (grâului). Prin săpăturile din acea așezare s-au găsit și unele boabe de cereale carbonizate. Din determinările făcute a rezultat că membrii acelei comunități au cultivat tipul de grâu (*Triticum vulgare*)⁴.

Descoperirile de la Rast sunt importante prin aceea că au dovedit că în perioada respectivă cultivarea plantelor s-a intensificat datorită perfecționării

uneltelor folosite. Până atunci, desțelenirea terenurilor cultivate se făcea cu săpăliga, ceea ce necesita un efort deosebit din partea membrilor comunității. În această perioadă se constată începutul trecerii la folosirea în locul săpăligii, mânuite de oameni, la folosirea plugului primitiv cu tracțiune animală⁵.

La Rast s-au descoperit, prin săpăturile făcute, trei brăzdare de plug primitiv, din care două făcute din coarne de cerb și unul de piatră șlefuită. Menționăm de pildă că unul din brăzdarele de la Rast era rupt în dreptul orificiului și avea 15 cm lungime și 4 cm lățime. Piesa se subțiază spre partea inferioară, cu un tăiș ascuțit, relativ îngust, perpendicular pe direcția axului orificiului⁶.

Menționăm că piese lucrate din coarne de cerb, cu un capăt perforat și altele cu un capăt ascuțit descoperite la Gornea sunt considerate că au fost folosite tot ca brăzdare⁷.

În așezarea din faza Vinča A de la Șimnic (jud. Dolj) s-a observat că lutul folosit ca lipitură pe pereții locuințelor era mai întâi amestecat cu pleavă și cu paie de cereale⁸.

În cursul săpăturilor noastre din așezarea din faza Vinča B2 de la Liubcova, (jud. Caraș Severin) am acordat o atenție deosebită vestigiilor privind această ocupație a membrilor comunității și drept urmare s-au găsit și strâns diferite semințe carbonizate.

S-a întâmplat ca în cel mai vechi nivel, din faza Vinča B2, din cadrul așezării, pe fundul unei gropi (deci în complex închis), să se găsească partea inferioară a unui vas, având în interior, pe fund, numeroase boabe de grâu carbonizate, amestecate cu cenușă. Determinările făcute de Marin Cârciumaru au dus la precizarea că din acel lot fac parte diferite categorii de boabe. Atrage atenția faptul că au fost determinate boabele aparținând următoarelor specii de grâu: *Triticum monococcum* L., *Triticum dicocoides* (?), *Triticum aestivum* L. (*ssp. vulgare*) și *Triticum durum*⁹.

În așezarea amintită, orzul este reprezentat prin boabe carbonizate aparținând speciilor: *Hordeum distichum*, *Hordeum vulgare* L și *Hordeum sp.*; tot acolo este documentat și meiul (*Panicum miliaceum* L.)¹⁰.

Am reținut faptul că la Liubcova s-au găsit amestecate în același vas diferite specii de grâu. Explicația a fost dată mai demult de un specialist în agronomie, care considera că oamenii neolitici, pe baza experienței îndelungate, au constatat că atunci când au cultivat o anumită specie de grâu au obținut recolte mai mici cantitativ, iar atunci când au semănat câte două sau câte trei soiuri amestecate de grâu, atunci recolta era mai bogată.

O altă așezare din faza Vinča B este cea de la Balta Sărată (jud. Caraș Severin) ai cărei locuitori se ocupau de asemenea, cu cultivarea plantelor, după cum o dovedesc urmele de pleavă și de paie de pe bulgării de lipitură arsă și chiar unele boabe de grâu carbonizate¹¹.

În cursul săpăturilor din diferitele așezări Vinča s-au găsit adesea segmente scurte de lame de silex, cu o porțiune lustruită la un colț, care provin din seceri folosite la strânsul recoltei.

În legătură cu cultivarea plantelor, din perioada amintită se cuvin a fi amintite și râșnițele de piatră.

Rezervele de grâne erau, de obicei, păstrate de către oamenii din epoca neolitică, în două feluri, anume: în vase mari de provizii și în gropi de bucate, de formă aproximativ tronconică, cu malurile arse la roșu.

Între ocupațiile practicate de comunitățile Vinča din țara noastră un loc important îl ocupa creșterea animalelor domestice.

La Gornea, în așezarea corespunzătoare fazei Vinča A, s-au strâns, în cursul săpăturilor, numeroase oase de animale. Multe din oasele păstrate erau întregi și permit să se precizeze speciile de animale domestice, crescute de către membrii acelei comunități.

În cadrul acestui complex s-au găsit și au fost determinate de specialiști oase de bovine, ovicaprine, porcine și de câine. Se face precizarea utilă că bovinele reprezentate în acea așezare aveau coarnele "scurte, dar puternice"¹².

Prin săpăturile din anul 1950 de la Rast, în cuprinsul așezării din faza Vinča A, s-au strâns diferite oase și coarne de animale. Pe baza analizei făcute s-a ajuns la concluzia că, din ele, 91% provin de la animale domestice și numai 8,8% de la animalele sălbatice¹³.

În cadrul categoriei animalelor domestice predomină oasele și coarnele de bovine (*Bos taurus europaeus brachyceros*) care sunt reprezentate prin 43,42% din piese. Atunci s-au descoperit 30 coarne și 122 oase. Urmează cu un procent de 36,28% oasele de ovicaprine (*Ovis aries* și *Capra domestica*) din care 28 de piese sunt de oaie și 22 de capră¹⁴.

Menționăm că oasele de porc (*Sus scrofa domesticus* L.) reprezintă doar 18% din total. La Rast s-au găsit și oase de câine (*Canis familiaris* Rut) (=2,28%)¹⁵.

Cu prilejul săpăturilor noastre efectuate în anii 1965-1966, în așezarea de tip Vinča de la Liubcova s-au adunat peste 5.000 de oase și coarne de animale care au fost predate (grupate pe niveluri) laboratorului de morfologie animală al Universității de la Iași, de sub conducerea prof. Olga Necrasov¹⁶.

La Liubcova, stratul corespunzător culturii Vinča a fost împărțit în două: unul, cel vechi, cuprinde materiale din faza Vinča B2 și a fost subîmpărțit la rândul său în trei niveluri.

Oasele de animale domestice strânse din cadrul acestora reprezintă între 64,49% și 73,32% din total. În stratul superior al așezării, datat din etapa Vinča B2 - C, procentajul oaselor de animale domestice este de 71,55% din total.

În lotul studiat au fost determinate oase de bovine, ovicaprine, porc și câine.

Specialiștii au remarcat că în cadrul așezării studiate sunt reprezentate bovine (*Bos taurus* L.) gracile.

Analiza semințelor de bovine, pe niveluri, a dus la concluzia că din stratul Vinča B2 provin 932 piese, dar se observă unele deosebiri. Astfel, în nivelul

inferior oasele de bovine reprezintă 74% din totalul oaselor de animale domestice, iar la partea superioară a stratului respectiv, cantitatea lor se reduce până la 56% din total. În stratul următor (Vinča B2-C) oasele de bovine reprezintă 74%.

La Liubcova sunt documentate oase de capră (*Capra hircus L.*) din două variante, majoritatea de tip *prisca* și mai puține de tip *aegagrus*.

Oasele de oaie (*Ovis aries L.*) provin de la indivizi foarte gracili, iar cele de porc (*Sus scrofa domesticus L.*) au aparținut, în general, unor indivizi tineri. Se observă că procentul unor astfel de oase crește de la 10% în nivelul inferior până la 19% în stratul superior¹⁷.

O altă ocupație a comunităților de la începutul culturii Vinča din sudul Banatului și din Oltenia a fost vânătoarea.

În cursul săpăturilor de la Gornea (faza Vinča A) s-au strâns și au fost determinate de specialiști, oase de la următoarele specii de animale vâdate: cerb (*Cervus elaphus L.*), zimbru (*Bison europeus*), căprioara (*Capreolus capreolus L.*), urs (*Ursus arctos L.*), mistreț (*Sus scrofa ferus L.*), vulpe (*Vulpes vulpes L.*), lup (*Canis lupus L.*), castor (*Castor fiber L.*), dihor (*Mustela putorius L.*) și oase de păsări¹⁸.

Numărul apreciabil de specii de animale vâdate de către membrii comunității amintite dovedește că în zona respectivă în acea perioadă, erau păduri întinse și că numărul speciilor de animale sălbătice din acele păduri era destul de mare.

Animalele erau vâdate, în special, cu arcul și săgeata, dar este posibil să fi fost folosite și lancea, precum și capcanele de tipul tivigului.

Membrii comunității din prima fază a culturii Vinča din așezarea de la Rast, se ocupau și ei cu vânătoarea, dar pe scară redusă, deoarece numai 8,8% din oase și coarne proveneau de la animalele sălbătice. Din această categorie făceau parte oasele și coarnele de cerb (*Cervus elaphus L.*), apoi oasele de mistreț (*Sus scrofa ferus L.*) și cele de bour (*Bos primigenius Boj*)¹⁹.

În cazul acestei așezări atrage atenția numărul mic de specii de animale vâdate, în comparație cu cele din perioada apropiată în timp de la Gornea. Faptul poate fi explicat, probabil, prin condiții de mediu natural deosebite. Este posibil ca în acea perioadă, în zona așezării de la Rast, să fi fost păduri mai restrânse ca întindere.

După cum am amintit mai sus, din faza Vinča B 2 datează nivelul inferior din așezarea de la Liubcova. Între ocupațiile practicate de comunitatea corespunzătoare aceluși nivel, vânătoarea avea un rol secundar în raport cu creșterea animalelor domestice. Calculele făcute au dus la constatarea că oasele de animale vâdate, în raport cu cele de animale domestice reprezintă, în stratul inferior, de la 26,67% până la 35,50% din total, pe când în stratul superior al așezării ele reprezintă 28,44%.

La Liubcova comunitatea corespunzătoare nivelului inferior din faza Vinča B2 vâna mai ales cerbul (*Cervus elaphus L.*), apoi mistrețul (*Sus scrofa ferus L.*), căprioara (*Capreolus capreolus L.*), jderul (*Martes martes L.*), iepurele

(*Lepus europaeus* L.), castorul (*Castor fiber* L.), bursucul (*Meles meles* L.), pisica sălbatică (*Felis silvestris* Schreb.), râsul (*Felis lynx* L.), lupul (*Canis lupus* L.), vulpea (*Vulpes vulpes* L.), ursul brun (*Ursus arctos* L.) și bourul (*Bos primigenius* Boj)²⁰.

În privința stratului superior din așezarea de la Liubcova datând din faza Vinča B 2-C, se constată că era vânat de preferință cerbul și că a crescut procentul oaselor de mistreț, urmate de cele de căprioară, bour, bursuc, jder, lup. Apar în plus oase de elan (*Alces alces* L.), bizon (*Bison bonassus* L.) și de vidră (*Lutra lutra* L.)²¹.

Prin numărul apreciabil de specii de animale vânat, comunitatea din așezarea de la Liubcova se aseamănă cu aceea de la Gornea, ambele fiind situate lângă Dunăre, la o distanță nu prea mare una de alta. Prin urmare, se confirmă presupunerea că zona era acoperită cu păduri dese și bogate în vânat.

În așezarea de la Liubcova s-au găsit și 22 oase de pasăre care, din cauza proastei lor stări de conservare, nu au putut fi determinate.

Comunitățile culturii Vinča din cele două provincii s-au ocupat, mai ales cele din preajma Dunării și cu pescuitul.

La Gornea, în diferite bordeie din cuprinsul așezării din faza Vinča A, s-au strâns numeroase oase de pește. În monografie se menționează că unele din oase provin de la pești mari, care au avut până la 30-40 kg. Practicarea pescuitului de către membrii acelei comunități este confirmată prin descoperirea unor greutăți de lut ars pentru plasa de pescuit, precum și prin găsirea unui cârlig de undiță, de aramă²².

La Rast, din timpul aceleiași faze s-au scos la iveală indicii similare cu privire la pescuit²³.

În săpăturile de la Liubcova s-au găsit și 343 de oase de pește: operculi, coaste și vertebre. Dintre acestea sunt de semnalat oase de la pești foarte mari, din speciile somn (*Silurus glanis*) și crap (*Cyprinus carpio*)²⁴.

O ultimă ocupație privind asigurarea hranei a fost culesul.

Astfel, în așezarea de la Rast, din prima fază a culturii, s-au strâns diferite valve de scoici (*Unio fluviatilis*) și cochilii de melci (*Helix hispida*)²⁵.

La Liubcova, din stratul fazei Vinča B2 s-au scos la iveală și 418 valve de scoici de apă dulce, aparținând speciilor *Unio crassus batavus* Maton et Rockett, *Unio crassus decurvatus* și *Unio pictorum* L. Amintim și două cochilii de melci (*Helix pomatia* L.)²⁶.

În concluzie, comunitățile culturii Vinča, încă din prima lor fază, documentate în Banat și în Oltenia, s-au ocupat în principal, cu cultivarea plantelor, folosind un plug primitiv, cu tracțiune animală. Erau cultivate mai multe specii de grâu (uneori amestecate), precum și alte plante.

Creșterea vitelor a constituit a doua ocupație ca importanță, urmată de vânătoare, practică mai intens în zonele acoperite de păduri mai dese. În această privință atrage atenția numărul mare de specii de animale vânat.

Celelalte ocupații privind asigurarea hranei au jucat un rol secundar în viața comunităților culturii Vinča, cu excepția pescuitului, practicat destul de intens în Dunăre și în lacuri.

NOTE

1. Gh. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, Reșița, 1977, p. 106.
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*.
4. C.S. Nicolăescu-Plopșor, *The osteological remains from Rast*, în vol. Vladimir Dumitrescu: *The neolithic Settlement at Rast. BAR*, International series, 72, 1980, p. 124.
5. C.S. Nicolăescu-Plopșor, Vladimir Dumitrescu, N. Gostar, *Raport asupra activității șantierului arheologic Rast-Dolj*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 268.
6. Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, pl. XVII/7.
7. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 106.
8. Doina Galbenu, *Așezările neolitice de la Șimnic*, în *Cercetări Arheologice*, I, 1975, p. 23.
9. Eugen Comșa, *Viața oamenilor din spațiul carpato-danubiano-pontic în mileniile 7-4 î.Hr.*, București, 1996, p. 18.
10. *Ibidem*.
11. L. Groza, *Așezarea neolitică de la Balta Sărată*, în *Banatica*, I, 1971, p. 62.
12. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 106.
13. C.S. Nicolăescu-Plopșor, Vladimir Dumitrescu, N. Gostar, *op. cit.*, p. 270.
14. *Ibidem*.
15. *Ibidem*.
16. Olga Necrasov, M. Știrbu, M. Iacob, *Contribuție la studiul faunei subfosile datând din cultura neolitică Vinča (Așezarea Liubcova)*; Eugen Comșa, *Données concernant la civilisation Vinča du sud ouest de la Roumanie*, în *Dacia NS*, XIII, 1969, p. 16.
17. Olga Necrasov, M. Știrbu, M. Iacob, *op. cit.*, Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 17.
18. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 106-107.
19. C.S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 106-107.
20. Olga Necrasov, M. Știrbu, M. Iacob, *op. cit.*; Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 18.
21. *Ibidem*, p. 18.
22. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 107.
23. C.S. Nicolăescu-Plopșor, Vladimir Dumitrescu, N. GOSTAR, *op. cit.*, p. 268.
24. Olga Necrasov, M. Știrbu, M. Iacob, *op. cit.*; Eugen Comșa, *op. loc.*
25. C.S. Nicolăescu-Plopșor, *op. loc.*, p. 124.
26. Olga Necrasov, M. Știrbu, M. Iacob, *op. cit.*, Eugen Comșa, *Ibidem*.

LES OCCUPATIONS DES GENS DE LA CULTURE DE VINÇA SUR LE TERRITOIRE DU BANAT ET D'OLTÉNIE

R é s u m é

Pour assurer la nourriture les gens des communautés de la culture de Vinča ont pratiqué surtout la culture des céréales.

On doit souligner que pendant la culture de Vinča a commencé d'être utilisé une charrue primitive à traction animale.

Pendant la première phase de la culture de Vinča ont été cultivé de blé et l'orge. Pendant la phase suivante ont été cultivé 4 espèce de blé et deux espèces d'orge.

Les réserves des provisions ont été déposés dans des grandes vases, ou bien dans des fosses spéciales.

Une autre occupation importante des gens de la culture de Vinča était l'élevage. On connaît d'après les ossements des bovines, ovicaprines et des porcines. Auprès de la maisons il y a aussi des chiens.

Les gens de la culture de Vinča ont pratiqué aussi la chasse. D'après les ossements on peut constater que dans quelques agglomérations de la culture de Vinča sont documentés 13 espèces des animaux sauvages.

Comme occupation complémentaire les gens de cette culture ont pratiqué aussi la pêche et la cueillette.

D'après les données présentés plus haut on constate que les gens de la culture de Vinča du SOU de la Roumanie ont une économie bien développée et variée.

STUDIUL PRELIMINAR AL RESTURILOR DE FAUNĂ DIN AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA PARȚA - TELL II (JUDEȚUL TIMIȘ)

Georgeta El Susi

Materialul faunistic analizat cumulează cca 3353 fragmente dintre care, 599 provin din stratul de cultură Petrești iar restul din nivelele Vinca C (informații autorii săpăturii, Fl. Drașoveanu și D. Ciobotaru, Muzeul Banatului din Timișoara). Eșantionul este constituit în totalitate din deșeuri menajere, cu puține urme de tăiere. Pe lângă oasele de animale au fost identificate două resturi aparținând omului: un fragment de calotă craniană (prelevat de la 1,80 m) și un fragment din scheletul postcefalic al unui alt individ (prelevat de la 1,90 m). Având în vedere culoarea diferită a celor două fragmente, e posibil ca oasele să provină de la doi indivizi. Tot în material s-a mai găsit și un coprolit, dat spre analiză la Muzeul Național de Istorie al României.

Eșantioanele faunistice aparțin în cea mai mare parte mamiferelor (cca 3301 oase), 52 resturi provin de la pești iar 51 sunt valve de moluște (genul *Unio*). În materialul de față ne ocupăm doar de analiza materialului din nivelele Vinca C.

Descrierea speciilor

Bovinele cumulează 868 resturi provenind de la minimum 52 indivizi. În acest context apare o discrepanță între frecvența pe resturi, care în cazul nostru este de 43 % și cea pe NMI ce reprezintă cca 30 %, deci mai mică cu 10 %. O explicație ar rezida în distribuția inegală pe regiuni corporale. Astfel, fragmentele maxilare și dentiția izolată reprezintă doar 26 % (tabel 1) față de restul scheletului postcefalic. Astfel șansele de redare a NMI sunt diminuate. În plus, speciile de talie mică (ovicaprinele, suinele au un număr mare de resturi maxilare și implicit o pondere pe NMI cu 10 procente mai mic decât cel al bovinelor. Pe de altă parte, nici scheletul postcefalic al bovinelor nu a oferit prea mari șanse de identificare a unor indivizi noi, pe lângă cei oferiți de resturile maxilare. În general, oasele lungi ale speciilor sunt sparte, numeroase așchii având aspect de unelte.

În ansamblu, o distribuție a resturilor pe regiuni mai mult sau mai puțin egale, incluzând categoriile A (foarte carnat), B (mai puțin carnat), C (slab carnat) (UERPMANN, 1973, apud BARTOSIEWICZ, 1995, 49) indică următoarele frecvențe: 25% sunt oasele aparținând categoriei A, 11% aparțin categoriei B și 64% categoriei C.

Alături de oasele provenite de la specia domestică 23 resturi aparțin bourului. Sunt oase aparținând tuturor regiunilor scheletice (tabelul 1). În general, s-a realizat o bună separare a materialului celor două specii cu excepția resturilor maxilare, pentru care există o vizibilă continuitate valorică. Exemplificăm prin seria lg. lui M3:

36; 37,5; 39; 40; 40,5; 41; 41,5; 42; 43; 44 mm.

Din scheletul cefalic al vitelor domestice s-au păstrat șase piese cornulare fragmentare, cinci ale unor adulți și una a unui subadult. Din cele cinci piese una aparține unui mascul, fiind de tip "primigenius", celelalte sunt de tip "brahyceros" aparținând femelelor. Nu putem preciza dacă acest raport pe sexe de sacrificare de 4:1 (F:M) reflectă o situație reală. Cert este că și pe oase datele metrice par să indice prevalența femelelor. Ca morfologie, coarnele nu fac notă aparte de tipurile descrise pentru neoliticul Câmpiei Banatului (EL SUSI, 1995, 39). Ca morfologie predomină piesele plasate în plan cu frontalul, curbate în față ori cu vârful ușor orientat anterior și sus. Indicele de aplatizare variază între 68,8 – 106,8 pentru femele și 77,6 pentru cornul de mascul. Existau așadar, atât coarne cu secțiunea bazei ovală, cât și aproape rotundă (indicele având o valoare de 106,8).

Un metatars drept cu lungimea 251 mm, având indicele Nobis de 22,3 și cel diafizar de 11,9 provine de la un castrat. Pentru animalul respectiv s-a estimat o talie de aproximativ 137 cm (Matolcsi). Procedul castrării era relativ comun în așezările neolitice din Banat, fiind sesizat atât pe materialele de la Parța- tell I cât și cele de la Foeni.

În privința vârstelor de sacrificare, s-a înregistrat următoarea situație: din cei 52 indivizi estimați, s-a sacrificat un procent de 21,1 % (11 indivizi) până la un an, așadar tăierile intensive se realizau în perioada de vară-toamnă. Între 1-2 ani procentul de tăiere este de 19,2 %, fiind sacrificate animale pe tot parcursul anului. Între 2-3 ani s-a sacrificat un procent de 21,1 % iar după atingerea maturității corporale (3-4 ani) procentul este de 19,2 %; peste această limită el se menține identic. Așadar raportul pe categorii de vârstă este relativ echilibrat. Raportul tineret, subadult/adult/matur este de 2/2/1 sugerând, pe de-o parte utilizarea masculilor pentru carne (tăiați, mai ales între 2-3 ani) și păstrarea femelelor pentru lapte. Avem de a face cu o exploatare diversificată a speciei, procentul de animale folosite pentru carne nu este atât de crescut ca la Foeni (unde el atinge 40 %).

Ovicaprinele însumează 318 resturi ceea ce reprezintă 15,7 din eşantion. Ca NMI ele ating o pondere de peste 20 %. Aceste discrepanțe valorice se datorează, așa cum am precizat anterior, cantității însemnate de resturi maxilare, ce reprezintă cca 35 % din lotul grupului. În privința distribuției pe cele trei categorii "alimentare" se constată o situație analogă bovinelor, în sensul prevalenței oaselor din părțile slab carnatate (54 %). Departajarea pe genuri este asigurată doar pentru 75 oase, dintre care 52 sunt ale ovinelor și 25 ale caprinelor. Chiar și pe acest material redus se poate constata o pondere însemnată a caprelor. Studiul proceselor cornulare indică următoarea situație: din 12 coarne și fragmente de neurocranii (inclusiv cele aparținând unor animale juvenile), 7 provin de la Ovis și 5 de la Capra. Cinci coarne de ovine provin de la berbeci. Ele sunt de dimensiuni moderate, cu morfologia tipică speciei. Există și un fragment de neurocraniu provenind de la o femelă acornută, cât și un altul de la o femelă cornută. Existau, așadar, ambele varietăți de cranii de femelă. Pe coarnele de Ovis s-a calculat un raport pe sexe la tăiere de 2:5 (F:M). Cele 5 coarne ale caprinelor, apropiate de tipul "aegagrus" provin în exclusivitate de la femele. Însumând numărul de indivizi estimați pe coarne obținem un raport Ovis: Capra de 7:5, ceea ce indică o frecvență foarte mare a caprinelor. Nu credem că situația în realitate se prezenta astfel, e posibilă totuși o frecvență mai mare a caprinelor în stocurile de rumegătoare gospodărite de către comunitate, luând în considerare proporția însemnată a resturilor de schelet postcefalic de la capre.

O serie de piese întregi permit unele estimări asupra taliei. Pentru ovine s-au calculat înălțimi la greabăn de 48,8 cm (metacarp cu lg. 99 mm), 53,5 cm (metatars cu lg. 118 mm) și 54 cm (femur cu lg. 153 mm). Este posibil ca ultimele două piese să provină de la același exemplar. Aceste valori extrem de scăzute se înscriu în aria dimensională a ovinelor neolitice din Banat.

Din cei 39 indivizi estimați, 12 (30,7 %) au fost sacrificați până la un an, 10 (25,6 %) până la doi ani, 11 (28,2 %) între 2-3 ani și 6 (15,2 %) peste aceste limite. Detaliind se poate spune că în primul an de viață erau sacrificate animale, începând din primăvară și până la începutul iernii; în al doilea an de viață se făceau tăieri, mai ales de toamna și până la începutul iernii, deci spre finele celui de-al doilea an al vieții; Din anul trei de viață predomină cei sacrificați din iarnă și până în primăvară, mai puțin în sezonul cald. Având în vedere că epoca coincide cu cea de-a doua fătare la ovine credem că acum ponderea mare la sacrificare o aveau masculii, femelele fiind păstrate pentru reproducere și lapte. Și în anul patru de viață predomină exemplarele sacrificate iarna-primăvara. Ponderea de animale mature este mică.

Suinelor domestice le sunt atribuite 213 oase provenind de la 24 indivizi. Și în acest caz, distribuția în funcție de importanța lor alimentară indică 46 % procentul de oase din regiunea capului și extremităților seci ale membrilor și 54 % din regiunile carnatate (tabel 2). Materialul provine în mare parte de la exemplare tăiate sub un an (41,6 %). Același proporție este sacrificată între 1-2 ani și doar

12,5 % peste trei ani. Resturile scheletului cefalic s-au pretat unor dimensionări suplimentare pentru departajarea resturilor maxilare ale celor două specii, porc și mistreț. Astfel, pe maxilă M2 are valori de 22-23 mm/17 mm pentru porc și 23/20,5 mm pentru mistreț. Pentru seria jugală inferioară sunt înregistrate valori de 31-33 mm pentru lg. M3 (porc), 43-47 mm pentru același parametru la mistreț. Pe lg./lț. M2 s-au obținut valori de 21/13.5 mm – 26/14 pentru porc și 25-26/18,5 mm pentru mistreț. Valori de 42 mm pentru lg. M3 le-am atribuit porcului, ele asociindu-se cu o lg./lț a M2 de 21/13,5 mm. Există, așadar o amplă variație dimensională a dentiției suinelor, metisările între cele două populații fiind posibile. În acest sens amintim un fragment de neurocraniu cu regiunea bazală decupată (pentru extragerea creierului), cu dimensiuni tipice speciei domestice, însă cu unele caracteristici morfologice ce-l apropie de strămoșul sălbatic. Este vorba de creasta supraoccipitală trasă mult în spate precum la mistreț. În absența lacrimarului este greu de precizat încadrarea sa exactă. Posibil să aparțină unui mascul domestic, cu o certă componentă sălbatică. Prezentăm mai jos datele metrice prelevate pe piesă:

Ect – ect.	97,5 mm
Lț. min. parietală	39,5
Otion – otion	124
Bazion – akrocranion	62
Lț. regiune occipitală	57
Ect. – ent.	39

De la mistreț provin cu certitudine 110 oase atribuite la 9 animale. Un exemplar are 1-1,5 ani, doi cca 2-2,5 ani, doi cca 3 ani și 4 sunt maturi. Nu au fost evidențiate exemplare cu dentiția extrem de erodată. Și în cazul mistrețului, 50 % din oasele sale provin din regiunea craniului și a extremităților distale, cu siguranță animalele fiind tranșate complet în așezare. Menționăm că la genul “Sus” (tabel 1) am inclus coastele, greu de atribuit vreuneia din specii. În general, talia mistrețului oscila între 94,5 - 107 cm, cu o medie de 102 cm (n=7). Prevalază exemplarele robuste, în mare parte masculi.

Canidele au furnizat 18 oase în mare parte fragmentate, excepând mandibulele. Din groapa 1/95 provine un fragment de neurocraniu, cu regiunea botului și baza lipsă. Este greu de precizat dacă piesa provine de la un exemplar folosit în alimentație (i s-a extras creierul). Fragmentul provine de la un exemplar de mărime mijlocie. Pe mandibulele existente s-au estimat două lungimi bazale Dahr, având valori de 132,9 și 144,6, ceea ce indică exemplare de talie mică, mică/mijlocie. Mandibulele au ramul curbat, par relativ gracile, însă seria jugală pare destul de masivă în comparație cu restul pieselor. Există o variație a lg. M1 de 19-22,5 mm. Oasele scheletului postcranian sunt în mare parte sparte. Un radius relativ întreg a furnizat o talie de 48,8 cm, deci o talie mică. Din cei 4 indivizi prezumați, unul avea 8-9 luni, altul 1,5 ani și un altul 11-12 luni (cel cu talia de

40,8 cm). Celălalt este adult. Cert este că nici un exemplar nu avea dentiția foarte erodată. Și acest fapt ar putea reprezenta un argument pentru folosirea speciei în consum.

Cerbul prezintă un material numeros, 380 oase, plasându-se pe locul secund, după bovine (tabel 3). Repartiția materialului său pe cele trei categorii este asemănătoare celei a bovinelor, în sensul că, oasele craniului și ale extremităților distale ale membrelor reprezintă două treimi din eșantion, exemplarele vâdate, fiind tranșate integral în așezare. Deși scheletul cefalic este bine reprezentat, totuși nu au fost evidențiate cranii purtătoare de coarne. Materialul cornos a fost și el în mică măsură utilizat la confecționarea uneltelor, preferându-se oasele lungi ale scheletului. Datele metrice prelevate nu par a indica prezența exclusivă a femelelor printre indivizi prezumați. Mai degrabă, este vorba de o vânăre intensă a speciei în perioada de vară (când specia are coarnele picate). Unele date metrice prelevate indică exemplare extrem de robuste. Este cazul humerusului, pentru care lățimi distale de 67, 69 mm indică masculi robuști. Pentru o lungime a calcaneului de 131 mm este valabil același fapt. Cea mai mare parte a animalelor vâdate au depășit stadiul adult (55 %), existând și oase de subadult. Astfel, animalele vâdate sub doi ani reprezintă 25 %, cele între 2-4 ani, doar 20 %.

Căpriorul, deși posedă un material mai redus, 75 oase, ca NMI este bine reprezentat, cca 5,7 %. Faptul este explicabil având în vedere cantitatea importantă de resturi maxilare, ceea ce a permis o bună reprezentare a NMI. Din cei 10 indivizi, doi au fost vânați pe la 7-8 luni, doi între 1-1,5 ani și unul pe la 3-3,5 ani, patru între 4-5 ani și doar un singur exemplar este foarte bătrân. O singură porțiune de craniu prezintă coarnele pe peduncul, sugerând un mascul vânat vara. Se pare că marea majoritate a animalelor au fost vâdate în sezonul de primăvară, vară, toamnă, fiind vorba de femele. Câteva oase, prin dimensiunile lor par să indice exemplare robuste, probabil masculi. Este vorba de două mandibule cu lg. șirului de molari de 42 și 55 mm. Resturile maxilare, cu o dentiție destul de robustă, prin comparație cu materiale similare din neoliticul de la Divostin (BOKONYI, 444) par 1988, a aparține în mare măsură masculilor. Celelalte date metrice prelevate se grupează în serii destul de omogene sugerând animale de mărime medie, comune arealului Câmpiei Banatului în neolitic (EL SUSI, 1995, 37).

Alte specii sălbatice care apar cu resturi puține nu comportă comentarii, datele lor metrice fiind trecute în tabelele de la finele lucrării.

*

* *

Cum specificam la început, aproximativ 600 oase provin din nivelele superioare, aparținând culturii Petrești. Fiind puține oase nu am considerat necesară prezentarea lor. În momentul în care se vor acumula informații vor face o detaliere a lor. Deocamdată, prezentăm în scop comparativ doar frecvențele speciilor

ca resturi și NMI (tabel 3), servind în demersul nostru, în a defini principalele trăsături ale economiei animaliere ale comunităților neolitice de tip Vinca C de la Parța. Pentru comparații am recurs la următoarele situri: Parța, tellul I (EL SUSI, 1995, 25), Foeni (date inedite) și Sânnandrei – nivelele Vinca C (JONGSMA, GREENFIELD, 1996, 306). Luând în discuție raportul specii domestice/specii 24,4 procente (tabel 7). Față de Valea Dunării, unde la același palier cronologic atinge 30 % pe resturi și 21 % pe indivizi (EL SUSI, 1998, 85) sunt deosebirii semnificative, date, în primul rând de condițiile biogeografice diferite. Evident, lista mamiferelor vâdate continuă cu mistrețul, a cărui cotă se plasează undeva în jurul valorii de 5-6 procente în siturile din Banatul de câmpie. Iarăși notă aparte face tellul I de la Parța cu 16,8 procente. O frecvență relativ sporită o are căpriorul în așezarea noastră, de 6 %, valori chiar mai mari (până la 9 %) atingând în celelalte așezări. Probabil, densitatea sa e în creștere înspre finele neoliticului, sugerând defrișări importante în Câmpia Banatului. Populația de bour atinge densități tot mai reduse, reflectate în procentaje care nu depășesc 2 %. Categoria “alte specii” include, pisica sălbatică, castorul, jderul, bursucul, iepurele, vâdate accidental, pentru înlăturarea efectului de prădător.

Comunitățile de la Parța au dezvoltat o economie animalieră axată pe gospodărirea mamiferelor domestice, în principal pe creșterea bovinelor. Ele erau crescute în scop utilitar, lapte, tracțiune (dovedită de prezența castraților) cât și pentru carne, așa cum vârstele de sacrificare o dovedesc. Deși ele nu ating procente atât de crescute ca la Foeni (40 % pe indivizi și 50 % pe resturi), exploatarea lor echilibrată putea asigura stocurile necesare nevoilor comunitare. Ovicaprinele și suinele comportă procente semnificative, de aproximativ 23-24 %, chiar mai mari decât în celălalt sit de la Parța, unde ele nu depășesc 14,6 % (tabel 7). Credem că este vorba de o economie centrată pe creșterea vitelor, mai ales, în scopuri secundare și pe utilizarea ca sursă de carne a ovicaprinelor și porcinelor. Doar astfel s-ar explica frecvența nu prea sporită a rumegătoarelor mari, dar suficientă pentru a asigura o continuitate a stocurilor, în condițiile unei exploatări echilibrate. În acest context se explică frecvențele sporite ale suinelor și ovicaprinelor. Pe undeva, există apropieri de situația din tellul I de la Parța, aceste asemănări fiind datorate, mai degrabă, unor condiții de mediu asemănătoare: tip de climă, sol, vegetație. La Foeni, în schimb, gospodărirea cornutelor mari se afla în atenția comunității, celorlalte categorii de specii domestice acordându-li-se importanță mai mică. Numai astfel, în condițiile unei exploatări intensive a vitelor, pentru carne, în special se puteau asigura stocuri suficiente. Deocamdată, informațiile furnizate asupra economiilor animaliere din așezările neolitice din Banatul de câmpie surprind unele aspecte existente pe o anumită durată de timp. Doar eșantioane mai bogate pot oferi o anumită valabilitate datelor preliminare avansate. Încercând o prezentare a exploatării sezoniere a principalelor mamifere cu rol în economia alimentară a comunităților de la Parța (evident cu titlu de supoziție) se obține următoarea imagine: suinele erau

exploatate pentru carne pe tot parcursul anului. Ele reprezentau o rezervă permanentă și ușor de gospodărit. Iarna și primăvara erau cu predilecție sacrificate ovicaprine, și mai puțin bovine. Se pare că laptele de bovine era preferat celui de ovicaprine. Primăvara și vara se intensifica vânărea cerbului și căpriorului. De prin vară (finele ei) până la sfârșitul toamnei se intensifică tăierile la bovine, cele la ovicaprine fiind mai reduse.

Calculul cantității de carne furnizată de principalele mamifere cu rol alimentar (tabel 6) indică un procent de 65,3 % furnizat de mamiferele domestice și doar 34,6 % de vânat. Bovinele, în procent de 47 % asigurau necesarul proteic, fiind urmate de cerb cu 16 %. Deși suinele și ovicaprinele au ponderi însemnate pe NMI, având în vedere talia lor specifică mică, totuși contribuția lor carnată este mai redusă.

BIBLIOGRAFIE

- BARTOSIEWICZ L. - 1995 - *Archeozoological studies from the Hahot Basin. SW Hungary*, *Antaeus*, 22, p. 307-357.
- BOKONYI S. - 1988 - *The Neolithic fauna of Divostin* in M. C. PHERRON, A. SREJOVIC (eds). *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, 10, Univ. of Pittsburgs, p. 419-446.
- EL SUSI G. - 1995 - *Economia animalieră a comunităților neo-eneolitice de la Parța (jud. Timiș)*, *Banatica*, 13, p. 24-51.
- " - 1998 - *Paleoeconomia comunităților neolitice de la Liubcova-Ornița* in LUCĂ S. A. *Liubcova-Ornița. Monografie arheologică*, Edit. Macarie, Tîrgoviște, p. 81-95.
- JONGSMA T., GREENFIELD H. J. - 1996 - *The vertebrate fauna from Middle and Late Neolithic. Sânandrei, SW Romania*, în *Bibliotheca Historica et Arheologica*, T II, *The Vinca Culture, its role and cultural connections*, p. 295-309.

PRELIMINARY REPORT ON THE FAUNAL MATERIAL FROM THE NEOLITHIC SETTLEMENT OF PARȚA – TELL II (TIMIȘ COUNTY)

S u m m a r y

The paper introduces the primar analisys of the faunal material from the Neolithic settlement of Parța- tell II. A number of 3353 faunal vestiges have been considered. The fragments are mainly domestic waste and only few of them have traces of a human activity.

The great majority of pieces come from mammals (3301), some belong to fish (52) and to mollusks (51).

The paper deals mainly with the Vinca C materials, but also uses other Neolithic faunal materials from Banat in order to compare the statistics.

	Bos taurus	Ovis- Capra	Sus dom.	Canis fam.	Cervus elaph.	Sus ferrus	Capreo- lus	Bos primig
Craniu-mx	70	26	34	2	35	10	5	1
Dentitie s.	55	10	3		6	4	2	
Mandib.	77	64	37	7	53	8	17	1
Dentitie in.	27	11	5		10	4		1
Scapula	34	11	16	1	19	6	5	3
Humerus	40	19	16	1	10	8	4	1
Radius	38	26	11	1	15	7	3	4
Ulna	15	7	9	2	13	7	2	1
Coxal	33	9	8	1	19	3	3	
Femur	40	9	4		19	5	2	2
Tibia	43	27	13	1	25	7	5	3
Astragal	15	2			5	3	2	
Calcaneu	27	3	1		8	2	4	1
Metac.	56	12	3		18	10	7	1
Metat.	62	26	3		42	7	8	1
Ph. I	70	2	3		12	4	2	
Ph.II	21		3		3			1
Ph. III	28		2		9	3		
Rotula	3							
Atlas	11	2		1	6	1		2
Axis	3	3	1	1	8		4	
Vertebre	51	16	3		23	2		
Oase mc.	14				4			
Oase mt.	11				12			
Metap.		17						
Coaste	24	16	29		6	9		
TOTAL	868	318	204	18	380	110	75	23

	Castor f.	Felis silv.	Martes m.	Vulpes	Lepus	Bos/ Cervus	Oc/C	Sus
Craniu-mx	1							
Dentitie s.								
Mandib.	1	1	1	1	1			
Dentitie in.								
Scapula								
Humerus		1						
Radius		2						
Ulna	1		1					
Coxal								
Femur	1							
Tibia								
Astragal								
Calcaneu								
Metac.								
Metat.								
Ph. I								
Ph. II								
Ph. III								
Rotula								
Atlas								
Axis								
Vertebre								
Oase mc.								
Oase mt.								
Metap.					4			
Coaste						147	103	68
TOTAL	4	4	2		4	147	103	68

Tabelul 2

	Bos taurus	Ovic.	Sus dom.	Cervus	Capreolus	Sus ferrus
	Frgm.	Frgm.	Frgm.	Frgm.	Frgm.	Frgm.
Categ. A	217	69	48	104	14	25
Categ. B	118	76	62	59	14	30
Categ. C	533	173	94	217	47	55
TOTAL	868	318	204	380	75	110

	Bos taurus %	Ovic. %	Sus dom. %	Cervus %	Capreolus %	Sus ferrus %
Categ. A	25	21,6	23,5	37,5	18,6	22,7
Categ. B	13,5	23,8	30,3	20,2	18,6	27,2
Categ. C	61,4	54,4	46	78,3	62,6	50

Tabel 3

	PETRESTI		VINCA		PETRESTI		VINCA	
	Frgm.	%	Frgm.	%	NMI	%	NMI	%
Bos taurus	223	59,9	868	43,1	20	41,6	52	31,1
Ovis/Capra	23	6,1	318	15,8	5	10,4	39	23,3
Sus dom.	24	6,1	204	10,1	7	14,5	24	14,3
Canis fam.	2	0,5	18	0,8	1	2	4	2,3
DOMESTICE	272	73,1	1408	69,9	33	68,7	119	71,2
Cervus elaph.	63	16,9	380	18,8	5	10,4	20	11,9
Sus ferrus	25	6,7	110	5,4	5	10,4	9	5,3
Capreolus c.	4	1	75	3,7	2	4,1	10	5,9
Bos primig.	6	1,6	23	1,1	1	2	3	1,7
Lepus sp.			5	0,2			1	0,5
Martes m.	1	0,2	2	0,1	1	2	1	0,5
Meles m.	1	0,2			1	2		
Castor fiber			4	0,2			1	0,5
Felis silv.			4	0,2			2	1
Vulpes v.			1	0,05			1	0,5
SALBATICE	100	26,8	604	30	15	31,2	48	27,8
DETERMIN.	372	100	2012		48	100	167	167
Bos/Cervus	12		147					
Ovic./Capreol.	5		103					
Sus sp.			68					
Aschii	98		416					
Unelte	7		61					
Mamifere	494		2807					
Pesti	1		10					
Moluste	4		37					
Esantion	499		2854					

Tabel 4

	0-1 an	1-2 ani	2-3 ani	3-4 ani	peste 4 ani
Bos taurus	21,1	19,2	21,1	19,2	19,2
Ovis/Capra	30,7	25,6	28,2	7,6	7,6
Sus dom.	41,6	41,6		12,5	

Tabel 5

	0-1 an	1-2 ani	2-3 ani	3-4 ani	peste 4 ani
Cervus elaph.	5	20	10	10	55
Sus ferrus		11,1	22,2	22,2	44,4
Capreolus c.	20	20		10	50
Bos primig.				33,3	66,6

Tabel 6

	Cantitate-kg	%
Bovine	7168	
Suine	1384	9
Ovicaprino	1380	9
Cerb	2450	16,2
Mistret	1365	8,8
Caprior	250	1,6
Bour	1200	7,8
Domestice	9932	65,3
Salbatice	5265	34,6
	15197	100

	Parta-tell II	Parta-tell I	Foeni	Parta-tell II	Parta-tell I	Foeni	Sânandrei
	NMI %			Frgm. %			
Bos taurus	31,1	20	41	43,1	25,7	49,8	52,9
Ovis/Capra	23,3	14,6	12,3	15,8	11,1	9,8	7,8
Sus dom.	14,3	14,3	13,6	10,1	8,4	11,3	9,1
Canis fam.	2,3	1,2	4	0,8	0,2	0,8	0
Cervus elaph.	11,9	13,6	12,8	18,8	24,4	20,6	13
Sus ferrus	5,3	9,5	6,2	5,4	16,3	3,7	6,5
Capreolus c.	5,9	16,8	2,9	3,7	5,8	1,4	8,5
Bos primig.	1,7	6,6	5	1,1	3,6	1,6	0,6
Alte sp.	3	3,3	1,3	0,7	4,4	1	0

Domestice	71,2	50,3	71,1	69,9	45,4	71,8	70,3
Sălbătice	28,7	49,6	28,8	30	54,5	28,1	29,6

Distribuția resturilor pe regiuni carnațe

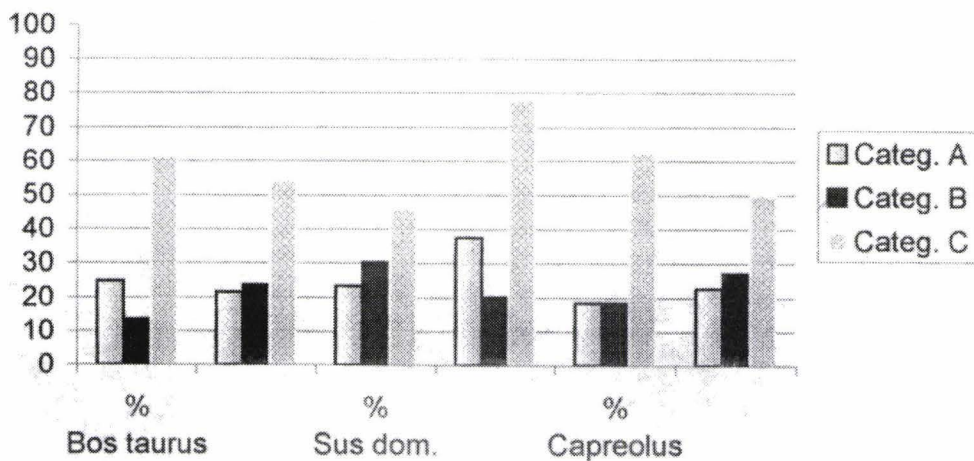

Fig. 1.

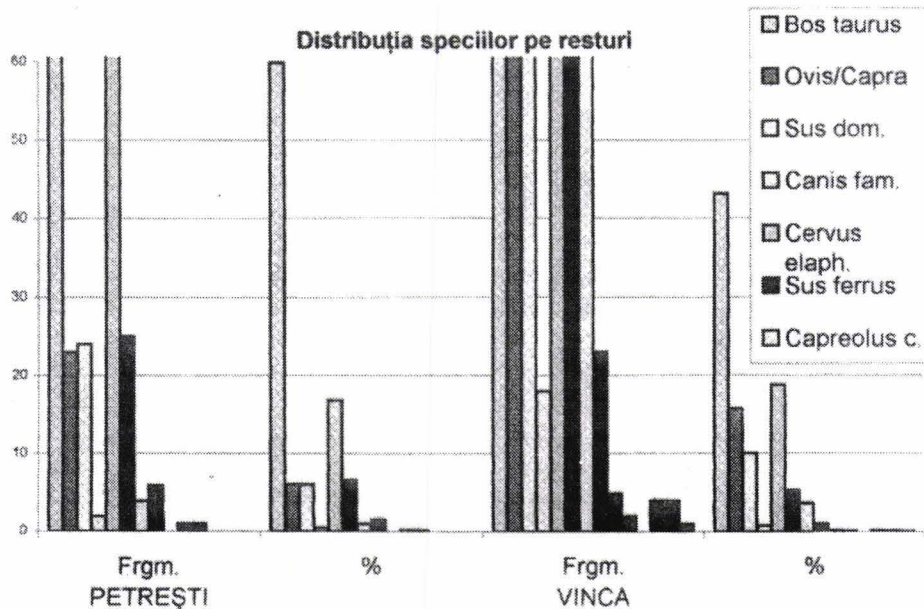

Fig. 2.

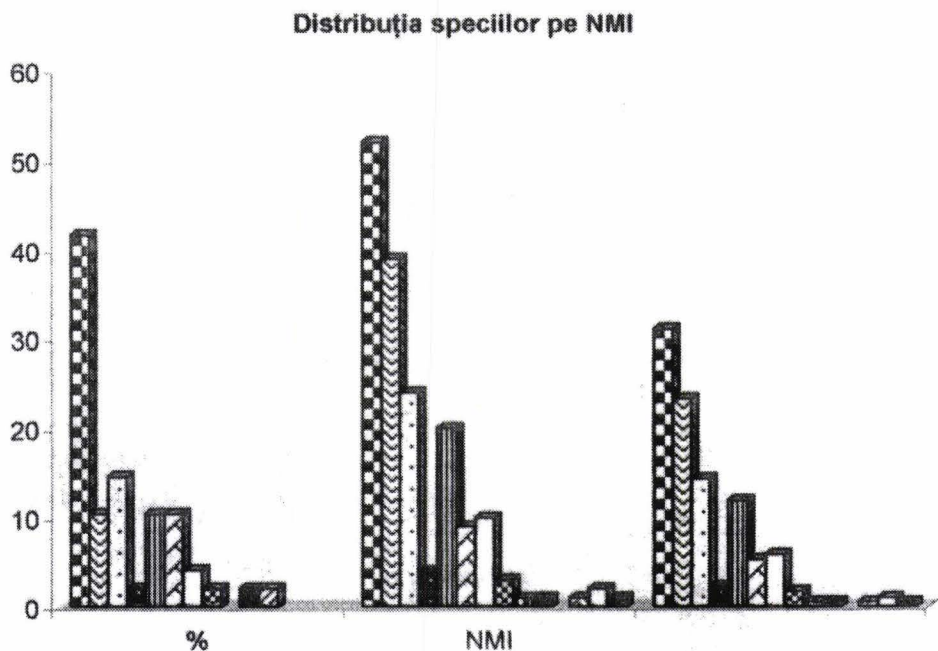

Fig. 3.

Vârstele de sacrificare la sp. domestice

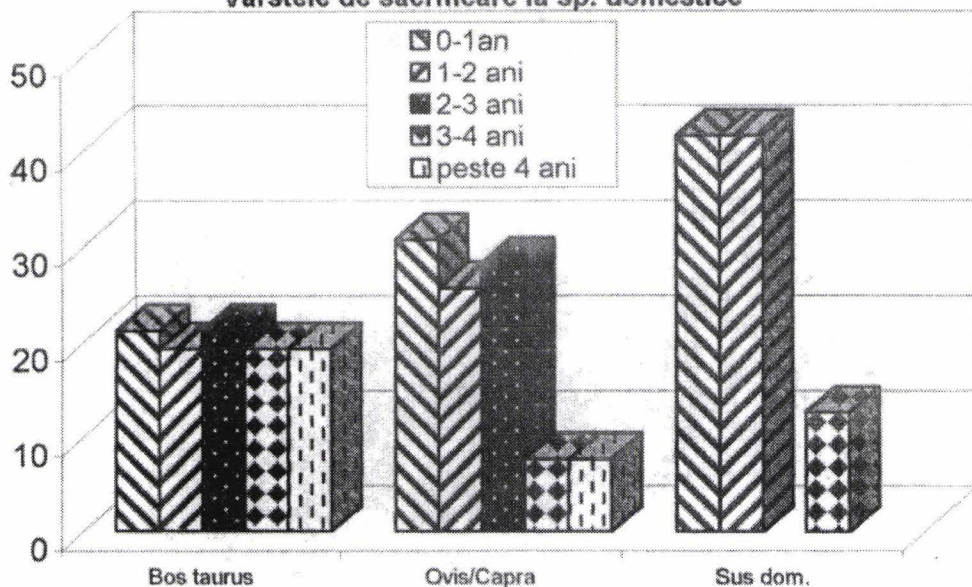

Fig. 4.

Vârstele de sacrificare la speciile vânat

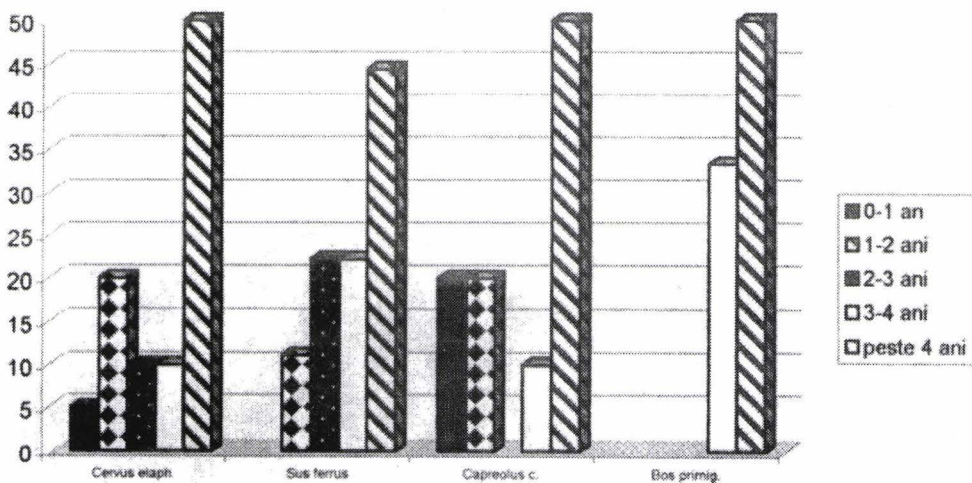

Fig. 5.

Frecvența speciilor în așezări neolitice ca NMI

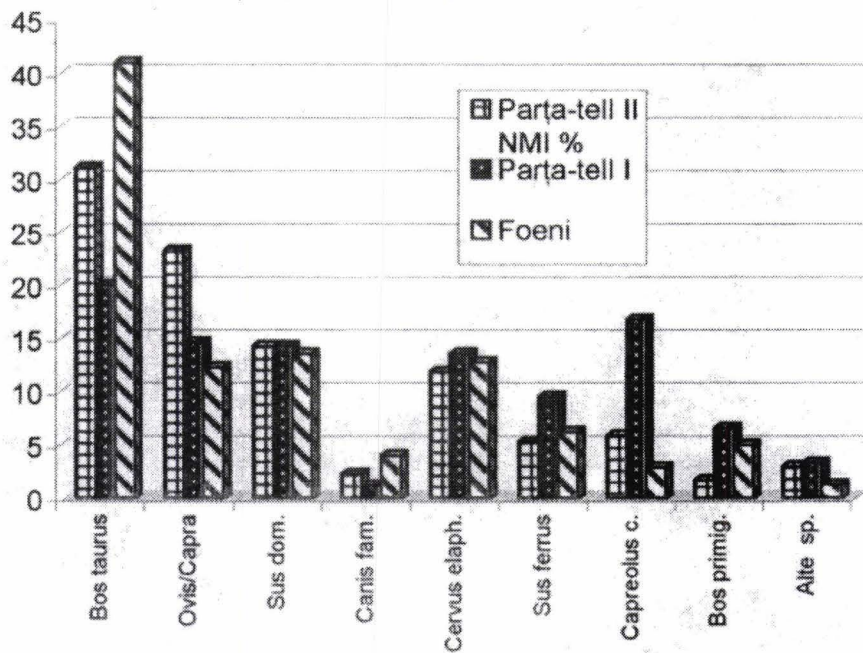

Fig. 6.

Frecvența speciilor în așezări neolitice ca nr. frm.

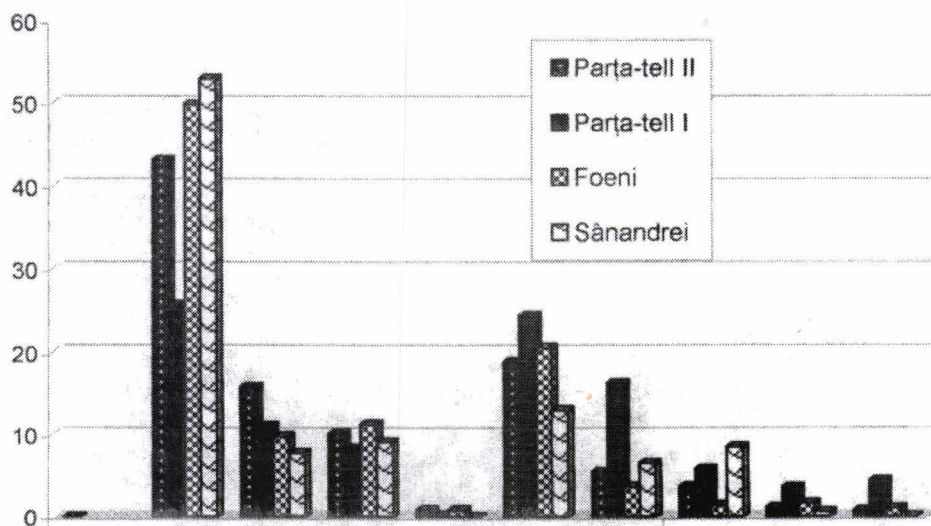

Fig. 7.

BOVINE-date metrice, Parta tell II/197/1998

COARNE			MAXILLA		MANDIBULA		
Diam. mare	Diam. mic	Circonf.	M1-M3	Lg.M3	P2-M3	M1-M3	Lg.M3
40,5	41		77	31	123	84	42
47	44	159					36
56	48		78	33			37,5
58	49	175	85	35			39
61	42	167		32			40
76	59	240		33,5			40,5
56,4166667	47,16667	185,25					41
			80	32,9			41,4
							43
							40,04444

ATLAS			SCAPULA		HUMERUS			Diam. dist
Lt. cran.	Lt. caud.	Lt. max.	Înaltime	Lt. col	Lg. artic.	Lt. trohlee	Lt. dist.	
107+	111+		98 69+		92 80+		92	93
	110	180	97	51,5		73	77	83
			92	52,5	70	74	79	79
				53		75		
				53		77,5		
				55	68 88+			
				56,5	76			82
				59	75			
					73			
				54,356	72,4	75,5	79	80,5

RADIUS				CALCANEU	
Lt. s. art.px.	Lt. prox.	Diam. prox	L t. Distal	Lg. max.	Lt. max
74	80,5	42		150+	61,5
74	82	41,5		168+	70
76	82	41,5			
77	84	43		127	
79	86,5	45,5		130,5	53
79	85	42,5		136	56
80	87	47		137	54
80		46		139	54
		45,5		142	56
87+	98	41,5		135,25	54,6
		43			
		47			
	48+	46			
	57+				
			70	41	
			80	50	
			82+	55	
			90+		
77,375	83,85714	43,625			

METACARP

Lg. max.	Lt. prox.	Diam. prox.	Lt. diaf.	Lt. dist.	Diam. dist.
	73+	46			
	74+	46			
	75+	46			
				73,5+	38
				74+	38
198	57	34			
	58	35	30,5	59,5	32
	59,5	38			
	60	38			
	60	35			
	60,5	39			
	61	37			
	61	37,5			
	62	37,5			
	62	38			
	62	36			
	62	38			
	63	37			
	63	38			
	67	41			
	67	40			
	67	39			
	67,5	40			
	69,5	41			
	62,57895	37,84211			

57,5	34
58	29
60	32
60	32
60	33,5
60,5	35
61,5	35
61,5	32
62,5	36
63	35
63,5	34
64	37
64	37
69	35
	36,5
	45
61,78571	34,875

METATARS

Lt. prox.	Diam. prox.	Lt. dist.
60+	58	
63+	60	
46,5	46,6	
49	49	
49,5	48,5	
48	49	
50	49	
51	50	

TALUS

Diam. dist.	Lg. later.	Lg. med.
	60,5	56
	65	60
	65	60
	66	63
	66	61
	67	55
	67	63
	71,5	66
	72	66,5

COXAL

Lt. max.	Diam. acetab.
36,5	66
44	
44	70
42,5	76
42	76,5
43	66
42	
46	
44	

52	47,5	72,5	65,5	46
52	50	73	67	48
55		74	64	53
56	52	68,29167	61,954545	44,08333
63	60			70,9
69,5	41			
53,4583333	49,32727			
	67,5+	37,5		
	68+	39,5		
	68+	40		
	57	34		
	57	35		
	57,5	37		
	58	32		
	58	33		
	63	34		
	62,5	36		
	63	35		
	59,5	34,5		

OVICAPRINE

COARNE

	Diam. mar	Diam. mic	Circonf.	Lg. Max
Ovis	43	27,5	121	M
	48,5	32	132	M
	51	34	140	140 M
	54	37	143	M
Capra	33,5	27,5	93	123 F
	39	27	115	F
	36	23,5	97	F

MANDIBULA

P2-M3	M1-M3	Lg. M3
62	34	21,5
O/C		
62	36	22
63	45	22
64	43	20
65	48	23
66	42	
67	47	20,5
69	48	22,5
71	48	23
	44	22
	46	20
	41,5	20

ATLAS

AXIS

Lt. Craniala	Lt. Caudal	Lt. Craniala	Lt. Maxima	Lt. minima
40	43	36	60	19,5
		41		

HUMERUS

Lt. dist.	Diam. dist.	O/C
27,5	25	O
29	24	C
26	23	O
28		O/C
21,5	20	O/C
28,5		C
25,5	24	O
27	23	O
25,5	23	
26,5	23,142857	

SCAPULA

Lt. col	lg. artic.	Diam. mar	O/C
19,5	31	24,5	O
20	30	22	O
20	31,5	24	O
20	31	19	O
21	31	24	O/C
20,1	30,9	22,7	

44,40909 21,47222

RADIUS		METACARP					
Lt. prox.	Diam. prox.	Lt. dist.	Diam. dist.	Lt. prox.	Diam. prox.	Lt. Dist.	Diam. Dist.
23,5	12,5 O			19,5	16		
26,5	14 O					23,5	15(O)
27	14 O/C						
29	13,5 C						
26,5	14 O						
24,5	13 O/C						
29	14 C						
26,5714286	13,57143	25	16				
		25	16.5(O)				

TIBIA		ASTRAGAL		CALCANEU	
Lt. dist.	Diam. dist.	Lg. max.	Lt. max.	Lg. Max.	Lt. Max.
21,5	16,5 O/C	30,5	18,5 C	50,5	18,5 O
22	17 O/C	33	21,5 C	49	16 O
30	22 O/C				
23	20 O/C				
23,5	20 O/C				
30	23,5 C				

METATARS					
Lg. max.	Lt. prox.	Diam. prox.	Lt. diaf.	Lt. dist.	Diam. dist
118	18	17	10,5	21	14

C

SUINE

MAXILA				MANDIBULA			
M1-M3	P2-P4	Lg. M3	Lg./lt. M2	M1-M3	P2-P4	Lg. M3	Lg./lt. M2
72		34	22/17	67		33	
				71		31	
						40	
						40	21/13.5
						42	
						43	25/16.5
							25.5/18
							26/14
				78+		44	
		28,5	23/17				
			24/18				
	41+			90+		48	
45						40+	
						44	
						51	

SCAPULA		HUMERUS				TIBIA	
Lt. col	Lg. artic.	Diam. max	Lt. trohlee	Lt. dist.	Diam. dist.	Lt. dist.	Diam. dist.
21,5	33,5	28			36	33,5	
28	28	34	41+		53	55	21
32		38	42+		51	49	26,5
	48	37,5	44+		53	56	27
38+	50	41,5	44+		53	53	34
38+	47	37	44+		53	50	34
38.5+	44	34	49+		50	57	36
							38
							23
							21,5
							21,5
							28,5
							28
							22
							35

34			40,5	35
49	52,375	54		38
			36,5	31,08333

RADIUS			COXAL		METAC IV	METAT IV	CALCANEU
Lt.prox	Diam.prox	Lt.dist.	Diam.dist.	Diam.aceta	Lg.max.	Lg.max.	Lg.max.
25	17,5			28	100+		110,5
25	18			28	100+		110
26	18			30	METAC III		
34				34	Lg.max.		
36.5+	25			37	98+		
37+	24			41	98+		
	44+		36	42			
	46.5+		37	43			
	47+		36,5				

ASTRAGAL			TALII			
Lg.later.	Lg.med.	Lt.max.	Metac. III			
48	51,5	30		98	105	
54	49	31	Metac. IV	98	105	
58				100	105,3	
			Metat. IV	100	105,3	
			Astrag.	107	94,5	
				48	85,9 (subadult)	
				54	96,6	
				58	103,8	
			Calcaneu	110	102,7	
			TALIA		100,45556	

CERB

MAXILA			MANDIBULA		SCAPULA		
P2-M3	M1-M3	M3	M1-M3	M3	Lt.col	Lg.artic.	Diam.mare
118	72		78		30,5	42,5	69,5
	82				32	45	68
		34			34		71
							53

ATLAS

Lt. craniala	Inalttime mx.	AXIS	Lt. craniala: Lg. Max.
51	58,5		83
74			105

HUMERUS			RADIUS		100	TIBIA	
Lt.dist.	Diam.dist	Lt. prox.	Diam.prox	Lt.dist.	Diam.dist.	Lt. dist.	Diam.dist.
54	56	57,5	31			52	41
56	57	63,5	37,5			52	41
60	57,5		33			53	42
65	62,5		35			55	42
67	67,5			49	34	55	44
69	70			50	35	56	43
61,8333333	61,75			51	39	56,5	43
				52	36,5	57	42
				53	39	58	43,5
				54	31	58,5	44,5

55	43	59	38
59	41	61	46
59	43		
53,55556	37,944444	56,08333	42,5

METACARP

METATARS

Lt.prox.	Diam.prox	Lt.dist.	Diam.dist.	Lt.prox.	Diam.prox.	Lt.dist.	Diam.dist.
45	32			38	41		
54	34			40	45		
59	38			41,5	43		
		42,5	29,5	42	31,5		
		43,5	31	42,5	31		
		44	30	45	46,5		
		44	33,5	48			
		45	31	42,42857	39,666667		
		47,5	32			44	32
		48	32			48	31
		50,5	34			49	34
		45,625	31,625			52	31,5

ASTRAGAL

CALCANEU

COXAL

Lg.later.	Lg.med.	Lt.max.	Lg.max.	Lt.max.	Diam.acetab.
56	52,5	33,5	116	43	55
58	56,5	35	122	46	57
59	56	35	129	49	57,5
61	58	38	131	47,5	64
		37,5			64
					59,5

CAPRIOR

MANDIBULA

SCAPULA

HUMERUS

P2-M3	M1-M3	M3	Lt.col	Lg.artic.	Diam.mare	Lt.dist.	Diam.dist.
67	40,5	17,5	17	28	28,5	23,5	22
85	55	20,5	18	28	22	28	30
	38,5		18	29	29	29	27
	39,5	17	18	28,5	24,5	30	27,5
	41	17,5	18	28,5	23	31,5	29
	42	18	18	27,5	24		
			19	21,5			
	42,75	18,1	18	28,25	25,166667	28,4	27,1

AXIS

Lt.craniala	Lg. max.
37	73,5
37	

RADIUS

Lt. prox.	Diam.prox	Lt.dist.	Diam.dist.
27	16		
26	16		
		27,5	19

TIBIA

METACARP

Lt.dist.	Diam.dist	Lg.max.	Lt.prox.	Diam.prox.	Lt.diaf.	Lt.dist.	Diam.dist.
21	18	173	21,5	15,5	12	21,5	16
22	18		19	14,5			
22			21	14			
22,5	17		23	17,5			
24	18,5						

CALCANEU		COXAL	
Lg. max.	Lt. prox.	D. acetab.	
63	24	23,5	
71	26,5		

CAINE

CRANIU

Lt.mx.neuroc	Lt.min. neurocr.	H. occipitæ	H orbita
55,5	38	40	29
	33,5		

MANDIBULA

Lg.angulara	Lg. condilæ	H ram verti	Lg. jug.	M1-M3	P2-P4	Lg. M3
132	131	53,5	68,5	32	36,5	21
		47				19
			61	30	31	22,5
		46				

ATLAS

AXIS

Lt. max.	Lt. cranialæ	Lt. caudalæ	Lt. cranialæ	H. maxima	Lt.minima	Lg max.
31,5	34	28,5	26,5	33,5	19	43

SCAPULA

HUMERU: RADIUS

Lt. col	Lg. Artic.	Diam. glen	Lt.dist.	Lg. max.	Lt. prox.	Diam. prox.
21	26	22,5	25	124,5	14	9,5

Tibia

Lt. dist.	Diam.dist.
28	30

IEPURE

RADIUS

Lg. max.	Lt. prox.	Diam.prox.	Lt. diaf.	Lt. dist.	Diam. dist.
63	13	9,5	6,5	15	12
	14	9,5			

VULPE

PISICA SALBATICA

MANDIBULA

MANDIBULA

HUMERUS

P1-P4	Lg. condila	H. mandib	Lg. jugala	Lt. dist.	Diam. dist.
32	67	31	22	20,5	12

RADIUS

JDER

Lg. max.	Lt. prox.	Diam.prox.	Lt. diaf.	MANDIBULA
113	10	7,5	7	Lg. Jugala
	9,5	7		Lg. M1
				42
				16,5

NOI DESCOPERIRI DE ARTĂ PLASTICĂ ANTROPOMORFĂ PREISTORICĂ DIN ZONA CAREIULUI

Sabin Adrian Luca, Neța Iercoșan

Arta plastică preistorică în general, și cea antropomorfă în particular, a atras de-a lungul timpului multe discuții, opinii de multe ori contradictorii și idei relative la modul de viață din acea perioadă și bineînțeles la religia epocii. Arheologii și istoricii de artă sau a religiilor au ajuns la concluzia ireversibilă că diferitele reprezentări plastice ale corpului și figurii umane redată în ceramică, os, piatră ori metale prețioase reprezintă cele mai grăitoare - adesea singurele - mărturii ale unui proces istoric îndelungat și continuu, în care se pot desluși și recunoaște treptele constituirii artei și religiei (-iilor) omenirii¹.

Fără a putea preciza în mod sigur dacă aceste piese antropomorfe erau folosite ca idoli sau sunt niște "simple" opere de artă putem afirma că redarea specifică a atributelor omenești și a trăsăturilor chipului uman poate fi pusă în legătură cu credințele magico-religioase apropiate cultului fecundității și fertilității precum și cu practicile rituale generate de acestea².

Prezentul articol își propune să prezinte, în ordine cronologică, pe epoci, culturi și faze ale acestora, principalele descoperiri arheologice de statuete antropomorfe din lut efectuate în zona Careiului. Precizăm că această temă nu a fost abordată până în prezent în vreun studiu sau lucrare de specialitate vizând zona amintită și că majoritatea pieselor (cu excepția statuetei de la Pișcolt, a trei statuete fragmentare de la Tășnad și a uneia de la Bobald IV³) au fost găsite prin săpături arheologice sistematice, fiind inedite. Trebuie să menționăm că în zona aflată în discuție nu au mai fost descoperite vase antropomorfe, ornamente incizate ori pictate pe ceramică, ori altoreliefuri care să aibă ca motiv figura umană cu excepția unor protome-apucători aplicate pe vase găsite în așezarea neolitică târzie de la Carei-Cozard⁴.

Principalele descoperiri de plastică antropomorfă preistorică din zona Careiului (Pl. I) vor fi enumerate în catalogul ce urmează:

I. TĂȘNAD, punctul "Sere". În anii 1989 și 1995-1996 s-au efectuat în acest punct săpături arheologice sistematice ce au vizat cunoașterea stratigrafiei stațiunii. Situl arheologic de aici aparține neoliticului timpuriu cultura Starčevo-Criș, faza III B⁵. Materialele arheologice descoperite cu această ocazie

reflectă existența unei comunități deosebit de puternice care posedă din abundență ceramică, unelte din piatră șlefuită și cioplită, obiecte de cult și șase statuete antropomorfe, de lut, întregi sau fragmentare, după cum urmează:

a) Fragment de statueta antropomorfă, din lut, de culoare brun-cenușie. Pasta din care a fost realizată piesa este de bună calitate. Obiectul a fost descoperit în groapa nr. 2 (G2) din marginea pârâului Cehal care taie așezarea de la S la N. Piesa reprezintă un bust feminin fragmentar cu una dintre fețe plată, iar cealaltă rotunjită. Dimensiunile statuei sunt: L=7 cm, l=3 cm; Pl. II/1; Mz. Carei; inv. 7850.

b) Fragment de statueta din lut având culoarea maronie, miezul negru, pasta uzuală și arderea slabă. Piesa a fost descoperită în secțiunea SI/1989, trasată în partea de E a așezării. Forma generală a fragmentului este cilindrică, statueta fiind lucrată mai puțin îngrijit. L=6 cm, l=2,1 cm; Pl. II/2; Mz. Carei; inv. 7872.

c) Fragment de statueta realizată din lut de culoare cenușie bine ars. Forma piesei este semicilindrică, ovală în profil transversal. Fragmentul a fost descoperit în zona de E a așezării cu ocazia excavării secțiunii SI/1989. L.=5 cm, l=1,9 cm; Pl. II/3; Mz. Carei; inv. 7916.

d) Statueta antropomorfă feminină găsită în secțiunea SIV/1995 în stratul de cultură neolitic. Piesa reprezintă un picior (talpă) și partea inferioară a bustului feminin prezentând o steatopigie pronunțată. Suprafața piesei este prelucrată neîngrijit, pasta ceramicii fiind neomogenă. Degresantul folosit este mărul în amestec cu nisipul. Arderea la care a fost supusă piesa este oxidantă, rezultând culoarea roșie a statuei. Înălțimea păstrată a piesei este de 5,8 cm; Pl. II/4; Mz. Carei, neinventariată.

e) Picior de statueta realizată din lut de culoare cenușie, bine ars, descoperit în secțiunea SIII/1995 într-o locuință de suprafață (L1) situată în centrul așezării. Statueta avea - estimativ - 20-25 cm înălțime. Fragmentul descoperit are 3,6 cm; Pl. II/5; Mz. Carei; neinventariat.

f) Statueta feminină descoperită tot în locuința L1. În momentul descoperirii piesa era ruptă în două bucăți. Figurina este lucrată dintr-o pastă de bună calitate, bine arsă. Statueta este contemporană, după cum ne-o arată contextul stratigrafic și paralelele tipologice, cu "Venus de Zăuan"⁶. Piesa are o formă alungită, zveltă, cilindrică în partea superioară a corpului, partea inferioară exprimând pronunțate trăsături steatopigice. Brațele statuei feminine sunt îndreptate în lateral, sânii fiind doar schițați, iar sexul nu este reprezentat prin mijloace artistice. Fața orientată în sus are o formă triunghiulară. Ochii oblici și gura rotundă sunt de abia marcați prin incizii⁷. Înălțimea statuei = 16,5 cm; Pl. III/1; Mz. Carei; inv. 8331.

g) Statueta antropomorfă cu forma de trunchi de piramidă alungit. Piesa are culoare cenușie cu flecuri negre, pasta omogenă, fină, bine arsă. Forma reprezentării este simplă, plată, nefiind redat nici unul dintre atributele esențiale ale corpului omenesc cu excepția feței, extrem de schematizată. Nasul este redat în altorelief, iar ochii și gura rotundă prin incizii. Această piesă a fost descoperită

cu ocazia cercetării arheologice sistematice realizată în anul 1996, în groapa G3 (groapa menajeră) ce se găsește în extremitatea nordică a așezării. I=7,4 cm, diam.=2,3 cm, diam. cap.=1,7 cm; Pl. III/2; Mz. Carei; neinventariată.

* *
*

Toate aceste statuete datează din neoliticul timpuriu aparținând din punct de vedere cultural culturii Starčevo-Criș. Din punct de vedere tipologic aceste piese nu reprezintă un unicat, în nord-vestul României fiind binecunoscute statuetele de aceeași epocă de la Homorodul de Sus⁸ și Zăuan⁹. O altă descoperire ce reprezintă o statueta antropomorfă feminină cu steatopigie a fost făcută cu ocazia unei periegeze la Urziceni¹⁰.

Statuetele “coloană” cu steatopigie de tip “Venus” sunt întâlnite în marile așezări aparținând culturii Starčevo-Criș alături de cele mai multe ori - cu figurine plate, definind un orizont cronologic târziu al sus-numitei culturi. Exemplele de la Mehtelek¹¹, Perieni¹², Ostrovu Banatului¹³, Grădinile¹⁴, Gura Baciului¹⁵, sau din Banat¹⁶ indică pentru aceste descoperiri un moment contemporan cu apariția în sud-estul Europei a comunităților vinëiene timpurii¹⁷. Spre aceeași supoziție ne conduc și materialele arheologice de la Szajól-Felsőföld¹⁸. Considerăm, în consecință, că acestea nu constituie neapărat un suport pentru demonstrarea vechimii foarte mari a culturii Körös. Chiar dacă statuetele steatopige sunt întâlnite o dată cu cele mai vechi manifestări culturale de tip Protosesklo-Gura Baciului-Cârcea¹⁹, stilul în care sunt realizate acestea ca și contextul ceramic aferent pieselor demonstrează o evoluție a acestui tip către figurinele care pe lângă steatopigie au reliefate prin incizii degetele de la picioare, pierd - de cele mai multe ori - părul de pe cap (redat tot prin incizii), încep să aibă fața triunghiulară (sub influența vinëiană) și trăsăturile acesteia tot mai neîngrijit executate. Abundența statuetelor steatopige, a celor plate și a statuetelor coloană în zona de nord-vest a României ne face să credem în existența unui grup uman deosebit de important și bine organizat pentru acea epocă, situat aici. Cultura Starčevo-Criș își găsește în acest areal un tărâm propice pentru dezvoltare, după cum o dovedesc așezările descoperite și cercetate până acum în zonă.

Pentru a ne forma o imagine cât mai cuprinzătoare asupra fenomenului cultural de tip Starčevo-Criș în nord-vestul României, dorim să trecem în revistă descoperirile încadrabile în această epocă fără pretenția de a epuiza repertoriul siturilor:

1. Berea, com. Ciumești, jud. Satu Mare

Bibliografie: Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfârșit a epipaleoliticului în nord-vestul și nord-estul României*, în *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 327; K. Kacsó, *Ghidul expoziției de arheologie*, Baia Mare, 1972, p. 11-12; Gh. Lazarovici, în *Acta MP*, VIII, 1984, p. 89; Z. Kalmar, *Neoliticul timpuriu din bazinul someșan și legăturile sale*, în *Acta MP*, XI, 1987, p. 64; *Idem*, *Le*

processus de neolithisation dans le nord-ouest de la Transylvanie, în *Rubané et Cardinal*, Liège, 1990, p. 17.

2. Biharea-Grădina CAP, jud. Bihor

Bibliografie: D. Ignat, *Așezarea neolitică aparținând culturii Criș de la Suplacu de Barcău*, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 14; S. Dumitrașcu, *Biharea I, Săpături arheologice (1973-1980)*, Oradea, 1994, 94-97 (grupul Ceșmeu nu este, după opinia autorului nici Criș, nici Tisa, nici Vinča, ci Bucovăț I-sic!; goana după definirea personală a grupurilor, grupulețelor, faciesurilor - nici unul nesemnând unul cu celălalt - seamănă panică în rândurile cercetătorilor! Poate că mult mai simplu este să definim așezările noi prin prisma celor vechi, deja binecunoscute și bine definite. Nu de alta, dar nici cei care definesc un grupuleț sau altul nu vor mai fi în stare să-și recunoască propriile materiale publicate în acest mod.

3. Buciumi, punctul Râtu Mare, jud. Sălaj

Bibliografie: E. Lakó, *Repertoriul topografic al epocii pietrei și a perioadei de tranziție spre epoca bronzului în județul Sălaj*, în *ActaMP*, V, 1981, p. 43; Z. Kalmar, în *Rubané et Cardinal*, Liège, 1990, p. 18; Gh. Lazarovici, *Sincronisme etno-culturale în neoliticul timpuriu din Sălaj și din vestul României*, în *Acta MP*, IX, 1985, p. 70.

4. Câmpani-Dâmbul Colibii (peștera II), jud. Bihor

Bibliografie: N. Vlassa, *Legăturile culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania*, în *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 17; D. Ignat, *op. cit.*, p. 14.

5. Cefa, La pădure, jud. Bihor

Bibliografie: I. Crișan, *Săpăturile arheologice de la Cefa - La pădure, județul Bihor din anul 1992*, în *Crisia*, XXIII, 1993, p. 9, fig. 1/1.

6. Chendrea, com. Bălan, jud. Sălaj

Bibliografie: E. Lakó, *op. cit.*, p. 26; Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, VIII, 1984, p. 104; *Idem*, în *ActaMP*, IX, 1985, p. 69.

7. Ciumești, jud. Satu Mare

Bibliografie: E. Comșa, *K voprosu o periodizatii neolitieskih kultur na severozapade RNR*, în *Dacia NS*, VII, 1963, p. 479-484; Al. Păunescu, *op. cit.* *Idem*, *Porejtiki tardennzkoj kulturi v drevnem neolita v Ciumești*, în *Dacia NS*, VII, 1963, p. 467-475.

8. Dragu-Pusta mică, jud. Sălaj

Bibliografie: E. Lakó, *op. cit.*, p. 52-53; N. Vlassa, *Cultura Criș în Transilvania*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 15; Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, IX, 1985, p. 69; Z. Kalmar, în *Rubané et Cardinal*, Liège, 1990, p. 18.

9. Fughiu, com. Oșorhei, jud. Bihor

Bibliografie: D. Ignat, *op. cit.*, p. 14-15; *Idem*, *Așezarea neolitică aparținând culturii Starčevo-Criș de la Fughiu*, în *Crisia*, IX, 1979, p. 721-733.

10. Homorodu de Sus-Ograda Borzului, com. Homorodu de Mijloc, jud. Satu Mare

Bibliografie: T. Bader, în *ActaMN*, V, 1968, p. 382-388; K. Kacsó, *op. cit.*, p. 12; Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, VIII, 1984, p. 66; *Idem*, în *ActaMP*, IX, 1985, p. 70, fig. 9.

11. Medieșul Aurit, com. Dumbrava, jud. Satu Mare

Bibliografie: Z. Kalmar, în *Rubané et Cardinal*, Liège, 1990, p. 18; S. Dumitrașcu, S. A. Luca, *Contribuții la cunoașterea neoliticului din nord-vestul României (I). Așezarea de la Dumbrava-Medieșului Aurit*, în *Crisia*, XXI, 1991, p. 289-295.

12. Mișca, com. Chislaz, jud. Bihor

Bibliografie: D. Ignat, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 15.

13. Moigrad, com. Mirșid, jud. Sălaj

Bibliografie: E. Comșa, în *Dacia NS*, VII, 1963, p. 480; N. Vlăsa, *ActaMN*, III, 1966, p. 16; E. Lakó, în *ActaMP*, V, 1981, p. 42; Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, IX, 1985, p. 69; Z. Kalmar, în *Rubané et Cardinal*, Liège, 1990, p. 18.

14. Oradea - Parcul Petöfi, jud. Bihor

Bibliografie: I. Kutzián, *A Körös kultura*, Budapesta, 1944, p. 33, pl. XVI/5; D. Ignat, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 15.

15. Râpa-Dealul morii, com. Tinca, jud. Bihor

Bibliografie: S. Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (II)*, în *Lucrări Științifice*, Institutul Pedagogic Oradea, 1972, p. 50-51; D. Ignat, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 15, *Idem*, *Probleme ale neoliticului din nord-vestul României*, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 16; *Idem*, în *Crisia*, IX, 1979, p. 731; Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 19.

16. Santăul Mic, com. Borș, jud. Bihor

Bibliografie: D. Ignat, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 15.

17. Sânnandrei, jud. Bihor

Bibliografie: I. Kutzián *op. cit.*, p. 33, pl. XVI/6; D. Ignat, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 15.

18. Sălacea, jud. Bihor

Bibliografie: M. Róska, *Érdely Régészeti Repertoriuma*, Cluj, 1942, p. 252, nr. 9; E. Comșa, în *Dacia NS*, VII, 1963, p. 478; D. Ignat, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 15.

19. Stârciu-*Holdele lungi*, jud. Sălaj

Bibliografie: E Lakó, *op. cit.*, p. 73, nr. 87, fig. XXI/10; Gh. Lazarovici, I. Némethi, *op. cit.*, p. 25; Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, IX, 1985, p. 69; Z. Kalmar, în *Rubané et Cardinal*, Liège, 1990, p. 18.

20. Suplacu de Barcău - *Lapiș*, jud. Bihor

Bibliografie: D. Ignat, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 9-25; *Idem*, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 15; *Idem*, în *Crisia*, IX, 1979, p. 14; Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 13, 20.

21. Tășnad, jud. Satu Mare

Bibliografie: N. Iercoșan, în *StCOM*, *Satu Mare*, XI-XII, 1994-1995, p. 9-23.

22. Urziceni, jud. Satu Mare

Bibliografie: inf. I. Némethi. Piesa (o statueta cu steatopigie) a ajuns la muzeul din Cluj Napoca.

23. Vadu Crișului, jud. Bihor

Bibliografie: N. Vlăssă, în *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 17; D. Ignat, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 15.

24. Valea lui Mihai, jud. Bihor

Bibliografie: M. Róska, *Érdely Régészeti Repertoriuma*, Cluj, 1942, p. 81, nr. 14; E. Comșa, în *Dacia NS*, VII, 1963, p. 478; D. Ignat, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 15.

25. Vășad, jud. Satu Mare

Bibliografie: Gh. Lazarovici, I. Némethi, în *ActaMP*, VII, 1983; Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, VIII, 1984, nr. 120; Z. Kalmar, în *Rubané et Cardinal*, Liège, 1990, p. 18.

26. Zalău, jud. Sălaj

Bibliografie: Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, VIII, 1984, nr. 117; După toate probabilitățile este vorba de o eroare a autorului după cum sugerează și Z. Kalmar (în *Rubané et Cardinal*, Liège, 1990, p. 18). În arealul municipiului Zalău nu s-au descoperit, după cunoștințele noastre, materiale arheologice aparținând acestei epoci.

27. Zăuan - *Dâmbul Cimitirului*, jud. Sălaj

Bibliografie: E Lakó, *Piese de cult din așezarea neolitică de la Zăuan*, în *ActaMP*, I, 1977, p. 41-47. *Idem*, *Raport preliminar de cercetare arheologică efectuată la așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj)*, în *ActaMP*, II, 1978, p. 11-15; *Idem*, în *ActaMP*, V, 1981, 79; Gh. Lazarovici, E Lakó, în *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 13-43; Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, VIII, 1984, p. 66-75, nr. 123;

Idem, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 17; *Idem*, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 23-25; Z. Kalmar, în *Rubané et Cardinal*, Liège, 1990, p. 18.

Simpla înșiruire a acestor puncte arată importanța culturii Starčevo-Criș pentru neoliticul timpuriu al acestei zone, densitatea așezărilor sugerând și continuitatea de locuire în strânsă legătură cu perioada tardenoisiană anterioară, sugerând existența în această zonă a unui puternic centru de neolitizare prin asimilarea populațiilor și tehnologiilor mai vechi.

* *
*

O altă serie de statuete poate fi atribuită neoliticului dezvoltat și târziu:

II. PIȘCOLT. Săpătura arheologică de la Pișcolt, punctul “*Lutărie*” campania anului 1973 a dus la descoperirea - în groapa GIV/1973 - unei statuete fragmentate decorată cu incizii și cu pictură realizată cu o pastă de culoare neagră, bituminoasă.²⁰ Forma piesei este plată, partea păstrată reprezentând bustul. Pasta din care a fost confecționată figurina este de bună calitate având o culoare gălbui-maronie și fiind bine arsă. Fața statuietei este triunghiulară. Nasul este redat în altorelief, ca și bărbia, iar ochii sunt marcați prin două incizii mărginite de câte o bandă subțire de vopsea neagră. Piesa este ornamentată pe corp cu o rețea de benzi de vopsea neagră, curboliniare. I=6,4 cm; l în dreptul umerilor=5 cm; PL. II/6; Mz. Carei. inv. 3131.

Din același loc provine și un fragment dintr-un picior de statueta (groapa, GII/1971).²¹

Aceste două statuete se încadrează cronologic în neoliticul mijlociu, iar cultural în grupul Pișcolt cu ceramică pictată. Menționăm, în sfârșit, că aceste piese reprezintă apariții foarte rare în acest areal cronologic și cultural.²²

III. CAREI

a) *Bobald IV*. Locuirea presitorică de aici a fost intersectată de un șanț. Cercetările anului 1982 au dus la descoperirea mai multor obiecte (ceramică, greutăți conice din lut ars etc.) datând din epoca neolitică târzie, cultura Herpály (?). Aici a fost descoperit și un picior de figurină antropomorfă de 3 cm lungime, neilustrat.²³

b) *Cozard*. Stațiunea neolitică din acest punct este suprapusă de o stațiune eneolitică aparținând culturii Tiszapolgár și de o necropolă gepidică. Materialele arheologice ce se descoperă aici se încadrează culturii Herpály. Statueta feminină fragmentară ce va fi descrisă în continuare a fost descoperită în secțiunea SI/1991, în caroul 9 la o adâncime de 70 cm. Piesa are o culoare gălbui-cenușie, este lucrată dintr-o pastă omogenă de bună calitate, fiind bine arsă. Fața figurinei este ovală având nasul redat în altorelief, fosele nazale fiind marcate prin două impresiuni. Ochii și gura sunt marcați prin două incizii rotunde. Sâniile sunt redată prin două proeminențe. Brațele sunt pe lângă corp, iar antebrățele sunt rupte din vechime. Probabil că acestea se împreunau pe pântec. Reprezentarea poartă pe

cap o glugă, iar pe spate un coș care are mânerul redat prin două proeminente mici, laterale, perforate. Picioarele lipsesc din vechime. Î=6,8 cm; l în dreptul umerilor=3,6 cm.; Pl. IV/1; Mz. Carei. inv. 8015.

Tipul de statueta descris până în acest moment este foarte rar, cele mai apropiate analogii regăsindu-se în așezarea eponimă culturii *Herpály* din Ungaria.²⁴ Tot la Cozard s-a descoperit și un alt fragment dintr-o statueta antropomorfă, găsit tot în anul 1991 în groapa G2 (o groapă rituală cu o cantitate impresionantă de vase, două altărașe de cult și două morminte de copii dispuse pe marginile gropii). L=4,5 cm; grosimea=1,4 cm; Mz. Carei. inv.8079.²⁵

IV. ACĂȘ. Punctul *Crasna Veche* situat la cca. 500 m SE de localitate. În acest punct au fost efectuate în anul 1981, cercetări sistematice (sub forma unui sondaj) între digul nou și albia râului. Cu această ocazie au fost descoperite, într-o groapă din epoca târzie a bronzului, două piese antropomorfe (chiar dacă autorii descoperirilor consideră că acest complex este încadrabil în aceasta epocă, se pare că statuetele antropomorfe de la Pl. III/3-4 aparțin La Tenului dacic).

a) Statueta antropomorfă realizată din lut de culoare roșiatică. Pasta din care a fost realizată piesa este comună, iar arderea la care a fost supusă este bună. Piesa este plată, amănuntele anatomice ale corpului uman fiind redat schematic (cap, corp, membre). După toate probabilitățile, sexul reprezentării este cel masculin. Î=7,1 cm; l în dreptul umerilor=4,2 cm; Pl.II/3; Mz. Carei, neinventariată.

b) Statueta antropomorfă foarte schematizată realizată dintr-o pastă comună de culoare gălbui. Î=5 cm; l=3 cm; grosimea=2,2 cm; Pl. IV/4; Mz. Carei, neinventariată.

Figurinele antropomorfe descrise în rândurile anterioare aparțin perioadei La Tène târzie fiind contemporane cu civilizația dacică clasică.²⁶

V. CĂUAȘ. Așezarea hallstattiană timpurie din punctul *Sighet* este situată pe o insulă apărată natural în valea Erului. Suprafața acesteia este de cca. 90 ha. Cercetarea sistematică a sitului a început în anul 1996. În secțiunea SI/1996 și în secțiunea SII/1996 s-au descoperit multe figurine zoomorfe, dar și trei figurine antropomorfe.

a) Statueta plată antropomorfă decorată cu incizii fine pe ambele fețe. Pasta piese este fină, iar culoarea roșiatică. Pe fața anterioară se află trei linii incizate care sugerează încrucișarea mâinilor pe piept. Brăul este sugerat de două linii punctate și două incizate care alternează. Îmbrăcămintea este sugerată de cinci hașuri dispuse orizontal, și alternativ, ce sugerează o țesătură. Pe fața posterioară ornamentația se repetă de la brâu în jos, iar pe spate se găsesc linii incizate vertical, mărginite de hașuri. Î=4 cm; l=2,8 cm; grosime=0,8 cm; Pl. IV/5; Mz. Carei, inv. 8478.²⁷

b) Figurină antropomorfă feminină cu gât cilindric (probabil cu cap mobil), nedecorată. Brațele care se pare că au fost întinse în lateral, sunt rupte din vechime. Sâni sunt redați prin două proeminente de formă piramidală, fiind accentuați printr-o tăietură plasată între ele. Culoarea piesei este cenușiu-negricioasă,

arderea este bună, iar pasta fină. $\hat{I}=5,2$ cm; l în dreptul brațelor=4 cm; grosimea=1 cm; Pl. IV/6; Mz. Carei. Inv. 8481.

c) Statuetă de același tip, fragmentară și mai schematizată. $\hat{I}=4,5$ cm; l=3,1 cm; Pl. IV/7; Mz. Carei. inv. 8482.

Trebuie să mai amintim că tot de aici provine o altă statueta antropomorfă, descoperită în urma unor cercetări de teren. Aceasta este plată și se afla în expoziția de bază a Muzeului județean Satu Mare, nefiind ilustrată în prezenta lucrare.

Prezentând cele 15 statuete antropomorfe preistorice din zona Careiului putem concluziona că 10 aparțin epocii neolitice (7 timpurii-cultura Starčevo-Criș, 1-grupul Pișcolt și 2-cultura Herpály), 2 perioadei clasice dacice și 3 Hallstattului timpuriu (Ha A2-B1).

Nu este locul și nici cazul unei analize stilistice, tipologice și cronologice detaliate, intenția noastră fiind aceea de a aduce la cunoștința celor interesați cele mai noi descoperiri de plastică antropomorfă preistorică dintr-o zonă bine definită care, prin bogăția ei arheologică, poate aduce o contribuție hotărâtoare la cunoașterea unor aspecte mai puțin cunoscute ale istoriei nord-vestului României.

NOTE

1. Vl. Dumitrescu, *Arta presitorică în România*, București, 1974, p. 5-22, 170-277, 343-362.

2. R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980, p. 33-34.

3. Gh. Lazarovici, I. Némethi, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmăru, Clujul)*, în *ActaMP*, VII, 1983, p. 17-60, fig. 15/6; I. NEMETHI, *Descoperiri din neoliticul târziu în Valea Crasnei*, în *StCom*, Satu Mare, VII-VIII, 1986-1987, p. 31, fig. 1/4; N. Iercoșan, *Noi descoperiri arheologice în zona Carei*, în *StCom*, Satu Mare, VII-VIII, 1986-1987, p. 141, 155, fig. 9/5; Idem, *Săpături arheologice în așezarea neolitică aparținând culturii Starčevo-Criș de la Tășnad (jud. Satu Mare)*, în *StCom*, Satu Mare, XI-XII, 1994-1995, p. 9-23, fig. 5/1, 7/8, 9/5.

4. Aceste materiale se află în depozitele Muzeului din Carei.

5. N. Iercoșan, în *STCom*, Satu Mare, XI-XII, 1994-1995, p. 9-23 (materialele arheologice au fost publicate cu această ocazie fără datele din care rezultă dimensiunile, materialul/factura etc.).

6. Gh. Lazarovici, *Câteva probleme privind sfârșitul neoliticului timpuriu din nord-vestul României*, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 17, fig. 4/2; Gh. Lazarovici, E. LAKÓ, *Săpăturile de la Zăuan-Campania din 1980 și importanța acestor descoperiri pentru neoliticul din nord-vestul României*, în *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 26, fig. 10/1 (alt exemplar, fragmentar); Gh. Lazarovici, *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase (partea I)*, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 23-25, fig. 1/1.

7. J. Makkay, N. Iercoșan, *Idoli de lut*, Satu Mare, 1995, catalog de expoziție.

8. T. Bader, *Despre figurinele antropomorfe în cadrul culturii Criș*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 381-388. În punctul "Ograda Borzului" s-au descoperit peste douăzeci de piese reprezentând statuete neolitice.

9. Vezi *supra*, nota 6.

10. Mulțumim domnului I. Némethi pentru informație. Piesa se află la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca unde a ajuns cu ocazia unei expoziții.

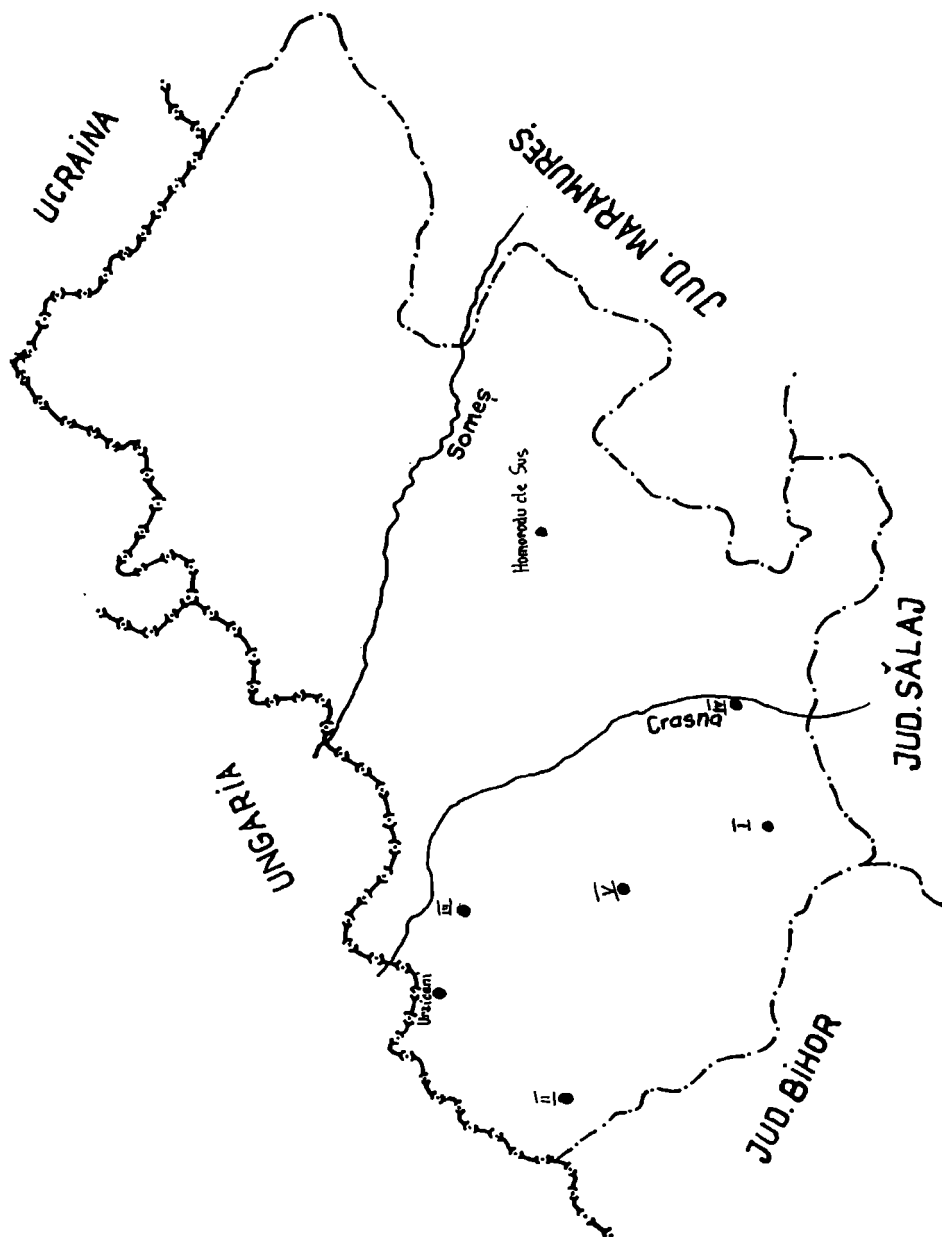
11. N. Kálicz, J. Makkay, *Frühneolitische Siedlung in Méhtélék-Nadas*, în *MittAi*, 6, 1976, p. 13-25, taf. 7-8; Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 21, fig. 4/4, 7.

12. M. Petrescu-Dâmbovița, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *MCA*, III, 1957, p. 75, fig. 8/1-3.
13. P. Roman, V. Boroneanț, *Locuirea neolitică din Ostrovu Banatului de la Gura Văii*, în *Probeta*, I, 1974, p. 122, pl. III/2, 4-6, 8.
14. M. Nica, *Grădinile, o nouă așezare a neoliticului timpuriu în sud-vestul Olteniei*, în *ArhOlt*, (serie nouă), I, 1981, p. 36, fig. 5/1, 3.
15. N. Vlăsa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România*, în *ActaMN*, IX, 1972, fig. 14/5.
16. Gh. Lazarovici, *Gornea-preistorie*, Reșița, 1977, pl. LXV/1-7, 9-15; D. Bălănescu, *Plastica antropomorfă în așezarea neolitică de la Caransebeș-Balta Sărată*, în *StComC*, IV, 1982; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 32-33 (idolii cu steatopigie și idoli prismatici), pl. X/A 3-6; 7-10; 12-20; 24. Tot la aceleași pagini se află și bibliografia problemei: n. 143-153.
17. Pentru nord-vestul României vezi: Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, XVII, 1980; Gh. Lazarovici, E. LAKÓ, în *ActaMN*, XVIII, 1981; Gh. Lazarovici, *Câteva probleme privind sfârșitul neoliticului timpuriu din nord-vestul României*, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 23-29; *Idem*, *Neoliticul timpuriu din zona Porțile de Fier (Clisură)*, în *Banatica*, 7, 1983, p. 21-25.
18. P. Raczky, *New Figural representation of the Körös Culture from the Middle Tisza region and their historical connexions*, în *A Stolnok megyei muzeumok évkönyve*, 1979-1980 (1980), p. 27-33, fig. 1-4, 7.
19. Ca de exemplu la Donja Brajevina: S. KARMANSKI, *Donja Branjevina*, 1989. *Vorlaufiger Grabunsbericht*, Odžaci, 1989, T. II.
20. Gh. Lazarovici, I. Némethi, în *ActaMP*, VII, 1983, p. 27, fig. 15/6.
21. *Ibidem*.
22. Nu intenționăm să discutăm acum poziția cronologică și culturală a grupului Pișcolț, deoarece avem în pregătire o lucrare consistentă cu privire la apariția și răspândirea grupului Hérpály în această zonă.
23. N. Iercoșan, *Noi descoperiri arheologice din zona Carei*, în *StCom Satu Mare*, VII-VIII, 1986-1987, p. 141, fig. 9/5.
24. Kalicz N., Raczky P., *Berettyőújfalú-Herpály*, în *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, 1987, fig. 43.
25. Groapa rituală de aici se află în curs de publicare (N. Iercoșan).
26. V. Sârbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993, fig. 42/3; 47/1; 50/4; 52/3.
27. A. László, *Sur la plastique anthropomorphe de la civilisation Gáva-Holíhrady*, în *Problemy epoki brązu i wczesnej epoki zelaza w Europie Środkowej*, Krakow, 1996, p. 351-362, fig. 1/3-4; 2/2.

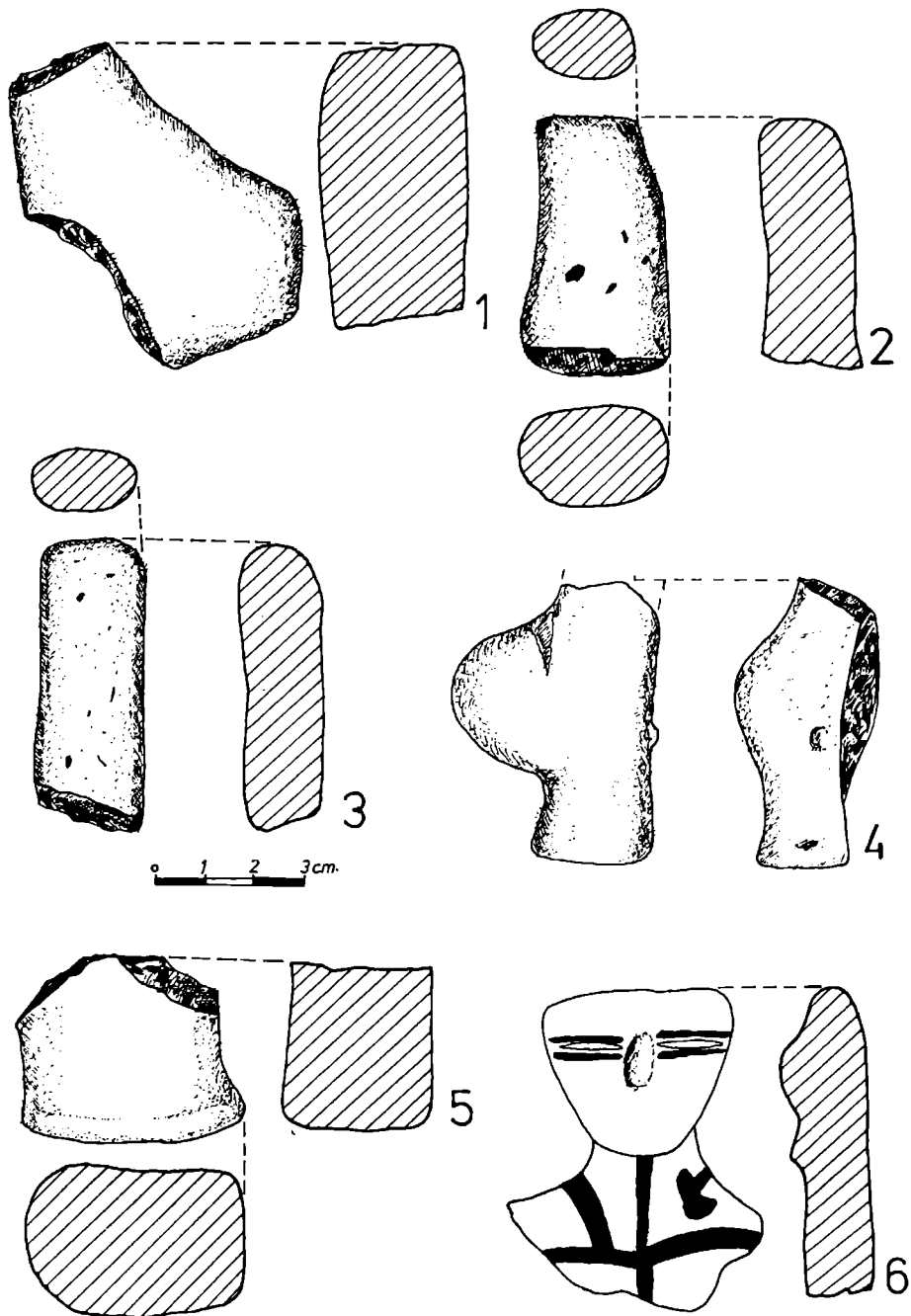
NOUVELLES DÉCOUVERTES DE PLASTIQUE ANTHROPOMORPHE DANS LA ZONE DE CAREI

R é s u m é

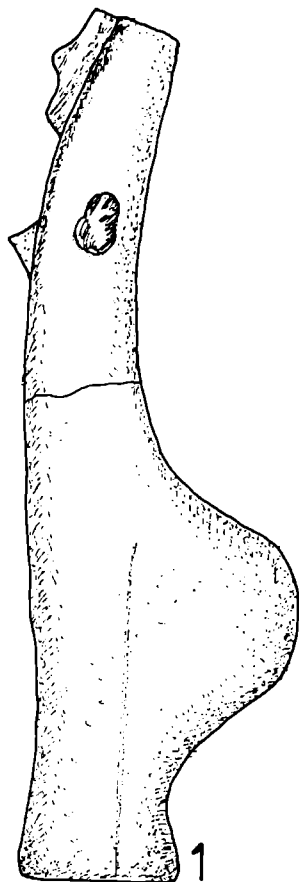
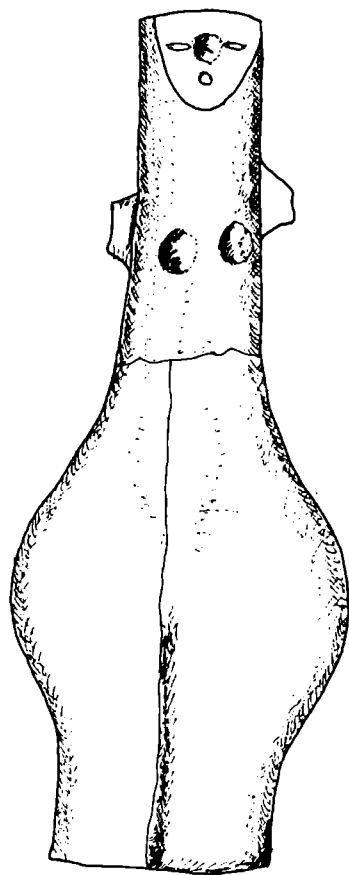
Les auteurs présentent 15 statuettes anthropomorphes préhistoriques découvertes dans la zone de Carei (dép. de Satu Mare). 10 d'entre eux datent de l'époque néolithique (7 appartiennent à la culture Starčevo "Criș", fig. 1/1,5; 2; une au groupe Pișcolț, fig. 1/6 et deux au groupe Hérpály fig. 3/1, 2), deux à l'époque dace (fig. 3/3, 4) et trois au Hallstatt ancien (fig. 3/5, 7).

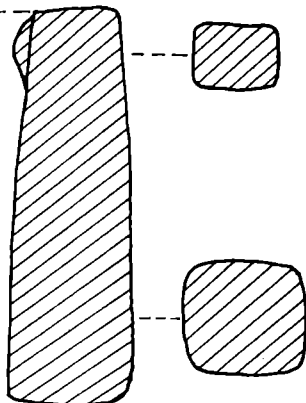
Pl. I. Descoperiri de plastică antropomorfă în zona Careiului

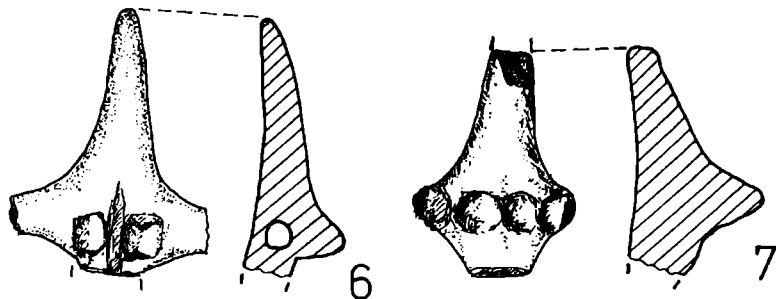
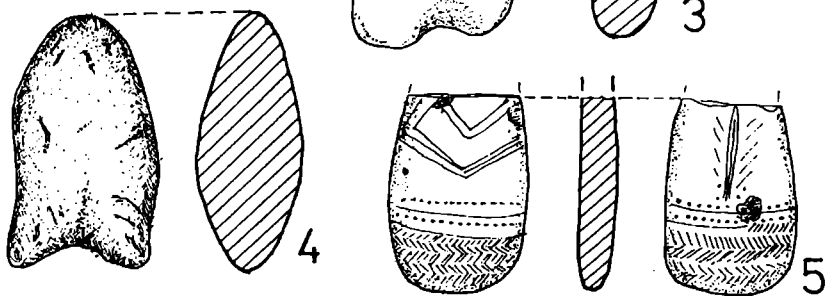
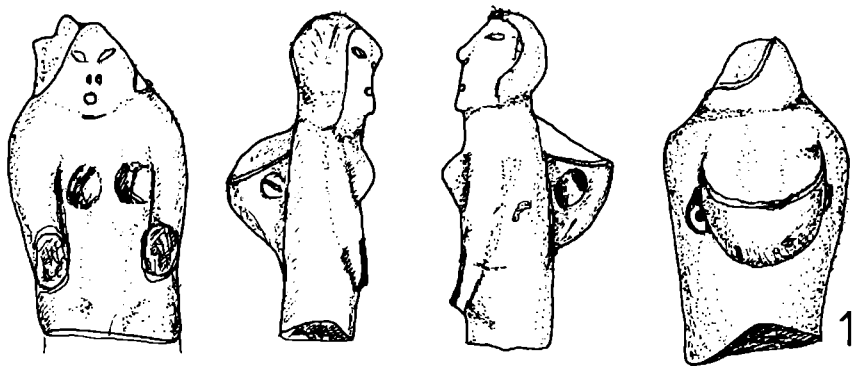
Pl. II. Statuete aparținând culturii Starčevo-Criș (1-5).
Statuetă aparținând culturii Hérpály (6)

0 1 2 3 cm.

Pl. III. Statuete aparținând culturii Starčevo-Criș

Pl. IV. Statuete aparținând culturii Héropály (1-2), epocii bronzului (3-4) și epocii hallstattiene (5-6)

CONSIDERAȚII ANTROPOLOGICE ASUPRA UNOR FRAGMENTE OSOASE PROVENITE DIN MORMINTE TUMULARE DIN ENEOLITIC

Marius Muntean

De la arheologul Mihai Meșter am primit spre determinare două loturi de fragmente osoase provenite din două morminte tumulare eneolitice. Un lot provine din tumul 2 - *Dealul Căcădări* și un lot provine din tumulul 1, mormântul 1 - din locul numit de localnici *La Alace*. Din tumulul 2 am primit spre determinare un număr de 73 de fragmente osoase și 8 dinți. Dintre cele 73 de fragmente osoase, doar două falange provin dintr-un schelet uman. Celelalte oase sunt de animal și provin de la specii diferite. Unele fragmente osoase, arse și lucioase, sunt interpretate ca fiind resturi de la ospățul funerar. Dintre cei 8 dinți, unul a aparținut unui rumegător, probabil cerb, iar ceilalți șapte sunt dinți omenеști. Ei provin de la un singur individ. 5 dintre ei sunt de pe arcada maxilară și 2 de pe arcada mandibulară. Dinții proveniți de pe arcada maxilară sunt: incisivul lateral central stâng, incisivul stâng, al doilea premolar drept, al doilea molar stâng și molarul de minte drept. De pe arcada mandibulară sunt păstrați incisivul lateral din dreapta și primul premolar din dreapta.

Am comparat lungimea dinților cu lungimea medie a dinților umani, determinată de H.G. Schumacher (Bratu, 1991).

Dintele	Lungimea dinților din tumulul 2 (mm)	Dimensiunile medii ale dinților umani permanenți (mm)
Incisivul central superior	24	23,3-23,5 (22,2±1,9)
Incisivul lateral superior	23,5	22 (21,5±1,8)
Premolarul II superior	20	21,0+21,8 (20,8±2,0)
Molarul II superior	19	19 (19,6±1,9)
Molarul III superior	18,6	17,5 (18,4±2,0)
Incisivul lateral inferior	24	22,1-23,5 (21,8±1,9)
Premolarul I inferior	21,3	22,1-22,5 (21,5±1,8)

Comparând lungimea totală a dinților determinați cu valorile medii, se observă că ei au o valoare apropiată de lungimea medie. La grupul frontal sunt puțin mai mari, iar la dinții laterali sunt puțin mai mici față de medie. Prin urmare lungimea dinților nu dă indicii asupra sexului individului cărui i-au aparținut. Compararea are o valoare limitată, întrucât lungimea medie a dinților este valabilă pentru populația actuală a Germaniei. Abrazia dentară corespunde vârstei de 25 de ani. Comparând dinții cu omologii din mormintele neolitice de la Parța (Muntean, 1994) și de la Foeni (Muntean, 1995) am observat că au coroane mai voluminoase decât dinții proveniți de la cele două femei de tip mediteranean din perioada neolitică.

Este posibil ca numărul fragmentelor osoase umane să fie mai mare, deoarece un număr de fragmente osoase atipice au rămas nedeterminate.

Din tumulul 1, mormântul 1 - *La Alace*, am primit spre determinare 50 de fragmente osoase, cu o lungime cuprinsă între 15 și 139 mm. Cu excepția unui fragment osos, provenit de la un animal, și a câtorva fragmente nespecifice, care n-au fost atribuite, oasele aparțin unui schelet omenesc. Toate oasele au o culoare alb-gălbui și o patimă uniformă. Suprafețele de ruptură sunt mai mult sau mai puțin netede. Pe suprafața oaselor sunt numeroase șanțuri săpate de viermi sau de rădăcinile unor plante.

Scheletul uman este reprezentat prin două fragmente craniene: un fragment din stânca unui os temporal și un fragment din calotă, probabil parietal, care are o grosime de 5 mm, la nivelul unei suturi. Sutura este dințată, cu urme de sinostozare pe fața endocraniană. Membrul superior este reprezentat prin fragmente osoase provenite din humerus, ulnă și radius. Membrul inferior este reprezentat de fragmente din coxal, femur și tibie. Două fragmente de femur sunt mai bine conservate. Jumătatea superioară a diafizei femurului drept au permis prelevarea următoarelor date metrice.

Nr. Martin		Valoarea în mm
6	Diametrul sagital al diafizei	27
7	Diametrul transversal al diafizei	25
8	Circumferința la mijlocul diafizei	84
9	Diametrul transversal în 1/3 superioară	31
10	Diametrul sagital în 1/3 superioară	21

Indicele pilastric (6/7) este de 104 și indică un pilastru slab dezvoltat. Indicele platimeric (10/9) este de 58,1 și indică un femur platimer.

După Townsley, platimeria este consecința unui efort fizic depus în adolescență. Grosimea tăbliei osoase a femurului este cuprinsă între 5,0-7,3 mm. Subtrohanterian canalul medular o cupă jumătate din grosimea diafizei. Această

situație se întâlnește în jurul vârstei de 40 de ani. Pentru determinarea sexului nu s-au găsit elemente de certitudine, dar reliefurile musculare puternic dezvoltate indică sexul masculin. Datele metrice indică un schelet gracil.

Concluzii

Fragmentele osoase determinate indică prezența unui singur individ în fiecare mormânt.

Prezența celor 7 dinți umani proveniți de pe ambele arcade dentare sunt într-o foarte bună stare de conservare. Numărul mic de oase cu linii de ruptură, situate într-o poziție neanatomică indică faptul că oasele se găsesc într-o poziție secundară.

Scheletul din tumulul 1 a aparținut unui individ, probabil de sex masculin, cu o talie mică, decedat la vârsta de 30-40 ani.

Cei 7 dinți și cele 2 falange au aparținut unui individ decedat la vârsta de 25-30 de ani. Sexul acestuia nu a putut fi stabilit.

BIBLIOGRAFIE

1. D. Bratu și colab., *Dinții umani și permanenți*, Ed. Signata SRL, 1991.
2. R. Martin, L. Saller, *Lehrbuch der Anthropologie*, Fischer Verlag, 1957.
3. I. Kiszely, *Sírok csontok, emberek*, Gondolat-Budapest, 1976.
4. M. Muntean, *Determinarea antropologică a unui schelet din perioada neolitică, provenit de la Parța - Tellul II*, în *Analele Banatului* (S.N.), III, 1994, p. 135-138.
5. M. Muntean, *Considerații antropologice asupra unor oase umane provenite din Peștera de la Românești, județul Timiș*, în *Banatica*, 13, 1995, p. 145-148.
6. M. Muntean, H. Vermeșan, C. Muntean, *Die Anthropologische Gestimmung eines des neolithischen Petrești-Kultur angehörenden Skelettes aus Foeni (Kreis Timiș)*, în *The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections*, Timișoara, 1996, p. 287-293.
7. H. Ciugudcan, *Noi contribuții la cercetarea necropolelor tumulare din Munții Trascăului și ai Bedeleului*, în *ActaMN*, XIV, 1997, p. 43-56.
8. N. Vlassa, M. Takacs, G. Lazarovici, *Mormintele tumulare din Banat și Transilvania, din perioada eneolitică târzie*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 59-78.
9. M. Meșter, *Tumul și necropole tumulare pe Valea Someșului Mic*, în *ActaMN*, 1995, p. 741-749.

ANTHROPOLOGICAL CONSIDERATIONS ON SOME BONE FRAGMENTS FROM TUMULAR ENEOLITHIC GRAVES

Summary

The bone fragments have been unearthed in Tumulus no. 2 from “Căcădari Hill” and Tumulus no. 1, located in a place called “La Alace”.

In Tumulus no. 2, 73 bone fragments and 8 teeth have been collected. Only 2 out of the 73 fragments are human phalanges, the other came from different species of animals. Some of these are glossy and display burning traces.

They are probably remnants of the funerary banquet. Out of the 8 teeth only 7 are human, belonging both to the maxillas and mandible of the same individual.

From Grave no. 1 in Tumulus no. 1 come 50 bone fragments, with a length between 15 and 139 mm. One of them is animal, some are undetermined and the others are parts of a human skeleton.

In both graves there were remnants of human skeletons, placed in secondary position.

The bones from Tumulus no. 1 belonged to a small-sized individual, probably male, 30-40 years old.

The bones and teeth from Tumulus no. 2 belonged to a 25-30 old individual, of undetermined sex.

ARIA DE FORMARE ȘI RĂSPÂNDIRE A CULTURII VERBICIOARA

Gabriel Crăciunescu

Primele materiale aparținând culturii Verbicioara au fost descoperite în 1939 la Coșoveni (Berciu, 1939) și au fost datate în epoca fierului. În 1937 I. Nestor și C.S. Nicolăescu-Plopșor au efectuat câteva sondaje la Verbicioara, dar rezultatele nu au fost publicate.

Noțiunea de “cultură Verbicioara” apare în literatura de specialitate în urma săpăturilor executate în anul 1949 la Verbicioara de un colectiv condus de D. Berciu, urmate de altele în anii 1950-1951-1954 și continuate în 1957. În urma acestor cercetări a fost stabilită apartenența noii culturi la epoca bronzului (Berciu, 1952) și aria de răspândire, care cuprindea Oltenia, vestul Munteniei, Banatul și nord-vestul Bulgariei (Berciu, 1961a). D. Berciu precizează cu această ocazie că cultura Verbicioara se formează în vestul și sud-vestul Olteniei.

În monografia dedicată culturii Verbicioara (Berciu, 1961b) autorul discută despre locul și modul de formare al acesteia. El ajunge la concluzia că Banatul iugoslav și românesc, nordul Serbiei și nord-vestul Bulgariei este spațiul de formare al culturii în discuție care, înaintea dezvoltării ei propriu-zise, se va răspândi și în Oltenia.

Problema locului de formare și a ariei de răspândire a culturii Verbicioara intră într-o nouă fază o dată cu descoperirea, la Visag, în Banat, a 30 de grupe de cioburi păstrate mai mult fragmentar și reprezentând resturile unor morminte de incinerare. Această ceramică are un decor incizat, împuns sau apăsător, realizat cu măturica, dar mai ales cu un instrument asemănător pieptenului (Dumitrescu, Statran, 1967). O primă opinie legată de aceste materiale este exprimată de Vl. Dumitrescu care le atribuie culturii Verbicioara (Dumitrescu, 1961). Câțiva ani mai târziu autorii (Dumitrescu, Statran, 1967) precizează că necropola de la Visag se situează în prima jumătate a evoluției destul de lungi a culturii Verbicioara și concluzionează că aceasta s-a format în Banat.

S. Morintz reia problema răspândirii și originii culturii în discuție. El extinde arealul stabilit de D. Berciu și la localitățile Vrșac și Vatina din Voivodina unde consideră că au existat puternice interferențe între culturile Vatina și Verbicioara.

N. Tasić, vorbind despre cultura Verbicioara din Banatul sârbesc, ilustrează textul cu vase ce au forma și decorul de factură Vatina (Tasić, 1974). Reluând

problema, Tasić consideră că locul de formare al culturii Verbicioara este Banatul sârbesc și românesc (Tasić, 1984). Pe harta ce însoțește acest material, arealul culturii Verbicioara suprapune o parte din spațiu în care se dezvoltă cultura Vatina. De data aceasta autorul sesizează mult mai bine materialele de factură Verbicioara, ilustrând faza I cu ceramică de la Verbicioara, Locusteni, Kladovo și Visag, faza a II-a cu ceramică de la Verbicioara și Kladovo, iar faza a III-a, cu materialele de la Vršac-Crvenka și Vatina.

Presiunea spre vest exercitată de grupurile Glina și Schneckenberg va duce la desființarea cercului cultural Coțofeni (Roman, 1982), moment ce marchează sfârșitul perioadei de tranziție și începutul epocii bronzului, făcând ca cel puțin două treimi din teritoriul României să intre în această epocă. Extinderea culturii Glina spre vest va duce și la înlăturarea culturilor Kostolac și Vuèedol (Roman, 1984) și apariția unui stil nou în ceramică.

În sens invers, vest-est, se înregistrează o altă mișcare, Glockenbecher, care probabil, a impus în avangardă moda ceramicii cu ornament sub formă de fagure (sau textil) ce, treptat, se extinde cuprinzând nordul și nord-estul Ungariei, estul Slovaciei, nord-vestul României, Banatul și Oltenia (Roman, 1988). Această ceramică, cu impresiuni sub formă de fagure (sau textil), caracterizează așezările mai noi decât cele ale culturii Glina și mai vechi decât cele ale culturii Verbicioara din Oltenia, din zona Porților de Fier și din Banat și este documentată printr-o serie de descoperiri: Gornea-Vodneac (Boroneant, 1971), Ostrovul Corbului (Roman, 1987), Ocnele Mari-Zdup, Orlești (Petre, 1988) și Foeni (Gogâltan, 1995). În afara acestui decor, în punctele amintite mai sus, apare și o ceramică decorată cu măturica, despre care K. Horedt afirma că aceasta stă la baza culturilor Bronzului mijlociu din Transilvania (Horedt, 1967). Pentru P. Roman, orizontul cu ceramică ornamentată cu măturica (Besenstrichverzierung) poate forma etapa a III-a a Bronzului timpuriu din România și reprezintă o bază viguroasă pe care se vor altoi culturile Tei, Verbicioara, Periam, Otomani propriu-zise și Wietenberg (Roman, 1985). Acest orizont cronologic, aparent uniform, ce cuprinde un teritoriu vast, printr-un proces de regionalizare culturală va duce la apariția culturilor Bronzului "clasic" în vestul României și Oltenia.

Revenind asupra descoperirilor din Banatul românesc de la Visag, Băile Herculane, Moldova Veche etc., acestea reprezintă momente locale ale dezvoltării, pe baza aspectului Gornea-Orlești și care în ultima vreme au început a fi încadrate din punct de vedere cultural, în funcție de realitățile din Banat.

În Oltenia, materialele Verbicioara apar în număr mult mai mare și pot fi atribuite destul de ușor celor cinci faze stabilite de prof. D. Berciu. Chiar dacă descoperirile publicate din stațiunea eponimă nu ne lasă să bănuim componenta Gornea-Orlești, la baza culturii Verbicioara se află aspectul cultural menționat mai înainte. La est de Porțile de Fier au fost făcute mai multe descoperiri, în cea mai mare parte sistematice, care demonstrează acoperirea întregii provincii de către aspectul Gornea-Orlești, pe de o parte, dar și existența unor stațiuni din prima

fază a culturii Verbicioara în care se mai păstrează câteva elemente de cultură materială de tip Gornea-Orlești. Stațiuni din această ultimă categorie întâlnim în jud. Dolj la Oradea - *Țupuroaie*, Cârcea - *Viaduct*, Locusteni - *Predești* (Nica, 1996), în nord-estul Olteniei la Ocnele Mari - *Ștrand*, Căzănești - *Săveasca* (Petre, 1995), iar în jud. Mehedinți la Dobra și în special la Rogova. Tot din această zonă amintim un vas descoperit la Breznița de Ocol, care are corpul acoperit cu un decor textil, dar are și destule elemente de factură Verbicioara (Crăciunescu, 1996).

Ceramica primei faze a culturii Verbicioara este caracterizată în special, prin decorul executat cu pieptenele. Este, probabil, motivul pentru care decorul de alt tip a fost ignorat sau, pur și simplu nu a apărut în unele stațiuni. Stațiunea eponimă Verbicioara se află în una din aceste situații.

În stațiunea arheologică de la Rogova există un singur nivel al culturii Verbicioara în care se mai păstrează câteva elemente din decorul aspectului Gornea-Orlești, imprimeul textil și decorul cu măturica. Pe acesta îl întâlnim doar pe circa șase fragmente ceramice, unele provenind din același vas. Decorul, mai puțin cunoscut pentru prima fază, este realizat din romburi înlănțuite și hașurate în interior, romburi întretăiate, ghirlande hașurate la interior, triunghiuri isoscele hașurate vertical și benzi hașurate în rețea. Triunghiurile hașurate cel mai adesea oblic, se întâlnesc în special în nordul Olteniei și sunt atribuite sfârșitului fazei I - începutului fazei a II-a culturii Verbicioara (Petre, 1995, fig. 4/6, 8, 9). Ele sunt întâlnite și în zona Porților de Fier.

Ghirlande sunt întâlnite și pe ceramica de la Cornești, dar hașurile se află în exteriorul lor (Radu, 1972, fig. 10). La fel se prezintă situația și cu ceramica din zona Porților de Fier, hașurile sunt situate în exteriorul ghirlandelor (Boroneanț, 1976, p. 18, Pl. II/2).

Romburile apar și pe un vas de la Vrșac-*Crvenka* (Tasić, 1984, Pl. XIX/4) dar modul de organizare generală a decorului diferă total de materialele de la Rogova unde această formă geometrică este fin executată, lăsând impresia că nu este incizată și ușor canelată. Motivul acesta decorativ mai apare și în zona Porților de Fier unde romburi sunt lucrate neglijent și are interiorul hașurat cu linii ferm incizate (Boroneanț, 1976, p. 18, Pl. II/5, 8, 12).

Benzile decorate prin incizie în rețea mai apar în Oltenia și la Mărcine *Săliște*, jud. Dolj (Nica, 1996, fig. 6/1), cu precizarea că la Rogova motivul acesta decorativ este mai complex datorită faptului că se asociază cu altele.

Decorul acesta mai puțin cunoscut pentru Oltenia, nu este predominant nici la Rogova, nici în altă stațiune din această provincie. Majoritatea absolută a ceramicii din această provincie și de la Rogova în special, este decorată cu binecunoscutele linii paralele incizate, dispuse vertical și, într-o măsură mai mică, oblic sau dezordonat.

Faptul că motive decorative precum romburile înlănțuite, întretăiate sau hașurate, ghirlandele și triunghiurile hașurate, se întâlnesc la un moment dat pe un

spațiu foarte mare, se datorează unui fond comun. Pe baza realităților din Oltenia acesta va avea o anumită evoluție ce va duce la formarea unei culturi, Verbicioara, care deși mai păstrează anumite elemente vechi, reprezintă totuși, altceva decât ceea ce întâlnim în Banat. Este momentul să facem precizarea că materialele din zona Porților de Fier, prin forme și decor, se aseamănă cu descoperirile Verbicioara din Oltenia și că au mai puțin elemente comune cu descoperirile de la Cornești.

Revenind la cultura Verbicioara, descoperirile de până acum au permis conturarea următoarei situații: Verbicioara I-II, 57 stațiuni (Pl. I) dintr-un total de 132 descoperiri.

În privința spațiului pe care se situează descoperirile Verbicioara în primele două faze, acesta cuprinde zona Porților de Fier, sud-vestul Olteniei, zona centrală a sudului acestei provincii și câteva descoperiri în nord-estul ei, pe raza jud. Vâlcea. Trebuie făcută mențiunea că în zona Porților de Fier punctele cu descoperiri apar pe ambele maluri, dar personal nu am văzut materialele din zona defileului, iar din Bulgaria pe hartă apare doar un punct, descoperirile fiind, desigur, mai numeroase, dar necunoscute nouă.

Deși în sud-estul și nord-vestul Olteniei nu se înregistrează cu descoperiri din primele două faze ale culturii în discuție, situație pe care o punem pe seama cercetării, considerăm că cultura Verbicioara s-a format pe spațiul delimitat de Olt, Carpații Meridionali și Balcani. De aici, în faza finală, se va extinde și la est de Olt, până la valea râului Vedea.

Lista localităților cu descoperiri din fazele I-II ale culturii Verbicioara

Almaj - 61
Barca - 49
Bistrețu (com. Devesel) - 15
Boljetin (Lepena) - 127
Breznița de Ocol - 4
Bucura (oraș Vânu Mare) - 24
Burila Mare - 14
Cârcea (com. Coșoveni) - 56
Cetate - 39
Cleanov - 43
Coțofenii din față (com. Almăj) - 62
Crivina (com. Burila Mare) - 13
Curmătură - 50
Devesel - 16
Devetaki - 122

Dobra (com. Bălăcița) - 36
Dubova (com. Plavișevita) - 1
Gârla Mare - 21
Gogoșu - 17
Gornea (com. Sichevita) - 132
Gruia - 19
Halanga (com. Izvorul Bârzii) - 6
Hajduča Vodenica - 110
Iablanița (com. Pădina) - 32
Izvoarele (com. Gruia) - 18
Kladovo - 105
Klisura - 126
Korbovo - 106
Livezile - 28
Ljubičevac - 131
Locusteni (com. Daneți) - 54
Mala Vrbica - 107
Mărăcine - 65
Movileni - 85
Nicolae Bălcescu (oraș Vânju Mare) - 23
Orodel - 42
Ostrovul Corbului (com. Hinova) - 11
Ostrovul Șimian (com. Șimian) - 8
Padea - 52
Putinei (com. Izvorul Bârzii) - 7
Pristol - 20
Prundeni - 96
Reșca - 53
Ribnica - 128
Robănești - 57
Rocșoreni (com. Dumbrava) - 31
Rogova - 25
Sălcuța - 47
Săpata - 40
Segarcea - 51
Sinești (com. Potcoava) - 87
Slasoma (com. Pădina) - 33
Tismana (com. Devesel) - 12
Ușee Porečke Reke - 129
Vajuga - 130
Verbicioara (com. Verbița) - 45
Verbița - 44

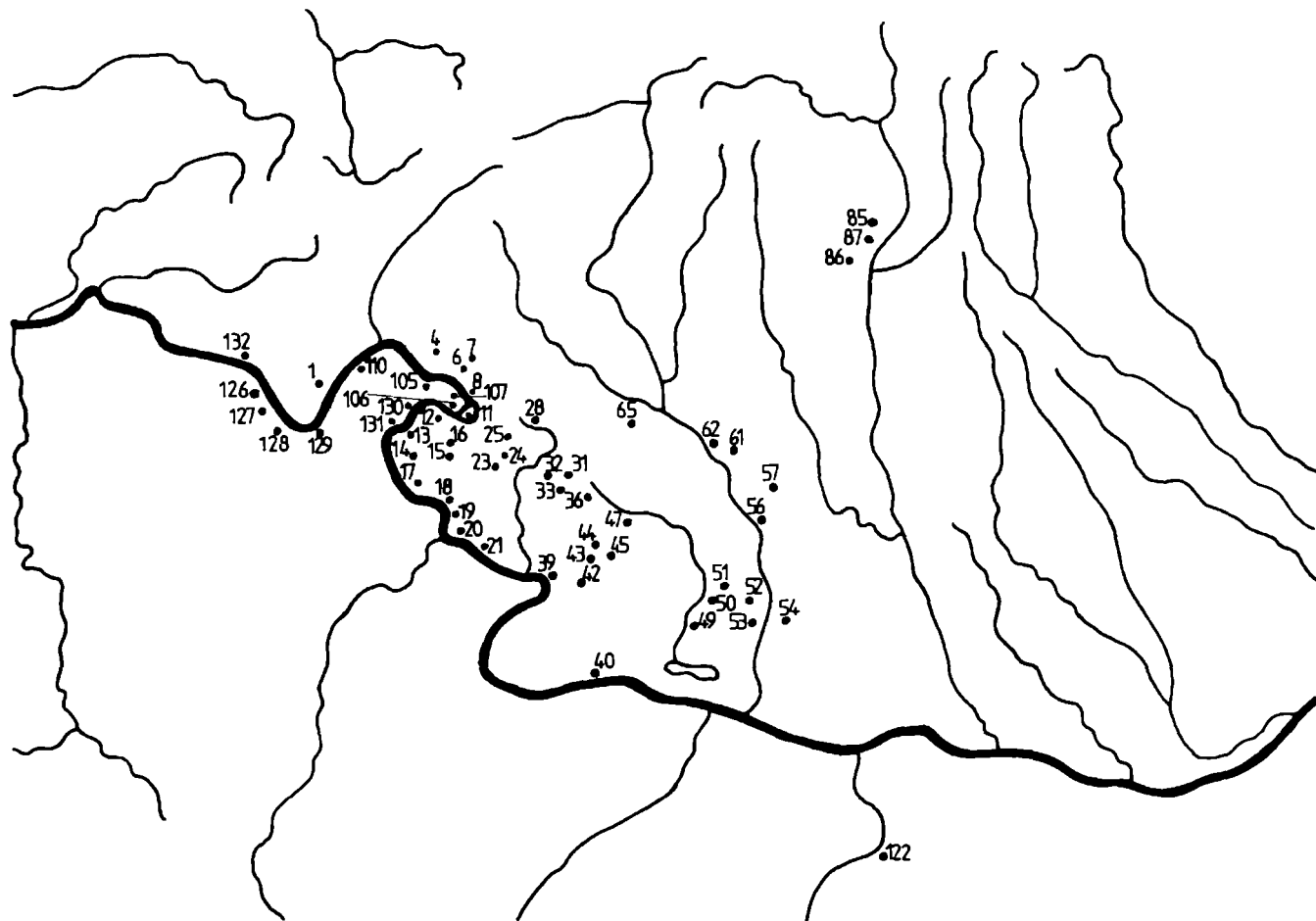
- D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939
- D. Berciu, *Şantierul Verbicioara*, în *SCIV*, 1952, p. 141-189
- D. Berciu, *Câteva probleme ale culturii Verbicioara*, în *SCIV*, XII, 1961, 2. p. 227-240
- D. Berciu, *Die Verbicioara Kultur*, în *Dacia N.S.*, 1961, p. 123-161
- V. Boroneanţ, *Descoperiri aparţinând culturii Verbicioara din Regiunea Porţilor de Fier*, în *Drobeta*, II, 1976, p. 14-29
- V. Boroneanţ, *Descoperiri aparţinând culturii Verbicioara din Regiunea Porţilor de Fier*, în *Drobeta*, II, 1976, p. 14-29
- G. Crăciunescu, *Cultura Verbicioara în judeţul Mehedinţi*, în *Drobeta*, VII, 1996, p. 35-48
- V. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, Bucureşti, 1961
- V. Dumitrescu, I. Stratan, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Visag (r. Lugoj, reg. Banat)*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 71-81
- F. GOGÂLTAN, *Die Frühe Bronzezeit im Südwesten Rumäniens, Stand der Forschung*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 55-79
- K. Horedt, *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania*, în *StCom*, Sibiu, 13, 1967, p. 137-153
- M. Jevtić, M. Vukmanović, *Late Bronze and Early Iron Age in the Danube Valley from V. Gradište down to Prahovo*, în *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C.*, Belgrad-Vršac, 1996, p. 283-293
- D. Krstić, *Obala-Korbovo. Fouilles de sondage de 1980*, în *Cahiers des Portes de Fer*, II, Belgrad, 1984, p. 104-107
- S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, I. Bucureşti, 1978
- M. Nica, *Date noi cu privire la geneza şi evoluţia culturii Verbicioara*, în *Drobeta*, VII, 1996, p. 18-34
- Gh. Petre, *Descoperiri arheologice din Oltenia privind epoca timpurie a bronzului*, în *Thraco-Dacica*, IX, 1-2, 1988, p. 137-147
- Gh. Petre, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Rm. Vâlcea, 1995
- O. Radu, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Vatina-săpăturile de la Corneşti*, jud. Timiş, în *SCIV*, 23, 1972, 2, p. 271-283
- P. Roman, *Problemele în legătură cu perioada timpurie a epocii bronzului şi începuturile culturii Otomani*, în *SCIVA*, 35, 3, 1984, p. 266-274
- P. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului "tracic" în Oltenia*, în *Thraco-Dacica*, VI, 1-2, 1985, p. 116-122
- P. Roman, *Despre istoricul cercetărilor şi stratigrafia unor aşezări din Ostrovul Corbului*, în *SCIVA*, 38, 4, 1987, p. 335-365
- P. Roman, *Aşezările epocii bronzului de la Ostrovul Corbului (judeţul Mehedinţi)*, în *Symp. Thrac.*, 6, Piatra Neamţ, 1988, p. 40-43
- N. Tasić, *Bronzano Doba*, în *Praistorija Voivodine*, Novi Sad, 1974
- N. Tasić, *Die Verbicioara-Kultur*, în *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Beograd, 1984, p. 83-92

À PROPOS DE L'ESPACE DE FORMATION ET DIFFUSION DE LA CULTURE VERBICIOARA

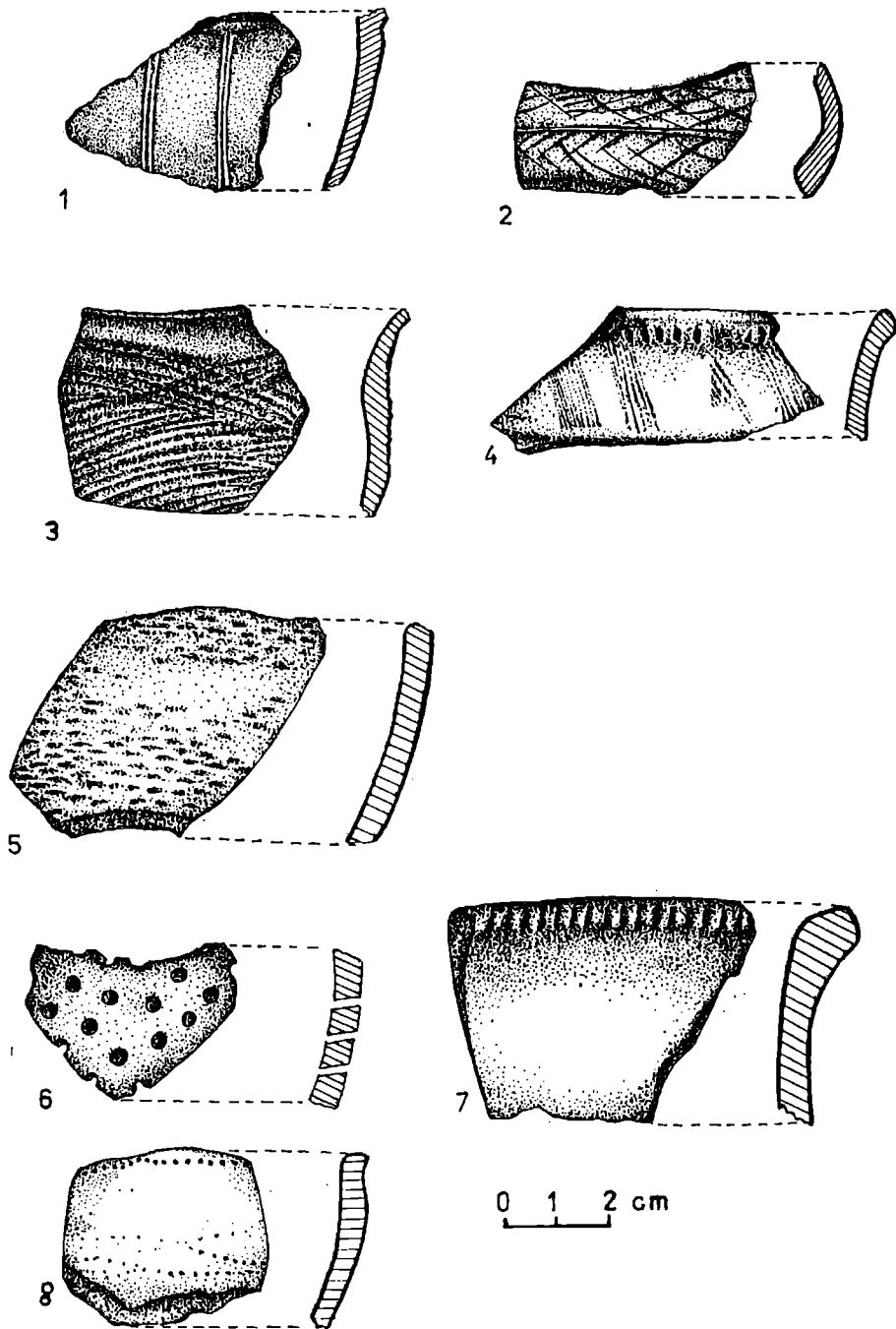
R é s u m é

L'auteur met en lumière la situation du Banat et de l'Olténie dans une phase antérieure à la formation de la culture Verbicioara et accepte l'apport de l'aspect culturel Gornea-Orlești. À partir des découvertes dans le village Rogova, dép. Mehedinți, l'auteur démontre que dans la première phase de la culture Verbicioara se conservent quelques éléments décoratifs de facture Gornea-Orlești à côté desquels on trouve certains motifs décoratifs, tels rhombes, les guirlandes et les bandes hachurées en losanges. Ces derniers-ci présentent aussi dans le Banat yougoslave et le Banat roumain, témoignent l'existence d'un fond commun dont l'évolution ultérieure - en Banat et Olténie - sera bien différente à cause des réalités locales, de manière qu'il va engendrer des cultures diverses.

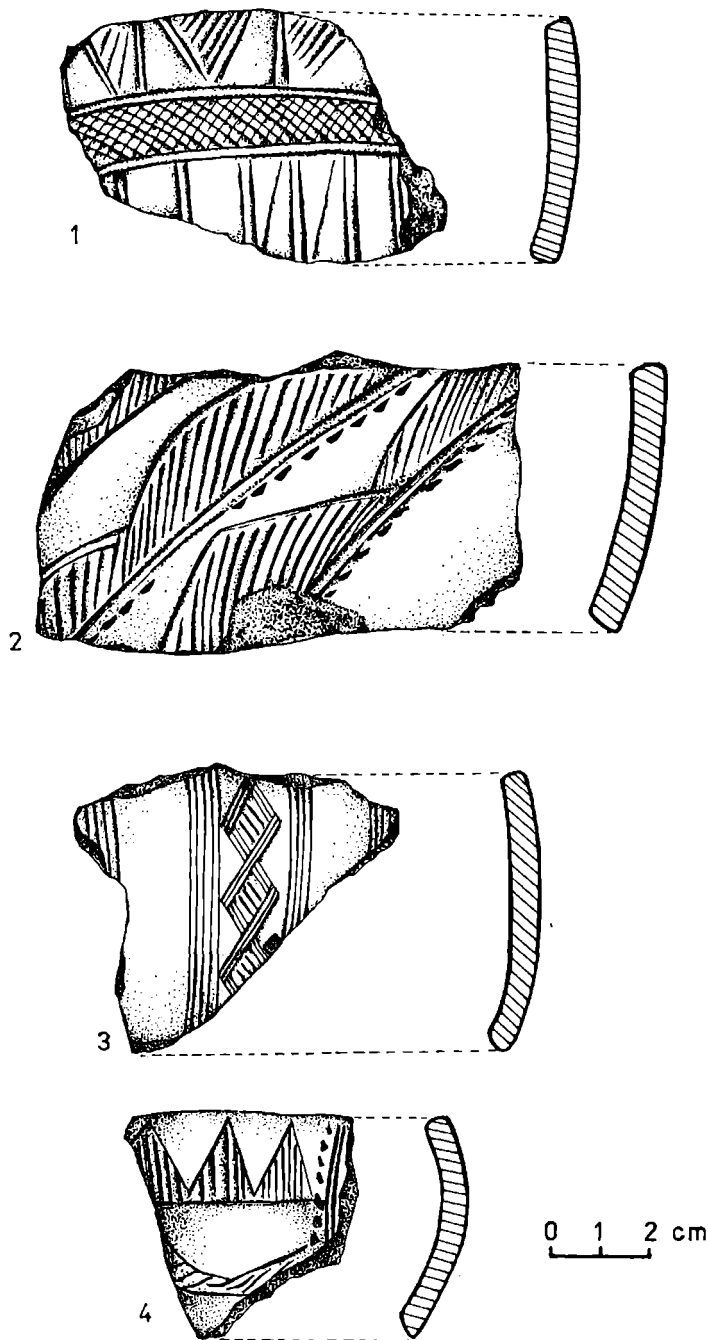
En guise de conclusion l'auteur propose comme aire de formation de la culture Verbicioara l'espace délimité par le cours de l'Olt, les Carpathes Meridionaux et les Balkans, auxquels s'ajoute la zone des Portes de Fer.

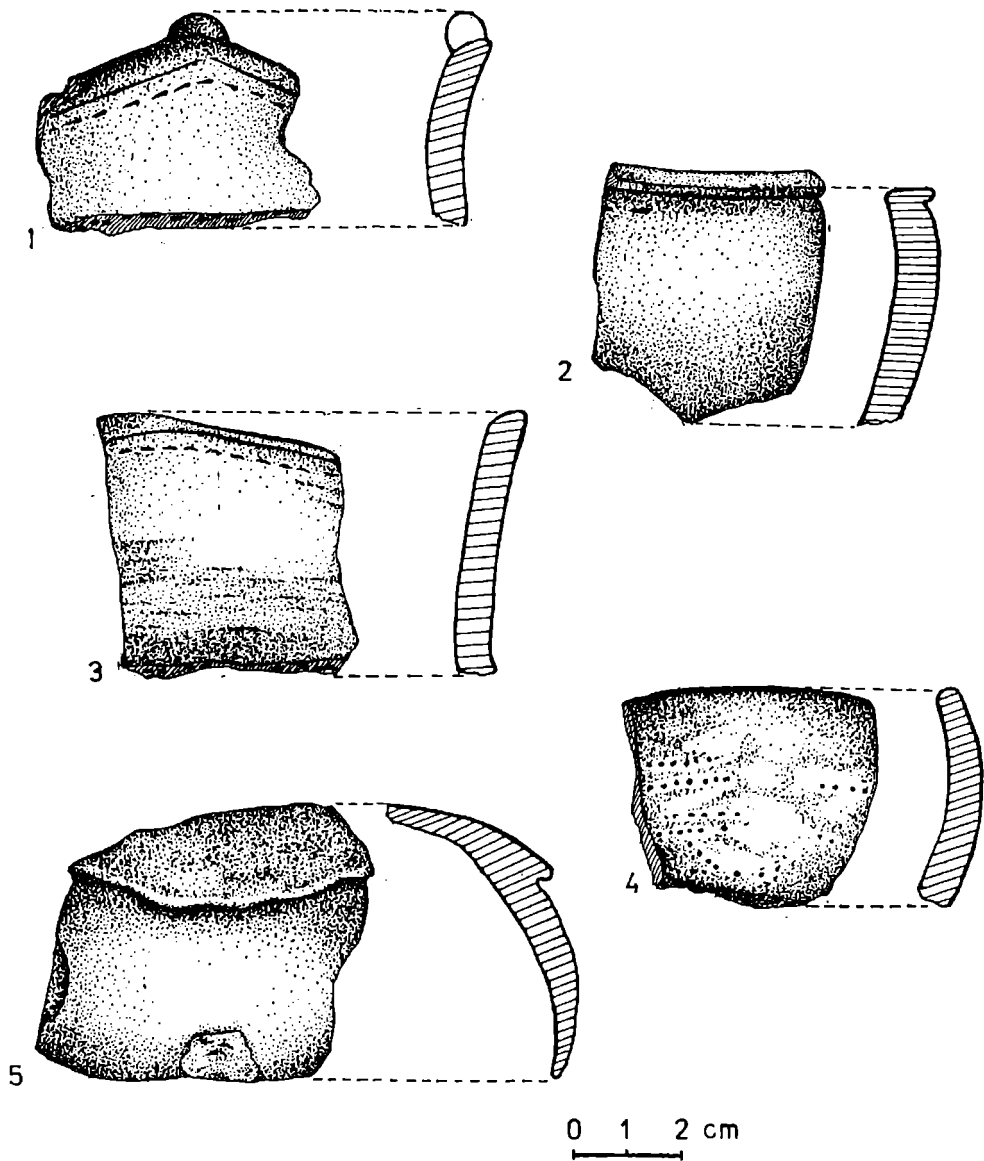
Pl. I. Harta descoperirilor aparținând culturii Verbicioara, din fazele I-II

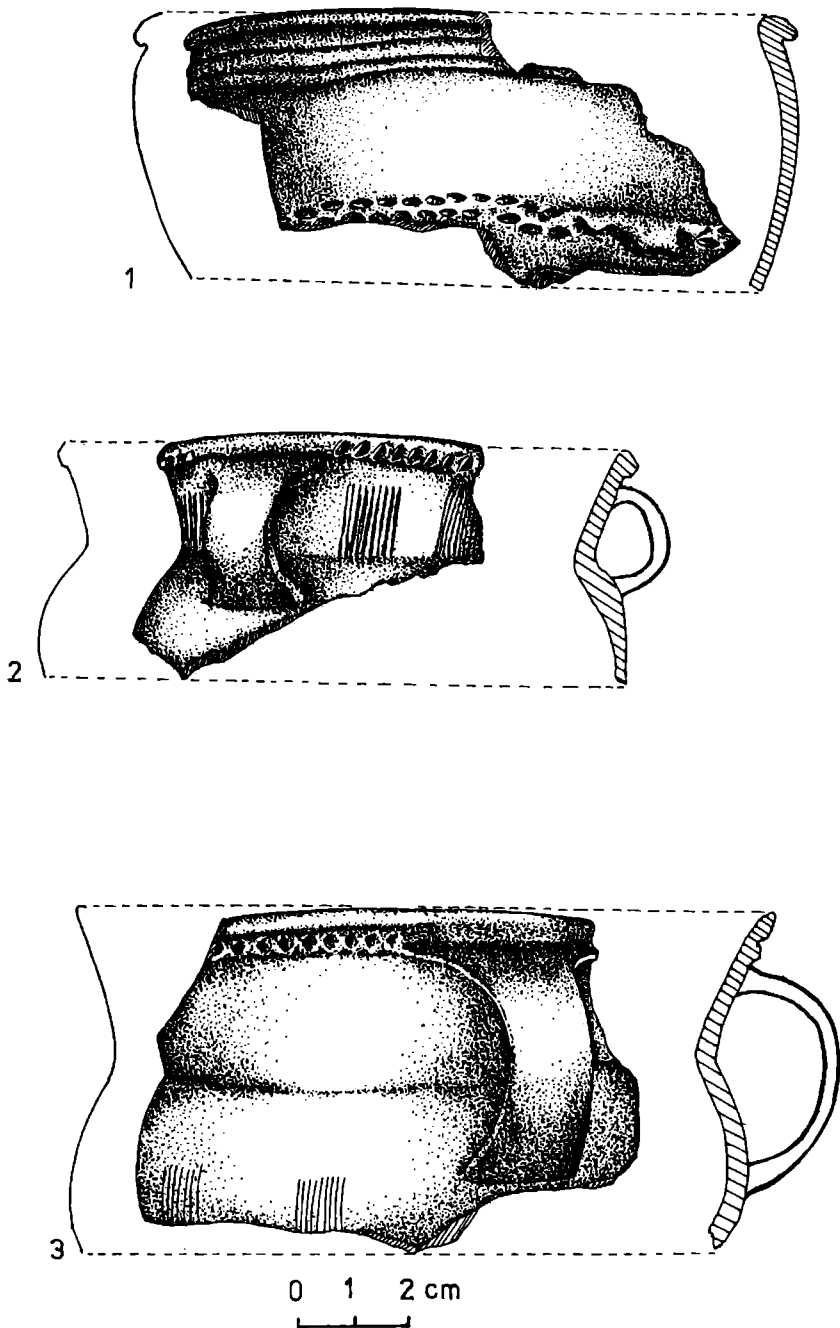
Pl. II. Ceramica de la Rogova (jud. Mehedinți)

Pl. III. Ceramica de la Rogova (jud. Mehedinți)

Pl. IV. Ceramica de la Rogova (jud. Mehedinți)

Pl. V. Ceramica de la Rogova (jud. Mehedinți)

REPERTORIUL LOCALITĂȚILOR CU DESCOPERIRI APARTINÂND GRUPULUI CULTURAL BALTA SĂRATĂ DIN EPOCA BRONZULUI

Petru Rogoza

În momentul de față, cunoaștem în Banat următoarele descoperiri ce pot fi atribuite grupului cultural Balta Sărată:

1. *Balta Sărată*¹ (or. Caransebeș, jud. Caraș-Severin, Pl. I, nr. 1).

În punctul *Câmpul lui Poșta* (Pl. II/a, IV/a), situat la cca. 1 km sud-est de CPL Caransebeș, pe cea de-a doua terasă a râului Timiș, unde cercetările arheologice au surprins nivele de locuire din neolitic până în perioada prefeudală, a fost identificată o așezare și, probabil, o necropolă de incinerare. Acolo au fost trasate trei secțiuni, în care s-au găsit fragmente ceramice din faza a II-a a grupului cultural Balta Sărată și un *Lockenring* din aur. Materialul se află la muzeul din Caransebeș.

2. *Iaz*² (com. Obreja, jud. Caraș-Severin, Pl. I, nr. 2).

a) În punctul *Dâmb* (Pl. III), situat pe terasa a doua a Timișului în apropierea confluenței cu Bistra, unde cercetările arheologice au scos la iveală nivele de locuire începând din neolitic până în epoca romană, au fost trasate 2 secțiuni și 5 casete, din care au fost recoltate fragmente ceramice din faza I-a și a II-a a grupului cultural Balta Sărată. La cca. 250 m sud-vest de acest punct, pe terasa întâia a Timișului, cu ocazia săpării unor canale de desecare, au fost identificate câteva bordeie în malul canalelor, care au furnizat fragmente ceramice din faza a II-a a grupului cultural Balta Sărată. Materialul arheologic se află la muzeul din Caransebeș.

b) *Țigănași*³, fragmente ceramice aparținând grupului cultural Balta Sărată, faza a II-a.

3. *Valea Timișului*⁴ (com. Buchin, jud. Caraș-Severin, Pl. I, nr. 3).

Punctul *Rovină* (Pl. IV/a) este situat la cca. 8 km spre sud de Caransebeș, în hotarul cu comuna Buchin (la 2 km spre nord și 1 km spre nord-vest), pe terasa

a doua a Timișului (Pl. V/b). Au fost executate aici mai multe secțiuni⁵ care au relevat existența a două faze delimitate de prezența a două complexe de locuire din epoca bronzului, respectiv o locuință de mari dimensiuni (L_1), cu ceramică din faza a II-a, care suprapune groapa unui bordei (B_1) cu material ceramic din faza I. Tot aici, cercetările arheologice au dus la identificarea a două urne⁶ cu urme de ardere secundară (aproape vitrificate), conținând oase incinerate⁷, care constituie probabil dovada existenței unei necropole de incinerare. Nivelul de locuire aparținând grupului cultural în discuție este suprapus de un nivel Basarabi. Materialul arheologic se află la muzeul din Reșița.

4. *Visag*⁸ (com. Victor Vlad Delamarina, jud. Timiș, Pl. I, nr. 4)

În hotarul satului, în punctul *Brük*, a fost cercetată o necropolă cu 30 de morminte de incinerare aparținând Bronzului timpuriu. Ceramica a fost atribuită inițial culturii Verbicioara iar mai apoi fazei I a grupului cultural Balta Sărată. Considerăm că materialul arheologic aflat la muzeul din Lugoj trebuie studiat în întregime, pentru a face încadrări cronologice și tipologice mai fine. Materialul ceramic corespunde în parte celui de la Valea Timișului, nivelul I (faza I). În urma unor periegeze efectuate în zona punctului topometric, la cca. 1 km spre nord de sat⁹ (Pl. VII/d), au fost găsite fragmente ceramice asemănătoare cu cele ale grupului cultural Balta Sărată. Materialul arheologic se află la muzeele din Timișoara și Lugoj.

5. *Susani*¹⁰ (com. Traian Vuia, jud. Timiș, Pl. I, nr. 5).

În punctul *Deluș*, aflat în apropierea punctului *Grămurada lui Ticu* (Pl. IV/b), au fost culese de pe sol și din mantaua tumulului cercetat fragmente ceramice atribuite fazei a III-a a grupului cultural Balta Sărată. Materialul arheologic se află la muzeul din Lugoj.

6. *Sacu*¹¹ (jud. Caraș-Severin, Pl. I, nr. 6).

În punctul *Țărinioara – Pelcea*, (Ferma Horticolă), amplasat pe terasa I a a Timișului (Pl. VI) au fost găsite, în cele 12 secțiuni și 2 casete excavate, fragmente ceramice atribuite fazei a III-a a grupului. Acest nivel este suprapus de un altul, atribuit culturii Basarabi. Materialul se află la muzeele din Caransebeș și Reșița.

7. *Var*¹² (com. Obreja, Jud. Caraș-Severin, Pl. I, nr. 7).

În hotarul satului spre Iaz, în punctul *La Dos*, (Pl. VIII), la cca. 1 km spre nord de Var, au fost trasate 8 secțiuni și 3 casete, în care a fost identificat un nivel de locuire aparținând fazei a II-a a grupului cultural Balta Sărată, suprapus de un nivel hallstattian timpuriu. Materialul arheologic se află la muzeul din Caransebeș.

8. *Ciuta*¹³ (com. Obreja, jud. Craș-Severin, Pl. I, nr. 8)

În zona grajdurilor fostului CAP, în stânga drumului Maciova, spre nord de sat, (Pl. V/a) a fost executată o secțiune care a surprins un nivel de locuire din faza a II-a a grupului Balta Sărată, suprapus de un nivel hallstattian timpuriu. Materialul arheologic se află la muzeul din Reșița.

9. *Ictar – Budinți*¹⁴ (com. Topolovău Mare, jud. Timiș, Pl. I, nr. 9).

În punctul *Izlaz*, în hotarul de nord-est al satului, au fost recoltate fragmente ceramice din faza a II-a a grupului Balta Sărată. Material în muzeul din Lugoj.

10. *Lugoj*¹⁵ (jud. Timiș, Pl. I, nr. 10).

Din stânga drumului spre Deva, în apropierea stației de benzină, (Pl. II/b), provin fragmente ceramice atribuite fazei a II-a. Material în Muzeul Banatului din Timișoara.

11. *Victor Vlad Delamarina*¹⁶ (jud. Timiș, Pl. I, nr. 11).

Din punctul *La Biserică* (Pl. VII/b) provin fragmente ceramice de tip Balta Sărată, faza II. Materialul arheologic se află la Muzeul banatului.

12. *Silagiu*¹⁷ (or. Buziaș, jud. Timiș, Pl. I, nr. 12).

În punctul *Pârpora* (Pl. IV/c) apar fragmente ceramice atribuite fazei I-a a grupului cultural Baltat Sărată. Materialul arheologic se află în colecția lui Octavian Sfetcu din Buziaș.

13. *Românești*¹⁸ (com. Tomești, jud. Timiș, Pl. I, nr. 13).

În *Peștera cu Apă – 2273/1* (Pl. VII/a) au fost efectuate cercetări arheologice, fiind identificate urme de locuire post – paleolitice¹⁹, ale culturii Tiszapolgar și orizontului cu toarte pastilate²⁰, ale culturii Coțofeni²¹ și, mai recent, urme din epoca bronzului (faza a IV-a a grupului cultural Balta Sărată), Hallstatt-ul timpuriu și mijlociu și Latene²². Descoperirile de aici par a indica existența unei necropole de înhumăție din perioada de tranziție spre epoca bronzului²³. Materialul arheologic se află la muzeele din Lugoj și Timișoara.

14. *Buchin*²⁴ (jud. Caraș-Severin, Pl. I, nr. 14).

În punctul *Sat Bătrân*, la cca. 500 m vest pe malul stâng al Timișului (Pl. IV/a), au fost identificate fragmente ceramice de tip Balta Sărată, faza II. Material în muzeul din Caransebeș.

15. *Jabăr*²⁵ (com. Boldur, jud. Timiș, Pl. I, nr. 15).

A fost identificată o așezare din faza a II-a în hotarul de sud-est al satului. Materialul arheologic se află în muzeul din Lugoj.

16. *Păltiniș*²⁶ (jud. Caraș-Severin, Pl. I, nr. 16).

În punctul *Toplița* (Pl. VII/c) s-a identificat o așezare Balta Sărată din faza a II-a. Din același loc provin fragmente ceramice neolitice (cultura Vinča) și hallstattiene timpurii. Materialul arheologic se află la muzeul din Caransebeș.

17. *Ilova*²⁷ (com. Slatina-Timiș, jud. Caraș-Severin, Pl. I, nr. 17).

A fost identificată o așezare Balta Sărată în punctul *Șesul cu spini*.

18. *Jupa*²⁸ (or. Caransebeș, jud. Caraș-Severin, Pl. I, nr. 18).

Pe terasa a II-a a Timișului, în dreptul benzinăriei *Theo & Mary* de pe DN 6, între șosea și râu, s-au găsit fragmente ceramice de tip Balta Sărată, faza a II-a.

În ceea ce privește tipurile de așezări, acestea erau situate pe terasele râurilor Timiș, Bega și Bistra și ale afluenților acestora și nu erau fortificate; doar o singură așezare este amplasată într-o peșteră și anume cea de la Românești. Tot astfel, o singură așezare este amplasată pe deal (Lugoj).

Nu au fost cercetate necropole, dar au apărut indicii despre existența lor la Visag și Caransebeș - *Balta Sărată*²⁹, cărora li se adaugă cele două morminte de incinerare în urnă de la Valea Timișului³⁰. Datorită actualului stadiu de cercetare, nu ne putem pronunța asupra ritului funerar, pe care-l bănuim a fi cel al incinerării, asemănător celui din culturile învecinate geografic și sincrone cronologic și, cu atât mai puțin, nu cunoaștem ritualul purtătorilor acestui grup cultural. Rămâne un deziderat al cercetărilor viitoare identificarea și cercetarea arheologică a unor necropole aparținând grupului cultural Balta Sărată, încadrat din punct de vedere cronologic în Br A₂ - Br D.

NOTE

1. R. Petrovsky, M. Gumă, în *StComC, InMemCD*, 1979, p. 56-58, fig. 1, pl. I-VII; R. Petrovsky, în *Banatica*, 3, 1975, p. 366; M. Gumă, în *StComC*, II, 1977, p. 260.

2. R. Petrovsky, M. Gumă, *op.cit.*, p. 58, pl. VIII-XVII; R. Petrovsky, în *Banatica*, 4, 1977, p. 437-438; idem, în *Tibiscus*, V, 1978, p. 77 și urm.; Gh. Lazarovici, în *Cultura Vinča* ..., 1991, p. 85; F. Gogâltan, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 60.

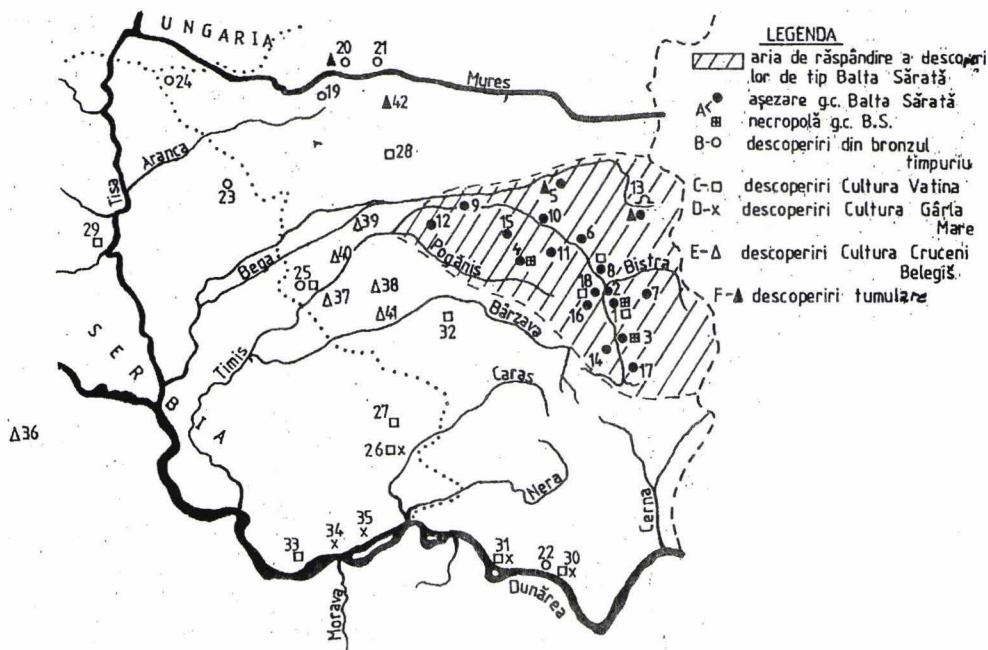
3. Informație amabilă M. Gumă.

4. R. Petrovsky, M. Gumă, *op.cit.*, p.61-67, pl. XVII-XXXVI.
5. Cercetarea arheologică a fost încheiată, urmând ca monografia aşezării să fie elaborată de M. Gumă şi C. Săcărin.
6. Informaţie amabilă M. Gumă.
7. Material în cercetare.
8. I. Stratan, în *MCA*, VII, 1961, p. 165; D. Berciu, în *Dacia NS*, V, 1961, p. 124-125, 154; V. Dumitrescu, I. Stratan, în *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 71-78; R. Petrovsky, M. Gumă, *op.cit.*, p. 56, 66-68, pl. XXXVI, iar pentru aşezare informaţie amabilă F. Draşovean.
9. Informaţie amabilă F. Draşovean.
10. I. Stratan, A. Vulpe, în *PZ*, 52, 1, 1977, p. 30-31, pl. 27/4-26, 28/1-17; R. Petrovsky, M. Gumă, *op.cit.*, p. 67; F. Gogâltan, *op.cit.*, p. 60.
11. P. Rogozea, în *Tibiscum*, VII, 1988, p. 273; idem, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, Bucureşti, 1995, p. 89-98.
12. O. Popescu, P. Rogozea, Z. Pinter, A. Ardeţ, în *Tibiscum*, VII, 1988, p. 269.
13. R. Petrovsky, în *StComC*, IV, 1982, p. 324.
14. M.S. Petrescu, în *Tibiscum*, VI, 1986, p. 211-217, pl. I-III.
15. Informaţie amabilă F. Draşovean.
16. Informaţie amabilă F. Draşovean.
17. Gh. Lazarovici, O. Sfetcu, în *Banatica*, 10, 1990, p. 53-54, fig. 5/5-11.
18. P. Rogozea, în *SympAlbaIulia, BiblMA*, I, 1994, p. 155-166.
19. F. Mogoşanu, I. Stratan, în *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 335-343; M. Bitiri, I. Cărciumaru, în *SCIVA*, 32, I, 1981, p. 3-19; F. Draşovean, în *Cultura Vinča ...*, 1991, p. 60-61.
20. M. Roska, *ErdRep*, I, 1942, p. 240, 316, fig. 1; M. Moga, în *Studii*, I, 1949, p. 95-97; idem, în *RevMuz*, 3, 1, 1964, p. 295; I. Bognár-Kutzián, *Tiszápolgar ...*, 1972, p. 83, n. 232; E. Comşa, în *MFME*, 2, 1969, P. 37, NR. 14; P. Roman, în *Dacia N.S.*, XV, 1971, p. 83 şi urm.; idem, în *Banatica*, 2, 1973, p. 57-77; Gh. Lazarovici, în *Banatica*, 1, 1971, p. 17-60; idem, în *Tibiscum*, IV, 1975, p. 22, 25, nr. 30, fig. 2/1-8; idem, în *Banatica*, 3, 1975, p. 7-24; idem, în *Istraživanja*, 5, 1976, p. 77 şi urm.; idem, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 206, nr. 73; idem, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 16, nr. 103; A. Oprinescu, în *Banatica*, 4, 1981, p. 44-50; Z. Kalmar, A. Oprinescu, în *Tibiscum*, VI, 1986, p. 203; P. Rogozea, în *Banatica*, 9, 1987, p. 355, 361; M. Moroz-Pop, în *Banatica*, 8, 1983, p. 477.
21. M. Roska, *op.cit.*, p. 240, 316, fig. 1; M. Moga, *op.cit.*, p. 95-96; P. Roman, în *Dacia N.S.*, XV, 1971, p. 83-94; idem, *Cultura Coşofeni*, 1976, p. 14 şi urm., nr. 93, pl. 1, 3, 13-14, 17/3, 18, 19/7, 20, 35/13-15, 37-38, 39/4,6,16, 40, 41/9, 43/12, 44-45, 47/7,9, 105/1-17, 106/1-16, 107/1-15, 108/1-12, 118; idem, în *Istraživanja*, 5, 1076, p. 143-148, fig. 4/11; idem, în *SCIVA*, 32, I, 1981, p. 21-42; M. Gumă, C. Săcărin, în *Banatica*, 6, 1981, p. 64-65.
22. Materialul arheologic va fi prelucrat de M. Gumă şi respectiv F. Medeleş.
23. M. Muntean, în *Banatica*, 12, 1, 1995, p. 145-148.
24. R. Petrovsky, P. Rogozea, I. Munteanu, în *StComC*, V, 1982, p. 323.
25. Informaţie amabilă M.S. Petrescu.
26. P. Rogozea, în *Banatica*, 7, 1987, p. 141, pl. I/1.
27. M. Gumă, în *Banatica*, 7, 1983, p. 69-70, nr. 14.
28. Material arheologic inedit P. Rogozea.
29. R. Petrovsky, M. Gumă, *op.cit.*, p. 57, 67; F. Medeleş, în *ActaMN*, 32, 1, 1995, p. 289.
30. Informaţie amabilă M. Gumă.

THE BALTA SĂRATĂ TYPE FINDS FROM BANAT

S u m m a r y

Archaeological investigations in the last decades have individualized a new Bronze Age cultural group, called Balta Sărată. The earliest manifestations of this group can be assigned to Br A₂ and the latest to Br D. The spreading area covers the central and north-eastern part of Banat, where 18 unfortified settlements have been so far identified.

HARTA CU PRINCIPALELE DESCOPERIRI DIN EPOCA BRONZULUI DIN BANAT
ȘI ÎN ACEST CONTEXT CELE APARTINÂND G.C. BALTA SĂRATĂ

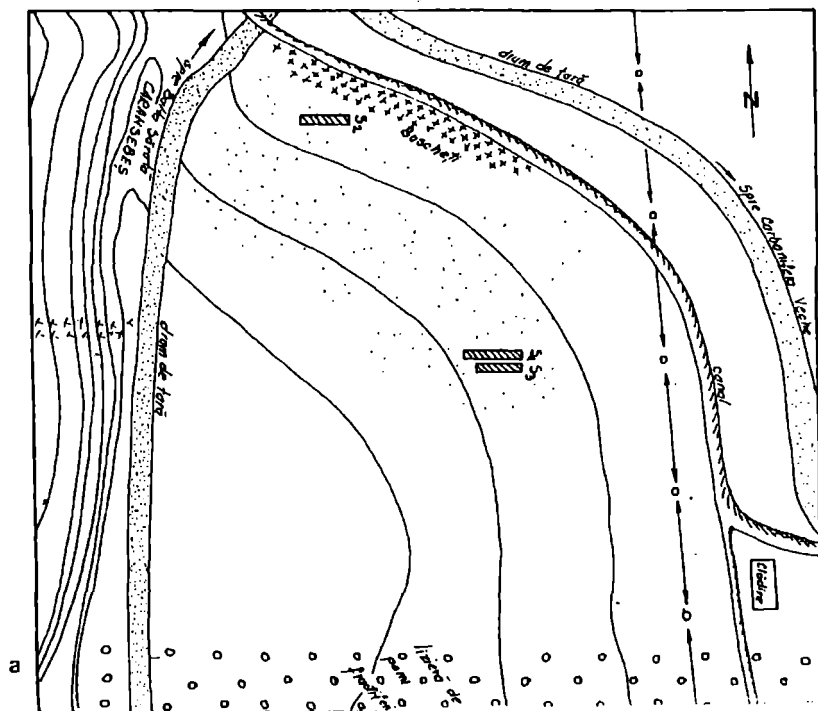
1. Balta Sărată
2. Iaz
3. Valea Timișului
4. Visag
5. Susani
6. Săcu
7. Var
8. Ciuta
9. Ictar Budinți
10. Lugoj
11. Victor Vlad Delamarina
12. Silagiu
13. Românești
14. Buchin
15. Jabăr
16. Păltiniș
17. Ilova
18. Jupa

- (B) Bronz timpuriu**
19. Periam
 20. Pecica
 21. Semlac
 22. Gornea
 23. Mokrin
 24. Beba Veche
 25. Foieni
- (C) Cultura Vatina**
26. Vatina
 27. Vrsac
 28. Cornești
 29. Moșorin
 30. Liubcova
 31. Moldova Veche
 32. Bocșa
 33. Pancevo - Omoljica

- (D) Cultura Zuto-Brdo - Gârla Mare**
34. Dubovac
 35. Duplajja
- (E) Cultura Crucești Belegiș**
36. Belegiș
 37. Crucești
 38. Bobda
 39. Timișoara
 40. Peciu Nou
 41. Voiteni
- (F) Cultura mormintelor tumulare**
42. Felnac
 43. Pecica

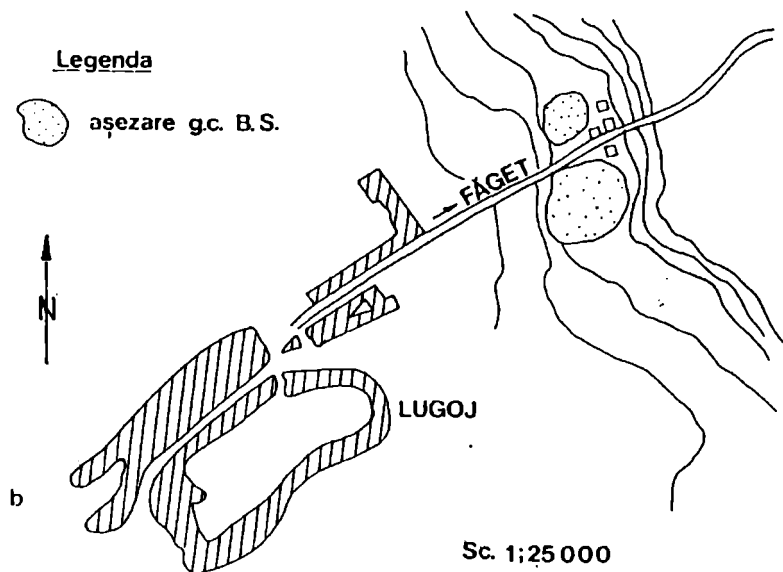
Pl. I. Harta cu principalele descoperiri de epoca bronzului din Banat.

BALTA SĂRATĂ

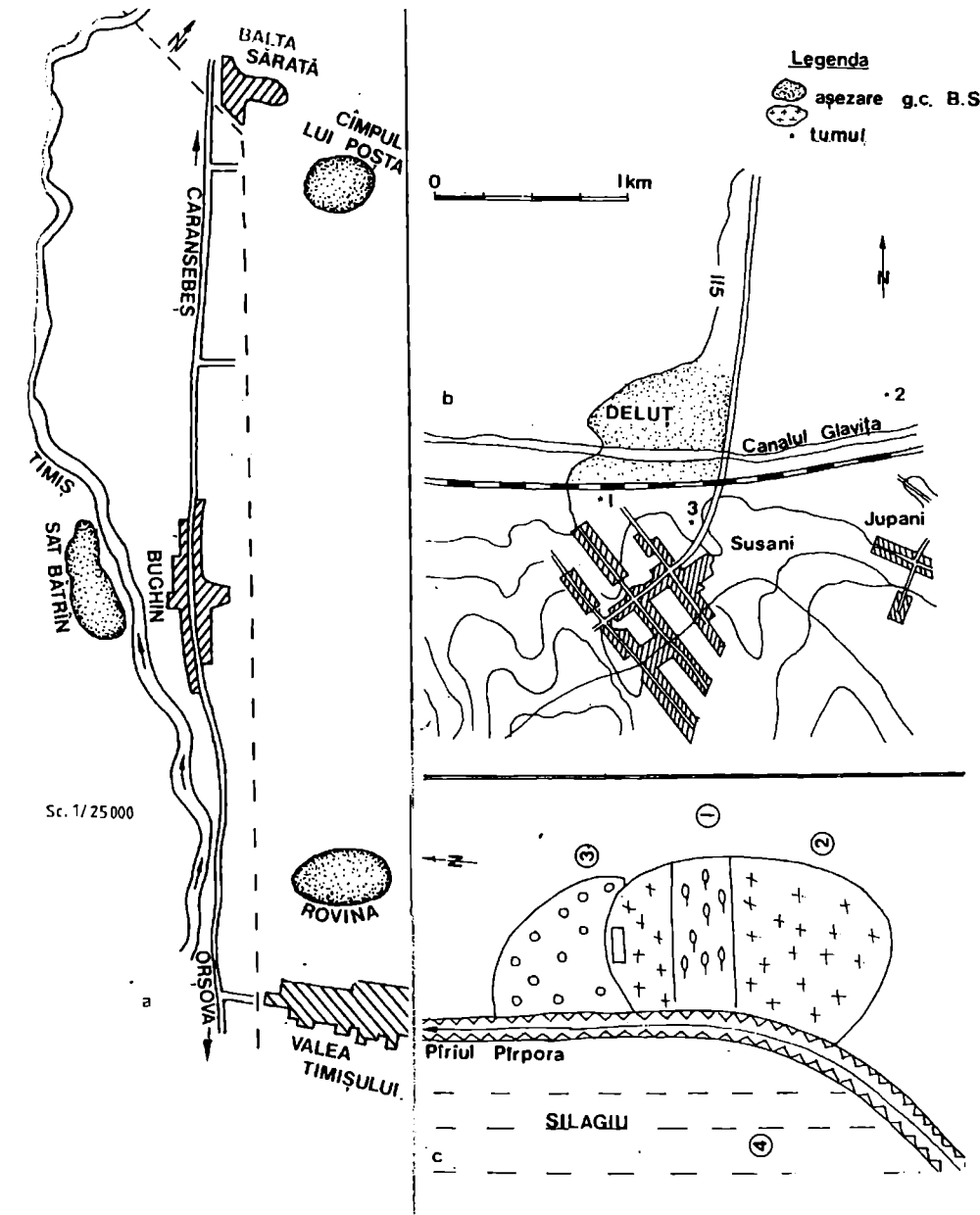
Legenda

 așezare g.c. B.S.

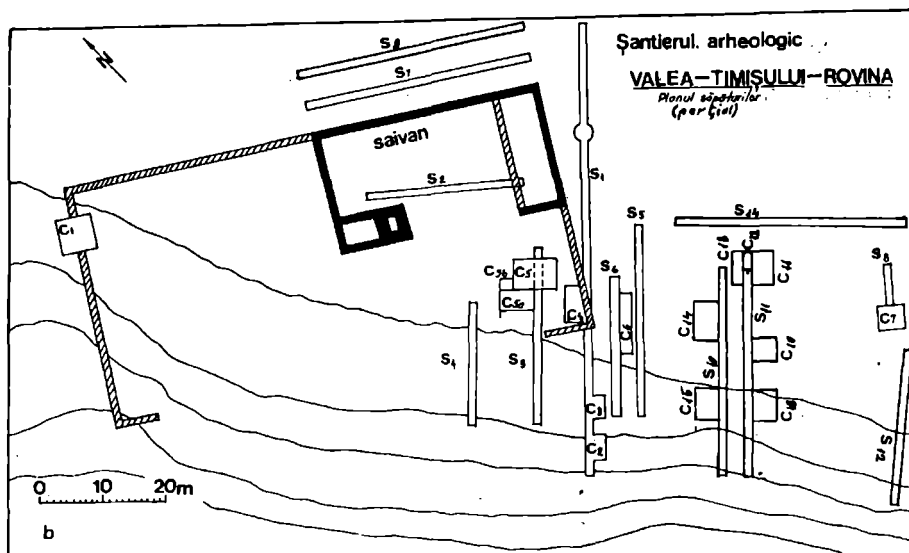
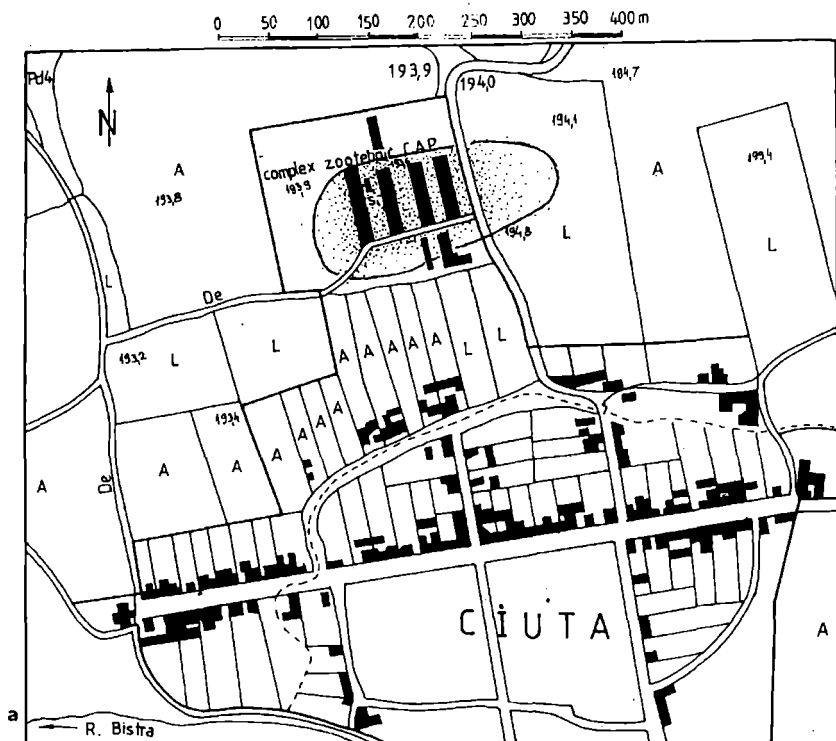

Sc. 1:25 000

Pl. II. Amplasarea așezărilor aparținând grupului cultural Balta Sărata de la:
a – Caransebeș - Balta Sărata; b – Lugoj.

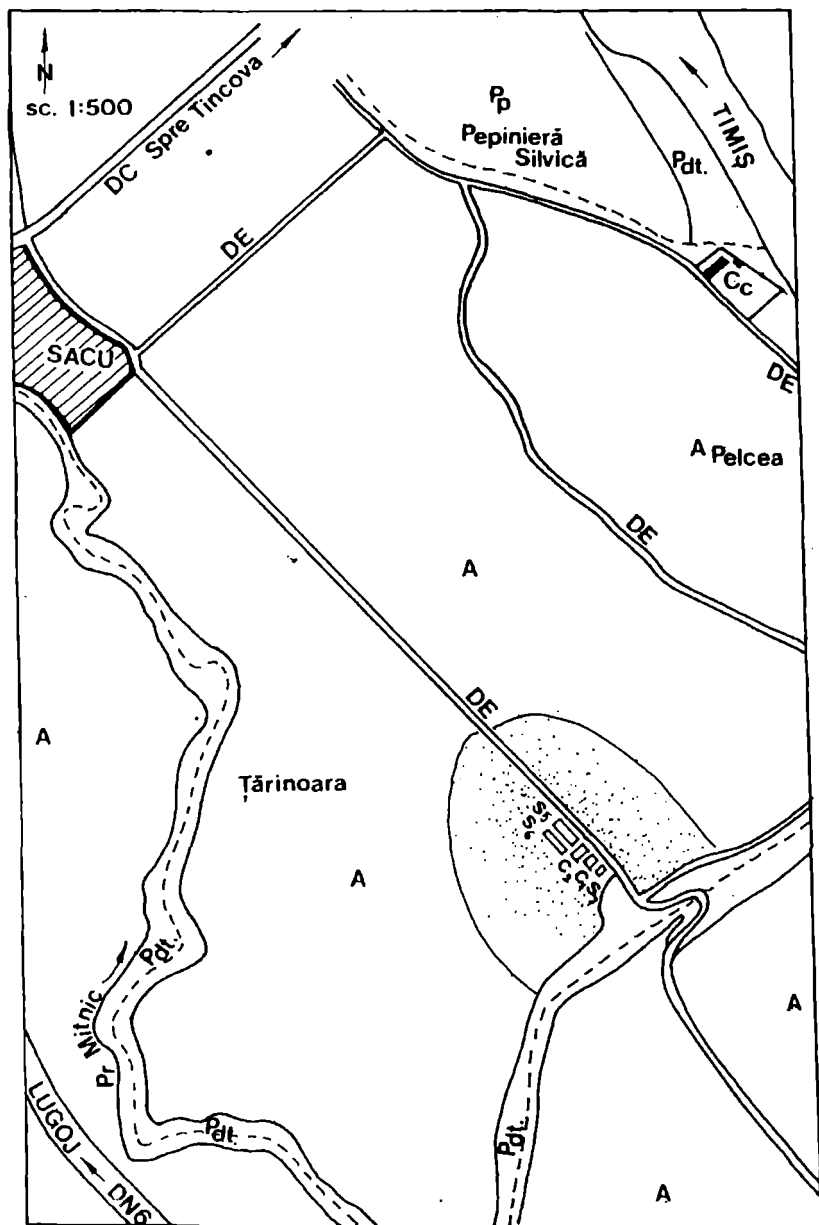
Pl. IV. Amplasarea așezărilor aparținând grupului cultural Balta Sărată de la: a - Caransebeș - Balta Sărată, Buchin și Valea Timișului; b - Susani; c - Silagiu.

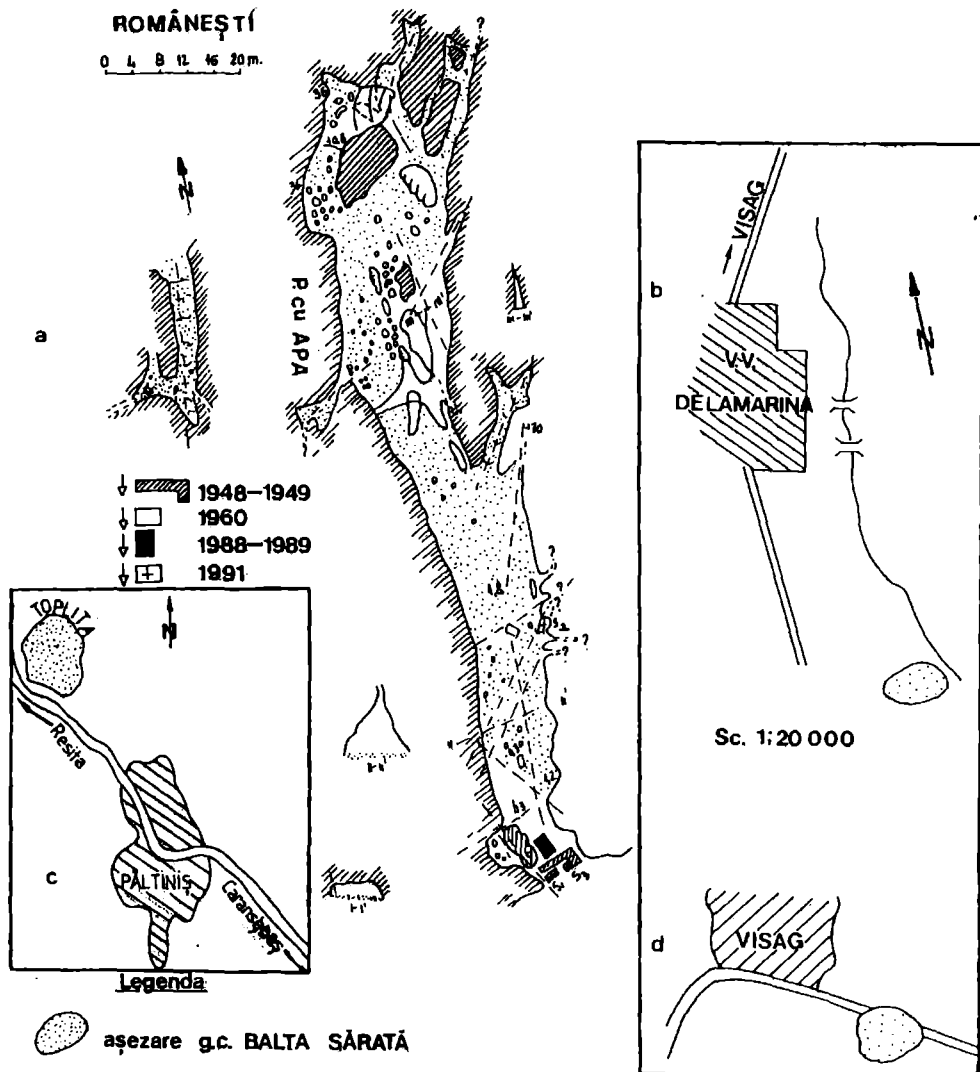
Pl. V. Amplasarea așezărilor grupului cultural Balta Sărată de la:
a - Ciuta; b - Valea Timișului.

Legenda

 așezare gc. B.S.

Pl. VI. Amplasarea așezării aparținând grupului cultural Balta Sărată de la Sacu.

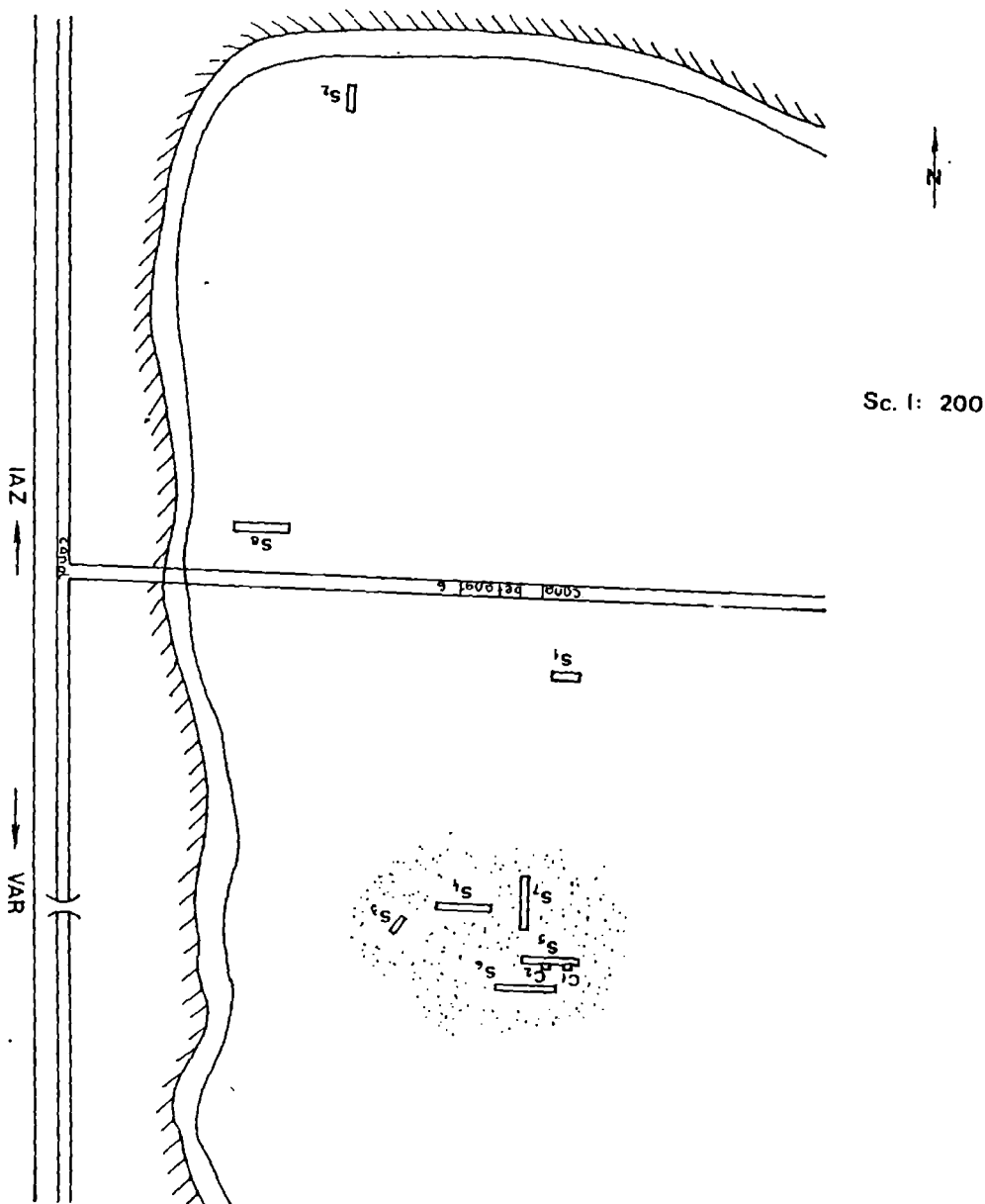
Pl. VII. Amplasarea așezărilor aparținând grupului cultural Balta Sărată de la:
a – Românești; b – Victor Vlad Delamarina; c – Păltiniș; d – Visag.

VAR

Legenda

Așezare g.c. B.S.

Pl. VIII. Amplasarea așezării aparținând grupului cultural Balta Sărată de la Var.

CÂTEVA MORMINTE PLANE DE INCINERAȚIE DE LA SFÂRȘITUL EPOCII BRONZULUI DIN HOTARUL COMUNEI VOITENI

Alexandru Szentmiklosi

La sfârșitul lunii august 1996, Muzeul Banatului a intrat în posesia mai multor vase (patru urne funerare, cănițe, alte vase din inventarul unor morminte), precum și a unor piese din bronz, fragmentare¹.

Toate piesele aparțin unor morminte distruse din necropola plană de incineratie situată în hotarul comunei Voiteni². Pe baza informațiilor ce le deținem este posibilă stabilirea inventarului probabil al mai multor morminte³.

M.1/1996 a) Urna funerară (**dimensiuni:** înălțimea **h** = 32 cm; diametrul gurii **d.g.** = 20 cm; diametrul maxim **d.m.** = 28 cm; diametrul fundului **d.f.** = 9 cm; lățimea buzei = 3 cm.) are o formă bitronconică, fundul drept, gâtul cilindric, înalt și buza evazată. Gâtul urnei este ornamentat cu trei benzi paralele de impresiuni "pseudo-șnurate". În aceeași tehnică este decorată și treimea superioară a corpului vasului, impresiunile fiind dispuse vertical și oblic. Pe diametrul maxim al urnei sunt amplasate patru toarte tubulare, între care se intercalează patru proeminente conice rotunjite iar deasupra lor, la baza gâtului, alte patru proeminente conice orientate vertical. Urna este de culoare cenușie-închisă cu urme de lustruire. Oasele incinerate nu au fost recuperate (Pl.I/4).

b) Strachina (**h** = 9,2 cm; **d.g.** = aprox. 20 cm; **d.f.** = aprox. 6 cm), de formă tronconică cu pereții arcuiți, cu buza îngroșată, tăiată drept și fundul inelar, a fost găsită lângă urnă, în stare fragmentară. Pe unul dintre fragmente se păstrează urmele unei torți. Pasta vasului este grosieră, având în componentă cioburi pisate. Este de culoare cenușie-închis cu pete de culoare mai deschisă, indicând o ardere inegală (Pl.I, fig.1).

c) Cănița (**h** = 6 cm; **d.g.** = 6,5 cm; **d.max.** = 8,5 cm; **diam.f.** = 3 cm) cu toarta supraînălțată și buza ușor evazată, are o culoare cenușie-închisă cu pete de culoare brun-roșcată. Pe diametrul maxim se află dispuse trei proeminente conice, acestea constituind singurul ei element ornamental. Cănița a fost găsită în interiorul urnei (Pl.I/3).

d) Cănița (**h** = 5,5 cm; **d.g.** = 6,5 cm; **d.max.** = 6,8 cm; **d.f.** = 3,6 cm.) de mici dimensiuni, cu fund inelar și buza ușor evazată, foarte bine lucrată, are toarta ușor supraînălțată și ușor aplatizată în zona în care se apucă⁴. Cănița este ornamentată la baza gâtului cu un brâu subțire cu creștături verticale. Corpul căniței este și el ornamentat cu benzi de incizii dispuse vertical, foarte fine. Decorul este întregit de trei proeminențe conice orientate cu vârful în jos. Culoarea este de un cenușiu-închis cu pete de culoare neagră. A fost găsită lângă urnă. Nu excludem posibilitatea ca această căniță să provină dintr-un alt mormânt de incinerare (Pl.I/2).

M.2/1996 a) Urna (**h** = 40,5 cm; **d.g.** = 18,5 cm; **d.max.** = 33,5 cm; **d.f.** = 9 cm.) a fost recuperată în stare fragmentară, păstrându-se totuși oasele incinerate precum și fragmente de piese din bronz cu care aceste oase au fost depuse în vas. De formă bitronconică, urna este confecționată din o pastă grosieră în compoziția căreia pot fi observate fragmente ceramice pisate. Urna este de culoare cenușie-închisă cu urme de lustruire și cu excepția proeminențelor conice situate la baza gâtului, nu prezintă nici un fel de decor (Pl.II/1).

b) Cana (**h.** = 16 cm; **d.g.** = 11,5 cm; **d. max.** = 18 cm; **d. f.** = 6 cm.) parțial restaurată⁵, are o singură toartă, buza evazată și fundul inelar. Opus toartei, pe umărul căinii se poate observa o proeminență conică. Ornamentul căinii constă din caneluri, dispuse circular pe gât, și oblic pe corpul căinii. Sub pântecul vasului sunt situate simetric patru proeminențe conice. Are o culoare cenușie-închisă cu pete gălbui și a fost găsită în zona diametrului maxim a urnei. (Pl.III/2).

c) Strachină (**h.** = 5 cm; **d.g.** = 15 cm; **d. f.** = 5,5 cm.) tronconică de culoare cenușie-închis are ambele toarte flancate de către doi lobi de mici dimensiuni. Dispuse simetric față de toarte, pe buza strachinii sunt două proeminențe supraînălțate și imediat sub ele, se află câte o proeminență conică care completează decorul vasului. A fost găsită tot în zona diametrului maxim al urnei însă în partea opusă căinii (Pl.III/3).

d) Strachina (**h.** = 6,6 cm; **d.g.** = 16 cm; **d. f.** = 5 cm.) tronconică prezintă urmele unei torți de mici dimensiuni⁶. Este de factură semifină și are o culoare cenușie-închisă. (Pl.III/1).

Inventarul metalic din urna M.2/1996

e) Fragmente provenind dintr-un colier cu capetele torsadate.

Dimensiuni: Lungime (**L**) = 5,6 cm; diametru (**d.**) = 0,5 cm (Pl.II, fig.2); **L.** = 2,2 cm; **d.** = 0,5 cm. (Pl.II/3).

- g) Fragment de brățară cu incizii (Pl.II/5). **L** = 2,5 cm; **d.** = 0,6 cm.
- h) Fragmente dintr-un inel de buclă (Pl.II/6-8). **d.** = 2,1 x 1 cm. (Pl.II/6).
- i) Fragmente probabil din același inel de buclă (Pl.II/7-8).
- j) Un fragment dintr-o podoabă din bronz (Pl.II/4). **L** = 4,6 cm; lățime (**l**) = 1,2 cm; **grosime mijloc** = 0,1 cm; **grosime extremități** = 0,4 cm.
- k) Un fragment de mici dimensiuni dintr-o sârmă de bronz (?) (Pl.II/9).

M.3/1996. Urna (**h** = 28,2 cm; **d.g.** = 14 cm; **d.max.** = 26 cm; **d.f.** = 6,5 cm.) este de formă bitronconică, fundul drept, gâtul cilindric înalt și buză evazată. Corpul vasului se delimitează de gât printr-o șanțuire pe marginea căreia sunt dispuse simetric patru proeminențe conice. Pe gâtul urnei, alături de cele șase benzi de linii incizate, plasat imediat după cele două de sub buză, se poate observa un brâu alveolar în relief. Corpul urnei este decorat cu benzi de linii dispuse în zigzag. Între cele două toarte, dispuse simetric, se reliefează câte trei proeminențe conice rotunjite care completează ornamentarea vasului. Urna are o culoare cenușie-închisă, alcătuirea pastei fiind dintr-un amestec de fragmente ceramice pisate și nisip. Urna a fost recuperată în stare fragmentară, fără oasele incinerate (Pl.IV/1).

M4. a) Urna (**h** = 35,3 cm; **d.g.** = 14,7 cm; **d.max.** = 29,5 cm; **d.f.** = 9 cm.) de formă bitronconică, prezintă în partea superioară urme proaspete de ruptură⁷, gâtul ușor tronconic al urnei delimitându-se de corpul urnei printr-o șanțuire. Cu excepția celor patru proeminențe conice dispuse simetric între cele patru toarte tubulare, urna nu are alte ornamente. Culoarea este predominant cenușiu-închisă însă pot fi observate și pete de culoare brun-roșcată, partea inferioară a urnei prezentând urme de depuneri de calcar. S-au recuperat și o parte din oasele incinerate (Pl.IV/2).

b) Cănița (**h** = 5 cm.) are imprimat pe gât un brâu circular. Dispusă în forma literei "V", cele două benzi de linii incizate fin de pe corpul canitei sunt flancate de două proeminențe conice. Pe una dintre acestea este imprimat un ornament executat în aceeași tehnică ca și cel de pe gâtul căniței. Cănița este lucrată dintr-o pastă fină, de culoare cenușie-închisă (Pl.IV/3).

c) Cel de-al doilea fragment de căniță (Pl.IV/3) găsit la baza urnei, are un fund inelar, culoare brun-roșcată și pasta semi-fină. S-a mai păstrat urma unei toarte și a unei proeminențe conice care constituie singurul element de decor al fragmentului de căniță (Pl.IV/4).

(**h** = 3,8cm.)

Lipsind alte informații privind descoperirea pieselor descrise, le vom încadra cronologic pe baza analogiilor din literatura de specialitate.

Astfel, pentru urna funerară din **M.1/1996** cunoaștem bune analogii în cadrul necropolei de la Ilandža, (respectiv mormintele M.4 și M.9), iar analogii apropiate, în cadrul necropolei de la Cruceni (M.94 și M.97)⁹. M.1/1996 poate fi integrat în prima fază a culturii Cruceni-Belegiș. Asemănarea dintre cănița găsită în exteriorul urnei funerare din M.1/1996 (Pl. I/2) și urna din M.3/1996, în ceea ce privește tehnica în care a fost realizată ornamentarea lor, nu exclude ipoteza apartenenței căniței la M3/1996¹⁰.

Urnă din **M.2/1996** se aseamănă cu urnele din M.269 și 272 de la Belgrad-Karaburma, încadrate cronologic de către J.Todorović în Bz.C-D¹¹. Cana canelată se aseamănă cu exemplarul din M.298 de la Belgrad-Karaburma, datat Bz.C-D¹². Strachina întreagă are analogii apropiate în necropolele de la Ilandža (M.17)¹³, Cruceni (M.93 și M.94)¹⁴ și Belgrad-Karaburma (M.267)¹⁵.

Inventarul metalic fragmentar și cu urme de ardere aparține M.2/1996. Cele două fragmente de colier par să fie din aceeași piesă, este un tip de podoabă întâlnit și în necropola de la Belgrad-Karaburma, în cadrul mormintelor M.194 și M.259 (încadrate cronologic în etapa Reinecke Bz. C2-D)¹⁶. Fragmentul de brățară cu incizii, amintește de brățara din mormântului M.259 care cuprindea și fragmentul de colier cu capetele răsucite¹⁷. O altă analogie poate fi considerată și brățara fragmentară din inventarul mormântului M.109 de la Belgrad-Karaburma. De altfel, și ornamentele canelate de pe urnă pledează pentru încadrarea cronologică în perioada Bz. C-D¹⁸. În opinia noastră, atât analogiile pentru urnă cât și ornamentul canelat de pe pântecul căni, pledează pentru încadrarea acestui mormânt în la începutul celei de-a doua faze a culturii Cruceni-Belegiș.

Partea superioară a urnei funerare care reprezintă **M.3/1996** are bune analogii cu urna descoperită tot în cadrul necropolei de la Voiteni¹⁹. Decorul incizat al urnei M.3 încadrează mormântul în prima fază a culturii Cruceni-Belegiș.

Urnă din **M.4/1996** își găsește ca analogie exemplarul din M.68 de la Belgrad-Karaburma (Bz.C-D)²⁰ iar fragmentul de cănița fără decor, exemplarul din M.81 de la Cruceni²¹. Asocierea căniței lipsite de orice decor (Pl.4/4) cu urna funerară ni se pare mai plauzibilă decât cea a a căniței ornamentate (Pl.4/3). Cu toată rezerva determinată de lipsa unor elemente mai sigure, înclinăm să credem că acest mormânt se datează undeva la începutul celei de-a doua faze a culturii Cruceni-Belegiș.

Împreună cu două dintre cele patru urne, au putut fi recuperate și o parte din osemintele umane incinerate. Determinarea antropologică a acestora²², a relevat faptul că osemintele umane din M.2/1996 și M.4/1996 au aparținut unor femei adulte (M.2/1996 între 25-30 de ani, M.4/1996 până în 25 de ani), de talie mijlocie, a căror condiții de incinerare par să fi fost asemănătoare. În ciuda faptului că la exterior, oasele au o culoare albă cu aspect de porțelan, culoarea cenușie din interior indică o ardere intensă și rapidă, între 300° și 1000-1200°C,

țesutul osos neavând timpul suficient să ajungă la un echilibru termic cu mediul înconjurător²³. Începutul de deformare a pieselor de bronz din M.2/1996 ar putea sugera faptul că rugul a atins o temperatură de aproape 900°C, natura combustibilului putând determina acest lucru. Astfel, ipoteza utilizării la rugul funerar, alături de lemnele de esență moale și a stufului, ni se pare perfect plauzibilă²⁴. Podoabele de bronz din inventarul mormântului M.2/1996, pe baza determinării antropologice vin în sprijinul ipotezei conform căreia “mormintele cu podoabe pot fi considerate feminine iar cele lipsite, în general, de inventar metalic, masculine²⁵.

Pe baza analogiilor prezentate mai sus, mormintele M.1/1996 și M.3/1996 se încadrează cu siguranță în prima fază a culturii Cruceni- Belegiș, în faza a doua încadrându-se mormântul M.2/1996. În lipsa unor elemente mai sigure, atribuirea mormântui M.4/1996 celei de-a doua faze este destul de probabilă.

Lucrarea de față, prin prezentarea mormintelor din necropola de la Voiteni, fără a mai ridica binecunoscuta problemă a insuficientelor date privind problema câmpurilor de urne funerare din Banat²⁶, se dorește a fi o completare a repertoriului formelor ceramice întâlnite în cadrul culturii Cruceni-Belegiș, cercetările ulterioare urmând să adâncească cunoașterea acestei probleme.

NOTE

1. Piese sunt corpuri delictale în cadrul anchetei efectuate împotriva numitului H.G.Gabor din Arad, acuzat de efectuarea unor săpături clandestine în hotarul comunei Voiteni. Ele au fost preluate de Muzeul Banatului, pe baza adresei Inspectoratului Județean de Poliție Timiș cu numărul de înregistrare P/1443, și încredințate spre restaurare d-lui Alexandru Fota, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru ajutorul acordat.

2. M. Gumă, 1992, p. 26, 29; M. Gumă, 1993, p. 151, 153-156, 298; Fl. Medeț, 1995, p. 289-302, I. Chicideanu, 1995, p. 168; Fl. Medeț, 1996, p. 231-245; M. Gumă, 1997, p. 55 și urm.

3. Informații preluate de la colegul Valentin Cedică căruia îi mulțumim și pe această cale.

4. Prezintă urme recente de restaurare.

5. La fel ca și cănița din M.1/1996, cana din M.2/1996 prezintă urme de restaurare recentă.

6. Prezintă urme recente de restaurare.

7. Cel de-al patrulea mormânt de incinerare a fost descoperit cu ocazia reconstituirii infrapecunii. Informație amabilă Dan L. Ciobotaru.

8. M. Marijanski, 1957, p. 18, Pl. II/4 și p. 19, Pl. III/1.

9. O. Radu, 1973, p. 511, 513, Pl. 5/4 și p. 514, 516, Pl. 7/4.

10. Opinie exprimată de d-l Fl. Medeț pe care o împărtășim și noi.

11. J. Todorović, 1977, p. 83-84, 92-93, 146.

12. J. Todorović, 1977, p. 96, 106, 145.

13. M. Marijanski, 1957, p. 22, Pl. 6/3

14. O. Radu 1973, p. 511, 513, Pl.5/2 și 5.

15. J. Todorović, 1977, p. 82-83, 90, 146.

16. J. Todorović, 1977, p. 53, 56, 77-78, 85, 140, 145.

17. J. Todorović, 1977, p. 77-78, 85, 139, 145.
18. J. Todorović, 1977, p. 22, 27, 139, 145-146.
19. M. Gumă, 1993, Pl. X/1; M. Gumă, 1997, p. 255, Pl. LXXXI, D-8.
20. J. Todorović, 1977, p. 16, 145.
21. O. Radu, 1973, p. 508, Pl. 2/1.
22. În mulțumim și pe această cale d-lui M. Munteanu.
23. M. Munteanu, 1997, p. 27-30.
24. Fl. Medeleț, 1995, p. 292-293.
25. Fl. Medeleț, 1995, p. 293.
26. N. Tasić, 1984, p. 35; M. Gumă, 1993, p. 150; Fl. Gogâltan, 1993, p. 66-67.

SOME FLAT CREMATION GRAVES FROM THE END OF THE BRONZE AGE UNEARTHED WITHIN THE VOITENI COMMUNE BOUNDARIES (TIMIȘ COUNTY)

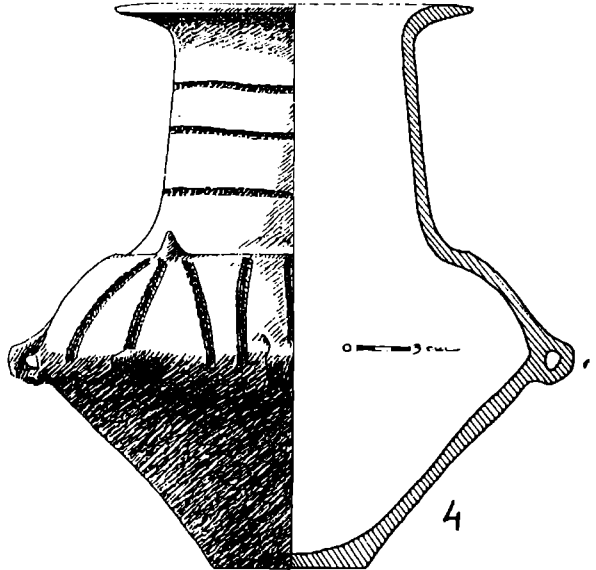
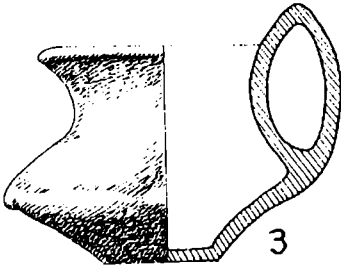
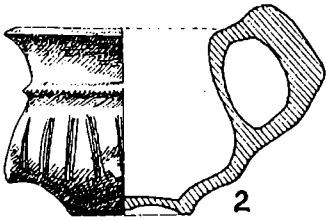
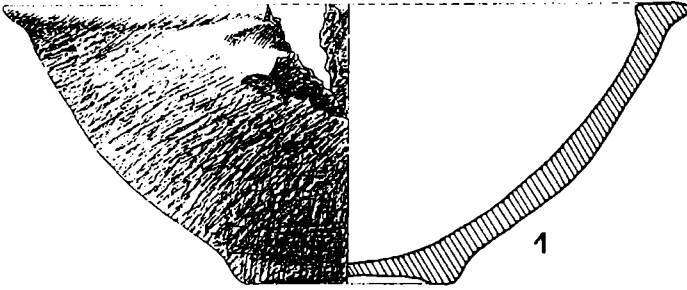
S u m m a r y

At the end of August 1996, the Banat Museum came into possession of several ceramic vessels: four urns, small jugs and other, together with some fragmentary bronze objects. All these came from the flat cremation necropolis located within the boundaries of Voiteni commune. Given the collected information, one can set the probable composition of the funerary inventories.

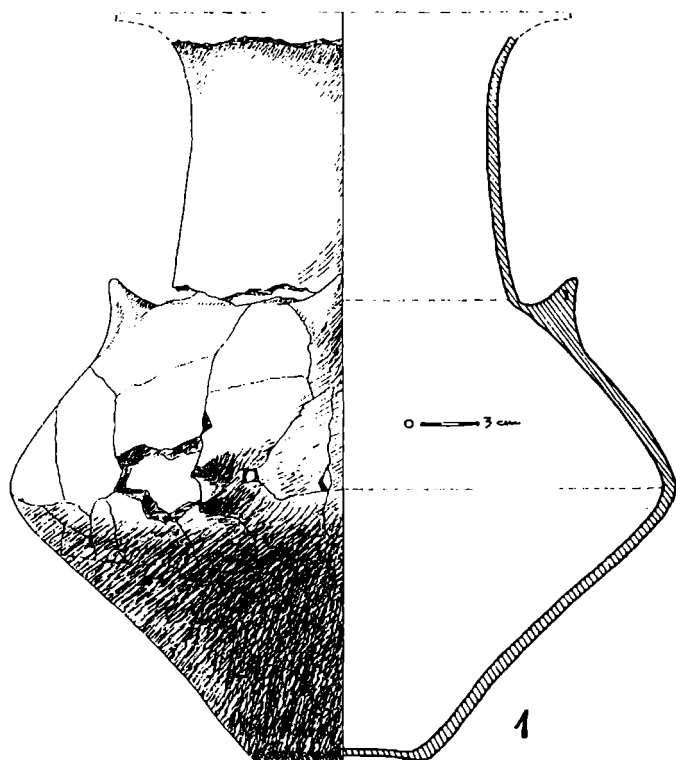
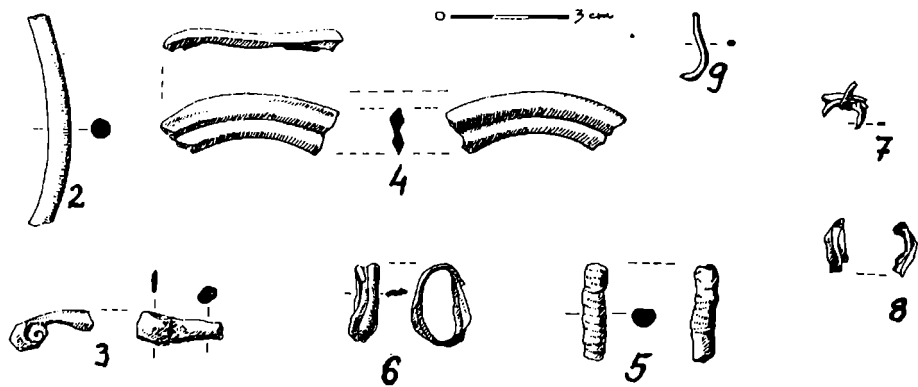
Part of the human cremated bones could also be recovered from two of the urns. Their anthropological determination point to the fact that the human bones from Grave no. 2 and no. 4 belonged to middle-sized adult females (aged 25 – 30 in the case of Grave no.2 and under 25 in the case of Grave no. 4). The cremation conditions seem to have been similar. Despite their white, porcelain-like external aspect, the gray internal colour points to a rapid and intense burning, between 300 °C and 1000 -1200 °C. The beginning of deformation in the case of the bronze artifacts from Grave no. 2/1996 could suggest that the pyre's temperature reached almost 900 °C, as a result of the nature of the combustible. Accordingly, the use of reed besides soft wood essences seems plausible. The bronze adornments from Grave no. 1 support the hypothesis that "the grave containing adornments can be considered feminine, while those generally lacking metallic inventory, masculine".

Given the analogies, graves no. 1/1996 and 3/1996 can be certainly assigned to the first phase of the Cruceni-Belegiș culture, while grave no. 2/1996 can probably be assigned to the second phase of the same culture, taking into account the lack of some certain elements.

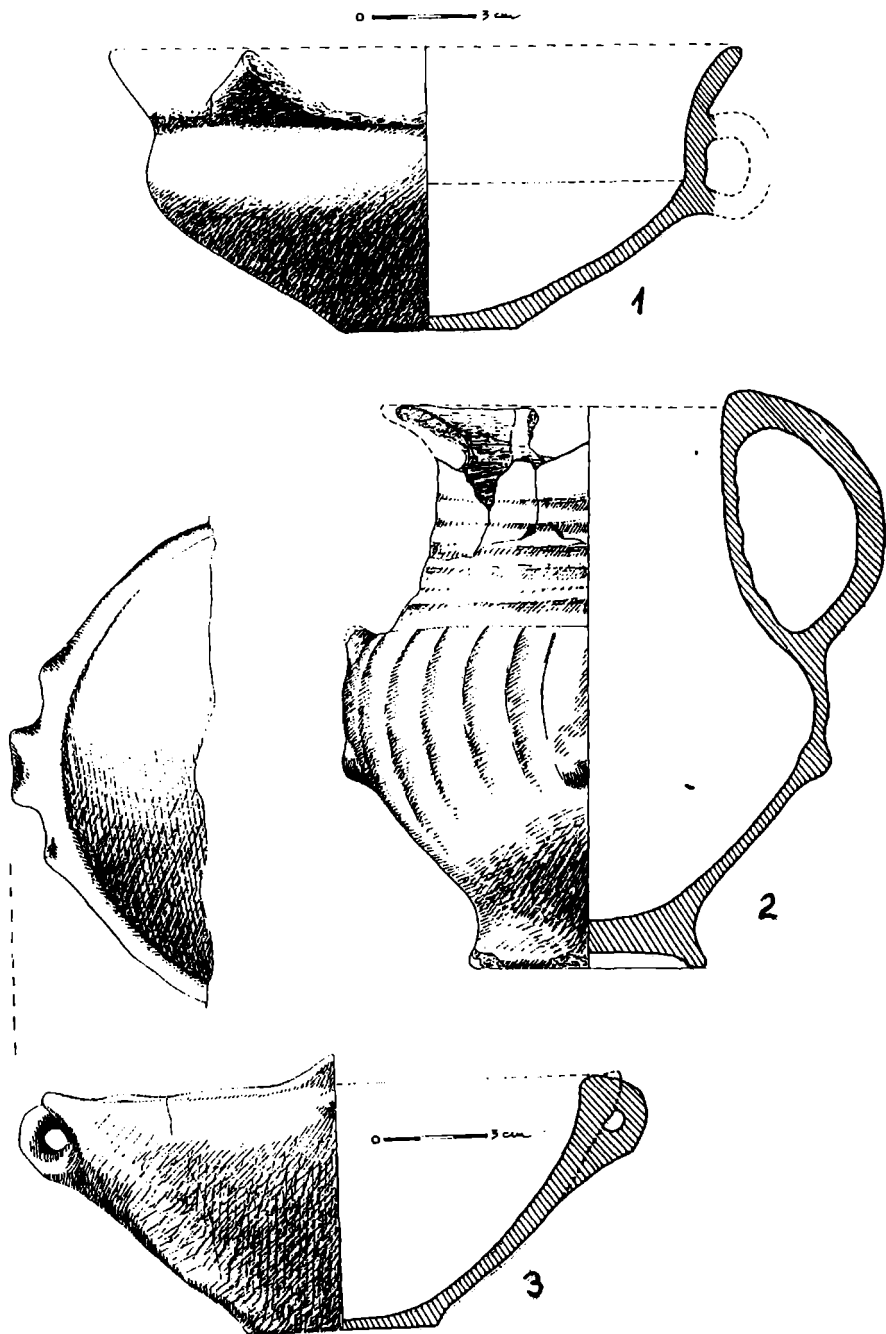
- I. Chicideanu, *Cultura Cruceni-Belegiș (The Cruceni- Belegiș Culture)*, în *Comori ale epocii bronzului în România. Treasures of the Bronze Age in Romania*, București, octombrie 1995, p. 167-170.
- Fl. Gogâltan, *Materiale arheologice aparținând culturii Cruceni-Belegiș*, în *Tibiscum*, VIII, Caransebeș, 1993, p. 67.
- M. Gumă, *Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului (jud. Caraș-Severin)*, în *SympThr.*, 9, București, 1992, p. 26-37.
- M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, *Bibliotheca Thracologica*, IV, București, 1993.
- M. Gumă, *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short review*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 99-137.
- M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale (The Bronze Age in Banat. Chronological Levels and Cultural Entities)*, *BHAB V*, Timișoara, 1997.
- M. Marijanski, *Groblje urni kod Ilandže (Urnengräber von Ilandža)*, în *RadVM*, 6, Novi Sad, 1957, p. 5-26.
- Fl. Medeleț, *Câmpurile de urne funerare din Banat. (Unele probleme ale ritului și ritualului funerar la tracii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului)*, în *Acta MN.*, 32, I, 1995, p. 289-302.
- Fl. Medeleț, *Die Urnengräberfelder im Banat*, în *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C.*, Belgrade-Vršac, 1996, p. 231-245.
- M. Munteanu, *Considerații antropologice asupra unor oase calcinate provenite dintr-o necropolă de la Voiteni, județul Timiș, datată la sfârșitul epocii bronzului*, în *AnB.*, V, Timișoara, 1997, p. 27-30.
- O. Radu, *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș)*, în *SCIV*, 24, 3, 1973, p.503-520.
- N. Tasić, *Mlada faza Belegiș kulture I njen položaj u raznogu kultura poznog bronzanog doba u Jugoslovenskom Podunavlju (Die jüngere Phase der Belegiș-Kultur und ihre Lage in der Entwicklung der Kulturen der Spätbronzezeit im jugoslawischen Donaugebiet)*, în *Balkanica*, XV, Belgrade, 1984, p. 33-43.
- J. Todorović, *Praistorijska Karaburma II – nekropola bronzanog doba -*, Beograd, 1977.

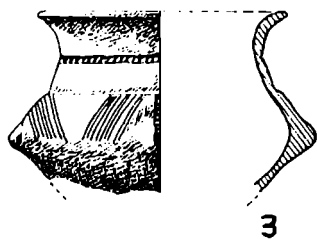
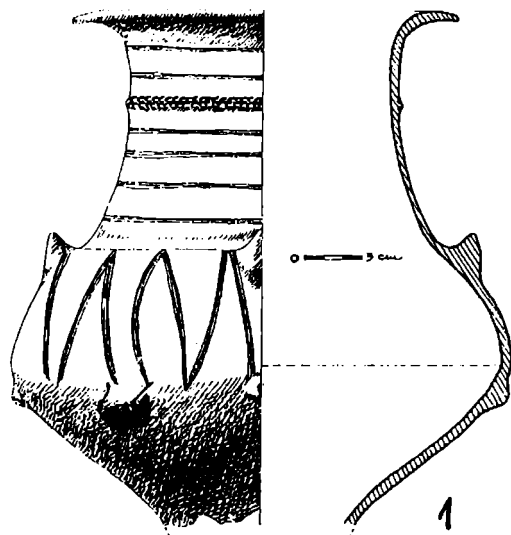
Pl. I. Voiteni 1996. Mormântul 1.

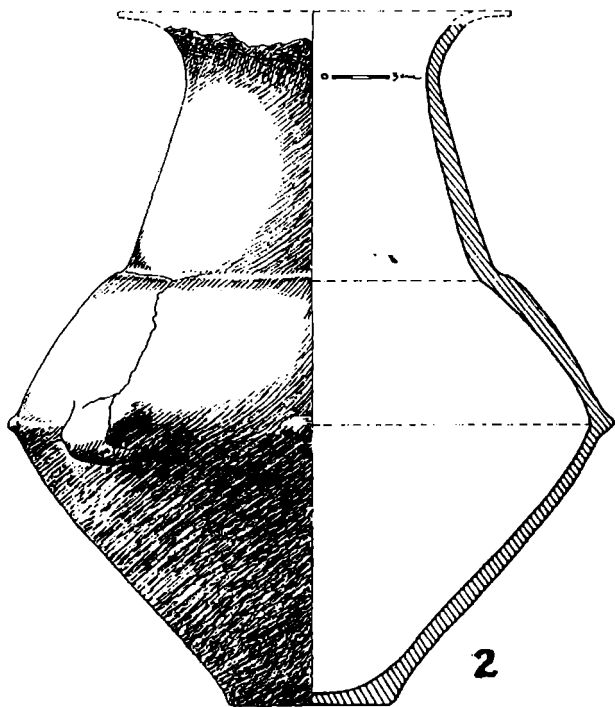
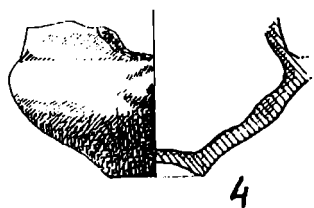
Pl. II. Voiteni 1996. Mormântul 2.

Pl. III. Voiteni 1996. Mormântul 2.

0 — 5 cm

Pl. IV. Voiteni 1996. 1 – Mormântul 3; 2–4 Mormântul 4.

DESCOPERIRI DIN PRIMA EPOCĂ A FIERULUI FĂCUTE LA SÂNNICOLAU MARE (JUD. TIMIȘ) (FRAGMENTE CERAMICE DIN COLECȚIA KÜHN)

Valentin Cedică

Într-o comunicare susținută la simpozionul *In memoriam Constantini Daicoviciu*, organizat la Caransebeș în martie 1978, F. Medeleț și L. Kakucs aduceau în discuție existența, în Muzeul Banatului din Timișoara, a unor inedite descoperiri arheologice din zona Sânnicolau Mare, provenind din colecția de antichități a învățătorului Kühn Lajos, constituită în prima jumătate a secolului XX¹. Informația privind existența unor fragmente ceramice atribuite culturii Basarabi a fost preluată ulterior în literatura de specialitate referitoare la descoperirile de acest tip de pe teritoriul României².

Orașul Sânnicolau Mare se află în extremitatea nord-vestică a județului Timiș. Este plasat în zona centrală a Câmpiei Arancăi, subunitate a Câmpiei Mureșului ce se întinde la sud de Mureș și este străbătută de vechi cursuri ale acestuia – Aranca și Galața. Este o câmpie joasă de divagare, cu o altitudine cuprinsă între 80 m în vest și 90 m în est³.

La Muzeul Banatului se păstrează catalogul în manuscris⁴, în limba maghiară, alcătuit la 1913 de către Kühn Lajos⁵, precum și o serie de obiecte provenind din colecția acestuia, datând din diverse epoci istorice, descoperite în împrejurimile Sânnicolaului Mare și în hotarul altor localități din zonă (Tomnatic, Lovrin, Bulgăruș, Biled etc.). Conform însemnărilor din acest catalog, începuturile colecției datează de la 1907 – 1908, când lucrările de rigolare pentru plantarea viței de vie efectuate la Sânnicolau Mare au scos la suprafață diverse artefacte, pe un deal (promontoriu) mărginit de un braț al Arancăi secăt deja la vremea respectivă, cunoscut și astăzi sub numele de “*La vii*”, printre care se aflau și fragmentele ceramice în discuție. Catalogul cuprinde, pe lângă descrierea pieselor din colecție și a condițiilor de descoperire, desene (în creion, tuș negru, acuarelă și creion colorat) și fotografii ale obiectelor menționate în text. Planșele sunt alcătuite, mai ales pentru ceramica preistorică, în funcție de modul de realizare a decorului (caneluri, linii incizate drepte, curbe, decor ștampilat etc.).

Fragmentele ceramice ce constituie subiectul paginilor de față au fost identificate în expoziția de bază a Muzeului Banatului (Pl. I/1-6) și în cadrul

rețutului muzeal organizat la Casa de cultură din Sânnicolau Mare (Pl. II/1-3). Cu excepția fragmentului de la Pl. II/3, acestea își au corespondența în desenele din catalog⁶.

Descrierea materialului.

Pl. I/1 – fragment din buza evazată a unui castron, din pastă semifină, de culoare brun deschis, decorat cu triunghiuri hașurate realizate prin incizii;

Pl. I/2 – fragment din umărul și gâtul unei căni (?), din pastă fină, bine netezită, de culoare cenușiu negricios; decorul constă dintr-un șir de “S”-uri verticale șampilate pe linia de demarcație dintre umăr și gât și triunghiuri hașurate realizate prin incizii, pe umăr;

Pl. I/3 – fragment din pastă fină, de culoare neagră, lustruită, cu decorul realizat din caneluri orizontale alternând cu șiruri de “S”-uri oblice, realizate prin șampilare și încrustate cu o substanță albă, încadrate de un “șnur fals”, de asemenea încrustat cu o substanță albă;

Pl. I/4 – fragment din gâtul unui vas, din pastă semifină, având mică în compoziție, de culoare gri maroniu, decorat cu triunghiuri hașurate realizate prin incizii;

Pl. I/5 - fragment din pastă fină, de culoare negru cenușiu, cu urme de lustruire, ornamentat cu două șiruri de “S”-uri orizontale, ce alternează cu șiruri de “șnur fals”;

Pl. I/6 – fragment din buza invazată și umărul unui castron, din pastă fină, de culoare brună, lustruită spre interior; decorul este realizat din caneluri oblice, sub care se află un șir de “S”-uri orizontale, încadrate de șiruri de “șnur fals”; către pântec pornesc oblic trei șiruri realizate în aceeași tehnică a “șnurului fals”;

Pl. II/1 – fragment din buza evazată a unui castron, din pastă fină, lustruită, de culoare brun cenușiu, decorat cu un registru în care inciziile, încrustate cu o substanță albă, delimitează mari “S”-uri înălțuite;

Pl. II/2 – fragment provenind probabil din buza evazată a unui castron, din pastă semifină în amestec cu nisip, netezită, de culoare negru cenușiu, decorat cu incizii spiralice;

Pl. II/3 – fragment din buza evazată a unui castron, din pastă semifină, netezită, cu nisip, de culoare brun cenușiu; decorat cu un registru în care inciziile delimitează mari “S”-uri înălțuite.

Toate fragmentele provin de la vase lucrate cu mâna.

Cele mai apropiate analogii pentru fiecare din aceste materiale se află în mediul cultural Basarabi (etapa mijlocie a primei epoci a fierului, Ha B₃-C, sec. VIII – VII a.C.), în descoperiri provenite din săpăturile sistematice efectuate în Banat la Valea Timișului – *Rovină* (jud. Caraș-Severin)⁷, Gornea – *Căunița de Jos – Cetate*⁸ și *Țărmuri II*⁹ (jud. Caraș-Severin), Românești – *Peștera cu apă*

(jud. Timiș)¹⁰, în Serbia, la Hrtkovci – Gomolava, în mormântul colectiv nr. II¹¹ și în strat¹², Jasenov - Židovar¹³, Vašica - Gradina na Bosutu¹⁴, Mošorin - Feudvar¹⁵, în zona Porților de Fier (Đerdap) la Boljetin (stratul II)¹⁶ și în Ungaria, la Hódmezővásárhely Gorsza – Cukormajor¹⁷.

Prezentarea acestor analogii, departe de a fi exhaustivă, asigură atribuirea materialelor de la Sănnicolau Mare complexului Basarabi. Asocierea diferitelor tipuri de ornamente, tehnica și modul lor de realizare sugerează încadrarea ansamblului acestora în faza II (mijlocie sau “clasică”) de evoluție a acestui complex, datată, în Banat, mai ales în a doua jumătate a sec. VIII – prima jumătate a sec. VII a.C.¹⁸. Ele provin dintr-un sit aflat spre limita nordică a arealului central al acestui complex, limită marcată, în linii mari, de cursul râului Mureș și care a fost numai sporadic depășită¹⁹.

NOTE

1. *Tibiscus*, Istorie, 5, Timișoara, 1979, 482.
2. Gumă 1983, 71, nr. 22 și n. 33; Vulpe 1986, 64, nr. 171; Gumă 1993, 215, nr. 36.
3. Geografia României, IV, Ed. Academiei Române, 1992, 137, 144 și fig. 42.
4. Nr. inv. 7297.
5. “Descrierea detaliată a antichităților aflate în colecția mea și care se află în proprietatea mea. – Sănnicolau Mare, 22 mai 1913, Kühn Lajos, învătător”. (Mulțumim încă o dată domnișoarei Nicoleta Toma pentru traducerea efectuată.).
6. Pl. I/1 = Catalogul colecției Kühn (în continuare: Cat.col. Kühn), pl. IV/1 (decor din linii drepte incizate).
Pl. I/2 = Cat.col. Kühn, pl. V/6 (decor ștampilat).
Pl. I/3 = Cat.col. Kühn, pl. V/7 (decor ștampilat).
Pl. I/4 = Cat.col. Kühn, pl. IV/3 (decor din linii incizate).
Pl. I/5 = Cat.col. Kühn, pl. VI/1 (decor ștampilat).
Pl. I/6 = Cat.col. Kühn, pl. VI/2 (decor ștampilat).
Pl. II/1 = Cat.col. Kühn, pl. IV/2 (ornamente din linii curbe).
Pl. II/2 = Cat.col. Kühn, pl. IV/1 (ornamente din linii curbe).
7. Gumă, Gumă, 1977, pl.XV/1 - Pl. I/1, pl. XV/11 - Pl. I/6, pl. XV/16 - Pl. I/5.
8. Gumă 1979, XLII/3 - Pl. I/6, pl. XLIV - Pl. I/4, XLV/2 - Pl. II/1-3.
9. Idem, XXVIII/1, XXXIII/12 - Pl. I/6.
10. Gumă 1993, pl. LXVI/7 - Pl. I/4, II/1-3.
11. Tasić 1972-1973, 112, sl. 31 - Pl. I/2.
12. Medović 1978, T. LXIII/8 - Pl. I/4.
13. Medović 1978, T. LVI/3 - Pl. II/1-3.
14. Medović 1978, T. LI/2 - Pl. I/6, T. LIV/6 - Pl. I/3, T. LIX/4 - Pl. II/1-3, Gumă 1981, fig. 3/2 (după N. Tasić) - Pl. II/1-3.
15. Medović, Hänsel 1988-1989, T IV/5-5 - Pl. II/1-3; Hänsel, Medović 1991, 149, Abb.29, Taf. 51/5-7 - Pl. II/1-3.
16. Jevtić 1981, T. XX/10 - Pl. I/3.
17. Szabo 1988, fig. 1/1-2,5-6 - Pl. II/1-3.
18. Gumă 1993, 233; Gumă 1996, 285-286 și inf. M. Gumă.
19. Mulțumim și pe această cale domnilor Florin Medeleteș (Timișoara) și Marian Gumă (Caransebeș) pentru sprijinul generos pe care ni l-au acordat la elaborarea materialului.

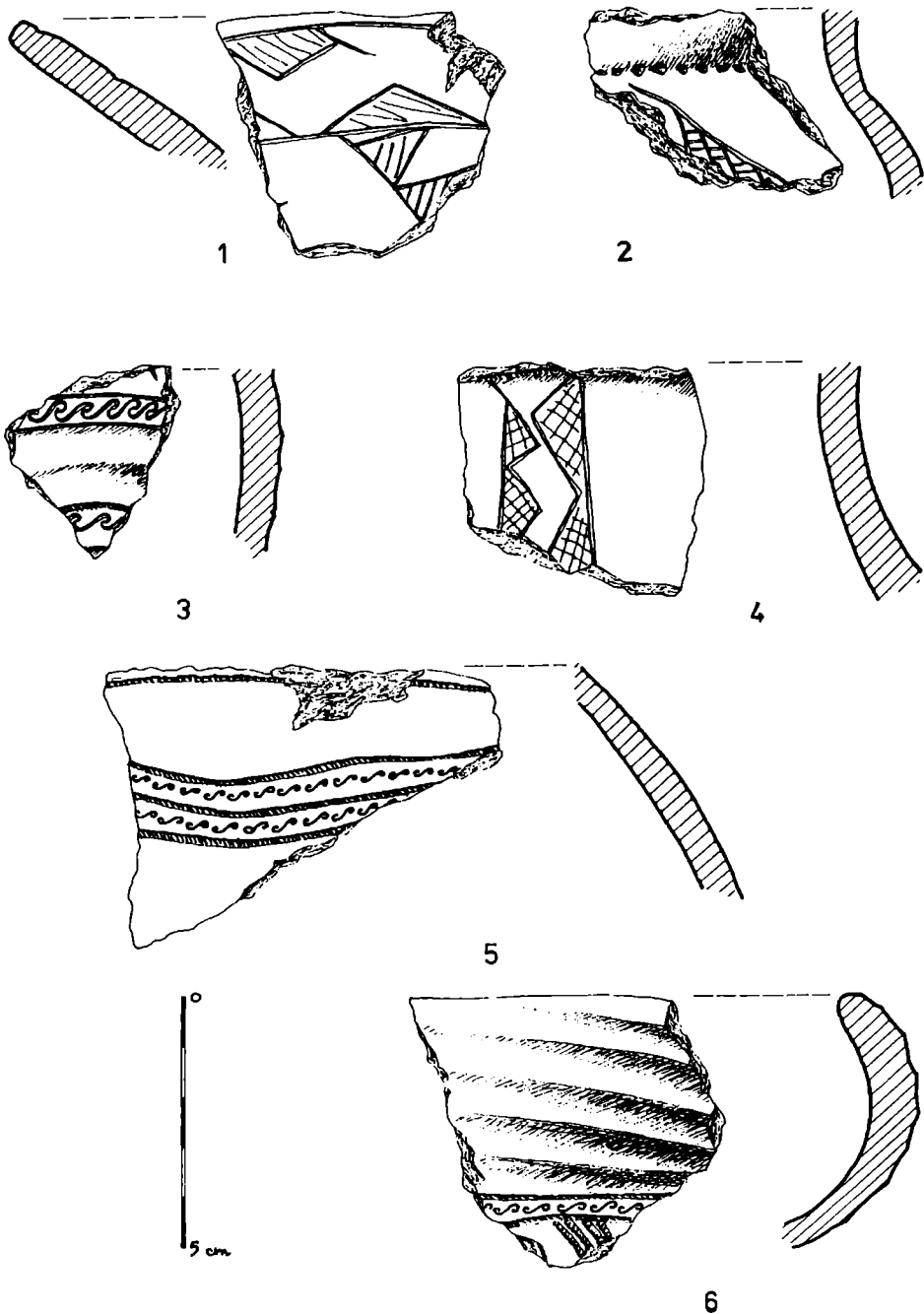
EARLY IRON AGE MATERIALS FROM SÂNNICOLAU MARE
(TIMIȘ COUNTY)
CERAMIC FRAGMENTS FROM THE KÜHN COLLECTION

S u m m a r y

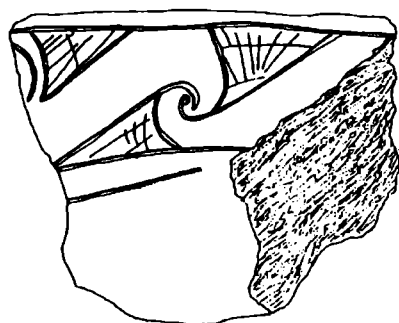
The paper presents some ceramic fragments unearthed at the beginning of the 20th century in northern Timiș County, near Sânnicolau Mare. The closest analogies ensure their assignment to the Basarabi cultural horizon. The point in which they have been discovered is located near the northern boundary of the Basarabi complex central area, generally represented by the Mureș River.

BIBLIOGRAFIE

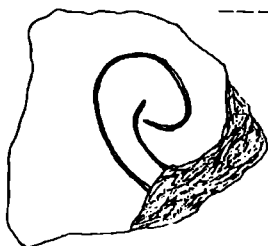
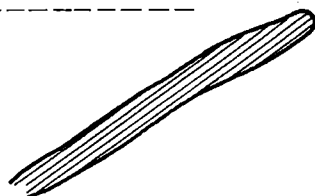
- M. Gumă, *Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea*, în *Banatica*, 5, 1979, 115-180.
- M. Gumă, *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat*, în *Banatica*, 7, 1983, 65-139.
- M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, *Bibliotheca Thracologica*, IV, București, 1993.
- M. Gumă, *Once again about the origin, chronology and inner periods of the Basarabi culture*, în *The Thracian World at the crossroads of civilisations*, București, 1996, 284-286.
- M. Gumă, N. Gumă, *Săpături de salvare la Valea Timișului (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 4, 1977, 45-67.
- B. Hänsel, P. Medović, *Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin (Gem. Titel, Vojvodina) von 1986-1990*, în *BerRGK* 72, 1991, 46-204.
- N. Jevtić, *Praistorijsko naselje kod Boljetina*, în *Starinar*, XXXII, 1982, 19-32.
- P. Medović, *Naselja starijeg gvozdenog doba u Jugoslovenskom Podunavlje*, în *Archaeologia Jugoslavica*, Dissertationes et monographiae, XXII, Beograd, 1978.
- P. Medović, B. Hänsel, *Feudvar kod Mošorin. Naselje gvozdenog i bronzanog doba*, în *RadVM*, 31, 1988-1989, 21-36.
- G. Szabó, *Kora vaskori bekarkolt, bepeczételt disztisésű keramia leletek Hódmezővásárhely Gorzsa – Cukormajor lelőhelyen*, în *AE*, 114 -115, 1987-1988, 1988, 86-99.
- N. Tasić, *Nalazi gvozdenog doba na Gomolavi*, în *RadVM*, 21-22, 1972-1973, 99-123.
- Al. Vulpe, *Zur Entstehung der geto-dakischen Zivilisation. Die Basarabi - Kultur*, în *Dacia N.S.*, XXX, 1-2, 1986, 49-89.

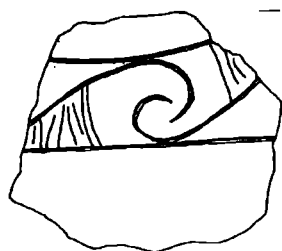
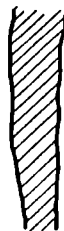
Pl. I. Fragmente ceramice descoperite la Sânnicolau Mare (jud. Timiș)
 Muzeul Banatului Timișoara, col. Kühn.

1

2

3

Pl. II. Fragmente ceramice descoperite la Sânnicolau Mare (jud. Timiș)
Muzeul Banatului Timișoara, col. Kühn.

CELE MAI TIMPURII DESCOPERIRI CELTICE DIN SUD-VESTUL TRANSILVANIEI

Iosif Vasile Ferencz

Cel mai înalt grad de dezvoltare cunoscut de antichitatea barbară europeană este reprezentat de civilizația La Tène. Aceasta a fost difuzată de către celți pe un spațiu întins (Pl. I), care cuprinde bună parte din Europa, din Insulele Britanice până la Marea Neagră și chiar până în peninsula Asia Mică (Szabó, 1971, 8, fig. 1).

Pe teritoriul de astăzi al Transilvaniei, se pare că celții pătrund simultan pe două căi, reprezentate de văile râurilor Mureș și Someș (Crișan, 1966, 83-84; Rusu, Bandula 1970, 35), în două valuri succesive (Rusu, Bandula 1970, 35). Pătrunderea pe teritoriul de astăzi al României și implicit în Transilvania a primului val galic în sec. IV a. C., este acceptată astăzi în literatura de specialitate (Rusu, Bandula, 1970, 35, 40; Crișan 1977, 21; Crișan, Rustoiu, Palko, 1995, 35). În sud-estul Transilvaniei, apariția acestui prim val de populație celtică este ilustrată doar de puține materiale arheologice și anume de cele descoperite în Țara Hațegului (jud. Hunedoara), de cele cunoscute de la Turdaș (jud. Alba), precum și de obiectele descoperite în județul Sibiu, la Vurpăr și la Șeica Mică (Pl. II).

Chiar dacă aceste piese au mai fost discutate cu diverse prilejuri, considerăm utilă o succintă analiză tipologică a lor. Dintre obiectele descoperite în locurile amintite mai sus, cea mai bine reprezentată categorie este cea a podoabelor. Acestea sunt:

Două *brățări cu sistem de închidere prin îmbucare (Steckverschluss)* descoperite la Turdaș (Blăjan 1972, 11-12, fig. 1/5,7, pl. 1/4, 10), (Pl. III, 2,4) dintre care una este ornamentată cu caneluri transversale pe o porțiune de aproximativ un sfert din lungimea barei, în timp ce cealaltă nu este decorată.

De la Vurpăr provine o altă brățară de acest tip (Pl. IV, 3) (Horedt 1941-1944, 189, Pl. 415; Nestor 1941-1944, 548; Popescu 1944, 640; Zirra 1971, 182; Crișan 1973a; Petrescu Dâmbovița, 1977, 138), care este posibil să fi fost descoperită împreună cu două bucle din bronz ce proveneau de la roțile unui car (Pl. IV, 1-2).

Brățările de acest tip sunt podoabele specifice La Tène-ului timpuriu (Blăjan 1972, 15; Crișan 1973a, 47; Némethi 1988, 66). Dintre numeroasele analogii le amintim pe cele descoperite în inventarele funerare ale mormintelor M.

9, M. 28, M. 40 etc., care au fost încadrate în primul orizont al necropolei de la Pișcolt - *Nisipărie* (Németi 1988, Fig. 2/8a-b, Fig. 6/5-10), sau pe cea descoperită în mormântul nr. 3 de la Zăuan, jud. Sălaj (Matei 1978, 34, Pl. X/3).

Brățările cu închizătorile de tip *Steckverschluss* în necropola de la Pișcolt - *Nisipărie* au fost descoperite în morminte aparținând primului orizont. Din punct de vedere cronologic, acest orizont se încadrează la sfârșitul subfazei B₁ a La Tène-ului și la începutul celei următoare (Krämer). În date absolute, începutul acestui prim orizont poate fi plasat între anii 350-325 a. C. (Németi 1993, 122, 128).

În regiunile limitrofe țării noastre, astfel de brățări au fost încadrate în orizontul Duchcov-Münsingen, corespunzător La Tène-ului timpuriu și anume subfazei B₁ și începutului subfazei B₂. În cronologie absolută, acest fenomen a fost încadrat de către V. Kruta în a doua jumătate a secolului al IV-lea și în primul deceniu al secolului al III-lea a. C. (Kruta, 1979, 84).

Brățări cu capetele în formă de pecete (Stempel) au fost descoperite la Turdaș (Blăjan 1972, 12-14, fig. I/2, pl. I/2) și la Șeica Mică (Crișan 1973b, 53-54, Pl. IV/1-3, Pl. V/3-4). Brățara descoperită la Turdaș (Pl. III, 1) este turnată în bronz, netedă la interior, în timp ce la exterior este ornamentată cu motive incizate și în relief. La mijloc, bara din care a fost confecționată brățara se îngroașă sub forma unei nodozități mărginită la capete de două linii. Corpul brățării este decorat cu caneluri ușor adâncite, despărțite de creștături dispuse vertical, în părțile laterale.

Brățara găsită la Șeica Mică (Pl. IV, 4-6) este de asemenea turnată în bronz, are corpul masiv, prevăzut cu nodozități și se păstrează fragmentar.

Analogii pentru acest tip de brățări cunoaștem din necropola de la Fântânele, jud. Bistrița-Năsăud (Zirra 1971, 204, Pl. 18/11), sau din necropola de la Pișcolt - *Nisipărie*, din M. 34 (Németi 1988, 53, Fig. 3/6). Brățări de acest fel sunt întâlnite și în orizontul Dux de la Duchcov (Kruta 1971, pl. 22) și se datează cu precădere în La Tène B₁ (Crișan 1973b, 53).

O *brățară inel* a fost descoperită la Turdaș (Blăjan 1972, 12, fig. I/1, Pl. I/8). Ea este confecționată din bronz și are secțiunea oval - rotundă (Pl. III, 3). Corpul îi este plin, fiind ornamentat cu 11 grupe de câte patru linii incizate, dispuse vertical. Între aceste grupe de linii se găsește câte o umflătură. Prin dimensiunile sale (d. ext. = 6,7 cm; d. int = 5 cm), această piesă pare a fi o verigă folosită la distribuția curelelor unui harșament și nu o brățară.

Colanele (Torques) au fost descoperite în zona Hațegului (Rusu, Bandula 1970, 39-40, fig. 11), la Turdaș (Blăjan 1972, 14, fig. I/6, pl. I/11) și la Șeica Mică (Crișan 1973b, 53, Pl. IV/5, Pl. V/2).

Cel descoperit în zona Hațegului (Pl. V, 2) are capetele în formă de pecete (*Stempel*) și își găsește o bună analogie în colierul de la Szentes Szedestelep (Barbăla 1977, 52, fig. 4/2).

Colanul descoperit la Turdaș (Pl. III/5) este lucrat din bronz, are sistem de prindere de tip *Steckverschluss* și se păstrează fragmentar, capătul îngroșat

fiindu-i rupt în timpul descoperirii (Blăjan 1972, 14). O bună analogie pentru această podoabă cunoaștem de la Mediaș (Nestor 1937-1940, 161, Pl. II/5, 168, Pl. 5/6).

De la Șeica Mică provine un alt colan (Pl. IV/8); acesta este de fier, lucrat dintr-o sârmă groasă (Crișan 1973b, 53). Din păcate însă, capetele îi lipsesc, astfel că nu putem spune nimic despre felul cum se închidea și din acest motiv nu putem să-l încadrăm din punct de vedere tipologic și cronologic.

În general, colanele sunt podoabe caracteristice pentru primele faze ale La Tène-ului, fiind găsite în complexe încadrate cronologic în faza B a etapei timpurii de a doua epoci a fierului (Crișan 1973b, 53).

La Șeica Mică a mai fost descoperită și o cană de lut lucrată la roată (Pl. IV, 7), cu o toartă supraînălțată și cu fundul inelar (Crișan 1973b, 52-53, Pl. IV/4, Pl. V/1). I.H. Crișan datează acest tip ceramic în special în sec. V-IV a.C. (Crișan 1973b, 54), fiind astfel contemporană cu celelalte materiale descoperite la Șeica Mică, ce au fost amintite mai sus.

La Turdaș împreună cu obiectele care au fost deja amintite, a fost găsit și un pandantiv (Pl. IV,6). Acesta este, după M. Blăjan: turnat din bronz, de formă conică, fiind ornamentat la bază cu două nervuri circulare, în timp ce la vârf este prevăzut cu o verigă circulară. Corpul propriu-zis al obiectului este ornamentat cu cinci deschizături ajurate, de formă triunghiulară, delimitate de un număr egal de bare, ce se adună la vârf într-un mănunchi, făcând corp comun cu veriga (Blăjan 1972, 14, fig. 1/3, Pl. I/5). Pandantivul era probabil folosit ca piesă de harnașament. Autorul amintit remarca faptul că tehnica de confecționare și anume turnarea și prelucrarea prin ajurare, îl apropie de pomponii cu corpul conic (*Ampix*), ce sunt frecvent întâlniți în depozitele de obiecte din bronz datate în Hallstatt A-B. Dacă aparține într-adevăr primei epoci a fierului probabil că a fost găsit într-o poziție secundară față de celelalte obiecte descoperite la Turdaș. Între materialele arheologice care se datează în La Tène nu cunoaștem nici un obiect de acest tip. Totuși, dacă a aparținut într-adevăr aceluiași complex de care țin și celelalte obiecte de podoabă amintite anterior, această piesă constituie un unicat printre descoperirile datate în cea de a doua vârstă a fierului.

Din zona Hațegului este cunoscut și un coif din fier (Pl. V,3). Din păcate însă, ca și în cazul colanului amintit, nu este specificat nici în acest caz locul descoperirii. El a fost publicat pentru prima oară în 1958 de către J. Moreau și apoi reluat în discuție de către M. Rusu și O. Bandula (Rusu, Bandula 1970, 39-40, fig. 10). Piesa a fost încadrată în tipul italic, tip care a cunoscut o lungă perioadă de utilizare. Bune analogii își găsește la Montefortino, în mormântul nr. 10c (Pl. V, 1), precum și la Monte Rolo San Vito (Schaff 1974, Pl. 31/2; Schaff 1988, 314, Pl. 39/3). Aria de răspândire a coifurilor de acest tip se întinde din nordul Italiei și până în Transilvania (Schaff 1988, 315, Pl. 40).

Coiful descoperit în zona Hațegului ar putea fi datat în secolul III a.C. Totuși, dacă făcea parte din același complex arheologic din care provine și

colierul amintit, am putea încadra cronologic acest coif în subfaza B1 a La Tène-ului, adică în secolul IV a. C. (Rusu, Bandula 1870, 40).

Pe teritoriul de astăzi al Transilvaniei au mai fost descoperite și alte astfel de piese de echipament militar la Aiud (Crișan 1974, 88-89, Pl. III/8-9), Apahida (Rusu, Bandula 1970, 36-37) și Ciumești (Rusu, Bandula, 1970, 4, 10, Pl. IX). Un alt coif aparține inventarului așa-zisului "mormânt de la Silivaș" (Rusu, Bandula 1970, 28-29; Crișan 1973a, 45-46, 59; Schaff 1988, 299, Pl. 11, Rustoiu 1994, 296, Pl. 1/1). Un al șaptelea coif a fost descoperit la Săvârșin, fiind refolosit ca urnă într-un mormânt de incinerare (Gumă 1991, 102). Însă acesta nu poate fi legat, cel puțin în momentul de față de prezența celților pe cursul mijlociu al Mureșului datorită numărului mic de detalii pe care le cunoaștem în legătură cu descoperirea în cauză.

Aceste coifuri se datează pe parcursul secolelor IV-III, a.C., fiind contemporane cu cele de tip grecesc, sau cu coifurile de inspirație greco-elenistică descoperite până în prezent în zonele sudice și estice ale României (Gumă 1991, 100-102). În Europa, zona în care se concentrează cele mai numeroase descoperiri de coifuri din fier este Peninsula Italică. Acest tip de piese de echipament militar se pare că își au originea în mediul etrusc, sau poate că apar sub influența acestui mediu, în nordul Italiei (Rusu, Bandula 1970, 40).

În ceea ce privește coiful descoperit în zona Hațegului, el poate fi datat în sec. al III-lea a.C., în cazul în care nu a fost găsit împreună cu colanul amintit. Dacă aceste două obiecte au fost asociate în inventarul unui complex arheologic, coifi! ar putea fi încadrate cronologic, după cum aminteam puțin, mai sus în sec. al IV-lea a.C. (Rusu, Bandula 1970, 40).

De la Vurpăr (jud. Sibiu) sunt cunoscute două bușe din bronz (Pl. IV, 1-2), care provin probabil, din inventarul unui mormânt celtic cu car (Horedt 1941-1944, 194, Pl. IV/1-2). Datorită faptului că aceste două piese au fost achiziționate de către Muzeul Brukenthal împreună cu două seceri cu cârlig, ce se datează în epoca bronzului (Petrescu-Dâmbovița 1977, 138), I. Nestor critică atribuirea lor de către K. Horedt, celților (Nestor 1941-1944, 548), cu toate că odată cu piesele amintite a fost achiziționată și brățara amintită mai sus. M. Rusu le încadrează cronologic în Hallstatt B₁ (Rusu 1994, 169). Ele par totuși după aspect și execuție mai târzii, după cum remarcă M. Petrescu-Dâmbovița (Petrescu-Dâmbovița 1977, 138). În cazul în care bușele amintite aparțin celei de a doua vârstă a fierului și dacă au fost descoperite împreună cu brățara amintită, în același complex, am avea de a face cu un mormânt celtic cu car, care poate fi datat subfaza B₁ (Krämer), cel mai probabil spre sfârșitul acesteia.

Din păcate, toate piesele amintite au fost descoperite întâmplător și deci, nu sunt rodul unor cercetări sistematice. Astfel, putem să presupunem că obiectele aparțin unor descoperiri funerare, chiar dacă aproape în nici unul dintre cazuri nu deținem informații mai amănunțite în legătură cu ritul funerar, ori cu unele elemente ale ritualului. Totuși în cazul materialelor descoperite la Turdaș, probabilitatea ca mormântul descoperit în această localitate să fi fost de

incinerare este mare (Blăjan 1972, 17). De asemenea, piesele descrise mai sus ca provenind de la Vurpăr puteau aparține unui mormânt cu car, atribuirea sa acestei epoci este însă discutabilă.

Din analiza materialului prezent, reiese că în localitățile amintite au fost descoperite materiale care pot fi datate La Tène-ul timpuriu și anume la sfârșitul subfazei B₁ și la începutul celei următoare. Aceste piese documentează, cu mare probabilitate, primul val celtic care pătrunde în interiorul Arcului Carpatic pe valea Mureșului, fiind cele mai timpurii piese, aparținând celei de a doua epoci a fierului, care au fost descoperite până în prezent în sud-vestul Transilvaniei.

Datarea primului orizont de materiale celtice în sud-vestul Transilvaniei la finele subfazei B₁ și începutul subfazei B₂ (Krämer), nu face decât să confirme încadrarea cronologică a momentului sosirii celților în Transilvania, propusă de cercetători precum I.H. Crișan (Crișan 1971, 154; Crișan 1977, 19) sau Vl. Zirra (Zirra 1976, 176). Această încadrare în timp corespunde în cronologie relativă perioadei cuprinse cu aproximație între anii 350/330-300 a.C. O astfel de datare nu surprinde știind că la același palier cronologic își au debutul unele necropole precum cea de la Pișcolt - *Nisipărie* (Németi 176, 71; Crișan, 19; Németi 1993, 122, 128), ori cea de la Fântânele (Crișan 1977, 19).

În privința motivelor pentru care celții au pătruns în interiorul Arcului Carpatic, considerăm că interesul pentru resursele minerale ale acestei zone a constituit unul dintre principalele atracții. Și dintre acestea, stăpânirea zăcămintelor de sare și a căilor pe care aceasta era comercializată a reprezentat în opinia noastră un obiectiv major, dacă ținem seama de importanța acestui mineral în alimentația oamenilor și a animalelor. Nu vom insista aici asupra importanței sării în viața comunităților umane, deoarece acest aspect a mai fost discutat în mai multe lucrări (Glodariu 1974, 107-108; Iambor 1982, 75-85; Wolmann 1996, 240-249; Medeleț 1995, 53-57; Iaroslavschi 1997, 42-47). Nu putem însă să nu remarcăm numărul mare de localități cu descoperiri celtice, în zonele din Transilvania în care zăcămintele de sare sunt abundente, precum și în lungul acelor adevărate căi comerciale și de comunicație, care sunt văile râurilor Mureș și Someș. În ceea ce privește importanța Mureșului în calitate de cale comercială, ne pare interesant un citat din Strabon care spune: "Prin țara lor curge râul Marisos, care se varsă în Dunăre" (Strabon, VII, 3, 13). Faptul că anticii considerau că Mureșul se varsă direct în Dunăre și nu prin intermediul Tisei, se datorează, probabil, importanței sale deosebite din punct de vedere comercial.

BIBLIOGRAFIE

- Strabon, *Geografia*, în vol. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964.
Barbala M., *Délkelet-Magyarország La Tène-Korának Kronológiai Kérdései*, în *A.E.*, Budapest, 104, 1, 1977.
Blăjan, M., *Descoperiri celtice și dacice la Turdaș (jud. Alba)*, în *Studia*, 2, 1972, p. 11-19.

- Crișan, I.H., *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966.
- Crișan, I.H., *Contribuții la problema celților din Transilvania*, în *SCIV*, 1971, 22, 2, p. 149-164.
- Crișan, I.H., *Așa-numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargeția*, X, 1973a, p. 45-76.
- Crișan, I.H., *Descoperiri celtice la Cluj, Peșelca și Șeica Mică*, în *ActaMN*, X, 1973b, p. 39-64.
- Crișan, I.H., *Precizări în legătură cu descoperirile celtice de la Aiud*, în *StComSibiu*, 18, 1974, p. 71-96.
- Crișan, I.H., *Burebista și epoca sa*, cd. a II-a, București, 1977.
- Crișan, I.H., Rustoiu, A., Palko, A., *Descoperirile celtice de la Pruniș, jud. Cluj*, în *Eph.*, Nap. V, 1995, p. 27-46.
- Glodariu, I., *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974.
- Gumă, M., *Câteva precizări asupra unor tipuri de coifuri de la sfârșitul primei epoci a fierului și începutul celei de a doua, descoperite în sud-estul României*, în *TD*, XII, 1-2, 1991, p. 85-103.
- Horedt, K., *Zwei Keltische Grabfunde Aus Siebenbürgen*, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 183-200.
- Iambor, P., *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania*, în *ActaMN*, XIX, 1941-1944, p. 183-200.
- Iaroslavschi, E., *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997.
- Kruta, V., *Le trèsor de Duchcov*, Paris, 1971.
- Kruta, V., *Duchcov-Münsingen: Nature et diffusion d'une phase Latènienne*, în vol. *Les mouvements celtiques du Ve au Ie siècle avant notre ère*, Actes du XXVIIIe colloque organisé à l'occasion du IXe, *Congrès des Sciences Prehistoriques*, Nice, 19 sept. 1976, Paris, 1979.
- Matei, AL.V., *Trei morminte din secolul III î.e.n. descoperite la Zăuan*, în *ActaMP*, 2, 1986, p. 29-37.
- Medeleț, Fl., *Über das Salz in Dakien*, în *Archäologier Österreichs*, 6/2, 1995, p. 53-57.
- Némethi, I., *Unele aspecte ale cronologiei La Tène-ului în nord-vestul României*, în *ActaMP*, X, 1986, p. 71-82.
- Némethi, I., *Necropola La Tène de la Pișcolt, jud. Satu Mare I*, în *TD*, IX, 1988, 1-2, p. 49-73.
- Némethi, I., *Necropola La Tène de la Pișcolt, jud. Satu Mare IV*, în *TD*, IV, 1-2, 1993, p. 117-129.
- Nestor, I., *Keltische Gräber bei Mediaș*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 159-182.
- Nestor, I., *A propos de l'invasion celtique en Transilvanie*, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 547-549.
- Palko, A., în *EphNap*, V, p. 27-46.
- Petrescu-Dâmbovița, M., *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
- Popescu, D., *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *Transilvania*, 75, 8-9, 1944, p. 639-666.
- Rustoiu, A., *Neue Präzisierungen Bezüglich des "Keltischen Grabes" von Silivaș*, în vol. *Relations Thraco-Iliro-Hellénistiques. Actes du XVe Symposium de Thracologie*, Bucharest, 1994, p. 295-300.
- Rusu, M., *Chars de combat Hallstattiens chez le Thraces Nord-Danubiens*, în vol. *The early Hallstatt period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe*, Alba Iulia, 1994, p. 167-184.
- Rusu, M., Bandula, O., *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970.
- Schaff, U., *Festschrift Hundt teil I*, în *JRGZM*, Mainz, nr. 21, 1974.
- Schaff, U., *Keltische Helme*, în vol. *Antike Helme*, Mainz, 1988, p. 293-318.

Wollman, V., *Sur les traces des celtes en Hongrie*, Budapest, 1971.

Zirra, Vl., *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de sare în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1997, p. 240-249.

Zirra, Vl., *Beiträge zur Kenntnis der Keltischen Latène in Rumänien*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 171-238.

Zirra, Vl., *Le problème des celtes dans l'espaces du Bas-Danube*, în *TD*, I, 1976, p. 175-182.

LES PLUS ANCIENNES DÉCOUVERTES CELTIQUES DANS LE SUD-OUEST DE LA TRANSYLVANIE

R é s u m é

Chose connue (Nestor 1941-1944, 548-549; Crișan 1966, 83-84; Rusu, Bandula 1970, 35) les celtes sont successivement pénétrés dans le territoire d'aujourd'hui de la Transylvanie sur la voie du Someș et celle du Mureș. Cet événement a eu lieu au milieu du IVème siècle a. Hr. (Rusu, Bandula 1970, 35-40; Crișan 1977, 21; Crișan, Rustoriu, Palko 1995, 35).

Pour la côte de sud-ouest de la Transylvanie ce moment historique a pu être marqué par quelques découvertes archéologiques. Ces sont: le collier à stempel et le heaume - des objets découverts dans la région de Hațeg (dep. de Hunedoara), de Turdaș (dep. de Alba), de Șeica Mică (Dep. de Sibiu). À cause du fait que tous ces objets ont été le résultat des découvertes fortuites nous pouvons, seulement, supposer leur caractère funéraire.

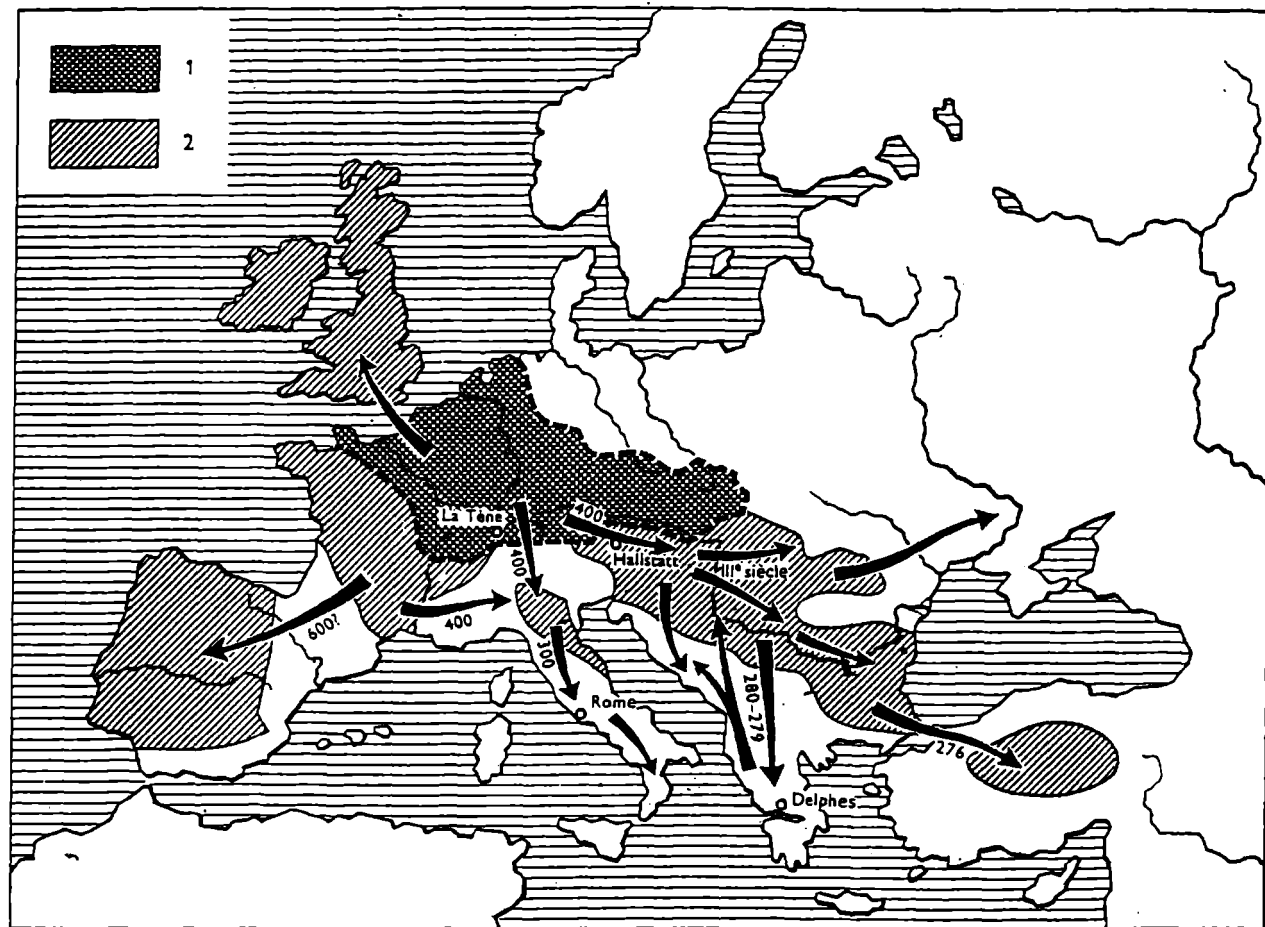
En ce qui concerne le rit de ces possibles complexes funéraires nous ne pouvons pas apporter des éclaircissements que dans le cas des découvertes de Turdaș où nous supposons qu'en ait y découvert un tombeau d'incinération (Blăjan 1972., 17).

C'est à Vurpăr qu'il y a aussi la possibilité d'exister un tombeau celtique à char. L'encadrement de deux mouchons (Pl. IV, 1-2) dans cette époque est douteux. Les matériaux discutés au dessus peuvent être datés par analogies à la fin de la sous phase B₁ et au début de la prochaine de la première époque du fer.

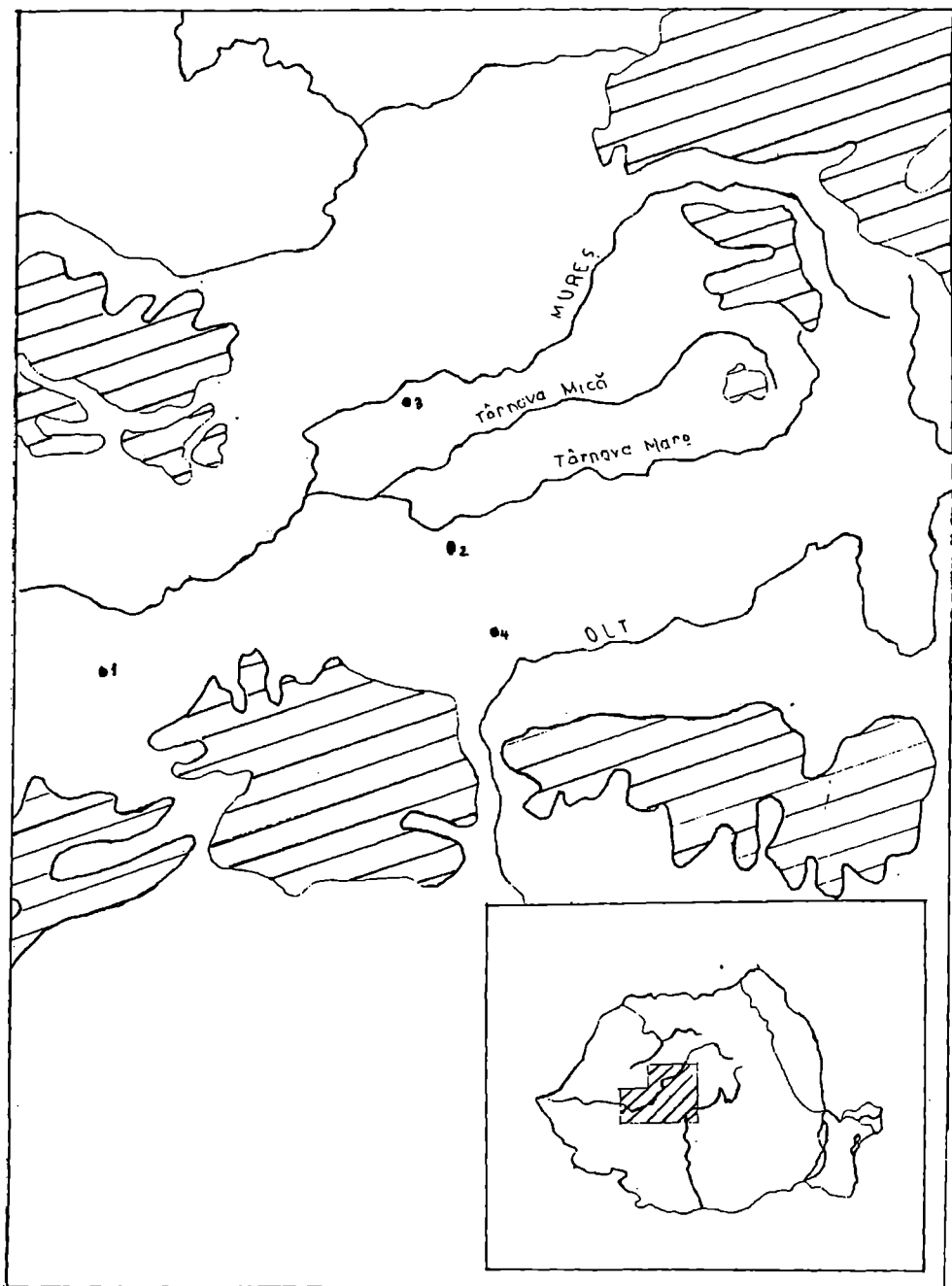
Par conséquent, la début de La Tène dans le sud-ouest de la Transylvanie peut y être placé au milieu années 350-335 a. Hr. quand en y aurait été le début des quelques nécropoles parmi lesquelles celle de Pișcolt - *Nisipărie* (dep. de Satu Mare) (Németi 1976, 71; Crișan 1977, 19; Németi 1993, 123, 128) ou celle de Fântânele (dep. de Bistrița Năsăud) (Crișan 1977, 19).

En ce qui concerne les raisons pour lesquelles les celtes sont pénétrés dans la Transylvanie nous croyons que l'exploitation et la commercialisation du sel ont constituées un des plus importants buts poursuivis.

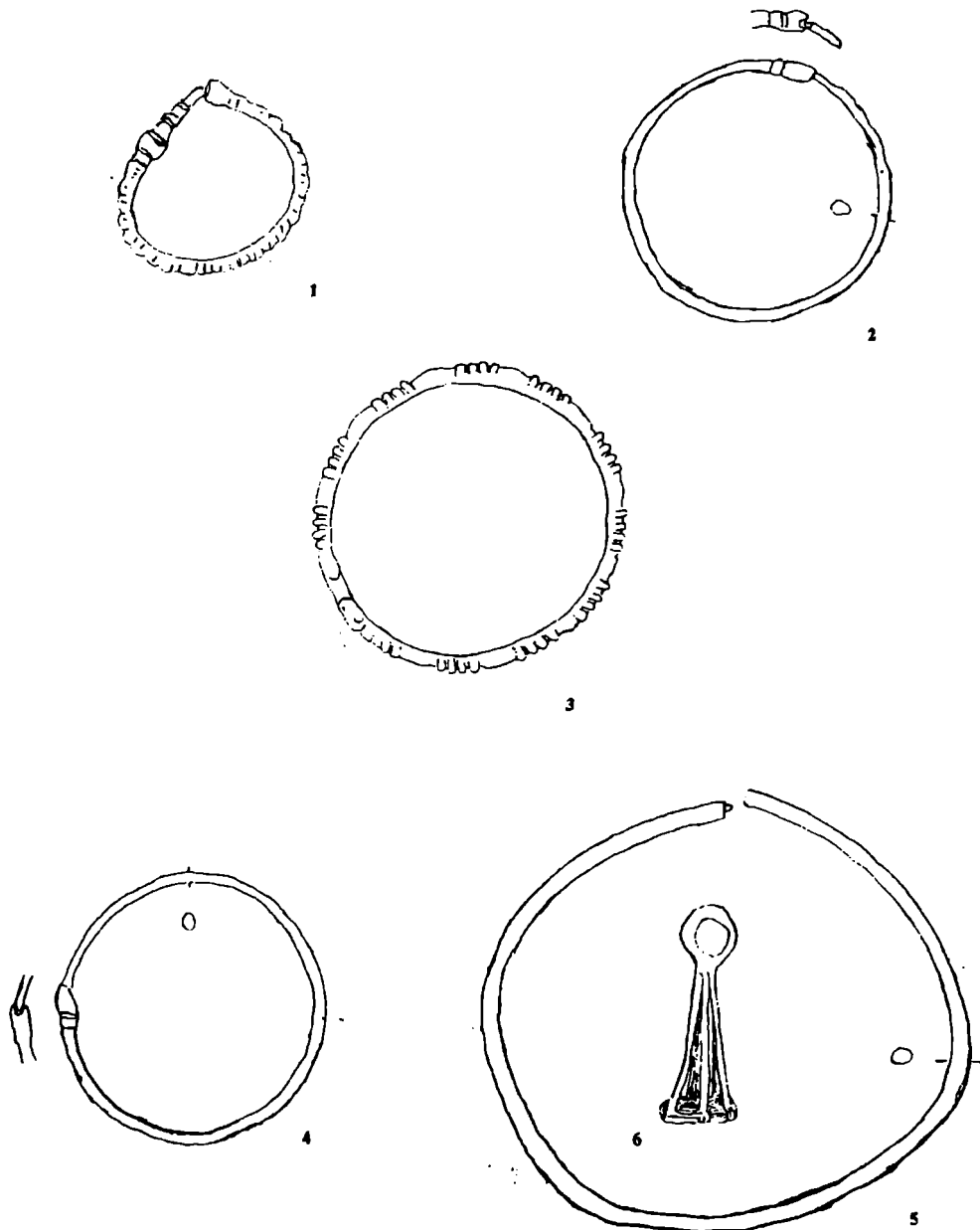
D'ailleurs la commercialisation du sel sur le cours de Mureș a été bien connue dans toutes les époques historiques (Glodariu 1974, 107-108; Iambor 1982, 75-85; Wolman, 1996, 240-249; Medeleț 1995, 53-57; Iaroslavschi 1997, 42-47).

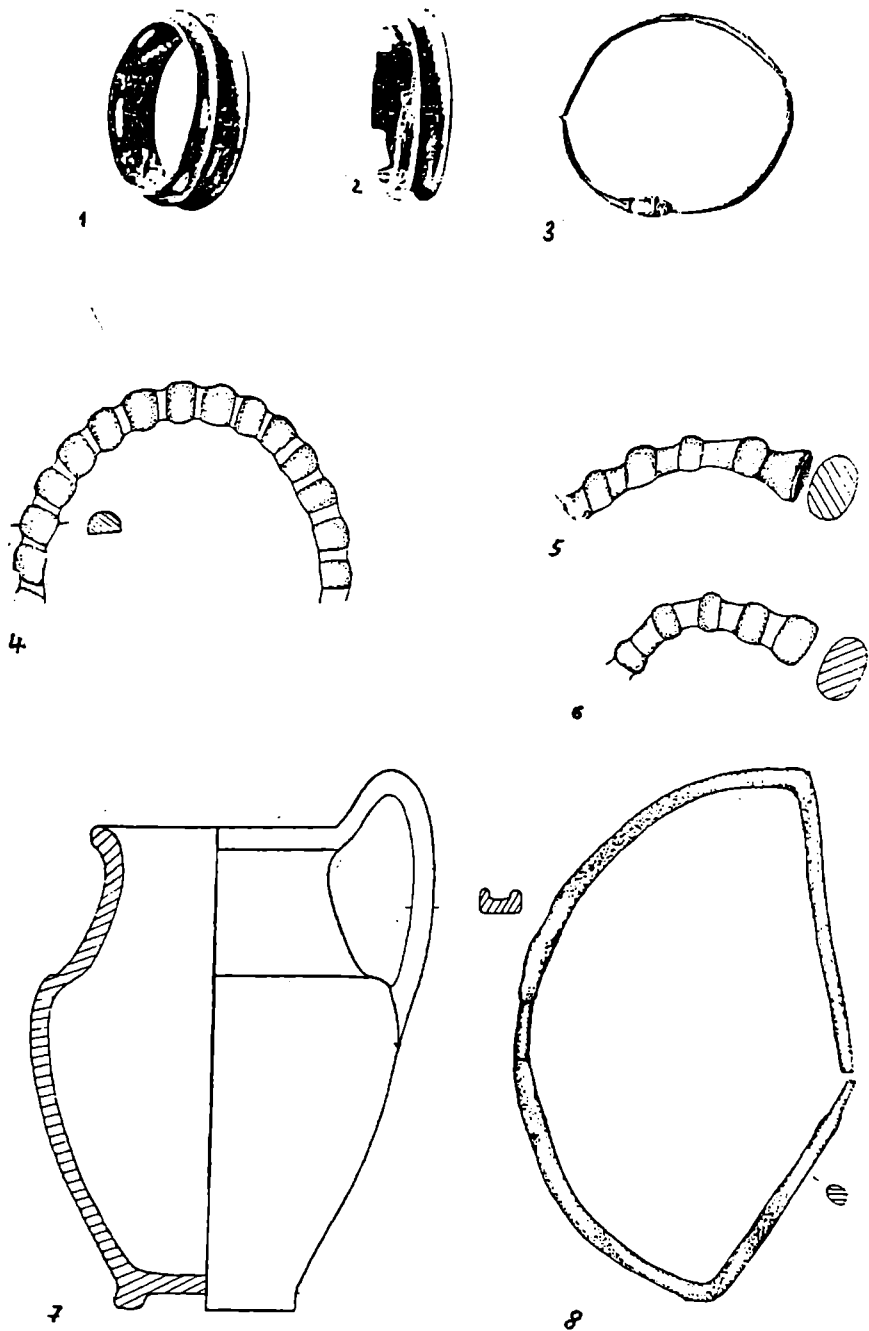
Pl. I. Răspândirea civilizației celtice în Europa, după M. Szabó. 1. Spațiul de origine; 2. Teritorii cucerite

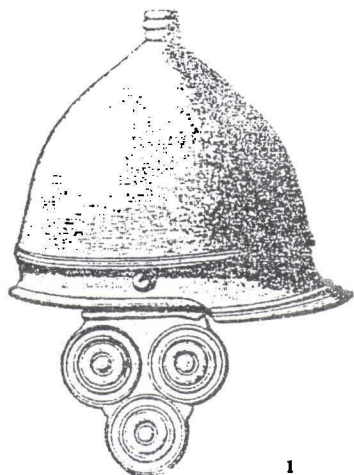
Pl. II. Cele mai timpurii descoperiri celtice din sud-vestul Transilvaniei: 1. Hațeg; 2. Șeica Mică; 3. Turdaș; 4. Vupăr

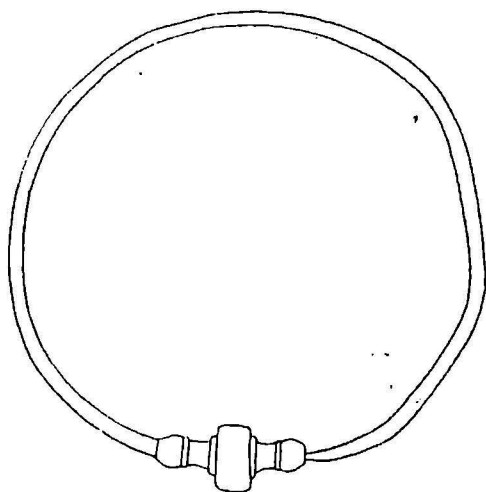
Pl. III. Inventarul metalic al mormântului de la Turdaș, după M. Blăjan

Pl. IV. Materiale arheologice provenind de la: 1-3 Vupăr (jud. Sibiu), după K. Horedt;
4-8 de la Șeica Mică (jud. Sibiu), după I.H. Crișan;

1

2

3

**Pl. V. 1. Coiful descoperit în mormântul nr. 10c de la Montefortino, după U. Schaff;
2-3 materiale descoperite în zona Hațegului (jud. Hunedoara),
după M. Rusu, O. Bandula**

DOUĂ ANTEFIXE ROMANE DE LA BERZOVIA

Eduard Nemeth

Articolul de față prezintă două piese descoperite în octombrie 1969 în castrul de legiune de la Berzovia, într-o umplutură de zid scos din caseta A a celui an, de către Florin Medeș. ¹

În literatura românească de specialitate antefixe au fost definite ca “element de arhitectură romană, de la acoperiș, comportând un olan înfundat la unul din capete cu o placă cu marginea superioară arcuită, purtând o imagine prosopomorfă în relief - Jupiter, Gorgona, Satir, Amazoană ș.a. Antefixe serveau drept piesă de capăt al șirului de olane așezate peste rostul dintre două șiruri de țigle”. ² Unele antefixe aveau un orificiu destinat evacuării apei pluviale de pe acoperișuri, iar alt tip era destinat să împodobească sarcofagele. ³

Antefixe (*imbrices extremi*, *imbrices frontali*) au fost semnalate în număr destul de mare în săpăturile din siturile de epocă romană din Dacia, în special în orașele de lângă caestrele de legiune sau în caestrele respective, ⁴ dar și în alte localități din Dacia romană.

Antefixe de la Berzovia sunt deosebite față de cele din Dacia publicate până acum prin forma de arc frânt, ascuțit la partea superioară, cât și prin rezolvarea artistică particulară a trăsăturilor figurilor antropomorfe.

Ca date tehnice prima piesă (Fig. 1) are înălțimea de 18,7 cm și lățimea la bază de 14,5 cm. Piesa fragmentară (Fig. 2) are o înălțime reconstituibilă de 16,5 cm și o lățime maximă reconstituibilă de 16 cm. Ambelor piese le lipsește olanul, adică elementul funcțional din partea posterioară. Locul de unde olanul s-a desprins este vizibil, ceea ce denotă faptul că ele nu erau turnate împreună cu partea frontală, ci lipite de aceasta înaintea arderii. ⁵

Faptul că antefixe prezentate aici au o formă cu totul deosebită față de cele din Dacia romană publicate până acum ⁶, îngreunează oarecum încadrarea lor tipologică, având în vedere că nu se găsesc analogii formale pentru ele. Cu toate acestea este foarte probabil ca antefixul din lig. 2 să reprezinte pe Gorgona - Medusa, concluzie la care ne conduce reprezentarea ochilor larg deschiși și șuvițele de păr care cad pe frunte, amintind de părul din șerpi al acestei ființe mitice.

În ceea ce privește antefixul din fig. 1 este posibil ca el să fie încadrat în categoria figurilor expresive, ⁷ fără un atribut anume.

Din punct de vedere al calității artistice, ne aflăm în fața unei estetici destul de rudimentară, ceea ce ne trimite cu gândul la un model local, mai ales că

formele ca atare nu au corespondențe în ceea ce cunoaștem până acum pentru Dacia romană. Probabil că tiparele pentru aceste piese au fost realizate chiar într-o *figlina* locală. Desigur rolul unor antefixe, în special al acelor care reprezintă divinități, gorgone, lei etc. este mai ales unul apotropaic și abia apoi unul decorativ, dar chiar și în aceste condiții, rezolvarea artistică este una mediocră.

Antefixele decorau desigur clădiri importante în orașe și castre, cele de la Potaissa, de exemplu, fiind găsite în cea mai mare parte în *principia*.⁸ Este de aceea posibil ca și antefixele de la Berzovia să provină din clădirea comandamentului, ipoteză care rămâne a fi verificată de viitoare săpături.*

NOTE

1. Antefixele se află în Muzeul Banatului din Timișoara. Mulțumim și pe această cale descoperitorului acestor piese, Florin Medeț, pentru permisiunea de a le publica.

2. R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980, 32, s.v. antefică

3. Cf. C. Băluță, *Sargetia*, 15, 1981, 37-38; CL. Băluță, I. Berciu, *Apulum*, 19, 1981, 83

4. V. nota 3; cf. și A. Căținaș, *RCRF Acta*, 35, 1997, 233-238 (Potaissa)

5. Cf. CL. Băluță, I. Berciu, *loc. cit.*

6. V. notele 3 și 4, de asemenea, D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1968, 110; C.M. Tătulea, *Romula-Malva*, București, 1994, 109

7. V.C. Băluță, *op. cit.*, 36

8. A. Căținaș, *op. cit.*, 233

*După încheierea redactării acestui articol, dl. F. Medeț ne-a semnalat existența a 4 antefixe, aflate la Muzeul Național Maghiar din Budapesta care sunt asemănătoare celor prezentate în acest capitol (nr. inv. 54161, 541617, 56585, cu loc de descoperire necunoscut). Mulțumim și pe această cale pentru informația pusă la dispoziție.

ZWEI IN BERZOVIA ENTDECKTE RÖMISCHE ANTEFIXE

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Aufsatz präsentiert zwei Antefixe die 1969 im Legionslager Berzobis (Berzovia, Kr. Caraș-Severin) entdeckt wurden. Die Funde haben keine Formanalogien im römischen Dakien, was zur Annahme führt, dass diese Art von Dachelementen in einer lokalen *figlina* und mit örtlich hergestellten Druckformen erzeugt waren. Das Antefix von Abb. 2 stellt höchswahrscheinlich die Gorgona-Medusa dar (weit geöffnete Augen, auf der Stirn hängende Haare), während das Stück von der abb. 1 wahrscheinlich einfach eine dekorative Funktion erfüllte.

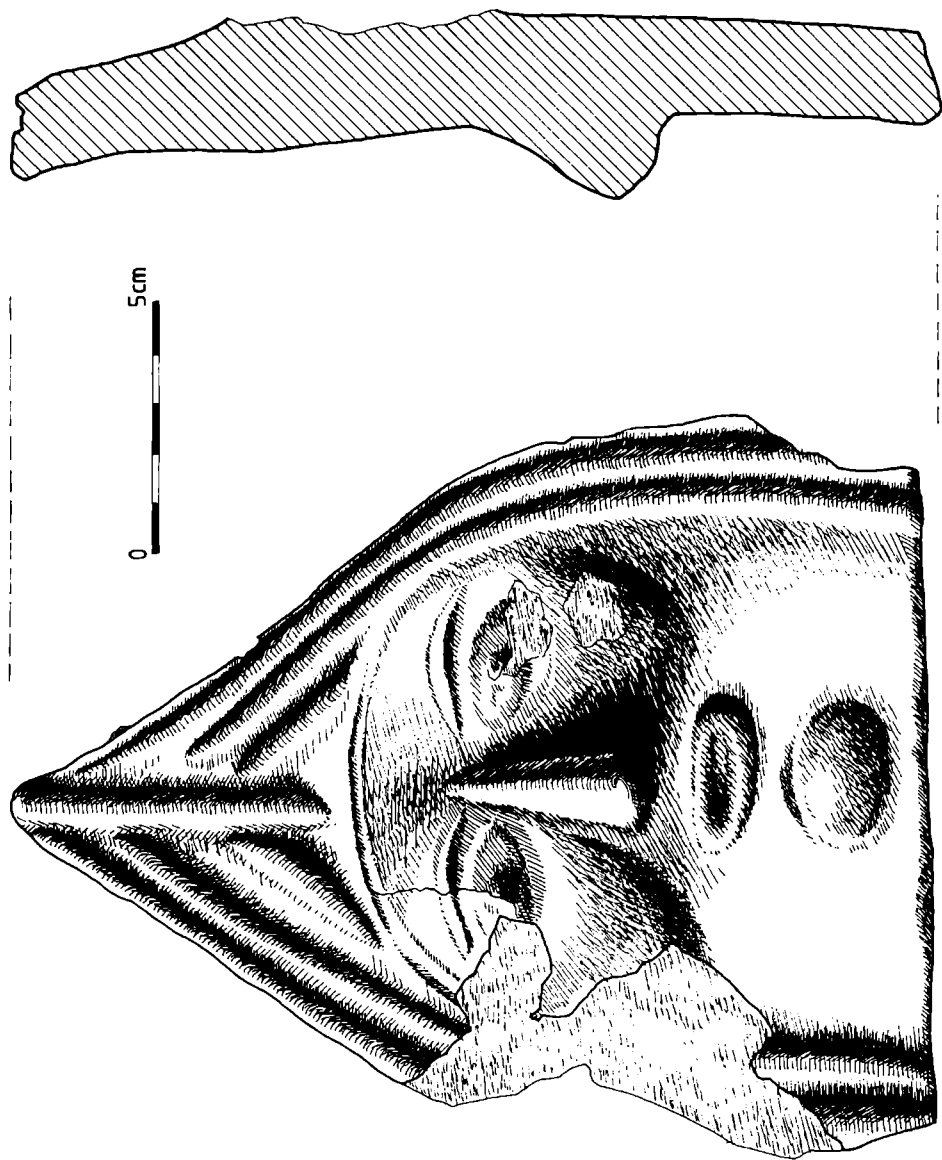

Fig. 1. Antefix din castrul roman de la Berzovia

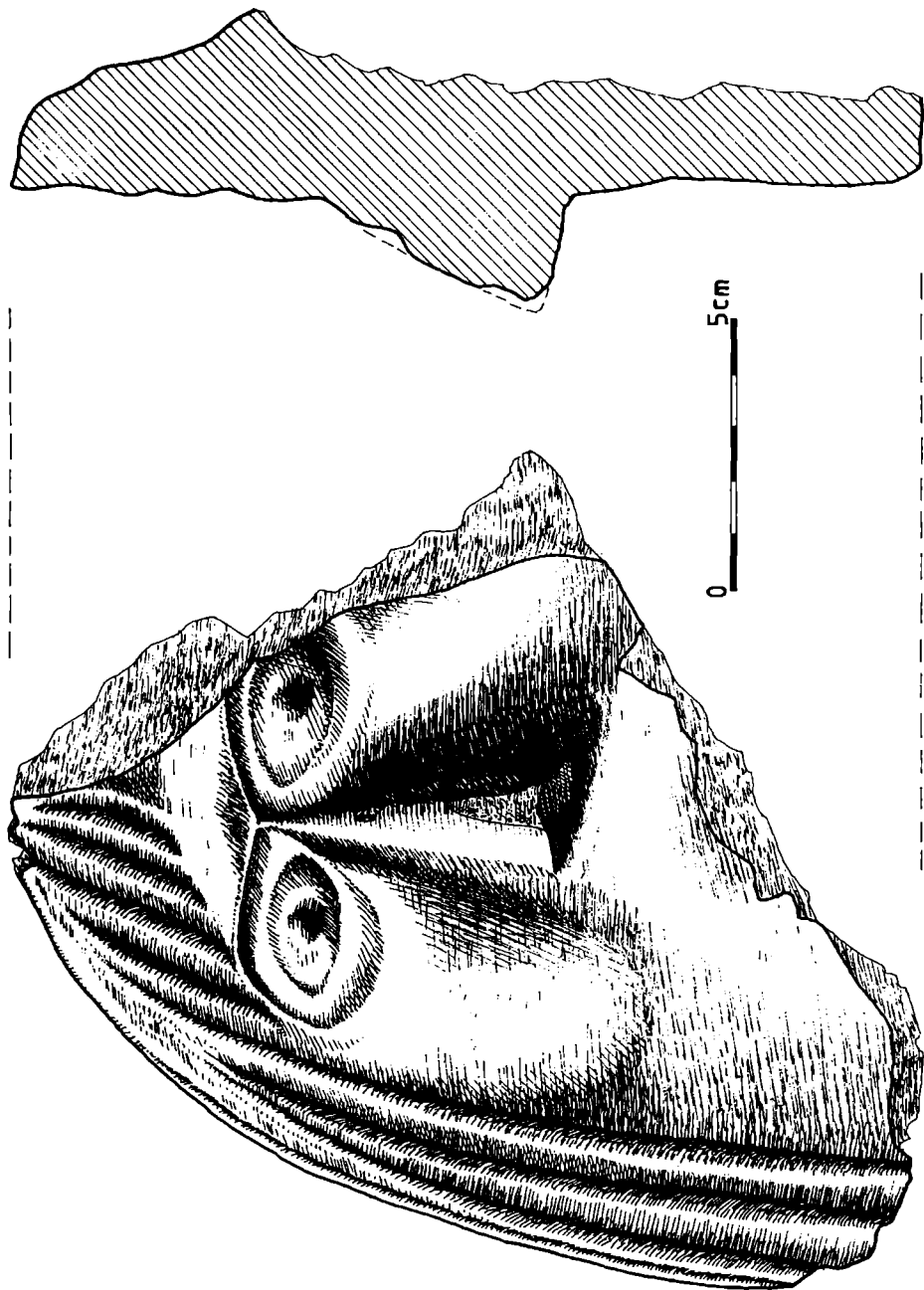
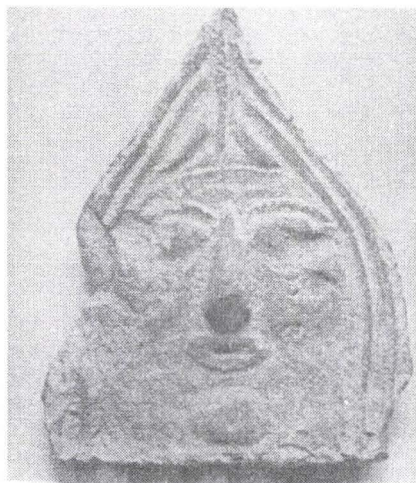
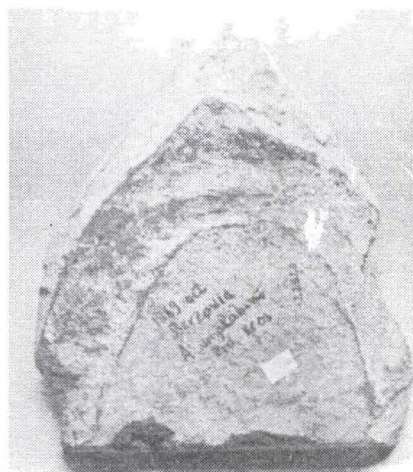

Fig. 2. Antefix din castrul roman de la Berzovia

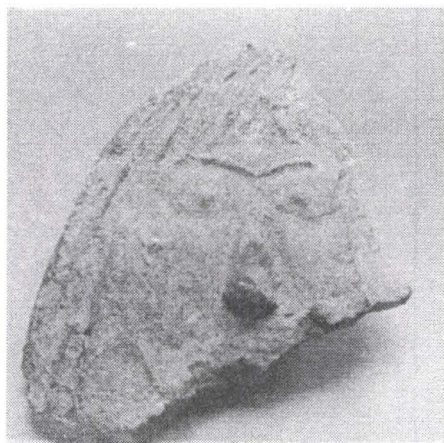

a

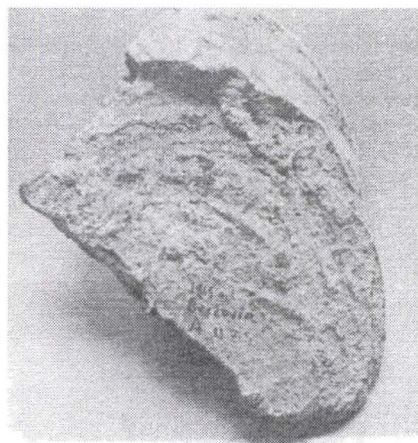

b

Fig. 3. Antefix de la Berzovia: a. vedere frontală; b. vedere dorsală

a

b

Fig. 4. Antefix de la Berzovia: a. vedere frontală; b. vedere dorsală

RELIEFURI SCULPTURALE VOTIVE TIBISCENSE (I)

Doina Benea

În colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara se păstrează câteva piese sculpturale fragmentare provenind de la Tibiscum. Ele au fost scoase la iveală prin săpăturile efectuate între anii 1964 – 1975 de către M. Moga, fără a se putea cunoaște contextul arheologic al descoperirii lor și nici dacă provin din castru sau din așezarea civilă.

Lucrarea de față își propune introducerea în circuitul științific a acestor fragmente sculpturale votive descoperite la Tibiscum, menite să întregască în chip firesc cunoștințele despre pantheonul spiritual al așezării și poate, să evidențieze anumite caracteristici specifice ale centrului de pietrărie local.

Cercetarea noastră și-a propus o analiză doar a reliefurilor votive reprezentând divinități romane. În prezentarea pieselor vom utiliza următorul sistem de descriere: denumire, materialul și tehnica de execuție; dimensiuni; număr de inventar, stare de conservare, descriere, analogii, loc de păstrare, bibliografie.

1. Relief votiv fragmentar reprezentând pe Silvanus și Diana (Fig. 1); marmoră; D: cca. 16 x 12 x 2,4 cm; **starea de conservare:** relieful păstrat parțial doar în partea superioară, este compus din două fragmente. **Descriere:** relief de o execuție îngrijită, câmpul piesei adâncit cu 1,5 cm delimitat printr-o bordură lată de 1 cm, păstrată doar în partea superioară. În partea dreaptă apare reprezentat un personaj cu torsul nud, pe umăr și pe partea inferioară a corpului se observă o mantie cu falduri bogate, care este petrecută pe umărul și antebrațul stâng. Trăsăturile feții, deși șterse, aparțin unui bărbat imberb cu mustăți peste buzele marcate cu colțurile lăsate în jos; ochii și nasul nu se mai văd aproape de loc. O linie incizată sugerează pieptănătura cu cărare pe mijloc. Mâna stânga este foarte îngrijit redată în modul în care ține un baston, care depășea chiar și marginea bordurii reliefului. În stânga personajului apare o a doua divinitate cu un fragment de veșmânt și mâna ridicată pentru a scoate o săgeată din tolba de săgeți, ceea ce face indubitabilă identificarea personajului cu zeița Diana. În reprezentarea lui Silvanus se observă o contaminare cu elemente din cultul lui Jupiter prin redarea trăsăturilor chipului, vestimentația și mai ales modul de dispunere al mantiei¹.

M. Bărbulescu a încadrat acest tip de reprezentare într-o variantă separată, specifică provinciei Dacia². Asocierea lui Silvanus cu Diana apare și pe un relief de la Ulpia Traiana, cu deosebirea că aici Silvanus este reprezentat în ipostaza sa obișnuită, înveșmântat și cu atributele sale principale: *pedum*, câine³ etc.

Într-un studiu mai vechi, A. Rusu avea rezerve în a constata asocierea celor două divinități Jupiter și Silvanus, ultimul cu atribute clare ale primei divinități⁴. Relieful de la Tibiscum oferă tocmai o astfel de posibilitate prin reprezentarea păstrată parțial a zeului Silvanus - cu atributul său principal, *pedum*-ul. A. Bodor a observat într-un studiu recent tendința de sincretism religios între divinitățile romane și cele barbare romanizate, ceea ce ar explica și numărul mare de adoratori în rândul armatei⁵.

În inscripții, cele două divinități Jupiter - Silvanus apar asociate pe un altar descoperit la Napoca⁶. Cea mai interesantă asociere apare pe un altar de la Apulum, unde Silvanus Silvester apare menționat alături de Diana. Monumentul a fost ridicat de decurionul Marcus Aurelius Comatus Super pentru sine și toți cei din neamul sau. Între dedicanții din familia sa apare și **Exsuperantianus**, fiind în acest caz un antroponim. **Exsuperantissimus** este un epitet ce însoțește uneori cultul lui Jupiter. Inscripția sugerează indirect o eventuală conexiune a cultului suprem roman cu cel al lui Silvanus. **Silvanus** apare asociat cu **Diana**, zeiță a vânătorii, în virtutea atributelor sale de protector al pădurilor, iar epitetul de **Silvester** converge spre același domeniu de activitate a divinităților⁷.

În altă ordine de idei, **Silvanus Domesticus** reprezintă pentru Dacia un zeu protector al casei, fiind invocat în peste 42 monumente ridicate de toate categoriile sociale ale populației, de la funcționari ai administrației oficiale și până la sclavi. Este posibil ca acest epitet, alături și de asocierea cu Diana să marcheze în pantheonul religios, prin **interpretatio romana**, divinități din pantheonul dacic preroman.

Apropierea de Jupiter, prin preluarea unor modalități de reprezentare ale acestuia, ar sugera pentru Silvanus anumite valențe preluate ale divinității supreme. Multe reprezentări ale zeului prin vestimentație și *falx* aduc aminte de reprezentări ale dacilor de pe Columna Traiana (pentru analogii vezi reliefurile de la: Apulum, Napoca, Potaissa⁸, Ulpia Traiana⁹).

Cultul lui Silvanus, originar din Illyricum, a pătruns foarte devreme în spațiul italic, devenind practic prin sincretism religios cu anumite culte locale, zeul legat cu deosebire de renașterea vegetației, protector al pădurilor¹⁰. În Dalmația, Pannonia, Moesia cultul lui Silvanus este larg răspândit, ca de altfel și cel al Dianei. Pătrunderea în Dacia a cultului zeului Silvanus a fost atribuită minerilor dalmatini aduși în Dacia încă din timpul lui Traian¹¹. M. Bărbulescu a observat mai demult că divinitatea are în Dacia o origine italică, având în vedere și răspândirea relativ uniformă în provincie¹². În privința cultului zeiței Diana, cultul ei este cel mai răspândit în provincie, după al cel al lui Jupiter în comparație cu situația din provinciile limitrofe dunărene: Pannonia și Moesia Superior.

2. Relief votiv reprezentând pe Diana; calcar cristalin poros; D:10 x 9,2 x 1 cm; Inv. 7281/1,2; **starea de conservare:** se păstrează două fragmente cu partea superioară a corpului divinității și parțial membrele inferioare, fără a avea certitudinea că provin din același monument; **descriere:** zeița apare reprezentată frontal într-un *chiton* doric, până la genunchi, peste care poartă un *himation*; în mâna stânga ținea arcul ce apare neclar reprezentat, iar mâna dreaptă este întinsă spre tolba de săgeți. Partea inferioară a reliefului nu se mai păstrează. Un fragment (inv. 7581/1) reprezintă partea inferioară a unui relief executat din același material, redând membrele inferioare ale divinității, fără a avea certitudinea deplină asupra apartenenței la acest relief. Trăsăturile feții sunt estompate, neclare, părul bogat înconjoară chipul zeiței. Relieful este de mici dimensiuni, păstrat fragmentar și sugerează faptul că divinitatea a fost reprezentată singură, fără atributele ei de bază, câinele și cerbul. **Analogii:** cultul Dianei în Dacia este larg răspândit față de toate provinciile învecinate: Moesia Superior și Pannonia¹³. Reprezentările acestei divinități au fost puse în legătură cu tracica zeiță **Bendis**¹⁴. Desigur, în reprezentările Dianei apar o serie de contaminări provenind și de la alte divinități. În orice caz în reprezentările figurate, Diana apare asociată cu **Apollo**, **Silvanus** (vezi mai sus), **Sol** (pe un altar de la Drobeta) sau **Mercur** (pe un relief de la Mehadia)¹⁵. Piesa de la Tibiscum este prima descoperită până acum în aceasta așezare alături de precedentă în asociere cu Silvanus. Maniera de reprezentare a zeiței se încadrează unei tipologii de reliefuri de mici dimensiuni ce par a constitui un element specific centrului de pietrărie local sau poate de la Ulpia Traiana; **loc de păstrare:** expoziția Muzeului Banatului, Timișoara (MBT). Inedit.

3. Relief votiv fragmentar reprezentând pe Mercur (Fig. 3); marmoră; D:10 x 5,7 x 1,4(2,5) cm; (Inv. 7582); **stare de conservare:** se păstrează colțul din stânga sus al piesei; **descriere:** divinitatea apare reprezentată cu bustul nud, pe umeri era prinsă o mantie. Trăsăturile feții redau chipul unui tânăr cu ochii ușor adânciți, nas prelung, gura sugerată printr-o linie incizată. Părul ondulat, avea o cărare pe mijloc. Deasupra capului divinității sunt reprezentate două aripioare disproporționat de mari ce fac aluzie la una din atributele zeului. În stânga divinității apare un *pedum* pe care sunt încolăciți cei doi șerpi. Calitatea artistică a reprezentării este modestă, deși se observă încercări de redare a structurii anatomice a mușchilor torsului, de reprezentare a trăsăturilor unui tânăr calm, distins; **analogii:** zeul protector al drumurilor, comerțului și mai ales al științelor oculte, Mercur este cunoscut în provincia Dacia prin numeroase inscripții¹⁶. Reprezentările sale deși numeroase au fost descoperite, mai ales sub forma unor statuete de bronz. Reprezentările pe piatră nu au fost cercetate până acum în detaliu, o descoperire fragmentară a fost semnalată la Drobeta¹⁷; **loc de păstrare:** expoziția MBT; inedit.

4. Postament de statueta reprezentând pe Liber (Fig. 4); marmoră; D: 16 x 3,8 x 4,5 cm; Inv. 7583; **starea de conservare:** se păstrează doar posta-

mentul pe care sunt conservate etichetele picioarelor de la o statuie a zeului Liber Pater, șoldul stâng al pantereii lângă piciorul divinității, un fragment de copită, probabil a lui Pan; **descriere:** execuție îngrijită a membrilor inferioare, cizelarea detaliilor, ceea ce sugerează o statuie de piatră a zeului împreună cu acoliții și atributele sale¹⁸. Postamentul fiind fragmentar nu permite alte observații; **loc de păstrare:** expoziția MBT; inedit.

5. Postament de statuie reprezentând probabil pe Liber (Fig. 5); calcar cristalin; D:12 x 7,1 x 4 cm; Inv. 7594/5; **stare de conservare:** se păstrează doar postamentul cu tălpile aparținând divinității și, din copitele reprezentării lui Pan, ceea ce asigură identificarea piesei; **descriere:** postamentul marcat cu două caneluri profilate pe care se înalță statueta zeului Liber având în dreapta pe Pan, iar în stânga se află o amprenta rotundă sugerând probabil locul unde se afla *pedum*-ul pe care îl are uneori în mâna stânga; **loc de păstrare:** expoziția MBT; inedit.

Ultimele două fragmente, având în vedere postamentul pe care erau așezate, fac parte din câte un grup statuar reprezentând pe Liber Pater. Cele două postamente, prin maniera îngrijită în care au fost executate, fac parte probabil din produsele unui centru de pietrărie mai elevat, precum era cel de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

La Tibiscum cultul lui Liber Pater este documentat de un altar votiv ridicat de un libert cu numele de M. Turranius Patroclus patronului său¹⁹.

Numeroasele monumente funerare, votive și chiar onorifice de la Tibiscum prezintă anumite elemente specifice în identificarea lor. În primul rând atrag atenția piesele care cuprind inscripții bilingve: latina și palmyreniana, respectarea anumitor trăsături ce apropie monumentele funerare palmyrene de cele provinciale din Dacia²⁰, execuția unor monumente funerare ce respectă anumite canoane întâlnite pe monumentele funerare din Africa (cu împărțirea câmpului inscripției în registre verticale), toate acestea argumentează existența aici a unor meșteri pietrari provenind din zonele respective. Meritul de a fi remarcat și adunat toate elementele specifice centrului de pietrărie de la Tibiscum aparțin d-nei L. Marinescu²¹. Anumite elemente decorative, cum ar fi de pildă cele vegetale, ca de altfel și descoperirea unui mic altar votiv neterminat, alături de un "leu funerar" aflat încă în faza de lucru sugerează pe de o parte influența centrului artistic de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, iar pe de altă parte existența unor meșteri pietrari proprii așezării de la Tibiscum. O analiză a monumentelor votive nu a fost întreprinsă până acum. Cele mai interesante monumente se păstrează în colecțiile Muzeului de Istorie din Lugoj provenind din descoperiri mai vechi²². Alături de aceste descoperiri sunt de menționat piesele din colecția Muzeului Banatului din Timișoara, parțial publicate de M. Moga²³. În nota noastră de față, nu am luat în discuție toate descoperirile votive, ci doar pe cele referitoare la cultele romane, și totuși ele permit câteva observații generale pertinente pentru acest centru de pietrărie.

În plastica votivă tibiscensă se observă o predilecție pentru **relieful votiv de mici dimensiuni**, de o calitate artistică modestă, dar care, respectând canoanele generale de reprezentare a diferitelor divinități, formează specificitatea acestui atelier. Desigur caietele de modele ce vor fi circulat în Imperiu au ajuns și aici, anumite elemente sugerează chiar modificări ale atributelor sau asocieri de divinități în funcție de cererea comanditarilor (vezi relieful Silvanus și Diana).

Reliefurile sunt concepute astfel încât în genere să adăpostească o singură reprezentare, care este redată cât mai sintetic cu puțină uneori având atributele de bază (animale sau acoliți etc). Acest lucru este și dificil de reconstituit doar pe baza fragmentelor avute la dispoziție. Cele 5 fragmente prezentate de noi reprezintă o mică parte a producției de artă votivă. Chiar dacă despre repertoriul divinităților putem spune puține lucruri în această etapă a cercetărilor, dar mai ales a descoperirilor, se pare că erau reproduse divinități ce aparțineau pantheonului roman, din care cunoscute până acum sunt: Jupiter²⁴, Liber Pater, Silvanus, Diana, Mercur, Venus²⁵.

Prezența în castru, la un moment dat, în veacul al III-lea, a unei unități auxiliare de vindelici (Cohors I Vindelicorum) a contribuit indirect la practicarea cultului Eponei, cunoscut de asemenea prin două relieuri, unul întreg și un altul fragmentar²⁶. Ambele piese provin din colecții vechi, fără a se putea face precizări asupra locului descoperirii lor, în castru sau în *vicus*-ul militar. **Epona** este o divinitate celtică care era protectoarea cavaleriei, implicit a grajdurilor, unde de fapt se și păstrau relieuri cu imaginea ei. Reprezentările Eponei sunt puțin numeroase în Dacia, fiind documentate în castrele cu trupe de cavalerie cum ar fi la: Războieni, Ilișua etc. Cultul acestei divinități la Tibiscum apare astfel în strânsă dependență cu trupele staționate în castru, fapt remarcat și pentru *numerus Palmyrenorum* ori *numerus Maurorum*. Pentru aceste din urmă trupe, apar la Tibiscum documentate pe altare epigrafice divinități din țara de baștină a soldaților cum ar fi: **Sol Ierhabol, Malagbel, Mithras, Deus Aeternus, Dis Patriis**. Și în acest caz un fragment de relief votiv păstrat la muzeul din Lugoj pare să fie dedicat divinităților ambelor trupe auxiliare neregulate²⁷, respectiv pentru **Dis Patriis**, fără o nominalizare a lor anume judecând după spațiul redus; în privința reprezentării nu se poate face nici o observație.

Tot de la Tibiscum provin câteva plăcuțe dedicate **cavalerilor danubieni**, parțial publicate, unele inedite descoperite de noi, care constituie dovezi ale practicării acestui cult în castru²⁸. Descoperirile de la Tibiscum sunt importante întrucât aici au fost semnalate ambele tipuri de bază, cu un singur cavaler și cu doi cavaleri aflați²⁹.

Materia primă utilizată pentru producerea relieurilor de la Tibiscum este comună cu cea a atelierelor de la Ulpia Traiana, ea provenind de la carierele de la Bucova, fără a putea face alte precizări. În schimb, o serie de altare epigrafice fiind executate dintr-un calcar cochilic ar putea să provină de la Tincova. Deocamdată locul unui astfel de atelier nu a fost descoperit, deși la Tibiscum sunt cunoscute în prezent multe ateliere meșteșugărești³⁰.

Se evidențiază astfel, ca o concluzie, faptul că diversitatea etnică a trupelor și a populației de la Tibiscum se simte și în producția artistică a acestui atelier local de pietrărie, prin paleta totuși largă de reprezentări. Calitatea artistică a centrului local de la Tibiscum este modestă, chiar dacă la unele reprezentări se simte nevoia unei încercări de redare a structurii anatomice, în general, însă, ea lipsește. Trăsăturile fețelor sunt de obicei aplatizate și destul de neclare. Respectarea unor canoane caracteristice unor divinități au asigurat în chip firesc recunoașterea lor și implicit comandarea unor astfel de piese. În ultima instanță, ele reflectă gustul artistic provincial. Complexitatea vieții spirituale tibiscense marcată prin producția de piese votive aparținând unor zeități provenind din cele mai diverse zone, alături de cele romane, din vestul Imperiului, Siria, Africa și chiar Dacia reprezintă una din sintezele spirituale interesante ale provinciei. În orice caz, producția atelierelor de pietrărie de la Tibiscum este încă în mare parte necunoscută. Un ultim cuvânt trebuie spus pentru anumite piese cum ar fi fragmentele 4 și 5, care prin finețea execuției, dar mai ales prin analogiile cu descoperiri similare de la Ulpia Traiana provin din acest centru artistic.

NOTE

1. D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, Editura Museion, București, 1994, *passim*, a fost prezentată o fotografie a reliefului.
2. M. Bărbulescu, *Cultul lui Silvanus în Dacia* (mss), *apud* A. Bodor, *Die griechisch-römischen Kulte in Dacia und das Nachwirken der einheimischen Traditionen*, în *ANRW*, 18/2, p. 1115, nota 273.
3. D. Isac, I. Stratan, *Monumente de artă provincială romană din Muzeul din Lugoj*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 124.
4. A. Rusu, *Contribuții privind cultul lui Silvanus*, în *Sargeția*, X, 1973, p. 403, 1973, p. 339.
5. A. Bodor, *op.cit.*, p. 1114.
6. I. Mitrofan, *Vestigii din Napoca romană*, în *ActaMN*, XV, 1976, p. 200
7. *CIL*, III, 1154=7775.
8. A. Bodor, *op.cit.*, p. 1115, nota 260
9. I. Piso, A. Rusu, *Un relief din Sarmizegetusa cu reprezentarea lui Silvanus și noua Silvanae*, în *ActaMN*, 1977, p. 155-158
10. Fr. Altheim, *Römische Religionsgeschichte*, Berlin, 1956, p. 10-31.
11. I. Toth, *Zur Frage des Ursprungs und des sozialen Hintergrunds des Silvankultes in Dazien*, în *Acta Class.Univ.Scient.Debrecen*, III, 1967, p. 77-84.
12. M. Bărbulescu, *op.cit.*, *apud* A. Bodor, *op.cit.*, p. 1116
13. M. Bărbulescu, *Der Dianakult im römischen Dazien*, în *Dacia*, NS, XVI, 1972, p. 204-207.
14. *Ibidem*.
15. *Idem*, p.218.
16. A. Bodor, *op.cit.*, p. 1106-1108 cu toată bibliografia. O publicare generală la D. Benea, P. Bona, *op.cit.*, p. 111.

17. Al. Bărcăcilă, *Drubeta azi Turnu-Severin*, 1932, p. 31, Pl. 58.
18. A. Bodor, *Der Liber-und Libera-Kult in Dacia. Ein Beitrag zur Fortdauer der bodenständigen Bevölkerung im römerzeitlichen Dazien*, în *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 211-239.
19. IDR, III, I, 141; alte două monumente dedicate lui Liber Pater, unul epigrafic, iar al doilea din care se păstrează doar postamentul și o inscripție urmează să fie publicate împreună cu I. Piso.
20. D. Benea, *Beitrag zum Studium der palmyrenischen Grabdenkmäler in Dakien*, în *AnB*, s.n., II, 1993, p. 188-195
21. L. Marinescu, *Atelierul de piatrărie de la Tibiscum*, comunicare susținută la sesiunea "In memoriam Constantini Daicoviciu", martie 1986 (mss).
22. D. Isac, I. Stratan, *op.cit, passim*.
23. M. Moga, *Noi tăblițe votive de la Tibiscum închinat cavalerilor danubieni*, în *Tibiscum*, II, 1972, p. 39-41
24. M. Moga, D. Benea, *Tibiscum și războaiele marcomanice*, în *Tibiscum*, V, p. 133-134
25. D. Isac, I. Stratan, *op.cit*, p. 123-124.
26. *Ibidem*.
27. IDR, III, I, 147; D. Isac, I. Stratan, *op.cit*, p. 122
28. M. Moga, *op.cit, passim*.
29. Un studiu asupra acestor reliefuri este în pregătire.
30. D. Benea, P. Bona, *op.cit.*, p. 92-104.

VOTIVE RELIEFS FROM TIBISCUM

S u m m a r y

In the collection of the Museum of Banat from Timișoara there are a few fragments representing Silvanus and Diana, Mercury and Liber Pater.

These representations are to be added to those belonging to Jupiter, Diana, Epona and the Danubian Knights.

The reduced dimensions of these reliefs, usually made of crystalline limestone, the modest manner of execution suggest their origin to be in a local workshop from Tibiscum. The diversity of representations including Roman, Celtic and local gods is reflected throughout ethnical composition of this settlement.

The reliefs are dated to 2nd and 3rd centuries A.D., while the stratigraphical context of their discovery is unknown.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

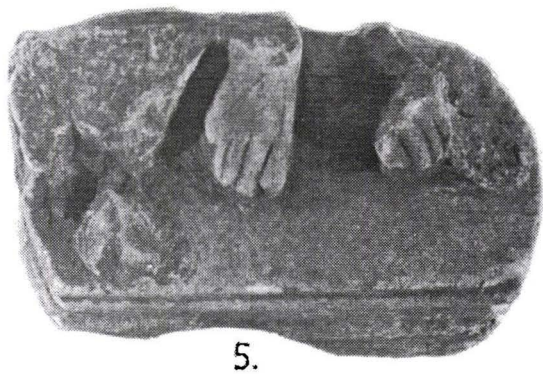
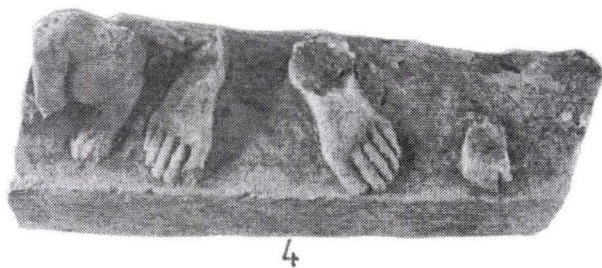
Fig. 1. Tibiscum. Relief votiv reprezentând pe Silvanus și Diana.

Fig. 2. Tibiscum. Relief votiv reprezentând pe Diana.

Fig. 3. Tibiscum. Relief votiv reprezentând pe Mercur.

Fig. 4. Tibiscum. Postament de statueta a lui Liber Pater.

Fig. 5. Tibiscum. Postament de statueta a lui Liber Pater.

URME DE ÎNCĂLȚĂMINTE PE MATERIALUL TEGULAR DIN CASTRUL DE LA POTAISSA

Marius Grec

În cei peste 100 de ani de staționare în Dacia Porolissensis (168-274), legiunea V Macedonica a desfășurat o bogată activitate de construcții în provincie, dar mai ales la Potaissa (azi Turda), unde și-a ridicat un impunător castru. La construcția acestuia, pe lângă piatră s-a folosit și o importantă cantitate de material tegular (cărămizi, țigle, olane) în marea lui majoritate ștampilat.

Pasta moale a materialului tegular a fost utilizat, de regulă, pentru imprimarea siglei legiunii, operațiune care s-a desfășurat în peste 90% din cazuri: cărămizi, țigle, olane confecționate în officina legiunii de la Potaissa, cel mai mare producător de material tegular de construcție din Dacia Porolissensis.*

Militarii - lucrători în officina unității - foloseau pasta crudă a tegulelor și în alte scopuri: în momentele de monotonie cazonă zgâriau pe cărămizile sau țiglele umede linii precis executate care se constituiau, după uscare, în suporturi pentru diferite jocuri cum ar fi "ludus latrunculorum", un joc "de-a soldații" sau mult mai prozaica *moară*¹.

În alte cazuri, militarii mai puțin cultivați foloseau prilejul muncii în atelierelor tegulare pentru a scrie, pentru a exersa scrierea sau chiar pentru a învăța să scrie cât mai corect².

Peste cărămizile și țiglele puse la uscat, nu de puține ori treceau cete de câini sau alte animale. Toate aceste acțiuni care se efectuau în pasta moale a materialului tegular nu afectau nici producția, nici calitatea acestuia: la un moment dat materialul urma să fie inclus în construcții păstrându-se astfel anonimatul acestora.

Printre urmele rămase pe cărămizi și țigle, care erau sortite a rămâne în anonimat pentru totdeauna, dacă nu ar fi intervenit cercetările arheologilor, sunt și urmele pașilor celor care au trecut peste cărămizile umede încă, fie cu voia lor, fie întâmplător. Așa se face că acum, după aproape 2000 de ani, putem vedea imprimate în pastă crudă urme de picior, mai mari sau mai mici, urme ale unor oameni care au avut anumite destine pe care nu le vom cunoaște niciodată sau al căror nume nu-l vom ști niciodată. Sunt impresionante aceste rămășițe ale trecerii unor oameni prin lume, cu atât mai mult cu cât ele nu au fost lăsate voită să dăinuie, ci sunt doar rezultatul hazardului; hazardul de-a fi lăsate, hazardul de-a fi

descoperite și mai apoi desenate și publicate. Urmele de pași descoperite în castrul de la Potaissa sau în imediata apropiere a acestuia aparțin după cum e și firesc, în principal unor militari-lucrători cărămidari, dar după cum se va vedea și unor copii și putem presupune că și unor femei, cu siguranță copiii și soțiile acestora. Așezate în afara castrului, atelierele de confecționat cărămizi, țigle, olane și alte materiale tegulare cu siguranță că nu erau supuse interdicției de a fi vizitate de către membrii familiilor lucrătorilor (cu altă ocazie vom prezenta și urme de picior desculț care nu par a aparține unor bărbați, ci din contră, poate soțiilor lor).

Încălțăminte obișnuită a militarilor - soldați simpli și subofițeri - era o botină, purtată și de țărani, care avea talpa întărită cu cuie și era legată de picior printr-o rețea de curte. Purtată inclusiv de centurioni, acest tip de încălțăminte se numea *caliga*³. Acest tip de încălțăminte militară, care lasă în pasta moale a materialului tegular forma piciorului și urmele țințelor de pe talpă, a fost purtată atât de adulți, cât și de copii. Un exemplu elocvent este Caligula (Caius Iulius Caesar Germanicus), împăratul roman (37-41 a.D.), care și-a primit porecla tocmai de la acest tip de încălțăminte, purtată încă din fragedă copilărie.

În continuare vom prezenta 11 piese (cărămizi și țigle) inedite, care prezintă urme ale țințelor de pe botinele soldățești (*caliga*). Toate aceste piese provin din colecția lui I. Téglás sau sunt descoperiri din castru făcute în ultimele campanii:

I. Cărămida care provine din colecția lui I. Téglás aflată în depozitul Muzeului din Turda cu nr. inv. 671. NU se cunoaște locul descoperirii, dar după cum se observă din desen (Pl. I/1) pe cărămidă este aplicată și ștampila legiunii V Macedonica, în forma cea mai des întâlnită aici, *LVM*. Urma reprezintă talpa piciorului drept al unui copil, urma piciorului este foarte bine conturată, degetul mare fiind bine adâncit în pasta crudă a cărămizii. Urma de picior poate aparține unui copil de 4-5 ani, care cu siguranță se juca în zona în care cărămidile erau puse la uscat.

II. Fragment de țiglă care provine probabil din colecția lui I. Téglás, dar care a ajuns în colecția muzeului turdean prin cumpărare (presupunem că a aparținut colecției lui I. Téglás pentru că prezintă un număr vechi de inventar, scris cu vopsea neagră, așa cum obișnuia colecționarul turdean). Țigla era înregistrată sub nr. inv. 454. Ca și în cazul precedent avem imprimată și o ștampilă, care, deși ștearsă, aparține legiunii de la Potaissa (Pl. I/2). Locul de descoperire a acestei piese este, conform registrului de inventar în care însă nu putem avea în acest caz prea mare încredere - cariera din apropierea Turzii. Urma aparține piciorului drept al unui adult, țințele încălțăminteii fiind mai bine impregnate în partea anterioară a piciorului; de altfel călcâiul este foarte ușor imprimat.

III. Fragment de cărămidă descoperit în castru, aflat în inventarul muzeului turdean sub nr. 8339. La fel ca și în cazurile precedente avem impregnată în material și ștampila unității de la Potaissa (Pl. II/3), în forma sa cea mai bine cunoscută și caracteristică, *LVM*. Deși urmele țințelor sunt destul de șterse, se poate observa cu ușurință urma piciorului drept al unui adult care a călcat lângă

ștampilă, fără a pași însă (urma este foarte ștearsă și din cauza timpului, dar și din cauza imprimării mai puțin pronunțate). Tot pe această piesă se poate constata și a doua urmă (sau mai bine zis semi-urme), de data aceasta a laturii exterioare a piciorului stâng, care a fost mai bine imprimată (dovadă numeroasele ținte impregnate), urmă care s-ar putea să aparțină unei alte persoane întrucât țintele încălțăminteii sunt mult mai dese decât în primul caz.

IV. Următoarea piesă este un fragment de cărămidă, nr. inv. 8314, descoperire efectuată în castru și care este un caz mai aparte. În registrul muzeului figura acest fragment ca o urmă de picior de câine; la o privire mai atentă se poate observa că este vorba de urma călcâiului unui adult (probabil piciorul drept), care a avut parcă să încerce cu piciorul (călcâiul) dacă pasta cărămizii este uscată (Pl. II/4). Spre deosebire de cazurile prezentate anterior acest fragment nu prezintă ștampila legiunii, deși este foarte probabil să o fi avut (fragmentul este foarte mic).

V. Fragment de cărămidă, având nr. inv. 8316, descoperire efectuată în castru. Și în acest caz avem impregnată ștampila legiunii, în forma ei caracteristică pentru Potaissa, *LVM*. Lângă ștampilă este imprimată urma piciorului stâng a unui adult, din care nu se păstrează complet nici vârful piciorului, nici călcâiul (Pl. III/5).

Toate piesele prezentate până în acest moment sunt înregistrate în inventarul Muzeului din Turda. În acest inventar mai sunt înregistrate piese care fac obiectul prezentei cercetări, astfel:

- nr. inv. 684 - cărămidă fragmentară, cu ștampila *LVM* și urme de ținte, dar foarte șterse, aproape imposibil de desenat și determinat; fragmentul provine din colecția lui I. Téglás;

- nr. inv. 5527; 5528; 8303 - fragmente de cărămizi descoperite în castru în anii 1979-1980, de mici dimensiuni despre care nu se poate spune decât că prezintă urme de ținte.

Următoarele piese în număr de șase au fost descoperite în campaniile 1995, 1996, 1997 și nu au fost încă inventariate.

VI. Fragment de cărămidă care prezintă și o parte din ștampila legiunii' *LVM*, alături de care se păstrează foarte bine imprimată urma piciorului drept, numai partea anterioară, a unui adult mai mic de statură, după cum se poate observa din lățimea, relativ îngustă a piciorului (Pl. III/6).

VII. Fragment de cărămidă care păstrează parțial două urme imprimate în pasta moale. Urmele aparțin aceleiași persoane, țintele de pe talpă fiind de dimensiuni identice. A fost imprimată urma piciorului stâng prima dată, o urmă mai puțin adâncă decât cea a piciorului drept, mai puternic imprimată. Cele două urme, deși fragmentare, aparțin unui adult care probabil s-a jucat în pasta moale a tegulei (Pl. IV/7).

VIII. Fragment de mici dimensiuni dintr-o țigla, care păstrează o parte din ștampila legiunii de la Potaissa, *LVM* și tot parțial urma unui picior (probabil dreptul) a unui adult care a pășit intenționat sau nu, peste țigla încă neîntărită. Se

remarcă faptul că ștampila unității a fost aplicată pe țiglă după ce aceasta a fost călcată, peste urma de caliga, încă proaspătă (Pl. IV/8).

IX. Cărămidă fragmentară, care păstrează urmele a cel puțin două călcări. Se distinge cu siguranță urma unui vârf de picior și apoi o altă urmă care calcă peste ștampila legiunii, din care se mai poate distinge doar chenarul (Pl. V/9).

X. Fragment dintr-o cărămidă, puternic impregnată cu mortar, care păstrează ștampila legiunii, în forma caracteristică de la Potaissa, *LVM*, și urma fragmentară a unui picior adult, sigur piciorul drept (Pl. V/10).

XI. Fragment de mici dimensiuni dintr-o țiglă care păstrează partea anterioară a piciorului drept, țințele fiind bine impregnate (Pl. V/11).

În concluzie, se pot face următoarele precizări:

- au fost prezentate unsprezece fragmente care poartă urme de încălțăminte soldățească (caliga);
- opt fragmente sunt cărămizi, iar trei fragmente sunt țigle;
- din cele unsprezece fragmente prezentate, opt poartă complet sau incomplet ștampila legiunii V Macedonia în forma *LVM*, formă caracteristică pentru perioada de staționare a legiunii Potaissa (fig. 1, 3, 5, 6, 8, 10);
- din cele opt fragmente ștampilate, șase fragmente sunt cărămizi, iar două fragmente sunt țigle;
- pe cele trei fragmente de țigle s-a păstrat imprimată urma piciorului drept;
- pe cele opt fragmente de cărămizi s-a păstrat piciorul drept în patru cazuri, urma piciorului stâng într-un caz, piciorul drept și stâng împreună în două cazuri, iar o urmă nu poate fi determinată;
- cu excepția unui singur caz (Pl. I/1), toate celelalte urme aparțin unor adulți, în orice caz militari, pentru că femeile nu purtau încălțăminte soldățească.

După cum se observă din această sumară analiză statistică a celor unsprezece fragmente prezentate, predomină urmele piciorului drept; dacă ne gândim la faptul că apar într-un singur caz (Pl. I/1) putem spune cu certitudine că peste materialul tegular umed s-a trecut, în celelalte cazuri urmele au fost imprimate intenționat, fiecare persoană călcând cu piciorul mai agil; luând în calcul cazurile clare am putea spune că există un raport de șapte la unu în favoarea dreptacilor.

Având în vedere faptul că toate aceste urme au fost imprimate în pasta crudă a tegulelor în diferite faze ale uscării acestora, ne facem datoria de a atrage atenția asupra faptului că specialiștii au constatat că în faza de uscare a materialului tegular, acesta își pierde din dimensiuni. Înainte de ardere are loc un proces de restrângere de până la 20% din dimensiunile inițiale⁴, astfel încât dimensiunile urmelor de picior trebuie privite și din acest unghi; oricum am privi însă lucrările, urmele de picior (caliga) din castrul legionar de la Potaissa, prin dimensiunile relativ mici, ne conduc la ideea că în epoca romană talia soldatului era una modestă. Acesta era încă compensată cu alte calități, fizice sau de altă natură, care au făcut ca armata romană să stăpânească lumea, iar soldatul roman să fie considerat peste veacuri-prototipul soldatului ideal.

* Studiul acestui material ne-a fost încredințat de conducătorul șantierului arheologic, prof. univ. dr. Mihai Bărbulescu de la Univ. Babeș-Bolyai din Cluj.

1. Paki A., Cociș S., în *Ephemeris Napocensis*, III, 1993, p. 149-61.

2. *CIL III*, 1635; 4; Tudor D., în *Das Altertum*, 11, 2, 1965, p. 112-113; GUDEA N., în *ActaMP*, XI, 1987, p. 91-158.

3. Preda C., *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. II, D-L, București, 1996, p. 285; Bărbulescu M., *Potaissa-studiu monografic*, Turda, 1994, p. 142-143.

4. Bassi C., în *Archeologia delle Alpi*, 3, Trento, 1995, p. 80.

SHOE - PRINTS ON TEGULAR MATERIAL FROM THE ROMAN CAMP AT POTAISSA

S u m m a r y

The paper presents eleven fragments of bricks and tiles from the collection of I. Téglás and recent archaeological excavations in the camp.

The presentation of the bricks decorated with imprints of military shoes - caliga is followed by a statical analysis.

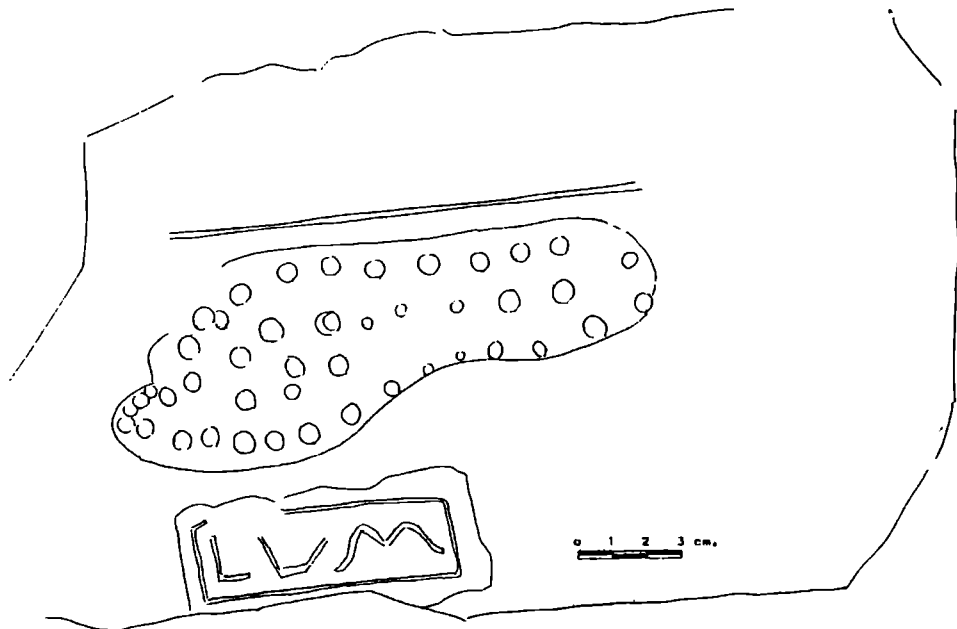

Fig. 1

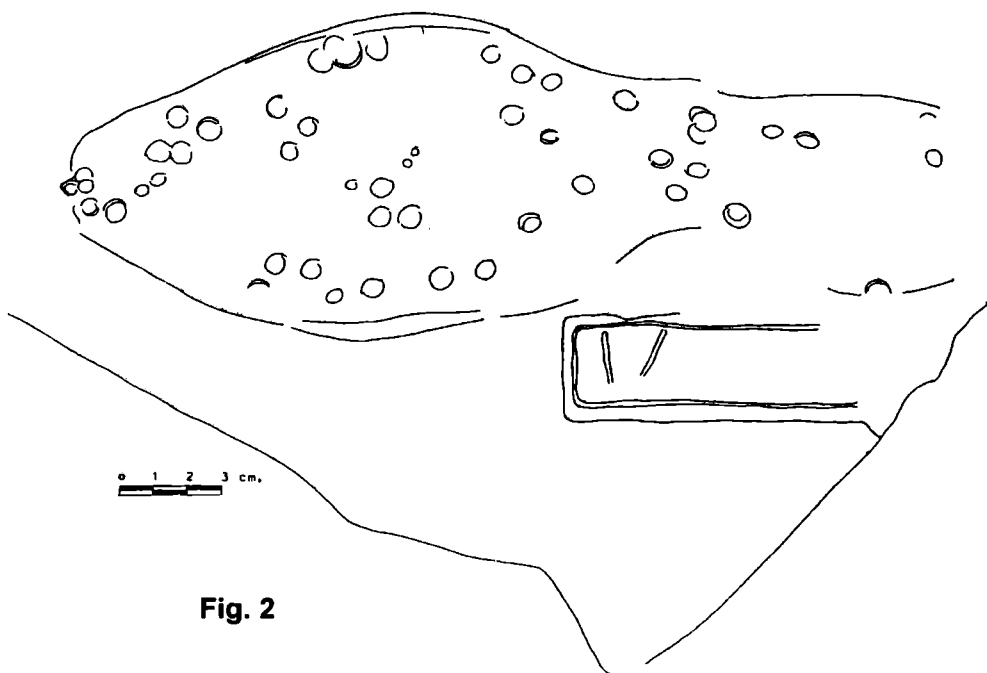
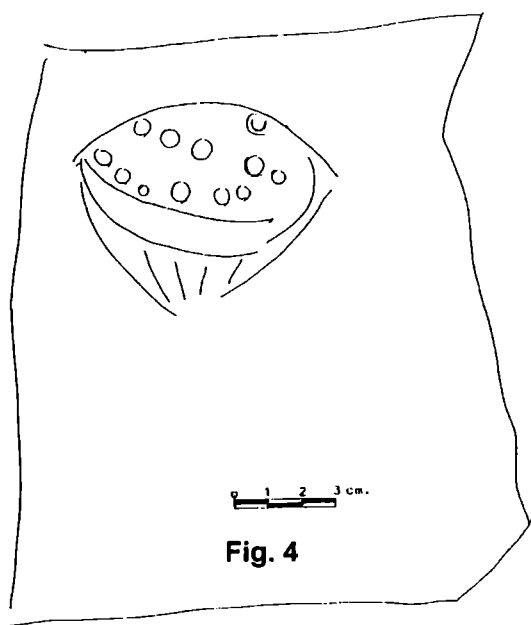
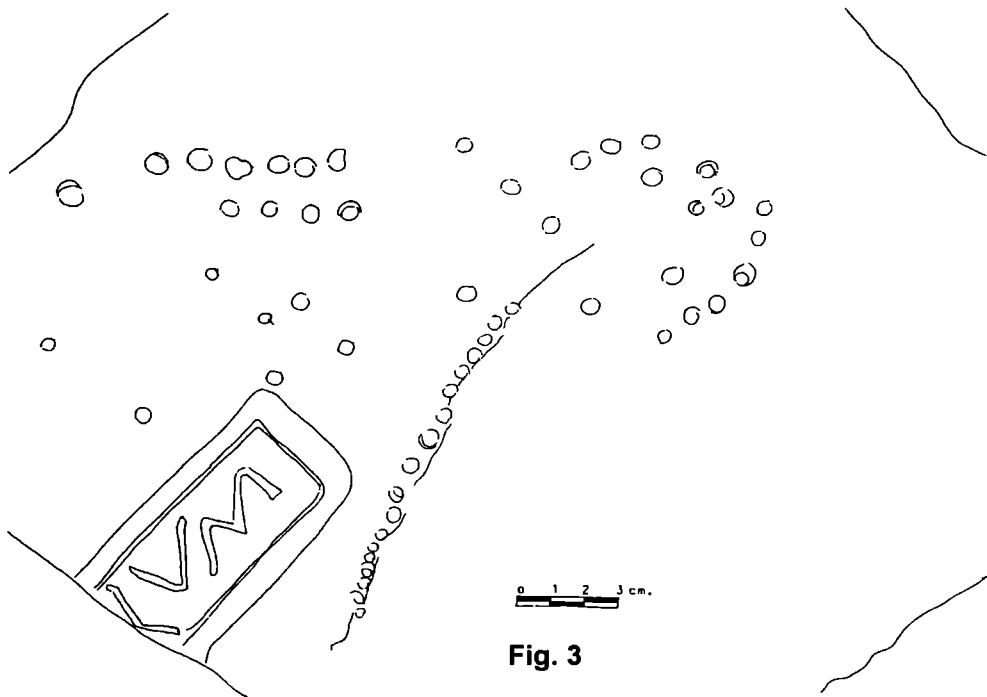

Fig. 2

Pl. I. Material tegular cu urme de încălțăminte din castrul de la Potaissa.

Pl. II. Material tegular cu urme de încălțăminte din castrul de la Potaissa.

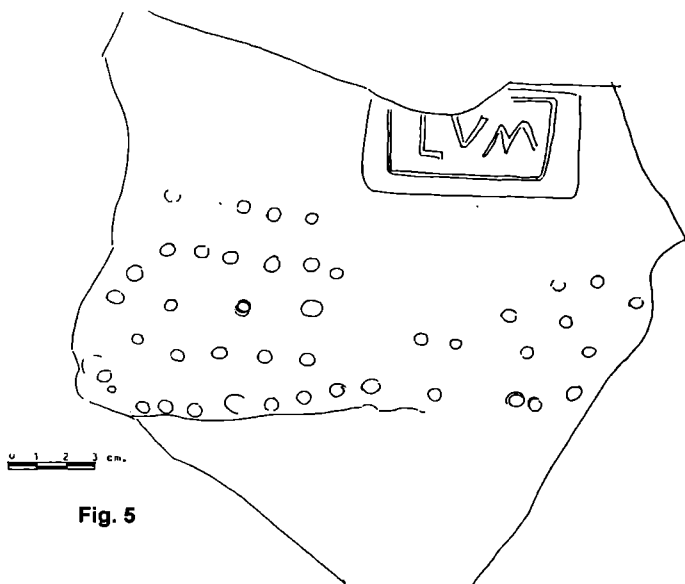

Fig. 5

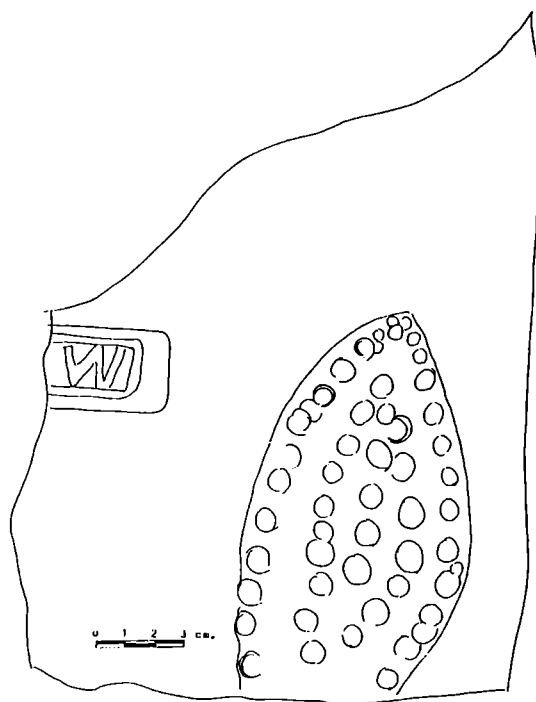

Fig. 6

Pl. III. Material tegular cu urme de încălțăminte din castrul de la Potaissa.

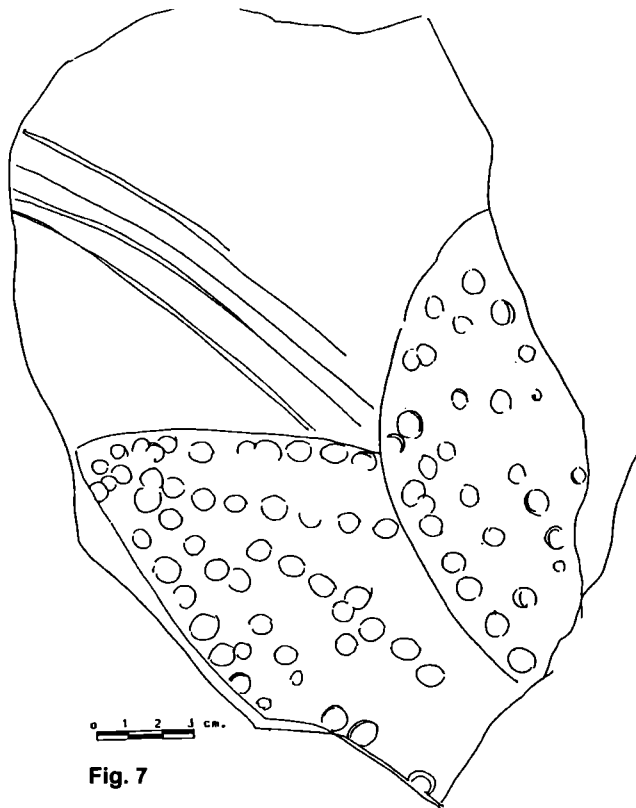

Fig. 7

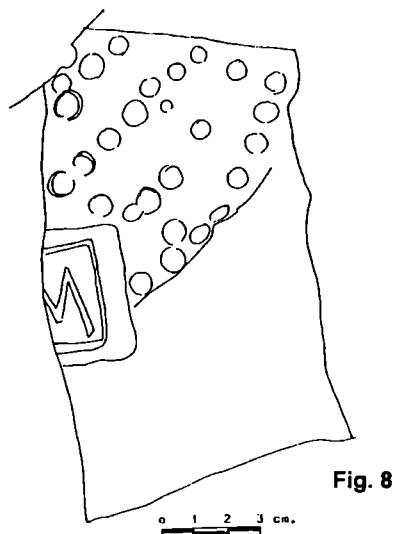

Fig. 8

Pl. IV. Material tegular cu urme de încălțăminte din castrul de la Potaissa.

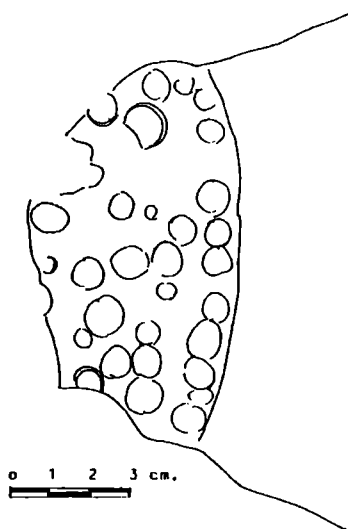

Fig. 11

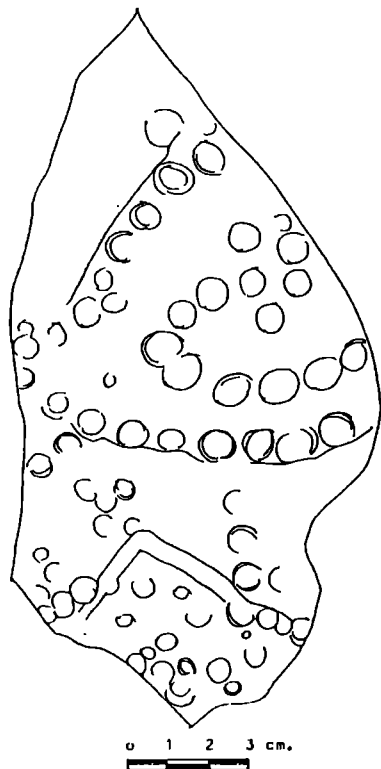

Fig. 9

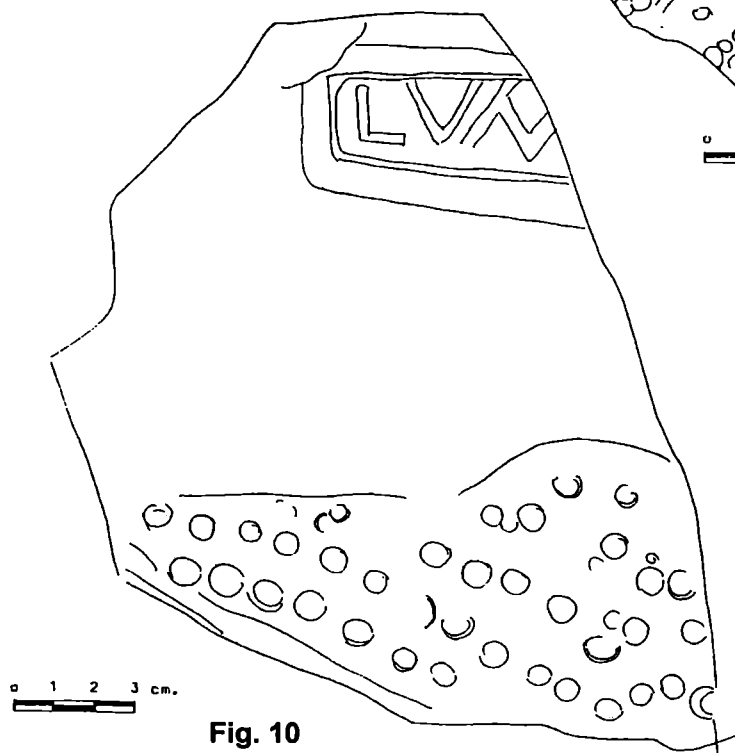

Fig. 10

Pl. V. Material teglar cu urme de încălțăminte din castrul de la Potaissa.

ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE FRAGMENTE CERAMICE DESCOPERITE LA TIMIȘOARA – *PĂDUREA VERDE* ÎN 1956

Daniela Tănase

În 1956 au fost efectuate săpături de salvare la Timișoara – *Pădurea Verde* de către profesorul Marius Moga, directorul muzeului din Timișoara, ajutat de restauratorul secției de istorie, Varga Aladar, de muzeografele Ortansa Radu și Maria Anochi și de fotografii Rudolf Mühl.

Cercetările s-au desfășurat în condiții dificile, recuperându-se de sub traseul căii ferate uzinale, în măsura în care a fost posibil, vestigiile unui complex arheologic. De menționat că se construia un pod și un canal, și că în zona respectivă se lucra cu deținuți aflați sub paza Ministerului de Interne. Evident, în aceste condiții, o săpătură arheologică propriu-zisă nu a putut fi realizată.

În anii imediat următori, materialul de la sfârșitul epocii bronzului descoperit acolo a fost restaurat și expus datorită importanței sale deosebite. Cât privește fragmentele ceramice ce le vom supune discuției, provenite din aceeași săpătură, acestea au fost păstrate până în prezent în depozit, constituind un material inedit*.

Despre cercetările de la Timișoara - *Pădurea Verde*, profesorul Marius Moga a făcut o relatare în ziarul *Drapelul Roșu* din 17 martie 1957, într-un articol intitulat: *De când este locuită vatra orașului Timișoara*. Materialul ceramic de interes pentru noi a fost considerat în mod greșit ca aparținând celei de a doua epoci a fierului.

În 1969, Ortansa Radu a făcut patru sondaje de 2 x 8 m, descoperind vestigii din epoca bronzului, din secolul X a.D. și, într-o secțiune, un mormânt sarmatic¹.

În funcție de tehnica de execuție, fragmentele de ceramică descoperite la Timișoara - *Pădurea Verde*, sunt de două categorii: lucrate cu mâna și realizate la roata olarului.

A. Ceramică lucrată cu mâna:

1. Fragment de buză dreaptă, din pastă grosieră, de culoare brun-negricioasă (Pl. III/1).

2. Fragment de buză, ușor evazată, crestată, din pastă semifină, de culoare neagră (Pl. III/3).

B. Ceramică lucrată la roată:

1. Fragment de oală din pastă fină, de culoare roșie – cărămizie, cu buza lată, evazată, gâtul scurt, având pe umăr trei caneluri (Pl. I/1)

2. Fragment de la gâtul unui vas lucrat din pastă fină, de culoare brun – cenușie, lustruită, decorat cu linii orizontale incizate (Pl. I/2).

3. Fragment de vas, din pastă fină, de culoare brun – cenușie, lustruită. Buza este dreaptă, ușor evazată în exterior, profilată în interior, gâtul este scurt și umărul decorat cu două caneluri care încadrează o linie în zig-zag (Pl. I/3).

4. Fragment de vas, din pastă fină, de culoare cenușie deschisă, lustruită, cu buza lată, evazată și gâtul decorat cu o bandă de linii în zig-zag, perpendiculară pe o bandă de linii în rețea, lustruită, aflată pe umărul vasului (Pl. I/4).

5. Fragment din corpul unui ulcior, lucrat din pastă fină de culoare cenușie, lustruită. Se păstrează urma de la toartă. Decorul constă în două caneluri pe umăr și o linie în zig-zag, aflată la baza toartei (Pl. II/1).

6. Fragment dintr-un vas de mari dimensiuni, din pastă nisipoasă, de culoare cenușie deschisă. Buza este lată, ușor răsfrântă în exterior, gâtul scurt, pe umăr este decorat cu un registru de linii în rețea. La 2 cm sub buză are un orificiu (Pl. II/2).

7. Fragment de buză profilată, din pastă fină de culoare cenușie (Pl. III/2)

8. Fragment din buza ușor evazată a unei căni, din pastă semifină, de culoare galben-cenușie. La exterior are o ușoară adâncitură pe mijloc. (Pl. III/4).

9. Fragment de buză dreaptă, rotunjită la exterior, din pastă fină, de culoare cenușie-deschisă. (Pl. III/5).

10. Fragment de buză dreaptă, ușor evazată, din pastă fină de culoare cenușie. (Pl. III/6).

11. Fragmente din peretele unui vas, din pastă fină, de culoare cenușie deschisă, decorat prin incizie cu linii în val intercalate de linii drepte orizontale. (Pl. IV/1 - 2).

12. Fragment din peretele unui vas, din pastă fină, de culoare cenușie deschisă, decorat cu două benzi perpendiculare de linii încrucișate și de linii în rețea. (Pl. IV/3).

13. Fragment de vas, din pastă fină, de culoare cenușie închisă, lustruit, are două caneluri în partea superioară (probabil la baza gâtului) și la baza toartei. S-au păstrat doar urmele de la toartă (Pl. IV/4).

14. Fragment din peretele unui vas, din pastă fină, de culoare brun – cenușie, decorat cu două caneluri orizontale ce încadrează o linie în zig-zag (Pl. IV/5).

15. Fragment de toartă, din pastă fină de culoare cenușie deschisă; are o adâncitură pe mijloc și marginile profilate. (Pl. IV/6).

16. Fragment de cană cu corp globular, din pastă fină, de culoare cenușie deschisă, cu fundul profilat, ușor concav în interior (Pl. V/1).

17. Fragment de fund inelar, din pastă fină, de culoare cenușie deschisă; provine probabil de la o cană (Pl. V/3).

18. Fragment de fund drept, din pastă fină, de culoare cenușie închisă (Pl. V/4).

19. Fragment de fund profilat, din pastă fină de culoare cenușie deschisă (Pl. V/2).

20. Fragment de fund profilat, din pastă fină de culoare cenușie închisă (Pl. V/5).

Nu toate fragmentele ceramice descrise mai sus au putut fi încadrate unui tip ceramic, dar, în măsura în care au fost identificate, acestea provin de la căni, oale, ulcioare și vase de dimensiuni mari. Forme similare cănilor de la Timișoara – *Pădurea Verde* (Pl. III/4, IV/6, V/1,6) au fost descoperite în zona Vârșetului² și în Câmpia Tisei³. Oale și ulcioare având forme apropiate cu cele descrise mai sus (Pl. I/1, II/1), se întâlnesc la Hodoni – *Pustă*⁴, Timișoara – *Freidorf*⁵, Crvenka⁶, și în Câmpia Tisei⁷. La Lenauheim⁸, Grădinari – *Săliște*⁹, Crvenka¹⁰, Câmpia Tisei¹¹ au fost descoperite vase de dimensiuni mari asemănătoare cu cele de la Timișoara – *Pădurea Verde* (Pl. I/4, II/2, IV/1,2).

Decorul este variat, predominând ornamentul lustruit cu linii încrucișate (Pl. IV/3), în rețea (Pl. I/4, II/2, IV/3), în zig-zag (Pl. I/3, I/4, II/1, IV/5), dar apar și canelurile (Pl. I/1, I/3, I/4,5, IV/4) și liniile incizate în val sau drepte (Pl. I/2, IV/1,2). Aceste elemente decorative se regăsesc și pe diferite forme de vase, descoperite la Grădinari – *Săliște*¹² Hodoni – *Pustă*¹³, Vatină¹⁴, Vârșet¹⁵ și în Câmpia Tisei¹⁶.

Descoperirile enumerate mai sus, în care materialul ceramic de la Timișoara – *Pădurea Verde* își găsește analogii, au fost datate în sec. III a.D.¹⁷, în sec. III – IV a.D.¹⁸ sau în sec. III – V a.D.¹⁹. În lipsa unor alte elemente cronologice se poate accepta plasarea materialului ceramic în discuție în sec. III – V a.D.

Așa cum notam anterior, profesorul Marius Moga a considerat că fragmentele ceramice în discuție sunt din epoca La Tène. Această confuzie a existat multă vreme în rândurile cercetătorilor, ulterior prin noi studii s-a ajuns la o datare mai realistă²⁰. S-ar cuveni aici mențiunea că majoritatea formelor de vase din această epocă, respectiv sec. III – V a.D., sunt și de tradiție La Tène, însă profund influențate de olăria romană²¹.

Analogiile prezentate, fără a avea pretenția de a fi complete, credem că oferă argumente suficiente pentru încadrarea descoperirii de la Timișoara –

Pădurea Verde în peisajul arheologic de la periferia lumii romane, zonă de interferență culturală romano – barbară, iar în timp în sec. III – V a.D.

În același areal din care provin fragmentele ceramice aflate în discuție a fost descoperit și un mormânt sarmatic. Nu se poate afirma dacă există sau nu o legătură între cele două complexe arheologice, atâta timp cât o cercetare sistematică a terenului este dificil de realizat datorită construcțiilor care acoperă zona.

O locuire sarmatică în acest areal este probabilă, dacă ne gândim că această populație prefera ca spațiu de subzistență câmpia joasă din apropierea râurilor.

Prezența sarmatică în câmpia bănățeană din cuprinsul județului Timiș este documentată printr-o serie de necropole și descoperiri izolate²².

Însă, dincolo de aceste considerații pe marginea unei posibile încadrări în spațiu și în timp a materialului ceramic provenit din săpăturile de la Timișoara - *Pădurea Verde*, cel mult viitoare cercetări vor furniza noi date în măsură a ne valida ipotezele formulate.

NOTE

* Mulțumesc d-lui Florin Medeleț (Institutul de Tracologie, filiala Banat – Timișoara) pentru materialul arheologic pus la dispoziție.

1. Radu 1973, 147-149.
2. Barački 1961, 124, Tab. III/7; 125 Tab. IV/9.
3. Vaday 1989, 326, Abb. 34, 1-2.
4. Bejan 1995, Fig. I A. 1-5.
5. Benea 1996, Fig. 57, 1-5.
6. Simovljević 1957, 65, Taf. VII, 1-2.
7. Vaday 1989, 324, Abb. 33.
8. Bejan 1995, Fig. III A.2.
9. Bozu 1990, 167, Fig. 7.2-7.
10. Simovljević 1957, 65, Taf. VII, 3-4.
11. Vaday 1989, 325, Abb 32, 1-2, 7-9, 11-12.
12. Bozu 1990, 184, Fig.24.
13. Bejan 1995, Fig. I A 1.
14. Barački 1961, 122, Tab I 4,5.
15. Barački 1971, 293, Tabla III, 12, 15; 295 Tabla V 23-24; 296 Tabla VI 30-31; 299 Tabla XI, 54; 300 Tabla XII 68-73, Tabla XIII 74-75.
16. Salamon 1959, 81, Abb 18. 1-2; Vaday 1989, 324, Abb 33, 325, Abb 32, 328, Abb 36.
17. Bozu 1990, 157.
18. Simovljević 1957, 66; Barački 1961, 140; 1971, 290; Bejan 1995, 36; Benea 1996, 153-154. Se cuvine aici mențiunea că cercetătorii români au atribuit aceste descoperiri daco-romanilor, iar cei sârbi și maghiari au considerat că descoperirile aparțin sarmaților.
19. Rašajski 1957, 57; Vaday 1989, 131-179.
20. Medeleț 1993, 136; 142, nota 18.
21. Benea 1996, 181-182.
22. Medeleț 1970, 63; Radu 1973, 149, n. 7.

DISCUSSION SUR DES FRAGMENTS CÉRAMIQUES DÉCOUVERTS À TIMIȘOARA-PĂDUREA VERDE (DEP. TIMIȘ) EN 1956

R é s u m é

En 1956, le professeur Marius Moga a effectué des fouilles de sauvetage à Timisoara-Padurea Verde à l'aide des membres du collectif du Musée de Timisoara.

Dans cette zone, on édifiait un pont et un canal où les détenus qui étaient sous la garde du Ministère d'Internes y étaient employées. C'est pourquoi, les fouilles à proprement parler n'ont pas été effectuées.

On y a été découvert des matériaux de l'Âge du Bronze qui ont été restaurés et exposés, et des fragments céramiques dont nous discuterons et qui jusqu'à présent sont restés inédits dans le dépôt.

Sur les recherches de Timisoara-Pădurea Verde, le professeur Marius Moga a fait un exposé dans le journal "Drapelul roșu" du 17 mars 1957, dans un article intitulé *Depuis qu'on a été habité l'âtre de la ville de Timișoara*.

Les fragments céramiques, qui constituent le sujet de cet article, ont été datés d'une manière erronée dans l'époque La Tène.

En 1969, Ortansa Radu a fait quatre sondages de 2 m sur 8 m et elle a découvert des vestiges de l'Âge du Bronze et d'autres qui datent du X-e siècle après J. Chr. et aussi un tombeau sarmathique.

Selon la technique de l'exécution, les fragments céramiques ont été travaillés manuellement ou à la roue du Potier, la pâte est fine, demifine, ou grossière, la couleur prédominante est le gris, mais on y trouve aussi une céramique rouge brique. Le décor est poli et il présente des lignes en zig-zag, en filet ou avec des canelures et des Lignes en vague incisées ou rectilignes.

Les fragments céramiques proviennent de divers types de vases: des tasses, des pots, des cruches et des vases à grande dimension. Tous ceux-ci trouvent des analogies dans une série des stations archéologiques, donc dans les Départements de Timis, de Caraș-Severin, dans le Banat Serbien et dans la Plaine de Tisa.

En faute d'autres éléments chronologiques, il faut accepter, en notre cas aussi, la datation proposée par les chercheurs pour les découvertes similaires, celles-là de Timișoara-Pădurea Verde, respectivement dans le III-e –V-e siècle après J. Chr.

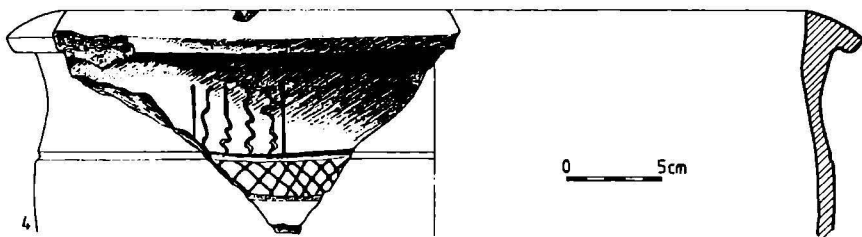
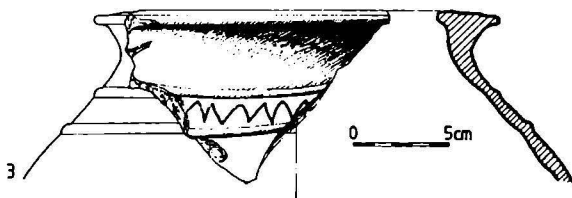
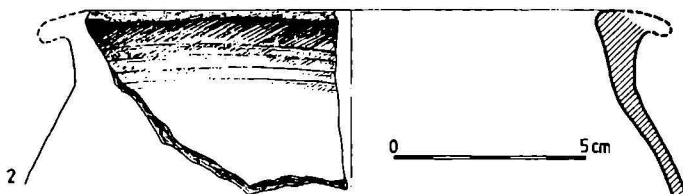
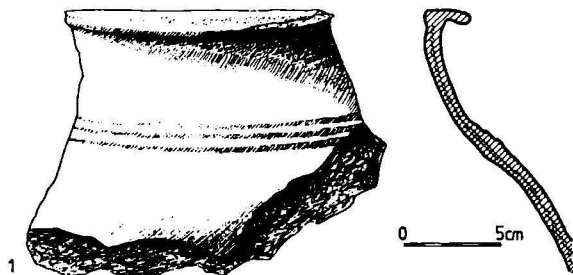
Dans le même aréel d'où nos fragments céramiques proviennent, on y a été découvert un tombeau sarmathique. On ne peut affirmer certainement si il y a ou non une liaison entre les deux complexes archéologiques.

Une habitation sarmathique dans la zone ne peut être exclue, parce que sur le territoire du département de Timiș une série de nécropoles et des découvertes isolées ont été attestées archéologiquement.

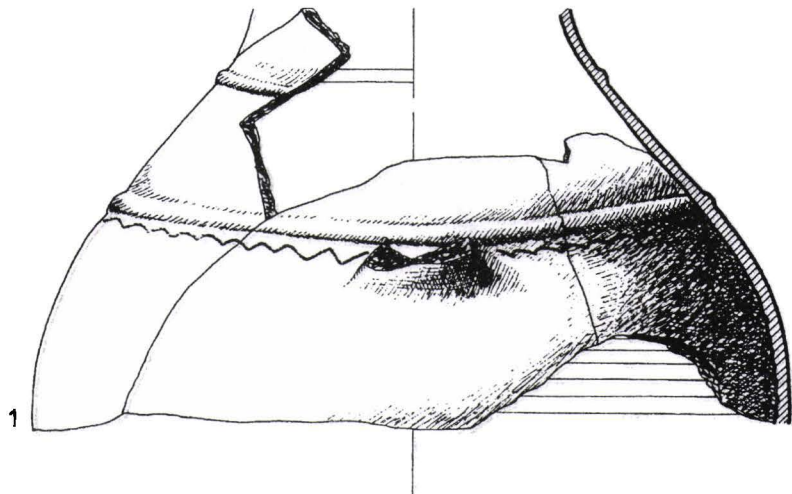
Nous espérons que les futures découvertes fourniront des nouvelles données pour nous valider les hypothèses formulées.

BIBLIOGRAFIE

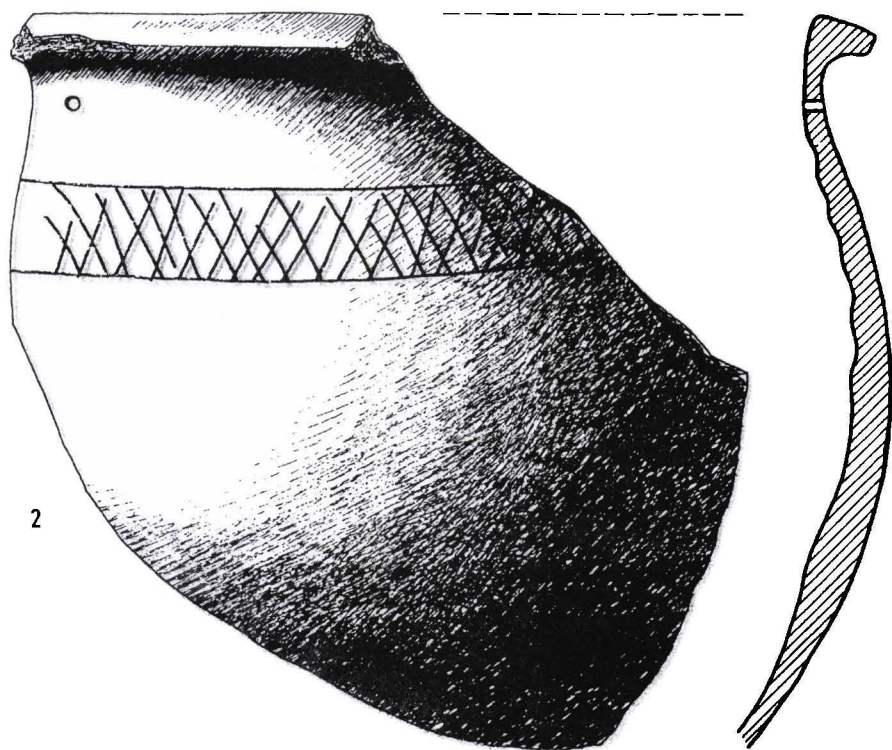
- Barački, Stanimir, *Sarmatski nalazi iz Vršca*, în *RadVM*, 10, 1961, 117-142
Barački, Stanimir, *Sarmatski nalazi iz Vatina*, în *RadVM*, 20, 1971, 281-305.
Bejan, Adrian, *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara, 1995
Benea, Doina, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996
Bozu, Ovidiu, *Așezarea daco-romană de la Grădinari – Săliște (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 10, 1990, 147-186
Medeleț, Florin, *Asupra unor probleme ale prezentei sarmatice în Banat*, în *Tibiscus*, I, 1970, 59-63
Medeleț, Florin, *În legătură cu fortificația de pământ de la Cornești (comuna Orțișoara, jud. Timiș)*, în *AnB s.n.*, II, 1993, 119-150
Radu, Ortansa, *Mormântul sarmatic de la Pădurea Verde, Timișoara, jud. Timiș (1969)*, în *MCA*, X, 1973, 147-149
Rašajski, Rastko, *Sarmatska lončarska radionița iz Crvenke kraj Vršca*, în *RadVM*, 6, 1957, 39-56.
Salamon, Agnes, *Sarmatische Funde in Ocsa*, în *FoliaArch*, XI, 1959, 75-89
Simovljević, Natalija, *Sarmatski stratum na Crvenki kraj Vršca*, în *RadVM*, 6, 57- 66
Vaday, A. H., *Die Sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok*, în *Antaeus*, 17-18, Budapest, 1989.

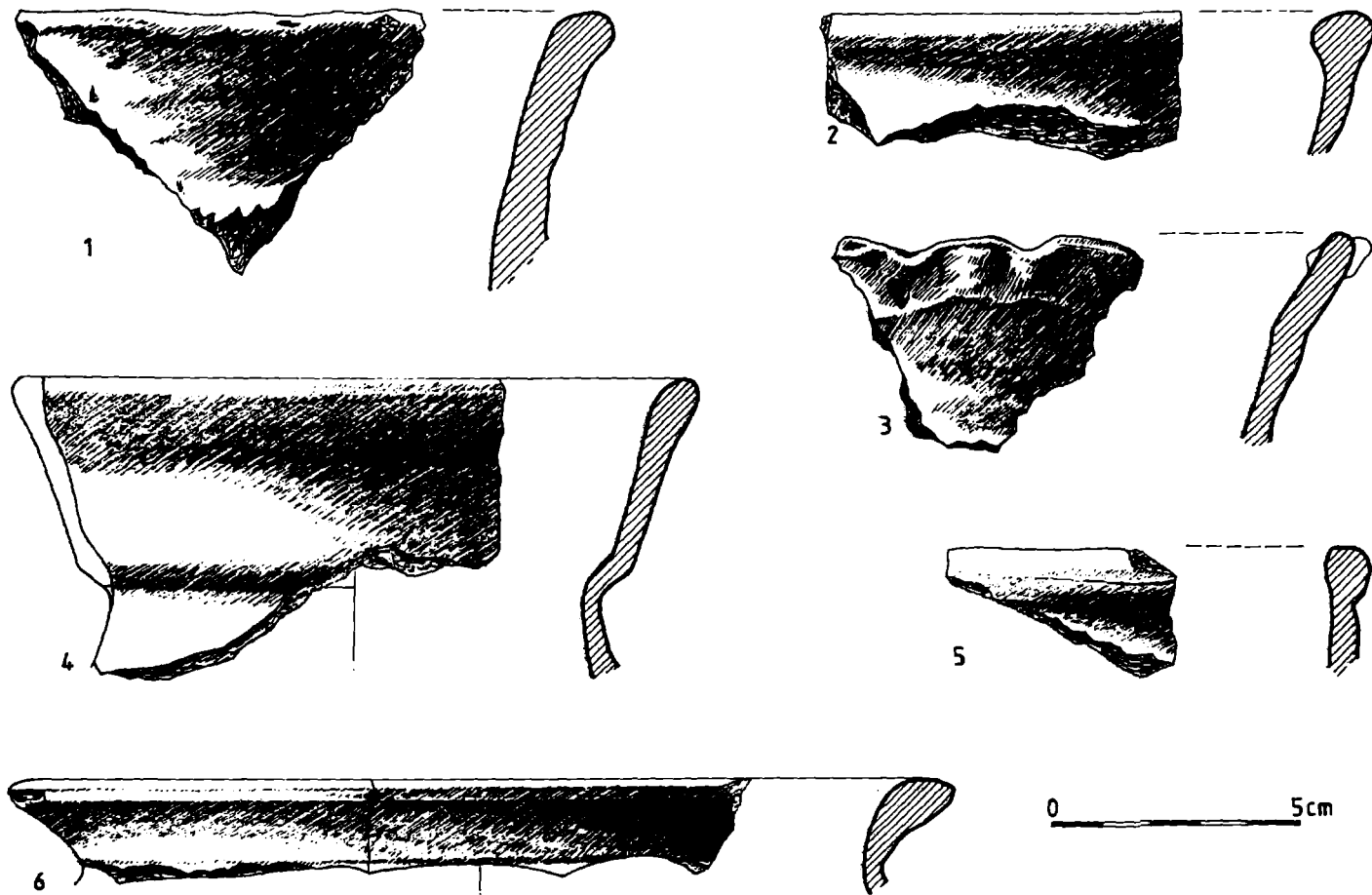
Pl. I. Fragmente ceramice din secolele III-V A.D. descoperite la Timișoara - Pădurea Verde.

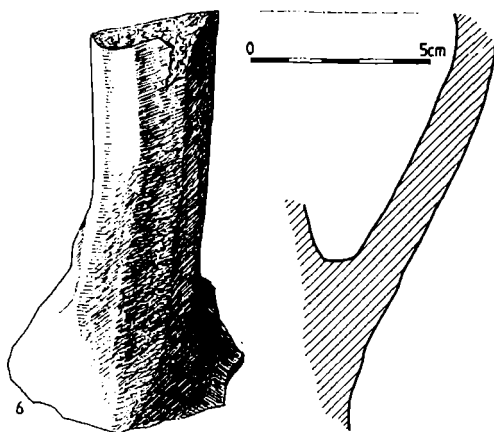
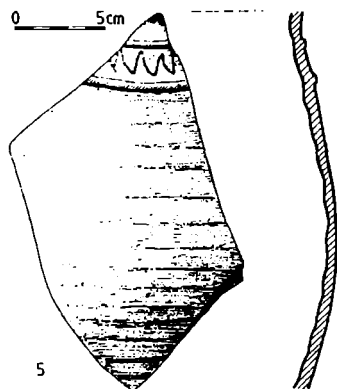
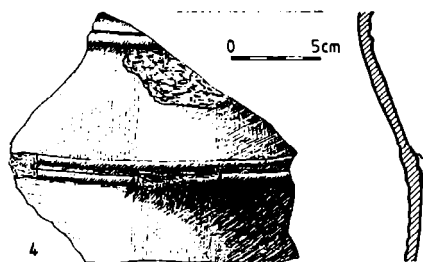
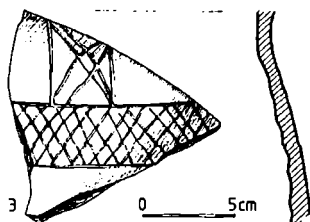
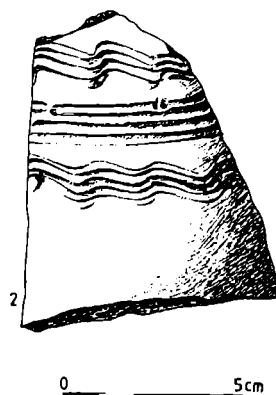
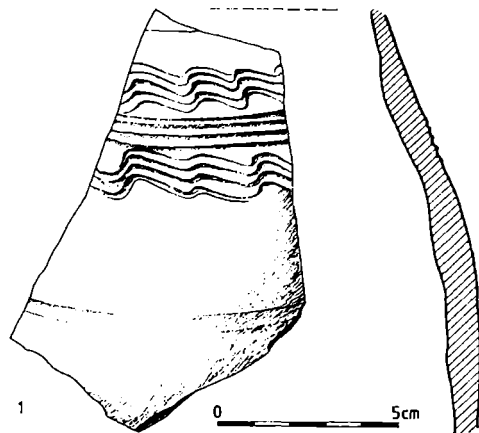
0 5 cm

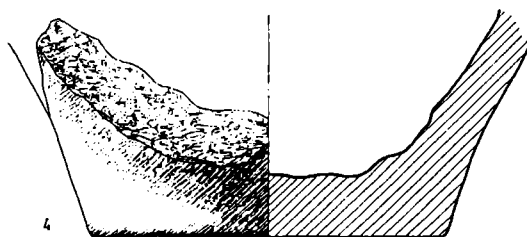
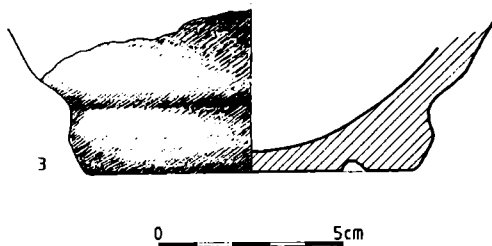
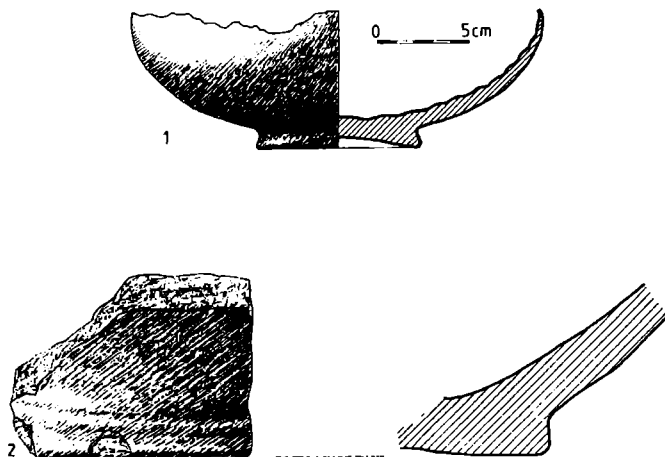
Pl. II. Fragmente ceramice din secolele III-V A.D. descoperite la Timișoara - *Pădurea Verde*.

Pl. III. Fragmente ceramice din secolele III-V A.D. descoperite la Timișoara - Pădurea Verde.

Pl. IV. Fragmente ceramice din secolele III-V A.D. descoperite la Timișoara - *Pădurea Verde*.

Pl. V. Fragmente ceramice din secolele III-V A.D. descoperite la Timișoara - *Pădurea Verde*.

ULFILA ȘI GERMANITATEA

Sever Dumitrașcu

Dunărea de Jos, centru al romanității peste o jumătate de mileniu (Augustus - 602 A.D.), va deveni cu vremea și un *segment* din al doilea centru mondial al paleocreștinismului (după cel primar din Israel, Siria, Cilicia, în genere regiunile estmediteranene și anterior celui terțiar de la Roma și Italia, din provinciile occidentale ale Imperiului roman). Aici au predicat creștinismul, după *Christos*, apostolii *Petru și Pavel*, înainte de a pleca la Roma, unde au fost martirizați. În acest sens ne stau mărturie cele cinci Scrisori (*Epistole*) ale Sfântului Apostol Pavel adresate: *Corintenilor* (două), *Thesalonicenilor* (două) și *Filipenilor* (trei)¹.

În zona Dunării de Jos și-au desfășurat activitatea peste 14 *Episcopii paleocreștine*, numeroși episcopi, unii dintre ei fiind și mari scriitori paleocreștini, care au apărut *religia universală* în confruntarea ei cu sectele: *arianism*, *nestorianism*, *monofizitism* și altele.

La Dunărea de Jos s-au scris între 313-602 A.D. primele pagini ale primului capitol din istoria literaturii noastre, *literatura în limba latină*, dintre anii 271/75-602 A.D.

Aici și-au desfășurat activitatea primii mari intelectuali de pe teritoriul de formare a limbii și poporului român (din *Dacia nord-dunăreană*, *Daciile sud-dunărene*, *Moesia Inferior și Superior* ca și *Scythia Minor* - Dobrogea), între care îi amintim pe: *Dionisyus Exiguus* - creatorul calendarului de la nașterea lui Iisus Christos, *Ioan Cassian* - creatorul monahismului occidental - massaliot și "apostolul românilor", cum l-a numit Vasile Pârvan, *Nicetas din Remesiana*, creatorul imnului religios *Te Deum*.

Dunărea de Jos, prin activitatea paleocreștină are, pe lângă această însemnătate paleocreștină mondială, și o altă asemenea importanță: în acest teritoriu de sorginte geto-dacă și apoi creștină daco-romană, s-a născut *creștinismul germanității* și s-au pus temeliile literaturii în limba gotică (germană), Ulfila fiind creatorul *alfabetului gotic* (german) și traducând aici (fără a o termina) *Biblia* în limba gotică (germană). Unele părți (fragmente) s-au păstrat până astăzi, fiind cele mai *vechi texte literare în limba gotică* (germană). De aici rolul - interesul pentru rolul jucat de Dunărea de Jos - în nașterea literaturii vechi gotice (germane), deci rolul acestei zone în istoria, cultura și literatura

germanității, a tuturor neamurilor germane sau vorbitoare de limbă germanică, inclusiv anglo-saxonii, deci pentru literatura veche a germanilor, englezilor și, firește, a americanilor, canadienilor, australienilor, ca vorbitori de limbă anglo-saxonă-germanică.

În cele ce urmează ne vom ocupa de activitatea lui Ulfila la Dunărea de Jos, pentru creștinarea goților și a celorlalți locuitori din regiunile Dunării de Jos, sau, firește, dacă erau creștini, pentru a le întreține credința; pentru *inventarea alfabetului gotic* și traducerea *Bibliei în limba gotică*, ca și de rolul său în cadrul arianismului și arianismul la goți.

Viața, credința și opera lui Ulfila vor fi prezentate în lumina *izvoarelor scrise* care s-au păstrat din *mileniul întunecat*. Mileniu pe care nu-l considerăm și nu-l putem considera *întunecat*, deoarece cel puțin din trei motive el nu numai că a creat *istorie*, dar a creat **binele**, în locul celui drept *natural grecesc*, prin care toți “barbarii” puteau deveni *sclavi* și a anihilat *jus gentium*, roman, prin care întregi neamuri, popoare, *națiuni*, în țara lor sau aiurea, puteau să devină *sclavi*. Armatele romane au fost pretutindeni însoțite de negustorii de sclavi. Deci, înțelegerea, colaborarea, pacea și binele în locul acestor *preistorice* sechele ale gândirii umane, pentru înțelegerea semenului, a celui alt (*alter*), deci a *alterității*. Iată cele trei motive:

A. Pentru că secolul al IV-lea, prin acel 476 A.D., va pune capăt, cum se exprima *Nicolae Iorga* - statului de constrângere, de *control absolut asupra societății*, care era statul roman în ce privește teritoriile *cucerite* (*provinciile* și chiar *Italia* fuseseră *cucerite*) și înlocuirea lui cu larga, imensa inițiativă particulară și colectivă a lumii premedievale și medievale.

B. Europa romană și cea barbară, *păgână*, vor deveni o Europă a popoarelor premedievale și medievale în formare, romanice, germanice, slave, fino-ugrice, dar o Europă *creștină*, cu popoare *creștine*, însemnând înlocuirea *răzbunării* (a legii talionului - sechelă preistorică în lumea antică și nu numai) cu *iubirea aproapelui* și chiar a dușmanului. Cea mai mare iubire, pentru a face *nu* dreptate, *nu* egalitate, *nu* libertate, ci **binele**. Căci toate aceste trei făcute rău sau făcând *răul* devin reversul lor - devin propagatoare de rău. Țelul suprem sunt toate la un loc, respectând demnitatea omului și colectivităților, oricare ar fi el sau ele și făcând, mai presus de toate, **binele creștin**. Iubirea semenului, a semenilor.

C. Mileniul întunecat, cu toate *războaiele*, *ciumele*, calamitățile sale naturale sau artificiale (măceluri, crucificări, “raderi” de pe suprafața pământului a unor oameni, comunități, localități) a însemnat cel mai mare *moment al colaborării* între lumea romană, antică, civilizată, clasică, latină și lumea barbară, germană, slavă, turcă, fino-ugrică în Europa. Ea a fost colaborarea și întru *creștinarea* populației (romani, italici, provinciali) Imperiului roman și a lumii barbare. Colaborare care a dus la nașterea Europei popoarelor și națiunilor medievale creștine și în ultimă instanță a fost leagănul plămădirii lumii moderne și contemporane, prin *Reformă*, *Renaștere* și *Luminism*. Era “revoluțiilor” a fost, în felul

ei, o reîntoarcere păgână la răzbunare și *măcelărirea semenilor* sau înjosirea lor: politică, militară, economică, socială, religioasă, culturală, etnică, lingvistică, rasială și multe altele, care este același lucru ca esență. Deci în locul *colaborării creștine* a semenului s-a așezat crima, asasinarea, distrugerea păgână, *satanică*, a semenului. Se va vedea în continuare *cum* în istoriografia *mileniului întunecat* - păgân și creștin - e prezentată viața și opera lui *Ulfila*, arianismul goților în drumul lor spre *creștinism*, civilizație mediteraneană și culturală, ca un moment însemnat al istoriei universale.

VIAȚA LUI ULFILA (WULFILA) (311-384 A.D.)

Ulfila a fost un got *romanizat*, fiu al unui *got* și a unei *capadociene*. Cunoștea (poate din copilărie?) trei limbi: *gota*, *greaca* și *latina*. Devenise tălmăci al unei *solii gotice* (a goților!) la Constantinopol între anii 335-337. În anul 341 era tot într-o solie, în *Antiochia*, capitala romană a Siriei. În acel an 341, când era deja *creștin* și *diac*, a fost ridicat la rangul de episcop *misionar* al goților la nordul Dunării. Astfel ajunge, de fapt, episcop al *vizigoților*. În anul 348 *goții păgâni* au dezlănțuit o gravă prigoană împotriva *goților creștini*. Ulfila, în fruntea goților creștini, cere azil în Imperiul roman împreună cu comunitatea goților creștini, pe care o conducea și o reprezenta. Împăratul Constantius II îi primește pe goții creștini ai lui Ulfila, și-i așează în *Moesia Inferior*, în apropierea orașului *Nicopolis ad Istrum* (lângă capitala Târnovo, a statului-imperiu romano-bulgar, al Asăneștilor, de mai târziu). Aici, după o plecare la Constantinopol, pentru a lupta împotriva sectei *pneumatomahilor*, a rămas până la moarte în fruntea comunității creștine a goților din Munții Balcani, cunoscuți ulterior sub numele de *goti minores*².

Istoriografia modernă a înregistrat mai multe studii privind activitatea și opera lui *Ulfila*, la Dunărea de Jos, dintre care noi amintim cercetările lui *Fr. Kaufmann*³, *J. Zeiler*⁴, *L. Schmidt*⁵, *F.A. Thompson*⁶, de care noi ne diferențiem propunând un *program nou al înțelegerii* operei sale în cadrul romanității de la Dunărea de Jos, a romanității daco-moesice și germanității, în *cheia explicării* acesteia în lumina *istoriografiei* întregului Mileniu, *nu* Întunecat, ci a Mileniului Luminat, *creștin, european*, și mai ales al colaborării largi și profunde dintre *romani* și *barbari*, dintre *semeni*, deci a recunoașterii și respectului demnității alterității ca semn divin al respectului demnității proprii ca oameni.

1. Ulfila în istoriografia Mileniului Luminat

1. În anul 380, s-a născut, în capitala Imperiului roman de răsărit, *Socrates Scolasticul*. A fost avocat (de aici *Scholasticus*). Moare cândva *după* anul 439.

Opera sa constă într-o *Istorie bisericească*, în care expune evenimentele între anii 305-439, în *șapte cărți*, în care tratează cronologic domniile următorilor împărați romani:

- I. *Constantin* (305-337)
- II. *Constantius* (337-361)
- III. *Iulian și Iovian* (361-364)
- IV. *Valens* (364-378)
- V. *Theodosius I* (378-395)
- VI. *Arcadius* (395-408), și
- VII. *Theodosius II* (408-439).

Istoria sa, de fapt autorul, se străduiește să fie imparțial⁷ și după părerea criticii moderne, a izbutit. Contemporanul și concetățeanul său *Sozomenos* (v. *infra*) va utiliza lucrarea lui *Socrates Scolasticul*, pentru redactarea propriei sale opere.

În *Istoria bisericească* deci el scrie despre Ulfila: *În acel timp* (al luptelor dintre Athanarich și Fritigern) și *Ulfilas, episcopul goților, a inventat litere gotice și, după ce a tălmăcit scrierile sfinte în limba goților, s-a pregătit să-i învețe pe barbari învățăturile divine. Deoarece Ulfilas propovăduia creștinismul nu numai printre barbarii de sub ascultarea lui Fritigern, ci și printre cei aflați sub ascultarea lui Athanarich, acesta (Athanarich) și-a văzut primejduită credința strămoșească și a supus răzbunărilor sale pe mulți dintre cei care se creștinau. Astfel barbarii, adepți ai lui Arius au ajus atunci martiri*⁸.

2. Tot o *Istorie bisericească* a compus și contemporanul lui *Socrates Scolasticul*, *Sozomenos*. Opera sa nu este chiar o simplă copie a lucrării lui *Socrates*, căci folosește și informații proprii, prin care are valoare documentară și este, în genere, o operă critică.

Salamanos Hermeias Sozomenos s-a născut în Gaza, în Palestina, în satul *Bethelia*. A devenit, apoi, după studii, avocat la Constantinopol. Opera, care așa cum am spus, se baza pe cea a contemporanului său *Socrates*, prezintă evenimentele dintre anii 324-421 sistematizate în nouă cărți, după împărații care au domnit:

- a) I-II - *Constantin*
- b) III-IV - fiii lui *Constantin*
- c) V - *Iulian*
- d) VI - *Iovianus, Valentinianus și Valens*
- e) VII - *Gratianus, Valentinianus II, Theodosius*
- f) VIII - *Arcadius și Honorius*
- g) IX - *Theodosius II*

El ne prezintă, pe de o parte, *avantajele* pe care *noua credință* le aducea barbarilor, dar și participarea acestora, în speță a lui Ulfila, *episcopul goților*, la *frământările religioase* care au cuprins de timpuriu, încă în vremea lui *Constantin cel Mare*, nu numai Imperiul roman, ci toată lumea creștină:

Căci se creștinau și triburile din jurul Rinului, celții și cei mai depărtați dintre gali, locuind în interior spre Ocean, și goții și cei care erau mai înainte vecini cu ei în jurul țărmurilor fluviului Istru: împărtășind de mai înainte credința în Hristos, ei s-au adaptat la o viață mai civilizată și mai bună. Aproape pentru toți barbarii s-a ivit ocazia de a primi învățătura creștină cu prilejul războaielor ivite la timpul potrivit între romani și barbari, sub conducerea lui Gallienus și a împărașilor de după dânsul⁹.

Depuseră din funcția de episcop pe Teodor tracul, pe Narcissus, episcop de Eirenopolis, pe Acacius al Cesareei Palestinei, pe Menophantos al Efesului, pe Ursacius al Singidumului din Moesia, pe Valens al Mursei din Pannonia și pe George al Laodiceei, cu toate că nu venise la acest sinod cu episcopii din răsărit¹⁰.

În această vreme, Photeinos, care era conducătorul bisericii în Sirmium și fusese chiar mai dinainte autorul unei noi erezii, își arată pe față părerea, pe când împăratul zăbovea încă acolo... Împăratul, care se afla atunci în Sirmium, convocă un sinod.

Așadar după ce se adunară (episcopii) în Sirmium... depuseră pe Photeinos, ca unul care gândea la fel cu Sabellios și ca Paul din Samosata.

Partizanii lui Acacius rămânând câțva timp în Constantinopol, chemară pe episcopii din Bitinia, între aceștia era și Marius calcedoneanul și Ulfila (episcopul) goților.¹¹

Tot Sozomenos ne înfățișează participarea lui Ulfila în numele neamului său, goții ca diplomat - sol la Constantinopol și apartenența sa la începutul carierei sale, la biserica universală (ka dólou ekklesian) = (KA DOLOU EKKLESIAN):

Căci goții, care locuiau mai înainte dincolo de Istru și erau stăpâni peste ceilalți barbari, fiind izgoniți de așa-numiții huni, au trecut în hotarele romanilor. După cum, se spune, acest neam era cunoscut mai înainte tracilor de lângă Istru, și chiar goților înșiși. Nu se cunoșteau, deși locuiau unii lângă alții, pentru că la mijloc se afla un lac foarte mare, și fiecare credea că pământul locuit de ei înșiși era la capătul uscatului, iar dincolo (se întindea) mare și o apă fără sfârșit. Întâmplându-se să treacă prin lac un bou înțepat de un tăun, a fost urmărit de un bouar. Văzând pământul de dincolo, el le-a dat de știre celor de un neam cu dânsul. Iar alții spun că acest drum, tănuit la suprafață de ape, le-ar fi fost arătat de un cerb, pe când era urmărit de câțiva huni, care îl vânau. Venind pe urmele lui, s-au minunat de țara din fața lor, cu un climat mai temperat și prielnic pentru agricultură. Ei au anunțat, pe stăpânul neamului lor de cele ce-au văzut. La început au trecut dincolo, la goți, cu puțini (oameni înarmați), după aceea au pornit la luptă cu toată armata, i-au înfrânt și au ocupat tot pământul lor. Cei urmăriți au traversat fluviul și după ce au ajuns în ținuturile romanilor, au trimis soli la împărat, făgăduindu-i că îi vor fi aliați pentru

restul timpului și cerând să le îngăduie să se așeze unde vrea el. Această solie era condusă de Ulfila, episcopul aceluia neam. Desfășurându-se lucrurile după cum au socotit ei, s-au îndreptat să se așeze în Tracia...

...Ulfila... la început nu se deosebea în privința credinței cu nimic de biserica universală (kadolou ekklesian). Deși în timpul domniei lui Constantius luase parte din imprudență, după cum cred, la sinodul din Constantinopol cu Eudoxius și Acacius, a rămas mai departe în comuniune cu episcopii care susțineau hotărârile părinților adunați la Niceea. Când însă a venit la Constantinopol, se spune că fruntașii sectei ariane au discutat cu el despre credință și au făgăduit că-i vor da ajutor în delegația sa la împărat, dacă va crede la fel ca ei, iar el, fie silit de nevoie, fie că a socotit în adevăr că e mai bine să gândească astfel despre divinitate, s-a întovărășit cu adepții lui Arius, și l-a despărțit pe sine și tot neamul său de biserica universală (kadolou ekklesian). El cel dintâi a fost la goți autorul literelor și a tradus în limba patriei sale sfintele cărți. Așadar a fost cauza că în general barbarii de lângă Istru urmează credința lui Arius¹².

3. În ziua de 15 septembrie biserica creștină sărbătorește ziua pămîririi Sf. Nichita. Pămîirea Sf. Nichita cuprinde șase pagini redactate în orașul Mopsuestia din Cilicia, în preajma mormântului sfântului Nichita, cândva după secolul al IV-lea A.D. Nichita era got de neam, creștinat de episcopul Teofil, și el episcop al goților, care a luat parte la sinoadele de la Niceea (325) și Constantinopol (sinodul arian din 360). Martirajul Sf. Nichita s-a petrecut la nord de Dunăre, când Athanarich organizase persecuțiile din anul 372. Autorul l-a citit pe Socrates Scolasticul, din care reproduce textual aproape, pasajele despre Ulfilas:

Acest fapt a devenit un prilej pentru creștinarea multor barbari (ajutorul soldaților lui Valens pentru Fritigen, contra lui Athanarich, soldații romani purtau semnul crucii). Atunci și Ulfilas, episcopul goților, care l-a urmat întâi pe episcopul Teofil, prezent și semnatar la sinodul de la Nicea, participant și la sinodul ținut în Constantinopole, a inventat litere gotice, a tălmăcit sfintele scripturi în limba goților și s-a pregătit să-i învețe și pe ceilalți barbari sfintele învățături. Pentru că Ulfilas propovăduind creștinismul nu numai la barbarii aflați sub Fritigen, ci și la cei rânduși sub Athanarich, acesta a pedepsit mulți creștini sub motiv că ar turbura religia lor strămoșească. În fruntea lor se afla Sfântul Nichita¹³.

4. Theodoretos din Cyrus a scris, de asemenea, o Istorie bisericească. S-a născut¹⁴ în Antiohia, pe la 393, învățând în mănăstirile din această localitate. Probabil a fost ucenicul lui Teodor de Mopsuestia și coleg cu Nestorios și Ioan din Antiohia. În anul 423 e făcut episcop de Cyrus, orașel în Siria eufratică. Adversar al lui Ciril din Alexandria, bănuie de nestorianism, e persecutat de monofiziți; a fost depus în 449 și exilat. Sinodul din Calcedonia din anul 451 l-a readus în scaunul episcopal. Moare în 466. Theodoretos ne-a lăsat multe lucrări, printre care Istoria bisericească și Therapeutice în 12 cărți. A fost un pasionat

(probabil și provocat), apologet, polemist, exeget și istoric. Opera sa ne prezintă cu o concretitudine reliefată momente din istoria la care a luat parte, alături de contemporanul său împăratul *Valens*, episcopul *Ulfilas*:

Pe vremea când, după ce trecuseră Istrul, încheiaseră un tratat de pace cu Valens, Eudoxius cel cu faimă rea, care era de față, propuse împăratului să convingă pe goți de a se întovărăși cu el. Căci primind de mult razele cunoașterii lui Dumnezeu, ei se hrăneau cu învățăturile apostolice. «În adevăr, zise el, comunitatea de gândire va face pacea mai solidă». Lăudând această părere, Valens propuse conducătorilor acelora să consimtă la adoptarea dogmelor. Aceștia însă spuseseră că nu vor putea suporta să lepede învățătura străbună. În vremea aceea episcopul lor era Ulfilas, în care aveau multă încredere și ale cărui vorbe le socoteau legi nestrămutate. Vrajindu-l cu vorbe și momindu-l cu bani, Eudoxius îl făcu să convingă pe barbari de a îmbrățișa comunitatea împăratului¹⁵.

Văzând (Ioan Hrisostomul) mulțimea sciților pescuită de năvodul arian, născoci și el mijloace pentru a lupta împotriva și găsi o cale de pescuit. Punând înaintea preoții care vorbeau aceeași limbă ca și aceia, diaconii și pe cei care citeau dumnezeieștile prorociri, le dădu o singură biserică, și prin ei captivă pe mulți dintre cei care erau rătăciți. El însuși venind des acolo (în biserica coloniei gotice din Constantinopol, unde veneau și goți din regiunile noastre, stabilindu-se în felul acesta un contact cu comunitățile creștine din nordul Dunării), rostea cuvântări având ca tълmăci pe unul care cunoștea amândouă limbile: și pe cei care știau să cuvânteze, îi puneă să facă același lucru. Acestea făcea deci înăuntru în oraș și captiva pe mulți dintre cei care fuseseră înșelați, arătând adevărul predicilor apostolice¹⁶.

5. *Ulfila* a predicat, între goții nord-dunăreni, șapte ani, apoi vreme de 33 de ani a fost episcop la *Nicopolis ad Istrum*, episcop al goților "cei mici". Despre această păstorire a lui *Ulfila* în *Moesia Inferior* ne dă o scurtă relatare *Jordanes*, cunoscut prin operele sale *Romana* și *Gotica*.

Originar din *Moesia*, *Jordanes* e un got romanizat, care a slujit ca *notarius*. Despre funcția sa ne scrie el însuși: *Scirii însă, sadagorii și unii dintre alani împreună cu conducătorul lor, pe nume Candac, au primit Scythia Minor și Moesia Inferior. Paria, părintele tatălui meu Alanoviiamuthis, adică bunicul meu, a fost notarul aceluia Candac, generalul roman Gunthic, care se mai chema și Baza... și eu am fost notar...*¹⁷. În anul 551 a alcătuit o *Cronică universală* și o *Istorie a goților*; pentru aceasta din urmă a utilizat opera lui *Cassiodorus*, *Istoria goților*, azi pierdută. A sprijinit politica lui *Justinian* de reconciliere între goți și stăpânirea romano-bizantină¹⁸. Despre *Ulfila* scrie succint:

Au existat și alți goți, numiți «cei mici». Ei sunt în număr mare și au avut ca episcop pe Ulfilas, despre care se spune că le-a creat un alfabet. Și astfel (astăzi) se mai află ei în Moesia și locuiesc în regiunea Nicopolis, la picioarele Hemimontului, ei sunt mulți, dar săraci și pașnici¹⁹.

6. *Theophanes Confessor*, face parte dintre *sfinții mărturisitori*, de unde și numele său latinesc de Confessor. S-a născut probabil în anul 752²⁰, într-o familie bogată. A intrat în mănăstirea de la *Sigriane*, luând parte la *luptele iconoclastice*. Moare în exil, în insula *Samotrace*, în 818. Cronică a fost scrisă între 810-814 și relatează evenimente petrecute în intervalul de timp 284-813 și este importantă pentru relatările despre secolele VII și VIII. Scrie, totuși, următoarele, despre *Ulfila*, redându-ne felul în care acesta era cunoscut de un istoric în secolul al IX-lea, firește din alte izvoare:

*Înfrunțați cu război de către huni, goții cerură ajutor de la Valens prin mijlocirea lui Ulfila, episcopul lor, de credință arianică; acesta se întâlnise sub Constans cu arienii Eudoxius și Acacius și a predicat goților arianismul. Iar goții se despărțiră în două: pe unii îi conducea Athanarich, iar pe ceilalți Fritigern. Acesta din urmă fu învins și ceru ajutor de la Valens, dar mai pe urmă îi răpuse pe cei din jurul lui Athanarich. Făcând pe placul lui Valens, el îi deprinse pe goți mai mult cu arianismul*²¹.

Acestea sunt datele pe care am dorit să le aducem în discuție - direct - în legătură cu opera evanghelică a lui *Ulfila*.

II. Ulfila văzut de un discipol al său: Auxentius din Durostorum

Episcop al Durostorumului, către anul 380 A.D., este *Auxentius din Durostorum*. Numele său laic era *Mercuriu* și pare a fi un localnic din rândurile populației romanizate de la Dunărea de Jos. E însă sigur, după alți autori, că era originar din ținuturile daco-romane de la *nordul Dunării*. A fost discipol al lui *Ulfila* care, după propria-i mărturie *l-a luat de la părinți din fragedă copilărie*. În anul 348 s-a retras împreună cu *Ulfila* de la nordul Dunării în Imperiul roman, din cauza persecuțiilor anticreștine ale lui *Athanaric*. Numit în scaunul episcopal de la *Durostorum* de către *Ulfila*, va avea influență și asupra creștinilor din alte orașe dunărene²². Între anii 381-397 A.D. scrie prima *biografie* despre maestrul său, în limba latină. Latină învățată, desigur, în regiunile de la Dunărea de Jos. Această scrisoare despre *Ulfila*²³ - care e prima sa biografie - cum s-a specificat adeseori, ne definește în termenii *relațiilor personale* dintre două personalități - cea a *creatorului alfabetului gotic-german* și a *traducătorului Bibliei* în limba gotică (germană) și cea a episcopului de la *Durostorum-Darostolon-Silistra*, concretitudinea istorică - firește un mic segment al ei - a *colaborării* dintre *romanitate* și *germanitate*, pe terenul relațiilor politice (participarea armatei romane, la ordinul lui Valens, în apărarea goților creștini) și religioase, a *colaborării* dintre cele trei sau mai multe elemente suprapuse și paralele: *populația băștinașă daco-romană*; *goții* și puternica prezență a *Imperiului roman de răsărit*, cu toată vigoarea sau slăbiciunile sale, în hinterlandul roman al "Imperiului" de *dincolo* de hotarele Imperiului. Avem, de asemenea, imaginea devenirii unui *ucenic* - daco-roman *Mercuriu*, în episcopul arian *Auxentius* și prezența sa

la înfăptuirea unui moment de istorie universală: *nașterea literaturii germanice și nașterea credinței universale* (creștine) în rândul germanității răsăritene, chiar dacă sub formula arianismului. Iată viața întemeietorului *germanisticii*, scrisă de un cărturar de la Dunărea moeso-dacă:

Căci amintiții episcopii, împreună cu episcopul Ulfila, s-au îndreptat și înspre răsărit, la curtea împăratului Theodosiu, așa cum arată limpede scrisoarea lui Auxentius, episcopul Durostorului, iar acolo s-au dus la împărat, care le-a făgăduit convocarea unui sinod.

Și era Ulfila un episcop cu o viață... și o vorbă... foarte aleasă, drept credincios al lui Hristos, dascăl întru sfințenie și propovăduitor al adevărului...

Săvârșind acestea și altele asemenea și strălucind cu glorie timp de 40 de ani în episcopat, a propovăduit, prin harul apostolic, fără întrerupere, în limba greacă, latină și gotică, în una și singura biserică a lui Hristos...

Cine citește toate acestea să știe că el le-a spus, după sfintele scripturi, iar noi numai le-am așezat în scris. A mai lăsat în urma sa, în aceste trei limbi, mai multe tratate și o mulțime de comentarii, ca să fie pentru cei ce vor voi, spre folosință și zidire sufletească, iar pentru sine veșnică amintire și răsplată.

A-l lăuda, după cuviință, nu sunt în stare, nu îndrăznesc însă nici să-l trec cu totul sub tăcere, căci îi sunt dator mai mult decât oricui, pentru câtă osteneală mereu sporită, și-a dat cu mine, el m-a luat de la părinți, ca ucenic, din fragedă copilărie, m-a învățat sfânta scriptură, mi-a descoperit adevărul și cu mila lui Dumnezeu și harul lui Hristos m-a crescut în credință atât trupește cât și sufletește, întocmai ca pe un fiu al său.

Prin pronia dumnezeiască și mila lui Hristos, din diac, el a fost rânduit la 30 de ani, episcop peste neamul goților, spre mântuirea multora, ca să fie nu numai moștenitor al lui Dumnezeu și împreună moștenitor cu Hristos, ci, și în această privință, prin harul lui Hristos, urmaș al lui Hristos și al sfinților lui. Căci după cum sfântul David a fost așezat la 30 de ani rege și profet, ca să conducă și să învețe poporul lui Dumnezeu și pe fii lui Israel, tot astfel și acest fericit s-a arătat profet și a fost rânduit preot al lui Hristos, să conducă și să îndrepteze, să învețe și să zidească sufletește neamul goților, ceea ce s-a și împlinit minunat prin lucrarea sa cu voia lui Dumnezeu și ajutorul lui Hristos...

După cum Domnul și Dumnezeul nostru Isus Hristos, fiul lui Dumnezeu, după ce s-a întrupat și botezat, tot la 30 de ani a început să predice și să păstorească sufletele oamenilor, tot așa și acest sfânt, prin hotărârea și rânduiala lui Hristos însuși, a îndreptat, după îndreptarul evanghelic, apostolic și profetic neamul goților care sălășluiau fără deosebire, de foamea și sărăcia propovăduirii, învățându-i cum să trăiască și arătându-le fără preget cum să fie creștinii cu adevărat creștini.

Acolo, și din cauza răutății și prin uneltirea vrăjmașului, s-a pornit atunci pe pământul barbar, cu o furie tiranică, o persecuție (în anul 355, regele Athanaric a dezlănțuit o primă persecuție a creștinilor) a creștinilor din partea necredinciosului și nelegiuitului jude²⁴ al goșilor. S-a întâmplat că satana, care dorea să facă rău, să facă, fără să vrea, bine: ca aceia, pe care el dorea să-i facă sperjuri și apostafi, să ajungă, cu ajutorul și sprijinul lui Hristos, mucenici și mărturisitori, ca persecutorul să ajungă de rușine, iar cei care sufereau persecuția să fie încoronați, ca cel care căuta să învingă, fiind învins, să se rușineze de aceasta, iar cei care erau încercați să se bucure ca învingători.

Și bântuind acolo cu furie persecuția, după pătımirea glorioasă a multor slujitori și slujitoare ale lui Hristos și după împlinirea a 7 ani de episcopat (apostolatul lui Ulfila se plasează de obicei între anii 341-348), pomenitul bărbat, prea sfântul și fericitul Ulfila, fiind izgonit cu o mare mulțime de credincioși din ținutul barbar pe pământul romanilor, a fost primit cu cinste de împăratul Constantius, de fericită pomenire până acum. Și astfel, după cum Dumnezeu a scăpat, prin Moise, pe poporul său din stăpânirea și furia faraonului și a egiptenilor, l-a făcut să treacă marea și s-a îngrijit să-i slujească lui, tot astfel, prin adesea pomenitul (Ulfila), Dumnezeu a scăpat din pământul barbar pe cei care mărturiseau pe sfântul său fiu, unul născut, l-a făcut să treacă Dunărea (împreună cu o parte din creștinii de la nordul Dunării) și să-i slujească²⁵ în munți după pilda sfinților.

Trăind cu poporul său în pământul romanilor, el a predicat în afară de cei 7 ani, încă 33 de ani adevărul încât și în această privință a urmat răstimpul de 40 de ani al acelor sfinți pe care îi avea ca pildă.

Împlinindu-se 40 de ani, el a ajuns din ordinul împăratului în orașul Constantinopol, ca să lupte împotriva pneumatomașilor...

Trebuie deci să se țină seama de meritul acestui bărbat, care a murit la Constantinopol, am putea spune la Creștinopol, după planul Domnului, pentru ca acest sfânt și nepătat preot al Lui Hristos să fie slăvit cu cinste și strălucire după meritele sale, de către sfinții săi frați întru preoție, adică vrednic fiind, cu vrednicie, de către cei vrednici, într-o atât de mare mulțime de creștini²⁶.

Ni se înfățișează, astfel, de un episcop local, daco-moeso-roman, un episod fundamental din istoria germanității, privind începutul creștinării, inventarea alfabetului gotic și a literaturii sacre - Biblia - în limba germană (gotică). E și un model trainic despre ceea ce noi numim - marea colaborare, din mileniul I A.D. dintre romanitate și germanitate, întru creștinism. Nu e de uitat că Ulfila a predicat 33 de ani - pe lângă cei din nordul Dunării (7 ani) în episcopatul Nicopolis ad Istrum, tuturor, deci unde locuiau, pe lângă Goti minores, moeso-romanicii din estul Moesiei Inferior^{26a} și unde, peste câteva secole - la Târnovo - se va afla

capitala Imperiului roman-bulgar, sub dinastia română a Asăneștilor. E o tradiție ce leagă creștinismul și germanitatea, nu numai de romanitate, ci și de tradițiile istorice ale poporului român.

Din acest motiv, extrem de concret istoric, noi considerăm că în secolul IV A.D., în cadrul *marii colaborări* din mileniul I A.D., a avut loc și o întâlnire istorică, nu numai între creștinătate și păgânism, între romanitate și germanism, ci o întâlnire istorică între strămoșii poporului român-daco-moeso-romanii și germanii vechi - *goșii*.

III. Arianismul și lupta Episcopiei de Tomis împotriva arianismului

Arianismul, ca erezie creștină, a apărut în secolul al IV-lea A.D., fiind propovăduită de Arius din Alexandria (+336). Arie nega consubstanțialitatea și deci unitatea celor trei elemente ale *Trinității*.

*Atanasie din Alexandria*²⁷ a scris, pare-se, primul sau printre primii, *Istoria arienilor*. Ca fost episcop al Alexandriei (328), scaun în care s-a menținut cu unele *întreruperi și neplăceri*, până la moartea sa din anul 373, a cunoscut direct arianismul. Atanasie din Alexandria a cunoscut, de asemenea, creștinismul din Peninsula Balcanică, unde a stat o vreme, alături de împăratul Constantius, în Iliria. A luat parte la sinodul de la *Serdica*, capitala Daciei Mediteranea, în anul 343 sau 344. A fost un *înverșunat adversar* al arianismului. A fost exilat, din această cauză, de mai multe ori. Diatriba sa împotriva arienilor a fost scrisă între anii 346-356, iar celelalte opere, după anul 356. În patru fragmente din operele sale (*Istoria Arianilor*, *Apologie împotriva arianilor* și două scrisori) pe lângă atitudinea sa antiariană, ne dă informații, implicit și despre Dacia sud-dunăreană:

1. *Văzând apoi înțelegerea și liniștea episcopilor față de Atanasie, deoarece erau peste cincizeci, din marea Romă... apoi cei din Pannonii, Noricum, Siscia, Dalmatia și Dardania, Dacia și Moesia, Macedonia...*²⁸.

2. *Și a treia oară, la marele sinod adunat la Serdica (în anul 343) din porunca împăraților prea iubiți de Dumnezeu Constantinus și (col. 249) Constans; la aceasta, cei ce se ridicaseră împotriva noastră au fost învinuiți ca uneltitori necinstiți, iar pentru cele judecate ca fiind în sprijinul nostru au votat peste trei sute de episcopi, din eparhiile... Galatiei, Daciei, Moesiei, Traciei, Dardaniei, Macedoniei, Epirului...*²⁹.

3. *Sfântul sobor, întrunit prin harul lui Dumnezeu la Serdica, unde au venit din Roma, Spanii, Galiei, Moesiei, Dacia, ... cealaltă Dacie... Tracia...*³⁰.

4. *Dacă lucrurile așternute în scris ar veni de la niște drept-credincioși, cum ar fi... ori Silvestru și Protogenes din Dacia... nimic în cele scrise n-ar fi vrednice de bănuială. Căci felul de a fi al bărbaților apostolici este neprefăcut și lipsit de vicleșuguri*³¹.

În anul 347 a fost convocat însemnatul sinod, în lupta împotriva arianismului, de la *Serdica* - capitala Daciei Mediteranea. Redăm după *Socrates*

Scolasticul, Sozomenos, Teodoretos din Cyros prezentarea acestui Sinod ecumenic de la Sardica de atitudine antiariană, în istoria bisericii creștine:

1. *Socrates Scolasticul: Fu convocat deci iarăși un sinod ecumenic în Sardica, oraș în Illyria, prin voința celor doi împărași, dintre care unul îl ceruse prin scrisori, iar altul, cel al Răsăritului, se arătase binevoitor. Era al unsprezecelea an de la moartea tatălui (împăratul Constantin) celor doi auguști, iar consuli erau Rufinus și Eusebius, când s-a întrunit sinodul în Sardica. Așadar din părțile apusene se adunară cam trei sute de episcopi, după cum spune Atanasius; din cele răsăritene însă numai șaptezeci și șase, spune Sabinus, printre care se număra și Ischyrras, episcopul Morcetei: cei care îl depuseră pe Atanasius, îl hirotoniseră pe acesta ca episcop al acestui ținut... Când se adunară deci în Sardica, răsăritenii nu voră să vină în fața apusenilor, spunând că nu vor sta de vorbă, dacă nu vor alunga din adunare pe Atanasius și pe Paul. Cum însă Protogenes, episcopul Sardicei și Hosius al Cordubei, oraș în Spania, cum s-a mai spus înainte, nu îngăduiau ca Paul și Anastasius să nu fie de față, răsăritenii se retraseră îndată. Și mergând în Philipopolis din Tracia, ținură sinod separat și condamnară pe față termenul ???????? (consubstanțial)... Cei din Sardica mai condamnară pe aceștia în lipsă, apoi depuseră din demnitate pe acuzatorii lui Atanasius³². Atunci și Photeinos, căpetenia bisericii de acolo (din Sirmium), predica și mai pe față doctrina născocită de el. Producându-se tulburare din această pricină, împăratul (Constantin) porunci să se țină în Sirmium un sinod al episcopilor. Se adunară deci acolo dintre răsăriteni, Marcus din Arethusa... Dintre apuseni, Valens al Mursei... Aceștia se adunară deci la Sirmium după consulatul lui Sergius și al lui Nigrianus, an în care din pricina tulburărilor produse de războaie nici un consul n-a îndeplini obișnuita funcție de consulat, și aflând că Photeinos urma doctrina lui Sabellios și al lui Paul din Samosata, îl depuseră îndată³³.*

2. *Sozomenos: În acest timp (când Stilico trăia, bucurându-se de trecere la curtea din Ravenna), după cum aflăm că s-a întâmplat în neînțelegerile dintre preoți, tot așa și treburile obștești au fost puse la încercare de turburări și dezordini. Iar hunii trecând peste Istru, îi prădau pe traci...³⁴.*

3. *Theodoretos din Cyros: "Constantius porunci ca episcopii, atât cei din Răsărit cât și cei din Apus să se adune la Sardica (oraș illyric, metropolă a neamului dacilor)³⁵. La Sardica s-au adunat două sute cinci zeci de arhierei, după cum arată Vechile izvoare³⁶. Sfântul sinod, întrunit cu voia lui Dumnezeu în Sardica din Roma, Spanii, Gallii, Italia, Campenia, Calabria, Africa, Sardinia, Pannonia, Mysia, Dacia, Dardania, cealaltă Dacie, Macedonia, Thesalia, Ahaia, Epir, Tracia, Rodope, Asia... Dintre aceștia (adică dintre cei acuzați și alungați din pricina ereziei lui Arius) sunt Ursacius din Singidunum în Mysia, Valens din Myrsos în Pannonia... Pe Teodor din Hercleea Europei și pe cei împreună cu el... pe Ursacius din*

*Singidunum din Mysia și pe Valens din Myrsos, Pannonia... sfântul sinod i-a dat jos din episcopat cu unanimitate de voturi*³⁷.

Felul în care s-au implicat cele două centre religioase - al Răsăritului și al Apusului - în disputa ariană ne relatează Theophanes Confessor, în *Cronografia* sa scrisă la începutul secolului al IX-lea (810-814 A.D.), firește folosind izvoare mai vechi: *În acest an Athanasius și Paul după moartea lui Eusebius, stăpânul nelegiuit al scaunului constantinopolitan, s-au dus iar la Roma, la papa Iuliu și la împăratul Constans, fratele lui Constantius. Căci murind Eusebius, poporul puse în scaunul constantinopolitan pe Paul, iar arienii hirotoniseră din partea lor pe Macedonius, așa încât se ivise de aici un război intern. Aflând de aceasta, Constantius, care se afla în Antiohia, a poruncit conducătorului de oști Hermogenes, trimis în Tracia, să facă un adaus de drum și să-l alunge pe Paul de la conducerea bisericii. Pe când Hermogenes vroia să îndeplinească acest lucru, poporul i-a incendiat casa, l-a ucis și l-a aruncat în mare. Aflând atunci împăratul de toate acestea a pornit din Atiohia spre orașul de reședință, l-a alungat din scaun pe Paul și l-a înscăunat repede pe Macedonius (357?). Apoi supărat din pricina morții lui Hermogenes, a pedepsit cetatea cu patruzeci de mii de pâini din cele optzeci de mii dăruite zilnic de către tatăl său. Atunci Paul, cum am zis, s-a dus la Iuliu, în Roma, și s-a întors în Constantinopol cu scrisori de la dânsul. Constantius, aflat în acel timp în Antiohia, auzind că Iuliu l-a rânduit în scaun pe Paul, s-a supărat și a poruncit eparhului Filip să-l alunge pe Paul și să-l așeze în scaun pe Macedonius. Eparhul de teama celor întâmplate lui Hermogenes din pricina lui Paul, când ajunsese la băile Zeuxip, trimise după Paul, îl slobozi pe fereastră și-l exilă în Thesalonic, de unde era de loc. Iar pe Macedonius, îl duse în carul său și-l așeză hopește ca tiran al bisericii, în timp ce drept credincioșii se opuneau până într-atât încât au fost uciși trei mii și o sută și cincizeci de bărbați, și în felul acesta au ajuns stăpâni în biserică arienii. Atunci Constantius, l-a amenințat cu moartea pe Athanasie, iar acesta s-a înspăimântat și a fugit din nou la Roma, la fel și Paul a fugit în Tesalonic și s-a dus la Constans și i-a povestit ceea ce li se întâmplase, iar Constans s-a înduioșat de sfinții bărbați și a scris îndurerat fratelui său Constantin că, ori dă lui Paul și Athanasie scaunele, ori el pornește cu război împotriva sa. Îl îndemnă să pregătească un sinod în Serdica, unde s-au adunat trei sute de episcopi din apus și treizeci și șase din răsărit. Aceștia se împotriviră celor din Apus, cerând să fie mai întâi exilați Athanasie și Paul. Iar Hosius, episcopul din Corduba și Protogenes din Serdica propuseră să fie de față și sfinții Athanasie și Paul. După ce ajunseră în Philippopolis, cei din răsărit condamnară fără rușine termenul homousion, «de aceeași ființă»; iar dreptcredincioșii din Serdica întăriră definiția justă a credinței dată în Niceea, anatemizând termenul anhomousion, «nu de aceeași ființă». Ei dădură înapoi scaunele lui*

Athanasie, Paul și Marcel din Ancara, care fusese de acord cu termenul «de aceeași ființă» și se apăra că nu fusese de acord cu cele scrise de către cei care l-au alungat. În felul acesta s-a ținut sinodul din Serdica împotriva celor răzvrățiți din răsărit și a fost confirmat termenul homousion, «de aceeași ființă». Iar Constantius a primit apoi cu cinste pe Athanasie și Paul și le-a restituit scaunele pe care le avuseseră mai înainte. Și astfel, Athanasie s-a dus în Alexandria și a fost primit cu mare bucurie, iar arianul Georgios a fost alungat³⁸.

În cazul acestei dispute dintre catolici-universali, biserica *aulică* și cea *ariană*, susținută de împăratul Constans, devenită *Război religios* (cultural), mor peste 3000 de oameni și fiind gata să degenereze în război între cele *două imperii* creștine, cele două părți ale lumii creștine, un rol însemnat împotriva arianismului, l-a jucat biserica din Dobrogea - Scythia Minor, în frunte cu *episcopii* de Tomis. Biserica dobrogeană devenise nu numai puternică, ci un segment însemnat a ceea ce a însemnat cel de al doilea centru mondial al creștinismului.

Sozomenos și Theodoretos ne redau realitățile religioase creștine de la Dunărea de Jos, de o însemnatate reală și pentru istoria bisericii românești în epoca romană bizantină și pentru istoria românilor în genere:

1. Sozomenos ne redă lupta pe care au dus-o episcopii de Tomis împotriva arianismului, pentru a nu se desprinde de trunchiul vechi al bisericii: a) *Căci, precum se pare, dacă se întâmpla că bisericile erau conduse bine de oameni îndrăzneți, mulțimile nu-și schimbau credința de mai înainte. Fără îndoială, se spune, că din această pricină și sciții (adică locuitorii din Scythia Minor = Dobrogea) au rămas la Vechia lor credință. Neamul acesta are multe orașe, sate și cetăți. Capitala este Tomis, oraș mare și bogat, pe țărmul mării, pe malul stâng pentru cine plutește cu corabia în Pontul numit Euxin. Și până în ziua de azi stăpânește acolo Vechiul obicei ca bisericile întregului neam să aibă un singur episcop. În timpul acela le oblăduia Brettanion, și împăratul Valens a venit la Tomis. Intrând în biserică și îndemnându-l, cum obișnuia el, să se unească cu cei din secta potrivnică. Brettanion a discutat cu mult curaj în fața stăpânitorului despre dogma de la sinodul din Niceea, apoi l-a însoțit. Și se adunase aproape tot orașul spre a-l vedea pe împărat, bănuind că se va întâmpla ceva deosebit. Părăsit acolo, împreună cu cei din jurul său, Valens a îndurat cu greu această înfruntare. Și prinzându-l pe Brettanion, a poruncit să-l ducă în exil, iar nu mult după aceea a dat ordin să fie adus din nou (la locul său). Căci după cum cred eu, vedea bine că sciții sunt supărați pentru exilarea episcopului și se temea să nu pună la cale o răscoală, știind că sunt viteji, și prin poziția locurilor, necesari lumii romane, fiind așezați ca un zid în fața presiunii barbarilor.*

În acest chip, Brettanion s-a arătat mai puternic decât zelul stăpânitorului: era de altfel un bărbat destoinic și renumit prin virtutea vieții sale, după cum mărturisesc și sciții înșiși³⁹.

b) Împăratul... a făcut o lege (Theodosius în anul 381 la sinodul din Constantinopol)... ca pretutindeni să se încredințeze bisericele... celor care mărturisesc... una și aceeași divinitate... Și (a stabilit) că aceștia sunt cei care comunică... în orașele din Thracia și din Sciția, cu Terentius (episcop) al Tomisului și cu Martyrios al Marcianopolisului. Căci pe de o parte împăratul însuși i-a aprobat pe aceștia când i-a văzut și a vorbit cu ei, pe de altă parte se răspândea faimă bună despre ei că își conduceau cu evlavie bisericele. Căci nu se găsesc aceleași tradiții despre toate la fel în toate bisericele, deși sunt de aceeași credință. Fără îndoială, cu toate că sunt multe orașe, toți sciții au un singur episcop. În acest timp biserica din Tomis și din restul Sciției era condusă de scitul Theotimos, un bărbat crescut în dragostea de înțelepciune. Admirându-l pentru virtutea lui, barbarii huni din jurul Istrului îl numeau Dumnezeuul romanilor. Căci fură puși la încercare de fapte divine din partea lui. Se spune că mergând el odată pe lângă pământul barbarilor de acolo, îl întâlnește pe același drum, în înaintarea lor spre Tomis. Cei din jurul său se văitau că vor pieri în curând, dar el s-a dat jos de pe cal și a început să se roage. Barbarii nu l-au zărit nici pe el, nici pe însoțitorii săi și nici caii de pe care descălecase, ci au trecut înainte pe alături. Deoarece (barbarii) năvăleau adeseori și făceau stricăciuni sciților, fiind sălbatici din fire, i-a abătut spre blândețe, ospetindu-i și atrăgându-i cu daruri. De aceea, bănuind că e bogat, un bărbat barbar a încercat să-l ia prizonier. Și pregătindu-și o funie cu laț, s-a sprijinit în scut, cum obișnuia când stătea de vorbă cu dușmanii, a ridicat mâna dreaptă și a vrut să arunce lațul asupra lui, spre a-l trage spre sine și spre cei de un neam cu el. Odată cu această încercare și-a ridicat brațul în aer, dar i-a rămas încătușat. Și barbarul n-a fost eliberat din cătușele nevăzute, până când ceilalți barbari n-au intervenit, iar Theotimos s-a rugat lui Dumnezeu pentru el. Se spune că a rămas cu părul lung, după modul cum era atunci când a început să se ocupe cu filozofia. Traiul îi era modest, iar timpul cinei și-l fixa nu tot la aceeași oră, ci când îi era foame sau sete. Căci era, după părerea mea, faptă de filozof să cedeze și acestora după nevoie, și nu după bunul plac⁴⁰.

2. Theodoretos din Cyros, ne redă, cu noi amănunte acest episod din istoria creștinismului din Dacia, ca un fragment din acea Mare Colaborare a secolului al IV-lea A.D. dintre păgânism și creștinism, dintre romanitate și lumea "barbară": Dar și Brettanion, care strălucea prin tot felul de virtuți și care conducea ca episcop orașele întregii Sciții, și-a înflăcărat inima în zel și a combătut stricarea învățăturilor și nelegiurilor lui Valens împotriva sfinților și striga cu prea Dumnezeiescul David: «Grăiam întru mărturiile tale înaintea împăraților și nu mă rușinam» (Psalm, 118, 46)... Pe vremea când, după ce trecuseră Istrul, încheiaseră un tratat de pace cu Valens, Eudoxius cel cu faimă rea, care era de față, propuse împăratului să convingă pe goți

de a se întovărăși cu el. Căci primind de mult razele cunoașterii lui Dumnezeu, ei se hrăneau cu învățăturile apostolice. În adevăr, zise el, comunitatea de gândire va face pacea mai solidă. Lăudând această părere, Valens propuse conducătorilor acelor să consimtă la adoptarea dogmelor. Aceștia însă spuseră că nu vor putea suporta să lepede învățătura străbună. În vremea aceea episcopul lor era Ulfilas, în care aveau multă încredere și ale cărei vorbe le socoteau legi nestrămutate. Vrajindu-l cu vorbe și momindu-l cu bani, Eudoxius îl făcu să convingă pe barbari de a îmbrățișa comunitatea împăratului⁴¹. Putem astfel să considerăm că trecerea goților la creștinism a fost un corolar al politicii romano-bizantine în lumea "barbară" a Dunării de Jos, pentru că, subliniem apăsător: **comunitatea de gândire va face pacea mai solidă**. Și pacea ar fi fost asigurată dacă hunii nu ar fi dezlănțuit acea viforoasă fugă spre imperiu, deschizând istoriei Dunării de Jos un alt destin. Dacă hunii nu năvăleau, destinul Dunării de Jos, al Daciei, ar fi fost imprevizibil. Oricum lumea gotică, germanică și-ar fi pus amprenta asupra istoriei acestor regiuni. Soarta romanității - a daco-moeso-romanității - salvată indirect de huni, ar fi fost gravă, dacă nu cu totul primejduită precum cea din Noricum, sub rugi.

IV. Încercări de atragere a hunilor la creștinism

Împărații Constantius (337-361) și Valens (364-378) au sprijinit arianismul, urmărind probabil țelurile politicii romane de a-i "îmblânzi" pe goți, de a-i atrage în sfera politicii Imperiului romano-bizantin.

S-au făcut însă încercări de a-i atrage spre noua religie și pe huni, de către Ioan Gură de Aur, dar aceste încercări nu au dat rezultate precum în cazul goților. Nu pot fi excluse cu totul unele influențe asupra unor comunități hunice. La Câmpiile Catalaunice și în fața Romei, pe care nu au cucerit-o, se pare că se pot depista unele urmări ale acestui capitol petrecut, undeva, la nordul Dunării:

*Aflând că unii dintre sciții (probabil hunii, la care în anul 399 le-au fost trimiși misionari) nomazi care își așezaseră sălașurile lângă Istru erau însetați de mântuire, dar nu aveau pe nimeni care să le ofere izvorul, caută oameni zeloși întru munca apostolică și îi puse mai mari peste aceia. Eu am citit și scrisori scrise de acesta (Ioan Hrisostom) lui Leontios, episcopul Ancyrei prin care a arătat convertirea sciților și a cerut să-i trimită oameni potriviți pentru călăuzirea acestora*⁴².

V. Arianismul la goți

Pentru a cunoaște înfățișarea spirituală a locuitorilor Daciei, cu locuitorii săi daco-romani, de religie creștină universală, definindu-se în raport cu neamurile germane vechi (gotice), care trec sau poposesc în Dacia (la Dunărea de Jos, dar și în Transilvania), un anume interes îl prezintă arianismul goților, aspectul său și

mai ales factura sa în cuprinderea comunităților gotice, care, unele dintre ele, s-au reconvertit (cei care nu erau creștini au fost botezați direct), la creștinismul roman, latin, de factură aulică, *universal* (catolic, în sensul propriu, de dinainte de marea schismă din anul 1054).

Una din cele mai succinte istorii sui-generis a *goșilor* (a celor patru neamuri "gotice" ariene) ne-a lăsat-o, fiind scrisă în secolul al VI-lea A.D., *Procopius din Caesarea*:

1. *În timpul când în apus era împărat Honorius (395-423), barbarii i-au cuprins țara. Cine erau ei și în ce chip au venit, voi arăta în cele ce urmează. Neamurile gotice erau și sunt și astăzi multe la număr și deosebite unele de altele, dar, dintre toate, cele mai mari și mai vrednice de luat în seamă sunt goșii, vandalii, vizigoșii și gepizii. Altădată li se spunea sarmați și melan - heleni, iar unii îi numeau neamuri gotice (Jordanes). Toți aceștia se deosebesc între ei prin nume, după cum am mai spus, dar încolo sunt în toate la fel. Căci toți sunt albi la trup și cu părul blond, înalți la statură, frumoși la chip și folosesc aceleași legi. Toți sunt de credința lui Arius și au o singură limbă, numită gotică. Eu cred că la obârșie se trag cu toții dintr-un singur neam, iar mai târziu s-au deosebit după numele șefilor care i-au condus pe fiecare. Acest neam locuia din vechime dincolo de fluviul Istru. Mai târziu gepizii au luat în stăpânire ținuturile de lângă Singidunum și Sirmium (472 A.D., când iau locul ostrogoșilor), dincoace și dincolo de fluviul Istru, unde sălășluiesc ei până în zilele noastre (567 A.D., când sunt înfrânți de longobarzi, aliați cu avarii). Goșii au trecut Istrul și au stăpânit mai întâi Pannonia, apoi s-au așezat în ținuturile din Tracia, date de către împărat (Zenon, 474-491). Acolo n-au stat mult timp, ci au pornit să cucerească Apusul⁴³.*

Despre *arianismul goșilor* (necuprinzându-i pe *vandali* și *gepizi*, dar neînsemnând că nu erau arieni) au mai scris *Socrates Scolasticul*, *Theophanes Confessor* și, târziu, *Constantin Porfirogenetul* (firește pe bază de izvoare, pentru întocmirea lucrărilor sale istorice).

2 *Socrates Scolasticul: Barbarii de dincolo de Istru numiți goși, punând în mișcare un război între triburile lor, s-au împărțit în două tabere: pe una dintre ele o conducea Fritigern, iar pe cealaltă Athanarich. Tabăra lui Athanarich s-a dovedit mai puternică și Fritigern a fugit la romani și le-a cerut ajutor împotriva rivalului său. Lucrurile acestea au fost aduse la cunoștința împăratului Valens; el a poruncit soldaților staționați în Tracia să dea ajutor barbarilor care se aflau în luptă cu barbarii. Ei au obținut o victorie împotriva lui Athanarich, dincolo de Istru, punând pe fugă pe dușmani. Acest prilej a fost un pretext că mulți dintre barbari s-au făcut creștini. Căci vrând să mulțumească pentru binele ce i s-a făcut, Fritigern a îmbrățișat credința împăratului, silindu-i și pe cei de sub ascultarea sa să facă acest lucru. De aceea și până în ziua de azi mulți goși sunt de credință ariană, alăturându-se atunci acesteia din cauza împăratului⁴⁴.*

3. *Theophanes Confessor* (după modelul - *Procopius din Caesarea*, cf. *supra*): Pe atunci se aflau multe neamuri gotice mari locuind dincolo de Dunăre în ținuturile nordice. Dintre acestea vrednice de menționat sunt patru: goții, vizigoții, gepizii, vandalii, care se deosebesc numai după nume și prin nimic altceva, și folosesc o singură limbă. Toți ascultă de credința netrebnică a lui Arie. Sub Arcadius și Honorius, aceștia trecură Dunărea și se așezară pe pământul romanilor. Gepizii, din care s-au despărțit mai târziu longobarzii și avarii, își aleseră ca locuințe ținuturile din jurul orașelor Singidunum și Sirmium. Vizigoții devastară Roma, împreună cu Alarich, se îndreptară spre Gallii și puseră stăpânire pe ținuturile de acolo. Goții luară mai întâi Pannonia, apoi în al nouăsprezecelea an (427 A.D.) al domniei lui Theodosius cel Tânăr se îndreptară spre ținuturile Traciei și le aleseră ca locuințe. După cincizeci și opt de ani petrecuți în Tracia puseră stăpânire pe împărăția de apus, sub conducerea lui Theodorich, care obținuse rang de patricius și de consul: ei fuseseră îndemnați de Zenon⁴⁵.

4. *Constantin Porfirogenetul* (scris, pare-se, după același model - *Procopius din Caesarea* sau *Theophanes Confessor*?, lăsând de o parte sau adăugând unele informații, ca cea de la *Theophanes* privind desprinderea longobarzilor și avarilor de gepizi): Locuiau atunci în părțile de la miazănoapte până la Dunăre goții și multe neamuri foarte mari. Dintre acestea cele mai vrednice de luat în seamă sunt goții, vizigoții, gepizii și vandalii, care se deosebesc între ei numai prin nume și prin nimic altceva și vorbesc o singură limbă. (Și clișeul) Toți țin de secta vătămătoare a lui Arie. Ei au trecut Dunărea pe timpul lui Arcadius și Honorius (de fapt sub Valens, 376-377) și s-au așezat pe pământul romanilor. Gepizii, din care s-au despărțit mai târziu longobarzii și avarii, au locuit în ținuturile din preajma cetăților Singidunum și Sirmium. Vizigoții au asediat Roma împreună cu Alarich (410 A.D.), apoi s-au îndreptat spre Gallia și au pus stăpânire pe ținuturile de acolo. Goții au ocupat mai întâi Pannonia, apoi cu îngăduința împăratului Theodosius cel Tânăr, în al nouăsprezecelea an al domniei sale, s-au așezat în ținuturile Traciei (în anul 427), și după ce au stat în Tracia 58 de ani, sub conducerea lui Theodorich, patrician și consul, și cu îngăduința împăratului Zenon, au pus stăpânire pe împărăția de apus (488 - pleacă ostrogoții în Italia). Vandalii s-au aliat cu alanii și cu germanii, numiți azi franci, au trecut fluviul Nin (Rin), sub conducerea lui Godisclus și s-au așezat în Spania, cea dintâi țară din Europa începând de la Oceanul de apus⁴⁶.

Între Imperiul roman tricontinental, păgân și mediteranean la început, și lumea barbară a avut loc mereu o confruntare politică, economică, socială, culturală, pe cele trei părți continentale - nordul Africii, vestul Asiei și sudul Europei. Apariția creștinismului și marea criză de expansiune a Imperiului

roman, însoțită de declinul demografic au condus la noi raporturi între *Romania* și *Barbaria*.

Marea colaborare romano-barbară nu a fost liniară, ci foarte complexă, marcată de confruntări militare în Britania, pe Rin, pe Dunăre, pe Eufrat. Dar relațiile economico-comerciale, politico-diplomatice și culturale au continuat să *funcționeze biunivoc*. Mai mult, *Imperiul roman*, lumea romană, a început - după *aculturația* de la începutul dialogului (dar superioritatea culturală o datora lumii mediteraneene - Orientului elenistic, Greciei, Etruriei) - cu *Barbaria*, raporturile se schimbă și romanii încep să captureze nu numai *pământul barbarilor*, *prizonierii sclavi* ai barbarilor, ci și armamentul acestora, ceea ce dovedea, cel puțin o asemănare de nivel *tehnologic* între cele două lumi. Dar cine poate produce arme de fier și de bronz, poate produce și *unelte* și invers!

Secolul al IV-lea A.D. a avut un rol însemnat în cadrul acestei *mari colaborări* din care se va naște *Europa premedievală*, nu numai politico-militar (alianțe, confederații, recruți în armata romană etc.), ci și cultural, adică religios. A început creștinarea "barbarilor", chiar dacă în haina sa ariană, cum am văzut mai sus, în cazul goților. Începutul va fi continuat și va conduce la nașterea popoarelor europene romanice, germanice, slave și altele, dar toate *creștine*.

Din aceste motive considerăm nu numai că secolul al IV-lea A.D. și-a lăsat amprenta asupra istoriei umanității până azi (prin popoarele romanice și germanice - *ca limbă* și religie, din cele două Americi, Australia și parțial din Africa), fiind ultimul, cel mai mare secol, prin consecințe, din istoria umanității, dar împreună cu secolele ce vor urma - al căror drum a fost deschis în secolul al IV-lea A.D. - mileniul I A.D. *Nu* a fost un mileniu *întunecat*.

Pentru că, cu toată invazia hunică, secolul al IV-lea A.D. și apoi mileniul I A.D. *nu* poate fi *întunecat* când a lăsat și au lăsat umanitatea actuală:

- Religia creștină, devenită receptă în 313;

- Începutul *nașterii* popoarelor europene premedievale și apoi medievale, de la Oceanul Atlantic și prin Coreea, până la Oceanul Pacific (atragem atenția în acest sens asupra descoperirilor "de factură coreană" în cadrul *inventarelor hunice* vehiculate pe întinsele stepe ale Eurasiei în secolele IV-V A.D., după cum bine a arătat arheologul münchenez J. Werner).

- Modelul *marii colaborări* dintre popoare, pe plan politico-diplomatic (alianțele și federațiile barbare, recruții barbari în armata romană de *tip Stilicho*, ca mare general apărând Imperiul), economic (târgurile și schimburile reciproce de mărfuri, deci de tehnologie) și *nu* în ultimul rând cele sociale, interetnice și *religioase*, care au condus uneori prin arianism la creștinarea barbarilor și la formarea popoarelor noi *Europe* premedievale, dar *creștine*.

- În cadrul acestei *mari colaborări* se petrece marele fenomen universal al creștinării *ambelor* lumi, pentru că nu numai lumea barbară a fost *păgână*, să nu uităm, ci și lumea romană. Tocmai această *colaborare* (unică în istorie până în

prezent și care a continuat în Africa, America și Asia parțial, după marile descoperiri geografice) religioasă a dus la constituirea creștinismului ca religie mondială, pe toate continentele, în raport cu alte religii universale, dar care, geografic, au un spațiu și o factură regională (hinduismul în India, confucianismul în China, budhismul în unele țări ale Asiei, mai ales în sud-est, mahomedanismul în vestul Asiei și nordul Africii).

Din acest motiv numim această colaborare dintre *Romania și Barbaria*, dintre creștinism și păgânism, *marea colaborare* ca un fenomen nu numai de istorie universală ci și ca un fapt istoric ce a lăsat consecințe adânci, durabile și mai ales existente și azi în umanitate.

Și un crâmpoi, nu minor, este cel prezentat de noi în această lucrare, care a început și s-a derulat o vreme pe teritoriul Daciei, pe Dunărea de Jos și Mijlocie din centrul și sud-estul Europei.

NOTE

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, 1968, Institutul Biblic și Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, p. 1270-1305; 1317-1321; 1325-1331.
2. I. Barnea, *Ulfila*, în *Enciclopedia Civilizației Romane*, București, 1982, p. 791, s.v.
3. Fr. Kaufmann, *Aus der Schule de Wulfila: Auxenti Derostorensis epistula de fide. Vita et obitu Wulfilae im Zusammenhang mit der Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, Strassburg, 1896, p. 74-76 (în *Texte und Untersuchungen zur altgermanischen Religionsgeschichte*), Texte 1.
4. J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romaine*, Paris, 1918.
5. L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme - Die Ostgermanen*², München, 1941.
6. E.A. Thompson, *The Visigoths in the time of Ulfila*, Oxford, 1966.
7. H. Mihăescu, V. Popescu, *Socrates Scolasticus, Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București, 1970, p. 217, s.v. (în continuare se va nota FHD).
8. Socrates Scolasticus, *Istoria bisericească*, IV, 33, 6, 7.
9. Sozomenos, *Istoria bisericească*, II, 6, 1.
10. *Ibidem*, III, 12, 3.
11. *Ibidem*, IV, 6, 1; IV, 6, 6; IV, 24, 1.
12. *Ibidem*, VI, 37, 2-6; VI, 37, 8-11.
13. Pătimirea Sf. Nichita (*Anal. Boland.*, XXXI, 1912, p. 210), 4.
14. H. Mihăescu, V. Popescu, în FHD, II, p. 233, s.v.
15. Theodoretos din Cyros, *Istoria bisericească*, IV, 37, 1.
16. *Ibidem*, V, 30, 1.
17. Jordanes, *Getica*, 266.
18. Vl. Iliescu, FHD, II, p. 407, s.v.
19. Jordanes, *Getica*, 267.
20. H. Mihăescu, FHD, II, p. 595, s.v.
21. Theophanes Confessor, *Cronografia*, (Anul 5869 (377), p. 64, 16-23 De Boor).
22. H. Mihăescu, FHD, II, p. 111, s.v.
23. Auxentius din Dorostorum, *Epistula de fide, vita et obitu Ulfilae*.

24. Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 6; R. VULPE, *Le titre de judex par Athanaric*, în *Swiatowit*, XXIV, Varşovia, 1962, p. 313-318.
25. Ulfila devine episcop la *Nicopolis ad Istrum* (Nikiup), atât pentru *Gothi Minores* de aici, cât şi pentru populaţia locală *romanică*; cf. şi Jordanes, *Getica*, 267, pentru *goşi*.
26. *Supra*, n. 23
- 26a. H. Mihăescu, în *FHD*, II, p. 111, s.v.
27. R. Hâncu, în *FHD*, II, p. 41, s.v.
28. Atanasie din Alexandria, *Istoria arienilor. Către Călugări*, 28 (PG., XXV, 285, col. 725).
29. idem, *Apologie împotriva arienilor*, 1 (PG, XXV, 91, col. 248, 249).
30. idem, *Scrisoarea soborului care s-a întocmit la Serdica*, (PG, XXV, col. 312).
31. idem, *Scrisoare enciclică, împotriva arienilor. Către episcopii Egiptului şi a Libiei* (PG, XXV, col. 556-7).
32. Socrates Scolasticul, *Istoria bisericească*, II, 20, 3-10.
33. *Ibidem*, II, 29, 1-4.
34. Sozomenos, *Istoria bisericească*, VIII, 25, 1
35. Theodoretos din Cyros, *Istoria bisericească*, II, 4, 6.
36. *Ibidem*, II, 7, 1.
37. *Ibidem*, II, 8, 1, 28, 33.
38. Theophanes Confessor, *Cronografia* (Anul 5849 (357), p. 42, 19-35; p. 43, 1-31 De Boor).
39. SOZOMENOS, *Istoria bisericească*, VI, 21, 2-6.
40. *Ibidem*, VII, 9, 5-7; VII, 10, 2; VII, 26, 6-9.
41. Theodoretos din Cyros, *Istoria bisericească*, IV, 35, 1; IV, 37, 1-3.
42. *Ibidem*, V, 31, 1-2.
43. PROCOPIUS din Caesarea, *Despre războaie*, III, 2, 1-6; II, 2, 39-40.
44. SOCRATES SCOLASTICUL, *Istoria bisericească*, IV, 33, 1-7.
45. Theophanes Confessor, *Cronografia* (Anul 5931 (439), p. 94, 9-23 De Boor).
46. Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, 25, 15-32.

ULFILAS ET LE MONDE GERMANIQUE (GERMANENTUM)

R é s u m é

L'auteur présente brièvement l'activité de "l'évêque des Goths" Ulfilas, au Danube Bas; tant au nord du fleuve où il propaga le christianisme parmi les Goths, qu'au sud du Danube, comme évêque arian de *Nicopolis ad Istrum*.

Naturellement, l'activité d'Ulfilas est exposée selon la *biographie* qu'il lui fait son disciple Auxentius, évêque arian de Durostorum.

La traduction de la Bible (*pas* entièrement) dans la langue *gothique*, ainsi que son activité culturelle parmi les Goths (y compris les *Gothi minores*, établis dans l'Empire) sont présentées comme ayant une influence bénéfique sur l'ancienne culture allemande en général. *L'arianisme*, quoiqu'en opposition avec

la *religion universelle* (catholique), représente un chapitre de l'histoire du monde germanique (*Germanentum*), ainsi que de l'histoire du paléochristianisme, dont un important chapitre se déroule dans la zone du Danube Bas, sur le territoires de la Dacie, de Moesia et de Scythia Minor.

On en présente ainsi les *adversaires* de l'arianisme, les *évêques chrétiens* de la Dobroudja et de Moesia romaine-byzantines avec leur lutte couronnée de succès contre la secte ariane. On y remarque premièrement les évêques de Tomis.

RITURI ȘI RITUALURI DE ÎNMORMÂNTARE ÎN BANATUL ROMÂNESC ÎNTRE SECOLELE IV-IX

Mircea Mare

Problema riturilor și a ritualurilor de înmormântare în perioada secolelor IV-IX în Banat este strâns legată de prezența unor necropole sau a unor înmormântări izolate în acest spațiu, descoperite întâmplător sau în urma unor cercetări sistematice.

La finele secolului XIX și în primele decenii ale secolului nostru, în zona de câmpie a Banatului au apărut o serie de descoperiri de piese de mobilier funerar, ce ar fi putut proveni din morminte, ceea ce a dus la prezumția existenței unor necropole, fapt uneori confirmat prin dezvelirea unor cimitire de inhumație de mici dimensiuni sau a unor morminte izolate, datate, larg, în “epoca avară”.

Din păcate, datorită informațiilor incerte, uneori contradictorii, a documentațiilor lacunare cât și a pierderii, în împrejurări legate de cele două războaie mondiale, a unora din obiectele recuperate din cimitire, aceste descoperiri mai vechi nu pot servi la realizarea unui studiu documentat asupra riturilor și ritualurilor de înmormântare pentru perioada în discuție.

Prezentând evenimentele perioadei menționate în evoluția lor cronologică, trebuie remarcat faptul că, sub raport militar și strategic – și nu numai –, după retragerea aureliană, Imperiul Roman a continuat, probabil, să controleze Banatul de sud, prin fortificarea unor castru și *castellum*-uri de pe ambele maluri ale Dunării, iar după unii¹ chiar și mai departe, în interior, la nord de fluviu.

Anterior, încă din timpul stăpânirii romane, au avut loc infiltrări ale sarmaților în zona de câmpie a Banatului, situație confirmată de descoperirile recente de la Foeni (jud. Timiș)², unde a apărut un cimitir sarmatic cu inventar databil în sec. II-III.

În actualul stadiu al cercetărilor a devenit evidentă prezența sarmaților în câmpia de vest a Banatului înainte de retragerea aureliană.

Unii cercetători apreciază că, din totalul necropolelor și al mormintelor izolate aparținând sarmaților și descoperite în Banatul de câmpie și Crișana (adică în Câmpia de Vest), o treime revin, cronologic, perioadei de dinainte de 271 A.D.³.

Nu putem estima amploarea acestei “descălecări” și cronologia corectă a descoperirilor de factură sarmatică din Banat, în lipsa unor cercetări arheologice

sistematice de anvergură, referitoare la acest capitol de istorie pe care nu ne propunem să-l dezvoltăm în paginile de față.

Din Banatul românesc de câmpie, din perioada de după retragerea aureliană, se impun a fi prezentate descoperirile de necropole și morminte izolate sarmatice, rezultate în urma unor cercetări arheologice sistematice.

Timișoara - “Pădurea Verde” (jud. Timiș)⁴.

Descoperirea a fost făcută în incinta Uzinelor Mecanice Timișoara, la marginea de est a municipiului, în urma unor sondaje efectuate în anul 1969.

A fost dezvelit scheletul unei femei, orientat NV - SE, așezat pe spate, într-o groapă cu adâncimea de 1,30 m. Craniul, înclinat cu fața spre est, nu prezintă vreo deformare artificială. Măinile sunt întinse pe lângă corp iar picioarele sunt și ele întinse și apropiate (Pl. II/1)

Inventarul mormântului era compus din câteva podoabe, o fusaiolă și un vas de lut.

Cănița din lut (Pl. III/2) era așezată lângă laba piciorului stâng, înclinată spre sud. Fusaiola (Pl. III/1) era plasată peste metacarpienele palmei drepte. De o parte și de alta a maxilarului inferior s-au descoperit doi cercei circulari, lucrați din sârmă de argint, având capetele petrecute și răsucite în spirală pe verigă (Pl. II/3-4).

În jurul gâtului se afla un colier dintr-o bară de bronz, cu secțiune pătrată, cu capetele lățite prin batere și perforate (Pl. II/2).

Peste vertebrele cervicale au fost găsite, răsfirate, mărgelile din cornalină, cu secțiunea rotundă sau pătrată (Pl. III/3).

În zona umerilor se aflau două fibule din bronz, cu arc semicircular și resort în arbaletă, databile la finele sec. III și începutul sec. IV (Pl. II/5-6).

Pentru această datare optează și autoarea raportului referitor la mormântul sarmatic descoperit la Timișoara - “Pădurea Verde”⁵.

S-a emis și ipoteza că mormântul de la Timișoara - “Pădurea Verde” ar putea fi datat, pe baza ritualului păgân și a orientării sale, la sfârșitul sec. IV, în perioada hunică⁶.

Pe baza materialului arheologic prezentat, noi optăm pentru încadrarea arheologică făcută de autoarea raportului menționat.

Un alt punct arheologic de interes pentru noi se află tot pe teritoriul municipiului Timișoara.

Timișoara - “Freidorf” (jud. Timiș)⁷.

La periferia de sud-vest a municipiului Timișoara, pe terenul agricol al cartierului *Freidorf*, este în curs de cercetare o așezare daco-romană din sec. III - IV, suprapusă de un cimitir de inhumație de factură gepidică.

În campania din anul 1995, în secțiunea S₁/1995, la adâncimea de 80 cm, a fost delimitat conturul unui mormânt de inhumație, având orientarea SSV - NNE.

Forma acestuia era rectangulară, cu colturile rotunjite. Lungimea era de 205 cm iar lăţimea varia între 95 şi 60 cm. Baza gropii, uşor albiată, se afla la 124 cm faţă de nivelul actual de călcare.

În umplutura gropii mormântului, care, după dimensiuni, părea a fi fost executată pentru un adult, a fost descoperit un craniu fragmentar ce aparţinea unui nou-născut⁸. Acesta se afla aşezat în jumătatea sudică a mormântului şi avea faţa orientată spre nord (Pl. IV).

În imediata apropiere a fragmentelor de craniu a fost găsită o mărgea fragmentară, din pastă de sticlă, de formă rotundă şi culoare roşie, având diametrul de 0,8 cm (Pl. IV/1) şi un cui din bronz, cu lungimea de 2 cm (Pl. IV/2).

Într-o campanie anterioară, pe şantierul arheologic de la Timişoara - "*Freidorf*", în anul 1992⁹, în secţiunea S₂/1992, la adâncimea de 90 cm, s-a delimitat conturul unui mormânt de înhumăţie, cu dimensiunile: lungimea - 220 cm, lăţimea - 90 - 75 cm.

A fost dezvelit scheletul unui adult, bine conservat, aşezat pe spate, cu braţele întinse pe lângă corp. Orientarea scheletului era NV - SE, la fel cu cea a scheletului descoperit la Timişoara - "*Pădurea Verde*".

Ca inventar, în stânga oaselor bazinului, s-a descoperit un fragment de cuţit sau pumnal din fier, foarte oxidat, cu lungimea de 8 cm¹⁰.

Orientarea diferită a acestor morminte, forma, dimensiunile şi adâncimea lor, diferite de cele ale restului mormintelor din cimitir, ca şi prezenta măргеlei mai sus amintite, ne conduc la ipoteza unor înmormântări comune, dar nu neapărat simultane, ale celor două populaţii (sarmaţi şi gepizi).

Recunoaşterea respectivelor morminte ca sarmate pleacă de la orientarea lor (N - S sau S - N), cu unele devieri care s-ar fi putut datora anotimpului când a avut loc înhumarea, de la forma gropilor (rectangulară, cu colturile rotunjite), dimensiunile şi adâncimea acestora. La aceasta se adaugă anumite depuneri rituale din inventarul specific sarmat, cum ar fi măргеcele din pastă de sticlă, de diferite forme şi culori.

În ceea ce priveşte apartenenţa etnică, studiul antropologic al scheletului din mormântul de la Timişoara - "*Pădurea Verde*" arată că este vorba de o adolescentă, tip brahican, ceea ce concordă tipologic cu sarmaţii de pe Tisa¹¹.

Această constatare corespunde situaţiei existente în perioada 270 - 480, când vestigiile sarmatice acoperă o mare întindere, în zona cuprinsă între Dunăre şi Tisa, iar la est de Tisa ating o limită ce include toată câmpia, inclusiv confluenţa Crişurilor, până la Mureş şi mai la sud, în Banatul românesc şi cel iugoslav, în partea de câmpie joasă¹².

După anul 427, hunii îşi stabilesc centrul în Pannonia, în Câmpia Tisei. Aliaţi cu alanii - de neam sarmatic, ostrogoţii şi gepizii (germanici) dar şi cu alte populaţii, hunii vor exercita controlul asupra unui vast teritoriu central - european, ceea ce va avea repercusiuni negative asupra populaţiilor autohtone, inclusiv a daco-romanilor din Banat.

Din prima jumătate a sec. V datează și apariția în Banat a unor vestigii de factură gepidă. Acestea se datoresc unor mici enclave gepido - sarmate, diseminate în câmpia joasă a zonei.

Această stare de lucruri pare să rezulte și din cercetările efectuate în șantierul arheologic menționat.

Timișoara - “Freidorf” (jud. Timiș)¹³.

În secțiunea S₁/1988 au fost dezvelite trei morminte gepide.

M₁/1988. Mormânt de copil (Pl. V).

Mormântul a fost săpat în umplutura unei gropi anterioare, care cobora până la 97 cm și conținea ceramică daco-romană și oase de animale. M₁/1988 a apărut la adâncimea de 55 cm. Lucrările agricole și existența unei gropi ulterioare, care a tăiat jumătate din mormânt nu au permis stabilirea clară a conturului gropii mormântului.

Scheletul era orientat E - V (cu fața spre est) și se afla într-o stare proastă de conservare. Craniul era complet distrus iar jumătatea de jos a scheletului lipsea, datorită gropii ulterioare mormântului, amintită mai sus.

Inventarul funerar consta dintr-o singură piesă, și anume o cană cu toartă (Pl. VI/1), așezată în dreptul umărului stâng. Este lucrată la roată, din pastă neagră, având decor lustruit, format din benzi verticale în jumătatea superioară a corpului¹⁴.

M₂/1988. Mormânt de bărbat (Pl. V).

La baza unei gropi menajere ce aparținea așezării daco-romane, la adâncimea de 150 cm, s-a conturat prezenta unui mormânt, având dimensiunile gropii de 240 x 75 cm.

A fost dezvelit scheletul unui adult, așezat pe spate, cu brațele întinse pe lângă corp, orientat E - V (cu fața la est). Baza mormântului se afla la adâncimea de 170 cm față de nivelul actual de călcare.

S-a constatat o deranjare a scheletului de către o groapă ulterioară, craniul fiind deplasat mult spre stânga, unele oase ale bazinului fiind aflate în dreptul craniului iar coastele fiind complet răvășite.

Inventarul mormântului M₂/1988 cuprindea următoarele piese: lângă cap, în partea stângă, s-a găsit o cană cu o toartă (Pl. VI/3) foarte apropiată ca factură și decor de cana descoperită în M₁¹⁵.

În apropierea capului, lângă cană, a fost descoperit un piaptăn din os (Pl. VI/4), cu dinți bilaterali¹⁶.

La picioare, lângă glezna dreaptă, s-a găsit o cataramă din bronz, iar mai jos de genunchi o verigă din fier.

Lângă piciorul drept a fost descoperit un vârf de săgeată din fier în trei muchii¹⁷. Toate aceste piese erau fragmentare, într-o stare avansată de degradare.

În dreptul bazinului scheletului s-au descoperit câteva fragmente mici din fier (lamele), provenind probabil de la o armă (pumnal?).

Studiul antropologic al scheletului din M₂/1988 arată că este vorba de un bărbat, de tip european, având craniul deformat datorită unor atele aplicate anterior și posterior.

M 3/1988. Mormânt de femeie (Pl. V).

Groapa mormântului a fost săpată peste un bordei daco-roman și s-a conturat la adâncimea de 150 cm. Dimensiunile gropii mormântului: 230 cm lungime și 75 cm lățime. Baza gropii se afla la o adâncime de 185 cm.

Scheletul (de femeie) era orientat E - V (cu fața spre est), cu brațele întinse pe lângă corp. Craniul prezenta aceeași deformare ca și în cazul mormântului M₂/1988.

Lângă cap, în partea stângă, s-a găsit o cană cu o toartă (Pl. VI/2), lucrată la roată, din pastă cenușie cu decor lustruit.

Tot lângă cap au fost găsiți doi cercei (Pl. VII/2-3) de formă circulară, din argint, având corpul cu secțiune rotundă, cu un capăt ascuțit și celălalt sub forma unei proeminente poliedrice¹⁸.

Lângă brațul stâng a fost găsită o oglindă (Pl. VII/5) lucrată din metal alb, de formă circulară, cu decor din nervuri pe spate¹⁹.

Lângă încheietura mâinii drepte au fost găsite 6 mărgelile (Pl. VII/4), de formă rotundă, cu diametre între 0,5 și 0,9 cm²⁰.

În apropierea gâtului a fost găsit un ac ornamental din argint cu manșon perforat la cap iar pe corp cu o casetă cilindrică, în care se încadra o piatră – ornament (Pl. VII/1).

Spre deosebire de mormintele de înhumare sarmate, mormintele gepide descoperite la Timișoara - "*Freidorf*" se disting prin câteva particularități.

Astfel, orientarea mormintelor este constantă - E - V (cu fața la răsărit), iar adâncimea lor diferă evident. Mormintele sarmatice (sigur Timișoara - "*Pădurea Verde*" și, probabil, cele două de la Timișoara - "*Freidorf*") au o adâncime ce se oprește la aproximativ 130 cm, în timp ce mormintele de factură gepidică coboară, la bază, până la adâncimea de aproximativ 170-190 cm.

În ceea ce privește inventarul funerar, la mormintele sarmatice vasele - de obicei cănițe - sunt depuse în mormânt la picioarele defunctului (Timișoara - "*Pădurea Verde*" și la Foeni - M₂/1992)²¹, în timp ce în mormintele gepidice vasele sunt depuse lângă cap - vezi M₁, M₂ și M₃/1988.

Necropola de înhumare de la Timișoara - "*Freidorf*", datată, pe baza materialului arheologic, în prima jumătate a sec. V, în timpul dominației hunice, cuprinde morminte gepide și, posibil, de sarmați, atât gepizii cât și sarmații fiind păgâni sub stăpânirea hună.

Înfrângerea hunilor în 454 va fi urmată de preluarea controlului în zonă de către gepizi. E vorba mai mult de o preluare a dominației politice, care pare să se fi limitat la malul stâng al Tisei și la părțile din câmpia joasă a Banatului.

Descoperirile gepide se limitează la câteva cimitire din coltul de NV al Banatului, pe teritoriul actual al Ungariei, cât și la descoperiri izolate semnalate la Sănnicolau Mare, Felnac, Izvin și Orșova, în Banatul românesc; pe teritoriul Banatului iugoslav, descoperiri gepidice apar la Zrenjanin și Bela Crkva (Biserica Albă)²².

Avarii, beneficiari ai victoriei asupra gepizilor (567) si-au organizat un stat puternic în câmpia dintre Tisa și Dunăre, de unde s-au extins spre ținuturile vecine, dominând zona central-est - europeană vreme de aproape 250 de ani.

În Banat, urmele prezentei avar - o prezentă mai mult nominală decât efectivă și permanentă - constă în câteva descoperiri (unele izolate) de înmormântări de tip avar.

Cele mai recente descoperiri de acest tip sunt cele de la Sânpetru German, Timișoara - "*Podul Modoș*" și Felnac.

Sânpetru German - "*Magazin*" (jud. Arad)²³.

La marginea de nord a localității, la cariera de nisip numită *Magazin*, localnicii au descoperit în vara anului 1958 un schelet uman cu inventar bogat, alcătuit din piese de fier, bronz, argint și aur. Muzeul din Arad, anunțat ulterior, a intrat în posesia acestor descoperiri.

Mormântul de înhumăție conținea un schelet (Pl. VIII/1), aflat la adâncimea de 120 cm, culcat pe spate, în poziție orizontală, orientat cu capul spre nord și picioarele spre sud, cu privirea spre sud²⁴. Informațiile referitoare la poziția brațelor și a majorității obiectelor de inventar sunt neclare și contradictorii.

Autorul studiului a încercat o reconstituire cu caracter ipotetic, luând în considerare analogiile cu descoperirile de aceeași epocă din spațiul carpato - dunărean.

Singurele piese poziționate cu certitudine sunt moneda de aur, sabia din fier și piesele de harnașament (zăbala și scărița din fier). Pare corectă și informația conform căreia, la cca. 130 cm SSE de picioarele scheletului, s-au descoperit părți dintr-un craniu și câteva oase ale unui cal.

Inventarul mormântului se compune din piese de echipament militar și obiecte de vestimentație și podoabă²⁵.

Din prima categorie fac parte un coif fragmentar din fier (Pl. VIII/2, 8a-b), un vârf de săgeată din fier (Pl. VIII/3) și un fragment de lance din fier (Pl. VIII/5). Nu se cunoaște dispunerea reală a acestor piese în mormânt.

Două scărițe din fier (Pl. VIII/6a-b), de formă rotundă și o zăbală din fier (Pl. VIII/4) au fost descoperite la picioarele scheletului, în imediata apropiere a unui fragment de craniu de cal.

O sabie din fier (Pl. VIII/7), dreaptă, din două fragmente, având mânerul lipsă, descoperită în stânga scheletului, era poziționată de la bazin și până la genunchi.

Din cea de-a doua categorie de obiecte fac parte: capete de curea de la centură, din plăci presate din argint (Pl. VIII/9), dreptunghiulare, cu partea superioară ornamentată cu motive geometrice, o agrafă pentru păr (Pl. VIII/10), din bronz, de formă dreptunghiulară și un cercl (Pl. VIII/11), compus din inelul de argint, de care atâră trei globuri din aur, goale în interior, sub care se află un al patrulea glob, mai mare.

În partea de sus a pieptului, aproape de gât, a fost găsită o monedă de aur (*solidus*) de la Heraclius și Heraclius Constantin (613 – 641), perforată (Pl. VIII/12), care a fost utilizată ca pandantiv.

Analogii pentru piesele din mormânt se găsesc și în unele descoperiri din perioada avară din Transilvania, dar cele mai apropiate provin din bazinul Dunării mijlocii și din Câmpia Tisei²⁶.

Acest mormânt confirmă obiceiul practicat de avari de a îngropa mortul împreună cu armele și obiectele de podoabă, lângă care se depunea apoi, deseori, craniul calului și membrele inferioare ale acestuia.

Inventarul funerar bogat al călărețului avar de la Sânpetru German este un indiciu că mormântul aparținea unei căpetenii.

Felnac (jud. Arad)²⁷.

Stațiunea arheologică Felnac se află în hotarul comunei, la 1 km NV de centrul localității, pe o terasă din apropierea râului Mureș.

În anul 1975, în apropierea unui bordei descoperit într-o secțiune (S₁), a fost scos la iveală și un mormânt (M₁). Acesta se afla la adâncimea de 110 cm. Scheletul era orientat E – V, cu capul spre răsărit și picioarele spre apus. Aparținea unui bărbat, avea brațele așezate în lungul corpului și se afla într-o stare de conservare bună.

Inventarul lui M₁ consta dintr-o cataramă din fier, descoperită pe oasele bazinului. La cca. 5 cm deasupra acestei piese a fost găsit un fragment de cuțitaș. Lângă cap, în partea stângă, a fost descoperit un vas de tip borcan, lucrat cu mâna, din pastă de culoare gri-cenușie specific sec. VII (Pl. X/1), ce face parte dintr-o categorie ceramică de factură avară.

Timișoara - “Podul Modoș” (jud. Timis)²⁸.

În anul 1967, la *Podul Modoș* (pe râul Bega), la periferia municipiului Timișoara, s-au descoperit, în urma unor lucrări de canalizare, resturile unui grup de morminte.

Muzeul Banatului a recuperat materialul arheologic din trei morminte deranjate de lucrări și a degajat un al patrulea mormânt.

Ritul funerar constatat în cazul necropolei de la Timișoara – *Podul Modoș* este înhumarea, mormintele fiind orientate V – E și având adâncimea cuprinsă între 110 și 130 cm.

Din mormintele M₁ și M₂ (deranjate) a fost recuperat material arheologic divers, atât ceramic – un vas de tip oală-borcan (Pl. IX/20), lucrat la roată înceată - cât și metalic: o sabie fragmentară din fier, oxidată, scârțită de șa (Pl. IX/21), cu corpul și baza din bară de fier cilindrică, zăbală din fier, cu două inele la capete și lama unui cuțit din fier (Pl. IX/13), ruptă în două.

Au mai fost recuperate cinci verigi din bronz (Pl. IX/1-5), folosite la prinderea de curea a unor accesorii vestimentare, cât și plăcuțe de la garnitura de centură, executate prin turnare și ornamentate cu decor vegetal (Pl. IX/17) sau geometric (Pl. IX/8). Aceste tipuri de garnituri de centură datează mormintele avarie în perioada cuprinsă între mijlocul sec. VIII și finele sec. IX²⁹.

Din mormântul M₃, deranjat, s-au recuperat oase umane, și de animal (cal), precum și fragmente dintr-un vas borcan, de mici dimensiuni, nerestaurabil.

Mormântul M₄ aparținea unui bărbat, înhumat cu capul spre vest, întins pe spate și cu brațele așezate lângă corp. Lungimea scheletului - 173 cm. Adâncimea mormântului era de 110 - 130 cm, cu o lungime de 200 cm și o lățime de 85 cm³⁰.

Mormântul M₄ conținea în inventarul său: cataramă dreptunghiulară, din fier și bronz, plasată deasupra craniului, spre dreapta (Pl. IX/10), în dreptul coatelor (Pl. IX/9) și de o parte și alta a bazinului (Pl. IX/11). Sub cotul drept s-au mai găsit o cataramă din bronz și agățătoarea de la curea (Pl. IX/19) cât și o agățătoare cu verigă (Pl. IX/6-7).

În dreptul femurului stâng, spre genunchi, s-a descoperit o aplică din bronz de formă triunghiulară (Pl. IX/12), care, prin tehnică și ornamentare, este de factură bizantină³¹.

De-a lungul femurului drept a fost găsit un pumnal din fier (Pl. IX/14) cu urmele tecii din lemn iar la picioarele scheletului, plasate pe axa longitudinală a mormântului, au fost găsite resturile unei găleușe din lemn cu cercuri de fier (Pl. IX/18).

Spre exteriorul gropii, lângă pumnal, s-a descoperit un pandantiv de bronz, cu decorație antropomorfă (Pl. IX/15) și un amnar din fier (Pl. IX/16).

Obiectele de podoabă și vestimentație, cât și armele aflate în inventarul necropolei de la Timișoara – *Podul Modoș* prezintă analogii cu descoperirile de pe o vastă arie înconjurătoare, în necropolele din sec. VIII-IX din Oltenia și Transilvania, dar și în necropole de pe teritoriul Ungariei, Iugoslaviei, Bulgariei și Slovaciei³².

Necropola de inhumație de la Timișoara - "*Podul Modoș*" se poate astfel data în a doua jumătate a sec. VIII - începutul sec. IX, tipurile de obiecte din aceste morminte fiind cu predilecție atribuite slavilor și avarilor târzii.

Uniformizarea culturii materiale în sec. VIII-IX pe întreg spațiul cuprins între arcul carpatic și Alpi este consecința firească a simbiozei dintre avari și populațiile supuse: slavi, romanici, gepizi, longobarzi, cutriguri, etc³³.

Sânandrei (jud. Timiș)³⁴

În punctul *Ocsabrickel* au fost descoperite două morminte de înhumăție aparținând perioadei avare târzii.

În anul 1992 a fost descoperit un mormânt de înhumăție (M₁), în care se afla scheletul unui bărbat în etate, având talia de 165 cm. Era culcat pe spate, cu brațele pe lângă corp, cu capul la NV.

Oasele antebrăului împreună cu falangele mâinilor era desprinse de corp (doar radiusul și falangele) și depuse de o parte și de alta a picioarelor, radiusurile cu palmele spre rotulă iar falangele risipite în jurul corpului.

În zona bazinului au fost găsite aplici de centură din bronz ornamentate cu motive vegetale și zoomorfe (Pl. X/2).

Defunctul era depus într-un sicriu de lemn cu laturile prinse cu scoabe din fier.

Stratigrafia mormântului arată că ulterior înhumării s-a săpat o a doua groapă care o penetrează pe prima până deasupra sicriului unde, în partea dinspre picioare a fost depus un ovideu, probabil în mod ritual³⁵.

În anul 1993 a fost descoperit un mormânt de înhumăție sub forma unei gropi ovale, cu axele de 150 x 135 cm. Adâncimea gropii era de 100 cm de la nivelul actual de călcare. Scheletul aparținea unei femei și era așezat în poziție chircită, culcat pe partea dreaptă, cu picioarele adunate și mâinile pe genunchi. Mormântul este lipsit de inventar.

În anul 1992 au mai fost descoperite două gropi dreptunghiulare, asemănătoare gropilor de mormânt, dar fără a conține schelete. Erau orientate NV–SE, asemenea mormintelor descrise mai sus.

Dimensiunile gropilor erau de 190 x 60 cm, cu adâncimea de 105 cm, respectiv de 130 x 40 cm, cu o adâncime de 100-120 cm. În actualul stadiu al cercetării, aceste gropi au fost considerate cenotafuri³⁶.

Necropola de la Sânandrei se încadrează, prin caracteristicile ei (inventar, rit funerar), alături de necropola de la Timișoara – *Podul Modoș*, între necropolele de înhumăție din secolele VII-IX de pe o întinsă arie geografică³⁷.

Deta - Denta (jud. Timiș)³⁸.

Prin anii 1900 - 1910 s-au înregistrat în perimetrul intravilan al celor două localități din vestul județului Timiș descoperiri ocazionale de morminte cu obiecte de inventar antice.

Sondajele efectuate au dat la iveală două cimitire, databile în epoca migrațiilor.

Necropola de la Deta – Denta se compunea din morminte orientate V – E, poziție de așezare a defuncților de rit creștin.

Inventarul funerar consta în aplici de bronz de forme și cu decor diferit (Pl. X/3), cu aspect stelat, cruciform, circular, cu motive florale traforate.

Aceste piese de podoabă sunt specifice mormintelor creștine de înhumăție din sec. IX și X.

Materialele provenite din mormintele necropolelor de la Deta și Denta au fost reanalizate și atribuite *grupului cultural Kötlach*, fiind considerate ca cele mai avansate către est dintre vestigiile purtătorilor acestei culturi formate în bazinul Dunării panonice.

Mai recent, cercetătorii maghiari nu mai consideră drept purtători ai acestei culturi o populație de sorginte avaro-slavă, ci una de etnie romanică, cultura fiind considerată drept proprie panonicilor romanizați, peste care s-au suprapus alte grupări de populații alogene³⁹.

Descoperirile funerare de la Deta - Denta pot fi incluse în seria necropolelor de sec. IX de la Ciumbrud - Aiud (jud. Alba), Blandiana (cimitirul nr. II), Sălacea (Bihor) sau Piatra Frecăței, în jud. Brăila, ce au aparținut unor comunități autohtone⁴⁰.

Remetea Mare - "Gomila lui Pituș" (jud. Timiș)⁴¹.

În anul 1975, în perimetru așezării de sec. VIII-X a fost descoperit un grup de patru morminte, cu orientări diferite, fără inventar, ce pot fi puse în legătură cu așezarea menționată.

Sintetizând toate informațiile obținute din descoperirile făcute în Banat pentru perioada secolelor IV - IX, în ceea ce privește ritul și ritualul funerar se constată că pentru perioada menționată nu au fost descoperite decât necropole sau morminte izolate plane de înhumăție.

Pe întreg Banatul românesc, de la Mureș la Dunăre, nu avem cunoștință, până în prezent, de descoperirea unor necropole sau morminte de incinerăție databile în această perioadă.

În cazul majorității mormintelor, pe baza ritului (înhumare plană), dar și a ritualului (orientarea gropilor, așezarea vaselor în morminte în anumite poziții, prezența armelor, a unor anumite tipuri de obiecte aparținând vestimentației, uneori și a unor părți din animale - îndeosebi cabaline), se poate vorbi despre prezența unor înmormântări de migratori (sarmați, gepizi, avari). La această concluzie subscriu și rezultatele oferite de studiul antropologic al unor schelete ce provin din aceste morminte.

O excepție posibilă o fac mormintele din necropola de la Deta - Denta (jud. Timiș), unde, pe baza datelor prezentate, se pare că avem de-a face cu autohtoni.

În spațiul bănățean la care ne-am referit, vestigiile ce pot fi atribuite unor populații alogene constă exclusiv din morminte, izolate sau în grupuri restrânse, lipsind, deocamdată, descoperirile din așezări.

Situate îndeosebi pe Valea Dunării și a Mureșului cât și în câmpia joasă din vest, descoperirile cu caracter funerar de factură alogenă sunt rezultatul trecerii respectivelor populații prin acest ținut, fără a exista dovezi privind o stabilizare

masivă în zonă și fără a fi documentată o pătrundere spre zona înaltă din sudul și estul Banatului românesc de azi.

De altfel, harta descoperirilor de necropole sau morminte izolate ale populațiilor alogene din Banat arată că acestea se opresc pe o linie care coincide cu trecerea spre zona colinară, piemontană și montană din estul și sudul Banatului, zone mai puțin agreate de aceste populații nomade de stepă.

Cercetările din necropolele de înhumăție din Banat, din perioada sec. IV – IX, se află încă într-un stadiu incipient, deoarece nici un cimitir nu a fost cercetat exhaustiv.

Mare parte din documentația prezentată se bazează pe descoperiri întâmplătoare sau sondaje. Chiar și cimitirele cercetate recent cuprind un număr redus de morminte, astfel că ele semnaleză doar prezența unei necropole în acel loc, făcând dificilă o caracterizare mai amplă și o atribuire etnică mai precisă.

Continuarea cercetărilor în necropolele prezentate, alături de deschiderea unor noi șantiere arheologice legate de această problemă, vor duce la o mai bună cunoaștere a istoriei Banatului în mileniul I.

NOTE

1. E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul al IV-lea*, Lugoj, 1974, p. 91.
2. Informații amabile Fl. Drașovean și Fl. Gogâltan. Șantierul arheologic Focni (jud. Timiș), campania 1992. Inedit.
3. M. Sâmpetru, în *TD*, XIII, 1992, 1-2, p. 137.
4. O. Radu, în *MCA*, X, 1973, p. 147-149.
5. *Ibidem*, p. 148.
6. M. Sâmpetru, *op.cit.*, p. 141.
7. M. Mare, N. Toma, Șantierul arheologic Timișoara - "Freidorf". Campania 1995. (mss.).
8. Craniul a fost determinat de dr. Marius Muntean (Universitatea de Medicină Timișoara).
9. D. Benea, M. Mare, Șantierul arheologic Timișoara - "Freidorf". Campania 1992. (mss.).
10. *Ibidem*.
11. Cf nota 8.
12. M. Sâmpetru, *op.cit.*, p. 140-141.
13. D. Benea, M. Mare, șantierul arheologic Timișoara - "Freidorf". Campania 1988. (Mss.). Aduc mulțumiri d-rei Doina Benea pentru permisiunea de a publica rezultatele cercetărilor din această necropolă.
14. Analogie la L. Zotović, în *Starinar*, N.S., XLIII-XLIV, 1992-1993, (1994), p. 187, Pl. 3.
15. *Ibidem*, *loc.cit.*
16. Analogie la S. Morintz, C. Preda, în *MCA*, V, p. 169.
17. Analogie la L. Zotović, *op.cit.*, p. 184, Pl. 1.
18. *Ibidem*, p. 189, Pl. 4.
19. *Ibidem*, *loc.cit.*
20. *Ibidem*, *loc.cit.*
21. Informație amabilă Fl. Gogâltan.

22. O. Răuț, V. Ioniță, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, p. 16 (cu bibliografia respectivă).
23. E. Dörner, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 422-434.
24. *Ibidem*, p. 424.
25. *Ibidem*, p. 424-426.
26. *Ibidem*, p. 426-430 (cu bibliografia respectivă).
27. M. Zdroba, M. Barbu, în *Ziridava*, 6, 1976, p. 47-56.
28. A. Bejan, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 489-498.
29. *Ibidem*, p. 494 și bibliografia.
30. *Ibidem*, p. 489.
31. *Ibidem*, p. 495 și bibliografia respectivă.
32. *Ibidem*, p. 493 și bibliografia respectivă.
33. M. Rusu, în *Banatica*, 4, 1977, p. 188.
34. A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Ed. de Vest, Timișoara, 1995, p. 80-83
35. *Ibidem*, p. 80-82
36. *Ibidem*, p. 82.
37. *Ibidem*, p. 83
38. Apud L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, 3, 1985, p. 40-42.
39. *Idem, op.cit.*, p. 41.
40. M. Rusu, în *Apulum*, IX, 1971, p. 722-724 și n. 48; L. Mărghitan, *op.cit.*, p. 42.
41. Informație amabilă A. Bejan.

FUNERAL RITES AND RITUALS IN THE ROMANIAN BANAT BETWEEN 4th – 9th CENTURIES

S u m m a r y

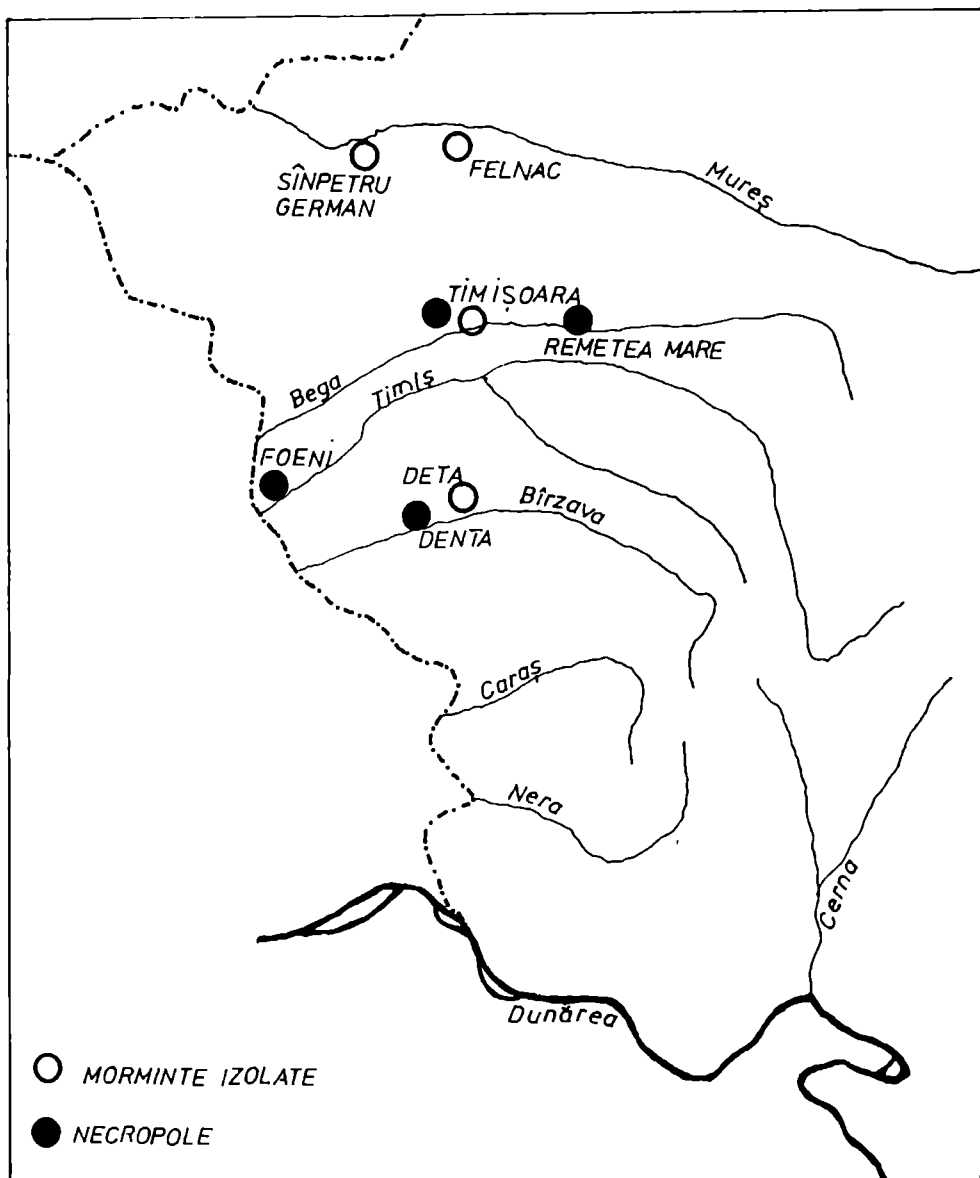
The problem of the funeral rites and rituals is closely connected to the finds in the necropolises or isolated graves from the 4th – 9th centuries, which had been systematically investigated.

One can assign most of the graves, given both the rite (plane inhumation) and the ritual (grave orientation, specific placing of the vessels, presence of weapons, certain items belonging to attire sets and parts of animals, especially of equine bones) to migratory people (Sarmatians, Gepidae and Avars).

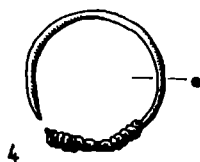
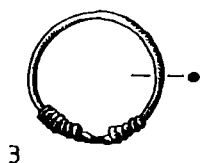
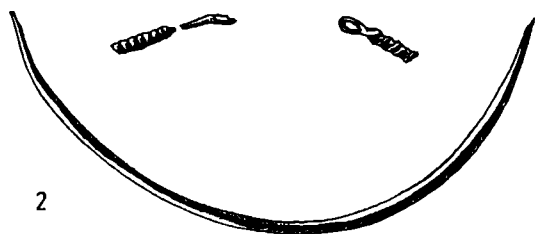
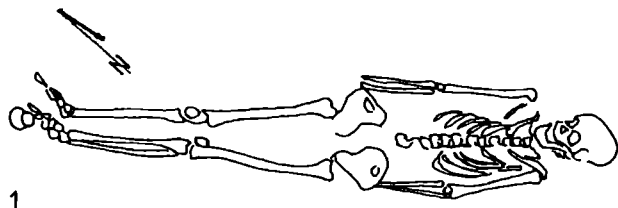
Most of the finds had been made on the Mureș Valley and in the low plain in western Romanian Banat, marking the passing of these steppe nomad peoples.

The paper deals with the Sarmatian graves from Timișoara (*Pădurea Verde* and *Freidorf*), the Gepidae ones from Timișoara – *Freidorf* and the Hun graves from Sânpetru German and Fenlac (Arad County) and Timișoara – *Podul Modoș* and Sânandrei (Timiș County).

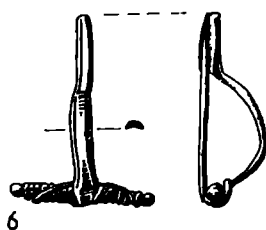
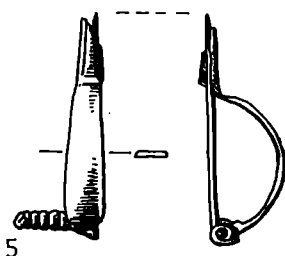
A possible exception could make the graves from the necropolis near Deta – Denta (Timiș County), which, given the funeral inventory and position of the graves, could have belonged to autochthonous Christian people.

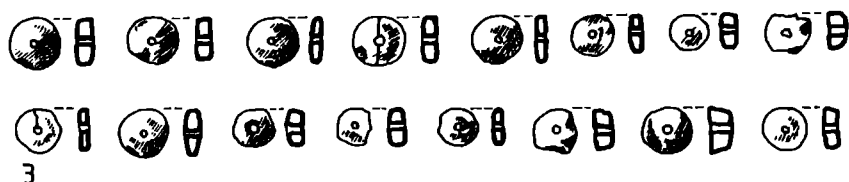
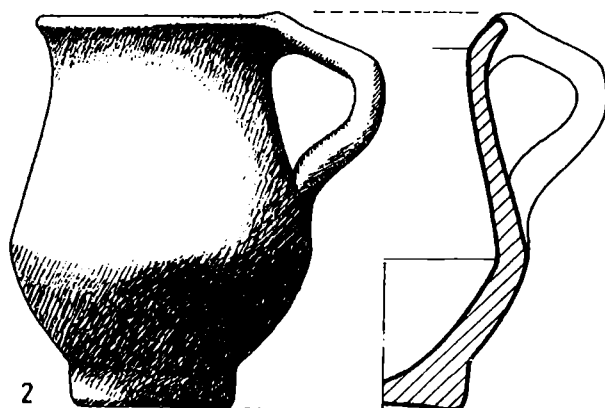
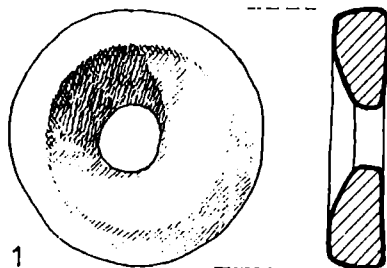
Pl. I. Harta descoperirilor de necropole și morminte izolate din perioada secolelor IV – IX din Banatul românesc.

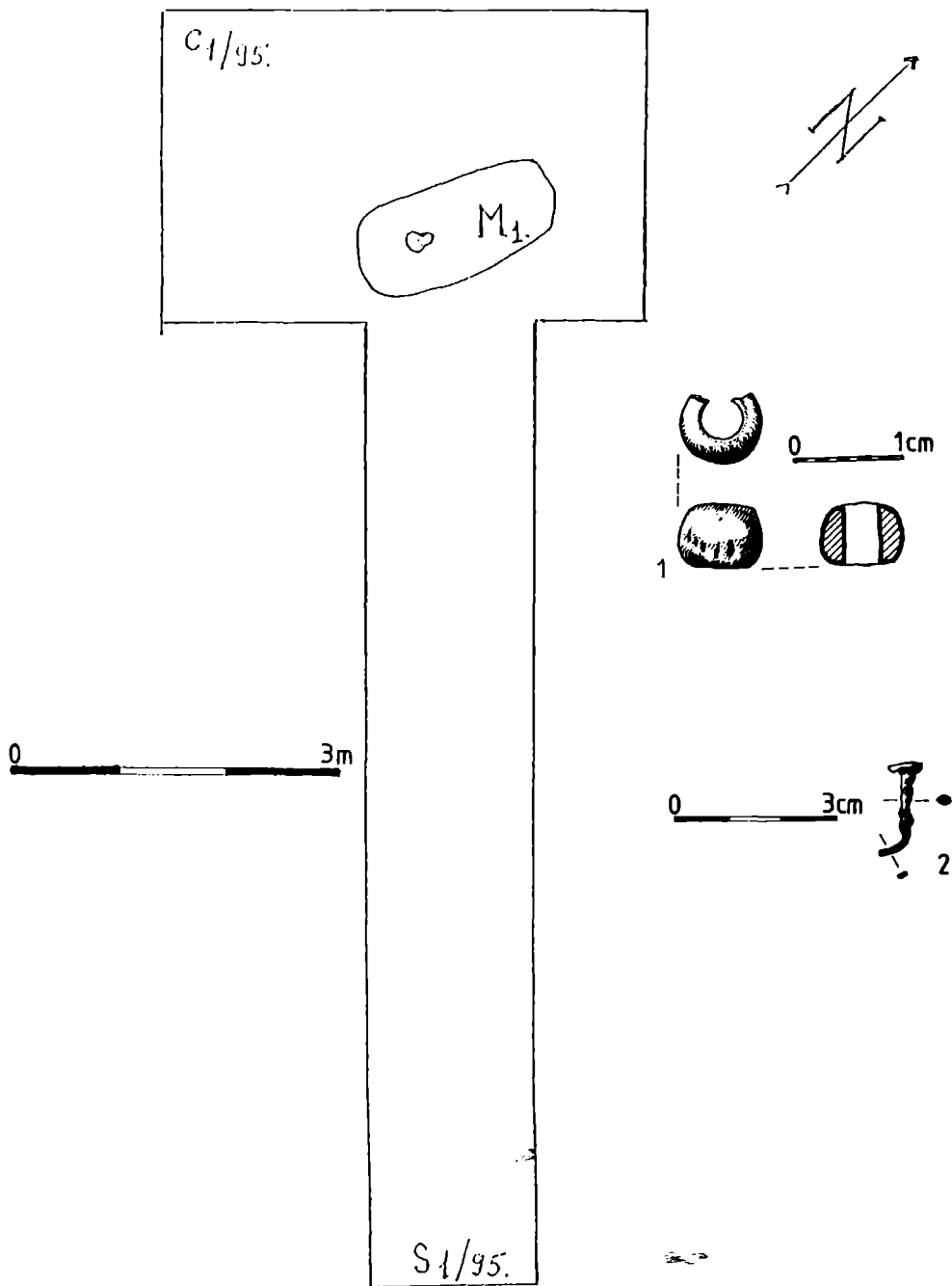
0 3cm

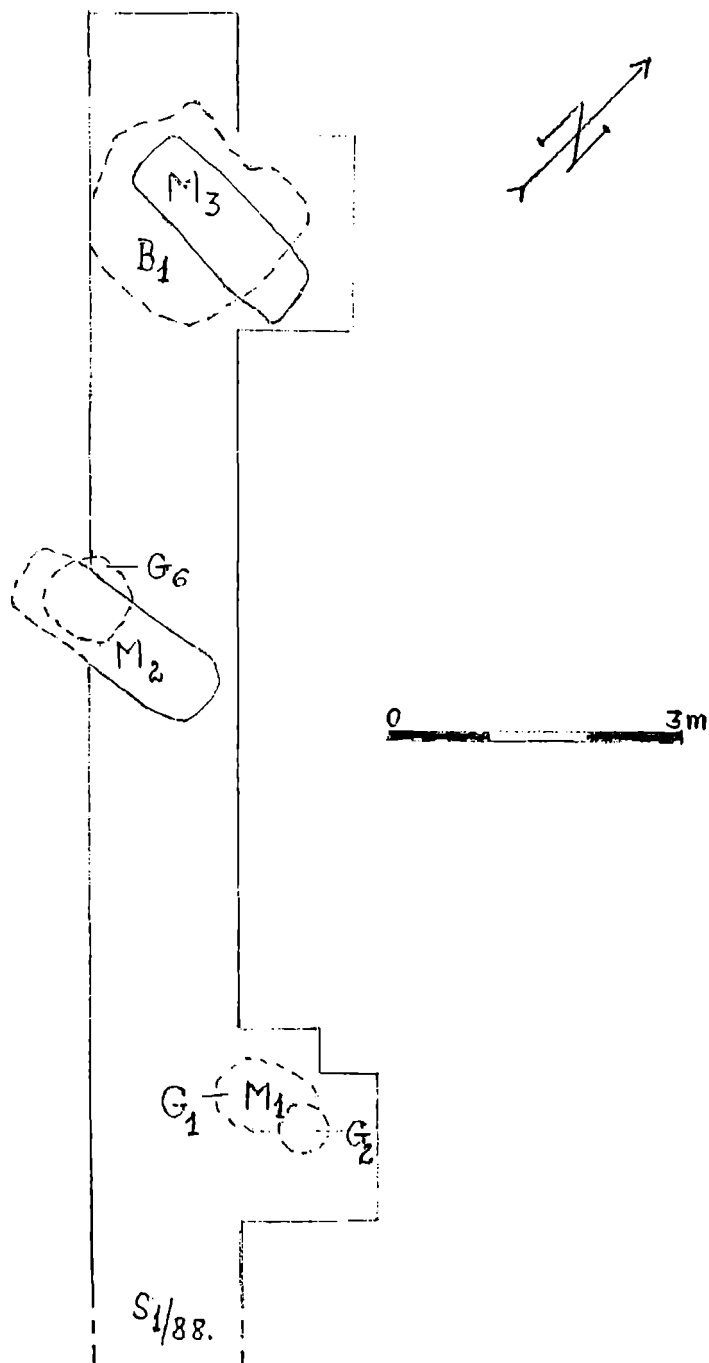
Pl. II. Mormântul sarmatic de la Timișoara – *Pădurea Verde*, după O. Radu, 1973.

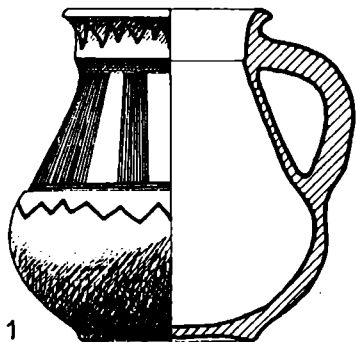
Pl. III. Mormântul sarmatic de la Timișoara – *Pădurea Verde*, după O. Radu, 1973.

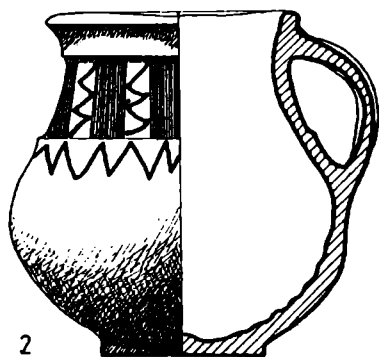
Pl. IV. Mormântul sarmatic de la Timișoara – *Freidorf*, după M. Mare, N. Toma, 1995 (mss.).

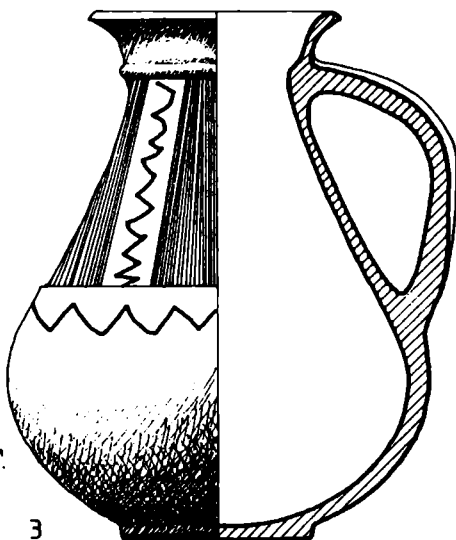
Pl. V. Planul mormintelor gepide de la Timișoara – *Freidorf*, după D. Benea, 1996.

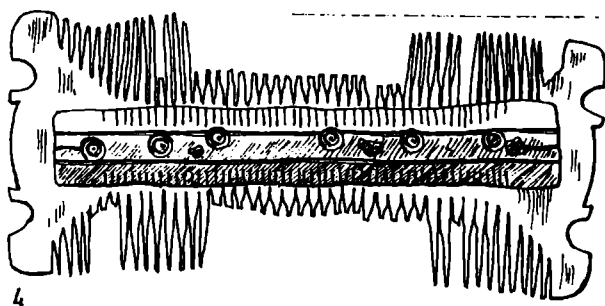
1

2

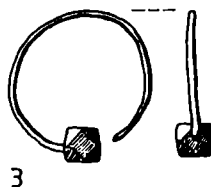
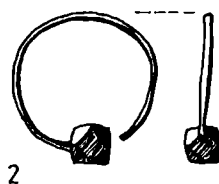
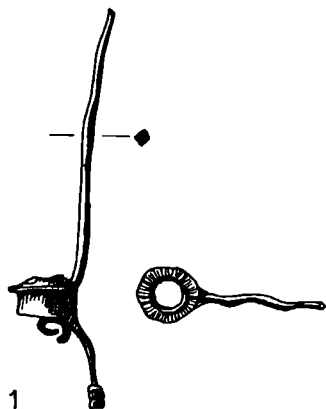
3

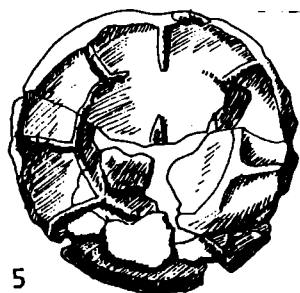
4

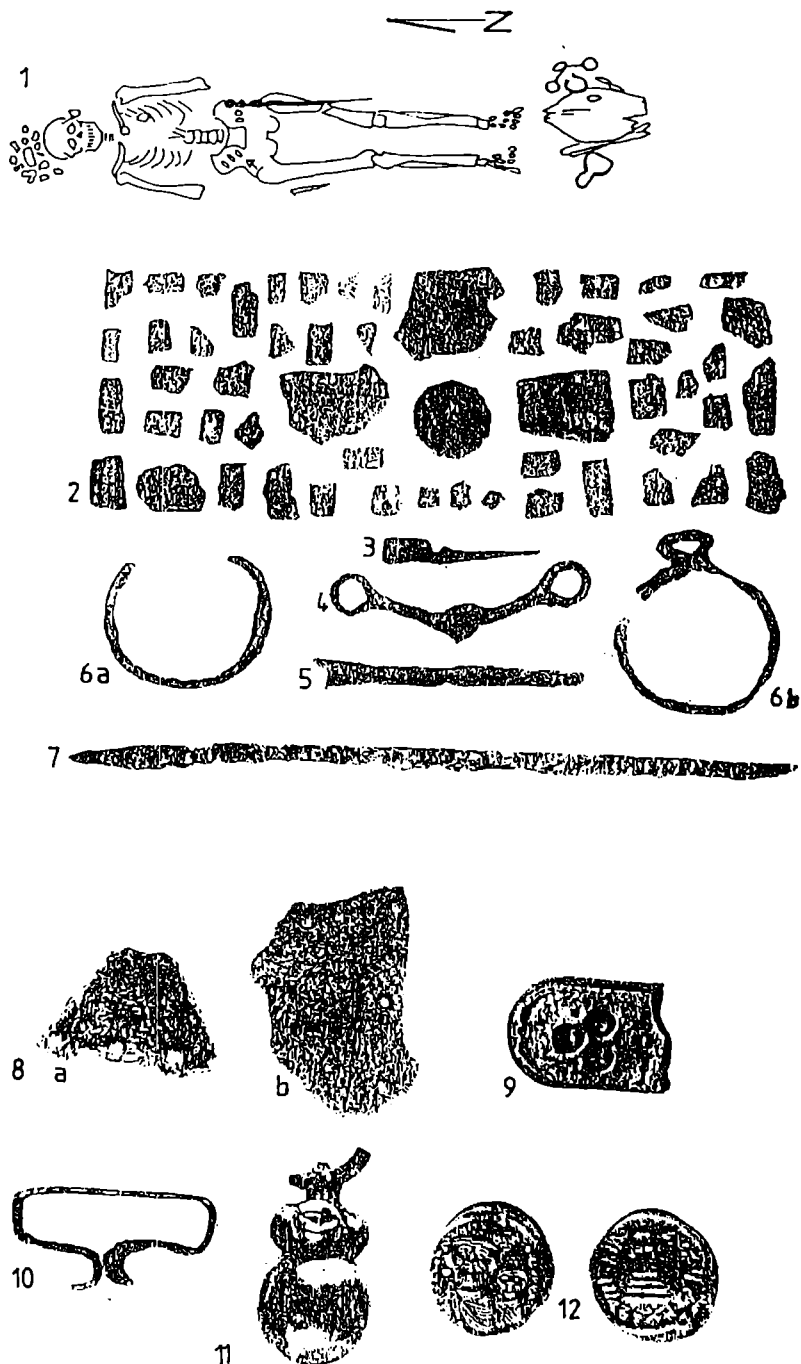
Pl. VI. Inventarul mormintelor gepide de la Timișoara – *Freidorf*, după D. Benea, M. Mare, 1988 (mss.).

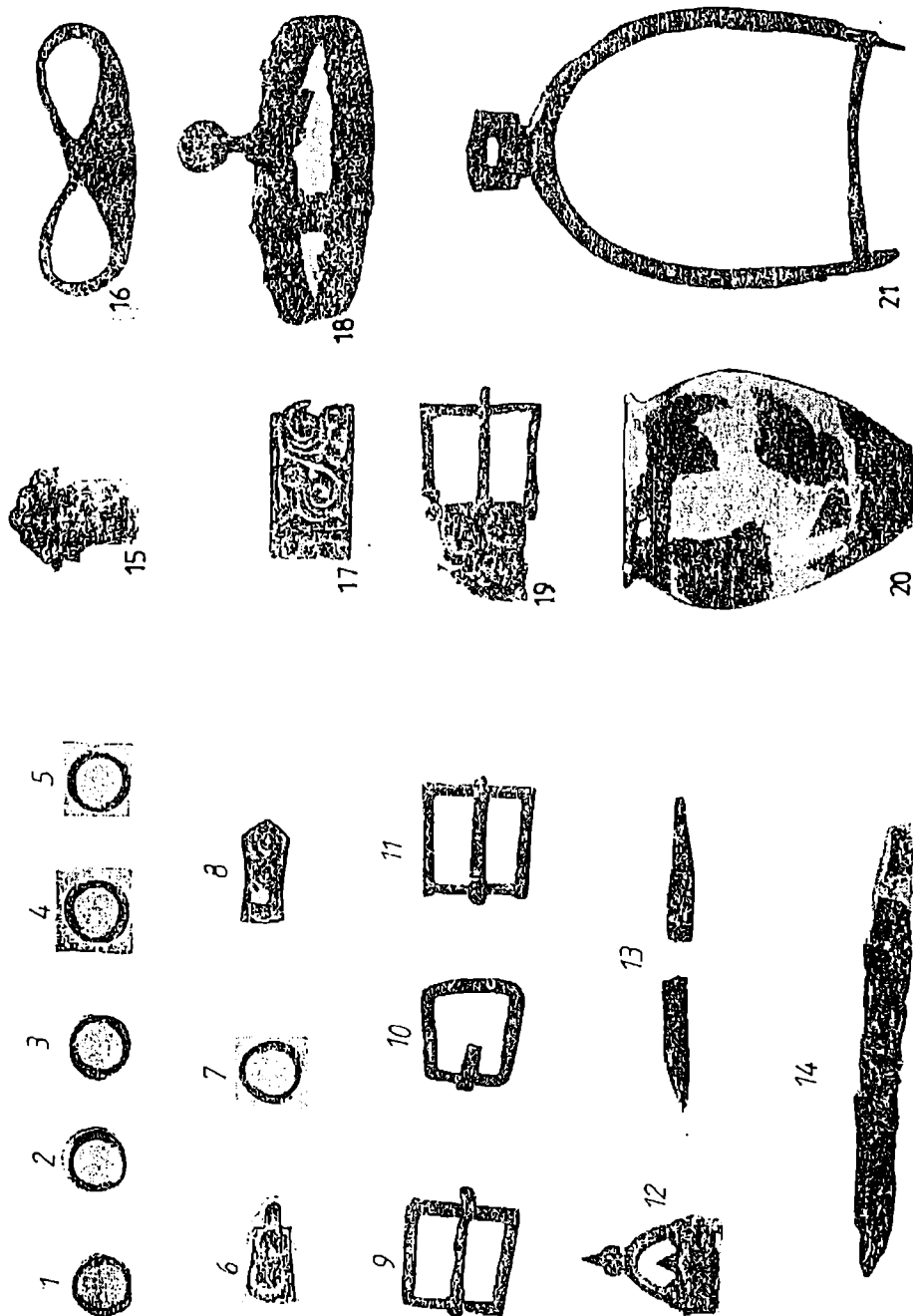
0 3cm

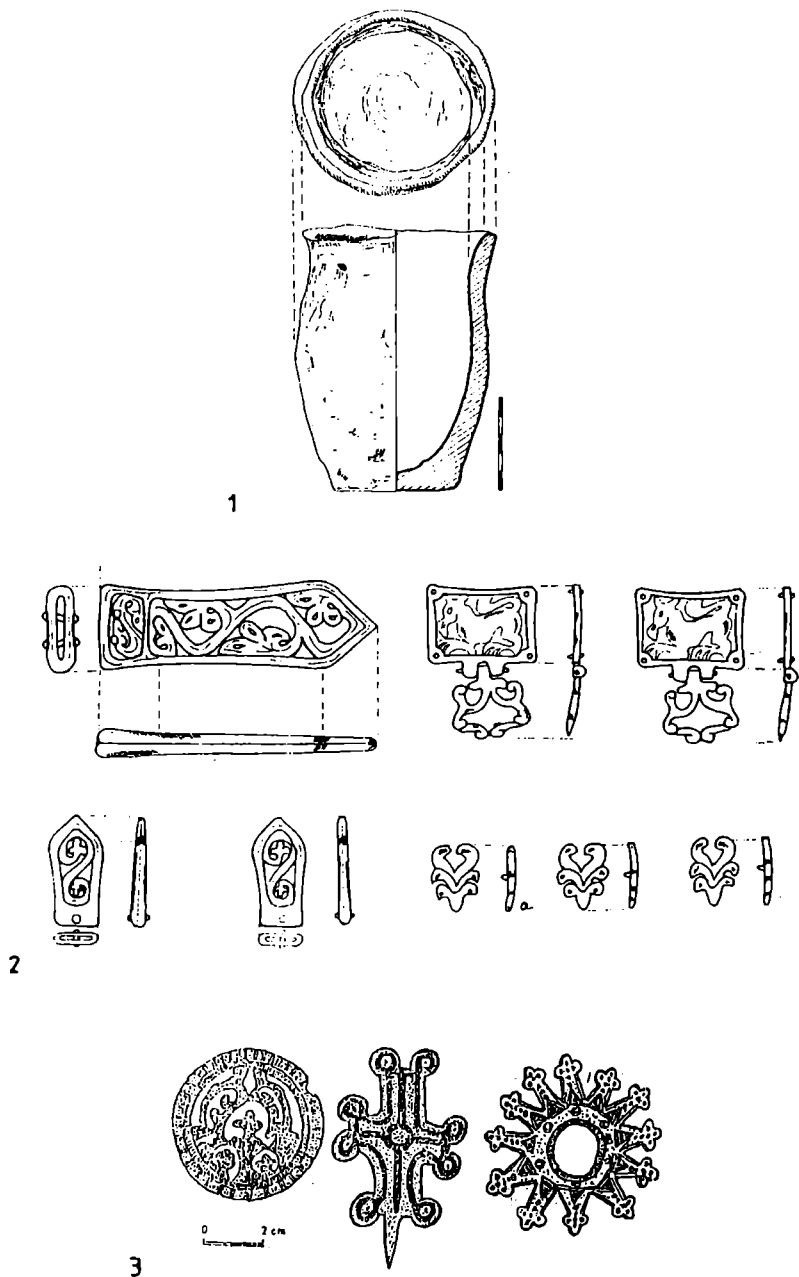
Pl. VII. Inventarul mormintelor gepide de la Timișoara – *Freidorf*, după D. Benea, M. Mare, 1988 (mss.)

Pl. VIII. Mormântul avar de la Sânpetru German (jud. Arad), după E. Dörner, 1960.

Pl. IX. Inventarul necropolei de sec. VIII-IX de la Timișoara – Podul Madoș, după A. Bejan, 1983.

Pl. X. 1. Inventarul mormântului de sec. VIII de la Felnac (jud. Arad), după M. Zdroba, M. Barbu, 1976; 2. Inventarul mormântului de sec. VIII-IX de la Sânanndrei (jud. Timiș), după A. Bejan, 1995; 3. Piese din inventarul necropolei de sec. IX-X de la Deta – Denta (jud. Timiș), după L. Mărghitan 1985.

O DESCOPERIRE DE FACTURĂ AVARĂ LA SÂNNICOLAU MARE (jud. Timiș)

Florin Medeleț

La est de orașul Sânnicolau Mare, în hotar cu satul Saravale, în preajma râului Aranca ce va fi fost cândva un braț al Mureșului, în buza unui canal de desecare, au fost descoperite câteva vestigii ce aparțin, foarte probabil, unui mormânt de înhumăție distrus odată cu excavarea canalului¹. Piese de inventar recuperate sunt următoarele:

A. **Șase butoni** din tablă de bronz de formă emisferică, realizați prin ștanțare (Pl. I, 1-6). Aceștia au diametre apropiate (28 mm; 29 mm; 28 mm; 26 mm; 27 mm; 29 mm), iar înălțimea calotelor este cuprinsă între 13 și 16 mm (14 mm; 16 mm; 16 mm; 15 mm; 15 mm; 13 mm). În interior, la înălțimea maximă a calotelor, la fiecare buton se observă urma cositoririi tijelor din bronz care permiteau fixarea butonilor pe un suport din piele.

B. **Aceste tije** (Pl. I, 7-12), realizate prin ciocănire, au secțiunea patrulateră și sunt lățite la capătul unde au fost lipite prin cositorire de calote. La celălalt capăt, tijele sunt îndoite prin ciocănire după ce penetraseră prin suportul de piele și înainte de căptușirea acestuia. Lungimea lor (22 mm) constituie un indiciu în ce privește grosimea curelei pe care au fost fixați butonii și - implicit - în ce privește rostul acesteia.

C. **O aplică** (Pl. I, 16, A-C) de formă patrulateră cu colțurile rotunjite, ștanțată din tablă subțire de bronz. Laturile patrulaterului sunt de 28, 5 și 26 mm, iar înălțimile minimă și maximă a reliefului aplicii sunt de 3,5 și 6,5 mm. În centrul aplicii este plasată o rozetă cu perlatură, iar câmpul înconjurător este împărțit în cruce, realizându-se patru sectoare. În fiecare sector se reliefează câte un ornament bispiralat. Nu am observat nici un element de fixare a aplicii (perforații, nituri, ținte sau altele), fapt ce mă îndeamnă să presupun că piesa avea probabil un suport de lemn sau piele de care era prinsă prin presare și care nu s-a păstrat.

D. **O mărga** (Pl. I, 14) relativ mare (înălțimea - 17 mm; diametrul minim - 10 mm; diametrul maxim - 17 mm; diametrul perforației - 8 mm), bitronconică, realizată prin ciocănire dintr-o bară de bronz cu secțiunea plan-convexă. Capetele barei sunt apropiate fără a fi lipite. În această porțiune ele sunt aplatizate,

“netezite” către partea “invizibilă” a piesei.

E. **O plăcuță - aplică** (Pl. I, 15) curbă din tablă subțire de bronz cu secțiunea concav-convexă (lungime - 32 mm, lățime 17 mm, înălțime maximă - 11,5 mm). Piesa a fost realizată prin ștanțare. Asemenea aplicii patrulatere nu s-a observat vreun element de fixare.

F. **O fusaiolă din lut ars** (Pl. I, 13), de formă bitronconică, din pastă fină de culoare brună, ornamentată cu trei sectoare din linii incizate arcuite pe ambele fețe ale biconului (înălțime - 26 mm; diametrul maxim - 36 mm; diametrul minim - 15 mm).

Această descoperire întâmplătoare de la Sănnicolaul Mare se adaugă altora din hotarul aceleiași localități cunoscute de mai demult sau nepublicate încă care pot fi încadrate, din punct de vedere cronologic în veacurile VI-VIII. Le amintesc pe cele mai importante:

1. În zona fermei *Mina Major*, pe malul Mureșului, la nord-est de oraș, se amintește între altele și un mormânt de înhumăție alăturat mormântului unui cal².

2. Publicând mormântul avar de la Sânpetru German, regretatul Egon Dörner menționa și o descoperire avară timpurie în hotarul localității Sănnicolau Mare fără a face precizări suplimentare³.

3. Moneda mare din bronz emisă de Justinian cu legenda D.N. IVSTINIANVS P.P. AVG, a fost descoperită la est de oraș, către Saravale, pe malul Arancăi, în 1879, în zona unui “vechi cimitir” unde s-au mai găsit și un inel de bronz într-un mormânt de înhumăție, o monedă de bronz de la Commodus și alte patru⁴ sau cinci (de la Traian, Hadrian, Marcus Aurerlius, Aurelian și Constantin cel Mare). Zona respectivă va fi servit de necropolă în veacurile VI-IX, dar probabil și mai devreme. În toponimia locală ea poartă numirea generică de *Seliște*.

4. Din aceeași zonă de est în care, spre sfârșitul veacului XIX, s-a purces la exploatarea lutului în două cărămidării relativ apropiate una de alta, provin și piesele de aur și argint aurit mai timpurii (gepide), ajunse în 1895 la Muzeul Național Maghiar din Budapesta⁵.

5. Și antichitățile avară sau de epocă avară⁶ din colecția învățătorului local Ludwig Kuhn au fost aflate în marea lor majoritate în cărămidăriile de la est de oraș, “către Saravale” și pe malul pârâului Aranca, în acea zonă unde Kuhn identifica localitatea medievală dispărută *Jara*⁷.

6. În colecțiile Muzeului Banatului se află și alte vase din lut ce datează foarte probabil din veacurile VI-VIII și care au fost aflate la Sănnicolau Mare⁸.

7. Unele din vasele colecției Fuchs ajunsă la Muzeul Banatului pot fi datate în aceeași perioadă⁹.

8. Moneda din argint emisă de împăratul Heraclius (610-641), descoperită aici în 1962, nu poate fi omisă din această înșiruire succintă¹⁰.

9. Săpăturile arheologice din ultimii ani îmi sunt mai puțin cunoscute. Se menționează un nivel de locuire din sec. VI-VII¹¹.

Revenind la piesele aflate în 1992, din relatările descoperitorului¹², rezultă că patru butoni și aplica patrulateră ștanțată s-au aflat în zona posterioară a occipitalului, iar alți doi butoni se aflau la 30 cm distanță, în spatele coloanei vertebrale, câtă vreme mărgneaua din bronz se găsea în zona mandibulei, iar fusaiola sub craniu, după scoaterea acestuia.

Aplica ștanțată, patrulateră, ornamentată cu un motiv bispiral - prezent vreme de mai multe milenii în ornamentica podoabelor și a ceramicii¹³ are analogii relativ apropiate (patrulateră sau rotunde) în mai multe descoperiri de factură avară din sec. VII; tot astfel aflăm, în aceeași epocă, analogii pentru motivul bispiral¹⁴.

Butonii-calotă, șase la număr, în interiorul cărora se aflau țințele de fixare puteau fi confecționați cu una din ștanțele meșterului de la Felnac¹⁵.

Și existența mărgelilor în mormintele de înhumare are e des atestată. Utilizarea celei de față - ciocănită din bară de bronz, va fi fost așijderea, în legătură cu frâul calului.

Pentru plăcuța ștanțată, cu secțiunea concavă, nu cunosc analogii.

Cât privește fusoiola aflată sub craniu, dacă nu care cumva aparține unui nivel mai vechi, preistoric, fiind în poziție secundară, ea poate fi a mormântului deranjat, deși această apartenență trebuie privită cu rezerve datorită ornamentării sale incizate ce-și află - asemenea facturii pastei - corespondențe în epoca bronzului și prima epocă a fierului.

Din studiul antropologic¹⁶ al craniului, rezultă că determinarea sexului înhumatului de la Sânnicolau Mare nu a putut fi făcută cu certitudine.

Piesele din metal pe care le-am descris au servit probabil la împodobirea unui căpăstru¹⁷. Pledează în acest sens nu numai aplica patrulateră ornamentată și dimensiunile mari ale butonilor ce se fixau în piele, destul de groasă, fără a fi cusuți, ci și mărgneaua din bronz aplatizată în zona de contact cu epiderma calului, spre a o feri de rosături. Singura piesă de inventar ce pledează pentru atribuirea vestigiilor unui mormânt de femeie este fusoiola din lut. În condițiile unei descoperiri fortuite, apartenența ei la inventarul mormântului este nesigură.

Prezența avarilor în bazinul Carpatic a fost studiată și dezbătută pe larg în literatura de specialitate¹⁸. Descoperirile avară din Banat au o anumită specificare care în stadiul actual al cercetărilor arheologice¹⁹ se cuvine a fi evidențiată²⁰.

Hărțile recente ale descoperirilor avară²¹ din bazinul Tisei și al Dunării mijlocii, dar și din mai largul Bazin Carpatic indică calea de pătrundere avară prin pasul Verecke în bazinul superior și mijlociu al Tisei și peste Dunărea mijlocie și infirmă ipoteze mai vechi despre un traseu avar de-a lungul Dunării inferioare și

prin Porțile de Fier ale acsteia²² sau prin pasurile Carpaților Răsăriteni, prin Transilvania și mai departe, în Câmpia Panonică. Pentru cunoscătorii problematicii conotațiile politice naționale contemporane ale acestor ipoteze sunt bine cunoscute și nu voi insista asupra lor.

Aceleași sinteze chorografice indică, pentru zona Banatului - adică pentru careul de cca. 30.000 Km.p, cuprins între Mureșul și Tisa Inferioare, Dunăre și Carpații Sudici, din care peste 50% este o câmpie joasă, stepică, o situație asemănătoare în epoca avară cu cea din vremea descoperirilor gepide²³ și este firesc să fie așa, devreme ce avarii au preluat stăpânirea teritorială gepidă cu excepția - pentru o perioadă - a Transilvaniei²⁴. Nu voi insista asupra istoriei zbu-ciumate a Kaganatului²⁵, reamintind doar că luptele avaro-bizantine între Baian și generalul Priscus, în vremea împăratului Mauricius, în anii 601-602 au avut loc în sud-estul Banatului unde descoperirile avară sunt foarte rarefiate, cu excepția liniei Dunării, care are un alt statut și trebuie altfel înțelese²⁶. În fine, un alt moment va fi fost înfrângerea avarilor la 795-796 de către francii lui Pippin și alungarea lor la est de Tisa²⁷.

O situație observată mai demult²⁸ nu a fost modificată nici de cercetările recente: avarii, popor călăreț, sunt atestați arheologic numai în zonele joase de câmpie neîmpădurită. Rămâne neconvingătoare încercarea de a atribui avarilor²⁹ ridicarea valurilor de pământ ce străbat de la sud la nord Câmpia Banatului și a Crișanei, mai ales dacă ținem seama de distribuția descoperirilor de factură avară în Banat unde acestea nu se "calchiază" pe suprafața delimitată de valuri, grupându-se cu deosebire în colțul nord-vestic al ținutului³⁰ și de-a lungul Tisei inferioare (mult mai puține decât în ținutul Bacicăi din dreapta râului) câtă vreme, așa cum spuneam, pe Dunăre (în Clisură) și în restul Banatului, cu excepția pieselor de la Sănandrei, Timișoara, Izvin, Kovin, Dubovac și Orșova, vestigiile avară lipsesc în pofida a mai bine de un veac și jumătate de consemnare a descoperirilor arheologice din diferite epoci³¹.

Dintre descoperirile de factură avară din Banat, cele mai frecvent amintite sunt cele de la Felnac³², Sânpetru German³³ și recent - Timișoara - "Podul Madoș"³⁴.

Cele de la Sânpetru German și Felnac³⁵ datează din prima perioadă avară, de până la 680 când predomină ornamentarea metalului prin tehnica ștanțării³⁶, perioadă în care se încadrează și descoperirea de la Sănnicolau care a prilejuit întocmirea notei de față.

Nici această nouă descoperire nu modifică concluzia privind o dominație avară nominală (asemenea celei gepide) asupra Banatului în ansamblul său³⁷ și nici concluzia prezenței efective avară la gurile Mureșului (acceptând funcția de braț al Mureșului, pentru acea vreme, a actualului pârâu Aranca pe care este

asezat orașul Sânnicolau Mare). În acest teritoriu relativ restrâns, prezența avară este atestată nu numai în jurul lui 680 și după - așa cum se întâmplă în Transilvania salinelor și minelor de aur ci încă de la începutul veacului al VII-lea și chiar mai devreme.

NOTE

1. Descoperirea a fost făcută în 1992 de către dr. Marius Muntean. D-sa semnează, de altfel, studiul antropologic ce succede, în economia acestui anuar, nota de față. Îi mulțumesc și pe această cale pentru permisiunea de a publica materialul arheologic recuperat cu prilejul descoperirii.

2. B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, Timișoara, II, 1899, p. 48. Vezi și unele piese ale colecției Nagy aflată la numerele de inventar ale Muzeului Banatului, IMB IV 3614, 3633, 3679. Inventarul colecției urmează a fi publicat.

3. Egon Dörner, *Mormânt din epoca avară la Sânpetru German*, în SCIV, XI, 2, 1960, p. 431, nr. 2

4. "Săpături" ale prim-pretorului local Bela Buotz. Piese au ajuns în parte la Muzeul Banatului prin intermediul dr. Brasser și a prefectului comitatului Torontal, Hertelendy István. Inelul înregistrat în IMBN I 321 = IMB II 412, n-a fost regăsit. Moneda de la Justinian a fost înregistrată în IMB I la poziția 1068, cf. Berkeszi István, *Délmagyarország éremleletei*, în TRÉT, XXIII, 1-2, 1907, p. 38. Vezi și procesul verbal al Adunării Societății de Istorie și Arheologie din Ungaria de Sud de la Timișoara rezumând raportul pe anul 1879; cf. Florin Medeț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică*, I, 1872-1918, Timișoara, 1997, p. 25 și n. 104. Cf. și Gh. Cotoșman, *Din trecutul Banatului, Cartea II. Comuna și bisericile din Sânnicolau Mare*, Timișoara, 1934, p. 140, n. 4; vezi și F. Medeț, I. Bugilan, *Contribuții la problema și repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, IX, 1987, p. 166, nr. 17.

5. ArchÉrt, XV, 1895, p. 436; B. Milleker, *op. cit.*, p. 171, J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, I, p. 485, fig. 1448 și p. 806; II, p. 50; III, Pl. 43/3; Jovan Kovačević, *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južgoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka*, Novi Sad, 1960, p. 34, pl. XVIII/85; D. Csallany, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*, Budapest, 1961, pp. 146-196.

6. Vezi, col. Kuhn, Pl. XIX, 1 (=IMB IV 6746), 3, 5, 6 (=IMB IV 6843): vas, seceră din fier, scăriță de șea și cuțit din fier; așisderea, Pl. XLV ca și vasul de lut din Pl. XXXII, 11 (=IMB IV-6790) precum și unele obiecte din metal de la nr. inv. IMB IV 6833; Cf. și Gh. Cotoșman, *op. cit.*, pp. 140-141.

7. Pentru localitatea dispărută Jara, atestată documentar din 1232 și până în 1717, vezi C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 345.

8. IMB IV, 4360; IMB IV 4353 - datat în sec. VI de Mircea Rusu, cf. bilețelul aflat în vas.

9. Colecția Fuchs a fost determinată și catalogată și a ajuns la Muzeul Banatului prin grija autorului acestei note, în pofida "amneziei" necolegiale a unora care au publicat piese din ea. Pentru subiectul de față menționez vasele înregistrate la Muzeul Banatului - IMB IV, 7726 - 7728 și 7753.

10. Cf. B. Mitrea în SCIV, 23, 1, 1972, p. 146 nr. 94 și idem, în *Dacia NS*, XVI, 1972, p. 373, nr. 94 (pe baza unei comunicări a lui Oct. Dogariu din 26 sept. 1971 la Societatea Numismatică Română; vezi și C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-danubiană*, în SCIV, 23, 3, 1972, p. 408.

11. De ex., *Cronica Cercetărilor Arheologice*, București, 1995, p. 106-107. La săpături participau P. Iambor, St. Matei și A. Bejan.

12. Vezi studiul antropologic al craniului, întocmit de M. Muntean ce succede această notă.

13. V.d. ex., Nancy Sandars, *Some notes on Central Europe and the Near East in the Second Millenium*, în *Melanges A. Varagnac*, 1971, pp. 631-640, în spec., 637.

14. Un tipar din lut pentru turnarea unor aplici rotunde ornamentate cu motiv bispiral și rozetă centrală perlată găsit, între cele două războaie mondiale, la București, ar putea data din această perioadă: vezi, Dinu V. Rosetti, *Din preistoria Bucureștilor. I. Civilizația de tip București*, București, 1936, p. 19 și pl. IX, 44, 50. Îl amintesc, fiind ades uitat de specialiștii perioadei prefeudale. Astfel sunt și aplicile de la Cluj (mai târzie, cf., Răzvan Teodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976, p. 95 și fig. 54) sau din diferite necropole de epocă avară din Ungaria (cf. d. ex. Pávai Eva, în MFME, 1984/85, 2, Szeged, 1991, Pl. I, N-1 sau Madaras L., 1990, fig. 17, 8-10 și 16-18, (v. infra n. 18) - mormintele 67 și 84 de la Jászapáti. Amintesc aplicile rotunde cu ornamentare asemănătoare, cum ar fi cele de la Budakalász în Ungaria: Pásztor Adrien, *Néhány késő avarkori lovassir Budakalászlól*, în MFME, 1984/85, 2, Szeged 1991, pp. 277-294, sau de la Vrbas din Bacica - Jugoslavia: Nagy Sándor, în *RadVM*, 20, 1971, Pl. III/9 - mormântul 10. Închei cu importanta descoperire de la Felnac : Aert, XX, 1900 și XXI, 1901, B. Milleker, *Délm*, III, 1906, p. 278 fig. 6 și pp. 272-282, *Istoria României*, I, 1960, p. 716, 721, fig. 174; vezi și D. Csallany, 1956, p. 115 ca și M. Rusu, 1977, p. 188 și n. 58 (Prescurtările se află la nota 18, mai jos).

15. Pentru sudarea țințelor la butoni, v.d. ex. Cicău: I. Winkler, M. Takács, Gh. Păiuș, *Necropola avară de la Cicău*, în *ActaMN*, XIV, 1977, fig. 5, 16-19; v. Milleker, *op. cit. loc. cit.*, fig. 1-3, v. și L. Mărghită, *Banatul în lumina arheologiei*, III, Timișoara, 1985, p. 51, fig. 4. Menționez butonii asemănători de la Vrbas, cf. Nagy, *op. cit.*, pl. XXX, 7, 9, 11; un astfel de buton a fost descoperit întâmplător chiar la Sănnicolau Mare și a fost socotit greșit "cap de ac", vezi col. Kun, P. I, 5. Vezi și butonii de la Gerla din Ungaria, publicați de Kürti Bela, 1990, fig. 2, 24-43.

16. Vezi Marius Muntean, *Determinarea antropologică a unui craniu din perioada prefeudală (sec. VII) găsit la Sănnicolau Mare (jud. Timiș)*, în acest anuar.

17. Vezi, d. ex., reconstituirea de căpestre la Kiss Gábor, *A szombathely-köszegiuti avar lovassir*, în MFMÉ, 1984/85, 2, Szeged, 1991, p. 431-461, fig. 9 sau Pásztor Adrien, *op. cit.*, Pl. X, 4.

18. Amintesc selectiv, în ordine alfabetică, lucrări referitoare la perioada avară pe care le-am consultat la întocmirea acestor note: Bálint Csnád, 1990, *Régészeti jegyzetek a VI-VII századi avakor keleti kapcsolatairól*, în *A Szolnok megyei múzeumok Évkönyve*, VII, 1990, pp. 87-121, în spec. pp. 98-121; Bóna István, 1988, *Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen*, în vol. *Popoli delle Steppe: Unni, Avari, Ungari*, Spoleto, 1988, pp. 437-463; Bóna István, 1990, *Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdbestattungen*, în *Wosinsky Mór Muz. Evk.*, V, 1990; Csallany Dezső, 1956, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Schriftum und Fundorte*, Budapest, 1956; Cseh János,

1990, *Adatok az V-VII századi gepida emléktárgyak egységéhez*, în *A Szolnok megyei múzeumok Évkönyve*, VII, 1990, pp. 29-77; Erdélyi I., 1966, *The Art of the Avars*, Budapest, 1966; Erdélyi I., 1982, *Az Avarság és Kelet a régészeti források tükrében (Das Awarentum und der Osten im Spiegel der Archäologischen Quellen)*, Budapest, 1982; Fettich Nándor, 1926, *Die Kunstgewerbe der Awarenzeit in Ungarn*, Arch. Hung, I, Budapest, 1926; Fettich Nándor, 1937, *A honfoglaló magyarság fémművészete, I-II, (Die Metallkunst der landnehmenden den Ungarn*, Arch. Hung, XI, Budapest, 1937; Fettich, Nándor, 1990, *A Bánhalmi avar leletekről*, în *A Szolnok megyei múzeumok, Évkönyve*, VII, 1990, pp. 123-137; Hampel József, 1897, *A régibb középkor (IV-X század) emlékei Magyarhonban*, II, Budapest, 1897; Hampel József, 1905, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I-III, Braunschweig, 1905; Kollautz, A., 1954, *Die Awaren die Schichtung in einer Nimandenherrschaft*, în *Saeculum*, V, 1954, pp. 129-178; Kovrig, Ilona, 1956, *A népvándorlás kor népei: hunok, germánok, avarok*, Budapest, 1956; Kürti Béla, 1990, *Avar sirleletek Csanytelekről és Gerláról*, în *A Szolnok megyei múzeumok Évkönyve*, VII, 1990, pp. 79-86; Kürti Béla, 1993, *Siedlungsgeschichte vom Komitata Csongrád (Ungarn) in der Awarenzeit*, în *Actes XII Congres Int. S.P.P., Bratislava, 1991*, IV, Bratislava, 1993, pp. 19-22; László Gy., 1955, *Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des avars*, Arch. Hung., 34, Budapest, 1955; Madaras, L., 1990, *Vorhergehender Bericht über die Freilegung des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Jászapáti - Nagyállásút*, în *A Szolnok megyei múzeumok Évkönyve*, VII, 1990, pp. 183-206 (rez. I. germ.); Pávai Eva, 1991, *Az avar művészet indamotívumai*, în *MFME*, 1984/85-2; Szeged, 1991, pp. 363-385; Pohl, W., 1988, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa*, 567-822 n. Chr., München, 1988; M. Rusu, 1977, *Transilvania și Banatul în sec. VI-IX*, în *Banatica*, IV, 1977, pp. 169-213; M. Rusu, *Aspecte dintre romanitatea orientală și slavi*, în *ActaMN*, XVI, 1979, pp. 189-200; M. Rusu, *Bodenständige und Wandervölker in Gebiet Rumäniens, (3-9 Jahrhundert)*, în *ActaMN*, XVII, 1980, pp. 139-157; Szentpéteri József, 1990, *Kisköre avar kori népességének belső rétegződése*, în *A Szolnok megyei múzeumok Évkönyve*, VII, 1990, pp. 139-166; Szentpéteri József, 1993, *Die oberste Führungsschicht des awarenzeitlichen Heeres im Spiegel der archäologischen Quellen*, în *Actes XII*, Bratislava, IV, 1993, pp. 261-270; Teodorescu Răzvan, 1970, *Despre periodizarea și unele aspecte ale artei metalelor pe teritoriul României în sec. IV-XIV*, în *Pagini de artă veche românească*, I, București 1970, pp. 7-97, în spec. pp. 49-51.

19. În ultimele trei decenii câmpia Banatului din vestul României a fost intens cercetată prin periegeze. Lor li se adaugă numeroase lucrări edilitare și de amenajări funciare. Au fost consemnate multe noi descoperiri de situri. Între acestea, cele avară (nu "de epocă avară") sunt puțin numeroase și nu modifică o situație chorologică mai de mult schițată de descoperirile mai vechi.

20. Din păcate, unii din cei ce s-au ocupat de istoria și arheologia acestei perioade din istoria Banatului au tratat-o cu o oarecare suficiență, încercând să aplice în Banat punctele de vedere - corecte de altfel - exprimate pentru realitățile din centrul Transilvaniei. Egon Dörner, *op. cit.*, se mulțumea să publice descoperirea de la Sânpetru German, L. Mărghită, 1985, pp. 43-61 și 184, amintește doar caracterul periferic al prezenței avară în Banat, punând sub semnul întrebării o prezență efectivă avară (pp. 10-13) în câmpia ținutului ca și existența unei arte avară; I. Uzum, *Die Rumänen aus der "Clisura Dunării" zwischen dem VI und XIV Jahrhundert*, în *Banatica*, V, 1979, p. 215-233, evită discutarea prezenței avară la Dunărea bănațeană și a antichităților cunoscute - puține și izolate, de altfel; A. Bejan în *ActaMN*, XX, 1983, se mulțumește, așijderea, să întoc-

mească un inventar al mormintelor de la Timișoara și să le încadreze cronologic, evitând reflexul istoric al descoperirii, asemeni celei de la Sânandrei care mi-e mai puțin cunoscută. Cât privește cartea lui A. Bejan, *Banatul în sec. IV-XII*, Timișoara, Ed. de Vest, 1995, o amintesc doar datorită faptului că a apărut: ea conține prea multe inexactități pentru a putea fi folosită.

21. După D Csallány, 1956 și 1961, sunt importante hărțile publicate în ultimii ani de J. Cseh, 1990, pentru antichitățile gepide, cele ale lui J. Szentpéteri, 1993, dar și ale Șaroltei B. Szatmari, în *MFME*, 1969.

22. Vezi la K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 72, fig. 20 și pp. 97-100, vezi și K. Horedt, în *Istoria României*, I, 1960, p. 715, unde sugerează calea nordică. Cf. și I. Kovrig, 1956.

23. Pentru gepizi, vezi Csallany Dezső, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u.Z)*, Arch. Hung., XXXVIII, Budapesta, 1961; J. Cseh, 1990; vezi și K. Horedt, în *Apulum*, IX, 1971, pp. 705-712 unde harta datează explicit valurile din câmpia vestică înainte de gepizi.

24. Pentru problematica raporturilor gepido-avare și în general, situația din Transilvania, vezi, K. Horedt, *Avarii din Transilvania*, în *SCIV*, VII, 3-4, 1956, pp. 393-406; K. Horedt, în *Istoria României*, I, București, 1960, pp. 704-722 și 726-727; v. și Maria Comșa, în *NĚH*, IV, 1970, pp. 31-45 ca și Ligia Bârză, *Der Forbestand der Rumänen im ehemaligen Dazien*, București, 1985, pp. 74 sqq și 82 sqq.

25. În afara bibliografiei amintite reamintesc sinteza lui M. Rusu, apărută în limba română în *Banatica*, IV (vezi supra), vezi și M. Rusu în *Apulum* IX, 1971, pp. 713-726.

26. *Istoria României*, 1960, p. 720; La A. Bejan, 1995, p. 66 nimic în plus.

27. K. Horedt, 1958, pp. 121-123 și bibliografia; *Istoria României*, I, 1960, p. 717.

28. V.D. ex. *Istoria României*, I, 1960, p. 721-722.

29. Mircea Rusu, în *Banatica* IV, 1977 și fig. 5: lipsa descoperirilor de factură avară în Banat este grăitoare. Problema valurilor de pământ din vestul României nu face obiectul rândurilor de față. Atribuirea lor avarilor o aflăm încă la Griselinii în 1780, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984 (Ediția Costin Feneșan), pp. 223-228, vezi și F. Medeș, I. Bugilan, *În legătură cu fortificația de pământ de la Cornești (Com. Orășoara, jud. Timiș)*, în *Analele Banatului*, arheologie-istorie, S.N., II 1993, pp. 119-153.

30. V., d. ex., Kürti Béla, 1993-26 de descoperiri de epocă avară în colțul de nord-vest al Banatului.

31. M. Rusu, în *Banatica* IV, 1977: p. 188 și nota 58, comunică o listă cu 14 descoperiri de epocă avară din Banat dintre care jumătate sunt amplasate în preajma Mureșului inferior.

32. V. supra., n. 14; D. Csallany, 1956, 115 dar și R. Teodorescu, 1970, p. 52 sqq; R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980, p. 49, 152-153; L. Mărghită, 1985, pp. 43-61, 161.

33. E. Dörner, *op. cit*; *Istoria României*, I, 1960, p. 718 și fig. 180; L. Mărghită, 1985, pp. 126-127.

34. A. Bejan, 1983, pp. 484-495; L. Mărghită, 1985, p. 138-139.

35. E. Dörner, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, sub voce.

36. *Istoria României*, I, 1960, pp. 720-721.

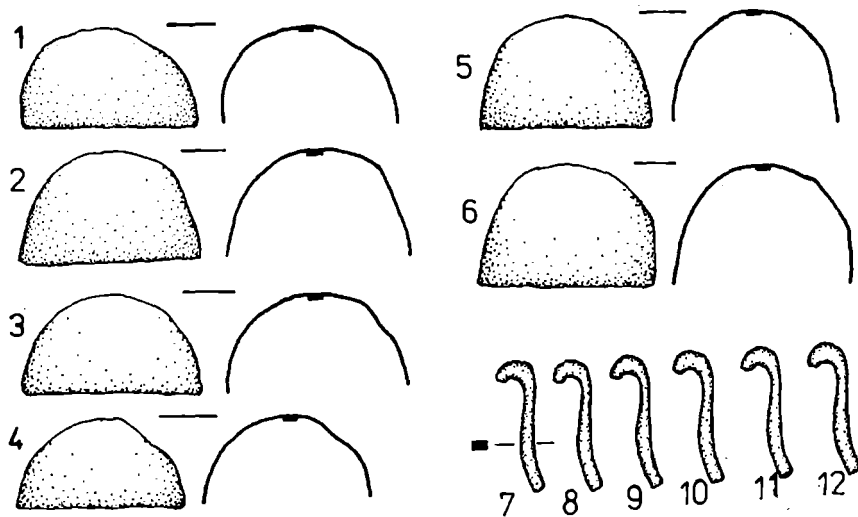
37. M. Rusu, *Banatica*, IV, 1977, pp. 169-213.

S u m m a r y

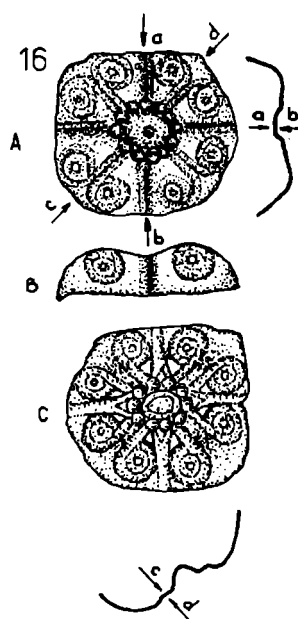
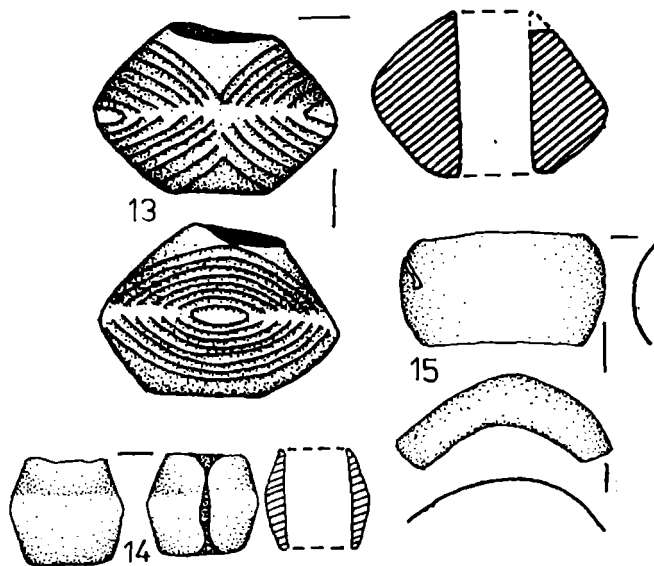
The paper deals with a accidental find of some metal adornments: 6 buttons, 1 square application decorated with pressed ornaments, 1 bent plate and a bead made of a hammered bronze bar. All these have been found in the slope of an irrigation ditch east of the Sânnicolau Mare, a town locate in northwestern Banat, together with a human skull. Dr. Marius Munten performed the anthropological study of this skull.

The mentioned clay spindle-wheel is to be regarded with reticence.

The pieces belong to a horse bridle. The closest analogis are to be found in the well-known workshop from Felnac. The whole inventory dates from the first Avar period (578-680 A.D.). The discussion on the presence of the Avars at the periphery of Banat points to a difference between this and their presence in Transylvania.

0 1 2 3 cm

Pl. I.

DETERMINAREA ANTROPOLOGICĂ A UNUI CRANIU DIN PERIOADA PREFEUDALĂ (SEC. VII-VIII) GĂSIT LA SÂNNICOLAU-MARE (JUD. TIMIȘ)

Marius Muntean

În anul 1992, în marginea unui canal săpat în vederea regularizării cursului râului Aranca în apropierea hotarului cu com. Saravale, am găsit un craniu uman. Craniul era situat la o adâncime de 50 cm, așezat pe partea stângă. Scheletul postcranial fusese excavat și nu a mai fost găsit.

Având în vedere poziția craniului, cadavrul a fost depus în decubit lateral, pe partea stângă, orientat N-S, cu capul spre sud și privirea spre vest. Posterior de occipital s-au găsit 5 podoabe din bronz. Podoabele sunt confecționate din tablă și sunt ștanțate. Patru au forma hemisferică, iar a 5-a are aceeași mărime cu celelalte și prezintă ornamente ștanțate. În concavitatea podoabelor era cositorită câte o tijă cu extremitatea liberă lățită (nituită).

La aceeași adâncime cu craniul, la aproximativ 30 cm de occipital, posterior de coloana vertebrală, s-au găsit 2 podoabe hemisferice identice cu primele 4. În apropierea mandibulei s-a găsit o mărgea de bronz. Craniul era culcat pe o fusoiolă din lut.

Inventarul se găsește la Muzeul Banatului. A fost datat și va fi publicat de Florin Medeț.

Craniul a fost restaurat (Pl. I). Datele metrice și indicii (Tabel nr. 1) au fost determinați după metoda Martin.

Capacitatea cranică a fost determinat după metoda Lee-Pearson. Vârsta s-a estimat după abrazia dentară și după gradul de obliterare al suturilor craniene.

Rezultate

Craniul este brahicran moderat. Lungimea sa era la limita dintre craniile scurte și mijlocii, iar lățimea este mijlocie. Indicele de lungime-înălțime auriculară este hipsicran, iar cel de lățime-înălțime auriculară este metriocran. În normă verticală craniul are formă ovoidă.

Regiunea frontală se caracterizează printr-un relief supraorbital aplatizat. Lăţimea minimă a frunţii este situată la limita dintre frunţile foarte înguste şi înguste, iar lăţimea maximă a frunţii este foarte îngustă. Indicele frontal sagital este camemetop. Indicele parieto-frontal este stenometop. Indicele de curbura al parietalului indică un parietal aplatizat cu baze proeminente.

Polul cranian posterior se caracterizează printr-un occipital curb (indice de curbura 81,41). Indicele parieto-occipital indică un occipital mijlociu. Protuberanţa occipitală externă şi liniile nuchale sunt bine dezvoltate. Procesele mastoidiene au o dezvoltare medie. Din normă posterioară craniul are formă de casă. Circumferinţa orizontală a craniului este la limita dintre foarte mică şi mică, iar capacitatea craniană indică aristencefalia.

Înălţimea superioară a feţei este situată la limita dintre feţele joase şi mijlocii, iar înălţimea sa totală este joasă.

Lăţimea feţei este mijlocie spre lată. Starea de conservare fragmentară a arcadelor zigomatice face măsurătoarea nesigură. Este posibil ca lăţimea feţei să fi fost cu 2-3 mm mai mare. Indicele facial total indică euriprosopia, iar indicele facial superior indică eurienia.

Înălţimea şi lăţimea nasului sunt mijlocii. Indicele nazal indică mezinia. Apertura piriformă este un tip antropin.

Înălţimea orbitelor se situează între foarte scundă şi scundă. Lăţimea orbitelor este foarte îngustă.

Fosele canine sunt puţin adânci. Arcadele dentare au o formă parabolică. Incisivii centrali inferiori, incisivul lateral drept inferior şi molarul de minte inferior stâng sunt pierduţi post mortem. Molarii de minte sunt erupţi, dar nu a ting planul de ocluzie, iar rădăcinile lor sunt incomplet formate. Situaţia corespunde vârstei de 19-20 de ani. Abrazia dentară indică vârsta de 25-30 de ani. Incisivul lateral superior stâng lipseşte şi nici spaţiul său nu este conservat. Aceasta presupune anodonţia incisivului lateral stâng superior. Caninul inferior stâng are 2 rădăcini: una vestibulară şi alta linguală. Gonioanele sunt în ortopozitie.

Diagnoza tipologică

Craniul este brahican curvoccipital, hipsican şi metriocran. Faţa este aplatizată, joasă cu o lăţime mijlocie-lată, euriprosop-eurienă. Nasul este drept cu indice nazal mijlociu. Orbitale sunt mici. Aceste date plasează craniul aproape de tipul alpin.

Diferenţele faţă de tipul alpin constau în înălţimea mai mică a feţei, frontalul mai îngust, camemetop.

Aceste date permit încadrarea în tipul protoalpin sau laponid (cf. Kiszely, 9, 1976).

Stabilirea sexului este dificilă. Datele metrice şi indicii cranieni se încadrează în zona nesemnificativă (Beliş, 1995).

Nici morfologia craniană nu este de mare ajutor, deoarece la tipul alpin dimorfismul sexual este puțin marcat.

Analogii pentru acest tip de craniu și din aceeași epocă sunt numeroase: d. ex. Liptak, din determinările a 711 cranii află 33% de tip pamirian, alpin și laponid (Cf. Kiszely, 1979, p. 205).

Prin urmare, craniul putea să aparțină unui individ de sex feminin, dar nu se exclude nici apartenența sa la sexul masculin.

Concluzii

Craniul descoperit la Sânnicolau Mare a aparținut unui adult, de sex nedeterminat și aparține tipului protoalpin.

BIBLIOGRAFIE

1. BELIȘ V., *Tratat de medicină legală*, vol. II., București, 1995.
2. KISZELY I., *Sírok csontok emberek*, Gondolat-Budapest, 1976.
3. MAXIMIAN C., *Sărata-Monteoru. Studiu antropologic*, 1962.
4. MARTIN R., SALLER K., *Lehrbuch der Anthropologie*, Fischer Verlag, 1957.

ANTHROPOLOGICAL DETERMINATION OF AN EARLY MEDIEVAL HUMAN SKULL FOUND NEAR SÂNNICOLAU MARE, TIMIȘ COUNTY

S u m m a r y

The skull has accidentally been found in the slope of a ditch near of the Sânnicolau Mare.

On the basis of the bronze pieces with which it associated, the grave have been dated to the Early Middle Age in the early Avar period.

The skull belonged to a human deceased around 25-30 years. On the basis of the metric indices and the crania indices the skull has been assigned to the proto - alpine type and has undefined gender.

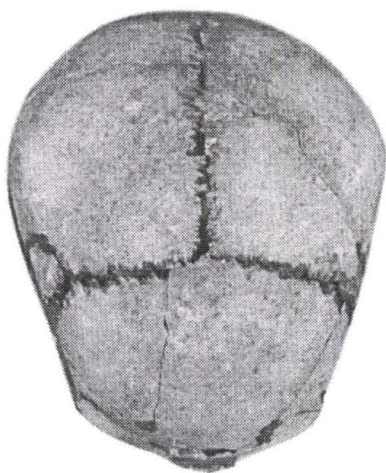
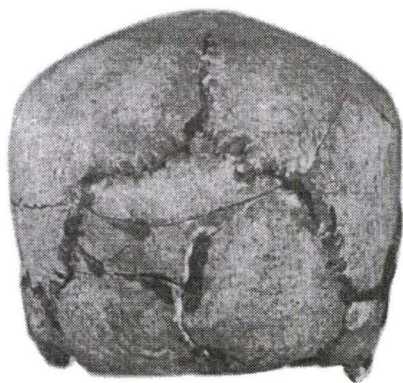
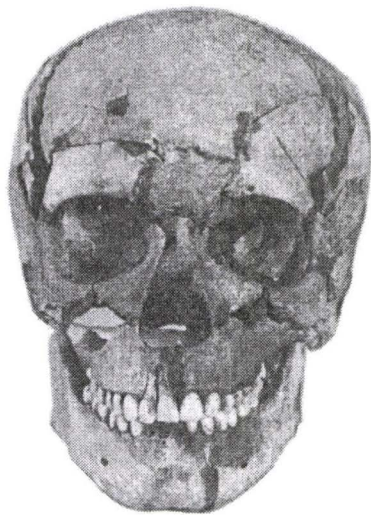
Perioada prefeudală

SĂNNICOLAUL - MARE

Nr. crt.	Nr. crt.	1	2	3	4	5	6
	Nr. morminte						
	Sexul						
	Vârsta						
Nr. crt.	Nr. Martin						
1	g - op	1	178				
2	g - l	2	176				
3	n - l	2a	173				
4	g - l	3	171				
5	n - l	3a	171				
6	cu - cu	8	144				
7	ba - b	17	121				
8	n - ba	5	105				
9	po - b	20	122				
10	ft - ft	9	92				
11	co - co	10	110				
12	au - au	11	123				
13	ast - ast	12	107				
14	circum. orizontală	23	503				
15	arc n - o	25	343				
16	arc n - i	25a	298				
17	arc n - b	26	117				
18	arc b - l	27	115				
19	arc l - o	28	113				
20	n - b	29	106				
21	b - l	30	104				
22	l - o	31	92				
23	ba - o	7	35				
24	Lăt. foramen magnum	16	29				
25	zy - zy	45	133*				
26	ba - pr	40	98				
27	n - pr	48	64				
28	n - gn	47	107				
29	fml - fml	43	100				
30	zm - zm	46	-				
31	ol - sta	62	-				
32	emn - emn	63	-				
33	n - ns	55	50				
34	Lătimea orific. nazal	54	25				
35	mf - ek	51	35				
36	Înălțimea orbitei	52	29				
37	mf - mf	50	-				
38	fmo - fmo	43 (1)	91				
39	eu - eu	lc	80,9				
	g - op						
40	ba - b	lv (1)	67,97				
	g - op						

41	po - b	lv (2)	68,53				
	g - op						
42	ba - b	lt 1	67,97				
	cu - cu						
43	po - b	lt 2	84,72				
	cu - cu						
44	ft - ft	ltf	83,63				
	co - co						
45	ft - ft	ltf	63,88				
	cu - cu						
46	ast - ast	Tea	74,30				
	cu - cu						
47	b - l	tfpl	98,11				
	n - b						
48	n - b	lcf	90,54				
	arc n - b						
49	b - l	lcp	92,03				
	arc b - k						
50	l - o	lgo	81,41				
	arc l - o						
51	Lăt. foramen magnum	lco	82,85				
	ba - o						
52	Zy - zy	Te. j	92,36				
	cu - cu						
53	n - pr	lfs	48,12				
	zy - zy						
54	n - gn	lft	80,45				
	zy - zy						
55	Lăt. orific. nazal	ln	50,0				
	n - ns						
56	Înălțimea orbitei	lo	82,85				
	onf - ek						
57	enm - enm	lp	-				
	ol - sta						
58	Capacitatea craniană	38	1500,7				
59	kdl - kdl	65	109				
60	go - go	66	96				
61	Lătimea bimentonieră	67	50				
62	ld - gn	69	30				
63	Înălțimea la foramenul mentonier	69 (1)	28				
64	Lătimea la foramenul mentonier	69 (3)	12				
65	Înălțimea ramurei	65	55				
66	Lătimea minimă a ramurii	71 (1)	32				
67	Unghiul mandibular	79	117°				
68	Lătimea minimă la foramenul mentonier	lr	92,85				
	Înălțimea minimă la foramenul mentonier						
69	Lătimea minimă a ramurii	lram	58,18				
	Înălțimea minimă a ramurii						
70	go - go	lrm	88,07				
	Kdl - Kdl						

Tabel nr. 1.

Pl. I.

DUDEȘTII VECHI – PUSTA BUCOVA. NECROPOLA ȘI MORMINTE DE INHUMAȚIE DIN SECOLELE VI – XII (II)

Adrian Bejan, Mircea Mare

I. Revenim succint asupra descoperirilor de la *Pusta Bucova*, publicate la începutul sec. XX, dar neanalizate în prima parte a prezentului studiu¹.

Bucova II. Mormânt de femeie, parțial distrus, orientat NE – SV, fără urme de sicriu. În inventar, piese mărunte din bronz:

- mic disc cu orificiu central și decorat cu motive geometrice (pl. I/1)
- șapte rozete circulare, ovale și hexagonale. Una are tortiță de prindere (pl. I/2), o alta decor geometric (pl. I/3)
- cercel cu corp sferic (pl. I/4)
- disc (medalion) cu diametrul de 47 mm și grosimea de 2,5 mm (pl. I/5)
- perforator
- 32 perle sferice, din sticlă, opt din ele duble, cu diametrele de 4-7 mm, perforate pe lungime.

Majoritatea obiectelor de inventar din mormânt sunt obiecte comune în epocă și aparțin necropolelor din sec. X – XI de pe o întinsă arie geografică. Se particularizează discul din bronz cu diametrul de 47 mm și cu decor central reprezentând un călăreț cu brațele ridicate. Cea mai apropiată analogie este un medalion descoperit la Găloșpetreu (Transilvania). Acesta are diametrul de 46 mm, grosime 2 mm. În mijlocul său se află un cal pășind spre dreapta, purtând un călăreț cu brațele ridicate². Piesa aparține unui mormânt de femeie datat în sec. X și atribuit pecenegilor. În același mormânt a apărut perechea medalionului, dar de o variantă decorativă diferită, reprezentând o pasăre de pradă (uliu?) cu capul aplecat, în poziție de atac.

Răspândirea acestor tipuri de medalioane, descoperite îndeosebi în morminte de femei și aflate, de cele mai multe ori pereche, este deja cunoscută de specialiști. Fără a fi foarte numeroase, se găsesc pe un spațiu larg european, de la Rin până la Munții Urali³, provenind dintr-un atelier comun sau fiind unele, imitații ale unor piese din același atelier. Medalioanele de la *Pusta Bucova*, Găloșpetreu (România), Mardok (Ungaria), Henderheim și Ferwet (Germania) și

Doornik (Belgia) au fost considerate de cei care le-au studiat drept piese de origine estică⁴, avându-și geneza tematică în reprezentările de pe monumente funerare romane sau medalioanele bizantine reprezentând călărețul sfânt, ele având inițial, pe lângă rolul decorativ și un rol magic. Mai recent, în necropola III de la Alba Iulia, tot într-un mormânt de femeie au fost descoperite două asemenea medalioane, având aceeași variantă decorativă, având drept motiv central călărețul cu brațele ridicate⁵.

Reluând discuția asupra acestor medalioane, R. Heitel⁶ face o distincție tipologică între piesele cu călăreț și cele decorate cu pasăre (uliu). Privitor la descoperirea de la Alba Iulia, autorul o încadrează “grupeii de medalioane cu călăreț și cal aparținând complexului cultural maghiar (Galoșpetreu, *Pusta Bucova* și Mardok)⁷, considerând nesemnificative caracteristicile care i-au determinat pe cercetătorii anteriori să atribuie acestor piese o origine estică sau chiar concret pecenegă (rit de înmormântare, prezența tumulilor etc.).

Contextul descoperirii de la *Pusta Bucova*, respectiv prezența în zonă a altor morminte (necropole) tumulare contemporane cu descoperirea (Tomnatec, Teremia Mare), particularitățile prezentate de unele morminte de la Hodoni precum și informațiile documentare atestând în aria vestică a Banatului pe pecenegii prezenți în oastea voievodului Ahtum, continuând să existe ca și comitate distincte în cadrul voievodatului bănățean în prima jumătate a sec. XI⁸, toate sunt argumente care ne determină să nu excludem categoric caracterul ne-maghiar al acestor piese și implicit al mormintelor în care ele au fost găsite.

Bucova III. Mortul era așezat pe spate, cu capul orientat spre vest. Nu au fost urme de sicriu. Inventar:

- în stânga craniului, în dreptul urechii – un cercel mic din bronz cu tortiță și sferă masivă (pl. I/6)
- verigă rotundă din bronz (pl. I/7)
- șase aplici în formă de scut (pl. I/8)
- aplici rotunde din bronz (pl. I/9)
- fragmentele unei bijuterii din plăcuțe de bronz
- două amnare, cel mai mare pe piept (pl. I/10)
- resturile de metal ale unei tolbe de săgeți
- patru vârfuri de săgeți (pl. I/11)
- craniu de cal la piciorul stâng al bărbatului, incisivii animalului atingând genunchiul mortului
- sub craniu, picioare și copitele, îndoite în unghi drept; sub ele se aflau părțile inferioare de la două scărițe de șa
- lângă craniul calului – trei aplici pentru harnașament (pl. I/12)
- ofrandă de carne lângă mort.

Prin analogiile pe care le prezintă, piesele de harnașament⁹ (sau de șea, aplici), amnarele¹⁰, vârfurile de săgeți¹¹ sunt tipuri comune, găsite în forme identice sau apropiate în majoritatea mormintelor de călăreți ale sec. X-XI. Mai rar, din inventarul aceluiași morminte făcea parte și tolba de săgeți¹².

Bucova IV. Descoperirile izolate de la Bucova IV provin din nivele amestecate, preistorice și de început de feudalism. Vasul descoperit lângă un craniu uman reprezintă un mormânt distrus (M 19?). Vasul este de tip oală borcan cu gura îngustă, decorat dinspre fund spre umăr cu registre de linii orizontale, iar între umăr și buză cu un registru de linii în val. El pare executat la roată înceată (neuniformitatea liniilor și linia imprecisă a profilului) în acest caz putându-se data în ultimele secole ale mileniului I (sec. VIII-X) (pl. I/13).

Săgețile de fier sunt de același tip cu cele descoperite în morminte. Castronașele așezate cu fața în jos unul peste celălalt și cu resturi de ofrandă de carne în interiorul celui mai de jos (alături de o cataramă de fier în al doilea caz), constituie o practică rituală mai puțin cunoscută de noi în mormintele de înhumăție din sec. X-XI. După descriere, ceramica este executată cu mâna, amintind “ceramica de proastă calitate din epoca bronzului”, ea putând fi ceramică din a doua jumătate a mileniului I (sec. VII – VIII) provenind din morminte ale acestei perioade.

Bucova VI. S-a descoperit un mormânt cu scheletul așezat pe spate, orientat cu capul spre NE. Inventar: mâner de oglindă, vârf de săgeată, cataramă din fier, fusaiolă cenușie așezată la exteriorul labei piciorului drept, cercel cu patru proeminențe. În vârful tumulului s-au mai găsit câteva obiecte, atribuite tot mormântului: un cuțit, o zăbală mică, o cruciuliță. Descoperitorul datează pe baza cruciuliței mormântul în sec. V – VI.

Este necesar să reamintim condițiile de reabordare actuală a descoperirilor de la *Pusta Bucova*:

a) publicarea, adeseori confuză de către un arheolog amator

b) starea extrem de proastă în care se mai păstrează o parte din piesele descoperite acum aproape un secol (cea mai mare parte a lor s-a pierdut).

Obiectele din fier au fost impregnate după descoperire cu o soluție care a permis continuarea procesului de coroziune, astfel încât acum, cele care se mai pot reconstitui sunt doar o zgură metalică prinsă în pelicula protectoare și păstrând aproximativ forma piesei. O mare parte a inventarului s-a transformat însă în fragmente nesemnificative de metal. Indicațiile de pe cutii nu sunt nici ele de mare folos, deoarece piesele au fost desprinse de pe panourile inițiale și mutate de mai multe ori cu ocazia diferitelor reorganizări ale muzeului, fapt ce a înlesnit amestecul pieselor din inventar. Dintre aceste piese, doar un inel cu patru granule¹³ corespunde descrierii, dar este de bronz și nu de argint, cum se menționează de către descoperitor. El are dimensiunile: grosimea verigii – 2,5 mm; lungime totală – 30 mm, din care granulele 6 mm; diametrul mare al inelului – 24 mm; veriga având formă ovală, diametrul mic este de 20 mm (pl. I/14).

Este dificil de apreciat astăzi dacă toate piesele găsite în tumul au aparținut mortului și dacă descrierea este corectă. Constatăm doar că o parte din piese aparțin de obicei mormintelor feminine, piesele de harnașament (zăbale) descoperindu-se în morminte de bărbați. Se pot constata și diferențe cronologice, oglinda și fusaiola găsindu-se de obicei în morminte mai timpurii (sec. IV – V). În aceste condiții, putem doar afirma că cercelul existent în Muzeul Banatului și

provenind de la *Pusta Bucova* își găsește numeroase analogii în cerceii cu trei sau patru granule din mormintele de perioadă avară datate în a doua jumătate a sec. VII și pe parcursul sec. VIII¹⁴. În cazul că el a aparținut mormântului de la Bucova VI (cum credem noi) atunci mormântul poate fi datat în acest interval cronologic.

II. Cu excepția mormântului din tumulul VI și a unor descoperiri întâmplătoare din tumulul IV, majoritatea înmormântărilor de la Dudeștii Vechi – *Pusta Bucova* aparțin cronologic sec. X – XI.

Istoriografia română¹⁵, maghiară¹⁶ și sârbă¹⁷ au elaborat în ultimii ani repertorii – sinteze de descoperiri incluzând necropolele de la sfârșitul mileniului I – începutul mileniului II de pe spații geografice mai ample, ce cuprind și descoperirile bănățene ale perioadei, respectiv cele cuprinse între Dunăre, Carpați, Mureș și Tisa (cu bibliografia aferentă fiecărei descoperiri, însă nu întotdeauna corectă).

Centralizând aceste informații pentru Banatul istoric, rezultă următorul repertoriu arheologic al necropolelor din sec. X – XI din Banat:

Arad (România)¹⁸

Mormânt parțial distrus găsit în nord-vestul orașului. La piciorul defunctului se aflau oase de cal, două scărițe de șea, o sabie fragmentară și o cataramă dreptunghiulară. Apărătoarea săbiei este turnată din bronz. Lungimea lamei este de 49,8 cm. Mânerul poartă urme de aurire. S-au mai descoperit o brățară și un inel din argint.

Banatsko Arandjelovo (Oroszlamos)¹⁹ – Serbia

Cercetări la începutul secolului, la nord-est de gară. Necropolă cu mai multe morminte. Nu fiecare mormânt avea inventar. S-a găsit și un craniu de cal.

În 1903 s-au descoperit 13 morminte. Din inventar (nediferențiat): două scări de șea, cataramă de fier dreptunghiulară, brățări de diferite tipuri (din bandă de tablă, cu extremitățile aplatizate, din sârmă cu extremitățile subțiate), colier de sârmă răsucită și cu extremitățile copcă – agățătoare, inele de tâmplă simple, din sârmă răsucită sau imitând răsucirea, cu extremitatea terminată în formă de “S”, aplici mărunte circulare, verigi de sârmă. Păstrate la Muzeul din Szeged.

Banatski Despotovac (Ernestháza)²⁰ – Serbia

Obiecte aparținând unor inventare funerare: pandantive, nasturi, inele de tâmplă, aflate la muzeul din Zrenjanin.

Banatska Palanka²¹ (Serbia)

În muzeul din Vârșeț au ajuns mai multe obiecte provenind probabil dintr-o necropolă: pandantive de bronz în formă de inimă, plăcuțe de bronz (aplici?),

cercei din bronz cu pandantivul în formă de ciorchine de strugure; cercei din bronz având pe tijă două grupuri de perle de metal, nasturi din bronz, etc.

Bočar²² (Serbia)

Două necropole suprapuse, una de sec. V – VI și a doua de sec. X – XI. La construcția CAP-ului din localitate s-au distrus aproximativ 15 morminte. În 1961-62 s-au recuperat 8 morminte din necropola de sec. X – XI. Din inventar: vârfuri de săgeți, amnar, inele de tâmplă, cercei cu granulații, brățări torsate și simple, scări de șea. Inventarul la muzeul din Kikinda.

Cenad²³ (România)

Cercetări arheologice 1974-1975. În secțiunea S₁ s-a descoperit un nivel de construcție provenind de la o biserică înconjurată de cimitir. Nivelul este străpuns de gropile a opt morminte prinse în secțiune. Orientarea mormintelor este est – vest, adâncimea gropilor 0,85-0,90 m de la nivelul de înmormântare. Ritul: înhumarea cu scheletul întins pe spate, cu brațele lângă corp. Morții au fost așezați în sicrie de lemn, fără inventar. Cimitirul se datează în sec. IX – XI d.Hr.

Čoka²⁴ - Cimitirul sârbesc (Serbia)

În anul 1909 – necropolă din care au provenit brățări, coliere și o lunulă.

Črna Bara²⁵ (Serbia)

Punct *Prkos*, cercetări 1943-44. Din necropolă provin: aplice cu pandantivi în formă de palmetă, brățări împletite cu extremități, una agățătoare, cealaltă – copcă, inele de tâmplă cu extremitatea în formă de “S”.

Deszk (Szeged)²⁶ (Ungaria)

Patru morminte descoperite în anul 1938. Din inventar: piese de harnașament, fragmente de cingătoare, cercei cu granule de metal, catarama pentru haine, piese de arc din os, etc.

Deszk B – morminte parțial distruse descoperite în 1938. Provine de aici un inel din bronz cu ornamentație.

Deszk D

Necropolă din care s-au descoperit în anul 1931 douăzeci de morminte iar în anul 1937, încă zece. Mormintele de femei aveau în inventar brățări simple și împletite, inele de tâmplă simple sau cu extremitățile în formă de “S”, inele de diferite tipuri. Mormintele bărbătești aveau în inventar piese de harnașament și dispozitive de arc. Necropola se datează cu monede de la Ștefan I la Ladislau I.

Deszk – Jankovich tanya

Inel cu decor stelat descoperit în anul 1929.

Deszk – Olaj

Inventar funerar de la un mormânt descoperit în anul 1967: inel, brățară simplă, amnar, șase aplice.

Deta și Denta²⁷ (România)

Din inventarele funerare descoperite în mormintele de aici în anul 1882 (două cimitire, localizate în hotarele celor două comune) se cunosc cercei fragmentari de tip *Köttlach* (cu ciorchine de strugure), aplice în formă de inimă, inele de buclă cu extremitatea în formă de “S”, pandantive, cruce de tip grecesc.

Dudeștii Vechi – Pusta Bucova²⁸ (România)

Necropolă și morminte de sec. X – XI.

Felnac²⁹ (România)

În Muzeul Național Maghiar au intrat în anul 1909 obiecte aparținând inventarului unui mormânt: o pereche de scări de șea, un inel împletit, subțiat spre vîrf și ornamentat.

Gherman³⁰ (România)

Din inventarul a opt morminte se cunosc coliere și inele de tâmplă.

Hodoni³¹ (România)

Cercetări arheologice în mai multe etape, în punctul *Pocioroane*. Așezare neolitică și necropolă sec. X – XI, totalizând 18 morminte de înhumăție cu inventar: piese de harnașament, inele de tâmplă, brățări. Conform studiului antropologic, “Tipurile antropologice găsite în necropola feudal timpurie de la Hodoni exclud o populație maghiară”³², probabil pecenegi³³ sau amestec de populație românească și pecenegi³⁴.

Jazovo³⁵ (Serbia) - Str. Proletarska nr. 24-28.

Necropolă parțial distrusă, cercetată în anii 1965-1966. S-au degajat zece morminte, în mare parte distruse, din care doar două sunt de bărbați, dintre acestea unul singur având oase de cal și piese de harnașament (scări de șea).

Diverse piese de port, predominând inelele de buclă cu extremitatea răsucită, nasturi, aplice și pandantive.

Kikinda³⁶ (Serbia)

Mormânt descoperit în anul 1965, având ca inventar: nouă aplice circulare de mici dimensiuni provenind din zona gâtului scheletului precum și alte tipuri de aplice din argint pentru decorat cingătorile.

Kiszombor³⁷ (Ungaria)

În mai multe puncte de pe teritoriul localității s-au descoperit morminte:

Kiszombor B. Mai multe morminte descoperite în anul 1915; în anul 1928 s-au mai descoperit 78 de morminte. Inventar: inele de tâmplă cu extremitatea în “S”, cercei cu ornament imitând ciorchinele de strugure, coliere împletite, brățări simple și împletite, inele, piese de harnașament, monede bizantine de sec. X și ungurești de sec. XI.

Kiszombor C. În anul 1930 s-au descoperit 18 morminte, din care zece sunt înhumatii cu cal. Inventar: piese de harnașament, dispozitive de arc, inele de tâmplă, etc.

Kiszombor E. Trei morminte descoperite în anul 1930, același tip de inventar ca și la Kiszombor C.

Kiszombor - *Juhász halom*. Provin de aici brățări rupte și un inel închis.

Kiszombor - *Str. Nagyszentmiklosy* – urmele unui cimitir din sec. X - XI.

Klarafálva³⁸ (Ungaria)

Klarafálva B. Între 1931 și 1942 s-au descoperit 38 de morminte.

Klarafálva – *Faroga*. 12 morminte descoperite în anul 1939. Ambele descoperiri sunt necropole de sec. X – XI cu inventar caracteristic.

Kubekhaza³⁹ (Serbia)

În anul 1962 s-au descoperit 12 morminte, unele cu cai înhumati. Inventar – dispozitive de arc, brățări, inele cu capul înfășurat.

Din zonă provin obiecte disparate, îndeosebi inele de tâmplă cu extremitatea răsucită în formă de “S”.

Lokve⁴⁰ (Serbia)

În muzeul din Pancevo există, provenind de aici, o brățară turnată, cu corpul imitând torsarea și decorată cu două capete de animal în zona în care ar trebui să fie extremitățile.

Majdan⁴¹ (Serbia)

Inel de tâmplă din aur cu extremitatea în formă de “S”, descoperit în anul 1985.

Mehadia⁴² (România)

Necropolă de sec. X – XI.

Novi Bečej⁴³ (Serbia)

Mormânt cu oase și craniu de cal. Inventar: piese de harnașament (două scări de șea și fragment zăbală), cuțit, vârfuri de săgeți, amnar, dispozitive de arc.

Novi Kneževac⁴⁴ (Törökkanizsa) (Serbia)

Descoperiri de la sfârșitul secolului (1889 – 1890) ajunse în Muzeul Național Maghiar, reprezentând inventare funerare: piese de harnașament (scăriță de șea și zăbală), arme (vârf de lance), cercei cu patru sfere metalice, brățări împletite, coliere.

Novo Miloševo⁴⁵ (Karlova) (Serbia)

Necropolă sec. X – XI. Însmormântări cu cai, piese de harnașament, vârfuri de săgeți, mărgel.

Orešac⁴⁶ (Homokdiód) (Serbia)

Obiecte disparate – inventare funerare: ornamente din bronz pentru cingători, plăcuță ornamentală.

Orșova⁴⁷ (România)

Obiecte dispersate, descoperite la epoci diferite, păstrate la Muzeul Național Maghiar și putând proveni din morminte; o sabie cu două tăișuri, monede și garnituri de centură, cercei cu granule imitând ciorchinele de strugure.

Pančevo⁴⁸ (Serbia)

a) Două morminte cu cai înhumați, orientare NV – SE. În ambele cazuri craniul și oasele de cal se aflau la picioarele scheletului. Dintr-un mormânt provin ca și inventar cinci vârfuri de săgeți și o cataramă.

b) Obiecte disparate provenind din necropole: cercei, pandantive, brățări împletite și brățări cu decor zoomorf, etc.

Periam⁴⁹ (România)

a) În anul 1909 a intrat în muzeul din Timișoara o scară de șea încrustată provenind de aici. Se pare că s-ar fi descoperit și un inel de bronz.

b) În anul 1930 au fost descoperite aplici în formă de palmete pentru cingătoare.

Ostojičevo⁵⁰ (Potiski Sv Nikola, Tiszaszentmiklós) (Serbia)

Descoperiri din anul 1895: inele de diferite tipuri (și inele de tâmplă).

Rabe⁵¹ (Serbia)

În anul 1912 au fost descoperite trei morminte. Inventarul păstrat: cercei cu granule sub formă de ciorchine, pandantive, toate păstrate la muzeul din Szeged.

Săcălaz⁵² (România)

Mormânt descoperit la sfârșitul secolului trecut, cu cal înhumat, scări de șea și probabil o spadă.

Sânpetru German⁵³ (România)

Dintr-un mormânt descoperit în anul 1968 provin:

a) pereche de scărițe de șea, zăbală de cal, cataramă dreptunghiulară, cercei din argint, aplici decorative pentru harnașament, garnituri de centură, etc.

Mormântul este datat cu monedă de aur emisă în timpul lui Heraclios (610 – 641), fiind considerat avar de către Liviu Mărghită⁵⁴.

Szeged⁵⁵ (Ungaria)

De pe teritoriul orașului provin:

- obiecte salvate în anul 1934: scară de șea, fragmente de podoabă din sârmă de bronz

- vârfuri de săgeți

- cinci morminte descoperite în anul 1889, având ca inventar: piese de harnașament, vârfuri de săgeți, inele de tâmplă simple. Se detașează inventarul bogat al unui mormânt de femeie: cercei, brățări simple și decorate cu motive zoomorfe, pandantive, aplici dreptunghiulare și rotunde, etc.

- necropolă mai mare din care s-au degajat șapte morminte cu cai inhumați, dispozitive de arc, săbii, aplici rombice, monede bizantine folosite ca obol, etc.

- în anul 1902 au intrat în muzeu inventarele a trei morminte, unul cu cal și piese de harnașament.

- S-au descoperit obiecte funerare: colier împletit, fragmente dintr-o brățară și topor mic.

- În anul 1933 au fost donate muzeului vârfuri de săgeți și plăcuțe din os decorate.

- S-au găsit dispersat mai multe obiecte – se remarcă inele de tâmplă cu extremitatea în formă de “S”.

- De la sfârșitul sec. XIX datează descoperirea de inventar funerar: pereche de scări de șea, aplici pentru cingători, fragmente de brățară.

- Obiecte dispartate: perechi de scări de șea, zăbală, aplici de harnașament, cataramă, cuțit din fier.

- În anii 1930 și 1942 s-au descoperit 27 de morminte cu cai inhumați și piese de harnașament. Se păstrează aplici rombice, pandantive, inele de tâmplă simple și cu extremități în formă de “S”, brățări simple sau decorate cu motive zoomorfe, coliere împletite, inele.

- În 1879 s-a descoperit o necropolă, degajându-se cinci morminte, iar în 1950 în aceeași zonă s-au cercetat 13 morminte. Din inventar: oase de cal, piese

de harnașament, brățări cu capetele ascuțite, pandantive vestimentare din argint, inele de tâmplă, amnar, etc.

Szöreg⁵⁶ (Ungaria)

Se menționează apariția diferitelor obiecte de sec. X – XI, se fac referiri la brățări.

Teremia Mare⁵⁷ (România)

Necropolă tumulară. În 1839 s-au descoperit două morminte. În 1875 s-au descoperit altele, menționându-se din inventarul lor: nasturi, aplici brățări, etc.

Taraș⁵⁸ (Tiszatárros) (Serbia)

S-au descoperit trei morminte din al căror inventar provin inele de buclă cu extremitatea în formă de “S”.

Tiszásziget⁵⁹ (Ungaria)

Mormânt descoperit în anul 1932. Inventar: coliere din argint, cu imitație de împletitură, aplici cu agățători pentru centură, piese de harnașament. În același loc s-au mai descoperit nouă morminte parțial distruse, fără inventar.

Tomnatec⁶⁰ (România)

- În 1898 au fost donate muzeului aplici de cingătoare.
- Necropolă distrusă în 1911 în care s-au descoperit cercei, o spadă, un inel și inele de tâmplă.

Vatin⁶¹ (Serbia)

S-au descoperit cercei din argint aurit cu granulație și filigran.

Vrșac⁶² (Serbia)

- inventare funerare descoperite în diferiți ani (1900, 1908), multe pierdute azi: cercei, brățări, garnituri de curea.

Vojlovica⁶³ (Hertelendyfalva) (Serbia)

Mormânt descoperit în anii 60, al cărui inventar se află la muzeul din Pančevo. Inventarul constă din inele și cercei (inele de tâmplă cu extremități cu capete în formă de “S”), brățări. Particularitate: în mâna stângă a scheletului se găsea o seceră din fier.

Cinci morminte descoperite în anul 1958, din inventarul pierdut s-a recuperat doar un inel de tâmplă.

Trei morminte descoperite în anul 1965. Din inventare, piese de port și podoabe (inele de tâmplă).

Zrenjanin⁶⁴ (Nagy Becskerek) (Serbia)

În muzeul din Zrenjanin se păstrează o spadă de tip *Petersen*, provenind din împrejurimile orașului.

III. Există cel puțin 40 de puncte arheologice în care au fost descoperite necropole (morminte) sau de unde provin obiecte ce pot fi considerate ca și inventar funerar. Chiar și din succinta prezentare a necropolelor și mormintelor rezultă existența unor diferențieri de rit de înmormântare. Diferă tipul de mormânt – necropole tumulare și necropole plane, depunerea corpului în mormânt (orientare, corpul întreg sau doar anumite părți din corpul uman), prezența sau lipsa inventarului funerar, particularități de rit (ofrande în mormânt, seceră în mâna mortului). Generalizarea unor tipuri de obiecte face ca inventarele să prezinte mai puține particularități, cu excepția medalioanelor rotunde, considerate de unii cercetători ca fiind pecenege (estice).

Se particularizează necropolele cu majoritatea mormintelor complet lipsite de inventar, orientate creștinește și în care sunt înmormântați nomazii, cu inventarul specific. Atunci când se cunosc condițiile corecte de descoperire, rezultă că mormintele de migratori sunt, în cadrul necropolelor respective, în număr mic față de populația creștină.

În condițiile existenței particularităților menționate, o coroborare a descoperirilor arheologice cu documentația istorică este absolut necesară. Se poate constata documentar existența în sec. X – XI în spațiul bănățean a mai multor etnii (români, sârbi și pecenegi) unite în apărarea împotriva invadatorului – incursiunile ungurești în Transilvania și Banat⁶⁵. O abordare în detaliu a necropolelor de sec. X – XI (dar și a celor care se întind pe o perioadă mai lungă de timp, începând din feudalismul timpuriu, precum și a celor lipsite de inventar) cu analiza tuturor particularităților semnalate, va permite o mai corectă cunoaștere și interpretare a realităților Banatului sec. X – XI, integrate ariei mai largi, europene.

NOTE

1. A. Bejan, M. Mare, *Dudeștii Vechi – Pusta Bucova. Necropola și morminte de înhumatie din secolele VI-XII (I)*, în *AnB*, s.n., Arheologie – Istorie, V, 1997, p. 139-158.

2. N. Chidioșan, *Mormîntul din perioada feudalismului timpuriu de la Găloșpetreu (raion Marghita)*, în *StComSibiu*, XII, 1965, p. 237-243. Descrierea piesei la p. 238 (piesa nr. 6) și fig. 6.

3. Circulația acestor piese la Csanad Balint, *Südungarn in 10 Jahrhundert*, Budapest, 1991, pl. L.1 p. 148, nr. 2.12, notele 284-285 și pl. LI, p. 150.

4. N. Chidioșan, *op.cit.*, p. 241-242 și notele 13-18.

5. R. Heitel, *Die Archaeologie der ersten und zweiten phasen der eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, în *Dacia*, N.S., XXXVIII – XXXIX, 1994-1995, p. 389-439.

6. *Ibidem*, p. 421-423.

7. *Ibidem*, p. 419.

8. A. Bejan, *Banatul în secolele IV – XII*, Timișoara, 1995, p. 104-130, cu bibliografia.

9. Piese de harnașament (A. Bejan, M. Mare, *op.cit.*, p. 150-158, pl. II/5, III/4-5; V/1; VI/4; fig. 2/5, 9-10; 3/6). Scărițe de șea care prezintă analogii cu descoperiri similare de la Bătonostor, Cs. Balint, *op.cit.*, p. 212, Taf. LIV; Banatsko Arandjelovo; N. Stanojev, *Nekropolen aus dem 10-15 Jahrhundert in der Vojvodina*, Novi Sad, 1989, p. 16/ nr. 16; Bočar, *ibidem*, p. 134, nr. 175; Novi Bečej, p. 65, nr. 341-342; Novo Miloševo, p. 69, nr. 363-364, etc.

10. Amnare: (A. Bejan, M. Mare, *loc.cit.*, pl. I/5,7). Mar rare în descoperiri, analogii la Bočar, N. Stanojev, p. 34, nr. 173.

11. Vârfuri de săgeți: analogii în descoperirile de la Bătonostor, Cs. Balint, p. 112, Taf. LIV; Novi Bečej, N. Stanojev, p. 65, nr. 335.

12. Tolbă de săgeți (dintre fragmentele de mrlt de la tolba de săgeți s-au mai putut depista în muzeu câteva fragmente; A. Bejan, M. Mare, *op.cit.*, pl. I/6, IV/4, V/3, și fig. 1/6. Analogie în descoperirile de la Novi Bečej, N. Stanojev, *op.cit.*, p. 64, nr. 336 și Novo Miloševo, *ibidem*, p. 69, nr. 362.

13. A. Bejan, M. Mare, *op.cit.*, p. 158, fig. 3/7.

14. Numeroși cercei cu trei și patru granule. Cei mai mulți sunt cu trei granule așezate piramidal (două pe verigă și peste ele a treia) fără să lipsească cele cu patru granule, tip datat în mediul avar din a doua jumătate a sec. VII; E. Garam, I. Kovrig, J. Szabo, Gy. Torok, *Avar finds in the Hungarian National Museum*, Budapest, 1975, p. 230, cimitirul de la Tiszadessz, M. 11, 20, 51, Pilismarot, M. 169, p. 261 – pereche de cercei; Kiskoros – Pohibuj – Macko – Dulo, M.52, p. 295 – cercel din argint, etc.

15. L. Mărghită, *Banatul în lumina arheologiei*, III, Timișoara, 1985, p. 19-151; A. Bejan, *op.cit.*, p. 112-121; 201-206.

16. Csanad Balint, *op.cit.*, repertoriul de descoperiri, p. 217-242.

17. N. Stanojev, *op.cit.*

18. *Ibidem*, p. 209-210, nr. 5-6.

19. N. Stanojev, *op.cit.*, p. 14-19, nr. 2.

20. *Ibidem*, p. 13, nr. 1

21. Cs. Balint, *op.cit.*, p. 245, nr. 203a, fig. LIII/1,7,8,10,11,17,18, p. 208.

22. N. Stanojev, *op.cit.*, p. 32-35, nr. 7.

23. P. Iambor, St. Matei, A. Bejan, *Cercetări arheologice în așezarea feudal timpurie de la Cenad (1974-1975)*, în *Ziridava*, XIV, 1982, p. 89-114.

24. Cs. Balint, *op.cit.*, p. 256, nr. 39.

25. N. Stanojev, *op.cit.*, p. 129-130, nr. 33; Cs. Balint, *op.cit.*, p. 219, nr. 73.

26. Cs. Balint, *op.cit.*, p. 218, nr. 54-58.

27. *Ibidem*, p. 218, nr. 58, fig. LIII/b/14,16,18.

28. Greșit trecut la Cs. Balint la Cenad, *op.cit.*, Nagycsanád, p. 241, nr. 179.

29. *Ibidem*, p. 221, nr. 77.

30. *Ibidem*, p. 221, nr. 84.

31. A. Bejan, M. Moga, *Necropola feudal timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 159-169; A. Bejan, *loc.cit.*, p. 117-119; F. Drașovean, D. Țicu, M. Muntean, *Hodoni. Locurile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996.

32. Marius Muntean în studiul antropologic al necropolei, în F. Drașovean, D. Țicu, M. Muntean, *op.cit.*, p. 51.

33. A. Bejan, M. Moga, *op.cit.*, p. 168.
34. Marius Muntean, *loc. cit.*
35. N. Stanojev, *op.cit.*, p. 46-51, nr. 13; Cs. Balint, *op.cit.*, p. 226, nr. 111, pl. LVII a-b, p. 228.
36. N. Stanojev, *op.cit.*, p. 53, nr. 16.
37. Cs. Balint, *op.cit.*, p. 229, nr. 112
38. *Ibidem*, p. 236, nr. 140-141.
39. *Ibidem*, p. 232, nr. 151-152.
40. N. Stanojev, *op.cit.*, p. 57, nr. 18.
41. N. Stanojev, *op.cit.*, p. 57, nr. 19; Cs. Balint, *op.cit.*, p. 238, nr. 155, fig. LXI b/9, p. 235.
42. Cs. Balint, *op.cit.*, p. 239, nr. 161a.
43. N. Stanojev, *op.cit.*, p. 63-65, nr. 23
44. *Ibidem*, p. 66, nr. 24; Cs. Balint, *op.cit.*, p. 260, nr. 317.
45. N. Stanojev, *op.cit.*, p. 67-69, nr. 25; Cs. Balint, *op.cit.*, p. 229, nr. 112 a.
46. Cs. Balint, *op.cit.*, p. 224, nr. 104a.
47. *Ibidem*, p. 245, nr. 199-201.
48. *Ibidem*, p. 246, nr. 204-205, pl. LXII a/17; N. Stanojev, nr. 27, p. 89-90.
49. Cs. Balint, p. 246, nr. 209-210.
50. *Ibidem*, p. 248, nr. 230.
51. *Ibidem*, p. 247, nr. 215; N. Stanojev, *op.cit.*, p. 99, nr. 30.
52. Cs. Balint, *op.cit.*, p. 248, nr. 230; greșit Sânpetru German.
53. *Ibidem*, p. 243, nr. 191.
54. L. Mărghitan, *op.cit.*, III, p. 125-127.
55. Cs. Balint, *op.cit.*, p. 250-251, nr. 239-249.
56. *Ibidem*, p. 258, nr. 300, 301.
57. *Ibidem*, p. 243, nr. 189.
58. *Ibidem*, p. 260, nr. 310.
59. *Ibidem*, p. 259, nr. 309, fig. 60.
60. *Ibidem*, p. 242, nr. 185-186.
61. *Ibidem*, p. 261, nr. 323.
62. *Ibidem*, p. 260, nr. 320-322; N. Stanojev, *op.cit.*, p. 43, nr. 10.
63. Cs. Balint, *op.cit.*, p. 222, nr. 88 a, fig. 27, p. 103; N. Stanojev, *op.cit.*, nr.9, p. 41.
64. Cs. Balint, *op.cit.*, p. 241, nr. 178.
65. A. Bejan, *Banatul...*, p. 104-112.

Dudeștii Vechi – Pusta Bucova.

Nécropole et tombeaux d'inhumation des VIe - XIIe siècles (II)

R é s u m é

La reprise pour l'étude des recherches effectuées au début du XXe siècle à Dudeștii Vechi – Pusta Bucova permet une détermination plus précise de la chronologie des *tumuli* où des fouilles archéologiques ont été exécutées. Ainsi, les tombes des tumuli II et III s'intègrent dans la période des Xe - XIe siècles; le tumulus IV, daté aussi en X^e - XIe siècles, comprend une nécropole plus vaste, à

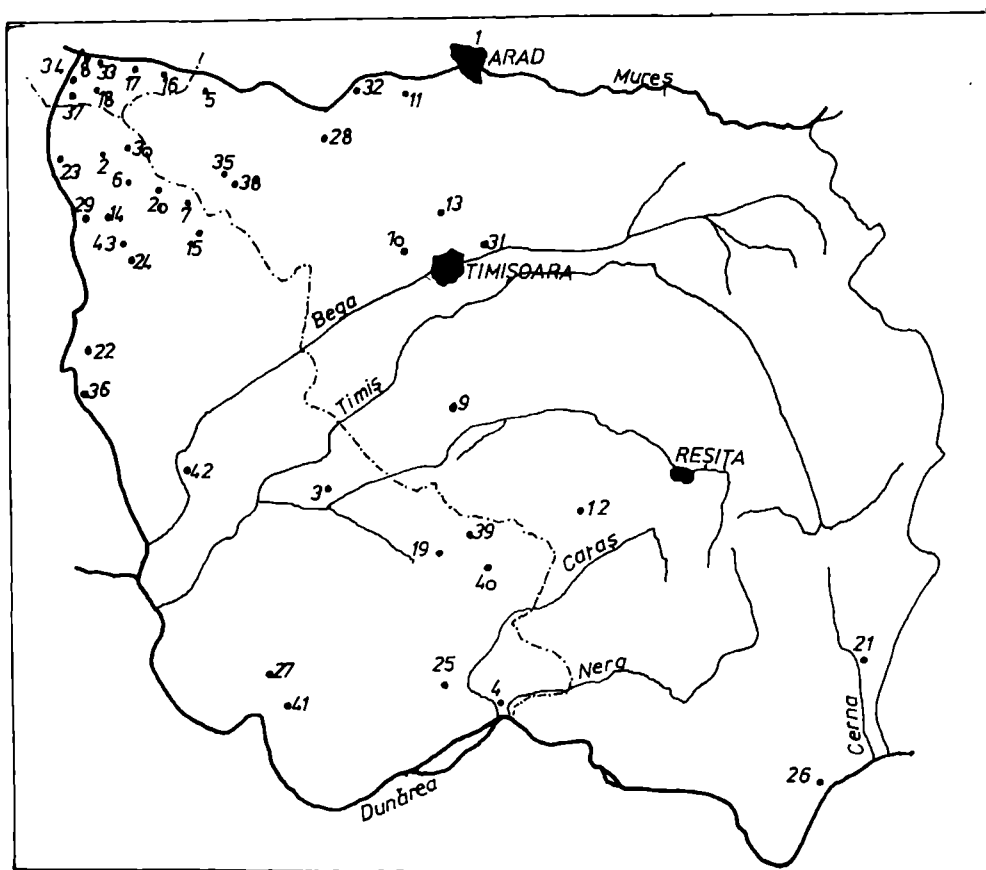
deux groupes d'enterrements: 16 tombes sans inventaire, de la population locale, sédentaire et chrétienne et 2 tombes des chevaliers appartenant à une population nomade; la tombe du tumulus VI peut être daté approximativement dans les VIIe - VIIIe siècles.

Dans l'espace du Banat, il y a presque 40 points archéologiques où des tombeaux du Xe - XIe siècles ont été découverts ou d'où proviennent des objets qui peuvent être considérés comme inventaires funéraires de cette période.

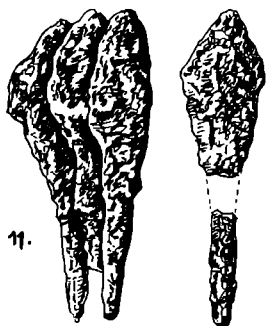
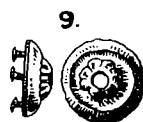
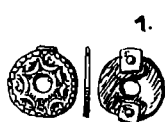
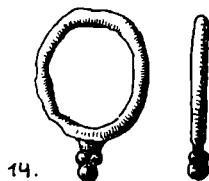
On peut constater des différences de rituel d'enterrement: le type du tombeau (tumulaire ou plane), la position du corps en tombeau, la présence ou l'absence de l'inventaire funéraire, des particularités concernant les pièces d'inventaire et des offrandes. On met en évidence les nécropoles avec la majorité des tombes en fausse tombe, orientées chrétiennement et où les nomades, avec un inventaire spécifique en nombre réduit par rapport à la majorité des tombes de la nécropole, sont enterrés.

Dans le stade actuel de recherche, on peut constater pour l'espace du Banat des Xe - XIe siècles l'existence de quelques populations (les Roumains, les Slaves, les Pécénèges) unies dans la défense commune contre les incursions hongroises, fait reflété aussi par les particularités signalées.

Une approche en détail des nécropoles des Xe - XIe siècles avec l'analyse de ces particularités va permettre une plus correcte connaissance de la réalité du Banat des Xe - XIe siècles, intégrée à l'aire européenne plus large.

Pl. I. Harta necropolelor din sec. X – XI din Banat: 1. Arad; 2. Banatsko Arandjelovo; 3. Banatski Despotovac; 4. Banatska Palanka; 5. Cenad; 6. Čoka; 7. Crna Bara; 8. Deszk; 9. Deta; 10. Dudeștii Vechi; 11. Felnac; 12. Gherman; 13. Hodoni; 14. Jazovo; 15. Kikinda; 16. Kiszombor; 17. Klárafalva; 18. Kübekháza; 19. Lokve; 20. Majdan; 21. Mehadia; 22. Novi Bečej; 23. Novi Kneževac; 24. Novo Miloševo; 25. Orešac; 26. Orșova; 27. Pančevo; 28. Periam; 29. Ostojićevo; 30. Rabe; 31. Săcălaz; 32. Sânpetru german; 33. Szeged; 34. Szöreg; 35. Teremia Mare; 36. Taraș; 37. Tiszásziget; 38. Tomnatec; 39. Vatin; 40. Vrșac; 41. Vojlovica; 42. Zrenjanin; 43. Bočar.

Pl. II. Dudeștii Vechi – Pusta Bucova, inventarul tumurilor: II/1-5, III/6-12, IV/13-14.

STUDIUL ANTROPOLOGIC AL SCHELETELOR PROVENITE DIN NECROPOLA MEDIEVALĂ TIMPURIE DE LA SIMERIA VECHE (JUD. HUNEDOARA)

Marius Muntean

Materialul studiat este reprezentat de 21 de schelete provenite dintr-o necropolă medievală timpurie descoperită la Simeria Veche.

Mormintele au fost săpate de arheologul I. Andrițoiu. Domnia sa le-a datat în sec. X și le-a atribuit populației românești.

Datele metrice și indicii s-au determinat după metoda lui Martin. Capacitatea cranială s-a calculat după metoda Lee Pearson. Talia s-a calculat după tabelele: Bach, Breiting, Manouvrier și Rollet. Sexul s-a determinat pe baza morfologiei craniului și pelvisului. Vârsta s-a determinat după gradul de osificare al cartilajelor de creștere, erupția și abrazia dentară, gradul de obliterare al suturilor craniene.

Tipologia antropologică a fost stabilită pe baza unor sinteze efectuate de C. Maximilian (1962) și Kiszely (1976). Atribuirea etnică s-a făcut prin compararea datelor obținute cu date din literatura de specialitate.

M1 - Din acest moment provine un schelet bine conservat care a aparținut unui bărbat matur (Pl. I).

Craniul este doliocran, foarte lung și cu lățime mijlocie. Indicele de lungime - înălțime auriculară este hipsicran, iar cel de lățime-înălțime auriculară este acrocra. Din normă verticală craniul are formă romboidală. Regiunea frontală se caracterizează printr-un relief supraorbital, puțin marcat. Lățimea minimă a frunții este îngustă, iar lățimea maximă este foarte îngustă. Indicele frontal sagital este ortometop, iar indicele parietofrontal este stenometop. Polul cranian posterior se caracterizează printr-un occipital bombat în jumătatea superioară, cu un os vормian și numeroase oase suturale pe sutura lambdoidă.

Protuberanța occipitală externă și liniile nuchale sunt puternic dezvoltate. Proceele mastoide sunt lamelare și au o mărime medie. În normă posterioară craniul are formă de casă. Circumferința orizontală a craniului este foarte mare, iar capacitatea craniană indică aristenecefalia.

Înălțimea superioară a feței este mijlocie, iar înălțimea totală a feței este situată la limita dintre fețele joase și mijlocii. Lățimea feței este îngustă, indicele facial total este mezoprosop, iar indicele facial superior este mezen. Fosele canine sunt puțin adânci. Înălțimea nasului este scundă spre mijlocie, iar lățimea sa este îngustă. Indicele nazal este leptorin. Apertura piriformă este de tip antropin. Orbitalele au o formă rectangulară și sunt scunde. Arcadele dentare au o formă eliptică. Primii molari superiori sunt în stadiul de resturi radiculare, primii molari inferiori au fost extrași, iar molarii II inferiori prezintă carii distale. Abrazia dentară este corespunzătoare vârstei de 30 de ani.

M2 - Din acest mormânt provine scheletul unui bărbat decedat la vârsta de 40-50 ani (Pl. II).

Craniul este parțial conservat și foarte friabil. Lipsa osului parietal stâng și a porțiunii posterioare a temporalului au făcut imposibilă o restaurare satisfăcătoare pentru măsurarea diametrului transversal. Edentațiile precum și pierderea postmortem a unor dinți a împiedicat măsurarea înălțimii totale a feței.

Craniul este lung. Lățimea sa aproximată pare să fie îngustă, cel mult mijlocie, iar indicele cranian este probabil doliocran sau mezocran la limita inferioară a indicelui. Înălțimea craniului este scundă, indicele de lungime-înălțime auriculară este hipsicran. Forma craniului în normă verticală este ovoidă. Regiunea frontală se caracterizează printr-un relief supraorbital, puternic dezvoltat. Lățimea minimă a frunții este mijlocie, iar lățimea sa maximă este îngustă. Indicele frontal sagital indică o frunte ortometopă. Conservarea parțială a occipitalului nu permite o bună descriere a polului cranian posterior. Occipitalul este curb, protuberanța occipitală externă are o formă mamelonară și este bine dezvoltată. Liniile nuchale au o dezvoltare medie. Procesele mastoidiene sunt mari. Din normă posterioară craniul are formă de casă.

Înălțimea superioară a feței este înaltă spre foarte înaltă. Lățimea feței este îngustă spre mijlocie. Indicele facial superior este lepten. Înălțimea nasului este scundă spre mijlocie, iar lățimea orificiului nazal este lată. Indicele nazal este camerin. Forma aperturii piriforme este de tip antropim. Orbitalele au o formă rectangulară, au o înălțime mijlocie și o lățime îngustă. Indicele orbital indică orbite hipsiconhe. Fosele canine sunt adânci, forma arcaadelor dentoalveolare nu se poate aprecia datorită edentațiilor. Au fost extrași următorii dinți 18, 25-28, 31, 41, 46. Se observă semne ale bolii parodontale. Dezgolirea rădăcinilor este totală la rădăcina distală a celui de-al doilea molar inferior din stânga și la rădăcina mezială a molarului de minte din stânga. Se constată migrări dentare cu treme la nivelul grupului frontal superior. Primul premolar superior din dreapta prezintă o carie. Abrazia este corespunzătoare vârstei de 45-50 de ani. Mandibula este deosebit de robustă și are gonionul eversat.

M3 - Din acest mormânt provine scheletul unei femei care a decedat în jurul vârstei de 30 de ani (Pl. III).

Craniul se caracterizează printr-o lungime mijlocie și o lățime mijlocie. Indicele cranian este mezocran. Înălțimea craniului este scundă. Indicele de înălțime auriculară lungime este hipsicran, iar indicele de înălțime auriculară lățime este metriocran. În normă verticală craniul are formă pentagonoidă. Regiunea frontală este caracterizată printr-un relief supraorbital aplatizat, lățimea minimă a frunții este îngustă, iar lățimea maximă a frunții este mijlocie. Indicele frontal sagital este ortometop. Indicele parietal este metrimetop spre stenometop. Occipitalul are o lățime mijlocie, este curbat și reliefurile musculare sunt slab dezvoltate. Procesele mastoide au o dezvoltare medie. La nivelul suturii lambdonide se găsesc numeroase oase suturale de mici dimensiuni. În normă posterioară craniul are formă de casă. Circumferința orizontală a craniului este mijlocie, iar capacitatea craniană indică artiscencefalia.

Fața are o înălțime superioară situată la limita dintre fețele joase și mijlocii, înălțimea sa totală este joasă, iar lățimea este situată la limita dintre fețele înguste și mijlocii. Indicele facial total este mezoprosop, indicele facial superior este eurien spre mezen. Nasul are înălțime foarte scundă și o lățime mijlocie. Indicele nazal este camerin, oasele nazale sunt drepte, apertura piriformă este de tip antropin. Orbitalele au o formă rectangulară, sunt înalte și au o lățime îngustă spre mijlocie. Indicele orbital indică orbite mezoconhe. Fosele canine sunt adânci. Arcadele dento-alveolare au o formă parabolică. Molarii de minte inferiori sunt absenți. Câțiva dinți au fost pierduți postmortem. Dinții restanți nu prezintă carii și au o abraziune corespunzătoare vârstei de 30-35 de ani. Sunt prezente urme ale bolii parodontale. Întreaga arcadă dentară superioară prezintă tartru situat vestibular, iar inferior grupul frontal prezintă tartru atât vestibular cât și lingual. Bolta palatină are un indice mezostafilin, este puțin adâncă și lipsită de torus. Mentonul are formă piramidală, gonioanele sunt în ortopozitie.

M4. Din acest mormânt provine un schelet de copil care a decedat în jurul vârstei de 10 ani și jumătate. Lungimea femurului este de 278 mm. Molarii II permanenți se găsesc în diferite stadii de erupție.

M5. Din mormântul 5 provine scheletul unui bărbat care a decedat la o vârstă de aproximativ 50 de ani. Scheletul este parțial conservat.

Din craniu se păstrează doar o porțiune din partea posterioară a calotei, osul temporal stâng și două fragmente din mandibulă. Din datele metrice prelevate rezultă că lățimea craniului este lată. Indicele parieto-occipital indică un occipital mijlociu cu linii nuchale proeminente și cu coc occipital. Procesul mastoidian din dreapta are o dezvoltare medie. Sutura craniană sunt osificate intracranian și parțial exocranian. Această situație indică o vârstă de aproximativ 50 de ani. Pe mandibulă se păstrează molarii II și III din stânga. Aceștia au o

abrazie corespunzătoare vârstei de 50 de ani. La nivelul suturii lamboide se găsesc oase suturale.

M6. Din acest mormânt provine scheletul unui copil decedat în jurul vârstei de 9 ani. Lungimea femurului este de 260 mm.

M7. Din acest mormânt provine scheletul unui copil decedat la vârsta de 11-12 ani. Lungimea femurului este de 285 mm. Molarii II permanenți sunt erupți.

M8. Din acest mormânt provine scheletul unei femei care a decedat la vârsta de 30-35 de ani (Pl. IV).

Craniul are o lungime mijlocie și un diametru transversal lat. Indicele cranian este hiperbrahican. Înălțimea craniului este scundă, indicele de lungime-înălțime auriculară este hipsican, iar indicele de lățime-înălțime auriculară este metriocran. În normă verticală are o formă pentagonoidă. Regiunea frontal prezintă un relief supraorbital aplatizat cu o ușoară proeminență a regiunii glabulare. Lățimea minimă a frunții este situată la limita dintre frunțile late și foarte late. Lățimea maximă a frunții este lată. Indicele frontal sagital este ortometop, iar indicele parieto-frontal este metriometop. Polul cranian posterior este caracterizat printr-un occipital larg, curb, cu reliefuri musculare mediu dezvoltate. Procesele mastoidiene au bază largă, dar sunt puțin înalte. Din normă posterioară craniul are aspect de crasă-bombă. Circumferința craniană orizontală este mare, iar capacitatea craniană este ariestencefală.

Înălțimea superioară a feței este foarte înaltă, iar înălțimea totală a feței este înaltă. Lățimea feței este foarte lată. Măsurătoarea este nesigură în sensul că lățimea poate fi mai mare cu 2 până la 3 mm. Indicele facial total este mezoprosop, iar indicele facial superior este mezen. Înălțimea nasului este foarte înaltă, iar lățimea sa este situată la limita dintre îngust și mijlociu. Indicele nazal este leptorin. Apertura piriformă este de tip antropin. Orbitalele au formă rectangulară cu colțurile rotunjite. Atât înălțimea cât și lățimea orbitei sunt mijlocii. Indicele orbital indică orbite mezoconhe. Fosele canine sunt adânci. Forma arcadelor dento-alveolare nu poate fi precizată. Au fost extrași următorii dinți: 18, 17, 16, 14 și 36. Câțiva dinți au fost pierduți post-mortem. La nivelul grupului dentar frontal inferior se găsește tartru situat vestibular și lingual. Se observă semne ale bolii parodontale, rebordul alveolar fiind retras cu 2-3 mm. Abrazia dentară corespunde vârstei de 30-35 de ani. Această vârstă concordă cu gradul de obliterare al suturilor craniene. Tuberculii mentali sunt foarte dezvoltați, gonioanele sunt în ortopozitie.

M9. Din acest mormânt provine scheletul unui bărbat decedat în jurul vârstei de 50 de ani.

Craniul este rău conservat. S-a putut reconstitui doar calota craniană care este mult deformată post-mortem, fiind torsionată. Pare a fi un craniu lung, cu o

lățime mijlocie. Arcadele supraorbitale sunt proeminente, bine dezvoltate. Procesele mastoidiene sunt mari. Sutura lambdoidă prezintă oase suturale de mici dimensiuni. Mandibula are un corp robust, iar ramurile au o dezvoltare moderată. Mentonul este proeminent, are aspect de piramidă joasă, cu tuberculi mentali bine dezvoltați. Au fost extrași următorii dinți: 38, 37, 45, 46. Premolarii din partea stângă și molarul de minte din partea dreaptă sunt în stadiul de resturi radiculare. Abrazia dentară este neuniformă, la nivelul 41 se în tinde până în regiunea subecuatorială. La nivelul corpului mandibulei, în zona cuprinsă între primul premolar și al doilea molar din partea dreaptă se observă o cavitate ovoidală care a erodat tăblia osoasă vestibulară, iar peretele lingual este redus la nivelul unei lame subțiri, pe alocuri transparentă. Canalul mandibular este fenestrat, iar gaura mentonieră se găsește pe marginea cavității. Această cavitate pare a fi consecința unui chist rezidual cu pornire de la 46. Dimensiunile cavității chistice sunt de 26/18 mm (Planșa a XII-a).

M10. Din acest mormânt provine un schelet rău conservat care a aparținut unui bărbat adult.

Din craniu se păstrează în stare fragmentară parietalul temporalul din partea stângă și occipitalul care este bombat (arc l-o/l-o=82,8). Procesele mastoidiene au o dezvoltare medie. La nivelul suturii lambdoide se observă o osificare endocraniană. Aceasta ne face să credem că decesul s-a produs în al treilea deceniu de viață.

M11. Din acest mormânt provine scheletul unui bărbat decedat în jurul vârstei de 35-40 de ani.

Din craniu este păstrat osul frontal, jumătatea superioară a osului parietal stâng și o porțiune din osul occipital. Craniul are o lungime de cel puțin 190 mm. Frontal prezintă un relief supraorbital bine dezvoltat. Lățimea minimă a frunții este mijlocie, iar lățimea sa maximă este îngustă. Endocranian suturile sunt osificate.

Arcada alveolodentară mandibulară are formă eliptică, molarul de minte inferior stâng este absent. Dinții prezintă o abrazia corespunzătoare vârstei de 40 de ani. Se observă semne ale bolii parodontale, retractorul rebordului alveolar este de 3 până la 4 mm. Mentorul este piramidal. Gonioanele sunt în ortopozitie.

M12. Din acest mormânt provine scheletul foarte bine conservat al unui bărbat decedat în jurul vârstei de 40 de ani (pl. V).

Craniul este foarte lung și îngust. Indicele cranian este hiperdolicocran. Înălțimea craniului este scundă. Indicele de lungime-înălțime auriculară este hipsicran, iar indicele de lățime-înălțime auriculară este acrocran. În norma verticală craniul are forma ovoidă. Regiunea frontală se caracterizează printr-o zonă glabulară proeminentă, lățimea minimă a frunții este mijlocie, iar lățimea sa maximă este îngustă. Indicele frontal sagital este ortometop, iar indicele

parieto-frontal este eurimetop. Polul cranian posterior este caracterizat printr-un occipital curb și foarte lung, cu o protuberanță occipitală externă mamelonată și cu linii nuchale proeminente. Procesele mastoidiene sunt mari. Din normă posterioară craniul are aspect de casă înaltă. Circumferința craniană orizontală este mare, iar capacitatea craniană este aristencefală.

Masivul facial are următoarele caracteristici: înălțimea superioară a feței este foarte înaltă, înălțimea totală este mijlocie, iar lățimea este îngustă. Indicele facial total este leptoprosop, iar indicele facial superior este lepten. Înălțimea nasului este mijlocie, iar lățimea sa este situată la limita dintre mijlociu și lat. Indicele nazal este mezin spre camerin. Forma aperturii piriforme este de tip antropin. Orbitalele au o formă rectangulară, înălțimea lor este mijlocie spre înaltă, iar lățimea este mijlocie. Indicele orbital indică orbite hipsiconhe. Fosele canine sunt adânci. Arcadele dento-alveolare sunt afectate de boala parodontală. La nivelul 15 se găsește o carie mezială. Au fost extrași următorii dinți: 26, 27, 28, 38, 47, 48. Bolta palatină nu prezintă torus. Abrazia dentară corespunde unei vârste de aproximativ 40 de ani. Gonioanele sunt ușor eversate.

Menționăm că vertebra a 5-a lombară prezintă rahischizis (Pl. XIII).

M13. Din acest mormânt provine scheletul rău conservat al unei femei decedate la o vârstă matură.

De la nivelul craniului este păstrată doar ramura dreaptă și un segment din corpul mandibulei. Mandibula este de mici dimensiuni. Mentonul are o formă piramidală. Gonionul este în ortopozitie.

M14. Din acest mormânt provine scheletul rău conservat al unui bărbat decedat la vârsta de 30-35 de ani.

Craniul este mult deformat post-mortem. El este scurt și lat. Prezintă sutură metopică. Obliterarea suturilor craniene pledează pentru vârstă de 30-35 de ani.

Dinții păstrați nu prezintă carii. Rezorbția rebordului alveolar este de 2-3 mm. Pe arcada dentară maxilară se găsește tartru dispus vestibular. Abrazia dinților pledează pentru o vârstă de 30-32 de ani. Mandibula este robustă, fapt ce pledează pentru atribuirea sexului masculin.

M15. Din acest mormânt provine un schelet destul de bine conservat care a aparținut unui bărbat decedat în jurul vârstei de 40 de ani (Pl. VI.).

Craniul are o lungime mijlocie și un diametru transversal lat. Indicele cranian este hiperbrahican. Înălțimea craniului este mijlocie. Indicele de lungime-înălțime auriculară este hipsicran, iar indicele de lățime-înălțime auriculară este metriocran. Din normă superioară craniul are forma romboido-sfenoidă. Frontalul prezintă un relief supraorbital accentuat, lățimea minimă a frunții este foarte lată, iar lățimea sa maximă este mijlocie. Indicele frontal

sagital indică o frunte dreaptă, ortometopă. Indicele parietofrontal este eurimetop. Occipitalul este puțin bombat, cu reliefuri musculare proeminente. Sutura lambdoidă prezintă mici oase suturale. Procesele mastoidiene au o dezvoltare medie. Indicele parieto-occipital indică un occipital mijlociu la limita inferioară. Circumferința orizontală a craniului este mare. Capacitatea craniană indică aristencefalia. Din normă posterioară craniul are formă de bombă.

Fața are o înălțime totală joasă și o înălțime superioară foarte joasă. Nasul este scund, are o înălțime mijlocie, iar indicele nazal este camerin. Apertura piriformă este de tip antropin. Fosele canine sunt adânci. Orbitalele au o formă rectangulară, sunt scunde și înguste. Indicele orbital indică orbite hipsiconhe. Forma arcadelor dento-alveolare nu se mai poate preciza datorită edentațiilor și a dinților pierduți post-mortem. Sub formă de resturi radiculare s-au mai păstrat următorii dinți: 26, 48, 42. La nivelul 33 se observă o erodare a osului corespunzătoare unei osteoperiostite odontogene. Mandibula prezintă procese alveolare atrofiate, mentonul este rotunjit, iar gonioanele sunt ușor eversate.

M16. Din acest mormânt provine scheletul unei femei care a decedat la vârsta de 25 de ani (Pl. VII).

Craniul s-a păstrat în întregime, dar oasele parietale și occipitalul sunt mult deformate post-mortem. Din această cauză s-a renunțat la măsurarea parametrilor care interesează aceste oase. Craniul pare să fie mezocran ($g-op=180?$; $eu-eu=140?$; indice cranian= $78,8?$). Măsurătorilor sunt nesigure. Frontalul prezintă sutură metropică și un relief supraorbital puțin marcat. Lățimea minimă a frunții este mijlocie, iar lățimea maximă este lată. Indicele frontal sagital este ortometop.

Înălțimea superioară a feței este mijlocie, iar înălțimea totală a feței este joasă spre mijlocie. Înălțimea nasului este scundă, iar lățimea foarte îngustă. Indicele orbital indică orbite hipsiconhe. Fosele canine sunt puțin adânci. La nivelul maxilei se observă o boltă palatină puțin adâncă, cu torus palatin. Dinții prezintă anomalii de formă, număr și poziție (Pl. VII B). Mulți dintre ei sunt pierduți post-mortem. Între incisivii centrali superiori se găsește o diastemă de 5 mm. Diametrul incisivului central drept este de 7,1 mm. Acest diametru permite diagnosticul de microdonție. Diametrele premolarilor conservați nu depășesc 5 mm. Incisivii laterali și caninii superiori sunt pierduți post-mortem, dar, bilateral, lângă incisivul central se observă o alveolă mai lată și mai adâncă urmată de o alveolă cu dimensiuni mai mici. Această situație permite două interpretări; fie că este o anodonție de incisivi laterali și caninii permanenți au erupt între incisivii centrali permanenți și caninii temporali, sau mai puțin probabil, este o transpoziție între incisivii laterali și caninii permanenți. Pe fiecare hemiarcadă se găsește câte un molar de mici dimensiuni, cu o morfologie asemănătoare molarilor II sau III. Acești molari sunt mezorotați.

Mandibula este gracilă, are un menton proeminent și gonioane în ortopozitie. Pe fiecare hemiarcadă mandibulară este prezent câte un molar de mici

dimensiuni. Anterior de fiecare molar se observă câte o alveolă în curs de vindecare (după pierderea unui dinte?). Alveola incisivului central din partea stângă este absentă. Premolarul II din stânga are un diametru de 6,2 mm.

M17. Din acest mormânt provine scheletul unei femei decedate la vârsta de 25 de ani (pl. VIII).

Craniul are o lungime și un diametru transversal lat. Indicele cranian este hiperbrahican. Înălțimea craniului este scundă. Indicele de lungime-înălțime auriculară este hipsicran, iar indicele de lățime-înălțime auriculară este metriocran. În normă verticală craniul are formă rombică. Regiunea frontală se caracterizează printr-un relief supraorbital puțin marcat. Lățimea minimă a frunții este situată între foarte îngust și îngust, iar lățimea maximă a frunții este mijlocie. Indicele frontal sagital este ortometop, iar indicele parieto-frontal este metriometop. Polul cranian posterior se caracterizează printr-un occipital puțin curbat cu amprente musculare puțin marcate. Procesele mastoidiene sunt mici. Circumferința craniană orizontală este mare, iar capacitatea craniană este aristencefală. Din normă posterioară craniul are formă de bombă.

Înălțimea superioară precum și înălțimea totală sunt situate între valorile de mijlociu și înalt. Lățimea feței este mijlocie. Indicele facial total este leptoprosop, iar indicele facial superior este mezen. Înălțimea nasului este situată la limita dintre foarte scund și scund, iar lățimea sa este situată la limita dintre foarte îngust și îngust. Indicele nazal este leptorin. Apertura piriformă are o formă de tip antropin. Orbitalele au o formă rectangulară, o înălțime mijlocie și o lățime îngustă. Indicele orbital indică orbite hipsiconhe. Fosele canine sunt adânci. Arcadele dento-alveolare au formă eliptică. Bolta palatină este leptostafilină, lipsită de torus. Primii molari inferiori au fost extrași, iar primii molari superiori au suprafața ocluzală hipoplazică. Mentonul are o formă piramidală și este ușor proeminent. Gonioanele sunt puțin eversate. Abrazia dentară corespunde vârstei de 25 de ani.

M18. Din acest mormânt provine un schelet bine conservat care a aparținut unei femei adulte (Pl. IX).

Craniul are o lungime mijlocie și un diametru transversal îngust. Indicele cranian este mezocran spre brahican. Indicele de lungime-înălțime este hipsicran pe po-b și ortocran spre hipsicran pe ba-b. Indicele de lățime-înălțime auriculară este acrocran. În normă verticală craniul are o formă de romb. Frontalul are un relief supraorbital slab dezvoltat. Lățimea minimă a frunții este mijlocie spre lată, iar lățimea maximă a frunții este îngustă. Înclinația frunții este dreaptă, ortometopă. Indicele parieto-frontal este eurimetop. Occipitalul este bombat în jumătatea superioară și este prevăzut cu reliefuri musculare proeminente. Procesele mastoidiene sunt mici și lamelare. Indicele parieto-occipital indică un occipital larg. Circumferința orizontală a craniului este foarte mică, iar capacitatea craniană indică aristencefalia. Din normă posterioară craniul are formă de casă.

Fața are o înălțime totală mijlocie. Înălțimea superioară a feței este mijlocie spre înaltă, lățimea feței este îngustă spre mijlocie. Indicele facial total este mezoprosop spre leptoprosop, iar indicele facial superior este mezen. Nasul este scund spre mijlociu, cu o lățime mijlocie. Indicele nazal este mezin. Apertura piriformă este de tip antropin. Fosele canine sunt puțin adânci. Orbitale sunt scunde spre mijlocii și foarte înguste. Indicele orbital indică orbite hipsiconhe. Arcadele dentare au o formă parabolică. Abrazia dentară corespunde vârstei de 22-25 de ani. Cel de-al doilea molar inferior stâng are o carie ocluzală, iar molarul de minte inferior din dreapta are o carie în fosea vestibulară. Mandibula are mentonul rotunjit și gonioanele în ortopozitie.

M19. Din acest mormânt provine scheletul rău conservat al unei femei care a decedat la vârsta de 30-40 de ani.

Craniul este reprezentat doar prin fragmente osoase nerestaurabile. Relieful glabelar este puțin marcat. Occipitalul este mai bine conservat. Este bombat în regiunea superioară: $l-o=95$, arc $l-o=127$, iar indicele de curbură este de 74,8. Procesele mastoidiene sunt mici. Sutura craniană este obliterate pe suprafața endocraniană.

M20. Din acest mormânt provine scheletul bine conservat al unei femei mature (Pl. X).

Craniul are o lungime mijlocie și un diametru transversal îngust. Indicele cranian indică mezocrania. Înălțimea craniului este scundă, indicele de lungime-înălțime este hipsicran pe po-b și ortocan pe ba-b. Indicele de lățime-înălțime auriculară este acrocran. În normă verticală craniul are o formă rombică. Frontalul are un relief supraorbital slab marcat. Lățimea minimă a frunții este îngustă, lățimea maximă a frunții este tot îngustă. Înclinația frunții este ortometopă. Indicele parieto-frontal este stenometop spre metrimetop. Occipitalul are o lățime mijlocie și este bombat în jumătatea superioară. Reliefurile sale musculare sunt puțin marcate. Procesele mastoidiene sunt bine dezvoltate și au o formă conică. Circumferința orizontală a craniului este foarte mică, iar capacitatea craniană indică aristencefalia. Din normă posterioară craniul are formă de casă.

Fața are o înălțime totală mijlocie. Înălțimea superioară a feței este înaltă la limita inferioară. Lățimea feței este mijlocie. Indicele facial total este leptoprosop, iar indicele facial superior este mezen. Nasul este foarte scund spre scund și are o lățime mijlocie. Indicele nazal este camerin. Fosele canine sunt foarte adânci. Orbitale au o formă rectangulară, sunt scunde și înguste. Indicele orbital indică orbite mezoconhe. Arcadele dentare au o formă parabolică. Abrazia dentară corespunde unei vârste de 35-40 de ani. Primul molar superior stâng prezintă o carie distală, iar al doilea molar superior stâng este în stadiul de rest radicular. Al doilea molar superior drept este extras. La nivelul apexurilor rădăcinilor vestibulare ale primilor doi molari superiori din stânga se observă o distrucție

osoasă consecutivă unor osteoperiostite odontogene. Pe bolta palatină se observă un torus puțin reliefat întins de la gaura incisivă până în treimea posterioară a bolții. Mandibula este robustă cu gonioanele în ortopozitie.

M21. Din acest mormânt provine scheletul unui bărbat care a decedat la vârsta de 40-45 de ani (Pl. XI).

Craniul este lung spre foarte lung. El măsoară 190 mm, dar regiunea glabelară este distrusă și în realitate putea să aibă o lungime de aproximativ 195 mm. Lățimea craniului este îngustă, iar înălțimea sa este mijlocie. Indicele cranian este doliocran. Indicele de lungime-înălțime auriculară este hipsicran, iar indicele de lățime-înălțime auriculară este acrocran. În normă verticală craniul are formă brisoidă. Regiunea frontală, parțial distrusă, permite identificarea unui relief supraorbital foarte dezvoltat. Polul cranian posterior se caracterizează printr-un occipital cu o lățime largă spre mijlocie, cu bombarea jumătății sale superioare. Ampretele musculare sunt bine marcate. Procesele mastoidiene sunt mari. Circumferința orizontală a craniului este mijlocie, iar capacitatea craniană este aristencefală. Din normă posterioară craniul are formă de casă.

Înălțimea superioară a feței, înălțimea totală a feței, precum și lățimea feței sunt mijlocii. Indicele facial total este mezoprosop, iar indicele facial superior este mezen. Înălțimea nasului este scundă, iar lățimea sa este mijlocie. Indicele nazal este mezin. Apertura piriformă este de tip infantil. Înălțimea orbitelor este mijlocie, lățimea lor este îngustă. Indicele orbital indică orbite hipsiconhe. Fosele canine sunt adânci. Arcadele dento-alveolare au o formă eliptică. Dinții au o abrazi accentuată, corespunzătoare vârstei de 40-45 de ani și au fost afectați de boala parodontală. Au fost extrași următorii dinți: 16, 27, 28, 36, 45 și 47. Al doilea molar superior drept are o carie complicată. Mandibula este robustă, cu gonioanele în ortopozitie.

Tabelul 1.

Repartiția scheletelor pe grupe de vârstă și sex

Vârsta biologică	Vârsta cronologică	Nr. decese	Nr. mormânt	B	F	Sex nedeterminat	%
Infans I	0-7	-	-	-	-	-	0%
Infans II	8-14	3	4, 6, 7	-	-	3	14,28%
Juvenis	15-20	-	-	-	-	-	0%
Adultus	21-30	3	16, 17, 18	-	3	-	14,20%
Maturus I	31-40	9	1, 3, 8, 10, 11, 13, 14, 19, 20	4	5	-	42,85%
Maturus II	41-50	4	2, 12, 15, 21	4	-	-	19,04%
Senilis	51-	2	5, 9	2	-	-	9,52%

Din datele prezentate rezultă că doar 2 bărbați (9,52%) au atins sau au depășit vârsta de 50 de ani.

Mortalitatea femeilor s-a produs în intervalul de 20-40 de ani. Această situație este observată în aproape toate cimitirile medievale. Ea se explică prin mortalitatea datorită complicațiilor legate de nașteri. Absența mortalității infantile este surprinzătoare. Probabil că situația se va schimba după săparea integrală a necropolei.

Considerații asupra taliei

Talia s-a determinat pe baza tabelelor lui Breitigen, Bach, Manouvrier și Rollet.

Dimensiunile oaselor lungi și talia bărbaților sunt prezentate în tabelul 2 (după Breitinger).

Dimensiunile oaselor lungi și talia femeilor sunt prezentate în tabelul 3 (după Bach).

Conform datelor de mai sus, talia bărbaților are o medie de 169,47 cm, cu variații între 162,67 cm și 173,76 cm, iar talia femeilor are o medie de 158,99 cm cu variații între 155,07 cm și 162,87 cm.

În timpul calculării taliei a surprins diferența mare de înălțime rezultată dintre calcularea taliei după lungimea femurelor și după lungimea tibiilor.

Tabelul 2.

Dimensiunile oaselor lungi și talia bărbaților (după Breitinger)

Nr. mormânt	Humerus		Radius		Ulnă		Femur		Tibie		Fibulă		Talie (Breitinger)
	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	
M1	302	300	-	225	240	240	410	410	335	335	326	325	162,67
M2	-	314	240	240	256	-	446	448	342	342	347	-	166,85
M5	329	325	245	245	267	267	440	440	355	355	-	349	167,39
M9	347	343	253	261	-	-	470	484	376	383	-	363	173,41
M10	-	-	257	254	284	279	462	468	-	368	-	-	170,84
M11	335	337	260	264	280	280	-	-	-	-	-	-	173,76
M12	340	337	257	255	280	277	472	472	390	388	-	-	172,78
M14	328	-	-	-	-	-	-	-	360	360	362	-	168,60
M15	327	325	-	241	-	264	467	462	370	370	-	-	169,51
M21	325	327	245	-	-	-	432	445	368	372	-	369	168,96

Tabelul 3.**Dimensiunile oaselor lungi și talia femeilor (după Bach)**

Nr. mormânt	Humerus		Radius		Ulnă		Femur		Tibie		Fibulă		Talie (Bach)
	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	
M3	373	310	230	228	252	-	422	422	336	338	-	-	160,52
M8	290	-	220	-	-	238	42	398	-	-	-	-	159,48
M13	276	-	204	207	-	-	375	-	-	315	-	-	155,07
M16	-	293	217	215	234	-	410	409	340	344	-	334	158,78
M17	287	286	212	-	228	-	384	385	310	311	-	313	156,05
M18	296	-	220	218	238	237	410	412	-	325	-	-	158,33
M19	311	-	-	233	254	-	-	426	-	-	-	-	162,87
M20	295	-	227	-	249	-	413	413	-	-	336	-	160,82

Tabelul 4.**Talia calculată pe baza lungimii femurelor și a tibiilor la seria feminină (după Bach)**

Nr. mormânt	Talia după lungimea femurului	Talia după lungimea tibiei	Diferența
M13	162,12	154,64	-7,48
M13	156,00	150,82	-5,18
M16	160,47	155,60	-4,87
M17	157,18	150,09	-7,09
M18	160,62	152,68	-7,94

Diferența este foarte mare la femei (-6,51 cm), dar este prezentă în multe cazuri și la bărbați (tabel Breitinger).

Talia calculată pe baza femurelor și tibiilor la seria masculină (Breitinger) este prezentă în tabelul 5.

Conform tabelelor lui Bach și Breitinger rezultă că populația secolului al X-lea de la Simeria Veche are gambe relativ scurte.

Kiszely (1976) consideră că populațiile cu gambe scurte conțin o componentă mongoloidă.

**Talia calculată pe baza lungimii femurelor și a tibiilor la seria masculină
(după Breitinger)**

Nr. mormânt	Talia după lungimea femurului	Talia după lungimea tibiei	Diferența
M1	161,70	162,20	-0,50
M2	167,82	163,60	-4,22
M5	166,64	166,20	-0,42
M9	172,82	171,00	-1,72
M10	170,82	168,80	-2,02
M12	172,00	173,00	+1,00
M15	171,73	169,00	-2,53
M21	167,50	169,20	+1,30

Nu putem fi de acord cu această explicație, deoarece extremitățile membrilor, în special ale celor inferioare, au o rată mare de creștere în perioada pubertății. În cazul unei maturări sexuale precoce, creșterea este oprită. Prin urmare gamba mai scurte exprimă o maturare sexuală precoce, fenomen ce se petrece la populații diferite.

În cazul de față diferența de talie indică faptul că populația determinată este diferită de populația nordică, pe care s-au determinat aceste tabele, în consecință am calculat talia și după tabelele lui Rollet și Monouvrier.

Cele mai mici diferențe le-am obținut calculând talia după tabelul lui Monouvrier. Întrucât aceste tabele sunt larg folosite, redăm talia calculată după tabelele lui Monouvrier.

Tabelul 6.

Nr. mormânt	H	R	U	F	T	F	Media
M1	156,62	160,50	159,37	159,00	159,00	-	158,89
M2	162,80	165,70	165,15	166,75	161,26	163,04	164,11
M5	166,30	167,34	168,87	165,40	164,04	163,44	165,86
M9	171,95	172,34	-	171,88	168,90	166,60	170,37
M10	-	176,05	171,83	169,42	166,60	-	171,22
M11	168,60	175,83	175,40	-	-	-	173,27
M12	169,27	172,06	175,00	171,24	171,60	-	171,83
M14	166,60	-	-	-	165,0	166,36	165,78

M15	166,00	166,12	168,00	169,35	167,10	-	167,31
M21	166,00	167,32	-	166,42	167,10	168,15	166,99
M3	159,18	159,92	163,66	156,80	156,20	-	159,17
M8	152,30	157,50	157,85	1551,90	-	-	155,13
M13	147,00	150,10	-	144,60	149,82	-	147,85
M16	154,56	156,20	156,50	154,51	157,16	158,44	156,23
M17	151,85	154,60	154,30	147,54	149,07	150,34	151,28
M18	155,23	157,12	159,07	154,85	153,10	-	155,85
M19	159,07	156,20	165,0	157,60	-	-	159,46
M20	155,08	159,92	162,10	155,13	-	156,80	157,81

Taliile calculate după tabelul lui Monouvrier indică o medie de 167,56 cm, pentru bărbați și de 155,35 cm pentru femei. Aceste talii corespund unor talii mijlocii.

Tabelul 7.

Repartiția taliei pe grupe (în funcție de sex)

Talia	Bărbați	Nr.	Nr. mormânt	Femei	Nr.	Nr. mormânt
Foarte mică	X-159,9	1	M1	X-148,9	1	M13
Mică	160-163,9	-	-	149-152,9	1	M17
Mijlocie	164-169,9	5	M2, M5, M14, M15, M21	153-158,9	4	M8, M13, M18, M20
Mare	170-179,9	4	M9, M10, M11, M12	159-167,9	2	M3, M19
Foarte mare	180-X	-	-	168-X	-	-

Din tabelul de mai sus rezultă că jumătate din subiecți se încadrează în grupa taliilor mijlocii și nici un subiect nu se încadrează în grupa taliilor foarte mari.

Diagnoză tipologică

Unul dintre cei mai importanți parametri de orientare în diagnoza tipologiei antropologice îl reprezintă indicele cranian.

Repartiția craniilor după indicele cranian

		Bărbați	Nr. mormânt	Femei	Nr. mormânt
Ultradolicocrani	X-64,9	-	-	-	-
Hiperdolicocrani	65-69,9	1	M12	-	-
Dolicocran	70-74,9	2	M1, M21		
Mezocrani	75-79,9	-	-	3	M3, M18, M20
Brahicrani	80-84,9	-	-	-	-
Hiperbrahican	85-90	1	M15	2	M8, M17
Ultradolicrani	90-				

Analizând datele de mai sus rezultă că 3 cranii masculine sunt dolicocrane (M1, M12 și M22). Tot dolicocran este și craniul din M2, dar lățimea sa nu a putut fi măsurată cu precizie și indicele cranian este nesigur. Unul dintre craniile masculine este hiperbrahican (M15). Dintre craniile feminine determinate 3 sunt mezocrane (M3, M18 și M20) și două sunt hiperbrahicrone (M8 și M17).

Tipurile antropologice dolicocrane sunt tipul nordic și tipul mediteranian.

Lungimea medie a celor 4 cranii dolicocrane este de 194 mm. Cifra se încadrează în grupa craniilor foarte lungi.

Două dintre aceste cranii (M12 și M21) sunt înguste, iar craniul din M1 are o lățime mijlocie. Lățimea medie a acestor 3 cranii este de 139 mm. Valoarea corespunde limitei inferioare a craniilor cu lățime mijlocie. Din punctul de vedere al tipologiei, nordicii și mediteranienii au cranii înguste. Lățimea mijlocie este specifică tipului Crô-Magnonid.

Cele 5 cranii feminine determinate (M5, M8, M17, M18 și M20) au o lungime cuprinsă între 174 și 176 mm, cu o medie de 174,6 mm. Valoarea corespunde unor cranii mijlocii spre lungi. Lățimea acestor cranii prezintă variații mai mari. Trei cranii au o lățime mijlocie (M3, M18 și M20) și două sunt late (M8 și M17).

Indicele cranian indică 3 cranii mezocrane (M3, M18 și M20) și 2 cranii hiperbrahicrane (M8 și M12).

Mezocrania este specifică tipului Crô-Magnonid, iar hiperbrahicrania interesează tipurile alpin sau dinaric.

Indicele de înălțime auriculară-lungime, indică hipsicrania la toate craniile determinate. Mediteranienii și brahicranii sunt hipsicrani, iar nordicii și Crô-Magnonizii sunt ortocranii.

Indicele de înălțime auriculară-lățime indică acrocrania în 5 cazuri (M1, M12, M18, M20 și M21) și metriocrania în 4 cazuri (M3, M8, M15 și M17). Toate tipurile europene, cu excepția Crô-Magnonizilor, sunt metrio-acrocrane.

Relieful supraorbital este în general bine dezvoltat. Reliefurile supraorbitale puternic dezvoltate se găsesc la Crô-Magnonizi, și la variante apropiate de nordici sau atlanto-mediteranieni.

Lățimea minimă a frunților este foarte diferită, variază între îngust și foarte lat - media indică frunți mijlocii. Morfologia polului cranian posterior joacă un rol important în diagnoza tipologică. Aspectul polului cranian posterior este unitar, la toate scheletele studiate. Occipitalele sunt bombate (Media l-o/arc l-o este de 81,45). Bombarea este situată în jumătatea superioară. După Breitinger, bombarea jumătății superioare este specifică mediteranienilor, iar bombarea în jumătatea inferioară este specifică nordicilor. Occipitalele prezintă creste musculare bine pronunțate. Aceasta indică o componentă protoeuropeană.

Caracterele masivului facial

Înălțimea superioară a feței este mijlocie sau înaltă la craniile masculine. Excepția face M15 la care înălțimea superioară a feței este foarte joasă. La craniile feminine înălțimea este mijlocie. Excepție face M8 care are o înălțime foarte înaltă.

Înălțimea totală a feței este în general mijlocie. Doar la seria feminină se găsesc fețe joase (M3 și M16) și fețele înalte (M12 și M20).

Lățimea feței este îngustă în cazul craniilor masculine și mijlocie în cazul craniilor feminine. Excepție face M8 care are o față foarte lată.

Fețele înguste sunt specifice mediteranienilor și nordicilor, iar fețele foarte late sunt specifice Crô-Magnonizilor. Brahicranii au fețe mijlocii.

Indicele facial total indică leptoprosopia în 4 cazuri (2 craniile masculine și 2 craniile feminine). Mezoprosopia este întâlnită în 2 cazuri (un craniu masculin și unul feminin). Euriprosopia este întâlnită la 2 craniile feminine (M3 și M8).

Leptoprosopia este specifică mediteranienilor și nordicilor, iar mezo-euriprosopia este caracteristică tipului Crô-Magnon.

Înălțimea nasului este mijlocie în 6 cazuri, scundă în 3 cazuri. La craniile feminine se întâlnește o înălțime foarte scundă și una foarte înaltă.

Lățimea nasului este în general mijlocie. La craniile masculine se găsește un nas îngust și unul lat, iar pe un craniu feminin se găsește un nas foarte îngust.

Indicele nazal indică leptorinia (3 cazuri), mezorinia (3 cazuri) și camerinia (5 cazuri). Camerinia se întâlnește doar la tipul Crô-Magnon. Celelalte tipuri europene sunt lepto-mezocrine.

Orbitele sunt scunde sau mijlocii și au o formă rectangulară (la ambele sexe).

Acest tip de orbită se întâlnește la tipul Crô-Magnonid. Analizând datele de mai sus rezultă că atât datele metrice și indicii cranieni, cât și formele conduc spre tipurile mediteranoid sau nordic cu numeroase elemente Crô-Magnonide (protoeuropide).

Aproape de tipul nordic sunt doar 3 schelete masculine, celelalte pledează pentru tipul mediteranian. Maturarea gonadală timpurie pledează pentru tipul mediteranoid. Tipul nordic are cea mai târzie maturare gonadală.

Cele trei cranii brahicrane nu se pot încadra în tipurile brahicrane cunoscute. Ele par a fi o expresie a variabilității individuale.

Indivizi asemănători tipului mediteranoid, cu o talie mai înaltă se găsesc pe teritoriul Ungariei, la est de Tisa (Kiszely). Uneori ei sunt interpretați ca nordici. Pe teritoriul României ei sunt foarte numeroși și au fost încadrați de C. Maximilian în varianta Nord-Balcanică a tipului mediteranoid.

Scheletele determinate au aparținut unei populații europene. Ele reprezintă un metraj dintre tipul mediteranoid și protoeuropid (Cro-Magnonid). Acest tip este specific populației românești și are analogii foarte bune în cimitirele de la Cioreni, secolul al X-lea (Muntean, inedit), Geoagiu Sat, sec. al XI-XII-lea (Muntean, inedit) și Satchinez, sec. al XVIII-XIX-lea (jud. Timiș).

Populația studiată era afectată de boli dento-parodontale și prezintă numeroase extracții dentare. Pe mandibula din M9 se găsește un chist rezidual (Pl. XII.A)

Scheletul din M21 prezintă o necroză aseptică de cap femural (Pl. XII.B).

Concluzii

Scheletele determinate provin de la Simeria Veche și au aparținut unui cimitir feudal-timpuriu, datat în secolul X.

Din punct de vedere al tipologiei antropologice, subiecții studiați reprezintă un metisaj dintre tipurile mediteranoid și Crô-Magnonid (protoeuropid). Femeile conservă mai bine tipul Crô-Magnon, iar bărbații mai bine tipul mediteranoid.

Din punct de vedere antropologic această tipologie este specifică populației românești.

BIBLIOGRAFIE

- M. BARBU, M. Zdroba, *Șantierul arheologic Arad-Vladimirescu. Campania 1977*, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 101-112.
- A. Bejan, M. Moga, *Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 155-168.
- V. Beliș, *Tratat de medicină legală*, vol. II, București, 1995, Ed. Medicală.
- Borovszky Samu, *Temes Vármegye*, Budapest, 1912.

- D. Botezatu, GH. Ștefănescu, *Studiul antropologic al scheletelor din cimitirele feudale de la Coconi* (sec. XIV-XV), în *SCA*, (1969), VI, 2, p. 175-180.
- D. Botezatu, GH. Ștefănescu, *Contribuții la studiul antropologic al populației feudale timpurii din Moldova din sec. XII e.n.*, în *SCA*, 1970, VII, I, p. 13-18.
- D. Botezatu, GH. Ștefănescu, *Caracterizarea antropologică a scheletelor din cimitirul feudal de la Cernica* (sec. XVII-VIII e.n.), în *SCA*, 1970, VIII, 2, p. 81-192.
- P. Cantemir, D. Botezatu, *Caracterizarea antropologică a populației feudale de la Gherăști* (jud. Neamț), în *SCA*, 1995, Tomul 32, p. 3-7.
- P. Clavelin, L. Clavelin, *Ostéométrie antro-po-médico-légale*, Paris, 1946.
- Fl. Drașovean, *Așezarea vinciană Hodoni*, 1991. Micromonografie.
- Fl. Drașovean, D. Țicu, M. Muntean, *Hodoni, locuirile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996.
- A. Grigorescu, *Fiziologia endocrinologiei dezvoltării* (sub redacția: Teodorescu Exarcu), *Fiziologia și fiziopatologia sistemului endocrin*, București, Ed. Medicală, 1989.
- Th. Enăchescu, N. Harasim, *Contribuții la determinarea faciesului craniologic al populațiilor actuale de pe teritoriul R.P. României*, în *SCA*, 1965, II, 1, p. 79-95.
- P. Iambor, St. Matei, *Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăștur*, în *AMN*, 18 (1981), p. 120-150.
- I. Kiszely, Sirok, csontok, emberek, Gondolat-Budapest, 1976.
- R. Martin, K. Saller, *Lehrbuch der Anthropologie*, Fischer Verlag, 1957.
- C. Maximilian, *Studiul antropologic al populației de la Verbicioara* (sec. al XIII-XIV-lea), în *PA*, 1959, IV, p. 79-104.
- C. Maximilian, *Considerații antropologice asupra populației prefeudale de la Dinogetia* (sec. X-XII), în *PA*, 1959, IV, p. 105-128.
- C. Maximilian, *Notă asupra scheletelor descoperite la Sântion-Transilvania*, în *PA*, 1961, VI, p. 181-183.
- C. Maximilian, *Sărata-Monteoru. Studiu antropologic*, Ed. Academiei R. P. Române, 1962.
- St. Milcu, H. Dumitrescu, *Cercetări antropologice în Ținutul Pădărenilor satu Bătrâna*, Ed. Academiei R.P.R., 1961.
- St. Milcu, C. Maximilian, *Introducere în antropologie*, București, 1976.
- M. Muntean, *Studiu antropologic asupra scheletelor provenite din cimitirul de pe lângă Biserica din Geoagiu, jud. Hunedoara, sec. XI-XII*, articol predat la *AMN*, 1996.
- M. Muntean, *Determinarea antropologică a unor schelete provenite dintr-un cimitir descoperit în comuna Satchinez, jud. Timiș, datat în secolul XVIII-XIX*, în *AnB*, 1996.
- O. Necrasov, D. Botezatu, *Studiul antropologic al scheletelor feudal-timpurii de la Doina* (sec. XII-XIV), în *SCA*, 1964, I, 2, p. 137-156.
- O. Necrasov, D. Botezatu, C. Teodorescu, *Contribuții la studiul antropologic al populației feudale-timpurii din România. Seria de la Izvorul r. Giurgiu datat în sec. al VIII-lea e.n.*, în *SCA*, 1967, IV, 1, p. 3-24.
- I. Nemeskéri, Deák Márta, *A mohács cselei XIV-XV századi temető népességének embertarni elemzése*, în *AE*, vol. 83, nr. 1, p. 52-65.
- D. Nicolescu, I. Popovici, *Caracterizarea antropologică a unei familii din prima jumătate a sec. XI de la Dinogetia*, în *SCA*, 1971, VIII, 1, p. 13-20.
- I. Popovici, *Necropola feudală de la Străulești-București, sec. XV-XVI - date antropologice*, în *SCA*, 1964, I, 1, p. 47-52.
- I. Popovici, *Cimitirul feudal târziu de la Secu (Valea Bistriței Moldovenești). Analiza comparativă cu necropole contemporane din microregiunea Bicaz*, în *SCA*, 1964, I, 2, p. 177-188.
- I. Popovici, *Așezarea feudală de la Străulești-București, Cimitirul II-sec. XV-XVI*, București, în *SCA*, 1969, III, I, p. 17-26

- Popovici, *Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul din sec. XIV de la Cuhea-Maramureș*, în SCA, 1968, V, 1, p. 23-38.
- I. Popovici, *Necropola feudală de la Bragadiru-Zimnicea sec. XVI - observații antropologice*, în SCA, 1969, VI, 2, p. 169-173.
- I. Popovici, *Observații antropologice asupra osemintelor descoperite în curtea Bisericii din Giulești-Maramureș, sec. XVI-XIX*, în SCA, 1969, VI, 1, p. 37-44.
- I. Popovici, *Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul de la Strehaia, sec. XVII-XIX*, în SCA, 1970, VII, 1, p. 19-30.
- R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

ANTHROPOLOGICAL STUDY OF THE SKELETONS FROM THE EARLY MEDIEVAL NECROPOLIS FROM SIMERIA VECHE (HUNEDOARA COUNTY)

S u m m a r y

The Early medieval necropolis from Simeria Veche has been excavated and dated to 10th century by Dr. Ioan Andrițoiu.

A number of 21 skeletons had been anthropologically determined, out of which 10 belonged to males, 8 to females and 3 to children.

The females died between 20 and 40 years, while some males reached 50 years. The medium size of the males, according to Manouvrier's table, was 167,65 cm and that of the females 155,35 cm.

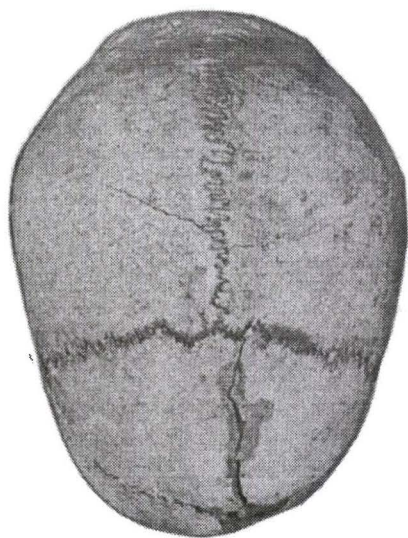
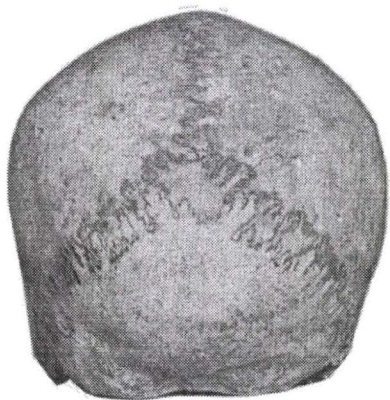
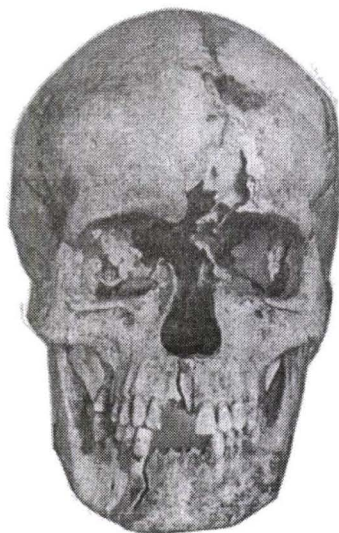
Typologically, the skeletons represent a crossbreed between the Cro-Magnon (proto-European) and Mediterranean types. Three men approach the northern, but, given the relatively shortness of the limbs, they have been assigned to the Mediterranean type, Northern Balkan variant. It is a known fact that sexual maturation stops the growing and during puberty especially the extremities grow. The Mediterranean type has the earliest sexual maturation while the Northern has the most prolonged one.

Ethnically, the skeletons had been assigned to the Romanian people, having close analogies in the 10th-19th centuries necropolises from southwestern Romania.

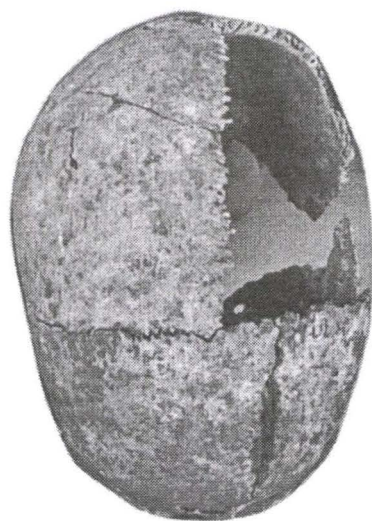
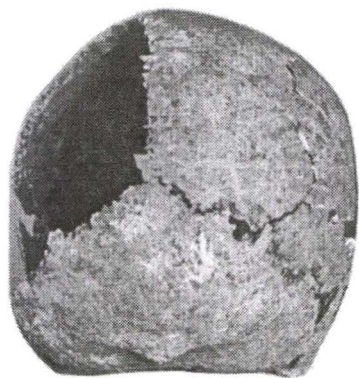
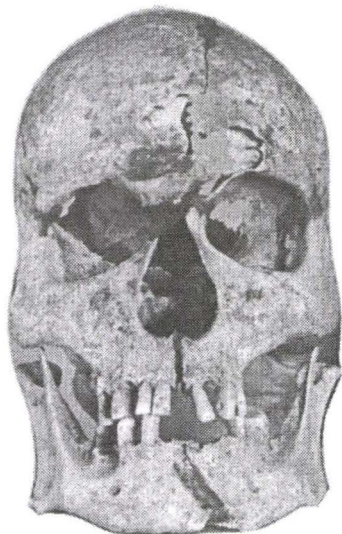
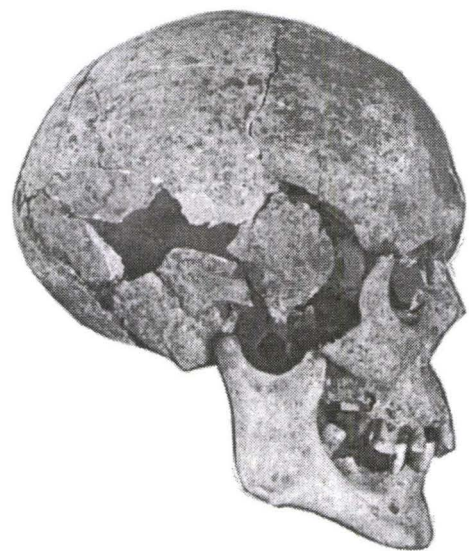
Tabel. Simeria-Veche. Date metrice și indici cranieni.

	Nr. crt.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
	Nr. mormântului	M1	M2	M3	M5	M8	M9	M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M20	M21	
	Sexul	m	m	f	m	f	m	m	m	f	m	m	f	f	f	f	m	
	Vârsta																	
Nr. crt.	Nr. Martin		0										0					
1	g - op	1	203	188	176	-	174	-	-	195	-	-	180	-	174	174	175	190
2	g - i	2	190	187	176	-	165	-	-	195	-	-	180	-	168	161	175	-
3	n - i	2a	178	182	172	-	163	-	-	191	-	-	169	-	165	-	173	-
4	g - l	3	186	186	166	-	170	-	-	182	-	-	178	-	175	170	170	-
5	n - l	3a	184	183	165	-	168	-	-	180	-	-	173	-	173	168	170	-
6	eu - eu	8	147	-	139	153	152	-	-	134	-	-	155	-	150	139	135	136
7	ba - b	17	144	-	123	-	-	-	-	-	-	-	138	-	-	130	130	137
8	n - ba	5	105	-	94	-	-	-	-	-	-	-	98	-	-	84	97	-
9	po - b	20	133	131	115	-	130	-	-	129	-	-	130	-	124	126	123	137
10	ft - ft	9	94	100	92	-	103	-	100	99	-	-	110	95	88	98	89	-
11	co - co	10	112	119	118	-	129	-	119	117	-	-	125	123	119	115	111	-
12	eu - eu	11	121	-	120	-	139	-	-	119	-	-	133	-	123	122	118	121
13	ast - ast	12	120	-	108	116	124	-	-	117	-	-	113	-	-	113	104	108
14	circumf. orizontală	23	554	-	502	-	524	-	-	537	-	-	-	-	518	492	493	527
15	arc n - o	25	450	-	354	-	377	-	-	371	-	-	395	-	375	374	362	-
16	arc n - i	25a	365	349	295	-	302	-	-	314	-	-	342	-	310	323	290	-
17	arc n - b	26	137	140	117	-	133	-	-	131	-	-	129	122	126	130	123	-
18	arc b - l	27	136	132	127	120	115	132	-	126	-	-	148	-	142	123	125	122
19	arc l - o	28	137	-	110	124	129	124	-	114	-	-	118	-	107	111	114	134
20	n - b	29	120	112	100	-	114	112	-	113	-	-	113	101	108	114	109	-
21	b - l	30	120	120	107	106	105	101	-	114	-	-	114	-	117	111	110	110
22	l - o	31	106	-	92	199	100	-	-	98	-	-	105	-	90	93	91	105
23	ba - o	7	33	-	39	-	-	-	-	39	-	-	35	-	-	37	33	34
24	Lăț. foramen magnum	16	30	-	29	-	-	-	-	29	-	-	32	-	-	29	29	27
25	zy - zy	45	126	128	123	-	140	-	-	127	-	-	-	-	124	122	124	133
26	ba - pr	40	100	-	90	-	-	-	-	-	-	-	96	-	-	85	101	104
27	n - pr	48	67	72	61	-	72	-	-	73	-	-	60	63	67	66	67	69
28	n - gn	47	112	-	101	-	115	-	-	119	-	-	-	103	113	109	115	115
29	fml - fml	43	96	106	96	-	109	-	-	108	-	-	-	-	96	105	96	-
30	zm - zm	46	93	101	91	-	87	-	-	98	-	-	-	95	89	95	94	108
31	ol - sta	62	-	-	46	-	-	-	-	-	-	-	52	39	53	-	56	58
32	emn - emn	63	-	-	38	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35	42	-	-
33	n - ns	55	48	49	44	-	57	-	-	51	-	-	47	47	46	49	46	48
34	Lățimea orific. nazal	54	22	28	24	-	23	-	-	26	-	-	24	24	19	24	25	24
35	mf - ek	51	-	37	39	-	40	-	-	41	-	-	36	33	35	35	37	38
36	Înălțimea orbitei	52	31	34	33	-	33	-	-	35	-	-	31	33	33	32	30	33
37	mf - mf	50	90	26	24	-	-	-	-	-	-	-	-	23	28	24	-	26
38	fmo - fmo	43(1)	72,4	97	91	-	102	-	-	97	-	-	-	-	90	96	91	-
39	eu - eu	lc	70,9	-	78,97	-	87,35	-	-	68,7	-	-	86,11	-	86,20	79,8	77,1	71,57
40	g - op	lv(1)	70,9	74,73	70,2	-	-	-	-	-	-	-	76,6	-	-	74,7	74,3	-
41	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
42	po - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
43	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
44	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
45	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
46	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
47	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
48	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
49	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
50	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
51	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
52	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
53	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
54	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
55	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
56	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
57	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
58	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
59	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
60	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
61	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
62	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
63	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
64	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
65	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
66	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
67	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
68	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
69	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
70	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
71	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
72	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
73	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
74	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
75	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
76	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
77	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
78	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
79	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
80	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
81	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
82	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
83	ba - b	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
84	eu - eu	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2	72,4	70,2	-
85	g - op	lv(2)	65,5	69,68	65,34	-	74,7	-	-	66,1	-	-	72,2	-	71,2</			

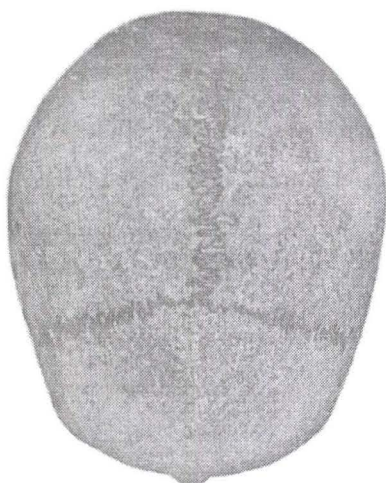
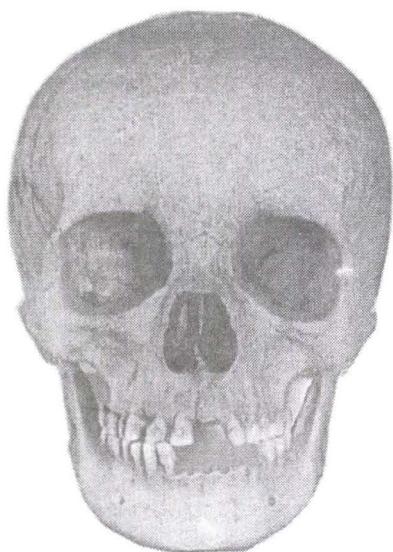
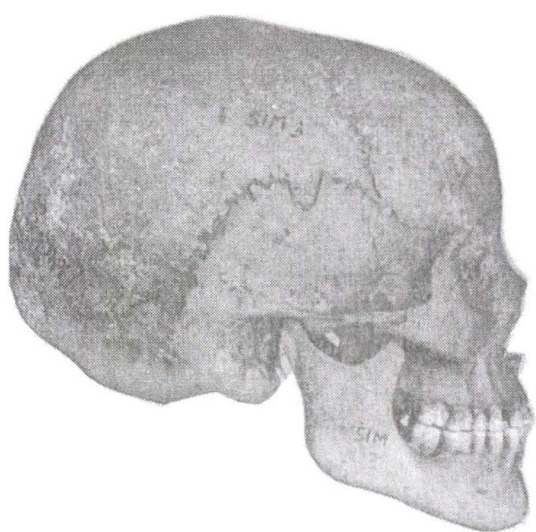
	Nr. crt.		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	Nr. mormântului		M1	M2	M3	M5	M8	M9	M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M20	M21
	Sexul		m	m	f	m	f	m	m	m	f	m	m	f	f	f	f	m
	Vârsta																	
Nr. crt.	Nr. Martin																	
43	po - b	It2	90,4	-	82,7	-	85,52	-	-	96,26	-	-	83,8	-	81,0	90,6	91,1	100,7
	eu - eu																	
44	ft - ft	Itf	83,9	84,0	77,9	-	79,8	-	84,0	84,6	-	-	88,0-	77,23	73,9	85,2	80,1	-
	co - co																	
45	ft - ft	Itf	63,9	-	66,1	-	67,76	-	73,8	-	-	-	70,9	-	57,5	70,5	65,9	-
	eu - eu																	
46	ast - ast	Tea	81,6	-	77,6	75,81	81,57	-	88,8	-	-	-	72,9	-	-	81,2	77,0	79,4
	eu - eu																	
47	b - l	Ifpl	100	107,	107	-	92,1	-	-	108,8	-	-	108,8	-	108,3	97,3	100,9	-
	n - b																	
48	n - b	Icf	87	80,0	85,4	-	85,7	-	-	86,2	-	-	87,6	82,78	85,7	87,6	88,6	-
	arc n - b																	
49	b - l	Icp	88,2	90,9	84,2	88,33	91,3	84,84	-	90,4	-	-	77,0	-	82,3	90,2	88,0	90,1
	arc b - l																	
50	l - o	Igo	77,6	-	83,6	74,83	77,51	81,45	-	85,9	-	-	88,9	-	84,1	83,7	79,8	78,3
	arc l - o																	
51	Lăt. foramen magnum	Ico	90,9	-	74,3	-	-	-	-	74,3	-	-	91,4	-	-	78,3	78,7	79,4
	ba - o																	
52	zy - zy	Tej	85,7	-	88,4	-	92,10	-	-	94,7	-	-	-	-	81,0	87,7	91,8	97,8
	eu - eu																	
53	n - pr	Ifs	53,1	56,25	49,5	-	51,42	-	-	57,4	-	-	-	-	54,0	54,0	54,0	51,87
	zy - zy																	
54	n - gn	If	88,8	-	82,1	-	82,14	-	-	93,7	-	-	-	-	91,1	89,3	92,7	86,44
	zy - zy																	
55	Lățime orificiu nazal	In	45,8	57,1	54,5	-	40,35	-	-	50,9	-	-	51,6	51,0	41,3	48,9	54,3	50,00
	n - ns																	
56	Înălțimea orbitei	Io	-	91,8	84,9	-	82,5	-	-	85,3	-	-	86,11	100	94,2	91,4	81,0	86,84
	mf - ek																	
57	enm - enm	Ip	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	66,05	-	1420	-
	ol - sta																	
58	Capacitatea craniană	38	1807,9	-	1328,6	-	1585,7	-	-	1589,6	-	-	1683,2	-	1534,3	1439,	1386,1	-
59	kdl - kdl	65	123	130	116	-	124	-	-	124	-	128	-	109	109	-	119	125
60	go - go	66	110	115	93	-	98	105	-	105	-	105	109	91	96	-	94	102
61	Lățimea bimentonieră	67	46	48	49	-	45	-	-	48	-	48	47	43	44	48	48	48
62	ld - gn	69	31	34	27	-	34	38	33	32	-	31	32	27	32	32	35	36
63	Înălțimea la foramenul mentonier	69(1)	32	35	28	-	31	38	33	32	-	29	-	28	31	29	32	34
64	Lățimea la foramenul mentonier	69(3)	13	13	9	-	10	11	11	9	-	11	13	10	9	10	12	13
65	Înălțimea ramurii	65	66	68	55	-	58	68	68	68	60	65	68	53	60	59	65	69
66	Lățimea minimă a ramurii	71(1)	32	33	28	-	29	27	36	31	28	30	29	27	28	29	31	36
67	Unghiul mandibular	79	124°	115°	122°	-	135°	127°	122°	115°	120°	115°	120°	135°	134°	128°	129°	118°
	Lățimea min. la foramenul mentonier																	
68	Înălțimea la foramenul mentonier	ir	40,62	37,14	32,14	-	32,25	28,94	33,3	28,1	-	37,9	-	35,7	29,0	34,4	37,5	38,2
69	Lățimea min. a ramurii	iram	48,48	48,52	50,90	-	50,00	39,70	52,9	45,5	46,6	46,1	42,6	50,9	46,6	49,1	47,6	52,1
	Înălțimea ramurii																	
70	go - go	Ilm	89,43	8847	80,17	-	79,09	-	-	84,6	-	82,0	-	83,4	88,0	-	78,9	81,6
	Kdl - Kdl																	

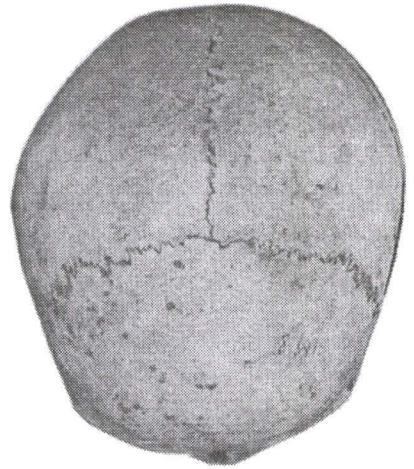
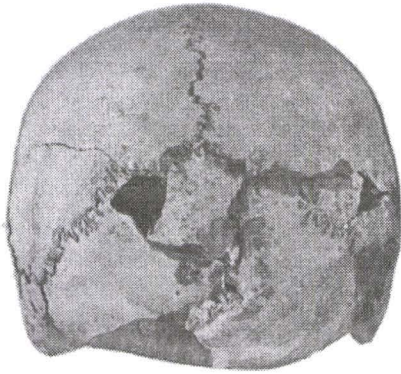
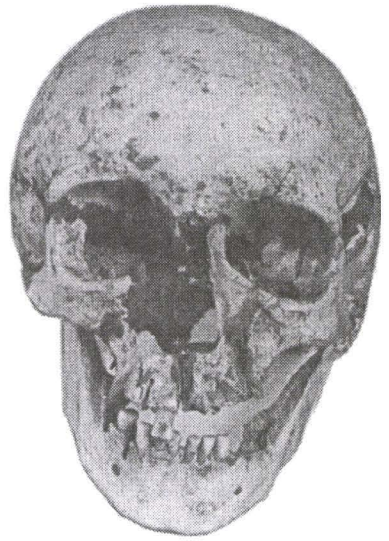
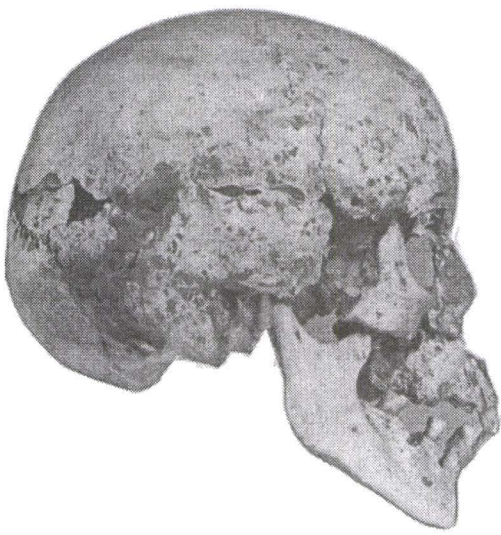
Pl. I.

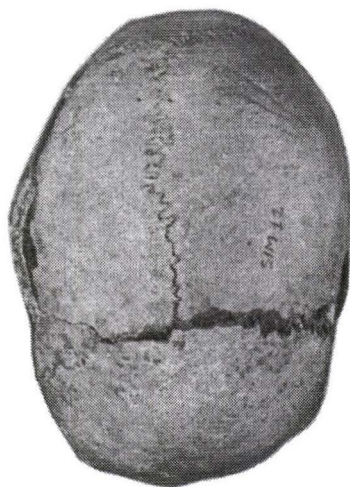
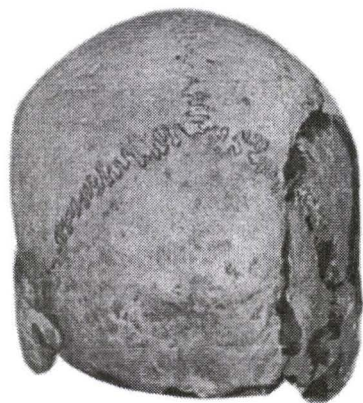
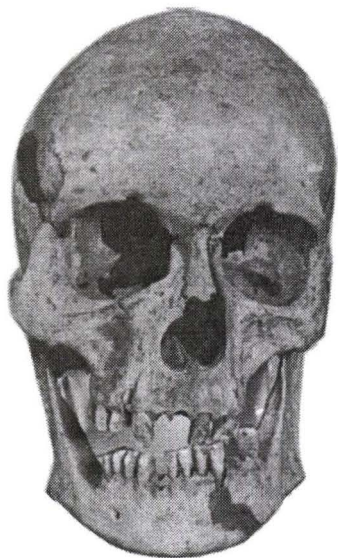
Pl. II.

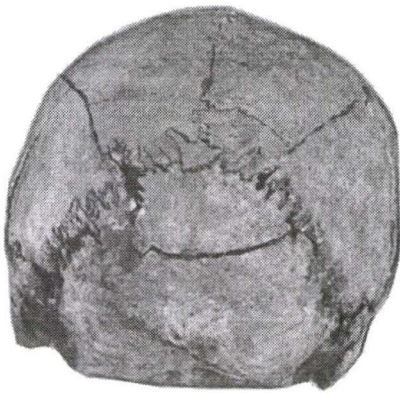
Pl. III.

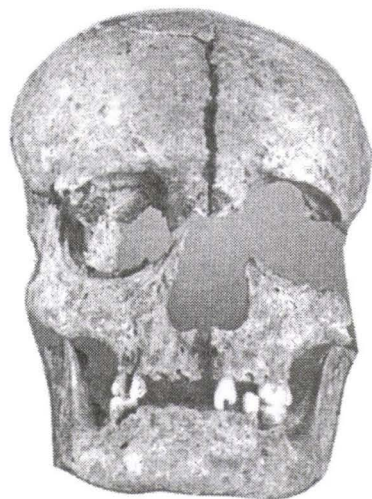
Pl. IV.

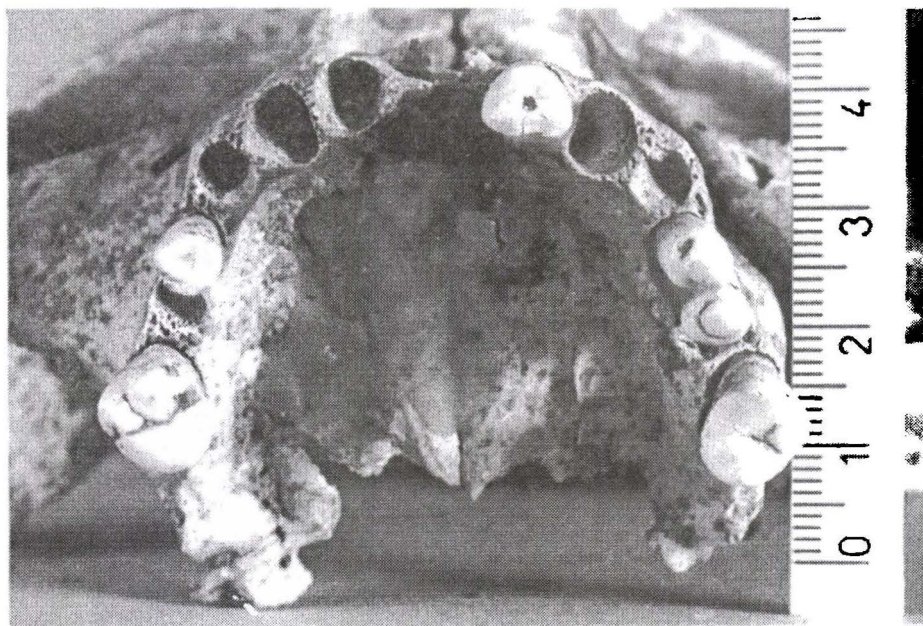
Pl. V.

PI. VI.

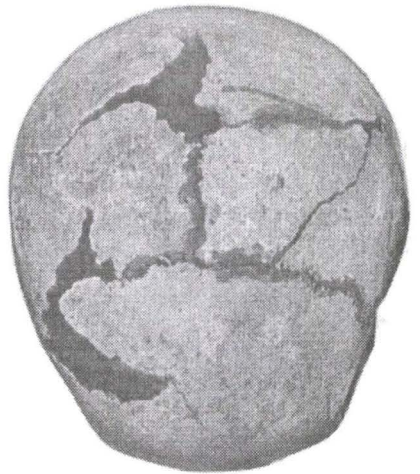
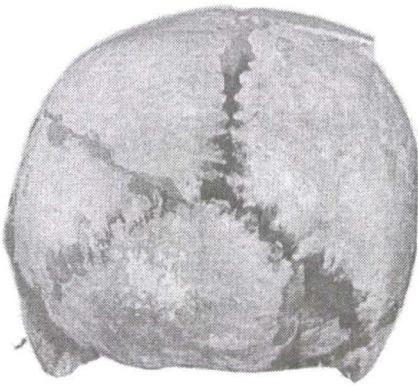

A

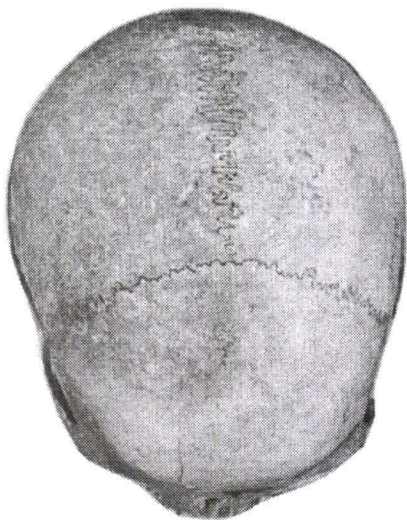

B

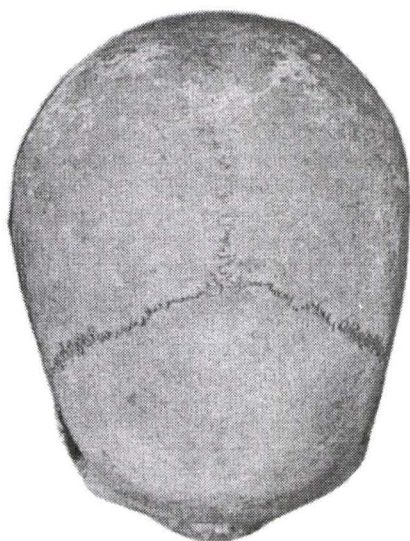
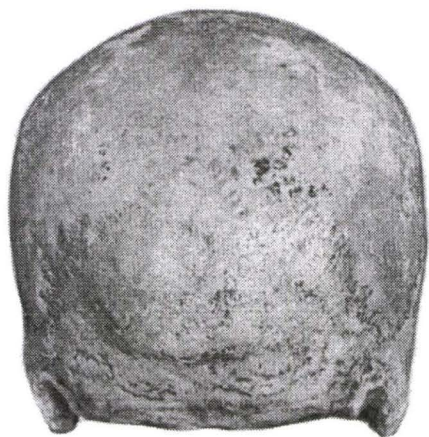
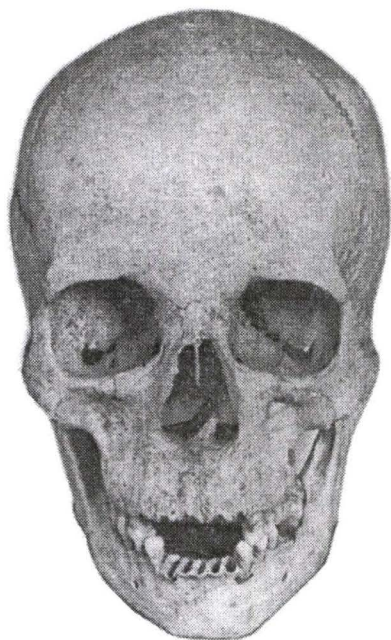
Pl. VII.

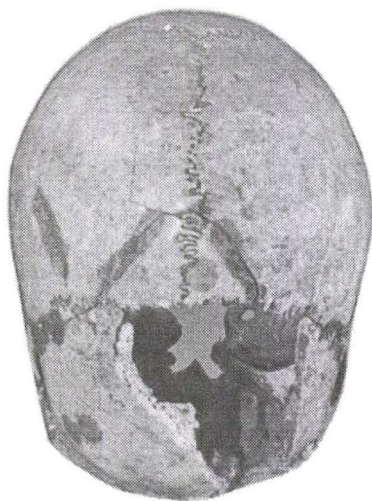
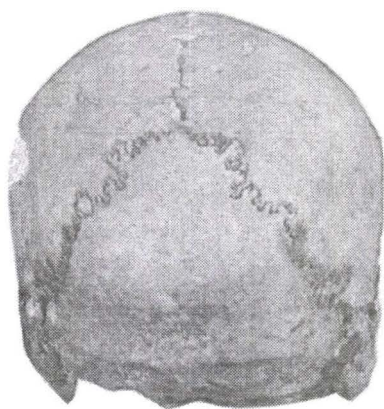
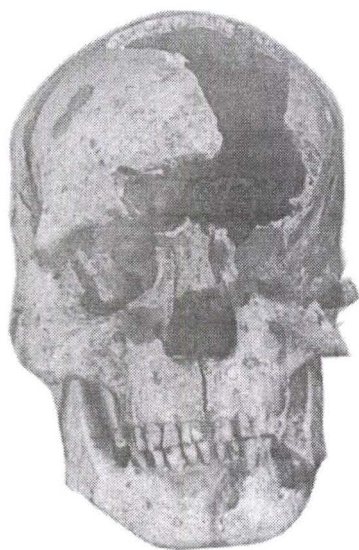
Pl. VIII.

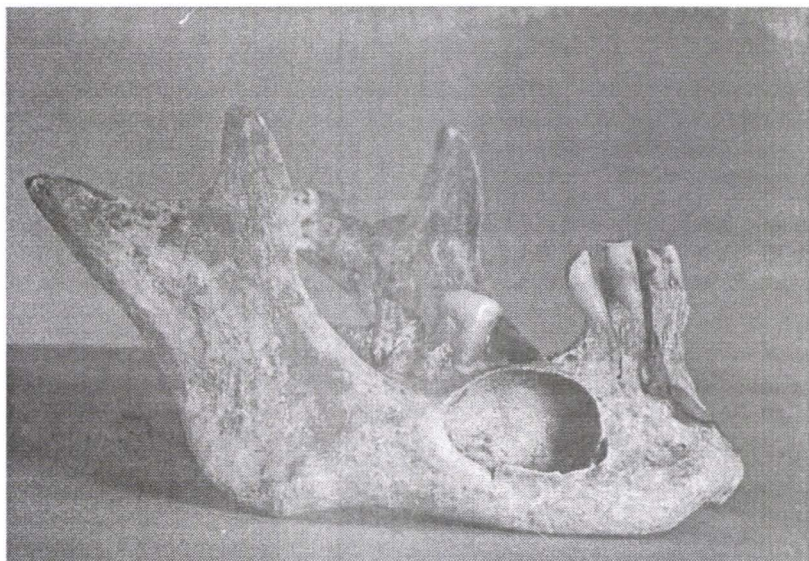
Pl. IX.

Pl. X.

Pl. XI.

A

B

Pl. XII.

Pl. XIII.

SPADE MEDIEVALE DIN COLECȚIA MUZEULUI BANATULUI DIN TIMIȘOARA (SEC. X-XIV)

Zeno-Karl Pinter

Bogatele colecții ale Muzeului Banatului din Timișoara păstrează numeroase piese arheologice de valoare deosebită pentru întregirea tabloului istoric al Banatului medieval. Dintre acestea am ales în studiul de față spadele databile în perioada secolelor X-XIV, ca pe o categorie reprezentativă a armamentului individual al evului mediu, simbol al castei militare a cavalerilor¹.

În colecțiile vechi ale Muzeului Banatului se păstrează o spadă descoperită la "Temesch-Cubin" pe Dunăre, în fostul district habsburgic Pancsova², actualmente Kovin (Serbia) și înregistrată în inventar sub numărul 3203 (vechi 129), (Pl. I/1). Piesa s-a păstrat aproape întreagă și doar în zona tășurilor și a vârfului lamei au dispărut prin corodare porțiuni destul de mici. Lungimea totală reprezintă, în aceste condiții, 822 mm.

Lama spadei măsoară între gardă și capătul păstrat 691 mm și după evoluția vârfului se poate observa că lungimea originală a fost doar de 10-15 mm mai mare. Lățimea este destul de constantă la 45-47 mm, pe cea mai mare parte a lamei și doar pe ultimii 200 mm se înregistrează o îngustare lină până la 23 mm în vârf. Grosimea lamei scade proporțional cu lățimea de la 3,4 mm în apropierea gârzii, la 1,3 mm la vârf. Șanțurile mediane, vizibile pe toată lungimea lamei, sunt destul de late, măsurând 21 mm la gardă și 14 mm la vârf. Pe lama acestei spade nu sunt vizibile urme de damaschinare, metalul fiind omogen și nici nu pot fi identificate semne de meșter sau urme de inscripție. Toate caracteristicile lamei fac ca aceasta să se încadreze clar în categoria lamelor pentru lovit.

Lungimea tijei mânerului, între gardă și buton, măsoară 91 mm, iar lățimea variază de la 31 mm la ieșirea din gardă, la 18 mm sub buton, în timp ce grosimea este constantă la 3,1 mm. Nu pot fi observate orificii sau alte indicii ale unei nituiri, ceea ce duce la concluzia înmănușării prin înfășurare. Proporțiile mânerului îndeamnă la încadrarea în categoria spadelor cu mâner pentru o singură mână.

Garda este scurtă și foarte ușor arcuită, măsurând în lungime 136 mm și privită de sus, dinspre mâner sau de jos, dinspre lamă, are aspect lenticular. Grosimea la centru este mai mare în partea dinspre buton: 18 mm, decât în partea

dinspre lamă: 11,3 mm, astfel încât în secțiune, garda prezintă spre centru profil trapezoidal cu baza mare spre mâner și triunghiular spre cele două capete.

Butonul este plat, ușor trilobat în partea superioară și curbat în partea inferioară, dinspre mâner. Grosimea maximă a butonului este de 16 mm, înălțimea de 34 și lățimea de 69 mm. Partea superioară, sau coroana butonului este diferențiată de partea de jos printr-o canelură ușoară, ce vrea să imite butoanele compuse din două părți de factură nordică³. Prin formă și dimensiuni, butonul se încadrează în categoria ușoară.

În tipologia elaborată de Jan Petersen, nu găsim o corespondență tipologică absolută. Mânere cu buton trilobat curbat în partea inferioară și cu gardă arcuită, sunt caracteristice pentru tipul "L" și dateate în a doua jumătate a secolului al IX-lea⁴, sau eventual în "timpul special 15", databil spre sfârșitul aceluiași secol⁵, dar dimensiunile acestor elemente sunt substanțial mai reduse și nu corespund celor ale piesei noastre. Tot arcuite și cu dimensiuni mai apropiate celor ale spadei de la Kovin, sunt gârziile și butoanele tipului "Y", ceva mai evoluat și databil în secolul al X-lea⁶. Pieseale asemănătoare din Finlanda sunt încadrate în același tip "L"-Petersen, propunându-se aceeași datare⁷. Interesant de menționat este aici faptul că aceste piese au lame marcate cu semnul spiralei și crucea zvastică, de corespondență cu cele ale unei lame păstrate la sub numărul de inventar 226 la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia⁸. În Rusia armele cu butonul curbat în partea de jos și gardă arcuită sunt incluse în tipurile "Z" și "Z-special", ale tipologiei propuse de A.N. Kirpicnikov și dateate în jurul anului 1000⁹, dar acestea nu reprezintă paralele tipologice concludente pentru piesa în discuție. Tot paralele parțiale întâlnim și în materialul din Germania, unde în general piese cu butoane și gârzi ca cele în discuție sunt identificate cu Tipul "L"-Petersen și considerate ca tip de "combinație 7"¹⁰. Doar un buton izolat, descoperit în cunoscutul centru viking de la Haithabu, este identic cu cel al spadei de la Kovin¹¹. În Slovacia tipologia propusă de Al. Ruttkay nu surprinde un asemenea tip de spade¹² și nici în Ungaria acest tip nu apare¹³. În orizontul vechi maghiar, unde apar și spade în morminte, sunt întâlnite cum este firesc, mai ales tipurile specifice secolelor X-XI, adică "V", cel mai adesea "X" și mai rară "S" sau "Y"-Petersen¹⁴. Toate piesele discutate anterior, tipurile "L", "V", "Y"-Petersen, "Z"-Kirpicnikov sau combinația 7-Geibig, care prezintă asemănări cu spada de la Kovin, au însă butonul compus din două părți; bara butonului și coroana butonului. O paralelă foarte apropiată a formei butonului piesei de la Kovin, o întâlnim pe spada Sf. Ștefan păstrată în tezaurul Domnului din Praga, dar aici atât butonul cât și garda sunt lucrate din os¹⁵. În cazul spadei noastre, butonul este compact, lucrat din fier masiv, vechea diferențiere dintre bară și coroană fiind doar schițată printr-o canelură iar separarea celor trei lobi ai coroanei nu este marcată. O situație similară sesizează A. Geibig la câteva piese din Germania, pe care le integrează "tipului de combinație 11"¹⁶ și le consideră precursori ale "tipului de combinație 12" sau ale tipului "X"-Petersen, deci

variante de tranziție de la diferitele forme de butoane din două părți spre butonul compact de tip 12, respectiv "X"-Petersen¹⁷.

Prin urmare spada de la Kovin s-ar integra formei de trecere între piesele tip "L" și "tip "X"-Petersen, sau unui tip special "L-X", respectiv "tipului de combinație 11"-Geibig. Prin această raportare tipologică, se ajunge la încadrarea cronologică a piesei noastre între a doua jumătate a secolului al IX-lea (tipul "L") și secolul al X-lea (tipul "X").

Prin caracteristicile de ansamblu ale acestei piese și prin paralelele arătate mai sus, cea mai plauzibilă datare a spadei de la Kovin ar fi însă începutul secolului al X-lea, iar în ceea ce privește originea, ne-am pronunțat pentru mediul viking sau vareg. Desigur aceleași caracteristici apar și pe arme france ale aceleiași etape cronologice, dar lipsa unor piese asemănătoare în Moravia sau Ungaria ne face să considerăm mai plauzibilă penetrația acestei arme în Banat dinspre Răsărit, pe calea Dunării, unde un fragment de buton de tip "S" a mai fost găsit la Păcuiul lui Soare¹⁸. La Sud de Dunăre mai este cunoscută o piesă asemănătoare, provenită de la Stolc-Cairi (Herțegovina), de tip "K" după Petersen, o variantă imediat anterioară tipului "L"¹⁹. O altă piesă din păcate lipsită de buton și ca atare mai greu de încadrat tipologic, provine de la Tekija (Serbia), iar apariția ei în cadrul unor săpături sistematice și în relație cu alte materiale arheologice o datează tot în secolul al X-lea²⁰. Unele piese fără corespondență tipologică exactă sunt menționate și în Croația²¹. Este cunoscut faptul că între anii 980 și 1070, normazii au luptat chiar în garda imperială a bazileilor bizantini, furnizând cele mai apreciate contingente de mercenari ale armatei, cum reiese din saga faimosul comandant viking Harald Hardrade (1015-1066)²². În acest fel s-ar putea explica și apariția tocmai în acest interval cronologic a piesei noastre. Mai mult faptul că spada a fost descoperită la Kovin, identificabil cu "Castrum Keve" în care conform relatării lui Anonymus, se refugiază ducele Glad după înfrângerea suferită la Vadul Nisipurilor pe râul Timiș²³, oferă posibilitatea integrării piesei în aceste tumultuoase evenimente militare. Desigur nu poate fi exclusă penetrația acestei arme dinspre vest-sud-vest, dinspre teritoriile aflate sub influență carolingiană din Slovenia sau Croația, unde, după cum s-a arătat mai sus, există piese de corespondență tipologică și cronologică chiar dacă nu absolută. În legătură cu această spadă, se cere menționată o gardă de factură tipologică foarte apropiată, provenită dintr-o descoperire mai veche de la Dej și păstrată în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, piesă ce a făcut obiectul mai multor mențiuni și referiri în literatura de specialitate²⁴.

Chiar dacă nu la fel de veche, dar cel puțin la fel de interesantă este o altă spadă păstrată sub numărul de inventar 3221, în colecția Muzeului Banatului din Timișoara; (Pl. I/4)²⁵. Spada de la Timișoara are lungimea totală de 1055 mm. Lama spadei este zveltă cu tăișurile ușor convergente spre un vârf ascuțit și măsoară în lungime de 881 mm, în timp ce lățimea scade uniform de la 52 mm sub gardă, la 38 mm în punctul de terminare al senșurilor mediane. Din acest

punct se produce o ascuțire pronunțată spre vârf. Grosimea lamei este de 6 mm sub gardă și scade de asemenea la 4 mm la mijloc și la 2 mm în apropierea vârfului. Șanțurile mediane sunt riguros trasate și cu lungimea de 726 mm acoperă cea mai mare parte a lamei. Lățimea maximă a acestora este de 19 mm la gardă, de unde scade uniform spre vârf până la 11 mm. Se observă continuarea șanțurilor pe tija mânerului cu cca. 20-25 mm. În șanțul median al lamei, s-a păstrat o inscripție cu majuscule gotice, realizată prin tehnica inserării sârmei de alamă în metalul lamei. Din această inscripție se pot citi literele: "GU OR AGIS I" a căror semnificație nu am reușit să o deducem.

Tija mânerului are lungimea de 97 mm în gardă și buton, iar lățimea de 28 mm la gardă și 18 mm la intrarea în buton. Grosimea variază puțin în jurul valorii de 6 mm.

Garda este dreaptă și măsoară în lungime 220 mm, prezentând un profil circular cu diametrul de 21 mm. Spre cele două capete se produce o evazare a gârzii, ajungându-se la un diametru de 29 mm.

Butonul mânerului are aspect discoidal, generat de două trunchiuri de con scunde, intercalate de un cilindru plat. Diametrul total al butonului este de 58 mm, iar diametrele suprafețelor plane circulare generate pe cele două fețe măsoară 34 mm, în timp ce grosimea reprezintă 28 mm. Butonul este străpuns de tija mânerului, care este bătută la capăt asigurând în acest fel fixarea. Butonul este destul de mic pentru lungimea lamei și cu toate acestea asigură spadei o echilibrare foarte bună. Nu putem exclude posibilitatea îngreunării cu plumb a acestui element, așa cum am putut constata în cazul butonului de la Râșnov, de exact aceeași factură tipologică și aceleași dimensiuni²⁶.

În general spada este foarte bine proporționată, centrul de greutate căzând între mijlocul lamei și gardă, aproximativ la jumătatea acestei distanțe, asigurând în acest fel armei o deosebit de lesnicioasă manevrabilitate și în același timp o forță de lovire suficient de mare.

Spada de la Timișoara este deci o armă extrem de eficientă, pentru lovit și împus și pentru mânuit cu o singură mână. O paralelă aproape exactă pentru această piesă, o reprezintă spada descoperită cu prilejul cercetărilor arheologice întreprinse sub egida D.M.I., în scopul restaurării cetății din centrul orașului Făgăraș, în campania anului 1976 și păstrată în prezent sub numărul de inventar AM-23, în colecția muzeului Făgăraș. Forma părților componente ale acestei piese este identică celor ale spadei de la Timișoara, iar dimensiunile prezintă deosebiri minore. Tot la fel de bună este corespondența cu o spadă păstrată la Muzeul Brukenthal din Sibiu sub numărul de inventar M. 3876 și descoperită ocazional la Hamba (jud. Sibiu), aceasta păstrând chiar și numele unei inscripții în șanțul lamei, redactată tot în majuscule gotice, dar rămasă nedescifrată datorită corodării pronunțat²⁷.

În aceeași colecție, Muzeului Banatului din Timișoara întâlnim și alte piese de corespondență tipologică, păstrate însă doar fragmentar, cum este exemplarul

de la Timișoara-Pădurea Verde (inv. 3198, Pl. I-3). Lungimea totală a acestui fragment de spadă este de 560 mm, din care lama ruptă măsoară 390 mm, fiind deci păstrată cca. jumătate din lungimea inițială. Mânerul este doar cu câțiva milimetri mai lung decât cel al spadei de la Timișoara, adică 104, iar garda dreaptă măsurând în lungime 95 mm este de profil rectangular și are grosimea de 10 mm. Butonul tot de aspect discoidal este mai mic în diametru (52 mm), dar ceva mai gros, măsurând 40 mm. Aceste diferențe sunt însă foarte mici, ceea ce ne determină să oferim pentru fragmentul de spadă de la Timișoara-Pădurea Verde aceeași încadrare tipologică și cronologică cu cea propusă pentru spada de la Timișoara anterior analizată. Mânerul de spadă găsit la Nerău jud. Timiș, (inv. 4957; Pl. I-2), oferă prea puține elemente pentru o încadrare tipologico-cronologică sigură, dar forma discoidală a butonului, dimensiunile mânerului, lățimea lamei și prelungirea șenturilor mediane pe tija mânerului ne determină să considerăm această piesă ca sincronă cu celelalte două descrise anterior. Din zona Banatului de munte mai exact de la Bucova (jud. Caraș-Severin) cunoaștem o altă piesă cu caracteristici foarte apropiate²⁸.

Piese prezentate mai sus întrunesc toate condițiile unor spade cavalești eficiente în lupta din șaua calului, vârful lor ascuțit fiind ușor manevrabil spre interstițiile armurilor, iar lovirea cu tășurile suficient de puternică împotriva unui inamic cu echipament defensiv ușor. Asemenea piese sunt tratate în general de tipologiile consacrate după forma butonului, motiv pentru care apar unele diferențe de datare. R.E. Oakeshott integrează asemenea butoane tipului "I", cu datare după mijlocul secolului al XIII-lea și nicidecum mai devreme de 1250.²⁹ Același autor definește garda cu capete evazate drept stilul "2", fără să propună o datare, dar exemplificările aduse sunt pe spade datate în secolul al XIII-lea.³⁰ A. Ruttkay, definește aceeași formă de buton drept tipul "XVII", exemplificând cu o spadă provenită de la Kálna nad Hronom, cu lamă asemănătoare celor descrise mai sus și inscripționată, dar cu mâner pentru două ini și datată în secolul XIV³¹. Datorită numărului mare de asemenea spade și a varietății lor, A.B. Hoffmeyer împarte exemplarele cu buton discoidal întocmind trei subtipuri ale grupei "III", respectiv III-a, III-b și III-c³². Spadele descrise de noi mai sus se încadrează în primele două subgrupe exemplificate cu piese datate între 1250 și 1350³³.

În prezentările din arta figurativă se întâlnesc adesea spade cu buton discoidal dar cel mai semnificativ exemplu rămâne, pentru piesele cavalești, exemplarul din mâna contelui Eckehard, din grupul statuar de donatori "Eckehard și Uta" realizat cu minuțiozitate între anii 1255-1260 în Domul din Naumburg. În Transilvania, o astfel de spadă este redată mai stilizat, dar lesne de recunoscut, pe cel mai vechi epitaf medieval databil între anii 1320-1330, păstrat în biserica evanghelică din Bistrița³⁴.

În consecință piesele de la Timișoara, Timișoara-Pădurea Verde și Nerău, se pot data în linii mari între mijlocul secolului al XIII-lea și mijlocul secolului al

XIV-lea. Desigur durata folosirii unor astfel de arme este greu de stabilit. Dovada clară a folosirii unei astfel de spade în mediul rural, mult timp după ce în mediul elitelor militare ale epocii era uzată fizic și moral, ne-o furnizează o gravură realizată de Albrecht Dürer în anul 1495³⁵.

Încadrarea acestor piese în bogata istorie a Banatului este îngreunată de lipsa unor contexte arheologice, toate aceste arme fiind descoperite ocazional. Cronologia propusă însă pentru spadele de la Timișoara, Timișoara-Pădurea Verde și Nerău, ne face să le punem în legătură cu perioada extrem de tulbură și încărcată cu evenimente militare ce debutează la mijlocul secolului al XIII-lea cu conflictul dintre regele Bela al IV-lea și fiul său Ștefan, culminând apoi cu luptele succesoriale de după stingerea dinastiei arpadiene în 1301 și continuând după încoronarea lui Carol Robert de Anjou în 1308 cu conflictul dintre acesta și puternica familie voievodală transilvană Borșa sau cu Basarab I, domnul din Țara Românească.

NOTE

1. Z.K., Pinter, *Aspecte ale cultului armelor în perioada medievală*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane*, Sibiu, 1/1994.
2. P. Binder, *Lista localităților din Banat de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în *Studii de istorie a Banatului*, II/1970, p. 65.
3. R. Popa, în *Germania*, 62-2, 1984.
4. J. Petersen, *De Norske Vikingesverd*, în *Videnskapsselskapets Skr.*, 2, Hist-Filos, Kristiania, 1919, pp. 112-116, fig. 94-97.
5. *Ibidem*, p. 124, sq., fig. 102.
6. *Ibidem*, p. 167 sqq.
7. J. Leppäaho, *Späteisenzeitliche Waffen aus Finnland, Schwertinschriften und Waffenverzierungen des 9-12. Jh.*, în *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakaushistoria Finska Fornminnesföreningens Tidskrift*, 61, 1964, p. 24, Taf. 10:2-a, p. 26, Taf. 11:a.
8. Z.K., Pinter, *Piese de armament și echipament militar de proveniență carolingiană din Valea Mureșului*, în *Arheologia Medievală* II/1997 (sub tipar), a.a., *Arme și dispozitive de apărare medievale*, (teză de doctorat), Sibiu, 1997, pp. 102-104.
9. A.N. Kirpicnikov, în *Waffen und Kostümkunde*, 28-1, 1986, pp. 10-12, Tab. I:13, 14.
10. A. Geibig, *Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter*, Neumünster, 1991, p. 47 sq.
11. *Ibidem*, p. 369, Taf. 159-4.
12. A. Ruttkay, în *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*, în *SlArch*, XXIII-1, 1975; XXIV-2, 1976.
13. K. Bakay, în *Acta ArchHung*, 19, 1967, p. 126.
14. *Ibidem*, p. 169 sqq.
15. N. Fettich, *A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban*, în *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, Budapest 1939, pp. 473-516; cf. și K. BAKAY, *op. cit.*, p. 113, fig. 8-1; cf. și I. Dienes, *A honfoglaló magyarok*, Budapest 1972, p. 45, fig. 19.
16. A. Geibig, *op. cit.*, pp. 54-56, fig. 12.
17. *Ibidem*, p. 56.
18. R. Popa, *op. cit.*, 62-2, 1984.

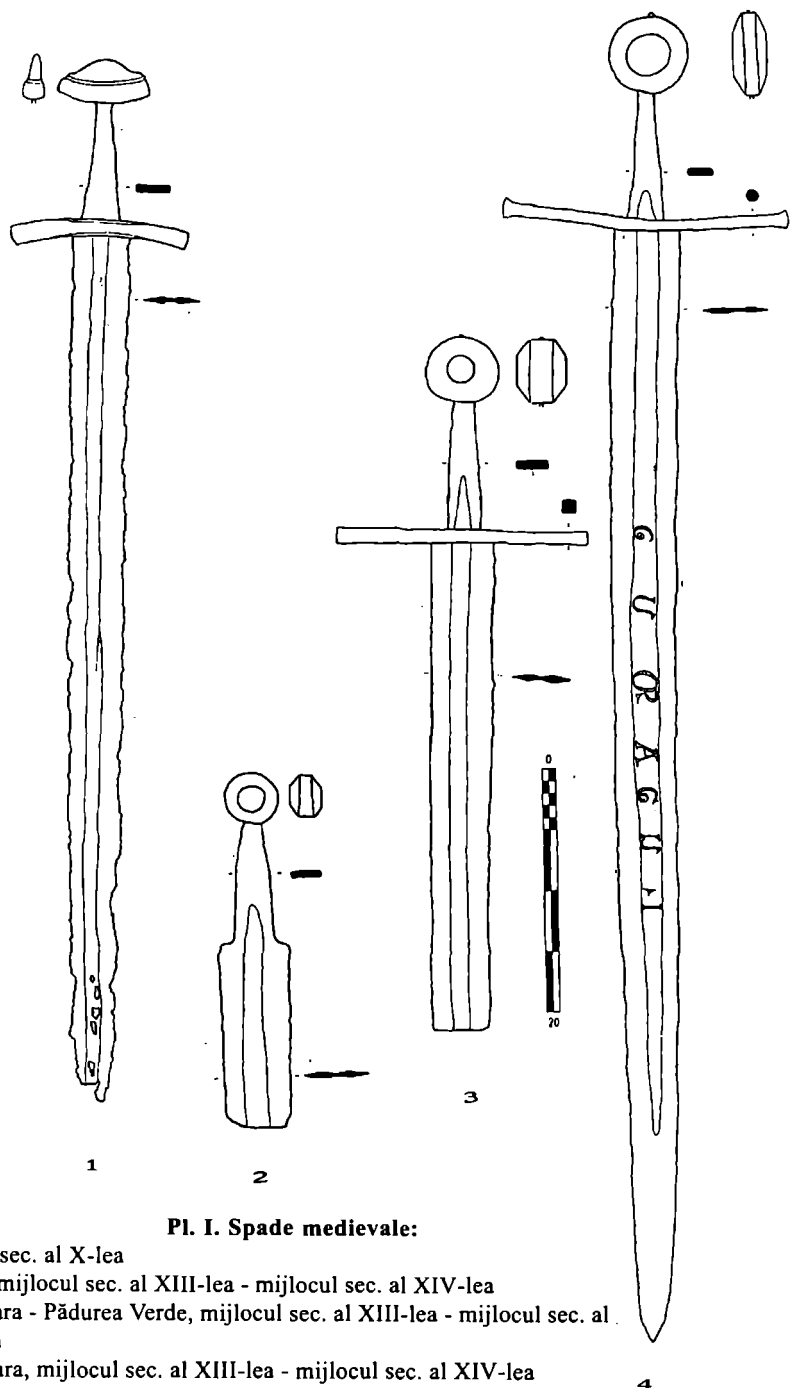
19. V. Atanacković Salčić, *Fränkische Wafdenfunde in der Herzegovina*, in *Balcanoslavica*, 10, 1983, p. 24 sq.; fig. 2.
20. M., Janković, *Implements and Weapons from 9th-11th Centuries Found at Ključ Dunava*, in *Balcanoslovia*, 10, 1983, p. 58; fig. IV-1.
21. J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeca*, Zagreb, 1980.
22. H., Zimmermann, *Das Mittelalter*, Braunschweig 1988, p. 342 sqq; J.D. Clare, D., Tweddle, *Wikinger*, Nürnberg 1991, p. 46; cf. și H., ARBMAN, *The Vikings*, London 1962.
23. Anonymus, *Faptele ungurilor*, în *Izvoarele istoriei românilor*, I-XLIV, ed. POPA-LISEANU, G., București 1933, p. 110; cf. și TONCIULESCU, P. L., *Cronica notarului Anonymus, faptele ungurilor*, București, 1996, p. 82 sq.
24. G., Nagy, in *ArchErt*, 26, 1906, p. 133, fig. 6; Gy. LASZLO, *Szolnok Doboka területének települése Szent István koráig*, Des-Kolozsvár 1944, p. 38, fig. II-2; K. Horedt, *Untersuchungen*, p. 139; a.a. *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, p. 81, fig. 37-2; K. Bakay, *op. cit.*, p. 125.
25. Mulțumim pe această cale lui Petru Rogozea pentru sprijinul acordat.
26. Piesa inedită ne-a fost pusă la dispoziție cu amabilitate de coordonatorul șantierului dl. Florea Costea, iar analizele au fost realizate în laboratorul de restaurare a Muzeului Brukenthal. Mulțumim pe această cale pentru sprijin.
27. M. Rill, in *FVL*, 26, 2, 1983, p. 82
28. Z.K., Pinter, D. Țeicu, in *Banatica*, XIII, 1995
29. R.E., Oakeshott, *The Sword in the Age of Chivalry*, London, 1964, p. 96
30. *Ibidem*, p. 114, Pl. 11, 13
31. A., Ruttkay, *op. cit.* p. 259 sq
32. A. Hoffmeyer, Bruhn de, *Middelalderens tvaeggede svaerd*, Kobenhavn, 1954, I, p. 185 sqq
33. *Ibidem*, II, Pl. XVII, XVIII, XIX
34. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, 1959, p. 166, fig. 143
35. Z.K., Pinter, D. Țeicu, *loc. cit.*, p. 256; Cf. și Z.K. PINTER, *Aspecte ale cultului armelor în perioada medievală*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane*, Sibiu, 1/1994.

MEDIEVAL SWORDS FROM THE MUSEUM OF BANAT COLLECTIONS (10th-14th CENTURIES)

S u m m a r y

The paper presents 4 medieval swords found in Banat, of which 3 are assigned to the span between the middle of the 13th and the middle of the 14th century and 1 to the 10th century.

The using span of such weapons is difficult to be estimated, since there are proofs of their using in the rural milieu, long after the military elite gave them up.

Pl. I. Spade medievale:

1. Kuin, sec. al X-lea
2. Nerău, mijlocul sec. al XIII-lea - mijlocul sec. al XIV-lea
3. Timișoara - Pădurea Verde, mijlocul sec. al XIII-lea - mijlocul sec. al XIV-lea
4. Timișoara, mijlocul sec. al XIII-lea - mijlocul sec. al XIV-lea

CERCETĂRI PRIVIND EXPLOATĂRILE MINIERE DE LA CLADOVA (COM. PĂULIȘ, JUD. ARAD) ȘI DIN PARTEA DE SV A MASIVULUI HIGHIȘ

Vasile Boroneanț, Pascu Hurezan, Peter Hügel

Cu ocazia cercetărilor arheologice efectuate pe Dealul Cariei Cladovei au fost identificate mai multe ateliere de redus și prelucrat minereu de fier, cupru și plumb. Este vorba de un număr de cinci locuințe-atelier de formă rectangulară, șapate în pământ și stâncă, dintre care două sunt de dimensiuni mai mari (4x7 m), celelalte trei ocupând o suprafață mai modestă (3x7 m), ele fiind destinate retopirii aramei sau alierii bronzului¹.

În cele de dimensiuni mari sau în preajma lor, au fost găsite cantități impresionante de zgură și turte din fier precum și diverse produse finite și semifinite. În majoritatea cazurilor cele finite sunt reprezentate de cușite sau cosoare din fier, foarfeci, dălțițe, fragmente de sfredele, topoare sau săpăligi, vârfuri de săgeți, fragmente de cămăși de zale, mânere de căldări sau fragmente din piele a căror funcționalitate nu a putut fi determinată. Între acestea se află unele care se prezintă sub forma unor sârme de fier obținute prin forjare. Adesea acestea sunt duble, sudate între ele prin forjare la cald. Alte piese reprezintă probabil fragmente din garnituri pentru vase sau recipiente din lemn, de tipul cercurilor exterioare sau a unor copci pentru roți de lemn sau a unor plăcuțe cu belciuge care se aplicau pe suprafața exterioară a găleților, banițelor, ciuberelor sau eventual chiar butoaielor. Altele puteau servi drept închizători pentru uși. Numeroase sunt scoabele pentru susținerea, fixarea sau rigidizarea grinzilor de lemn. Din inventarul metalic mai fac parte: catarama din fier pentru curele din piele, folosite pentru susținerea îmbrăcăminții sau a pieselor de harșament pentru cai, verigi și pinteni uneori cu roțițe. Cele mai numeroase sunt însă cuiele folosite la construcții sau la confecționarea coșciugelor. Acestea din urmă provin din coșciugele a căror prezență a fost identificată în cimitirul aparținând secolelor XIV-XV.

Cât privește luptele de metal, reduse cu siguranță pe loc, ele erau prelucrate în perioadele dintre o șarjă de topire și alta, dar erau destinate și fierăriilor din așezările din jur.

În interiorul locuințelor atelier de mari dimensiuni au fost găsite și piese din aramă sub forma unor plăcuțe sau ca deșeuri rezultate din decupare.

Unele poate erau piese deteriorate aduse pentru a fi reparate sau pentru prelucrare prin topire.

Un număr important de piese provin din atelierele mai mici care, credem, erau locuite de meșterii care se profilaseră pe prelucrarea unor obiecte artisanale cum ar fi unelte, cercei, inele de buclă sau a unor sârme care erau împletite în inele sau catarama. Asemenea piese de podoabă au fost descoperite în morminte. Unele din segmentele mărunte de sârmă cu certitudine au fost folosite la nituirea (rigidizarea) mânerelor de os sau pe curele, piese din pile și de harșament. Un număr important de piese din aramă sau bronz, desigur și din fier, provin din locuințe sau din stratul de cultură din exteriorul acestora.

Surprinzătoare este apariția în stratul de cultură sau în locuințe a unor turțițe de aramă sau plumb, unele dintre ele cu unul sau multe cerculețe imprimate pe una din fețe. Am fost tentați, la un moment dat, să le considerăm de circulație locală sau greutate de cântar. Acum credem că sunt mai degrabă mici lingouri de aramă brută redusă din minereu în stațiune și pregătite spre schimb sau vânzare artizanilor din zonă².

Nu este exclus ca unele dintre inele să fi fost prelucrate în stațiune având clar caracter de produs artisanal cum sunt inelul de argint cu inscripția “DVS POVS(A)”³ găsit în atelierul numărul 3 sau alt inel de argint pe al cărui șaton a fost gravată o floare de crin, descoperit în atelierul nr. 4⁴ respectiv inelul de bronz găsit pe degetul inelar al unui defunct înhumat în locul numit *Biserica din Vale*⁵.

Am prezentat toate acestea pentru a sugera amploarea activității meșteșugărești desfășurate pe Dealul Carierei Cladovei. Este remarcabilă diversitatea produselor realizate aici: de la topirea minereului, la confecționarea de materiale de construcție, accesorii vestimentare și obiecte de podoabă. Concentrarea unei atât de ample și diverse activități meșteșugărești într-un spațiu relativ redus presupune pe de o parte surse de materii prime accesibile, o piață de desfacere capabilă să absoarbă aceste produse, dar și o autoritate care să le gestioneze.

Firește, de la început ne-am pus problema de unde provenea minereul prelucrat în aceste locuințe atelier. Tot firesc era să ne gândim că el nu putea fi adus de la prea mare distanță și atunci s-a născut ipoteza că poate proveni din minele din zonă care au fost exploatate și în epoci mai apropiate de zilele noastre⁶ cum ar fi cele de la Șoimoș sau Milova.

Unele dintre minele părăsite ne erau cunoscute din tradiția orală, preluată de unul dintre autorii acestei lucrări (V. Boroneanț), consemnate fiind sub denumirea de peșteri sau băi. Vizitându-le, acesta a constatat că era vorba de fapt de niște mine părăsite. Semnificativ este că tradiția a păstrat toponimele care aduc aminte de existența lor, nu și legende legate de exploatarea lor sau “folclor mineresc”. Lipsa acestor elemente ne face să credem că s-au scurs câteva secole de la ieșirea lor din circuitul economic. Datorită rentabilității lor extrem de scăzute ele nu vor mai fi fost exploatate în perioada revoluției industriale europene, începând cu secolul al XVIII-lea⁷. Ele au fost rentabile în sistemul

bazat pe economia închisă, de caracter artizanal-feudal, ca necesitate de satisfacere a unor nevoi economice și politice locale în condițiile unor relații comerciale și economice barate de războaiele dezlănțuite pe continent, de dese invazii militare ce aduceau instabilitate.

Pentru identificarea în teren a tuturor acestor exploatări miniere am început în luna aprilie a anului 1997 cercetări sistematice pe văile Cladovei, Cladoviței, Șoimoșului și Milovei, aflate pe versantul estic și sudic al masivului Highiș din Munții Zărandului. Astfel am depistat o mină părăsită pe valea *Chersca*, afluent pe partea dreaptă a Cladovei. Mina se află la cca. 100 m în aval de actuala cabană silvică. Deschiderea gurii se află la 1,50 m deasupra actualului fir al apei pârâului. Terenul a fost recent modificat de buldozerele care au amenajat drumul forestier, abandonat și el. Galeria îngustă, cu deschidere de 1,80 m înălțime și 0,80 m lățime, are tavanul boltit și este lungă de aproximativ 30 m. La câțiva metri de la intrare se află un puț pentru acumularea apei. Filonul și galeria sunt în ușor urcuș, iar la câțiva metri în amonte de puț se află o nișă, probabil un loc de refugiu pentru mineri și de depozitare a minereului, săpată în peretele lateral. Pe pereți se află urme de minereu scăpat săpării.

La intersecția văii Cladovei cu Valea Mancuiului se află vechile cuptoare de ars var, exploatate până în secolul nostru. Începuturile exploatării nu pot fi precizate cronologic. Din vechile cuptoare se mai păstrează parțial două, dar detaliile de terenului arată că au mai funcționat încă cel puțin altele două alături, pe care le-a îngropat pământul și le-a acoperit pădurea.

Altă deschidere se află peste deal, la cca. 4 km spre vest, la Covasânț, pe valea Lili, afluent pe partea stângă a *Văii Mari*, la vreo 300 m în amonte, în peretele din malul drept. Deasupra se găsește plantația de vie, abandonată, iar în față o mică terasă a văii pe care credem că au fost lucrări anexe. Deschiderea este de cam aceeași dimensiuni ca cea de pe *Valea Chersca*, 1,80 m înălțime și 0,80 m lățime, boltită la 1,50 m deasupra firului apei. Mina a fost săpată în ușoară pantă pe care se scurgea apa într-un mic puț, iar pe lungimea excavată de cca. 40 m se află refugii pentru muncitori și pentru depozitarea minereului. Aspectul minelor este identic celor de epocă feudală cunoscute în Transilvania și Banat. După informația furnizată de localnici o mină s-ar afla și pe *Valea Mare* în aval de intersecția cu *pârâul Lili* (pe partea dreaptă).

Tot în hotarul Covăsânțului, la cumpăna apelor, deasupra *Văii Mari*, în *Cioaca Băii (Vârful Băii)*, se află un bogat zăcământ de aramă, exploatat la suprafață și prin deschideri de puțuri, din care se mai pot observa patru. Ele au aceeași formă ca cele din *Valea Lili*, adâncimea lor variind între 1 și 5 m, lățimea între 1 și 1,50 m iar înălțimea între 1,60 și 1,80 m. În aval de acestea, la câțiva zeci de metri se află o haldă de minereu rezultată din excavările din timpul exploatării.

Cercetările noastre din 1997 s-au desfășurat și pe valea *Șoimoșului* unde de asemenea se află guri de mină. Am identificat două dintre cele menționate de

localnici sau din informațiile din publicații. Pe *pârâul Iliei*, afluent al *văii Șoimoșului* de partea dreaptă, se află una din aceste mine, cea zisă de la *zidul de piatră*. Aici, pe partea dreaptă a drumului forestier, se văd ruinele unei construcții cu fundament din beton și două deschideri de puțuri ce se adâncesc de o parte și de alta a zidului. Terenul este acoperit de păduri și de hățșuri de mure. La aproximativ 2 km în amonte pe partea dreaptă, se află intrarea într-o mină protejată de un zid de beton. Armătura de lemn, care conduce în plan orizontal spre interior, a fost distrusă de timp. În aval, la baza sa, se află o mare haldă de steril. Pe același mal se află și o altă gură de mină acoperită cu pământ și vegetație.

Din informațiile de la localnici, o altă mină se află jos pe *Valea Mare* a *Șoimoșului*, la câțiva zeci de metri deasupra satului unde se văd și acuma zidurile părăsite. Poate aici să se fi făcut flotația.

În paralel am început și munca de identificare a informației științifice, profitând de ajutorul dat de inginerul geolog N. Popa de la Regia Autonomă a Metalelor Rare care în perioada în care a efectuat cercetări la Cladova s-a ocupat de zăcămintele metalifere din această zonă și a efectuat prospecțiuni și deschideri preliminare în zăcămintele din zonă⁸.

Existau relativ puține lucrări de specialitate care să abordeze interdisciplinar diferite segmente cronologice din evoluția mineritului pe teritoriul țării noastre. În genere istoricii și arheologii s-au mărginit în a prezenta descoperirile în vederea clarificărilor tipologice, a evoluției lor la scara cronologică. O remarcabilă excepție o reprezintă ampla lucrare a lui Volker Wollmann dedicată mineritului în epoca romană⁹. O privire de sinteză asupra evoluției mineritului s-a încercat prin publicarea volumului *Din istoria mineritului în România*. Cum rezultă și din titlu, autorii nu-și propun să rezolve toate problemele ce se pun în legătură cu activitatea minieră¹⁰. Cu această ocazie s-au luat în discuție zăcămintele de metale și exploatarea lor în preistorie și apoi în istorie. Informații în legătură cu activitatea minieră din zona Zărandului sunt puține, iar cele din zona Munților Highiș aproape lipsesc. Pentru sec. X-XIV este pomenită doar localitatea Păuliș fără alte mențiuni¹¹. Acesta este motivul pentru care ne-am îndreptat privirea și spre lucrările geologilor și geografilor.

Din partea lor ne vin informații și opinii mai generale sau foarte la obiect privind cercetările în domeniu. Între cei care-și exprimă opiniile în legătură cu această problemă se află și Mircea Ilie¹².

Ca urmare a progresului cercetărilor în acest domeniu în zonă, în lucrări mai recente ca *Atlasul Geologic R.S.R.*, editat în 1984 (ediția a 2-a) apare Șoimoș ca exploatare minieră de calcopirită, glaucomit, cobaltină, bismut, cubenit, tennantit, apatit. Pe hartă apare și Minișul ca localitate, fără să aibă o susținere în text¹³.

În sprijinul străduințelor noastre vin informațiile pe care le găsim în câteva lucrări ale geologilor. Astfel Dan Giușcă, în articolul intitulat *Observații asupra*

*mineralizațiilor cuprifere din masivul Highiş (reg. Arad)*¹⁴ arată că în zona vestică a masivului un rol important îl joacă rocile eruptive corespunzător metamorfozate, reprezentând un magmatism geosinclinal. Activitatea magmatică a dus la intruziunea a numeroase corpuri de roci cu caracter dioritic sau gabroid, ce formează corpuri mai largi sau mai mici, intruziuni și filoane în complexul metabazaltelor. Pătrunderea acestora se constată a fi foarte intimă pe întinderi mari ale injecției dioritice, sub formă de rețele dense de filoane și vinișoare. Orogeneza hercinică a fost însoțită și urmată de punerea în loc a masivelor de granite. Între Milova și Păuliș apar granite larg cristalizate în general cu o ușoară textură gnaisică. În întreaga regiune se cunosc manifestațiuni cuprifere, preponderent sub formă de filoane cuarțoase de calcopirită, puse în legătură cu magmatismul granitic. Primele filoane au fost observate V. Brana și I. Rogoz, pe *pârâul Iliei* și *Valea Șoimoșului* cu direcția E-V¹⁵. Ele sunt paralele, în parte, cu limita nordică a masivului de granit. La câțiva zeci de metri spre sud, masivul ia contact cu un complex de tufuri bazaltice metamorfozate, intercalate cu seria metabazaltelor.

Filonul este localizat în orizontul de tufuri și are un caracter lenticular. Atât rocile tufacee cât și filonul poartă pecetea metamorfismului termic suferit la contactul cu granitul. El este mărginit de o zonă de câțiva zeci de metri de roci alburii - șisturi sericitoase - câteodată cu biotit cloritizat care ar reprezenta șisturi hidrotermalizate ale acestui complex din vecinătatea sa. Masa principală este alcătuită din cuarț, un agregat mărunț, cu structură poligonală, cu rare foițe de sericit. Slabele variații în dimensiunile granulelor sau un desen caracterizat prin sectoare mai larg cristalizate cu forme alungite sau capricioase. Zăcămintul se află în două aspecte (tipuri) de mineralizații: apatit și glauconit.

Apatitul formează în unele părți ale filonului, în zona mediană, o fâșie compactă de culoare cenușiu-verzui de 1-2 cm. Sfărâmat în măsură redusă, în zonele marginale este recrystalizat împreună cu cuarțul. În sistemul de fisurațiuni se infiltrează calcopirita, uneori cu aspect microbrecios. Sideriza se asociază frecvent calcopiritei. Cu totul sporadic și exclusiv în zona marginală se întâlnește, în strânsă asociație, glauconit, cobaltină, bismut, galenă, calcopirită.

Glauconitul formează cristale prismatice de câțiva centimetri. Se asociază cu cobaltina care formează cristale cubice.

Filoanele impregnabile conțin cupru, cobalt, bismut, zinc, arseniu, nichel (calcopirită, glauconit, cobaltină, bismut blendă, cubanit, tennantit, apatit)¹⁶. Dan Giușcă reia tema, în 1962, fără a aduce elemente noi în problema mineralizațiilor¹⁷.

În lucrarea *Zăcămintele metalifere ale subsolului românesc* din 1985, Viorel Brana arată că la Șoimoș, pe *pârâul Iliei*, au fost identificate câteva galerii vechi dintre care una avea cca. 100 m lungime. Au fost săpate înaintea primului război mondial. Se menționează și ivirea unui filon cuprififer: "zăcămintul a fost redeschis recent pe o lungime de câteva sute de metri". Este format din

calcopirită, puțină pirită în ganga de cuarț (steril) și foarte rar apatită. Mineralizația este anterioară punerii în loc a masivelor granitice și se crede că este legată genetic de intruziile de metagabbrouri din permian. Grosimea zăcământului variază de la câțiva centimetri la un metru, El precizează că în zonă al doilea zăcământ de cupru a fost identificat la *Milova* prezentând același caracteristici. Aici “cu câteva sute de ani în urmă a existat un furnal primitiv pentru topirea minereului de cupru”. Se precizează că se mai observa zgura (urși - blocuri de zgură) amestecată cu fontă cenușie, greșit topită precum și urmele unei căi ferate și a unui baraj pentru apă. Vechile lucrări miniere au fost plasate în malurile văii *Milova*, iar un puț era chiar în lunca văii. Se emite presupunerea că exploatarea principală se întinde sub ambele maluri ale văii. Noua exploatare a zăcământului s-a făcut la sesizarea geologului V. Barna, în urma studiului publicat de D. Giușcă în 1957¹⁸.

Din literatura maghiară de specialitate rezultă de asemenea că în zonă erau zăcăminte identificate și exploatate anterior anului 1881, data la care au fost observate de geologul maghiar Ludwig (Lajos) von Loczy, publicate în 1883-1884. El face un voiaj geologic între Crișul Alb și Mureș, la vest de Masivul Highiș din Podgoria Aradului. El menționează în raport publicat în 1884 că la Covăsânt, deasupra pâului *Valea Mare* se află un zăcământ neexploatat la locul numit *Cioaca Băii*¹⁹. Credem că nu l-a văzut, dar el era deja trecut pe harta 1:28.000 cu care a pornit la investigarea zonei.

Cu această ocazie vorbește și de zăcămintele de la Arăneag²⁰ pe care le încadrează în schița geologică a Podgoriei între Criș și Păuliș. În anul 1884 reia cercetările cu mai multă atenție și prezintă un studiu destul de documentat pentru data respectivă cu toate categoriile de roci din zonă mergând până la masivul Highiș. Lucrarea este însoțită și de studii privind chimismul rocilor și se încheie cu două capitole privind exploatarea economică²¹.

Capitolul intitulat *Montanproducten* (Producția minieră) este cel care ne interesează în mod special. În el se precizează că în mai multe locuri există impregnații în filite la Arăneag și pe pâraul *alu Solarscu* în legătură cu calcopirită, azurit, bronit, tetraedrit. La *Milova* până în anul 1881, când a vizitat zăcământul, în *Valea Mare a Milovei* menționează că erau mine primitive care exploatau un minereu din filonul de filite, asociate cu granit. Acestea au fost exploatate de către stat și nu au fost abandonate în primul sfert al secolului XIX. Răspândit pe *văile Milovei* puteau încă fi observate ruinele clădirilor anexe și un baraj înalt pentru apa necesară spălării minereului. El mai face precizarea că în localitate a existat o colonie de mineri aduși din Germania și Boemia, dar care a fost asimilată de populația locală²².

Tot Loczy menționează și filoane de minereu de plumb în exploatare pe valea Cladoviței și la capătul pâraului Neamțului la NV de Usuiog. Ele s-au prăbușit în ultimii 40 de ani²³.

Informațiile geologului maghiar ne sunt folositoare în cercetările întreprinse, pe de o parte scoțând în evidență că zona de vest a masivului Highiș a

avut o perioadă activă în istoria mineritului de pe teritoriul Transilvaniei și a țării noastre, pe de alta deschizând perspectiva cercetărilor noastre. Aceasta se datorește și faptului că lasă loc încercării de a determina cronologic mai precis vechimea primelor exploatare în zonă în apropierea dealului *Cetățuia*. Faptul că zăcămintele erau cunoscute în secolele XVIII-XIX permite presupunerea că ele să fi fost exploatate cu mai multe secole în urmă. Oricum prezența unei exploatare necunoscute pe valea *Chersca*, a celor de la Covăsânț din *Cioaca Băii* și de pe *valea Lilies* deschide perspectiva cercetărilor noastre. Acestea din urmă pot fi sprijinite de prezența bisericii care poate fi datată în sec. XIV²⁴. Ce aduc nou informațiile lui Loczy, este existența unei mine de plumb pe *valea Cladovița* despre care noi, din informația orală, avem cunoștință, dar pe care n-am identificat-o în teren.

După instaurarea administrației maghiare exploatarea miniere de pe teritoriul Transilvaniei se aflau fie pe domeniul regal, fie pe unul nobiliar. Precizări în legătură cu statutul minelor aduce Carol Robert prin 1327-1328: dacă pe un domeniu se aflau mine, moșia nu se mai lua la schimb, cum se procedase până atunci, ci acestea rămâneau proprietarul care putea păstra 1/3 din venituri, restul revenind regelui. Proprietarilor care exploatau mine li se acordă privilegii²⁵.

Referitor la zona în discuție știm că la 1393 regele Sigismund acordă nobilului Maroth dreptul de a exploata minele de aur, argint și alte metale aparținătoare de moșia Păuliș (districtul Cladova)²⁶. Este oricum știut faptul că în secolul al XIV-lea se dezvoltă minele mai vechi din zona Baia Mare, Zărand și Hunedoara alături de cele nou deschise.

În secolul al XV-lea, în timpul lui Ioan de Hunedoara, mineritul pe domeniile feudale ia un avânt deosebit. Nu pot face excepție nici domeniile Șiriei și al Șoimușului, ambele stăpâniri ale lui Ioan²⁷.

Astfel, iată, se demonstrează că activitatea minieră în zona vizată de cercetarea noastră este certificată documentar încă din secolul al XVI-lea, existând indicii că ea este mult mai veche. Prezența atelierului de prelucrare a fierului, cuprului și plumbului la Cladova sugerează o datare a acestor exploatare deja în sec. XIII-XIV.

Noi precizări vom face pe măsură ce lucrările noastre de cercetare se vor desfășura.

NOTE

1. V. Boroneanț, *Considerații preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Cladova, com. Păuliș, jud. Arad*, în *Ziridava*, 10, 1978, 139-159; *idem*, *Considerații asupra locuirii feudale de la Cladova (jud. Arad) în urma descoperirilor arheologice și a unor investigații istorice*, în *Ziridava*, 14, 109-118; *idem*, *L'acheuleen superieur de la Cladova (Roumanie) et la question du paleolithique quartzifique*, în *L'anthropologie* 29, 1-2, 1991; V. Boroneanț, G.P. Hurezan, *Cetatea de la Cladova - reședința voievodului Transilvaniei, Pousa*, în *Ziridava*, 15-16, 1987, 75-84;

idem, *Cimitirul din secolele XI-XII de la Cladova*, în *Ziridava*, 15-16, 1987, 67-74; V. Boroneanț, G.P. Hurezan, P. Hügel, *Cladova (jud. Arad). Campaniile 1993-1994*, în *Cronica Cercetărilor arheologice. A 29-a sesiune anuală de raportare arheologică*, Cluj-Napoca 1995.

2. V. Boroneanț, în *Ziridava*, 10, 1978, pl. 8, 9a, 9b.

3. O. Iliescu, *Inelul de argint de la Cladova. Notă preliminară*, în *Ziridava*, 15-16, 1987, 85-87; vezi și interpretarea oferită de S. Pribac, *Pousa sau Pous? O altă interpretare a inelului de argint de la Cladova*, în *Arhe* 1, 1996, 75-77.

4. P. Hurezan, *Un nou inel sigilar descoperit la Cladova*, în *Ziridava*, 19/20, 1996.

5. V. Boroneanț, G.P. Hurezan, P. Hügel, S. Oța, *Cladova. Campania 1995*, în *Cronica cercetărilor arheologice. A 30-a Sesiune anuală de raportare arheologice*, Brăila, 1996, 35.

6. V. Boroneanț, G.P. Hurezan, în *Ziridava*, 15-16, 1987, 82.

7. N. Maghiar, St. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, 34.

8. Aducem mulțumirile noastre inginerului N. Popa atât pentru ajutorul dat în identificarea bibliografiei necesare cât și pentru unele informații din teren.

9. V. WOLLMANN, *Mineritul aurifer, extragerea sării și carierele de piatră din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996.

10. N. Maghiar, St. Olteanu, *op. cit.*

11. *Ibidem*, 112.

12. M. Ilie, *Alcătuirea geologică a pământului românesc*, București, 1956.

13. *RSR Atlas geologic*, Harta substanțelor minerale utile, ediția a 2-a, 1984 (Nota explicativă Min. Geologiei. Inst. de Geografie).

14. D. Giușcă, *Observații asupra mineralizațiilor cuprifere din Masivul Highiș (reg. Arad)*, în *Analele Univ. C.I. Parhon*, seria Șt. naturii 16, 1957.

15. V. Brana, *Observații asupra formațiunilor cristaline și metamorfismului de contact al granitelor din masivul Highiș*, în *Studii și cercetări de geologie* 7/2, 1962, 219-227.

16. D. Giușcă, *op. cit.*, 162.

17. *Idem*, *Observații asupra formațiunilor și metamorfismului de contact al granitelor din Masivul Highiș*, în *Studii și cercetări de geologie* 7/2, 1962, 219-227.

18. V. Brana, *op. cit.*

19. L. von Loczy, *Bericht über geologische Detailaufnahme während des Sommers 1883 im Gebirge zwischen der Maros (Muras) und der Feher Körös (Crișul Alb) und in der Arader Hegylja (Podgoria Aradului)*, în *Földtani Közlöny*, 1844, 349-368. Același material este publicat și în limba maghiară, în același număr (186-212).

20. *Ibidem*.

21. *Idem*, *Bericht über die im Sommer des Jahres 1884 in der Gebirgsgegend zwischen der Marosch und der Feher-Körös ausgeführten geologischen Detailaufnahmen*, în *Földtani Közlöny*, 15, 1895, 425-464. Varianta în lb. maghiară la p. 205-226.

22. *Ibidem*, 444-445.

23. *Ibidem*. Aceasta se datorește și faptului că lasă loc încercării de a determina cronologic mai precis vechimea primelor exploatări.

24. *A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban*, Szeged, 1996, 177.

25. St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, 232.

26. *Ibidem*, 233 cu n. 10.

27. N. Maghiar, St. Olteanu, *op. cit.*, 124.

FORSCHUNGEN BEZÜGLICH DES BERGBAUES IN DER GEGEND VON CLADOVA (KR. ARAD) UND IM SÜDWESTEN DES HIGHİŞ GEBIRGES

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die archäologischen Grabungen von Cladova - Dealul Carierei konnten während der letzten zwei Jahrzehnte bezeichnende Hinweise auf eine intensive mittelalterliche Bewohnung des "Steinbruchberges" sichern. Es handelt sich um Verteidigungselemente (Erdwall und Palisade), Grubenwohnungen, Schmiedewerkstätten, Friedhof und Kirche die in die Zeitspanne XI-XV. Jh. zu datieren sind. Die fünf Werkstätten sowie das besonderes reiche Fundmaterial welches aus diesen geborgen wurde, von Rohmaterial (Erzbrocken, Bronzebarren, Bronzeblech) bis hin zu Fertigstücken (Waffen, Werkzeug, Bauzubehör, Schmuckstücke), bewegte uns dazu in der Umgebung nach Eisen und Kupferbergwerken zu suchen die das nötige Rohmaterial liefern konnten. Während unserer Feldforschung stiessen wir auf Kupfer und Silberbergwerke im Cladova-Tal, in der Nähe von Covăsânţ und im Şoimoş-Tal. All diese befinden sich zwischen 4 und 10 km von Cladova - Dealul Carierei entfernt. Die Meisten waren im vergangenen Jahrhundert noch in Funktion einige sogar im XX. Jh. Direkte Datierungselemente dieser sind noch nicht vorhanden, trägt man jedoch der Tatsache Rechenschaft, dass Dokumente aus dem XIV. Jh. Bergwerke in dieser Gegend erwähnen, dass es in Cladova um dieselbe Zeit ein wichtiges Zentrum zur Verarbeitung des Erzes gab und dass die entdeckten Bergwerke sich in ökonomischer Reichweite dieses Zentrums befanden, so ist anzunehmen dass wenigstens dieser schon im XIII-XIV. Jh. in Benützung waren. Von weiteren Forschung wird eine Klärung der Situation erwartet.

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

VLAD ȚEPEȘ ȘI PAVEL CHINEZU ÎN LUPTELE ANTIOTOMANE DIN ANII 1475 ȘI 1476

Ioan Hațegan

Acțiunile militare declanșate de turcii otomani în vara lui 1475 urmăresc în primul rând, cucerirea ultimelor enclave creștine din Marea Neagră și transformarea acesteia într-un “lac” turcesc. Ghedik Ahmed pașa asediază și cucerește cetatea Caffa pe 7 iunie, după care în iulie se îndreaptă asupra Azovului care-i împărtășește soarta, iar în decembrie cucerește Mangopul de pe țărmul nordic al Anatoliei, ultima parte bizantină rămasă neocupată până acum. Un alt pașa, Suleiman, asediază în vară puternica cetate albaneză Skhutari, cu o armată de aproape 100.000 de oameni.

Presiunea accentuată a turcilor în Marea Neagră, pe Dunăre și în Balcani, creează mari greutăți forțelor creștine. Victoria de la Vaslui deschide posibilitatea unor noi alianțe între statele învrăjbite. Solia moldoveană compusă din Stanciul, Duma și Mihu ajunge la Buda la începutul lunii iunie și poartă tratative cu regele Matia Corvin. În iulie, solia regală alcătuită din Dominic, Gaspar și Mihail se îndreaptă, împreună cu cea moldavă, spre curtea lui Ștefan cel Mare. Discuțiile fructuoase îl determină pe domnul moldovean să dea la 10 iulie, un nou privilegiu comercial negustorilor din regat și la 12 iulie să semneze tratatul de pace și alianță cu Ungaria, în condițiile în care independența Moldovei este recunoscută ca atare. La 15 august Matia Corvin semnează la rândul-i tratatul și cu aceasta relațiile moldo-ungare intră pe un nou fâgaș, favorabil ambelor țări.

Gravitatea situației militare din zonă îi este relevată regelui de o plângere a sașilor împotriva voievodului la care regele răspunde, la 8 iunie, printr-o scrisoare către voievod¹. Despre ce este vorba? Dorind să obțină cât mai multe informații asupra mișcărilor turcești, Blasius Magyar i-a obligat pe sași în general și pe brașoveni în special să trimită pe speze proprii mai mulți spioni (“exploratores”) spre Hațeg și Dunăre. Demn de remarcat este faptul că acești spioni erau români transilvăneni care se puteau mișca în voie în Țara Românească și pe linia Dunării, fără a stârni bănuielile dușmanului. Sașii protestează împotriva acestei măsuri care le impunea cheltuieli în plus.

De aceste informații avea nevoie și regele, întrucât plănuia reînscăunarea lui Vlad Țepeș, iar situația politică confuză din Muntenia era de natură să-l

îngrijoreze. Din păcate se cunosc prea puține lucruri despre această inițiativă regală. Cu ajutorul transilvan, Țepeș trece munții prin Țara Bârsei și coboară prin Argeș spre Târgoviște. Acțiunea se desfășoară la mijlocul lunii iulie, dar nu știm cât a durat; după contextul general nu mai mult de o săptămână. Țepeș se lovește cu trupele muntene ale lui Laiotă Barasab, este înfrânt și silit să se retragă peste munți. Efectivele militare pe care cele două tabere le aruncă pe câmpul de luptă nu pot depăși câteva mii de oameni. O parte a oștirii lui Țepeș era alcătuită din munteni rămași credincioși și completată cu trupe voievodale puse la dispoziție de Blasius Magyar.

Pregătirile militare desfășurate de către Matia Corvin arată dorința sa de a întreprinde o amplă acțiune antiotomană. Un raport italian contemporan prezintă următoarea situație a trupelor sale². Armata de cavalerie era formată din 57.000 de oameni: 6.000 de călăreți cehi moravi și silezieni (legiunea neagră), 10.000 din comitate, 16.000 de lăncieri secui, 12.000 de călăreți moldoveni și 8.000 de călăreți munteni, plus 5.000 de călăreți sârbi din zonele dunărene. De remarcat dorința lui Matia de a spori artificial efectivele sale armate, prin enumerarea și a celor 20.000 de moldoveni și munteni printre cadrele cavaleriei sale; niciodată aceste efective nu au luptat sub comanda sa sau a vreunui general de-al său. Scăzând așadar această cifră din 57.000 de oameni rămânem cu un efectiv real de 37.000.

Pentru efectivele pedestrimii, raportul italian indică 68.000 de oameni din care 30.000 de pedestrași munteni și 20.000 de moldoveni, plus 2.000 de români ardeleni, 2.000 pușcași, 4.000 pedestrași unguri și 10.000 pedestrași cehi, moravi și silezieni; lor li se adaugă un număr neprecizat de pedestrași ardeleni. Apreciind la justa valoare prezența nobilimii, slujitorilor, cnezilor și țărănimii române și maghiare la lupta antiotomană din acest veac, trebuie să evaluăm ca număr și calitate forțele muntene și moldovene amintite în cuprinsul raportului citat. Din totalul de 68.000 de oameni scăzând teoreticele efective moldo-muntene, rămâne un total de 18.000 de oameni al trupelor regale la care se mai adaugă numărul neprecizat al pedestrașilor ardeleni.

Același raport indică și efectivele flotei fluviale regale: 330 de nave, din care 16 nave mari, 14 galere și 300 șăici, cu un efectiv total de 24.000 de oameni alcătuit din pușcași, lăncieri, călăreți, infanteriști și marinari. Repartizarea navelor pe Dunăre indică și intențiile militare ale regelui. La Belgrad sunt 16 trireme cu câte 4 bombarde de câte 100 pfunzi fiecare (50 kg) pe fiecare bord; fiecare baterie de tunuri este deservită de 3 tunari. Tot la Belgrad se află și 34 corvete lungi (șăici după opinia noastră) cu câte o cerbottana de 40 pfunzi (25 kg). Mai există 2 bombarde de câte 150 pfunzi (75 kg) și 8 bombarde mari a căror greutate nu este specificată, li se alătură alte piese de armament mici și mijlocii.

Totalul efectivelor armatei regale (pe uscat și fluviale) se ridică, după cifrele raportului, la 125.000 oameni. Pentru a le aprecia potențialul real trebuie

să scădem efectivele moldo-muntene de 70.000 (50.000 pe uscat și restul din flotila dunăreană). Ajungem astfel la un efectiv real de 57.000 oameni considerabil dacă acționează unitar. Contribuția teoretică a Țării Românești și Moldovei reprezintă, prin cei 70.000 oameni amintiți în raport, circa 56% din totalul armatei regale. Niciodată însă aceste forțe nu au reușit să acționeze împreună. Pe de o parte, Moldova avea de înfruntat la ea acasă forțele otomane și nu putea deplasa peste hotare câteva zeci de mii de luptători, pe de altă parte regele nu a acordat nici un sprijin militar Moldovei și în acest caz reciprocitatea și-a spus cuvântul. În Țara Românească situația este puțin schimbată, la data elaborării raportului, având doar teoretic un domn apropiat regelui, în realitate supus ingerințelor turcești; în plus același domn respinsese doar cu câteva luni mai înainte încercarea de înscăunare a lui Vlad Țepeș sprijinită de rege și nu avea cum uita acest afront. Se poate totuși ca un contingent muntean, credincios încă lui Țepeș, să lupte în rândul trupelor regale. După unele aprecieri, în preajma luptei de la Sabac, aceste efective regale aveau circa 60.000 de oameni, 1.000 de care și 100 de corăbii³.

Îndemnat la luptă de insistențele papale și mai ales de ecoul internațional al luptei de la Vaslui, după cum o mărturisește însuși regele în scrisoarea din 3 noiembrie către papă, Matia Corvin pornește acum campania care avea să-i aducă succesul militar demult râvnit.

Pentru descrierea operațiunilor militare beneficiem de un manuscris, cu un autor rămas necunoscut, descoperit și publicat încă acum 100 de ani⁴. Este totodată și primul cântec istoric al literaturii maghiare vechi și-l are ca erou tocmai pe Pavel Chinezu⁵. Cântecul nu s-a păstrat în întregime, lipsind câteva versuri de la început. Primul dintre versurile păstrate începe cu ... *acestea fiind spuse de Pavel Chinezu (Kenez)* și descrie în continuare asediul și cucerirea cetății de către trupele regale. Este și cel mai lung cântec istoric păstrat din vremea domniei lui Matia Corvin, care vorbește despre faptele regelui și a generalilor săi.

Dar iată care este concret participarea lui Pavel Chinezu la aceste evenimente. Trimis înaintea trupelor în recunoaștere, Pavel Chinezu reușește să verifice tăria și înălțimea zidurilor, adâncimea șanțurilor, pozițiile favorabile amplasării tunurilor ca și a locului de tabără. Cu aceste date se întoarce la Belgrad unde-l așteaptă regele și trupele sale. Plecarea sa în recunoaștere pe Sabac trebuie plasată în ultima decadă a lunii octombrie 1475, iar întoarcerea la Belgrad în jurul zilei de 3 noiembrie, dată la care regele îi scrie papei arătându-i obiectivele campaniei sale. Ridică în grabă tabăra și se îndreaptă cu toate trupele în amonte pe fluviul Sava, timp în care navele flotei fluviale dunărene sunt trase la edec în aceeași direcție.

Încercuirea se realizează relativ repede, iar bombardierele încep acțiunea de distrugere a zidurilor. Spărturile provocate nu sunt prea mari datorită grosimii

deosebite a fortificațiilor, iar apărătorii le pot repara imediat. Garnizoana opune o rezistență deosebit de puternică, iar tunurile și îndemânarea arcașilor provoacă pierderi mari armatei regale. Zile întregi de asediu se scurg după același ritual. Vremea friguroasă și rece îngreunează mult operațiunile de apropiere de cetate.

Cu forțele beilor otomani Mihaolglu Ali bei încearcă printr-o acțiune îndrăzneță să despresoare cetatea asediată. Apropierea sa a fost însă descoperită și cei 15.000 de călăreți otomani nu reușesc să obțină nici un avantaj în lupta desfășurată în apropiere, fiind siliți să se retragă. În luptă cade unul dintre adjuncții lui Ali bei, pe nume Hasan. Această luptă este anunțată creștinătății de rege la 3 februarie ca o mare victorie personală, datarea ei este 1 februarie⁶.

Asediul continuă cu îndârjire, dar vremea geroasă și închisă din timpul acelei ierni împiedică asaltul general. Multe dintre asalturile ordonate de Matia Corvin eșuează pe palisadele de lemn udate de ploi și înghețate de gerul aprig. Unul dintre episoadele care grăbesc sfârșitul relatat și de cântecul citat, îl reprezintă trădarea unui grup de apărători care în schimbul iertării, indică punctele slabe ale Sabacului. Ambiționat de nereușitele atacurilor de până acum, regele ordonă intensificarea bombardamentelor în puncte slabe, și, ca urmare, cetatea capitulează la 15 februarie 1476, fără a ști dacă în urma unui asalt sau prin tratative. A două zi după eveniment Matia anunță papalității și prin ea întregii Europe, victoria.

Printre cei care au participat la această campanie regală se numără și Vlad Țepeș. Nu-i putem detalia acțiunile din fragmentele cunoscute, dar este prezent cu certitudine în toate fazele asediului, inclusiv în bătălia cu Ali bei.

Pentru prima dată luptă acum și acea "legiune neagră" alcătuită din cehi, moravi, slovaci și silezieni; cei 10.000 amintiți în cuprinsul raportului italian sunt tocmai efectivele acestei legiuni de mercenari. Primul lor comandant se pare că a fost Francisc Hay, printre cei căzuți, cântecul istoric îl amintește pe un anume Francz viteaz ceh. Printre cei morți din cauza frigului același cântec amintește numele lui Varadi Simon. Dintre cei ce au parte de o moarte năpraznică o cronică germană contemporană⁷ pomenește numele lui Ioan de Witebitz, morav sau silezian. Prins de turci în apropierea taberei regale, dus în cetate și ucis, iar capul urcat într-o țeapă și pus pe zidurile cetății. Faptul îl îndârjește pe rege care ordonă cucerirea cu orice preț a cetății.

În timpul acestei campanii se desfășoară lucrări de fortificare a zonei dunărene, în perimetrul Cuvin-Horom. Este vorba de fapt despre construirea unui bastion de lemn în fața cetății Smederevo, amplasat pe insula din mijlocul Dunării. Scopul era de a observa toate mișcările trupelor din Smederevo, iar perioada construcției sale la sfârșitul lui 1475, la 27 ianuarie anul viitor știindu-se deja că fusese distrus de un grup de turci veniți din Albania, iar garnizoana măcelărită⁸.

Mult zgomot pentru nimic face Matia Corvin în ianuarie, când îl anunță pe solul venețian că 4.000 ostași sub comanda lui Țepeș (Dracula) au intrat în Țara Românească și au reușit o victorie împotriva domnului acelei țări, Basarab, pe care l-au omorât, tăind și multe capete. Nu spune însă că Țepeș a fost nevoit să se retragă pentru a nu dezvălui eșecul acțiunii. Acțiunea regală are drept scop să obțină sprijin militar eficient din partea Veneției care nu prea respectă litera acordului cu Ungaria⁹.

În timpul campaniei de cucerire a Sabacului și imediat după aceea, luptă împreună două mari personalități ale poporului român, intrate în legendă: Vlad Țepeș și Pavel Chinezu. Nici un istoric nu a făcut până acum o legătură între aceste două personaje, deși mărturiile contemporane îi atestă pe cei doi la campania regală.

Primul moment de contact direct între cei doi poate din anul 1462, când Țepeș așteaptă în munți ajutorul regal. Prins de Jiskra, voievodul muntean ia drumul temnițelor din Buda și Visegrad. Pavel Chinezu este aproape singur în mijlocul acestor trupe cu care regele intră în Transilvania. Arestarea lui Țepeș, vestit de atunci pentru faptele sale, a provocat o stare deosebită de contrariere în rândul ostașilor. Este aproape imposibil ca tânărul oștean regal, Pavel Chinezu, să nu-l fi văzut pe crâncenul voievod muntean în aceste momente.

Ani lungi petrece Vlad Țepeș în închisoare și mai târziu pe lângă curtea regală. Invocata căsătorie a lui Vlad Țepeș cu o rudă a regelui, indiferent dacă a fost contractată înainte sau după 1462, contribuie în timp la îndulcirea regimului său politic și la promovarea sa printre curtenii regelui, în așteptarea unui moment politic favorabil reînscăunării sale. Elementul principal l-a constituit lipsa de autoritate politică a celor ce s-au perindat pe tronul muntean între 1462-1476, fapt ce a favorizat creșterea imixtiunii otomane în țară. Normalizarea relațiilor Ungariei cu Moldova la 1475 și necesitatea stringentă a creării frontului comun antiotoman au impus reconsiderarea candidaturii lui Țepeș la scaunul Țării Românești.

Situația complexă de la mijlocul deceniului al VIII-lea mijlocește de data aceasta cu deplină certitudine stabilirea unui contact direct între Vlad Țepeș și Pavel Chinezu. Nu vom putea cunoaște cu precizie natura raporturilor directe, putând eventual deduce câteva elemente din pozițiile lor sociale. Țepeș este rudă cu Matia și totodată pretendent la tronul muntean; Pavel Chinezu este unul dintre cei mai tineri și capabili generali. Punctele de contact dintre ei sunt inevitabile, deși natura lor trebuie văzută în discuții comune și luări de poziție (nu se știe dacă pro sau contra) față de intențiile regale.

Acțiunile militare certe la care participă Vlad Țepeș și Pavel Chinezu sunt asediul Sabacului în 1475-1476 și luptele desfășurate în primăvara anului 1476 în Serbia și Bosnia. După anunțarea victoriei, regele trimite parte a trupelor sale sub

comanda lui Vuk Branković și Vlad Țepeș, în care intrau și cele comandate de Pavel Chinezu, să atace garnizoanele otomane din Bosnia¹⁰.

Orașul Srebranik aflat în apropierea bogatelor mine de argint din Serbia a fost cucerit printr-o stratagemă ce copiază pe cele din vara anului 1462. Într-o dimineață de târg, 500 oameni îmbrăcați turcește se strecoară pe porțile orașului cu armele ascunse sub haine sau în căruțele care-i însoțeau. Atacul se declanșează concomitent la porțile orașului și în interiorul acestuia, iar surpriza este fatală apărătorilor. Garnizoana este măcelărită și prada împărțită: 127.000 aspri în monedă și 5 poveri de argint/500.000 piese sau 600-750 kh. În mâinile învingătorilor cad o mulțime de arme, obiecte, îmbrăcăminte și robi, orașului i se dă foc. Campania continuă asupra orașului învecinat Kušlot, așezat la 3 mile distanță. Din nou Țepeș și Branković se folosesc de o stratagemă: își împart trupele în două părți dintre care prima, în număr de 400, este trimisă împotriva dușmanului de 2.000 călăreți, în timp ce restul se ascunde într-o pădure din drum. La angajarea luptei de către avangarda creștină, trupele ascunse în pădure încercuiesc dușmanul. În lupta care urmează, toți turcii sunt uciși și urcați în țepi spre a provoca spaima privitorilor¹¹.

Metoda este specifică celui pe care poporul și istoria l-au poreclit Țepeș, deosebit de cruntă, ea era singura eficace în vremuri în care metodele radicale sunt singurele în măsură să determine succesul propriu și să aducă respectul, sau frica, dușmanului.

Cel de-al treilea oraș căzut în mâna trupelor regale este Zvornik, după o scurtă rezistență în cursul căreia Vuk Branković este rănit la picior de către o săgeată. Întoarcerea corpului expediționar se face pe o altă rută, localitățile întâlnite având toate aceeași soartă: cucerite, prădate și arse, iar populația dusă în robie. Spaima populației și a trupelor otomane întrece orice închipuire și consolidează rezultatele favorabile obținute de creștini. Ultimele lupte se desfășoară pe Dunăre în zona Belgradului, cetate al cărui comandant este numit acum Pavel Chinezu. După aproximativ două luni, Vlad Țepeș se întoarce la Buda, iar Pavel Chinezu rămâne pentru a consolida defensiva dunăreană.

Vara aceluiași an aduce cu sine campania sultanului Mahomed al II-lea în Moldova și riposta lui Ștefan cel Mare. Părerile istoricilor diferă atunci când discută existența unui ajutor regal pentru Moldova. Se pare totuși că în iulie-august un corp de oaste regală aflată sub comanda lui Ștefan Bathory - noul voievod transilvănean, și Vlad Țepeș este în sudul voievodatului și participă la ultimile lupte din sudul Moldovei, în momentul retragerii sultanului.

În toamnă, aceleași trupe, plus cele moldovene, coboară în Țara Românească și după acțiuni concentrate reușește să-l readucă pe Vlad Țepeș pe tron. Din analiza situației militare de moment ca și din urmărirea celei anterioare, participarea lui Pavel Chinezu la acțiunea de înscăunare a lui Vlad Țepeș apare

posibilă. Izvoarele tac și de această dată, așa încât posibilitatea trebuie privită cu multă circumspecție. Ar fi fost ultima posibilitate de întâlnire dintre cei doi, deoarece retragerea contingentelor moldo-transilvănene, combinată cu o nouă intervenție otomană, pune capăt domniei și vieții lui Vlad Țepeș.

Personalități distincte cu biografii bine conturate, Vlad Țepeș și Pavel Chinezu prezintă și elemente comune care merită a fi subliniate. Amândoi sunt comandanți străluciți cu succese răsunătoare pe frontul antiotoman, deși primul își începe acțiunile ca voievod, iar cel de-al doilea parcurge mai întâi drumul lung și greu al uceniciei militare, ridicându-se tocmai datorită excepționalelor sale însușiri militare. Amândurora li se impută cruzimea (exagerată, zic urmașii) față de dușmani, uitând însă sălbăticia și cruzimea incursiunilor turcești la nordul Dunării, ca și situația politico-militară tulbure care cerea o mână forte pentru clarificarea ei. Cei doi au înțeles acest comandament al vremii și l-au rezolvat cu mijloacele puse la dispoziție de veacul în care au trăit. Singurele acțiuni militare comune care pot fi identificate (iarna lui 1475 și primăvara lui 1476) le-a reliefat cu pregnanță calitățile și aduce cu sine regretul că nu au putut acționa mai mult timp împreună sau în acțiuni conjugate (Țepeș în Muntenia și Pavel Chinezu în Banat și Serbia) antiotomane. O domnie mai lungă a lui Țepeș după 1476, coroborată cu revenirea lui Pavel Chinezu pe frontul antiotoman de la Dunărea de Jos în calitate de comandant al trupelor regale (1478) ar fi dus în mod cert la un cu totul alt rezultat în luptele cu turcii, cu atât mai mult cu cât ei puteau îndeplini acel front comun gândit de Ștefan cel Mare. Prezența lui Ștefan la gurile Dunării, ale lui Țepeș pe Dunărea de Jos și a lui Pavel Chinezu la confluența acesteia cu cea mijlocie ar fi realizat marele deziderat al veacului.

Una dintre problemele legate de această perioadă din viața lui Pavel Chinezu o constituie răspunsul la întrebarea: a fost sau nu acesta comandant al Belgradului. Diverși istorici au răspuns afirmativ fără a arăta sursa informațiilor¹². Ca urmare și părerea lor a fost discutată doar fugitiv și fără considerația necesară.

Răspunsul exact îl constituie un raport trimis din Buda curților italiene la 17 mai 1476 în care se spune textual că: Paulo *Chinis vajvoda, cioe Capitano... in Belgrado*¹³. La această dată el îndeplinește efectiv funcția de comandant al cetății Belgrad, scriindu-i cu câteva zile în urmă regelui despre pregătirile trupelor otomane aflate în Vișegradul bosniac; tocmai scrisoarea sa îi prilejuiește trimisului italian afirmația de mai sus. Ca urmare a știrilor primite, regele ordonă construirea a două poduri de vase pe Sava și Dunăre, cu scopul de a împiedica coborârea flotei otomane aflată în amonte pe aceste fluvii.

Nu poate fi cunoscut cu precizie momentul în care Pavel Chinezu a fost numit în funcție. Prezența sa în preajma regelui ca și faptele de arme de la Sabac și din campania următoare par a fi argumentele pentru a fi numit în funcția de

căpitan al cetății Belgrad imediat după terminarea luptelor din primăvară. În cea de-a doua parte a anului sunt cunoscute documente ce amintesc în această funcție pe un Grigore Bradić și Henric Onofrius de Baismoiz¹⁴. Ca urmare și funcția deținută de Pavel Chinezu trebuie raportată doar la perioada de mijloc a anului 1476, perioadă în care se impunea reorganizarea sistemului defensiv din jurul cetății. După terminarea lucrărilor de aici Pavel Chinezu își încheie misiunea și se deplasează în alte părți ale regatului.

În timpul anului 1476 Europa creștină inițiază diverse planuri de cruciadă antiotomană, rămase la stadiul de simple dorințe. Papalitatea, spre exemplu, dorește constituirea a două armate: una germană și una ungaro-română, care să acționeze pe uscat în Balcani, concomitent cu intrarea flotei reunite a statelor italiene în Bosfor și Dardanele¹⁵. Venețienii, de exemplu, se gândesc în continuare la mai vechiul lor “plan scitic”¹⁶, în care o alianță moldo-polono-tătară urmează să acționeze împotriva otomanilor în stepele nord pontice, ca o contrapondere la propriile lor insuccese din Balcani.

Ca urmare Veneția sprijină solia lui Ștefan cel Mare la Sixt al IV-lea, dar nu acordă nici un sprijin financiar sau militar Moldovei. Toate ajutoarele financiare ale statelor catolice ajung în visteria lui Matia Corvin, mai întâi 71.577 florini aur din partea papei și apoi 200.000 ducați aur din colecta statelor italiene. Nici un ducat nu va trece Carpații spre a-l sprijini pe Ștefan cel Mare în încheștarea acestuia cu Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului.

Exact în timpul campaniei din vara lui 1476 din Moldova, Matia Corvin se pregătește de înșurătoare, trimițând o solie cu 756 de cai în Italia la Neapole. Solia lui Ștefan este aproape nebăgată în seamă la Veneția, pe când cea somptuoasă a regelui atrage atenția unanimă a mulțimii. Prima oferea o alianță reală, cea de-a doua doar o privește pitorească, fiecare a ales ceea ce a dorit.

Dacă Europa petrece nepăsătoare, în schimb sultanul își organizează temeinic imperiul¹⁷. În timpul domniei sale partea europeană a imperiului otoman - Rumelia - cuprinde 25 sangeacuri cu 4.500 timaruri și 22.500 călăreți în zale. Partea asiatică - Anatolia - are 36 sangeaguri cu 5.500 timaruri și 37.000 călăreți în zale. În total se adună 60.000 spahii călari și circa 120.000 ieniceri, cărora li se adaugă zeci de mii de forțe neregulate (achingii, azapi) care luptă doar pentru pradă. Cu o asemenea organizare internă și cu forța militară umană și materială pe care o au la dispoziție sultanii otomani pot oricând declanșa acțiuni de cucerire în orice parte a lumii.

Pregătirile regale din primăvara și vara lui 1476 se soldează cu trimiterea unor contingente noi pe Dunăre cu intenția declarată de a lupta cu Laiotă Basarab în Țara Românească. Ele sunt rechemate la știrea că acesta trecuse de partea turcilor. La 3 iulie 1476 ajunge la Buda solia moldoveană care solicită ajutor

împotriva turcilor. Regele anunță Transilvania, dar evenimentele se vor desfășura după cum știm.

În decursul lunilor iunie-iulie se produc noi incursiuni turcești de pradă în Bosnia și de-a lungul Savei. Trupele regale care staționează la Belgrad sunt trimise în zonele atacate sub comanda arhiepiscopului de Kalocsa, lucrurile liniștindu-se de la sine.

O nouă incursiune se abate asupra Banatului, conducătorul ei fiind același Mihaloglu Ali bei. Datarea se poate face pe baza a două scrisori din 3 și 16 iulie, la prima dată trupele regale sunt trimise împotriva turcilor¹⁸ iar la cea de-a doua evenimentele sunt deja consumate¹⁹. Motivul incursiunii s-a constituit ca răspuns otoman la ingerințele regale din Bosnia, iar direcția atacului este dată de cea de-a doua scrisoare ca fiind *una terra chiamata Themisvar* spre deosebire de restul opiniilor care văd Transilvania.

Efectivele cu care Ali bei trece Dunărea se cifrează la circa 5.000 călăreți. O primă ciocnire se produce în zona limitrofă Belgradului ai cărui căpitani, Emeric Nifor și Ioan Cepli²⁰ încearcă să-i oprească pe turci. Deși nici un izvor nu indică vre-un rezultat precis, din faptul că Ali bei acționează nestingherit în continuare rezultă că nu au fost învinși. În întâmpinarea turcilor vine oastea comitatelor bănățene și detașamentele trimise în ajutor de rege. Printre comandanți sunt amintiți Vuk Branković, Ambroziu Magnus (Nagy) și fratele său Albert, Dimitrie Jakšić și cei trei frați Doczy: Petru, Emeric și Ladislau²¹. Acțiunea lor începe abia odată cu retragerea dușmanului, care luase cu el mulți robi și pradă. Luptele se desfășoară undeva în zona Belgrad-Smederevo, dar la nordul Dunării. Timp de trei zile trupele creștine colindă zona până intră în contact cu trupele dușmane care avansează încet către fluviu cu robii și prada cucerită.

Ajunse față-n față, cele două armate amână confruntarea militară pentru ziua următoare. Turcii se întăresc pe un deal iar bănățenii la poalele lui. Dimineața începe bătălia, despre care izvoarele creștine vorbesc ca despre o victorie²². Bănățenii încep atacul prin cele două flancuri care presează dispozitivul advers, îngrămădindu-l spre centru. Cavaleria catafractă creștină dezlănțuie celebrul ei atac frontal și reușește să distrugă centrul dispozitivului advers. Derutați de evoluția evenimentelor, turcii încep retragerea, care se transformă în fugă. Unii se aruncă în Dunăre și scapă înot, în timp ce alții se retrag spre interiorul Banatului. Ali bei fuge spre Smederevo, în timp ce fratele său Iskender este rănit și făcut prizonier. Robii creștini aud zgomotul bătăliei și se răscoală, măcelărind paza și recăștigându-și prin forțele proprii libertatea. După încheierea luptei sunt adunați 250 prizonieri și 5 steaguri, care-i sunt trimise regelui la Buda.

Bonfinius opinează totuși că locul luptei a fost în Banat și anume la Pojejena (Posasin)²³, loc situat la 30.000 pași de Smederevo. În acest sens, afirmația sa inițială că trupele creștine au trecut Dunărea trebuie văzută în

contextul venirii acestora dinspre Belgrad și nu dinspre nordul Banatului, cum ar fi să fie la o primă vedere. Astfel că traversarea fluviului de către aceste trupe regale s-a făcut de la vest spre est, unde se aflau încă dușmanii cu toată prada și a avut drept scop tăierea oricărei posibilități de retragere la propriile baze. În acceptarea acestei variante, incursiunea otomană și riposta creștină apar logice și perfect posibile.

În privința conducătorilor trupelor regale participante la luptă, o cronică germană medievală susține că au fost Lupul-echivalentul lui Vuk (Branković) și palatinul Valahiei al cărui nume nu este dat²⁴. Prima impresie duce cu gândul la Vlad Țepeș dar știm că la data acestei lupte el se afla deja la Oradea. Să fi reușit Țepeș să parcurgă într-un timp atât de scurt drumul de la Oradea la Dunăre ca să participe la luptă cu toate trupele sale și apoi să se întoarcă înapoi spre Oradea?

Este greu de crezut că Țepeș în drumul spre Moldova și cu gândul la proiectata încercare de înscăunare, putea să se angajeze într-o ciocnire locală, cum a fost aceasta. Mai probabil este faptul că cronicarul transilvănean încurcă situațiile, contopind acțiunile din vară cu cele din toamnă, inclusiv pe participanții lor.

Dintre ceilalți comandanți cronica amintește pe Albert Magnus (Nagy) și Emeric Hagymasi. Referitor la ultimul, suntem tentați să-l identificăm cu acel Francesco Aristio amintit de Bonfini, cu un nume absolut fantezist și imposibil pentru comandanții trupelor regale. Familia Hagymas de Beregsău a dat în secolul al XV-lea doi trei bărbați capabili, remarcați în luptele antiotomane din zonă ajunși, unii dintre ei în funcția de comite de Timiș.

Datarea luptei de la Pojejena și a incursiunii otomane din Banat, făcută de noi pe baza celor două scrisori citate este confirmată și de Bonfini care amintește că aceste evenimente s-au desfășurat cu 5 luni înainte de căsătoria regelui. Știind că la 12 decembrie regina Beatrix de Aragon este încoronată la Szekesfehervár și pe 22 decembrie este cu soțul său la Buda, evenimentele din Banat se desfășoară în iulie. Dispare astfel alternativa desfășurării lor în august²⁵, interpretare greșită a afirmației lui Bonfini că lupta s-a dat la *idele lui august*. Citirea corectă a acesteia înseamnă de fapt *înainte de idele lui august*, adică perioada 13-15 iulie²⁶. Dacă raportăm această dată la scrisoarea din 16 iulie, emisă din localitatea bănățeană Beregsău, data exactă a luptei poate fi chiar 15 iulie, întrucât de la Pojejena la Beregsău știrea putea ajunge într-o singură zi.

În nici un moment al campaniei numele lui Pavel Chinezu nu este atestat, ceea ce înseamnă că, nu a participat la evenimente. La Belgrad nu mai era din moment ce sunt amintiți alți căpitani; se poate să fi luptat în Bosnia alături de arhiepiscopul de Kalocsa și Ștefan Báthory sau pe lângă curtea regală.

La 8 septembrie Matia Corvin se laudă în fața solilor venețieni cu prizonierii și steagurile de la Pojejena, amintindu-le acestora că o altă armată a

sa, cea condusă de Țepeș și Bathory se îndreaptă împotriva Țării Românești.

Doar cu 3 zile înainte, pe 5 septembrie, regele reînnoiește lui Pavel Chinezu donația privitoare la domeniul Lietava din comitatul slovac Treičin²⁷. În conformitate cu practica judiciară feudală, cel ce solicită reînnoirea unei donații se prezintă personal în fața regelui și după aprobarea acestuia cancelaria regală transcrie diploma de confirmare, sigilată apoi cu sigiliul regal. Obligatorietatea reînnoirii periodice demonstrează temporalitatea actului donațional, valabil doar atât timp cât beneficiarul își îndeplinește obligațiile față de suveran. Acceptând această situație, trebuie să-l vedem pe Pavel Chinezu prezent la începutul lui septembrie lângă Matia Corvin. Ca urmare, ipoteza plasării sale alături de Bathory și Țepeș devine din ce în ce mai incertă. În lipsa altor informații ne vom rezuma la o prezentare sintetică a evenimentelor militare din Țara Românească.

După o staționare mai îndelungată la Brețcu, trupele intră pe 7 octombrie în Brașov și către sfârșitul aceleiași luni intră în Țara Românească, concomitent cu trupele moldovene. După câteva lupte cu muntenii și cu turcii, sosiți în sprijinul lor, cei trei aliați intră pe 8 noiembrie în Târgoviște și pe 17 noiembrie în București²⁸. La câteva zile după înscăunarea lui Vlad Țepeș aliații se retrag, lăsând câteva contingente drept ajutor. Știri despre această campanie ajung la Buda abia pe 4 decembrie: 1.000 turci uciși, mulți prizonieri, 18 steaguri, robi și pradă capturate, cifre nițel exagerate după spiritul vremii și dorința regelui.

În afara lui Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare și Ștefan Báthory izvoarele mai amintesc dintre participanți pe Vuk Branković și Jakšić²⁹. Cu exact un an în urmă, ultimii patru se aflau la Sabac, lor alăturându-li-se atunci Pavel Chinezu. Dacă Pavel ar fi participat la aceste evenimente, cronica l-ar fi amintit cu siguranță, având un grad cel puțin egal cu cel al lui Branković și Jakšić.

În partea de nord-vest a Balcanilor, turcii inițiază noi incursiuni de pradă. În octombrie devastează Bosnia, apoi Carniolia, Stiria și Italia nord-vestică, fără a întâmpina rezistență din partea apărătorilor. Beatrix de Aragon, sosită în toamnă la Veneția, este silită să aștepte retragerea turcilor spre a călători spre Ungaria. Un impresionant cortegiu o însoțește, iar serbările generate de căsătoria sa se întind pe tot parcursul lunilor noiembrie și decembrie.

De această situație profită beii otomani de pe Dunăre care declanșează noi operațiuni militare în zonă, în luna decembrie³⁰. Dintre toate descrierile acestor evenimente cea mai completă și mai interesantă este cea lăsată de un italian aflat în slujba turcilor, Donado da Lezze³¹, participant direct la campanie. În fruntea unor puternice trupe de poartă din zona cetății Smederevo. Aici regele construisese trei castele circulare din pământ cu câte trei valuri de apărare și alte amenajări genistice în jurul lor, așezate în cruce, una la mijloc mai puternică și două mai mici lateral, aceste fortificații împiedică înaintarea turcilor spre Belgrad. Apropierea sultanului i-a speriat pe apărătorii forturilor (laterale care se refugiază în cel mai

mare așezat chiar pe malul sudic al Dunării). În timpul nopții, sultanul ordonă înconjurarea acesteia cu baterii de tunuri, iar dimineața începe bombardamentul care ține trei zile. Spărturile imense din ziduri determină atunci asaltul general pe care apărătorii reușesc să-l respingă după două ore de luptă, turcii pierd circa 500 oameni dar pierderile creștine nu sunt specificate. Frigul puternic face ravagii printre oștenii sultanului care mor zilnic cu zecile, se întâmplă același fenomen din iarna trecută de la asediul Sabacului, inversându-se doar tabăra celor ce suferă rigorile ierni. Dorind să cucerească fortul cu orice preț, Mahomed al II-lea ordonă să se strângă timp de trei zile toate lemnele din jur pe care le îngrămădește apoi sub zidurile acestuia spre a-i da foc. La această manevră apărătorii nu mai au ripostă și încep tratativele pentru predarea cetății. După semnarea capitulării, garnizoana se retrage spre Belgrad, iar sultanul rade de pe suprafața pământului cele trei fortificații. O cronică anonimă³² stabilește predarea cetății la 22 decembrie, iar cronicile otomane³³ insistă în mod deosebit asupra asprimii iernii, cu zăpadă până la crupa cailor.

Concomitent cu aceste evenimente alte trupe dunărene intră în Țara Românească, aducându-l cu ele pe Laiotă Basarab, îl înfrâng și ucid pe Vlad Țepeș și-l reînscăunează pe domnul turcofil. Fie o parte a acestora, fie dintre cei care acționează cu sultanul trec Dunărea în Banat și în Transilvania și le pradă în liniște, întrucât majoritatea oștirii este lăsată la vatră, iar comandanții petrec la serbările ocazionate de căsătoria regelui. La 13 februarie 1477 Matia Corvin încheiase deja pace cu Laiotă Basarab, consolându-se de pierderea lui Țepeș³⁴. După aceste evenimente trupe otomane sub conducerea lui Ali bei, prezente încă în Muntenia, încearcă o nouă incursiune în Transilvania, dar atacul lor este prevenit și ei înfrânți³⁵. Sursele otomane sunt unanime în a aprecia atacul ca având loc în anul 882 al Hegirei (15.04.1477-15.04.1478), faptul ne duce cu gândul mai degrabă la primăvara lui 1477 decât la cea următoare.

Evenimentele militare iau sfârșit pentru acest an în spațiul românesc, mutându-se în nord-vestul Balcanilor, continuând până la sfârșitul lunii septembrie. Sunt atacate de turci Albania unde este asediată cetatea Kruje (Croia), Krajna, Carniolia și Karinthia, după care turcii intră și în Italia nord-estică.

NOTE

1. Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. XV/1, București, 1914, p. 84.

2. Raportul lui Sebastiano Baduario a fost publicat de către Ováry Lipot în *Történelmi Tár*, Budapesta, 1885, p. 762-764 și de Gyálokay Jenő, în *Mátyás király Emlékkönyv*, Budapesta, 1940, p. 262-263.

3. Ștefan Olteanu, *Lupta de la Valea Albă*, București, 1976, p. 20-21.
4. Publicat pentru prima dată de Thály Kálmán, *XV-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról*, în *Századok*, an VI, Budapesta, 1872, p. 8-22.
5. Pentru figura sa vezi Ioan Hațegan, *Pavel Chinezu*, Timișoara, 1994.
6. Nagy Iván, Nyáry Albert, *Magyar Diplomacziái Emlékek Mátyás király korából*, II, Budapesta, 1876, p. 342-343.
7. Hartmann Schedel, *Liber Chronicarum*, Nürnberg, 1493, p. 253.
8. Thallóczy Lajos-Áldásy Ántál, *Codex diplomaticum partium regno Hungariae adnexarum*, vol. II, Budapesta, 1907, p. 264 care reproduce raportul venețianului Leonardo Batt din 27 ianuarie 1476.
9. Nagy Iván, Nyáry Albert, *op. cit.*, II, p. 309.
10. Pentru relațiile lui Vlad Țepeș cu Ungaria și Transilvania vezi și: Nicolae Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976; Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevăr istoric*, București, 1976.
11. Ștefan Andreescu, *L'action de Vlad Țepeș dans le sud-est de l'Europe en 1476 în Resee*, tom XV, nr. 2, București, 1977, p. 262.
12. Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, București, 1969; ERI ISTVÁN, *Nagy Vázsony. Kinizsi vár*, Budapesta, 1979.
13. Nagy Iván, Nyáry Albert, *op. cit.*, II, p. 309.
14. Thallóczy Lajos-Áldásy Ántál, *op. cit.*, Barany Agoston, *Torontal vármegye hajdana*, Buda, 1845, p. 94.
15. X X X, *Rázboieni*, București, 1976, p. 55.
16. *Idem*, p. 56-57.
17. *Idem*, p. 62.
18. Nagy Iván, Nyáry Albert, *op. cit.*, II, p. 316-319.
19. Thallóczy Lajos-Áldásy Ántál, *op. cit.*, p. 172.
20. Antonio Bonfini, *Rerum Hungaricrum decades trec cum dimidia*, Basel, 1568, p. 581.
21. *Idem*, ed. Buda, 1770, p. 455-456; Ivics Sándor, *A magyarországi szerbek történetéből*, I-II, Budapesta, 1909, p. 673; Szentkláray Jenő, *Temes vármegye története*, Budapesta, f.a.p. 310.
22. *Ibidem*.
23. Antonio Bonfini, *op. cit.*, ed. Basel, p. 581.
24. Discuția asupra acestui manuscris la Ioan Hațegan, *Pavel Chinezu*, p. 134-150.
25. Ivics Sándor, *op. cit.*, p. 673.
26. Calcularea datei s-a făcut după *Documente privind Istoria României, Introducere*, vol. I, București, 1955, p. 461.
27. Teleki József, *Hunyádiak kora Magyarországon*, XI, Pesta, 1862, p. 558-560.
28. Fraknoi Vilmos, *Mátyás király levelei*, vol. I, Budapesta, 1893, p. 354-358.
29. Jakob Unrest, *Osterreichisch Kronik (1435-1499)*, ed. K. Grossmann, Viena, 1957, p. 64.
30. Antonio Bonfini, *op. cit.*, p. 457.
31. Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, București, 1909, p. 93-95.
32. X X X, *Rázboieni*, p. 345.
33. KODJA HUSEIN, *Beda-i ut veda i*, în *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I, București, 1967, p. 460.
34. Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, XV/1, p. 97.
35. Orudj Bin Adil, *Tevarih-i al-i Osman*, în *Cronici turcești*, p. 62.

VLAD ȚEPEȘ UND PAVEL CHINEZU, TEILNEHMERN AN DEN ANTIOTOMANISCHEN KÄMPFE

Z u s a m m e n f a s s u n g

Zum ersten Mal in der rumänischen Geschichte werden diese zwei Geschtalten nebeneinandergestellt. Alte und neue Schriften beschreiben die Teilnahme 1457 und 1476 der zwei Heeresführer an den Kämpfen gegen die Türken.

Ein erster Beweis ihrer Teilnahme an einem Militärfeldzug ist die Besetzung der Burg Sabac, im Winter 1474/75. Der zweite Moment ist der antiotomanische Feldzug in Serbien und Bosnien im Frühjahr 1476, der mit einem gewaltigen militärischen Sieg endet.

MEDIEVALUL PUNITIV ȘI DOMNIA ROMÂNEASCĂ

Ana Subi

Regula de succesiune la domnia țărilor române, cuprinzător definită de Xenopol ca “ereditar-electivă”¹, îndătina alegerea domnului pe viață dintr-un grup restrâns de eligibili - familia domnitoare, purceasă în fiecare țară românească din neamul întemeietorilor (Mușatini în Moldova, Basarabi în Țara Românească) - alegere în linie bărbătească (principiul masculinității) și indiferentă la treapta de înrudire (descendenți, colaterali sau chiar descendenți nelegitimi)². În absența unor norme precise cu privire la succesiune (de tipul lui *ius primogeniturae* apusean), simpla apartenență la spița domnească (obârșirea din *os domnesc* sau *sămânță de domn* după expresiile consacrate ale epocii)³ îndreptăța în mod egal pe oricine - fii sau frați, legitimi sau naturali - să ocupe tronul, dacă îl alegea “țara”.

Firește, acest sistem de succesiune deschidea calea competițiilor pentru tron între rudele de sânge din familia domnitoare, iar претендентii erau, oarecum în firea lucrurilor - mai ales că feciorilor legitimi ai domnilor în scaun li se adăuga o serie de fii naturali - numiți, spre a-i deosebi de cei dintâi, rezultați dintr-o căsătorie legitimă, *copii*⁴. Aceștia, la rândul lor, descinzând din *trupina domnească*⁵, nu ezitau să se prevaleze de dreptul ce li-l dădea înalta paternitate: (În Moldova) *fiii legitimi ca și cei nelegitimi urmează la domnie, fără nici o deosebire (...). De aici, pentru dobândirea puterii se nasc între frați războaie foarte multe și deosebit de vătămătoare. Același lucru se petrece și în Țara Românească și se întâmplă* (acolo) *încă foarte des*, scria Reicherstorffer în a sa *Chorographia Moldovei* (1541)⁶. Fenomenul este înregistrat și de Dimitrie Cantemir în celebra sa lucrare dedicată Țării Moldovei: *În Moldova nu se cunoștea dreptul celui dintâi născut, prin care în țările europenești se ocoleau tulburările dinlăuntru. (...) când ambiția nemăsurată stârnea tulburări din această pricină, atunci era cu neputință să nu se deschidă drum larg gălcevilor dinlăuntru*⁷. Iar spectacolul acestor lupte pentru putere și - în consecință - al deselor schimbări de domni făcea ca martorii vremii să considere asemenea lucruri drept o caracteristică a vieții politice la români. În secolul al XV-lea, spre exemplu, sub impactul puternicilor dezbinări și conflicte din Țara Românească între urmașii lui Mircea cel Bătrân, așa zișii Drăculești, după numele lui Vlad

Dracul, și Dănești, urmașii lui Dan I (având drept corolar în Moldova ceea ce s-a numit în istorie “drama urmașilor lui Alexandru cel Bun”), găsim consemnată la Laonic Chalcocondil ideea că românii *au obiceiul să nu rămână cu aceiași domni, ci mereu după interesul lor să-i schimbe; și-și pun când un stăpânit* *or când altul*⁸, idee ce se regăsește la Ducas: *Căci era neamul românilor iubitor de dezbinări și-și îndrepta cu ușurință gândul la răsturnarea domnilor*⁹.

Încercările pretendenților, *hicleniile*, execuțiile, represiunile succedându-se aproape în fiecare cârmuire, textele cronicarilor vor fi și ele marcate de acest gen de realități politice. Grigore Ureche vedea în scurtă domnie a lui Dragoș, socotit întemeietor al statului moldovean, modelul original *al mișcătoarei și neașezatei domnii moldovene: Dragoș dacă au domnitu doi ani, au muritu. Pre acesta semnu dintăiași dată ce să arătă domniia fără trai, să putea cunoaște că nu va fi așezarea bună între domniia Moldovei, ce cum fu pre scurtu viața domnului dintăi, așa și domnii ce vor fi înainte, adesea să vor schimba și între domniia Moldovei multă neașezare va fi*¹⁰. La fel, Nicolae Costin, în contextul luptelor pentru tron dintre Iliăș și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun, vorbea despre *firea moldovenilor, gata la domnie noauă*¹¹...

Dincolo însă de faptul istoric, acest sistem de succesiune la tron, generator de rivalități și conflicte, îngăduie observarea unei anumite practici față de pretendentul mai puțin norocos - practică a cărei analiză se dovedește interesantă și utilă din perspectiva mentalului colectiv.

Căci, dacă domnul în scaun nu putea să stăvilească apariția *domnișorilor* atrași de mirajul puterii, el dispunea totuși de un mijloc eficace pentru a pune capăt speranțelor acestor vânători de domnie de a gusta din *mierea stăpânirii*¹². În acord cu ideologia vremii ce trata autoritatea domnului ca sacră, consecință a unui dar divin, orice act de uzurpare - în caz de neizbândă - atrăgea după sine pedeapsa capitală, la care justiția medievală din sud-estul Europei a adăugat ca alternativă (aflată la bunul plac al șefului statului) o tradiție bizantină: mutilarea. În Serbia și Bosnia, spre exemplu, o serie de suverani au fost orbiți, lucru frecvent petrecut în Bizanț¹³. La noi, Moldova primei jumătăți a secolului al XV-lea cunoaște și ea un asemenea caz de mutilare - prin arderea ochilor - a unui rival la domnie (astfel eliminat din rândul celor care puteau stăpâni o țară): e vorba de Iliăș voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, orbit (1442 sau 1444)¹⁴ din porunca fratelui și concurentului său la tron, Ștefan.

O astfel de măsură represivă nu se explică decât în cazul în care nu doar descendența din *os domnesc* condiționa, în conformitate cu obiceiul pământului, accesul la tron, ci și împlinirea unei alte exigențe: aspirantul la domnie trebuie să se bucure de integritate corporală¹⁵. Aparent această cerință, ce incumba domnului român (ținând poate de percepția creștină asupra omului ca imagine vie a lui Dumnezeu - *imago Dei*) n-a avut o aplicație practică, de vreme ce supra-numele unor voievozi, precum Iuga Ologul, Bogdan al III-lea Chiorul (cel Orb),

Petru Șchiopul în Moldova, Ștefan Surdul în Țara Românească, sugerează existența unor carențe fizice.

Dar mărturiile călătorilor străini, care înregistrează cu multă atenție și acuitate “noul” realităților românești, vorbesc de existența unor criterii fizice în alegerea domnilor. Antonio Maria Graziani scria în biografia dedicată lui Despot (1564): *La dobândirea domniei de către cei care au mijloacele trebuitoare atârnă greu frumusețea feței, statura și înfățișarea trupului, pe care barbarii o cer în rândul întâi de la domnii lor, și până într-atâta, încât dacă cineva este lipsit de vreun mădular al său sau pocit cu vreun semn de la o rană sau cu vreun alt cusur al trupului, fie el de neam cât de ales, ei îl preferă ușor pe unul de neam mai puțin ales, dar arătos la înfățișare*¹⁶. Bineînțeles, există o serie de neconcordanțe în relatarea lui Graziani, provenite dintr-o necunoaștere directă a aspectelor descrise, dar fondul povestirii - condiționarea teoretică a domnului de integritatea corporală - este real.

În plus, eficacitatea schilodirilor și desfigurărilor ca mijloc de eliminare a unui contracandidat la domnie dovedește importanța acestui element (integritatea corporală) pentru mentalul medieval.

Uzuală va deveni în țările române o mutilare anume, menită și în stare să priveze un candidat la domnie de drepturile sale la tron ori chiar să prevină formularea unor astfel de pretenții: tăierea sau însemnarea la nas a pretendentului la înălțimea domniei ori dulceața puterii, cum spune Azarie¹⁷.

Și pentru această mutilare istoria bizantină ne oferă un precedent - e drept, mai îndepărtat: Justinian al II-lea (685-695; 705-711) este ciuntit la nas după detronare, de unde și supranumele sub care e cunoscut în istorie, *Rhinotmet*-ul adică “Împăratul cu nasul tăiat”¹⁸.

Cât privește țările române, e interesant de observat că, în vreme ce alte tipuri de mutilare (orbirea, de pildă) sunt palid reprezentate, în schimb practica bizantină a însemnării la nas se bucură de o bogată atestare documentară.

Despre ce putea să însemne o asemenea măsură luată - cu titlul de asigurare uneori - împotriva membrilor masculini ai familiei domnitoare, avem o serie de relatări ale călătorilor străini aflați în trecere, la epoci diferite, prin principatele dunărene. Tranquillo Andronico, secretar în slujba lui Zapolya, pentru care întreprinde mai multe solii la Poartă, trecând prin Țara Românească, observă că, datorită pericolului potențial ce îl reprezintă, ... *frații și rudele (principilor) sunt bănuși de principi și nici nu sunt lăsați să locuiască în țara aceasta (Țara Românească), ci sunt luați în prinsoare, uciși sau dacă sunt de mai mică însemnătate, atunci li se taie nările, căci cu această slujire ei nu pot fi primiți după aceea la domnie*¹⁹. Antonio Verancsics, care a ocupat diferite funcții în ierarhia ecleziastică a Ungariei și a întreprins în slujba lui Ferdinand de Habsburg o serie de solii la Poartă, deși nu a cunoscut decât din auzite Țara Românească și Moldova, realizează o descriere a acestora (în jurul lui 1549), în care se face ecoul aceleiași realități politice: *Și tot neamul acestor*

voievozi, mai ales din Țara Românească, se ține veșnic de vărsături de sânge și de fapte crude. Căci atunci când unul din ei a ajuns în culmea puterii, ceilalți care au vreo legătură cu el, fie de frate sau de alt grad de rudenie - căci numai doar părinții își cruță fiii și fiii pe părinți - fug până la ultimul prin țări străine dacă nu vor să fie uciși. Cei care pot fi prinși, fie că sunt omorâți de el, sau, dacă cumva omenia l-ar îndemna să se dea în lături de la crimă, li se taie măcar nasul, ca fiind însemnați în acest chip să fie lipsiți de dreptul de a urma la tronul părintesc²⁰. Trecând peste grozăviile atribuite sistemului politic român, exagerări explicabile în parte prin informația indirectă - adesea deformată - ce stă la baza relatării sale, demnă de reținut este notația, care confirmă regimul rezervat posibililor pretendenți la tron.

Oricum, că pentru cel ce năzuia la putere în dauna domnului în scaun nu exista milă, chiar dacă se înrudea îndeaproape cu domnitorul periclitat, ne spune și Nicolaus Olahus, care, prin bunicul său, Mânzilă, se trăgea de la Argeș și se înrudea cu familia domnitoare a Țării Românești: (În Muntenia) *cel care ajunge la putere ucide nu numai pe cel din partida adversă, dar chiar și pe cel din propria sa familie, când acesta ar fi bănuît că umblă după domnie, și adesea, după ce l-a prins, îi taie nasul sau alte părți ale trupului*²¹.

Dezonoranta operație a însemnării la nas era socotită mai eficace decât închiderea eventualului sau realului rival într-o mănăstire, din care tot se mai întorcea câte un Vlad, zis Călugărul²² sau un Petru, căruia, pe lângă numele dinastic de Radu, i-a rămas și acela primit ca monah la Argeș, Paisie²³. De aceea pedeapsa (cu ciuntirea nasului) e aplicată frecvent - în Moldova și Muntenia deopotrivă - și, chiar dacă sensul adânc al mutilării scapă observatorilor contemporani cu evenimentul, documentele vechimii oferă numeroase exemple de acest fel.

Dar faptele vorbesc de la sine. Așa cum, în Țara Românească, un emisar al pretendentului Mihnea (cel Rău) aducând scrisori boierilor, este prins de Vlad Călugărul și însemnat la nas (1493), pedeapsă justificată prin aceea că el însuși se dădea drept fiu de domn²⁴, sau cum, un *domnișor* venind din Transilvania și încercând să apuce tronul lui Neagoe Basarab (1516) este supus aceluiași tratament stigmatizant²⁵, tot așa sunt pedepsiți și trimiși apoi la mănăstire alți vânători ai domniei Moldovei, de data aceasta: un *domnișor* numit Ivan, venit și înfrânt laolaltă cu cazacii săi *din sus de Țuțora* de către Petru Șchiopul (26 nov. 1587)²⁶ și un altul, Ionașco, ridicat domn sub numele de Bogdan vodă dintre orheenii și sorocenii răsculați împotriva domnului în scaun, Aron Tiranul (1592)²⁷. Semnificativ este și sfatul pe care-l primește Vlad cel Tânăr (1508-1510) de la Bogdan (pribeagul moldovean căsătorit cu Caplea, sora lui Radu cel Mare) în legătură cu Neagoe (viitorul Basarab): *Doamne, eu am înfăles cu adevărat că Neagoe va să te scoață den scaun, iară tu nevoește se-i sfărâmi capul sau se-i tai nasul sau se-i scoți un ochiu*²⁸. Într-adevăr, aspirațiile lui Neagoe la tron, confirmate de sigiliul său de boier, atârnat alături de sigiliile altor boieri la un

document din 17 august 1511 al lui Vlăduț, sigiliu ce prezenta un corb pe un scut, având de o parte și alta luna și soarele - evident o *emblemă heraldică de pretenție*²⁹, - justificau luarea unor drastice măsuri de contracarare, precum cele recomandate de pârașul său, Bogdan. Tot astfel se petrec lucrurile în Moldova secolului al XVII-lea, pentru a neutraliza pericolul reprezentat de Ștefăniță Lupu, tânărul fiu al precedentului domn, boierii îi recomandă domnului în scaun, Gheorghe Ștefan (1653-1658) să-l însemneze la nas (*Ștefăniță vodă, feciorul lui Vasilie vodă, toată domnia a lui Gheorghie Ștefan vodă fiindu aicea cu imma-sa în opreală, de carele siindu-să boierii să nu iasă la domnie în viața lor, ales boierii care era de casa lui Ștefan vodă, îndemna pre Ștefan vodă să-l semneze la nas*)³⁰.

Dincolo de caracterul discutabil și adeseori restrictiv ca informație al sursele narative ale epocii, aceste destul de numeroase cazuri de ciuntire a nasului pretendentului la tron ne arată că e vorba de o practică punitivă sau preventivă - după situație - curentă în țările române. Dar cum erau priviți apoi acești oameni, astfel desfigurați, care erau conotațiile pedepsei, izvoarele nu o mai spun.

Pentru a decoda acest semn al trecutului, trebuie să ne raportăm la gândirea arhaică, la lumea lui *Homo significans*, căci, așa cum arăta Mircea Eliade, *creștinul poate fi un om care a renunțat să-și mai caute mântuirea spirituală în mituri și în experiența arhetipurilor imanente - prin aceasta, el n-a renunțat însă la tot ce semnifică și îndeplinesc miturile și simbolizările pentru omul psihic, pentru microcosmos*³¹. Omul vechimii nu și-a ignorat niciodată rădăcinile, unitatea sa cu mediul, cu natura împrejmuitoare, Eliade vorbind chiar de o *solidaritate mistică* ce ar caracteriza cei doi termeni ai ecuației³². Astfel, o strânsă interdependență, cauzală și nu numai, marchează relația dintre organismul uman, văzut ca un mic univers (microcosmos) și natura-mamă (macrocosmos)³³. Integritatea omului în univers - iată finalitatea acestei legături, stabilite între individul uman și mediu. *Omul arhaic se valorifica pe sine în termeni cosmici, cu alte cuvinte, se recunoștea ca atare, om, în măsura în care își identifica funcțiile în Cosmos*³⁴. Manifestare concretă a izomorfismului dintre microcosmos și macrocosmos, simbolismul somatic reflectă acea relație simpatetică existentă între *schema universului și schema corporală a omului*³⁵.

Ca și alte stihii, aerul nu va putea eluda legea antropomorfizării. Se constată astfel o credință universală, conform căreia în aerul respirat *ar sălășlui partea privilegiată a persoanei, sufletul*³⁶. În perspectiva unui asemenea tip de gândire, nu poate mira asocierea nasului, una din cele *patru răsuflători* ale omului, cu sufletul și cu mana individului. Pe aceste coordonate, ale asocierii *nas/nări - aer - suflu de viață - suflet*, se înscrie - de pildă - relatarea biblică a antropogenezei, unde prezența respirației în nări apare ca un semn al vieții: *Domnul Dumnezeu a făcut pe om din țărâna pământului, i-a suflat în nări suflare de viață și omul s-a făcut astfel un suflet viu*³⁷.

Alături de identitatea *aer - suflu - viață - suflet* și de asocierea lor cu organul olfactiv uman, ce se regăsește în varii mitologii, pe varii meridiane, este

atestată la multe popoare tendința de a stabili o legătură între lungimea nasului bărbătesc și potențele sexuale sau spiritul de dominare³⁸. Venind în întâmpinarea unor astfel de interpretări, Gilbert Durand remarca și el că sexualitatea masculină e un simbol al sentimentului de putere³⁹. Având așadar în vedere conotațiile complexe ale nasului și îndeosebi simbolistica sa dominatoare, pregnant manifestă în spațiul răsăritean, unde există un adevărat arhetip al monarhului patern și autoritar (v. imaginea lui Ștefan cel Mare în epocă) devine explicabilă imposibilitatea succesiunii la domnie - în țările române - a celor cu nasul tăiat.

Dar avea într-adevăr eficacitate practică acest procedeu al mutilării potențialilor sau realilor rivali la tron? Cei însemnați la nas erau excluși fără putință de apel de la tronul părintesc? Răspunsul e afirmativ, dovedind, în planul faptului istoric concret, însemnătatea acestei mutilări pentru omul medieval. Conotațiile degradante ale operației în sine erau puternic resimțite la nivelul mentalului colectiv. Simbolul nasului ca imagine a sufletului și a potențelor dominatoare se lasă deslușit în obiceiul ce sancționează pierderea lui (nas tăiat = anularea șansei de a fi ales domn); semnificatul (simbolul) trăiește astfel în semnificat (obicei).

Ca atare, cazurile lui Constantin Șerban (1654-1658)⁴⁰ și al lui Șerban Cantacuzino (1678-1688)⁴¹, care au ocupat tronul, deși fuseseră însemnați la nas, trebuie privite ca excepționale, iar pățania unui Joldea (poreclit *Cârnu*) - de pildă - constituie nu neapărat regula, dar oricum situația normală, firească pentru acele timpuri. Acest Joldea, care a domnit, potrivit cronicii lui Ureche, 3 zile (1552) a fost tăiat la nas de către oamenii adversarului său la scaunul Moldovei, Alexandru Lăpușneanu, și trimis apoi la mănăstire. Potrivit relatării lui Antonio Maria Graziani, care în secolul al XVI-lea prezintă o scurtă schiță a Moldovei, ciuntirea suferită de Joldea a schimbat decisiv sortii, ea a declanșat imediat o întorsătură în atitudinea până atunci favorabilă, a mulțimii și i-a îndepărtat pe aderenții săi: *... fiind proclamat voievod Joldea prin votul tumultuos al mulțimii, două zile după aceea călăreții trimiși de Alexandru - pe care îl aleseseră de rege tovarășii săi, deși el era în pribegie, l-au atacat într-un sat unde se afla dezarmat și fără nici o apărare și îndată fără ca ai săi să-i poată da vreun ajutor, i-au tăiat nasul. Când acest lucru s-a aflat de popor, l-a părăsit toată mulțimea care l-a primit de rege pe Alexandru*⁴²...

Joldea nu este - după cum am văzut - singurul pretendent la domnie supus acestei desfigurări menite a spulbera visele de mărire. Și dacă ar fi să mai dăm un exemplu pentru modul în care însemnarea la nas se constituia în factor descalificant pentru domn, ne-am referi la cazul, celebru, al marelui spătar Nicolae Milescu. Acesta, aspirând - se pare - la tronul lui Alexandru Iliăș (1666-1668) își atrage infamanta pedeapsă (1668)⁴³: *Scoțând Ștefăniță-vodă în grabă hamgeriul lui din brâu, au dat de i-au tăiat călăul nasul. Și n-au vrut să-l lasă pe călău să-i taie nasul cu cuțitul lui (de) călău, ce cu hamgeriul lui Ștefăniță-vodă i-au tăiat nasul*⁴⁴.

Îndărățul acestui act din secolul al XVII-lea se lasă ușor descifrată aceeași măsură preventivă, al cărei tâlc trebuie pus în legătură cu îndătinata simbolistică a nasului. Văduvit de acest atribut de căpătâi pentru om și pentru monarh mai cu seamă, a cărei importanță ne-o certifică studiile de antropologie, pretențiile succesoriale ale individului sunt definitiv anulate.

Aflăm adesea în istorie asemenea pilde, care, la o privire de suprafață, par simple acte de barbarie, lipsite de motivație. Sensul lor adânc scapă unei înțelegeri strict liniare, căci - pentru a-l identifica - suntem nevoiți să ne proiectăm mult înapoi în timp, să ne raportăm la mentalități primitive, ce au supraviețuit fragmentar în miturile și folclorul popoarelor. În acest context, analiza unei mutilări medievale ne relevă nu numai semnificația unui simbol corporal, ci și modul în care omul istoric e completat de *Homo significans*, trăind în două lumi paralele și interdependente: lumea obiectelor și lumea semnelor⁴⁵.

NOTE

1. apud Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în țările române*, București, Ed. Enciclopedică, 1995, p. 27.
2. *Ibidem*, p. 27-28; *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, (Coordonatori: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu), București, 1988, p. 168-169.
3. ... *pre obiceiul țarei nu să cădia altuia domnia fără carile nu vrea fi sămânță de domn* (Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, 1978, p. 99).
4. Nicolae Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1978, p. 24.
5. B.P. Hașdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, București, 1978, p. 19.
6. în *Călători străini despre Țările Române*, I, București, 1968, p. 199 (se va prescurta în continuare *Călători...*).
7. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1967, p. 146.
8. Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, București, 1958, p. 63-64.
9. Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, București, 1958, p. 250-252.
10. Grigore Ureche, *Ibidem*, p. 17.
11. Nicolae Costin, *Opere I. Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, Iași, 1976, p. 106.
12. *Cronica lui Macarie*, în *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, București, 1959, p. 102.
13. Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XV-XVIII*, București, 1983, p. 52.
14. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor. De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, II, București, 1976, p. 134.
15. *Instituții feudale...*, p. 168-169; Alexandru Al. Buzescu, *Domnia în Țările Române până la 1866*, București, 1943, p. 67.
16. Antonio Maria Graziani, *Descrierea Moldovei*, în *Călători...*, II, 1970, p. 384.
17. *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române...*, p. 146.
18. Charles Diehl, *Figuri bizantine*, II, București, 1969, p. 386-397.
19. în *Călători...*, I, p. 248.
20. Antonio Verancsics, *Descrierea Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești*, *Ibidem*, p. 419.

21. Nicolaus Olahus, *Hungaria, în Literatura română veche (1402-1647)*, I, București, 1969, p. 258.

22. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 198.

23. *Literatura română...*, I, p. 271.

24. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 200.

25. *Ibidem*, p. 228.

26. *Ibidem*, p. 311.

27. *Ibidem*, p. 314; *Istoria României*, II, București, 1962, p. 861.

28. Gavril Protul, *Viața lui Nifon, în Literatura română...*, I, p. 84.

29. Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, București, 1973, p. 88; Manole Neagoe, *Neagoe Basarab*, București, 1971, p. 48.

30. Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 193-194.

31. Mircea Eliade, *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios*, București, Ed. Humanitas, 1994, p. 199.

32. Idem, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I, Chișinău, Ed. Universitas, 1994, p. 41.

33. Ivan Evseev, *Cuvânt-simbol-mit*, Timișoara, 1983, p. 171.

34. Mircea Eliade, apud Ivan Evseev, *Cuvânt...*, p. 53.

35. Ivan Evseev, *Cuvânt...*, p. 53.

36. Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarii introduse în arhetipologia generală*, București, 1977, p. 219. Fapt relevant, etimologia unor termeni precum grec. *anēmos* sau *psychē*, ebr. *ruah*, lat. *spiritus*, slavul *duša* este complet aeriană, implicând întotdeauna noțiunea de "suflu, aer". La membrii comunității africane Bambara, sufletul, *ni*, e localizat în răsuflare; respirația, numită *ni ma klé*, înseamnă *suflet ce urcă și coboară*, sintagmă ce traduce în fapt însăși mișcarea vieții. *Ibidem*, p. 219-220.

37. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, 1968, p. 12, Geneza 2, 7). Dar dovezi în acest sens se află în credințele a numeroase popoare: la comunitățile primitive studiate de Frazer, la vechii egipteni și evrei, la romani, precum și în folclorul nostru funerar. Frazer inventariază asemenea practici, circumscrise toate acestei concepții - a sufletului având ca porți de ieșire nările sau gura. De pildă, pentru a-i împiedica pe muribunzi să treacă în lumea de dincolo și pentru a le menține sufletul în corp, locuitorii din insulele Marchize aveau grijă să le țină închise gura și nasul etc. James George Frazer, *Creanga de aur*, II, București, 1980, p. 99-100.

În pantheonul egiptean, aflăm chiar un zeu primordial, Chou, reprezentând suflul vital, principiu ce stă la baza vieții umane și care, mai mult, poate insufla trăire morților. Zeul cu pricina își are sălașul în nările omului: *... eu fac (creaturile) să trăiască și le țin în viață prin acțiunea gurii mele, eu, viața care se află în nara lor, îmi diriguiesc suflarea în gâttele lor...*, Gilbert Durand, *op. cit.*, p. 219.

Ca un reflex al acestor credințe, în folclorul nostru funerar, găsim adesea tema pierderii nasului mortului, furat sau devorat de un animal (pisica, Câțelul pământului) (Ivan Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Ed. Amarcord, 1994, p. 113). Lipsit de nas, *acel loc prin care sufletul părăsește corpul și prin care spiritele rele intră în el* (Maria Leach, apud M. Coman, *Sora Soarelui*, București, 1988, p. 145-146), mortul își pierde integritatea, "alterându-se, schimbându-și condiția, devenind ne-om, strigoi: ... *trei zile .și trei nopți de-a rândul, cât stă mortul la început în groapă, vine la el țâncul pământului și-l întreabă: «Ce-ai venit peste mine?»*. Mortul îi răspunde: «*Am să-ți plătesc*». Dar țâncul pământului nu-l slăbește, și trei zile și trei nopți tot îl cîheaște și-l trage de nas. A treia zi el zice: «*Plătește-mi*». Și mortul, de are un ban în mână, îi plătește. De nu, i se roade nasul, de merge omul slut la judecata de apoi. (T. Pamfile, apud M. Coman, *op. cit.*, p. 141-142). Consecințele catastrofale ale pierderii nasului nu reprezintă decât variații pe aceeași temă: nasul ca element esențial în alcătuirea omenească, sediu al suflului vital.

38. Ivan Evseev, *Dicționar...*, p. 113.

39. Gilbret Durand, , *op. cit.*, p. 197.

40. ... *au ales Țara Muntenească pre Constantin vodă, feciorul lui Șărbănuț vodă (Radu Șerban). Și macară că era ficior de domnu, știut și lui Matei vodă (Matei Basarab) și altoru domni mai înainte, tot au fostu feritu, numai la nasu puțin lucru era însemnat* (Miron Costin, *op. cit.*, p. 168).

41. Grigore Ghica, bănuindu-i pe Cantacuzini de complot ... *pă Șărbănuț logofătul l-au tăiat la nas (...) pentru căci se numise să fie domnu. (Letopiseșul Bălenilor, în Cronicari munteni, București, 1973, p. 60).*

42. în *Călători...*, II, p. 384.

43. Cronicarul Neculce așază acest episod în domnia lui Ștefăniță Lupu (1659, 1661). Alte izvoare contemporane îl plasează pe vremea lui Iliaș. E mai probabil că atunci s-au petrecut lucrurile, deoarece Iliaș, străin de țară, stărnise nemulțumiri împotriva sa - situație fructificată de ambițiosul spătar, în acel moment capucehaie la Poartă. Prin intrigile lui, Iliaș e mazilit, dar, înainte de a pleca din Moldova, domnul pune mâna pe Milescu și-i taie cartilajele dintre nări. (N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, p. 228-229).

44. Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei* precedat de *O samă de cuvinte*, București, 1980, p. 29.

45. Ivan Evseev, *Cuvânt...*, p. 5.

LE MÉDIÉVAL PUNITIVE ET LE RÈGNE ROUMAIN

R é s u m e

Conformément à la tradition de la terre, l'accès au trône des pays roumains était conditionné pas seulement par la descendance de "l'os princier", mais aussi par l'accomplissement d'une autre prétention: l'intégrité corporelle.

En ce qui concerne cette deuxième exigence imposée au Seigneur roumain, le fait historique concret nous permet l'observation d'une certaine pratique envers le prétendant au trône: la coupe au nez, une punition d'origine byzantine. Comme mesure punitive ou préventive - selon le cas - la coupe du nez des "chasseurs" de règne trouve une attestation documentaire très riche dans le Moyen Âge roumain (par exemple: Constantin Șerban, Șerban Cantacuzino, Joldea, Nicolae Milescu etc.).

Pour mieux déchiffrer la signification de cette pratique, il faut que l'on se rapporte aux isomorphismes établis entre le micro et le macrocosme, manifestés dans la pensée archaïque. Dans le périmètre d'une telle pensée, le nez, l'un des quatre soupiraux du corps humain, est associé à l'air et, implicitement, en tenant compte de l'étroite liaison *air-souffle de vie-âme* avec l'âme et le mana de l'individu. On trouve des preuves attestant cette expérience dans les croyances de nombreux peuples. Au-delà cette identité (*air-vie-âme*) et de l'association de ces éléments avec l'organe olfactif humain, association présente dans de divreses mythologies et de divers méridiens, on constate chez les ancêtres la tendance

d'établir une liaison entre la longueur du nez chez les hommes et leurs potences sexuelles ou dominatrices.

En prenant en considération la symbolistique complexe du nez et surtout ses connotations autoritaire - masculines (développées dans l'espace levantin, où il y a un vrai archétype du monarque paternel et autoritaire), l'impossibilité d'accéder au pouvoir pour ceux qui avaient le nez coupé devient explicable. Les anciennes chroniques parlent de telles mutilations comme mesures préventives prises contre les concurrents du trône.

De tels exemples nous sont souvent présentés par l'histoire. De prime abord, ils semblent de simples actes de barbarie, dépourvus de motivation. Leur signification profonde échappe à une compréhension strictement horizontale, puisque - pour l'identifier - on doit se protéger sensiblement en arrière dans le temps, on doit revenir à des mentalités primitives qui ont survécu d'une façon fragmentaire à l'intérieur des mythes et du folklore des peuples.

DOCUMENTE MAI PUȚIN CUNOSCUTE DESPRE ASEDIUL ȘI CUCERIREA TIMIȘOAREI DE CĂTRE EUGENIU DE SAVOYA ÎN OCTOMBRIE 1716*

Liviu Groza

Luptele austro-otomane din anii 1716-1718 au făcut parte din strategia ambelor părți beligerante. Austria voia cu tot dinadinsul să ajungă stăpână până la Balcani, iar Înalta Poartă se voia infiltrată în centrul Europei.

Perioada la care mă refer se poate subdivide în trei etape distincte, atât ca spațiu, cât și ca timp de desfășurare:

- luptele desfășurate în zona Petruvaradin;
- asediul și cucerirea Timișoarei;
- acțiunile Corpului de armată de sub comanda generalului Mercy.

Comanda supremă în aceste acțiuni a avut-o Eugeniu de Savoya. Descrierea operațiunilor militare care au avut loc în zonele Petruvaradin, Timișoara și Orșova mi-a fost mult ușurată având la dispoziție harta “Der Kriegshanplatz in Ungarn; operationskarte zum Feldzuge 1716” (*Câmpul de luptă în Ungaria; hartă a operațiilor de război în 1716*)¹. Cetatea Petruvaradin a fost socotită de teoreticienii militari “Cheia Balcanilor”, fapt ce a impus ca luptele, în bună parte, să se desfășoare în această zonă.

Forțele principale otomane au fost concentrate la Belgrad de unde au mășăluit pe malul drept al Dunării, apropiindu-se la sud de Petruvaradin. Trupele imperiale au fost în tabără în mai multe zone, de unde s-au pus în marș în vederea concentrării lor la Petruvaradin astfel:

- un corp de armată format din 11 batalioane de infanterie și 50 escadroane de cavalerie, sub comanda lui Eugeniu de Savoya, a staționat la est și nord-est de Petruvaradin, respectiv la localitatea Futac și valul roman;
- un al doilea corp de armată format din 36 de batalioane de infanterie și 113 escadroane de cavalerie a fost dislocat la Bacs și s-a pus în marș spre Petruvaradin la 27 iulie;
- un al treilea corp de armată din 9 batalioane de infanterie sub comanda generalului Nadasdy, au staționat la sud-vest de Vukovar de unde s-a deplasat spre Petruvaradin în ziua de 27 iulie, mășăluind pe malul drept al Dunării;

– al patrulea corp de armată format din 8 batalioane de infanterie și 20 de escadroane de cavalerie, sub comanda generalului Alexander Würtenberg, a staționat la sud-est de Seghedin de unde s-a pus în marș spre Petruvaradin tot la 27 iulie, mărșăluind pe malul drept al Tisei.

Terminele fiind pregătirile pentru luptă în ambele tabere, ostilitățile au început la 5 august, câștig de cauză având trupele imperiale. Forțele principale otomane învinse s-au grupat și s-au retras spre Belgrad, pe malul drept al Dunării. Trupele imperiale n-au trecut la urmărire, ci s-au grupat în vederea împlinirii unui alt obiectiv, ocuparea Timișoarei. Itinerarul urmat de trupele imperiale a fost Petruvaradin, apoi în lungul valului roman, peste câmpia de la Zenta unde au trecut Tisa și la 28 august au ajuns aproape de Timișoara, la Beregsău, unde și-au organizat tabăra.

Pentru a se asigura reușita luptei, au mai fost aduse trupe din alte zone, astfel:

– Un corp de armată staționat la Arad, format din 14 escadroane de cavalerie pus sub comanda generalului Rothenhan, a ajuns în zona Timișoara la 21 august;

– Un corp de armată venit de la Alba-Iulia și Deva, format din 4 batalioane de infanterie și 14 escadroane de cavalerie, puse sub comanda generalului Steinvill.

Aceasta din urmă a mărșăluit pe itinerarul Deva, Dobra, Ilia unde a ajuns la 14 septembrie. A continuat marșul pe 16 septembrie prin Făget, Lugoj, Sinersig, Choverș, ajungând la Timișoara la 21 septembrie.

Înainte de a trece la analiza acțiunilor de luptă, am considerat necesar să fac descriere a terenului, deoarece acesta a impus adoptarea unor măsuri tactice care în final au dus la obținerea victoriei. Pentru aceasta, am folosit planul „Die Attaque vor Temeswar” (*Atacul din fața Timișoarei*), plan care face parte dintr-o lucrare tipărită la Nürnberg². Din acest plan rezultă o bogată rețea de apă în jurul cetății Timișoara. Pe lângă aceasta, în partea de nord și nord-est, precum și în partea de est și sud-est a cetății, rețeaua de ape a format o întindere de mlaștini. Toate acestea au îngreunat și limitat construirea unor căi de comunicație, accesul spre cetate fiind determinat de prezența în număr mic a drumurilor, cu toate că cetatea avea 5 porți. Drumurile care ieșeau din cetate ocoleau mlaștinile sau le traversau pe poduri special construite cu piloni foarte înalți.

De aici rezultă concluzia că pentru a ajunge la zidurile cetății, atacatorul era obligat să se îngrămădească pe aceste poduri, care puteau fi distruse încă înaintea începerii atacului sau erau ținta tunurilor grele din cetate. Terenul era deschis și lipsit de mlaștini doar în partea de nord a cetății. Cel ce se încumeta sau își puneia în plan să cucerească cetatea, era nevoit să execute recunoașteri amănunțite, deoarece apele schimbau de la an la an configurația terenului. În urma acestor recunoașteri trebuiau luate măsuri de organizare genistică. Pregătirea genistică a atacului consta în cercetarea terenului, executarea de planuri cu

căile de acces favorabile și consolidarea sau amenajarea acestora. O asemenea pregătire genistică se făcea cu mari sacrificii, deoarece artileriștii din cetate aveau misiuni bine precizate în executarea focului asupra punctelor obligatorii de trecere și asupra atacatorului, care încerca să se apropie de zidurile cetății.

Eugeniu de Savoya, cunoscând toate aceste servituți, a luat măsuri în consecință. Având în subordine 58 de batalioane și 211 escadroane, după câteva atacuri nereușite, a hotărât realizarea unei blocade, închizând toate căile de acces spre cetate. Era conștient că izolarea cetății va determina pe comandantul otoman să capituleze.

Pentru împlinirea planului propus, a fost nevoie de un studiu amănunțit al terenului, repartizarea forțelor și mijloacelor în mod judicios, la toate acestea adăugându-se repartiția pieselor de artilerie, care prin focul lor trebuiau să aducă la tăcere tunurile din cetate. Sub această protecție se puteau executa în voie șanțurile de apropiere în vederea realizării dispozitivului de închidere. Planul conceput de Eugeniu de Savoya prevedea construirea mai multor tranșee și șanțuri de comunicație în vederea creării unor condiții favorabile trupelor imperiale de a se apropia cât mai mult de zidurile cetății, ferite de focul dușmanului. La toate acestea se mai adăuga și amenajarea platformelor pentru amplasarea bateriilor de tunuri și obuziere, executarea de șanțuri de apropiere cunoscute sub numele de zig-zaguri, precum și construirea sau repararea podurilor peste rețelele de apă și mlaștinile existente pe direcția de apropiere a trupelor imperiale.

Trebuie avut în vedere faptul că toate aceste activități s-au executat în contact nemijlocit cu inamicul, care a avut patru tentative de străpungere a blocadei. La focul permanent executat de trupele otomane se mai adaugă și starea vremii care îngreuna sau prelungea terminarea la timp a lucrărilor și amenajărilor genistice a terenului.

Pentru a cunoaște efortul depus de trupele imperiale, precum și pierderile suferite în oameni și materiale în această perioadă, mă voi folosi de un jurnal publicat în același an în care s-au derulat operațiile militare³.

În 1 și 2 septembrie, 3000 de soldați sub comanda generalului Württemberg au început lucrul la tranșeele de apropiere. Focul dușman, pe lângă faptul că a stânjenit executarea lucrărilor, a ucis un căpitan și 9 soldați și a rănit 60 de soldați.

În ziua de 3 septembrie nu s-a lucrat prea mult, deoarece a plouat. Totuși în aceste condiții a fost executată o paralelă în lungime de 320 de pași⁴. Și în această zi pierderile s-au ridicat la 4 morți și 32 de răniți.

În ziua de 4 septembrie s-a continuat lucrul fără evenimente deosebite.

În ziua de 5 septembrie au fost amenajate două baterii, care au fost ocupate imediat cu 9 tunuri.

În noaptea de 6/7 septembrie a fost amenajată încă o baterie, care la terminare a fost ocupată cu 5 tunuri.

În ziua de 7 septembrie s-a continuat lucrul neterminat în zilele anterioare și s-a realizat un zig-zag lung de 200 de pași.

În ziua de 8 septembrie s-a continuat lucrul la șanțurile de apropiere, ajungându-se până la 6-7 pași de șanțul palisadei. În această zi a fost rănit mortal maiorul de geniu Hochenfeld.

În ziua de 9 septembrie s-a continuat lucrul sub protecția tragerilor de artilerie, care au executat un foc neîncetat de la ora 20 până către ziuă. În aceeași noapte, sfidând tragerile de artilerie, trupele otomane au executat un atac ieșind din cetate. Atacul otomanilor a fost destul de impresionant deoarece soldații țineau în mână stângă o făclie, iar în cea dreaptă sabia. Atacul nu a reușit deoarece, făcliile au fost un reper bun pentru trăgătorii imperiali.

În ziua de 10 septembrie s-a continuat lucrul cu mai multă intensitate, dar a fost întrerupt de o nouă tentativă de realizare a unei breșe în cercul ce forma blocada. Încercarea otomană a fost zădărnicită de către Regimentul de dragoni Schänborn.

În ziua de 11 septembrie au fost construite alte zig-zaguri, realizându-se astfel o apropiere mai mare și în mai multe locuri față de palisada cetății.

În ziua de 12 septembrie s-a lucrat fără încetare.

În ziua de 13 septembrie s-a amenajat un nou amplasament pentru 15 mortiere și o altă baterie pentru 4 tunuri, care aveau misiunea să execute breșe în palisade.

În ziua de 14 septembrie au fost aduse de la Buda mai multe piese de artilerie.

În noaptea de 15/16 septembrie au fost instalate tunurile și mortierele în poziție, iar în timpul zilei de 16 septembrie au început tragerile de artilerie cu o intensitate mult sporită.

În ziua de 17 septembrie artileria a executat un foc masiv asupra palisadelor, iar numărul pieselor de artilerie a crescut prin aducerea unor tunuri de la Essek. În această zi garnizoana asediată a fost somată să se predea, dar pașa, comandantul cetății a răspuns că nu poate să execute această somație deoarece ar păta onoarea sultanului său.

În 19 septembrie artileria a mai fost înzestrată cu încă 18 tunuri. S-a început executarea unui foc masiv asupra palisadelor pe întreg frontul.

În zilele de 20-22 septembrie au fost realizate câteva breșe în palisade, iar focul artileriei au avut un efect mare asupra cetății.

În ziua de 23 septembrie trupele otomane din mai multe unități de infanterie și cavalerie, sub sprijinul focului de artilerie, au încercat să străpungă încercuirea. Nici de data aceasta acțiunea otomană nu a reușit, trupele destinate atacului fiind obligate să se retragă.

În ziua de 24 septembrie au fost amplasate câmpuri de mine pe direcțiile posibile de ieșire a dușmanului. Tot în această zi au fost construite poduri peste șanțul palisadelor.

În ziua de 25 septembrie a avut loc un puternic schimb de trageri de artilerie. Intensitatea tragerilor artileriei otomane a constituit un indiciu pentru comandanții imperialilor, care au luat măsuri sporite de apărare.

În ziua de 26 septembrie previziunea s-a transformat în realitate, deoarece trupele otomane au trecut în forță la ofensivă, acțiune ce a fost din nou zădărnicită. La această tentativă de ieșire din încercuire s-au alăturat trupele otomane și tătare, care, concentrate la Belgrad, s-au pus în marș, ajungând până la localitatea Giroc, dar acțiunea eșuată l-a determinat pe comandantul corpului otoman și tătar să se retragă urmând același itinerar până la Belgrad.

În ziua de 27 septembrie a fost executat un foc puternic de artilerie din ambele tabere.

În ziua de 28 și 29 tirul de artilerie a continuat, cu toate acestea, trupele imperiale au reușit să instaleze podurile peste tranșee.

În noaptea de 30 septembrie, în ciuda ploii ce nu mai contenea, trupele imperiale sub comanda generalului Württemberg au asaltat și cucerit palisadele cetății. În această acțiune au fost răniți 1487 de ofițeri și soldați, iar 455 au căzut la datorie.

Până la 10 octombrie s-a continuat lucrul la amenajarea terenului și construirea de noi baterii, care au fost ocupate de tunuri și obuziere.

La începerea blocadei numărul pieselor de artilerie a fost de 61 de tunuri grele, 24 de tunuri grele de tip vechi, 64 de mortiere și 56 de tunuri-mortiere⁵. Toate acestea au executat un foc metodic asupra cetății, producând mari pagube în efective și materiale.

În zorii zilei de 11 octombrie au început tragerile de artilerie pentru distrugerea zidurilor orașului. La această misiune au participat 43 de piese de artilerie de mare calibru.

Focul de artilerie nu a încetat nici noaptea, iar în zorii zilei de 12 octombrie acesta s-a intensificat. Pe la ora 11,30 un steag alb ridicat pe zidul cetății a constituit semnalul că cetatea capitulează.

La tratatul de capitulare, din partea otomană a participat Ahmet Aga, Ali Effendi și Ibrahim Seim, iar din partea trupelor imperiale a participat generalul Wallis și colonelul conte Philippi.

Comisia mixtă a început tratativele, ajungându-se în final la semnarea tratatului de capitulare care cuprindea următoarele:

1. Efectivele existente în cetate au libertatea de a o părăsi fără a se ține seamă de nația lor. Otomanii au voie să părăsească cetatea cu soldați, femei, copii, căruțele, caii și vitele pe care le posedă. Transfugii nu aveau voie să părăsească cetatea.

2. Soldaților le este permis să părăsească cetatea cu armamentul lor.

3. Trupele otomane vor primi pentru nevoile de transport 1000 de care.

4. Efectivelor otomane li se asigură hrana necesară.

5. Otomanilor li s-a garantat marșul în deplină siguranță.

6. Din muniția existentă în cetate se permitea soldaților să ia praf de pușcă și plumb doar pentru câteva împușcături.

7. Evreilor li s-a permis să rămână în cetate și oraș, asigurându-li-se libertatea comerțului.

8. Curuții existenți în cetate au avut deplina libertate de a merge unde vor voi.

9. Celor asediați li s-a asigurat vânzarea avutului lor.

10. S-a hotărât ca punctele capitulării să fie respectate cu strictețe.

Ca notă la aceste puncte s-a prevăzut să se efectueze un schimb de prizonieri. Tratatul de capitulare s-a semnat în tabăra imperială de la Timișoara la 13 octombrie 1716 și a fost semnat de Eugeniu de Savoya, iar din partea otomană de Mehmet Aga, Azebani Edwel și Chazi Mehmet. Deteriorarea drumurilor și a podurilor a cauzat întârzierea plecării trupelor otomane, aceasta începând abia în 17 octombrie. Efectivul otomanilor s-a ridicat la 12.000 de oameni. După plecarea trupelor otomane, în cetate au rămas 136 de tunuri și 19 obuziere, 5000 chintale de praf de pușcă și 300 chintale de plumb și alte provizii printre care 1000 chintale de pesmeți. Sărbătorirea victoriei s-a făcut printr-un *Te Deum* care s-a ținut în cortul lui Eugeniu de Savoya, unde au fost aprinse 140 de lumânări. Cetatea Timișoarei, focul artileriei imperiale și capitularea trupelor otomane au fost imortalizate de artiștii vremii. Anexez la prezenta lucrare două asemenea gravuri mai puțin cunoscute nouă⁶.

După succesele raportate la Timișoara, Eugeniu de Savoya a trebuit să ia măsuri de siguranță la Timișoara și să alunge trupele otomane și tătare din sudul Banatului. Această misiune a primit-o generalul Mercy, care în fruntea a 8 regimente de cuirasieri, 2 regimente de dragoni, 5 regimente de husari și 10 batalioane de infanterie, s-au pus în marș pentru a ajunge în zona Mehadia și Orșova.

Corpul de armată comandat de Mercy s-a deplasat de la Timișoara pe itinerarul Parța, Ciacova, Gaiul Mare, unde a ajuns la 5 noiembrie. De aici s-a îndreptat spre Panciova. Garnizoana de aici, formată din 250 de oameni, s-a predat la 11 noiembrie. De la Panciova s-a îndreptat spre Palanca Nouă, garnizoana de aici predându-se fără luptă la 16 noiembrie. De la Palanca Nouă s-a deplasat spre Biserica Albă, Sasca, Dalboșeț, Prilipeț, Borloveni, ajungând în final la Mehadia, unde a luat măsuri de refortificare a cetății⁷. După câteva incursiuni în zona Orșova și la sud de Dunăre, în zilele de 1 și 2 decembrie 1716 s-a îndreptat spre Pecinișca și Mehadia, unde a cantonat pe timpul iernii.

Astfel s-a încheiat cucerirea Timișoarei prin asediere, acțiune intrată în istorie și legendă. Au fost scrise pagini de cronici, maeștrii în arta gravurii s-au întrecut în a imortaliza această campanie, iar poeții au împletit versuri, ce voiau să devină nemuritoare asemenea acțiunilor militare. Din multele versuri m-am oprit doar la următoarele:

“De aceea se găsește cucerită în toate localitățile și în toate capitalele

Unde sceptrul lui Carol dă mândriei sale strălucire

În negura întunecată noaptea să aprindă focuri de bucurie

Să nu lase să se odihnească tunătoarea artilerie

Când cu bucurie se cântă Te Deum-ul

Sunetul trompetei să îmbărbăteze inima și urechea

Deoarece oastei creștine i-a succes atât de fericit
Să-și ia pajura zborul până la poarta cerului
Mare împărat să trăiască mai departe în victorii
În liniștea veselă, eliberată de orice durere
Gloria lui rămâne temeinic în ființa posterității spre desfătare
Până în noaptea târzie a eternității cenușii”⁸.

NOTE

* Mulțumesc și pe această cale dr. Alexander Krischan pentru amabilitatea de a-mi trimite documentele solicitate și doamnei profesoare Lucia Ștefăniță pentru traducerile făcute.

1. Vezi Pl. 1.

2. *Ausführliche Beschreibung des Ungarischen Feld-Zugs ano 1716*, vezi Pl. 2.

3. *Ausführliche Relation von Anfang der kaiserlichen Belagerung der türkischen Haupt Festung Temeswar wie auch was von Tagzu Tag bis zur Übergab und Auzug der türkischen Garnison darbey passiert nebst den eingewilligten Accords Puncten*.

4. Un pas este egal cu 0.75 m.

5. *Die Eroberung Temeswar. Eigentliche Abbildung und Beschreibung der Eroberung der ungarischen Stadt und Haupt - Festung Temeswar An(no) 1716 den 12 October von dem Kaysl(ichen) per Acord erobert Worden*, Ausburg, 1716.

6. Vezi Pl. 3 și Pl. 4.

7. Liviu Groza, Cetatea Mehădiei în documente vieneză mai puțin cunoscute (lucrare în curs de apariție).

8. Vezi *supra*, nota 5.

WENIGER BEKANNTE URKUNDEN DIE DIE BELAGERUNG UND EROBERUNG DER FESTUNG TEMESVAR VON EUGENIUS VON SAVOYEN IM OKTOBER 1716 BETREFTEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Auf Grund einiger weniger bekannten Urkunden ist die Schlacht von Peterwaradin kurz beschrieben um schliesslich die Belagerung Temesvars zu beschreiben.

Die Belagerung, Tag für Tag, ist auf Grund einer Zeitung, in der die Etappen der Schliessung des Feuerringes um die Festung, Temesvar dargelegt sind, beschrieben.

Der Plan, dem Eugenius von Savoyen entworfen hat, war sehr verhindert, durch das schlechte Wetter und durch die immer mieslungenen Versuche der türkischen Truppen die Blockade durch zu brechen.

Die Türken waren schliesslich am 12 Oktober 1716 gezwungen zu kapitulieren.

Anexa la Planșa I.

LEGENDA

_____ Operațiile trupelor principale imperiale.

 Ieșirea trupelor principale imperiale în iulie 1716

- a. Tabăra de la Futac și șanțul roman, formată din 11 batalioane și 50 de escadroane;
 - b. Tabăra de la Bacs formată din 36 de batalioane și 113 escadroane;
 - c. Tabăra de la Vukovar formată din 9 batalioane;
 - d. Tabăra de la Seghedin formată din 8 batalioane și 20 de escadroane;
 - e. Generalul Rothenhan din Arad cu 14 escadroane;
 - f. Generalul Steinville din Alba Iulia și Deva cu 4 batalioane și 14 escadroane.
- Începerea marșului de apropiere a corpului imperial.
----- Coloana corpului de armată a generalului Mercy
_____ Operația trupelor principale otomane.
----- Trupele turcești și tătare care au început despresurarea

Anexa la Planșa II

ATACUL DIN FAȚA TIMIȘOAREI

- A. Palisada mare a orașului;
- B. Palisada castelului;
- C. Fortăreață;
- D. Orașul și cetatea;
- E. Zig-zag cu deschidere în tranșee;
- F. Șanț de comunicație;
- G. Baterii și amplasamente pentru muniție;
- H. Șanț cu apă și palisade;
- I. Poduri de lemn;
- K. Drumuri;
- L. Palatul pașei;
- M. Tabăra imperială;
- N. Moschee înaltă de 40 de pași;
- O. Parcul pașei;
- P. Cărmidărie;
- R. Rezervor rotund pentru apă.

Anexa la Planșa III

CUCERIREA TIMIȘOAREI

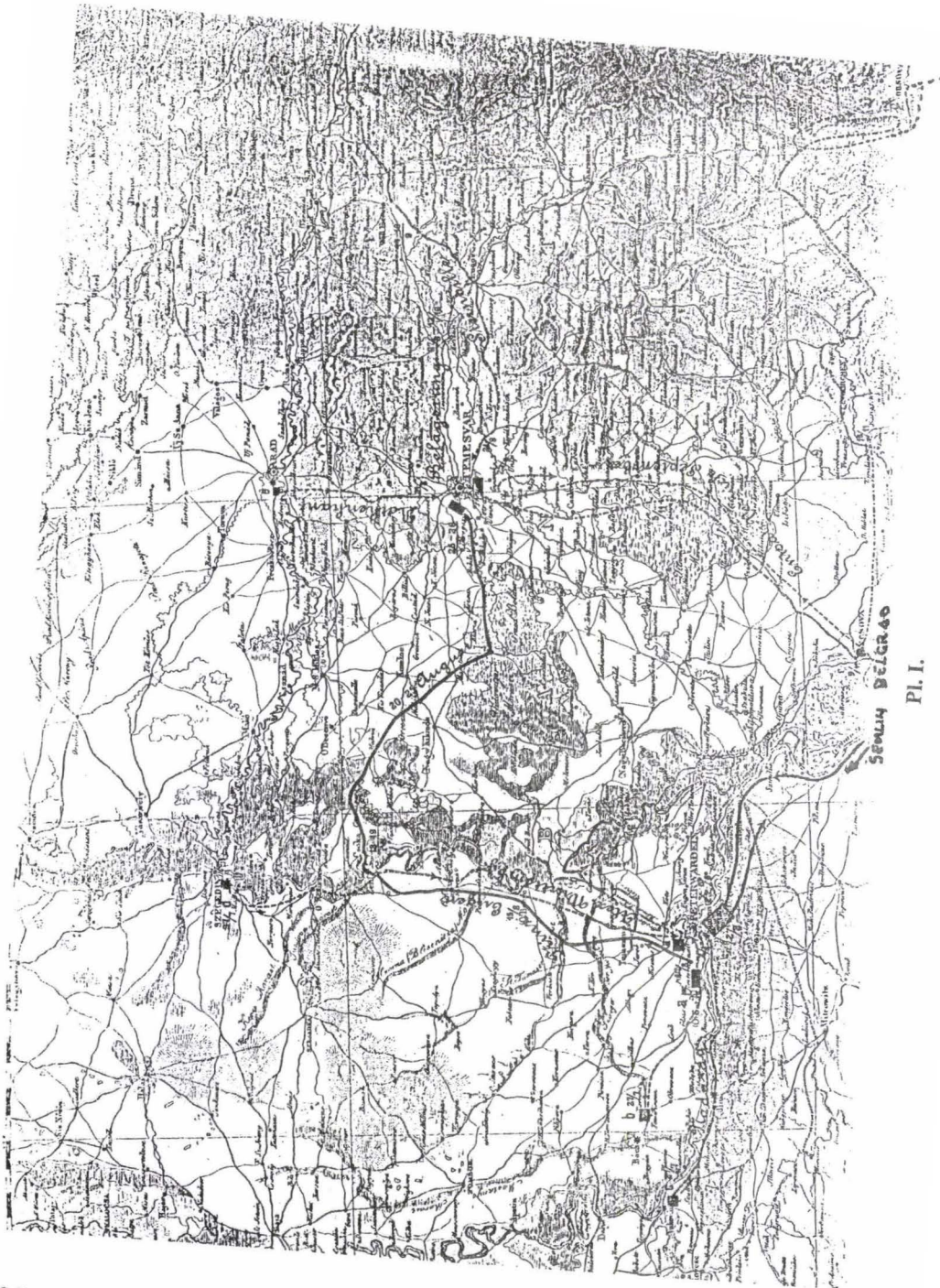
- 1. Prințul Eugen;
- 2. Ahmet pașa;
- 3. Orașul Timișoara;

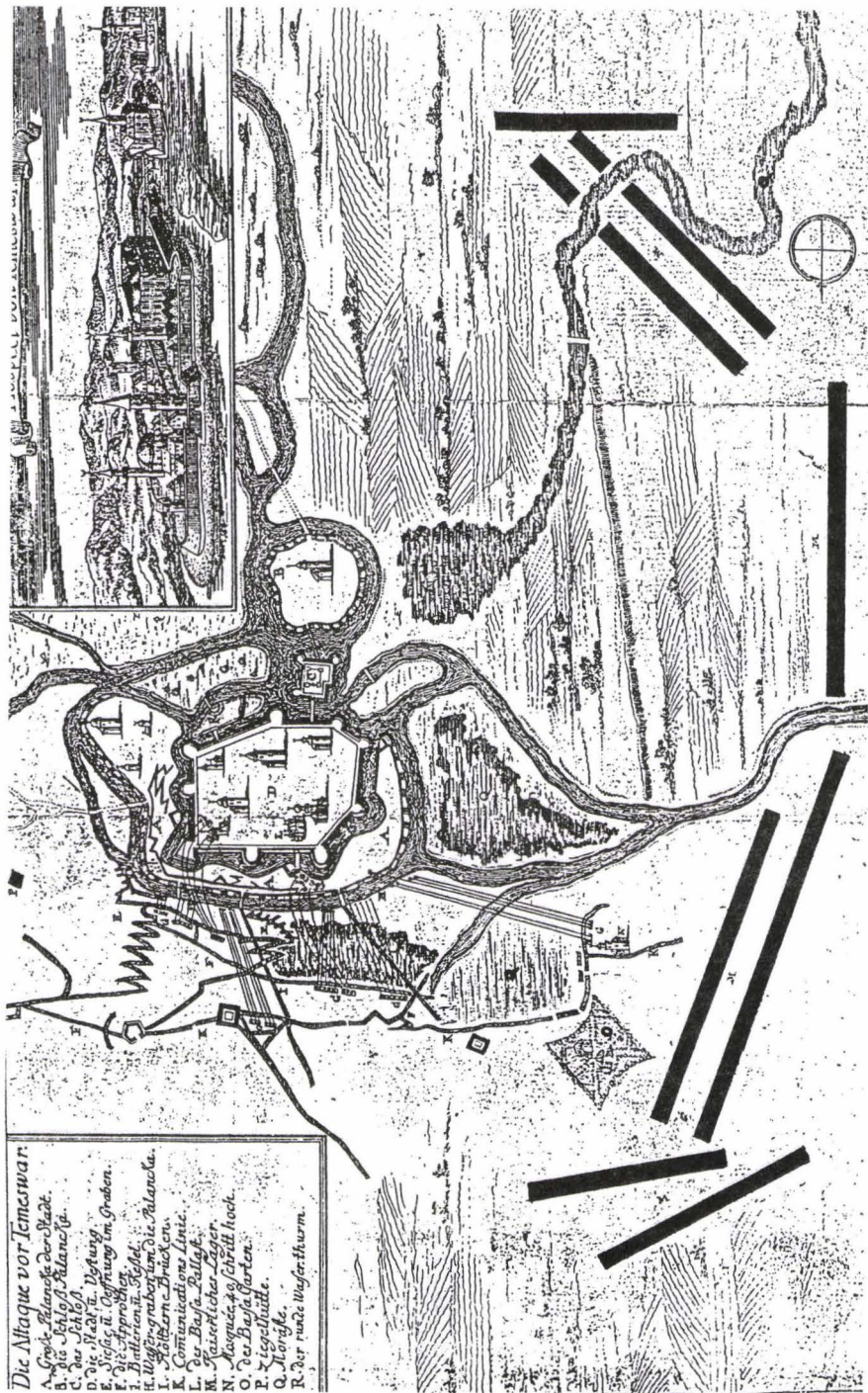
4. Castelul;
5. Bateriile imperiale;
6. Șanțuri de comunicație;
7. Timișul;
8. Mlaștină;
9. Asaltul palisadelor.

Anexa la Planșa IV

LEGENDA

1. Orașul Timișoara;
2. Arsenalul;
3. Locuința pașei;
4. Castelul;
5. Palisada mare;
6. Palisada mică;
7. Prima ieșire turcească;
8. Bateriile imperiale, intrarea la fortificații și tranșee;
9. Parcul pașei;
10. Tabăra imperială;
11. Ieșirea turcilor;
12. Pașa turcesc;
13. Alteța sa principele Eugeniu;
14. Alteța sa Don Emanuel, principe regal din Portugalia;
15. Alteța sa principele Alexandru Württemberg;
16. Domnul general feldmareșal conte Palfi;
17. Ducele d'Aremberg;
18. Generalul Heister.

1. Durchleucht. Prinz Eugenius. 2. Achmet-Passa. 3. Die Stadt Themeswar. 4. Das Schloß. 5. Kaiserliche Batterien. 6. Approschen. 7. Die Themes. 8. Morast. 9. Die besturmung der Balanicka.

Eigentliche Abbildung und Beschreibung der Eroberung der Ungarischen Stadt und Haupt. Festung Themeswar/ welche Am. 1716. den 12. Octobr. von den Kayserl. per Accord erobert worden.

Pl. III.

Pl. IV.

TORTURA ÎN BANAT

(1770-1776)

Eleonora Calincof

Tortura, folosită în justiție în numele legalității și al dreptății - căci aceasta constituie tema prezentei lucrări - înscrie una din cele mai înfiorătoare capitole din cartea de istorie a omenirii. Cititorul de azi, contemporan cu lupta pentru drepturile omului, cu greu își poate stăpâni un sentiment de firească înfiorare și revoltă atunci când parcurge file care evocă scene de tortură și cumplite pedepse, aplicate tocmai de cei ce aveau menirea de a face societatea mai bună și mai dreaptă.

Începuturile torturii se pierd undeva în negura timpurilor. Schingiuirea a apărut probabil pretutindeni acolo unde au avut loc primele confruntări între oameni, unde s-au dezvoltat formațiuni sociale organizate, în sânul cărora s-au înfiripat primitive forme justițiare. Se consideră că cele mai vechi torturi ar fi fost ordaliile, adică “proba cu apa”¹ și “proba cu focul”², dar în decursul veacurilor schingiuirea a luat forme tot mai diversificate. Se știe că ea a fost folosită de justiția greacă împotriva sclavilor, însă romanii au fost aceia care i-au dat un cadru legal, permițând și supunerea la cazne a cetățenilor liberi. Ulterior tortura a pătruns în justiția majorității țărilor europene, odată cu preluarea dreptului roman. În perioada cruciadelor (sec. XI-XIII-lea), în baza dreptului canonic și a dreptului roman, a avut loc torturarea cumplită a ereticilor, a cavalerilor templieri, a păgânilor și a altora, schingiuirile fiind înăsprite cu elemente noi, preluate de la otomanii cu care cruciații veniseră în contact. În acest timp puterea papalității a crescut nemăsurat, ducând la înființarea în secolul al XIII-lea a inchiziției, instituție juridică a bisericii catolice, care - în timp - s-a suprapus justiției laice într-o seamă de țări latine și germane, înscriind, mai ales datorită cumplitelor torturi aplicate, pagini sumbre în istoria acestora. Dacă inițial acțiunile inchiziției s-au îndreptat contra ereticilor, adică împotriva tuturor acelorora care i se opuneau, între aceștia numărându-se așa cum știm - și înțelepți ai timpului, începând cu secolul al XV-lea biserica a pornit o campanie asiduă de descoperire, întemnițare, schingiuire și condamnare la arderea pe rug a celor ce erau bănuți de “pact cu diavolul” și de “vrăjitorie”. Martirizarea acestora devenise un spectacol frecvent în secolul al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea în țările catolice sau aflate sub dominație catolică, majoritatea victimelor înregistrându-se în teritoriile de limba germană³.

Reforma lui Luther și Calvin nu a dus la eliminarea torturilor din justiție, procesele împotriva celor acuzați de vrăjitorie dezlănțuindu-se cu și mai multă furie sub oblăduirea bisericii reformate. Luther însuși, fiu de țărani germani, a crezut în vrăji și vrăjitoare. Jacob I al Angliei, protestant fanatic, a torturat și ucis în numele legii, mii de persoane în timpul războiului civil, iar în secolul al XVII-lea, tot în Anglia, cei acuzați de vrăjitorie au fost supuși la cele mai înfiorătoare torturi. Benedikt Carpzov din Leipzig, autoritate marcantă în rândul teologilor protestanți, autorul lucrării criminalistice *Practica nova rerum criminalium Imperialis, Saxonica in tres parte divisa*, Vitenverg, 1635, a recunoscut că el însuși a semnat 20.000 de condamnări la moarte în procese intentate vrăjitoarelor⁴.

În Rusia tortura avea vechi tradiții. Istoria a consemnat groaznicele schingiuri la care au fost supuși oamenii sub țarul Ivan I, în timpul său fiind elaborată și-o carte juridică care prevedea aplicarea torturii, apoi acțiunile crude ale lui Ivan al II-lea (cel Groaznic) sau cele ale lui Petru I⁵.

Nici Țările Române în evul mediu nu au fost străine de torturi înfiorătoare. Judecățile domnești condamnau uneori la morți chinuitoare și la acest capitol Vlad Țepeș și-a creat un trist renume, "tragerea în țeapă" și alte cazuri umbrind faptele sale de arme⁶.

Tortura a fost larg aplicată și în Franța. Spre exemplificare, amintim că sub Henric al IV-lea, după anul 1609, au fost torturate și arse pe rug 600 de persoane acuzate de vrăjitorie. Tot acolo au avut loc și o serie de procese politice, cei acuzați fiind supuși la cazne de neînchipuit și în cele din urmă condamnați la moarte⁷.

În Ungaria ca și în Transilvania, încă târziu în secolul al XVIII-lea, în rândurile populației catolice și reformate, au avut loc procese împotriva vrăjitoarelor, cu aplicarea torturilor prevăzute de lege⁸.

Spațiul de care dispunem nu ne permite să prezentăm numeroasele instrumente și metode de tortură aplicate de diverse justiții europene în evul mediu, ne mulțumim doar să arătăm că cruzimea lor depășește orice închipuire, fie că se aplicau în țările latine, germane sau slave⁹.

Folosirea torturii în cadrul procedurii juridice și aplicarea unor pedepse torturante au fost susținute de o serie de scrieri juridice, din care amintim câteva care au stat la baza justiției din țările germane, dat fiind că în ele descoperim elemente ale legislației austriece de mai târziu, legislație aplicată și în Banat în secolul al XVIII-lea: *Maleus Maleficarum*, opera lui Jacob Sprenger și Heinrich Krämer (*Institoris*) (1489), *Codul penal din Bamberg*, *Bambergische Halsgerichtsordnung*, întocmit de Johann de Schwarzenberg și de episcopul George al III-lea de Bamberg (1507); *Codul penal branden-burghez* (*Brandenburgische Halsgerichtsordnung*), elaborat de Jobst Gutknecht din Nürnberg (1516), *Constitutio Criminalis Carolina* (1521-1529), din timpul domniei lui Carol al V-lea sau *Praxis Criminalis*, bazat pe doctrinele faimosului demonolog din Leipzig, Benedict Carpzov (1656). Aceste legi, precum și altele, consacrau capitole întregi torturii, unele prezentând și imagini ale acestora¹⁰.

În Austria, la începutul secolului al XVIII-lea, împăratul Iosif I a emis în 1707 un cod penal care continua să statueze torturile în cadrul procedurii juridice, dar nu mai permitea arderea de vii decât a celor dovediți de “adevărată vrăjitorie”¹¹. Această lege juridică a rămas valabilă până în anul 1769, când împărăteasa Maria Tereza a emis un nou cod penal, care așa cum vom vedea, s-a aplicat și în Banat între anii 1770-1776. Înainte însă de a pune în discuție acest cod, trebuie să arătăm că spre sfârșitul secolului al XVII-lea, dar mai ales în secolul al XVIII-lea, odată cu impunerea tot mai puternică a gândirii raționaliste și a curentului iluminist au apărut glasuri care au cerut eliminarea torturii din procedura juridică. Orientarea spre mai multă omenie și rațiune a pătruns și în rândul justiției.

În Austria unde, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, puterea legislativă, executivă și judecătorească constituiau încă un tot unitar, reformismul terezian și iluminismul dominat de figura lui Iosif al II-lea și-au pus puternic amprenta pe întreaga politică statală. În justiție însă procesul spre modernitate - așa cum vom vedea în cele ce urmează - s-a desfășurat timid până în anul 1766.

Imediat după întronare (1740), Maria Tereza a emis câteva restricții imperiale prin care impunea judecarea cu mai mult discernământ a celor acuzați de vrăjitorii, interzicând și unele torturi. Din nefericire, tributară vechilor credințe în magie, ea nu excludea existența “adevăratelor vrăjitoare”¹².

Această atitudine contradictorie reflecta de fapt spiritul timpului și existența unor opinii diferite chiar în sânul Consiliului Aulic din Viena. În timp ce unii deveniseră simpatizanți ai ideilor iluministe și tratau toată chestiunea cu “vrăji” și “diavol” cu zâmbetul malițios voltairean, alții, dimpotrivă, rămăseseră credincioși întunecatului ev-mediu. Această duplicitate va fi caracteristica esențială a codului penal austriac din anul 1769, pus în aplicare în Banat din 1770.

Titlul acestui cod în original este *Constitutio criminalis Theresiana oder der Römisch = Kaiserl zu Hungarn und Böheim u.u. Königl. Apost. Majestät Maria Theresia Erzherzogin zu Österreich, u.u. peinliche Gerichtsordnung, Wien, 1769*¹³.

Legea a fost întocmită de o comisie aulică (*Hofkommission*), aflată sub președinția cavalerului Michael Johann, conte de Althann, și prin ea se urmărea unificarea procedurii juridice penale din diferitele țări și provincii aparținătoare imperiului. Față de vechile legislații ea aducea nou descrierea amănunțită a tuturor etapelor legate de instrumentarea cauzelor penale, stabilirea unor circumstanțe atenuante și agravate, instruirea detaliată a personalului juridic asupra procedurii pe care era obligat să o urmeze, modul de desfășurare a rechizitorului ș.a. În diverse paragrafe ale legii se atrăgea atenția asupra faptului că munca judecătorului era supusă unei mari răspunderi, ceea ce îl obliga pe acesta să analizeze faptele cu mult discernământ și clarviziune.

Apelul repetat la rațiune, limitarea torturii - așa cum vom vedea - numai la cazuri deosebit de grave, precum și alte prevederi înnoitoare, înscriu acest cod în

...era progresului, dimpotrivă, păstrarea unor elemente de natură mistică, menținerea torturii în cadrul procedurii juridice și prevederea aplicării unor pedepse torturante, sunt expresia conservatorismului unora din membrii comisiei aulice și imprimă documentului un caracter retrograd.

În rândurile ce urmează vom prezenta acele aspecte din Codul penal terezian - cum vom numi în continuare acest document - care se referă la torturi și la pedepse însoțite de mari suferințe fizice.

În articolul XXXVIII, paragraful 1, tortura este definită drept un mijloc de constrângere legal, prin care o persoană asupra căreia planează o gravă acuzație este forțată să-și recunoască vinovăția sau, dimpotrivă, este disculpată de orice învinuire¹⁴.

În continuare se arată că această metodă nu putea fi aplicată decât în cauzele penale care atrăgeau după sine o sentință de condamnare la moarte¹⁵.

Aceasta presupunea întocmirea unui dosar penal care să cuprindă suficiente "probe grave" împotriva inculpatului, mai puțin recunoașterea de către acesta a vinovăției sale. Prin această prevedere învinuitul era lăsat însă la dispoziția voinței arbitrare a judecătorului, întrucât acesta singur urma să stabilească care indicii puteau fi încadrate în rândul "probelor grave".

Codul penal stabilește faptele penale care puteau atrage după sine pedeapsa capitală și permiteau torturarea inculpatului, acestea fiind: *blasfemia*, dovedită cu probe materiale¹⁶, *producerea de pagube mari și crime prin farmece, vrăji sau magie neagră*, în care caz însă dosarele penale trebuiau întâi înaintate Consiliului Aulic și împărțesei, căci ele - se arată în lege - se bazau, de cele mai multe ori, pe indicii fanteziste¹⁷; cazurile de *les-majestate* și *trădare de patrie*¹⁸, falsificarea monedelor¹⁹, și alte falsificări cu urmări deosebit de grave, ce atrăgeau după sine condamnarea la moarte²⁰. Torturați trebuiau și cei ce se făceau vinovați de fapte ce contraveneau moralei publice, aici încadrându-se cazurile de *bestialitate*, pedepsite cu arderea păcătosului, *pedofilia* și *sodomia*, acestea din urmă ducând la decapitarea vinovatului și arderea trupului neînsuflețit²¹. Se mai admitea torturarea celor acuzați de *incest*, care urmau să fie decapitați, precum și *infidelitatea conjugală* care ducea la distrugerea unei căsnicii, aceasta din urmă, dacă era bine dovedită, pedepsindu-se cu decapitarea²². Acuzația de *răpire a unei femei* sau *proxenitismul*, permiteau tortura numai dacă se adăuga și circumstanțe agravante, ce duceau la condamnarea la moarte²³. Se prevedea tortura pentru cazurile de *crimă, rănire și alte acțiuni criminale*, atunci când împotriva acuzatului se cumula indicii serioase, exceptând *pruncuciderea*, unde ajungea simpla bănuială²⁴. În caz de *asasinate și crime cu arme*, tortura se aplica mai ales atunci când indiciile vizau indivizi suspecti, care duceau o viață de vagabondaj, care locuiau în zonele izolate sau zăboveau prin hățișurile pădurilor, care își pierdeau timpul prin cârciumi, apoi cei ce aveau legături cu bandele de tâlhari sau asupra cărora s-au găsit obiecte ale celor uciși, care au vândut sau donat asemenea obiecte sau care le-au preluat în

cunoștință de cauză, dar refuzau să trădeze sursa²⁵. În caz de *asasinate comandate*, putea fi torturată atât persoana bănuită de crimă, cât și cea care o comandase²⁶. Bănuiala de *crimă prin otrăvire* putea de asemenea să ducă la tortură²⁷. *Hoțiile* erau aspru pedepsite, torturile fiind aplicate atunci când împotriva unui individ existau indicii serioase de vinovăție, iar el își nega fapta. De menționat că un furt a cărui valoare depășea suma de 25 de guldeni sau furturi repetate de mai mică valoare, atrăgeau după sine condamnarea la moarte prin spânzurare²⁸. *Tâlhăria la drumul mare* era pedepsită și ea cu moartea. În acest caz suspectul putea fi torturat dacă asupra sa se descopereau obiecte furate de la călători, dacă învinuitul nu putea arăta proveniența acelor obiecte sau un complice aflat sub tortură îi trăda numele²⁹. Chiar și cel bănuیت de delapidare putea fi torturat, având în vedere că o sustragere care depășea suma de 150 de guldeni, atrăgea după sine condamnarea la moarte³⁰. Tortura se aplica și incendiatorului, atunci când existau indicii asupra vinovăției lui³¹. Codul penal prevedea tortura și în cazul unor acuzații de insultă, calomnie, scrisori injurioase, scrieri defăimătoare și altele de acest gen, mai ales atunci când erau îndreptate împotriva unor persoană de vază, a unor demnitari cu funcții înalte în stat etc³².

Până a se ajunge la tortură, judecătorul însărcinat cu elucidarea cazului era obligat să cerceteze toate piesele aflate la dosar și să cântărească cu luciditate valoarea lor incriminatorie, pentru a nu fi torturat un om nevinovat³³. În acest scop trebuia să se convingă că acuzația adusă avea o bază reală, că au fost ridicate corpurile delictelor și că cele declarate de inculpat erau lipsite de orice suport. Concluzia la care trebuia să ajungă era aceea ce nu mai exista altă posibilitate de aflare a adevărului decât tortura și că materialele aflate la dosar ofereau suficiente "probe grave" pentru recurgerea la această metodă în vederea restabilirii corecte a faptelor.

Autorii Codului de procedură penală admit că nu puteau fi enunțate toate situațiile care făceau necesară torturarea suspectului, totuși sugerează câteva care acuzau fără dubiu pe făptaș, chiar dacă acesta refuza să-și recunoască vina. Spre exemplu, dacă la dosar exista deja declarația unui martor demn de încredere care a asistat la faptă, iar învinuitul se știe că a mai suferit o condamnare sau era cunoscut ca un om capabil oricând de un act de violență, de asemenea când individul, deși a fost surprins asupra faptului, ulterior a refuzat să-și recunoască vina, iar lucrurile nu au mai putut fi dovedite, când o persoană capabilă de crimă în ciuda faptului că s-a lăudat și a recunoscut în public că a comis un omor, dus în fața instanțelor juridice revine asupra celor spuse³⁴. Tortura putea fi aplicată și asupra unui individ împotriva căruia s-au cumulat din mai multe părți indicii de vinovăție. Spre exemplu, că a fost văzut la locul crimei sau în împrejurimi și era un recidivist sau o persoană cu renume prost, că înfățișarea sau obiectele sale aparținătoare corespundeau cu descrierile unor martori. Urmele lăsate în zăpadă nori sau praf, obiectele personale găsite la locul crimei, prezența unor răufăcători în societatea victimei, relațiile dușmănoase cu aceasta și amenințarea ei cu

moartea, precum și acuzația adusă de cineva care ulterior a decedat. Încercarea de a se ascunde, depunerea unor depoziții contradictorii ș.a, toate constituiau argumente în favoarea supunerii individului la tortură³⁵.

Chiar și în aceste situații suspectul trebuia anchetat în repetat rânduri, consemnându-se toate declarațiile sale. Dacă - în ciuda dovezilor care erau împotriva sa - el își susținea cu tărie nevinovăția, cercetările trebuiau continuate. Dacă nici acestea nu dădeau rezultate, judecătorul putea solicita Tribunalului Criminal dreptul de a supune pe individ la tortură, motivând cererea cu piesele de la dosar. Cu această ocazie el propunea și gradul de tortură la care individul în cauză să fie supus, durata torturilor și întrebările ce urmau să fie puse. În general - așa cum vom vedea - torturile aveau loc în reprize de câte 15 minute. Până la obținerea aprobării acestui demers, judecătorul nu avea dreptul să-l tortureze pe inculpat sau să-l amenințe pe acesta cu cazne³⁶. Fiecare denunț care atrăgea după sine tortura, trebuia să fie confirmat de doi martori și dacă declarațiile celui cercetat se dovedeau mai apropiate de adevăr decât acuzațiile aduse de martori, el nu mai putea fi supus la tortură³⁷.

Chiar și atunci când erau întrunite toate condițiile pentru trecerea la tortură, aceasta dovedindu-se în viziunea justiției de atunci, indispensabilă pentru aflarea adevărului, omul nu era imediat supus chinurilor. El trebuia întâi înspăimântat cu aplicarea torturii. Acest procedeu cunoscut sub numele de *Territion* sau *Înfricoșarea cu tortura*, cunoștea două etape: întâi individul era doar amenințat verbal, descriindu-i-se supliciile la care va fi supus, după care, dacă el continua să nu-și recunoască vinovăția, se trecea la faza următoare, care consta în simularea tuturor pregătirilor în vederea torturării sale. Astfel, inculpatul era scos din celula sa și dus în camera de tortură. Acolo el trebuia speriat în cel mai înalt grad, călăul punându-i în față instrumentele de schingiuire, torționarii prefăcându-se că trec la acțiune. Omul, îngrozit, era așezat pe masa de supliciu și i se aplicau chiar și instrumente de tortură fie cele pentru schingiuirea degetelor de la mâini, fie cele pentru sugrumarea brațelor. Tortura propriu-zisă nu trebuia însă să aibă loc. În acel moment inculpatul era din nou întrebat dacă își recunoaște vina, iar dacă continua să-și nege fapta comisă, era readus în celula sa, spunându-i-se că i s-a mai acordat un timp de gândire. Ancheta trebuia continuată apoi a doua zi și a treia zi³⁸.

Înfricoșarea cu tortura nu se aplica numai celor ce puteau fi condamnați la moarte, ci și în cauzele care atrăgeau două din pedepsele corporale grave cu circumstanțe agravante³⁹.

În ce privește instrumentele de tortură, acestea sunt prezentate în Codul penal printr-o serie de imagini, însoțite de texte în care se explica atât construcția lor, cât și modul lor de folosire.

Tortura propriu-zisă urma reguli foarte stricte și era de mai multe feluri:

Tortura de gradul I (Daumstock sau Daumschraube) consta în strivirea degetelor mari de la mâini. Această operație se realiza cu ajutorul unei menghine

formate din două bare de fier, având lungime de 6, 3/4 țoli vienezi și grosimea de jumătate de țol, legate lateral între ele prin două șuruburi. Aceste bare erau prevăzute cu cinci rânduri de dinți bonți care, atunci când plăcile erau apropiate prin strângerea șuruburilor, nu se suprapuneau, ci se îmbinau. În momentul în care se acționa, omul era așezat cu picioarele legate pe banca de tortură, fiind susținut lateral de ajutorul de călău. Degetele mari de la ambele mâini îi erau apoi fixate între cele două bare metalice, după care călăul apropia treptat aceste bare cu ajutorul unei chei înșurubate, strivind între ele prima falangă a celor două degete.

Această formă de tortură putea fi sau nu însoțită de lovirea instrumentului în timpul schingiurii⁴⁰:

Tortura de gradul II (Bind-oder Schnurung) consta în sugrumarea încheieturilor de la mâini cu o sfoară având grosimea de 3/4 țoli, împletită din 12 șiruri de fire. Această sfoară era prevăzută cu un ochi, care nu se afla chiar pe mijlocul acestuia, ci ușor într-o parte, plecând de la acest ochi, o parte a sforii era mai lungă, iar cealaltă mai scurtă, ambele capete terminându-se cu câte un mâner de lemn. În momentul torturării omul era așezat pe banca de tortură, picioarele îi erau legate cu o curea, brațele îi erau aduse în spate și împreunate cu dosul palmelor în afară (brațele puteau fi aduse și în față). Ochiul sforii era trecut printr-un cârlig fixat în podea în spatele celui ce urma să fie schingiuit, după care partea mai scurtă a sforii era dusă până la înălțimea brațelor acestuia și răsucită o dată în jurul încheieturii celor două mâini împreunate, după care ajungea până la călăul aflat în picioare în partea dreaptă din spatele torturatului. Ținând bine în mâini mânerul de lemn de la capătul sforii, el trăgea apoi cu putere până ce frânghia pătrundea în carne și sugruma încheieturile mâinilor. Ajutorul de călău, în acest timp, era îngenunchat în spatele torturatului, ținând fixate palmele acestuia și, pentru a-i mări durerea, le trăgea în jos.

Gradul II de tortură putea fi executat cu o singură răsucire a sforii în jurul încheieturilor cu două sau maxim cu trei. În ultimele două cazuri era folosită partea mai lungă a sforii, trăgându-se dinspre stânga⁴¹.

Tortura de gradul III (Folterung sau Aufzug in der Luft) consta în întinderea corpului prin atârnarea lui în aer. Pentru aceasta, torturatului, aflat în picioare, i se legau picioarele cu o curea, brațele îi erau duse în spate cu palmele în afară și apoi împreunate cu ajutorul unei frânghii puternice. În această legătură se fixa apoi un cârlig de la care pornea o frânghie foarte lungă, ce se înălța până la tavan, unde exista un scripete, de la care frânghia cobora până la o instalație de lemn prevăzută cu o roată. Răsucindu-se această roată, frânghia se înfășura pe o bară, iar corpul omului era înălțat în aer. Erau admise una, două sau maximum trei coborâri. Chinurile puteau fi mărite prin atârnarea de picioare a unei greutăți de 25 pfunzi sau a uneia de 46 pfunzi, prin accelerarea vitezei de înălțare și prin lovirea frânghiei⁴².

Cizma spaniolă (Spanische Stiefel sau Beinschraube) era folosită pentru schingiuirea picioarelor, însă această metodă - așa cum se atrage atenția în Codul

de procedură penală - nu constituia un grad de tortură aparte, ci trebuia folosită numai în locul uneia din cele trei tipuri de torturi descrise mai sus, anume atunci când aceasta nu putea fi aplicată din diverse motive.

Instrumentul de tortură consta dintr-o placă de fier dreaptă, lungă de 8 1/2 țoli și lată de 3/8 țoli, apoi dintr-o altă placă având aceeași dimensiune, dar care lua forma unui semicerc. Aceste plăci erau prevăzute cu dinți de 1/8 țoli sau cu lame și puteau fi unite lateral prin două șuruburi. Individul ce urma să fie torturat era așezat pe un scaun cu spătar, cu piciorul drept ridicat pe un scăunel. Un ajutor de călău, aflat în spatele său, îi fixa trunchiul și brațele. Călăul, aflat în fața torturatului, aplica pe piciorul acestuia, imediat sub genunchi, cele două plăci de fier dințate, cea dreaptă pe spatele membrului, cealaltă pe partea din fața a acestuia, unindu-le lateral pe ambele părți prin șuruburi lungi. Cel de-al doilea ajutor de călău îngenunchea în partea dreaptă a torturatului, fixând cu mâna stângă piciorul schingiuit, iar cu dreapta sprijinind instrumentul de tortură. Călăul susținea și el cu mâna stângă plăcile, pe care le apropia treptat una de alta, mânuind cu mâna dreaptă o cheie înșurubată. El acționa când pe latura stângă, când pe cea dreaptă, strângând tot mai mult piciorul aflat între plăci, până ce dinții acestora pătrundeau în carnea torturatului⁴³.

Existau provincii ale imperiului unde torturile erau asprite. Spre exemplu, același Cod de procedură penală prevedea ca în Boemia cizmele spaniole să se aplice la ambele picioare, respectivele plăci de fier dințate să aibă dimensiuni mult mai mari, astfel încât să rănească picioarele de la fluier până la genunchi. Plusul de supliciu aplicat acolo se constată și la tortura de gradul II, dat fiind că brațele, întinse de data aceasta în față, erau sugrumate prin numeroase gâtuiuri, ce porneau de la încheietura mâinilor ajungând până la coate. Tot în Boemia se mai practica și gradul IV de tortură, constând din *întinderea corpului pe o scară*. Torturatul era fixat de aceasta cu mâinile ridicate în sus. Picioarele erau legate împreună cu o frânghie ce cobora până la baza scării, rotindu-se pe o bară. Atunci când această bară era răsucită de torționat, frânghia se înfățișa în jurul acesteia, trăgând în jos corpul omului ținut pe scară. Această tortură era înăsprită prin arderea părților laterale ale pieptului cu un mănunchi de lumânări, legate împreună, pentru a mări raza de acțiune a focului⁴⁴.

După cum s-a amintit deja, în acest Cod penal se atrage în repetate rânduri atenția asupra faptului că decizia de a supune un om la tortură constituia un act de mare responsabilitate. Având în vedere diversitatea împrejurărilor, o serie de aspecte depindeau de "judecata înțeleaptă a judecătorului", de conștiința sa. Această responsabilitate, se spune în document, începea chiar din momentul în care trebuia să decidă dacă cel în cauză trebuia doar amenințat cu torturarea sau supus cu adevărat chinurilor. Tot el hotăra la câte grade de tortură să fie supus individul, care să fie durata acestora și cât de departe să se meargă cu producerea chinurilor, căci existau "torturi grele" și "torturi ușoare". Pentru aceasta trebuia să cântărească bine gravitatea faptelor comise de inculpat,

periculozitatea individului, forța sa fizică, starea sa de sănătate, vârsta, sexul ș.a.m.d. În principiu, era sfătuit să nu decidă pentru aplicarea tuturor gradelor de tortură decât în cauze penale deosebit de grave, săvârșite de persoane pe care le aprecia ca foarte periculoase și care, în caz de dovedire a vinovăției, urmau să fie condamnate la moarte. Oricum, era la latitudinea sa dacă torturarea se desfășura obișnuit sau se acționa pentru sporirea suferințelor. El era cel care hotăra dacă în timpul strivirii degetelor supliciile erau mărite prin lovirea menghinei, dacă sugrumarea încheieturilor de la brațe se făcea cu una, două sau trei rânduri de frânghie, dacă înălțarea corpului era însoțită de mărirea vitezei sau de lovirea frânghiei în timp ce omul atârna în aer. În sfârșit, tot el stabilea dacă trebuia înlocuit unul din gradele de tortură prin *cizma spaniolă*. În cazul torturării unei femei putea opta între aplicarea doar a unui singur grad de tortură, anume strivirea degetelor ori sugrumarea brațelor, sau - după caz - să o supună la ambele cazne⁴⁵.

Documentul prevede și cazuri în care schingiuirea era interzisă. Între cei ce nu puteau fi torturați se numărau persoanele cu funcții și demnități înalte în stat, nobilii, medicii și alte categorii sociale privilegiate, exceptând faptul că aceștia se făceau vinovați de les-maiestate, de trădare de țară sau de alte fapte deosebit de grave⁴⁶. Scutiți de torturi erau și minorii sub 14 ani, aceștia putând doar să fie amenințați cu cazne sau bătuți cu nuiiele. În ce privește bătrânii de peste 60 de ani, supunerea lor la tortură depindea de aprecierea pe care o făcea judecătorul asupra vigoriei lor fizice. Indivizii bolnavi sau grav răniți nu trebuiau să fie torturați mai mult decât ar fi putut suporta, de preferat fiind însă să fie doar amenințați cu aceasta. Femeile gravide erau scutite de supliciu numai până la nașterea copilului, după care puteau fi "torturate ușor". Bolnavii mintali, pe declarațiile cărora nu se putea pune bază, erau și ei scutiți de cazne, ca și surdo-mușii, care, prin infirmitatea lor, erau în imposibilitate să facă mărturisiri⁴⁷.

În ce privește organizarea procesului de tortură, regulamentul prevedea ca torturile să se execute numai în cursul dimineții, pe stomacul gol. Cele ce aveau loc după-masă constituiau cazuri de excepție. O altă regulă era aceea că omul nu putea fi căznit decât în zilele de lucru⁴⁸. Torturarea se făcea în prezența judecătorului (*Richter*) și a altor doi reprezentanți ai justiției, toți având dreptul de a-l ancheta pe inculpat. Ei erau asistați de un grefier (*Gerichtsschreiber*) care era obligat să înregistreze în scris întreaga desfășurare a acțiunii, gradele de tortură aplicate, cum au fost acestea executate, dacă a fost respectată durata prescrisă, întrebările care au fost puse, răspunsurile date de torturatul aflat sub chinuri. Mai mult, el era obligat să consemneze și cele mai mici reacții verbale și fizice ale schingiuitului, modul în care a suportat clipă de clipă durerile ș.a.m.d. În mod obligatoriu trebuia să fie de față un medic curant și un chirurg, iar dacă acest lucru nu era posibil, cel puțin un chirurg. Respectivii aveau obligația să oprească supliciul atunci când considerau că era periclitată viața individului și să-i dea primul ajutor după aceea⁴⁹.

În dimineața când urma să aibă loc tortura, judecătorul și însoțitorii săi intrau în celula înmănișatului, având o ultimă discuție cu acesta. Instrucțiunile prevedeau că oamenii legii să adopte un ton de blândețe, să-i atragă atenția individului asupra gravității acuzațiilor ce planează asupra sa și să-i arate că dacă nu face mărturisiri de bunăvoie, va fi supus la tortură. În cazul în care omul, speriat, își recunoștea vina, în mod firesc tortura nu mai era necesară. Dacă el în schimb persista în declarațiile apreciate ca mincinoase, atunci era chemat călăul (*Freyman* sau *Scharfrichter*) și ajutoarele sale, care îl duceau pe inculpat până în camera de tortură. Aceasta trebuia deja pregătită în prealabil și bine iluminată de lumânări. Instrumentele de tortură erau apoi înfățișate din nou omului și i se cerea pentru ultima dată să-și recunoască vina pentru a evita cauzele. Dacă acest ultim demers rămânea fără rezultat, începea torturarea propriu-zisă a individului⁵⁰.

Legea interzicea orice acțiune arbitrară sau abuzivă în aplicarea torturilor. Era admisă numai executarea gradelor de tortură stabilite de instanțele juridice în prealabil. Ele se executau - în general - toate în aceeași zi, unul după altul, durau exact atât cât fusese fixat în documente, iar la aplicarea lor trebuiau respectate cu strictețe toate instrucțiunile⁵¹. Nu erau admise torturi folosite în alte țări⁵², chinuirea peste durata prescrisă, iar călăul și ajutoarele sale nu aveau voie să-și piardă cumpătul și să se dea la cele mai groaznice metode de schinguire pentru a stoarce cu orice preț adevărul. Ei trebuiau să respecte ordinele judecătorului, care răspundea de întreaga operațiune și care - în cunoștință de cauză - le indica ce tip de tortură trebuia aplicată, cât timp etc. Dacă cei de față își pierdeau măsura la tortură, erau pasibili de pedeapsă, înlocuiți și obligați să plătească o amendă în folosul torturatului⁵³. Cel puțin așa prevedea Codul penal, dar nu cunoaștem un asemenea caz. Cert este doar că la acest punct legea, ușor umanizată, încerca să oprească abuzurile și declanșarea animalică a torționarilor. Dar cine putea ști cu adevărat ce s-a petrecut în acele încăperi întunecate, fără ferestre, la lumina palidă a lumânărilor?

Codul mai prevedea ca în timpul torturii cei de față să fie cu atenția concentrată asupra torturatului, să nu se îndepărteze sau să fie preocupați de alte lucrări⁵⁴. Întrebările ce se puneau individului în timpul supliciului trebuiau să fie deja stabilite scriptic anterior și nu improvizate la fața locului, căci era necesar ca ele să fie concise, clare și la obiect⁵⁵. În general - după cum reiese din documentele cercetate - acestea erau următoarele: recunoaște crima înfăptuită? A acționat singur? Cine au fost complicii săi? Când a acționat? Unde a acționat? Cum s-au desfășurat faptele?

Adesea torturatul, pentru a opri chinurile insuportabile, făcea mărturisiri deja în timpul primului grad de tortură, pentru ca apoi, după ce instrumentul de tortură a fost îndepărtat sau, mai târziu, în celulă, să renege totul. În asemenea situații el era readus în camera de tortură, i se aplica din nou respectivul instrument peste degetele rănire, iar cauza era dusă până la capăt, indiferent că

își recunoștea de-acum vina și promitea să nu revină asupra ei. Abia după aceea se considera valabilă declarația sa și nu se mai trecea la aplicarea celorlalte grade de tortură. Dacă omul a rezistat la un grad de tortură și chiar la două, dar din cauza durerilor îngrozitoare ajungea să facă mărturisiri în timp ce i se aplica gradul următor, pentru ca apoi, imediat ce schingiuirea era oprită el recunoscându-și vinovăția, revenit în celulă să conteste cele declarate, nu mai era supus la gradele de tortură deja suportate, ci doar la cel întrerupt, indiferent că își recunoștea din nou vina⁵⁶.

Foarte des torturatul în timpul schingiuirii oscila mereu între negarea și recunoașterea vinovăției sale pentru a câștiga timp, pentru a opri suferințele. Alteori începea să vorbească fără șir, incoerent sau își recunoștea alte vini, dar nu și fapta de care era acuzat. În toate aceste situații legea prevedea continuarea torturii⁵⁷.

Imediat după încetarea caznelor, omul era dus în celula sa, unde primea îngrijiri medicale. După două-trei zile era transportat la judecătorie și în prezența celor care au participat la supliciul său, lua la cunoștință de conținutul celor consemnate de grefier. Ancheta se considera încheiată și vinovăția sa dovedită dacă recunoștea ca adevărate mărturisirile făcute sub tortură în caz contrar cercetările fiind reluate⁵⁸. În general, cei care au suportat toate gradele de tortură, după ce și-au recunoscut vina și apoi au renegat-o în repetate rânduri nu mai erau supuși la alte cazne. Excepțiile le constituiau doar cazurile deosebit de grave. În ce privește indivizii care, pe parcursul a trei grade de tortură, și-au susținut cu consecvență nevinovăția, legea prevedea înaintarea dosarelor la Tribunalul Criminal, acolo urmând să se stabilească dacă prezumția de nevinovăție era reală sau dacă omul mai trebuia să fie încă o dată torturat. Aplicarea unui nou rând de torturi presupunea o nouă hotărâre judecătorească⁵⁹.

Un individ nu putea fi supus decât la trei reprize de torturi, bineînțeles, suportând de fiecare dată toate gradele de cazne prescrise. Cel care a trecut de trei ori prin acest coșmar, susținându-și până la capăt vinovăția sau recunoscându-se vinovat numai cât se afla sub tortură, revenind însă mereu asupra acestor declarații, era eliberat. Autoritățile considerau că prin cumplinele suferințe îndurate a fost suficient de pedepsit, chiar dacă a comis crima de care fusese acuzat. În situația în care omul torturat fusese într-adevăr nevinovat, el *nu trebuia să se considere neîndreptățit*, căci - se susține în Codul penal - asemenea decizii de anchetare sub tortură se luau numai în cazuri extem de grave, de care el nu putea fi străin. În consecință era obligat să plătească cheltuielile de judecată provocate de cercetarea cauzei⁶⁰. Tot cu privire la acei indivizi, a căror vinovăție nu a putut fi dovedită nici după trei rânduri de torturi, fiind deosebit de rezistenți și îndârjiți, dar care intrau în categoria vinovaților nedovediți, care puși în libertate ar fi constituit un pericol social, legea prevedea condamnarea lor la diferite pedepse sau, în cazul cetățenilor străini, expulzarea din imperiu⁶¹.

Articolul VI al Codului Penal terezian tratează problema pedepselor. În sensul îngust al cuvântului și în concepția juriștilor din secolul al XVIII-lea,

acestea nu se încadrau în capitolul “torturi”, întrucât nu făceau parte din procedura de anchetare juridică bazată pe aflarea adevărului prin provocarea durerii fizice; în sensul mai larg al cuvântului și în viziunea omului modern, apreciem că unele din acestea pot face obiectul prezentului material, dat fiind că o seamă de pedepse acordate în acele vremuri erau însoțite de mari suferințe și ispășite în condiții torturante.

Codul penal terezian distinge *pedepse corporale* (*Leibstraffen*) și *pedepse capitale* (*Lebensstraffen*), unele însoțite de cazne înfiorătoare.

În rândul *pedepselor corporale* erau incluse, în primul rând, pedepsele care provocau direct durerea fizică, în al doilea rând, cele care obligau omul la executarea unor lucrări publice sau la grele munci la fortificații, în al treilea rând, cele care prevedeau expunerea rușinoasă a omului în public, și în sfârșit, pedepsele ce limitau libertatea de mișcare a individului, obligându-l să-și continue existența, adesea pe viață, în temnițele sinistre ale timpului, în condiții torturante⁶².

Dintre cele care provocau direct suferințe corporale sunt amintite întâi *biciuirea și loviturile de nuiiele*⁶³. Dat fiind că acestea erau considerate pedepse umilitoare, codul interzicea aplicarea lor asupra cetățenilor creștini crescuți în partea locului sau stabiliți acolo de cel puțin zece ani, oameni care în tot acest timp au avut o comportare exemplară. În cazul în care o asemenea persoană respectabilă trebuia să sufere una din aceste pedepse, Tribunalul Criminal sau Tribunalul Superior avea obligația să o înlocuiască cu închisoarea. De această derogare nu se bucurau și evreii. Trebuie arătat că biciuirea și loviturile de nuiiele nu se aplicau numai celor care au fost condamnați la aceste pedepse, ci și indivizilor considerați deosebit de periculoși, condamnați la pedepse mult mai grave, biciuirea urmărind înăsprirea pedepsei propriu-zise. Spre exemplu, ele erau aplicate și celor exilați pe vecie din imperiu. Codul interzicea în mod expres otrăvirea nuiielelor sau sporirea acestor pedepse prin alte mijloace.

Loviturile cu gârbaciul sau cu bâta⁶⁴ constituiau o altă categorie de pedepse corporale, ce se aplicau de regulă supușilor datornici, imediat după arestarea lor sau ulterior, la părăsirea temniței. Ele erau considerate și ca metode de tortură pentru a forța un individ aflat sub cercetare juridică să facă mărturisiri. De asemenea, se aplicau și atunci când cel anchetat manifesta o atitudine necuviincioasă față de anchetator. În sfârșit, loviturile cu gârbaciul sau cu bâta erau admise și în cazul unor condamnați la închisoare, la munci publice și altele de acest gen, pentru înăsprirea pedepsei lor. În acest caz bătăile se puteau aplica la începutul detenției, în timpul acesteia sau la sfârșitul ei, în interiorul temniței sau într-un loc public.

*Însemnarea corpului prin ardere*⁶⁵ era o pedeapsă corporală aplicată indivizilor expulzați din imperiu în urma săvârșirii unor fapte penale deosebit de grave sau provocării unor pagube mari comunității. Prin această măsură ei puteau fi recunoscuți în cazul în care reveneau legal în țară. Semnul consta într-un “R”,

la care se adăuga primele două litere ale provinciei. El se putea aplica numai pe spate, imprimarea sa pe frunte sau pe obraji fiind interzisă. Pentru ca semnul să se mențină, locul trebuia din timp în timp frecat cu pulbere, cel în cauză fiind reținut cel puțin opt zile în închisoare după refacerea semnului.

Una din cele mai înspăimântătoare pedepse corporale consta în *ciuntirea membrelor*⁶⁶, tăierea mâinii, a degetelor și a altor părți din brațe. Legea permitea aplicarea acestei pedepse numai asupra unui condamnat la moarte și doar ca măsură de înăsprire a pedepsei. Era interzisă mutilarea celor care rămăneau în viață, adică a celor ce sufereau doar o condamnare temporară. Se avea în vedere faptul că aceștia reveneau în viața publică, putând deveni elemente sociale active.

Dacă pedepsele executate la diverse lucrări publice nu se încadrează în rândurile torturilor, în schimb cele executate la lucrările de fortificație aveau loc în condiții chinuitoare, indivizii muncind în “lanțuri și fiare”. Legea interzicea condamnarea la muncă de vâslăș sau la cea de minerit⁶⁷.

Prin așa-numitele *pedepse rușinoase (Schandstraffen)*⁶⁸ se înțelegeau diferitele modalități de expunere a condamnatul în locuri publice. Acestea aveau loc în fața bisericilor, pe scene improvizate sau la stâlpul infamiei, adesea omului atârându-i-se pe piept obiectele furate sau o tablă pe care erau înșirate în scris fărădelegile făptuite. El mai putea fi expus închis în așa-zisa “cușcă a nebunului” (*Narrenhäusel*).

Expunerea în public trebuia prevăzută în sentința de condamnare, mai ales în cazul celor expulzați din țară pentru fărădelegile lor, respectivii putând fi astfel mai ușor recunoscuți în cazul în care ar fi încercat să revină în țară. Codul însă prevedea că trebuia evitată arătarea publică a indivizilor recuperabili, căci expunerea lor batjocorii și bătăii de joc a mulțimii ar îngreuna mult reintegrarea lor ulterioară în societate.

În ce privește *privarea de libertate în temnițele timpului*⁶⁹, Codul penal prevedea ca atât cea pe timp limitat, cât și cea pe viață, să poată fi înăsprită, adică individul să fie supus și unor forme de tortură suplimentară. El putea să-și execute pedeapsa fixat în lanțuri grele, putea fi supus unei continue înfometări (*schmale Atzung*) să fie privat de pâine și apă în anumite zile, de asemenea - așa cum s-a arătat - putea fi biciuit la intrarea în temniță, la anumite intervale în timpul executării pedepsei sau la părăsirea închisorii.

În afară de pedepsele amintite mai sus, legea mai prevedea și altele, cum ar fi: expulzarea, amenzile și confiscarea averii⁷⁰. Ne mulțumim doar să le amintim, întrucât ele nu se încadrează în tematica prezentei lucrări.

Articolul V al Codului penal tratează pe larg problema *pedepsei capitale*, care, așa cum, vom vedea, era adesea însoțită de diverse forme de torturi, cu scopul, clar exprimat de a face moartea mai înspăimântătoare. Documentul distinge două categorii de pedepse capitale: *mai aspre (härtere Lebensstrafen)* și *mai blânde (gelindere oder gemeine Todesstrafen)*.

În rândul *pedepselor capitale aspre* se citează *arderea de viu* (*Feuer*), *tragerea pe roată* (*Rad*) și *tăierea corpului în patru părți* (*Vertheilung*). Acestea se aplicau numai în cazul unor *crime deosebit de grave*⁷¹.

Pedepsele capitale mai blânde, considerate pedepse comune sau obișnuite erau *decapitarea cu securea* (*Schwert*) și *spânzurarea* (*Strang*) și se aplicau celor ce se făcuseră vinovați de *crime grave*⁷².

Atât pedepsele capitale aspre, cât și cele blânde puteau fi înăsprite (*Straffverschärfung*) prin diverse forme de torturi, aplicate înainte de executarea pedepsei cu moartea; de asemenea, așa cum vom vedea, ele puteau fi și "îmblânzite".

În rândurile ce urmează ne vom ocupa de fiecare din aceste forme de execuție în parte.

*Arderea de viu*⁷³ a celui condamnat avea loc pe un rug înălțat într-un loc public. Legea prevedea ca cenușa corpului decedatului să fie apoi aruncată într-o apă curgătoare sau răspândită în aer. Pedepsa putea fi ușurată prin decapitarea sau spânzurarea osânditului înainte de arderea trupului acestuia. În acest din urmă caz, din mijlocul rugului se înălța o spânzurătoare care pune capăt vieții sale înainte de înălțarea flăcărilor.

*Tragerea pe roată*⁷⁴ consta în frângerea cu roata a trupului celui osândit la moarte ea putând fi executată fie de jos în sus, fie de sus în jos. Prima formă, adică cea de jos, era considerată o modalitate de asprire a suferințelor, întrucât omul nu deceda imediat, ci era supus unor chinuri înspăimântătoare. Roata zdrobea întâi picioarele, după aceea întregul corp de jos în sus. Tortura de sus în jos era mai blândă, ea provocând aproape imediat moartea individului, căci roata izbea întâi gâtul, apoi inima și după aceea următoarele membre și restul corpului. Trupurile neînsuflite erau apoi împletite pe roată, iar în cazul când osânditul se făcuse vinovat de hoție, deasupra roții era înălțată o spânzurătoare cu o funie atârând, simbol al faptei rușinoase săvârșite.

Atât arderea de viu, adică fără prealabilă decapitare sau spânzurare, ca și frângerea corpului cu roata de jos în sus, erau considerate pedepse deosebit de grave și presupuneau o aprobare specială a forurilor juridice superioare⁷⁵.

*Tăierea corpului în patru părți*⁷⁶ se executa pe viu, la locul execuției, după care fiecare parte a corpului era atârnată de câte o spânzurătoare și expusă pe patru străzi pentru a provoca groaza în populație. Această pedeapsă putea și ea să fie ușurată prin prealabila decapitare a condamnatului. În cazurile foarte grave, cum ar fi, de exemplu, trădarea de patrie, les-maiestate, uciderea unei femei gravide ș.a. pedeapsa putea fi agravată. Legea prevedea să i se smulgă inima și să i se zdrobească fața și abia apoi să se treacă la ciopârțirea trupului. Părțile de leșuri trebuiau să fie expuse pe străzi, împreună cu capul, inima și mâna dreaptă⁷⁷.

În ce privește obișnuitele pedepse capitale, acestea erau, așa cum am arătat deja, *decapitarea cu securea* și *spânzurarea*. În document se atrage însă

atenția că era interzisă spânzurarea femeilor, această pedeapsă fiind înlocuită prin decapitare⁷⁸.

Pedepsele capitale, atât cele obișnuite, cât și cele asprite puteau fi precedate de torturi. Între acestea legea permitea *smulgerea unor părți din corp cu cleștele înroșit* (*glühender Zangeriss*) *tăierea unor părți din corp* (*Riemenschneidung*), *târârea de cal a osânditului până la locul execuției* (*Ausschleifung*) *smulgerea limbii* (*Zungenausreissung*) *smulgerea unor bucăți din piept* (*Ausreissung der Brüste*) ș.a.⁷⁹.

Scopul acestor torturi era diferit de al celor aplicate în cursul anchetelor penale, ele neurmărind aflarea adevărului, ci chinuirea osândiților înainte de a le lua viața.

Iată cum se exemplifica în codul penal o condamnare la moarte înăsprită de torturi: cel osândit trebuia întâi plimbat prin localitate închis într-o căruță înaltă. Într-un prim loc urma să i se ciupească partea dreaptă a pieptului cu cleștele înroșit, în alt loc să i se taie o bucată din partea stângă a spatelui, în cel de-al treilea loc să fie ciupit în partea stângă a pieptului cu cleștele înroșit, în al patrulea loc să i se taie o bucată din partea dreaptă a spatelui, apoi, în cele din urmă să fie pus pe o scândură și dus la locul de execuție, unde să i se taie întâi mâna dreaptă și abia apoi să aibă loc decapitarea⁸⁰.

Cruzimea legii, nu era stopată nici de moartea nenorocitului, căci adesea, ea continua să se repercuteze și asupra corpului neînsuflețit. Așa cum am arătat, se prevedea ca trupul decapitatului, dacă era al unui bărbat, să fie împletit pe o roată și expus privirilor, iar capul și mâna femeii, după ce corpul acesteia a fost îngropat sub locul de execuție “să fie și ele fixate de o roată”⁸¹.

Legea prevedea, de exemplu, că dacă osânditul era condamnat la moarte pentru jefuirea unei biserici, trebuia întâi transportat până acolo într-o căruță înaltă și în fața lăcașului sfânt să i se ciupească carnea de pe piept cu cleștele înroșit și abia după aceea să fie dus la locul de execuție și ars⁸².

Pedeapsa mai putea fi înăsprită prin târârea de un cal a condamnatului până la locul de execuție, iar acolo să i se smulgă limba înainte de a i se lua viața⁸³, sau să i se smulgă ambele părți ale pieptului cu cleștele înroșit⁸⁴.

Chiar și celui condamnat la executarea prin tragerea pe roată de sus în jos, care presupunea o scurtare a caznelor, i se putea amplifica chinurile înainte de moarte. Legea indica să fie transportat până la un loc pe care îl indica justiția, unde să i se smulgă cu cleștele partea dreaptă a pieptului și abia după aceea la locul de execuție propriu-zis⁸⁵.

Codul penal se dovedea neîndurător cu cei a căror crimă era însoțită de furt ea urmărindu-i și pe osândiții la moarte prin tragerea pe roată cu mâna ei lungă. Simbolica spânzurătoare cu funia atârânăndă trebuia să amintească tuturor trecătorilor că în acel loc fusese pedepsit un tâlhar. Ea trebuia înălțată deasupra corpurilor neînsuflețite împletite pe roată, cât și a capului fixat într-o țeapă a celui decapitat, uneori alături de mâna dreaptă care comisese rușinoasa fărădelege⁸⁶.

Codul penal terezian interzicea pe viitor alte forme de condamnare la moarte, în general neobișnuite în imperiu, cum ar fi, spre exemplu, *înecare* (*das Ertränken*), *jupuirea* (*das Schinden*), *îngroparea de viu* (*das lebendige Vergraben*), *tragerea în țeapă de viu* (*das lebendige Pfählen*) ca și *tăierea în patru și tragerea pe roată a femeilor*. Țeapa putea fi folosită numai în cazuri excepționale, cum ar fi trădarea de patrie și participarea la o răscoală⁸⁷.

Codul de procedură penală terezian s-a aplicat cu strictețe în Banat. Aceasta reiese dintr-o serie de documente aflate în păstrare la Filiala Arhivelor Statului din Timișoara⁸⁸, cu precădere din registrele de procese verbale ale comisiei de judecată care funcționa în cadrul Administrației Provinciale Imperiale a Banatului⁸⁹, for suprem juridic în această provincie. Această comisie era formată dintr-un număr variabil de consilieri ai Administrației, avându-l în frunte pe însuși președintele Banatului⁹⁰. Unele date despre aplicarea torturii și a unor pedepse în Banat s-au obținut și din fondul de documente ale Comandamentului General Bănățean⁹¹, cu mențiunea însă că militarii nu se aflau sub jurisdicția Codului penal terezian, ci - așa cum se arată în acest document la articolul XVIII, paragraf 1 - sub cel al instanțelor de judecată militară, stabilite prin normele din 31 decembrie 1762, care de asemenea, prevedeau tortura și pedepse torturante. Cele două instanțe juridice, Administrația Provincială și Comandamentul General Bănățean, se informau reciproc pentru rezolvarea unor cazuri ce vizau atât teritoriul cameral cât și pe cel grăniceresc și nu rare erau cazurile de colaborare între cele două instituții.

Tribunalul Provincial din Timișoara raporta comisiei juridice din cadrul Administrației Provinciale asupra cauzelor dezbătute și a sentințelor pronunțate, iar comisia, în calitate de instanță superioară, valida hotărârile acestuia sau, după caz putea comuta pedepsele.

Până la punerea în aplicare a Codului penal terezian, adică înainte de 1770, în Banat inculpatul putea fi supus și la patru grade de tortură. Spre exemplu, la 29 octombrie 1769 Tribunalul Provincial din Timișoara înaintează Administrației Provinciale dosarul privind cauza lui Petru Rașovan, originar din Țara Românească, stabilit în comuna Cacova⁹² de peste patru ani, căsătorit, tată a doi copii, bănuț de a fi fost părtaș la crimă și tâlhărie contra negustorului Puga din districtul Vârșeț și de a fi intenționat să intre în tovărășia tâlharului grațiat Ianetie. Tribunalul propune condamnarea lui la un an de muncă silnică la lucrări publice, "în lanțuri și fiare", apoi expulzarea sa pe vecie. Comisia nu este de acord cu această sentință, întrucât individul era bănuț de fapte grave și ordonă să se continue interogatoriul, aplicându-se patru grade de tortură, anume; strivirea degetelor, sugrumarea încheieturilor de la mâini, cizma spaniolă și întinderea corpului prin atârănarea sa în aer, "cu obișnuitele coborâri"⁹³.

Începând cu anul 1770 se respectă prevederile Codului penal terezian. În rândurile ce urmează vom prezenta câteva exemple de cazuri de tortură aplicate în Banat în baza noii legi.

La 20 ianuarie 1770 un cetățean din comuna Felnac (districtul Timișora)⁹⁴, acuzat de furt de cai, refuză să-și recunoască vina, fapt pentru care Tribunalul Provincial propune comisiei juridice ca individul să fie supus la două grade de tortură, anume strivirea degetelor de la mâini și sugrumarea încheieturilor, fiecare grad de tortură să dureze câte 15 minute și în acest timp să fie întrebat: “dacă a furat caii, când, sub ce formă, din ce comună, din ce loc și în a cărui tovarășie?” Dacă recunoaște faptele, să se mai întrebe “dacă atunci au furat mai mulți cai și câți?” Comisia a aprobat această propunere⁹⁵.

Mihai Marincu, originar din Făget, stabilit în comuna Margina (districtul Lugoj) a fost acuzat de furtul unui cal, iar comisia juridică a Administrației Provinciale, la 3 februarie 1770, aprobă propunerea Tribunalului Provincial de a-l supune pe suspect la gradul I și II de tortură, câte 15 minute fiecare, “cu obișnuitele pauze” și dispune ca acesta să fie întrebat “dacă a furat el calul vândut, când, unde, cum și sub ce formă?”⁹⁶.

În ședința Comisiei de judecată din 12 mai 1770, o femeie bănuită de furt, este și ea condamnată la gradul I și II de tortură⁹⁷.

Tribunalul Provincial înaintează la 2 ianuarie 1773 comisiei juridice dosarul cauzei privind pe doi supuși din comuna Ghilad (districtul Timișoara), acuzați de furt de cai de la niște contribuabili din comuna apropiată, Ofsenița. Pentru faptele lor au fost întemnițați și “supuși unor forme înăsprite de detenție”. În vederea aflării adevărului se propune și se aprobă de comisia juridică supunerea lor la trei grade de tortură, anume gradul I, strivirea degetelor, gradul II, sugrumarea încheieturilor și aplicarea cizmei spaniole, fiecare câte 15 minute. Ei vor trebui să răspundă la întrebările: dacă au furat trei cai în valoare de 51 de guldeni, unde, când, cum și în tovarășia cui?⁹⁸

La 9 februarie 1773 comisia juridică a Administrației Provinciale aprobă ca Vasile Covaci, originar din Transilvania și stabilit în comuna Ghilad, Pau Jebelan zis Pau Gugu din Jebel și Vasa Raicovici din Gaiu Mic (ambele localități în districtul Ciacova) să fie supuși la trei grade de tortură, anume la gradul I, strivirea degetelor, gradul II, sugrumarea încheieturilor, și gradul III, întinderea corpului prin atârănarea sa în aer, ultima tortură urmând să fie înăsprită prin atârănarea la cea de-a doua înălțare a greutateii de 25 de funzi, iar la cea de-a treia a celei de 46 funzi. Cei trei erau acuzați de a fi tâlhărit și maltratată pe cnezul Petru din Banloc (districtul Ciacova) și de a fi participat la uciderea funcționarului sătesc Pau Novac, în cârdășie cu alți locuitori din Ghilad. De aceea se indică să fie întrebați în timpul torturii “dacă au comis aceste tâlhării și acea crimă, cu ajutorul cui, când și cum?”⁹⁹.

În ședința comisiei juridice a Administrației Provinciale din 9 februarie 1773 a fost pus în discuție procesul intentat lui Martin Radivoi din comuna Iam (districtul Vârșeț), slugă la boi, și lui Petru Hlonescu din Dolaț (districtul Ciacova), văcar, care împreună cu alții au atacat pe ciobanii Ion și Opriș Baciul, veniți în Banat cu oile la iernat, mutilându-i și furându-le oile în valoare de 150 de

guldeni. Comisia aprobă sentința propusă de Tribunalul provincial, anume decapitarea celor vinovați și expunerea trupurilor lor neînsuflețite pe o roată. Înainte însă de aplicarea acestei pedepse, ei trebuiau însă supuși la două grade de tortură pentru aflarea celorlalți complici ai lor, anume să li se strivească degetele și să li se sugrume încheieturile mâinilor, fiecare tortură să dureze 15 minute, cu obișnuitele pauze¹⁰⁰.

La 30 martie 1773, în ședința comisiei s-a judecat cauza lui Petru Bălan, locuitor al comunei Slatina-Timiș (districtul Caransebeș) și Ioan Careba, născut în comuna Giera (districtul Ciacova) și stabilit la Goleț (districtul Caransebeș), acuzați de a fi tâlhărit la drumul mare, împreună cu alți indivizi, pe trei negustori din Caransebeș. Inculpații, deși au fost recunoscuți de respectivii negustori, negau faptele comise și au îngreunat cercetările prin minciuni. Comisia juridică a condamnat pe cei doi la moarte prin decapitare, urmată de expunerea corpurilor lor pe o roată, înfingerea capetelor lor în țepe, iar deasupra să se înalțe o spânzurătoare cu o funie atârânădă. Înainte însă de executarea acestei pedepse, cei doi trebuiau supuși la două grade de tortură, pentru a se afla cine au fost ceilalți părtași¹⁰¹.

Teodor Birtaş, originar din Transilvania, stabilit în comuna Ghilad ca cârciumar, nerecunoscând acuzația ce i s-a adus, anume aceea de a fi furat patru cai, este condamnat la 9 februarie 1773, la primele două grade de tortură¹⁰².

Luca Stoian din comuna Cenad (districtul Cenad) s-a făcut vinovat de fapta gravă de a fi atacat, împreună cu alți cinci necunoscuți, casa primarului Anton Schmid, maltratând cu ciocanul pe un servitor și o servitoare și jefuind suma de 90 guldeni. Comisia juridică a Administrației Provinciale aprobă sentința de condamnare a sa la moarte prin decapitare, locul de execuție urmând să fie în afara localității Cenad. Trupul neînsuflețit să-i fie împletit pe o roată, capul înfipt în țeapă, iar deasupra să se amenajeze simbolică spânzurătoare cu funia atârânădă. Înainte însă de executarea sentinței, individului trebuia să i se aplice primele două grade de tortură, pentru aflarea complicilor săi¹⁰³.

La 15 aprilie 1773 s-a judecat cauza lotrului Martin Untură din Fibiș (districtul Lipova), acuzat de a fi făcut parte în 1770 din cetele harambașilor Trăilă Mircea și Iosim Imbri, apoi că în 1771 a făcut parte și din alte cete ce cutreierau provincia. Administrația Provincială a aprobat sentința Tribunalului Provincial, anume ca împlicinatul să fie aruncat în temniță grea și să fie supus la trei grade de tortură pentru aflarea complicilor săi, anume să i se aplice tortura de gradul I și II și cizma spaniolă¹⁰⁴.

În anul 1775, în ședința comisiei din 12 septembrie, sluga Ștefan Martinuț, acuzat de furt de cai și de porci, a fost condamnat la opt ani muncă silnică la lucrări publice, "în lanțuri și fiare" precum și la plata pagubelor aduse. Pentru a i se dovedi încă un furt, pe care nu-l recunoștea, urma să i se aplice și primele două grade de tortură¹⁰⁵.

În același an, la 26 septembrie, V. Constantin și Petru Gheorghe, ambii din districtul Lipova, bănuiei de a se fi dedat, în tovărășie cu alții, la hoții, sunt

condamnați la suportarea a trei grade de tortură, fiecare pe o durată de 15 minute¹⁰⁶; de asemenea în aceeași ședință se decide și decapitarea lui Iova Drăgan, acuzat de tâlharii, sentință care însă urma să se execute abia după prealabila sa torturare pentru aflarea complicilor¹⁰⁷.

Oamenii deosebit de dârji reușeau să treacă prin toate gradele de tortură, reușind astfel să-și câștige libertatea.

Uneori datorită chinurilor insuportabile, câte un individ cu caracter mai slab ajungea să denunțe oameni nevinovați. Așa a fost cazul lui Iancu Curea, care deși torturile au dat rezultate negative și urma să fie eliberat, a fost condamnat la un an de muncă la lucrările publice, “în lanțuri și fiare” pentru faptul că a implicat un nevinovat¹⁰⁹.

În cazul lui Maxim și Vasile Iogarovici, militari contribuabili, de asemenea rezultatul torturii a fost negativ, însă Maxim, “datorită atitudinii sale nelegiuite și dușmănoase din timpul torturii”, apoi a faptului că a încercat să evadeze din arest, a fost considerat individ periculos și condamnat la cinci ani de închisoare¹¹⁰.

La 9 februarie 1773 patru contribuabili din comuna Ghilad au fost eliberați, după ce tortura s-a soldat cu rezultate negative, deși persista bănuiala că ar fi făcut parte din ceata lui Gruia Olaru, care decedase în închisoare. Întrucât mulți locuitori din această comună au creat continue greutăți autorităților, în același ordin Administrația Provincială dispune să se demoleze podul existent acolo, să se abată drumul de transport al mărfurilor și să se închidă cârciuma din sat¹¹¹.

Doi indivizi, anume Crăciun și Petrovici, alungați din Banat și reveniți legal, suspecți de furtul a șase cai în valoare de 84,30 gluteni, au fost supuși torturii, dar aceasta a fost oprită de medic după aplicarea gradului I de tortură, dat fiind starea fizică proastă a celor doi. Tribunalul propune condamnarea lor la trei ani la lucrări publice, “în lanțuri și fiare”, apoi expulzarea lor din provincie. Comisia juridică a Administrației Provinciale însă ordonă ca respectivii să fie întâi expuși, în trei rânduri, la târgurile săptămânale, cu tăblii pe care să fie trecute fărădelegile de care erau bănuți¹¹².

Prezența medicului la torturi și intervenția acestuia în unele cazuri este atestată și în alte documente. Astfel, în ședința comisiei din 24 martie 1770, Tribunalul Provincial face cunoscut că sentința comisiei de a-l supune pe Nistor Popovici, bănuț de furt, la trei grade de tortură nu a putut fi dusă la îndeplinire, întrucât medicul a stabilit că respectivul nu ar putea rezista caznelor. Propune în schimb condamnarea suspectului la trei ani la lucrări publice¹¹³.

Intervenția medicului a avut loc și în cazul lui Mihail Hanciul, suspect de furt, care urma să fie supus la două grade de tortură. Conform raportului Tribunalului, gradul I s-a soldat cu rezultate negative, iar în timpul aplicării gradului II individul a leșinat. Medicul a oprit cazele, susținând că acesta ar putea deceda. Comisia juridică a Administrației a decis eliberarea sa¹¹⁴.

Documentele cercetate atestă și *aplicarea în Banat a unor pedepse care figurează în Codul penal terezian*. În rândurile ce urmează vom aduce câteva exemple pentru ilustrarea acestui fapt.

Biciuirea, dar mai ales loviturile cu gârbaciul sau cu bâta, erau pedepse aplicate în cazuri de vagabondaj, mici furtişaguri, complicitate la fapte ilegale minore sau chiar pentru “corectarea” celor ce se făcuseră suspecti de hoţie. Ele s-au folosit şi pentru înăsprirea pedepsei celor aflaţi în temniţe sau condamnaţi la lucrări publice.

Spre exemplu, la 2 ianuarie 1773 Toma Gavrilă şi David Burcă au fost condamnaţi pentru furt de cai şi stupi de albine, “nedovedite chiar bine” la patru săptămâni de muncă la lucrări publice, în lanţuri, urmând ca la începutul şi sfârşitul detenţiei, “pentru corecţie”, să li se aplice câte 20 de lovituri de bâta şi să fie îndemnaţi la fapte bune¹¹⁵.

Un tânăr de 26 de ani este condamnat la 12 ianuarie 1773 pentru furtul unei perechi de mănuşi la trei luni la lucrări publice, în lanţuri şi la suportarea a câte 25 de lovituri de bâta la începutul, la mijlocul şi la sfârşitul pedepsei¹¹⁶.

La 17 ianuarie 1770, un Țigan şi concubina sa, acuzaţi de a-şi fi părăsit familiile, de “a trăi în păcat”, vagabondând şi ținându-se de furtişaguri, au fost condamnaţi după cum urmează: el, la doi ani la lucrări publice, în “lanţuri şi fiare” şi la suportarea semestrială a 40 de lovituri de gârbaci, apoi la expulzare; ea, la un an de închisoare în lanţuri la câte 15 lovituri de gârbaci la începutul şi sfârşitul pedepsei, după care urma să fie la rândul ei expulzată¹¹⁷. De data aceasta juriştii au dovedit înţelegere, legea, aşa cum am văzut, prezentând pentru cazurile de adulter care duc la distrugerea a două căsnicii, condamnarea la moarte.

Tribunalul Provincial înaintează la 4 martie 1770 comisiei juridice din cadrul Administraţiei Provinciale dosarul lui Petri Conta de 18 ani, propunând condamnarea lui la un an de muncă la lucrările publice, în “lanţuri şi fiare”, pentru tentativa de furt a unui cal în valoare de 12 gludeni şi pentru bănuiala că ar mai fi furat şi caii altor cetăţeni, iar pentru îndărătnicia manifestată în timpul interogatoriului, să i se aplice 30 de lovituri de bâta. Comisia însă comută pedeapsa la doi ani de muncă silnică şi îl absolvă pe tânăr de bătaie¹¹⁸.

În sesiunea din 31 martie 1770 al susnumitei comisii, Ianos Micu este condamnat pentru furtişaguri la trei luni de muncă la lucrări publice, în lanţuri, şi la câte 15 lovituri de gârbaci la începutul şi sfârşitul detenţiei¹¹⁹.

În 12 decembrie 1775 locuitorii din Sânmihai, Hereziş, Remetea, Hernea-cova, Nădaş şi Obad sunt întemniţaţi pentru complicitate la tâlhării şi la suportarea anuală, ca şi la intrarea şi ieşirea din închisoare, a câte 10 lovituri de bâta¹²⁰.

Consiliul Aulic de Război din Viena aprobă la 14 septembrie condamnarea soldatului Gaspar Stadler, care se făcuse vinovat de repetate dezertări de la Regimentul I de Garnizoană, la zece ani muncă silnică la lucrări de fortificaţie, în lanţuri, iar pe soldaţii Raiser J., Rens A, Waitinger B., Huner M şi Schiel F., “corupţi la fugă”, dar care au revenit de bună-voie, la şase “fugi printre rânduri” formate din 300 de militari înarmaţi cu bâte¹²¹.

Pavel M. hail, arestat în 1715, cu prilejul unei incursiuni împotriva lotrilor, deşi a fost găsit nevinovat, a fost totuşi condamnat la suportarea a 30 de lovituri de bâta pentru că s-a ținut de vagabondaj¹²².

Banatul în secolul al XVIII-lea, fiind teritoriu de graniță al Imperiului Austriac și supus oricând pericolului de a fi invadat de turci, pretutindeni se luau măsuri de ridicare și consolidare a unor fortificații, la respectivele lucrări folosindu-se larg și mâna de lucru a condamnaților. Munca foarte istovitoare se desfășura în condiții inumane, “în lanțuri și fiare”, cu hrană derizorie și în totală mizerie. Chiar dacă condamnarea la *munca silnică la lucrările de fortificație* nu poate fi încadrată în categoria torturilor propriu-zise, ea se desfășura în cele mai torturante condiții, putând însemna sfârșitul individului. Astfel, la 2 ianuarie 1773, Ana Stanca din Transilvania solicita autorităților bănățene efectele ce aparțineau fiului ei, Dumitru Țărlungă, decedat în timpul efectuării pedepsei la lucrările de fortificație ale cetății Timișoara¹²³.

Mulți condamnați erau nevoiți să parcurgă pe jos, prinși în lanțuri, lungi drumuri istovitoare până la locul de ispășire a pedepsei. După cum Dumitru Țărlungă fusese adus tocmai din Transilvania, alții proveneau din alte provincii. Spre exemplu, la 5 septembrie 1775 o notă a Comandamentului General din Karlowitz, adresată Comandamentului General Bănățean, îl informează pe acesta din urmă despre expedierea lui Maistorovici, zis Vozeta, condamnat pe șapte ani, pentru a-și efectua pedeapsa la lucrările de fortificație de la Timișoara¹²⁴.

La 18 octombrie 1775 Tribunalul Provincial din Timișoara a înaintat Administrației Provinciale tabelul condamnaților care urmau să-și ispășească pedeapsa la lucrările de fortificație de la Triest¹²⁵.

Înainte de a fi trimiși la locurile unde își ispășeau pedeapsa prin muncă, unii erau expuși pentru a fi văzuți de populație.

Acesta a fost cazul în 1770 a lui Constantin Petrovici, vagabond înrăit, bănuț de furtul unui cal, la care însă tortura se soldase cu rezultate negative. Comisia a aprobat sentința tribunalului de a-l condamna la trei luni la muncă la fortificație, în fiare și lanțuri, și la expulzare, nu înainte însă de a-l expune public, la trei târguri săptămânale, pe un podium înalt, cu o tăbliță pe care să fie înscrise fărâdelegile sale¹²⁶.

Condamnările la moarte prin *spânzurare* și *decapitare* erau frecvente în acei ani. Fr. Grisellini în scrierea sa despre Banat¹²⁷ arată că, *sfârșierea cu cleștele înroșit în foc, roata și spânzurătoarea sunt pedepsele obișnuite ale tâlharilor când aceștia cad pe mâna justiției*. J.K. Steube istorisește că în anul 1778 a asistat la Timișoara, la decapitarea *dintr-o dată a 13 tâlhari*¹²⁸, iar Johann Lehmann consemnează că ieșind din Lugoj și privind spre dreapta, a văzut un număr de 8-10 spânzurători¹²⁹.

Trebuie însă arătat că cercetarea documentelor întocmite de autoritățile oficiale în acei ani îi permit doar cu greu cercetătorului de azi să delimiteze pe tâlharul sau criminalul ordinar de răzvrățiții sociali și naționali, adică de lotrii, întrucât oficialii îi încadrau pe aceștia din urmă în rând cu primii, denumindu-i pe toți *Räuber*, adică “hoți” și “tâlhari”¹³⁰.

Nu ne vom opri la expunerea numeroaselor documente juridice conținând sentințe de condamnare la moarte prin spânzurare sau decapitare, acestea

neputând fi încadrate în rândurile torturilor propriu-zise, omul dându-și sufletul în scurt timp. Ne vom rezuma doar să arătăm că, alături de hoții și criminalii reali, în vâltoarea mișcărilor sociale și naționale în acei ani, au pierit de securea gâdelui sau în ștreang și numeroși răzvrățiți.

Conform prevederilor Codului penal sentințele mai prevedeau, în caz de decapitare, expunerea ulterioară a corpului neînsușefiț pe o roată, așezarea capului deasupra roții sau înfigerea lui într-o țeapă, iar, pentru cei ce se făcuseră vinovați și de hoție, se mai înălța simbolică mică spânzurătoare cu o funie atârână¹³¹.

Dacă spânzurătoare și decapitarea nu pot fi încadrate între torturile propriu-zise, nu același lucru se poate spune despre *tragerea pe roată*, mai ales dacă aceasta era înăsprită cu alte cruzimi.

În ianuarie 1770 cavalerul de Ebenfells, consilier al Administrației Provinciale, deplasat la Vârșet pentru a cerceta 31 de tâlhari (lotri, R.R.), arestați în urma organizării unei incursiuni de nimicire a acestora în zona respectivă, informează Administrația prin două rapoarte că întâmpină greutăți mari la transportarea acestora până la Timișoara, unii din ei fiind grav răniți. El propune să fie judecați pe loc și trași pe roată. În ședința din 24 a respectivei luni comisia a aprobat această propunere¹³².

Și în ședința comisiei de judecată a Administrației provinciale din 26 mai 1770 organele subordonate erau îndemnate să stăvilească numărul mare de crime și tâlhării din teritoriu (și acțiunile lotrilor n.n) prin tragerea pe roată a celor pe care îi prindeau. Organele subordonate erau instituite asu ăra procedurii: *să se lovească cu roata de sus în jos, la început gâtul, apoi inima, apoi toate membrele, apoi corpul osânditului să fie împletit pe roată și deasupra să se ridice o mică spânzurătoare cu o funie ce atârână în jos. Prin asemenea execuții se va deschide perspectiva unei siguranțe mai mari a țării*¹³³.

Că în Banat nu s-a aplicat doar tragerea pe roată de sus în jos, ci și cea de jos în sus și chiar cu asprirea deosebită a pedepsei, ne-o dovedește o sentință emisă de aceeași comisie la 21 noiembrie 1775, în care se ordonă ca un individ condamnat pentru dublă crimă, *să fie dus până la locul execuției din fața Porții Transilvaniei, pe drum să fie ars de două ori pe o parte cu fierul înroșit, apoi acolo tras pe roată... Să se izbească cu roata de jos picioarele, apoi întregul trup și după ce a trecut de la viață la moarte, corpul său să fie expus pe roată*¹³⁴.

Arderea de viu și tăierea corpului în patru părți, deși figurează în Codul penal, se pare că nu s-au aplicat în Banat și nu sunt atestate documentar nici cazuri de ciuntiri ale membrilor, de smulgere a limbii, tăierea unor părți din corp. Nu s-au găsit nici cazuri de punere în aplicare a dispoziției date de împărăteasa Maria Teresa Comandamentului General Bănățean la 2 noiembrie 1770, anume de a se tăia ambele brațe ale indivizilor ce pătrundeau clandestin în provincie, îngroșând numărul tâlharilor de aici¹³⁵.

Codul penal terezian, considerat o ultimă încercare a aripei conservatoare din Imperiul Austriac de a menține vechile practici juridice, a fost abolit în anul 1776 de către Iosif al II-lea, pe atunci încă coregent. Cu aceasta a dispărut și folosirea torturii, ca procedură legală de anchetare, din justiția austriacă, implicit și din cea bănățeană. În Franța ea a fost eliminată prin Revoluția din 1789, iar în Rusia abia în 1801. Ulterior, în Europa, până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au mai fost semnalate doar cazuri izolate de torturi, care însă nu au fost aplicate de justiție, ci au rezultat din ațâțarea de către unii fanatici a credinței oamenilor în vrăji și vrăjitoare, credință pătrunsă în mentalul colectiv de-a lungul veacurilor și care și-a înălțat ultimele victime pe rug¹³⁶.

NOTE

1. "Proba cu apă fierbinte" consta în scoaterea cu mâna liberă a unui obiect dintr-un recipient cu apă clocotită. Dacă ulterior mâna se inflama, individul era considerat vinovat, dacă ea rămânea nevătămată era nevinovat. În cazul "probei cu apă rece" cel în cauză era aruncat într-o apă adâncă legat cu o funie în jurul pieptului. În cazul în care încerca să înoate pentru a se salva, era considerat vinovat "căci apa refuza să-l primească", dacă însă se scufunda era tras afară și declarat nevinovat.

2. "Proba cu focul" consta în pășirea peste jar aprins, peste un fier încins (plug înroșit) sau trecerea prin flăcări. Se mai obișnuia apucarea cu mâna liberă a 9-15 bare de fier încinse, fiecare bară având o greutate de până la trei pfunzi. În evul mediu cavalerii erau obligați să-și introducă mâna într-o mânășă de fier încins. Cine rezista la aceste probe era considerat nevinovat.

3. Privitor la torturile în antichitate și evul mediu, vezi *Dr. Franz Helbing, Dier Tortur. Geschichte der Folter im Kriminalverfahren aller Völker und Zeitalter*, Ed. Dr. P. Langenscheidt, Berlin, f.a. volum publicat în seria "Encyklopädie der moderne Kriminalistik", partea I p. 1-266, partea II, p. 1-271. Date referitoare la inchiziție și metodele ei de torturare în p. I, cap. VII-viii, p. 104-138.

Despre vrăjitoria în Europa în evul mediu, vezi *Robert Muchembled, Magia și vrăjitoria în Europa din evul mediu până astăzi*, București, 1997. Referindu-se la cifra victimelor autorul arată că părerile istoricilor diferă. După Gerhard Schormann în Germania numărul lor a fost între 30.000-10.000, H.C. Erik Mildelfort reduce suma la 40.000-50.000 în Germania și 62.000 în toată Europa. Wolfgang Behringer și Robert Muchembled consideră că au fost 20.000-25.000 de victime în Germania și 50.000 în toată Europa (p. 88).

4. *F. Helbing, op. cit.*, p. II, cap. I, p. 14; cap. VIII, p. 132. Ne rezervăm dreptul de a pune sub semnul întrebării această cifră.

5. *Ibidem*, p. I, cap. V, p. 86 și urm.

6. *Lucian Boia, în Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997, p. 234-239, referindu-se la Ion Vodă "cel Cumplit", dezvăluie faptul că în cronicile Moldovei acesta este înfățișat în culorile cele mai sumbre. Azarie îl descrie ca fiind un om cu "nărav de fiară", căci "unora le-a tăiat capetele și le-a luat averile, crescându-le pe alc sale prin adunături nedrepte, altora le-a jupuit pielea ca la berbeci, pe alții i-a sfărțecat în patru și pe unii i-a îngropat de vii ca morții". Grigore Ureche avea să completeze acest tablou arătând că "Băgat-au în foc de viu pe vlădica Gheorghe, de au ars, dându-i vina de sodomie, auzind că are strânsătură de aușie".

7. *F. Helbing, op. cit.*, p. II, cap. II, p. 17 și urm.; cap. Vi, p. 78-116. Autorul prezintă procesele intentate lui François Ravallac (1610), Urban Grandier (1634-1637), Robert Francisc Damiens (1751) ș.a.

8. *Ibidem*, p. II, cap. VII, p. 120, 121. *R. Muchembled, op. cit.*, p. 224, arată că în Transilvania se practica tortura în procesele de vrăjitorie încă de la începutul secolului al XIII-lea. În *Regestrum Varafiense*, alcătuit la Oradea, unde se păstrau moaștele sfântului Ladislau, sunt prezentate rezultatele a douăsprezece cazuri de aplicare a probei cu fierul înroșit în chestiuni de maleficium între anii 1213-1219.

9. Descrierea instrumentelor de tortură și a metodelor de torturare, vezi *F. Helbing, op. cit.*, p. I, cap. XV, p. 237-250.

10. *Ibidem*, cap. XI-XIV, p. 167-236.

11. *Ibidem*, p. II, cap. IX. p. 145, 146.

12. *Ibidem*, cap. X, p. 159-162.

13. În continuare folosim forma prescurtată "C.C. Therasiana". Documentul original se păstrează la Biblioteca Centrală a Județului Timiș, secția "Colecții speciale", nr. inv. V/59.

14. *C.c. Therasiana*, art. XXXVIII, paragr. 1, p. 105.

15. *Ibidem*, paragr. 8, p. 105, 108.

16. *Ibidem*, art. LVI, paragr. 7.

17. *Ibidem*, art. LVIII, paragr. 1-3, 6, 10, 11.

18. *Ibidem*, art. LXI, paragr. 6.

19. *Ibidem*, art. LXIII, paragr. 4, art. LXI, paragr. 6.

20. *Ibidem*, art. LXXII.

21. *Ibidem*, art. LXXIV.

22. *Ibidem*, art. LXXVIII.

23. *Ibidem*, art. LXXIX.

24. *Ibidem*, art. LXXXIII, paragr. 7.

25. *Ibidem*, art. XC, paragr. 6.

26. *Ibidem*, art. XCI, paragr. 4.

27. *Ibidem*, art. XCII.

28. *Ibidem*, art. XCIV, paragr. 8.

29. *Ibidem*, art. XCVI.

30. *Ibidem*, art. XCVI, paragr. 4.

31. *Ibidem*, art. XCIX, paragr. 3.

32. *Ibidem*, art. C, paragr. 5.

33. *Ibidem*, art. XXXVIII, paragr. 10.

34. *Ibidem*, paragr. 4.

35. *Ibidem*, paragr. 5.

36. *Ibidem*, paragr. 2.

37. *Ibidem*, paragr. 6, 7.

38. *Ibidem*, paragr. 9.

39. *Idem*.

40. *Idem*.

41. *Ibidem*, paragr. 18.

42. *Ibidem*, paragr. 17.

43. *Ibidem*, paragr. 19.

44. *Ibidem*, paragr. 11.

45. *Idem*.

46. *Ibidem*, paragr. 12.

47. *Ibidem*, paragr. 12 și 21.

48. *Ibidem*, paragr. 14-16.

51. *Ibidem*, paragr. 12.

52. *Ibidem*, paragr. 17.

53. *Ibidem*, paragr. 32.
54. *Ibidem*, paragr. 20.
55. *Ibidem*, paragr. 12.
56. *Ibidem*, paragr. 23.
57. *Ibidem*, paragr. 24.
58. *Ibidem*, paragr. 31.
59. *Ibidem*, paragr. 26.
60. *Ibidem*, paragr. 28.
61. *Ibidem*, paragr. 29.
62. *Ibidem*, art. VI, paragr. 1,2.
63. *Ibidem*, paragr. 3.
64. *Ibidem*, paragr. 6.
65. *Ibidem*, paragr. 4.
66. *Ibidem*, paragr. 5.
67. *Ibidem*, paragr. 7.
68. *Ibidem*, paragr. 8. Includem în lucrare acest tip de pedeapsă, întrucât ea presupunea nu numai un anumit grad de tortură psihică, ci și una fizică, omul expus fiind supus furiei mulțimii, care - sub privirile indolente ale gărzilor - aruncau cu fructe și obiecte în individ. Această pedeapsă s-a aplicat în Banat până în secolul al XX-lea, subsemnata fiind martoră a expunerii unui individ pe scările Operei Române din Timișoara în toamna anului 1945.
69. *C.c. Therasiana*, art. VI, paragr. 9, 10.
70. *Ibidem*, paragr. 9; art. VIII, XIX.
71. *Ibidem*, art. V, paragr. 1,2.
72. *Ibidem*, paragr. 6.
73. *Ibidem*, art. XL, anexe, pag. XLIX, paragr. 2-4.
74. *Ibidem*, art. V, paragr. 2, art. XL, anexa pag. L, paragr. 7-9.
75. *Ibidem*, art. V, paragr. 2, 7.
76. *Ibidem*, art. XL, anexe, pag. L, paragr. 5.
77. *Ibidem*, paragr. 6.
78. *Ibidem*, art. V, paragr. 6.
79. *Ibidem*, paragr. 3, 4; art. XL, anexe, pag. LI, paragr. 13-16.
80. *Ibidem*, art. XL, anexe, p. LI, paragr. 13.
81. *Idem*.
82. *Ibidem*, paragr. 14.
83. *Ibidem*, paragr. 15.
84. *Ibidem*, paragr. 16.
85. *Ibidem*, paragr. 17.
86. *Ibidem*, anexe pag. L, paragr. 9.
87. *Ibidem*, art. V, paragr. 6.
88. În continuare folosim prescurtătura "Arh. St. Timiș".
89. În continuare folosim prescurtătura "Adm. Prov."
90. Din totalul de 10 registre achiziționate de Arh. St. Timiș, doar registrele nr. 3/1770, nr. 8/1773 și nr. 10/1775 tratează problemele penale, primele două datând din perioada președenției contelui de Clary și Altringen, iar ultimul din cea a cavalerului Josef Brigido. Membrii comisiei erau consilierii administrativi ai Adm. Prov. Spre ex. ședința din 2 ianuarie 1770 a fost prezidată de contele de Clary și Altringen, membrii fiind baronul de Gusich, baronul de Tauber, baronul de Schmidlin, cavalerul de Ebenfeld, nobilii de Hawisch și Greifenthal, Ratsch Frank de Neuhof și de Pokatsch; la 2 ianuarie 1773, în lipsa contelui de Clary și Altringen, președinția a fost preluată de baronul de Schmidlin, membrii comisiei fiind baronul de Linden, baronul de Pötting, consilierii

Ratsch de Neuhoﬀ, de Pokatsch, de Baumann, de Kunz și de Schmid; la 18 iulie 1775, în lipsa președintelui provinciei, Josef Brigido, ședința a fost condusă de consilierul aulic și administrativ contele de Sauer, membrii comisiei fiind baronii Schmidlin, Ratsch de Neuhoﬀ, Rustl și Jung, iar secretar nobilul de Gall.

91. În continuare folosim forma prescurtată "C.G.B."

92. Azi comuna Grădinari, jud. Caraș-Severin.

93. Arh. St. Timiș, fond Adm. Prov., registrul 3, f. 2, 3.

94. Azi comuna Felnac, jud. Arad.

95. Arh. St. Timiș, fond Adm. Prov., registrul 3, f. 42 verso.

96. *Ibidem*, registrul 3, f. 66.

97. *Ibidem*, f. 118 v.

98. *Ibidem*, registrul 8, f. 1.

99. *Ibidem*, f. 62.

100. *Ibidem*, f. 66v, 67, 67v.

101. *Ibidem*, f. 141, 141v.

102. *Ibidem*, f. 125.

103. *Ibidem*, f. 142v.

104. *Ibidem*, f. 187.

105. *Ibidem*, registrul 10, f. 113.

106. *Ibidem*, f. 131, 132.

107. *Ibidem*, f. 129.

108. *Ibidem*, f. 145 și urm.

109. *Ibidem*, registrul 8, f. 9.

110. *Ibidem*, fond C.G.B., dosar 27/101, f. 598-603.

111. *Ibidem*, fond Adm. Prov., registrul 8, f. 123.

112. *Ibidem*, registrul 3, f. 214v.

113. *Ibidem*, f. 130.

114. *Ibidem*, f. 120.

115. *Ibidem*, registrul 8, f. 5v, 6.

116. *Ibidem*, f. 8.

117. *Ibidem*, registrul 3, f. 35.

118. *Ibidem*, f. 6.

119. *Ibidem*, f. 143.

120. *Ibidem*, registrul 10, f. 202 și urm.

121. *Ibidem*, fond C.G.B., dosar 21/29, f. 223. "Fuga printre rânduri" consta în alergarea prin două șiruri de soldați înarmați cu nuiile, care-l biciuiau pe fugar.

122. *Ibidem*, fondul Adm. Prov., registrul 10, f. 63v, 64.

123. *Ibidem*, registrul 8, f. 3v.

124. *Ibidem*, fond C.G.B., dosar 30/24, f. 105.

125. *Ibidem*, fond Asm. Prov., registrul 10, f. 190.

126. *Ibidem*, registrul 3, f. 213v.

127. Francesco Grisellini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeser Banats*, I, Wien, 1780, p. 164.

128. Johann Kaspar Steube, *Von Amsterdam nach Temeswar*, Berlin, 1969 Ed. I, 1791, Gotha, p. 176, 177.

129. Berkeszi István, *Múlt századi külföldi utazók feljegyzései Temesvárról és Delmagyarországról*, în *TRÉT*, Vi, 1, 1890, p. 51, citând din "Johann Lehmann's Reine von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen, 1785".

130. Privitor la lotrie, vezi, Aurel Țintă, *Lotria - formă de luptă a poporului din Banat împotriva stăpânirii habsburgice*, în *Studii*, XIII, 3, 1959, p. 167 și urm.; Elconora Calincof, *Lotria puternica mișcare anti-habsburgică în Banat în perioada administrației civile (1751-1778)*, în *Tibiscus-istorie*, V, 1978, p. 251-267.

131. Arh. St. Timiș, fond Adm. Prov., registrul 3, f. 21, 30, 225v, 262; registrul 10, f. 60v, 111, 241v, 242.

132. *Ibidem*, f. 50v. Despre modul în care se organizau incursiunile de nimicire a cetelor de lotri în acea perioadă, vezi E. Calincof, *op. cit.*, p. 259-261.

133. Arh. St. Timiș, fond Adm. Prov., registrul 3, f. 255.

134. *Ibidem*, registrul 10, f. 180.

135. *Ibidem*, fond C.G.B., dosar 20/2, f. 2, 3.

136. F. Helbing, *op. cit.*, partea II, cap. XIII, p. 216, cap. XV, p. 271.

DIE TORTUR IN BANAT (1770-1776)

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Folter als Rechtsmittel bildet eines der besondrs grauenhaften und betrübten Kapitel im Buch der Geschichte der Menschheit. Sie gelang überall und zu allen Zeiten zur Anwendung, bei ungebildeten, wie bei hochkultivierten Völkern, bei den letzteren sogar mit einer systematischen und raffinierten Grausamkeit.

Der Verfasser versucht uns zu Beginn der vorliegenden Arbeit einen geschichtlichen Überblick über den Gebrauch der Tortur, als Teil des gerichtlichen Verfahrens, zu schaffen.

Es ist bewiesen, dass die Folter schon im Altertum in die Justin eingedrungen ist, und später, zugleich mit dem römischen Recht, von den mesiten europäischen Ländrn übernommen wurde. Im Mittelalter hat sich die Anwendung der Tortur, auch durch die Machtentfaltung der katholischen Kirche, erweitert, indem sich die Inquisition bei den Ketzerverfolgungen und in den Hexenprozessen dieses fürchterlichen Mittels mit grausamer Härte bediente. Auch der Protestantismus hat den Hexenwahn nicht bekämpft, sondern, vielmehr, unterstützt. Es wird zugleich gezeigt, dass auch den slawischen Ländern die Folter nicht fremd war.

Als Grundlage des gerichtlichen Verfahrens in den germanischen Länder im XVIII. Jh, gelten einigen gesetzliche Schriften, welche die Tortur als eine unerlässliche juristische Prozedur betrachteten, wie zum Beispiel: "Maleus Maleficarum" (Hexenhammer), von Jakob Sprenger (1489), die "Bambergische Halsgerichtsordnung", verfasst von Johann von Schwarzenberg und als Gesetz erlassen vom Fürstbischof Georg III von Bamberg (1507), die "Brandenburgische Halsgerichtsordnung", gedruckt in Nürnberg durch Jobst Gutknecht (1516), "Constitutio Criminalis Carolina", erschienen unter Karl V. (1521-1529), "Codex juris bavarici criminalis de anno 1751" u.a.

In Österreich gab Josif I im Jahre 1707 eine neue peinliche Halsgerichtsordnung heraus, die bis zur Regierung Maria Theresias und deren erneuten Gesetzgebung in Kraft blieb.

Ein grosser Teil der vorliegenden Arbeit beschäftigt sich mit den Torturvorschriften der sogenannten Theresiana, deren voller Titel lautet: "Constitutio Criminalis Theresiana oder der Römisch = Kaiserl. zu Hungarn und Böhmeim u.u. Königl. Apost Majestät Maria Theresia Erzherzogin zu Oesterreich, u.u., peinliche Gerichtsordnung". Dieses Gesetz erschien in Wien, im 1769, und wurde am Anfang des Jahres 1770 in Banat eingeführt, da zu dieser Zeit diese Provinz ein Gut der Habsburgischen Krone war.

Die Theresiana kann einerseits als ein legislatorischer Fortschritt betrachtete werden, anderseits aber auch als den letzten Versuch einiger konservativen Juristen, da Alte weiter am Leben zu erhalten. Der wiederholte Aufruf an die Vernunft, die Beschränkung der Tortur auf drei Grande ("Daumstocks", "Schnurung", "Aufzug in die Luft" und der "Spanische Stiefel", als Ersatz einer der ersten drei Folterungsmethoden), sowie die Verwendung der "peinlichen Frage" (wie man die Tortur noch nante) nur auf besonders gravierenden Fällen, können als Ausdruck des aufklärerischen Geistes der Zeit betrachtet werden, hingegen, die Beibehaltung der Folterung, wie auch der fürchterlichen Leib-und Lebensstrafen, beweisen, dass die österreichische Justiz bis 1776 nur bescheidene Schritte vorwärts machte.

Ein bedeutender Platz im Rahmen der vorliegenden Arbeit wurde der Beschreibung verschiedener Folterinstrumente und deren Anwendung, vorbehalten. Es werden nicht nur die Vorschriften des XXXVIII. Artikels, die sich unmittelbar auf die Tortur beziehen, dargestellt, sondern auch die des V. und VI. Artikels, welche sich mit den peinigenden Leib-und Lebensstrafen, wie auch mit deren grausamen Verschärfungen, beschäftigen.

Verliegende Arbeit bestätigt uns mit Hilfe zahlreicher dokumentarischer Beweise, dass in Banat, sowohl die Folterung der Menschen, als auch die peinlichen Leib-und Lebensstrafen, mit Beginn des Jahres 1770, durchgeführt wurden.

Die Theresiana wurde von Josif II in 1776 abgeschafft und damit auch die Tortur aus der österreichischen Justiz beseitigt.

Fig. 1. Scenă de tortură. În fundal tăierea mâinii unui condamnat (Mainz, 1508).
După F. Helbing, *Die Tortur*, part. I, p. 53

Fig. 2. Gravură reprezentând judecarea și condamnarea la moarte a osândiților (Augsburg, 1539). După F. Helbing, *Die Tortur*, part. I, p.85

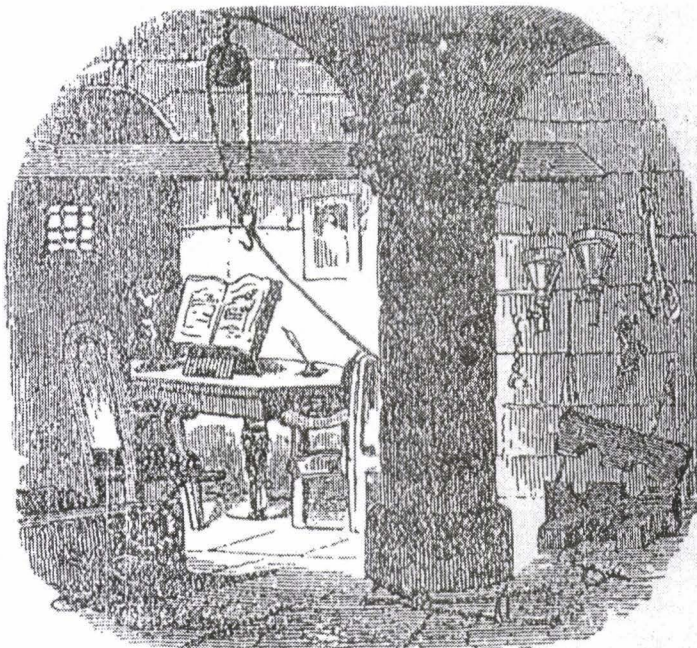

Fig. 3. Camera de torturp a inchiziției din Spania.
După F. Helbing, *Die Tortur*, part. I, p.119

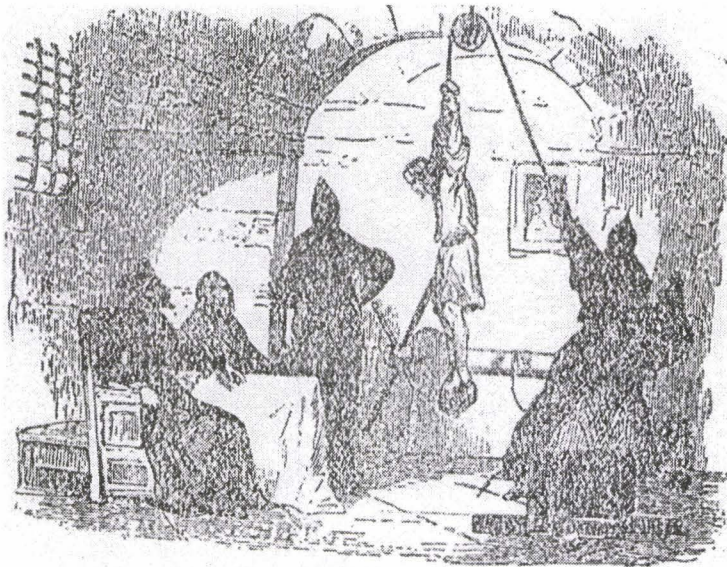

Fig. 4. Inchiziția din Spania: scenă de tortură
După F. Helbing, *Die Tortur*, part. I, p.123

Fig. 5. Inchiziția din Spania: scenă de tortură
După F. Helbing, *Die Tortur*, part. I, p.123

Fig. 6. Inchiziția din Spania: pregătirea torturării unei femei cu focul.
După F. Helbing, *Die Tortur*, part. I, p.132

Fig. 7. Inchiziția din Spania: tortura cu apa
După F. Helbing, *Die Tortur*, part. I, p.127

Fig. 8. Inchiziția din Spania: arderea tălpilor
După F. Helbing, *Die Tortur*, part. I, p.130

Fig. 9. Imagine din Codul penal din Bamberg, reprezentând pregătirea unui individ
pentru torturare (1508). După F. Helbing, *Die Tortur*, part. I, p.182

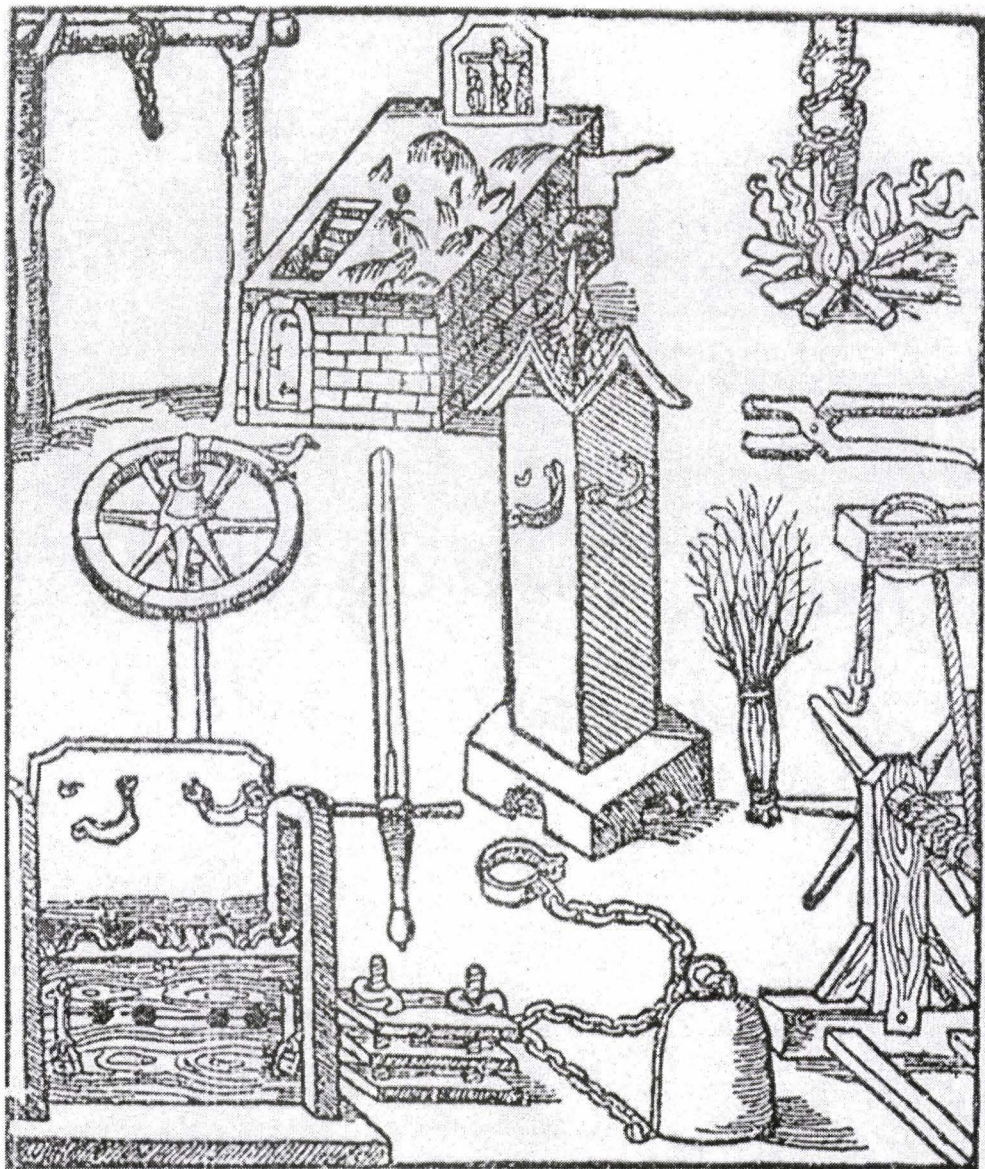

Fig. 10. Prezentarea instrumentelor de tortură în Codul Penal din Bamberg (1508)
După F. Helbing, *Die Tortur*, part. I, p.187

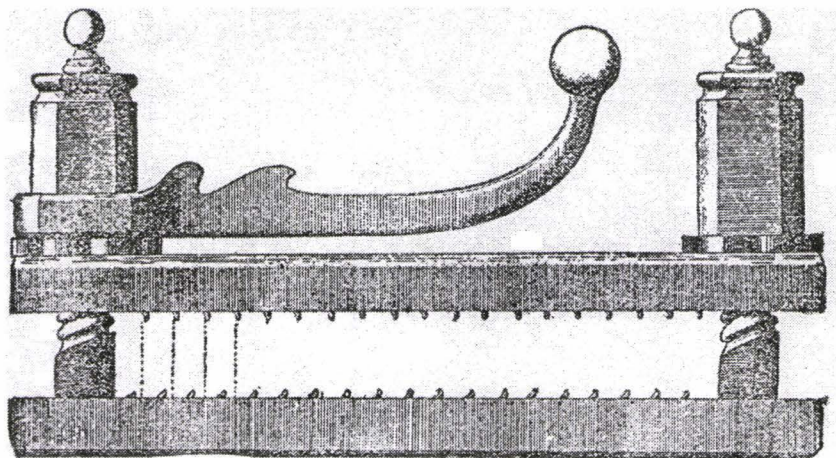

Fig. 11. "Daumstock", instrumentul de strivire a degetelor.
(Din *C.C. Theresiana*, anexe, p. XXXIV, fig. 1, latus I)

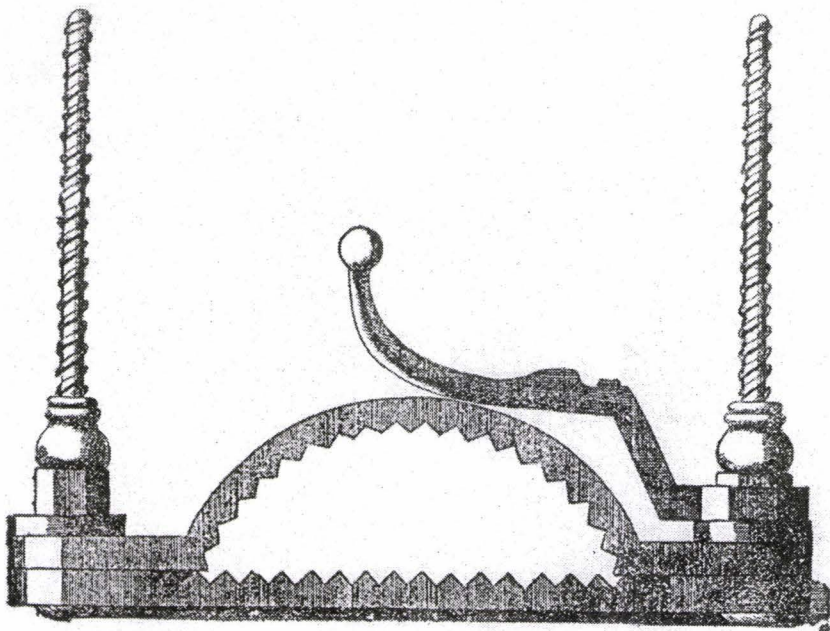

Fig. 12. "Cizma spaniolă" (der spanische Stiefel)
(Din *C.C. Theresiana*, anexe, p. XLVI, fig. 4, latus I)

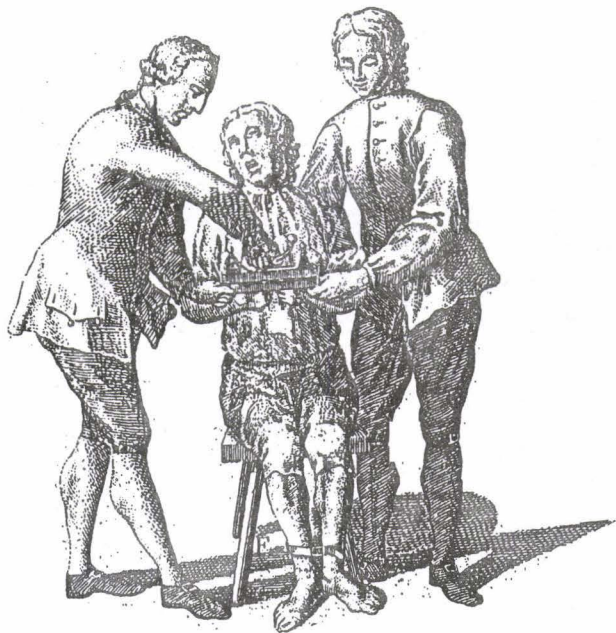

Fig. 13. Aplicarea gradului I de tortură: strivirea degetelor ("Daumstock")
(Din *C.C. Theresiana*, anexe, p. XXXVI)

Fig. 14. Tortura de gradul II. sugrumarea încheieturilor ("Schnürung")
(Din *C.C. Theresiana*, anexe, p. XXXVIII, fig. II, latus II)

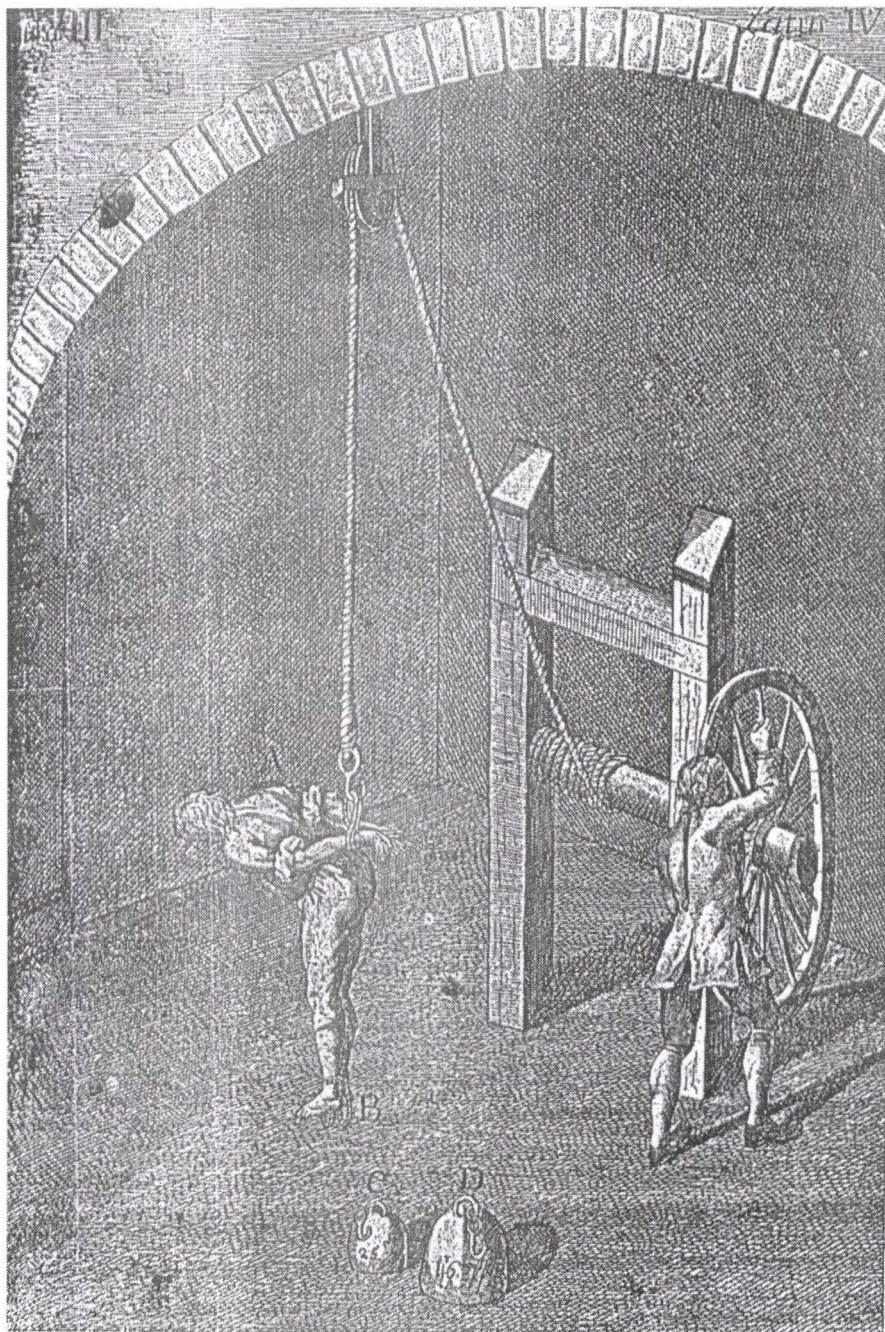

Fig. 15. Aplicarea gradului III de tortură
(Din C.C. Theresiana, anexe, p. XLV)

Fig. 16. Aplicarea "Cizmei spaniole"
(Din *C.C. Theresiana*, anexe, p. XLVIII, fig. IV, latus III)

Fig. 17. Tortura de gradul II în Boemia.
(Din *C.C. Theresiana*, anexe, p. XX, fig. II, latus II)

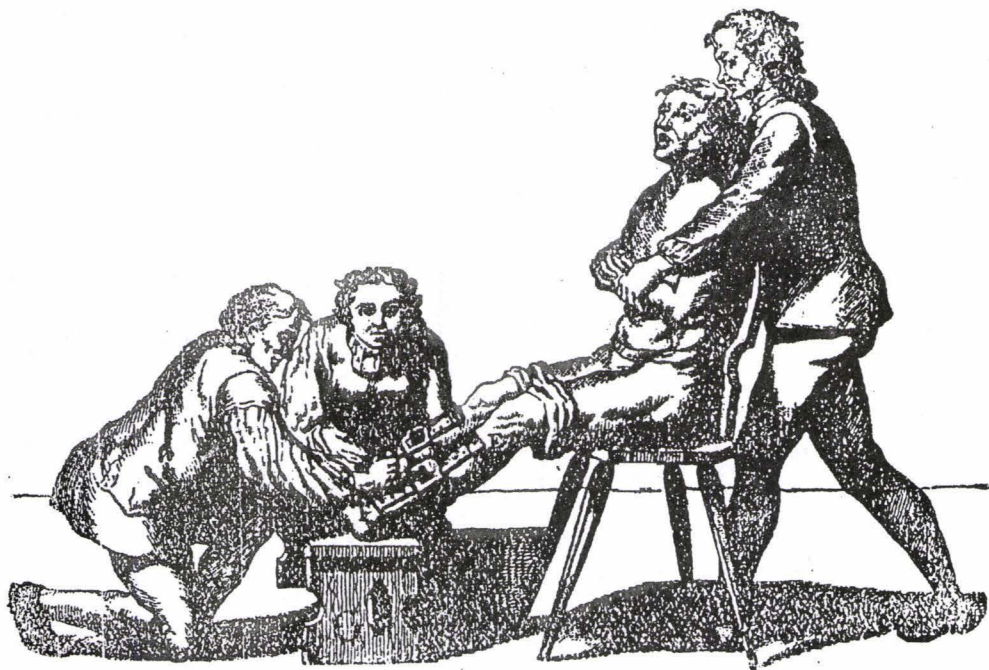

Fig. 18. Aplicarea “Cizmelor spaniole” în Boemia.
(Din *C.C. Theresiana*, anexe, p. XXX, fig. V, latus IV)

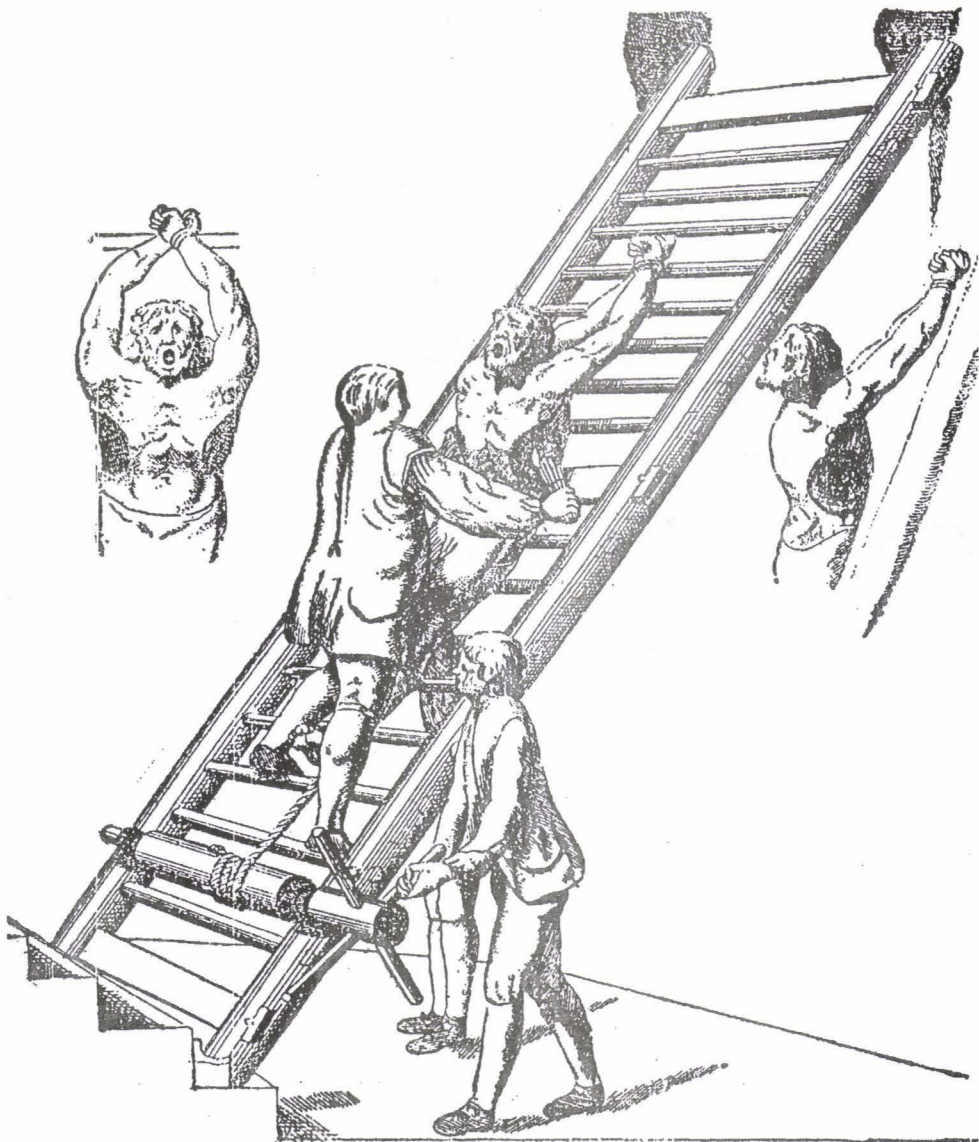

Fig. 19. Tortura de gradul IV în Boemia.
(Din *C.C. Theresiana*, anexe, p. XXVI, fig. IV, latus II)

LUMINISM ȘI FRANCMASONERIE ÎN TRANSILVANIA SECOLULUI AL XVIII-LEA

Gheorghe Firczak

Secolul al XIII-lea nu se confundă cu Luminile, chiar dacă ele apar în veacul acesta. Investigația istorică ne arată că Luminile, în evoluția lor, în procesul lor, de difuzare, se intersectează cu o serie de fenomene, ceea ce și în acest fel, ne dezvăluie complexitatea epocii respective¹. În acest context descoperim tangențele Luminilor cu francmasoneria, legătura dintre ele dezvăluindu-ne semnificații ale valorilor ce le promovau. În același timp, deosebirile sau paralelismele lor evidențiază diversitatea secolului al XVIII-lea.

Dacă privim cu atenție masoneria vom observa că punctele de vedere formulate asupra ei sunt variate fie că se referă la origini, fie că se referă la modul de exprimare². Francmasoneria este, în primul rând, o stare de spirit care pe baza unei idei sau, mai bine spus, a unui ansamblu de idei încearcă să explice lumea și rolul individului în cadrul ei. Tocmai acest concept, care este de necontestat, generează o amplă polemică asupra modalităților de pragmatizare a acestor idei. Dificultatea este cu atât mai mare cu cât originile masoneriei se pierd în timpuri ancestrale, astfel încât nu este deloc greșit dacă vorbim despre francmasonerii și nu despre francmasonerie. Caracterul de societate care inițiază pe baza unor riguroase criterii de selecție determină multiple susceptibilități în privința fenomenului masonic.

Evul mediu în descompunere, fie prin preiluminism, fie prin francmasonerie afirmă noi concepții și metode incompatibile cu lumea creștină. Libertatea de asociere, în noi forme pe care biserica nu le poate controla, este cea mai puternică modalitate de afirmare a noilor concepte. Cu toate acestea, lojile masonice, ca un paradox, includ în același timp conformismul, reprezentat de omul înregimentat în diversele situații ale statului și nonconformismul reprezentat de aceste spirite care doresc cu orice preț schimbarea atât sub aspect organizatoric, cât mai ales sub aspectul mentalităților.

În acest moment se intersectează Luminile cu francmasoneria, pentru că ridicarea omului din starea de minorat, subînțeleasă de preiluminism precizată explicit de Kant³, este o premisă pentru inițierea în cadrul unei loji masonice. Dacă acceptăm existența unei culturi masonice, cu siguranță ea stă sub semnul Luminilor, în măsura în care recunoaștem sensul lor de difuzor al unor vaste cunoștințe pentru cât mai mulți oameni. Atât Luminile cât și masoneria constată inegalitatea oamenilor din varii motive, dar fiecare afirmă modalități de asigurare

a egalității între ei. Luminile, prin dreptul natural și criteriul unic al legilor găsesec posibilitatea exprimării egalității oamenilor. Francmasoneria, prin conceptul frăției, în primul rând, reușește să concretizeze principiul egalității între oameni.

Afirmația că originile francmasoneriei sunt de nedefinit în timp este un truism. Cu toate acestea, pentru coordonatele sale moderne, pentru ceea ce este necunoscut sub numele de masonerie speculativă, este unanim acceptată data de 24 iunie 1717, când patru loji din Londra formează *Marea Lojă din Anglia*. Aceasta este cea care, ulterior, devine *Marea Lojă Unită din Anglia*, determinând în plan universal *obediințele și asociațiile naționale*. În anul 1723 apare noua ei *constituție*.

Din acest moment începe difuzarea ei pe întreg continentul european. Franța, prin lojile din Paris, se înscrie în anul 1725 pe traseul masonic. În anul 1728 se constituie *Marea Lojă a Franței*. Spania adoptă, în anii 1727-1728, câteva loji. În anii 1732-1733 se creează loji în Italia și Rusia, dincolo de hotarele Europei, în coloniile engleze din America de Nord. Expansiunea fenomenului este rapidă: Olanda (1731), Suedia (1735), statele germane - Hamburg (1737), Berlin (1740) - Austria (1743), evident la Viena. Este un paradox recunoscut, dar Maria Tereza este favorabilă fenomenului chiar dacă nu se manifestă fățiș. Soțul ei, Francisc de Lorena, este inițiat în masonerie. Riturile sunt mai multe: *Rozicrucienii germani, Aleșii Coeni, Iluminații din Bavaria, Egiptenii*⁴.

Se spune din ce în ce mai mult că secolul al XVIII-lea este, dacă nu unicul, cel puțin unul din timpii forte ai masoneriei. Un exemplu al afirmării ei este detaliatul memoriu întocmit de Joseph de Maistre, adresat ducelui Ferdinand de Brunswick - Lunebourg, mare maestru al Masoneriei scoțiene⁵. Independența coloniilor britanice și formarea Statelor Unite ale Americii este victoria masoneriei. George Washington⁶ se inițiază la 4 noiembrie 1752, în loja din Frederickburg (Virginia), iar în anul 1778, cu prilejul unei parade militare el intră în Philadelphia îmbrăcat în ținuta masonică. *Declarația de Independență* (1776) și *constituția* americană, chiar dacă nu se poate proba că sunt opere masonice, este evident că ele sunt pătrunse de acest spirit⁷. Același aspect se poate evidenția și în cadrul *Declarației Drepturilor Omului și Cetățeanului* (1793), document fundamental al Revoluției Franceze⁸.

Trebuie să facem o diferențiere mai mult decât necesară asupra afirmării spiritului masonic în imperiul austriac, față de cel din Occidentul european. O primă observație ar fi aceea că în anul 1751, papa Benedict al XIV-lea condamnă masoneria (după ce în anul 1738 ea mai fusese indexată odată cu papalitatea), motivându-și actul prin caracterul ocult al fenomenului: jurământul, inițiere etc. Maria Tereza, o catolică activă, nu este tulburată de această decizie a suveranului pontif. A doua constatare este că Imperiul Habsburgic, începând cu jumătatea secolului al XVII-lea, prin terezianism, este circumscris despotismului luminat. În acest context, autoritatea centrală controlează, pe baza rațiunii de stat, și fenomenul masonic, atât la nivel organizatoric, cât și în conotațiile sale spirituale. A treia caracteristică este aceea că pe baze programatice, masoneria

din imperiu adună diverse etnii în cadrul ei; toate confesiunile sunt prezente în loji; stările sociale sunt și ele variat prezente în masonerie. Loja vieneză se numește *Aux trois canons*, obediență ordinului de la Berlin. Este deci evident că putem constata o intersectare a Luminilor, mai exact a despotismului luminat, cu masoneria⁹.

Viena pregătește, pe coordonatele terezianismului, viitoarele cadre ce se vor afirma în deceniul iosefin. Este de netăgăduit că și masoneria are în acest sens un rol bine definit, pentru că din centrul imperial ea se extinde spre Ungaria, spre Transilvania, spre alte țări ale imperiului austriac. Tocmai de aceea, este plină de consistență afirmația lui David Prodan, că francmasoneria penetrează din sferele înalte ale societății spre păturile largi ale populației, ca adevărate *pepiniere ale noilor idei*¹⁰. Spre sfârșitul deceniului opt francmasonii, formați sub auspiciile despotismului luminat, așteaptă cu nerăbdare urcarea pe tron a lui Iosif, viitorul împărat¹¹.

Spiritul masonic se face simțit de timpuriu în Transilvania, evident sub influența Vienei. Primele știri cât de cât credibile, datează din anii '40. Diplomele leopoldine deschid mirajul Vienei, completate de difuzarea culturii franceze, de spiritul barocului, sub semnul diverselor aspecte ale începuturilor Luminilor. Frământările lojei vieneze sunt ample. La 7 martie 1743 ea este închisă și membrii ei arestați. Maria Tereza intervine, iar la 19 martie ei sunt eliberați. Toate aceste evenimente au ecou în Transilvania. Câteva scrisori din arhiva Societății Muzeului Ardelean (*Erdély Múzeum Egyesület*) le relatează. La 22 martie 1743, Thuroczy Stephan, îi descrie în epistola sa, contelui Teleki Ádám evenimentele mai sus pomenite. La fel face și Halmágy István, la 28 martie 1743, în scrisoarea adresată fiului său. Pozițiile ambilor expeditori sunt evident masonice¹².

Prima lojă în care regăsim transilvăneni este una vieneză "Aux trois canons" (Trei tunuri = Három ágyuhoz), (1742): Bethlen Gabor, cancelarul Transilvaniei, Samuel Brukenthal etc. Politica de germanizare promovată de Maria Tereza își pune amprenta și pe masonerie astfel că la începuturile sale, în Transilvania, ea atrage în primul rând sașii¹³.

Primele loje transilvănene apar la Brașov (1749) și Sibiu (1767)¹⁴. Cea din Brașov, credem că are o existență scurtă pentru că nu o regăsim amplu în surse și bibliografie.

Mai nou, găsim ca an de înființare al lojei *St. Andreas zu den drei Seebältern*¹⁵, 1767¹⁶. Activitatea ei se întinde până în anul 1790. Din ea fac parte sași, maghiari și români din Transilvania. Sursele dezvăluie 276 de nume: 147 catolici, 73 evangheliști, 37 reformati, 8 ortodocși, 2 unitarieni. Mai puțini decât ne-am aștepta sunt născuți în Transilvania, de exemplu 35 la Sibiu, 14 la Brașov. Statistica socio-profesională este și ea importantă: 110 funcționari statali și orașenești, 86 ofițeri și funcționari ai armatei imperiale, 20 profesori, 15 medici și farmaciști, 13 negustori, 11 rentieri, 6 "frați", 2 funcționari particulari, 1 director de teatru, 1 pictor, 1 antreprenor de hotel, 9 "frați servitori". Ritmicitatea primirilor anuale se prezintă astfel: 1767-1775-6; 1776-15; 1777-19; 1778-16; 1779-10;

1780-22; 1781-23; 1782-8; 1783-27; 1784-19; 1785-25; 1785-9; 1787-26; 1788-12; 1789-30; 1790-6¹⁷. La 20 martie 1790, loja intră în adormire¹⁸ în mod cert datorită prăbușirii iosefinismului și izbucnirii Revoluției Franceze.

Din scurta prezentare făcută rezultă că loja este tipic “imperială”, prin reunirea în cadrul ei a tuturor confesiunilor practicate în Transilvania. Controlul Vienei este sugerat de majoritatea covârșitoare a funcționarilor statali și militari din loje. Primiriile devin constante, cu foarte mici excepții, din momentul urcării pe tron a lui Iosif al II-lea. Punctul culminant este atins în anul 1789, pentru că, în mod sigur, ecoul impactului revoluționar încă nu ajunsese în imperiu. Scăderea bruscă, pentru anul următor, precede evident, eșecul iosefinismului. Masoneria în Transilvania, ca întreg imperiul se dezvoltă sub semnul despotismului luminat.

Lista inițiaților prezintă câteva nume semnificative pentru cultura Transilvaniei: Aranka György, reformat, sufletul mișcării literare și culturale maghiare, inițiat la Viena în loje din 5 iulie 1780, gr.2¹⁹; contele Bánffy György deputat și guvernator al Transilvaniei (1787-1822), inițiat la 17 februarie 1777, Marele Maestru provincial din 6 iulie 1789²⁰; Ștefan Costa de Beiuș, catolic, funcționar la Protocolul Gubernial, inițiat la 7 ianuarie 1781, gr. 3 la 17 aprilie 1783²¹; Michael Brukenthal, evanghelist, baron, comite al sașilor (1746-1813), inițiat la 18 februarie 1789, gr. 3 la 25 ianuarie 1790²²; Josef Karl Eder, preot catolic, istoric, adversar al ideilor exprimate în *Supplex Libellus Valachorum*, inițiat la 2 iunie 1789, la sfârșitul secolului, membru al lojei din Cluj²³; Andreas Etienne, catolic, emigrat din Luxemburg, medic la Zlatna, inițiat la 3 februarie 1787, gr. 3 la 10 iunie 1788²⁴; Gyarmathi Sámuel reformat, doctor în medicină, lingvist, inițiat la 30 noiembrie 1787²⁵; Martin Hochmesiter, catolic, tipograf la Sibiu, inițiat la 5 martie 1781, gr. 3 la 20 ianuarie 1787²⁶; Alexandru Moruzi, ortodox, domn al Țării Românești (1793-1796, 1799-1801) și al Moldovei (1792, 1802-1806, 1806-1807), inițiat la 24 martie 1776, vicarius în 1779, venerabilul unei loje din București, venerabilul unei loje din Iași²⁷; Ioan Piuaru Molnar, catolic, doctor în medicină și iluminist de seamă român, inițiat la 16 septembrie 1781, gr. 3 la 13 octombrie 1784²⁸.

În deceniul 8, imediat după urcarea pe tron a lui Iosif al II-lea, funcționau mai multe rituri, chiar concurându-se între ele. Împăratul impune ca lojele să fie organizate pe provincii. La Brașov, Sibiu, Mécurea Ciuc, Philipol (Bucovina) funcționează loji care se reunesc în loja transilvăneană. Mai târziu apare și la Cluj o lojă întemeiată de Fritsi Ferencz, ale cărei acte sunt dispărute²⁹. Printr-o patentă imperială, Iosif al II-lea reglementează organizarea și funcționarea masoneriei. Rămâne doar o singură lojă la Sibiu, deși György Bánffy stăruie să nu fie luată această măsură. Mai mult, lista tuturor masonilor trebuie trimisă la Viena³⁰. Este evidentă dorința de a controla totul, de a preveni orice opoziție față de împărat și instituțiile imperiului. În același timp este și o satisfacție dată sașilor, Sibiul fiind, în acea vreme, centrul Transilvaniei. Două scrisori trimise la Viena de la Sibiu de către Bánffy Farkas lui Bánffy György, la 28 octombrie 1785 și la 4 martie 1786, argumentează afirmația³¹. Deși maghiarii sunt nemulțumiți de

această situație ea are o semnificație importantă, pentru că prin loja de la Sibiu se promovează prietenia, colaborarea pe tărâmul spiritualității, al cercetării trecutului Ardealului. Activitatea lui Aranka György³² și Ioan Piuaru Molnar³³ o dovedește cu prisosință. Activitatea masonilor are consecințe pe tărâm cultural: cultivarea limbii, promovarea teatrului, încurajarea literaturii, formarea muzeelor.

Loja din Sibiu decade, diminuându-se rolul sașilor în masonerie. Iosefinismul se prăbușește, Revoluția Franceză determină schimbări radicale, iar centrul Transilvaniei se mută de la Sibiu la Cluj, odată cu el și cel al masoneriei³⁴.

Mișcarea iacobină³⁵ este și ea un fenomen care are tangențe cu masoneria, chiar dacă implicațiile sale nu sunt atât de evidente în Transilvania ca în Ungaria.

Pentru secolul al XVIII-lea, pentru înțelegerea deplină a Luminilor, fenomenul masonic dezvăluie aspecte care ne ajută să reconstituim ansamblul.

NOTE

1. Ernst Cassirer, *Die philosophie der Aufklärung*, Tübingen, 1932; Paul Hazard, *La pensée européenne aux XVIIIe siècle. De Montesquieu a Lessing*, I-II, Paris, 1936; Pierre Chaunu, *La civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, 1971.

2. John Fellows, *The Mysteries of Freemasonry*, Londra, 1877; SERGE HUTIN, *Histoires mondiale des sociétés secrètes*, f.l., 1959; Paul Naudon, *Histoire générale de la Franc-Maçonnerie*, Paris, 1981; Nagy Töhötöm, *Jezsuita és szabadkőművesek*, Szeged, 1990; Christian Jacq, *Francmasoneria. Istorie și inițiere*, București-Brașov, 1994; Radu Comănescu, Emilian M. Dobrescu, *Istoria Franc - Masoneriei*, București, 1992.

3. Immanuel Kant, *Ce este iluminismul?* în *Iluminismul*, București, 1971, pp. 425-427.

4. Domokos Kosáry, *Művelődés a XVIII. Századi Magyarországon*, Budapesta, 1996, pp. 323-329; Christian Jacq, *op. cit.*, p.155-190; Radu Comănescu, Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, pp. 21-23.

5. Joseph de Maistre, *Istorie și masonerie*, Timișoara, 1995.

6. Camil Mureșan, Alexandru Vianu, *Președinte la Casa Albă*, București, 1974, PP. 29-54.

7. Alexandru Vianu, *Istoria SUA*, București, 1973, pp. 15-20.

8. François Furet, *Reflecții asupra revoluției franceze*, București, 1992; AL. ZUB, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul revoluției franceze*, Iași, 1994.

9. Éva Balázs H., *Bécs és Pest - Buda a régi századvégen (1765-1800)*, Budapesta, 1987, pp. 43-51.

10. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984, p. 312.

11. Éva Balázs H., *op. cit.*, p. 290.

12. Jancsó Elemér, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődés történeti szerepe a XVII-ik században*, Cluj, 1936, p. 237.

13. *Ibidem*, p. 242. Se pare că în opinia Évei H. Balázs numele ei este tradus greșit și ea ar fi *Három törvényhez* (Spre trei legi).

14. Domokos Kosáry, *op. cit.*, p. 324.

15. *Sf. Andrei. Cele trei foi de mare*.

16. Horia Nestorescu Bălcești, *Ordinul masonic român*, București, 1993, p. 17.

17. *Ibidem*, p. 43.

18. *Ibidem*, p. 48.

19. *Ibidem*, p. 216.
20. *Ibidem*, p. 225.
21. *Ibidem*, p. 234.
22. *Ibidem*, p. 253.
23. *Ibidem*, p. 309.
24. *Ibidem*, p. 314.
25. *Ibidem*, p. 354.
26. *Ibidem*, p. 368.
27. *Ibidem*, p. 443.
28. *Ibidem*, pp. 478-479.
29. Elemér Jancsó, *op. cit.*, p. 243.
30. *Ibidem*, p. 246.
31. *Ibidem*, p. 247-248.
32. Aranka György, *Erdély Magyar Nyelv-Mivelő Társaság fellállításáról való Rajzolat a Haza Felséges Rendeihez*, Kolozsvár, 1791; Jancsó Elemér, *Az erdélyi Nyelvmivelő Társaság iratai*, Budapesta, 1955.
33. Andrei Veres, *Bibliografia româno-ungară*, București, 1931, p. 1; Mircea Popa, *Ioan Molnar Piuaru*, Cluj-Napoca, 1976.
34. Éva Balázs H., *Contributions à l'étude de l'ère des lumières et du josephismes en Hongrie*, în *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du Colloques de Mátrafüred, 3-5 novembre 1970*, Budapesta, 1971, pp. 31-45.
35. *A magyar jakobinusok iratai*, I-III, Budapesta, 1952-1957.

ENLIGHTMENT AND FREEMASONRY IN TRANSILVANIA OF THE 18TH CENTURY

S u m m a r y

The 18th c. doesn't confound with the Enlightenment, even they are overflowing in this century. The historical investigation shows us that the Enlightenment intersect in their evolutions, in their sprading process with a lot of phenomena, and this way it reveals us the complexity of the Enlightenment with freemasonry, their ties let we see meanings of the promoted values by each of them. In the same time their differences or their paralelisms emphasize the 18th c. diversity.

If we look throught Freemasonry atebântively we can see the viewpoints formulated on it, they are by a large variety either they are refered to origins or the expression manner. Freemasonry is a state of mind, first of all, Joseph II with his Imperial patent has limited the Freemasonry in Transylvania just at the Sibiu Loge.

The freemasons activity has consequences on cultural sphere in Transylvania: the language care, the theatre promotion, the literature encouragement and, also, the forming museums.

The Freemasonry phenomenon discloses aspects who help us to reconstitute the ensamble both for wholly understanding Enlightenment and also for the 18th c.

REPERE LEGISLATIVE PRIVIND ADMINISTRAȚIA COMITATULUI TIMIȘ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Marlen Negrescu

În secolul al XIX-lea ca și mai târziu de altfel, legislația administrativă se află într-o permanentă modificare, legiuitorii încercând să ajusteze sistemul administrativ unor realități în mișcare, să-l facă mai eficient.

Periodic, când hățișul articolelor de lege, al paragrafelor modificate, al corecturilor făcute prin hotărâri și decrete devine sufocant și inaplicabil, se emite câte o nouă lege administrativă. Un astfel de moment al legislației regale maghiare îl reprezintă legile: XXI - referitor la municipalități și XXII - referitor la comune, din legea pe 1886 care, pe de o parte, consfințesc, iar pe de alta, anulează prevederile unor legi mai vechi devenite improprii.

Prin paragraful 1 al legii XII, comitatul Timiș, dar și orașul liber regesc Timișoara sunt investite cu atribuții municipale. Acestea le conferă autonomia, respectiv dreptul de a acționa independent în probleme interne, de a lua hotărâri și de a le aplica, de a stabili și aplica regulamente, de a-și alege, în limitele legii, funcționarii, de a-și stabili cheltuielile necesare administrației dar și de a găsi modalitățile acoperirii acestora. Municipalitatea se află în legătură nemijlocită cu guvernul depinzând direct de ministerul de interne al cărui reprezentanți au drept de control asupra sa. În același timp municipiile îndeplinesc și unele servicii ale puterii de stat. Conducătorul municipalității comitatense este comitele suprem numit prin decret regal la propunerea ministrului de interne el fiind reprezentantul puterii executive, reprezentantul guvernului pe lângă administrația autonomă a comitatului și a comunelor având drept de control asupra autorităților locale. El controlează activitatea funcționarilor centrali și externi, activitatea vicecomitelui și a primarului poate ordona deschiderea anchetelor disciplinare și dacă este cazul, poate demite funcționarii din subordine. Salariul comitelui era stabilit în funcție de mărimea teritoriului și numărul populației din comitat.

Vicecomitele este (c.f. § 56 și 57) primul funcționar al comitatului în numele căruia conduce administrația publică, acționează în toate problemele care nu intră în competența adunării generale, a comisiei administrative sau a comunelor. Preia și transmite ordinele și instrucțiunile guvernului, execută hotărârile adunării

generale, îndeplinește indicațiile comitelui, semnează documentele emise în numele municipalității comitatense și păstrează sigiliul acesteia, controlează funcționarii din subordine, repartizează banii conform bugetului, se ocupă de problemele de încartiruire a armatei și de problemele militare în general, verifică lunar casele comitatense, și periodic activitatea comunelor și a caserilor acestora. Este obligat să informeze periodic comisia municipală și pe comite.

Autoritățile municipalității comitatense constau pe de o parte din funcționari centrali; vicecomite, primnotarul, subnotarii, președintele și casierii sediei orfanale, medicul șef, revizorul, revizorul de conturi, arhivarul, veterinarul și funcționarii externi: primpretorul și pretorul, medicul de plasă, veterinarul de plasă, revizorul de conturi al plasei, primarii orașelor cu magistrat.

Organele prin care municipalitatea comitatensă își exercită atribuțiile sunt: adunările generale conduse de comite, care se întrunesc de cel puțin două ori pe an și în a căror atribuție intră crearea regulamentelor municipale, delimitarea circumscripțiilor electorale și luarea hotărârilor în problemele de interes public și comisia municipală comitatensă din care jumătate erau membri aleși, cealaltă jumătate fiind alcătuită din cetățeni care plătesc cel mai mare impozit direct către stat de pe teritoriul comitatului.

Teritoriul comitatului este subdivizat în plăși. Primpretorul (cf. §71) este primul funcționar al plășii și supraveghează comunele din subordine. Este șeful administrației, al poliției și al tuturor funcționarilor din plasă. Reprezintă în toate împrejurările guvernul, este membru de drept în comitetul comitatens și în toate societățile sau corporațiile cu caracter social, cultural sau de binefacere. Judecă contravențiile, aplică amenzi și pedepse disciplinare, convoacă și prezidează alegerile comunale. Ultima verigă a administrației o reprezintă comuna. Conform legii XXII din 1886 sunt considerate comune orașele cu magistrat, comunele mari care deși nu au magistrat sunt capabile să se achite singure de îndatoririle legale și comunele mici care din considerente materiale nu-și pot îndeplini singure îndatoririle legale și trebuie să se asocieze din această cauză cu altele.

Comuna are autonomie, își rezolvă problemele interne în limitele legale și execută instrucțiunile forurilor superioare referitoare la administrația de stat. Autoritatea comunei se extinde asupra tuturor persoanelor care locuiesc sau se află pe teritoriul ei ca și asupra tuturor proprietăților în afara celor aflate sub jurisdicția armatei sau a celor regale. Comunele își exercită atribuțiile prin reprezentanța comunală. Numărul reprezentanților depinde de numărul locuitorilor. Din reprezentanță fac parte persoanele de pe teritoriul comunei care plătesc cel mai mare impozit direct, jumătate din membrii aleși și autoritățile locale. Reprezentanța comunală ca organ deliberativ își exercită atribuțiile prin hotărârile luate în cadrul adunărilor generale stabilite prin regulamentul comunal. Conform aceleiași legi antistia comunală este compusă în cazul comunelor mici din jude,

locțiitor al acestuia, doi jurați, notarul cercual, tutorele cercuar și medicul cercual. În cazul comunelor mari, în afara judeului și a locțiitorului acestuia, mai intră în componență și patru membri ai reprezentanței, casierul, notarul, tutorele și medicul comunal. În cazul orașelor autoritățile sunt: primarul, căpitanul poliției, consilierii, primnotarul și notarii, procurorul șef, asesorii sedriei orfanale, casierul, revizorul de conturi, tutorele public, arhivarul, medicul, veterinarul, inginerul și alți funcționari publici încadrați conform necesităților locale.

În atribuțiile administrației comunale intră întocmirea regulamentelor, stabilirea și adunarea impozitului comunal, întreținerea drumurilor comunale și a mijloacelor de transport, edificarea și întreținerea școlilor comunale, paza de câmp, paza comunală și pompierii, ajutoarele săracilor, autoritatea tutelată, conscrierea tinerilor incorporabili și a rezerviștilor, conscrierea populației în vederea stabilirii impozitelor către stat și încasarea acestora etc.

În cazul municipiului orășenesc, primul său funcționar era primarul care, în această calitate, este președintele consiliului municipal, preia și execută ordinele și instrucțiunile guvernului, îndeplinește indicațiile comitetului, semnează documente emise în numele municipiului și este deținătorul sigiliului, supraveghează funcționarii municipali și ia măsurile necesare în problemele care îi intră în atribuție conform legii. În componența consiliului municipal intră alături de primar, căpitanul poliției, consilieri, primnotarul și procurorul șef. Comisia municipală precum și adunările generale sunt organizate asemenea celor comitatense.

Pe baza legii administrative din 1886 adunarea generală a stabilit în 1887, regulamentul de organizare a municipalității comitatului Timiș. Capitolul I al acestui regulament stabilește împărțirea teritoriului comitatului în 11 plăși și două orașe cu magistrat (Vinga și Vela Crkva). Capitolul II cuprinde statutul de funcții, iar capitolul III delimitează cu precizie sfera de competență a funcționarilor centrali și a funcționarilor externi (la nivel de plășă). Prin regulament (nr. 1050/1886) este stabilit numărul și data ținerii adunărilor generale ca și ordinea de zi a acestora. Regulamentele stabilesc salarizarea funcționarilor, anchetele disciplinare pornite împotriva acestora, cuprind prevederi privind pensionarea și fondul de pensii, stabilesc impozitele comitatense și modalitățile de impunere. Unele regulamente se referă la activitatea caserilor comunale, la probleme sanitare ale comunelor, la creșterea animalelor. Este reglementată funcționarea sedriei orfanale, activitățile industriale și meșteșugărești, transporturile, paza contra incendiilor, aplicarea amenzilor, evidența cetățenilor străini, contribuția în muncă, funcționarea cârciumilor și cafenelelor, tăierea animalelor, ajutorarea săracilor, piețele săptămânale.

Legea administrativă din 1886 a fost în continuare perfecționată prin adăugarea, respectiv anularea unor paragrafe, fiind încă în vigoare în primul deceniu al secolului al XX-lea.

BIBLIOGRAFIE

x x x *Magyar törvénytár, 1884-1886, évi törvénczikkék*, Budapest, 1897.

Duptza Ferencz, *Temesvármegye közséégeinek háztartási és legelőgazdászati kézi könyve*, Timișoara, 1910.

x x x, *Magyar közigazgatási törvények, közigazgatási Példatár*, Budapest, 1915.

x x x, *Temes Vármegye Szabályrendeletei*, Timișoara, 1895.

Gavril Ursu, *Dicționar enciclopedic administrativ*, Cluj, 1935.

LEGISLATIVE ACTS CONCERNING THE ADMINISTRATION OF THE TIMIS COUNTY AT THE END OF THE 19th CENTURY

S u m m a r y

The paper presents certain changes in the royal Hungarian administrative legislation, made in order to ensure a greater efficiency.

It details the stipulations of the 1886 Administrative Law articles regarding municipalities (art. XXXI) and communes (art. XXII).

SPRIJINUL ACORDAT DE BANCA „FĂGEȚANA” DIN FĂGET SOCIETĂȚILOR ȘI INSTITUȚIILOR CULTURALE DIN ZONA FĂGETULUI

Cornel Amza

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, sistemul de credit românesc din monarhia austro-ungară a obținut succese deosebite, în ciuda suspiciunilor unei părți a conducătorilor mișcării naționale, devenind un factor economic, social și cultural de o foarte mare importanță.

Institutul de Credit și Economie ca Societate pe Acțiuni “Făgețana” din Făget a luat ființă în Adunarea generală constituantă din 26 aprilie - 8 mai 1891. La această adunare de constituire au luat parte atât fruntașii făgețeni și din comunele învecinate, cât și marile personalități ale Banatului. Este greu de crezut că această instituție ar fi putut “prinde viață” dacă în această “întreprindere” nu și-ar fi adus contribuția frații Eugen și Alexandru Mocioni, Emanuil Ungurianu, directorul băncii “Timișiana”, dr. George Popovici, protopopul ortodox al Lugojului, și nu în ultimul rând protopopul Sebastian Olariu și Toma Haneșiu. Banca urma să reprezinte interesele economice ale populației românești în cele peste 30 de comune din jurul Făgetului, dar mai ales urma să contribuie “la ridicarea nivelului moral, material și cultural” al acesteia.¹ Banca s-a orientat încă din primul an de activitate spre sectorul agricol și spre industria casnică, neavând curajul de a investi în alte ramuri economice, atât din cauza lipsei de experiență cât și a capitalului insuficient. Cea mai mare parte a debitorilor băncii o formau agricultorii (74%) urmând apoi meseriașii (10%) și comercianții (2%), iar după originea etnică românii formau 86%, ungurii 8% și germanii 6%.² Primul Consiliu de administrație, ales pe 3 ani, era format din: Sebastian Olariu, Zeni Bordan, Ioan Blidariu, Dionisie Feneș, Alexandru Iclozan, George Guera și Traian Unipan. Comitetul de cenzori era constituit din: Eugen Mocioni, Sandu Todor, George Popovici, Vasile Nicorescu și Dimitrie Cărăbaș.

În Adunarea ordinară constitutivă, capitalul societății a fost stabilit la suma de 30.000 florini, constând în 300 de acțiuni a 100 de florini bucata. În primul an au fost subscrise 233 de acțiuni. Din acțiunile subscrise, 10% s-au depus în numerar, din care o parte a fost depusă la banca “Lugojana” iar cealaltă la plenipotențiatul membrilor fondatori, Sebastian Olariu.

Banca “Făgețana” a avut un rol deosebit în susținerea instituțiilor culturale din zona Făgetului, sprijin ce consta atât în finanțarea și chiar constituirea acestora, cât și în repararea unor biserici și școli profesionale românești. Singurele instituții prin care românii puteau să aspire la propășirea națională și la progresul economico-cultural erau societățile culturale, biserica și școala. Pornind de la îndemnul “Revistei Economice” de a se depăși “sistemul de economie distras”, banca “Făgețana” a întreținut strânse relații economice atât cu marile instituții de credit din Sibiu, Lugoj și Orăștie (“Albina”, “Ardeleana”), cât și cu instituțiile de credit mai mici precum banca “Beregsana” din Beregsău, “Lighedana” din Lighet, Banca Populară din Birchiș. Călăuziți de “eterna” deviză a neamului românesc: “Prin noi înșine!” întru realizarea unui “idealism național sănătos”,³ banca a căutat să vină în sprijinul populației românești împotriva capitalului cămătăresc.

Cea mai importantă instituție culturală a românilor din toate provinciile românești din Austro-Ungaria, “Astra” a beneficiat de importante donații bănești pentru trebuințele și acțiunile sale. “Făgețana” a înzestrat anual despărțământul Făget (Caraș Severin) al “Astrei” cu câte 200 cor. La 2 septembrie 1899, băncile românești au primit apelul “Astrei” de a subscrie anticipat mai multe exemplare din *Enciclopedia română*, lucrare coordonată de Corneliu Diaconovici. O parte din exemplarele cumpărate de către institutele de credit urmau să fie donate școlilor confesionale care nu dispuneau de mijloace bănești de a achita această lucrare atât de necesară “întăririi culturale a poporului român, fără considerare la hotare politice”.⁴ O mare parte din donațiile bănești făcute “Astrei” erau folosite pentru organizarea de “reuniuni economice” la sate pe diferite probleme (lucrarea rațională a pământului, cultura plantelor industriale, creșterea viermilor de mătase, rolul deosebit al economisirilor bănești și depunerea acestora la băncile românești în locul depozitării, șezători literare, înființarea de biblioteci satești). În anul 1905, “Astra” lansa un apel către băncile românești și persoanele particulare pentru a contribui cu bani pentru dotarea Muzeului istoric și etnografic românesc din Sibiu cu colecții și instalații necesare bunei desfășurări. Banca “Făgețana” a contribuit cu 200 cor. pentru realizarea acestui ambițios proiect.⁵ În fiecare an, banca “Făgețana” a alocat în scopuri cultural-filantropice 3-7% din profitul curat al acesteia.

În anul 1896, direcțiunea băncii a propus constituirea unui fond parohial care să ofere mici ajutoare bănești urmașilor preoților, precum și familiilor nevoiașe din comună. S-a hotărât ca anual să se aloce o cotă de 100 florini până la 2000 florini în folosul acestui fond parohial. În anul 1896 s-au alocat 390 de florini. Propunerea direcțiunii a fost primită de acționari în unanimitate. Axente Sever, unul din principalii acționari ai băncii, luând cuvântul a susținut ca sumele propuse de direcțiune în sprijinirea comunității făgețene lovită de “împrejurările economice și dezaastroase” din acel an să sporească de la an la an “până la ajungerea scopului real”.⁶ Fondul parohial al comunității ortodoxe din Făget avea depusă spre fructificare la banca “Făgețana” în anul 1934 suma de 81.804 lei.

Treptat, fie din inițiativa conducerii “Făgețanei”, fie a intelectualității din comunele din zona Făgetului, s-au înființat 40 de fonduri parohiale.⁷

Banca a acordat periodic importante sume Societății de lectură a românilor din Făget, societate înființată cu sprijinul protopopului Sebastian Olariu. În anul 1934 aceasta avea la “Făgețana” depuneri în valoare de 67.579 lei. O serie de școli au primit în scopuri filantropice diferite sume necesare lucrărilor de reparații sau de mărire, de promovare a materialelor didactice. Banca a acordat între 1897-1906, din profiturile băncii, câte 1000 cor. Școlii de fete din Lugoj și Internatului Institutului Pedagogic din Caransebeș, 200 cor. pentru Gimnaziul românesc din Brad, câte 50-60 cor. școlilor confesionale românești din Crivina, Sudriaș, Jupani, Jurăști și Fârdea. După 1918, banca a pus bazele unor fonduri destinate zidirii de școli primare în Birchiș, Băsești și Gladna. Situația materială a majorității elevilor și învățătorilor a determinat direcțiunea “Făgețanei” să aloce o parte din profitul anual mici sume ca ajutoare pentru continuarea studiilor. Banca a constituit chiar fonduri școlare prin care se urmărea deprinderea elevilor cu economisirile bănești și depunerea spre fructificare a acestor sume modeste. Printre instituțiile cărora li s-au distribuit importante donații filantropice se număra Casa Națională din Sibiu, “Astra” - depărtământul Făget, corurile bisericești din Făget, Margina și Curtea, Cercul cultural al elevilor din Făget și Margina, bibliotecile școlare din Gladna, Luncani, Făget. De remarcat este faptul că unii membri ai băncii “Făgețana” nu numai că și-au donat o parte din venituri pentru aceste așezăminte culturale, dar au și pus bazele unora dintre ele, cum este cazul bibliotecii “George Popovici” din Cliciova.

În anul 1928, banca “Făgețana” va pune bazele unui fond cultural destinat să sprijine instituțiile de cultură din zonă. Dacă în primul an suma alocată a fost de 11.846 lei, în 1933, valoarea acestora s-a ridicat la 15.038 lei. Legea conversiunii datoriilor agricole din 9 aprilie 1934 a determinat conducerea băncii să vireze acest fond cultural fondului de rezervă, sumă folosită pentru acoperirea pierderilor provocate de conversiune fiind cifrate la 425.964 lei.⁸

Banca a contribuit cu modeste sume pentru ridicare unor monumente eroilor căzuți în primul război mondial (Coșava, Căpâlnaș, Breazova, Făget).

Biserica românească va fi intens sprijinită atât în construirea cât și în repararea acestora, în cumpărarea de odăjdii și cărți liturgice. Pentru aceasta, banca a creat fonduri bisericești, în care, anual, banca depunea sume bănești. Mai mult, unii dintre conducătorii băncii au pus bazele unor fundații destinate acestor instituții. De exemplu, fundația “Victor Iclozan” din Făget avea depuse la “Făgețana” pe seama bisericii din localitate, suma de 117.060 lei, valoarea anuală a dobânzii fiind de 5853 lei în anul 1934. Alte fundații personale ale căror venituri erau destinate bisericii ortodoxe din Făget au fost înființate de Sebastian Olariu, Dionisie Feneș, D. Ramontă, D. Drăgan, Fabius Dobrean, N.S. Sedan. Episcopul Caransebeșului, Miron Cristea, a pus bazele unei fundații necesare ajutorării clerului din comuna Povergina. Începând cu anul 1912, banca “Făgețana” și cu micile bănci populare din zonă au deschis conturi destinate zidirii bisericii “Izvorul

Miron” din Românești. Unul din acționarii băncii, T. Marcu a acordat 5806 lei (11.612 cor.). Cu sprijinul băncii, o serie de comunități bisericești au înființat fonduri culturale bisericești, suma acestor fonduri depuse la “Făgețana” ridicându-se la 30.085 lei. În deceniul al treilea al secolului al XX-lea, numărul acestora se ridica la 15.

Banca “Făgețana” a contribuit cu sume modeste la ajutorarea elevilor săraci din Făget (32 de lei în 1934), pentru Reuniunea învățătorilor din despărțământul Făget (19 lei), Reuniunea învățătorilor din dieceza Caransebeș (7147 lei), Societatea Casa Culturală din Răchita (4286 lei).⁹ Familiilor care au suferit pagube în incendiul de la Coșava li s-au distribuit 150 cor. în anul 1902; de ajutoare bănești au beneficiat și victimele care au suferit în inundațiile care s-au abătut asupra județului Caraș Severin în anul 1910. Biserica din Căpâlnaș a înființat un fond al “milelor” destinat ajutorării populației sărace, cumpărării de rechizite școlare etc.

În perioada războiului, banca “Făgețana” a donat 2068 cor. (1034 lei) copiiilor orfani și văduvelor de război.

Deși sumele alocate instituțiilor culturale, precum și elevilor lipsiți de mijloace materiale erau modeste în raport cu situația materială și spirituală a populației românești, contribuția băncii la progresul națiunii române nu poate fi negat. Pe lângă cotele distribuite în scopuri cultural-filantropice, acționarii depuneau la bancă dividendele instituțiilor bisericești și școlare.

NOTE

1. “Revista Economică”, XIII, Sibiu, 1911, p. 123 (se va prescurta R.E.C.).

2. Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (D.J.T.A.N.), fond Banca Națională a României, sucursala Lugoj, dosar 26, f. 88.

3. R.E.C., IX, nr. 11, 1907, p. 130.

4. D.J.T.A.N., fond Banca Victoria Arad, sucursala Timișoara, dosar 1/1900, f. 27.

5. R.E.C., VIII, nr. 43, 1906, p. 40.

6. “Dreptatea”, Timișoara, IV, nr. 47, 1897, p. 3.

7. În anul 1934, fondurile parohiale ale comunităților din Făget, Săceni, Românești, Poien, Breazova, Băsești, Surduc, Fărăsești, Temerești, Brănești, Bujorul Bănățean, Zolt, Margina, Jurăști, Bucovăț, Sintești, Pogănești, Răchita, Coșava, Bichigi, Luncani, Sudriaș, Curtea, Cliciova, Drăgșinești, Drinova, Coștei, Jupani, Homoșdia, Fârdea, Botinești, Bârna, Tomești, Povergina, Gladna, Susani, Sărăzani, Jupânești, Bătești, Crivina și Pietroasa aveau depuse spre fructificare 437.947 lei.

8. D.J.T.A.N., fond B.N.R., Lugoj, dos. 26, file 21, 38, 83.

9. Fondul necesar ridicării unui monument eroilor din Coșava se ridică în jurul anului 1934 la sume de 1120 lei, cel din Căpâlnaș 5592 lei, Fundația Victor Iclozan avea depuse la “Făgețana” 2582 lei destinați bisericii din Băsești și 269 lei celei din Bichigi. Fundația George Popovici a destinat bisericii din Cliciova suma de 19.293 lei. Fonduri culturale s-au înființat la Temerești, Tomești, Cliciova, Sărăzani, Românești, Curtea, Băsești, Crivina, Poieni, Bichigi, Bătești, Sintești, Nemeșți, Luncani.

**THE BACKUP GIVEN BY THE “FĂGEȚANA” BANK IN FĂGET
TO THE CULTURAL SOCIETIES AND INSTITUTIONS
IN THE AREA OF FĂGET**

S u m m a r y

The paper deals chronologically with the activity of the “Făgețana” Bank, established by the Romanian majority at the end of the 19th century and the way the bank involved in the cultural life of the Romanians until the World War II.

UN BĂNĂȚEAN - PROTOSINCEL LA BUDAPESTA: GHENADIE G. BOGOEVICIU

Ioan Octavian Rudeanu

Nu încapă nici o îndoială că națiunea română, născută creștină, a fost dominată în evoluția sa istorică de ortodoxie, motiv pentru care nu e de conceput o istorie a poporului român fără istoria Bisericii Ortodoxe Române.

E un adevăr istoric categoric și de cea mai mare importanță dar totuși nu putem trece cu vederea că ortodoxia aparține mai multor neamuri și că unora din acestea, datorită orgoliului național, le-ar fi convenit o supremație religioasă, asemenea celei politice. Așa s-a întâmplat că s-a introdus alfabetul slavon și chiar limba slavonă în serviciile religioase ale Bisericii Ortodoxe Române și, într-o anumită perioadă, s-a impus și limba greacă, din fericire doar pentru scurt timp, sub fanarioți și într-un spațiu limitat al Principatelor Române.

Un pericol asemănător s-a conturat și asupra bisericilor române din Ungaria, care spre sfârșitul secolului al XIX-lea au fost amenințate de a fi subordonate Bisericii Ortodoxe Grecești sau celei sârbești. Situația dramatică în care românii ortodocși au rămas fără preoți ne este redată în *Calendarul nostru – 1931* după cum urmează: *Toate protestările, memorandele și demersurile făcute contra procedurii ilioiale a grecilor au rămas fără rezultat. Astfel, deci, majoritatea covârșitoare a parohienilor români [din Budapesta] rămânând fără pastor sufletesc, la 1890 s-a adresat Consistoriului din Arad, cu rugămintea de a putea forma o parohie independentă. Cererea aceasta fiind ascultată, în martie 1891, Românii din Budapesta excluși din vechea lor parohie comună cu a grecilor se constituie într-o parohie filie ingremiată protopopiatului din Arad, luându-se dispoziția ca funcțiunile preoțești să fie îndeplinite de preotul român militar din capitală [Budapesta].*

O nouă schimbare a trebuit însă să urmeze nu peste mult timp. Și anume, fiind transferat din Budapesta preotul militar român, a fost numit catihet la noua parohie candidatul la preot și juristul absolut Gheorghe Bogoeviciu, viitorul protosinCEL și conducător spiritual al românilor din Budapesta.

Acest eveniment este de importanță capitală, ținând cont de consecințele lui, întrucât: *Viața de 3 decenii a capelei și a noiei parohii românești din capitală [adică din Budapesta] precum și a celor închegați sufletește în jurul acestei parohii a fost și este în bine și în rău strâns și nedespărțit legată de*

individualitatea blândă, modestă, monahală a părintelui Bogoeviciu, care în acest interval, cu fiecare ocaziune dată a declinat de la sine cu energie primirea oricăror onoruri înalte ce i s-au oferit și s-a mulțumit totdeauna cu satisfacția sufltească de a se fi năzuit să facă pentru parochienii săi maximul ce se putea ajunge în împrejurările date, prin puterile sale spirituale și prin mijloace disponibile, iar pe de altă parte chiar și în situațiile cele mai grave, a știut totdeauna să-și împace conștiința sa de bun păstor sufletesc al parochienilor săi, de apărător ager al drepturilor bisericii ortodoxe românești, cu datorințele firești de fiu devotat al țării și patriei sale (Calendarul nostru – 1931, p. 38-39).

Părintelui Bogoeviciu i se atribuie mari merite atât înainte cât și după primul război mondial. Înainte de acest război: cel mai mare merit al Părintelui Protosinel Bogoeviciu constă în următoarele: în calitate de exactor și secretar al Reprezentanței Fundațiunii Gojdu și de preot al Românilor din Capitală, a fost un educator și un controlor conștiințios și binevoitor al întregii tinerimi universitare române de la Universitatea din Budapesta (idem, p. 40).

Deosebit de meritorie este viața acestui preot și în faza următoare, dat fiind că: *Activitatea de după războiul mondial a părintelui Bogoeviciu s-a concentrat: 1) în administrarea casei fundației Gojdu din Budapesta, care se află în stare de lichidare sub controlul guvernului ungar. 2) În administrarea superioară a comunităților bisericești gr.ort. române din Ungaria de azi. 3) În diferitele demersuri pentru apărarea intereselor Românilor ortodocși din Ungaria. Un astfel de demers a fost și Memorandul ce l-a înaintat la 27 martie 1930 Părintele Bogoeviciu împreună cu Domnii Gheorghe Orz și Dr. Valeriu Damșa contelui Ștefan Bethlen, actualul ministru-președinte. În acest memorandum se descrie în culori vii situația de azi a Românilor ortodocși din Ungaria și se cerea luarea unor dispoziții grabnice pentru îndeplinirea tuturor dezideratelor credincioșilor români ortodocși din Ungaria (idem, p. 41).*

Este important a reține că activitatea Bisericii Ortodoxe Române din Budapesta, căci ea nu s-a dus în interes delimitat local ci pentru toate bisericile românești ortodoxe, ca cele din Gyula și împrejurimi.

De altfel, activitatea bisericii din Budapesta s-a dus tot timpul în interesul tuturor bisericilor ortodoxe române și a fost eficientă fiindcă era în același spațiu cu conducerea guvernamentală a Ungariei și toate măsurile ce se luau priveau și de ele se bucurau toate bisericile românești.

Sub acest aspect se încheie studiul despre acest erou național și religios, precizându-se următoarele: *În tot cazul, capul parohiei românești gr.ort. din Budapesta, pe lângă credința sa nestrămutată față de interesele mai înalte ale statului, a rămas totodată una din sentinelele naturale ale intereselor generale românești din Ungaria, și prin aceasta, vrând, nevrând, continua firul tradițiilor și calea arătată de predecesorii săi, în și din acest oraș, cu*

atâtea și atât de vechi tradiții culturale românești, prin activitatea lor și mulțumită mijloacelor spirituale și de altă natură oferite lor direct și indirect de capitala țării ungurești, au contribuit în măsură considerabilă la promovarea mișcării culturale românești din Ardeal și Ungaria, dar și a culturii generale românești (idem, p. 43).

Nu putem pierde din vedere faptul că autorul acestor rânduri, semnându-se "Dr. C.S." consemnează un fapt istoric deosebit de important, respectiv că vicariatul Gyula are ca reședință administrativă orașul Gyula, ceea ce nu înseamnă că el se reduce la reședință și zona înconjurătoare, în care trăiește întreaga etnie românească din Ungaria. Trebuie ținut cont că acest vicariat cuprindea și parohia ortodoxă română din Budapesta.

Autorul consemnării istorice anterioare atenționa că parohia din Budapesta a avut un loc important nu numai pentru propășirea spirituală și națională a vicariatului Gyula ci și pentru dezvoltarea culturii generale românești, ceea ce e un adevăr istoric de mare importanță. Opere importante ale Școlii Ardelene, ale lui Gheorghe Șincai și Petru Maior s-au editat la Budapesta, iar ulterior importanța revistei *Luceafărul* s-a ridicat la nivel național.

Acest merit cultural românesc este girat de istoria vicariatului românesc din Ungaria, inclusiv prin *Jubileul de 25 de ani al Bisericii românești din Budapesta și a Protosinelului Gh. Bogoeviciu*, asupra căruia din același calendar mai reținem: *Ziua de 25 noiembrie a anului 1925 a fost cea mai înălțătoare zi în viața românilor din Budapesta. Toată colonia română, legația României s-a adunat în biserică, ca mulțumită să deie Domnului că a învrednicit acest popor a prăznui jubileul acesta.*

După sfârșitul sfintei liturghii, protosinelul Gh. Bogoeviciu a ținut o vorbire plină de dragoste părintească. Din vorbirea lui cităm: "Biserica a fost și este și azi scutul și apărătoarea noastră și a neamului, căci știut este că în toate nenorocirile refugiul nostru a fost și este Biserica, pentru că numai în ea află și aflăm mângâierea și ștergerea lacrimilor. Toate câte avem astăzi trebuie să mulțumim numai Bisericii, căci ea a știut să crească fii demni ai neamului nostru românesc, a învățat și învață să ne jertfim pentru țară" (idem, p. 44).

Sărbătorirea părintelui Bogoeviciu, așa cum a fost relatată, are o dublă semnificație: de ordin istoric și educativ – național.

Semnificația istorică este dată de importanța majoră pe care a avut-o biserica ortodoxă pentru neamul nostru, mai ales pentru românii din afara granițelor, care, fără ea, în mod sigur s-ar fi pierdut din punct de vedere etnic.

Semnificația de ordin educativ – național este generală și privește românii din granițele naționale, biserica ortodoxă reprezentând și pentru aceștia cadrul optim de păstrare a specificului național. Din punct de vedere al timpului se impune a reține că biserica ortodoxă, așa cum în trecut a fost un factor educativ, învățându-și credincioșii să fie adevărați români, așa îi învață și astăzi și îi va învăța și în viitor să-și mențină și să cultive virtuțile naționale.

Pe aceste considerente, protosinghelul Ghenadie Bogoeviciu rămâne un apostol al ortodoxiei românești de pretutindeni, din care face parte și comunitatea românească a vicariatului Gyula.

*
* *

Protosincelul Ghenadie G. Bogoeviciu s-a născut în anul 1862 în 18 ianuarie, în comuna Bănia din județul Caraș-Severin, într-o veche și distinsă familie de preoți, aprigi luptători pentru interesele naționale ale poporului român pe meleagurile cărășene.

După absolvirea studiilor primare în comuna natală, urmează studii medii la Oravița, Bela Crkva (Iugoslavia) și Kecskemet (Ungaria) și studiile de teologie la Caransebeș. S-a înscris apoi la Academia de drept din Kecskemet și Budapesta, făcând studii de jurist. Se reîntoarce la Kecskemet ca jurist și, fiind jurist absolut, a fost ales de biserica grecească cu hramul "Adormirea Maicii Domnului", unde și-a însușit temeinic limba greacă pentru toate ceremonialele bisericești. În perioada cât a fost student la Universitatea din Budapesta a fost și președintele Societății Petru Maior.

După absolvirea studiilor universitare, fiind și candidat de avocat la Kecskemet, este ales exactor și secretar al reprezentanței Fundației Gojdu, pe lângă care a dezvoltat o muncă intensă, rodnică și binecuvântată.

Ani în șir a fost membru în congresul național bisericesc din Sibiu și în sinodul eparhiei Caransebeșului. După înființarea parohiei ortodoxe române din Budapesta a fost ales preot pe seama acestei parohii. La mănăstirea Hodoș intră în cinul monahal și primește numele de Ghenadie, este hirotonisit și nu după mult timp a fost ridicat la treapta de protosincel.

Primul ministru al Ungariei Ștefan Tisza îi oferă, ca și mitropolitului Vasile Mangra, un mandat de deputat în cercul Caransebeșului, dar protosincelul Ghenadie îl refuză cu destulă diplomatie spunând că *nu a nutrit nicicând ambiții politice*; în afara luptelor politice, și-a dedicat toate energiile sufletești cauzei naționale.

În trei rânduri i s-a oferit șansa de a fi ales episcop. Ultima oară a fost, împotriva voinței sale, candidat serios și cu toate perspectivele de a fi ales, atunci când Miron Cristea, episcopul Caransebeșului, a fost ales Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. Dar nici cu această ocazie nu a acceptat candidatura. În timpul primului război mondial i-a ținut sub îngrijirea sa sufletească pe soldații români din diferitele spitale ale Budapestei, iar după război a lucrat pentru promovarea intereselor românilor din Ungaria. Părintele Bogoeviciu a devenit în toată această perioadă conducătorul spiritual al tuturor comunităților ortodoxe românești din Ungaria.

După o grea suferință, în ziua de 29 noiembrie 1933, în etate de 72 de ani, pleacă în veșnicie promotorul și apărătorul națiunii române din Ungaria, protosincelul Ghenadie Bogoeviciu, fiind înmormântat la 1 decembrie în cimitirul Kerepesi-ut din Budapesta.

A *Protosincel* from Banat in Budapest Ghenadie G. Bogoeviciu

S u m m a r y

The paper deals with the activity of Ghenadie Bogoeviciu, a cleric from Banat, as the head of the Romanian parish in Budapest in the late 19th and early 20th century. He had been the spiritual leader of the Romanians from Hungary and a defender of the Romanian Orthodox Church and of Romanian national specificity.

A biography is also provided.

THE EVOLUTION OF THE POPULATION OF THE HISTORICAL BANAT AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Ion Munteanu, Rodica Munteanu

Abstract. This paper analyses the main aspects of population evolution in historical Banat at the beginning of 20th century. One of the conclusion is that the birthrate in the province is smaller than the average rate in the entire Hungary, since the yearly average mortality rate are bigger than the registered value at the entire Hungary level. It results a low natural growth, below the average of other Hungarian regions. The age groups population structure analyses show a weight growth of the 20 - 60 years group - the active people, occupied in a various economical branches.

Near the First World War, the Banat population had a major rural structure (87,23 % from total). The Banat economical development leaded to the high work force request and at the urban population growth.

Keywords: natality, mortality, natural growth, age groups, active population, urban population, rural population.

The Banat historical province is placed in the southeastern part of the Central Europe, in the middle Danube basin. It lies between Danube (in the south), Mureş River (in the north), Tisa River (in the west) and the conventional border on the crests of the Mehedinţi, Cerna, Godeanu, Țarcu and Poiana Ruscă Mountains (in the east). Between these limits, the historical Banat occupies a total surface of 28 546 km², 18 966 km² belonging to Romania (66.44%), 9266 km² to Yugoslavia (32.57%) and 284 km² (0.99%) to Hungary (*Statistical Yearbook...*).

The main feature of Banat relief there is the great complexity of its shapes. On a relatively narrow surface one can meet all the major shapes of relief: mountains, hills, plains. They are disposed as a large amphitheater: in the East and South there are the walls of the mountains, in the West and North-West the plain and in the lower part of Tisa plain and the mountain one, on the North-South direction, there lays the piedmont hills line.

The complexity of the natural landscape of the historical Banat (the great variety of the relief, the temperate climate with sub-Mediterranean influences, the rich network of running waters, the fertile soils and the forest and silvosteppe vegetation) have favoured the development of the human settlements on its entire surface with a more pronounced concentration in the plain and hill zones.

The demographic researches concerning the historical Banat¹ are relatively few and they are mostly regarding the feudal period with an extent during the 18th and 19th century, the accent being placed on colonization, ethnical structure, with interpretations more or less corresponding to the historical realities². For the period preceding the First World War and generally the late period of the modern époque, the demographic concerns are sporadic³. The problem is still presenting a special significance because the changes registered in time in the dynamics of the population are representing certain indices of the changes within the society. At the threshold between the 19th and 20th centuries, the intervention of the political factor in the modifications of the demographic structure and of the Banat habitat is more reduced than during the 20th century and the first decades of the next one. During 1880 - 1890 there were set 11 new settlements by colonization: 7 in Caraș-Severin County⁴, 3 in Timiș County⁵ and one in Torontal County⁶. In 1890, 13266 inhabitants were living in these new settlements. Most of them were small and middle settlements having between 300 and 1900 inhabitants. After 1900 the process of colonization loses its intensity and no other new settlements were settled any more. The colonizations were made only within the existing settlements.

The General Censers in 1910 is showing the existence within the three countries of historical Banat of 795 settlements, of which 8 were towns: Timișoara, Vrșac, Pančevo, Bela Crkva, Lugoj, Caransebeș, Zrenjanin, Kikinda. Taking into account the demographic realities of the historical Banat, excepting the mentioned towns, the habitat of the province is defined by middle-sized settlements, having between 1100 and 3000 inhabitants. According to the mentioned censers from the 787 rural settlements 79 used to have up to 500 inhabitants, 222 between 500 and 1000 inhabitants, 383 between 1000 and 3000 and 103 over 3000 inhabitants⁷. From the point of view of the geographical repartition of the very small (0-500 inhabitants) and small settlements (500-1000 inhabitants) they are larger in number in mountain and hill region, being agglomerated in the depressions, on certain river valleys, in the contact zone made of hills and plain. Even though in the high mountain zone of Banat the climate soil and vegetation conditions are favorable enough, the settlements of permanent characteristic are very few. In the Banat Plain there were predominant middle settlements (1000-3000 inhabitants) and the large settlements (over 3000 permanent inhabitants). From the 207 settlements of the Torontal County, mostly made up by plain, only 34 were having less than 1000 inhabitants in 1910, while 54 were having over 3000 inhabitants⁸.

The dynamics of the population of the historical Banat in the half century preceding the First World War has been slowly evolving. In order to exemplify this reality we shall present the official data of the successive censuses between 1869 and 1910.

Table 1.

The evolution of the total population⁹

County	1869	1880	1890	1900	1910	Difference 1869-1910	%
Caraș-Severin	378,077	380,313	407,635	441,266	464,163	86,086	22.8
Timiș	413,327	397,036	437,039	470,798	500,835	87,500	21.2
Torontal	545,585	530,988	588,750	607,538	615,151	69,566	12.8
Total	1,336,989	1,308,337	1,433,424	1,519,602	1,580,149	243,160	18.2

Except the period between 1869 and 1880 where there was registered a dwindling of population (more accentuated in Timiș County), in the remaining part of the period the growth of the population was relatively constant, but reduced. In a 41 years period the number of the inhabitants grew with only 243,160 (18.2%) persons that means an yearly average growth of 5930 people, i.e. 0.45%, 0.56% in Caraș-Severin District, 0.52% in Timiș District and only 0.31% in Torontal District. The causes of this slow evolution of population where multiple. A low rate of birthrate, as a result of the extension of the family's mentality of having 1-2 children, has been obviously influencing the demographic dynamics.

Table 2.

The evolution of natality between 1901-1910 (%)¹⁰

County/Town	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Caraș-Severin	3,00	3,03	2,95	2,97	2,76	2,92	2,87	2,71	2,93	2,92
Timiș	3,43	3,44	3,42	3,37	3,03	3,27	3,15	3,10	3,21	3,09
Torontal	3,31	3,33	3,29	3,38	3,16	3,33	3,12	3,00	3,04	3,10
Timișoara	2,51	2,64	2,57	2,61	2,50	2,54	2,46	2,06	2,50	2,64
Vršac	3,31	3,33	3,29	3,38	3,16	3,33	3,12	3,00	3,04	3,10
Pančevo	3,07	2,86	3,15	3,13	2,82	2,86	2,82	2,74	2,84	2,71
Banat	3,18	3,20	3,20	3,22	3,14	3,12	3,02	2,86	3,06	3,01
Transylvania	3,50	3,55	3,39	3,47	3,33	3,48	3,57	3,63	3,67	3,52
Hungary	3,76	3,86	3,65	3,70	3,55	3,60	3,62	3,67	3,71	3,54

Comparing the dates concerning the natality in the historical Banat in the first decade of the 20th century one could easily find that it is sensibly below the average natality in Transylvania and the entire Hungary. Especially Timișoara has a low birthrate. During the last decade of the 19th century the Banat natality has registered an inferior average compared the average in Transylvania and entire Hungary. The yearly average during the entire decade was of 3,42 % in the historical Banat: 3,71 % in Transylvania and 4,04 % in the entire Hungary.¹¹

The low birthrate there has been correlated with a high enough rate of mortality especially the infantile one. For the same period (1901 - 1910) the mortality rate has varied between 2,38 5 and 2,82 %, being high in Torontal District and Vrșac City. Comparing to the decade between 1891 - 1900, when the yearly average of the mortality reaches 2,98 %, during the first decade of the 19th century it goes down to 2,64 % yet being over the yearly average in Transylvania (2,57 %9 and entire Hungary (2,55 %).

Table 3.

The evolution of the mortality between 1801 - 1910 (%)¹²

County/Town	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	
Caras-Severin	23,3	23,7	26,1	24,4	25,2	23,6	24,4	26,4	23,7	23,3	
Timiș	23,6	24,2	25,0	24,4	26,2	25,2	25,4	26,0	25,8	23,7	
torontal	24,6	27,3	39,3	28,6	31,5	27,6	28,8	30,5	29,5	26,2	
Timișoara	23,0	25,3	23,9	23,2	26,0	24,4	24,5	21,0	25,4	23,2	
Vrșac	26,7	28,1	25,3	26,8	28,8	30,7	31,7	25,6	27,8	25,3	
Pančevo	24,3	29,2	28,5	24,8	31,6	27,7	29,3	29,8	29,7	26,9	
Banat (average)	24,3	26,3	26,3	25,4	28,2	28,2	27,4	26,5	26,9	24,7	26,42
Transylvania (average)	25,4	28,4	25,6	24,2	25,6	25,3	36,3	25,1	26,3	24,9	25,71
Hungary (average)	25,1	27,0	26,1	24,8	27,8	24,9	25,6	25,0	25,4	23,4	25,51

The high proportion of mortality was caused by the high proportion of children death' up to the age of 7 and by the very accentuated infant mortality. For example, during the period 1909 - 1912, the proportion of the deceased children up to the age of 7 has varied between 26,8 % and 31,7 % from the total deceased. From the total amount of those borne between 1909 - 1912 there have died up to the age of 1 between 16,3 % and 18,7 %¹³.

The consequence of this state of facts was a low natural increase, sensibility under the average of other Hungarian regions at the threshold between the 19 and 20th centuries.

The dynamics of the natural increase between 1901 - 191 (%)¹⁴

County/Town	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	
Caraș-Severin	0,67	0,66	0,34	0,53	0,24	0,56	0,43	0,70	0,56	0,59	
Timiș	1,07	1,02	0,92	0,93	0,41	0,75	0,61	0,50	0,63	0,72	
torontal	1,32	1,18	0,89	1,02	0,46	1,02	0,85	0,51	0,91	1,00	
Timișoara	0,21	0,11	0,18	0,29	-0,10	0,10	0,10	-0,04	-0,04	0,32	
Vršac	0,64	0,52	0,76	0,70	0,28	0,26	-0,05	0,44	0,26	0,57	
Pančevo	0,64	0,06	0,30	0,65	-0,34	-,09	-0,11	-0,24	-0,13	0,02	
Banat (average)	0,75	0,57	0,57	0,68	0,32	0,30	0,28	0,21	0,37	0,54	4,59
Transylvania (average)	0,96	0,71	0,83	1,05	0,77	0,95	0,94	1,12	1,04	1,03	9,40
Hungary (average)	1,25	1,16	1,04	1,22	0,77	1,11	1,06	1,17	1,17	1,20	11,15

For the entire 1900 - 1910 decade, the population growth on the natural increase basis was of 4,59 % while in Transylvania it was of 9,40 % and in Hungary 11,15 %. It is also imposed another statement. The real growth of Banat population between 1900 - 1910 (See Table 1) has been of only 51793 inhabitants, i.e. 3,40 %, so under the average given by the natural increase. The explanation relies in the permanent or temporary emigration of an important number of people in other countries: Germany, Romania and especially in the USA. During 1910, according to the official Hungarian census, 24871 persons from the historical Banat left abroad (17572 men and 7299 women), of which 22679 persons in the USA¹⁵. The inhabitants that were abroad and left from the Banat settlements were representing 1,58 % of the province population in 1910. The mobility of the population, characteristic to a modern world, is a permanent change there is present in Banat too, being generated here by a great deal of typical causes. The phenomena are determined in the demographic evolution were having a certain impact on the age structure of the inhabitants.

The winding of the natality, that accentuated towards the end of the 19th century and especially at the beginning of the next one, together with a high natality and mortality infant rate and generally of the children to the age of 7, has diminished the proportion of this age groups up to 19 years. The diminishing is not very substantial (only 1,5 %), but still higher than the average on entire Hungary (0,2%). In exchange there grows the proportion of the group between 20 - 60 years and especially of the third age population (1,2 %). The explanation resides not in the effects of the natural increase but in the consequence of the colonisations in the period 1880 - 1890¹⁷ and of the population absorption from

Tabel 5.

The age structure of the population between 1900 / 1910 (%)¹⁶

	1900					1910					Difference between 1910 - 1900				
County/Town	< 6	6-11	15-19	20-60	>60	< 6	6-11	15-19	20-60	>60	< 6	6-11	15-19	20-60	>60
Caraș-Severin	13,5	17,6	9,7	50,6	8,6	12,6	17,2	9,4	51,3	9,5	-0,9	-0,4	-0,3	0,7	0,9
Timiș	14,4	18,9	10,3	49,0	7,4	13,2	18,5	9,3	49,7	9,8	-1,2	-0,4	-1,0	0,7	2,4
Torontal	15,3	19,3	10,9	46,8	7,7	14,8	19,4	9,2	47,4	9,2	-0,5	0,1	-1,7	0,6	1,5
Timișoara	10,5	16,1	11,5	54,3	7,6	10,1	16,0	10,7	55,3	7,9	-0,4	-0,1	-0,8	1,0	0,3
Vršac	12,0	16,5	11,5	51,1	8,9	11,9	17,9	10,2	49,9	10,1	-0,1	1,4	-1,3	1,2	1,2
Pančevo	12,4	17,6	11,4	50,4	8,2	11,3	18,1	11,0	50,1	9,5	-1,1	0,5	-0,4	-0,3	1,3
Banat (average)	13,0	17,7	10,9	50,3	8,1	12,3	17,8	10,0	50,6	9,3	-0,7	0,1	-0,9	0,3	1,2
Transylvania (average)	15,0	19,9	10,0	47,6	8,5	15,1	19,0	9,9	46,9	9,1	0,1	0,9	-0,1	-0,7	0,6
Hungary (average)	15,9	19,6	10,0	46,8	7,7	15,3	20,1	19,9	46,6	8,2	-0,6	0,5	-0,1	-0,2	0,5

other zones for working in the different economical activities (mining, industry, transports) is full extension. On the agricultural estates in Timiș and Torontal Counties there were registered according to the census in 1910 a number of 34222 servants and 83150 agricultural workers¹⁸ that were over the age of 16. Important is the fact that there has been realized a demographic stability from the point of view of the structure on age groups, with a slight tendency of growth at the proportion of the mature population engaged in different sectors of activity, making of material and spiritual goods. It is also one of the causes that triggered the real progresses in the Banat economical life at the beginning of the 19th century¹⁹.

The structure on age groups has been influencing in a certain measure also the evolution of the active population in relation with that considered to be the kept by older people, i.e. with 64381 persons between 1900 - 1910 (with 2,2 %). A cause has been represented by the enriching of the age group over 60 and of the women in the sex structure of the population.

The repartition of the active population and of the one kept by older people has of course a relative value. A great deal of the women and men over 60 in the rural environment, having agriculture as basic preoccupation, were active and were effectively part to the making of the production process imposed by the agrarian technology.

Table 6.

The active and dependent population in 1900 and 1910²⁰

County/Town	Active				Kept			
	1900		1910		1900		1910	
Caraș-Severin	220199	49,7%	212980	45,7%	222802	50,3%	253158	54,3%
Timiș	177281	45,2%	173899	43,4%	214533	54,8%	227011	56,6%
Torontal	258983	43,9%	248105	41,7%	331335	56,1%	346238	58,3%
Timișoara	29850	50,4%	38171	52,6%	29379	49,6%	34384	47,4%
Vršac	11649	46,2%	12742	46,6%	13550	53,8%	14628	53,4%
Pančevo	8737	45,9%	9935	47,7%	10307	54,1%	10873	52,3%
Total Banat	706699	46,2%	695832	44,0%	821906	53,8%	886227	56,0%

That evaluation is demonstrating as clear as possible the phenomena that were going on in the Banat society in full process of modernization. The town, by its rapid diversification of the human productive activities is attracting the active population - men and women (fact attested by the sex structure). If in the rural environment the active population is losing a little comparing to the population

considered being kept, in town the phenomenon is opposite, without having large proportions. The loss is higher in Caraș-Severin (4 %) and Torontal districts part due to the emigration and migration in the towns. Important is the fact that the active population was occupying an important place (46,2 % in 1900) in the demographic structure of Banat, succeeding the average on entire Hungary (44,7 % in 1900 and 42,4 % in 1910)²¹. The important proportions of the active population also explain the intense economical activity that is developing in this province at the beginning of the 19th century.

The demographic evolution on sexes is indicating a normal dynamics in the Banat society corresponding to the natural biological processes in the European society.

The almost constant equilibrium with some oscillations from one year to another around the value of 50 % between the two sexes can also be seen in the structure of population of Banat. The yearly births dynamics itself was assuring with slight differences this biological equilibrium one can easily see in all normal stages crossed by the European society. That oscillations that were produced in the rural environment or in the urban one in different stages were more the consequence of the natural biological factors that were determining the demographic structures and even more the effect of some social and economic factors.

Table 7.

The population on sexes in 1900 and 1910²²

County/Town	Active				Kept			
	1900		1910		1900		1910	
Caraș-Severin	224405	50,7%	234878	50,4%	218596	49,3%	231261	49,6%
Timiș	196065	50,0%	199781	49,8%	195781	50,0%	201129	50,2%
Torontal	284789	49,9%	294711	49,6%	295529	50,1%	199632	50,4%
Timișoara	28928	48,8%	35681	49,2%	30300	51,2%	36874	50,8%
Vršac	12590	50,0%	13507	49,3%	10544	50,0%	13863	50,7%
Pančevo	9454	49,6%	9590	46,1%	10544	50,4%	10264	53,9%
Total Banat	766232	49,8%	788148	49,1%	763359	50,2%	793031	50,9%

During the first decade at the beginning of the 20th century the male population has registered a growth of 21916 persons and the female population a growth of 29672 persons. The difference of 7756 persons represented one of the causes of the discrepancy created between the active and the kept by other

people population. We take into consideration the fact that there is an important difference between the men registered as active and the women considered as such in the official censuses. We exemplify with the data in 1910.

Table 8.

The active population in 1910 (%)²³

County/Town	Men, (%) from		Women, (%) from	
	Total men	Total inhabitants	Total women	Total inhabitants
Caraș-Severin	71,2	35,9	19,8	9,8
Timiș	69,8	34,8	17,2	8,6
Torontal	67,1	33,2	16,8	8,5
Timișoara	72,6	35,7	33,3	16,9
Vršac	71,4	35,3	22,3	11,3
Pančevo	70,2	35,6	24,7	12,2
Total Banat	70,4	35,1	22,4	11,2

From the total number of the Banat population only about one ninth of the women were considered as part of the active population while men were more than 1/3. Certainly, the growth of the feminine population proportion, even though in an insignificant measure, has been still influencing the balance between the active and the kept by other people population. One cannot omit the reality that an important part of women (22,4 %) were already engaged into unknown activities by the censuses of the time. Their proportion was more significant in the urban environments, especially in Timișoara where 1/3 women were doing such kind of activities.

The Banat population during the First World War used to have a rural structure. Only 12,77 % from the total number of inhabitants used to live in the eight towns. Timiș District with Timișoara (72555 inhabitants) and Vrșac (10255 inhabitants) were having in 1910 over ½ of the urban population. The rural population was representing 87,23 % of the Banat inhabitants with a higher proportion (94,23 %) in Caraș-Severin District. The dynamics of the two basic demographic components constitutes an essential due for the definition of the processes in the society at a certain stage of its development. In order to exemplify this reality we present the evolution of the urban population and that of the rural one between 1869 and 1910.

The dynamics of the urban population (24) (% of the total population)²⁴

County	1869		1890		1900		1910		Difference 1869-1910	
Caras-Severin	15166	4,0%	17953	4,4%	21573	4,9%	26764	5,8%	11598	76,4%
Timiș	66223	16,0%	75749	17,3%	90277	19,2%	110106	22,0%	43483	66,3%
Torontal	55388	10,2%	62650	10,6%	65799	10,8%	72634	11,8%	17246	31,1%
Total	136777	10,2%	156352	10,9%	177649	11,7%	209504	12,6%	72727	53,2%

The urban population is registering a constant growth in all three counties more pronounced at the beginning of the 20th century. Timișoara is almost doubling its population between 1869 and 1910, the number of the inhabitants growing from 36844 persons to 72555. The population of Caransebeș City grows during the same period from 3512 inhabitants to 7637; of Lugoj from 11654 to 19126 inhabitants, of Biserica Albă from 8284 to 10181 inhabitants etc. In only 10 years (between 1900 and 1910) the population of Timișoara grow with 16743 inhabitants that is explaining its intense economical, social and cultural development in this period.

Tabel 10.**The dynamics of the rural proportion (% of the total population)²⁵**

County	1869		1890		1900		1910		Difference 1869-1910	
Caras-Severin	362911	4,0%	17953	4,4%	21573	4,9%	26764	5,8%	11598	20,5%
Timiș	347104	16,0%	75749	17,3%	90277	19,2%	110106	22,0%	43883	12,6%
Torontal	490197	10,2%	62650	10,6%	65799	10,8%	72634	11,8%	17246	10,7%
Total	1200210	89,8%	1277072	89,1%	1341953	88,3%	1361891	87,4%	170433	14,2%

The analyses of the data presented above is leading us to some important conclusions concerning the changes in the Banat society at the end of the 19th century and the beginning of the next one. According to the total growth of historical Banat population, the eight towns are registering a substantial increase of 53,2 % with a yearly average (1,3 %) almost three times higher. Otherwise, the population in the Banat village is only growing 14,20 % with 170433 inhabitants. It was equal with a yearly average between 1869 - 1910 of approximately 0,35 % or 4157 inhabitants for all the 787 rural settlements. The reason of this slowly growth did not rely into an inferior natality at the village

compared to that in towns. On the contrary the yearly average of the natality was higher into the rural environment. The explanation relies into a mortality average, especially infantile and of the children to the age 7, superior in the rural environment. There was added the phenomena of emigration and that of migration to the urban settlements, phenomenon more intense during the period we are referring to. The development and modernization of the Banat economy, the fast-accentuated diversification of the branches of activity in the urban environment by the important progress in the industry, trade, credit, public services, transports were implying an even larger number of employees. The town and cities by the natural increase could not satisfy the working force request. Therefore, they will fast absorb an important number of workers from the Banat villages, imply them in the new jobs and take them apart from their traditional life. This is also the main reason of the pronounced increase of population over 20 in the main villages of Banat Region (see Table 5).

The important progress of the Banat Towns by the First World War will be having multiple positive consequences for the society in the entire province. They would have been absorbing nucleuses of the surplus of the rural working force but they will be first of all the models of the modernizing transformations, of the diversification and rentability of the human activity. Under their effect there would have been gradually changed the way of life and the mentality of the people in Banat. The Banat village itself is catch in other rhythms and adopted other occupations and values, is getting modernized. The rural population was torn by the unilateral practice of agriculture and the entire society, included within the process of an obvious modernization has been adopting itself to the new request of the time.

NOTE

1. The historic Banat was bordered by natural boundaries, the rivers Mureș, Tisa and Danube, and a conventional boundary crossing the Cerna, Țarcu, Poiana Ruscăi Mountains, covering 28523 km². It was administratively divided between into the counties of Caraș - Severin (11074 km²), Timiș (7433 km²), Torontal (10016 km²). Cf. *Magyar Statisztikai Közlemények*, vol. 142, Budapest, 1912, p. 13.

2. Gr. Popiți, *Date și documente bănățene*, Timișoara, 1939; J.J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum. 1774*, Timișoara, 1982; Șt. Manciulea, *Elemente etnice străine așezate în Banat*, in "Banatul de altădată. Studii istorice", vol. I, Timișoara, 1944; A. Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat. 1716 - 1740*, Timișoara, 1972; N.M. Pop, *Populația Banatului în timpul lui Iosif al II-lea*, in "Lucrările Institut. de Geografie a Univ. din Cluj", 7, 1942.

3. Lalesco, Traian, *La problème ethnographique du Banat*, Paris, 1919; pesty, Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. I - IV, Budapest, 1883 - 1884; Borovszky, Samu, *Torontal vármegye*, Budapest, 1911, Borovszky S., *Temesvár*, Budapest, 1911 et al.

4. The localities: Bethausen, Timiș County (Bethlenháza), Nagybodófalva, Țipari, com. Coșteiu, Timiș County (Szapáryfalva), Dumbrava, Timiș County (Igazfalva), Brezon, com.

Forotic, Caraș-Severin County (Bársonyfalva), Sălbăgelu Nou, com. Sacu, Caraș-Severin County (Gyulatelep).

5. The localities: Dumbrăvița, Timișoara (Ujszentes), Ghizela, Timiș County (Gizella-falva), Iosifalău, com. Topolovășu Mare, Timiș County (Ujjózsefalva).

6. Localitatea Felsőmuzslya.

7. *Magyar Statisztikai Közlemények (M.ST.K.)*, vol. 42, Budapest 1912, p. 842-850.

8. *Idem*.

9. *Idem*.

10. *Idem*, vol. 50, Budapest, p. 69-71.

11. *Idem*, vol. 7, Budapest, p. 99-101.

12. *Idem*, vol. 50, Budapest, p. 69-71.

13. *Idem*, vol. 50, Budapest, p. 97-98.

14. *Idem*, vol. 50, Budapest, p. 69-71.

15. *Idem*, vol. 61, Budapest, p. 248-273.

16. *Idem*, vol. 42, Budapest, p. 17.

17. Victor Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. II, Brașov, 1945, p. 260 - 261.

18. *M. St. K.*, vol. 48, p. 47.

19. I. Munteanu, *Mișcarea națională din Banat*, Timișoara, 1994, p. 23 - 80.

20. *M. St. K.*, vol. 48, p. 32-33.

21. According to the data from *M. St. K.*, vol. 15, Budapest, 1906, p. 89 și vol. 48, p. 32-33.

22. *M. St. K.*, vol. 42, p. 13.

23. *Idem*, vol. 56, Budapest, 1915, p. 126-129.

24. *Idem*, vol. 42, p. 842-850; vol. 56., p. 24 - 27.

25. *Idem*.

ASPECTE PRIVIND PROBLEMA EVREIASCĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX ÎN TRANSILVANIA ȘI BANAT

Nicolae Marcel Morar

Rolul economic și social al evreilor, implicarea acestora în relațiile politice internaționale din zona Transilvaniei au fost reliefate -și procesul continuă - de materiale documentare încă din epoca medievală.

În ciuda tuturor vicisitudinilor, evreii au obținut o puternică poziție economică, suficient de stabilă pentru a putea face, în jurul anilor 1900, presiuni în sprijinul emancipării lor prin educație¹ și prin influență politică.

Înainte de primul război mondial antisemiții din România aduceau evreilor patru acuzații principale: a) sunt prea mulți; b) sunt noi veniți; c) refuză asimilarea; d) exploatează pe români și în special pe țărani.

Până în preajma anilor 1920 nu a existat o mișcare antisemită importantă în România. Grupările antisemite care și-au făcut apariția în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea nu au contribuit în mod deosebit la persecutarea evreilor. Influența lor în acest domeniu era secundară și uneori chiar și guvernele românești se desolidarizau de activitatea lor².

Sfârșitul primului război mondial găsea România cu un teritoriu și o populație crescute în mod considerabil. O componentă demografică importantă a noii României o constituiau și evreii (3,5% din populația Transilvaniei³; rezultatele recensământului efectuat pe baza dispoziției Consiliul Dirigent în 1920 a stabilit pe teritoriul Transilvaniei un total de 181.340 de evrei, dintre care 50,50% populație urbană⁴; după alte surse în 1920 existau în Transilvania și Banat 186.760 de evrei)⁵.

Evenimentele politice din 1918 și din anii imediat următori au determinat un fenomen important: pătrunderea în teritoriul frontierelor românești a unui număr mare de dezrădăcinați evrei din teritoriile rusești sau austro-ungare. Așa cum aprecia Francisco Veiga: "Chiar și comunitatea iudaică română a ajuns să fie socotă de alăturarea noilor contingente"⁶.

O mare parte dintre evreii din noile ținuturi nu puteau să se simtă decât "dezrădăcinați în cadrul dezrădăcinării lor"⁷ fiind puși în situația să se integreze, peste noapte, într-un stat față de care nu aveau motive de simpatie deosebită.

În condițiile în care naționalismul românesc găsea, după realizarea României Mari, un câmp larg deschis și un teren de acțiune propice, noii supuși evrei manifestau, în majoritatea lor, o atitudine ostilă față de statul român⁸.

Evreii din Transilvania, aflați în avangarda politicii de maghiarizare, maghiari loiali, cu o considerabilă putere economică "au împiedicat principalele eforturi de a româniza orașele din Transilvania, menținând școli ungurești, ziarele, limba și administrația din orașe și astfel, justificând acuzația națională românească: un evreu, în orice tabără s-ar afla, este un dușman al românismului"⁹.

Referindu-se la atitudinea acestora, Iuliu Maniu spunea: "Evreii din Transilvania au privit întotdeauna spre Budapesta"¹⁰.

În aceste condiții, evreii din Transilvania s-au simțit în toamna anului 1918 într-o stare de insecuritate, fapt pentru care și-au constituit organisme politice proprii.

După ce, în anul 1917, *declarația Balfour* fusese un prim pas concret către constituirea statului Israel, influența sionismului a sporit în mod considerabil în anii '20, având loc o afirmare a identității național-culturale proprii și a idealului politic sionist¹¹.

În Transilvania și Banat, pionierii și precursorii sionismului inițiază, în noiembrie 1918 la Cluj și în decembrie, la Timișoara, adunări la care participă mai multe mii de evrei, revendicându-se asigurarea drepturilor minoritare și crearea statului evreiesc¹².

Servind aceeași idee, la Cluj lua ființă Uniunea națională a evreilor din Transilvania, menită să reprezinte și să lupte pentru interesele evreimii din Transilvania și Banat.

Uniunea națională a evreilor din Transilvania a întreprins acțiuni de consolidare a pozițiilor sionismului. În vederea orientării opiniei publice evreiești, apărea la Cluj, din decembrie 1918, săptămânalul și apoi cotidianul "Uj Kelet", sub conducerea redactorului-șef dr. Ernest Marton. Ziarul a fost interzis în septembrie 1940.

Rețeaua școlară ebraică *Tarbut* și-a asumat misiunea educației tineretului evreiesc în formare; au luat ființă organizații de tineret cu scopul pregătirii membrilor lor în vederea emigrării¹³.

În anii 1920-1940, Uniunea națională a evreilor din Transilvania a organizat cu succes activitatea sionistă pe teritoriul Transilvaniei și Banatului în interesul Palestinei și al poporului evreu. În 1930 biroul central al Uniunii a fost mutat din Cluj la Timișoara, în timp ce la Cluj și-a inaugurat sediul Partidul Evreiesc¹⁴.

Perioada interbelică a marcat o puternică afirmare a elementului evreiesc în viața economică și socială, în cultură, presă și învățământ. Există dovezi ale posibilităților oferite de un cadru legislativ, nu lipsit de unele carențe dar, în esență, corespunzător standardelor instituite de noua organizare a Europei după primul război mondial. Pe măsura ascensiunii fascismului, a extremei drepte în Europa, se înmulțesc și în România semnele cristalizării unor orientări antisemite

de o virulență care depășea net, prin obiective și metode, antisemitismul tradițional de tip predominant economic și cultural, al perioadei antebelice¹⁵.

După victoria nazismului în Germania, presiunile antievreiești se intensifică extinzându-se și în planul legislativ, prima lege vădit antievreiască fiind adoptată de guvernul Goga-Cuza și anume legea revizuirii cetățeniei¹⁶.

Izbucnirea războiului, în iunie 1941, a transformat măsurile violente dintr-o excepție într-o practică de masă. După semnalul dat de pogromul de la Iași și de “trenurile morții” din Moldova, au urmat în toamna anului 1941 masacrarea sau deportarea în masă în Transilvania a evreilor din Basarabia și Bucovina, considerați “evrei străini” și declarați în bloc elemente favorabile “dușmanului bolșevic”¹⁷. Etichetarea nu era lipsită de o bază reală, exagerată fiind doar extinderea ei la masa întregii comunități de evrei.

În vara și toamna anului 1942 erau pregătite planurile pentru deportarea în masă în lagărele de exterminare din Polonia a evreilor din vechea Românie și din sudul Transilvaniei.

În Transilvania de Nord, intrată sub administrația Ungariei în urma Dictatului de la Viena din august 1940, cei 151.125 evrei înregistrați de recesământul din 1941 au fost supuși legislației antievreiești introduse de câțiva ani în Ungaria: prima lege privitoare la evrei (XV/1938) reducea numărul evreilor admiși în diferite domenii de activitate la 20%; a doua lege (IV/1939) limita prezența evreiască în viața publică și economică; a treia (XV/1941) era o lege rasială, oprind căsătoria dintre evrei și neevrei¹⁸.

Ocupația germană, intervenită în martie 1944 și instalarea guvernului Szálasi au precipitat lucrurile spre deznodământul ghetozării și apoi deportării în ritm accelerat, până în iunie 1944, a 131.633 de evrei din Transilvania de Nord, cu scopul final al masacrării lor în lagărele de la Auschwitz și Maidanek.

Pe baza indicațiilor lui Adolf Eichmann au fost elaborate amănuntele privind deportarea evreilor, Transilvania de Nord fiind împărțită în două circumscripții de intenvență, cu centrele la Cluj (nr. IX) și Târgu Mureș (nr. X)¹⁹.

Operația de ghetizare a început în Transilvania de Nord la 3 mai 1944 și a durat aproximativ trei săptămâni. Concentrați mai întâi în ghetouri “provinciale”, evreii cunoșteau apoi ghetourile “centrale” de unde erau apoi deportați, mai ales în direcția Kosice-Csap²⁰.

Evreii din Transilvania de Nord, declarați “străini” de Oficiul Central Național de Control al Străinilor (KEOKH) au fost executați de armata germană și ungară la Kamenetz-Podolsk, în 27-28 august 1941. În 16-17 septembrie 1944, armata ungară care se retrăgea de pe teritoriul Transilvaniei a măcelărit comunitatea evreiască de la Sărmaș în pădurea Șoșcut din apropiere²¹.

Din această scurtă prezentare se pot sublinia unele concluzii:

1. În secolul al XIX-lea exista în România un antisemitism mai mult la nivel mental, având în primul rând cauze economice, măsurile antisemite fiind în principal expresia unor elite cu slabă putere economică. La aceasta se adaugă

impactul emoțional provocat naționaliștilor români, prin faptul că independența țării lor a fost supusă la presiuni pe care minoritatea evreiască le activase în exterior.

2. Antisemitismul începutului de secol al XX-lea este, în mare parte, fenomen de concurență economică și de tristă invidie, consecință și conștiință a incapacității proprii. Apare însă un paradox: antisemitismul concurenței economice vrea dispariția concurentului evreu, dar suferă de pe urma dispariției consumatorului evreu.

3. După 1918, problema “asimilării” într-un sistem unitar a unui atât de mare număr de locuitori minoritari între granițele României reîntregite, diferențele de cultură politică, economică, educațională, atitudinea de cele mai multe ori ostilă a minorităților (determinată și de greutățile procesului de integrare) duc la o accentuare a divergențelor dintre majoritari și minoritari.

4. În perioada interbelică - până în anul 1938 când antisemitismul devine politică de stat, odată cu introducerea primelor legi antievreiești²² măsuri antisemite au la bază asimilarea evreului cu comunismul, evreul fiind considerat responsabil la intenția sau chiar de trădarea intereselor României Mari.

Totuși, cel mai numeros grup din cadrul minorității evreiești nu a intrat în jocul comuniștilor. Fiind meseriași și comercianți, diplomați, medici și avocați, făcând parte din burghezia industrială și financiară, ei aveau o gândire și o orientare liberală.

5. Fiind în bună măsură, un segment de populație instruită, cu funcții de răspundere în mâinile lor, evreii au împiedicat, prin diferite acțiuni, introducerea unei administrații românești în teritoriile unite în 1918 cu România, provocând o puternică reacție a majoritarilor.

6. Perioada anilor 1918-1920 a determinat un adevărat exod al populației evreiești, cu consecințe negative: criză acută de locuințe, șomaj și speculă.

7. Fără o elită educată, românii nu puteau pretinde posturi decizionale. Evreii constituiau o “amenințare” colectivă, mai ales după ce posibilitatea de a căpăta drepturi cetățenești depline îi înscrise în libera concurență și le deschidea porțile universităților. Studenții evrei erau considerați o amenințare, nu atât prin număr, cât prin calitatea lor. Prezența acestora în facultăți ca medicina și dreptul, provoca nemulțumiri mai ales în cazul acestora din urmă, calea tradițională a inteligenței creștine către funcții.

8. La adâncirea contradicțiilor un rol important l-a avut lipsa unei informări corecte, majoritatea informațiilor despre evrei fiind primite prin vechile sisteme de propagarea știrilor (biserica, școală, întruniri).

9. O stare de tensiune politică, de suspiciune, de teamă, prejudecățile și formele mentale tradiționale nu au ajutat la rezolvarea crizei de încredere.

Dimpotrivă, aceasta s-a adâncit, culminând cu politica de eliminare a evreilor din societatea românească de la sfârșitul deceniului trei și începutul deceniului patru.

Nu trebuie uitat însă că politica regimului antonescian în soluționarea problemei evreiești nu a urmat ferm politica “soluției finale” aplicată de naziști în Germania, în țările cucerite și ocupate de aceasta. Chiar mai mult, guvernul român a permis și a înlesnit evadarea evreilor spre Palestina. În adresa sa, datată martie 1943, guvernul român comunica germanilor că “pentru rezolvarea finală a problemei evreiești din România există - după părerea noastră - o singură soluție: emigrarea”²³.

Este una dintre explicațiile faptului că 57% din evreii români au supraviețuit războiului, ceea ce a reprezentat cel mai mare procentaj de supraviețuitori din țările Europei Centrale și de Est²⁴.

NOTE

1. Nicolaus M. Nagy - Talavera, *O istorie a fascismului în Ungaria și România*, Ed. Hasefer, București, 1996, p. 70.

2. Jean Ancel, *Trăsături ale antisemitismului în România (1919-1944)*, în *Anale de istorie*, XXXIV, 5, 1988, p. 126.

3. Gheorghe Iancu, *Majorități și minorități în Transilvania la sfârșitul primului război mondial*, în *AIIC*, XXXII, 1993, p. 211.

4. Eugen Glück, *Populația evreiască din Transilvania (1688-1920)*, în *AIIC*, XXXI, 1992, p. 160.

5. Moshe Carmilly - Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, București, 1994, anexa II.

6. Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, București, 1995, p. 61.

7. *Ibidem*; vezi și Cătălin Turliuc, *Naturalizarea evreilor în România 1918-1924*, în *AIIC*, XXXIV, 1995, p. 91.

8. Nicolaus M. Nagy - Talavera, *op. cit.*, p. 354.

9. *Ibidem*.

10. *Ibidem*, p. 319.

11. Gheorghe Iancu, *op. cit.*, p. 211; Francisco Veiga, *op. cit.*, p. 62.

12. M.C. - Weinberger, *op. cit.*, p. 158.

13. *Ibidem*, p. 159.

14. *Ibidem*, p. 160.

15. L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 84.

16. *Ibidem*, p. 85.

17. *Ibidem*, p. 86.

18. M.C. - Weinberger, *op. cit.*, p. 103.

19. *Ibidem*, p. 179.

20. *Ibidem*, p. 180.

21. *Ibidem*, p. 163-164.

22. Lya Benjamin, *Definiția “rasială” a calității de evreu în legislația din România (1938-1944)*, în *AIIC*, XXXIV, 1995, p. 126.

23. M.C. - Weinberger, *op. cit.*, p. 176.

24. VICTOR NEUMANN, *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice*, Timișoara, 1996, p. 227.

DES ASPECTS CONCERNANT LE PROBLÈME DES JUIFS DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XX-ÈME SIÈCLE EN TRANSYLVANIE ET BANAT

R é s u m é

L'étude en basent sur une bibliographie sur ce thème, présente quelques situation genésé par la cohabitation de la population juifs dans un cadre géographique dominé par l'élément roumain.

Dans le XIX-ème siècle et pendant les premières années du XX-ème siècle existaient en Roumanie les signes d'un antisémitisme de nuance économique et religieux. Le phénomène de la concurrence économique a continué d'être l'un des causes principaux de l'antisémitisme, à qui on ajoute le problème de l'assimilation d'un grand nombre des habitants de la minorité entre les frontières de la Roumanie, réunifiée, les différences de la culture, le problème de l'identification du juif avec le communisme, l'absence d'une information correcte, l'accès des étudiants juifs dans les universités de la Roumanie.

Pendant la période de la deuxième guerre mondiale, le régime Antonescu n'a pas suivi avec la fermeté la politique "de la solution finale", donc parmi tout les pays de l'Europe Centrale et de l'Est, les Juifs roumains représentent le plus grand pourcent de surveillants.

RELAȚIILE BISERICEȘTI ROMÂNNO-SÂRBE ÎN PERIOADA 1919-1929

Vasile Rămneanțu

Împărțirea Banatului între România și Regatul Sârbo – Croato - Sloven conform tratatului de pace de la Paris, a pus în discuție statutul Bisericii ortodoxe române din Banatul iugoslav și, respectiv al Bisericii ortodoxe sârbe care activa în partea românească a ținutului. Concomitent, autoritățile guvernamentale și bisericești de la București erau interesate și de situația Bisericii Ortodoxe Române din Macedonia iugoslavă.

Acest aspect al relațiilor româno-sârbe a fost destul de puțin abordat de către istoriografia română și de cea sârbă de-a lungul timpului. Amintim contribuțiile istoricului român Ioan Lupaș, precum și cele ale istoricului sârb Gligor Popi¹.

Studiul de față își propune să reanalizeze problema relațiilor bisericești româno-sârbe din perioada interbelică în urma cercetării unui fond arhivistic prea puțin cunoscut până astăzi, aflat în arhiva Ministerului de Externe al României și care aduce elemente noi în înțelegerea acestor relații.

În privința Banatului iugoslav, sfârșitul primului război mondial i-a găsit pe românii de aici sub jurisdicția bisericească a eparhiilor de Caransebeș și de Arad. Parohiile ortodoxe române din Banatul de nord-vest (Torontal) aparțineau Episcopiei Aradului (în total șapte localități cuprinse în cadrul unui protopopiat cu reședința la Sutjeska), iar celelalte parohii făceau parte din eparhia Caransebeșului (două protopopiate cu sediile la Vrșac și Banatsko Novo Selo)².

Biserica Ortodoxă Română din Banatul sârbesc se confrunta imediat după război, cu o situație dificilă datorată în special exproprierii averilor bisericești în baza reformei agrare, a desființării școlilor confesionale și naționalizării edificiilor școlare care se găseau în posesia comunelor bisericești. Totodată, preoților români li s-a interzis dreptul de a preda religia în școlile primare³.

Toate aceste măsuri luate de autoritățile sârbe au determinat un număr mare de preoți români din acea parte a Banatului să se refugieze în România. Astfel, Theodor Emandi, reprezentantul diplomatic al României în Regatul Sârbo-Croato-Sloven, evidențiază că dacă în ajunul primului război mondial își desfășurau activitatea în ținutul devenit sârbesc 63 de preoți români, în 1925 mai rămăseseră doar 38. Autoritățile sârbe arătau că această evoluție se datora scăderii numărului populației române din Banatul sârbesc, argument pe care diplomatul român îl considera nereserios⁴.

În ceea ce privește Biserica Ortodoxă Sârbă din Banatul românesc, Consiliul Dirigent, prin adresa nr.18344 din 20 aprilie 1920, a subliniat că va respecta autonomia și toate celelalte drepturi ale acesteia, acordându-i întregul său sprijin moral și material în vederea unei funcționări normale. Consiliul Dirigent își exprima convingerea că și românii din Banatul sârbesc vor beneficia de aceleași drepturi⁵.

O situație complexă întâlnim și în Macedonia iugoslavă, unde populația aromână beneficia de biserici proprii încă din timpul ocupației turcești (datorită legislației turcești, statul român a sprijinit material biserica de aici prin intermediul unor particulari români). Acest statut s-a menținut și după ce provincia a fost alipită la Serbia până în 1915 când ea a fost ocupată de către trupele bulgare⁶. După 1918, lucrurile s-au schimbat radical, autoritățile sârbești afirmând că populația aromână nu mai putea beneficia de drepturile dinainte de război deoarece România nu a respectat tratatul încheiat în 1913 cu Serbia. Belgradul mai sublinia și faptul că toate înțelegerile încheiate înainte de 1914 erau înlocuite prin noile tratate adoptate la Conferința Păcii de la Paris⁷.

În vederea normalizării situației Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia, între București și Belgrad s-a desfășurat o intensă activitate diplomatică în întreaga perioadă interbelică. Totodată, Legația română din Belgrad a sesizat, în repetate rânduri, comportamentul abuziv al autorităților sârbești față de preoții români ce își desfășurau activitatea în Iugoslavia. Astfel este relatat cazul unui preot repartizat de către episcopul de Caransebeș în localitatea Deliblato și care a fost expulzat de către autoritățile sârbești sub acuzația de amestec în politica internă a Regatului Sârbo-Croato-Sloven. Raportul preciza că acest pretext era folosit de către autorități pentru toți intelectualii români care își făceau datoria de a apăra interesele conaționalilor lor. Trebuie arătat totuși faptul că în urma intervenției Bucureștiului ordinul de expulzare al preotului amintit a fost revocat⁸.

La 20 ianuarie 1920, Theodor Emandi îl informa pe ministrul de externe român, Take Ionescu, că refugiații ruși aflați pe teritoriul Regatului Sârbo-Croato-Sloven (în special preoți) căutau să se infiltreze în satele românești de aici. Aceștia se bucurau de sprijinul autorităților sârbe și urmăreau să fie desemnați ca preoți în locul celor români care, din cauza persecuțiilor, au părăsit regatul⁹.

În privința Macedoniei sârbești, raportul Legației române de la Belgrad din 6 noiembrie 1920 relatează că preotul sârb din Bitolije pretindea să îi fie prezentat bugetul bisericii române din oraș, iar serviciul religios să nu înceapă fără acordul său. În urma intervenției șefului Legației române din Belgrad, comportamentul acestuia a devenit mai moderat¹⁰. Totuși, situația nu s-a schimbat în ansamblu: un alt raport diplomatic redactat la sfârșitul aceluiași an sublinia că în Macedonia sârbească își desfășura activitatea, la acea dată, doar biserica din Bitolije. Se mai preciza faptul că autoritățile sârbești erau ferm hotărâte ca atât în Macedonia, cât și în Banatul sârbesc, să se procedeze la o sistematică și riguroasă deznaționalizare a românilor. În fața acestui pericol, era necesară realizarea unei protecții efective din partea statului român, în special în domeniul bisericesc¹¹.

Situația precară a Bisericii Ortodoxe Române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven s-a aflat și în atenția sinodului eparhial al Diecezei Ortodoxe a Caransebeșului. Acesta, întrunit în 1920 invita consistoriul diecezan să se adreseze guvernului român pentru a interveni la Belgrad în vederea asigurării unei funcționări normale a activității bisericii ortodoxe române din regatul vecin, în temeiul reciprocității. În același timp, forul bisericesc amintit mai sus acuza guvernul că a săvârșit o mare greșeală atunci când a acceptat refugiarea în România a preoților români din Regatul Sârbo-Croato-Sloven¹². Referindu-se la aceeași problemă, Ministerul Cultelor, într-o adresă trimisă Ministerului Afacerilor Străine, preciza că sârbii trebuiau să respecte drepturile românilor din Banatul sârbesc de a se organiza într-un vicariat autonom, respectiv a unei episcopii române, care să depindă de Biserica Ortodoxă Sârbă numai în problemele spirituale¹³.

Poziția părții sârbe în privința Bisericii Ortodoxe Române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, a fost exprimată de către primul ministru sârb N. Pašić la 23 mai 1921, când acesta a răspuns la o interpelare a Parlamentului de la Belgrad. Liderul sârb a condamnat România că nu a transpus în practică prevederile tratatului de la București în momentul când Serbia a fost atacată, Bucureștiul declarând că războiul început este mondial și nu balcanic. Pašić a relatat în continuare cazul unui preot care a declarat că este supus român și care a deschis biserica în care odinioară se oficiau slujbe religioase românești. Preotul a fost împiedicat de către autoritățile sârbești să activeze nu pentru că slujea în limba română, ci doar pentru că era supus român. În cazul în care românii ar accepta ca preoți supuși sârbi să officieze în România, Belgradul ar acorda același drept preoților supuși români. Arătând că dacă comunele românești din sudul Dunării s-ar fi adresat guvernului sârb în vederea redeschiderii bisericilor lor, ar fi primit această aprobare, Pašić propunea drept soluție în vederea rezolvării problemei bisericești principiul reciprocității. În încheierea discursului său, cunoscutul om politic sârb a subliniat dorința Belgradului de a întreține relații prietenești cu România¹⁴. Analizând intervenția lui Pašić din Parlamentul sârb, reprezentantul român din capitala Regatului Sârbo-Croato-Sloven, Theodor Emandi, sublinia necesitatea ca autoritățile române să-i ceară acestuia aplicarea principiului reciprocității, deoarece sârbii născuți în Serbia, și care erau supuși ai Regatului Sârbo-Croato-Sloven, funcționau în acel moment ca preoți în Banatul românesc¹⁵.

Pentru stingerea acestui conflict, la 7 iunie 1921, s-a ajuns la o primă înțelegere între cele două părți. Astfel, N. Pašić și Take Ionescu au hotărât constituirea a două delegații care urmau să rezolve problema bisericească pe baza principiului reciprocității. Convorbirile referitoare la aceste chestiuni au fost purtate în temeiul Protocolului suplimentar nr.3, ce a fost anexat la Tratatul de alianță dintre cele două state încheiat la 7 iunie 1921¹⁶. S-a stabilit cu acest prilej, ca problema bisericilor românești din Macedonia să fie luată în discuție după realizarea unei convenții bisericești privind Banatul¹⁷.

În perioada care a urmat încheierii acestui acord, Ministerul de Externe de la București a intervenit la Belgrad pentru soluționarea chestiunii. Un astfel de

demers a fost realizat de către șeful diplomației românești, I.G. Duca în întrevederea pe care a avut-o cu omologul său sârb Ninčić cu prilejul conferinței de la Lausanne (1922) , cei doi pronunțându-se pentru rezolvarea grabnică a problemei bisericești. Au mai avut loc de asemenea o serie de întâlniri între Th. Emandi și Ninčić¹⁸. La 15 mai 1922, într-un raport către Duca, Emandi arăta că pentru rezolvarea acestei probleme, Bucureștiul trebuia să profite de căsătoria regelui Alexandru cu prințesa Mărioara¹⁹.

În vederea pregătirii primei conferințe a comisiei mixte de la Belgrad (oct. 1922), consistoriul mitropolitan de la Sibiu a elaborat un material privitor la organizarea Bisericii Ortodoxe Române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven (9 sept.1922). Se preciza cu această ocazie că biserica și credincioșii ei din Regatul Sârbo-Croato-Sloven trebuiau să rămână în legături canonice cu eparhiile la care au aparținut înainte de statornicirea noilor frontiere, fiind organizați după legea bisericească cuprinsă în statutul organic al Bisericii Ortodoxe Române, iar după rezolvarea problemei organizării celor două biserici, era necesar să se treacă la soluționarea celorlalte chestiuni pendinte: a mănăstirilor, precum și a fundației Trandafil²⁰.

În vederea încheierii convenției școlar-bisericești, s-a întrunit la Belgrad, în octombrie 1922, comisia mixtă româno-sârbă. Încă de la început pozițiile celor două părți au fost diferite: reprezentanții sârbi au arătat că în cadrul Regatului Sârbo-Croato-Sloven exista doar o singură biserică, cea ortodoxă sârbă. În aceste condiții Belgradul admitea ca Biserica Ortodoxă Română să-și desfășoare activitatea sub jurisdicția unui episcop sârb. Statul sârb urma să garanteze libertatea limbii liturgice românești. În privința candidaților de preoți români, aceștia urmau să fie instruiți într-o secție română de pe lângă unul din seminariile sârbești, având un program de pregătire mixt²¹.

În același timp, delegații sârbi au declarat că guvernul lor era dispus să renunțe la Episcopia Ortodoxă Sârbă de la Timișoara, mulțumindu-se cu un tratament de reciprocitate pentru Biserica Ortodoxă Sârbă din Banatul românesc.

Delegații români au arătat în cursul negocierilor că Biserica Ortodoxă Română este o biserică națională, care avea un drept istoric în Banat, ea existând în provincie înainte de venirea sârbilor, iar tratatele de pace de la Paris asigurau tuturor dreptul de a se organiza. Totodată, s-a subliniat faptul că guvernul român a recunoscut autonomia Bisericii Ortodoxe Sârbe din România, acordându-i-se sprijin moral și material. Totuși, datorită intransigenței delegației sârbe negocierile au fost întrerupte²².

Referindu-se la aceste tratative, șeful delegației române N. Petrescu-Comnen arăta că ele au eșuat atât datorită împotrivirii lui Pašić, dar și a Bisericii Ortodoxe Sârbe, care nu era de acord ca pe teritoriul Regatului Sârbo-Croato-Sloven, să funcționeze o Biserică Ortodoxă Română autonomă. În acest sens, episcopul Letić arăta că într-un stat nu pot exista două biserici ortodoxe²³.

În ciuda eșecului conferinței de la sfârșitul anului 1922, demersurile întreprinse de partea română în vederea reglementării chestiunii bisericești au conti-

nuat și în cursul anului 1923. Totodată, Bucureștiul evidenția că din punct de vedere cultural și spiritual situația românilor aflați pe teritoriul statului vecin nu s-a îmbunătățit deloc. Astfel, în Macedonia biserica română funcționa doar în Bitolije, dar în condiții foarte dificile, autoritățile sârbești impunând preotului de aici să verse toate fondurile la casa Mitropoliei Ortodoxe Sârbe, să întocmească actele de botez, cununie și deces, precum și registrele administrative în limba sârbă, să officieze slujbele religioase doar în condițiile în care era asistat de preotul sârb²⁴.

Cu prilejul conferinței Miciei Înțelegeri de la Sinaia (oct. 1923), ministrul de externe român I. G. Duca, atrăgea atenția omologului său sârb Ninčić, asupra situației religioase a aromânilor din Macedonia, solicitând îmbunătățirea acesteia²⁵.

La 19 noiembrie 1923 s-a deschis la Timișoara o nouă rundă de negocieri între cele două părți în vederea soluționării problemelor școlare și bisericești. Deoarece, cu acest prilej, părțile au stabilit să analizeze doar problema școlară, situația religioasă nu a mai fost abordată²⁶.

În aceste condiții, ministrul român de externe l-a delegat în ianuarie 1924 pe șeful Legației române de la Belgrad să continue tratativele cu factorii decizionali sârbi în vederea soluționării problemelor bisericești existente între cele două state²⁷. Având acest mandat, Th. Emandi s-a întâlnit cu ministrul sârb al cultelor, Janič, propunându-i încheierea unei convenții bisericești, pe bază de reciprocitate, dar a respins cererea părții sârbești ca binecuvântarea pentru consacrarea preoților să fie dată de episcopul eparhial pentru fiecare preot în parte²⁸. În aprilie 1924, diplomatul român a avut o întrevedere cu ministrul cultelor la acea dată, Trifunović, care a fost de acord că nu s-a realizat nici un progres în rezolvarea chestiunii bisericești, acuzându-l pentru aceasta pe Pašić²⁹. În cadrul convorbirilor pe care Th. Emandi le-a avut cu ministrul de externe sârb Ninčić, acesta și-a exprimat protestul față de acuzațiile aduse guvernului sârb de către unii membrii ai Senatului României cu privire la situația Bisericii Ortodoxe Române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven.

Totodată, șeful diplomației sârbe a evidențiat că în zona Clisurii Dunării, 11 localități, cu populație majoritară sârbă, nu dispuneau de biserici proprii³⁰. La rândul său, diplomatul român a arătat că în Macedonia lăcașurile românești de cult, respectate de turci, nu funcționau sub administrație sârbă, iar, pe de altă parte, salarizarea preoților sârbi din Banatul românesc era suportată de statul român, lucru pe care Belgradul nu-l realiza pentru preoții români ce își desfășurau activitatea în Banatul sârbesc.

Analizând situația din Clisura Dunării evocată de Ninčić, Departamentul Cultelor și Instrucției Publice din România arăta că în cele 11 localități problema bisericilor era rezolvată, numirile de preoți fiind efectuate de către vicariatul sârb din Timișoara fără amestecul statului român. Existența bisericilor sârbești pe Clisură, se arată în continuarea raportului, a fost confirmată și de Vicariatul

Ortodox Sârb din Timișoara prin adresa nr.298 din 26 aprilie 1924, ce a fost adresată Ministerului Cultelor. În plus, statul român plătea salariile acestor preoți, deși mulți dintre ei nu posedau calificarea necesară, fiind simpli călugări veniți din Bosnia³¹.

Într-un memoriu trimis Ministerului de Externe român, Th. Emandi sublinia că problema bisericească din Banatul sârbesc trebuia să fie rezolvată concomitent cu soluționarea problemelor românilor din Timoc și Moravia. Analizând posibilitatea realizării acestor deziderate, diplomatul român sublinia că toate grupările politice din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, erau solidare în privința politicii externe, radicalii fiind ‘cei mai anti-români’. Politicienii sârbi credeau că România nu va reacționa hotărât pentru rezolvarea chestiunii bisericești din cauza instabilității ei interne și externe. Pentru soluționarea situației din Macedonia, șeful Legației române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven își propunea să întreprindă demersurile necesare pe lângă autoritățile sârbești în scopul deschiderii a încă trei biserici românești în provincie (Krușevo, Ohrid, Skoplje), precizând că acestea erau fie proprietatea statului român, fie a comunității aromâne respective. Datorită situației externe dificile în care se afla la acea dată Regatul Sârbo-Croato-Sloven (raporturi reci cu Italia, relații tensionate cu Grecia datorate denunțării convenției de alianță), România trebuia să intervină energic pe lângă guvernul acestuia pentru a fi soluționată problema Bisericii Ortodoxe Române din Banatul sârbesc. Se solicita trimiterea unei note în care să se arate că guvernul român nu va mai tolera situația culturală și spirituală în care se găseau românii din Iugoslavia și va recurge la instituirea unui regim de reciprocitate față de sârbii din România. Despre acest demers diplomatic urma să fie înștiințată și Praga. Alte variante propuse cu acest prilej erau suspendarea imediată a salariilor, precum și a tuturor celorlalte avantaje de care se bucurau preoții sârbi din Banatul românesc; înștiințarea Societății Națiunilor, în urma unei temeinice pregătiri documentare despre situația românilor din Regatul Sârbo-Croato-Sloven; amânarea viitoarei întruniri a Micii Înțelegeri, arătându-se că România dorește mai întâi executarea angajamentelor în vigoare³².

Situația în care se afla Biserica Ortodoxă Română din Banatul sârbesc a fost analizată de către dr. Petre Ionescu, bun cunoscător a problemelor bisericești (ca și a celei școlare de altfel) într-un memoriu pe care l-a adresat lui I. G. Duca. Cu acest prilej el s-a referit la confiscările de pământ efectuate după război de către autoritățile sârbești în detrimentul Bisericii Ortodoxe Române din Banatul sârbesc (860 de jugăre aparținând Episcopiei Caransebeșului la care s-a adăugat pământul aflat în posesia inventarului Fundației Trandafil)³³.

O nouă încercare de a se ajunge la o înțelegere în problema bisericească a avut loc în iunie 1925, cu prilejul vizitei la Belgrad a lui Filodor, dar nici de această dată nu s-a ajuns la nici un rezultat, demnitarul român nereușind să obțină din partea Belgradului decât promisiunea verbală că proiectul legii confesiunilor odată votat în Parlament să nu fie aplicat în cazul românilor din Banatul sârbesc. Dar,

de fapt, legea a fost adoptată în Parlament și astfel se interzicea autonomia Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav³⁴. În iunie 1926, Vasile Goldiș, titularul Ministerului Cultelor și Artelor la acea dată, a transmis ministrului de externe român Matilineu, un memoriu care să fie discutat cu reprezentanții sârbi la viitoarea reuniune a Micii Înțelegeri și în care erau prezentate propunerile sale pentru rezolvarea problemei bisericești: încheierea unei convenții care să mențină măcar starea de fapt și situația de drept pe care au avut-o bisericile românești din Regatul Sârbo-Croato-Sloven imediat după 1918..

În fruntea Bisericii Ortodoxe Române din Banatul sârbesc urma să fie instalat un arhiereu vicar, supus Episcopiei de Caransebeș.³⁵

Au continuat și contactele diplomatice. În anul 1926, reprezentantul român la Belgrad, Th. Emandi a purtat o serie de negocieri cu factorii de decizie sârbi (în special cu ministrul de externe Ninčić și cu cel al cultelor Trifunović), pentru soluționarea problemei bisericești³⁶. Diferendul a fost abordat și de către cei doi miniștrii de externe cu prilejul conferinței Micii Înțelegeri de la Bled (17-19 iunie 1926), hotărându-se continuarea tratatelor pentru stabilirea regimului bisericesc pe baza *statu-quo* - ului existent în 1918 și al Protocolului anexat la Convenția defensivă din 1921³⁷. După întreprinderea pe care a avut-o în august 1926 cu Ninčić, Th. Emandi informa Bucureștiul că șeful diplomației sârbești avea intenția să întârzie rezolvarea problemei bisericești, demnitarul sârb arătând că românii greșeau datorită insistențelor pentru rezolvarea acestei chestiuni, deoarece toate minoritățile aflate pe teritoriul Regatului Sârbo-Croato-Sloven urmau să solicite aceleași avantaje. Totuși, Ninčić a subliniat că Belgradul nu-și va înrăutăți relațiile cu România datorită acestor divergențe, concluzionând că “dacă țineți așa de mult, vom face cum ne cereți”³⁸. Punctul de vedere sârb, în privința viitorului relațiilor între cele două state vecine, era împărțit și de către Th. Emandi, care arăta că problemele aflate în discuție nu trebuiau să pună în cumpănă alianța româno-sârbă³⁹. El solicita totodată episcopilor din Caransebeș și din Arad să întreprindă toate eforturile pentru completarea urgentă a locurilor vacante de preoți din parohiile existente în Banatul sârbesc. În acest sens, trebuia luată ca exemplu activitatea episcopului sârb de la Timișoara, care califica în posturile vacante de preoți, seminariști, sau chiar călugări⁴⁰.

La rândul ei, situația din Macedonia a fost abordată și de către Consiliul Consultativ de pe lângă Ministerul Afacerilor Străine din România, care, în ședința sa din 4 mai 1926, arăta că în favoarea acordării drepturilor religioase ale aromânilor din provincie, autoritățile de la București puteau invoca dispozițiile articolului 9 din Tratatul minorităților.

Înainte de conferința de la Timișoara, preconizată să aibă loc la sfârșitul anului 1926, a fost elaborat un document care conținea punctul de vedere al Mitropoliei Sibiului cu privire la problemele cu care se confrunta Biserica Ortodoxă Română din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, și care a fost înaintat ministrului de externe român. Luându-se în discuție regimul bisericesc din Banatul

sârbesc, Mitropolia Ardealului se pronunța pentru menținerea stării de fapt existente, comunele bisericești urmând a fi mai departe încorporate în cadrul eparhiilor lor din România. Dacă în temeiul reciprocității ar fi pusă în discuție problema întemeierii unui episcopat sau vicariat pentru toți românii din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, această instituție trebuia să obțină toate garanțiile legale în scopul păstrării tradiționalului său caracter național ortodox român. Se cerea în continuare dreptul de oficiere a sevicului religios în limba română, care urma să fie utilizată și în toate afacerile interne ale bisericii.

În privința proceselor de despărțire ierarhică din localitățile cu populație mixtă, precum și în cele inițiate de forurile competente ale Bisericii Ortodoxe Române, se solicita rezolvarea acestora de către o comisie de arbitraj. Clerului român trebuia să i se asigure dreptul de a catehiza, precum și acela de a preda religia în limba română atât în școlile populare, cât și în cele medii și secundare. Formarea preoților români avea să fie realizată de către Biserica Ortodoxă Română din Banatul sârbesc prin garantarea dreptului acesteia de a întemeia seminarii sau școli teologice. Totodată, pe baza principiului reciprocității și în anumite condiții, clericii români din Banatul sârbesc puteau să urmeze cursurile instituțiilor teologice din cadrul Mitropoliei Ardealului.

Era necesară de asemenea protejarea legală a averilor și fundațiilor Bisericii ortodoxe române din Banatul sârbesc în aceleași condiții cu cele ale Bisericii ortodoxe sârbe sau ale altor confesiuni. Edificiile școlilor care erau în proprietatea Bisericii Ortodoxe Române și care au fost rechiziționate de către statul vecin urmau să fie restituite fără amânare sau, conform legilor, Bisericii Ortodoxe Române trebuia să i se acorde despăgubirile cuvenite. Se solicita ca funcționarea școlilor confesionale sau particulare ale Bisericii Ortodoxe Române să fie asigurată pe temeiul reciprocității, statul garantând și acordând ajutorul material corespunzător în vederea susținerii unei școli normale la Vrșac. Pentru soluționarea definitivă a procesului mănăstirilor se cerea constituirea, de comun acord, a unui tribunal de arbitraj.

Mitropolia Ardealului evidenția că este timpul să se facă dreptate în privința Fundației "Trandafil". În consecință Biserica Ortodoxă Română era dispusă, pentru a facilita administrarea fundației, la separarea, respectiv la lichidarea cotei părți ce-i revenea. În ceea ce privește Fundația Bălănescu, guvernul sârbo-croato-sloven trebuia să o recunoască ca persoană juridică, administrarea ei revenind Mitropoliei Sibiului.

În încheiere se cerea restituirea drepturilor Episcopiei Caransebeșului din Banatul sârbesc și despăgubirea daunelor cauzate de punerea sub sechestru a domeniului acesteia⁴¹.

Tot pentru pregătirea conferinței de la Timișoara, a avut loc, la Ministerul de Externe român, două consfătuiri preliminare. În cadrul primei întruniri (30 noiembrie 1926), șeful diplomației române Mitilineu a propus ca principiul reciprocității să se afle la baza viitoarelor convorbiri româno-sârbe, iar Vasile

Goldiș a ridicat problema prezenței episcopilor străine pe teritoriul României. S-a stabilit că activitatea unor episcopii străine ar putea avea consecințe negative asupra intereselor naționale românești.

La 7 decembrie 1926, în cadrul celei de-a doua ședințe, mitropolitul Ardealului, Nicolaie Bălan, a subliniat că ar fi necesar ca Biserica Ortodoxă Română să aibă autoritate și peste granița Banatului sârbesc. Ideea a fost combătută de către V. Goldiș, Th. Emandi și patriarhul Miron Cristea, care au arătat în intervențiile lor că s-ar crea astfel un precedent periculos prin faptul că și maghiarii, rușii, bulgarii, polonezii vor putea solicita constituirea de episcopii proprii pe teritoriul românesc⁴². S-a precizat de asemenea că suveranitatea statului român nu admitea ca autoritățile unui stat străin să aibă jurisdicție directă asupra cetățenilor Regatului României. Din această cauză nu se puteau acorda sârbilor din România avantaje mai numeroase decât cele asigurate pentru celelalte minorități, iar în consecință nici românii din Banatul iugoslav nu puteau beneficia de drepturi mai mari decât cele acordate de București sârbilor din România⁴³.

În toiu pregătirii conferinței de la Timișoara, la 3 decembrie 1926, Th. Emandi a fost chemat la Ministerul Afacerilor Străine iugoslav unde a fost informat că Belgradul era împotriva stabilirii printr-o convenție internațională a privilegiilor unei minorități contrară Tratatului minorităților. I s-a mai precizat că în numele prieteniei față de România, sârbii erau dispuși să mențină, în problema bisericească, situația existentă la acea dată.

Diplomatul român a protestat energic, arătând că revendicările românești erau prevăzute în Tratatul de Alianță din 1921, iar România nu va mai putea tolera nerespectarea acestuia. În urma protestului, partea sârbă a renunțat la această poziție⁴⁴. Dar, din cauza crizei guvernamentale din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, conferința de la Timișoara, prevăzută să înceapă la 7 decembrie 1926, a fost amânată⁴⁵.

Totuși, anul 1926 a adus soluționarea divergențelor ce au existat între cele două părți privind Fundația “Bălănescu”. Datorită intervențiilor ministrului de externe român Mitilineu pe lângă omologul său sârb Ninčić, în octombrie 1926, protopopul Vrșac-ului, Traian Oprea, a preluat această fundație⁴⁶.

În urma schimbărilor de guvern survenite la Belgrad, noul ministru de externe sârb Perić, i-a propus șefului Legației române ca problemele bisericești să fie negociate pe cale diplomatică⁴⁷.

Miniștrii români V. Goldiș și I. Petrovici considerau însă că era absolut necesar a se stabili în scris, printr-o convenție bine chibzuită și cu stipulații precise, modul de garantare reciprocă a drepturilor. În viziunea celor doi demnitari români tratatul cu privire la minorități încheiat la sfârșitul primului război mondial nu conținea decât generalități, neprezentând nici o soluție pentru rezolvarea unor probleme speciale. Fără încheierea unei convenții bisericești, România nu se putea adresa Belgradului în cazul neacordării drepturilor legitime ale minorității române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, ci doar Societății Națiunilor, situație care ar putea crea numeroase conflicte internaționale⁴⁸.

Pentru ameliorarea situației Bisericii Ortodoxe Române din Banatul sârbesc, în martie 1927, patriarhul Miron Cristea propunea ministrului de externe român înființarea unui vicariat român în provincie, având în frunte un om energic și priceput care “să îngrijească pe frații de acolo, cel puțin în măsura, cum îngrijește vicarul sârb din țara noastră pe ai săi”⁴⁹.

În aceeași lună, partea sârbă venea cu o nouă soluție în vederea rezolvării chestiunilor pendinte: astfel, într-o întrevedere cu Th. Emandi, Perić arăta că ar prefera să nu se mai încheie o convenție, care ar atrage atenția celorlalte minorități, ci doar un act între cele două guverne. Diplomatul român a evidențiat că nu vedea nici o piedică în realizarea acestei propuneri, dar a subliniat necesitatea includerii unei note care să arate că actul respectiv este încheiat în vederea executării procesului-verbal din cadrul Tratatului de alianță din 1921⁵⁰. Potrivit Ministerului Afacerilor Străine român, propunerea sârbă reprezenta un nou mod de a amâna rezolvarea chestiunii bisericești. Prelungirea situației existente, se sublinia în continuarea raportului întocmit cu acest prilej, era în favoarea sârbilor, care se bucurau în România de toate drepturile în privința bisericii⁵¹.

Tratativele dintre cele două părți au fost reluate în 1927, datorită demersului întreprins de către ministrul de externe român Mitilineu, care a precizat că în cazul în care negocierile nu vor fi reluate, partea română va trimite la Vrșac un episcop vicar român⁵². În aceste condiții cu prilejul conferinței Miciei Înțelegeri de la Iachymov (15-17 mai 1927) cei doi miniștrii de externe s-au pronunțat pentru reluarea tratatelor și soluționarea problemei bisericești⁵³.

A urmat întrevederea dintre ministrul de externe sârb Marinković și Th. Emandi, în cadrul căreia s-a stabilit ca negocierile să fie purtate pe cale diplomatică, având drept bază proiectul din 1923 de la Timișoara. Potrivit diplomatului român, punerea în discuție a diferendelor privind mănăstirile și fundațiile ar complica convorbirile ce urmau să aibă loc⁵⁴.

La 2 iunie 1927 au început tratativele dintre cele două delegații în vederea rezolvării problemei bisericești. Delegația română a cerut ca Biserica Ortodoxă Română din Banatul sârbesc să fie condusă de către un vicar sau episcop, care să nu fie membru al sinodului Bisericii Ortodoxe Sârbe, dar să aibă dreptul de a hirotonisi preoți, revendicare respinsă de sârbi, care nu admiteau decât prezența unui vicar care să nu fie însă arhieru și care să nu aibă dreptul de hirotonisire. Această calitate avea să o dețină episcopul sârb din zonă, căruia vicarul român îi era total subordonat.

În urma convorbirilor, șeful Legației române din capitala Regatului Sârbo-Croato-Sloven, întreba Bucureștiul dacă era de acord cu formula propusă de sârbi, în acest caz fiind necesar să se obțină cât mai multe garanții cu privire la hirotonisirea preoților români, precum și la o subordonare cât mai mică față de Biserica Ortodoxă Sârbă.

O altă variantă propusă de Th. Emandi era hirotonisirea preoților români din Banatul sârbesc în România, de către episcopul Caransebeșului⁵⁵.

În răspunsul său Ministerul Cultelor și Artelor din România solicita să se depună “toate insistențele” pentru ca sârbii să accepte alegerea unui arhiereu român care să aibe dreptul de a hirotonisi preoți. Doar în cazul unui refuz definitiv din partea sârbă, reprezentanții români urmau să propună hirotonisirea preoților de către episcopul Caransebeșului, aplicându-se în acest caz principiul reciprocității. De asemenea nu se admitea ca preoții români să fie hirotonisiți de către reprezentanții Bisericii Sârbe⁵⁶.

Pentru rezolvarea problemei bisericești, reprezentantul român de la Belgrad, Th. Emandi, a dus și o campanie persuasivă pe lângă ministrul prevederilor sociale din guvernul sârbo-croato-sloven, Miavić, care era de origine român (născut în Timoc) și pe lângă ministrul ceh de la Belgrad, bun prieten al primului ministru sârb⁵⁷. Totodată Emandi propunea ca episcopul sârb din Timișoara să devină membru al sinodului Bisericii Ortodoxe Române de la București, fără reciprocitate, iar Biserica Ortodoxă Română să aibă episcop român în Banatul sârbesc⁵⁸.

Privitor la negocierile de la Belgrad, sinodul Bisericii Ortodoxe Române a adoptat un punct de vedere foarte clar, respectiv că problema bisericească să fie soluționată pe temeiul deplinei reciprocități⁵⁹.

Totuși, tratativele au fost întrerupte datorită campaniei electorale din Iugoslavia. În această situație Marinković, în timpul unei convorbiri cu șeful Legației române din Belgrad, a propus reglementarea problemei bisericești prin realizarea unui schimb de note diplomatice, imediat executorii. Th. Emandi nu a refuzat această soluție, dar a arătat că preferă semnarea unei convenții prin care s-ar putea introduce clauza execuției imediate. Potrivit diplomatului român, în urma acestei întrevederi cu Marinković a reieșit faptul că acesta din urmă nu era favorabil încheierii unei convenții⁶⁰.

Cele două delegații nu au reușit să ajungă la un numitor comun privind chestiunile bisericești, astfel încât conferința s-a încheiat printr-un eșec în această direcție.

Negocierile au continuat și după august 1927, cele două părți venind cu o serie de propuneri în vederea încheierii convenției bisericești.

Astfel la 3 noiembrie 1927, consistoriul Mitropoliei Ardealului, reafirma necesitatea menținerii stării de fapt existente în privința organizării Bisericii Ortodoxe Române din Banatul sârbesc. În eventualitatea înființării unui episcopat sau vicariat român în provincia amintită mai sus, trebuia ca această instituție să obțină toate garanțiile legale pentru a putea păstra tradiționalul său caracter național ortodox român. Totodată se solicita ca printr-un articol special să se prevadă ca limba română să fie folosită în toate “funcțiunile liturgice” și în toate afacerile interne bisericești. În încheiere, consistoriul Mitropoliei Ardealului și-a exprimat convingerea că situația românilor din Banatul sârbesc ar fi fost mai bună dacă autoritățile de la București ar fi putut menține școlile confesionale românești⁶¹.

Belgradul s-a pronunțat în această perioadă pentru acordarea unei largi autonomii Bisericii Ortodoxe Române din Banatul sârbesc sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Sârbe, soluție respinsă de partea română. Reprezentanții români au cerut o jurisdicție eparhială pe baza *statu-quo*-ului, adică menținerea dependenței ierarhice față de episcopul român din Caransebeș, în timp ce Biserica Ortodoxă Sârbă din România să depindă ierarhic de episcopul sârb din Kikinda. Se mai prevedea și crearea unui organ ierarhic superior sub dependența episcopului român și a celui sârb, având în frunte un vicar episcop rezidând în România, respectiv în Regatul Sârbo-Croato-Sloven⁶².

În timpul tratativelor sârbii au subliniat că dreptul canonic se opune la existența în statul lor a două biserici ortodoxe, arătând că proiectul românesc le asigura acestora o organizare autonomă cu o autoritate ierarhică ce nu exista la acea dată, pe când statutul bisericii sârbești din România nu se îmbunătățea cu nimic⁶³.

Acest punct de vedere a fost susținut de partea sârbă și în cursul anului 1929 (lărgirea autonomiei Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia cu condiția ca aceasta să fie supusă autorității superioare și jurisdicției Bisericii Ortodoxe Sârbe).

Având drept bază principiul reciprocității, reprezentanții români se pronunțau în continuare pentru dependența ierarhică a Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia față de Episcopia Caransebeșului⁶⁴.

Această cerere a fost aprobată și de către subcomisia cultelor în ședința din 31 ianuarie 1929⁶⁵. În eventualitatea în care sârbii pretindeau respectarea dreptului istoric al Episcopatului Ortodox Sârb din Timișoara, în frunte cu un episcop, comisia sugera să se ceară, pe baza reciprocității, înființarea unui episcopat român la Vrșac, având în frunte un episcop care să fie membru de drept al sinodului național din România, urmând ca episcopul sârb din Timișoara să fie membru al sinodului bisericii naționale din Iugoslavia. A fost propusă și o altă variantă: românii din Banatul iugoslav să dețină dreptul de a-și alege consistoriul și de a-și organiza un sinod eparhial în conformitate cu dispozițiile statutului și regulamentului ce era în vigoare pentru Biserica Ortodoxă Română din Transilvania până în 1918. Cele două biserici urmau să se afle sub autoritatea a câte unui episcop, iar în problemele spirituale, dogmatice, disciplinare, episcopul român de la Vrșac să depindă de sinodul de la Belgrad, în timp ce omologul său sârb din Timișoara de sinodul român⁶⁶.

La ședința din 5 februarie 1929 subcomisia culturală a luat în discuție alte două probleme controversate: cea a averilor Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia, precum și cea a despărțirii ierarhice. S-a subliniat că sesiile bisericești trebuiau exceptate de la expropriere, iar în privința despărțirii ierarhice, aceasta urma să fie încheiată conform convenției din 1872. În condițiile în care comisia de împăciuire (numită de ambele guverne și care era compusă din câte doi delegați de fiecare parte ce își alegeau de comun acord un președinte) nu reușea să-și îndeplinească misiunea, cazul respectiv trebuia judecat de tribunalul local⁶⁷.

La 18 aprilie 1929 partea sârbă a evidențiat că tratativele pentru lărgirea competenței Bisericii Ortodoxe Române din Banatul sârbesc putea să aibă loc pe următoarele baze: acordarea unei largi autonomii Bisericii Ortodoxe Române cu condiția ca aceasta să fie supusă autorității superioare și jurisdicției Bisericii Ortodoxe Sârbe, pe principiul reciprocității. Totodată, Biserica Ortodoxă Română urma să stea cel puțin într-o dependență ierarhică “de episcopul locului” în problemele dogmatice și spirituale. Delegația română a arătat cu acest prilej punctul său de vedere: Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav să depindă de Episcopia Caransebeșului, susținând totodată dreptul ei da a-și perfecționa organizarea existentă, de a crea un organ de conducere pentru românii ortodocși de aici în frunte cu un președinte, vicar episcopal care să fie supus episcopului de Caransebeș, pe temeiul reciprocității⁶⁸.

Direcția Cultelor Minoritare din cadrul Ministerului Cultelor din România, luând în discuție problema bisericească, arăta că cea mai potrivită soluție era cea a unui episcop independent de ierarhia sârbă, care să aibă putere jurisdicțională proprie. La rândul său patriarhul Bisericii Ortodoxe Române propunea la sfârșitul deceniului trei numirea unui vicar arhieru care să nu fie supus în probleme spirituale și disciplinare episcopului sârb din Vrșac, ci sinodului din Belgrad, urmând ca în chestiunile administrative și culturale să rămână cu totul independent de ierarhia sârbă. Conducătorul Bisericii Ortodoxe Române sublinia că tratatul minorităților acorda dreptul fiecărei minorități de a se organiza liber sub raportul credinței și al cultului. El se mai pronunța pentru trimiterea cât mai grabnică a unui episcop în Banatul sârbesc, deoarece preoțimea română de acolo era dezbinată⁶⁹.

În concluzie, situația Bisericii Ortodoxe Române ce își desfășura activitatea pe teritoriul Regatului Sârbo-Croato-Sloven s-a înrăutățit după 1918 (expulzări de preoți, confiscarea averii bisericești, nerecunoașterea drepturilor de care au beneficiat bisericile românești din Macedonia sârbească până atunci, etc.). În același timp autoritățile românești au acordat o serie de drepturi Bisericii Ortodoxe Sârbe aflată pe teritoriul Banatului românesc.

Pentru reglementarea statutului Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia, oficialitățile celor două state au purtat tratative în întreaga perioadă interbelică. O primă hotărâre a fost luată în 1921, când Take Ionescu și Nikola Pašić au stabilit ca statutul de funcționare a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul sârbesc, respectiv al Bisericii Ortodoxe Sârbe din Banatul românesc să aibă la bază principiul reciprocității. Situația Bisericii Ortodoxe Române din Macedonia urma să fie luată în discuție după încheierea convenției bisericești din Banat.

Negocierile au fost însă deosebit de dificile din cauza soluțiilor diferite propuse de către cele două delegații. Astfel, partea română s-a pronunțat pentru păstrarea de către Biserica Ortodoxă Română din Banatul sârbesc a legăturilor sale canonice cu eparhiile de care a aparținut până atunci. Patriarhul României, Miron Cristea, avea în vedere și numirea la Vrșac a unui vicar-arhieru care să

depindă în problemele spirituale și disciplinare de sinodul de la Belgrad, dar în schimb să poată decide singur în chestiunile administrative sau culturale. Totodată el trebuia să dețină dreptul de a hirotonisi preoții români.

Ideea propusă de către mitropolitul Ardealului Nicolaie Bălan ca Biserica Ortodoxă Română să-și extindă autoritatea în Banatul sârbesc a fost combătută de personalități laice și eclesiastice (Vasile Goldiș, Miron Cristea) care au subliniat că o astfel de variantă ar fi periculoasă pentru România, deoarece și alte biserici străine ar putea solicita să activeze independent pe teritoriul românesc.

În privința Macedoniei, Bucureștiul dorea transpunerea în practică a prevederilor tratatului din 1913 (considerat caduc de către sârbi), sau a tratatului minorităților (demersurile urmând a fi făcute de către aromânii din provincie).

Belgradul s-a pronunțat pentru acordarea unei largi autonomii Bisericii Ortodoxe Române, dar sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Sârbe, garantând și libertatea limbii liturgice românești. Totodată, autoritățile sârbești au propus încheierea doar a unui act între cele două guverne care să reglementeze chestiunea bisericească și nu a unei convenții (partea română s-a pronunțat pentru o convenție cu termeni foarte preciși).

Trebuie să menționăm faptul că, pentru rezolvarea problemei bisericești cele două guverne doreau să folosească căi amiabile, în conformitate cu tratatul de prietenie româno-sârbo-croato-sloven încheiat în 1921.

Tratativele au continuat cu intensitate și în deceniul al patrulea al secolului nostru, cele două părți venind cu noi propuneri, unele deosebit de interesante.

NOTE

1 Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav (1918-1941)*, Timișoara, Editura de Vest, 1996; Idem, *Rumuni u jugosloveskom Banatu izmedu dva rata (1918-1941)*, Novi Sad, 1976, Ioan Lupaș, *Istoria românilor*, Sibiu, 1944.

2 Gligor Popi, op. cit., p. 180.

3 *Ibidem*, p.180-181.

4 Arhiva Ministerului de Externe, *Dosare speciale, fond 71*, vol.71, f. 44.

5 *Ibidem*, vol.69, f. 249.

6 *Ibidem, fond Iugoslavia*, vol 37, f. 57.

7 *Ibidem, Dosare speciale, fond 71*, vol. 68, f. 50.

8 *Ibidem*, vol. 70, f. 12.

9 *Ibidem*, vol. 49, f. 24.

10 *Ibidem*, vol. 68, f.50.

11 *Ibidem*, f.48-40.

12 *Ibidem*, vol. 69, f. 249.

13 *Ibidem*, vol. 68, f. 71-72.

14 *Ibidem*, f. 231.

15 *Ibidem*, f. 232.

16 Gligor Popi, op. cit. , p. 135.

17 Arhiva Ministerului de Externe, *Dosare speciale, fond 71*, vol. 69, f. 5.

- 18 *Ibidem*, vol. 69, f. 1.
- 19 *Ibidem*, vol. 68, f. 328.
- 20 *Ibidem*, f. 408.
- 21 *Ibidem*, vol. 69, f. 616.
- 22 *Ibidem*, f. 617.
- 23 *Ibidem*, vol. 76, f. 17.
- 24 *Ibidem*.
- 25 *Ibidem*, vol. 69, f. 499.
- 26 *Ibidem*, vol 68, f. 361.
- 27 *Ibidem*, Vol.69, f. 319.
- 28 *Ibidem*, f. 424.
- 29 *Nădejdea*, 25 aprilie 1924, p. 2.
- 30 Arhiva Ministerului de Externe, *Dosare speciale*, vol. 69, f. 376.
- 31 *Ibidem*, f. 376.
- 32 *Ibidem*, f. 221.
- 33 *Ibidem*, vol. 70, f. 78, 80.
- 34 *Ibidem*, f. 149.
- 35 *Ibidem*, f. 187.
- 36 *Ibidem*, f. 104.
- 37 *Ibidem*, f. 211.
- 38 *Ibidem*, f. 272.
- 39 *Ibidem*, f. 227.
- 40 *Ibidem*, f. 229.
- 41 *Ibidem*, f. 352.
- 42 *Ibidem*, vol.71, f. 112.
- 43 *Ibidem*, f. 257.
- 44 *Ibidem*, f. 13.
- 45 *Ibidem*, f. 38.
- 46 *Ibidem*, f. 124. Demetru Bălănescu, supus sârb, cu domiciliu în Bela Crkva, decedat la 8 mai 1924, a prevăzut prin testament donarea averii sale fie către Societatea Culturală "ASTRA", din Sibiu, fie Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu, în scopul acordării de burse tinerilor ortodocși români supuși sârbi, care urmau să studieze în cadrul școlilor medii, superioare, comerciale sau la academiile agricole. ASTRA a cedat fondurile acestei fundații Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu.
- 47 *Ibidem*, f. 273.
- 48 *Ibidem*, f. 310.
- 49 *Ibidem*, f, 318.
- 50 *Ibidem*, f. 309.
- 51 *Ibidem*, f. 311.
- 52 *Ibidem*, vol. 76, f. 37.
- 53 *Ibidem*, vol. 7, f. 207.
- 54 *Ibidem*. f. 357.
- 55 *Ibidem*, vol. 72, f. 23.
- 56 *Ibidem*, f. 24.
- 57 *Ibidem*, f. 30.
- 58 *Ibidem*, f. 63.
- 59 *Ibidem*, f. 74.
- 60 *Ibidem*, f. 82.

- 61 *Ibidem*, f. 207.
62 *Ibidem*, vol. 73, f. 13.
63 *Ibidem*, f. 14.
64 *Ibidem*, f. 64.
65 *Ibidem*, f. 30.
66 *Ibidem*, f. 31.
67 *Ibidem*, f. 33.
68 *Ibidem*, f. 4.
69 *Ibidem*, vol. 72, f. 23.

ROMANIAN - SERBIAN CHURCH RELATIONS BETWEEN 1919 AND 1929

S u m m a r y

The papers deals with the problems of the Romanian Orthodox Church in the Serbian Banat, those of the Serbia Orthodox Church in Romanian Banat ad the situation of the Romanian Orthodox Church from Yugoslavian Macedonia.

Those problems were for the most part determined by the dividing of the Banat, according to the Paris peace treaty, between Romania and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The author surveys different diplomatic contacts and agreements between the two countries concerned with the church matters.

ACTIVITATEA P.S.D DIN JUDEȚUL CARAȘ ÎN PERIOADA: NOIEMBRIE 1946 – DECEMBRIE 1947

Eusebiu Marcel Narai

După ce cunoscuse un proces de restructurare în ultimii ani ai războiului și se implicase în sistemul de alianțe care au pregătit lovitura de stat de la 23 august 1944, Partidul Social Democrat s-a reorganizat și adaptat cu rapiditate la noile condiții¹.

Partidul Social Democrat și-a inaugurat campania electorală la 30 august 1946. În perioada ce a urmat, P.S.D. și-a desfășurat campania electorală în cadrul unor acțiuni comune ale B.P.D².

Rezultatul alegerilor de la Reșița, conform ziarului *Carașul Liber* din 1 decembrie 1946, se prezenta astfel: "... din 14.854 alegători înscriși, au votat 11.905 după cum urmează:

1. Blocul Partidelor democratice - 6.278 voturi, ce reprezintă 52,5%.
2. P.N.Ț (Maniu) - 2.545 voturi, ce reprezintă 22%.
3. P.N.L. (Brătianu) - 288 voturi, ce reprezintă 2,5%.
4. P.S.D. - Independent (Titel Petrescu) - 2.275 voturi, ce reprezintă 19% (130 voturi anuale)".

Traian Cercega declara următoarele: "Precizez cu toată convingerea că voturile la Reșița nu au fost falsificate, furate, măsluite etc., ele au fost reale. Dacă situația politică internă și externă ar fi fost alta (normală) și P.S.D. s-ar fi prezentat în alegeri unit (nu scindat) s-ar fi obținut cel puțin 55-60% din voturi. Fac cunoscut că, din 78 deputați P.S.D. din Blocul Partidelor Democratice, 2 deputați - Șerban Voinea (din C.C.) și Ionescu Vasile (prefectul județului Caraș) - au fost aleși în județul Caraș. Menționez că, inițial Comitetul județean P.S.D. a propus a candida pe Eftimie Gherman, dar Comitetul Central al partidului nu a fost de acord și m-au propus pe mine (Cercega), propunere pe care am refuzat-o. În urma refuzului, C.C. al P.S.D. a propus pe prefectul județului (un bucureștean)" ³.

Într-un raport politic al C.J.P.C.R. Caraș (30 nov. 1946) se precizau mai multe aspecte privind alegerile: "în județul Caraș - o mare parte din conducerea P.S.D., la care se adaugă 5.000 oameni, au votat cu Titel Petrescu, iar o altă

parte cu Maniu; în Reșița - titeliștii au obținut 2.385 voturi, fiind sub influența lui Mustețiu, care a demisionat din conducerea sindicală și din președinția B.P.D.; P.S.D. a răspândit numeroase manifeste titeliste în rândurile muncitorimii cărășene; în localitățile Bocșa Montană, Bocș. Română, precum și în alte localități din plasa Bozovici - P.S.D. a stabilit o serie de legături cu P.N.Ț (Maniu)”⁴.

De asemenea, într-un raport de activitate al Comitetului de Plasă P.C.R. Oravița pe luna noiembrie 1946 erau expuse detaliat lipsurile manifestate în campania electorală și anume:

1. “Lipsa noastră de experiență în materie de alegeri;
2. Necolaborarea în cadrul B.P.D.;
3. Sabotajul contra guvernului făcut de militari (Secțiunea Secășeni);
4. P.S.D. (inclusiv președinții secțiilor de votare) a votat alături de Titel Petrescu (primarii de la Ticvaniul Mic și de la Vraniuț);
5. În alte părți, elemente de la conducerea județeană a P.S.D. nici nu s-au prezentat la vot, ci - prin scandal public - au încercat să creeze o atmosferă defavorabilă Blocului; de exemplu - la Anina - tov. Banciu a acuzat, în plină secție de votare, pe tov. Novacovic (președintele secției de votare) că a constituit biroul nelegal, numai din comuniști”⁵.

Consiliul Politic al B.P.D. a hotărât, la 29 noiembrie 1946, remanierea guvernului. În noul cabinet, P.S.D. deținea 4 ministere: Ministerul Educației Naționale (Ștefan Voitec), Ministerul Muncii și Ocrotirii Sociale (Lothar Rădăceanu), Ministerul Minelor și Petrolului (Tudor Ionescu) și Ministerul Artelor (Ion Pas). Social-democraților le-au mai revenit și două subsecretariate de stat: la Ministerul Afacerilor Interne (Ion Burcă) și la Ministerul Educației Naționale (Miron Nicolescu)⁶.

În luna decembrie 1946 Județeană Caraș a Partidului Social-Democrat număra 13.414 membri. Cele mai puternice secțiuni erau: Reșița - 4877 membri, Anina - 1978 membri, Berzasca - 592 membri, Lăpușnicul Mare - 556 membri, Moldova Nouă - 516 membri, Oravița - 464 membri și Bocșa Vasiova - 406 membri⁷.

La începutul anului 1947, P.S.D. se înfățișa, aparent ca o formațiune politică încă puternică, bine reprezentată în toate structurile de putere: parlament, guvern, prefecturi, primării etc. În realitate, însă, partidul era măcinat de frământări interne. P.S.D. se agăța de colaborarea, oricât de incomodă ar fi fost, din cadrul F.U.M. și a B.P.D., pentru a îndepărta spectrul pierderii identității⁸.

Această perioadă a fost marcată - și în jud. Caraș - de frământări în sânul P.S.D.. Astfel, la data d 4 ianuarie 1947 - Iosif Mustețiu (P.S.D.) și-a dat demisia din funcția de prefect al județului; de asemenea - membrii secțiunii Ticvaniul Mic care au dat dovadă de “trădare” urmau să fie excluși din partid⁹. Noul prefect de Caraș - Iuliu Strein (P.S.D.) - trebuia să fie instalat cu ocazia venirii la Reșița a ministrului Lothar Rădăceanu (8 februarie 1947); de fapt, ministrul va participa la inaugurarea universității muncitorești în ziua de 9 februarie 1947¹⁰.

Concomitent cu preocupările de păstrare a aparențelor, conducerea P.S.D. era interesată de întărirea organizatorică a partidului. Asemenea obiective au urmărit ședințele C.C. al P.S.D. din ianuarie 1947, în cadrul cărora s-a reorganizat Secretariatul General al partidului. Unele cadre ale partidului, centrale sau locale, fidele frontului unic, dar reticente față de perspectiva fuziunii, și-au manifestat deschis împotrivirea față de presiunile comuniste¹¹.

Situația explozivă de la Reșița era descrisă într-un raport al Secției Organizatorice aparținând Comitetului Regional P.C.R. Banat pe luna februarie 1947: “elemente ca Gherman și Mustețiu și alții, deși au aderat formal la hotărârea de la 10 martie 1946, nu au fost niciodată de acord cu acest lucru și au muncit mereu împotriva acestei hotărâri și împotriva F.U.M.”; de asemenea - “o serie de titeliști, între care și Grigorovici, erau permanent la Reșița și tratau cu Gherman deschis, cu Mustețiu și alții mai pe ascuns”. Cu această ocazie erau lansate reproșuri la adresa social-democraților, susținându-se faptul că - la Reșița - “campania electorală s-a făcut complet fără concursul social-democraților”. Mai mult chiar - datorită faptului că “aproape întreg P.S.D.-ul a votat cu Titel, din îndemnul conducătorilor, voturile reale ale titeliștilor la Reșița și în județ au fost peste 10.000”. Se recunoștea, astfel, existența unor mari frământări în cadrul F.U.M. și a sindicatului: “Social-democrații vor înlocuirea tuturor tovarășilor noștri buni din Sindicat (cazul tov. Puvak, secretarul sindicatului)”. Se solicita, în acest sens, sprijinul C.C. al P.C.R. împotriva “agenților titeliști” - Gherman, Mustețiu, Banciu ș.a. De asemenea - se preconiza rezolvarea problemelor F.U.M. Reșița în cadrul C.C. al F.U.M., prin adoptarea unor măsuri drastice, și anume: “Gherman să fie exclus din P.S.D., iar Mustețiu să fie pus pe linie moartă”. Toate aceste măsuri erau aprobate de către V. Ionescu, deputatul social-democrat de Caraș¹².

Manifestărilor de rezistență din partid și tendințelor de independență, conducerea P.S.D. le-a răspuns cu noi măsuri disciplinare, mergând până la excluderea din partid a acelor care se împotriveau unității socialisto-comuniste. Prin hotărâri ale Secretarului general al P.S.D. au fost suspendați din funcțiile deținute în partid o serie de militanți, printre care Eftimie Gherman, Iosif Jumanca, Ștefan Lakatoș ș.a., acuzați de activități ostile clasei muncitoare, în fapt incomozi pentru popularitatea de care se bucurau în rândul muncitorilor¹³.

Rezoluțiile adoptate la conferințele regionale ale P.S.D. din perioada 7 iunie-13 iulie 1947 au condamnat și ele așa-zisele elemente “dușmănoase”, “scizioniste” din cadrul partidului și s-au pronunțat pentru “dezvoltarea și adâncirea Frontului Unic Muncitoresc”. Convocate pe baza hotărârii Secretariatului General al P.S.D. din 3 iunie 1947, la aceste conferințe au participat principalii conducători ai partidului, deputați, lideri locali, ziariști. În cadrul Conferinței regionale P.S.D. Banat, ținută în zilele de 28 și 29 iulie 1947 la Timișoara, Ștefan Voitec a afirmat că “regimul democratic” nu va putea merge înainte decât prin colaborarea dintre P.S.D. și P.C.R. și că “eliberarea muncitorimii nu poate fi decât opera clasei muncitoare unite”. Secretarul general al P.S.D. a cerut

întărirea disciplinei și curățirea partidului “de elemente oportuniste și fără credință care s-au strecurat în rândurile noastre”. La Conferință au mai fost prezenți Lothar Rădăceanu, Tudor Ionescu și Eugenia Rădăceanu, care - în intervențiile lor - au pledat pentru unitatea dintre social-democrați și comuniști, pentru măsuri ferme împotriva adversarilor acestei unități¹⁴.

Congresul al XVIII-lea al P.S.D. și-a deschis lucrările în ziua de 5 octombrie 1947, în aula Facultății de Drept din București, în prezența delegaților, a invitaților români și străini¹⁵. De la Reșița au fost delegați: Iosif Mustețiu, Gh. Hromatka și Traian Cercega, care a fost ales în C.C. al P.S.D. Congresul a dat mandat Comitetului Central al P.S.D. să ducă tratative cu P.C.R., pentru unificarea celor două partide¹⁶.

La Ședința Comitetului Județean F.U.M. din 16 octombrie 1947 au fost abordate 3 probleme importante, ivite pe parcurs:

1. Problema primarului din Bocșa - se preconiza schimbarea primarului P.S.D., în urma atacurilor lansate de membrii comuniști ai sindicatului C.F.R. și forestier din localitate.

2. Recrutarea de membri - nu se admitea trecerea membrilor, în mod reciproc, de la P.S.D. și P.C.R. sau invers; s-a afirmat că social-democrații îi apărau pe anticomuniști și “îi dezarmau pe acei social-democrați care căutau să colaboreze cu P.C.R.”; de asemenea - se critica atitudinea conducerii P.S.D. Reșița, care refuza să ia atitudine față de situația nou creată.

3. Adâncirea F.U.M. - se propunea un schimb de materiale politice și înființarea unei școli de cadre comune¹⁷.

În cursul lunii noiembrie 1947 - Comisia Centrală de Organizare în vederea pregătirii Partidului Unic Muncitoresc a lansat o serie de propuneri, și anume:

1. Platforma - program a P.U.M. va cuprinde următoarele puncte programatice: “întărirea alianței între clasa muncitoare și țărănimea muncitoare”, “lupta pentru susținerea guvernului și a democrației populare”; “lupta împotriva încercărilor reacțiunii de a sabota munca și unitatea noastră”, “susținerea stabilizării monetare”, “sporirea producției în vederea unei mai bune stări a celor ce muncesc”; “întărirea disciplinei în muncă”; “îngrijirea mașinilor din fabrici”; “obținerea unui bun randament și din punct de vedere calitativ”; “organizarea cooperativelor de producție și consum”; “realizarea programului de munci agricole”; “buna întreținere a centrelor de închiriat mașini agricole și dezvoltarea acestor centre”¹⁸.

La 13 noiembrie 1947 s-a dat publicității textul integral al platformei partidului unic “muncitoresc”. Printre principiile organizatorice ale partidului unic muncitoresc erau enunțate: “partid de avangardă”, ideologia - marxism-leninismul, partid de clasă, internaționalismul proletar, centralismul democratic¹⁹. Trebuie amintit faptul că Traian Cercega a fost ales printre membrii Comisiei Județene Caraș de Unificare²⁰.

La sfârșitul lunii noiembrie 1947, C.C. al P.S.D. a hotărât sistarea primirilor de noi membri, verificarea documentelor de partid și alte măsuri organizatorice

preliminare fuziunii. Pentru aceasta s-au constituit comisii de control la toate organizațiile de partid²¹.

În perioada 1 decembrie 1947 - 1 ianuarie 1948 urma să se procedeze la prelucrarea "temeinică" a Platformei program a P.U.M. În acest sens - trebuia să se acorde o deosebită atenție unei bune prelucrări în mediul rural²².

Decăderea rapidă a P.S.D. a afectat - în mod dureros - și județul Caraș. Spre exemplu, într-un comunicat al P.S.D. Secțiunea Reșița (23 decembrie 1947) se precizau următoarele aspecte:

- în secțiunea Reșița existau 4.000 membri înscriși repartizați pe profesii - 1.146 muncitori, 2.250 funcționari, 14 profesori, 9 comercianți, 13 ingineri, 5 învățători, 3 avocați, 2 medici, 4 pensionari ș.a; pe sexe - 3.623 bărbați, 267 femei și 110 tineri;

- P.S.D. dispune de grupuri politice în întreprinderea U.D.R., la C.F.R., în liceele de băieți și fete, printre învățători;

- nu mai exista, la acea dată, nici o cooperativă cu influență socialistă; nu mai funcționa nici o școală de cadre, iar Secțiunea Reșița nu beneficia de nici un demnitar²³.

NOTE

1. *** *România contemporană*, Edit. Politică, București, 1988, p. 15.

2. Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, Edit. Științifică, București, 1994, p. 362.

3. Fragmente din relatarea liderului P.S.D.R. Traian Cercega, aflate în posesia secretarului organizației P.S.D. Reșița (C-tin. Voinescu), material dactilografiat, Reșița, mai 1991, p. 6.

4. Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare - D.J.C.S.A.N.), Fond "P.M.R. Caraș-Oravița (1945-1948)", dosar 5/1946, f. 58.

5. Idem, dosar 15/1946, f. 29-30.

6. Nicolae Jurca, *op. cit.*, p. 363.

7. D.J.C.S.A.N., Fond "P.D.S. Caraș-Oravița (1944-1948)", dosar 15/1947, f. 6.

8. Nicolae Jurca, *op. cit.*, p. 365.

9. D.J.C.S.A.N., Fond "P.S.D. Caraș-Oravița (1944-1948)", dosar 12/1947, f. 32-33.

10. *Ibidem*, f. 368.

11. Nicolae Jurca, *op. cit.*, p. 365-366.

12. Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare - D.J.T.A.N.), Fond "Comitetul Regional P.C.R. Banat-Timișoara (1944-1947)", dosar 3/1947, f. 32-39.

13. Nicolae Jurca, *op. cit.*, p. 366.

14. *Ibidem*, p. 366.

15. *Ibidem*, p. 372.

16. Fragmente din relatarea liderului P.S.D.R. Traian Cercega, mai 1991, f. 6-7.

17. D.J.C.S.A.N., Fond "P.S.D. Caraș-Oravița (1944-1948)", dosar 12/1947, f. 104-106.

18. Idem, dosar 5/1946, f. 49.

19. Nicolae Jurca, *op. cit.*, p. 377-378.

20. Fragmente din relatarea liderului P.S.D.R. Traian Cercega, 1 mai 1984, f.8
21. Nicolae Jurca, *op. cit.*, p. 378
22. D.J.C.S.A.N., Fond "P.S.D. Caraş-Oraviţa (1944-1948)", dosar 5/1946, f. 49
23. Idem, dosar 12/1947, f. 471

DIE AKTIVITÄT DER SOZIAL DEMOKRATISCHE PARTEI IM KREISE CARAŞ ZWISCHEN NOVEMBER 1946 - DEZEMBER 1947

Z u s a m m e n f a s s u n g

Nach dem Staatsstreich von 23 August 1944 hat die Sozial Demokratische Partei (S.D.P.) sich neugestaltet und hat sich mit Geschwindigkeit an den neuen Bedingungen angepaßt. Die Gründung des Allgemeinen Arbeiter Fronts (A.A.F.) in den Orten des Kreises Caraş hat sich als einen ziemlich langen und schwierigen Prozess erwiesen.

Nach dem Außerordentlichen Kongress der S.D.P. (10 März 1946) ändern sich die Verhältnisse zwischen s.D.P. und die Rumänische Kommunistische Partei, und zwar mehr und mehr zugunsten der letzte.

Anfangs des Jahres 1947 erscheint die S.D.P. als eine politische Formation die noch gut in alle führende Strukturen (Volkvertretung, Regierung, Präfekturen, Gemeindehäuser usw.) repräsentiert ist. Doch die Realität war eine andere: die Partei ist von inneren Unruhen zerfressen. Dieselbe Situation manifestierte sich auch im Kreise Caraş. Gleichzeitig mit der Erhaltung der Anscheine, war die Leitung der S.D.P. an der organisatorischen Verstärkung der Partei interessiert.

Den Widerstandsmanifestationen und den Unabhängigkeitstendenzen die in der Partei stattfanden hat die Leitung der S.D.P. mit neue disziplinäre Maßnahmen geantwortet, die sogar mit der Ausschließung aus der Partei derjenigen die sich der sozial-kommunistischen Aktivitäten widersetzen endeten.

Zwischen den 1 Dezember 1947 und den 1 Januar 1948 fand die "gründliche" Bearbeitung des Programms der A.A.F. statt. Dafür muß man "eine besondere Aufmerksamkeit einer guten Bearbeitung im dörflichen Milieu schenken".

ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE, CATALOAGE, VARIA

MONETA ROMÂNĂ REPUBLICANĂ DIN COLECȚIA MUZEULUI BANATULUI

Raoul-M. Șeptilici

Odată cu înființarea Societății de Istorie și Arheologie din Ungaria de Sud¹ (Banat) la Timișoara, la 25 iulie 1872², s-au pus bazele primei instituții muzeologice din Banat, care pe lângă studierea și protejarea patrimoniului cultural-istoric de pe aceste meleaguri, în primul rând avea menirea de a aduna materialul muzeistic.

Ormós Zsigmond³ (1813-1894), importantă personalitate politică, dar și culturală a Banatului⁴, președinte al susnumitei societăți încă de la înființare, a fost cel care s-a ocupat cu o deosebită abnegație de sporirea patrimoniului noului muzeu⁵, atât în ceea ce privește exponentele de artă, cât și cele de istorie. Colecționar pasionat, acesta strânge relațiile cu unele dintre marile muzee europene (mai ales din Germania, Austria și Ungaria), cât și cu Academia Română din București⁶.

Sunt cunoscute vizitele sale în străinătate, atât pentru documentare, cât și pentru achiziționarea de noi piese muzeale⁷. Printre largile sale preocupări de artă și istorie, Ormós Zsigmond s-a aplecat și asupra numismaticii. Era unul dintre membri Societății Numismatice din Viena cu care întreține și o serioasă corespondență⁸. De asemenea, întreține puternice legături cu D.A. Sturza⁹, unul dintre cei mai mari numismați români din epocă, realizând cu el și unele schimburi numismatice¹⁰.

Ormós va reuși să adune o colecție de circa 9.000 de monete pe care muzeul din Timișoara a cumpărat-o după moartea sa.. Prin activitatea sa în acest domeniu, s-a străduit ca materialul arheologic (și numismatic) descoperit în Banat să rămână, pe cât a fost posibil, aici și să nu meargă în colecțiile muzeelor din Budapesta și Viena.

Colecția numismatică a lui Ormós Zsigmond a constituit punctul de plecare pentru formarea unei colecții de acest gen. Monetele din colecția sa proveneau în special din Banat (mai ales din descoperirile arheologice), dar și din alte părți, prin intermediul schimburilor sau al achizițiilor de antichități. Pe parcursul anilor, această colecție a sporit (prin donații, achiziții, noi descoperiri arheologice etc.)¹¹, astfel că la ora actuală colecția numismatică a Muzeului Banatului a ajuns să numere aproape 40000 de piese constând în monete, jetoane, bancnote, asiguate,

decorații, medalii, plachete etc. Din păcate, în ultimul timp noile intrări au fost destul de puține. Această situație se datorează lipsei de fonduri (atât pentru achiziții, cât și pentru o extindere a săpăturilor arheologice), dar și datorită unei oarecare dezinteres cu care este privită această știință auxiliară a istoriei: numismatica¹².

În cadrul acestei colecții, un loc important îl ocupă moneda antică, în cea mai mare parte romană. Moneta republicană ocupă numeric un loc mai modest printre celelalte monete romane, situație lesne de înțeles. În următoarele pagini vom trata chiar acest subiect. Spre acest demers am fost îndemnați de domnul cercetător principal dr. Radu Ardevan de la Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, căruia dorim să-i mulțumim și pe această cale atât pentru sprijinul acordat, cât și pentru bibliografia pusă la dispoziție. De asemenea ținem să-i mulțumim în mod special domnului profesor universitar dr. Ioan Piso de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, cel care a acceptat să ne coordoneze prima variantă a acestei lucrări¹³. Mulțumim domnișoarei muzeograf Nicoleta Toma, custode de colecție, care ne-a pus la dispoziție materialul solicitat, domnului muzeograf Octavian Dogariu, care uneori ne-a ajutat la identificarea unor piese, precum și cu unele informații deosebit de utile, domnului fotograf Milan Șepețan pentru fotografiile realizate, domnișoarei muzeograf Ioana Banciu pentru ajutorul acordat în realizarea unor părți grafice ale lucrării, toți patru de la Muzeul Banatului din Timișoara. Nu în ultimul rând trebuie aduse mulțumiri conducerii Muzeului Banatului, care a înțeles importanța unor astfel de studii, acordându-ne sprijinul moral necesar. Mulțumim celor care, într-un fel sau altul, ne-au ajutat la elaborarea acestei lucrări.

PROVENIENȚA MONETELOR ROMANE REPUBLICATE DIN COLECȚIA MUZEULUI BANATULUI - TIMIȘOARA

În Colecția numistică a Muzeului Banatului din Timișoara am reușit să identificăm 169 de monete romane republicane. Numărul lor este destul de mic în comparație cu ceea ce există în alte colecții de stat sau chiar particulare din România¹⁴, însă ele acoperă o lungă perioadă de timp. Din bibliografia consultată¹⁵ am aflat de existența și a altor astfel de monete ce ar fi trebuit să le regăsim în această colecție, însă acest lucru nu s-a întâmplat. Este adevărat că de-a lungul timpului, mai ales în vremea celor două războaie mondiale, colecția muzeului bănațean a avut de suferit. Apoi, este cazul unor monete din argint, care în timpul regimului comunist au fost preluate de Banca Națională a României¹⁶, și a căror soartă nici astăzi nu o cunoaștem cu exactitate, cum nu știm exact nici ce fel de monete erau (decât în puține cazuri). Totuși, înclinăm să credem că moneda antică nu a fost afectată de această preluare.

Referitor la proveniența monetelor romane republicane din colecție, putem spune că aceasta este destul de diversă. Sunt piese care au ajuns direct la muzeu

(în urma descoperirii lor), unele prin intermediul unor colecții, iar altele pe diverse căi (donații, achiziții, confiscări etc.). Cu toate că se știe de colecția numistică a lui Ormós Zsigmond¹⁷, datorită pierderii inventarului vechi¹⁸ și datorită neglijenței de a se fi transcris locurile de proveniență din el, atunci când acest inventar exista încă la îndemâna cercetătorului interesat¹⁹ nu se mai știe de unde provin aceste monete și nici exact care sunt ele. Uneori în plicurile monetelor am găsit, totuși, biletele cu vechile numere de inventar și cu unele notițe ale lui Berkeszi István²⁰.

Am putut regăsi (însă în puține cazuri) proveniența unor monete, prin reconstituire, punând în legătură informațiile date de Florin Medeleț²¹ cu ceea ce am găsit noi în colecția muzeului timișorean. Credem că o cercetare mai amănunțită (ce ar presupune o mai lungă perioadă de timp) ar putea elucidă mai multe dintre problemele ridicate de aceste monete. Redăm mai jos rezultatele cercetării de până acum privind proveniența unor monete din colecție.

Tezaure

În colecția Muzeului Banatului știm de existența a două tezaure monetare romane republicate, ambele fragmentare și o monetă ce pare a proveni dintr-un foarte posibil al treilea tezaur.

Jdioara

La 27 iulie 1973, Gheorghe Derbac din satul Jdioara, comuna Criciova, județul Timiș, a descoperit în punctul numit *Dunga Rovinei* un vas dacic de tip borcan cu monete, din care arheologul Adrian Berjan a recuperat 40 de denari republicani și cioburi din vas. În ziua următoare s-au mai recuperat 29 de exemplare. Deci au fost recuperați în total un număr de 69 de denari republicani. Aceștia au fost foarte bine identificați în colecția muzeului²², unde au fost înregistrați sub nr. inv. 377 și sunt trecuți în catalogul nostru la numerele: 1-2, 7-11, 13-14, 17-18, 20-23, 26-29, 31-33, 36-38, 43-44, 50-53, 56, 58, 60-65, 69-70, 72-74, 76, 82-83, 87, 91-95, 99-100, 102, 110-113, 117, 121, 123, 126, 129, 133, 134?, 139 și 143. Tezaur a fost publicat de Marius Moga²³.

Uneori acest tezaur mai este amintit și cu denumirea *tezaurul de la Criciova* (după numele comunei de care aparține satul Jdioara), denumire neadecvată, putându-se produce confuzie cu un alt tezaur de alt tip²⁴.

Secusigiu

În aprilie 1936²⁵ în satul Secusigiu, județul Arad, în locul numit *Gropile de la morminții borconilor*, mai mulți locuitori²⁶ au descoperit un tezaur de monete, din care 24 de exemplare au ajuns în colecția Muzeului Banatului. Marius Moga va publica din acesta 23 de monete, în totalitate denari republicani²⁷. Din păcate

nu am putut localiza acest lot în colecția muzeului. Din motive obiective nu am putut verifica întreaga colecție, însă acest tezaur trebuie să se fi rătăcit printre alte monete “identificate”. La numărul de inventar unde acesta ar fi trebuit să se regăsească (309) într-adevăr este notat “tezaurul de la Secusigiu” și sunt 24 de piese antice, însă ele sunt într-o altă componență: 1 drahmă macedoneană a lui Filip al III-lea (323-316), 4 drahme de la Dyrrhachium, 6 drahme de la Apollonia, 12 denari republicani (trecuți în catalogul nostru la numerele: 15-16, 25, 39, 78, 80, 108, 135, 138, 158 și 162-163) și 1 denar suberat de la Titus. Comparând cu ceea ce a publicat Marius Moga, ne dăm seama că nici unul dintre cei 12 denari republicani mai sus amintiți nu este cuprins în publicație (precum nici alți denari republicani izolați, găsiți de noi în colecție). Deci este clar că la acest număr de inventar nu avem de-a face cu tezaurul de la Secusigiu, așa cum este consemnat în registrele de inventar și pe plicurile unde sunt păstrate monetele, mai ales că nu aveam știință ca la Muzeul Banatului să fi ajuns și un al doilea lot din acest tezaur sau că la Secusigiu s-ar fi descoperit un al doilea tezaur. De asemenea, verificând informațiile lui Marius Moga ne-am dat seama că acesta a publicat lotul corect.

Totuși deținem informații că acest lot se mai află încă în colecția Numismatică a Muzeului Banatului (cel puțin cele 23 de piese publicate), motiv pentru care noi l-am inclus în catalogul lucrării, reproducând descrierea și caracteristicile monetelor din lucrarea lui M. Moga. Aceste monete sunt cuprinse la numerele: 5, 19, 30, 35, 41-42, 48-49, 54, 75, 77, 85, 101, 104, 114-116, 127, 136, 140-142 și 146.

Pančevo

În octombrie 1881 și aprilie 1882 Johann Schwerer a donat Muzeului Banatului trei denari republicani²⁸, din care noi am identificat o piesă menționată în catalogul nostru la numărul 84. Se presupune existența aici a unui tezaur, același individ donând de fapt mult mai multe piese Muzeului Național Maghiar din Budapesta (circa 300).

Descoperiri izolate

Cu toate că restul monetelor trebuie să fi avut un loc de descoperire, la puține exemplare se mai știe astăzi de unde provin. Marea majoritate este de presupus că a fost descoperită în actualul Banat, dar trebuie să existe și piese care au fost procurate prin intermediul schimbului de antichități.

Banat

Doi denari republicani descoperiți în Banat (fără a avea și alte informații despre ei) au fost donați Muzeului Banatului de către Eduard Marius Klein în anul 1977²⁹. Aceștia sunt trecuți în catalogul nostru la numerele 66 și 144.

Tot sigură ca provenind din Banat este piesa menționată de noi la numărul 164. În anul 1906, Muzeul Banatului a achiziționat 7 denari republicani (printre care se găsea și cel în discuție), descoperiți în 1905, în diferite puncte, cu ocazia efectuării unor diguri³⁰. Celelalte 6 piese nu au fost regăsite de noi în colecția muzeului³¹.

Colecții particulare și alte donații

O parte dintre piesele în discuție provin din colecțiile particulare (fie donate, fie achiziționate) sau din alte donații ce au fost făcute Muzeului Banatului. Ele pot proveni din Banat, dar pot fi și de aiurea.

Colecția Ferch

În 1937 Muzeul Banatului a achiziționat colecția numismatică și arheologică Ferch. Din păcate, despre această colecție nu am putut afla prea multe informații. Printre piesele achiziționate se află și moneta cu numărul 4 din catalogul nostru. Aceasta, având nominalul de 1 *victoriat* (nominal mai des întâlnit la sfârșitul sec. III - începutul sec. II a. Ch. și deloc caracteristic economiei dacice), este foarte puțin probabil să fi fost descoperit în Banat, ajungând în această colecție, aproape sigur, prin intermediul schimbului de antichități.

Colecția Eduard-Marius Klein

Pe lângă cele două piese donate³², din colecția lui E.M. Klein (donată muzeului) mai provine și piesa consemnată de noi la numărul 166. Este posibil ca aceasta să provină din Banat.

Colecția L. Megyesi

Prin achiziționarea colecției L. Megyesi intrau în patrimoniul Muzeului Banatului și cei 4 denari consemnați de noi la numerele: 120, 128, 145 și 149. Este posibil ca aceștia să fi fost descoperiți în Banat.

Colecția Constantin Pâslaru

Prin donarea acestei colecții (de către soția colecționarului, Elisabeta Pâslaru), patrimoniul Muzeului Banatului s-a îmbogățit cu încă 2 piese de acest gen, pe care noi le-am înregistrat la numerele 46 și 55.

Donația Mitropoliei Banatului - Timișoara

Mitropolia Banatului a făcut mai multe donații de piese numismatice Muzeului Banatului. Astfel, în anul 1961 a făcut o donație de 28 de denari romani. Printre aceștia se află și piesa republicană consemnată de noi la numărul 81. Nu cunoaștem modul în care aceste piese au ajuns în posesia instituției donatoare.

Pentru restul pieselor nu avem nici o altă informație privind proveniența lor. Știm despre moneda de la numărul 6 că a fost cumpărată, iar piesa numărul 3 trebuie să fie sigur din schimbul de antichități, astfel de exemplare din bronz nedescoperindu-se în Dacia sau în zonele imediat învecinate. De asemenea, cunoaștem unele piese, care provin din vechea colecție, posibil unele chiar de la Ormós Zs.³³, fără însă a cunoaște modalitatea în care au ajuns la muzeu. Sperăm că cercetările ulterioare vor putea aduce și alte completări privind proveniența unor monete din colecția Muzeului Banatului

UNELE CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA PĂTRUNDEREA MONETEI ROMANE REPUBLICANE ÎN SUD-VESTUL DACIEI

Teritoriul de sud-vest al Daciei, mărginit la nord de cursul inferior al Mureșului, la est de ultimele culmi ale Carpaților Meridionali, la sud de Dunăre, iar la vest de cursul inferior al Tisei, ce se poate identifica astăzi cu *Banatul istoric*, cunoaște în antichitatea anterioară cuceririi romane o circulație monetară caracteristică, încadrându-se în linii mari în circulația monetară din Dacia preromană, cu particularitățile specifice acestei zone ce o individualizează din acest punct de vedere.

Cele mai vechi monete descoperite pe acest teritoriu sunt staterii și tetradrahmele macedonene emise de Filip al II-lea, Alexandru cel Mare și Lisimah³⁴. Lor li se adaugă și alte tipuri monetare grecești (diferite), ce au avut un rol mai puțin important în economia epocii respective. Toate aceste monete sunt din descoperiri izolate sau din tezaure a căror frecvență este ceva mai mare în părțile de nord, est, sud și sud-vest și mai mică în vest³⁵. Privind această răspândire a monetelor macedonene (în special) am fi înclinați să credem că pătrunderea lor în Dacia de sud-vest s-a făcut mai ales prin sud (prin mediul tragic) și mai puțin prin vest.

După moneda din argint macedoneană (și grecească) geto-dacii au produs imitații ce au completat necesarul de monetar pentru piața locală. Pentru sud-vestul Daciei sunt cunoscute descoperiri monetare (imitații) de tipurile *Banat*, *Criciova*, *Ramna*, *Agriș*, unele variate ale tipului *Tulghieș*, *Crișeni-Berchiș*, *Huși-Vovriești*, *Larissa*, *Adâncata-Mănăstirea*, *Cladova-Saschiz*, *Aninoasa-Dobrești*, tipuri combinate³⁶ etc. Unele dintre aceste tipuri sunt produse aici, altele au ajuns prin intermediul comerțului, fiind mult mai puțin numeroase (de exemplu tipul *Adâncata-Mănăstirea*, dar nu numai). Aceste tipuri monetare se datează, potrivit studiului lui Constantin Preda³⁷, între a doua jumătate a sec. III și începutul sec. I a. Ch. Acestea sunt tetradrahme care, în timp, se vor deprecia atât în ceea ce privește cantitatea, cât și calitatea aliajului de argint din care sunt produse, circulând în paralele cu moneda macedoneană al cărei nominal îl și aveau (sau căutau să-l aibă).

Florin Medeț³⁸ identifică pentru această zonă descoperirea unui număr total de 617 tetradrahme și imitații (inclusiv tetradrahme thasiene)³⁹.

O altă monedă importantă în circulația monetară din Dacia preromană, dar mai puțin prezentă în zona în discuție este tetradrahma thasiană. Aceasta pătrunde în economia Daciei cam în aceeași perioadă în care pătrunde și tratradrahma *Macedoniei Prima* (și într-o mai mică măsură a *Macedoniei Secunda*)⁴⁰. Caracteristic pentru sud-vestul Daciei este lipsa totală a emisiunilor din *Macedonia Prima*⁴¹ (cel puțin până la ora actuală), fapt ce pledează pentru o posibilă pătrundere mai timpurie în această zonă a drahmelor din Apollonia și Dyrrhachium, în comparație cu restul Daciei⁴². Aceste monete datate în general între 200-100 a. Ch. pătrund în Dacia după jumătatea sec. II a. Ch. Aceasta se produce și ca urmare a necesității unor nominale mai mici în economia dacică. Aceste drahme vor premerge, în economia locală, denarul republican de care se și apropie ca nominal.

Răspândirea pe hartă a descoperirilor acestui tip monetar este foarte asemănătoare cu cea a tetrahmelor macedonene și a imitațiilor locale⁴³, numărul lor, consemnat de Florin Medeț, fiind de 644 de exemplare⁴⁴.

Drahmele în discuție, a căror pătrundere în Dacia s-a suprapus cu pătrunderea primelor piese romane, sunt găsite uneori tezaurizate cu acestea din urmă.

Expansiunea romană a fost anunțată, am putea spune, de o mult mai timpurie expansiune a economiei romane, fapt ce va duce la penetrarea denarului roman în zonele învecinate imperiului, și chiar mai departe, în Dacia nouă monetă înlocuind celelalte emisiuni monetare și ducând în final la încetarea activității monetare locale de tip greco-macedonean.

Răspândirea acestui tip monetar este mult mai omogenă în această arie istorico-geografică pe care o avem în vedere⁴⁵, atât în descoperiri izolate, cât și în tezaure simple sau combinate cu drahme din Apollonia și (sau) din Dyrrhachium, precum uneori și cu denari imperiali.

F. Medeț consemnează descoperirea a circa 1300 de denari republicani pe actualul teritoriu al Banatului⁴⁶. Astfel de piese vor circula și după pătrunderea denarului imperial, fiind caracteristice până la cucerirea romană, uneori până chiar mai târziu (un exemplu special constituindu-l denarii de legiune emiși de Marcus Antonius, care sunt întâlniți destul de frecvent și în context de sec. al II-lea p. Ch.).

Studiind în mod direct tezaurul de la Jdioara am putut observa unele aspecte interesante. Astfel, am remarcat distanța mare în timp între prima piesă (nr. 1) și ultima (nr. 143), de peste 130 de ani⁴⁷. Urmărind uzura pieselor se observă că în general aceasta este mică și foarte mică aproape la toate exemplarele ceea ce dovedește un grad scăzut de circulație al acestora. Acest lucru este destul de curios, fiind de așteptat ca piesele mai vechi să fie uzate, iar cele mai noi mai puțin, circulând o durată mai mică de timp (din momentul emiterii până în cel al tezaurizării). Astăzi ne vine destul de greu să credem că monetele în cauză au fost tezaurizate într-o atât de lungă perioadă de timp (tezaurul fiind

destul de omogen din punct de vedere cronologic)⁴⁸ sau că ar fi pătruns în Dacia la o dată apropiată de cea a emisiei lor și aici ar fi circulat doar ocazional neavând timp să se uzeze. Aceste ipoteze, cu toate că nu sunt total excluse, au o probabilitate mică, mai ales dacă ținem cont de vechimea primelor piese, ele fiind prea timpurii pentru circulația denarului în Dacia. Chiar însă dacă presupunem prezența sporadică timpurie a acestui nominal în Dacia, în acest tezaur ar fi trebuit să găsim și alte nominale (în Banat descoperindu-se destule tezaure mixte). Nici a doua ipoteză, chiar dacă nu este total exclusă, nu ar rămâne în picioare din aceleași considerente (vechimea primelor piese și existența numai a denarilor). Chiar dacă acest tezaur a fost acumulat în afara Daciei, undeva mult mai aproape de Peninsula Italică, contrariază distanța mare în timp între prima și ultima piesă și uzura mică. Ar rămâne o posibilitate interesantă, considerată de noi demnă de luat în calcul: copierea monetelor mai timpurii la o dată mai târzie decât cea rezultată din legenda lor. Și cum acestei producții de monedă copiată nu-i vedem sensul la Roma, nu ne rămâne decât să ne gândim că ea a avut loc în lumea barbară.

Este deja bine cunoscut faptul că în Dacia preromană se produceau copii fidele după denarul roman, în acest sens descoperindu-se mai multe matrițe (cele mai cunoscute fiind cele de la Tilișca)⁴⁹. Și în colecția Muzeului Banatului se păstrează matrița unui revers de denar, imperial însă, din vremea lui Augustus (magistrat monetar fiind Aquilus Florus), descoperită în Banat (județul Caraș-Severin)⁵⁰, cunoscându-se chiar și o piesă bătută cu aceasta⁵¹. Acest fapt constituie o dovadă sigură a copierii denarului roman anterior cuceririi și în această parte a Daciei. Nu știm sigur dacă printre denarii din colecția studiată avem și copii locale, însă nedescoperirea până la ora actuală a unor matrițe monetare republicane nu este suficientă pentru a scoate din calcul posibilitatea emiterii și aici a copiilor de denari republicani.

Nu același lucru se poate spune în urma analizării lotului existent din tezaurul de la Secusigiu, ce se eșalonează cronologic pe o perioadă de cel puțin 100 de ani. Chiar dacă nu am avut ocazia să-l studiem direct, totuși ne-am putut da seama că aici uzura pieselor este mai mare, fapt ce nu ridică probleme deosebite, în cadrul acestuia putând intra firesc și piese mai vechi aflate în circulație el acoperind și o perioadă întrucâtva diferită față de tezaurul de la Jdioara (169/158-58 a. Ch. față de ante 211-74 a. Ch.).

În tot cazul, tezaurul de la Jdioara este foarte interesant sub aspectul componenței sale, dar mai ales sub aspectul gradului de circulație al pieselor. Astfel de tezaure trebuie mult mai minuțios studiate și abia după o corelare atentă a cercetărilor s-ar putea da un răspuns cât mai apropiat de realitatea istorico-economică a perioadei respective.

Studiind tezaurele și descoperirile izolate de denari republicani din sud-vestul Daciei, se observă o creștere a frecvenței pieselor începând cu cumpăna ultimelor două secole ale mileniului I a. Ch. Dacă urmărim în mod

special tezaurele mixte, la o analiză atentă ne vom da seama că aproximativ la începutul sec. I a. Ch. (chiar primul sfert) avem începutul puternicei penetrări a denarului roman în economia Daciei de sud-vest. Acest fapt se realizează datorită expansiunii romane și ale consecințelor economice ce decurg de aici, nu în ultimul rând fiind și desființarea de către noua autoritate a monetărilor din Apollonia și Dyrrhachium, ce vor crea drum liber denarului. Penetrarea acestui nominal va fi accentuată, în toată Dacia, în timpul regelui geto-dac Burebista.

O pătrundere prea timpurie a monetei republicane nu poate fi susținută și datorită inexistenței în descoperirile din actualul Banat (și vorbim numai de Banat doar pentru că aceasta este zona de care ne ocupăm) a unei alte piese din argint emisă de Roma republicană și anume victoriatul (cel puțin până la ora actuală). Singura piesă de acest fel din colecția Muzeului Banatului (nr. 4) este dintr-o colecție particulară și provine aproape sigur din schimbul de antichități⁵². Dar victoriatul, în perioada penetrării denarului republican (în Dacia), era deja o piesă rară chiar și la Roma.

Despre o pătrundere prea târzie iar nu poate fi vorba, descoperirile arheologice infirmând-o. La acest lucru se mai adaugă un fapt observat pe colecția studiată: denarul barbar înregistrat de noi la nr. 120. Originalul după care este copiată piesa în discuție se datează în 85 a. Ch. Însă legenda de pe revers: **FARSVI**⁵³ imită legenda L. FARSVLEI de pe denarul lui Lucius Farsuleius Mensor (Crawford, nr. 392/1) datat la 75 a. Ch. (având astfel de a face cu o monetă hibrid). Este foarte probabil ca această copiere să nu se fi produs prea târziu după această ultimă dată, dar într-un moment când nominalul copiat era deja foarte frecvent în zona unde se făcea copierea. Chiar dacă nu știm unde s-a descoperit această piesă, este foarte posibil ca ea să provină din sud-vestul Daciei.

Urmărind piesele studiate, din colecția Muzeului Banatului, pe lângă piesele de bună calitate întâlnim și denari suberați (nr. 57, 127?, 145), dar numărul lor este foarte mic, ei putând fi produși în Dacia, dar și în afara ei, chiar în monetăria oficială⁵⁴.

Ultimii denari republicani întâlniți sunt piesele lui Marcus Antonius (pentru legiuni), găsiți în număr mai mare, dar de obicei izolați de alte piese republicane, fiind asociați, de multe ori, cu denarii imperiali. Aceasta datorită particularităților lor (pe care nu intenționăm să le discutăm aici), fapt ce a dus la păstrarea în circulație a acestor piese până către sfârșitul sec. II p.Ch.

Se observă că economia romană își pune amprenta asupra Daciei cu mult înainte de cucerire, moneda romană înlocuind-o pe cea greco-macedoneană și imitațiile ei. Acest fapt nu a însemnat o încetare a monetăriei geto-dacice, dacii completând importul insuficient, pentru nevoile lor economice, de denari romani, prin emisiuni proprii, care de această dată nu mai tind către stilizare, ci către o cât mai fidelă copie, poate și datorită unui export de monetă imitată spre imperiul (emitent), unde aceste imitații, datorită perfecțiunii lor, erau foarte bine asimilate monetelor originale (a căror valoare intrinsecă le și aveau).

- A·ALB·S·F· - Aulus Postumius Albinus Spurii filius - nr. 77-79
 AED·CVR - aedilis curulis - nr. 147-148, 151
 ANCVS - Ancus Marcius - nr. 149
 ANT· - Marcus Antonius - nr. 165-169
 AP·CL - Appius Claudius Pulcher - nr. 48-50
 A·PLAVTIVS - Aulus Plautius - nr. 151
 A·PV· - aere publico - nr. 100
 Ⓐ - aere publico - nr. 121-122, 123?, 125?
 AQVA Ⓐ - Aqua Marcia - nr. 149
 Ⓐ G·PVB· - argento publico - nr. 70
 AVG· - augur - nr. 165-169
 B - marcă de control - nr. 62 (B̄), 67, 80
 BACCHIVIS - Bacchius - nr. 151
 BON·EVENT - Bonus Eventus - nr. 145-146
 C - marcă de control - nr. 59 (:C), 84, 130
 CAESAR - Caius Iulius Caesar - nr. 152-153, 161-162
 CAPT· - captum - nr. 147-148
 CARB· - Marcus Papirius Carbo - nr. 30
 C·CATO - Caius Porcius Cato - nr. 28
 CCCC⅃III-marcă de control - nr. 128
 C·CENSO - Caius Marcius Censorinus - nr. 105
 C·CENSORI - Caius Marcius Censorinus - nr. 106-107
 C·EGNÆIVS·CN·F·CN·N·MAXSVMVS* - Caius Egnatius Cnaei filius
 Cnaei nepos Maxumus - nr. 142
 C·FABI·C·F· - Caius Fabius Caii filius - nr. 67
 C·FVNDAN - Caius Fundanius - nr. 71
 C·HOSIDI·C·F·GETA* - Caius Hosidius Caii filius Geta - nr. 144
 C·HVPASAE - Caius Hupsaeus - nr. 147-148
 CIII - marcă de control - nr. 82
 C·MA·L· - Caius Poblicius Malleolus - nr. 77-78
 C·MAMIL·LIMEAN· - Caius Mamilius Limetanus - nr. 77-78
 C·MEMMI·C·F· - Caius Memmius Caii filius - nr. 150
 C·MEMMIVS - Caius Memmius - nr. 150
 C·ⒶE·BA·B - Caius Naevius Balbus - nr. 136
 CN·DOMI - Cnaeus Domitius Ahenobarbus - nr. 42

* - am notat astfel legendele monetare, care pentru a putea fi înțelese au trebuit redată în întregime, ele aflându-se în fapt redată parțial pe una dintre fețele monetei, restul fiind pe cealaltă față a respectivei piese.

CNFL· - Cnaeus Foulvius - nr. 41
 CN·G· - Cnaeus Gellius - nr. 16
 CN·LENTVL· - Cnaeus Cornelius Lentulus - nr. 102-104
 CN·LVCR·TRIO* - Cnaeus Lucretius Trio - nr. 21-22
 C·NORBANVS - Caius Norbanus - nr. 126-127
 COS - consul - nr. 147-148
 C·POSTVM·Ā· - Caius Postumius Tattius - nr. 143
 C·RENI· - Caius Renius - nr. 15
 C·SERVEILI·M·F· - Caius Serveilius Marci filius - nr. 25
 C·ĀL· - Caius Iuventius Talna - nr. 6
 C·VIBIVS·C·F·PANSA* - Caius Vibius Caii filius Pansa - nr. 90-98
 C·VIBIVS·C·F·C·N·PANSA* - Caius Vibius Caii filius Caii nepos Pansa -
 nr. 154
 CXXVII - marca de control - nr. 82
 D - marcă de control - nr. 84
 DIC· - dictator - nr. 162
 DICT·PERPETVO - dictator perpetuo - nr. 161
 D·SILANVS·L·F· - Decimus Iunius Silanus Lucii filius - nr. 80
 EX·A·PV· - ex aere publico - nr. 67
 EX·S·C· - ex senatus consulto - nr. 147-148
 Ė - marcă de control - nr. 61
FARSVI - Lucius Farsuleius Mensor - legendă barbarizată - nr. 120
 G - marcă de control - nr. 136
 H - marcă de control - nr. 83
 I - exprimare nominală a valorii unui as - nr. 3
 II - marcă de control - nr. 95
 IIIVIR - triumvir - nr. 144, 156, 165-169
 IMP· - imperator - nr. 132, 162
 IMPER· - imperator - nr. 134
 IMPERATOR - nr. 150
 IVDAEVS - Iudaeus - nr. 151
 IXXIX - marcă de control - nr. 116
 Ĳ - marcă de control - nr. 76 (și ·Ĳ)
 L·AES·GRAG* - Lucius Antestius Gragulus - nr. 23-24
 L·CENSO· - Lucius Marcius Censorinus - nr. 131
 LEG· - legio - nr. 165 (IV), 166 (XX), 167-169 (?)
 LENT·Ā·F· - Publius Cornelius Lentulus Marcellini filius - nr. 76
 L·FLAMINI·CILO - Lucius Flaminius Cilo - nr. 51-54
 LIBO - Lucius Scribonius Libo - nr. 145-146
 L·IVLI·BVSIO - Lucius Iulius Bursio - nr. 116-119

L·MANLI· - Lucius Manlius - nr. 132
 L·METE· - Lucius Caecilius Mettelus - nr. 77-79
 L·PAPI - Lucius Papius - nr. 137-138
 L·PHILIPPVS - Lucius Marcius Philippus - nr. 46-47
 L·PISO·FRVGI - Lucius Calpurnius Piso Frugi - nr. 81-84
 L·PLAVTIVS·PLANCVS* - Lucius Plautius Plancus - nr. 155
 L·PROCILI·F· - Lucius Procilius filius - nr. 135
 L·RVBRI·DOSSEN·* - Lucius Rubrius Dossenius - nr. 108-109
 L·RVTILI·FLAC* - Lucius Rutilius Flacus - nr. 139-141
 L·SATVRN· - Lucius Appuleius Saturninus - nr. 59-62
 L·SAVF· - Lucius Saufeius - nr. 7
 L·SENTI·C·F· - Lucius Sentius Caii filius - nr. 70
 L·SVLLA - Lucius Cornelius Sulla - nr. 132
 L·TITVRI·SABIN·* - Lucius Titurius Sabin - nr. 99-101
 L·VALERI·FLACCI - Lucius Valerius Flaccus - nr. 56
 M·ANTON· - Marcus Antonius - nr. 162
 M·~~ABVR~~·GEM·* - Marcus Aburius Geminus - nr. 27
~~MA~~ - Marcia? - nr. 46
~~MA~~ - ? - nr. 81-82
 M·BAEBI·Q·F·TAMPIL·* - Marcus Baebius Quinti filius Tampilus - nr. 20
 M·CALID· - Marcus Calidius - nr. 41
 M·CIPi·M·F· - Marcus Cipius Marci filius - nr. 45
 M·FAV·C·F· - Marcus Fannius Caii filius - nr. 29
 M·FOVRI·L·F·~~PHIL~~·* - Marci Fourii Lucii filii Philo - nr. 35-40
 M·HERENNI· - Marcus Herennius - nr. 58
 M·IVNI· - Marcus Iunius Silanus - nr. 13-24
 M·LVCILI·RVF· - Marcus Lucilius Rufus - nr. 68-69
 M·~~MA~~· - Marcus Marcius - nr. 26
 M·METELLVS·Q·F· - Marcus Caecilius Metellus Quinti filius - nr. 133
~~MA~~·AQVIL· - Manius Aquillius - nr. 55
~~MA~~·CORDI·RVFVS* - Manius Cordius Rufus - nr. 156
~~MA~~·CORDIVS·RVFVS* - Manius Cordius Rufus - nr. 157-158
~~MA~~·FONEI· - Manius Fonteius - nr. 57
~~MA~~·FONTEI·C·F· - Manius Fonteius Caii filius - nr. 121-125
 M·SCAVR· - Marcus Aemilius Scaurus - nr. 147-148
 M·SERVEILI·C·F· - Marcus Serveilius Caii filius - nr. 72
 M·SIA· - Marcus Iunis Silanus - nr. 43
 M·TVLLI· - Marcus Tullius - nr. 31-34
 N - marcă de control - nr. 57
 P - marcă de control - nr. 60 (P), 70-71, 73-75, 129

P·CLODIVS·M·F· - Publius Clodius Marci filius - nr. 163-164
 P·CREPVSI· - Publius Crepusius - nr. 128-129
 PHILIPPVS - Lucius Marcius Philippus - nr. 149
 P·HVPSAEVS - Publius Plautius Hypsaesus - nr. 147-148
 PIEAS - Pietas - nr. 58
 P·PAETVS - Publius Aelius Paetus - nr. 17-18
 PREIVE· - Privernum - nr. 147-148
 PROQ· - proquestor - nr. 132?
 P·SEPVLLIVS·MACER - Publius Sepullius Macer - nr. 161
 P·SERVILI·M·F·RVLLI* - Publii Servilii Marci filii Rulli - nr. 73-75
 P·SVA· - Publius Cornelius Sulla - nr. 8-9
 PV· - publice - nr. 68-69
 PVR· - Furius Purpureo - nr. 5
 PVTEAL·SCRIBON· - Puteal Scribonianum - nr. 145-146
 Q·CVRT· - Quintus Curtius - nr. 43
 Q·MARC·LIBO* - Quintus Marcius Libo - nr. 12
 Q·A· - Quintus Caecilius Metellus - nr. 41
 Q·FERM·M· - Quintus Minucius Thermus Marci filius - nr. 63-66
 Q·TITI· - Quintus Titius - nr. 85-88
 Q·R· - quaestores urbani (sau quaestor urbanus) - nr. 48-50
 REX·ARETAS - Rex Aretas (regele Aretas din Nabataea) - nr. 147-148
 Ro - Roma? - legendă barbarizată - nr. 120
 ROMA - nr. 1-14, 16-45, 51-55, 76-79, 133, 159
 R·P·C· - reipublicae constituendae - nr. 165-169
 S - marcă de control - nr. 96, 135
 S·AFRA· - Spurius Afranius - nr. 10-11
 S·C· - senatus consulto - nr. 135-136, 151, 157, 160
 SEX·PMO·FOSTVLVS - Sextus Pompeius Faustulus - nr. 19
 A - Tatius? - nr. 99
 T·CARIS· - Titus Carisius - nr. 160
 T·CARISI· - Titus Carisius - nr. 159
 T·A· - Titus Mallius - nr. 48-50
 V - marcă de control - nr. 117
 X - valoarea unui denar exprimată în ași (1 denar = 10 ași) - nr. 1-2, 5-22,
 23-27 (X), 28-34, 41-44, 51-55, 56 (X), 72, 133 (X)
 XIII - marcă de control - nr. 80
 XXX - marcă de control - nr. 127
 Δ - marcă de control - nr. 72
 Γ - marcă de control - nr. 58
 φ - marcă de control - nr. 46
 LVIII - marcă de control - nr. 126

Pe baza monetelor studiate am întocmit un catalog al acestora. Astfel, cele 169 de piese numismatice au fost menționate în ordine cronologică, fără a se ține cont de proveniența lor.

Am trecut în ordine: numărul de catalog dat de noi, anul emiterii, emitentul, urmat în paranteză de numele familiei din care făcea parte, monetăria (dacă moneda a fost emisă la Roma, n-am mai specificat acest fapt, monetăria înțelegându-se de la sine), nominalul; descrierea (și unele observații, când este cazul, pe marginea acesteia); axa (pentru axă am folosit sistemul de notare prin cifre arabe de la 1 la 12), grad de circulație, conservarea monetei, materialul din care este confecționată moneda, masa, diametrul, locul descoperirii (dacă se cunoaște), urmat uneori de colecția din care provine moneda sau alte informații privind proveniența sa, numărul de inventar (în paranteză trecând, dacă se cunoaște, numărul vechi de inventar), fără a mai trece proprietarul, deoarece toate monetele provin din colecția numismatică a Muzeului Banatului, determinantul folosit și numărul la care piesa respectivă se regăsește. Pentru determinare am folosit lucrarea lui Michael H. Crawford⁵⁵. Dacă moneda din colecție a fost deja determinată, am dat și celelalte determinări. Acolo unde a fost cazul, imediat după moneda respectivă, am trecut unele observații sau comentarii.

Din păcate, datorită sărăciei bibliografiei la care am avut acces, nu am putut folosi decât lucrarea învățatului englez mai sus amintit, dar aceasta este una din cele mai bune în domeniu, atât în ceea ce privește materialul numismatic, cât și cronologia adoptată. Astfel, am ordonat monetele studiate după criteriile lui Crawford. Acolo unde am avut variante pronunțat diferite de cele consemnate în lucrarea de bază, am dat moneda cea mai apropiată, consemnând în continuare cuvântul “variantă”.

Imitațiile antice nu le-am trecut separat, ci imediat după moneda pe care o imită. Este un criteriu ales de noi.

Pentru descrierea reprezentărilor de pe monete am folosit termenii de “dreapta” și “stânga” așa cum sunt utilizați și în heraldică și nu pe cei ai privitorului. Este un model puțin uzitat în ziua de azi, dar am apelat la el deoarece ni s-a părut mai puțin inspirat modelul folosit de obicei - mai ales pentru descrierile amănunțite. Astfel, am considerat că ar putea apărea confuzii mai ales la descrierea personajelor de pe revers.

După fiecare legendă (exceptând legendele numite de noi *normale*) am trecut în paranteză rotundă un număr, care specifică felul în care este scrisă legenda respectivă. Vom da mai jos cheia acestora. Am numit *legendă normală* acea legendă scrisă în poziție orizontală de la stânga la dreapta (de data aceasta a privitorului). De asemenea, am trecut între paranteze rotunde literele lipsă din legendă, datorită uzurii sau slabei conservări a monetei. Între paranteze drepte am

trecut literele lipsă din legenda monetei, urmare a unei imprimări defectuoase în procesul baterii (aceste litere nu au existat niciodată pe moneda respectivă).

La sfârșit am dat planșele cu ilustrația monetelor și apoi cele pe care am pus în evidență contramărcile. Nu am mai dat trimiterii la ilustrație, deoarece numărul reproducerii fotografice este același cu cel redat în catalog pentru moneda respectivă. În general, am căutat ca ilustrația să fie cât mai abundentă. Nu am ilustrat deloc tezaurul de la Secusigiu (monete la care nu am avut posibilitatea să redăm nici axa) din motive obiective⁵⁶.

Am folosit următoarele prescurtări:

a.Ch. – ante Christum

AE – bronz (sau alte aliaje pe bază de cupru)

Ag – argint

Av. – avers

ax – axa monetei

Bab. – Ernest Babelon, *Description historique et chronologique des monnaies de la Republique Romaine*, Paris, 1885-1886

c.e. – cerc exterior

Coh. – H. Cohen, *Description historique des Monnaies trappés sous l'Empire Romain*, Paris, 1880

c.p.e. – cerc perlat exterior

Cr. – Michael H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1989

dr. – dreapta

ex. – exergă

g. – grame

Grueber – H.A. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, London, 1910

mm. – milimetri

nr. inv. – număr inventar

p.Ch. – post Christum

pl. – planșă

Rv. – revers

st. – stânga

Syd – E.A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, London, 1952

Tipul legendelor le-am notat cu cifre arabe scrise în paranteză astfel:

- (1) – pentru legende circulare scrise în direcția acelor de ceasornic.
- (2) – pentru legendele circulare scrise invers direcției acelor de ceasornic.
- (3) – pentru legendele verticale sau puțin oblice scrise de sus în jos.
- (4) – pentru legendele verticale sau puțin oblice scrise de jos în sus.

Acolo unde am reprodus o monetă după o alta (folosind termenul *idem*) nu am mai consemnat decât elementele ce o diferențiază față de moneta la care ne referim. Totuși, uneori am reprodus numărul din determinant, când am vrut să scoatem în evidență folosirea și a altor determinatoare.

CATALOGUL MONETELOR

1. ante 211 a. Ch., *Anonim*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în spate X, c.p.e.

Rv. Dioscurii călare spre st., în ex. ROMA, c.e.

Ax 5, puțin circulată, excelent conservată, Ag., 4,06 g, 19,75-20 mm, tezaurul Jdioara⁵⁷, nr. inv. 377/2

Cr. 44/5, Bab. 2, Syd. 140-168

2. post 211 a. Ch. *Anonim*. Denar.

Idem nr. 1, dar alte matrițe și ex. sub formă de cartuș.

Ax 8, mediu circulată, excelent conservată, Ag. 3, 44 g, 18-18, 75 mm, tezaurul Jdioara, nr. inv. 377/1.

Cr. 46/1, Bab. 2, Syd. 140-168

3. 207 a. Ch. *Anonim*. As.

Av. Efigia lui Ianus.

Rv. Proră spre st., deasupra I, dedesubt (RO)M(A).

Ax 4, intens circulată, bine conservată, AE, 35,42 g, 33,5-35,9 mm, (comerțul cu antichități), nr. inv. 187/1.

Cr. probabil 53/7 variantă (nu are I pe Av.).

Moneta este realizată prin turnare și nu prin batere. Cu toate că exemplarul de față este foarte uzat, masa sa trebuie să fi fost mai mică decât al unui as "sextantarius" (1/6 din libra romană = 54,5 g), dar mai mare decât la un as "uncial" (27,25 g), însă la monetele turnate este foarte greu să se controleze masa. Noi am optat pentru as uncial⁵⁸.

4. 211-208 a.Ch. *Anonim*. Monetărie incertă. Victoriatus.

Av. Efigia lui Jupiter spre st., c.p.e.

Rv. Victoria spre st. încununând un trofeu, în ex. R•MA, c.e.

Ax 11, mult circulată, bine conservată, Ag. 3 g, 17,3-17,5 mm, colecția Ferch, nr. inv. 337/1.

Cr. probabil 90/2.

Victoriatul este o monetă din Ag. egală cu 3/4 dintr-un denar⁵⁹.

5. 169-158 a. Ch. *Furius Purpureo* sau *Lucius Furius Purpureo* (*Furia*) Denar.

Av. *Idem* nr.2, dar fără c.p.e.

Rv. Luna în bigă spre st., sub cai PVR, în ex. (sub formă de cartuș) ROMA, c.p.e.

Mult circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,2 g, 18-19 mm, tezaur Secusigiu⁶⁰, nr. inv⁶¹.

Cr. 187/1, Bab. 13.

6. 154 a. Ch. *Caius Juventius Talna (Juventia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 2, dar c.e.

Rv. *Idem* nr. 5, dar Jupiter în bigă, iar sub cai C·ÆL și fără c.p.e.

Ax 11, puțin circulată, bine conservată, Ag, 3,56 g, 17,4-18,5 mm, cumpărată, nr. inv. 347/2.

Cr. 202/1a, Syd. 379

7. 152 a. Ch. *Lucius Saufeius (Saufeia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 5, dar altă matriță.

Rv. *Idem* nr. 6, dar în bigă este Victoria, iar sub cai L·SAV.

Ax 1, foarte puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,75 g, 17,9-18 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/7.

Cr. 204/1, Bab. 1, Syd. 384

8. 151 a. Ch. *Publius Cornelius Sulla (Cornelia)*. Denar.

Idem nr. 7, dar pe Av. c.e., iar sub picioarele cailor P.SVA.

Ax 1, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,6 g, 16,75-17,8 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/5.

Cr. 205/1, Bab. 1, Syd. 386

9. *Idem* nr. 8, dar pe Av. c.p.e. și ax. 4, 3,83 g, 17,1-18,25 mm, nr. inv. 377/6

10. 150 a. Ch. *Spurius Afranius (Afrania)*, Denar.

Idem nr. 7, dar pe Rv. c.e., iar sub picioarele cailor SAFRA.

Ax 6, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,65 g, 17,1-18,45 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/3.

Cr. 206/1, Bab. 1, Syd. 388

11. *Idem* nr. 10, dar pe Av. c.e. și ax 3, 3,72 g, 17,2-18,3 mm, nr. inv. 377/4

12. 148. a. Ch. *Quintus Marcius Libo (Marcia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în spate (L)IBO (2), sub bărbie X, c.p.e.

Rv. *Idem* nr. 1, dar sub picioarele cailor Q·MAR(C) și c.p.e.

Ax 9, mediu circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,43 g, 20,15-21 mm, nr. inv. 75/9 (1537).

Cr. 215/1, Syd. 395

13. 145 a. Ch. *Marcus Iunius Silanus (Iunia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., sub bărbie X.

Rv. *Idem* nr. 12, dar sub picioarele cailor M·IVNI și fără c.p.e.

Ax 9, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,45 g, 18-19,2 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/9.

Cr. 220/1, Bab. 8, Syd. 408

14. *Idem* nr. 13, dar M·IVN[I], ax 8, 3,98 g, 17,7-18,65 mm, nr. inv. 377/10

15. 138 a. Ch. *Caius Renius (Renia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 1, dar altă matriță și pe obraz o contramarcă (vezi pl. XV).

Rv. Juno în biga spre st., dedesubt C·REN(I).

Ax 1, mult circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,65 g, 14,95-16,6 mm, nr. inv. 309/12.

Cr. 231/1, Bab. 1, Syd. 432.

16. 138 a. Ch. *Cneius Gellius (Gellia)*. Denar.

Av. Efigia (mică a) Romei (cu coif) spre st., în spate X, toată compoziția înconjurată de o cunună de lauri.

Rv. Două personaje în quadrigă spre st., sub picioarele din față ale cailor CN·G., în ex. ROMA.

Ax 12, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,77 g, 17,45-18,75 mm, nr. inv. 309/13.

Cr. 232/1 variantă, Bab. 2, Syd. 434.

17. 138 a. Ch. *Publius Aelius Paetus (Aelia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 5, dar altă matriță.

Rv. *Idem* nr. 13, dar sub picioarele cailor P·PAETVS, iar în ex. R·MA.

Ax 4, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,7 g, 19,5-19,75 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/12.

Cr. 233/1, Bab. 3, Syd. 455.

18. *Idem* nr. 17, dar alte matrițe și ax 5, 3,63 g, 18,6-20 mm, nr. inv. 377/13.

19. 137 a. Ch. *Sextus Pompeius Faustulus (Pompeia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în spate un *urceus* (ulcică), în față (X).

Rv. Lupoanca spre st., alăptându-i pe Romulus și Remus în fața unui pom, în spate păstorul Faustulus, în fața lupoacei SEX·PMO (2), în spatele păstorului [FOSTVLVS] (1), în ex. ROMA.

Mediu circulată, bine conservată, Ag, 3,72 g, 18,5-19,5 mm, tezaur Secusigiu.

Cr. 235/1b, Bab. 1.

20. 137 a.Ch. *Marcus Baebius Tampilus (Baebia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre dr., în spatele T(A)MPIL (2), sub bărbie X c.p.e.

Rv. Apollo în quadrigă spre st., sub cai, ROMA, în ex. M·BAEBI·Q·F·, c.e.

Ax 6, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,75 g, 19-19,25 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/19.

Cr. 236/1c, Bab. 12, Syd. 489.

21. 136 a.Ch. *Cnaeus Lucretius Trio (Lucretia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 12, dar TRIO și fără c.p.e

Rv. *Idem* nr. 13, dar CN·LVCR.

Ax 12, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,87 g, 16,78-17,8 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/15.

Cr. 237/1a, Bab. 1, Syd. 450

22. *Idem* nr. 21, dar alte matrițe și ax. 4, foarte bine conservată, 3,83 g, 19,05-19,35 mm, nr. inv. 377/16.

23. 136. a.Ch. *Lucius Antestius Gragulus (Antestia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în spate (GRAG•) (2), sub bărbie ✕, c.p.e.

Rv. Jupiter în quadrigă spre st., sub picioarele cailor L•ÆS, în ex. ROMA.

Ax 7, puțin circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,77 g, 17,5-17,85 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/14.

Cr. 238/1, Bab. 9, Syd. 451.

24. *Idem* nr. 23, dar Av. GRAG (2), [✕], o contramarcă (vezi pl. XV), iar Rv. L•(AE)S și (R)OM(A), ax 1, mediu circulată, slab conservată, perforată, 2,88 g, 17,25-19,15 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 195/1.

Cr. 238/1.

25. 136. a.Ch. *Caius Serveilius (Servilia)*. Denar.

Av. Efigia (mică a) Romei (cu coif) spre st., în spate, jos o cunună de lauri, lângă ✕, sub efigie ROMA.

Rv. Dioscurii călare spre exterior, în ex. [C•]SERVEILI•M•F•.

Ax 4, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,95 g, 18,5-19 mm, nr. inv. 309/14.

Cr. 239/1, Bab. 1, Syd. 525.

26. 134 a.Ch. *Marcus Marcius (Marcia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., sub bărbie ✕, în spate un obiect neprecizat, c.p.e.

Rv. Victoria în bigă, spre st., sub cai două spice verticale ce întrețin legendele M ΛΛ și RO MA (scrisă jos în locul ex.), c.p.e.

Ax 5, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,82 g, 17,25-17,9 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/20.

Cr. 245/1, Bab. 8, Syd. 500.

27. 132 a.Ch. *Marcus Aburius Geminus (Aburia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în spate GEM (2), sub bărbie ✕, c.p.e.

Rv. Sol în quadrigă spre st., sub cai M' AURI, în ex. ROMA, c.p.e.

Ax 3, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,8 g, 18,6-19,2 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/18.

Cr. 250/1, Bab. 6, Syd. 487.

28. 123 a.Ch. *Caius Porcius Cato (Porcia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 1, dar altă matriță.

Rv. Victoria în bigă spre st., sub cai C•CATO, în ex. ROMA, c.p.e.

Ax. 12, puțin circulată, excelent conservată, , Ag, 3,8 g, 18-18,9 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/11.

Cr. 274/1, Bab. 1, Syd. 417.

29. 123 a.Ch. *Marcus Fannius (Fannia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în spate ROMA (2), sub bărbie X, în partea de jos a obrazului posibil o contramarcă (cornul abundenței sau o făclie)

Rv. Victoria în quadrigă spre st., în ex. M•FAV•C•F, c.e.

Ax 6, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,81 g, 17,5-17mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/8.

Cr. 275/1, Bab. 1, Syd. 419.

30. 121 a.Ch. *Marcus Papirius Carbo (Papiria)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre dr., în spate X, c.e.

Rv. Jupiter în quadrigă spre dr., sub cai CARB, în ex. ROMA.

Mediu circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,8 g, 19-20 mm, tezaur Secusgiu.

Cr. 279/1, Bab. 7

31. 120 a.Ch. *Marcus Tullius (Tullia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în spate ROMA (2), c.p.e.

Rv. Victoria în quadrigă spre st., sub cai X, în ex. M•TVLLI, c.p.e.

Ax 3, mediu circulată, excelent conservată, Ag, 3,82 g, 19-21 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/25.

Cr. 280/1, Bab. 1, Syd. 531.

32. *Idem* nr. 31, dar alte matrițe și ax 7, puțin circulată, 3,87 g, nr. inv. 377/26.

33. *Idem* nr. 31, dar alte matrițe și ax 1, puțin circulată, 3,84 g, nr. inv. 377/27.

La această monetă reprezentările de pe Av. și Rv. sunt redată grosier.

34. *Idem* nr. 31, dar alte matrițe și ax 2, foarte bine conservată, 3,79 g, 19-21,35 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 75/11 (1419)

Cr. 280/1, Syd. 531

35. 119 a.Ch. *Marcus Furius Philus (Furia)*. Denar.

Av. Efigia lui Ianus, legenda circulară M•F•(OVR)I•L•F• (2) c.p.e.

Rv. Roma în fața unui trofeu (pe care așează o cunună) la baza căruia sunt un scut și un *carnyx*, în spatele Romei (ROMA) (2), în ex. P•IL, c.p.e.

Puțin circulată, bine conservată, Ag, 3,63 g, 19,5-20 mm, tezaur Secusgiu.

Cr. 281/1, Bab. 18.

36. *Idem* nr. 35, dar alte matrițe și M•FOVRI•L•F•, ax 11, 3,9 g, 18-19 mm, excelent conservată, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/22.

Cr. 281/1, Bab. 18, Syd. 529.

37. *Idem* nr. 36, dar alte matrițe și ROMA (4), ax 5, mediu circulată, 3,82 g, 19,5-20,2 mm, nr. inv. 377/23.

38. *Idem* nr. 37, dar alte matrițe și ax 3, puțin circulată, 3,83 g, 18,15-18,65 mm, nr. inv. 377/24.

39. *Idem* nr. 36, dar alte matrițe și mediu circulată, foarte bine conservată, 3,83 g, 17,9-18,8 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 309/15.

40. *Idem* nr. 37, dar alte matrițe și pe Av. trei contramărci (vezi pl. XV), ax 1, mult circulată, bine conservată, 3,5 g, 17,9-18,45 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 172/1.

Cr. 281/1.

41. 117 sau 116 a.Ch. *Marcus Calidius (Calidia)*, *Quintus Caecilius Metellus (Caecilia)*, *Cnaeus Fulvius (Fulvia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în spate ROMA (3), în față (X).

Rv. Victoria în bigă spre st., sub cai M•CALID, în ex. Q•ΛΛ• CNF(L?).

Mediu circulată, bine conservată, Ag, 3,77 g, 19,5-21 mm, tezaur Secusigiu.

Cr. 284/1a, Bab. 35, 1, 2.

42. 116 sau 115 a.Ch. *Cnaeus Domitius Ahenobarbus (Domitia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în față ROMA (2), în spate X.

Rv. Jupiter în quadrigă spre st. (caii mergând la pas), în ex.

(CN•DOMI) c.p.e.

Mediu circulată, bine conservată, Ag, 3,7 g, 19 mm, tezaur Secusigiu.

Cr. 285/1, Grueber 490.

43. 116 sau 115 a.Ch. *Cnaeus Domitius Ahenobarbus (Domitia)*, *Quintus Curtius Silo (Curtia)*, *Marcus Iunius Silanus (Iunia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în față Q•CVRT (2), în spate X, c.p.e.

Rv. Jupiter în quadrigă spre st., sub cai M•SIA, în ex, ROMA, c.e.

Ax 7, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,7 g, 18,5-19,5 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/28.

Cr. 285/2, Bab. 2, Syd. 537.

44. 115 sau 114 a.Ch. *Anonim*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în spate X, sub efigie ROMA (2), c.e.

Rv. Roma spre st., șezând pe scuturi, încadrată de două păsări în zbor, la picioare lupoai, c.p.e.

Ax 7, mediu circulată, excelent conservată, Ag, 3,75 g, 19,35-20 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/21.

Cr. 287/1, Bab. 176, Syd. 530.

45. 115 sau 114 a.Ch. *Marcus Cippius (Cipia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în față M•CIPi•M•F• (2), c.e.

Rv. Victoria în bigă spre st., în ex. [ROMA].

Ax 6, mult circulată, bine conservată, Ag, 3,5 g, 16-18,45 mm, nr. inv. 210/1.

Cr. 289/1.

46. 113 sau 112 a.Ch. *Lucius Marcius Philippus (Marcia)*. Denar.
Av. Efigia spre st. a lui Philippus al V-lea al Macedoniei, în spate sus
(2), sub bărbie marca de control Φ.
- Rv. Călăreț spre st., jos în cartuș reliefat, L•PHILIPP(VS), c.p.e.
Ax 1, mediu circulată, excelent conservată, Ag, 3,82 g, 17,4-17,6 mm, colecția Constantin Păslaru, nr. inv. 1875.
Cr. 293, Grueber 532.
47. *Idem* nr. 46, dar alte matrițe și pe Rv. (L•PHILIPPVS), sub cartuș o stea, o contramarcă (vezi pl. XV), fără marcă de control pe Av., ax 12, intens circulată, bine conservată, perforată, Ag, 3,6 g, 18-19,5 mm, nr. inv. 210/2.
Cr. 293/1.
48. 111 sau 110 a.Ch. *Appius Claudius Pulcher (Claudia), Titus Mallius (Mallia)*. Denar.
Av. Efigia Romei spre st., c.e.
Rv. Victoria în trigă spre st., în ex., pe două rânduri, LAP•CL•T•
Q•.
- Mediu circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,9 g, 17,5-18 mm, tezaur Secusigiu.
Cr. 299/1a, Bab. 1.
49. *Idem* nr. 48, dar alte matrițe și pe Rv. (T)••AP•CL•Q•, c.e., 3,75 g, 17,5-18,5 mm.
Cr. 299/1b, Bab. 2.
50. *Idem* nr. 49, dar alte matrițe și pe Av. c.p.e., iar pe Rv. [T]••AP•CL•Q• și c.p.e., ax 12, puțin circulată, excelent conservată, 3,72 g, 17,9-18,4 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/29.
Cr. 299/1b, Bab. 2, Syd. 570a.
51. 109 sau 108 a.Ch. *Lucius Flaminius Cilo (Flaminia)*. Denar.
Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în spate ROMA (2), sub bărbia X, c.p.e.
Rv. *Idem* nr.41, dar sub cai L•FLAMIN(I), iar în ex. CILO, c.p.e.
Ax 7, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,89 g, 18,4-19 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/30.
Cr. 302/1, Bab. 1, Syd. 540
52. *Idem* nr. 51, dar alte matrițe și [RO]MA, ax 5, 3,75 g, 17-18 mm, nr. inv. 377/31.
53. *Idem* nr. 51, dar alte matrițe și L•FLAMINI, ax 3, 3,8 g, 18,25-18,85 mm, nr. inv. 377/32.
54. *Idem* nr. 51, dar alte matrițe și L•FL(AMINI), mediu circulată, foarte bine conservată, 3,8 g, 19 mm, tezaur Secusigiu.
Cr. 302/1, Bab. 1.

55. 109 sau 108, a.Ch. *Manius Aquillius (Aquillia)*. Denar.

Av. Efigia lui Sol spre st., sub bărbie X, c.p.e.

Rv. Luna în bigă spre st., sub în fața ei o semilună și trei stele, sub cai o stea, iar sub aceasta **ΛV·AQVI(L)**, în ex. (ROMA).

Ax 9, mult circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,48 g, 20-20,45 mm, colecția Constantin Pâslaru, nr. inv. 807.

Cr. 303/1.

56. 108 sau 107 a.Ch. *Lucius Valerius Flaccus (Valeria)*. Denar.

Av. Efigia Victoriei spre stânga, sub bărbie **✕**, c.p.e.

Rv. Mars nud spre dr. ținând o sulică (?) și un trofeu, în spatele său un spic, în fața sa, pe două rânduri **L·VALERI / FLACCI (3)**, c.e.

Ax 4, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,9 g, 18,45-19 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/33.

Cr. 306/1, Bab. 11, Syd. 565.

57. 108 sau 107 a.Ch. *Manius Fonteius (Fonteia)*. Denar suberat.

Av. Efigia Dioscurilor spre st., c.p.e.

Rv. Galera spre dr., deasupra **ΛV·FONEI**, jos marca de control N, c.p.e.

Ax 9, mediu circulată, bine conservată, AE arginat, 3,05 g, 18,5-19,7 mm, nr. inv. 158/1.

58. 104 a.Ch. *Marcus Herennius (Herennia)*. Denar.

Av. Efigie reprezentând-o pe Pietas spre st., în spate **PIEAS**, c.e.

Rv. Unul dintre frații Cataneeni, spre st. (nud), purtându-și tatăl pe umeri, în față marca de control **Γ**, în spate **M·HERENN[I]**, c.p.e.

Ax 12, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,9 g, 16,95 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/34.

Cr. 308/1a, Bab. 1, Syd. 567

59. 104 a.Ch. *Lucius Appuleius Saturninus (Appuleia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre dr., c.p.e.

Rv. Saturn în quadrigă spre st., sub cai marca de control **:C**, în ex. **L·SATVRN**.

Ax 5, puțin circulată, excelent conservată, Ag aurit (ulterior), 3,85 g, 17,5-18 mm, nr. inv. 41/1.

Cr. 317/1b, Syd. 578a.

60. *Idem* nr. 59, dar pe Av. c.e., iar pe Rv. marca de control **Ė**, ax 3, 3,78 g, 17,8-19 mm, Ag, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/36.

Cr. 317/1b, Bab. 1, Syd. 578a.

61. *Idem* nr. 59, dar alte matrițe și pe Rv., în fața quadrigii marca de control **Ė**, ax 6, Ag, 17,5-18,7 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/35.

Cr. 317/3a, Bab. 1 variantă, Syd. 578 variantă.

62. *Idem* nr. 61, dar alte matrițe și pe Rv. marca de control B̄, și fără c.p.e., 3,88 g, 19,2-19,5 mm, nr. inv. 377/37.

Cr. 317/3a, Bab.1, Syd. 578.

63. 103 a.Ch. *Quintus Minucius Thermus (Minucia)*. Denar.

Av. Efigia lui Mars (cu coif) spre dr., c.p.e.

Rv. Soldat roman în luptă cu un barbar, la picioarele lor un altul căzut, în ex.

Q•TERM•MF•.

Ax 6, mediu circulată, excelent conservată, Ag, 3,82 g, 18,75-19,6 mm, tezaur Jdioara, inv. 377/43.

Cr. 319/1, Bab. 19, Syd. 592.

64. *Idem* nr. 63, dar alte matrițe, ax 10, puțin circulată, 3,85 g, 18-18,75 mm, nr. inv. 377/44.

65. *Idem* nr. 63, dar alte matrițe și pe Rv. Q•FERMMF• și c.p.e ax 12, 3,92 g, 19-19,4 mm, nr. inv. 377/45

Această monedă din cauza unei imprimări defectuoase este parțial ilizibilă.

66. *Idem* nr. 63, dar alte matrițe, iar pe Rv. c.p.e., ax. 8, puțin circulată, 3,9 g, 17,5-18 mm, Banat, colecția Eduard Marius Klein⁶², nr. inv. 392.

Cr. 319/1.

67. 102 a.Ch. *Caius Fabius (Fabia)*. Denar.

Av. Efigia Cybelei spre st., în spate EX•A•PV (1), c.p.e.

Rv. Victoria în bigă spre st., în față o barză (?), sub bigă marca de control B, în ex. C•FABI•C•F, c.e.

Ax 7, mediu circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,76 g, 19,25-22,1 mm, nr. inv. 75/6 (2346).

Cr. 322/1b, Syd. 590

68. 101 a.Ch. *Lucilius Rufus (Lucilia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 16, dar în spate PV (2).

Rv. Victoria în bigă spre st., deasupra RVF (1), dedesubt M•LVCILI, c.p.e.

Ax 12, mediu circulată, bine conservată, Ag, 4,65 g, 18,3-20,6 mm, nr. inv. 577.

Cr. 324/1, Syd. 599, Grueber 1613.

69. *Idem* nr. 68, dar alte matrițe și ax 6, puțin circulată, excelent conservată, 3,75 g, 19,5-21,9 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/38.

Cr. 324/1, Bab. 1, Syd. 599.

70. 101 a.Ch. *Lucius Sentius (Sentia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 48, dar în spate A•G•PVB și c.p.e.

Rv. Jupiter în quadrigă spre st., în fața lui marca de control P(4), în ex. L•SENTI•C•F .

Ax 1, mediu circulată, excelent conservată, Ag, 3,98 g, 19,45-21,9 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/39.

Cr. 325/1a, Bab. 1a, Syd. 600a.

71. 101 a.Ch. *Caius Fundanius (Fundania)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 48, dar c.p.e.

Rv. Quadrigă triumfală spre st., cu un personaj în ea, în câmp sus, marca de control P (4), în ex. C•FVND(AN), c.p.e.

Ax 12, mediu circulată, bine conservată, perforată, Ag, 3,25 g, 18-19 mm, nr. 172/4.

Cr. 326/1, Bab. 1, Syd. 583.

72. 100 a.Ch. *Marcus Servilius (Servilia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 48, dar în spate marca de control Δ.

Rv. Doi soldați, lângă cai, luptându-se, în ex. pe două rânduri M•SERVEILI•C•F / X, c.e.

Ax 1, mediu circulată, excelent conservată, Ag, 3,91 g, 19,5-19,85 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/42.

Cr. 327/1, Bab. 13, Syd. 602.

73. 100 a.Ch. *Publius Servilius Rullus (Servilia)*. Denar.

Av. Efigia Minervei (cu coif) spre dr., în spate RVLL[I] (4), c.p.e.

Rv. *Idem* nr. 45, dar sub cai marca de control P, iar în ex. P•SERVILI•M•F și c.p.e. (roata de la biga are 8 spițe).

Ax 10, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,9 g, 18,85-19,3 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/40.

Cr. 328/1, Bab. 14, Syd. 601.

Din cauza unei imprimări defectuoase, Av. acestui monete este deplasat.

74. *Idem* nr. 73, dar pe Av. RVLLI (2), iar pe Rv. roata de la bigă este cu 4 spițe, ax 6, 3,97 g, 18,9-20 mm, nr. inv. 377/41.

75. *Idem* nr. 74, dar alte matrițe, iar pe Rv. fără marcă de control, mediu circulată, foarte bine conservată, 3,9 g, 18-22 mm, tezaur Secusigiu.

Cr. 328/1, Bab. 14.

76. 100. a.Ch. *Publius Cornelius Lentulus Marcellinus (Cornelia)*. Denar.

Av. Bustul lui Hercules (cu ghioagă) spre st., în spate, un scut, mai jos, marca de control K̄, sub bust ROMA, c.p.e.

Rv. Roma cu sulita în mâna dr., în st. sa un personaj masculin, seminud, cu cornul abundenței în mâna st., iar cu dr. încununând-o (pe Roma). Între personale, marca de control •K̄, în ex. LEN•ΛΛ•F, de jur-împrejur cunună de lauri.

Ax 12, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,82 g, 18-19,2 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/46.

Cr. 329/1a, Bab. 25, Syd. 604.

77. Către sfârșitul anilor 90 a.Ch. *Caius Pablicius Malleolus (Pablicia)*, *Aulus Postumus Albinus (Postumia)*, *Lucius Caecilius Metellus (Caecilia)*. Denar.

Av. Efigia lui Apollo spre st., în spate [L]•METEL (2), în fața A•.ALB•S•F, c.p.e.

Rv. Roma șezând pe scuturi, spre dr., cu o sulică în mâna dr., în spate o Victorie încununând-o, în fața C•MA•L• (3), în ex. ROMA, c.p.e.

Puțin circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,82g, 18-19 mm, tezaur Secusigiu.

Cr. 335/1a, Bab. 45.

78. *Idem* nr. 77, dar alte matrițe și pe Rv. (C)•MA•L• și fără c.p.e., ax 6, 3,75 g, 18,5 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 309/16.

Cr. 335/1a, Bab. 45, Syd. 611.

79. *Idem* nr. 78, dar pe Av. (A•AL)B•S•F (2) scris cu litere mai mici decât restul legendei, iar pe Rv. fără C•MA•L• și cu c.p.e., ax 1, mediu circulată, bine conservată, 3,39 g, nr. inv. 75/5 (2233).

Cr. 335/1a variantă.

80. 91 a.Ch. *Decimus Iunius Silanus (Iunia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 72, dar marca de control B și c.p.e.

Rv. *Idem* nr. 45, dar în ex. (D•)SILANVS•(L•F), iar în fața capului Victoriei marca de control XIII și c.p.e.

Ax 10, puțin circulată, mediocru conservată, Ag, 3,68 g, 17,3-18 mm, nr. inv. 309/17.

Cr. 337/3 variantă (fără ROMA pe Rv.), Bab. 15, Syd. 646.

81. 90 a.Ch. *Lucius Calpurnius Piso Frugi (Calpurnia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 77, dar fără legendă și c.p.e.

Rv. Călăreț galopând spre st., dedesubt, pe două rânduri, L•PISO FRVGI / Λ A, c.p.e.

Ax 1, mult circulată, mediocru conservată, perforată, Ag, 3,5 g, 17,45-18,15 mm, donația Mitropoliei Banatului, nr. inv. 356/1.

Cr. 340/1 (planșa XLIV, nr. 3).

82. *Idem* nr. 81, dar pe Av., în spate, marca de control CIII (2), iar pe Rv. deasupra, marca de control CXXVII și fără c.p.e., ax. 3, foarte puțin circulată, excelent conservată, 4,02 g, 18,45-19 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/47.

Cr. 340/1, Bab. 12, Syd. 656.

83. *Idem* nr. 81, dar pe Av. în spate o marcă de control indescifrabilă, iar pe Rv., deasupra, marca de control H și fără Λ A, ax 11, puțin circulată, 3,93 g, 17,95-18,8 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/48.

Cr. 340/1, Bab. 11, Syd. 663.

84. *Idem* nr. 83, dar pe Av. în spate marca de control D, iar în fața C, pe Rv. fără c.p.e., ax 5, bine conservată, 3,7 g, 17,55-18,45 mm, tezaur(?) Pancevo, donația lui Johann Schwerer⁶³, nr. inv. 75/13 (1571).

Cr. 340/1, Syd. 659?.

85. 90 a.Ch. *Quintus Titius Mutto (Titia)*. Denar.

Av. Efigia zeului Mutunus Tutunus spre st.

Rv. Pegas spre st. pe un soclu cu legendă (Q•TITI).

Mult circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,85 g, 17-18 mm, tezaur Secusigiu.

Cr. 341/1, Bab. 1.

86. *Idem* nr. 85, dar pe Av. c.e., iar pe Rv. Q•TITI și c.e., ax. 12, 3,75 g, 18,1-18,95 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 75/14 (2522).

Cr. 341/1, Syd. 691.

87. *Idem* nr. 85, dar pe Av. efigia lui Liber și c.e. iar pe Rv. Q•T(ITI), ax 6, puțin circulată, excelent conservată, 3,83 g, 18,4-18,8 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/56.

Cr. 341/2, Bab. 2, Syd. 692.

Din cauza unei imprimări defectuoase moneta este parțial ilizibilă.

88. *Idem* nr. 87, dar alte matrițe, iar pe Rv. Q•TITI, ax 2, mediu circulată, bine conservată, 3,4 g, 16,85-17 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 75/17 (26).

Cr. 341/2, Syd. 692

89. *Idem* nr. 85, dar pe Av. efigia Victoriei având, c.p.e., iar pe Rv. nu există soclul cu legendă, ax 7, intens circulată, bine conservată, 3,05 g, 16,9-17,75 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 75/16 (face parte din colecția veche).

Cr. 341/3 dar denar (fără legendă), Syd. 693 (dar denar).

Această monetă, după masă este un denar, dar la Crawford⁶⁴ monetele emise cu astfel de reprezentări (efigia Victoriei pe Av. și lipsa legendei pe Rv.) sunt numai monete cu nominalul de un quinarus (1 denarius = 2 quinarii). În cazul de față avem de-a face cu un denar bătut din greșeală cu matrițele de la un quintar sau pur și simplu, cu o nouă variantă de denar nesemnaltă până la ora actuală.

90. 90 a.Ch. *Caius Vibius Pansa (Vibia)*. Denar.

Av. Efigia lui Apollo spre st., în spate PANSA (2), sub bărbie mănunchiul de fulgere, c.p.e.

Rv. Minerva în quadrigă spre st., în spate o stea, în ex. C•VIBIVS•(C•F), c.p.e.

Ax 3, mediu circulată, excelent conservată, Ag aurit (ulterior), 3,85 g, 18-19 mm, nr. inv. 41/2.

Cr. 342/5b, Syd. 684.

91. *Idem* nr. 90, dar pe Av. efigia mai mică și sub bărbie probabil un grifon, iar pe Rv. C•VIBIVS•C•F și fără stea și c.p.e., ax. 7, puțin circulată, Ag, 3,92 g, 17,65-18,45 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/49.

Cr. 342/5b, Bab. 1, Syd. 684.

92. *Idem* nr. 91, dar pe Av. efigia mai mare (ca la nr. 90) și sub bărbie un spic, iar pe Rv. c.p.e., ax. 2, 3,85 g, 18,25-18,75 mm, nr. inv. 377/50.

93. *Idem* nr. 92, dar pe Av. legenda este scrisă cu litere mai mici și sub bărbie o marcă cruciformă, iar pe Rv. C•VIBIVS•C[•F] și fără c.p.e., ax 7, mediu circulată, 3,84 g, 16,8-18,8 mm, nr. inv. 377/51.

Cr. 342/5b, Bab. 2e, Syd. 684.

94. *Idem* nr. 91, dar alte matrițe și ax 4, 3,77 g, 17,7-18,8 mm, nr. inv. 377/52.

95. *Idem* nr. 93, dar pe Av. sub bărbie II, iar pe Rv. C•VIBIVS•C•F și cu c.p.e., ax. 1, foarte puțin circulată, 3,53 g, 18,5-19,85 mm, nr. inv. 377/53.

Cr. 342/5b, Bab. 1, Syd. 684.

96. *Idem* nr. 93, dar pe Av. sub bărbie S, iar pe Rv. [C•V]IBIV[S•C•F], ax 5, bine conservată, 3,88 g, 16,3-17,05 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 192/1 (1417).

Cr. 342/5b.

Această monetă, din cauza unei imprimări defectuoase, are Rv. descentrat.

97. *Idem* nr. 92, dar alte matrițe și pe efigie o contramarcă (vezi pl. XV) și fără nici o reprezentare sub bărbie, iar pe Rv. C•VIBIVS•(C•F), ax 6, foarte bine conservată, 3,63 g, 17,55-18,8 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 75/10 (2340).

Cr. 342/5b, Syd. 684.

98. *Idem* nr. 92, dar pe Av. sub bărbie o stea și [PANSA], iar pe Rv. C•VIBIVS•(C•F), ax 12, mult circulată, 3,42 g, 18,3 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 75/3 (1491).

Cr. 342/5b, Syd. 684.

Această monetă este descentrată.

99. 89 a.Ch. *Lucius Titurius Sabinus (Tituria)*. Denar.

Av. Efigia regelui Tatiuz spre st., în spate SABIN (2), în față (A) (1), sub barbă o ramură de palmier, c.p.e.

Rv. Uciderea Tarpeiei (Tarpeia îngenunchiată? între doi soldați cu scuturi), deasupra o semilună culcată cu o stea, în ex. (L•)TITUR[I], c.p.e

Ax 11, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,9 g, 19-19,45 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/55.

Cr. 344/2b, Bab. 5, Syd. 699a.

100. *Idem* nr. 99, dar pe Av. în față A•PV (1) și fără ramură, iar pe Rv. [L•TITVRI], ax 8, 3,72 g, 16,45-17,55 mm, nr. inv. 377/54.

Cr. 344/2c variantă (fără ramură), Bab. 5, Syd. 699a.

Atât moneda nr. 99, cât și moneda nr. 100 sunt parțial slab imprimate, cea din urmă fiind și descentrată.

101. *Idem* nr. 99, dar Av. fără legenda din fața efigiei, iar pe Rv. Victoria în bigă spre st., dedesubt L•TITVRI, c.p.e.

Mediu circulată, bine conservată, Ag, 4,03 g, 18-19 mm, tezaur Secusigiu.
Cr. 344/3, Bab. 6.

102. 88 a.Ch. *Cnaeius Cornelius Lentulus (Cornelia)*. Denar
Av. Efigia lui Mars (cu coif) spre st., c.p.e.

Rv. *Idem* nr. 101, dar legenda CN·LENTV[L].

Ax 2, puțin circulată, excelent conservată, Ag 3,6 g, 16,9-19,5 mm, tezaur
Jdioara, nr. inv. 377/57.

Cr. 345/1, Bab. 50, Syd. 702.

103. *Idem* nr. 102, dar alte matrițe și pe Av. o contramarcă (vezi pl. XV),
iar pe Rv. CN·LEN(TVL) și fără c.p.e., ax 7, foarte mult circulată, bine
conservată, 2,92 g, 17-18 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 172/5.

Cr. 345/1.

104. *Idem* nr. 101, dar pe Av. o lance în spatele efigiei, iar pe Rv.
CN·LENTVL și fără c.p.e, mediu circulată, bine conservată, 3,95 g, 18 mm,
tezaur Secusigiu.

Cr. 345/1, Bab. 50.

105. 88 a.Ch. *Caius Marcius Censorinus (Marcia)*. Denar.

Av. Efigiile spre st. ale lui Numa Pompilius și Ancus Marcius, c.e.

Rv. *Desultor* spre st., pe cal, lângă el un alt cal în galop, în ex. (C.CENSO).

Ax 3, intens circulată, bine conservată, perforată în două locuri, Ag, 3,5 g,
16,9-19 mm, nr. inv. 200/1.

Cr. 346/1i.

106. *Idem* nr. 105, dar:

Av. Efigia lui Apollo spre st., c.p.e.

Rv. Cal galopând spre st., dedesubt C·CENS(ORI sau OR), c.e.

Ax 12, intens circulată, slab conservată, Ag, 3,5 g, 17,3-17,35 mm, nr. inv.
75/15 (1501).

Cr. 346/2b, Syd. 714.

107. *Idem* nr. 106, dar Av. fără c.p.e., iar Rv. ilizibil, extrem de circulată,
bine conservată, 17-18 mm, nr. inv. 161/2.

108. 87 a.Ch. *Lucius Rubrius Dossenus (Rubria)*. Denar.

Av. Efigia lui Jupiter spre st., în spate, jos (DO)SSEN (2).

Rv. Quadrigă triumfală spre st., deasupra Victoria în zbor, în ex.
[L·]RVBRI.

Ax 2, mediu circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,32 g, 17,2-18,3 mm, nr.
inv. 309/18

Cr. 348/1, Bab. 1, Syd. 705.

109. *Idem* nr. 108, dar alte matrițe și pe Av. [DO]SSEN (2) și c.p.e. iar pe
Rv. [L·]RVB[RI] și c.p.e., ax. 6, puțin circulată, bine conservată, 4,05 g, 15,3-16,8
mm, nr. inv. 158/2.

Cr. 348/1.

Această monetă este ușor descentrată.

110. 86 a.Ch. *Gargilius (Gargilia), Ogulnius (Ogulnia), Vergilius (Vergilia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 106, dar altă matriță.

Rv. Jupiter în quadrigă spre st., c.p.e.

Ax 10, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 4,04 g, 17,6 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/59

Cr. 350A/2, Bab. 226, Syd. 723.

111. *Idem* nr. 110, dar alte matrițe, ax 6, 3,82 g, 18-19 mm, nr. inv. 377/60⁶⁵.

112. *Idem* nr. 110, dar alte matrițe, iar pe Av. sub efigia mănunchiul de fulgere, ax 5, 3,8 g, 16,8-17,5 mm, nr. inv. 377/58.

113. *Idem* nr. 112, dar alte matrițe, ax 7, 17,8-18 mm, nr. inv. 377/61.

114. *Idem* nr. 112, dar alte matrițe, 3,95, 19 mm, tezaur Secusigiu.

115. *Idem* nr. 114, dar alte matrițe, foarte bine conservată, 4, 12 g, 18 mm.

116. 85 a.Ch. *Lucius Iulius Bursio (Iulia)*. Denar.

Av. Efigia lui Apollo spre st., cu atributele lui Mercur și Neptun, c.p.e.

Rv. *Idem* nr. 29, dar în ex. L•IVLI•BVR SIO, iar sus, în câmp, marca de control IXXIX și fără c.e.

Mediu circulată, bine conservată, Ag, 3,98 g, 19-20,5 mm, tezaur Secusigiu.

Cr. 352/1c, Bab. 5.

117. *Idem* nr. 116, dar pe Av. efigia mai mică, iar pe Rv. marca de control se află sub cai și ea este V, ax 1, 4,04 g, 19-20 mm, puțin circulată, excelent conservată, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/64.

Cr. 352/1c, Bab. 5a, Syd. 728a.

118. *Idem* nr. 116, dar alte matrițe și pe Av. trei contramărci (vezi pl. XVI), iar pe Rv. fără marcă de control, ax 6, foarte bine conservată, 3,68 g, 18,45-19,75 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 75/1 (2339).

Cr. 352/1a.

119. *Idem* nr. 117, dar alte matrițe și pe Rv. fără marcă de control, și L.IVLI.BVR SI(O), ax 7, mult circulată, foarte bine conservată, 3,66 g, 19-20,9 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 75/4 (1523).

Cr. 352/1a, Syd. 782.

120. Denar barbarizat imitând emisiile lui L. Iulius Bursio.

Idem nr. 116, dar pe Rv. deasupra, în fața Victoriei **SO**, iar în ex. **FAARVI**, c.p.e. neregulat.

Ax 3, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,68 g, 18,25-19,8 mm, colecția L. Megyesi, nr. inv. 2096.

Imitație după Cr. 352/1 (copiind legenda de pe denarul Cr. 392/1).

121. 85 a.Ch. *Manius Fonteus (Fonteia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 90, dar în spate $\overline{\text{M}}\cdot\text{FONTEI}\cdot\text{C}\cdot\text{F}\cdot$ (2), iar sub bărbie $\overline{\text{A}}$.

Rv. Cupidon călare pe un țap, spre st., în ex. mănunchiul de fulgere sau *thyrsus*?, toată compoziția împrejmuită cu o cunună de lauri, c.p.e.

Ax 6, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,78 g, 20-20,2 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/62.

Cr. 353/1a, Bab. 10, Syd. 724a.

Această monetă este parțial slab imprimată.

122. *Idem* nr. 121, dar alte matrițe și pe Av. sub efigie, mănunchiul de fulgere, iar legenda $\overline{\text{M}}\cdot\text{FONTEI}\cdot\text{C}\cdot\text{F}\cdot$ și fără c.p.e., pe Rv. mai multe contramărci (vezi pl. XVI), ax 7, intens circulată, bine conservată, 3,05 g, 19-20 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 187/2.

Cr. 353/1a.

123. *Idem* nr. 121, dar alte matrițe și pe Av. $\overline{\text{M}}\cdot\text{FONTEI}\cdot\text{C}\cdot\text{F}\cdot$ cu sau fără $\overline{\text{A}}$] și fără c.p.e., ax 3, 3,92 g, 19,4-19,45 mm, nr. inv. 377/63.

Cr. 353/1b sau c, Bab. 10, Syd. 724

Moneta este parțial slab imprimată.

124. *Idem* nr. 121, dar alte matrițe și pe Av. în spate $\overline{\text{M}}\cdot\text{FONTEI}$ (2) iar sub bărbie $\text{C}\cdot\text{F}\cdot$ (2), Rv. fără nici o reprezentare în ex., ax 3, mediu circulată, foarte bine conservată, 3,7 g, 19-20,45 mm, fără loc de descoperire, nr. inv. 75/8 (1502).

Cr. 353/1d variantă, Syd. 724a.

125. *Idem* nr. 124, dar alte matrițe și pe Av. $\overline{\text{M}}\cdot\text{FONTEI}\cdot\text{C}\cdot\text{F}\cdot$ - nu știm poziția ultimelor două litere), pe efigie, mai multe contramărci (vezi pl. XVI), iar pe Rv. două contramărci (vezi pl. XVI), intens circulată, bine conservată, Ag de calitate inferioară acoperit cu un strat de calitate superioară, 3,56 g, 18,5-19,7 mm, nr. inv. 172/2.

Cr. 353/1(a-d?).

126. 83 a.Ch. *Caius Norbanus (Norbana)*. Denar.

Av. Efigia lui Venus spre st., în spate marca de control $\perp\text{VIII}$ (2), sub efigie $(\text{C}\cdot\text{N})\cdot\text{ORBANVS}$, c.p.e.

Rv. Prova (sau pupa?), fasciile și caduceul, c.p.e.

Ax 10, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 4 g, 18,15-19,7 mm, tezaurul Jdioara, nr. inv. 377/66.

Cr. 357/1a variantă sau deplasată (nu are spic), Bab. 2, Syd. 739.

127. *Idem* nr. 126, dar pe Av. $\text{C}\cdot\text{NORBANVS}$ (2), în continuare fiind marca de control XXX (?) (1 sau 2) și c.e., iar pe Rv. spic, fascii și caduceu, mediu circulată, slab conservată, AE palcat cu Ag (denar subaerat), 3,54 g, 20 mm, tezaur Secusgiu.

Cr. 357/1b, Bab. 2.

128. 82 a.Ch. *Publius Crepusius (Crepusia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 106, dar în spatele efigiei un sceptru.

Rv. Călăreț spre st. (calul ridicat pe picioarele din spate), în spatele său, marca de control CCCC⊥IIII (1), în ex. P-CREPV[SI], c.p.e.

Ax 12, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,87 g, 17-17,5 mm, colecția L. Megyesi, nr. inv. 2097.

Cr. 361/1a, Syd. 738.

129. *Idem* nr. 128, dar pe Av., lângă sceptru, marca de control P, iar pe Rv. [P]•CREPVSİ și fără marca de control, ax, 7, 3,58 g, 16,48-16,85 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/65.

Cr. 361/1b variantă (fără marcă de control pe Rv.), Bab. 1, Syd. 738a.

130. 82 a.Ch. *Caius Mamimilius Limentanus (Mamilia)*. *Denarius serratus*⁶⁶.

Av. Efigia lui Mercur spre st., în spate caduceul, deasupra acestuia marca de control C, c.e.

Rv. Ulysses spre st. (pășind), ținând în mâna st. un toiag, în față un câine, n spate C•MAMIL (3), în față câinelui LIMEAN (4), c.e.

Ax 5, mediu circulată, bine conservată, Ag, 3,83 g, 18,35-18,7 mm, nr. inv. 94/1.

Cr. 362/1.

131. 82 a.Ch. *Lucius Marcius Censorinus (Marcia)*. Denar.

Av. *Idem* nr. 106, dar altă matriță.

Rv. Marsyas spre dr., în spate o columnă cu statuia Victoriei, în față L. CENSO (3).

Ax 11, mediu circulată, bine conservată, Ag, 4,16 g, 16,5-17,9 mm, nr. inv. 187/3.

Cr. 363/1d.

132. 82 a.Ch. *Lucius Cornelius Sulla (Cornelia)*, *Lucius Manlius (Manlia)*. Mănetărie itinerantă cu Sulla. Denar.

Av. Efigia (mică a) Romei (cu coif), spre st., în față (L•)MANLI (2), în spate (PROQ).

Rv. *Triumphator* în quadrigă spre st. deasupra Victoria zburând, în ex [L•]SVLLA•IM[P], c.e.

Ax 2, mediu circulată, bine conservată, Ag, 3,77 g, 14,75-16,25 mm, nr. inv. 210/1.

Cr. 367/3.

133. 82-80 a.Ch. *Marcus Caecilius Metellus (Caecilia)*. Denar.

Av. Efigia lui Apollo spre st., în spate ROMA (3), sub bărbie ✕, c.p.e.

Rv. Scutul macedonean decorat cu capul de elefant și înconjurat de legenda M•METELLVS•Q•F• (2), toată compoziția fiind mărginită de o cunună de lauri.

Ax 6, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,83 g, 16,5-16,9 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/17.

Cr. 369/1, Syd. 719, Grueber 1148.

134. 81 a.Ch. *Quintus Caecilius Metellus Pius (Caecilia)*. Monetărie din partea de nord a Italiei. Denar.

Av. Efigia lui Pietas spre st., în spate o barză, c.p.e.

Rv. Un ulcior și *lituus*, în ex. IMPER, roată cununa de lauri.

Ax 2, mediu circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,72 g, 17,5-19,3 mm, tezaur Jdioara,⁶⁷ nr. inv. 377/67.

Cr. 374/2, Bab. 44, Syd. 751.

135. 80 a.Ch. *Lucius Procilius (Procilia)*. Denar.

Av. Efigia lui Jupiter spre st., în spate S·C, c.p.e.

Rv. Juno Sospita spre st., cu sulită (în poziție de atac) și scut, la piciorul st. marca de control S, în spate, pe două rânduri L·PROCILI / F (3), c.p.e.

Ax 5, puțin circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,75 g, 18-20 mm, nr. inv. 309/19.

Cr. 379/1, Bab. 1, Syd. 771.

136. 79 a.Ch. *Caius Naevius Balbus (Naevia)*. *Denarius serratus*.

Av. Efigia lui Venus spre st., în spate S·C (3), c.p.e.

Rv. Victoria în trigă spre dr., deasupra cailor marca de control G, jos C·~~AE~~·BA·(B), c.p.e.

Mediu circulată, bine conservată, Ag, 3,7 g, 18,5 mm, tezaur Secusigiu.

Cr. 382/1b, Bab. 6.

137. 79 a.Ch. *Lucius Papius (Papia)*. *Denarius serratus*.

Av. Efigia Junonei Sospita spre st., în spate un semn (indescifrabil), în față posibil o contramarcă, c.p.e.

Rv. Grifon spre st., sub el un semn, în ex. L·PAPI, c.p.e.

Ax 8, mediu circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,81 g, 17,85-18,3 mm, nr. inv. 75/7 (2345).

Cr. 384/1, Syd. 773.

138. *Idem* nr. 137, dar pe Av. în spatele efigiei o acvilă și c.e., iar pe Rv., sub grifon mănunchiul de fulgere, c.e., ax. 5, 3,75 g, 19,5-20 mm, nr. inv. 309/20.

Cr. 384/1, Bab. 1, Syd. 773.

139. 77 a.Ch. *Lucius Rutilius Flaccus (Rutilia)*. Denar.

Av. Efigia (mică a) Romei (cu coif) spre st., în spate FLAC (2), c.p.e.

Rv. *Idem* nr. 101, dar în ex. L·RVTILI.

Ax 7, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,85 g, 17,4-17,45 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/68.

Cr. 387/1, Bab. 1, Syd. 780.

140. *Idem* nr. 139, dar alte matrițe și 3,98 g, 18 mm, tezaur Secusigiu.
Cr. 387/1, Bab. 1.

141. *Idem* nr. 140, dar alte matrițe și 3,87 g, 18-19 mm.

142. 75 a.Ch. *Caius Egnatius Maximus (Egnatia)*. Denar.

Av. Efigia zeiței Libertas spre st., în spate MAXVMVS (2), c.p.e.

Rv. Roma și Venus în picioare, fiecare cu câte o lance verticală, între ele, sus, Cupidon, în stânga lor CN•N (4), în dr. lor [C•EGNÆIVS].

Puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,8 g, 17 mm, tezaur Secusigiu.

Cr. 391/3, Bab. 2.

143. 74 a.Ch. *Caius Postumius Tattius (Postumia)*. Denar.

Av. Bustul Dianei spre st., c.p.e.

Rv. Câine fugind spre st., sub el o sulică (orizontală), în ex., pe două rânduri C.POSTVM / Æ, c.p.e.

Ax 1, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,82 g, 17,75-19,6 mm, tezaur Jdioara, nr. inv. 377/69.

Cr. 394/1, Bab. 9, Syd. 785.

144. 68 a.Ch. *Caius Hosidius Geta (Hosidia)*. Denar.

Av. Efigia Dianei spre st., în față (GETA) (1), în spate III(VIR) (2).

Rv. Mistreș spre st., în ex. (C•HOSIDI•C•F•).

Ax 7, mult circulată, slab conservată, Ag, 3,05 g, 17,8-17,9 mm, Banat, colecția Eduard-Marius Klein⁶⁸, nr. inv. 393.

Cr. 407/2.

145. 62 a.Ch. *Lucius Scribonius Libo (Scribonia)*. Denar suberat.

Av. Efigia lui Bonus Eventus spre st., în spate LIBO (3), în față BON•EVENT (1), c.p.e.

Rv. *Puteal Scribonianum*, decorat cu o ghirlandă și două lire, sus PVTEAL, jos SCRIBON, c.p.e.

Ax 7, mediu circulată, bine conservată, AE placat cu Ag, 2,89 g, 17,75-18,25 mm, nr. inv. 2038, colecția L. Legyesi.

Cr. 416/1a, Syd. 928.

146. *Idem* nr. 145, dar alte matrițe și pe Rv. apare un ciocan, puțin circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,7 g, 19,21 mm, tezaur Secusigiu.

Cr. 416/1a, Bab. 8.

147. 58 a.Ch. *Marcus Aemilius Scaurus (Aemilia)*, *Publius Plautius Hypsaesus (Plautia)*. Denar.

Av. Cămilă spre st., lângă ea un om îngenunchiat, deasupra, pe două rânduri M•SCAVR / AED•CVR, în spate EX, în față (S•C), în ex. REX•ARETAS.

Rv. Jupiter în quadrigă spre dr., deasupra pe două rânduri P•HVPSAEVS / AED•CVR, în spate CAPT (4), în ex., pe două rânduri (C•HVPSAE•COS / PREIVE), c.e.

Ax 6, mediu circulată, bine conservată, Ag, 3,48 g, 17-17,6 mm, nr. inv. 161/4.

Cr. 422/1b.

148. *Idem* nr. 147, dar alte matrițe și pe Av. (M•S•)CA(VR) / AED•CVR și cu sau fără (REX•ARETAS), slab conservată, 3,05 g, 18 mm, nr. inv. 161/1. Cr. 422/1a sau b, Syd. 913.

149. 56 a.Ch. *Marcus Philippus (Marcia)*. Denar.

Av. Efigia lui Ancus Marcius spre st., în spate *lituus*, urmat de ANCVS (2), c.e.

Rv. Apeduct cu statuie ecvestră pe el (spre st.), în spatele calului, cu litere mici PHILIPPVS (1), între pilonii apeductului A Q V A M, c.e.

Ax 4, mediu circulată, slab conservată, Ag, 3,17 g, 16,5-17,45 mm, nr. inv. 2099, colecția L. Megyesi.

Cr. 425/1, Syd. 919.

150. 56 a.Ch. *Caius Memmius (Memmia)*. Denar.

Av. Efigia lui Ceres spre st., pe obraz două contramărci (vezi pl. XVI), în față C•MEMMIC•F (1), c.e.

Rv. Un trofeu încadrat de inscripția C•MEMMIV(S) / IMPERATO(R) (3), c.p.e.

Ax 5, mediu circulată, bine conservată, Ag, 3,15 g, 18-19 mm, nr. inv. 197/1. Cr. 427/1.

151. 55 a.Ch. *Aulus Plautius (Plautia)*. Denar.

Av. Efigia Cybelei spre st. în față [A•PLAVTIVS] (1), în spate AED•CVR•(S•C) (2).

Rv. Cămilă spre st., lângă ea un om în genunchiat, în față IVDAEVS (4), în ex. [BA]CCHIVS.

Ax 9, intens circulată, bine conservată, Ag, 3,48, 15,6-16,9 mm, nr. inv. 175/1.

Cr. 431/1.

152. 49-48 a.Ch. *Caius Iulius Caesar (Iulia)*. Monetările itinerantă cu Caesar. Denar.

Av. Emblema pontificală (*culullus*, *aspergillum* și *apex*), c.p.e.

Rv. Elefant spre st., în față un palmier, în ex. CAESAR, c.p.e.

Ax 6, puțin circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,9 g, 16,7-18,05 mm, nr. inv. 75/12.

Cr. 443/1, Syd. 1006.

153. *Idem* nr. 152, dar alte matrițe și ax 9, mediu circulată, bine conservată, 3,08 g, 15,9-16,5 mm, nr. inv. 195/2.

Cr. 443/1.

154. 48 a.Ch. *Caius Vibius Pansa (Vibia)*. Denar.

Av. Efigia lui Liber, pe față o contramarcă, iar în păr o a doua contramarcă (vezi pl. XVI), în spate PANSA (3), c.e.

Rv. Ceres cu două făclii în mâini, spre dr., în față, jos un plug, în spate C•VIBIVS•C•F•C•N (2), c.p.e.

Ax 2, mediu circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,72 g, 17,45-19 mm, nr. inv. 124/1 (2341).

Cr. 449/2.

155. 47 a.Ch. *Lucius Plautius Plancus (Plautia)*. Denar.

Av. Capul Medusei din față, sub el L•PLAVTIVS (2), pe obrazul stâng o contramarcă (vezi pl. XVII).

Rv. Victoria din față, ținând 4 cai năvălași, jos P[LAN]CVS.

Ax 6, puțin circulată, excelent conservată, Ag, 3,75 g, 17,8-19 mm, nr. inv. 124/2 (2345).

Cr. 453/1a.

Rv. acestui monete este puțin deplasat.

156. 46 a.Ch. *Manius Cordius Rufus (Cordia)*. Denar.

Av. Efigiile Dioscurilor spre st., în spate RVFVS IIIVIR (2), c.p.e.

Rv. Venus spre dr. cu Cupidon pe umărul st., în mâna dr. o balanță, în spate legenda (ΛV·)CORDI (1), c.p.e.

Ax 1, intens circulată, bine conservată, Ag, 3 g, 18-19 mm, nr. inv. 172/6.

Cr. 463/1b.

157. *Idem* nr. 156, dar,

Av. Efigia lui Venus spre st., în spate RVFVS·S·C, c.e.

Rv. Cupidon spre st., călare pe un delfin, sub el ΛV·CORDIVS, c.p.e.

Ax 6, mediu circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,7 g, 18,2-18,3 mm, nr. inv. 75/2 (25).

Cr. 463/3, Bab. 3, Syd. 977.

158. *Idem* nr. 157, dar alte matrițe și pe Av. RVFVS·(S·C) și c.p.e., ax 5, mediocru conservată, 17,9-19,5 mm, nr. inv. 309/21.

159. 46 a.Ch. *Titus Carisius (Carisia)*. Denar.

Av. Efigia Romei (cu coif) spre st., în spate (ROMA) (2), c.e.

Rv. Cornul abundenței și glob, restul ilizibil, jos T·CARISI (2), c.e.

Ax 4, intens circulată, bine conservată, Ag, 3,4 g, 16-17,4 mm, nr. inv. 124/3 (19).

Cr. 464/3a.

160. *Idem* nr. 159, dar,

Av. Efigia Victoriei spre st., în spate S·C (2).

Rv. *Idem* nr. 29, dar în ex. (T)CARI(S) și fără c.e.

Ax 5, mediu circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,9 g, 16,3-17,5 mm, nr. inv. 75/18 (2343).

161. 44 a.Ch. *Lucius Aemilius Buca (Aemilia)*, *Marcus Mettius (Metia)*, *Publius Sepullius Macer (Sepullia)*, *Caius Cossutius Maridianus (Cossutia)*. Denar.

Av. Efigia lui Caesar (acoperit) spre st., în față CAESAR (1), în spate DICT.PERPE(TVO) (1).

Rv. Venus spre dr. ținând Victoria în mâna dr. și sceptrul în mâna st., în spate P.SEPVLLIVS (1), în față MACER (2).

Ax 7, mediu circulată, excelent conservată, Ag, 3,5 g, 17-19 mm, nr. inv. 161/3.

Cr. 480/13, Syd. 1074. Coh. 39.

Această monetă este parțial slab imprimată.

162. 43 a.Ch. *Marcus Antonius (Antonia)*. Mănetărie din Gallia Tranalpină și Cisalpină. Denar.

Av. Efigia lui Caesar spre st., în față CAESAR DIC (3) și o contramarcă (vezi pl. XVII), c.p.e.

Rv. Efigia lui Marcus Antonius spre st. în față MAN·ON·IMP (1), c.p.e.

Ax 7, mediu circulată, foarte bine conservată, Ag, 3,73 g, 17,5-18,3 mm, nr. inv. 309/23.

Cr. 488/1, Bab. 2, Syd. 1165.

163. 42 a.Ch. *Lucius Livineidus Regulus (Livineia)*, *Publius Clodius (Clodia)*, *Lucius Mussidius Longus (Musidia)*, *Caius Vibius Varo (Vibia)*. Denar.

Av. Efigia lui Apollo spre st., în spate o liră, c.p.e.

Rv. Diana între două sulite (verticale), în st. P.CLODIVS (3), în dr. M·F· (3).

Ax 2, mediu circulată, bine conservată, ruptă (lipsește circa 1/4 din monetă), Ag, 2,62 g, 18,6 mm, nr. inv. 309/22.

Cr. 494/23, Bab. 15, Syd. 1117.

164. *Idem* nr. 163, dar alte matrițe și pe Av. sub bărbie o contramarcă (vezi pl. XVII).

Ax 2, intens circulată, 3,48 g, 17,45-19,6 mm, Banat⁶⁹, nr. inv. 172/3 (515).

Cr. 494/23.

165. 32-31 a.Ch. *Marcus Antonius (Antonia)*. Mănetările itinerantă cu M. Antonius. Denar.

Av. Galera spre st., deasupra (ANT·AVG.), dedesubt IIIVIR·R·P·C.

Rv. *Aquila* între două stindarde, jos LEG IV.

Ax 12, intens circulată, bine conservată, Ag, 3,18 g, 16,7-21 mm, nr. inv. 197/2.

Cr. 544/17.

166. *Idem* nr. 165, dar pe Av. ANT AVG (1), IIIVIR·R·P·C (2), deasupra galeriei două contramărci (vezi pl. XVII), iar pe Rv. LEG XX și c.p.e., ax 6, mediu circulată, 3,45 g, 17-17,5 mm, colecția Eduard-Marius Klein, nr. inv. 389.

Cr. 544/36.

167. *Idem* nr. 165, dar alte matrițe și pe Rv. (LEG ...), ax 1, slab conservată, 2,4 g, 16,75-19 mm, nr. inv. 200/2.

Cr. 544/13-39.

168. *Idem* nr. 165, dar alte matrițe și pe Av. legenda complet ilizibilă, Rv. ilizibil, extrem de circulată, 2,85 g, 16,95-17,2 mm, nr. inv. 175/2.

Cr. 544/8-39.

169. *Idem* nr. 168, dar pe Av. mai multe contramărci (vezi pl. XVII), iar pe Rv. apare *aquila* între două stindarde, două contramărci (vezi pl. XVII), ax 10, intens circulată, 2,82 g, 17,6-17,75 mm, nr. inv. 195/3.

Cr. 544/13-39.

NOTE

1. Denumită astfel din motive politice.

2. Vezi NICOLETA TOMA, *Constituirea Societății de Istorie și Arheologie din Banat*, în *An.B.*, Istorie, IV/2, 1996, p. 218.

3. Am preferat ortografierea originală, așa cum era folosită de însuși Ormós Zsigmond și nu pe aceea deja des uzitată de Sigismund.

4. Vezi *Fondul Ormós* la Arhivele Statului - Filiala Timiș.

5. Vezi STELA RADU, *Contribuții muzeografice - Sigismund Ormós*, în *Tibiscus*, Artă, 1974, p. 3-4.

6. Vezi LAJOS KAKUCS, *Legăturile Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara cu Academia Română din București*, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 313-316.

7. Vezi STELA RADU, *op. cit.*, p. 5-6, L. KAKUCS, *op. cit.*, p. 314-315.

8. Informațiile privind această corespondență le-am preluat de la Arhivele Statului, Filiala Timiș, unde o parte din aceasta se mai păstrează. Vezi nota 4 (fond 131).

9. Vezi L. KAKUCS, *op. cit.*, p. 314.

10. Informațiile privind activitatea numismatică a lui Ormós se găsesc în același fond 131 (vezi nota 8).

11. Uneori și prin unele confiscări, atunci când unii particulari încălcau regimul mănuirii unor astfel de piese. Din păcate, în regimul trecut, au existat și unele confiscări abuzive sau "donații" forțate.

12. Știință marginalizată și datorită unor acțiuni ale colecționarilor și, mai ales, comercianților particulari care prin acestea aduc deservicii atât cunoașterii științifice cât și păstrării integrale a patrimoniului local.

13. Lucrarea de masterat susținută în data de 17 iunie 1996 la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

14. Ca titlu informativ numai colecția Constantin Orghidan (lăsată prin testament Academiei Române) numără 352 de monete romane republicane.

15. Mai ales din lucrarea lui FLORIN MEDELEȚ, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latene, secolul al IV-lea în d.Chr. 106*, în *An.B.*, Arheologie-Istorie, III, 1994, p. 239-308 și *separatum*.

16. Pe atunci Banca Națională a Republicii Socialiste România.

17. Vezi *supra* (primul capitol).

18. În același fond 131 de la Arhivele Statului, filiala județeană Timiș se mai păstrează 15 pagini, care însă nu cuprind nici o piesă romană republicană.

19. Pierderea inventarului numismatic vechi al Muzeului este de dată relativ recentă.
20. Fără însă a avea și proveniența monetelor respective.
21. Vezi F. MEDELEȚ, *op. cit.*
22. Posibil să fi fost mai multe monete, dar s-a recuperat cea mai mare parte din ele. Dintre cele 69 de monete, numai una singură (nr. 134) s-ar putea să nu fi făcut parte din acest tezaur. Vezi în acest sens și a doua parte a notei 62 și nota 67.
23. MARIUS MOGA, *Un tezaur de monete republicane romane descoperit la Jdioara, în Tibiscus*, IV, 1975, p. 75-90.
24. Tezaurul cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea de *tezaurul de la Criciova* cuprinde monete dacice (imitații după tetradrahme).
25. După F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 283, însă M. MOGA (vezi nota 27) spunea numai "prin anii '30".
26. Pentru mai multe informații privind descoperirea acestui tezaur vezi F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 283.
27. Vezi M. MOGA, *Tezaurul de monete romane de la Secusigiu, județul Arad*, în *Rev. Muz.*, 4, 1971, p. 321-325. Aici ni se spune numai despre 23 de monete și suntem lăsați să înțelegem că numai atâtea au intrat în colecția muzeului timișorean, însă F. MEDELEȚ (vezi nota 26) spune clar că era vorba despre 24 de exemplare. Mergând să verificăm direct la sursă (actele contabile din Arhiva Muzeului Banatului) ne dăm seama că cel de-al doilea cercetător a avut dreptate.
28. Vezi F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 273.
29. Vezi F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 249.
30. Vezi F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 249.
31. O parte dintre monetele din Muzeul Banatului au fost luate, după primul război mondial, la Muzeul Național Maghiar din Budapesta. E posibil ca printre acele monete să se fi aflat și aceste 6 piese.
32. Vezi *supra* s.v. Descoperiri izolate - *Banat*.
33. Vezi *supra* (primul capitol).
34. De la Lisimah sunt cunoscute, pentru această parte a Daciei, numai emisiuni de tetradrahme.
35. Vezi F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 241, harta I.
36. Denumirea tipului monetar a fost dată după CONSTANTIN PREDA, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
37. Vezi C. PREDA, *op. cit.*, la paginile aferente fiecărui tip monetar.
38. Vezi F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 298.
39. Numărul acestora trebuie să fie mai mare dacă ne gândim că piese descoperite în Banat se găsesc și în unele colecții particulare, la care lumea științifică nu are acces. Observația este valabilă și pentru celelalte tipuri monetare ce le vom discuta în continuare.
40. Pentru cronologia acestor monete vezi EUGEN CHIRILĂ, GABRIEL MIHĂIESCU, *Tezaurul monetar de la Căprioru*, Muzeul Județean Dâmbovița, 1969, p. 16-17, 27-28.
41. Vezi F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 297.
42. *Ibidem*.
43. *Ibidem*, p. 242, harta II.
44. *Ibidem*, p. 298.
45. *Ibidem*, p. 243, harta III.
46. *Ibidem*, p. 298.
47. Datările le-am făcut după MICHAEL H. CRAWFORD, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1989.

48. Când afirmăm acest lucru, nu ne referim la o repartitie omogenă în timp, ci la faptul că în general, în acest tezaur, nu există perioade mari care nu sunt acoperite cu emisii monetare (bineînțele în limita celor 130 de ani). Vezi și M. MOGA, *Un tezaur de monete republicane romane descoperit la Jdioara*, p. 88.

49. Vezi NICOLAE LUPU, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cătănaș*, București, 1989, p. 86-94.

50. OCTAVIAN DOGARIU, *Contribuții la numismatica dacică târzie - "falsurile romane" din sec. I î.e.n. - sec. I e.n.*, lucrare susținută în cadrul Primului Simpozion de Numismatică al Societății Numismatice a Banatului Timișan, desfășurat la Timișoara în 19 octombrie 1996.

51. Vezi MARIA CHIȚESCU, *Copii și imitații de denari romani republicani în Dacia*, în *MemAnt*, 3, 1971, p. 209-258.

52. Vezi *supra* s.v. Colecția Ferch.

53. Pentru această legendă vezi pl. XIV. Din cauza uzurii monetei respectiva legendă este numai parțial vizibilă, prima și ultimile trei litere în transcrierea grafică realizată de noi fiind completate cu aproximație. Astfel, ultima literă, pe care noi am transcris-o ca fiind un I, poate fi chiar un L

54. Este lucru știut că monetăria oficială emitea monetă fiduciară (suberată), existând chiar legi în acest sens (de exemplu *Lex Cornelia testamentaria*). Vezi în acest sens și RADU NEGREA, *Spoliatorii*, Ed. Aureus, București, 1991, p. 17-19.

55. MICHAEL H. CRAWFORD, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1989.

56. Vezi *supra* s.v. Tezaure - *Secusigiu*.

57. Vezi nota 23.

58. Pentru masa așilor vezi și REMO CAPPELLI, *Manuale di numismatica*, U. Mursia&C., Milano, 1974, p. 31-34.

59. Pentru masa pieselor din argint vezi și REMO CAPPELLI, *op. cit.*, p. 34-37.

60. Vezi prima parte de la nota 27.

61. La tezaurul de la Secusigiu nu am dat numărul de inventar pentru că nu-l cunoaștem. Vezi și *supra* s.v. Tezaure - *Secusigiu*.

62. Vezi F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 249. Vezi și *supra* s.v. Descoperiri izolate - *Banat*.

La acest număr de catalog (66) ar fi trebuit să fie o altă monetă, având același emitent și care ar fi din tezaurul de la Jdioara (nr. 37 din lucrarea lui M. MOGA, *Un tezaur de monede republicane romane descoperit la Jdioara*) și apoi să se regăsească moneda din colecția lui E.M. Klein. Vezi și nota 66.

63. Vezi nota 28 și *supra* s.v. Tezaure - *Pančevo*.

64. MICHAEL H. CRAWFORD, *op. cit.*, p. 344.

65. Această monetă și următoarele două (111-113), toate din tezaurul de la Jdioara, au fost greșit determinate de către M. MOGA în *Un tezaur de monede republicane romane descoperit la Jdioara*, p. 85 (nr. 63-65).

66. Denar cu zimți.

67. Această monetă (134) nu o regăsim la M. MOGA în lucrarea sa despre tezaurul de la Jdioara (vezi și a doua parte a notei 62) însă faptic, în colecția muzeului am găsit-o inclusă în acest tezaur. Totuși, este puțin probabil ca ea să facă parte din el, ajungând aici din neglijență, în locul monetei ce ar fi trebuit să fie înregistrată în catalogul nostru la nr. 66. Această monetă este singura suspectă ca nefăcând parte din tezaurul de la Jdioara.

68. Vezi nota 29 și prima parte a notei 62.

69. Vezi *supra* s.v. Descoperiri izolate - *Banat* și F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 249.

THE ROMAN REPUBLICAN COIN IN THE TIMIȘOARA BANAT MUSEUM'S COLLECTION

THE SOURCE OF THE ROMAN REPUBLICAN COINS IN THE COLLECTION OF THE TIMIȘOARA BANAT MUSEUM

We have managed to identify in the numismatic collection of the Timișoara Banat Museum 169 Roman republican coins. Although their number is quite small, if compared to other state or even private Romanian collections¹, they cover, nevertheless, a rather extended period of time.

From the reference materials², so far consulted, we have found out about the existence of other coins which should have also been part of this collection. However, that was not the case. It is true that in time, especially during the two world wars, the Banat Museum collection was more or less damaged. Then, there were silver coins which during the communist regime were taken by the Romanian National Bank³. Therefore, we have no accurate knowledge today of what has happened to them nor can we tell, save a few cases, what sort of coins they were. Yet, we tend to believe the ancient coin has not been affected by this taking.

As far as the source of the Roman republican coins in this collection is concerned, we can tell this is quite varied. There are pieces that have reached the museum right away (just after their uncovering), some that came here as parts of collections, and some by various other ways (donations, purchases, confiscations etc.). Although one knows about the collection of Ormós Zsigmond one cannot tell the source and the kind of its coins because the old inventory⁴ has been lost and the source of each coin has been negligently transcribed when this inventory was still available⁵. However, sometimes we could find in the coins' envelopes labels with the old inventory numbers as well as some of Berkeszi István notes⁶.

We were able to recover (only for a few cases) the source of some coins by means of reconstruction, by relating the information given by Florin Medeleț⁷ to what we could find in the collection of the Timișoara Museum. We think a more thorough research (involving, accordingly, a longer period of time) could clear up more problems related to these coins. We present below the results of our hitherto research on the source of some coins in this collection.

Hoard

We know about two hoards (both fragmentary) of Roman republican coins in the Banat Museum's collection. There is also another single coin which seems to come from a very possible third hoard.

Jdioara

In 1973, on the 27th of July, Gheorghe Derbac from the village of Jdioara, the Criciova commune, uncovered in a site called "Dunga Rovinei" a Dacian "jar-like" pot full of coins of which the archaeologist Adrian Bejan could retrieve 40 republican denarii and several potsherds. Next day other 29 pieces were retrieved. Thus, all in all, 69 republican denarii were recovered. They could all be easily identified in the Museum collection⁸ where they have entered as the inventory number 377. In our catalogue they have the following numbers: 1-2, 7-11, 13-14, 17-18, 20-23, 26-29, 31-33, 36-38, 43-44, 50-53, 56, 58, 60-65, 69-70, 72-74, 76, 82-83, 87, 91-95, 99-100, 102, 110-113, 117, 121, 123, 126, 129, 133, 134, 139 and 143. The hoard has been published by Marius Moga⁹.

Sometimes this hoard is called "the Criciova hoard" (after the name of the commune the village of Jdioara belongs to). It is a totally inadequate name, for people might take it for a different hoard¹⁰.

Secusigiu

In August 1936¹¹ in the village of Secusigiu, the Arad county, in a site called "Gropile de la morminții Borconilor" ("The pits at the Borconi's tombs") several inhabitants¹² uncovered a hoard of coins of which 24 items reached the Banat Museum's collection.

Marius Moga would publish 23 coins of this hoard, all republican denarii¹³. Unfortunately, we couldn't trace down this lot in the museum's collection. Because of natural reasons we weren't able to check up the whole collection, but I gather this hoard must have been misplaced and lost among other "unidentified" coins. Under the inventory number where the hoard is supposed to be found (309) the label reads, indeed, "the hoard of Secusigiu". There are here 24 ancient coins, but of a different nature: one Macedonian drachm of Philip II (323-316), 4 Dyrhachium drachms, 6 Appolonian drachms, 12 republican denarii (entered in our catalogue under nos.: 15-16, 25, 39, 78, 80, 108, 135, 138, 158 and 162-163) and one denarius fourré from Titus. By comparing these with what Marius Moga has published we can realize none of the 12 fore mentioned republican denarii is included in his publication (nor are other isolated republican denarii we could find in the collection). It is, thus, obvious we are not dealing with the Secusigiu hoard under this inventory number, as the registers and the coins' envelopes seem to have it. Moreover, we have no knowledge of a second lot of

this hoard reaching the Banat museum or about the discovery of a second hoard at Secusigiu. In the same time, by checking Marius Moga's information we have made out he published the accurate lot.

However, we have some intelligence indicating that this lot would still exist (at least the 23 published pieces) in the numismatic collection of the Banat Museum. That is why we have included them in our catalogue, reproducing the coins' features and descriptions from M. Moga's work. These coins are included under nos.: 5, 19, 30, 35, 41-42, 48-49, 54, 75, 77, 85, 101, 104, 114-116, 127, 136, 140-142 and 146.

Pančevo

In October 1881 and in April 1882 Johan Schwerer bestowed the Banat Museum three republican denarii of which we have identified a piece mentioned in our catalogue as no. 84¹⁴. Here one can assume the existence of a hoard the same person giving in fact many more pieces (about 300) to the National Hungarian Museum in Budapest.

Isolated discoveriers

Although the rest of the coins must have had a place they were uncovered from, there are just a few specimens whose source is known. Most pieces have been supposedly discovered in the nowadays Banat, but there are coins which have been acquired through the antiques' trade.

Banat

Two republican denarii uncovered in Banat (there is no other available information) were donated to the Banat Museum in 1977¹⁵ by Edward Marius Klein. They are registered in our catalogue under nos. 66 and 144.

Another specimen, definitely coming from Banat, is our no. 164. In 1906 the Banat Museum acquired 7 republican denarii (among which, the denarius in question). They were uncovered in 1905 from different places on the occasion of some dykes' building¹⁶. We couldn't find the other 6 specimens in the museum's collection again¹⁷.

Private collections and other donations

Some of the specimens under discussion come from private collections (either donated or purchased) as well as from other donations to the Banat Museum. They might come from Banat as well as from any other places by means of the antiques' trade.

The Ferch collection

In 1937 the Banat Museum purchases the numismatic and archaeological Ferch collection.

Unfortunately, we couldn't get much information about this collection. Among the purchased specimens there is also the coin under no. 4 in our catalogue. This specimen has a denomination of 1 victoriatus (not very frequent at the end of the third century B.C. and the beginning of the second century B.C. and not at all specific for the Dacian economy). Therefore, it is not very likely for this coin to have been discovered in Banat. It presumably reached this collection through the antiques' trade.

The Eduard-Marius Klein collection

Beside the two bestowed specimens¹⁸, there is another one (no. 166 in our catalogue) coming from E.-M. Klein's donation to the museum. It is very likely this coin should come from Banat.

The L. Megyesi collection

By the purchase of the L. Megyesi collection four denarii (nos. 120, 128, 145 and 149 in our catalogue) entered the patrimony of the Banat Museum. It is possible they have been uncovered in Banat.

The Constanti Pâslaru collection

With the donation of this collection (by the collector's wife - Mrs. Elisabeta Pâslaru), the Banat Museum's patrimony has become two coins richer (nos. 46 and 55 in our catalogue).

The donation of the Banat Metropolitan church in Timișoara

The Metropolitan church has made several donations of numismatic materials to the Banat Museum. Consequently, a donation of 28 Roman denarii was made in 1961. Among them there is the republican coin under no. 81 in our catalogue. We know nothing about the ways the donor took possession of these pieces.

* * *

We have no other information about the source of the remaining specimens. We know the coin no. 6 was purchased and piece no. 3 ought to have come from the antiques' trade because such bronze specimens have never been discovered in Dacia or the surrounding areas. We also know pieces coming from the old collection (some even from Ormós Z.) but we can't tell how they reached the museum. We hope future research would bring new details about the source of other coins in the Banat Museum's collection.

SOME CONSIDERATIONS ON THE ROMAN REPUBLICAN COIN'S PENETRATION IN THE SOUTH-WESTERN DACIA

The south-western territory of Dacia, bordered in the north by the Mureș's inferior course, in the east by the last crests of the Meridional Carpathias, in the south by the Danube and in the west by Tisa's inferior course could be nowadays identified with the "historical" Banat. In the antiquity before the Roman conquest this territory knew a specific monetary circulation fitting, on the whole, within that of the pre-Roman Dacia, but keeping, nevertheless, some particular features of this area that singles it out.

The oldest coins uncovered here are the Macedonian staterii and the tetradrachms issued by Philip the IInd, Alexander the Great and Lisimachos¹⁹. They are joined by other (different) Greek specimens which were less important within that epoch's economy. All these coins come from isolated discoveries or from hoards with a higher frequency in the northern, eastern, southern and south-western areas and with a lower one in the western area²⁰. If we were to look especially at the spreading of the Macedonian coins we would rather believe their penetration in the south-western Dacia was done mostly through the south (the Thracian media) and less through the west.

After the Macedonian (and Greek) silver coin, the Dacians have produced coins which completed the necessary currency on the local market. For the south-western Dacia one could tell about the uncovering of several specimens of imitations such as the *Banat*, *Criciova*, *Ramna*, *Agriș* specimens, some variants of the *Tlghieș*, *Crișeni-Berchiș*, *Huși-Vovriești*, *Larissa*, *Adâncata-Mănăstirea*, *Cladova-Saschiz*, *Aninoasa-Dobrești* specimens, mixed specimens²¹ and so on and so forth. Some of these specimens are produced here, other have come through the trade, whereas local discoveries (like the *Adâncata-Mănăstirea* and others) are less frequent. These specimens could be dated, according to Constantin Preda's studies²², between the second half of the IIIrd century B.C. and the beginning of the Ist century B.C. They are tetradrachms (which, in time, will decrease as far as both the quantity and the quality of their silver alloy is concerned). They were circulating alongside the Macedonian coin whose denomination they had (or strove to have).

Florin Medeț²³ has identified in this area the discovery of an amount of 617 tetradrachms and imitations (including Thasian tetradrachms)²⁴.

Another important coin within the monetary circulation in pre-Roman Dacia, though less frequent in the area in question, is the Thasian tetradrachm. This penetrates the Dacian economy about the same time as the tetradrachm of *Macedonia Prima* (and to a lesser extent that of *Macedonia Secunda*)²⁵. One aspect which is specific for the south-western Dacia, when compared to the rest of Dacia²⁶, is the total lack (at least so far) of issues from *Macedonia Prima*²⁷, a fact which argues for a possible earlier penetration in this area of drachms

from Apollonia and Dyrrhachium. These coins, extensively dated between 200 and 100 B.C., entered Dacia in the last half of the IInd century B.C. This happened as lesser denominations were needed in Dacian economy. These drachms would precede, in the local economy, the republican denarius whose denomination the drachm almost equals.

The spreading on a map of this specimen's discoveries is much alike the one of the Macedonian tetradrachms and local imitations²⁸, their number, as recorded by Florin Medeleț, being that of 644 specimens²⁹.

The drachms in question, overlapping the entrance of the first Roman coins in Dacia, could be sometimes found hoarded alongside the latter.

In a manner of speaking, we might say the Roman expansion was unshered in by a much earlier expansion of Roman economy which would lead to a penetration of the Roman denarius within lands bordering the Empire and even further on, because in Dacia the new coin replaced other specimens causing the cease of local Greek-Macedonian-like issues.

The spreading of this specimen is much more homogenous in the historical and geographical area under discussion³⁰, in both separate discoveries and straight hoards as well as in mixed hoards of Apollonian and Dyrrhachium drachms or, sometimes, Imperial denarii.

F. Medeleț records the uncovering of about 1300 republican denarii from the current territory of Banat³¹. Such pieces would run even after the coming of the imperial denarius, being dominant until the Roman conquest and even later on (a special instance would make the legion denarii issued by Mark Antony even still quite frequent even in the IInd century B.C.).

By a straight study of the Jdioara hoard we were able to notice some challenging aspects. Thus, we have spotted the big time gap between the first piece (no. 1) and the last one (no. 143) - about 130 years³². By following their wearing-out you can see this is chiefly small and quite small for almost every coin, which proves their lower running rate. It is a rather puzzling matter as one would expect older coins to be more worn-out than later coins which ran less between their issue and their hoarding. We could hardly believe today the coins in question were hoarded during such a long period (as the hoard is, chronologically speaking, quite homogenous)³³ nor could we assume they entered Dacia on a date exceptionally close to their issue, circulating here just at times and thus preventing wearing-out. All these hypotheses, though not entirely impossible, are less probable especially if we take into account the age of the first pieces, too young for a denarius' circulation in Dacia. But even if we assume the scarce early presence of this denomination in Dacia we should, nevertheless, have found other denominations as well (many mixed hoards have been discovered in Banat). The same goes for the second hypothesis which though not entirely discardable, would not stand because of the same reasons (the age of the first coins and the presence of denarii only). Even if this hoard has been amassed outside Dacia, somewhere nearer Italic peninsula, one would still be puzzled by the big time gap

between the first and the last piece as well as by their minor wearing-out. Nevertheless, there would still stand an interesting and worthwhile possibility: a (re)production of earlier coins at a later date than the legend reads. As we can't see the point of such a reproduction in Rome, we cannot but think this has taken place in the barbarian world.

It is well known that in pre-Roman Dacia accurate copies of the Roman denarius were produced, as many dies have been found here (the best known being those from *Tilișca*)³⁴. They even keep in the Banat Museum's collection the die of a denarius' reverse but an imperial one from Augustus' time (the monetary magistrate being *Aquilus Florus*). The die was discovered in Banat (the county of Caraș-Severin)³⁵, and even a coin struck on this very die is known³⁶. This is a proof of the Roman denarius' reproduction before the Roman conquest in this area. We don't know for sure if there are local reproductions among denarii from the studied collection, but the lack of any discoveries of republican coins' dies is not enough for disregarding the possibility of issuing copies of republican denarii here as well.

We cannot say the same thing after analysing the lot in the Secusigiu hoard whose parts extend over a period of at least 100 years. Even if we hand't the opportunity of studying it directly, we were still able to realize the coins' wearing-out is higher, which doesn't trouble us as older coins still circulating could have easily entered this hoard which covers a slightly different period than the Jdioara hoard (169/158-58 B.C. compared to ante 211-74 B.C.).

Nonetheless, the Jdioara hoard is very interesting regarding its composition and, most of all, the running rate of its pieces. Such hoards should be more closely examined and only after a careful correlation of investigations could one give an answer close to the historical and economical reality of that period.

By studying the hoards and the isolated discoveries of republican denarii from south-western Dacia one can notice an increasing frequency of these pieces starting with the period around the verge between the two last centuries of the first millenium B.C. If we follow mostly the mixed hoards, after a close scrutiny, we shall realize that about the beginning of the 1st century B.C. (its very first quarter) we could talk of the start of a strong penetration of the Roman denarius in the economy of south-western Dacia. This is due to the Roman expansion and its economic consequences among which of no less importances is the abolition by the new authorities of mints from Apollonia and Dyrrhachium, thus giving the denarius green light. The penetration of this denomination will strengthen all over Dacia during the reign of the Dacian king Burebista.

A much too early penetration of the republican coin cannot be sustained because another silver coin issued by the republican Rome, namely the victoriatus, is lacking (at least so far) among the discoveries from the present Banat (and we talk just about Banat as we are dealing anly with this area). The

only specimen of this kind in the Banat Museum's collection (no. 4) is from a private collection and it almost certainly came from the antiques' trade³⁷. But during the republican denarius' penetration the victoriatus was already a scarce piece, even in Rome.

Moreover, we cannot talk about an overdue penetration as the archeological discoveries would contradict us. We could also add a fact we noticed in the studied collection: the barbarized denarius entered under no. 120 in our catalogue. The original after which this coin was copied would be dated as far as 85 B.C. However, the legend one could read on its reverse: **FARSVI**³⁸ does imitate the legend L.FARSVLEI on Lucius Farsuleius Mensor's denarius (Crawford no. 392/1) dated on 75 B.C. (thus leading us to the idea of a hybrid coin). It is very likely these copies weren't produced much later than the times of the originals issue but in a moment when the copied denomination was already quite frequent in the area where the copy was done. Even if we don't know exactly where the piece has been uncovered, it is very likely for this piece to come from the south-west of Dacia.

By following the pieces studied in the Banat Museum we could also find denarii fourré (nos. 57, 127, 145), but their number is quite small as they could have been produced both in and outside Dacia, even in the official mint³⁹.

The last republican denarii present here are Marc Antony's denarii (for his legions). They are encountered in large numbers, usually isolated from other republican pieces, as they are quite often associated with the imperial denarii. This is due to their features (of which we don't mean to discuss here) that lead to the maintaining of these coins in circulation until about the end of the IInd century A.D.

One can notice that the Roman economy puts its mark on Dacia long before the actual conquest, as the Roman coin replaces the Greek-Macedonian one and its imitations. This didn't mean the ceasing of the Dacian mint as Dacians were supplementing their deficient import of Roman denarii for the needs of their own economy by private issues which are not after stylization any more but after a faithful replication. When exporting them towards the issuing empire these imitations were, cause of their perfection, very well mingled with the original coins (which intrinsic value they already had).

THE CATALOGUE'S ARRANGEMENT

We have drawn up a catalogue of the coins we have studied so far. The 169 pieces have been chronologically arranged, irrespective of their source.

In the English version of the catalogue we have given the following items: our catalogue number for each coin; the numbers from the reference material (we have used Crawford's work⁴⁰, specifying any dissimilarities with the present

work); the coin's axis (the position of the observe towards the reverse); the material the coin is made of; the coin's weight, diameter; running rate, conservation degree and inventory number.

We have not included the ancient imitations in a separate section but alongside the imitated coins. This is a randomly chosen criterion. When we happened to have some comments we have made them right after the coin in question.

Because we couldn't study directly the Secusigiu hoard we haven't been able to give the coin's axis or any photographic reproductions. All in all, we tried to give as many pictures as possible. We haven't given any references to these illustrations, as each coin in every photo has the same number as in the catalogue.

We have used the following abbreviations:

AE - bronze or other alloys of copper;

AR - silver;

AX - the coin's axis (we have used a clockwise description);

Cr. - Michael H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge 1989;

g - grammes;

no. - inventory number;

pl. - plate.

Special abbreviations have been used for the running rate:

LSR - least run;

LTR - little run;

MDR - moderately run;

MCR - much run;

MSR - most run;

and for the conservation degree:

VWLC - very well conserved;

WLC - well conserved;

MC - moderately conserved;

LC - less conserved;

LSC - least conserved.

THE COINS' CATALOGUE

1. Cr. 44/5, AX 5, AR, 4,06 g, 19,75-20 mm, LTR, VWLC, no. 377/2
2. Cr. 46/1, AX 8, AR, 3,44 g, 18-18,75 mm, MDR, VWLC, no. 377/1
3. Cr. 57/3?, but no mark of value on the observe, AX 4, AE, 35,42 g, 33,5-35,9 mm, MSR, WLC, no. 187/1

This coin, worn-out as it is, weighs less than an *as sextantarius* (the sixth part of the Roman libra - pound - about 54,5 g). In the same time it weighs less than an *as uncial* (27,25 g). Nevertheless, it is well known that it's quite difficult to check the weight of cast coins. That is why we have opted for an *as uncial*.

4. Cr. 90/2?, AX 11, AR, 3 g, 17,3-17,5 mm, MCR, WLC, no. 337/1
5. Cr. 187/1, AR, 3,2 g, 18-19 mm, MCR, LSR, no. -⁴¹
6. Cr. 202/1a, AX 11, AR, 3,56 g, 17,4-18,5 mm, LTR, VWLC, no. 347/2
7. Cr. 204/1, AX 1, AR, 3,75 g, 17,9-18 mm, LSR, VWLC, no. 377/7
8. Cr. 205/1, AX 1, AR, 3,6 g, 16,75-17,8 mm, LTR, VWLC, no. 377/5
9. Cr. 205/1, AX 4, AR, 3,83 g, 17,1-18,25 mm, LTR, VWLC, no. 377/6
10. Cr. 206/1, AX 6, AR, 3,65 g, 17,1-18,45 mm, LTR, VWLC, no. 377/3
11. Cr. 206/1, AX 3, AR, 3,72 g, 17,2-18,3 mm, LTR, VWLC, no. 377/4
12. Cr. 215/1, AX 9, AR, 3,43 g, 20,15-21 mm, MDR, WLC, no. 75/9
13. Cr. 220/1, AX 9, AR, 3,45 g, 18-19,2 mm, LTR, VWLC, no. 377/9
14. Cr. 220/1, AX 8, AR, 3,98 g, 17,7-18,65 mm, LTR, VWLC, no. 377/10
15. Cr. 231/1, one countermark on the obverse (see pl. XV), AX 1, AR, 3,65 g, 14,95-16,6 mm, MCR, WLC, no. 309/12
16. Cr. 232/1, AX 12, AR, 3,77 g, 17,45-18,75 mm, LTR, VWLC, no. 309/13
17. Cr. 233/1, AX 4, AR, 3,7 g, 19,5-19,75 mm, LTR, VWLC, no. 377/12
18. Cr. 233/1, AX 5, AR, 3,63 g, 18,6-20 mm, LTR, VWLC, no. 377/13
19. Cr. 235/1b, AR, 3,72 g, 18,5-19,5 mm, MDR, WLC.
20. Cr. 236/1c, AX 6, AR, 3,75 g, 19-19,25 mm, LTR, VWLC, no. 377/19
21. Cr. 237/1a, AX 12, AR, 3,87 g, 16,78-17,8 mm, LTR, VWLC, no. 377/15
22. Cr. 237/1a, AX 4, AR, 3,83 g, 19,05-19,35 mm, LTR, VWLC, no. 377/16
23. Cr. 238/1, AX 7, AR, 3,77 g, 17,5-17,85 mm, LTR, VWLC, no. 377/14
24. Cr. 238/1, one countermark on the obverse (see pl. XV), AX 1, AR, 2,88 g, 17,25-19,15 mm, MDR, LC (pierced), no. 195/1
25. Cr. 239/1, AX 4, AR, 3,95 g, 18,5-19 mm, LTR, VWLC, no. 309/14
26. Cr. 245/1, AX 5, AR, 3,82 g, 17,25-17,9 mm, LTR, VWLC, no. 377/20
27. Cr. 250/1, AX 3, AR, 3,8 g, 18,6-19,2 mm, LTR, VWLC, no. 377/18
28. Cr. 274/1, AX 12, AR, 3,8 g, 18-18,9 mm, LTR, VWLC, no. 377/11
29. Cr. 275/1, AX 6, AR, 3,18 g, 17-17,5 mm, LTR, VWLC, no. 377/8
30. Cr. 279/1, AR, 3,8 g, 19-20 mm, MDR, VWLC
31. Cr. 280/1, AX 3, AR, 3,82 g, 19-21 mm, MDR, VWLC, no. 377/25
32. Cr. 280/1, AX 7, AR, 3,87 g, 19-21 mm, LTR, VWLC, no. 377/26
33. Cr. 280/1, AX 1, AR, 3,84 g, 19-21 mm, LTR, VWLC, no. 377/27
34. Cr. 280/1, AX 2, AR, 3,79 g, 19-21,35 mm, MDR, VWLC, no. 75/11
35. Cr. 281/1, AR, 3,63 g, 19,5-20 mm, LTR, WLC
36. Cr. 281/1, AX 11, AR, 3,9 g, 18-19 mm, LTR, WLC, no. 377/22

37. Cr. 281/1, AX 5, AR, 3,82 g, 19,5-20,2 mm, MDR, VWLC, no. 377/23
38. Cr. 281/1, AX 3, AR, 3,83 g, 18,15-18,65 mm, LTR, VWLC, no. 377/24
39. Cr. 281/1, AX 11, AR, 3,83 g, 17,9-18,8 mm, MDR, VWLC, no. 309/15
40. Cr. 281/1, three contermarks on the obverse (see pl. XV), AX 1, AR, 3,5 g, 17,9-18,45 mm, MCR, WLC, no. 172/1
41. Cr. 284/1a, AR, 3,77 g, 19,5-21 mm, MDR, WLC
42. Cr. 285/1, AR, 3,7 g, 19 mm, MDR, WLC
43. Cr. 285/2, AX 7, AR, 3,7 g, 18,5-19,5 mm, LTR, VWLC, no. 377/28
44. Cr. 287/1, AX 7, AR, 3,75 g, 19,35-20 mm, MDR, VWLC, no. 377/21
45. Cr. 289/1, AX 6, AR, 3,5 g, 16-18,45 mm, MCR, WLC, no. 210/1
46. Cr. 293/1, AX 1, AR, 3,82 g, 17,4-17,6 mm, MDR, VWLC, no. 1875
47. Cr. 293/1, one countermark on the reverse (see pl. XV), AX 12, AR, 3,6 g, 18-19,5 mm, MSR, WLC (pierced), no. 210/2
48. Cr. 299/1a, AR, 3,9 g, 17,5-18 mm, MDR, VWLC
49. Cr. 299/1b, AR, 3,75 g, 17,5-18,5 mm, MDR, VWLC
50. Cr. 299/1b, AX 12, AR, 3,72 g, 17,9-18,4 mm, LTR, VWLC, no. 377/29
51. Cr. 302/1, AX 7, AR, 3,89 g, 18,4-19 mm, LTR, VWLC, no. 377/30
52. Cr. 302/1, AX 5, AR, 3,75 g, 17-18 mm, LTR, VWLC, no. 377/31
53. Cr. 302/1, AX 3, AR, 3,8 g, 18,25-18,85 mm, LTR, VWLC, no. 377/32
54. Cr. 302/1, AR, 3,8 g, 19 mm, MDR, VWLC
55. Cr. 303/1, AX 9, AR, 3,48 g, 20-20,45 mm, MCR, VWLC, no. 807
56. Cr. 306/1, AX 4, AR, 3,9 g, 18,45-19 mm, LTR, VWLC, no. 377/33
57. Cr. 307/1b, AX 9, AE silver plated (denarius fourré), 3,05 g, 18,5-19,7 mm, MDR, WLC, no. 158/1
58. Cr. 308/1a, AX 12, AR, 3,9 g, 16,95 mm, LTR, VWLC, no. 377/34
59. Cr. 317/1b, AX 5, AR, 3,85 g, 17,5-18 mm, LTR, VWLC, no. 41/1
60. Cr. 317/1b, AX 3, AR, 3,78 g, 17,8-19,6 mm, LTR, VWLC, no. 377/36
61. Cr. 317/1b, AX 6, AR, 3,78 g, 17,5-18,7 mm, LTR, VWLC, no. 377/35
62. Cr. 317/3a, AX 6, AR, 3,88 g, 19,2-19,5 mm, LTR, VWLC, no. 377/37
63. Cr. 319/1, AX 6, AR, 3,82g, 18,75-19,6 mm, MDR, VWLC, no. 377/43
64. Cr. 319/1, AX 10, AR, 3,85 g, 18-18,75 mm, LRT, WLC, no. 377/44
65. Cr. 319/1, AX 12, AR, 3,92 g, 19-19,4 mm, MDR, VWLC, no. 377/45
66. Cr. 319/1, AX 8, AR, 3,9 g, 17,5-18 mm, LTR, VWLC, no. 392
67. Cr. 322/1b, AX 7, AR, 3,76 g, 19,25-22,1 mm, MDR, VWLC, no. 75/6
68. Cr. 324/1, AX 12, AR, 4,65 g, 18,3-22,6 mm, MDR, WLC, no. 577
69. Cr. 324/1, AX 6, AR, 3,75 g, 19,5-21,9 mm, LTR, VWLC, no. 377/28
70. Cr. 325/1a, AX 1, AR, 3,98 g, 19,45-21,6 mm, MDR, VWLC, no. 377/39
71. Cr. 326/1, AX 12, AR, 3,25 g, 18-19 mm, MDR, WLC (pierced), no. 172/4
72. Cr. 327/1, AX 1, AR, 3,91 g, 19,5-19,85 mm, MDR, VWLC, no. 377/42
73. Cr. 328/1, AX 10, AR, 3,9 g, 18,85-19,3 mm, LTR, VWLC, no. 377/40

74. Cr. 328/1, AX 6, AR, 3,97 g, 18,9-20 mm, LTR, VWLC, no. 377/41
75. Cr. 328/1, AR, 3,9 g, 18-22 mm, MDR, VWLC
76. Cr. 329/1a, AX 12, AR, 3,82 g, 18-19,2 mm, LTR, VWLC, no. 377/46
77. Cr. 335/1a, AR, 3,82 g, 18-19 mm, LTR, VWLC
78. Cr. 335/1a, AX 6, AR, 3,75 g, 18,5 mm, LTR, VWLC, no. 309/16
79. Cr. 335/1a*, AX 1, AR, 3,39 g, 18,5 mm, MDR, WLC, no. 75/5
80. Cr. 337/3*, AX 10, AR, 3,68 g, 17,3-18 mm, LTR, LC, no. 309/17
81. Cr. 340/1 (the plate XLIV, no. 3), AX 1, AR, 3,5 g, 17,45-18,15 mm, MCR, LC (pierced), no. 356/1
82. Cr. 340/1 (the plate XLIV, no. 3), AX 3, AR, 4,02 g, 18,45-19 mm, LTR, VWLC, no. 377/47
83. Cr. 340/1 (the plate XLIV, no. 3), AX 11, AR, 3,93 g, 17,95-18,8 mm, LTR, VWLC, no. 377/48
84. Cr. 340/1 (the plate XLIV, no. 3), AX 5, AR, 3,7 g, 17,55-18,45 mm, LTR, WLC, no. 75/13
85. Cr. 341/1, AR 3,85 g, 17-18 mm, MCR, VWLC
86. Cr. 341/1, AX 12, AR, 3,75 g, 18,1-18,95 mm, MCR, VWLC, no. 75/14
87. Cr. 341/2, AX 6, AR, 3,83 g, 18,4-18,8 mm, LTR, VWLC, no. 377/56
88. Cr. 341/2, AX 2, AR, 3,4 g, 16,85-17 mm, MDR, WLC, no. 75/17
89. Cr. 341/3* (but denarius), countermark on the obverse, AX 7, AR, 3,05 g, 16,9-17,75 mm, MSR, WLC, no. 75/16

If we judge this coin by its weight we can say it is a denarius. However, in Crawford's works, coins of a similar design (Victory on the obverse and no legend on the reverse) are deemed as quinarii⁴². As far as our coin is concerned we think we have a denarius struck, by mistake, with a quinarius' dies or we merely have an unknown denarius which hasn't been published so far.

90. Cr. 342/5b, AX 3, AR, 3,85 g, 18-19,8 mm, MDR, VWLC, no. 41/2
91. Cr. 342/5b, AX 7, AR, 3,92 g, 17,65-18,45 mm, LTR, VWLC, no. 377/49
92. Cr. 342/5b, AX 2, AR, 3,85 g, 18,25-18,75 mm, LTR, VWLC, no. 377/50
93. Cr. 342/5b, AX 7, AR, 3,84 g, 16,8-18,8 mm, MDR, VWLC, no. 377/51
94. Cr. 342/5b, AX 4, AR, 3,77 g, 17,7-18,8 mm, LTR, VWLC, no. 377/52
95. Cr. 342/5b, AX 1, AR, 3,53 g, 18,5-19,85 mm, LSR, VWLC, no. 377/53
96. Cr. 342/5b, AX 5, AR, 3,88 g, 16,3-17,05 mm, MDR, WLC, no. 192/1
97. Cr. 342/5b, one countermark on the obverse (see pl. XV), AX 6, AR, 3,63 g, 17,55-18,8 mm, LTR, VWLC, no. 75/10
98. Cr. 342/5b, AX 12, AR, 3,42 g, 18,3 mm, MCR, VWLC, no. 75/3

* - This is how we have recorded the coins representing slightly different variants than those described by Crawford.

99. Cr. 344/2b, AX 11, AR, 3,9 g, 19-19,45 mm, LTR, VWLC, no. 377/55
100. Cr. 344/2c*, AX 8, AR, 3,72 g, 16,45-17,55 mm, LTR, VWLC, no. 377/54
101. Cr. 344/3, AR, 4,03 g, 18-19 mm, MDR, WLC
102. Cr. 345/1, AX 2, AR, 3,6 g, 16,9-19,5 mm, LTR, VWLC, no. 377/57
103. Cr. 345/1, one countermark on the obverse (see pl. XV), AX 7, AR, 2,92 g, 16,9-19,5 mm, MSR, VWLC, no. 172/5
104. Cr. 345/1, AR, 3,95 g, 18 mm, MDR, WLC
105. Cr. 356/1i, AX 3, AR, 3,5 g, 16,9-19 mm, MSR, WLC (pierced twice), no. 200/1
106. Cr. 346/2b, AX 12, AR, 3,5 g, 17,3-17,35 mm, MSR, LC, no. 75/15
107. Cr. 346/2b, AX -⁴³, AR, 3,5 g, 17-18 mm, MSR, WLC, no. 161/2
108. Cr. 348/1, AX 2, AR, 3,32 g, 17,2-18,3 mm, MDR, VWLC, no. 309/18
109. Cr. 348/1, AX 6, AR, 4,05 g, 15,3-16,8 mm, LTR, WLC, no. 158/2
110. Cr. 350A/2, AX 10, AR, 4,04 g, 17,6 mm, LTR, VWLC, no. 377/59
111. Cr. 350A/2, AX 6, AR, 3,82 g, 18-19 mm, LTR, VWLC, no. 377/60
112. Cr. 350A/2, AX 5, AR, 3,8 g, 16,8-17,5 mm, LTR, VWLC, no. 377/58
113. Cr. 350A/2, AX 7, AR, 3,8 g, 17,8-18 mm, LTR, VWLC, no. 377/61
114. Cr. 350A/2, AR, 3,95 g, 19 mm, LTR, VWLC
115. Cr. 350A/2, AR, 4,12 g, 18 mm, LTR, VWLC
116. Cr. 352/1c, AR, 3,98 g, 19-20,5 mm, MDR, WLC
117. Cr. 352/1c, AX 1, AR, 4,04 g, 19-20 mm, LTR, VWLC, no. 377/64
118. Cr. 352/1a, three countermarks on the obverse (see pl. XV), AX 6, AR, 3,68 g, 18,45-19,75 mm, LTR, VWLC, no. 75/1
119. Cr. 352/1a, AX 7, AR, 3,66 g, 19-20,9 mm, MCR, VWLC, no. 75/4
120. A barbarized denarius after Cr. 352/1 (the control-mark **FO** and in exergue **FAVSVI** on the reverse), AX 3, AR, 3,68 g, 18,25-19,8 mm, LTR, VWLC, no. 2096
121. Cr. 353/1a, AX 6, AR, 3,78 g, 20-20,2 mm, LTR, VWLC, no. 377/62
122. Cr. 353/1a, several countermarks on the reverse (see pl. XVI), AX 7, AR, 3,05 g, 19-20 mm, MSR, WLC, no. 187/2
123. Cr. 353/1b, AX 3, AR, 3,92 g, 19,4-19,45 mm, LTR, VWLC, no. 377/63
124. Cr. 353/1d*, AX 3, AR, 3,7 g, 19-20,45 mm, MDR, VWLC, no. 75/8
125. Cr. 353/1(a-d?), several countermarks on the obverse (see pl. XVI) and two countermarks on the reverse (see pl. XVI), AX - billon? silver plated (denarius fourré), 3,56 g, 18,5-19,7 mm, MSR, WLC, no. 172/2
126. Cr. 357/1a*, AX 10, AR, 4 g, 18,15-19,7 mm, LTR, VWLC, no. 377/66

127. Cr. 357/1b, AE silver plated (denarius fourré), 3,54 g, 20 mm, MDR, LC
128. Cr. 361/1a, AX 12, AR, 3,87 g, 17-17,4 mm, LTR, VWLC, no. 2097
129. Cr. 361/1b*, AX 7, AR, 3,58 g, 16,48-16,85 mm, LTR, VWLC, no. 377/65
130. Cr. 362/1, AX 5, AR, 3,83 g, 18,35-18,7 mm, MDR, WLC, no. 94/1
131. Cr. 363/1d, AX 11, AR, 4,16 g, 16,5-17,9 mm, MDR, WLC, no. 187/3
132. Cr. 367/3, AX 2, AR, 3,77 g, 14,75-16,25 mm, MDR, WLC, no. 210/1
133. Cr. 369/1, AX 6, AR, 3,83 g, 16,5-16,9 mm, LTR, VWLC, no. 377/17
134. Cr. 374/2, AX 2, AR, 3,72 g, 17,5-19,3 mm, MDR, VWLC, no. 377/67⁴⁴
135. Cr. 379/1, AX 5, AR, 3,75 g, 18-20 mm, LTR, VWLC, no. 309/19
136. Cr. 382/1b, AR, 3,7 g, 18,5 mm, MDR, WLC
137. Cr. 384/1, AX 8, AR, 3,81 g, 17,85-18,3 mm, MDR, VWLC, no. 75/7
138. Cr. 384/1, AX 5, AR, 3,75 g, 19,5-20 mm, MDR, VWLC, no. 309/20
139. Cr. 387/1, AX 7, AR, 3,85 g, 17,4-17,75 mm, LTR, VWLC, no. 377/68
140. Cr. 387/1, AR, 3,98 g, 18 mm, LTR, VWLC
141. Cr. 387/1, AR, 3,87 g, 18-19 mm, LTR, VWLC
142. Cr. 391/3, AR, 3,8 g, 17 mm, LTR, VWLC
143. Cr. 394/1, AX 1, AR, 3,82 g, 17,75-19,6 mm, LTR, VWLC, no. 377/69
144. Cr. 407/2, AX 7, AR, 3,05 g, 17,8-17,9 mm, MCR, LC, no. 393
145. Cr. 416/1a, AX 7, AE silver plated (denarius fourré), 2,98 g, 17,75-18,25 mm, MDR, WLC, no. 2098
146. Cr. 416/1a, AR, 3,7 g, 19-21 mm, LTR, VWLC
147. Cr. 422/1b, AX 69, AR, 3,48 g, 17-17,6 mm, MDR, WLC, no. 161/4
148. Cr. 422/1a or b?, AR, 3,05 g, 18 mm, MDR, LC, no. 161/1
149. Cr. 425/1, AX 4, AR, 3,17 g, 16,5-17,45 mm, MDR, LC no. 2099
150. Cr. 427/1, two countermarks on the obverse (see pl. XVI), AX 5, AR, 3,15 g, 18-19 mm, MDR, WLC, no. 197/1
151. Cr. 431/1, AX 9, AR, 3,48 g, 15,6-16,9 mm, MSR, WLC, no. 175/1
152. Cr. 443/1, AX 6, AR, 3,9 g, 16,7-18,05 mm, LTR, VWLC, no. 75/12
153. Cr. 443/1, AX 9, AR, 3,08 g, 15,9-16,5 mm, MDR, WLC, no. 195/2
154. Cr. 449/2, two countermarks on the obverse (see pl. XVI), AX 2, AR, 3,72 g, 17,45-19 mm, MDR, VWLC, no. 124/1
155. Cr. 453/1a, one countermark on the obverse (see pl. XVI), AX 6, AR, 3,75 g, 17,8-19 mm, LTR, VWLC, no. 124/2
156. Cr. 463/1b, AX 1, AR, 3 g, 18-19 mm, MSR, WLC, no. 172/6
157. Cr. 463/3, AX 6, AR, 3,7 g, 18,2-18,3 mm, MDR, VWLC, no. 75/2
158. Cr. 463/3, AX 5, AR, 3,7g, 17,9-19,5 mm, MDR, MC, no. 309/21
159. Cr. 464/3a, AX 5, AR, 3,4 g, 16-17,4 mm, MSR, WLC, no. 124/3
160. Cr. 464/5, AX 5, AR, 3,9 g, 16,3-17,5 mm, MDR, VWLC, no. 75/18

161. Cr. 480/13, AX 7, AR, 3,5 g, 17-19 mm, MDR, VWLC, no. 161/3
162. Cr. 488/1, one countemark on the observe (see pl. XVII), AX 7, AR, 3,73 g, 17,5-18,3 mm, MDR, VWLC, no. 309/23
163. Cr. 494/23, AX 2, AR, 2,62 g, 18,6 mm, MDR, WLC, (missing 1/4 of coin), no. 309/22
164. Cr. 494/23, one countermark on the observe (see pl. XVII), AX 2, AR, 3,48 g, 17,45-19,6 mm, MSR, WLC, no. 172/3
165. Cr. 544/17, AX 12, AR, 3,18 g, 16,7-21 mm, MSR, WLC, no. 197/2
166. Cr. 544/36, two countermarks on the observe (see pl. XVII), AX 6, AR, 3,45 g, 17-17,5 mm, MDR, WLC, no. 389
167. Cr. 544/13-39?, AX 1, AR, 2,4 g, 16,75-19 mm, MSR, LC, no. 200/2
168. Cr. 544/8-39?, AX -, AR, 2,85 g, 16,95-17,2 mm, MSR, WLC, no. 175/2
169. Cr. 544/13-39?, several countermarks on the observe (see pl. XVII), and two countermarks on the reverse (see pl. XVII), AX 10, AR, 2,82 g, 17,6-17,75 mm, MSR, WLC, no. 195/3

NOTES

1. Just for the records, only the engineer Constantin Orghidan's collection (left by his will to the Romanian Academy) has 352 Roman republican coins.
2. Mostly from Florin Medeleț's work, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latene, secolul al IV-lea în d. Chr. 106*, în *AnBan, Arheologie-Istorie*, III, Muzeul Banatului, 1994, p. 239-308.
3. The National Bank of the Socialist Republic of Romania by that time.
4. In the stock no. 131, from the State's Archive, the Timiș County branch, they still keep 15 pages which, nonetheless, don't include any Roman Republican pieces.
5. The loss of the Museum's old numismatic inventory is relatively recent.
6. Without including the source of the respective coins.
7. See F. Medeleț, *op. cit.*
8. There might have been more coins, but most of them were retrieved. Of all 69 coins only one (no. 134) could have been part of this hoard.
9. Marius Moga, *Un tezaur de monede republicane romane descoperit la Jdioara*, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 75-90.
10. The hoard known in the reference materials as "the Criciova hoard" has Dacian coins (imitations of tetradrachms).
11. After F. Medeleț, *op. cit.*, p. 283. However, M. Moga (see note 13) says only "around the thirties".
12. For further information on the uncovering of this hoard, see F. Medeleț, *op.cit.*, p. 283.
13. See M. Moga, *Tezaurul de monede romane de la Secusigiu, județul Arad*, în *Rev. Muz.*, 4, 1971, p. 321-325. They tell us here just about 23 coins, thus implying there are no other coins entering the Timișoara Museum's collection. Nevertheless, F. Medeleț (see note 12) clearly states we are dealing with 24 pieces. By going straight to the source (the register books from the Banat Museum's archives) and by checking them we can see the second researcher was right.

14. See F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 273.
15. See F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 249.
16. See F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 249.
17. A part of the Banat Museum's coins were taken, after the first world war, to the National Hungarian Museum in Budapest. The 6 coins in question might have been among those coins.
18. See *supra*.
19. From Lisimachos' time and from this part of Dacia one knows only about some tetradrachms issues.
20. See F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 241, Ist map.
21. The name of the specimen has been given after CONSTANTIN PREDA, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
22. See C. PREDA, *op. cit.*, the pages corresponding to each specimen.
23. See F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 298.
24. There might be more of these coins if we take into account that pieces discovered in Banat could lie in some private collections where the scientific world has little access. It is an observation which could also be applied to other specimens to be discussed later on.
25. For this coins' chronology see EUGEN CHIRILĂ, GABRIEL MIHĂIESCU, *Tezaurul monetar de la Căprioru*, Muzeul Județean Dâmbovița, 1969, p. 16-17, 27-28.
26. See F. MEDELEȚ, *op. cit.*, p. 297.
27. *Idem*.
28. *Ibidem*, p. 242, IInd map.
29. *Ibidem*, p. 298.
30. *Ibidem*, p. 243, IIIrd map.
31. *Ibidem*, p. 298.
32. We have dated these coins according to MICHAEL H. CRAWFORD, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1989.
33. When we make this statement we don't mean an homogenous spreading in time of these coins but the fact that, on the whole, we cannot speak about big time gaps (of course, within the 130 years) with no monetary issues. For further details see M. MOGA, *Un tezaur de monete republicane romane descoperit la Jdioara*, p. 88.
34. See NICOLAE LUPU, *Țilișca. Așezările arheologice de pe Cățânaș*, București, 1989, p. 86-94.
35. OCTAVIAN DOGARIU, *Contribuții la numismatica dacică târzie - "falsurile romane" din sec. I î.e.n. - sec. I e.n.*, a thesis presented within the first Symposium in Numismatics of the Numismatic Society of the Timișan Banat - a symposium which took place in Timișoara on the 19th of October 1996.
36. See MARIA CHIȚESCU, *Copii și imitații de denari romani republicani în Dacia*, in *MemAnt*, no. 3, 1971, p. 209-258.
37. See *supra* (The Ferch collection).
38. For this legend see pl. XIV. Because of the usage of the coin, this legend is only partially visible, so that the first and the last three letters from our graphical transcription are completed with approximation. So, the last letter that we transcribed as an *I* could be an *L*.
39. It is a very well known fact that the official mint issued the fiduciary (fourré) coin. There were even laws in this respect, such as *Lex Cornelia Testamentaria*. For further details see RADU NEGREA, *Spoliatorii*, ed. Aureus, București, 1991, p. 17-19.
40. M. H. CRAWFORD, *op.cit.*

41. We have produced neither the axis nor the inventory number of the coins in the Secusigiu hoard as we were not able to identify them in the Museum's collection.
42. See M.H. Crawford, *op. cit.*, p. 344.
43. This is the way we have denoted the coin's axis when the coin was too worn-out to work-out its axis.
44. This coin (134) might not be part of the Jdioara hoard.

translated and adapted by *Dorin Orban*

BIBLIOGRAFIE - BIBLIOGRAPHY

- ERNEST BABELON, *Description historique et chronologique des Monnaies de la Republique Romaine*, vol. I-II, Paris, 1885-1886
- REMO CAPPELLI, *Manuale di numismatica*, U.Mursia&C., Milano, 1974
- EUGEN CHIRILĂ, GABRIEL MIHĂIESCU, *Tezaurul monetar de la Căprioru*, Muzeul Județean Dâmbovița, 1969
- MARIA CHIȚESCU, *Copii și imitații de denari romani republicani în Dacia*, în *Memoria Antiquitatis*, nr. 3, 1971, Piatra Neamț, p. 209-258
- MARIA CHIȚESCU, MARIANA MARCU, GHEORGHE POENARU BORDEA, *Monetele antice de aur și argint din Colecția Muzeului Județean Brașov*, în *Cumidava*, XI, 1978, Brașov
- MICHAEL H. CRAWFORD, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1989
- H.A. GRUEBER, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, vol. I-III, London., 1910
- LAJOS KAKUCS, *Legăturile Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara cu Academia Română din București*, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 313-316
- RADU NEGREA, *Spoliatorii*, Ed. Aureus, București, 1991
- NICOLAE LUPU, *Tililșca. Așezările arheologice de pe Cățanaș*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 86-94
- FLORIN MEDELEȚ, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latène, secolul al IV-lea în d.Chr. - 106*, în *AnB.*, III, 1994, Timișoara, p. 239-308
- MARIUS MOGA, *Tezaurul de monede romane de la Secusigiu, județul Arad*, în *Rev. Muz.*, 4, 1971, p. 321-325
- MARIUS MOGA, *Un tezaur de monede republicane romane descoperit la Jdioara*, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 75-90
- CARMEN MARIA PETOLESCU, *Monedele romane republicane din colecția ing. Constantin Orghidan. Roman Republican Coins in the Constantin Orghidan Collection*, București, 1995
- CONSTANTIN PREDA, *Monedele geto-dacilor*, Ed. Academiei, București, 1973
- STELA RADU, *Contribuții muzeografice - Sigismund Ormós*, în *Tibiscus, Artă*, 1974, Timișoara, p. 3-8
- E.A. SYDENHAM, *The Roman Republican Coinage*, London, 1952
- NICOLETA TOMA, *Constituirea Societății de Istorie și Arheologie din Banat*, în *An.B.*, Istorie, IV/2, Timișoara, 1996, p. 217-227

1.

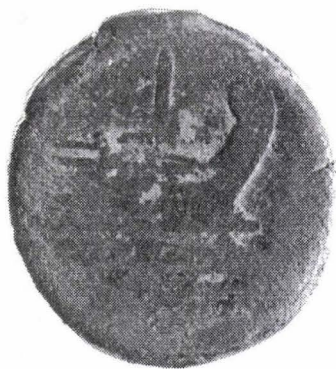
2.

3.

4.

3.

6.

7.

8.

9.

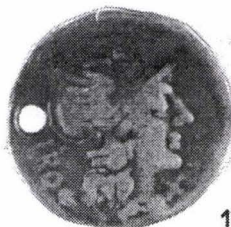
Pl. I.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

20.

Pl. II.

21.

22.

23.

25.

26.

27.

28.

29.

31.

32.

Pl. III.

33.

34. Av.

36.

37.

38.

39.

40. Av.

43.

44.

45.

PL. IV.

46.

50.

51.

52.

53.

55.

56.

57.

58.

59.

Pl. V.

60.

61.

62.

63.

64.

65.

66.

67.

68.

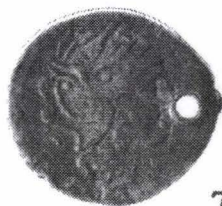
PL. VI.

69.

70.

71.

72.

73.

74.

76.

78.

79.

80.

Pl. VII.

82.

83.

84. Av.

86.

87.

88.

90.

91.

92.

93.

PL. VIII.

94.

95.

96. Av.

97.

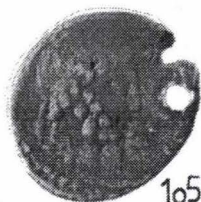
99.

100.

102.

105. Av.

108.

109.

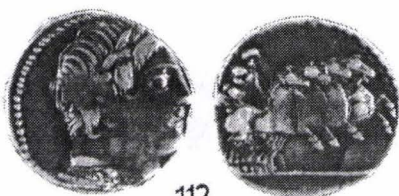
Pl. IX.

110.

111.

112.

113.

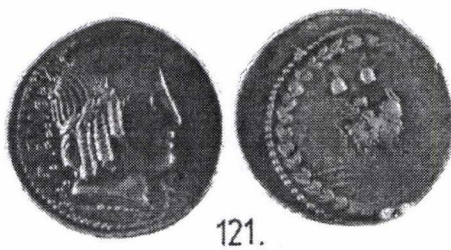
117.

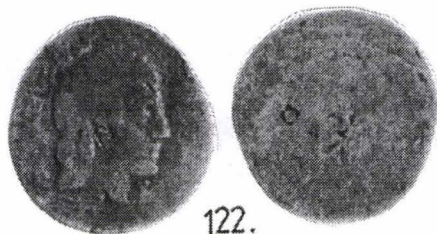
118.

120.

121.

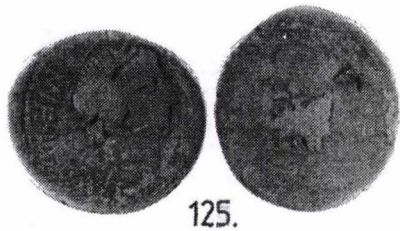

122.

123.

Pl. X.

125.

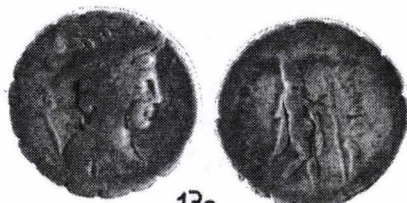
126.

128.

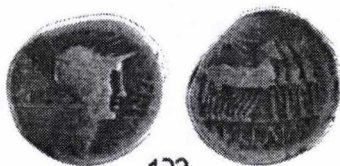
129.

130.

131.

132.

133.

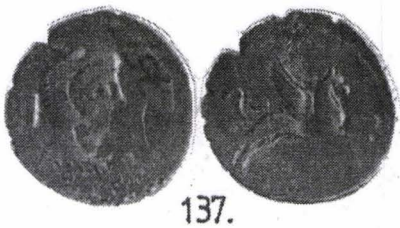

134.

135.

Pl. XI.

137.

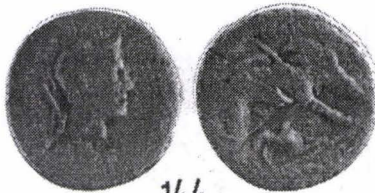
138.

139.

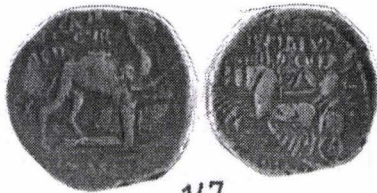
143.

144.

145.

147.

149.

152.

153.

Pl. XII.

154.

155.

157.

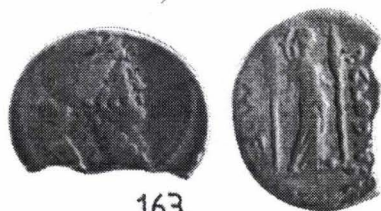
158.

161.

162.

163.

164.

166.

Pl. XIII.

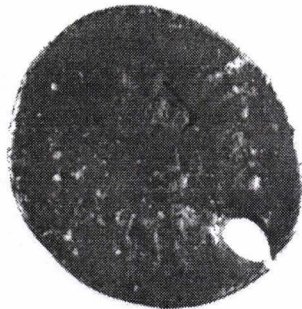
120.

PL. XIV.

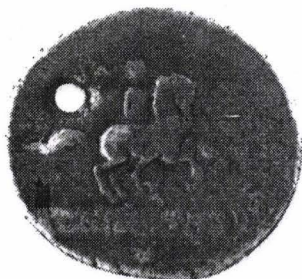
15 Av.

24 Av.

40 Av.

47 Rv.

97 Av.

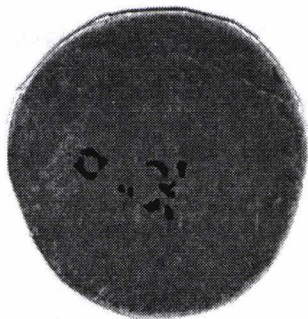

103 Av.

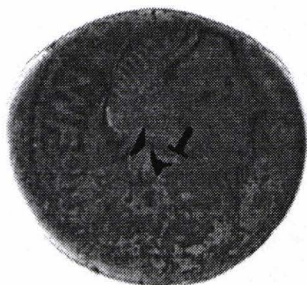
PI. XV. CONTRAMĂRCI – COUNTERMARKS

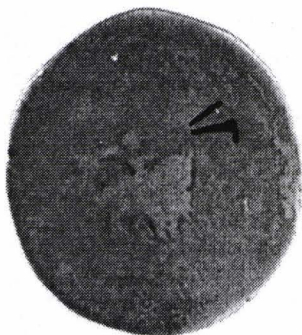
118 Av.

122 Av.

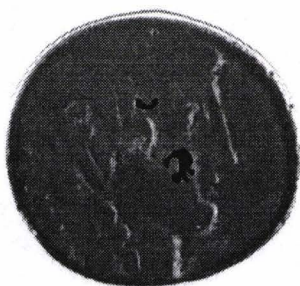
125 Av.

125 Rv.

150 Av.

154 Av.

PL. XVI. CONTRAMĂRCI – COUNTERMARKS

155 Av.

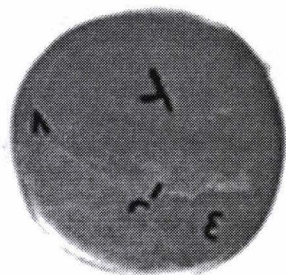
162 Av.

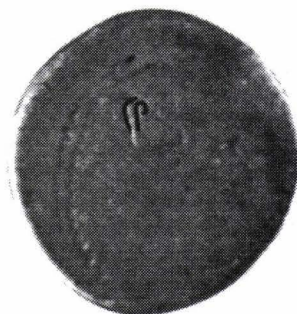
164 Av.

166 Rv.

169 Av.

169 Rv.

PL. XVII. CONTRAMĂRCI – COUNTERMARKS

ISTORIE ȘI CULTURĂ ÎN PREDOSLOVIILE CĂRȚILOR VECHI ROMÂNEȘTI

Maria Basarab

Cartea veche românească și-a fixat convingător locul în istoriografia românească. Textul propriu-zis al cărții vechi, cu preponderență religioasă, paginile de început adresate mai marilor vremii sau *cetitorilor* în mâna cărora urma să ajungă cartea, diversele însemnări lăsate de rândurile de oameni, care au primit cartea, uneori, drept *moșie*, toate la un loc alcătuiesc un univers al cărții de demult.

Cartea veche religioasă, predominantă ca număr în raport cu cea laică își găsește explicația în faptul că biserica se număra printre puținele locuri, în care și prin care se ajungea la cititul cărții și la înțelesul ei. De aceea, rolul cultural al cărții vechi (religioase și laice) sporește pe măsura trecerii timpului. *Citite de filozofi sau lingviști, de sociologi sau politologi, de istorici și esteticieni, paginile de literatură veche oferă de fiecare dată mereu altceva de văzut. Valoarea lor nu este dată de o calitate sau de alta, de pregnanță, adică de expresivitatea sau capacitatea de evocare sugestivă a unor realități, esențială este bogăția și plenitudinea conținutului uman al acestei expresivități*¹.

Cartea noastră veche se pune în legătură cu atmosfera culturală din mediile cărturărești citadine, prin numele celor care au scris, au tradus, au tipărit, au compactat, au patronat tipărirea, dar din pragul altarului, cartea religioasă ne ajută să cunoaștem și lumea satului creând legătura între biserică și carte, școală, dascăl și societate. Remarcabile sunt cărțile religioase de început, chiar dacă cele mai multe sunt traduceri reluate, reeditate și, firește, îmbunătățite. Totuși, din această literatură veche religioasă s-a putut prelua mai târziu stilul polemic (*Răspuns împotriva Catehismului calvinesc*, 1645), stilul retoric (A. Ivireanu, *Didahii*), stilul didactic (*Noul Testament de la Bălgrad*, 1648)². În plus, predosloviile, precuvântările acestor cărți sunt pagini originale. Ele ne dau informații cu tangență culturală, ne oferă date istorice, geografice, dar mai ales despre evoluția limbii noastre scrise. Locul acestor pagini de început, ale cărților vechi religioase este în capul listei scrierilor noastre românești.

Din predosloviile cărților românești vechi, începând cu tipăriturile coresiene, se desprinde ideea referitoare la unitatea limbii române. Prin pana semnatarului

predosloviei, toți osârditorii la imprimarea ei ne lasă să vedem că *au scris-o pe limba românească pentru toți pravoslavnicii... pentru ca să înțeleagă hie cine* (Cazania lui Varlaam, Iași, 1643).

Este evidențiată de asemenea ideea necesității izvodirii împreună cu explicația argumentată legată de sursa traducerii textului înțelegându-se și insuficiența numărului cărților de cult. În prefața *Bibliei de la București*, 1688, se scrie că *cu cât era mai drept creștinii rumâni să știe legile lui Dumnezeu... iar acum Sfânta Scriptură să cetește și cunoscută să face și la mari și la mici*. În *Molitvelnicul* tipărit la Buzău în anul 1747, la sfârșitul cărții, după obișnuitele scuze pentru greșelile de tipar, tipograful se adresează cititorilor: *Însă să știi și aceasta că de vei cerceta pre amăruntul rânduialele și tălmăcirea acestui Molitvelnic și de-l vei potrivi cu niscare izvoade slavonești vechi de unde ar fi tipărite și să nu să va potrivi, să nu te pripești îndată a defăima, căci noi am urmat Molitvelnicul grecesc care l-au tipărit Nicolae Glichii la anul de la H.S. 1691 și după cât ne-au fost puțința și întru înțeles și întru rânduiale am așezat pre alocurea am și adaos în tălmăcire pentru scurtarea limbii rumânești așisderea și la învățături și la rânduiale pentru prostimea preoților și pentru mai binele lor. Iar cele ce s-au pus nicidecum s-au lăsat unele pentru că sunt arhieriești, iară altele pentru că nu le slujesc pre aceste locuri*³.

Am ales predoslovie *Triodului* tipărit la București în anul 1798, care poate fi socotită o mini-lucrare de sinteză culturală.

Predoslovie este dedicată mitropolitului Dositei și semnată de arhimandritul Grigorie. Remarcabil este conținutul enciclopedic al acestei prefețe, rod al nivelului de instruire al cărturarului, slujitor al bisericii. De altfel, este secolul în care ideologia iluministă s-a răspândit și la noi și a prins la o bună parte dintre cărturarii vremii. În prefața *Triodului* bucureștean sunt prezentate succinte date geografice, astronomice, cu tangență fiziologică. Desprindem ideea strădaniei tipăririi cărților atât de necesare: *Cărturari școliți în țări depărtate care... întorcându-se, nu arată alte lucrări mai cu fierbânțeală decât tălmăcirea dumnezeieștilor cărți... spre râvna folosului Patriei aceștia*⁴.

Motivația scoaterii la lumina tiparului a cărții atât de necesare nu numai bisericii, constă și în dorința preoților-dascăli de a lumina sufletul și cugetul celui care o citește. Cartea religioasă a ținut multă vreme locul cărții de școală. Prin ea se comunicau cunoștințe folositoare minții, dar mai întâi se făcea apel la rolul ei moralizator.

Ioan Zoba din Vinț, cleric cu pasiuni de tipograf, scriitor și traducător notabil în epocă, în urma pustiirii orașului Alba Iulia de către turci și tătari la 1657 și a încetării activității tipografice acolo⁵, a tipărit la Sas-Sebeș, în 1683, *Sicriul de aur*, în care a lăsat scris că *am nevoit de multă vreme să ridicăm tipografia pentru luminarea neamului nostru și reia aceeași idee în prefață la Cărare pe scurt*, Bălgrad, 1685, în care se adresează *iubitului cetitor* și-l îndeamnă să

citească această carte *povăuitoare pre fapte bune... și de-ți iaste dragă cartea cetești, ascultă și învață*.

O altă înaltă față bisericească, mitropolitul Simion Ștefan, prin scrisul tipografului Mihail Iștvanovici, a făcut cunoscut că *Chiriadodromionul*, cartea Bălgradului anului 1699 a vrut a o bate în tipariu pentru folosul și luminarea neamului nostru românesc.

Într-o limbă românească literară cu mare valoare stilistică dată de reușitele comparații utilizate în *Mărgăritare*, tipărite la București în anul 1691, ni se spune cum *câștigă și foarte iscusit folositoriu de viață, nu numai împărașilor ce și celorlalți tuturor iaste învățatură, căci de câștigă aceea (învățătura n.n.) și trupește și sufletește foarte se folosește... că precum soarele pre pământ nefiind de față, toate întunecate și neosebind sunt, așa și învățătura din suflet lipsind, toate amestecate și netocmite se află*. Îndemnul spre învățatură, spre citit, spre aflare de cunoștințe se întrevade în prefețele multor cărți vechi de mare circulație în acel timp, în toate mediile sociale.

În predoslovia *Pravilei de la Govora*, 1640, Melechie Macedonianul, egumenul mănăstirii de la Govora, urmărea ca *cititorii să se îndemne să aibă (cartea n.n.) a o ține în mare cinste și să se învețe dentru ea*, iar cel ce va folosi este chemat să *învețe pre alții a face lucruri bune*⁶.

Mitropolitul învățat Dosoftei a stăruit la munca tocmirii pre versuri timp lung de *cinci ani foarte cu osârdie mare și a trudit să facă frumoase versurile Psaltirii sale*, tipărită la Kiev în 1673, pentru că *ni s-au părut smereniei noastre a hi lucru de treabă și de folos spăseniei... și vreme îndelungată precum am putut mai frumos am tâlcuit și am scris... să poată tragă hirea omului către cetitul ei*⁷.

Așa cum traducерile cărților s-au reluat, tot așa aceeași idee poate fi găsită în prefețele mai multor cărți. Tot spre luminarea cugetului, prin cititul cărților, sfătuia și vestitul ostenitoriu și chivernisitoriu Protoierei Mihail Strilbițchi, exharhul Mitropoliei din Iași, în 1777: *primiți dar cu dragoste toți cei ce poștiți să vă luminați pre voi înșivă și mai ales pre fiii voștri*⁸.

La Sibiu apărea în anul 1789 ediția a doua a cărții *Preoția sau îndreptarea preoților*, în predoslovia căreia dascălul, *cântărețul bisericii Brașovului*, Radu Duma, cu talent literar scria: *acum văzând liniștea patriei și bucuria care înflorește ca un crin bine miresmit întru luminarea limbii românești... cărțulia aceasta fiind de mare lipsă a o avea la sine fiește care preot și diacon*⁹.

Despre dificultățile începutului unor tipografii ne dezvăluie predosloviile cărților *Sicriul de aur*, Sas - Sebeș, 1683, din care aflăm că tipografia s-a instalat în urma demersurilor îndelungate¹⁰, *am nevoie de multă vreme să ridicăm tipografie*. Cu un limbaj mai plastic, făcând o paralelă între rostul unei tipografii și vestita pildă biblică a talanților oferiți spre înmulțire, aflăm din predoslovia *Strașnicului* de Blaj, 1753, cum *până în vremile de acum a noastră tipografie în năhramă s-au ținut învălită și pentru aceea mare scădere în cele sufletești*

s-au întâmplat... iar acum am judecat de lipsă a fi cum nu numai cu cuvântul ce și cu tiparul încredințatul talent și buna sămânță a-l împărți și a o sămăna... și carii după datorie or ceti și carii or auzi împreună neguțătorind însutit roada să aducă viitorului stăpân¹¹.

O mare importanță pentru cartea ce urma a fi tipărită, pentru limba română scrisă, a avut-o predoslovla *Noului testament*, Bălgrad, 1648, în care traducătorii aproape dezbat următoarele idei inedite: a) cine a început traducerea Noului Testament și din ce izvoade; b) împărțirea cărții pe capitole (capete); c) nevoia introducerii de neologisme; d) încercarea autorilor de a scrie pe înțelesul tuturor românilor, convinși fiind că *cuvintele sunt ca banii*; e) invitația adresată cititorilor de a nu *giudeca până nu vor socoti izvoadele*¹².

Nesocotirea înaintașilor este înfirmată prin elogiul făcut cărturarilor făuritori de carte și de școală, în prefața la *Istoria Alexandrului celui Mare*, tipărită la Sibiu, în anul 1794. Ne este dată o lecție de cum trebuie să prețuim pe cei ce s-au pus în folosul neamului: *Destul și peste fire să ostenește și Domnul Dimitrie Eustatievici și Domnul Șincai ca niște orânduși peste aceste școale directori și se nevoiesc despre deșteptarea și buna creștere a copiilor celor românești... acești de laudă domni multe cărți românești au făcut și în tipariu le-au dat... neamului românesc de învățătura sa*. Prefața acestei cărți este densă, traducătorul ei, Dimitrie Iarcovici cu sprijinul lui Simion Pantea din Sălciua de Sus, finanțatorul ei, au abordat chiar tonul de reproș la adresa celor care nu vor să învețe carte; i se aduce omagiul și dr. Piuariu Molnar, autor al unei gramatici românești, *apoi cetii cele prea cuvioase a Blajului pentru cărțile cele multe... spre folosul de obște făcute*¹³.

Multe și diversificate sunt ideile inserate în paginile predosloviilor cărților noastre bătrâne. Din fiecare prefață se pot desprinde învățăminte, fiecare *Cuvânt înainte* adresat mai marilor vremii ori cititorilor cuprinde idei care mai târziu au evoluat practic în comunicări sau în adevărate opere.

Ideea primelor liste de inventar a cărților tipărite într-o anumită perioadă, adăpostite într-un lăcaș de cult ori pe rafturile dintr-o casă preotească, a fost tratată având ca sursă însemnările. O înșiruire de titluri de cărți tipărite într-o anume perioadă o aflăm în predoslovla cărții episcopului blăjean Petru Pavel Aron, *Floarea adevărului*, Blaj, 1750. Aici cărțile sunt numite *grădini* din care autorii au cules floricelele oferite cititorilor. Știm din această predoslovie că la anul 1750 erau tipărite cărțile următoare, care au stat drept model cărții blăjene: *Biblia*, București, 1688; *Triodion sau Strașnic*, București, 1747; *Penticostarion*, Râmnic, 1743; *Minei*, Râmnic, 1737; *Pravila*, Târgoviște, 1652; *Mărgăritare*, București, 1691; *Octoih*, Râmnic, 1742; *Molitvenic*, Râmnic, 1730; *Liturghie*, București, 1747; *Viața Sfinților*, Iași, 1682; *Cheni adecă Cheia înțelesului*, București, 1678; *Învățăture creștinești*, Snagov, 1700; *Învățătura creștinească de Sf. Liturghii*, Iași, 1697¹⁴.

Tot o înșiruire de titluri de cărți tipărite la București doar în timpul păstoririi mitropolitului Dositei găsim în predoslovla *Triodului* tipărit la București în anul

1798, în care Grigore Arhimandritul, semnatarul prefeței ne-o semnaleză, după ce aduce elogiul mitropolitului în timpul căruia *numai de patru ani s-au tipărit șase rânduri de cărți, adevărat Moltivenice, Ceasloave, Psaltiri Mari, Liturghii, Pravoslavnica învățătură și acum Triodul*¹⁵. Iată o enumerare de cărți situată printre primele liste de inventar sau similară primelor evidențe de carte.

În predosloviile cărților vechi religioase, truditarii lor școliți sau cu mai puțină învățătură au știut cum să se adreseze semenilor, să-i facă să cinstească oamenii și locurile lor. *Deși literatura istorică este superioară ca exprimare artistică, scrierile bisericești au avut un rol important în fixarea limbii române literare, deoarece literatura istorică a circulat doar în manuscrise până către secolul al XIX-lea și deci a fost mai puțin răspândită, în timp ce literatura religioasă a beneficiat de avantajul tiparului încă din secolul al XVI-lea, circulând în toate teritoriile locuite de români*¹⁶.

Ajuns mitropolit al Țării Românești, Antim Ivireanu, originar din Iviria, talentat cărturar în ale scrisului și imprimeriei, mărturisea în predoslovie la *Liturghii*, Târgoviște, 1713, că *datoria fiește care... ar putea să facă folos Patriei lui, pentru că ea îi priește și-l hrănește, ea îl cinstește și-l păzește... drept aceea dară și eu mai mic tuturor măcar că nu este Patria Țara Românească, iar pentru că am câștigat în acest pământ străin fiind, și cinste și priință, cunosc că am aceeași datorie ce au și locuitorii cei adevărați*¹⁷. Aceeași idee a datoriei de a-ți respecta patria, de a da ce-i bun pentru ea, se găsește și în predoslovie *Psaltirii* de Iași, 1743, în care tipograful Duca Satirioviciu a scris că *are datoria fiește care să facă folos patriei lui*¹⁸.

Cel mai frumos și mai folositor se scrie despre patrie și trecutul său istoric în prefețele *Mineelor* tipărite la Râmnic, între anii 1776-1780. Pe lângă alte merite tipografice, cele douăsprezece volume cuprind apreciate predoslovii, iar la apariția lor au ostenit Chesarie (episcopul), Grigore (mitropolitul), Rafail Anatolie, Iordan Cappadochianul și Filaret, dar recunoscuți au rămas Chesarie și Filaret, episcopi cărturari, cu idei iluministe, care au reușit să facă dintr-o carte religioasă și o carte de istorie.

În predoslovie *Mineiului*/ noiembrie (Râmnic, 1778), episcopul Chesarie vorbește despre trei epoci din istoria poporului român, care mai înainte se numea *Dachi și gheși*, despre războaiele pe care *Dicheval pre acele vremuri voievod dachilor* le-a avut cu Traian, îl amintește pe *Radu Voievod ce-i zice Negrul* și o serie de domni precum *Matei Voievod... Constantin Brâncoveanu Voievod*. Același învățat Chesarie, în predoslovie *Mineiului*/ ianuarie (Râmnic, 1779), a subliniat că *linia neamului românesc se trage din slăvitul neam al romanilor*¹⁹.

Continuând tipărirea seriei *Mineelor*, episcopul Filaret a continuat și această idee a originii romane a poporului român. În predoslovie *Mineiului*/ iulie (Râmnic, 1780), unele date despre istoria poporului nostru sunt scrise în versuri: *Semnele românilor cele dintru început fericite/Cu adevărat de la Roma zburând în Dachia sunt venite*²⁰.

În predoslovia de dimensiunile unei cărți în ce privește diversele cunoștințe transmise, a *Triodului de București*, 1798, se face și o trimitere cu nuanță critică la adresa unei perioade istorice plină de frământări: *veacurile cele mai dincoace și până la noi au simțit în ograda țării aceștia o privire jalnică, o am văzut-o făcută maidan de războaie, zbor de oști și acoperită cu nori de lacrimi*²¹. Se dovedește că adeseori *cartea rămâne produsul epocii politice, culturale pe care o reflectă prin particularitățile ei*²².

Am relevat doar câteva din ideile de seamă cuprinse în unele dintre cărțile vechi religioase, dar și laice. Așa după cum s-a remarcat, cele mai multe, mai ales cele tipărite în secolele XVI-XVII motivează nevoia scrierii cărților în limba română pentru a fi înțelese de toți credincioșii, transmițând astfel, ideea unității limbii române, care a precedat ideea unității politice. În foarte multe dintre prefețe, traducătorii cărților au specificat izvoarele traducerii punctând chiar că *precum am aflat în izvod așa am dat și în tipariu (Biblia, București, 1688)*.

Se înțelege lesne, în același timp și faptul că vreme de secole s-a simțit lipsa cărților de cult (ca și a celor laice) și poate de aceea se cunoaște intensă lor circulație.

Ne-am fi putut opri cu exemplificările și la alte titluri de cărți de referință pentru ceea ce transmit în prefața lor, cum ar fi de pildă, idee bine cunoscută, aceea a scrierii pentru prima oară în prefața *Paliei de la Orăștie*, 1582, a cuvântului român, scris cu litera "o" și nu "u", înțelegând astfel descendența limbii române din cea latină. Am trecut peste postfața *Catavasierului*, Râmnic, 1747, în care este tipărită o orație de Crăciun, trimițându-ne cu gândul la ideea necesității studierii folclorului. Am omis voit să exemplificăm din aceleași prefețe, primul text filozofic (traducerea *Bibliei* de către Nicolae Milescu), cu conținut și terminologie filozofică.

N-am reușit să reprezentăm toate centrele tipografice sau fiecare titlu de carte, ori știri complete despre cei care și-au semnat scrierile.

Selecția noastră a urmărit doar punerea în prim plan a semnificației istorice și culturale a conținutului predosloviilor cărților noastre de demult.

Ni se pare relevant faptul că marea circulație a cărților noastre medievale a ajutat la ducerea cât mai departe a gândurilor, concretizate în idei scrise, ale cărturarilor care au fost și ei supuși și influențați de cadrul istoric în care și-au desfășurat activitatea, de evenimentele politice ale vremilor, de starea economică favorabilă sau nu scrierii și tipăririi cărții. În același timp însă, paginile acestor predoslovii facilitează conturarea orizontului religios, istoric, economic, cultural al epocii lor.

Luăm în seamă, însă, că prin carte, în întregimea ei, în care se include și predoslovia, s-a realizat dialogul social, iar mesajul cărții a putut fi receptat așa cum se cuvine.

1. D. Curticăpeanu, *Orizonturile vieții în literatura veche românească*, București, 1975, p. 12.
2. G. Țepelea, *Pentru o nouă istorie a literaturii și culturii române vechi*, București, 1994, p. 25.
3. I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, București, 1910, p. 101.
4. *Ibidem*, p. 407.
5. G. Țepelea, *op. cit.*, p. 176.
6. C. Papacostea-Danielopol, L. Demeny, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (sec. XVII-XIX)*, București, 1985, p. 129.
7. I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1904, p. 70.
8. I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, București, 1910, p. 220.
9. *Ibidem*, p. 330.
10. G. Țepelea, *op. cit.*, p. 176.
11. I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, IV, București, 1944, p. 245.
12. G. Țepelea, *op. cit.*, p. 84.
13. I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, II, București, 1910, p. 361.
14. Z. Pâclișanu, *Istoria bisericii române unite*, München, 1995, p. 385.
15. I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, II, București, 1910, p. 407.
16. G. Țepelea, *op. cit.*, p. 23.
17. I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, I, București, 1903, p. 487.
18. I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, II, București, 1910, p. 76.
19. *Ibidem*, p. 233.
20. *Ibidem*, p. 262.
21. *Ibidem*, p. 406.
22. I. Mârza, E. Mârza, Studiu introductiv la Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și în învecinatele țări de la începuturile lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838; Cluj-Napoca, 1995, p. 14.

HISTORY AND CULTURE IN THE PREFACES OF SOME OLD ROMANIAN BOOKS

S u m m a r y

The paper deals with some prefaces of 17th and especially 18th century religious and laical Romanian books. The authors of these forewords are mainly clerical, of higher or lower rank.

It lays emphasis on the main ideas resulting from these prefaces, connected with culture, religion, education, history, geography etc.

TOPONIMIE DIN BANAT

– *mici precizări și corecturi* –

Florin Medelet

Am găsit necesară scrierea notei de față care o sper utilă, în primul rând, pentru cei ce se ocupă de cercetarea veacului XVIII în Banat, datorită faptului că două importante documente¹ privind situația bisericilor, (și satelor !), din o mare parte a acestui ținut, întocmite în anii 1757 – 1758, au fost editate cu multe greșeli, cuprinzând transcrieri uneori bizare sau pur și simplu ininteligibile ale numelor (peste 70 la număr !) unor localități bănățene. Pentru o mai ușoară folosire de către cercetătorii români a listei ce urmează, am înșiruit, în prima coloană, în ordine alfabetică, numele satelor scrise greșit, așa cum apar ele în traducerea în limba română a documentelor; în cea de-a doua coloană am înșiruit numele localităților așa cum sunt ele publicate în transcrierea în limba sârbă, originală, a acestora; în cea de-a treia coloană sunt înșiruite numirile actuale² ale satelor respective și, uneori, câteva observații scurte pe care le-am considerat potrivite. La numirile localităților am adăugat paginile la care ele se regăsesc în volumul respectiv, iar la numirile actuale ale satelor, comuna de care aparțin (când a fost cazul) și județul sau țara (Ar. = Arad, CS = Caraș-Severin, Mh. = Mehedinți, Tm. = Timiș, Bj. = Banatul jugoslav)³. Cum țelul acestor precizări este unul practic, mă feresc să comentez felul greșelilor făcute de editori. Fără îndoială că publicarea integrală a documentelor ar fi fost, din toate punctele de vedere, preferabilă fragmentării lor și, în cazul de față, cu atât mai vârtos cu cât editorii vădesc serioase lacune în cunoașterea toponimiei bănățene în ansamblul ei, dincolo de actualele frontiere statale, fapt care explică confuziile de plasare ale unor sate din Banatul jugoslav în cel românesc și ne determină să-i suspectăm că vor fi omis unele sate aflate în vestul și sudul Banatului românesc, fără să mai vorbim de importanța informațiilor din sate de veacul al XVIII-lea aflate azi în Jugoslavia.

Iată lista:

Numirea localității la I.D. Suciu, Radu Constantinescu, în traducerea (actualizată) în limba română	Numirea localității în documentul original scris în sârbă și publicat ca atare	Numirea actuală corectă
Balotinț, 265	Belotinci, 242	Belotinț, c. Conop, Ar.
Birinț, 242	<i>În text</i>	Berini, c. Sacoșu Turcesc, Tm.
Biserica Roșie, 235	Crvena Crkva, 219	Crvena Crkva, Bj.
Bobotin, 236	Bogotinci, 219	Bogodinț, c. Sasca Montană, CS
Bogatin, 230	Bogatin, 213	Bogăltin, c. Cornereva, CS
Borlovani, 224	Borlova, 207	Borlova, c. Turnu-Ruieni, CS
Boșneag, 235	Bošnjak, 218	Cătunul Boșneac, înglobat în or. Moldova Nouă, CS
Budin, 233	Budin, 217	Butin, c. Gătaia, Tm.
Călugăreni, 236	Kalugerovo, 219	Kaludjerovo, Bj.
Căvăran, 237	Kavaran, 210	Constantin Daicoviciu (fost Căvăran), CS
Cârciuma, 227	Krčma, 210	Măgura, c. Zăvoi, CS, (fost Crâjma)
Cârpa, 223	Krpa, 206	Valea Timișului, c. Buchin, CS, (fost Cârpa)
Cena, 225	Cena, 209	Jena, c. Găvojdia, Tm.
Ciclova, 236	Čiklovo, 219	Ciclova Montană, CS
Cherestur, 261	Krstur, 239	Krstur, Bj.
Colina, 232	Kolina, 216	Calina, c. Dognecea, CS
Comloș, 265	Komlo, 243	Comloșu Mare, Tm.
Crivița, 229	Krivica, 212	Dispărută lângă Topleț, CS
Cuptor, 230	Kuptor, 213	Cuptoare, c. Comea, CS
Cusici, 236, 238	Kusić, 219, 221	Kusić, Bj.
Dubovăț, 235	Dubovac, 219	Dubovac, Bj.
Ferendin, 223	Ferendin, 205	Verendin, c. Luncavița, CS
Firiteaz, 279	Srnčas, 255	Cemeteaz, Tm.
Gaiu Mare, 235	Vračev Gaj, 218	Vračev Gaj, Bj.
Gaiu Mic, 235	Gajč, 218	Gaj, Bj.
Gârnecea, 232	Krneča, 216	Cârnecea, c. Ticvanu Mare, CS
Gliboceț, 231	Dlbočec, 214	Dalboșeț, CS

Grabovăț, 231	Grbolovac, 214	Gârbovăț, c. Bănia, CS
Harmădia, 228	Armădia, 211	Armădia, sat înglobat în mun. Lugoj, Tm.
Heuerdorf, 228	Aertof, 220	Iertof, c. Vrani, CS
Ilodia, 236	Iladia, 219	Ilidia, c. Ciclova Română, CS
Jam, 234	Šam, 217	Jamu Mare, Tm.
Jidovar, 227	Židovar, 210	Jdioara, c. Criciova, Tm.
Jidovina, 233	Židovica, 216	Berzovia, CS
Langenfeld, 235	Langofet, 218	Câmpia, c. Socol, CS
Liubcova de Jos, 234	Liubkova Dolnja, 218	Liubcova, c. Berzasca, CS
Liubcova de Sus, 234	Liubkova Gornja, 218	Gornea, c. Sichevița, CS
Maidan, 237	Majdan, 220	Brădișoru de Jos, or. Oravița, CS, (fost Maidan)
Măgurile, 227	Magurile, 210	Măguri, sat înglobat în mun. Lugoj, Tm.
Mârcina, 237	Mrčina, 220	Mercina, c. Vărădia, CS
Mâtnic, 224	Mutnik, 207	Mâtnicu Mare, c. Constantin Daicoviciu, CS
Munar, 277	Muranj, 254	Murani, c. Pișchia, Tm.
Nacival, 282	Nacval, 259	Satu Mare, c. Secusigiu, Ar. (fost Nagy Falu)
Ocruglița, 235	Ocruglica, 218	Kruščica, Bj.
Ohaba, 226	Ohaba, 209	Ohaba Bistra, sat înglobat în or. Oțelu Roșu, CS
Ohaba, 224	Ohaba, 207	Ohaba Mâtnic, c. Copăcele, CS
Petrovaț, 237	Petrovac, 220	Petrilova, c. Ciuchici, CS
Plavicevița, 229	Plavičovica, 212	Plavișevița, Mh.
Pojejena Română, 235	Požežena Vlačka, 218	Pojejena, CS
Pojejena Sârbească, 235	Požežena Srbska, 218	Pojejena, CS
Pordeanu, 262	Pardanj, 239	Medja, Bj.
Radovanți, 231	Radovanci, 215	Dejan, c. Moravița, Tm.
Remetea, 225	Remeda, 208	Remetea Pogănici, c. Fârliug, CS
Rusova Militară, 237	Rusovo Mi/Itarsko, 221	Rusova Nouă, c. Berliște, CS
Rusova Românească, 237	Rusovo Vlaško, 221	Rusova Veche, c. Berliște, CS
Sacoșu Unguresc, 227	Sakoš Madarskij, 211	Sacoșu Mare, c. Darova, Tm.
Sasca, 236	Saska, 219	Sasca Română, c. Sasca Montană, CS

Satu Mic, 228	Satul Mik, 211	Victor Vlad Delamarina, Tm. (fost Satu Mic)
Sângeorge, 263	Sen-Durad, 240-241	Žitište, Bj.
Sânpetru, 267	Sen(t) Peter, 245	Sânpetru Mare, Tm.
Sârbecel, 225	Srbečel, 208	Sălbăgel, c. Găvojdia, Tm.
Seceani, 263	Sečan, 241	Sečanj, Bj.
Semlac, 233, 238	Šemlog, 217, 221	Šemlacu Mare și Šemlacu Mic, c. Gătaia, Tm.
Slatina, 236	Slatina, 219	Slatina Nera, c. Sasca Montană, CS
Slatina, 223	Slatina, 206	Slatina Timiș, CS
Socolovăț, 235	Sakalovac, 218	Socol, CS
Srediște, 231, 238	Srediște, 214, 221	Veliko Srediște, Bj.
Surduc, 233	Surduk, 216	Surducu Mare, c. Forotic, CS
Valea Boului, 224	Valja Bouluj, 207	Păltiniș, CS (fost Valea Boului)
Valea Mare, 226	Valja Mare, 209	Valea Bistrei, c. Zăvoi, CS
Vasiova, 233	Vasiova, 216	Sat cuprins în or. Bocșa, CS
Vasiova Mică, 233	Vasiova Malaja, 216	Sat cuprins în or. Bocșa, CS
Vracerova, 223	Vračerova, 206	Vărciorova, c. Bolvașnița, CS
Vranii Mari, 237	Vran Veliki, 220	Vrani, CS
Zorlești, 223	Zorvešče, 206	Zervești, c. Turnu Ruieni, CS

Timișoara, 20 mai 1998

NOTE

1. Mă refer la *Statistica bisericilor din eparhia Caransebeș*, datată în 15 ianuarie 1757 și la *Inventarul bisericilor din eparhia Timișoarei*, datat în 1758. Ambele documente au fost publicate fragmentar – din păcate – de către I.D. Suciuc și Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, I, 1980, pp. 204 – 222 – 238 și 234 – 261 – 284. Greșelile ce le am în vedere nu se datorează corecturilor defectuoase sau tipografiei de vreme ce ele apar și în indicele de la finele volumului al II-lea al aceleiași culegeri de documente.

2. Pentru a face corecturile din nota de față am utilizat și următoarele lucrări: Kollerffy Mihály, *A magyar korona országainak helységnévtára*, Budapesta, 1877; *Temesvármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke*, Timișoara, 1911 și aceeași publicație pentru comitatul Torontal, cu același titlu, în forma publicării sale în *Hivatalos Közlöny*, 1911, nr. 15; *Verzeichnis deutscher Ortsnamen in Oesterreich-Ungarn*, Hanovra, f.a.; C. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921; Coriolan Suciuc,

Dicționar istoric al localităților din Transilvania, I – II, București, 1967 – 1968; Ion Iordan, Petre Gâștescu, D.I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.

3. După Ion Iordan, Petre Gâștescu, D.I. Oancea, *op.cit.* După 24 de ani se impune o nouă lucrare actualizată cu același subiect.

TOPONYMY FROM BANAT

S u m m a r y

The paper corrects the wrong localities names from the inventories of the Greek-Orthodox episcopates Caransebeș – Vrșac and Timișoara, written in 1757 – 1758 and published by I.D. Suciu and Radu Constantinescu (see note 1). Without these corrections, the utilization of the documents is at least difficult. The first column contains the documents' editors wrongly "actualized" locality name and the third column the nowadays, correct, name of the place.

ÎNCEPUTURILE TEATRULUI LIRIC ÎN TIMIȘOARA

(până la înființarea Operei Române din Timișoara)

Rodica Giurgiu

În secolul al XVIII-lea, în special după cucerirea Banatului de către Imperiul Habsburgic, Timișoara se impune ca un oraș prosper, cosmopolit, a cărui ascensiune se face simțită atât pe plan economic, cât și spiritual.

Nevoia de cultură a intelectualității și a noii burghezii, îi va determina pe edilii orașului să sprijine prin subvenții viața artistică a cetății. Astfel, din 1731 este atestată existența unei orchestre alcătuit din instrumentiști austrieci și cehi, prezența unor muzicieni fiind semnalată încă din 1717.

În 1736 se aud pentru prima oară în Timișoara, în Biserica iezuită, intonațiile unui oratoriu. În același an se pune piatra de temelie a Domului din Piața Unirii de astăzi, care în 1752 va avea deja o orchestră și un cor propriu. Cinci ani mai târziu, în 1757 va răsună prima orgă a orașului, adusă de la Viena, constructor fiind Paul Hanke¹.

Încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea își fac apariția primele trupe de teatru ce aveau în repertoriul lor o serie de piese muzicale, inclusiv din repertoriul clasic. Activitatea acestora se va desfășura pe fundalul unei vieți muzicale laice și religioase, care a făcut din Timișoara o “mică Viena”.

Prezența acestora și lipsa unui spațiu adecvat derulării spectacolelor impune construirea unui teatru. Acest lucru va fi hotărât în 1757 de către Consiliul de conducere al orașului, urmând a se ridica în spațiul din fața Domului, proiect nerealizat însă. În 1761 se construiește Primăria sârbească, și în interiorul ei, primul teatru timișorean, care va găzdui din 1776 primele reprezentanții ale unei trupe germane.

Spectacolele de teatru liric vor avea însă un caracter permanent începând doar din 1784, grație companiei conduse de Josef Schmalläger. Săptămânal, publicul avea ocazia să vizioneze: marți - “joc de privit”, joi - piesă muzicală, sâmbătă - tragedie și duminică - comedie².

Cu timpul, spațiul devine neîncăpător și clădirea este refăcută, punându-se la dispoziția publicului o sală cu 155 de scaune, 21 de loji la parter, 26 la etajul I și tot atâtea la etajul II, precum și o galerie.

În 1795 teatrul este concesionat companiei lui Xaver Francisc R  nner, acest an reprezentând “intrarea festivă a genului artistic al operei în Timișoara”³. Din 18 spectacole, 8 sunt de operă, iar publicul prime  te cu bucurie fiecare reprezenta  ie, plătind un bilet al cărui pre   variază între 20-40 de crei  ari.

Primul mare succes al acestei companii a fost reprezentarea în 1796 a operei *Flautul fermecat* de Mozart, la numai 5 ani de la premiera absolută vieneză. De un succes asemănător s-a bucurat   i spectacolul din 18 aprilie 1799 cu opera *Der Jahrmarkt von Venedig* de Salieri, prilej cu care R  nner a oferit publicul entuziast afi  se-program tipărite pe mătase.

  n cur  nd nu se va mai putea imagina o Timi  oar   fără spectacole de operă. Faima ora  ului, dar mai ales a publicului său avizat va face ca, după moartea lui R  nner în 1806, directori de teatru din Viena, Pesta, Cluj sau Debre  in să-   dispute   nt  ietatea în ob  inerea concesiunii teatrului.

  n 1831 clădirea este mărită cu încă o aripă, iar în sediul refăcut va da reprezenta  ii o trupă din Kosice, având în repertoriu opere de Bo  eldieu, Donizetti, Bellini   i Meyerbeer⁴.

Începând din 1840 spectacolele organizate în stagiuni de toamnă   i estivale - acestea din urmă având loc la “Arena” din curtea cafenelei Andrassy din cartierul Fabric - vor beneficia de cronici inserate în paginile nou înființatului ziar “Temeswarer Wochenblatt”. Semnate *Charles*, articolele, scrise cu competen  , au rămas în timp mărturii ale unei bogate vie  i muzicale în care spectacolele de teatru liric aveau o pondere deosebită.

Numai în prima jumătate a secolului al XIX-lea publicul timișorean, prin intermediul trupelor germane, maghiare, italiene sau transilvănene, a avut ocazia să vadă peste 50 de titluri de opere, în mare parte lucrări rămase până astăzi în repertoriul teatrelor lirice. Vom aminti doar o parte dintre ele: *Elixirul dragostei* (1831), *Lucia di Lammermoor* (1840) de Donizetti, *Bărbierul din Sevilla* de Rossini (1840), *Norma* de Bellini, *Fidelio* de Beethoven, *Freischütz* de Weber, *Evreica* de Halevy, *Fra Diavolo* de Auber, *Asediul Corintului* de Rossini (1841), *Linda di Chamounix* de Donizetti (1843), *Nunta lui Figaro* de Mozart, *Muta di Portici* de Auber, *Lucrezia Borgia* de Donizetti, *Don Pasquale* de Donizetti (1845), *Don Juan* de Mozart (1847), *Ernani* de Verdi (1848), *Martha* de Flotow, *Macbeth* de Verdi (1850) etc.

Adevărate evenimente au fost prezentările timișorene ale operelor *Fidelio*, *Freischütz*, *Ernani*, la numai 4 ani de la premierele lor absolute, *Iancu de Hunedoara* de Erkel Ferenc, autorul ced  nd trupei timișorene opera sa la scurt timp după premiera budapestană, sau reprezenta  ia operei *Linda di Chamounix* cu presta  ia de excepție a primadonei Cornelia Holl  sy venită cu trupa italiană din Bucure  ti. Căci pe lângă spectacolele susținute de trupa stabilă a ora  ului, o serie de companii străine au prezentat reprezentanții considerate de critică drept excep  ionale.

Tot din această perioadă trebuie să menționăm contribuția creatoare a unor muzicieni timișoreni, ale căror lucrări au beneficiat de montări de mare succes. Așa a fost premiera operei *Die Alpenhütte* de Franz Limmer sau, *Die Schwietzer Familie* de Wiedt.

Cu toate că, încă din 1847, au existat două societăți române “cantatoare teatrale”, una a lui J. Wolf Farcaș și cealaltă a lui Foti, din Seghedin, a cărei trupă era “un bizar amestec de români, unguri și nemți”, în turneele acestora, au ocolit Timișoara⁵. Și aceasta probabil pentru că intelectualitatea română de aici, din acea vreme nu era atât de puternic afirmată ca cea din Lugoj, Arad sau din marile orașe transilvănene. De pildă, la Brașov sau Sibiu, trupe germane au fost nevoie să includă în repertoriile lor, încă din 1815, “comedii cu cântece” sau vodeviluri “valahe” interpretate în limba română. Așa au fost: *Elizena din Bulgaria*, *Pădurea Sibiului*, *Scăparea Țării Românești* sau baletul *Horia, Cloșca și Crișan*. La Oradea, o trupă maghiară a montat în 1833 *Pădurea Sibiului*, spectacol în care “s-a dansat românește, în port românesc” și “s-a cântat de un cor cântece românești”⁶.

Din 1851, în Timișoara urmează o perioadă de relativ declin al teatrului liric. Se “rulează” aceleași spectacole, iar sala nu se umple decât atunci când se anunță colaborarea unor soliști străini. Câteva succese cu *Lucia di Lammermoor*, *Bărbierul din Sevilla* și *Iancu de Hunedoara* în 1852.

Ca o compensație, sălile de concert atrag publicul tot mai numeros. Gustul publicului devine mai rafinat, educația muzicală realizată prin intermediul învățământului particular sau chiar organizat - și ne referim aici la școala de muzică înființată de *Musikverein*-ul existent deja la anul 1845 - își spune cuvântul.

Spectacolele nu se mai ridică la nivelul prestațiilor anterioare. Critica este aspră, chiar și atunci când la opera *Cumanii* de Császár asistă însuși împăratul Franz Joseph (1852). În monotonia aceluiași repertoriu se semnalează și câteva “noutăți”, care s-au bucurat doar parțial de critici favorabile, poate și datorită evoluției artistice mai puțin realizate a soliștilor. Între ele amintim: *Don Sebastian* de Donizetti, operele verdiene *Rigoletto* (1853) și *Trubadurul* (1855), montate la Timișoara la numai doi ani de la premierele lor absolute; *Răpirea din Serai*, prezentată la centenarul nașterii lui Mozart și *Nevestele vesele din Windsor* de Nicolai (1856).

În 1858 se renovează teatrul: lămpile cu ulei sunt înlocuite cu lămpi cu gaz, tavanul este alb, pereții sunt vopsiți în roșu, bogat ornamentați cu auriu, scaunele îmbrăcate în catifea, toate acestea dând un plus de fast interiorului⁷. Dar... repertoriul rămâne același, salvat doar de prezența unor invitați străini. Fiecare stagiune prezintă în medie 60-70 de spectacole, cu excepția anului 1861 când, până în luna noiembrie, nu avem spectacole de operă.

Această criză a teatrului liric timișorean se va sfârși în 1862, când o nouă trupă germană va atrage publicul prin nivelul artistic ridicat al spectacolelor. În mai puțin de trei luni se prezintă 21 de opere, între care și *Eine Gefangene* a

dirijorului Kléer. Biletele se vând anticipat, sala teatrului se umple de fiecare dată, iar publicul - urmare a unei hotărâri a edililor orașului - este "dus acasă cu tramvaiul tras de cai"⁸.

Revigorarea vieții muzicale s-a datorat în parte și reactivării *Musik verein*-ului care va redeschide porțile Școlii de muzică, devenită adevărată pepinieră de melomani.

Treptat opereta câștigă teren, creații ale lui Offenbach și Suppé fiind prezente tot mai des pe afișe.

Anul 1864 este marcat de trei premiere apreciate de critică: *Traviata* de Verdi, *Dinorah* de Meyerbeer și *Faust* de Gounod, dar și de trei "scandaluri cu fluierături" declanșate de prestația unor tenori în *Freischütz* de Weber. Publicul este pretențios și neiertător. Pentru acest public directorul de atunci, Otto Reinmann (Ede), editează un Almanah ce cuprindea lista membrilor operei, prețurile biletelor, precum și repertoriul curent din perioada septembrie-decembrie 1865⁹.

La 13 ianuarie 1866, premiera operei *Tannhäuser* este foarte bine primită atât de public, cât și de presă, Timișoara fiind primul oraș de provincie care a prezentat această lucrare scenică wagneriană.

În 1867 orașul are două trupe, una germană și una maghiară, dar spectacolele lor sunt calificate uneori drept excepționale. În repertoriile acestora figurează în special opere, dar și operete: *Lucrezia Borgia*, *Traviata*, *Tannhäuser*, *Africana*, *Wilhelm Tell*, *Faust*, *Fra Diavolo*, *Puritanii*, *Trubadurul*, *Don Juan*, *Robert Diavolul*, *Lucia di Lammermoor*, *Ioan de Paris*, *Copiii Haimond*, *Norma*, *Tzar und Zimmermann*, *Martha*, *Nabucco*, *Rigoletto*, *Evreica*, *Freischütz*, *Ballnacht*, *Stradella*, *Linda*, *Dinorah*, *Cumanii*, *Bărbierul din Sevilla*, *Iancu de Hunedoara*, *Norma*, *Profetul*, *Bánk Bán*.

Ziarele semnalează cu regularitate atât succesele, dar mai ales eșecurile, lucru ce va declanșa un adevărat război între teatru și presă. Aceasta din urmă nu se va lăsa însă intimidată. Numărul spectatorilor de teatru și operă scade direct proporțional cu nivelul artistic al reprezentanților, în schimb, la operete, scaunele sunt insuficiente. Acest lucru îl va determina pe Reinmann să-și reorganizeze trupa, dar fără prea mare succes, căci, în aprilie 1870, odată cu stagiunea, se încheie și mandatul său timișorean.

De săli arhipline au beneficiat însă spectacolele din 1868 ale trupei lui Mihail Pascaly, având în componență pe marele comediant Matei Millo. Atât presa germană, cât și cea maghiară îi elogiază, dovadă a succesului de care s-au bucurat.

Vor reveni în 1871 cu piese de teatru, dar și cu vodevilurile *Odă Elizei*, *Doi sfioși*, *Gărgăunii*, precum și cu *Zavera lui Tudor*, cu muzică de Flechtenmacher. Au fost și de această dată primiți cu căldură, atât de public cât și de critică. Aprecierile cronicarilor sunt superlative: "prin calitatea interpretării aceste spectacole ar putea face față pe scena oricărei metropole mondiale"¹⁰.

Este perioada în care ideea teatrului național românesc din Transilvania și Banat câștigă tot mai mult teren. Succesele obținute în turnee de trupele lui Fani Tardini (1856-1866), ale lui Mihai Pascaly (1867-1871), Matei Millo (1871) sunt argumente în favoarea creării în Ardeal și Banat a unui “templu al Thaliei române”¹¹. Fiindcă, așa cum spunea Iosif Vulcan, “numai acea națiune înflorește, numai aceea va trăi etern, care în respectul culturii e la înălțimea civilizației moderne”¹².

De fapt, mișcarea teatrală românească “de diletanți”, susținută de intelectuali cu înclinații artistice din Transilvania și Banat, își avea începuturile în 1755, odată cu înființarea primei trupe de la Blaj, “Comedia ambulatória alumnorum”¹³. Având la început un repertoriu alcătuit din piese străine “localizate”, acesta se îmbogățește treptat cu o serie de lucrări autohtone, vodeviluri, operete și chiar opere.

În Banat, la Oravița, oraș care avea un teatru încă din 1817, se semnalează existența unui “club de diletanți români” înființat în 1838. Membrii acestuia au pus în scenă, la jubileul de 50 de ani, opereta bănățeană anonimă *Nașa Trina*, cu subiect din viața poporului din această zonă a țării¹⁴.

Iată câteva din piesele teatral-muzicale, majoritatea inspirate din viața românilor, jucate de trupe de diletanți bănățeni în secolul al XIX-lea: *Crai nou*, *Cisla*, *Nașa Trina*, *Ruga de la Chizătău*, *Soldatul român la Plevna*, *Arvinte și Pepelea*, *Cinel Cinel*, *Piatra din casă*, *Coana Chirița la Paris*, *Farmecul amorului*, *Violina magică*, *Girofle-Girofla*, *La maial*, *Rosa din spini* etc.

Problema înființării unui teatru românesc în Transilvania și Banat a fost pusă pentru prima oară în Parlamentul de la Budapesta, la 14 noiembrie 1868, de către Hodoș. În acest scop, în 1870 se pun bazele unei Societăți pentru crearea unui fond de teatru român (S.T.R.), cu sediul la Budapesta.

Adunările generale ale acestei asociații au fost organizate în centre importante locuite de români. Adevărate momente de sărbătoare, ele erau urmate de concerte corale și spectacole de teatru, la care participau și cântăreți cunoscuți, precum și muzicieni din Transilvania, Banat, dar și Vechiul regat: Gheorghe și Maria Dima, Niki Popovici, Ciprian Porumbescu, Gavriil Musicescu, Ioan Vidu, Tiberiu Brediceanu și mulți alții.

Poate nu întâmplător, prima Adunare generală - după cea de constituire - a avut loc la Timișoara în 1872, prilej cu care a fost prezentată și Societatea Filarmonică înființată în 1871. În decursul anilor, o mare parte din aceste adunări generale au fost organizate în Banat, acel spațiu în care “cântecul este la el acasă”, cum spunea poetul Octavian Goga: Caransebeș - 1873, 1889, Oravița - 1874, 1888, Reșița - 1875, Lugoj - 1876, 1888, Lipova - 1883, Bocșa-Montană - 1885, pentru a nu le aminti decât pe cele din secolul al XIX-lea.

Ideea de teatru includea - firește - și pe cea de teatru muzical, dovadă spectacolele cu cântece, vodevilurile și operetele prezentate cu aceste prilejuri. Pentru a reprezenta opereta *Javotte*, cele 53 de persoane, membre ale Reuniunii

române de cântări și muzică din Lugoj, s-au deplasat la Reșița cu 14 căruțe. Din distribuție făceau parte, printre alții, cunoscuta pianistă Livia Pascu și avocatul Coriolan Brediceanu.

Dar să ne întoarcem la Timișoara anului 1872. Este anul în care începe construirea noului teatru, ce va purta numele Împăratului Franz Joseph, care participă, de altfel, la sfințirea pietrei de temelie. Seara, monarhul a asistat la spectacolul de operă cu *Marinarii pe punte și Regina rozelor*, despre care face aprecieri deosebite.

Până la inaugurarea noului teatru, ce are loc pe 25 septembrie 1875, un singur eveniment mai important: premiera, la 2 ianuarie 1873, a operei dirijorului timișorean Heinrich Weidt, *Adelma*.

Noul teatru a fost construit după proiectele arhitecților Fellner și Helmer, care semnaseră și concepția operelor din Viena și Budapesta. În forma sa inițială, clădirea avea o sală de spectacole cu anexele necesare, un han și de jur împrejur, dispuse simetric, magazine comerciale.

Spectacolul de deschidere va fi o nouă montare a operei *Robert Diavolul* de Meyerbeer, pusă în scenă de o trupă germană, care va rămâne aici până în aprilie. În ultima parte a stagiunii, va obține cesiunea o companie maghiară, din al cărui repertoriu făcea parte și piesa muzicală *Joslát*, creație a teologului timișorean Csiky Gergely.

La 19 decembrie 1877, o nouă premieră wagneriană *Lohengrin*, se va bucura de un mare succes, creațiile compozitorului german fiind deosebit de apreciate de publicul timișorean.

Următoarele stagiuni vor fi mai slabe din punct de vedere valoric. Se prezintă mai mult spectacole de teatru cu muzică: *Portmoneul roșu*, *Clopotele din Corneville*, *Aventura amoroasă a regelui Matei*, *Ispravă de husar*¹⁵.

Publicul se împarte între teatru și sălile de concert, căci pe podiumuri vor fi prezenți muzicieni de renume: Sarasate, Wieniawski, Johannes Brahms și Joseph Joachim, Cvartetul florentin; se susțin concerte vocal-simfonice, *Requiemul* compozitorului timișorean Wilhelm Speer și *Creațiunea* de Haydn.

La 30 aprilie 1880, la numai cinci ani de la inaugurare, stagiunea este întreruptă de un incendiu. În anul următor, clădirea este cumpărată de Primărie, care va aloca 310.000 de forinți pentru restaurarea teatrului. Dar pentru că aprobările ministerului întârzie, în 1882 se va reuși reconstrucția părților afectate, cu forțe locale, cu excepția sălii de spectacol. "Aceasta este disputată de firme budapestane și vieneze. Toate piesele de pe scenă vor fi îmbibate cu o soluție de ignifugare descoperită de priceputul pictor al teatrului, Josef Lehmann"¹⁶. De aceste lucrări se va ocupa constructorul Heinrich Baader, cel care a condus și lucrările de construcție a teatrului în 1872-1875.

În acea perioadă spectacolele muzicale, de operetă și comedie au loc la Arena, iar concertele în sala Redutei.

La 9 august, trupa bucureșteană de teatru, Ionescu, își începe reprezentațiile în Timișoara, în repertoriu figurând și piese cu cântece, între care *Coana*

Chirița la Paris. “Spectacolele românești se dau de fiecare dată cu sala plină, publicul sărbătorind din tot sufletul pe artiștii români. Teatrul românesc, de sub direcția lui Ionescu, a avut un asemenea succes la Timișoara, încât în fiecare seară se epuizează toate biletele, și de aceea vor mai juca încă două seri la rând”¹⁷.

Redeschiderea festivă a teatrului va fi la 10 decembrie 1882. Din 1883 este concesionat unei trupe germane, care va prezenta publicul la sfârșitul lunii aprilie *Frumoasa Ileana*, “o piesă muzicală cu teme româno-maghiare”¹⁸. Se vor juca operele *Trubadurul*, *Martha*, *Lucrezia Borgia*, *Ernani*, *Noți în Granada*, *Norma*, *Freischütz*. Calitatea spectacolelor lasă însă de dorit, vinovat de acest lucru făcându-se chiar directorul companiei, Schütz, care “nu are habar de muzică și totuși vrea să fie dirijor”. Căci - continuă cronicarul - “dacă cineva a fost dirijor la formația jandarmilor nu înseamnă că se pricepe și la muzică”¹⁹.

La 13 decembrie 1884 are loc însă o premieră bine primită atât de public cât și de presă, *Carmen* de Bizet, la care își dau concursul soliști de la Operele din Budapesta, Viena și Nürnberg.

Stagiunea următoare va aduce o noutate: montarea de către Societatea Filarmonică din Timișoara a operei *Noți în Granada*, sub direcția muzicală a lui Martin Novacek. Succesul deosebit de care s-a bucurat acest spectacol a impus reluarea lui la scurt timp. Aceeași formație artistică își va încerca forțele cu o nouă piesă muzicală, *A csikos* (Supraveghetorul hergheliei), considerată, de asemenea, o realizare deosebită.

În stagiunea 1885/1886 o trupă maghiară va prezenta, cu excepția *Traviatei*, doar opere - ale căror titluri nu ne mai spun astăzi nimic - sau piese populare cu cântece, deci un repertoriu cu valoare artistică redusă. În primăvară, “ștafeta” este preluată de o companie germană. Abia după Paști, când spectacolele se vor susține în colaborare cu muzica militară condusă de Vencel Heller, timișorenii vor putea revedea operele *Faust*, *Freischütz* și *Trubadurul*.

În 1887 se pune problema etatizării teatrului din Timișoara. În acest scop, sosește în oraș contele Keglevics, intendentul Teatrului și al Operei din Budapesta, care va stabili cu primăria angajarea lui Ignác Krécsány, ca director cu plată fixă. Din toamnă, trupa maghiară de teatru condusă de Iakab Mosonyi va deschide stagiunea cu opereta *Voievodul țiganilor*, care se va bucura de o critică favorabilă.

La 27 februarie sunt stabilite detaliile privind gestionarea teatrului timișorean. Activitatea teatrală - inclusiv cea lirică - va fi asigurată de trupa maghiară începând de la 1 octombrie timp de patru luni și jumătate, perioadă care va fi urmată de o stagiune teatrală germană timp de șase săptămâni, subvențiile anuale acordate fiind de 7.320, respectiv 1.600 de forinți²⁰.

Timișorenii sunt însă nemulțumiți de proasta iluminare a teatrului căci - așa cum scriau ziarele - lămpile cu gaz sunt atât de slabe, încât “nu se vede om cu om”²¹.

Acest lucru însă va fi remediat, fiindcă Timișoara - după cum se știe - a fost primul oraș european în care s-a introdus iluminatul electric stradal. În anul 1888, teatrul va beneficia de această nouă cucerire a științei. La 28 septembrie, 470 de becuri vor lumina scena și sala de spectacole, iar culoarele vor fi inundate de luminile lămpilor cu trei brațe. Pentru siguranță, se vor păstra încă timp de trei luni de zile și sursele de iluminare cu gaz.

La 2 octombrie are loc deschiderea oficială a stagiunii. Teatrul este arhiplin. Se joacă *Voievodul Țiganilor*. De altfel, majoritatea spectacolelor vor fi operete.

Evenimentul teatral al anului 1889 a fost premiera *Tragedia omului* a lui Madách Imre, pe muzica lui Erkel Ferenc. Opera își regăsește locul bine meritat în viața culturală a Timișoarei prin readucerea în primăvară a trupei germane, care timp de cinci săptămâni a prezentat *Lucia di Lammermoor*, *Trubadurul*, *Martha*, *Faust*, *Rigoletto*, *Don Juan*, *Traviata*, *Evreica*, *Lucrezia*, *Boergia* și *Trompeta din Sachingen*. Cu casa închisă - cu toate că prețurile biletelor, pentru aceste spectacole, au fost mărite - se joacă o serie de operete de către o trupă maghiară venită în turneu, având-o primadonă pe Blaha Luiza.

În toamnă, stagiunea debutează cu "prologul muzical dramatizat" *Geniul Timișoarei*, urmat de *Voievodul Țiganilor*. Dar scaunele vor fi din ce în ce mai goale, căci nu mai există acea afluență a publicului, care așteaptă spectacole noi și de ținută. Venirea primadonei Palmay Ilka va revigora pentru un timp viața muzical teatrală a Timișoarei. Operetele jucate se bucură de un deosebit succes, semnalat de altfel și în presă. În decembrie se joacă o *Traviată*, dar interesul publicului pentru teatru liric este tot mai scăzut, motiv pentru care trupa germană nu va reveni în acea stagiune. Ca urmare, Teatrul își închide porțile.

Cei care vor reuși să (re)trezească interesul publicului vor fi membrii trupei germane a lui Paul Manuel, companie ce își încheie activitatea în primăvara lui 1891. Vor reveni în 1892, *Trubadurul*, prezent în cursul lunii februarie, bucurându-se de o critică deosebit de favorabilă. Vor include în repertoriu și alte lucrări între care *Hughenoții*, *Wilhelm Tell*, *Robert Diavolul*, *Lohengrin*, ba chiar și o premieră, *Cavalleria rusticana*, a cărei succes deosebit se datorează și dirijorului Findeisen.

În 1893 revine trupa germană - onorând contractul de 6 săptămâni - și va susține 20 de spectacole. O idee excelentă a lui Paul Manuel a fost aceea de a aduce - în acea stagiune - vestitul cor rus Nadina Slaviansky, acompaniat de o mare formație de balalăici.

Următoarea stagiune are ca evenimente demne de semnalat două premiere ale trupei germane, în luna martie: *Paiate* de Leoncavallo și *Olandezul zburător* de Wagner, ce s-au bucurat de un deosebit succes. Un alt fapt, intens mediatizat, a fost premiera solistei Kuri Klára de la Budapesta într-o serie de spectacole ale trupei maghiare.

Anii următori aduc câteva momente artistice demne de a fi inserate în presa vremii: includerea în repertoriul trupei germane a operetei lui Joseph Manas

- *Regaliștii* - apreciatul dirijor al companiei teatrale, revenirea Luizei Blaha, "privighetoarea națiunii", dar și fiasco-ul suferit de opera lui Hubay Jenő, *Violonistul din Cremona*.

Dar marele eveniment al acestui final de secol - perceput ca atare îndeosebi mai târziu - a fost angajarea în trupa germană a lui Paul Manuel, în 1898, a tânărului dirijor în vârstă de 22 de ani, Bruno Walter. Acesta va reuși în scurt timp "să ridice la un nivel și mai înalt serile de operă și așa destul de deosebite ca nivel". Astfel, încă de la primele spectacole, din 1 și 2 februarie, cu *Trubadurul*, respectiv *Cavalleria rusticana*, muzicianul va întruni aprecierile criticilor. Cu prilejul reprezentanței cu *Hughenoții*, cronicarul afirma că "succesul mare al spectacolelor i se datorează lui Bruno Walter"; sau "corul și orchestra au cules succesul sub conducerea temperamentală a lui Walter Bruno", scria cronicarul după *Paiațe*. La fel și după *Bărbierul din Sevilla*: "atât soliștii cât și corul și orchestra au reputat un mare succes, pentru care laudele îi revin dirijorului Walter Bruno". Teatrul se umple de fiecare dată, la *Faust*, *Evreica* sau *Mireasa vândută*, iar după *Djamileh* de Bizet, când "corurile au rezolvat cu mult succes" părțile dificile ale partiturii sub conducerea dirijorului, acesta "este sărbătorit". La *Nevestele vesele din Windsor* succesul cel mare i-a revenit dirijorului "care a fost aplaudat și în timpul spectacolului de mai multe ori".

Cronicarii se întrec în a lăuda prestațiile tânărului dirijor: "orchestra sub bagheta lui Bruno Walter a dominat în mod strălucit în decursul serii", sau "spectacolul acestei opere - *Lohengrin* - a fost unul dintre cele mai bune din acest sezon. Artiștii și dirijorul Walter au fost chemați de mai multe ori în fața reflectoarelor".

Cu prilejul reprezentației de gală dată în cinstea lui Bruno Walter, cu opera *Evangelimann*, "care a atras o sală plină", pupitrul dirijorului "a fost decorat cu flori și aplauze nesfârșite l-au primit pe cel sărbătorit"²².

Până în 1899, rolul teatrului german a fost definitiv în peisajul cultural al orașului. Printr-un ordin venit de la Budapesta aceasta se desființează, celui maghiar revenindu-i sarcina de a impulsiona de acum înainte viața scenică.

Teatrul liric se bucură de multă popularitate. În anul 1900 din cele 220 de spectacole s-au prezentat publicului 32 de opere, 24 operete și 41 de singpieluri²³. Se joacă *Povestirile lui Hoffman*, *Faust*, *Mam'zelle Nitouche*, *Frumoasa Elena*, *Demonul negru*, *Nunta lui Figaro*, *Bărbierul din Sevilla*, *Lohengrin*, *Otello*, *Cavalleria rusticana*, *Trubadurul*, *Rigoletto*, *Viața pariziană*, *Adam și Eva*, *Liliacul*.

Unele spectacole - așa cum a fost *Tannhäuser* din stagiunea 1904/1905 - se realizează în colaborare cu reuniuni muzicale din Timișoara.

După o perioadă de relativ declin al teatrului liric, stagiunea 1907/1908 va înscrie câteva reușite sub conducerea lui Marton Novacek: *Carmen*, *Bărbierul din Sevilla*, *Farmecul unui vals*, cu concursul tenorului budapestan Elemer Picher.

Următoarea stagiune va avea ca eveniment artistic spectacolul *Muta din Portici* de Auber, în care a fost elogiată prestația balerinei Gidi Balogh.

Până la război creațiile lirice preferate de timișoreni au fost: *Povestirile lui Hoffmann*, *Rigoletto*, *Bărbierul din Sevilla*, nelipsite de pe afișele teatrului.

În 1912, an în care Tiberiu Brediceanu este numit secretar al S.T.R., Reuniunea română de cântări din Timișoara va monta creația sa, "icoana din popor" *La șezătoare*. Având-o solistă pe Lucia Cosma, spectacolul s-a bucurat de un mare succes, ziarele românești, maghiare și germane inserând în paginile lor cronici pline de aprecieri favorabile.

Doi ani mai târziu, la Adunarea generală a S.T.R. de la Brașov, Tiberiu Brediceanu și Valeriu Braniște, doi bănașeni lugojeni, sunt autorizați să facă propunerile necesare în vederea înființării "trupei românești autorizate". La câteva zile însă izbucnește primul război mondial.

Anul 1918 va schimba soarta politică, dar și culturală a Transilvaniei și a Banatului. După Unire, Tiberiu Brediceanu este numit secretar general și mai apoi șef al resortului culte și arte din Consiliul dirigent, calitate în care va avea un rol determinant în înființarea, la Cluj, a primei Opere Române din Transilvania.

Timișorenii însă vor mai avea de așteptat pentru realizarea visului lor. Stagiunea 1919/1920 nu va aduce nimic nou în acest sens. Pe afișe regăsim aceleași spectacole: *Faust*, *Paiate*, *Cavalleria rusticana*, *Traviata*, *Rigoletto*, *Contele de Luxemburg*, *Farmecul unui vals*, uneori cu colaborarea artiștilor români.

În toamna anului 1920 - urmare a unei hotărâri a primăriei de a subvenționa o trupă românească - teatrul este concesionat companiei de operetă C. Grigoriu, condusă de Maximilian și Leonard. Este o șansă a publicului timișorean de a-l avea alături pe Leonard - prințul operetei românești. La 5 octombrie 1920 are loc primul spectacol cu *Dama în hermină*. Urmează apoi *Farmecul unui vals*, *Floarea din Stambul*, *De-aș fi rege*. Un incendiu devastator va întrerupe însă, pentru opt ani de zile - după 45 de stagiuni - activitatea pe această scenă timișoreană.

La 18 mai 1920 are loc inaugurarea oficială a Operei Române din Cluj, considerată încă de la început ca o instituție muzical-teatrală a Transilvaniei și a Banatului, așa cum a reieșit, de altfel, și din cuvântarea de deschidere a lui Tiberiu Brediceanu: "Pentru tineretul Ardealului, Banatului și al părților ungurene, opera nu e o raritate. Străinii o au de multă vreme ca instituție stabilă și am avut-o și noi înjghebată de societățile noastre corale/.../ A fost deci o chestiune de onoare și de prestigiu pentru noi, ca ajungând popor liber și stăpânitor de țară, să ne întemeiem și să susținem o Operă a noastră, românească, stabilă și model pentru orie fel de alte manifestări de acest gen în părțile noastre"²⁴.

Situația grea de după război a făcut însă dificilă funcționarea Operei Române din Cluj. Existența ei este amenințată chiar de la prima stagiune. La aceasta - așa cum reiese din presa vremii - au contribuit și luptele politice

subterane, averescanii nedorind - se pare - să susțină realizările Consiliului Dirigent. Se propune chiar fuzionarea acestei opere cu cea de la București, lucru comentat de ziarele vremii drept “o catastrofă” un dezastru național. De altfel, presa a avut un rol deosebit de important în lupta pentru menținerea și susținerea acestei instituții de către stat.

Proiectul de lege prezentat de Octavian Goga și promulgat la 23 iulie 1921 decreta înființarea Operei din București și recunoașterea Operei Române din Cluj ca instituție de stat²⁵. Articolul 6 preciza: “Operele Române vor da în fiecare an/.../reprezentatii în localitatea sau localitățile din România, pe care le va fixa Ministerul Cultelor și al Artelor de acord cu directorul general”.

Opera Română din București, dar mai ales cea din Cluj, au încercat să contribuie la umplerea unui gol spiritual, la satisfacerea, măcar în parte a nevoii de teatru liric în Timișoara. Conform unei statistici, până în 1945, din 3671 de spectacole susținute de opera clujeană, 599 au fost în Timișoara, față de numai 434 în alte localități ale țării.

Pentru că deplasarea unui colectiv, care includea orchestră, soliști, cor, decoruri, personal tehnic implica cheltuieli foarte mari, între microstagioniile organizate la Timișoara - și uneori cu prilejul acestora - o serie de soliști de seamă ai operelor din Cluj sau București au susținut recitaluri și concerte cu arii din opere. Bine primite de public și de presă acestea se desfășurau de obicei la Casinoul Militaro-Civil. Așa au fost recitalurile lui Jean Athanasiu, Traian Grozăvescu, Ștefan și Ritta Mărcuș, Aca de Barbu, Lya Hubic, Constantin Ursulescu, Florica Cristoforeanu, George Niculescu-Basu, Bibi Demetrescu, Ionel Tudoran și alții acompaniați de obicei de pianistul timișorean Leo Freund.

Cu prilejul concertului din martie 1924 în “ovațiile delirante ale imensului public care venise să-l asculte”, Jean Athanasiu a primit “o coroană de lauri în foi de argint și purtând pe dânsa, în litere de aur, numele său”²⁶.

În același an, Traian Grozăvescu a reputat un succes similar: sala “era arhitectică de publicul care, fără deosebire de naționalitate, a grăbit să asculte pe acest desăvârșit artist, fiu al Banatului nostru”²⁷. Dar cronicarul a continuat: “Eram și mai mândri de Grozăvescu dacă ne-ar fi dat la sfârșit și o doină românească”. Însușindu-și critica, următorul recital în aceeași “sală arhiplină de public admirator” a cuprins în program, o serie de doine de Brediceanu ce au provocat “furtuni de aplauze”²⁸.

În special după repunerea în circuitul cultural a clădirii Teatrului Comunal (1928), Opera Română din Cluj va avea aproape în fiecare an câte două microstagioni timișorene. Iată de pildă programul oferit în perioada 15-24 mai a anului 1930: *Năpasta*, *Mignon*, *Trubadurul*, *Răpirea din Serai*, *Aida*, *Traviata*, *Tosca*, *Boris Godunov*, *Carmen* și din nou *Năpasta* de Sabin Drăgoi. Pentru acest ultim spectacol se recomanda publicului “care nu a văzut *Năpasta* să-și procure din timp bilete” deoarece “și-au reținut locuri mulți iubitori de artă din provincie”²⁹. Succesul *Năpastei* a fost imens, iar spectacolul s-a prelungit și

în stradă: studenții l-au purtat pe autor pe brațe de la Operă la restaurantul Palace, “unde o masă oferită de amici aștepta pe sărbătorit”³⁰.

Au impresionat, prin jocul și vocea lor, Aca de Barbu “cea mai mare cântăreață a Ardealului” în rolul Ancăi, Vasile Rabega - Dragomir și Constantin Ujeicu, în Ion. De asemenea, a fost remarcată prestația de excepție a corului format și pregătit de Hermann Klée, “despre care se povestesc justificat legende”³¹.

De altfel, întreaga microstagiune s-a bucurat de un imens succes. Cronici elogioase, la adresa soliștilor, orchestrei, corului, a regiei sau scenografiei au fost inserate în paginile ziarelor românești, dar și în ale “minoritarilor”: “Opera din Cluj a reprezentat zece opere până acum și toate zece sunt incomparabil superioare realizărilor bucureștene”.³² Spectacolele, unele considerate ireproșabile și care “au atins o culme nebănuită și neașteptată” au fost urmărite de un public care a ovaționat îndelung fiecare realizare artistică.

Același “entuziasm delirant al unor săli neîncăpătoare pentru mulțimea ascultătorilor”³³ a caracterizat aproape fiecare microstagiune a clujenilor la Timișoara, “Cu *Turandot* - scria un cronicar al anului 1936 - stagiunea Operei din Cluj a raportat aseară un succes pentru care adjectivul «răsunător» ar spune prea puțin”. “Decorurile au întrecut orice imaginație”, “corurile și orchestra au depășit toate așteptările” iar “numărul celor prezenți și entuziasmul lor au ratificat o stare de fapt tradusă printr-un succes notoriu”³⁴.

Înființarea unui teatru liric era pentru timișoreni un imperativ cultural. Se făcuseră demersuri și existau chiar fonduri pentru un *Teatru românesc al Banatului*.

Organigrama prezentată era alcătuită din 7 “primadone”, în frunte cu Eugenia Zaharia, 3 tenori primi, 32 juni comici, un maestru de balet, un maestru de cor, un “primmaestru” (probabil dirijor n.a.), un “pictor decorator”, un ansamblu de “12 fete și 8 băieți”, 6 traducători și 2 regizori. Din Timișoara urmau să se aranjeze 3 soliste, 3 soliști, precum și cei 30 de membrii ai orchestrei. În cadrul stagiunii, ce debuta la 27 octombrie, urmau să se susțin 120 de spectacole, solicitându-se pentru acest scop o subvenție anuală de 1.200.000 de lei³⁵.

În proiectul de organizare al acestui Teatru propus spre aprobare - se menționa: “O trupă de teatru românesc cu caracter quasistabil în Timișoara constituie nu numai o manifestare de artă românească, ci corespunde unei nevoi de românizare a capitalei Banatului. Istoria acestui municipiu ne arată că Teatrul maghiar, cu concursul Budapestei, l-a maghiarizat, când el era de origine germană/.../ Teatrul va avea un rol stabil cu 120 de reprezentanții românești³⁶.” Repertoriul propus la 31 iunie 1934 era alcătuit din 14 titluri, din care 9 operete și 5 spectacole de teatru.

Primăria va pune la dispoziția acestei companii a Marioarei Cinschy sala teatrului, “gratuit pe timpul stagiunii”, asigurându-se lumina și căldura, precum și “o subvenție de 300.000 lei ca bază, în patru tranșe egale, cu obligația ca d-na să rezolve problemele administrative de angajare a trupei”³⁷.

Dar rezultatele au fost sub așteptări. S-au susținut în perioada 27 octombrie-3 decembrie 1934, 32 de reprezentanții și un concert; s-au montat *Giuditta și Ball la Savoy*, după care trupa a plecat la București, “pentru a nu se mai întoarce”³⁸. Demersurile și somațiile Primăriei, de a reîncepe stagiunea la 1 martie 1935, vor rămâne inutile³⁹.

De aceea, Primăria a recurs la soluția subvenționării și aducerii, în două microstagiiuni, a colectivului Operei Române din Cluj. “Jertfele materiale sunt prestate cu scopul de a favoriza cetățenilor spectacole de înalt nivel cultural”. Și din acest punct de vedere opera clujeană este la înălțime, și fiecare venire a ei, în orașul de pe Bega, se transformă într-un adevărat eveniment așteptat de publicul meloman.

Dar, pentru a valorifica creațiilor autohtone, Primăria din Timișoara - în baza subvenției ce o acorda Operei Române din Cluj - solicită includerea în repertoriul destinat timișorenilor și lucrări de compozitori bănățeni. În adresa înaintată în acest sens direcțiunii Operei, sunt menționate: *Năpasta* și *Constantin Brâncoveanu* de Sabin Drăgoi, *Seara Mare* și *La seceriș* de Tiberiu Brediceanu, *Armonii bănățene* de Filaret Barbu și baletul *Ivan Turbincă* de Vasile Ijac⁴¹.

Deoarece microstagiunea din toamna anului 1936 nu a cuprins decât opere din literatura universală încep presiunile la nivelul presei. Articolul incitant din ziarul *Vestul*, ce avea ca subtitlu “În virtutea valori muzicale și a uriașelor subvenții ce prestează Banatul, este o datorie din partea Clujului să înțeleagă dreptul băștinei noastre” este preluat și reprodus integral de o serie de ziare bănățene.

Ca urmare, în februarie 1937, pe lângă *Herodiada*, *Văduva veselă*, *Boema* și *Mireasa vândură*, se va include în programul stagiunii timișorene și un *Concert simfonic* cu lucrări de Vasile Ijac, Sabin Drăgoi, Tiberiu Brediceanu, Marțian Negrea și George Enescu. Concertul s-a contramandat însă slabei participări a publicului. Acest lucru va provoca un nou protest în presă, ziarele acuzând conducerea operei că “a vrut să demonstreze Primăriei că un concert simfonic de compozitori români nu interesează pe nimeni”⁴².

Din 1939 “ASTRA bănățeană” va fi cea care va subvenționa stagiunile teatrale, asumându-și în același timp și coordonarea reprezentațiilor în Timișoara și în celelalte localități. Toate acestea, în ideea “de a pregăti calea mult visatului teatru permanent, idee la care nu s-a renunțat niciodată”⁴³.

În toamna aceluia an, au susținut spectacole Teatrul Național și Opera Română, Teatrul Maghiar din Cluj, Teatrul German, Teatrul de comedie “Constantin Tănase”, și Teatrul “Muncă și voie bună” din București, satisfăcându-se în acest fel și nevoia de cultură a naționalităților conlocuitoare.

În noiembrie, Opera clujeană s-a prezentat în fața publicului cu *Manon*, *Liliacul*, *Boema*, *Bărbierul din Sevilla*, *Povestirile lui Hoffmann*, *Faust* și *Traviata*, “din repertoriul arhicunoscut”, reprezentații ce s-au bucurat totuși de succes⁴⁴.

Această instituție românească clujeană a menținut dragostea pentru teatrul liric în Timișoara, a format un public nou și tânăr, iubitor de artă, prezența acestuia fiind remarcată de fiecare dată. Și poate nu întâmplător, elevii Liceului *C.D. Loga* au montat și reprezentat în 1939, pe scena teatrului, opereta *Crai nou* de Ciprian Porumbescu, “spectacol ce a depășit cadrele manifestațiunilor școlare”⁴⁵.

Cu toate obiecțiile referitoare la repertoriul prezentat, la lipsa creațiilor autohtone, publicul a umplut de fiecare dată “rândurile teatrului până la ultimul loc”. În decursul anilor, artiști de valoare ca Ana Rozsa Vasiliu, “mândria noastră bănățeană” (familia ei venind de la Buziaș pentru a o asculta și vedea), comparată în *Lakmé* cu Iulia Kulcsar Bojincă, Aca de Barbu, Lya Hubic, Stella Simonetti, Mimi Nestorescu, Filomena Piteiu Georgescu, Constantin Ujeicu, Bibi Demetrescu, Nicolae Avriganu, Vasile Rabega și alții au făcut din majoritatea spectacolelor evenimente de neuitat. Dirijorii Jean Bobescu, Anton Ronai, Max Săveanu, maestrul de cor Hermann Klee, regizorul Ionică Mihai, erau personalități bine cunoscute și apreciate de critica și publicul timișorean.

În martie 1940 are loc ultima microstagiune la Timișoara a Operei Române din Cluj. La numai câteva luni, Dictatul de la Viena va zgudui din temelii instituțiile culturale și de învățământ românești din Transilvania, hărâzindu-le pentru câțiva ani un destin tragic. Sunt nevoite să se dezrădăcineze și să se refugieze în zonele neafectate. Conform punctului 5 al comunicatului, guvernul ungar se angaja solemn “să asimileze în totul cu ceilalți supuși unguri pe persoanele de rasă română, care/.../vor dobândi naționalitate ungară”⁴⁶.

Erau instituții create de statul român, întregit la 1918, ce trebuiau salvate. Iar Timișoara a fost gazdă primitoare pentru o parte dintre ele, între care și Opera Română din Cluj.

“Când munca de pregătire a stagiunii era în toi, după ce o reparație aproape generală a clădirii teatrului, în valoare de mai multe milioane, era pe terminate”, în toamna anului 1940, Teatrul și Opera din Cluj au trebuit să ia drumul refugiului. “Orașul Timișoara a primit cu brațele deschise instituțiile artistice refugiate din capitala Ardealului efemer pierdută și a oferit un cald adăpost tuturor devotaților artei teatrale românești veniți în pribegie”⁴⁷.

Ziarele vremii titrează amplu această știre: *Teatrul național și opera din Cluj se mută la Timișoara*. Primarul municipiului, dr. Coriolan Băran, trimite la Cluj vehicule necesare pentru mutarea decorurilor și recuzitei celor două instituții de cultură din capitala Ardealului⁴⁸.

Împreună cu ele a venit și Academia de muzică și arată dramatică, pentru care și arădenii pregătiseră un local, în speranța că vor găzdui această instituție de învățământ artistic superior. Prezența ei în Timișoara a fost salutăată, prin intermediul presei: “Noi muzicienii bănățeni/.../conștienți de misiunea Academiei ardeleni, salutăm cu toată căldura venirea acestei instituții de înalt nivel muzical. Căci academia de muzică și artă dramatică nu se poate despărți de teatru și operă (cum vor arădenii), aceste trei instituții sunt un tot organic. Unul este

auxiliar celui alt și ele nu se pot despărți sub nici un motiv. Tinerele elemente ale Academiei aici își fac practica artistică, fiindcă arta nu se poate învăța doar de la catedră. Majoritatea profesorilor activează la operă ca și la teatrul național (cântăreți, dirijori, instrumentiști sau actori)”.

“Numeroși studenți ai Academiei au și ei angajamente la operă și teatru, făcându-și acolo ucenicia și un rost al existenței. Aceste trei instituții ar da caracter românesc orașului”⁴⁹.

Timișoara era fericită deoarece - așa cum scria într-un articol Nicolae Ursu - “a adăpostit la sânul-i primitor tocmai ce-i lipsea mai mult pe plan spiritual: muzica și teatrul clujean”. A oferit acestor artiști o a doua casă, orașul “cu inima caldă de frate” adoptându-i și în parte chiar asimilându-i.

La 1 noiembrie 1940 este numit director al Operei Române din Cluj la Timișoara Sabin Drăgoi, spre mândria localnicilor, care considerau că au dreptul la satisfacția de a-l vedea “pe ilustrul compozitor, fiu al orașului” în această importantă funcție⁵⁰. Din “staful” Operei mai făceau parte: Caius Olariu, director administrativ, Gheorghe Pavel, Eugen Lazăr, Mircea Popa, Leontin Anca, direcția muzicală, Hermann Klee, maestru de cor, Ionică Mihai, Dezideriu Weinhold Tibor, directori de scenă, Alexandru Iaroțchi, regizor, Ionel Marcu, maestru de balet⁵¹.

Prima stagiune timișoreană debutează la 2 noiembrie cu un “Festival comun” al Operei și al Teatrului în prezența lui Radu Gyr, pe atunci directorul general al teatrelor din România. S-a jucat *Se face ziuă* de Zaharia Bârsan și *La șezătoare* de Tiberiu Brediceanu. Dar - așa cum semnală Nicolae Ursu în cronică sa - bucuria de a avea o instituție muzicală românească în Timișoara a fost umbrită de cauzele care au generat această situație.

Până la sfârșitul stagiunii au fost prezentate publicului: *Martha, Cavalleria rusticana, Paiațe, Bărbierul din Sevilla, Traviata, Rigoletto, Carmen, Povestirile lui Hoffmann, Liliacul, Seara Mare, Lakmé, Faust, Fata de la Cozia, Năpasta, Manon, Aida, Orfeu și Euridice, Flautul fermecat, Madama Butterfly, Răpirea din Serai, Coppélia*⁵².

Lipsa primului dirijor, Jean Bobescu “care avea siguranța artei dirijorale și stăpâna ansamblul până la cele mai mici detalii”, completarea ansamblului de balet, a orchestrei cu elemente tinere, fără experiență, au fost realitățile ce s-au răsfrânt asupra calității artistice a primelor spectacole.

Și totuși, deși și-au desfășurat activitatea în împrejurări excepțional de grele, având în vedere refugiul și descompletarea ansamblului “rezultatul final s-a soldat cu succese pozitive, atât morale cât și materiale”⁵³.

“Primul an timișorean ar fi putut fi unul sterp, un an al suferințelor inadap-tării. Dacă refugiul a provocat multe suferințe individuale artiștilor și întregului personal tehnic, răsturnându-le oarecum viața/.../instituția ca atare nu a suferit, fiindcă ea aici a făcut același lucru românesc în Banat, pe care l-a făcut din 1920 la Cluj”⁵⁴. Dar “laudă mare și-a dobândit Opera Română din Cluj și din partea naționalităților conviețuitoare, ce nu s-au ținut deoparte și au venit în fața scenei românești cu simpatie și neprefăcută admirație”⁵⁵.

În afara spectacolelor curente au fost organizate 5 spectacole educative pentru elevi, ce s-au bucurat de succes, precum și două concerte simfonice susținute de orchestra Operei, sub bagheta lui Gheorghe Pavel⁵⁶.

Încă din prima stagiune, Aradul a beneficiat de trei microstagiuni oferindu-se publicului operele *Carmen*, *Seara Mare*, *Boema*, apoi *Cavalleria rusticana*, *Paiațe*, *Bărbierul din Sevilla* și în sfârșit *Rigoletto*, *Traviata* și chiar *Aida*⁵⁷.

După acest prim “an al justificării de a exista”, cea de a doua stagiune a pregătit pentru “delectarea sufletelor” opere și operete noi; *Turandot*, care a fost premiera stagiunii, un spectacol “rar și de neuitat”, *Tosca*, *Văduva veselă*, *Mireasa vândută*, *Făt Frumos*, *Trubadurul*, *Regina dunăreană*.

În ideea valorificării creației naționale, deschierea stagiunii a avut loc cu opera *Năpasta* de Sabin Drăgoi, “un spectacol de aleasă artă”. Bineînțeles sala a fost “plină până la ultimul loc”, iar ziarele nu au uitat să amintească faptul că “Timișoara este fericită că adăpostește, cu tradiționala sa ospitalitate, o mare instituție românească de cultură”⁵⁸.

Următoarele spectacole se bucură de același succes, dovadă cronicile pline de aprecieri, nu odată superlative. “Aglomerația la care a ajuns în aceste prime zile ale stagiunii din anul acesta, nu a putut fi întrecută vreodată mai înainte. Spectacolele se dau cu toate locurile vândute, lumea se bate, cum se zice vulgar, pentru bilete și nu numai locurile numerotate sunt ocupate, dar și spațiile goale pentru locuri în picioare nu sunt suficiente a cuprinde mulțimea care a venit să asiste la reprezentațiile operei”.

Și - așa cum menționau ziarele vremii - “ceea ce nu izbuteste să facă politica de unificare sufletească a oamenilor, izbuteste să facă Arta românească, instituția de artă numită Opera Română”⁵⁹.

Repertoriul a cuprins 26 de operete și balet, cele mai frecvent jucate fiind *Tosca* și *Madama Butterfly*. Dacă ne gândim că au fost 164 de spectacole la sediu, 4 concerte simfonice și un vocal simfonic cu oratoriul *Omul* de Filaret Barbu, “un succes al artei românești”, ne dăm seama de efortul și dăruirea acestor artiști, care au făcut din a doua stagiune “o răsunătoare glorie”⁶⁰.

În permanență, în coloanele ziarelor, au fost inserate programele săptămânale ale Operei, cronici de spectacol, ba chiar și un “serial” dedicat artiștilor pe compartimente.

Vom spiciu câteva aprecieri legate de artiști și de activitatea acestei instituții: Hermann Klée - “acest mare animator, acest creator al perfecțiunii artistice, pe care spectatorii au avut ocazia să-l vadă și la pupitrul orchestrei - era considerat “dirijorul providențial” al acestui cor, care devenise “un organ teatral de răsunătoare glorie în Ardeal, Banat și în întreaga țară”⁶¹. Sau: “gloria acestei instituții de cultură se datorește în bună parte orchestrei /... (care își are dirijorii pe care îi merită: Gheorghe Pavel, “dirijor de o perfectă cultură”, Eugen Lazăr, “modestie din care domnia sa a făcut ca om o virtute”, Mircea Popa, “tânăr elegant la pupitru își continuă desăvârșirea ca dirijor cu calități remarcabile”)”⁶².

Corpul de balet - al cărui mentor era maestrul Ionel Marcu - avea în componență 16 balerini. Cu toate problemele pricinuite de faptul că o parte din balerine - cele maghiare - rămaseră la Cluj, fiind înlocuite de tinere de la Academie, corpul de balet a reușit să contribuie, uneori chiar hotărâtor, la reușita unor spectacole. Așa a fost de pildă *Văduva veselă*, din mai 1942, în care cele șapte apariții ale baletului au făcut dovada talentului și virtuozității acestora, fiind nominalizați în cronică Eva Fonta, “o adevărată revelație”, Ion Sarca, Alexandra Balaban, Ionel Marcu, Adelina Stegărescu, Margareta Lapteș, I. Ciucaș⁶³.

Dintr-un articol închinat soliștilor aflăm că acest compartiment era alcătuit din 21 de tenori baritoni și bași, 16 soprane și mezzosoprane, precum și 5 colaboratori⁶⁴. Cuvinte de laudă, uneori chiar elogii, au fost aduse prestației unor soliști, între care amintim în primul rând pe Constantin Ujeicu. De asemenea: Lya Hubic, Augustin Almăjan, debutul său în *Aida* fiind considerat “ireproșabil”, Filomena Piteiu Georgescu, Ionel Tudoran, Lia Mărcuș, Constantin Ursulescu, Stela Simonetti, Constantin Diducenco, Suzana Coman Bosica, Traian Gavrilescu, Ritta Stanciu și înșiruirea noastră ar putea continua.

Artiștii au avut însă și un public pe măsură, spectacolele fiind “întotdeauna populate până peste norme și peste prevederi”. Această “revărsate” a publicului a fost ușurată și de decizia direcțiunii - în persoana lui Sabin Drăgoi - de a menține prețurile билетelor de intrare accesibile⁶⁵.

Opera Română din Cluj-Timișoara devenise o prezență vie și absolut necesară spațiului cultural al orașului, care asimilase această instituție și de care era foarte mândră: “Corul instruit cu migală de maestrul Klee, apoi baletul și orchestra au știut să contribuie cu fericite perspective la adâncirea semnificației pe care trebuie să o cuprindă *instituția mai nouă de artă a Timișoarei - Opera Română* (sublinierea ne aparține) - scria într-o cronică Filaret Barbu⁶⁶.

O realizare a stagiunii a fost și turneul din luna mai, de la Arad, extrem de bine primit de publicul care a binecuvântat prezența la Timișoara a trupei germane de teatru, care “ocupase” sediul teatrului timp de trei săptămâni.

Revenirea pe “scena mamă”, după această absență, a fost primită cu nerăbdare și bucurie. Urmărind programul spectacolelor din iunie am avut sentimentul că atât publicul cât și artiștii au vrut să recupereze acea pauză, afișul ultimei săptămâni, încheiate cu *Liliacul*, cuprinzând nu mai puțin de 7 spectacole⁶⁷. Această stagiune mi s-a părut a fi reprezentativă pentru ceea ce a însemnat prezența Operei Române din Cluj la Timișoara, a contribuției pe care a avut-o aici la dezvoltarea culturii românești.

Următoarea stagiune, deschisă la 20 septembrie 1942 cu *Făt Frumos* de Hermann Klee, a fost o continuare firească a acestor ani, marcați însă de război și de problemele create de concentrări. Cu toate neajunsurile inerente, opera a infirmat însă dictonul “inter arma silent musae”. Între spectacolele curente au fost și două reluări, *Mignon* și *Bal mascat*, precum și o *Aidă* cu o nouă distribuție, prilej cu care cronicarul și-a amintit de vechea distribuție, “de aur” a

acestei opere verdienne: Aca de Barbu, Lya Pop, Traian Grăzăvescu, Nicu Apostolescu, Constantin Ujeicu.

Chiar dacă nu au putut fi realizate toate proiectele - și mă refer la premierele ce fuseseră anunțate - spectacolele de la sediu s-au derulat cu săli arhipline, cu “inevitabilele” opere și operete din repertoriul clasic în care s-au remarcat soliștii consacrați, dar și cei din noua generație. Gogu Simionescu, “stăpân pe o voce amplă și plină de generozitate, pe o tehnică vocală impecabilă, însoțite de o muzicalitate rară”, a fost apreciat în urma unui *Rigoletto* drept “unul dintre cei mai valoroși baritoni pe care îi avem în țară”. Sau Lya Hubic, “marea speranță a scenei noastre”, care a strălucit într-un *Lakmé*, fiind considerată o demnă urmașă a Anei Rozsa Vasiliu.

Au fost și câteva spectacole de excepție: un *Rigoletto* cu Aldo Simonini de la Scala din Milano, o *Toscă* cu Ana Rozsa Vasiliu și oaspeți ai Operei Române din București, Șerban Tassian și Dinu Bădescu, ultimul realizând în *Boema* “un spectacol care nu va fi uitat niciodată”⁶⁸. În cadrul schimburilor de artiști au cântat la Timișoara, cu mare succes, Maria Moreanu și Emil Marinescu din București, în *Aida* și *Carmen*⁶⁹. În același timp, soliști ai operei clujene au evoluat pe scena bucureșteană: Ana Rozsa Vasiliu, Maria Cojocaru, Constantin Ujeicu, Gogu Simionescu, Traian Nicolau, Lya Hubic și Ionel Tudoran⁷⁰.

Evenimentul stagiunii a fost considerat premiera operei *Enoch Arden* de Ottmar Gerster, care a avut loc la 3 aprilie 1943, sub conducerea muzicală a lui Mircea Popa. Constantin Ursulescu a creat, în acest spectacol, “cea mai puternică figură a repertoriului său”⁷¹. Tot o premieră a fost și tripticul de balet: *Divertisment rustic* de Sabin Drăgoi, *Icoana strămoșească* de Gheorghe Pavel și *Ivan Turbincă* de Vasile Ijac, în coregrafia lui Ionel Marcu și sub conducerea muzicală a lui Gheorghe Pavel.

S-au organizat în continuare concerte cu lieduri și arii din opere, unele în matineu, “populare”, sau altele adevărate “regaluri de canto”, cum a fost cel din seara zilei de 16 ianuarie 1943 cu Gogu Simionescu și Lya Hubic, la care “a asistat un public select, aplaudând frenetic pe acești doi mari artiști”⁷². Defavorizate au fost însă concertele simfonice din cauza concentrărilor “sub arme” care au decimat orchestra, cele cinci spectacole săptămânale solicitând prea mult instrumentiștii rămași⁷³.

În afara deja obișnuitelor microstagiiuni de la Arad, s-a organizat un turneu și la Deva. Reprezentarea celor două opere, *Martha* și *Madama Butterfly* - în opinia cronicarului - s-a constitui într-un “adevărat și mare eveniment artistic”. După spectacolele cu săli umplute până la refuz, a fost oferit un banchet în onoarea artiștilor⁷⁴.

Cu prilejul inspecției efectuate în martie 1943, Liviu Rebreanu, pe atunci director general al teatrelor și operelor din România, făcea, în cadrul unui interviu, următoarea apreciere referitoare la activitatea instituțiilor teatrale clujene refugiate în Timișoara: “Au găsit și un mediu potrivit aici în Banat, așa că declar

categoric că de va fi momentul (urmează un fragment șters de cenzură) eu voi susține cu toată puterea înființarea la Timișoara a unui Teatru Național și a unei Opere Române pentru Banat. Timișoara s-a dovedit a fi un oraș însuflețit, entuziast, cu o simpatie deosebită pentru operă și teatru. Merită deci toată atenția și dragostea mea”⁷⁵.

Dragostea și interesul timișorenilor pentru operă se putea evalua după frecvența spectacolelor pe afișe și după afluența publicului. Am urmărit de pildă programul Operei pe primele trei luni ale anului 1943 și am rămas impresionată de numărul de spectacole jucate. Numai în perioada 1-18 ianuarie s-au jucat la sediu 17 spectacole cu *Lakmé*, *Rigoletto*, *Mignon*, *Cavalleria rusticana* - *Paiațe*, *Martha*, *Carmen*, *Tosca*, *Spectacol de balet*, *Boema*, *Traviata*, *Martha*, *Bărbierul din Sevilla*, *Mireasa vândută*, *Turandot*. Și aceasta probabil tot din intenția de a “recupera”, căci din 20 ianuarie sala fusese cedată din nou Teatrului grupului etnic german din România. A fost o dovadă a muncii și dăruirii colectivului, ale cărui eforturi au fost însă răsplătite cu aprecierile și recunoștința publicului.

Următoarele două stagioni au fost tot mai puternic marcate de anii războiului. Și totuși viața Operei și-a urmat cursul aproape normal, fără premiere însă. Din toamna anului 1944 este numit director Jean Rânzescu. Continuitatea spectacolelor de la sediu a fost întreruptă doar de microstagionile arădene, ce s-au bucurat de același binemeritat succes: “Mulțumim primăriei - scria ziarul “Tribuna Română” - că ne-a dat prilejul să asistăm la reprezentațiile Operei din Timișoara și o rugăm să ne mai procure ore de încântare prin invitarea cât mai des a Operei din Timișoara la Arad”. Între răsfățații publicului arădean s-a numărat și dirijorul Mircea Popa care “a fost chemat de mai multe ori la rampă, merit de altfel ce se revarsă și asupra întregii orchestre, care s-a încadrat frumosului spectacol cu toate calitățile lui”⁷⁶.

În cadrul spectacolelor curente s-au remarcat în mod deosebit debuturile Flaviei Domșa, “o revelație atât pentru spectatori cât și pentru direcția instituției”⁷⁷ în rolul Gildei, și Augustin Almăjan, Ducele de Mantua, în *Rigoletto*, precum și Victor Ivănescu, în rolul lui Cavaradossi din *Tosca*.

În mai 1945 se împlineau 25 de ani de existență, neîntreruptă nici de vicisitudinile istoriei, ale acestui minunat colectiv clujean adoptat în 1940 de Timișoara. Din el făceau parte deja o serie de timișoreni, soliști, coriști și instrumentiști, unii dintre ei absolvenți ai Academiei de muzică. Jubileul, prilej de bucurie dar și de tristețe, a fost sărbătorit cu speranța apropiatei zile a reîntoarcerii.

La 25 mai, are o “reprezentare festivă pentru comemorarea a 25 de ani de la prima reprezentare a Operei Române din Cluj” așa cum anunțau afișele și se menționa în program. Spectacolul - precedat de discursurile lui Ștefan Mărcuș, din partea Ministerului Artelor, și al directorului Operei, Jean Rânzescu, a cuprins fragmente din operele *Aida*, *Faust*, *Evgheni Oneghin* și *La seceriș*⁷⁸.

Ultima stagiune a Operei din Cluj la Timișoara s-a încheiat cu premiera baletului *Priculiciul*, al compozitorului Zeno Vancea, la 24 iunie 1945. Alegerea acestei lucrări a fost gândită - poate - ca un ultim omagiu adus muzicii și muzicienilor bănățeni. “În istoria Teatrului din Cluj - scria Aurel Buteanu, pe atunci directorul acestei instituții - timpul petrecut la Timișoara va fi întotdeauna însoțit de sentimentul de recunoștință al instituției și al angajaților ei pentru ospitalitatea bănățeană”⁷⁹.

Reîntoarcerea Operei Române din Cluj a însemnat o grea pierdere pentru timișoreni. Această instituție reușise să se integreze în spațiul cultural al orașului și devenise de neconceput o viață artistică normală fără existența spectacolelor de operă, operetă și balet, fără reprezentațiile ce reușiseră să creeze un public constant și în mare măsură avizat.

În 1945 se înființează la Timișoara un *Teatru liric de operetă*, care, pentru un timp, va suplini golul lăsat prin plecarea Operei Române din Cluj.

Acest teatru s-a constituit din inițiativa și sub direcția lui Octavian Hrabal și cuprindea, împreună cu personalul auxiliar, aproape 100 de persoane. Erau 16 soliști, o orchestră din 25 de instrumentiști, 25 de coriști și 20 balerini. Maestru de cor era Nicolae Ursu, bine cunoscut folclorist și compozitor, care fusese secretar general al Asociației corurilor și fanfarelor din Banat, având o experiență dirijorală cu coruri de amatori. Ca maestru de balet fusese solicitat Carol Valkay, tatăl viitorului prim balerin Francisc Valkay, director de scenă, Ionică Mihai, regizor, Ioan Mazilu, scenografă, Mallen și corepetitoare E. Herțegh.

Între soliști se regăsesc angajați ai Operei clujene, care au preferat să rămână în orașul care i-a găzduit în acești ani ai exilului temporar. Cap de listă este Sofia Gheorghieș, căreia i s-au alăturat Ionel Mărgineanu, Rony Maxim, Ditta Pavel, Stanca Ciuhandu, Mihail Cure, Rudolf Chati, Iolanda Egyed, Violel Grecu, Gardy Gynt și “trionul” familiei Mare: Iuliu, Victor și Vasile.

Orchestra dirijată de Gheorghe Brumariu (Bruckler) cuprindea nume deja cunoscute, instrumentiști în mare parte de valoare, care vor forma baza viitoarei orchestre a Operei timișorene. Între ceștia îi amintim pe: Alexandru Boroș, Iosif Brandeisz, Zoltán Hegyesi, Alfons Kapetanovici, Ștefan Katona, Mihai Mircea, Novacovici, Francisc Reininger, Francisc Stürmer, Ioan Suci, Carol Svoboda, Carol Czuczu, nume ce se regăsesc și astăzi în memoria afectivă a unor timișoreni. Între coriști - Ioan Blaj, Liviu Bosînceanu, Radu Chisăliță, Maria Cornea, Ioan Maier, Ioan Mihai, Lucia Mare, Adriana Viorica Reus, Eugenia Tătaru, sau balerini - Ecaterina Androne, Maria Cincu, Vasile Fonta, Tiberiu Karczag, Elisabeta Scabla - recunoaștem o parte din membrii fondatori ai Operei Române din Timișoara.

Iată deci, un ansamblu, care a putut face față solicitărilor “recherute” - pentru a folosi o expresie la modă în acea vreme - de avizatul public timișorean. În prima și unica lor stagiune au reușit să joace operetele *Sânge polonez* de Nedbal și *Silvia* și aveau în pregătire *Casa cu trei fete*, *Voievodul țiganilor*,

Dragoste de țigan, Eva, și chiar o “operă comică originală”, *Eminescu* de Traian Tripșa⁸⁰.

Totuși începând chiar din 1945 se fac o serie de demersuri pentru înființarea unei opere de stat. Ele nu vor rămâne fără rezultat. La 30 martie 1946 apare decretul lege nr. 254 de înființare a Operei Române din Timișoara.

NOTE

1. Braun Dezső, *Bánsági rapszodia. Torténeti képek a Bánsági zenei és szimpadi multjából*, vol. I, Tip. Sonntagsblatt, Timișoara, p. 9.
2. *Idem*, p. 11.
3. *Ibidem*.
4. *Idem*, p. 15-16.
5. Ștefan Mărcuș, *Din trecutul Teatrului Românesc din Ardeal și Banat*, în Aurel Buteanu, *Teatrul românesc din Ardeal și Banat*, volum editat de Teatrul Național din Cluj cu prilejul împlinirii unui sfert de veac de activitate, 1916-1944, p. 29-32.
6. *Idem*, p. 27-29.
7. Braun Dezső, *op. cit.*, p. 30.
8. *Idem*, p. 76.
9. *Idem*, p. 94.
10. Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești*, vol. IV, Ed. Muzicală, București, p. 173.
11. Iosif Vulcan, *Să fondăm teatrul național*, în rev. “Familia”, 1869, *apud* Aurel Butranu, *op. cit.*, p. 86.
12. *Ibidem*.
13. Ștefan Mărcuș, *op. cit.*, p. 20.
14. *Idem*, *Thalia română*, p. 42.
15. Braun Dezső, *op. cit.*, p. 208.
16. *Idem*, p. 235.
17. *Idem*, p. 226.
18. *Idem*, p. 243.
19. *Idem*, p. 246.
20. *Idem*, p. 291.
21. *Idem*, p. 254.
22. *Idem*, p. 387-390.
23. Ghorghe Pavelescu, *Așa a fost începutul*, mss. dactilografiat, arhivă particulară.
24. *Inaugurarea Operei Naționale. Cuvântarea de deschidere a d-lui Tiberiu Brediceanu*, în *Patria*, Cluj, 28 mai 1920.
25. Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, vol. V, p. 399.
26. *Concertul Jean Athanasiu*, în *Voința Banatului*, Timișoara, 2 martie, 1924.
27. *Concertul tenorului Grozăvescu*, în *Voința Banatului*, Timișoara, 30 noiembrie, 1924.
28. *Concertul tenorului Grozăvescu*, în *Voința Banatului*, Timișoara, 4 octombrie, 1925.
29. *Reluarea Năpastei la Timișoara*, în *Vestul*, Timișoara, 22 mai, 1930.
30. *Năpasta, dramă muzicală de Sabin Drăgoi*, în *Vestul*, Timișoara, 16 mai, 1930.
31. *Ibidem*.
32. *Carmen de Bizet cu d-na Lia Pop și d-nul N. Apostolescu*, în *Vestul*, Timișoara, 25 mai, 1930.

33. *Stagiune de operă, în Vestul, Timișoara, 13 mai, 1936.*
34. *Ibidem.*
35. *Direcția județeană Timiș a Arhivelor Statului, Fond Prefectura Timiș-Torontal, dosar 16/1934, fila 261.*
36. *Idem, fila 300.*
37. *Idem, fila 275.*
38. *Cerem Operei Române de la Cluj reprezentarea lucrărilor compozitorilor muzicali bănățeni, în Vestul, Timișoara, 20 decembrie, 1936.*
39. *Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, Fond Prefectura Timiș-Torontal, dosar 16/1934, fila 315.*
40. *Cerem Operei Române de la Cluj reprezentarea lucrărilor compozitorilor muzicali bănățeni, în Vestul, Timișoara, 20 decembrie, 1936.*
41. *Ibidem.*
42. *Opera Română din Cluj își bate joc de publicul timișorean, de compozitorii români și de Primăria Municipiului Timișoara, în Fruncea, Timișoara, 7 martie, 1937.*
43. *Filaret Barbu, Spre o reorganizare a Operei Române, în Dacia, Timișoara, 24 noiembrie, 1939.*
44. *Filaret Barbu, Stagiunea Operei Române din Cluj la Timișoara, în Dacia, Timișoara, 30 noiembrie, 1939.*
45. *Eugen Gropșoreanu, Seara Mare de Tiberiu Brediceanu, în Dacia, Timișoara, 9 octombrie, 1939.*
46. *Dicatul de la Viena, în Vestul, Timișoara, 4 septembrie, 1940.*
47. *Aurel Buteanu, op. cit., p. 285.*
48. *Teatrul național și Opera din Cluj se mută la Timișoara, în Dacia, Timișoara, 6 septembrie, 1940.*
49. *Pentru Academia de muzică și artă dramatică din Cluj, în Vestul, Timișoara, 4 octombrie, 1940.*
50. *Deschiderea stagiunii teatrale la Timișoara se face sâmbătă în prezența d-lui Radu Gyr, în Vestul, Timișoara, 30 octombrie, 1940.*
51. *I. Gh., Viața la Timișoara a Operei Române din Cluj, în Dacia, Timișoara, 22 iunie, 1941.*
52. *Ibidem.*
53. *I. Gh., Bilanțul unei stagiuni, în Dacia, Timișoara, 19 mai, 1941.*
54. *M. Ghermănescu, Însemnări despre artiști și artă. Opera Română din Cluj. Al doilea an timișorean, în Dacia, Timișoara, 12 iulie, 1942.*
55. *I. GH., Viața la Timișoara a Operei Române din Cluj, în Dacia, Timișoara, 22 iunie, 1941.*
56. *Ibidem.*
57. *Ibidem.*
58. *Opera Română din Cluj la Timișoara a început stagiunea pe anul teatral 1941/1942, în Dacia, Timișoara, 22 septembrie, 1941.*
59. *Primele reprezentanții, în Dacia, Timișoara, 9 octombrie, 1941.*
60. *M. Ghermănescu, op. cit.*
61. *Corul Operei Române din Cluj la Timișoara, în Dacia, Timișoara, 6 noiembrie, 1941.*
62. *Orchestra Operei Române din Cluj la Timișoara, în Dacia, Timișoara, 6 noiembrie 1941.*
63. *Ceva despre baletul operetei "Văduva veselă" de Franz Lehar, în Dacia, Timișoara, 14 mai, 1942.*

64. M. Ghermănescu, *op. cit.*
65. *Ibidem.*
66. Filaret Barbu, *Trubadurul, dramă lirică în 8 tablouri de G. Verdi*, în *Dacia*, Timișoara, 11 martie, 1942.
67. *Dacia*, Timișoara, 15 și 24 iunie 1942.
68. *Boema - opera de Puccini - cu concursul d-lui Dinu Bădescu de la Opera Română din București*, în *Dacia*, Timișoara, 20 martie, 1943.
69. Andrei A. Lillin, *Anul muzical la Timișoara*, în rev. *Fruncea*, Timișoara, 19-24 decembrie, 1943.
70. Dorel Drăgulescu, *Schimburi de artiști între cele două Opere Române de Stat*, în *Dacia*, Timișoara, 31 ianuarie, 1943.
71. *Ibidem.*
72. *Un regal de canto la Timișoara. Concertul baritonului Gogu Simionescu și al sopranei Ly Hublic*, în *Dacia*, Timișoara, 17 ianuarie, 1943.
73. Dorel Drăgulescu, *De vorbă cu Gheorghe Pavel*, în *Dacia*, Timișoara, 1 martie, 1943.
74. Otilia Florescu, *Grandioasele reprezentanții ale Operei Române timișorene la Deva*, în *Dacia*, Timișoara, 3 februarie, 1943.
75. Petru Sfetca, *Interviu cu Maestrul Liviu Rebreanu, director general al Teatrelor și Operelor din România*, în *Dacia*, Timișoara, 15 martie, 1943.
76. *Al patrulea spectacol de operă la Arad*, în *Credința*, Arad, 1 februarie, 1944.
77. *Rigoletto de Verdi. Reprezentație extraordinară cu Toma Spătaru de la Opera Română*, în *Dacia*, Timișoara, 12 decembrie, 1943.
78. *Programul Operei Române din Cluj*, editat cu prilejul sărbătoririi celor 25 de ani de existență.
79. Ștefan Mărcuș, *op. cit.*, P. 287.
80. *Teatrul liric de operetă*, 1946, pliant.

THE BEGINNINGS OF THE LYRICAL THEATER IN TIMIȘOARA

S u m m a r y

Following the Hapsburg conquest of Banat, as early as the first half of the 18th century, the first theater companies, of which repertoire contained certain musical pieces, including classical ones. The Serbian Mayoralty hosted in 1761 the first theater in Timișoara. German, Hungarian and Italian companies presentend operas, operettas and *singspiels* here, some of them only shortly after their absolute premiere. Until the first half of the 19th century, over 50 plays had been performed, most of them still in the repertoire of the lyrical theaters.

On September 15, 1875, the new theater had been inaugurated. It had been built according to the plans pf the architects Fellner and Helmer and it was electrically illuminated since 1888. Operas and operattas from the universal repertoire were performed, but also pieces composed by local authors: *Die Alpenhütte* by Franz Limmer and *Die Schwietzer Familie* and *Adelma* by

Henrik Wiedt. The great event of the late 19th century had been the hiring of the 22 years old conductor Bruno Walter by Paul Manuel's company.

An the beginning of the 20th century, the lyrical theater was still very popular. In 1900, out of 220, out of 220 performances, 32 had been operas, 24 operattas and 41 *sinspiels*. Some of them had been realised with the help of local musical societies.

After the 1918 Union, in the autum of 1920, the theater had been licensed to the Romanian Operetta Company led by Maximilian and Leonard. A fire had stopped the stage performances for 8 years. The Romanian Opera from Cluj had performed here once or twice a years, starting with 1928. Following the Vienna Diktat, this institution found refuge in Timișoara and activated here until 1945.

DOUĂ TIPARE SIGILARE ALE SATULUI BONȚEȘTI, COMUNA GURAHONȚ, JUDEȚUL ARAD

Augustin Mureșan

Localitatea Bonțești¹ din județul Arad este atestată documentar în anul 1441². De-a lungul anilor este menționată ca denumire în documentele vremii, în mai multe variante: 1441 Boncsafalva, 1525 Bonczfalva, 1746 Bonczesty, 1851 Bonczesd, 1913 Bonczafalva³.

De la acest sat ni s-au păstrat două tipare de sigiliu: primul datând din 1781⁴ iar al doilea din 1834. În prezent aceste două piese sigilare sătești se află în colecția de sigilii a Arhivelor Naționale Direcția județeană Arad⁵. Publicarea acestor izvoare sigilare credem, va completa informațiile pentru cei ce sunt interesați de trecutul istoric al acestei localități deoarece, așa cum s-a arătat, sigiliul fiind creat din necesități juridico-administrative, reprezintă un izvor istoric demn de luat în seamă și în același timp o manifestare de artă⁶.

1. TIPARUL DE SIGILIU AL SATULUI BONȚEȘTI DIN 1781.

Însemnul sigilar este confecționat din alamă, având rondela și mânerul contopite. Înălțimea totală a piesei sigilare (rondela sigilară și mânerul) este de 5,5 cm.

Rondela sigilară (Pl. I fig. 1a) are o formă ovală cu dimensiunile de 2,8 cm x 2,2 cm și este lucrată în incizie pentru sigilarea cu ceară. În câmpul sigilar s-a reprezentat un cal, mai mult schematic, în profil spre stânga, sărind pe o terasă. Figurarea acestui animal în câmpul sigilar sugerează preocuparea locuitorilor acestei așezări pentru creșterea animalelor domestice, în special a cabalinelor folosite pentru tracțiune. La margine legenda scrisă în limba latină: SIGIL. (LUM) POS. (SESSIONIS) BONCZESD 1781.

Între începutul și sfârșitul legendei s-a gravat un punct și două linii aproape sinuoase având atât rol despărțitor, cât și de-a încadra mai bine cuvintele care alcătuiesc legenda. Textul legendei este separat de câmpul sigilar printr-o linie⁷.

Acest tipar sigilar ne permite să constatăm faptul că denumirea localității Bontăști sub varianta de Bonczesd era folosită înainte de 1851, când este astfel menționată pentru prima dată în documente⁸.

Mânerul tiparului sigilar (Pl. I fig. 1b) are o formă de pătrat și este prevăzut spre partea superioară cu un orificiu pentru prindere cu șnur. În partea inferioară se află un ornament în relief, ca un inel, mai lat, iar sub el, de jur împrejur o mică porțiune zimțată. Pe reversul rundeii sigilare s-au realizat prin incizie două cercuri liniare.

2. MATRICEA SIGILARĂ A SATULUI BONȚEȘTI DIN 1834

Tiparul de sigiliu este confecționat în întregime din alamă și este lucrat în incizie.

Rondela sigilară (Pl. I fig. 2a) are o formă ovală cu dimensiuni de 2,8 cm x 2,4 cm. Înălțimea totală a matricei sigilare este de 7,5 cm.

Imaginea gravată pe suprafața rundeii sigilare este foarte apropiată de cea a tiparului sigilar descris mai sus. Privind cu atenție cele două exemplare observăm o evidentă deosebire între ele, din punct de vedere artistic. Câmpul celui de-al doilea tipar sigilar este realizat cu o deosebită grijă. Este mai bine conturat calul care este înfățișat în plină alergare pe o terasă mai largă care are sub ea un ornament vegetal, care amintește de pășunile bogate din hotarul satului.

Capul cu urechile și botul au fost redată în întregime, iar coama și coada calului au fost mai frumos reprezentate. În exergă, formată din două cercuri liniare, s-a scris cu litere majuscule în limba latină legenda: SIGIL: (LUM) POS: (SESSIONIS) BONCESTIENSIS 1834. După cum se observă, gravorul acestui tipar sigilar a marcat prescurtările folosite prin plasarea după cuvântul respectiv a două puncte, acestea având rolul de a asigura o mai vizibilă despărțire a cuvintelor iar data, 1834, este plasată în exergă.

Mânerul matricei sigilare (Pl. I fig. 2b) are o formă cilindrică, având în partea inferioară un inel cu muchia zimțată. Pe ambele rundeii sigilare legendele scrise în limba latină cuprind apelativul sigilar (SIGILLUM), termenul generic care menționează felul localității (POSSESSIONIS), denumirea acesteia (BONCZESD, BONCESTIENSIS) și data confecționării piesei sigilare (1781 și 1834). Dintre cuvintele legendei s-au prescurtat apelativul sigilar (SIGIL.) și posesiunea (POS.). Anul gravat pe rondela sigilară a fiecărui tipar sigilar este important deoarece ne indică momentul când această comunitate sâtească și-a confecționat tiparul sigilar sau când a fost înlocuit cel vechi. Aceste două tipare sigilare se încadrează din punct de vedere al reprezentărilor din câmpul sigilar între sigiliile având în emblemă flora și fauna.

Analizând reprezentarea gravată pe rundeile celor două tipare sigilare vedem că s-a dorit a se surprinde ocupația principală a locuitorilor din această localitate, și anume creșterea cailor⁹.

Cercetând și alte mărturii sigilare din părțile arădene constatăm că această îndeletnicire legată de creșterea cabalinelor este reprezentată și în sigiliile unor localități nu prea îndepărtate de Bonțești precum Selejeni¹⁰, Minișul de Sus¹¹, Seliște¹² etc.

În legătură cu confecționarea sigiliilor de acest fel, ele au fost încredințate unor meșteri locali, fapt care le ridică valoarea documentară fiindcă aceștia cunoșteau bine realitățile specifice fiecărei așezări¹³.

Aceste tipare au fost confecționate pentru sigilarea cu ceară dar nu excludem posibilitatea folosirii lor și la sigilarea cu fum.

Cele mai vechi sigilii sătești arădene datează din 1706 (comuna Socodor), 1732 (comuna Păuliș), 1752 (comuna Semlac), 1756 (comunele Comlăuș și Radna), 1762 (comuna Buteni), 1764 (comuna Târnova), 1767 (comuna Iercoșeni), 1771 (Agris), 1772 (comuna Vânători), 1776 (comuna Căpruța), 1781 (comunele Toc, Groși, Dieci, Selejeni, Prăjești)¹⁴. Din punct de vedere al vechimii tot aici se include și sigiliul satului Bonțești din 1781.

Cât privește limba în care s-au scris, așa cum s-a constatat *numeroase sigilii apărute în secolul al XVIII-lea au legenda în limba latină, care se va menține în majoritatea cazurilor până în secolul următor*¹⁵.

Desigur, folosirea limbii latine în această perioadă de dezvoltare a conștiinței naționale era un mijloc de luptă pentru emanciparea românilor¹⁶. Analizate în acest context, aceste două tipare sigilare sătești sunt adevărate surse istorice speciale în legătură cu realitățile satului¹⁷.

NOTE

1. Gheorghe Toduță, Vasile Grec, Nicolae Lujanschi, *Localitățile județului Arad*, Arad, 1972, p. 87; M. Toacsen, E. Glück, S. Palcu, *Meleaguri arădene*, Ghid turistic, 1972, p. 87.

2. Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, p. 94. Satul Bonțești aparține azi de comuna Gurahonț, județul Arad, vezi Legea nr. 2/1968 privind org. adm. teritorială și Ion Iordan, Petre Gâtescu, D.I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, p. 87.

3. Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 94.

4. Vezi și Maria Dogaru, *Sigilii sătești din fostul comitat Arad*, în *Cercetări numismatice*, III, 1980, p. 218; idem, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 99-102.

5. Arhivele Naționale, Direcția județeană Arad, Colecția sigilii (Matrice sigilare), nr. inv. 79 și 22.

6. Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, București, 1976, p. 15-16.

7. Desenul amprenteii sigilare a acestui tipar sigilar este reprodus în lucrarea lui S. Marki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, II, Arad, 1885, p. 836, cu unele deosebiri: picioarele dinainte ale calului sunt redată într-o poziție inversă față de cele ale acestui animal reprezentat pe suprafața rundeii tiparului sigilar, iar textul legendei este scris într-o exergă

formată din două linii continue. Linia continuă exterioară de pe rondela sigilară fiind slab incizată s-a șters datorită intensei utilizări a tiparului sigilar în discuție. Acest lucru este dovedit de a doua cifră a anului 1781, care în partea superioară este aproape ștersă.

8. Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 94.

9. În legătură cu creșterea animalelor, vezi datele despre economia județului Arad în *Enciclopedia României*, II, 1936, p. 25-32 și Valeria Velcea, Ion Velcea, Octavian Mândruț, *Județul Arad*, București, 1979, p. 8-16.

10. S. Marki, *op. cit.*, p. 836; Maria Dogaru, *Sigilii sătești...* p. 218.

11. S. Marki, *op. cit.*, p. 836; Maria Dogaru, *Sigilii sătești...* p. 218; Corneliu Maior, Dimitrie Stoi, *Ecosistemele pădure de pe Valea Crișului Alb înfățișate de heraldica sigilară din secolul XVIII și XIX*, în *Studia Universitatis Vasile Goldiș*, Arad, 5, 1995, p. 82, pl. II, fig. 4.

12. S. Marki, *op. cit.*, p. 836.

13. Corneliu Maior, Dimitrie Stoi, *op. cit.*, p. 82.

14. Printre impresiunile sigilare trimise în 1922 de autoritățile județului Arad, Comisiei Consultative de Heraldică și păstrate la Arhivele Naționale se află și un cupon de hârtie având reproducerea sigiliului comunei Seleuș din 1671, vezi: Maria Dogaru, *Sigilii sătești...* p. 225 și nota 10. Credem că este vorba de amprenta sigilară a acestei localități reproducă în lucrarea lui S. Marki, *op. cit.*, p. 136.

15. Maria Dogaru, *Sigilii sătești...* p. 224.

16. *Ibidem*.

17. Vezi în acest sens pe larg: Ionel Penea, *Satul în izvoare sigilare*, în *ActaMP*, XIX, 1995, p. 127-129.

ZWEI SIEGELSTEMPEL DES DORFES BONȚEȘTI, GEMEINDE GURAHONȚ, KREIS ARAD

Z u s a m m e n f a s s u n g

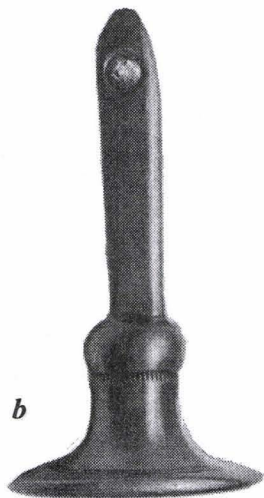
Der Autor stellt zwei Siegelstempel des Dorfes Bonțești, Gemeinde Gurahonț, Kreis Arad vor.

Der erste Stempel datiert aus dem Jahre 1781, wurde aus Messing hergestellt und hat eine ovale Form (2,8 x 2,2 cm). Im Feld des Siegels wurde schematisch ein nach links springendes Pferd dargestellt. Dieses suggeriert die Hauptbeschäftigung der Bewohner dieser Siedlung, bzw. Tierzucht.

Der zweite Siegelstempel datiert aus dem Jahre 1834 und ist desgleichen aus Messing angefertigt. Seine Dimensionen sind 2,8 x 2,4 cm. Das gravierte Bild ist dem weiter oben vorgestellten sehr ähnlich, bloss die künstlerische Darstellung ist verschieden. Das Feld dieses Siegels ist besonderes aufmerksamer ausgearbeitet worden: das Pferd ist besser konturiert, seine Bewegung besser suggeriert, die Terrasse auf der es läuft ist breiter und erinnert durch das dargestellte vegetale Motiv an die reichen Weiden der Gemeinde. Verschiedene Details des Tieres wurden genauer wiedergegeben. Die Texte beider Siegel sind in Latein verfasst.

a

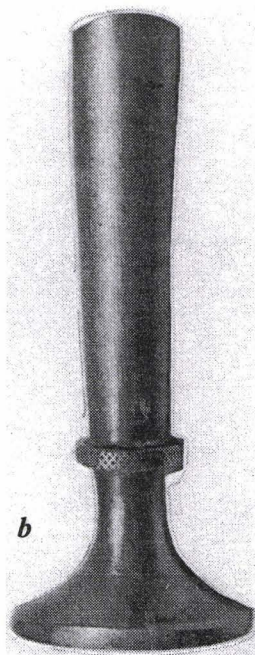

b

Fig. 1. Tiparul de sigiliu al satului Bonțești la 1781

a

b

Fig. 2. Matricea sigilară a satului Bonțești la 1834

Pl. I.

DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA ORAȘULUI TIMIȘOARA ÎN COLECȚIILE MUZEULUI JUDEȚEAN ARAD

Natalia Dascăl

Colecțiile muzeului arădean se îmbogățesc permanent în decursul anilor cu materiale privind istoria orașului și județului nostru. Cu ocazia unor achiziții sau donații ce au vizat cele enunțate mai sus, au fost procurate și materiale referitoare la istoria Banatului și a orașului Timișoara.

Prezenta aniversare a muzeului bănățean a fost un prilej ce a determinat căutarea și prezentarea materialelor pe care le deținem, privind istoria orașului Timișoara. Documentele se păstrează în colecțiile de istorie ale muzeului arădean. Prezenta lucrare își propune să prezinte piesele cele mai semnificative, restul documentelor și alte note explicative fiind xeroxate și predate secției de istorie a muzeului timișorean, spre a fi lecturate și studiate mai bine.

FONDUL FEUDAL

Patru documente amintesc despre istoria breslelor din orașul Timișoara. Este vorba despre diplome emise unor calfe de dulgheri, originari din Timișoara, care au învățat meseria în orașul Arad, unde de fapt, în anul 1812 li se emit și diplomele. Redactate pe hârtie, în limba germană, având pentru autentificare ștampile și sigilii ale breslei dulgherilor arădeni, diplomele calfelor Iacob Gilender, Joan Stits și Matiasz Sir se remarcă și prin valoarea artistică deosebită¹.

Cartea de pribegie a lui Johann Maurer, emisă la Timișoara în 1816 cuprinde 30 de file purtând pe ele 51 ștampile și sigilii, dovadă a locurilor pe unde a umblat în însușirea meseriei de dulgher. Pot fi enumerate orașe ca: Viena, Bratislava, Oradea etc².

Muzeul nostru păstrează în amintitul fond și un extras de naștere, emis de parohia Timișoara, pe numele lui Gheorghe Brosch, la 17 mai 1768³, precum și o copie a unei gravuri redând cetatea Timișoara în sec. al XVIII-lea⁴.

FONDUL LAZĂR NICHİ

Recent constituit, în memoria fostului director al Palatului Cultural din Arad, prof. dr. Lazăr Nichi⁵, fondul cuprinde material arhivistic privind istoria Palatului Cultural arădean, loc unde, în sala de spectacole și cea de expoziții, au avut loc importante evenimente referitoare la viața culturală arădeană. Câteva dintre ele fac referiri și la Timișoara. Enumerăm ca exemple:

- Sindicatul Muzicanților din Banat și Ardeal, cu sediul la Timișoara, emite o notă la 10 martie 1927, directorului Palatului Cultural (Lazăr Nichi) prin care se solicită sala de spectacol pentru ziua de 27 martie, în vederea susținerii unui concert dedicat centenarului morții compozitorului Beethoven⁶.

- Din nota expediată de direcțiunea Liceului romano-catolic din Arad, primăriei și direcțiunii Palatului Cultural, aflăm că în ziua de 16 ianuarie 1927, elevii liceului vor susține un concert, fondurile obținute fiind utilizate pentru îmbogățirea bibliotecii elevilor săraci și a muzeului didactic din Timișoara⁷.

Tot în același an Societatea Anonimă “Industria Miniere din Banat”, cu sediul principal la Timișoara, solicită administrației Palatului Cultural, planificarea unei conferințe spre sfârșitul anului, cu tema “Electrificarea Banatului și Județului Arad”⁸.

FONDUL MUZEU ORAȘ

Este fondul care păstrează cele mai multe documente privind tema în discuție (ziare, reviste, cărți, documente, diplome, hărți etc.). Ni se par mai semnificative următoarele:

- Societatea istorică și arheologică din Timișoara emite la 30 noiembrie 1925 un document prin care proclamă: “ca membru onorar al ei”⁹ pe președintele Comisiei Istorice Bănățene, protoereul dr. George Popovici, personalitate marcantă a vieții religioase și culturale bănățene din acea perioadă.

- Diploma emisă la Timișoara, pe 12 august 1933, de către Consiliul Comunal al Municipiului Timișoara, conferă titlul de cetățean de onoare, domnului Sever Bocu, deputat și fost ministru al Banatului.

Diploma este acordată pentru *munca prodigioasă și dezinteresată, depusă pe teren național, cultural, artistic și social, în interesul prosperării Banatului și în special al orașului Timișoara*¹⁰.

Executată pe hârtie cerată, într-o caligrafie deosebită, având desenată pe ea în medalioane emblema orașului, clădirea școlii de Belle Arte și cunoscuta imagine a Bastionului, diploma se impune printr-o valoare artistică deosebită. Recent restaurată, urmează a fi expusă în muzeul din Lipova (casa Sever Bocu).

În anul 1938, România participă la Expoziția Internațională a Meseriilor, organizată la Berlin, cu exponate executate de meșteșugari din toată țara. Cu

această ocazie Ministerul Muncii și Uniunea Camerelor de muncă din România tipăresc o broșură închinată evenimentului. În ea găsim și participarea meseriașilor din orașul Timișoara¹¹.

Numărul omagial al cotidianului arădean *Știrea* scos în anul 1936, cu ocazia vizitei regelui Carol II la Arad și Timișoara cuprinde foarte multe referiri la istoria Banatului și a orașului Timișoara. Menționăm câteva titluri: *Municipiul Timișoara*, *Făuritorii Timișoarei moderne*, *Banatul Hidraulic* etc¹².

FONDUL CORIOLAN PETRANU

Păstrează două reviste. Prima *Analele Banatului*, anul IV, aprilie-decembrie 1931. Numărul este închinat memoriei cunoscutei personalități bănățene, Emanuil Ungurianu, al cărui bust expus în Timișoara a fost executat de sculptorul Gheorghe Groza din Moneasa, județul Arad¹³. A doua, *Banatul*, nr. 9, anul 1927, care publică în paginile sale articolul fostului director al muzeului bănățean dr. Ioachim Miloia, prin care se face prezentarea lucrării lui Coriolan Petranu *Bisericile de lemn din județul Arad*¹⁴.

FONDUL IOAN SUCIU

Păstrează documente și obiecte muzeale referitoare la viața și activitatea lui Ioan Suci, marele luptător pentru Unirea din 1918. Fiul cel mare al acestuia, Eugen Suci, a fost medic în Timișoara, președinte al Camerei Medicilor, președinte al Salvării - Asociația voluntară din Timișoara. Cu ocazia morții lui I. Suci, în 1939, fiul primește scrisori de condoleanțe și telegrame, de la personalități publice locale, corpul medical, persoane particulare, societăți etc. Păstrate în amintitul fond, alături de cartea de condoleanțe în paginile căreia se regăsesc și personalități timișorene, ele constituie totodată și sursă de informații privind istoria Timișoarei la acea dată¹⁵. Mai amintim o frumoasă fotografie executată în tehnica sepia, care îl înfățișează pe Ioan Suci alături de cei doi fii, Eugen și Viorel¹⁶.

FONDUL TIBERIU VUIA

Apariția revistei *Înoirea* sub redacția lui Tiberiu Vuia, a trezit interesul publicului cititor. Dovadă este și cartea poștală expedită de avocatul timișorean dr. Aurel Cosma, lui Tiberiu Vuia la 23 noiembrie 1938. Semnatarul ei solicită sprijin în procurarea pentru colecția personală a numerelor lipsă din primul an de apariție¹⁷.

Fondul păstrează afișe, programe, fotografii, publicații, tipărituri ilustrând activitatea muzeului arădean începând cu anul 1953, până în prezent. În acest fond, după cum probabil știu colegii noștri timișoreni, au fost inventariate și materialele oferite nouă cu ocazia aniversării centenarului muzeului din Arad, în 1993. Referitor la activitatea muzeului din Timișoara, fondul amintit păstrează doar 7 invitații emise cu ocazia vernisajelor unor expoziții organizate în anii 1962-1969, precum și programul și invitația sesiunii de comunicări științifice organizate la Timișoara în anul 1968¹⁸.

ARHIVA MUZEULUI REGIONAL ARAD

Recenta acțiune de căutare în arhivă a documentelor referitoare la istoricul unor piese intrate în fondurile noastre în cursul anilor, prin donații sau achiziții, ne-a furnizat plăcuta surpriză de a depista originalul documentului menționat în registrul de inventar, referitor la tunul de la 1848 din colecția noastră de istorie. Este vorba de nota trimisă muzeului din Arad de către muzeul din Timișoara, pe 7 martie 1953, prin care se aduc precizări privind istoria tunului transferat nouă de la Muzeul Banatului¹⁹.

Sper ca prezentarea acestui material, atât în prezenta lucrare, cât și restul materialului păstrat în colecția muzeului din Arad să constituie o mică contribuție la cunoașterea unor noi date referitoare la momente din istoria orașului de pe Bega.

NOTE

1. Muzeul Județean Arad, *Fond Muzeu Feudal*, nr. inv. 4217, 4220, 4218.
2. *Ibidem*, nr. inv. 260.
3. *Ibidem*, nr. inv. 1019.
4. *Ibidem*, nr. inv. 488.
5. Lazăr Nichi a fost director al Palatului Cultural din Arad între anii 1921-1944.
6. Muzeul Județean Arad, *Fondul Lazăr Nichi*, nr. inv. 10/f. 48.
7. *Ibidem*, nr. inv. 7/f. 21.
8. *Ibidem*, nr. inv. 9/f. 4.
9. Muzeul Județean Arad, *Fondul Muzeu Oraș*, nr. inv. 1729.
10. *Ibidem*, nr. inv. 9412.
11. *Ibidem*, nr. inv. 4083.
12. *Ibidem*, nr. inv. 2779.
13. Muzeul Județean Arad, *Fond Coriolan Petranu*, nr. inv. 693.
14. *Ibidem*, nr. inv. 695.
15. Muzeul Județean Arad, *Fond Ioan Suciu*, nr. inv. 114, 214.

16. *Ibidem*, nr. inv. 61.

17. Muzeul Județean Arad, *Fond Tiberiu Vuia*, nr. inv. 8.

18. Muzeul Județean Arad, *Fond Museum*, nr. inv. 1/A, B, C.

19. Arhivă Muzeul Regional Arad, *Dosar Corespondență*, 1-270/1953, f. 160.

DOKUMENTE BEZÜGLICH DER GESCHICHTE DER STADT TEMESWAR AUS DEN SAMMLUNGEN DES ARADER MUSEUMS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der vorliegende Beitrag stellt Dokumente aus dem Archiv und den Sammlungen des Arader Museums vor die sich auf verschiedene Momente der Geschichte der Stadt Temeswar in der Zeitspanne XIX-XX Jh. beziehen (Fotos, Landkarten, Stiche, Diplome, Bücher, Zeitungen, Dokumente verschiedener Persönlichkeiten aus der Zwischenkriegszeit, usw.) sowie auf die Tätigkeit des Banater Museums mit besonderer Bezugnahme auf die intermuseale Zusammenarbeit mit dem Museum Arad.

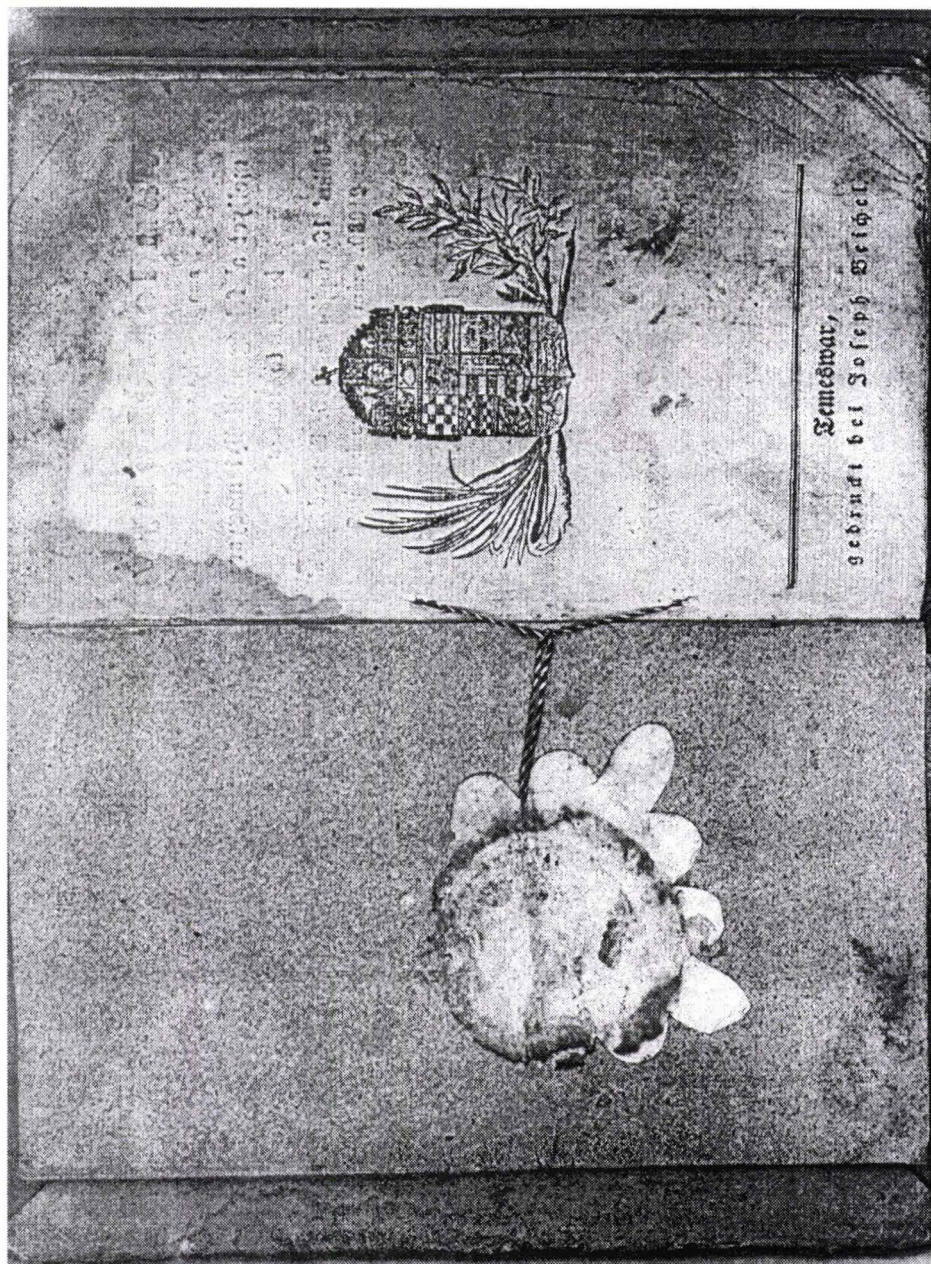

Fig. 1. Carte de pribegie emisă la Timișoara pe numele lui Johann Maurer, dulgher, 1816

SOCIETATEA ISTORICĂ ȘI ARCHEOLOGICĂ DIN TIMIȘOARA

No. 32/925

Timisoara, 30 Noembrie 1925

Prea onorate domnule Protoereu!

Avem onoare a vă face cunoscut că, Societatea istorică și arheologică din Timișoara, în adunarea generală ce a avut loc la 19 Noembrie 1925, v'a proclamat, cu unanimitatea voturilor membru onorar al ei.

Vă rugăm să primiți prea onorate domnule Protoereu, această distincțiune, ca cel mai profund sentiment de admirațiune și iubire ce vă păstrăm, pentru prețioasa colaborare și interesul ce purtați Societății noastre.

Președinte

Secretar

Prea onoratăului domn Protoereu

dr. GEORGE POPOVICI, președintele Comisiunii istorice bă-
nățene, Timișoara, 30 noiembrie 1925

Fig. 2. Document al Societății istorice și arheologice din Timișoara, prin care se alege ca membru de onoare al ei, protoereul George Popovici, președintele Comisiei Istorice Bănățene, Timișoara, 30 noiembrie 1925

Timișoara, 10 Martie 1927 ¹⁶⁷

Domnule Director

Sindicatul muzicanților profesioniști din Banat și Ardeal cu sediul la Timișoara intenționând să organizeze în Arad un concert simfonic cu orheștra sa, compusă din 50 persoane, pentru a comemora Centenarul morții marelui compozitor Beethoven cu onoare va roaga să binevoiți a-i pune la dispoziție Sala de Concerte a Palatului Cultural în ziua de Duminică 27 Martie 1927 dela Orele II dimineața la I după prânz.

La acest Concert simfonic cuprinzând cele mai reprezentative opere ale genialului compozitor și anume: Uvertura la Egmont, Symphonii VII și V, vor lua parte și toți muzicanții profesioniști din Arad,

Prețurile la acest concert comemorativ vor fi din cele mai populare, în afară de aceasta Sindicatul punând la dispoziția Destră un număr de 50 bilete gratuite pentru a le împărți elevilor săraci din liceele românești și minoritare, cu aplicații la muzică.-

Primiți vă rugăm Domnule Director asigurarea considerațiunii ce vă păstrăm.-

Dirigintele Orheștrei Sindicatului

Radu W. Todeanu

Domniei Sale Domnului Director al Palatului Cultural ARAD

Fig. 3. Concertul susținut la Arad de Sindicatul Muzicanților din Banat și Ardeal, cu ocazia centenarului morții compozitorului Beethoven, Arad, 27 martie 1927

"SALVAREA" - Asociația Voluntară din Timișoara

SUBȚINĂȚUL PATRONAJ AL ALTĂTEI SALE REGALE
PRINCIPESA ELISABETA A ROMÂNIEI

Timișoara, în. 13. Martie 1939.

18 | 1939

MULT STIMATE DOMNULE PREȘEDINTE,

În marea durere pe care ați
suferit-o în urma trecerii la cele eterne a mult
regretatului Dvoastre Tată mare luptător națio-
nalist Asociația noastră Vă exprimă și pe aceasta
cale cale mai sincere condoleanțe.

Dumnezeu să-l ierte.

DIRECTOR-PRIMCOMANDANT:

SECRETAR GENERAL:

SA. Maier

Sevian

DOMNIEI-SALE

DOMNULUI DR. EUGEN SUCIU,

PREȘEDINTELE CAMEREI MEDICILOR,

PREȘEDINTELE SALVĂRII,

TIMIȘOARA.

Fig. 4. Scrisoare de condoleanțe a Societății "Salvarea" adresată lui Dr. Eugen Suciu, președintele Camerei medicilor și președintele Salvării, cu ocazia morții tatălui său, marele luptător pentru Unire, dr. Ioan Suciu, Timișoara, 13 martie 1939

C A T R E;

Nr. 140/953

Muzeul Regional

A R R D.

La adresa Do. Nr. 6177 și 8951 / 953, prin care solicităm să vă comunicăm datele în legătură cu tunul cedat de Muzeul nostru Muzeului Dogastră vă facem cunoscut următoarele:

Tunul se găsea îngropat cu jumătatea anterioară în latura internă a porții Casei Sârbești din Timișoara Str. Vlad Delamaringa Nr. 2.-

Casa amintită a fost zidită după anul 1850, nu știm însă dacă acest tun ca dealul și celelalte trei care mai există acolo au fost îngropate odată cu construirea casei sau ulterior.-

Ținând seama de aceasta nu putem afirma categoric că aparține anului 1848. Chiar după formă, pe care noi nu o cunoaștem înainte de a-I desgroapa, aparține mai degrabă anilor 1866.

Muzeul nostru nu posedă nici o altă dată în legătură cu acest tun.

DIRECTOR,

[Signature]

SECRETAR,

[Signature]

has. Luter 1848
m. m. d. g. 1-2-3
A. B.

Fig. 5. Notă a Muzeului Regional al Banatului, cu precizări privind istoria tunului de la 1848, cedat muzeului arădean, Timișoara, 7 martie 1953

Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România
și Muzeul Regional al Banatului Timișoara

Vă invită să luați parte la deschiderea

EXPOZIȚIEI DE TAPISERII FRANCEZE
SECOLELE XVII-XVIII

*din Colecția Muzeului de Artă a Republicii Socialiste
România, care va avea loc în ziua de 19 decembrie 1965,
orele 11 în sălile Muzeului Regional al Banatului Timișoara*

I.P.B.T. 8601

INVITAȚIE

Muzeul Regional al Banatului din Timișoara

Vă invită

să luați parte la deschiderea expoziției de

ARTA APLICATĂ

care va avea loc în ziua de *5 dec.*
ora *11.* 1965.

INVITAȚIE

Muzeul Regional al Banatului din Timișoara

Vă invită

să luați parte la deschiderea expoziției retro-
spective a sculptorului Ferdinand Gallas, care
va avea loc în clădirea Muzeului în ziua
de *6 iunie* ora *11* 1965.

Fig. 6. Invitații adresate muzeului arădean, de Muzeul Regional din Timișoara, cu ocazia vernisajelor unor expoziții organizate în anul 1963

COPACUL DE FIER DIN TIMIȘOARA

Florin Medeleț

Cartierul timișorean *Cetate* și-a dobândit actuala înfățișare în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea. Cădirii aflate în colțul făcut de strada Fr. Griselini cu str. Proclamația de la Timișoara¹ i s-a adăugat un semn de casă remarcabil, asemănător altora din Europa Centrală, dar prin raritatea sa, îndreptățit întru totul să fie cuprins într-o listă a patrimoniului cultural al României și chiar al Europei.

Clădirea amintită a fost ridicată în 1752 de către brutarul Leopold Kayser și avea, pe atunci, numărul de casă 116² pentru ca, un secol mai târziu, pe când primarul Timișoarei, scriitorul și istoricul Johann Nepomuk Preyer întocmea și publica prima monografie a unicului oraș liber regesc din Banat³, să aibă numărul 57. Oricum, în vremea lui Preyer casa va fi fost deja numită de localnici *Haus zum Stock im Eisen*, adică *Casa la Copacul de Fier*⁴, așa cum este numită și azi, indiferent de destinațiile pe care le-a avut succesiv într-un veac sau altul⁵.

Casa își datora supranumele *copacului de fier* - în realitate un trunchi de lemn căptușit în exterior cu tablă de fier moale și împodobit cu numeroase cuie și ținte de fier și aramă - copac care fusese instalat în anul 1828 la colțul ei, într-o mică alveolare adâncită ogivală⁶. Nu voi purcede, în cele ce urmează, la o descriere amănunțită a trunchiului deoarece următoarea comunicare publicată în acest anuar, datorată restauratorului Alexandru Fota, prezintă pe larg datele metrice ale obiectului - așa cum i-au fost necesare - pentru realizarea - după știința mea, a primei replici a unui astfel de copac de fier din Europa și implicit, din lume. O seamă de importante informații privind *Copacul de Fier* din Timișoara sunt cuprinse în nota privind restaurarea și conservarea acestuia, notă întocmită de către Liliana Iuga și care este publicată, de asemenea, în acest anuar.

Mă mărginesc, în cele ce urmează, să fac anume adăugiri la descrierea trunchiului asumându-mi riscul de a repeta unele din datele cuprinse în celelalte două note amintite⁷. Observațiile mele personale din 1998 asupra *Copacului de Fier*, prilejuite de aducerea acestuia în laboratorul de restaurare al secției de istorie a Muzeului Banatului, s-au adăugat unei fișe ce i-o întocmeam în anul 1968. Pe trunchiul învelit în tablă de fier negru foarte subțire, laminată prin ciocănire, probabil chiar de către meșterul Heim, au fost bătute mai multe cuie cu floare emisferică sau rotundă ce au menirea de a fixa bucățile de tablă care

formează învelitoarea, de trunchiul din lemn și între ele, cusându-le⁸. Alături de aceste cuie, ținte cu rol funcțional în trunchi sunt înfipite mai multe ținte ornamentale dintre care unele sunt împodobite cu ornamente sau cu inițiale scrise exclusiv cu litere aparținând alfabetului latin. Aceste inițiale au aparținut poate calfelor din breasla fierarilor sau lăcătușilor sau poate unor simpli cetățeni aflați într-un raport anume cu proprietarul casei sau al localului de la parterul clădirii gazdă pentru copac. Numărul țăintelor de acest fel pare a fi mai mare decât al celor aflate pe alți *copaci de fier* din alte orașe europene⁹. Ele sunt amplasate în felul următor:

– Pe ramul stâng, superior al trunchiului, se află o țință cu cap mare, rotund, pe care este incizat *P. Welochi*, scris cu litere cursive într-o grafie mai apropiată de începutul veacului nostru decât de cea din secolul trecut. Mai jos de această țință, pe același ram, se află o alta, cu floarea romboidală, în care sunt gravate literele *A S*.

– Pe ramul drept, superior al trunchiului, la baza acestuia, se află o țință cu capul rotund terminat într-un apendice ascuțit (ce amintește forma unui pandativ - medalion), pe care este dăltuită cu oarecare stângăcie, o liră. Deasupra acestui simbol muzical care indică poate o posibilă legătură cu vreuna din societățile muzicale sau corale timișorene, pe o altă țință care are floarea în formă de dublu romb, (un fel de fluture), sunt gravate inițialele *J M*. O altă țință, cu floarea rotundă, poartă inițialele *S R*, iar o alta, cu floare ovală, inițialele *L P*. Pe același ram mai sunt plasate 3 cuie cu floarea cordiformă pe care sunt dăltuite inițialele *N S*, *W S* și *F R*.

La înălțimea mediană a trunchiului, în zona unde este plasată centura de prindere în zidul clădirii și, de asemenea, perforația transversală care avea, la un moment dat, probabil aceeași funcțiune, pe fața vizibilă a trunchiului sunt amplasate vertical trei bare de fier, paralele între ele. Cele două laterale sunt mai lungi și sunt fixate de trunchi cu câte patru cuie cu floarea masivă, de formă rotundă sau patruleteră, cu diametrele oscilând între 2,4 și 3,8 cm. Aceste bare au lungimea de câte 52 cm, lățimea de câte 2,7 cm și grosimea de 1 cm. Între aceste două bare lungi, modelate prin ciocănire, se află o bară mai scurtă, lungă de numai 28,4 cm, lată de 2,7 cm și groasă de 1 cm, fixată de trunchi prin două ținte asemănătoare celor de pe barele lungi. Capătul superior al acestei bare scurte are ultimii 5 cm îndoiți în dublu-unghi drept, formând un prag. În această porțiune bara a fost lățită prin subțiere până la 5,4 cm, iar pragul amintit servește la sprijinirea centurii ce cuprindea trunchiul alipindu-l de perete, mascându-se totodată perforația transversală amintită. Pe bara lungă din dreapta sunt incizate inițialele *U G*, pe bara scurtă, centrală, se află inițialele *H j*, iar pe bara din stânga se află inițialele *D I*, *M J*, și *I P*.

Centura de fixare în zid a arborelui de fier se termină în partea dreaptă cu o ureche închisă și prinsă în unul din belciugele fixate în zidul clădirii iar în partea

stângă, într-o altă ureche ce se petrecea prin veriga unui alt belciug permițând închiderea cu un lacăt de fier furat în urma unui act de vandalism săvârșit în 1958¹⁰. Această centură forțată din fier masiv, este decorată cu două șiruri de linii incizate flancate de semicercuri poansonate. În câmpul central este incizat anul 1828 care indică data montării copacului.

Copacul de Fier din Timișoara (Pl. I/1-3) a suferit în timp mai multe reparații. Astfel, prin anii 1959-1960, partea inferioară a învelitorii sale de tablă, distrusă în mare măsură datorită coroziunii a fost înlocuită și refăcută de către restauratorul de atunci al Muzeului Banatului, Varga Aladar. Refacerea măsoară, în înălțime, 50 cm.

La începutul anului 1990, *Copacul de Fier*, a fost scos din lăcașul său și adus la laboratorul zonal de restaurare și conservare al Muzeului Banatului. Începând de prin anul 1980 el era "victimă" permanentă a unor vandalisme în urma cărora s-au extras cuie din trunchiul său, i s-a rupt unul din cioturile mici etc. Delicatul proces de restaurare și conservare realizat de către d-na Liliana Iuga și de către regretatul Ion Drăgan a durat trei ani. Un proces verbal datat în 10 februarie 1993¹¹ marchează momentul predării copacului către secția de istorie a Muzeului unde acesta a fost instalat în expoziția de bază de la etajul I. Realizarea replicii după original a fost o operație care a durat mai multe luni, din toamna anului 1997 până în martie 1998, moment în care această copie, identică cu originalul, a luat locul acestuia în cetate.

În afara *Copacului de Fier* din Timișoara, în România se mai află un obiect asemănător la Arad, deși acestuia i se potrivește mai degrabă numele de butuc de fier; el are lungimea de numai 60 de cm față de cei 214 cm ai monumentului timișorean¹².

În Europa mai sunt cunoscuți astfel de copaci. Cel de la Győr (Ungaria) a fost instalat în 1829 la colțul băcăniei lui Mathias Zittrisch iar în 1966-1967 a fost restaurat și conservat pe loc¹³. Mai subție, (are un diametru de 21 cm față de 30 cm cât are exemplarul din Timișoara), și mai înalt (265 cm), copacul de la Győr este fixat de colțul nealveolat al clădirii prin două centuri metalice și este lipsit de lacătul care cândva va fi existat cu siguranță. Copacul de la Győr este cel mai înalt dintre toate cele menționate în literatura de specialitate iar în ce privește forma sa, având în partea superioară cele două ramuri unul mai lung și altul mai scurt¹⁴ pare să se supună, ca și majoritatea celorlalte exemplare, canoanelor impuse de prototipul (sau arhetipul) vienez al tuturor¹⁵.

Un alt copac de fier ce se afla amplasat în capitala Slovaciei, la Bratislava, înalt de 170 cm a fost mutat în Muzeul orașenec din vechea primărie încă în 1930¹⁶. Nici la acest exemplar nu se mai păstrează lacătul.

În Muzeul de Istorie al Budapestei se păstrează azi, copacii de fier din Buda și din Pesta. Cel din Buda¹⁷ care se afla pe str. Școlii, masiv, lipsit de asemenea de lacăt, are înălțimea păstrată de numai 132 cm, și doar tei cioturi

scurte. Pe două din țintele înfipte în el apar dăltuite inițialele *IR* și *WR*, altele deci, decât cele de pe trunchiul din Timișoara. Copacul de fier instalat în Pesta, pe malul drept al Dunării, fusese menționat în presă încă din 1859 și se afla, în 1870, în vitrina librăriei lui Moritz Rath pe str. Vaci la nr. 5, la intersecția cu str. Podului Mic (Kiss hid utca). Imaginea din 1870 ni-l înfățișează cu o parte superioară rămuroasă¹⁸. Azi, în muzeu se mai păstrează doar trunchiul care are lungimea păstrată de 154 cm, fiind lipsit de ramurile terminale. Lacătul acestui exemplar s-a păstrat, dar în muzeu nu a mai ajuns și centura metalică originală de prindere a sa de zidul clădirii¹⁹.

Copacul de fier al orașului Székesfehérvár din Ungaria, a cărui înălțime actuală este de 130 cm, se află încă din 1911 în muzeul *Regele Ștefan (István Király Múzeum)* din localitate²⁰. În trunchiul său sunt fixați și cca. 10 creițari din aramă ce datează din sec. al XIX-lea. Și la acest exemplar se mai păstrează lacătul rotund.

Cel mai recent copac de fier a fost instalat în Ungaria, la Szekszárd în anul 1866, an care este înscris de altfel pe trunchi, prin baterea unor ținte succesive. Înălțimea sa este de 154 cm, i s-a păstrat lacătul original și este păstrat în prezent în muzeul local (Balogh Adam Múzeum)²¹.

Au mai existat astfel de copaci la Komárom și Pécs²² iar în Austria, la *Waidhofen an der Ybbs*, se află un copac de fier, înalt de 200 cm, în o piață numită *Stock im Eisen Platz*²³.

Prototipul tuturor acestor copaci din fier, plasați câte unul în diferite orașe, se află la Viena pe *Kärtner Strasse*. Acesta a fost restaurat și instalat pe un soclu de granit în anul 1891. El are înălțimea de 220 cm și un diametru la bază, de 50 cm. Pe centura de fier ce-l fixează de colțul alveolat al clădirii - se află incizată data 1575, după primele două cifre ale anului intercalându-se inițialele *H B*. Trunchiul este amintit de cărturarul și geograful Wolfgang Lazius încă din 1533 (*ubi truncus ferro visitur conclusus*) și, după unii, copacul de fier vienez ar fi marcat *illo tempore* hotarul orașului²⁴.

Legende referitoare la acești copaci ale căror lacăte nu aveau mecanism de deschidere, par a fi de dată relativ recentă (a doua jumătate a veacului al XIX-lea) și realitatea pare a fi mai prozaică dar mai plauzibilă: copacii au fost instalați ca semne de casă într-o vreme când breslele, ca formă de organizare a meșteșugarilor, amurgeau. Ei s-au răspândit de prin deceniul al treilea al veacului al XIX-lea în mai multe orașe din Europa Centrală imitând copacul din Viena. Putem presupune că numărul lor a fost mai mare decât cel pe care îl cunoaștem noi astăzi.

După această succintă trecere în revistă, vom constata lesne că exemplarul din Timișoara este unul din cele mai impunătoare prin dimensiuni și atât datorită acestora cât și datorită formei - se apropie sensibil de prototipul vienez, inclusiv prin marcarea datei instalării pe centura de fixare în alveola din colțul clădirii.

Revenind la *Copacul de Fier* al Timișoarei, reîmpodobirea cetății cu o replică identică cu originalul ca și restaurarea, conservarea și expunerea în muzeu a originalului, constituie fără îndoială, un act de cultură benefic pentru metropola Banatului.

NOTE

1. În lungul timpului, această stradă s-a mai numit *Siebenbürger Gasse* (1757), *Zapolya* (sec. XIX) și *Mihai Eminescu*. A se consulta, d. ex. planul Timișoarei reprodus pe prima copertă interioară a volumului *Temeschburg - Temesvar. Eine südösteuropäische Stadt im Zeitenwandel*, Karlsruhe, 1994. Se va prescurta în continuare, *Tem* 1994.

2. Fr. Engelmann, *Subjektive Berichte*, Timișoara, 1980, pp. 112-116; *idem*, *Es war einmal: der "Stock im Eisen"*, în *Tem* 1994, pp. 199-200. Voi aminti aici informațiile referitoare la *Copacul de Fier* pe care mi le-a pus la dispoziție cu amabilitate dr. Kakucs Lajos căruia îi mulțumesc și aici ca și o *documentație*, succintă de două pagini, întocmită în 10 martie 1990 de d-na Eleonora Calincof, pe atunci muzeograf principal la Muzeul Banatului, menită strict informării restauratorilor de la laboratorul zonal al Muzeului Banatului și - în consecință - lipsită de aparat critic. Existența acestor pagini mi-a fost semnalată de autoarea lor căreia îi rămân (cu plăcere!), îndatorat și mi-a fost pusă la dispoziție cu amabilitate de către doamna Liliana Iuga, specialistă a laboratorului zonal căreia îi transmit și astfel, cuvenitele mulțumiri.

3. Johann N. Preyer, *Monographie der königlichen Freistadt Temesvar*, Timișoara,¹ 1853, planul nr. 2. O binevenită reeditare a acestei monografii însoțită de traducerea ei în limba română, trudită de Adam Mager și Eleonora Pascu, a fost publicată în condiții foarte bune de editura timișoreană Amarcord în 1995, ediție la care mă voi referi prescurtând astfel: Preyer, 1995.

4. "Botezarea" cu numele contemporan *Pomul Breslelor*, a vechiului *Copac de Fier* timișorean, amintește cenzura epocii comuniste și ține de percepția sunetelor în urechile postbelice (adesea cu timpan slav), adică în o epocă post-nazistă și post-legionară, ale unora care, speriați de numele tradițional al monumentului ce le amintea de Garda de Fier, crucea de fier etc. au scornit această numire nefericită din punct de vedere istoric. Ea sugerează un fel de reunire, niciodată petrecută, a mai multor bresle timișorene în jurul acestui copac, conferindu-i atribute ce nu le-a avut și - mai rău - îndeamnă la transformarea unor legende (reproduse succint de Engelmann și Calincof, vezi *supra*), în certitudini istorice. Pe undeva, și acest nou nume conferit *Copacului de Fier*, dă un semn despre măsura culturală a societății românești (cu intoleranțele, interdicțiile și idiosincraziile ei), din anii 1950-1990.

5. Nu-mi este în intenție să amănunțesc istoria clădirii, demers care - de altfel - nu-mi este la îndemână. Voi aminti doar că până în anul 1948 exista la parterul ei un local apreciat pentru specialitățile culinare vânătoarești. În perioada 1818-1827, se pare că proprietatea clădirii a avut-o familia timișoreană Popp (un Karl Nicolaus Popp figurează pe lista cetățenilor timișoreni la 1833, cf. Preyer, *op. cit.*, p. 180). De la această familie, clădirea a trecut în proprietatea vremelnică (1827-1832), a negustorului Andrei Trandafir (Andreas Trandaphil) de familia căruia este legată și constituirea unei importante fundații filantropice ortodoxe bănățene, devenită litigioasă între Biserica ortodoxă sârbă și română în perioada interbelică (se poate consulta studiul lui Vasile Rămneanu din acest anuar).

S-a formulat ipoteza că acest negustor macedo-român ar fi văzut copacul de fier din Viena și că ar fi dorit unul asemenea la colțul casei sale, comandându-l meșterului timișorean Moritz Heim, cel care, un an mai târziu (după unii) ar fi confecționat trunchiul din fier de la Arad, cf.

Engelmann, *op. cit.*, care la rândul-i se referea la cercetările lui Robert Reiter (Franz Liebhardt). Inf. Kakucs L, vezi și documentația Eleonorei Calincof.

6. Clădirea a fost cuprinsă în anul 1966 în lista clădirilor de patrimoniu din Timișoara întocmită de regia locală URBIS.

7. Mulțumesc și astfel lui Alexandru Fota și lui Petru Rogozea care au avut amabilitatea să verifice cu temeinicie elementele ce le prezint și să-mi comunice concluziile la care au ajuns.

8. Nu se vor fi schimbat prea multe în realitățile Timișoarei de la 1828 - an în care a fost instalat *Copacul de Fier* - și până la 1853 - an în care Preyer amintea între meșteșugarii orașului, 7 tinichigii, 13 lăcătuși, 2 fierari pentru scule și un confecționar de cuie (cf. Preyer, 1995, pp. 206, 251). Monografistul timișorean mai amintea prețul centenarului (=56,006 kg) de tablă din Steyerdorf (din Austria) care era de 18 fl. câtă vreme centenarul de tablă indigenă (adică produsă în Banat) era prețuit la 16 fl. (cf. Preyer, 1995, p. 250).

9. Diferitele legende despre *copacii de fier* sunt rezumate de Engelmann și Calincof, alături de care îi amintesc, pentru arborele timișorean, pe Berkeszi István cu nota sa din *TRET*, 1917, p. 29, în care face referire la veacul XVIII și estimează înălțimea copacului la 3 m, Schiff Béla, *Régi idők, régi emberek*, Timișoara, 1941 pp. 10-16 și fig., 11; un articol din *Szabad Szó* din 27 iunie 1958 (ziarul timișorean de limbă maghiară), Mircea Șerbănescu, *Timișoara*, București, 1961, pp. 47-50; *idem*, *Timișoara. Petit guide touristique*, București, 1964, pp. 44-45; Franz Liebhardt, *Stadt ohne Denkmäler?*, foileton în mai multe episoade publicat în ziarul timișorean de limbă germană *Neuer Banater Zeitung*, în primăvara anului 1972; Theodor N. Trăpcea, *Timiș, ghid turistic*, București 1975; vezi și, Else von Schuster, *Temeswar-Timișoara*, ed. ADZ, 1996, pp. 64-65.

Închei această notă menționând și studiul privind copacul de fier din Győr și anume, Uzsoki András, *A Győri vastuskó*, în *Arrabona*, 9, 1967, pp. 137-147, cu numeroase informații bibliografice care mi-au servit și la întocmirea acestor pagini.

10. Lacătul, dispărut în prima parte a anului 1958, a ajuns foarte probabil undeva, în Uniunea Sovietică. În vara acelui an, Armata Roșie a părăsit cea mai mare garnizoană ce-o deținea în vestul României, la Timișoara.

11. Grație amabilității Lilianeii Iuga am o copie xeroxată a acestui proces verbal.

12. După unii, *copacul de fier* de la Arad ar fi fost instalat la colțul străzilor *Nagyhid* (Podul Mare, azi str. Tribunalul Dobra) și *Zsidóutcá* (Ulița evreiască), încă în anul 1815, (cf. Uzsoki, *op. cit.*, p. 142, n. 32-33 și fig. 10). După alții el a fost instalat în 1829, la un an după cel din Timișoara, fiind opera aceluiași Moritz Heim, (inf. L. Kakucs). Prin formă și dimensiuni exemplarul arădean diferă sensibil de ceilalți copaci de fier. Pentru copacul de fier din Arad ca și pentru alții, vezi și Tóth Béla, *Curiosa Hungarica. Magyar ritkaságok*, Budapesta,² 1907, pp. 210-214, 224, 226-228.

13. Cf. Uzsoki, A., *op. cit.*, pp. 133-136, cu bibliografia.

14. Vezi, la Uzsoki, A., *op. cit.*, fig. 1-3.

15. Vezi, *infra*.

16. Uzsoki A., *op. cit.*, p. 136-139 și fig. 4.

17. *Idem*, p. 139 și fig. 5.

18. *Ibidem*.

19. *Idem*, p. 138 și fig. 6-7.

20. *Idem*, p. 140 și fig. 8.

21. *Idem*, p. 141-142, fig. 9.

22. *Idem*, p. 140 și n. 29.

23. *Idem*, p. 145.

24. cf. A. Burgerstein, *Der Stock im Eisen*, în *Alt-Wiener Kalender für das Jahr 1918*, Viena, 1918, pp. 33-45 vezi și Uzsoki, *op. cit.*, pp. 143-146 și fig. 11.

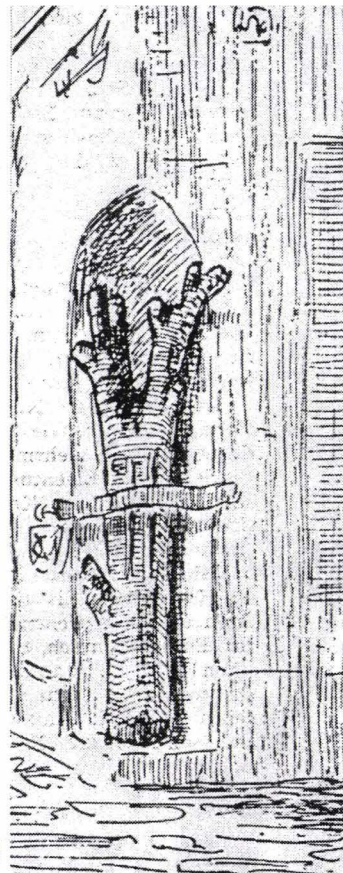
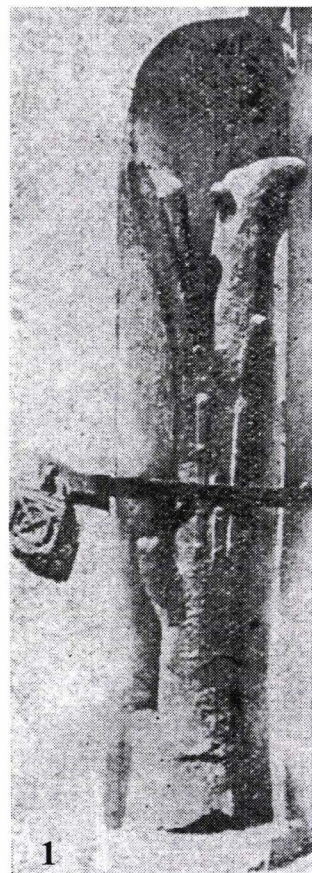
THE IRON TREE FROM TIMIȘOARA

S u m m a r y

The paper gives data on The Iron Tree from Timișoara, as a copy of it had recently replaced the original, which had been sheltered in the Museum of Banat. The author describes its shape and restoration stages, also mentioning the other semblable iron trees from Arad, Győr, Bratislava, Buda and Pesta, Székesfehérvár, Szekszárd, Waidhofen an der Ybbs and those disappeared from Komárom and Pécs.

Their prototype is the iron tree from Vienna, on Kärtner Street, dated 1575 or even earlier. The copies of this monument from different cities of Central Europe are dated to the half of the 19th century and, beyond recent legends connected to them, they were probably house marks. The Iron Tree from Timișoara dates from 1828, the year being engraved on the iron that fixed it into the niche of a house wall.

The author considers that these rare trees should be included in the list of the European cultural patrimony and those from Timișoara and Arad in the list of the Romanian cultural patrimony.

Pl. I. 1. Copacul de Fier din Timișoara, după o fotografie interbelică; 2. Copacul de fier din Timișoara. Fotografie din anul 1960; 3. Copacul de fier din Timișoara, desen în peniță de J.Ed. Krämer, publicat în volumul lui Fr. Engelmann, Subjektive Berichte, Timișoara, 1980

CONSERVAREA ȘI RESTAURAREA „COPACULUI DE FIER“ DIN TIMIȘOARA

Liliana Iuga

Copacul de Fier a fost adus la Laboratorul Zonal de Restaurare-Conservare din inițiativa Muzeului Banatului: s-a ținut seama de starea lui avansată de degradare care pretindea o intervenție promptă și pertinentă.

În laborator, o echipă de specialiști compusă din restauratori în metal și lemn, investigatori, muzeografi, conservatori au studiat piesa stabilind intervențiile necesare, specifice celor două materiale ce-l alcătuiau: lemnul și metalul.

La o analiză atentă, s-au observat alterări ale morfologiei și aspectului, ale proprietăților fizico-chimice și mecanice, exprimate în ansamblu, printr-o fragilizare generală a obiectului, datorate infiltrațiilor apei prin porțiunile de metal care lipseau și prin mai multe fisuri a contribuit la biodegradarea excesivă a lemnului ca și la corodarea învelitorii de metal.

În afara acestor factori ce au contribuit la degradarea sa, Copacul de Fier a fost supus unor deteriorări de natură mecanică (s-au constatat rupturi la o ramură, la unul din cioturile scurte, ca și smulgeri de cuie - ținte) care au impietat atât asupra integrității sale cât și asupra formei sale originale.

În decursul timpului asupra Copacului de Fier au fost făcute intervenții cu rol de protecție și întregire care, din punct de vedere estetic, au lăsat de dorit și mă gândesc la straturile succesive de vopsele care au “încărcat” și îngroșat suprafața inițială ca și la adăugirea căptușelii de tablă zincată de la baza trunchiului. Această stare de fapt a impus luarea deciziei de a proceda la conservarea obiectului dinspre interiorul său (lemnos) spre exteriorul său (metalic).

Restauratorul în lemn a tratat și consolidat lemnul cu material specific folosind procedeul impregnării și obținând o stagnare a degradării și o sporire a rezistenței sale mecanice. Trunchiul de lemn și-a redobândit astfel rolul de suport al învelitorii exterioare de metal.

La rândul său tabla de metal ce învelea trunchiul a trebuit să fie decopertată de straturile de vopsele pentru a fi constantă starea sa reală de sănătate și pentru a se scoate în evidență modul în care obiectul a fost confecționat și anume, un trunchi de copac învelit în tablă de fier, fixată de acesta printr-un număr mare de cuie de formă diferite, unele dintre ele purtând pe florare inițiale - probabil ale numelor unor calfe care le-au bătut.

Restaurarea propriu-zisă a constatat în reconstituirea obiectului: s-a fixat una din ramuri, s-au înlocuit cuiele smulse sau au fost repuse la locul lor, s-a îndreptat tabla de fier acolo unde ea a fost îndoită prin lovituri și s-a confectionat cel de al 4-lea ciot scurt (după fotografii), respectându-i-se forma și dimensiunile inițiale.

Metalul a fost tratat prin înlăturarea (decaparea) produșilor de coroziune care formau adevărate plăgi de suprafață învelitorii de tablă. Într-o fază ulterioară s-a procedat la pasivarea suprafeței pentru stoparea procesului de coroziune.

În urma tratamentului de însănătoșire a întregului obiect a urmat operațiunea de completare cu rășini a zonelor distruse. Atât aceste completări cât și operațiunile de conservare în care s-au folosit grunduri anticorozive și lacuri au avut în vedere atât necesitățile de protecție cât și înfățișarea estetică a copacului.

Copacul de Fier - originalul, nu mai suporta expunerea în aer liber și, la propunerea restauratorilor din Laboratorul Zonal al Muzeului Banatului și a muzeografilor, el a fost mutat definitiv în expoziția de istorie a muzeului, înlocuirea sa cu o replică identică a fost un demers necesar și izbutit.

În final consider necesar să amintesc specialiștii direct implicați în aceste operațiuni de conservare și restaurare la care a fost supus Copacul de Fier: Liliana Iuga (chimist metale), Elena Miklosik (muzeograf, restaurator metale), Ion Drăgan (+) (restaurator metale), Marcel Colceriu (restaurator lemn).

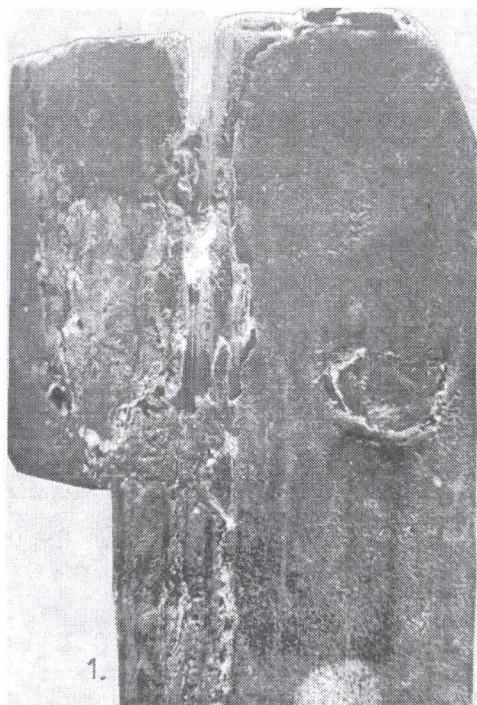
CONSERVATION AND RESTORATION OF THE "IRON TREE" FROM TIMIȘOARA

S u m m a r y

The paper presents the stages of the restoration and conservation of the "Iron Tree" from Timișoara, which has been treated in Regional Laboratory for Conservation and Restoration of the Museum of Banat. Currently, the original piece is exhibited in the history museum, part of the Museum of Banat.

Pl. I. Straturi de vopsea suprapuse înainte de decaparea lor.

Pl II. 1. Degradări fizico-mecanice și chimice ale copacului original; 2. Detaliu din timpul aplicării tratamentelor chimice

Pl. III. Detalii după restaurare.

EXECUTAREA UNEI REPLICI A „POMULUI DE FIER“ (AL BRESLELOR) DIN TIMIȘOARA

Alexandru Fota

Originalul constă într-un trunchi de copac îmbrăcat în tablă de fier la 1828 de către Moritz Heim. “Pomul de fier” a fost fixat în colțul unei clădiri din cartierul “Cetate” al Timișoarei, clădire care a fost ridicată de meșterul Leopold Kayser în 1752 și care este situată pe str. Mihai Eminescu nr. 3. După tradiție se presupune că la trecerea prin Timișoara, calfele de fierar obișnuiau să-și immortalizeze prezența în oraș bătând în copac câte un cui-țintă cu cap mai mare.

Asupra piesei originale am făcut unele observații, absolut necesare pentru realizarea replicii, subliniez că acestea nu au avut un caracter distructiv. Am putut constata că a fost utilizat un trunchi de copac de esență tare (probabil gorun) cu lungimea de aproximativ 214 cm, la 163 cm de la baza trunchiului, acesta se ramifică cu două brațe în formă de V (Pl. I/1). Cele două brațe principale au mai multe cioturi scurtate și modelate. Brațul stâng este modelat la extremitate într-un soi de cizmă (Pl. II/2). Brațul drept se termină într-o ramură a copacului scurtată și modelată (Pl. II/3).

La 60 cm înălțime de la baza trunchiului se află un ciot mai mare și mai gros, lung de aproximativ 20 cm, orientat în sus, opus lui se observă o ridicătură de cc. 40x7 cm, de formă lenticulară.

După prelucrare, trunchiul a fost îmbrăcat în plăci din tablă de fier subțire de cca. 0,4 cm. Plăcile au fost prinse între ele prin cusătură, cu cuie-nit cu cap rotund, aproximativ circulare cu diametrul de 0,7 cm. Capetele de nit se suprapun, ca țiglele, încălecându-se unul pe celălalt.

Pe fața trunchiului sunt fixate 3 platbande din fier forjat dintre care două sunt egal ca mărime și dispuse paralel iar a treia, mai scurtă cu terminația superioară în formă de “S” este dispusă între celelalte două. Ele au grosimea de 0,5 cm. Imediat sub terminația curbată a platbandei se observă un orificiu ce traversează trunchiul dintr-o parte în cealaltă. Prin acest orificiu trecea o bară de fier cu diametrul de cca. 4 cm care avea rolul de a fixa trunchiul de colțul clădirii. Pe platbanda din stânga se poate observa numele meșterului incizat cu dalta. Pe trunchi se află 8 ținte cu cap mare de formă pătrată, rotundă sau cordiformă cu inițialele unor nume pe ele. Acestea s-ar putea să fie ale unor meșteri.

Realizarea replicii a presupus îndeplinirea mai multor operații succesive.

Confecționarea trunchiului a pretins mai întâi prospectarea pădurilor din preajma Timișoarei și în alegerea unui trunchi cât mai apropiat ca formă cu trunchiul original. Aceasta a fost găsit la Pădurea Verde din marginea Timișoarei, în incinta Muzeului Satului Bănățean, unde am observat un trunchi de gorun uscat de aproape trei ani aflat încă în picioare. Acesta a fost tăiat și scurtat la sfârșitul lunii noiembrie a anului 1997, a fost curățat și scurtat la dimensiunile care erau necesare. Am realizat apoi un proiect reprezentând partea superioară a “copacului de fier”, efectuând asupra originalului măsurători succesive ale diametrelor (Pl. III/4). După ce trunchiul a fost transportat în laboratorul de restaurare al secției de arheologie și istorie a Muzeului Banatului, într-o primă fază s-a procedat la decojirea sa. Imediat după aceasta s-a purces la cioplirea trunchiului, începând de la baza acestuia, operație ce a fost însoțită permanent de calcule și măsurători. Această operațiune a durat vreme de o lună și jumătate până s-a izbutit realizarea unei forme cât mai apropiată de cea a originalului. Pentru realizarea acestui deziderat am utilizat atât proiectul menționat cât și reverificări multiple ale măsurătorilor pe trunchiul original. Trunchiul din care urma să se realizeze replica nu a fost întru totul identic cu cel original. În unele porțiuni am fost obligat să degroșez mult iar în altele să fac adăugiri. Aceste adăugiri au fost realizate prin placarea cu lemn din aceeași esență. Plăcile au fost fixate cu dibluri din aceeași esență de lemn care penetrau oblic, asigurând astfel o forare bună a plăcilor adăugate și făcând imposibilă practic desprinderea lor. Cea mai dificilă adăugire a fost partea din unul din brațele trunchiului ce se aseamănă cu o cizmă care necesita o exactitate maximă ca și respectarea unghiului de înclinare. Pentru a putea realiza corect această porțiune am executat un mulaj după originalul părții respective. Ulterior, utilizând mulajul am executat și această parte respectând unghiul de înclinație original. Această porțiune a fost fixată de brațul trunchiului replicii prin lipire și cu dibluri din lemn conice. Toate aceste dibluri folosite au diametrul în secțiune de 0,8-1,00 cm. Operațiunea de fixare a cioturilor de pe trunchi, după original, a fost realizată după terminarea cioplierii și după profilarea cât mai apropiată de original a tuturor suprafețelor sale.

Odată încheiată realizarea trunchiului de lemn pentru replică, acesta a fost conservat împotriva dăunătorilor prin impregnare cu xilamoniu iar apoi cu o soluție plastică.

Învelirea în tablă de fier a trunchiului a constituit o operație la fel de dificilă și de mare complexitate cu un specific total diferit față de operațiunile precedente. Pentru îmbrăcarea trunchiului în tablă de fier am utilizat o tablă de grosime relativ mare - de cca. 1 mm, adică aproape de trei ori mai mare decât cea a tablei originalului. Am decis utilizarea acestui sortiment de tablă în urma

observației că tabla foarte subțire de pe original a suferit în mai bine de 170 de ani unele rupturi și cutări. Tabla de fier mai groasă pe care am utilizat-o asigură o rezistență mai mare în timp a replicii, mai cu seamă în condițiile de poluare din Timișoara de azi. Totodată această opțiune asigură replicii care este expusă în aer liber o mai mare rezistență și împotriva vandalismelor care încep să se manifeste la acest sfârșit de veac.

După fiecare din plăcile originalului am executat șabloane din carton cu ajutorul cărui am decupat plăcile de tablă ce urmau să fie fixate pe replică. Aceste plăci au respectat întru totul dimensiunile și curburile plăcilor original motiv pentru care am procedat la forjarea lor la cald. În urma acestor operații plăcile de tablă au putut fi așezate pe trunchiul replică aproape lipite perfect de acesta. Înainte de a fi montate plăcile au fost grunduite în interior și în exterior. Aceste operațiuni au fost realizate în trei săptămâni de lucru intens.

Plăcile au fost prinse între ele prin încălecare și coasere prin nituire respectându-se întocmai tehnica folosită de meșterul Moritz Heim, cel care a realizat foarte probabil originalul.

O altă problemă de mare dificultate care s-a ivit pe parcursul realizării îmbrăcăminte de tablă a trunchiului a fost cea a confecționării niturilor de diferite mărimi și forme. Niturile de cusătură originale aveau un diametru la cap de aproximativ 0,7-0,8 cm. Pe acestea le-am realizat din bară de fier cu secțiunea de 0,6 cm, tăind rondele, perforându-le, introducând în perforații câte un cui și forjând capul după o formă cât mai apropiată de original. Pentru confecționarea diferitelor nituri de dimensiuni variabile s-a folosit bară cu secțiunile de 0,6, 0,8 și 1,00 cm. În partea superioară a "copacului de fier" original între niturile utilizate la coaserea tablelor de fier se găsesc țintele bătute probabil de calfe și meșteri care au forme și dimensiuni diferite. Capetele acestor ținte sunt rotunde, pătrate, lenticulare, ovale, triunghiulare sau cordiforme. Replicile pentru toate acestea le-am confecționat manual, și le-am plasat în aceeași locuri în care le sunt puse pe trunchiul original. Am executat în total aproximativ 2.000 de nituri de cusătură și ținte, lucrare care a necesitat trei luni și jumătate de muncă. După fixarea țintelor am procedat la conservarea suprafeței de tablă a replicii "copacului de fier" și în final la vopsirea cu vopsea pentru metal.

Realizarea replicii s-a impus în urma aducerii originalului în 1990 la Laboratorul Zonal de Restaurare și Conservare al Muzeului Banatului, unde sa procedat la conservarea sa și apoi, la expunerea sa în expozițiile muzeului. La solicitarea Primăriei Municipiului Timișoara, replica a fost executată în toamna și iarna anului 1997 spre a fi instalată la locul unde s-a aflat originalul în primăvara anului 1998, reintegrându-se astfel în circuitul turistic și cultural al orașului.

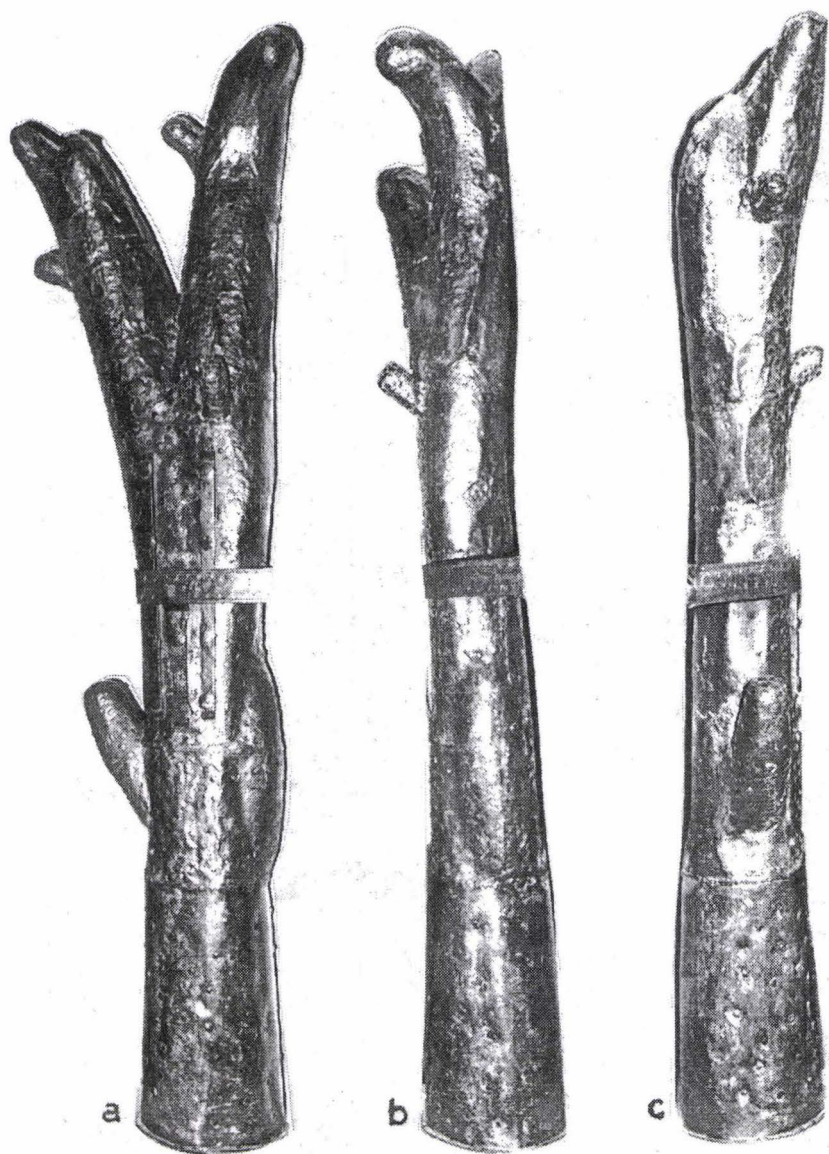
THE CONSTRUCTION OF A COPY OF THE IRON TREE (THE GUILDS TREE) FROM TIMIȘOARA

S u m m a r y

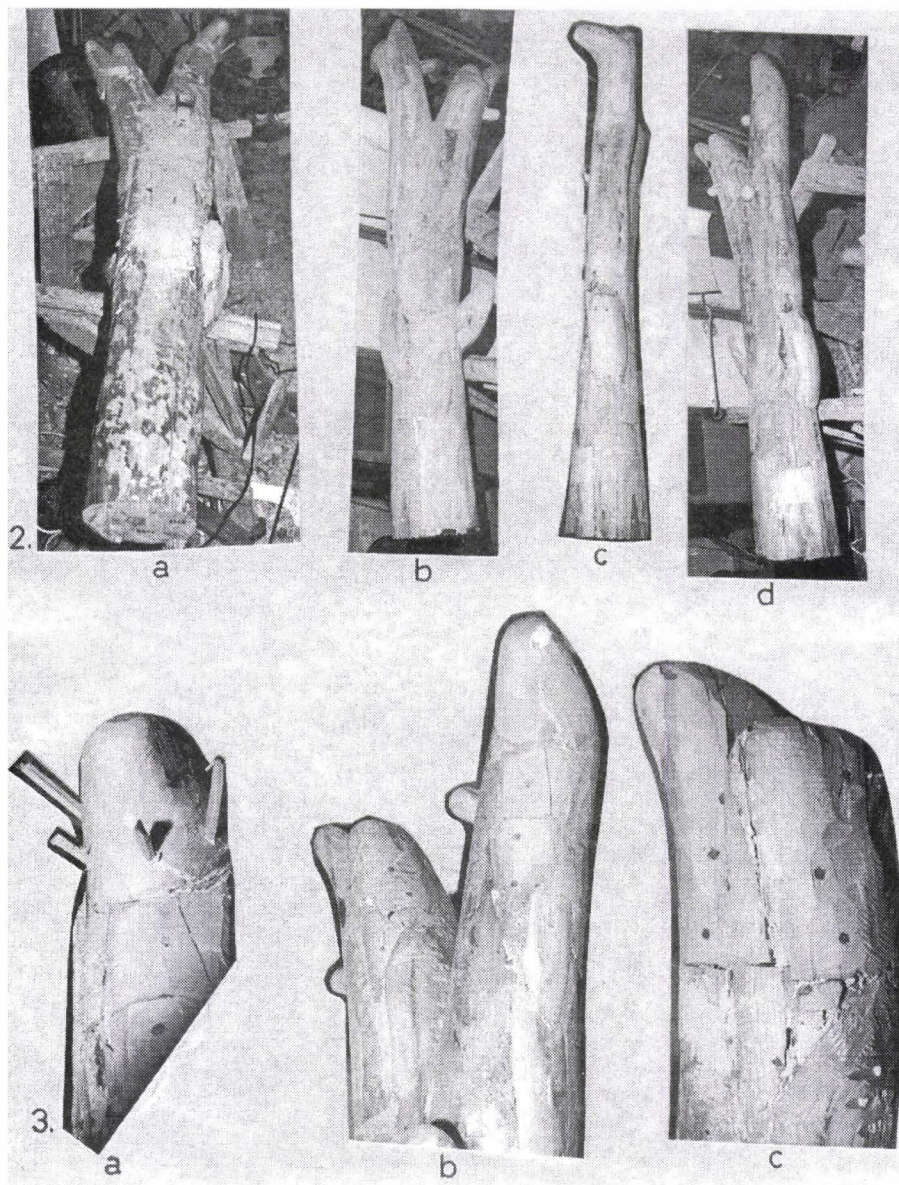
Moritz Heim has realized the original Iron Tree (a trunk coated in iron sheet) in 1828, which was placed at the corner of a 1752 building, on nowadays Mihai Eminescu street in Timișoara.

It is said that the journeymen blacksmith passing by Timișoara marked their presence by driving a large-headed nail into the trunk.

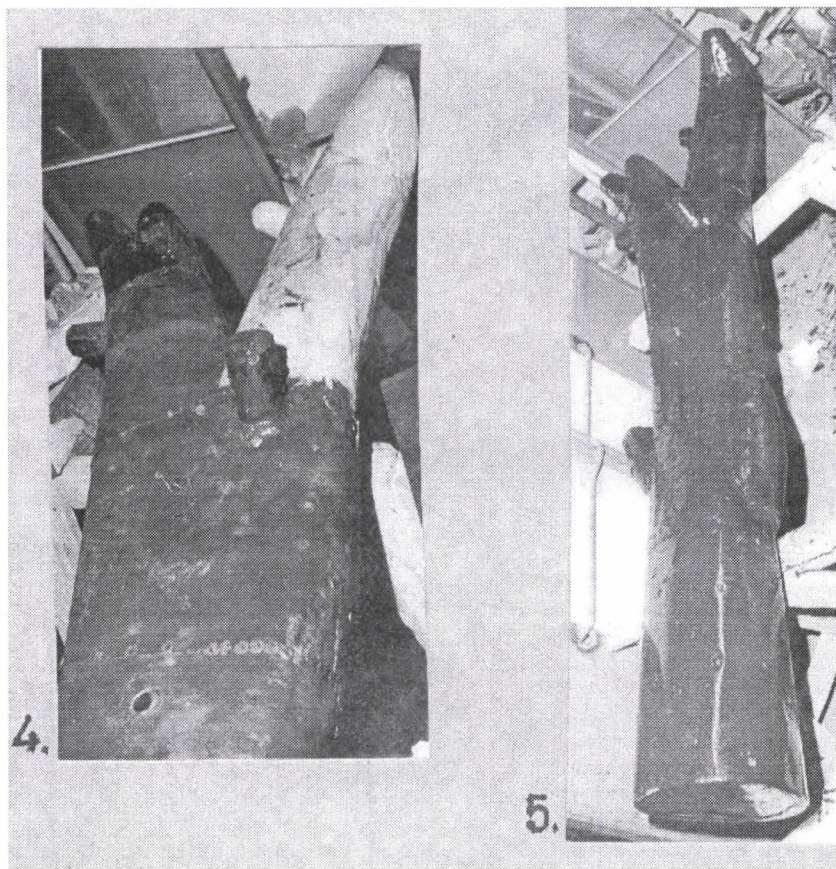
The copy has been realized in the Museum of Banat and placed instead of the original that is now exhibited in the Middle Age exhibition of the Museum. It is the only copy realized in Central Europe, where several such trees still exist.

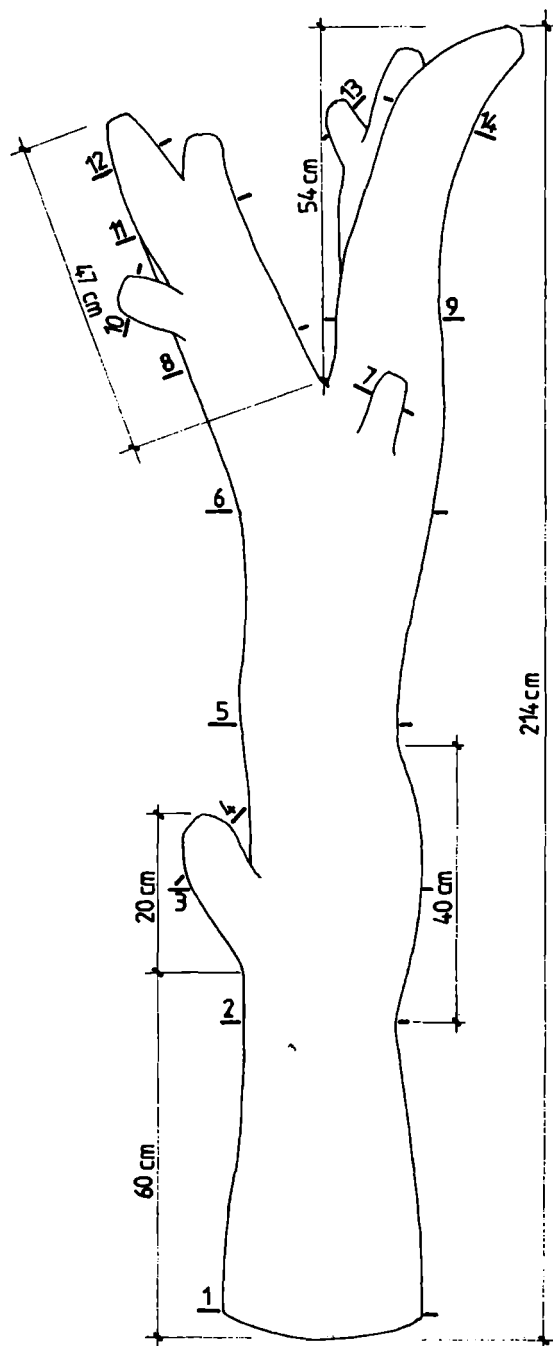
Pl. I. Pomul Breslelor (originalul)
a - vedere din față; b - vedere lateral stânga; c - vedere lateral dreapta

Pl. II. 2. Imagini din timpul prelucrării trunchiului: trunchiul văzut din față, cu adăugiri (a); trunchiul finisat văzut din spate (b), lateral (c), față (d). 3. (a-c) Detalii ale trunchiului, cu sistemul de prindere cu dibluri al plăcilor adăugate.

Pl. III. 4 Imagine din timpul învelirii cu tablă; 5 Pomul îmbrăcat și vopsit (replica)

CIRCUMFERINTE :

- 1 : 89 cm
- 2 : 79 cm
- 3 : 95 cm
- 4 : 37 cm
- 5 : 74 cm
- 6 : 85 cm
- 7 : 19 cm
- 8 : 67 cm
- 9 : 55 cm
- 10 : 20 cm
- 11 : 58 cm
- 12 : 27 cm
- 13 : 19 cm
- 14 : 47 cm

Pl. IV. Schiața Pomului Breslelor

REAMPLASAREA LAPIDARULUI ROMAN DE LA MUZEUL BANATULUI

Alexandru Flutur

Începuturile lapidarului datează din 1873, atunci când generalul Anton Scudier, comandantul garnizoanei militare Timișoara, a făcut o importantă donație de piese romane și medievale provenind de la Titel¹ (localitate pe malul vestic al Tisei, aproape de Dunăre), unde au ajuns mai multe monumente din Panonia Inferior². Cu timpul, colecția de inscripții și monumente sculpturale a Muzeului Banatului s-a îmbogățit cu piese din diferite situri romane ale Banatului, în special de la Tibiscum.

În 193, lapidarul a fost mutat din vechiul local al muzeului de pe actuala stradă A. Pacha³ la parterul Palatului Cultural - actualul hol comun al Teatrelor Maghiar și German. De aici, o dată cu mutarea Muzeului Banatului în castelul Huniade, lapidarul a fost amplasat în curtea clădirii (1951), iar în 1971, cu ocazia apropiatei sărbătoriri a centenarului muzeului, a fost reșezat sub conducerea profesorului Marius Moga, pe coridorul de la parterul edificiului⁴. Expoziția s-a îmbogățit considerabil cu piesele descoperite la Tibiscum, mai ales după ce, din 1964, profesorul Moga a inițiat aici săpături sistematice⁵.

În 1984⁶, la decizia conducerii Muzeului Banatului (director Mihai Fătu), lapidarul a fost mutat din nou în curte⁷, situație care, proiectată a fi temporară - condiționată de refacerea pavimetrului de pe coridor cu plăci de marmură și de refacerea instalației de încălzire centrală, a devenit "definitivă" prin construcția copertinei de sticlă destinată protejării exponatelor (v. foto Pl. II, III). Însă expunerea la umezeală și oscilațiile mari de temperatură au generat probleme de conservare ale pieselor, la unele dintre ele, în special cele din gresie și calcar, procesul de degradare fiind evident.

La inițiativa dr. Fl. Drașovean s-a decis reamplasarea lapidarului în holul de la parter. S-a elaborat un nou plan tematic al expoziției⁸ în care s-a urmărit principiul convențional al împărțirii didactice a monumentelor (în onorifice, votive, funerare etc.) și principiul de dispunere a pieselor după locul lor de proveniență. De asemenea, s-a ținut seama de necesitatea adaptării la spațiul existent pe coridorul de la parter al muzeului (Pl. I). Au intervenit și criterii de ordin estetic sau istoric, încercându-se o scoatere în evidență a pieselor mai valoroase din punct de vedere artistic sau arheologic.

Monumentele au fost mutate (cu ajutorul unui elevator și două cărucioare) în zilele de 18 și 19 septembrie 1997. La această acțiune au participat: Florin Drașovean, director al Muzeului Banatului, Alexandru Flutur, Dan Ciobotaru, Alexandru Szentmiklosi, Raul Șeptilici - muzeografi, Ion Davițoiu și Marcel Colceriu - restauratori, Ion Majernik - muncitor și alții. Urmează să fie rezolvată problema stelei funerare de la Pojejena⁹, care a rămas în curte deoarece, din cauza dimensiunilor ei mari și a dificilei manevrabilități nu a putut fi amplasată cu elevatorul¹⁰. Lucrările de restaurare și consolidare a pieselor sunt încă în curs de desfășurare, fiind executate de către restauratorii Ion Oprescu și Ion Davițoiu. Nu în ultimul rând, trebuie amintită consultanța profesională acordată de către domnișoara arhitect Liliana Roșiu în ce privește consolidarea unor monumente și așezarea lor pe socluri așa încât să ofere un nivel optic acceptabil pentru vizitatorul expoziției.

Această reamplasare a lapidarului a fost binevenită pentru asigurarea unor condiții de conservare normală a exponatelor din piatră. În același timp, coridorul castelului Huniade oferă avantajul unui spațiu de expunere interesant și atractiv, clădirea fiind ea însăși monument istoric, iar monumentele din piatră măresc nota de mister a acestui spațiu și îi dau personalitate. Vizitatorul muzeului, după periplul prin sălile de la etaj ale expoziției de bază, unde va fi fost familiarizat cu istoria Banatului din preistorie până în epoca modernă, înăuntrul lapidarului va relua cunoașterea istoriei romane, a artei din provinciile imperiului, a aceluși imperiu care a dat naștere civilizației în care ne regăsim identitatea ca români și europeni.

NOTE

1. F. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică. I. 1872-1918*, Timișoara, 1997, p. 16.

2. Informații F. Medeleț.

3. F. Medeleț, N. Toma, *op. cit.*, p. 21.

4. Inf. F. Medeleț. Vezi catalogul lapidarului întocmit în acea vreme: M. Moga, I.I. Rusu, *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timișoara, 1974.

5. D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, p. 11.

6. Inf. Fl. Drașovean.

7. Trebuie să completăm că sarcofagul de la Orșova și doi militari din Pannonia Inferior (CIL III 10633 și 10638) se aflau în continuare în curte, probabil din 1951.

8. De mare folos ne-a fost sprijinul și informațiile oferite cu generozitate de către F. Medeleț.

9. IDR III1,19.

10. Soluția nu va fi decât una empirică, dar practică; se vor folosi role de lemn pentru deplasarea piesei, protejându-se astfel atât monumentul, cât și dalajul din marmură al coridorului; stela va fi fixată de perete cu ajutorul unor brațe metalice, ridicarea ei pe verticală realizându-se probabil printr-un sistem de scripeți.

THE RELOCATION OF THE COLLECTION OF ROMAN LAPIDARIUM FROM THE BANAT MUSEUM

S u m m a r y

The Lapidarium dates from 1873, when certain pieces originating in Pannonia Inferior have been donated to the museum. Since then the collection has permanently been enriched with material from different Roman sites from Banat, especially from Tibiscum.

Given the specific outdoor preservation conditions, the collection has been replaced from the inner court of the Huniade Castle in the hallway of the ground floor during September 1997.

LISTA PIESELOR DIN LAPIDAR (PL. I)

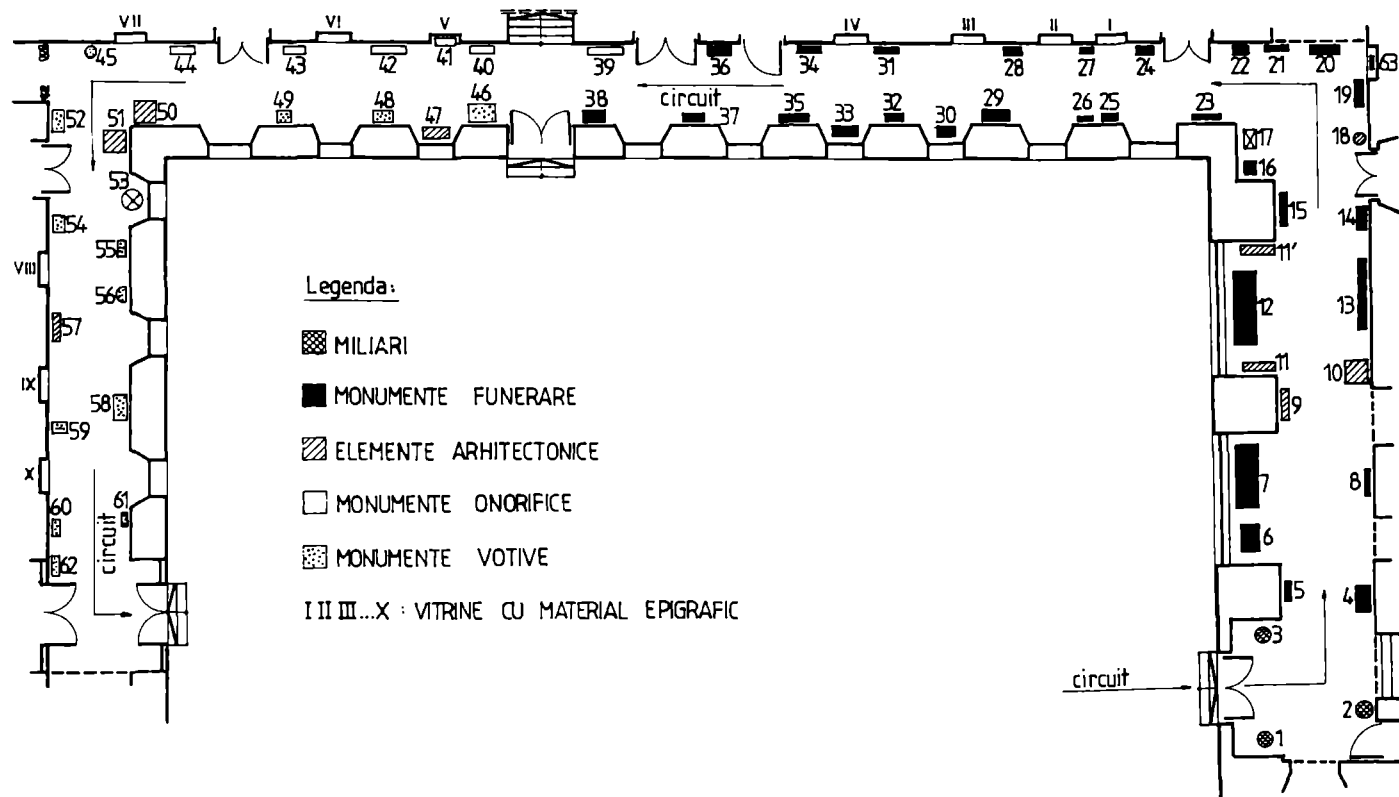
1. Miliar din Pannonia Inferior (Titel). CIL III 10633 - IMBT IV 6337
2. Miliar din Pannonia Inferior (Titel). CIL III 10638 - IMBT IV 6338
3. Miliar din Pannonia Inferior (Titel). CIL III 10653 - IMBT IV 6365
4. Monument funerar, Tibiscum. IDR III 1, 171 - IMBT IV 7515
5. Relief funerar, Tibiscum. IDR III 1, 171 - IMBT IV 7515
6. Sarcofag de copil, Orșova. IMBT IV 6377
7. Sarcofag, Orșova, IMBT IV 6350
8. Monument funerar, Tibiscum. IDR III 1, 173 - IMBT IV
9. Element arhitectonic, Tibiscum. IMBT IV 7510
10. Bază de coloană, Tibiscum. FNI
- 11, 11'. Blocuri arhitectonice dintr-un monument de la Tibiscum. IMBT IV 7505
12. Sarcofag din Pannonia Inferior (Titel). CIL III 10244 - IMBT IV 6348
13. Monument funerar, Muntele Mic. IDR III 1, 157 - IMBT IV 6339
14. Monument funerar, Tibiscum. IDR III 1, 164 - IMBT IV 7488
15. Monument funerar, Pannonia Inferior. CIL III 10245 - FNI
16. Fragment de monument funerar, Tibiscum. - IMBT IV 7484
17. Statuie, Tibiscum. IMBT IV 6358
18. Element arhitectonic, Tibiscum. IMBT IV 7480
19. Monument funerar, Pannonia Inferior (Titel) IMBT IV 6363
20. Relief cu Lupa Capitolină, Pannonia Inferior; refolosit la începutul mileniului II (Titel).
IMBT IV 6349
21. Monument funerar, Tibiscum. IDR III 1, 163 - IMBT IV 7507
22. Monument funerar, Tibiscum. IDR III 1, 160 - IMBT IV 6362
23. Fragment de monument funerar, Pojejena. IMBT IV 7482
24. Monument funerar, Tibiscum. IDR III 1, 167 - IMBT IV 6361
25. Monument funerar, Tibiscum. IDR III 1, 154 - IMBT IV 6356
26. Fragment de monument funerar, Tibiscum. IMBT IV 7481

27. Fragment de monument funerar, Lipova. IMBT IV 7479
28. Monument funerar, Tibiscum. IDR III 1, 165 - IMBT IV 7492
29. Monument funerar, probabil Tibiscum. IMBT IV 7489
30. Monument funerar, Tibiscum. IDR III 1, 153 - IMBT IV 7487
31. Monument funerar, Tibiscum. IDR III 1, 172 - IMBT IV 7504
32. Monument funerar, Pojejena. IDR III 1, 19 - IMBT IV 6351
33. Monument funerar, Pojejena. FNI
34. Monument funerar, Tibiscum. IDR III 1, 156 - IMBT IV 7501
35. Monument funerar, Sânnicolaul Mare. IDR III 1, 274 - IMBT IV 6360
36. Monument funerar, Slatina-Timiș. IDR III 1, 118 - IMBT IV 6343
37. Monument funerar, Mehadia. IDR III 1, 92 - IMBT IV 6364
38. Monument funerar, IDR III 1, 84 - IMBT IV 6354
39. Monument onorific, Ulpia Traiana Sarmizegetusa. IDR III 1, 131 - IMBT IV 6341
40. Monument onorific, Ulpia Traiana Sarmizegetusa. IDR III 2, 89 - IMBT IV 6340
41. Monument onorific, Tibiscum IDR III 1, 130- IMBT IV - IMBT IV 7516
42. Monument onorific, Ulpia Traiana Sarmizegetusa. IDR III 2, 90. FNI
43. Monument onorific, Mehadia, IDR III 1, 75 - IMBT IV 6347
44. Monument onorific, Mehadia, IDR III 1, 77 - IMBT IV 6355
45. Coloană votivă, Tibiscum. IDR III 1, 144 - IMBT IV 7498
46. Monument votiv, Tibiscum. IDR III 1, 137 - IMBT IV 7500
47. Bloc de marmură fasonat, Tibiscum. FNI
48. Monument votiv, Tibiscum. IDR III 1, 139- IMBT IV 6346
49. Monument votiv, Tibiscum. IDR III 1, 138 - IMBT IV 7496
50. Bază de coloană, Tibiscum. IMBT IV 7491
51. Bază de coloană, Tibiscum. IMBT IV 7493
52. Monument anepigraf, Tibiscum. IMBT IV 7494
53. Vas (mortarium) de piatră, Orșova. FNI
54. Monument votiv, Denta. IDR III 1, 109 - IMBT IV 6359
55. Monument votiv, Tibiscum. IDR III 1, 135 - IMBT IV 7490
56. Fragment dintr-un fus de coloană, Tibiscum. FNI
57. Element arhitectonic, Tibiscum. IMBT IV 7485
58. Monument votiv, Pannonia Inferior (Titel). CIL III 10197 - IMBT IV 6345
59. Monument votiv, Tibiscum. IDR III 1, 134 - IMBT IV 7495
60. Monument votiv, Tibiscum. IDR III 1, 138a - IMBT IV 7486
61. Monument votiv, Pojejena, IDR III 1, 11 - IMBT IV 6344
62. Monument votiv, Tibiscum. IDR III 1, 145 - IMBT IV 6357
63. Monument funerar, Tibiscum. IMBT IV 7483

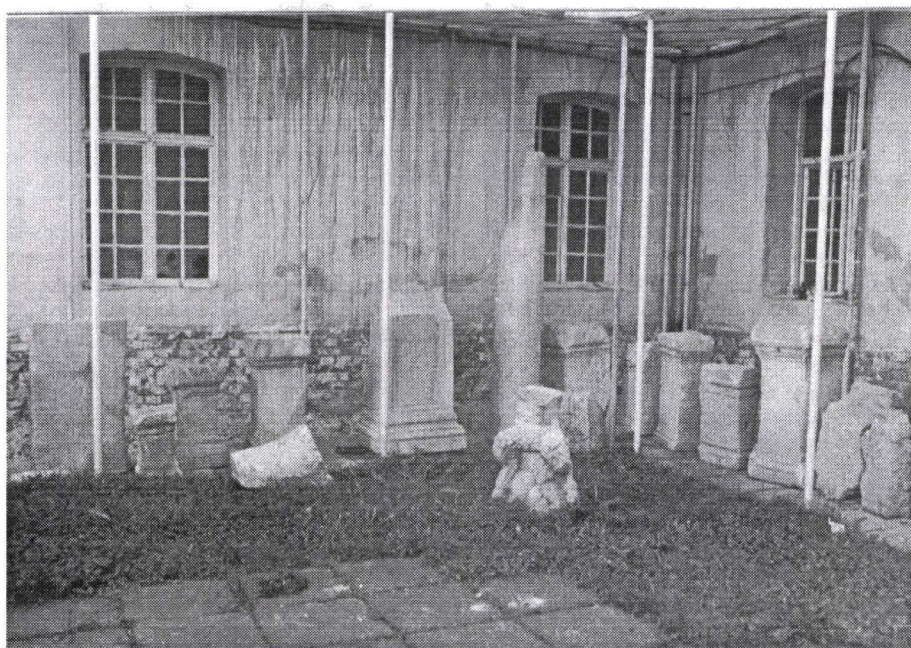
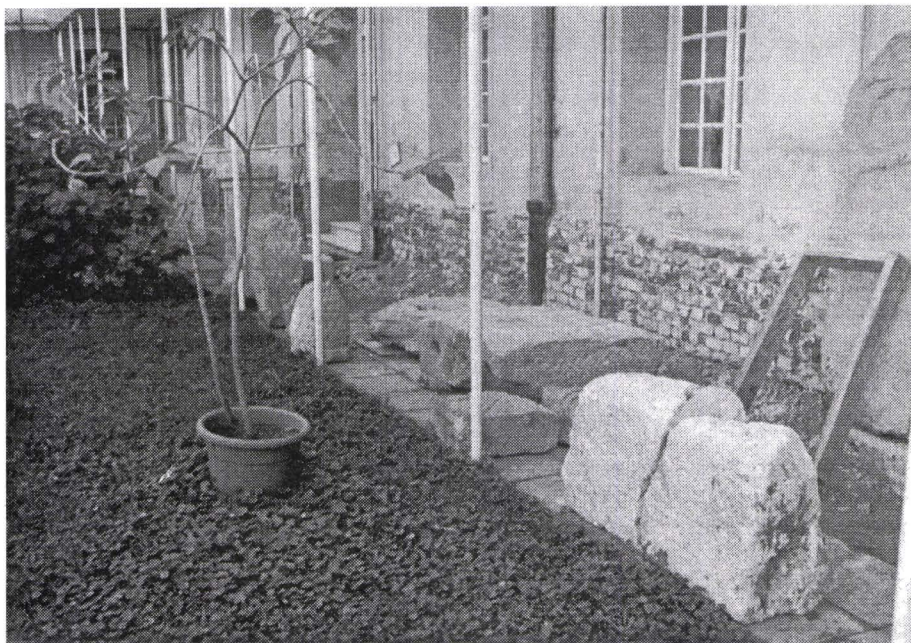
Vitrine:

- I. Fragmente de inscripții: IDR III 1, 181, 185, 192 a - IMBT IV 7520, 9692, FNI; FNI
- II. Fragmente de inscripții: IDR III 1, 170 - FNI; FNI
- III. Material tegular: IDR III 1, 263 - IMBT IV 9496, 9492, 9514, 9544
- IV. Material tegular: IDR III 1, 113, 280d - IMBT IV 9637, 9638, 9639

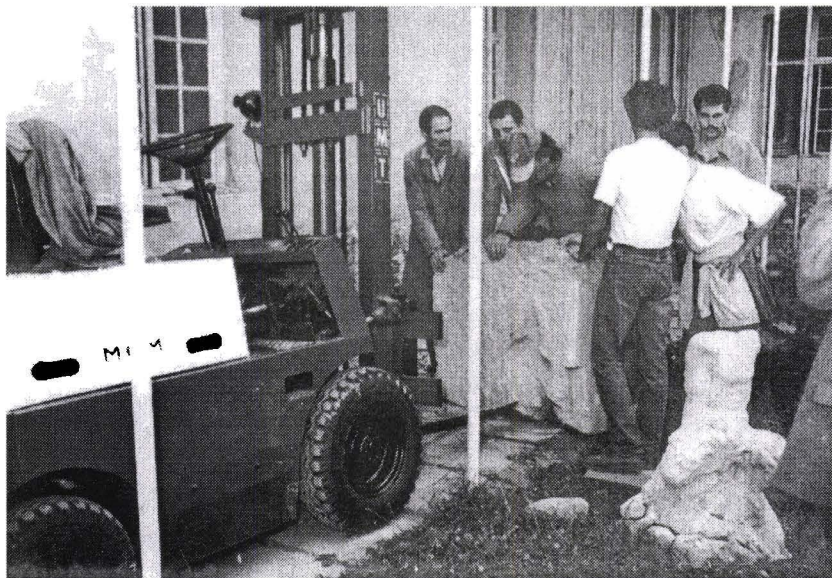
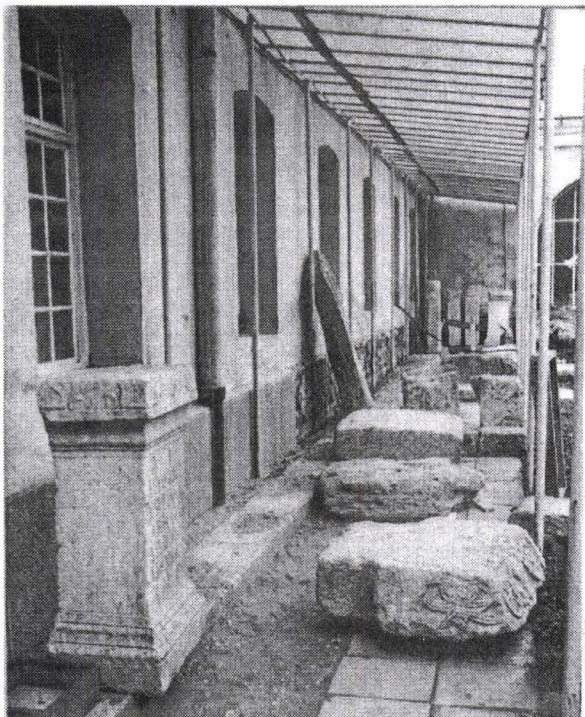
- V. Inscriptia IDR III 1, 130 - IMBT IV 7516;
cărămidă IDR III 1, 251 - IMBT IV 9458
- VI. Material tegular: IDR III 1, 251 - IMBT IV 8796, 9458, 9630, 9632
- VII. Material tegular: IDR III 1, 259 - IMBT IV 9456, 9457;
inscriptia IDR III 1, 151 - IMBT IV 7521
- VIII. Material tegular: IDR III 1, 262, 264 - IMBT IV 9602, 9603, 9605, FNI;
inscriptia IDR III 1, 146 - IMBT IV 7519
- IX. Material tegular: IDR III 1, 254, 257, 258 - IMBT IV 9620, 9635, 9633
- X. Material tegular: IDR III 1, 50, 354, 359, 280 - IMBT IV 1186, 9619, 9457, 9640

Pl. I. Planul lapidarului de la parterul Muzeului Banatului

Pl. II. Aspecte ale lapidarului înainte și în timpul mutării pe coridor

Pl. III. Aspecte ale lapidarului înainte și în timpul mutării pe coridor

RECENZII

EXCAVATIONS AT SOUTH SHIELDS ROMAN FORT

*vol. I, The Society of Antiquaries of Newcastle upon Tyne with
Tyne and Wear Museums, 1994, 285 p.*

R E C E N Z I E

Lucrarea discutată este în fapt un impresionant raport de săpături, care prezintă rezultatele unui program de cercetare început în 1983, coroborate cu toate rezultatele cercetărilor anterioare.

Publicația face parte dintr-o serie de monografii privind castrul de la South Shields și împrejurimile sale. Potrivit politicii de publicare anunțată de conducătorii proiectului, urmează apariția unui al doilea volum, care va cuprinde rezultatele săpăturilor aflate încă în lucru la data redactării primului volum.

Un prim capitol cuprinde scopurile și metodele de cercetare, de unde aflăm despre cele patru campanii de săpături (1875-76, 1949-50, 1966/67-1970/73 și 1977-1983), care au precedat prezentul program de cercetări. Acesta din urmă a cuprins trei obiective principale: colțul de est al castrului, zona centrală (*principia*) și poarta de sud-vest cu șanțurile din zona ei. S-au făcut lucrări de consolidare și conservare pe principiul “conservă cum ai găsit”, dar și o reconstituire pe teren a porții de sud-vest, depășind acest principiu. Din punct de vedere al strategiei de săpătură, este interesant de subliniat că s-a adoptat principiul săpării totale a obiectivului, considerându-se că săparea parțială este inadecvată, dând informații incomplete primului cercetător și lăsând stricăciuni ireparabile pentru cei care urmează să continue săpătura. De asemenea, în cadrul acestui principiu al săpării totale, s-au dezvelit suprafețe întinse, renunțându-se atât la secțiuni, cât și la casetări succesive, ca metode inadecvate obiectivului.

Înregistrarea profilelor s-a făcut după metoda contextelor numerotate, metodă uzuală în Marea Britanie și folosită parțial și la noi.

Al doilea capitol este cel care prezintă complexa istorie a castrului. După o explicare a situației geografice a castrului la gurile râului Tyne (pe coasta de nord-est a Angliei), în prelungirea limesului lui Hadrian (care se încheie la est cu Wallsend), se discută perioadele istorice de existență a sitului în epoca romană. Acestea sunt nouă la număr, după cum urmează:

Perioada 1 - epoca flaviană (?); perioadele 2 și 3 - Traian (?), Hadrian și prima parte a domniei lui Antoninus Pius (?); perioada 4 - castrul de piatră de la mijlocul epocii lui Antoninus Pius; perioada 5 și 6 - existența bazei de aprovizionare; perioada 7 - reconvertirea în castru; perioada 8 - modificări în castru și perioada 9 - sfârșitul epocii romane și perioada post-romană (semnele de întrebare aparțin autorilor).

În cadrul primelor trei perioade castrul vizat nu există pe acest amplasament. Din perioada 1 s-au găsit doar fragmente ceramice (*terra sigillata* și *terra nigra*), iar din perioada 2 și 3 urme ale unor clădiri din lemn și chirpic, considerate ca aparținând așezării de pe lângă un alt castru, nedescoperit încă, aflat poate la est sau sud-est de castrul de piatră și care, pe baza unor inscripții, pare să fi găzduit *ala I Asturum*.

În perioada 4, datată la mijlocul domniei lui Antoninus Pius, s-a construit un castru de piatră de 148 x 113 m, orientat spre NV (respectând deci preceptele lui Hyginus privind orientarea porții praetoria). Castrul avea un *horreum* dublu în *latus praetorii sinistrum* și barăcile orientate paralel cu *via principalis*. Se crede posibil ca trupa castrului să fie deja din această perioadă *cohors V Gallorum*, posibil o cohortă equitată. Interesant este că de construcția castrului s-a ocupat un detașament din *legio VI Victoria Victrix*, fapt atestat de o inscripție pe un bloc din zidul principiei.

În perioada 5, al cărei început este datat după sfârșitul sec. al II-lea, mai probabil în timpul guvernării lui Alfenius Senecio (205-207), castrul a fost transformat într-o bază de aprovizionare cu grâne. Principia a fost reorientată spre sud-est și în loc de barăci s-au construit hambare (*horrea*), inclusiv în locul fostei curți din perioada 4. Barăci au fost construite în colțul de est al castrului, suficiente (cred autorii) pentru a adăposti cohorta V de gali. Interesant este că aceste barăci au o structură mixtă: piatră și lemn. Castrul a fost prelungit spre sud-est pentru a putea cuprinde toate aceste structuri. Transformarea în bază de aprovizionare pare legată de expediția lui Septimius Severus în Britannia (209-211). Și în acest caz, tot legiunea VI Victoria Victrix a fost cea care a mărit castrul.

În perioada 6 (construită între 222-235) a existat în continuare baza de aprovizionare. S-au construit noi hambare, chiar în locul principiei din perioada 5, o altă principia construindu-se în prelungirea spre sud-est. Barăcile se găseau tot în colțul de est, schimbându-și doar orientarea.

Autorii fac apoi un calcul interesant al capacității bazei de aprovizionare în perioadele 5 și 6, stabilind de exemplu, că la o rație maximă de soldat de 1,36 kg grâu pe zi, baza lărgită din perioada 6 ar fi putut hrăni o armată de 50.000 de oameni timp de 49 de zile!

Desigur, durata lungă de existență ca bază de aprovizionare și capacitatea mare sugerează un rol principal de aprovizionare a garnizoanelor valului lui Hadrian, după cum pe drept consideră autorii. Grânele erau aduse pe mare de pe continent, lucru reieșit din analizele grâului carbonizat găsit în ruinele hambarelor.

Perioada 6 se încheie printr-un incendiu la sfârșitul sec. al III-lea sau începutul sec. al IV-lea, considerat de autori a fi urmarea unui atac inamic decât demolare intenționată prin foc.

Perioada 7 a însemnat revenirea parțială la funcția de castru prin: reconstruirea principiei pe vechiul loc, transformarea rândului de sud al hambarelor în barăci (rândul de nord rămânând hambare). În colțul de est, peste barăcile mici din perioadele 5 și 6 s-a construit o casă cu atrium. În această perioadă, garnizoana castrului pare să fi fost *numerus barcariorum Tigrisensium*, provenit din Orient, dintr-o zonă a Tigrului controlată de romani între Septimus Severus și Iulian. Așa s-ar explica apariția toponimului *Arbeia* din *Notitia Dignitatum* (din aramaicul Bet Arbaye - "patria arabilor", denumire a zonei de proveniență a acestor soldați).

Perioada 8, care începe în a doua jumătate a sec. al IV-lea, este caracterizată de modificări de părți ale unor clădiri, inclusiv în casa din colțul de est. Interesantă este posibilitatea existenței unei biserici creștine în curtea principiei, bazată pe găsierea unui altar de piatră în această zonă.

În sfârșit, perioada 9 înseamnă ultimele activități romane în castru și posibile activități post-romane: înmormântări în curtea principiei, un șanț în fața porții de sud-vest, se fac de asemenea referințe la situația istorică în perioadele următoare până aproape de zilele noastre.

După acest capitol de istorie a castrului, sintetizează a rezultatelor cercetărilor, atât anterioare, cât și proprii autorilor, urmează capitole de arheologie propriu-zisă, în care se prezintă în amănunt săpăturile și rezultatele fiecăruia obiectiv în parte.

Capitolul 3 este dedicat principiei, și anume clădirii originare a acesteia și nu celei construite în prelungirea de sud-est din perioada 6. Sunt prezentate cercetările anterioare ale obiectivului, ca apoi să se arate rezultatele proprii, defalcate pe perioadele cronologice cunoscute. Acest capitol dispune de un bogat material ilustrativ - planuri, profile și fotografii - și de cataloage de descoperiri pe perioade. De remarcat că a existat o primă principia (perioada 4A) incompletă, care se pare că a servit ca loc de stindarde (*aedes*) pentru unitatea care a construit castrul și ca loc de practici religioase legate de construcție. Această principia constă doar din partea din spate a unei principii complete. Odată cu această clădire s-a săpat o fântână, care a funcționat de-a lungul tuturor fazelor ulterioare ale clădirii. Toate aceste faze sunt explicate în detaliu și reprezentate prin planuri defalcate pe perioade și faze, fotografii, reconstituiri grafice, machete etc.

Capitolul 4 este dedicat cercetării porții de sud-vest, a drumului de *intervallum* și a șanțurilor din zona porții.

Demersul este de asemenea structurat în funcție de perioadele cronologice arătate, ca și în cazul principiei. Se remarcă construirea încă din perioada 4B a unei anexe din piatră, care s-a alipit turnului de nord-vest și a blocat una din intrările porții.

În ceea ce privește șanțurile, o situație interesantă este aceea că, de la bun început, existau două șanțuri până în dreptul turnului de nord-vest, care se opreau aici. Din dreptul turnului pandant (de sud-est) pornesc trei șanțuri paralele. Acest lucru ne demonstrează incertitudinea unei reconstituiri ipotetice de șanțuri pe câte o latură întreagă de castru pe baza unei singure secționări a acesteia. Interesant de reținut este, după modificările de șanțuri din diversele perioade, existența unui șanț post-roman (perioada 9).

Capitolul 5 conține prezentarea inscripțiilor și materialelor de construcție. Programul de cercetare în curs a descoperit două inscripții, din care una fragmentară (onorifică, dedicată Iuliei Domna de către guvernatorul Caius Iulius Marcus prin *cohors V Gallorum*, datată 213). Această inscripție e foarte asemănătoare cu inscripții similare găsite în Dacia (Porolissum etc.).

Dintre materialele de construcții remarcăm țigle ștampilate COH V G și doar una a legiunii VI Victoria Victrix.

Capitolul 6 se ocupă cu monedele găsite de prezentul program de cercetare, în total 107, și de alte trei din săpături anterioare (1949). Monedele merg de la Marcus Antonius până la Theodosius.

Capitolul 7 conține descoperirile de obiecte mici (small finds): fibule, cataramă, aplici, pandantive, inele etc. Se remarcă o camee de sardonix, reprezentând bustul împăratului Caracalla ca Hercule cu blana de leu legată în jurul gâtului.

Capitolul 8 se referă la ceramică. Este surprinzătoare lipsa opaițelor dintre categoriile ceramice. Nu știm dacă ele au lipsit din descoperirile făcute (ceea ce ni se pare improbabil) sau au fost omise de la publicare. O deosebită impresie fac datările de *mortaria*.

Capitolul 9 prezintă rezultatele cercetării asupra resturilor biologice și umane, în special asupra grâului carbonizat sau mineralizat dintr-unul din hambare și a altor semințe amestecate cu acesta. De asemenea s-au analizat polen, resturi de insecte și diferite părți din schelete umane.

Lucrarea specialiștilor englezi impresionează prin seriozitatea, calitatea și volumul muncii științifice depuse. Nici un amănunt semnificativ nu este lăsat deoparte, ceea ce uneori face ca lucrarea să pară foarte încărcată de informație. Situația arheologică extrem de complexă a obiectivului a făcut însă necesară această abundență informațională.

Interpretarea științifică este riguroasă și echilibrată, ceea ce face ca lucrarea de față să poată constitui un model de lucru. Interesant de reținut este faptul că autorii englezi au colaborat cu nu mai puțin de alți 14 specialiști, fiecare elaborând părți din această valoroasă lucrare în specialitatea sa. Acest fapt a făcut posibilă, de altfel, prelucrarea unui astfel de volum de date și descoperiri din cele mai diverse categorii.

Eduard Nemeth

CÂTEVA CLARIFICĂRI ALE UNOR „CLARIFICĂRI PRIVIND CERCETĂRILE DE LA HODONI (JUD. TIMIȘ) DIN ANII 1959 – 1960“ ... ȘI CÂTE CEVA DESPRE UN OP

Florin Drașovean, Dumitru Țeicu, Marius Muntean

În anul 1996 apărea, la Reșița, o monografie ce prezenta rezultatele cercetărilor efectuate de către Florin Drașovean la Hodoni între anii 1985 și 1991 (Drașovean, Țeicu, Muntean 1996). Cercetările au urmărit cu precădere clarificarea stratigrafiei sitului și cercetarea locuirilor neolitice târzii. Cum era de așteptat, săpăturile au scos la lumină și morminte de înhumăție ce au fost puse în evidență și de cercetările anterioare, din 1959 – 1960. La publicarea tuturor materialelor descoperite aici în cei șapte ani de cercetări sistematice (1985 – 1991) am considerat necesar a pune la dispoziția cercetătorilor, pe lângă materialele vinčiene și tisoide și toate informațiile legate de necropola medievală timpurie. Dacă lucrurile erau oarecum clare privind locuința Tisa săpată în 1959, nu aceeași era situația în privința mormintelor medievale. Pentru aceasta, Florin Drașovean a cooptat în colectivul de redactare a monografiei doi specialiști cunoscuți din domeniu: un arheolog medievist (dr. Dumitru Țeicu) și un antropolog (dr. med. Marius Muntean), care au avut sarcina de a oferi o imagine congruentă și completă a cimitirului, care să includă toate mormintele, inclusiv cele descoperite anterior (1959 – 1960) de către Marius Moga și Ortansa Radu. În întreprinderea coautorilor, la compararea celor publicate în 1979 de Adrian Bejan cu scheletele și inventarele acestora aflate în depozitele Muzeului Banatului au fost constatate inadvertențe majore ce nu puteau fi trecute cu vederea de nici un cercetător onest. Prin urmare, în monografie s-a discutat, comparat și, în parte, lămurit corespondența scheletelor, așa cum au fost publicate de A. Bejan, cu materialele antropologice aflate în depozitele Muzeului Banatului.

Această decizie a noastră a fost bine primită de profesorul Marius Moga, care a lecturat cartea și a avut cuvinte de apreciere asupra modului cum s-a încercat - și reușit - rezolvarea problemei mormintelor medievale timpurii. El intenționa chiar să sublinieze acest lucru într-o recenzie, dar moartea fulgerătoare l-a împiedicat să-și ducă la bun sfârșit această dorință. O asemenea recenzie, venită din partea celui care a condus cercetările de la Hodoni din anii 1959 – 1960

ne-ar fi onorat, iar observațiile sale, ce ar fi fost făcute cu probitatea omului de știință, s-ar fi încadrat, cu certitudine, în categoria clarificărilor.

Întreprinderea noastră de a lămuri încurcăturile inventarelor mormintelor survenite în depozite l-a determinat pe Adrian Bejan să publice în 1997, într-o revistă litografiată a Universității de Vest din Timișoara, *Studii de istorie a Banatului*, nr. XVII – XVIII, 1996, periodic editat de Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie, o recenzie, aproximativă și parțială, a cărții noastre, cu intenția, declarată încă din titlu, de a aduce *Clarificări privind cercetările de la Hodoni (jud. Timiș) din anii 1959 – 1960*.

Adrian Bejan este arheologul – actualmente cadru universitar - ce a prelucrat și publicat (Bejan, Moga 1979) mormintele medievale săpate în 1959 – 1960 de către Marius Moga și Ortansa Radu. Intenția de a lămuri ceea ce nu a lămurit în articolul său din 1973 – când o putea face dacă ar fi analizat, chiar și superficial, informațiile lui Marius Moga – și a ne reproșa faptul că noi am făcut-o acum, ni se pare în ultimă instanță o problemă de morală și cod deontologic. Dar, pentru a nu rămâne în sfera generalului sau al fabulațiilor sterile, să analizăm rândurile lui Adrian Bejan.

Astfel, la prezentarea de către M. Muntean a materialului osteologic s-a arătat că pe capacul unora dintre cutiile în care se păstrează oasele sunt inscripționate greșit numerele mormintelor din care provin. Faptul a impus reidentificarea mormintelor din care proveneau oasele. Identificarea mormintelor s-a făcut corelând oasele din cutii cu desenele și descrierea mormintelor din articolul *Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*, semnat de Adrian Bejan și Marius Moga și publicat în *Tibiscus*, 5, 1979, p. 159-168.

Este adevărat că inadvertențele se puteau trece sub tăcere, așa cum a făcut-o Adrian Bejan în 1973.

Nu ne-am permis acest lucru, atât datorită deontologiei profesionale cât și pentru că am presupus că în viitor oasele vor fi reanalizate și, prin prezentarea stării lor actuale s-a urmărit printre altele și ușurarea muncii viitorilor cercetători.

Adrian Bejan consideră că această prezentare:

- scade valoarea demersului științific
- elimină aportul la cercetări a arheologului Ortansa Radu și compromite rezultatele muncii arheologului Marius Moga.

Referitor la aportul arheologului Ortansa Radu, A. Bejan scrie următoarele (Bejan 1996, p. 295):

În anii 1959 – 1960 s-au desfășurat de către Muzeul Banatului din Timișoara cercetări arheologice în localitatea Hodoni – punct “Pocioroane” de către un colectiv de cercetare format din arheologii Marius Moga și Ortansa Radu...

La p. 297, A. Bejan întărește afirmația:

Se poate concluziona:

– *cercetarea din anii 1959 – 1960 a fost efectuată de către Marius Moga și Ortansa Radu (colectiv de cercetare).*

La p. 298, A. Bejan afirmă că: *Singurele documente de săpături valabile pentru cercetările de la Hodoni – Pocioaroane sunt cele ale lui Marius Moga (din articolul comun A. Bejan, M. Moga) pentru anii 1959 și 1960.*

În studiul antropologic al oaselor provenite din săpăturile arheologice de la Hodoni, din anii 1959 – 1960, nu este menționat aportul arheologului Ortansa Radu, deoarece aceasta este menționat nu acolo unde vrea A. Bejan, ci la locul potrivit, la capitolul de istorie a cercetărilor, unde se acordă întreaga atenție contribuției doamnei Ortansa Radu, care a fost arheolog și nu antropolog. Este suprinzătoare această luare de poziție acum, după ce în 1979 (Bejan, Moga 1979, 162, nota 1), A. Bejan afirma, în conformitate cu “*singurele documente de săpături valabile*”...: “*Săpăturile arheologice din anii 1959 – 1960 s-au efectuat sub conducerea directorului din acea perioadă a Muzeului Banatului, Marius Moga. La sondajul din anul 1976 au participat Ortansa Radu și Constatin Răileanu, muzeografi principali și A. Bejan, muzeograf la aceeași instituție*”. Deci nu noi, ci A. Bejan este cel care “*elimină aportul la săpături a arheologului Ortansa Radu*”.

Privitor la afirmația că demersul nostru “*compromite rezultatele muncii arheologului Marius Moga*”, ținem să îi reamintim lui A. Bejan că încercările noastre de a clarifica inadvertențele ivite în sfera mormintelor medievale nu au condus și nu ar fi putut conduce la “*compromiterea rezultatelor muncii lui Marius Moga*” ci, dimpotrivă, prin lămurirea, atât cât s-a mai putut, a problemelor ridicate de acestea, munca depusă de Marius Moga, și-am adăuga noi, și a Ortansei Radu, își dobândește valențele ei reale, cu atât mai mult cu cât încurcăturile din depozit au fost făcute după ce Marius Moga ieșise la pensie și implicat nu domniei sale i se pot atribui aceste încurcături.

În continuare, la p. 297, A. Bejan (1996) reproșează următoarele: “*Este evidentă lipsa intenției de a pune de acord a materialului arheologic cu descrierea publicată (cu menționarea eventual al unui mormânt suplimentar al 12-lea) și că s-a dorit “corectarea” discordanțelor specificate anterior prin resistemizarea și renumerotarea întregului material*”.

Reproșul făcut este gratuit și, credem, este dictat fie de orgolii personale fie de faptul – reieșit și dintr-o remarcă anterioară – că A. Bejan nu a citit, sau dacă a făcut-o nu a înțeles logica excursului redactat de M. Muntean. Primele 11 morminte descrise păstrează numerotarea din descrierea făcută de A. Bejan, M. Moga (1979), iar mormântul suplimentar este notat cu M12.

În monografia Hodoni, la p. 44, paragraful 2, scrie: ...” *pe baza desenelor mormintelor și a descrierii lor am “împerecheat” scheletele cu numerele sub care au fost descrise mormintele de către A. Bejan*”.

Mormântul suplimentar, din care se păstrează un mic număr de fragmente osoase a fost notat cu M12. Alături de fragmentele osoase se găsește o hârtie de ambalaj pe care este scris:

“Notație de șantier: Sect. I. Schelet de copil. Lipsă: mâna dreaptă, coșul pieptului – partea dreaptă, șira spinării, picioarele de la genunchi în jos. Alături de copil se găsesc fragmente de vas, fragmente de oase animale?, un cercel de bronz”.

Alături de text este schițată poziția mormântului. Mormântul apare într-un profil al secțiunii I.

Notația de șantier este reprodusă în manuscrisul monografiei Hodoni sub forma unei note care s-a pierdut, din păcate, la tipar și în monografie apare doar trimiterea (M. Moga, 1960).

Oasele provenite din acest mormânt sunt depuse într-o cutie inscripționată cu M6. Este posibil ca notația să nu fi fost transcrisă în documentația de săpături și numerotarea s-a reluat de la M6. În acest fel s-ar putea explica descrierea a 11 morminte (Bejan, Moga 1979) față de 12 morminte raportate (Moga, Radu 1977).

În lucrarea din 1979 (A. Bejan, M. Moga) este notat tot cu M6 și primul mormânt descoperit (copilul depus în poziția chircit – păstrat *in situ*).

Este posibil ca *cercelul de bronz* descris în notația de șantier să fie cel descris la M11: *Probabil lui îi aparține inelul de bronz având o extremitate îndoită și răsucită*.

La aceeași concluzie ar fi fost posibil să ajungă și domnul A. Bejan dacă ar fi analizat cu probitate informațiile conținute de *“singurele documente de săpături valabile”*.

La p. 297, A. Bejan citează incorect: *În inventarul arheologic ... lipseau oasele din mormintele 1, 3, 8 și 12*. În realitate este scris: *În materialul osteologic primit spre determinare, lipseau oasele din mormintele 1, 3, 8 și 12*.

Oasele determinate sunt oase umane rămase ca urmare a descompunerii cadavrelor depuse în morminte. Datorită conservării lor fragmentare au fost numite *material osteologic* și nu schelete. Asimilarea acestor oase cu *inventarul arheologic* ar presupune că provin din ofranda de carne. Conform lui M. Pippidi (1976) – un mormânt conține pe lângă cadavru sau resturile lui arse și inventarul funerar (totalitatea obiectelor aparținând celui decedat sau depuse ca ofrandă).

La p. 296, A. Bejan citează trunchiat, alăturând cuvinte din paragrafe diferite. Rezultă o propoziție fără înțeles. Este o provocare care nu merită un răspuns.

La p. 296, A. Bejan afirmă:

... cercetările s-au desfășurat într-o epocă în care preocupările antropologice erau inexistente sau rare.

Deoarece A. Bejan nu cunoaște ce ține de bibliografia elementară îl informăm, oricât i s-ar părea de bizar, că începând din anul 1956, în România se publică o revistă de antropologie. Numărul articolelor de antropologie istorică era mai mare în deceniul al VI-lea decât azi. Mai mult chiar, pentru monografia antropologică *Sărata Monteoru* (1962), autorul acesteia, C. Maximilian, a fost laureat cu Premiul Academiei.

Se pare însă că A. Bejan, care predă și cursul de Arheologie la secția de istorie a Facultății de Litere, Filosofie și Istorie a Universității de Vest Timișoara nu cunoaște aceste lucruri elementare, cunoscute chiar și de unii dintre studenți.

La aceleași valențe se ridică și concluziile "recenziei", care strălucesc prin platitudini și enormități (ex.: *absolutizarea în cercetare a stadiului actual* [1996] *a materialului osteologic dăunează asupra rezultatelor cercetării, scăzându-le valoarea*) și sunt o încununare normală pentru valoarea observațiilor și judecăților de valoare emise de A. Bejan. Unele dintre acestea sunt aproape tot atât de hazlii precum multe din nonsensurile și inadvertențele unei alte lucrări semnate de A. Bejan (*Istoria României*, I, Ed. Mirton, Timișoara 1995) după care învață studenții Facultății de istorie a Universității de Vest din Timișoara, carte ce în alte centre universitare se citește cu sufletul la gură concurând cu succes umorul *Academiei Cațavencu*.

În final îl îndemnăm pe Adrian Bejan să mediteze nu atât la rândurile de față, menite să clarifice o realitate arheologică și să împiedice o falsă dispută în jurul necropolei de la Hodoni, cât la următoarele:

- continuă să aibe și azi A. Bejan preocupări privind orarul de muncă al șefilor șantierelor pe care este invitat și al colegilor săi în detrimentul observației științifice? (vezi de pildă nota sa referitoare la participarea pe șantierul Remetea Mare: Bejan 1995, 172, n. 3, a)

- mai are domnul A. Bejan obiceiul de a copia - în puținul timp pe care și-l rezervă pentru a participa pe șantierele arheologice pe care este cooptat - observațiile consemnate în jurnalul de șantier al șefului de colectiv și de a publica informația astfel obținută (Bejan 1995, 60-63) fără, nici măcar, o consultare formală a acestuia? (așa cum a procedat în anul 1993 pe șantierul arheologic de la Sânandrei).

- continuă să dobândească dreptul de a publica materiale arheologice de pe șantierele altora de la directori de instituții care prin profesia și formația lor nu au avut nici un fel de contact cu arheologia? (cf. Bejan 1986, 259, n. 2)

- continuă dl. Bejan să susțină că în gropile de provizii piriforme daco-romane se construiau rafturi de lemn și dacă da, cum le foloseau?

BIBLIOGRAFIE

- Bejan, Moga 1979 – Bejan, Adrian, Moga, Marius, *Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 159-168.
- Bejan 1986 – Bejan, Adrian, în *Tibiscum*, VI, 1986
- Bejan 1995 – Bejan, Adrian, *Banatul în secolele IV-XII*, Ed. de Vest, Timișoara, 1995.
- Bejan 1996 – Bejan, Adrian, *Clarificări privind cercetările de la Hodoni (jud. Timiș) din anii 1959 – 1960*, în *Studii de istorie a Banatului*, XVII-XVIII, p. 295-298.
- Bejan 1996a – Bejan, Adrian, *Istoria României*, I, Ed. Mirton, Timișoara, 1996
- Drașovean, Țicu, Muntean 1996 - Drașovean, Florin, Țicu, Dumitru Muntean, Marius, *Hodoni – locuirile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996
- Moga, Radu 1977 - Moga, Marius, Radu, Ortansa, *Contribuții la cunoașterea culturii Tisa I în lumina descoperirilor de la Hodoni (1959 – 1960)*, în *StComCaransebeș*, II, 1977, p. 231-238
- Pippidi 1976 – Pippidi, D., M., în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976.

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

COLECTIVUL SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 1997

1. Valeria Arjoca (muzeograf - conservator)
2. Doina Benea (arheolog - cu jumătate de normă)
3. Valentin Cornel Cedică (arheolog)
4. Octavian Dogariu (muzeograf)
5. Vasile Dudaș (șef secție)
6. Alexandru Flutur (arheolog - începând cu 1 august 1997)
7. Alexandru Fota (restaurator)
8. Rodica Giurgiu (muzeograf - muzicolog)
9. Elena Ignătoaie (gestionar - cu jumătate de normă)
10. Victoria Logofătu (gestionar)
11. Mircea Mare (arheolog)
12. Octavian Milca (bibliotecar - cu jumătate de normă)
13. Eduard Nemeth (arheolog - până la 1 iulie 1997)
14. Vasile Rămneanțu (muzeograf - cu jumătate de normă)
15. Silviu Saftu (desenator)
16. Ana Subi (muzeograf - începând cu 1 iulie 1997)
17. Alexandru Szentmiklosi (arheolog)
18. Daniela Elisabeta Tănase (arheolog - începând cu 7 iulie 1997)
19. Nicoleta Elisabeta Toma (muzeograf)

Vasile Dudaș

STUDII PUBLICATE DE MEMBRII SECȚIEI DE ISTORIE ÎN ANUL 1997

- Valeria Arjoca, *Publicații intrate în patrimoniul bibliotecii Muzeului Banatului prin schimb național, internațional, donații și achiziții în perioada 1996 – februarie 1997*, în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, V, 1997, 481-486
- Florin Drașovean, *Some remarks on Turdaș and Tăuș cultural groups*, în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, V, 1997, 7-10
- Petru Rogozea, Valentin Cedică, *Cercetările arheologice de la Sacu (jud. Caraș-Severin) din anii 1995-1996*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, II, București, 1997, 54-62
- Vasile Dudaș, *Sever Bocu și voluntariatul românilor ardeleni, băănășeni și bucovineni în anii primului război mondial*, în *Almanahul tuturor românilor*, Ed. Augusta, Timișoara, 1997, 80-88.
- Mircea Mare, *Tipuri de locuințe din Banat între sec. IV-IX d.Hr.*, în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, V, 1997, 113-138
- Adrian Bejan, Mircea Mare, *Dudeștii Vechi – Pusta Bucova. Necropola și morminte de înhumare din sec. VI-XII (I)*, în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, V, 1997, 139-158
- Eduard Nemeth, *Die Romanisierung in der Auxiliartruppen aus dem Sudwestern Dakiens*, în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, V, 1997, 75-78
- Vasile Rămneanu, *Aspecte ale vieții economice și politice din județul Severin în perioada 1944-1946*, în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, V, 1997, 448-451
- Alexandru Szentmiklosi, *Trei celturi inedite din Banat*, în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, V, 1997, 21-26
- Nicolae Gudea, Radu Ardevan, Nicoleta Toma, *Tezaurul monetar de la Moldova Nouă (sec. IV p.Chr.)*, în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, V, 1997, 83-112
- Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică, I, 1872-1918*, *BHAB*, VII, 1997, 169 p.

(Vasile Dudaș)

ACTIVITATEA EXPOZIȚIONALĂ DESFĂȘURATĂ DE CĂTRE MEMBRII SECȚIEI DE ISTORIE ÎN ANUL 1997

Expoziție temporară: *120 de ani de la nașterea lui Tiberiu Brediceanu*,
martie;

Expoziție temporară: *Muzeul Banatului - 1872 - 1997*, septembrie;

Expoziție temporară: *Piețele Timișoarei - spații de comunicare*, noiembrie;

Expoziție temporară: *100 de ani de activitate a Astei în Banat*, decembrie.

MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE ORGANIZATE DE SECȚIA DE ISTORIE ÎN ANUL 1997

1. 24 septembrie: *"125 de ani de activitate muzeală în Banat"* - sesiune
științifică de comunicări;

2. 1 Decembrie: *ediția a VII-a a Sesiunii științifice anuale a Muzeului
Banatului și Direcției județene Timiș a Arhivelor Naționale.*

(Vasile Dudaș)

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 1997*

1. FOENI (jud. Timiș); așezări: neolitic, epoca bronzului, Hallstatt; necropolă post-romană; aprilie–iulie; F. Drașovean, M. Mare, D. Ciobotaru, A. Szentmiklosi, V. Cedică, N. Toma.
2. FREIDORF (mun. Timișoara); așezare sec. III-IV; iulie; M. Mare, N. Toma.
3. CRUCENI (com. Foeni, jud. Timiș); așezare epoca bronzului; iulie; F. Drașovean, A. Szentmiklosi.
4. SÂNANDREI (jud. Timiș); așezări: neolitic, Latène; necropolă prefeudală; iulie-august; F. Drașovean, M. Mare, D. Ciobotaru, V. Cedică.
5. PARȚA – *tell II* (com. Șag, jud. Timiș); așezare neolitică; august-septembrie; F. Drașovean, D. Ciobotaru.
6. PECIU NOU (jud. Timiș); așezare epoca bronzului; august-septembrie; F. Medeleț, A. Szentmiklosi.
7. LIUBCOVA (com. Berzasca, jud. Caraș-Severin); necropolă epoca bronzului; septembrie; C. Săcărin, A. Szentmiklosi, D. Ciobotaru, W. Signorelli (Padova, Italia).
8. TIMIȘOARA; Castelul Huniade; octombrie; D. Ciobotaru, V. Cedică.

(*Mircea Mare*)

* Enumerarea s-a făcut în următoarea ordine: localitatea, comuna, județul, tipul sitului, epoca istorică, perioada de cercetare, șeful de șantier și colectivul.

CREȘTEREA PATRIMONIULUI SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI, 1996–1997

În perioada 1996–1997 au fost inventariate și înregistrate în Registrul secției de arheologie și istorie următoarele materiale:

- 22.277 – 22.356: materialele arheologice descoperite în campania 1988, șantierul arheologic Lugoj;
- 22.357 – 22.486: materialele arheologice descoperite în campaniile 1984, 1986 – 1989 și 1992 – șantierul arheologic Timișoara – *Freidorf*;
- 22.487- 22.511: materialele arheologice descoperite la Criciova, în campania 1988;
- 22.512 – 22.530: materialele arheologice descoperite la Timișoara – *Ciorenii*, campaniile 1980 – 1982;
- 22.531 – 22.555: materialele arheologice din campania 1983 – șantierul arheologic Hodoni;
- 22.556 – 22.617: materiale arheologice rezultate în urma cercetărilor de suprafață efectuate în 1988, în hotarele localităților Becicherecul Mic, Sânnandrei, Iecea Mică, Biled, Toager, Dudeștii Noi, Șandra, Ciavoș;
- 22.618 – 23.150: materiale arheologice provenite din săpăturile efectuate în castrul de la Tibiscum (Jupa, jud. Caraș-Severin);
- 23.151 – 23.161: fond istorie (plăci comemorative)
- 23.162 – 23.759: Fondul documentar “Marius Moga” (a se vedea în acest volum Vasile Dudaș, *Fondul Marius Moga*).

(Valentin Cedică)

CREȘTEREA PATRIMONIULUI NUMISMATIC AL MUZEULUI BANATULUI ÎNTRE 1995-1997

Între 1995-1997¹, colecția numismatică a Muzeului Banatului s-a îmbogățit cu 115 piese: 4 piese din aur, 35 piese de medalistică și 76 piese numismatice, colecția însumând în momentul de față 39.153 monede, bancnote, medalii etc. Cele mai multe piese au intrat în colecția numismatică a muzeului prin donații², mai multe piese provin dintr-o confiscare, câteva piese au fost descoperite în timpul unor săpături arheologice întreprinse de MB, iar alte câteva piese reprezintă transferuri din patrimoniul secției de Istorie în colecția numismatică.

Piese de aur recent intrate în proprietatea muzeului sunt: 3 fragmente de foiță din aur (nr. inv. 144), datate în sec. IV, descoperite în necropola sarmatică de la Foeni³ și un inel de buclă (nr. inv. 146), datat la sfârșitul sec. XI – începutul sec. XII, descoperit la Foeni în 1997⁴.

Între cele 35 piese de medalistică (nr. inv. 1622-1655), reprezentând medallii, plachete, insigne și matrițe, se află Ordinul “Meritul Cultural”, clasa I (nr. inv. 1622), conferit MB în 1973 la 100 de ani de la înființare, precum și 3 exemplare (2 din bronz, 1 din alamă) ale medaliei aniversare “125 ani de la înființarea Muzeului Banatului Timișoara, 1872-1997” (nr. inv. 1642-1644)⁵. Dintre mediile aniversare intrate în colecție mai amintim: 2 exemplare ale medaliei “130 ani de la constituirea primului Senat al României, 1864-1994” (nr. inv. 1624-1625)⁶; medalia din bronz “Nicolae Densușianu”, 1996 (nr. inv. 1626)⁷; 2 exemplare ale medaliei din argint “A 115-a aniversare a Băncii Naționale a României, 1880-1995” (nr. inv. 1632-1633)⁸; medalia “5 ani de la victoria Revoluției Române, 1989-1994” (nr. inv. 1636).

Alte medalii fac referire la diverse evenimente din istoria orașului Timișoara: medalia “75 ani de la prima expoziție filatelice din Timișoara, 1920-1995” (nr. inv. 1637); medalia “60 ani de la înființarea Companiei de Pompieri din Timișoara” (nr. inv. 1638); placheta “125 ani de la înființarea Societății Filarmone Timișoara, 1871-1996” (nr. inv. 1640). Un exemplar al medaliei bătute cu ocazia semnării Tratatului Româno-Ungar în 16 septembrie 1996 la Timișoara, (nr. inv. 1641), a fost donat muzeului nostru de către Prefectura județului Timiș⁹. În colecție au mai intrat: un talisman religios (nr. inv. 1647), reprezentându-l pe Sf. Gheorghe omorând balaurul, descoperit la Foeni¹⁰ și 8 matrițe (nr. inv. 1648-1655) ale unor medalii aniversare (avers sau revers) ale unor instituții timișorene (Muzeul Banatului, Opera Română, Depoul de locomotive) sau cu referire la

diverse evenimente sau personalități din istoria Banatului (inaugurarea căii ferate Timișoara-Jimbolia, expoziție filatelică, Bela Bartók etc.)¹¹. Tot prin donații au intrat în patrimoniul numismatic al muzeului și două medalii străine: o medalie emisă de landul Baden-Württemberg (nr. inv. 1645) și o medalie a orașului Szeged (nr. inv. 1646)¹².

Dintre cele 76 piese numismatice (nr. inv. 2937-3012), 8 monede – reprezentând kreuzeri din sec. XVII-XIX - au fost descoperite în octombrie 1996 în Timișoara, într-un punct de lucru al RENEL-ului, situat la colțul străzilor I. H. Pestalozzi și Ștefan cel Mare¹³. Cel mai consistent lot de piese este reprezentat de donația BNR, sucursala Timiș, constând în 38 de monede aniversare (nr. inv. 2945-2982) de 10 lei (metal comun) și de 100 lei (argint), emise de BNR (FAO, 1945-1995; Euro 1996 – Campionatul European de Fotbal, Anglia, 1996; World Food Summit, Roma, 1996; Jocurile Olimpice, Atlanta, 1996)¹⁴.

Un lot de 25 monede, împreună cu săculețul din piele sintetică în care se aflau (nr. inv. 2983-3008), au fost predate MB de către Postul de Poliție Transporturi Aeriene Timișoara, fiind oprite când se încerca scoaterea lor ilegală din țară. Lotul este format din 2 denari romani republicani: fam. Lucretia și fam. Varguntea, sec. II a.Chr.; 22 monede romane imperiale de sec. I-II: 16 denari, 3 ași, 2 sesterți și 1 dupondius, având ca emitenți pe Vespasianus, Domitianus, Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Faustina Mater, Marcus Aurelius, Faustina Filia, Caracalla și 1 dinar medieval maghiar, emis de Geza II, sec. XII. Din nefericire, nu cunoaștem locul de descoperire al acestor monede.

În colecția numismatică au intrat și 2 monede descoperite în timpul unor campanii arheologice: o monedă bizantină de bronz (nr. inv. 3011), emisă de Roman I, sec. X, descoperită la Hodoni, comuna Satchinez¹⁵ și un dinar maghiar (nr. inv. 3012), emis de Matias II, sec. XVII, descoperit în 1996 la Foeni¹⁶.

Nicoleta Toma

NOTE

1. Am considerat oportună prezentarea pieselor numismatice intrate în colecția MB începând din anul 1995 (din momentul preluării în gestiune a acestei colecții), deși cea mai recentă prezentare a creșterii patrimoniului numismatic al MB se referă doar la perioada 1979-1989 (vezi Monica Șandor-Chicideanu, în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, II, 1993, p. 412-414). Menționez că între 1990-1994 în colecția MB au intrat, prin reinventariere din vechea colecție a muzeului, 117 piese (bancnote românești din prima jumătate a sec. XX și bancnote germane din perioada interbelică).

2. Mulțumim și pe această cale persoanelor și instituțiilor, care au îmbogățit colecția numismatică a MB prin donațiile lor generoase, precum și cadrelor din Ministerul de Interne și Ministerul Justiției, care au făcut posibilă recuperarea unor piese numismatice.

3. Cele 3 fragmente de foiță din aur cu titlu de 986 ‰ au o greutate de 0,01 gr. Au fost descoperite în 1993 pe șantierul arheologic de la Foeni, *Cimitirul ortodox*, condus de dl. Florin Drașovean.

4. Inel de buclă, în formă de S; sfârșitul sec. XI – începutul sec. XII; aur, titlu 750 ‰; 1,19 gr.; d=17 mm; descoperit în 1997 la Foeni, jud. Timiș, în grădina d-lui Ioan Magheț, care l-a donat MB.

5. Realizată de dl. Octavian Dogariu.

6. Donat MB în februarie 1995 de dl. Constantin Ionescu, secretar general al Senatului României.

7. Donată muzeului în octombrie 1996 de dl. Dominik Nicol din New-York, prin intermediul dl. M. Blendia, director general al Monetăriei Statului.

8. Donat MB de către BNR, sucursala Timiș, în decembrie 1996.

9. Medalie donată în decembrie 1996.

10. Donat tot de dl. Ioan Magheț din Foeni (vezi *supra*, nota 4).

11. Matrițe donat MB de dl. Octavian Dogariu, care le-a gravat în perioada 1986-1997.

12. Donată MB de dl. Szalay István, primarul orașului Szeged.

13. Monedele au fost descoperite - împreună cu obiecte de sec. XVIII-XIX, care aparțineau unui atelier de fierărie - în octombrie 1996, în timp ce se construia o aripă a clădirii în care se află sediul RENEL-ului. Monedele au fost aduse la MB de dl. Ovidiu Stoian, locotenent în cadrul Ministerului Justiției.

14. Monedele au fost donat MB de către BNR, sucursala Timiș, în două loturi: în decembrie 1996 și în iunie 1997.

15. Descoperită în 1981 la Hodoni, comuna Satchinez; șantier arheologic condus de dl. Adrian Bejan. Moneda a fost transferată din patrimoniul secției de Istorie.

16. Descoperit în 1996 la Foeni, *Cimitirul ortodox*, într-o locuință medievală; șantier arheologic condus de dl. Florin Drașovean.

**PUBLICAȚII INTRATE ÎN PATRIMONIUL
BIBLIOTECII MUZEULUI BANATULUI PRIN
SCHIMB NAȚIONAL, INTERNAȚIONAL,
DONAȚII ȘI ACHIZIȚII
(februarie 1997-mai 1998)**

1. Vasile Rămneanțu, *Emanuil Ungurianu 1845-1929*, Ed. Mirton, Timișoara, 1996.
2. Ion Dumitrescu, *Divizia de cremene. Memorii din campania 1941-1944*, Muzeul Județean de Istorie Brașov, 1997.
3. Vladimir Dumitrescu, *De la legendă la realitatea istorică*, vol. I-III, Ed. Paideia, Deva, 1997.
4. Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Muzeul Județean de Istorie Brașov, 1995.
5. Victor Isac, Ingrid Ungur, *Evanghelia nouă, Hristos a înviat sau Hristos a reînviat*, Ed. Călăuza, Deva, 1997.
6. Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, vol. I, Muzeul de Istorie Brașov, 1995.
7. Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, vol. II, Muzeul de Istorie Brașov, 1996.
8. Liviu Groza, *Restituiri istorice*, vol. 5, Ed. Dacia Europa Nova, Lugoj, 1998.
9. Daniela Ciugudean, *Obiectele din os, corn și fildeș de la Apulum*, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, 1997.
10. Nicolae Josan, *Ioan Pușcariu (1824-1912). Viața și activitatea*, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, 1997.
11. Sabin Adrian Luca, *Așezări neolitice pe valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul Pemilor (punct x 2)*, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, 1997.
12. Petru Goma, Nicoleta Gumă, Liviu Groza, *Caransebeș. Contribuții monografice*, Caransebeș, 1990.
13. Ionel Căndea, *Brăila, origini și evoluție până la jumătatea secolului al XVI-lea*, Ed. Istros, Brăila, 1995.
14. Valeriu Sârbu, *Credințe și practici funerare religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Ed. Porto-Franco, Galați, 1993.

15. Ovidiu Cristea, *Bibliografia istorică românească a Mării Negre*, Ed. Enciclopedică, București, 1996.
16. Eugen Denize, *Imaginea Spaniei în cultura românească până la primul război mondial*, Casa de Editură, Presă și Impresariat "Silex", București, 1996.
17. Marieta Adam Chiper, *Vechi însemnări românești ca izvor istoric*, Casa de Editură, Presă și Impresariat "Silex", București, 1996.
18. Ileana Cazan, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*, Casa de Editură, Presă și Impresariat "Silex", București, 1996.
19. Pavel Gătăianțu, *Teroarea gloriei*, Ed. Macarie, Târgoviște, Tibiscus-Uzdin (Iugoslavia), 1997.
20. Teodor Groza Dellacodru, *Versuri pentru Terra*, Ed. Macarie, Târgoviște și Tibiscus-Uzdin (Iugoslavia), 1997.
21. George Cristea, *În țara bisericilor de lemn*, Ed. Mitropoliei Ardealului, Sibiu, 1989.
22. Ioan Iovan, *Stil și expresivitate*, Ed. Hestia, Timișoara, 1997.
23. Pavel P., Filip Torăceanu, *Amințirile ulmilor*, Ed. Tibiscus, Uzdin, 1997.
24. Petru Bona, *Caransebeș (contribuții istorice)*, Muzeul Județean de Etnografie, Caransebeș, 1989.
25. Petru Bona, *Biserica medievală din Caransebeș*, Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță, Caransebeș, 1993.
26. Petru Bona, *Situația economică și socială a țăranilor români pe domeniul Episcopiei romano-catolice de Oradea (1800-1848)*, Ed. Imprimeria de Vest, Oradea, 1997.
27. Petru Bona, *Ortodoxismul graniței romano-bănățene*, Ed. Imprimeria de Vest, Oradea, 1996.
28. Petru Bona, *Episcopia Caransebeșului*, Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță, Caransebeș, 1995.
29. Adrian Andrei Rusu, *Bibliografia fortificațiilor medievale și premoderne din Transilvania și Banat*, Ed. Banatica, Reșița, 1996.
30. Petru Onciu, *Unde dai și unde crapă*, Ed. Tibiscus, Uzdin (Iugoslavia), 1998.
31. Ligia Fulga, *Sticla transilvăneană sec. XVII-XIX*, Ed. C2 Design, Brașov, 1997.
32. Valeriu Braniște, *Scrisori din închisoare (Seghedin, 1918)*, Ed. Banatica, Reșița, 1996.
33. Apostol Stan, *Iuliu Maniu - Biografia unui mare român*, Ed. Saeculum I.O., București, 1997.
34. Liviu Groza, *Restituiri istorice - Tratatetele de pace austro-otomane și culoarul Timiș-Cerna*, vol. 6, Ed. Dacia Europa Nova, Lugoj, 1998.
35. Ionel Căndea, *Mănăstirea Măxineni*, Ed. Istros și Episcopiei Dunării de Jos, Brăila, 1996.

36. Flavius Eutropius, *Breviar de la întemeierea Romei*, ediție critică bilingvă, traducere, note explicative și comentarii Gh. I. Șerban, Ed. Istros-Muzeul Brăilei, 1997.
37. Valeriu Sârbu, Gelu Florea, *Imaginar și imaginație în Dacia preromană*, Ed. Istros - Muzeul Brăilei, 1997.
38. Gheorghe Curinschi Vorona, *Arhitectură, Urbanism, Restaurare*, Ed. Tehnică, București, 1996.
39. Ion Stanciu, *În umbra Europei - Relațiile României cu Statele Unite în anii 1919-1939*, Silex-Casa de Editură, Presă și Impresariat, București, 1996.
40. Karl Kurt Klein, *Correspondență - 1897-1997*, coordonator Ioan Dordea, Ed. Clasiu, Cluj-Napoca, 1997.
41. Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Muzeul de Istorie Piatra-Neamț, 1997.
42. Eugen Munteanu, Lucia-Gabriela Munteanu, *Aeterna Latinitas*, Ed. Polirom, Iași, 1996.
43. Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat 1700-1830*, Ed. Banatica, Reșița, 1996.
44. Valeriu Leu, Rudolf Gräf, *Din istoria frontierei bănățene în ultimul război cu turcii 1788-1791*, Ed. Banatica, Reșița, 1996.
45. Petru Călin, *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș 1885-1918*, vol. I, Ed. Banatica, Reșița, 1996.
46. Codrin Valentin Chirică, *Arta și religia paleoliticului superior în Europa Centrală și Răsăriteană*, Ed. Helios, Iași, 1996.
47. Dan Gh. Teodor, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d.Hr.*, Ed. Helios, Iași, 1996.
48. Ion Tentiuc, *Populația din Moldova Centrală în secolele XI-XIII*, Ed. Helios, Iași, 1996.
49. Victor Spinei, *Ultimele valuri migratoare de la nordul Mării Negre și al Dunării de jos*, Ed. Helios, Iași, 1996.
50. Tudor Arnăut, Rodica Ursu Naniu, *Vestigii getice din cea de-a doua epocă a fierului în interfluviul Pruto-Nistorean*, Ed. Helios, Iași, 1996.
51. Vasile Chirică, Ilie Borzias, Nicolae Chetaru, *Gisements du paleolithique superieur ancien entre le Dniestr et la Tissa*, Ed. Helios, Iași, 1996.
52. Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea hasburgică (1718)*, Ed. Banatica, Reșița, 1996.
53. Gheorghe Gh. Lifa, *Contribuții la monografia folclorului din Uzdin*, vol. II, Ed. Tibiscus, Uzdin (Iugoslavia), 1998.
54. Nicolae Gudea, *Castrul roman de la Bologa-Rescylvm*, Zalău, 1997.
55. Nicolae Gudea, *Castrul roman de la Buciumi*, Zalău, 1997.
56. Nicolae Gudea, *Castrul roman de pe vârful dealului Pomet-Moigrad, Porolissum I*, Zalău, 1997.

57. Nicolae Gudea, *Limesul de pe munții Meseș*, Zalău, 1997.
58. D. Protase, *Orizonturi daco-romane*, Cluj-Napoca, 1995.
59. Carol Karacsonyi, *Flora și vegetația județului Satu-Mare*, Muzeul Sătmărean, Satu-Mare, 1995.

B. CĂRȚI STRĂINE

1. Vranislav Jivkovuci, *Mesia*, Ed. Galerija Matice Srpske, Novi Sad, 1990.
2. Horst Forster, *Forschung – Lehre Öffentlichkeitsarbeit*, Ed. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 1997.
3. Dr. Alexander Krischan, *Banatica/Lucrări bibliografice*, München.
4. Jana Horvat, *Sermin – Prazgodovinska in zgodnjermska naselbina v severozahodni Istri*, Ed. Založba ZR6, Ljubljana, 1997.
5. Maja Philippi, *Kronstadt*, Ed. Siebenburgische Landeskunde, Heidelberg, 1996.
6. Walter Puchner, *Studien zum griechischen Volkslied*, Ed. Österreichischen Museum für Volkskunde, Wien, 1996.
7. Bitskey István, *Püspökök, irók, könyvtárak*, Ed. Hevesi Múzeumi Szervezet, Eger, 1997.
8. Peter Motzan, Stefan Sienerth, *Deutsche Regionalliteraturen in Rumänien. 1918-1944*, Ed. Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1997.
9. Stefan Sienerth, *Kritische Texte zur siebenbürgisch-deutschen Literatur*, Ed. Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1996.
10. Walter König, *Beiträge zur siebenbürgischen schulgeschichte*, Ed. Archiv des vereins für siebenbürgische Landeskunde, Böhlau, 1996.
11. Csiffáry Gergely, *A bélapátfalvi keménycserép*, Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Dobó István Vármúzeum, Eger, 1997.
12. Dietzel Gyula, *A bakony nappali lepkéi*, Ed. Bakonyi Természettudományi Múzeum, Zirc, 1997.
13. Petar Petrović, Svetozar Jovanović, *Culturno Blago Knjaževačkog Kraja*, Ed. Arheološki Institut u Beogradu/Zavičajni Muzei u Kciajevici, Posebna Izdanja, Beograd, 1997.
14. Petar Petrović, *Rezidentija Rimskih Careva*, Ed. Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Arheološki Institut, Beograd, Narodni Muzej, Niš, 1997.
15. Mila Bosić, *Godišni Običaji Srba u Vojvodini*, Ed. Muzej Vojvodine Novi Sad, 1996.
16. Niko Kuret, *Slovensko stajersko pred marčno revolucijo 1848*, Ed. Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana, 1993.
17. Gordana Marjanović Vujović, *Crosses*, Ed. Narodni Muzej Beograd, 1997.
18. Rüdiger Vossen, *Höhle, Stall. Palast. Weihnachtskrippen der Völker*, Ed. Hamburgischen Museums für Völkerkunde, Hamburg, 1990.
19. Rüdiger Vossen, *Freundbilder feindbilder. Portraits sowjetischer Kriegsgefangener (1942-44)*, Ed. Hamburgischen Museum für Völkerkunde, Hamburg, 1991.

20. Lukács László, *A mezőföldi tanyák néprajza. A farmtanyák kialakulása és pusztulása a Mezőföldön a XIX-XX században*, Ed. A Szent István Király Múzeum Székesfehérvár, 1998.
21. Dr. Alexander Krischan, *Die Temesvarer Zeitung als Banater Geschichtsquelle (1852-1949)*, Ed. Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1969.
22. Dr. Alexander Krischan, *Deutsche beiträge zur Banater historiographie 1860-1980*, Freiburg, 1993.
23. Klaus Deimel, *Die rituellen Heilungen der Tarahumara, monografia raramuri*, vol. I, Ed. Niedersächsisches Landesmuseum Hannover, Berlin, 1997.

C. REVISTE, CATALOAGE ȘI ANUARE ROMÂNEȘTI

1. *Magazin istoric*, nr. I, serie nouă 1997, martie 1998, nr. 4/1998, Fundația Culturală Magazin Istoric, București, 1997, 1998.
2. *China Populară*, nr. I/1997, nr. 2/1997, Ambasada R.P. Chineze în România, București, 1997.
3. *Altarul Banatului*, nr. 1-3/1997, nr. 4-6/1997, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1997.
4. *Satu-Mare, Studii și comunicări*, nr. IX-X/1992, nr. XI-XII /1994-1995, Muzeul Județean Satu Mare, 1993, 1996.
5. *Tibiscum*, Studii și comunicări de etnografie-istorie, nr. 6/1986, nr. 7/1988, Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Locală, Caransebeș, 1986, 1988.
6. *Studii și comunicări de istorie*, Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Locală, Caransebeș, 1979.
7. *Studii și comunicări etnografie, istorie*, nr. I/1975, nr. 2/1976, nr. 3/1979 nr. 4/1982, Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Locală, Caransebeș, 1975, 1976, 1979, 1982.
8. *Ars Transilvaniae*, nr. III/1993, nr. IV/1996, Ed. Academiei Române, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, 1993, 1996.
9. *Ephemeris Napocensis*, nr. II/1992, nr. III/1993, Ed. Academiei Române, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, 1992, 1993.
10. *Covoare, scoarțe, păretare*, (Album), Centrul Național al Creației Populare, București, 1996.
11. *Arheologia medievală*, nr. I/1996, rev. a Muzeului de Istorie al Județului Caraș-Severin, Ed. Banatica, Reșița, 1996.
12. *Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, serie istorie, XI, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea-Cluj, 1995-1996.
13. *Muzeul de Etnografie Brașov* (ghid), Ed. Design C2, Brașov.
14. *Muzee de etnografie din județul Satu Mare*, Muzeul Județean Satu Mare.

15. *Ghidul Muzeului șvăbesc Petrești*, Muzeul Județean Satu Mare.
16. *Ghidul Muzeului Maghiar Bogdand*, Muzeul Județean Satu Mare.
17. *Gifts* (catalog general de obiecte publicitare), Elite Promotion, București, 1997.
18. *The Early Hallstatt Period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe*, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, 1994.
19. *Valorificarea noilor cercetări în domeniul istoriei naționale*, Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Locală, Caransebeș, 1989.
20. *Crisia*, XXIV/1994, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1994.
21. *Revista Bistriței*, nr. IX/1995, nr. X-XI/1997, Muzeul Județean Bistrița Neșăud, 1997.
22. *Arg. ssis. Studii și comunicări, seria științele naturii*, nr. VII/1995, Muzeul Județean Argeș, Pitești, 1995.
23. *Istros*, nr. VI/1992, nr. 7/1994, Muzeul Brăilei, Brăila, 1992, 1994.
24. *Analele Brăilei*, serie nouă, an I, nr. 1/1993 și serie nouă, an II, nr. 2/1996, Muzeul Brăilei, Brăila, 1993, 1996.
25. *Analele Universității de Vest din Timișoara*, seria geografie, vol. V/1995, vol. IV/1994, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Chimie-Biologie-Geografie, Catedra de geografie, Timișoara, 1994, 1995.
26. *Geographica Timisiensis*, nr. III/1994, Universitatea din Timișoara, Facultatea de Chimie-Biologie-Geografie, Catedra de geografie, Timișoara, 1994.
27. *Studii de Istorie a Banatului*, nr. XVII-XVIII/1996, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie, Secția Istorie, Timișoara, 1996.
28. *Peuce*, Studii și cercetări de istorie și arheologie, nr. XII/1996, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea, 1996.
29. *Sargetia (Acta Musei Devensis)*, seria științele naturii, nr. XI-XII/1975, 1976, Muzeul Județean Hunedoara, Deva, 1975, 1976.
30. *75 de ani 1922-1997*, Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Ed. Mediamira, Cluj-Napoca, 1997.
31. *Cumidava*, nr. XV-XIX/1990-1994 (Anuarul Muzeelor Brașovene), XXI/1997 (Gazeta Transilvaniei - 150 de ani de la apariție), Muzeul de Istorie Brașov, 1990-1994, 1997.
32. *Acta Musei Porolissensis*, nr. XXI/1997 (extras), Muzeul Județean de Istorie și artă, Zalău, 1997.
33. *Buletinul Societății Numismatice Române*, anul XVII nr. 43-44/1922, anul XXII nr. 61-64/1927, anul XXIII nr. 69-72/1929, anii XXVII-XXVIII nr. 81-82/1933-1934, anii XXIX-XXXVI nr. 83-90/1935-1942, anul XXXVII nr. 91/1943, anii XXXVIII-XLI nr. 92-95/1944-1947, anii LXX-LXXIV/1976-1980, nr. 124-128, Societatea Numismatică Română, București, 1922-1981.

34. *Cronica Numismatică și Arheologică (Foaie de informații)* anul XIV, nr. 113-114 și 115-116/1939, anul XV, nr. 117-118 și nr. 119-120/1940, anul XVI, nr. 121-122 și nr. 123-124/1942, anul XVII, nr. 125-126 și nr. 127-128/1943, anul XVIII, nr. 130, 131-132/1944, anul XIX, nr. 133-134/1945, nr. 135-136/1945, Societatea Numismatică Română, București, 1939-1945.
35. *Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Științele Naturii*, vol. XIV, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, 1997.
36. *Studia antiqua et archaeologica*, nr. III-IV/1996-1997, Universitatea "Al. I. Cuza", Iași, 1997.

D. REVISTE, CATALOAGE ȘI ANUARE STRĂINE

1. *Turul*, nr. 1-2/1996, nr. 3-4/1996, nr. 1-2/1997, A Magyar Történelmi Társulat, A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Budapest, 1996-1997.
2. *Levéltári szemle*, nr. 1, nr. 2, nr. 3, nr. 4/1996, nr. 1/1997, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 1996-1997.
3. *Balácai Közlemények*, nr. IV/1996, nr. V/1997, A Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 1996-1997.
4. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében (1995-1996)*, A Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged, 1997.
5. *Agria*, nr. XXXI-XXXII/1995-1996, A Dobó István Vármúzeum, Eger, 1996.
6. *Népi Vallásosság a Kárpát-medencében*, II, Veszprém Megyei Múzeum, Veszprém-Debrecen, 1997.
7. *Végvár és környezete (Studia Agriensia 15)*, A Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger, 1995.
8. *Bulletin of the National Science Museum*, seria A, vol. 22, nr. 4, seria A, vol. 23 nr. 4, seria B, vol. 22, nr. 4, seria B, vol. 23, nr. 4, National Science Museum, Tokyo, 1996-1997.
9. *Annals of the Tsukuba Botanical Garden*, nr. 15/1996, nr. 16/1997, Tsukuba Botanical Garden, National Science Museum, Ibaraki, 1996-1997.
10. *Bulletin of Botanic Gardens of Toyama*, nr. 2/1997, Botanic Gardens Toyoma, 1997.
11. *Nature and Human Activities*, vol. 1/1996, Department of Biology, College of Arts and Sciences, University of Tokyo, 1996.
12. *Study of the Conservation- oriented Use of Conserved Forest in the Development of Residential Environments*, Museum of Nature and Human Activities, Hyogo, 1996.
13. *National Geographic*, vol. 190, nr. 5/1996, vol. 190, nr. 6/1996; vol. 191, nr. 1/1997, Departments Behind the Scenes Forum Geographica, National Geographic Society, Washington, 1996-1997.

14. *Bulletin de la Société Archéologique et Historique de l'Orléans*, vol. XIV nr. 112/1996, vol. XIV nr. 115/1997, Société Archéologique et Historique de l'Orléans, Orléans, 1996-1997.
15. *Bollettino del Museo Civico di Storia Naturale di Venezia*, vol. XLVII 1996/1997, Museo Civico di Storia Naturale, Venezia, 1997.
16. *Bollettino del Museo Civico di Padova*, anul LXXXIV-1995, Museo Civico di Padova, 1995.
17. *Nel Centenario della nascita di Luca de Regibus 1895-1995*, Università degli Studi di Genova, 1996.
18. *Mauritiana*, vol. 15, nr. 1/1994; vol. 15, nr. 2, nr. 3/1995; vol. 16, nr. 1/1996, Naturkundliches Museum, Altenburg, 1994-1996.
19. *Revue Suisse de Numismatique*, vol. 75/1996, Société Suisse de Numismatique, Bern, 1996.
20. *Jahresschrift*, nr. 42/1996, Salzburger Museum Carolino Augusteum, Salzburg, 1996.
21. *Für Salzburg Gesammelt (Neuerwerbungen 1979 bis 1996)*, Salzburger Museum für Kunst und Kulturgeschichte "Carolino Augusteum", Salzburg, 1997.
22. *Siebenbürgische semesterblätter*, nr. 1, 2/1996, Central European University, München, 1996.
23. *Die Liobaschwester Dr. Hildegardis Wulff, Weg, Werk und Vermächtnis*, Landsmannschaft der Banater Schwaben, Bayern, 1996.
24. *Lenau*, Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Weinmann, 1996.
25. *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, nr. 21/1996, Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, Stuttgart, 1996.
26. *Annalen*, nr. 99 B/1997, Naturhistorischen Museums, Viena, 1997.
27. *Wilhelm Traunwieser-Landschaft im Licht* (Catalog), Salzburger Museum für Kunst und Kulturgeschichte "Carolino Augusteum", Salzburg, 1998.
28. *Carl Auböck, 1900-1957, maler und designer*, (catalog), Historisches Museum der Stadt, Viena, 1997.
29. *Eduard von Engerth 1818-1897*, (catalog), Historisches Museum der Stadt, Viena, 1997.
30. *Schubert, 97*, (catalog), Historisches Museum der Stadt, Viena, 1997.
31. *Pongratz soulpainting 1962-1997*, (catalog), Historisches Museum der Stadt, Viena, 1997.
32. *Natur wissenschaften*, nr. 4/1995, nr. 10/1996, nr. 6, nr. 7/1997, Max Planck Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften Gegellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte, Heidelberg, 1995-1997.
33. *Unterricht Biologie* nr. 219/1996, nr. 229/1997, Pädagogische Zeitschriften bei Friedrich in Velber in Zusammenarbeit mit Klett, Seelze, 1996-1997.
34. *Unterricht Chemie*, nr. 6/1996, Pädagogische Zeitschriften bei Friedrich in Velber in Zusammenarbeit mit Klett, Seelze, 1996.

35. *Unterricht Physik*, nr. 5/1997, Pädagogische Zeitschriften bei Friedrich in Velber in Zusammenarbeit mit Klett, Seelze, 1997.
36. *Rivista archeologica dell'antica provincia e diocesi di Como*, nr. 177/1995, Società Archeologica Comense, Como, 1996.
37. *Bollettino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona*, vol. 20/I, 1993-1996, Museo Civico di Storia Naturale di Verona, 1996.
38. *Mail Art* (catalog), Staatliches Museum Schwerin, Budapesta, 1998.
39. *Traditiones*, nr. 25/1996, Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana, 1996.
40. *Razprave, dissertationes*, nr. XXXIII/1992, Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana, 1992.
41. *Varstvo Spomenikov, Journal for the protection of Monuments*, Ministarstvo za Kulturo, Ljubljana, 1997.
42. *Zbornik*, nr. 7/1998, Istorijiski Institut, Beograd, 1998.
43. *Katalog metala*, (catalog), nr. II/1995, Narodni Muzej, Beograd, 1995.
44. *1904-1994. Pogled u Prošlost* (catalog), Narodni Muzej, Beograd, 1995.
45. *Poklon zbirka Arsa i Voike Milatovici* (catalog), ed. Narodni Muzej, Beograd, 1998.
46. *Umetničko Blago Srba u Rumuniji* (catalog), Narodni Muzej, Beograd, 1991.
47. *Museum of Vuk and Dositej* (catalog), Narodni Muzej, Beograd, 1994.
48. *Giancarlo Pozzi sentenar* (pliant), Narodni Muzej, Beograd, 1996.

(Valeria Arjoca)

FONDUL DOCUMENTAR „MARIUS MOGA“

În anul 1997, patrimoniul Secției de istorie a Muzeului Banatului s-a îmbogățit cu un nou fond documentar. El poartă numele celui care timp de 25 de ani a condus destinele instituției noastre în calitate de director.

După trecerea în neființă, urmașii săi au luat hotărârea de a dona instituției de care și-a legat destinul întreaga sa arhivă și biblioteca personală.

Partea arhivistică cuprinde, în primul rând, corespondența purtată de-a lungul anilor cu mulți reprezentanți de frunte ai vieții științifice și culturale a vremii. Rețin atenția scrisorile purtând semnătura lui: Constantin Daicoviciu, I.I. Russu, Dumitru Tudor, Dumitru Protase, Nicolae Gudea, I. Nestor, Andrei Oțetea, Mihail Macrea, A. Lapedatu, Kurt Horedt, Mihai Guboglu, Octavian Floca, Mircea Petrescu Dâmbovița, A. Ciupe, Ion și Dumitru Berciu. Lor li se adaugă apoi numele unor colaboratori apropiați: Egon Dörner, Gheorghe Lazarovici, Florin Medelet, Nicolae Săcară etc. Corespondența este întregită de un mare număr de manuscrise care probează preocupările sale științifice: acte personale, hărți, tematici, publicații periodice, grafice, planuri ale unor șantiere arheologice, fotografii, fișe, ciorne, programe și invitații la o serie de manifestări științifice și culturale, cursuri, clișee foto etc.

Fondul de carte cuprinde: cataloage de expoziții, numere ale unor anuare, reviste de specialitate, extrase după lucrări științifice. Partea cea mai valoroasă o constituie însă cărțile de specialitate, a căror valoare bibliofilă este dată și de faptul că multe poartă scurte dedicații ale autorilor.

În mod cert, fondul documentar menționat constituie o sursă inepuizabilă de informații. El reconstituie o parte a vieții unui om, a unei instituții, a unei epoci. Valoarea sa va crește desigur odată cu scurgerea timpului.

Închei această prezentare sintetică, prin a mulțumi în numele actualei conduceri a Muzeului Banatului, și pe această cale doamnei profesoare Mioara Bodea și domnului prof. Ioan Moga urmașii regretatului director al instituției noastre, precum și domnului Florin Medelet care s-a ostenit cu selectarea, dactilografierea listelor și aducerea materialelor menționate în vederea inventarierii și păstrării lor pentru generațiile viitoare.

(Vasile Dudaș)

OBITUARIA

Dr. MARIAN GUMĂ (1951 – 1998)

Într-o dimineață toridă de vară, pe 27 iulie 1998, o veste năpraznică a îndoliat breasla arheologilor și pe toți cei care l-au cunoscut: inima generoasă a celui care a fost conf. univ. dr. Marian Guma, directorul Muzeului de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș a încetat să mai bată.

Ne-a părăsit la numai 47 de ani, cu aceeași discreție care l-a însoțit pe parcursul întregii sale existențe, lăsând pentru familie și pentru cercetarea arheologică un gol care, cel puțin în acest moment, este greu de estimat și imposibil de umplut.

Marian Guma a fost un om apreciat aproape la unison de către toți cei care l-au cunoscut. Am apreciat la el verticalitatea principiilor sale, care l-au făcut să fie stimat de toți cei care le-au înțeles în profunzimea și valoarea lor deontologică. Acestea au fost completate de profesionalismul deosebit, de vastitatea cunoștințelor sale de specialitate și de solida sa cultură generală. Pe lângă acestea, toți cei care l-am cunoscut am apreciat rigoarea logicii sale și eleganța excursului științific, care l-au făcut pe Marian Guma să intre în categoria marilor dascăli ai Almei Mater.

Om de o aleasă calitate sufletească, Marian Guma ne-a copleșit pe fiecare dintre noi cu larga sa generozitate, ce putea izvorâ numai dintr-un suflet cu adevărat nobil. Această generozitate s-a revărsat fără deosebire asupra tuturor. Oricând la el puteai găsi un sfat, o povață sau numai o vorbă bună, care ți se așterneau pe suflet precum roua dimineții peste câmpul însetat de arșița verii. Împărtășea cu larghețe din bogata sa experiență umană și profesională tinerilor discipoli care porneau pe drumul spinos al cercetării arheologice și pe care îi copleșea – ca pe noi toți dealtfel – cu generoasa sa prietenie.

Produs al școlii bucureștene de arheologie, Marian Gumă a avut privilegiul de a fi fost studentul unor dascăli de excepție: Ion Nestor, Emil Condurachi, Dionisie M. Pippidi și Dumitru Berciu, ultimul din aceastră ilustră pleiadă fiindu-i și mentor. În timpul studiilor a participat, sub îndrumarea lui Dumitru Berciu, la cercetările arheologice de la Ocnița.

După absolvire, urmându-și destinul, Marian Gumă activează, până în 1991, ca muzeograf la Muzeul Județean Reșița iar între 1991 și 1997 ca cercetător principal la Institutul Român de Tracologie, filiala pentru Banat.

Calitățile sale profesionale deosebite l-au propulsat în cariera universitară, fiind din 1997 conferențiar la Facultatea de istorie a Universității “Banatul” din Timișoara, disciplina “Istoria veche a României”.

În cele două decenii de rodnică activitate de cercetare în Banat, Marian Gumă a efectuat săpături arheologice la Valea Timișului, Gornea, Liubcova, Berzasca, Divici, Ticvanu Mare, Vrani, Iaz, ș.a., cercetări care au furnizat informații istorice de o importanță deosebită, care au contribuit la reconsiderarea multor probleme fundamentale ale epocii bronzului și ale primei și celei de-a doua epoci a fierului în Banat și în zonele învecinate. O parte a acestor rezultate de excepție au fost sintetizate în teza sa de doctorat, intitulată *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, lucrare apărută în anul 1993 și care a fost laureată cu premiul “Nicoale Bălcescu” al Academiei Române.

Toate aceste descoperiri, precum și profunzimea concluziilor de ordin istoric cuprinse în studiile și cărțile sale l-au recomandat ca pe unul dintre cei mai valoroși cercetători ai preistoriei sud-estului Europei. Această valoare, arareori și subiectiv contestată, l-au făcut ca, firească, să fie ales în colegiile de redacție ale unor reviste de specialitate precum și în grupul de specialiști români care, alături de cei iugoslavi, au planificat redactarea și publicarea “Preistoriei Banatului”.

Marian Gumă avea în plan și alte lucrări monografice ale siturilor pe care le-a cercetat precum și studii de sinteză privind cea de-a doua epocă a fierului în sudul Banatului, dar destinul nedrept l-a răpit pentru totdeauna dintre noi, lăsând aceste proiecte neterminate, văduvind astfel istoriografia bănățeană de contribuții pe care numai el, cu profunzimea minții sale, le putea aduce.

Te regretăm cu toții. Odihnește-te în pace, prieten drag.

Florin Drașovean

MARIAN GUMĂ

Bibliografie selectivă

1. (colab. N. Gumă), *Săpături de salvare la Valea Timișului (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 4, 1977, 45-67.
2. *Cercetări arheologice pe Stenca Liubcovei (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 4, 1977, 69 – 103.
3. (colab. Gh. Lazarovici, I. Uzum), *Gornea – Liubcova* (cronică arheologică), în *Banatica*, 4, 1977, 433.
4. (colab. N. Gumă, R. Petrovsky), *Valea Timișului* (cronică arheologică), în *Banatica*, 4, 1977, 433.
5. *Unele probleme și perspective ale cercetării primei epoci a fierului în județul Caraș-Severin*, în *StComCaransebeș*, II, 1977, 251-278.
6. (colab. R. Petrovsky), *Noi descoperiri eneolitice timpurii în zona Caransebeșului*, în *Tibiscus*, V, 1978, 97.
7. *Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea*, în *Banatica*, 5, 1979, 115-180.
8. *O nouă descoperire hallstattiană timpurie de la Moldova Nouă*, în *ActaMN*, XVI, 1979, 481 – 494.
9. (colab. R. Petrovsky), *Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul României – descoperirile de tip Balta Sărată*, în *StComCaransebeș*, 1979, 53 – 110.
10. *O nouă contribuție arheologică la studiul manifestărilor religioase ale geto-dacilor*, în *ActaMN*, XVIII, 1981, 45 – 58.
11. *Câteva observații asupra grupului Bosut*, în *SCIVA*, 32, 1, 1981, 43-66.
12. (colab. C. Săcărin), *Descoperiri Coțofeni inedite de la Bocșa Montană – Colțan*, în *Banatica*, 6, 1981, 59 – 95.
13. (colab. I. Dragomir), *Câteva descoperiri din prima și a doua epocă a fierului în Clisura Dunării*, în *Banatica*, 6, 1981, 107-123.
14. *Dragan Popović, Keramika starijeg gvozdenog doba u Sremu, Fontes Archaeologia Jugoslaviae, IV, Beograd, 1981, (recenzie)*, în *Banatica*, 6, 1981, 495 – 498.

15. *O nouă descoperire aparținând culturii Basarabi în sudul Banatului*, în *StComCaransebeș*, IV, 1982, 155-171.
16. *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat*, în *Banatica*, 7, 1983, 65-139.
17. (colab. C. Săcărin), *Șantierul arheologic Valea Timișului – “Rovină”*, în *MCA. A XV-a sesiune anuală de rapoarte* (Brașov, 1981), București, 1983, 159 – 160.
18. (colab. I Dragomir), *Un depozit de bronzuri din prima epocă a fierului la Liborajdea (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, VIII, 1985, 107 – 122.
19. (colab. S.A. Luca, C. Săcărin), *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici, între anii 1985-1987*, în *Banatica*, 9, 1987, 199 – 238.
20. *Considerații privind geneza primei epoci a fierului în sud-vestul României*, în *SympThrac.*, V, 1987, 71-72.
21. *Câteva precizări asupra unor descoperiri aparținând primei și celei de-a doua epoci a fierului din sud-vestul României*, în *Banatica*, 10, 1990, 95-106.
22. (colab. S.A. Luca, P. Rogozea), *Necropola plană de incinerare de la Ticvanu Mare (jud. Caraș-Severin) în contextul genezei primei epoci a fierului din sud-vestul României*, în *Symp.Thrac.*, 8, Satu Mare – Carei, 1990, 130 – 134.
23. *Câteva precizări asupra unor tipuri de coifuri de la sfârșitul primei epoci a fierului și începutul celei de a doua descoperite în sud-vestul României*, în *TD*, XII, 1991, 1-2, 85 – 103.
24. *Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului*, în *Symp.Thrac.*, 9, 1992, 26 – 37.
25. *Vestigii de civilizație dacică în zona piemontului bănățean*, în *Symp.Thrac.*, 9, 1992, 38 – 43.
26. (colab. O Popescu), *Un nou depozit de bronzuri descoperit în zona Caransebeșului*, în *TD*, XIII, 1992, 1-2, 53 – 58.
27. *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, *Bibl.Thrac.*, IV, București, 1993.
28. *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short review*, în *TD*, XVI, 1-2, 1995, 99-137.
29. (colab. A. Rustoiu, C. Săcărin), *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1988-1994. Principalele rezultate*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, București, 1995, 401 – 426.

30. (colab. O. Popescu), *O necropolă din prima epocă a fierului la Iaz (com. Obreja, jud. Caraș-Severin)*, în *AnB (S.N.)*, IV/1, 1995, 244 – 284.
31. *Once again about the origin, chronology and the inner periods of the Basarabi culture*, în *The Thracian world at the crossroads of civilisations*, Bucharest, 1996, 284-286.
32. *The Basarabi type discoveries. A brief review*, în *Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa*, Kolloquium in Drobeta – Turnu Severin (7.-9. November 1996), Bukarest, 1996, 23-32.
33. (colab. A. Rustoiu, C. Săcărin), *Șantierul arheologic Divici. Cercetările din anul 1995-1996. Raport preliminar*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, II, București, 1997, 373-397.
34. *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. The Bronze Age in Banat. Chronological levels and Cultural Entities*, *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, V, Timișoara, 1997.

NORME DE PUBLICARE

1. NORME GENERALE

1.1. Articolele pentru *Analele Banatului S.N.*, (Arheologie - Istorie) pe anul în curs se primesc numai până la data de a anului respectiv. Orice material ajuns după această dată va intra în portofoliul numărului următor, cu acordul scris al autorului (autorilor).

1.2. În principal se urmăresc teme de arheologie, istorie și muzeologie, referitoare îndeosebi la Banat, dar și la istoria României sau universală (incluzând Banatul). Structura anuarului este următoarea:

- Arheologie și istorie veche
- Istorie medie, modernă și contemporană
- Istoria culturii, muzeologie, istoriografie, cataloage, varia

1.3. Lucrările se prezintă în limba română, însoțite de rezumate în limbile engleză, franceză sau germană. În mod excepțional, cu acordul prealabil al colegiului de redacție, pot fi prezentate lucrări într-una din limbile străine menționate, cu rezumate în limba română, mai ample.

1.4. Manuscrisele se predau direct sau se trimit prin poștă la redacție, în două exemplare, împreună cu o "Notă" cuprinzând următoarele date: prenumele și numele autorului, instituția (cu adresă, numerele de telefon și fax), adresa și telefonul privat, titlul lucrării (cu numărul de pagini, anexe, ilustrații, etc.), data redactării, data predării. Toate aceste date se înscriu în Registrul de redacție.

1.5. În cazul acceptării, colegiul de redacție își rezervă dreptul de a propune corecturi ale textului. Lucrările respinse se înapoiază autorilor, cu excepția unui exemplar din text, care se păstrează în arhiva colegiului de redacție.

1.6. Este de dorit ca autorii să aibă în vedere încadrarea într-una din rubricile anuarului, așa cum au fost ele prezentate mai sus (v. 1.2).

1.7. Colegiul de redacție adresează autorilor rugămintea de a-și întocmi lucrările cu maximum de concizie, nedepășind 25 de pagini dactilografiate la 2 rânduri, la care se adaugă ilustrația, aparatul critic, lista ilustrațiilor și anexele.

1.8. Revista *Analele Banatului* nu publică lucrări ce au mai apărut sau apar simultan și în alte reviste. În chip cu totul excepțional pot fi acceptate articole care urmează să apară și în reviste străine greu accesibile specialiștilor români.

1.9. Autorii primesc gratuit 20 de extrase. În cazul în care sunt mai mulți autori, cele 20 de extrase se împart între ei.

2. MANUSCRISELE

2.1. Textul propriu-zis se spațiază la 2 rânduri. După semnele de punctuație (punct, virgulă, punct și virgulă, cratimă) se lasă un spațiu liber. Dacă articolul este redactat pe computer se va folosi programul Word 6.0 sau 7.0 din Office 97, sub Windows 95 sau 98, caractere Arial, mărimea 12, aliniat bloc (“justified”), paragraf “first line”. Se va folosi sistemul **Endnote** (note la sfârșitul textului) și **nu Footnote** (note în subsolul paginii).

2.2. Manuscrisul este compus din următoarele părți, imprimate separat, pe pagini numerotate în continuare, în ordinea:

2.2.1. **Text:** Titlul lucrării (cu majuscule) și numele autorului / autorilor (cu minuscule *cursive*), fără precizarea titlului științific și a instituției; textul propriu-zis, cu trimiteri (sigle numerice deasupra rândului) la notele de la sfârșitul textului, numerotate continuu. În cazul lucrărilor de mai mari dimensiuni, cu caracter de sinteză, la text se poate anexa o listă bibliografică ordonată alfabetic (după modelul: inițiala prenumelui, numele autorului, anul apariției, cu sigle alfabetice atunci când sunt mai multe lucrări apărute în același an, titlul lucrării, revista sau locul apariției, paginile). În aceste cazuri, citarea literaturii se face abreviat (numele autorului, anul apariției, pagina), dar tot în note, nu în paranteze în text. La sfârșitul textului propriu-zis se va trece data la care autorul a terminat redactarea articolului.

2.2.2. **Notele**, numerotate continuu și imprimate separat, după text.

2.2.3. **Rezumatul** tradus (în engleză, franceză sau germană), de dorit cu trimiteri la notele cele mai importante din textul românesc (bibliografia esențială) și la ilustrație. El nu trebuie să depășească o zecime din întinderea lucrării.

2.2.4. **Explicația figurilor**, tradusă (în aceeași limbă).

2.2.5. **Rezumatul** în limba română.

2.2.6. **Explicația figurilor** în limba română.

2.5. Pentru a se atinge o maximă concizie și exactitate a exprimării, precum și în scopul uniformizării redacționale, se stabilesc reguli obligatorii în următoarele privințe:

2.5.1. La prima citare a unor locuri de descoperire în titlu, text sau note, precum și în rezumat și în explicația figurilor, se indică satul, comuna, județul (de ex. Cruceni, com. Foeni, jud. Timiș, nu Cruceni - Foeni și nici Cruceni - Timiș), în conformitate cu *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, cu actualizările necesare: schimbări de nume, grafia cu â). Pentru descoperirile intrate în literatură sub nume acum ieșite din circulație, respectiv din nomenclatura oficială (nume românești, ungurești, săsești, turcești, sârbești, germane, etc.), denumirile vechi se vor indica în paranteze.

2.5.2. În cazul descoperirilor din străinătate este obligatoriu a se face referire la actuala nomenclatură și împărțire politico-administrativă. Numele vechi, acum ieșite din uz (de ex. numele germane din Polonia) vor fi date în paranteză. Denumirile unităților teritoriale care nu au corespondent precis în limba

română se dau în limba respectivă, de ex.: powiat (Polonia), Landkreis și Kreis (Germania), okres (Cehia). În schimb, oblast'ii rajon (Rusia, Ucraina) se traduc prin "regiune" și "raion", iar département (Franța) prin "departament".

2.5.3. Numele de autori apar la prima citare în text sau note cu prenumele întreg, iar mai departe se dă prenumele prescurtat. Numele se citează neînsoțite de titluri (acad., prof., dr.); excepție se face atunci când se indică sursa unei informații inedite și/sau se aduc mulțumiri.

2.5.4. Citarea literaturii se face numai în note, la care se face trimitere prin sigle numerice plasate în text la umărul ultimei litere a cuvântului ales, înaintea semnelor de punctuație.

2.5.5. Citarea izvoarelor literare și epigrafice antice se poate face atât în text, în paranteze (autorul, opera, locul, corpus-ul), cât și în note (în special atunci când se indică ediția și se fac comentarii).

2.5.6. În text, între paranteze, se fac trimiterile la ilustrația lucrării, la alte locuri și note ale aceleiași lucrări. De ex.: (Fig. 12), (cf. *supra* p. 13) sau (*infra* n. 22). Pentru astfel de trimiteri nu se vor face deci note speciale.

2.5.7. Numele geografice străine se scriu cu ortografia limbilor respective, atunci când acestea folosesc alfabetul latin (Bordeaux, Köln, Zürich etc.) sau în transcrierea oficială a statului respectiv, atunci când alfabetul folosit este altul decât cel latin sau chirilic (Bangkok, Beijing, Ryad, Marrakech). Atunci când nu există grafii românești acreditate, numele slave se transliterează după normele prenumele. Numele care au intrat de multă vreme în cultura noastră se scriu în grafia tradițională românească: Londra, Florența, Rin, Moscova, Plevna, Cernăuți (nu London, Firenze, Rhein, Moskva, Pleven, Černovcy). Se admite totuși grafia originală sau cea actuală în trimiterile bibliografice și hărți.

2.5.8. Numele proprii grecești și latine consacrate în uzul literar se scriu conform adaptării tradiționale, de ex. Apian, Aurelian, Horațiu, Istru, Lisimah, Pompei, Tacit (cf. *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, 1995, p. 267-272). Celelalte nume se scriu ca în limba latină sau se transliterează în cazul alfabetului grec (Ibidem, p. 39-42).

2.5.9. Termenii străini (substantive comune sau citate în limbi străine moderne sau clasice se culeg cu litere cursive (de ex. *Kammenaja baba*, *Kronenhalsring*). Când termenul respectiv a fost adaptat în limba română, el nu se mai diferențiază, de ex. castru, castel, canabe (dar *castrum*, *castellum*, *canabae*). Pentru punerea în evidență, la indicația autorului se pot culege cursiv sau aldin subtitluri, nume de localități, de culturi, de persoane, etc.

2.5.10. Secolul se indică numai cu cifre romane. Neprescurtat se scrie "secolul al III-lea", iar prescurtat "sec. III". Era se indică prin a.Chr. (ante Christum) sau A.D. (Anno Domini).

2.5.11. În textul curent, numerele până la 10 vor fi, de regulă, scrise în litere. Se exceptează cazurile când ele apar în legătură cu unități de măsură. De ex.: "opt morminte", dar "8 km".

2.5.12. Dimensiunile se dau în centimetri pentru obiecte și în metri pentru complexe (locuințe, gropi, morminte). La monede ele se indică în milimetri.

2.5.13. Unitățile de măsură se prescurtează fără punct: mm, cm, m, ha, g, kg, etc. Unitățile de suprafață sau volum se scriu mp, mc, nu m², m³.

2.5.14. Numele punctelor cardinale se prescurtează obligatoriu: N, S, V, E, NE, SE, SSV, VNV, etc.

2.5.15. În Anexa 1 se dă lista prescurtărilor curente admise.

2.5.16. Pentru problemele de ortografie și punctuație se recomandă autorilor să folosească *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, elaborat de Institutul de Lingvistică “Iorgu Iordan” al Academiei Române și tipărit de Editura Univers Enciclopedic, București, 1995, sau cea mai recentă ediție a acestuia. În conformitate cu regulile de ortografie expuse în această lucrare și având în vedere Hotărârea Adunării generale a Academiei Române din 17 februarie 1993, în textele publicate în *Analele Banatului* se revine la grafia cu “â” și “sunt”. Titlurile și numele autorilor se redau așa cum au fost ele tipărite. În cazul numelor de persoane se va respecta opțiunea personală a celui în cauză (de ex. L. Bârză, M. Sâmpetru, M. Petrescu-Dîmbovița, V. Mihăilescu-Bîrliba).

3. MODUL DE CITARE

3.1. Trimiterile la literatură se fac numai în note, indicându-se în ordine: prenumele și numele autorului, titlul publicației, volumul, anul, pagina. Nu se indică editura pentru publicațiile apărute în România între anii 1950 – 1989.

3.2. Se tipăresc cu scriere cursivă titlurile de monografii, de volume colective, (culegeri tematice, omagii, acte de congrese, colocvii etc.), numele revistelor și seriilor (colecțiilor) monografice și de articole; de asemenea, cuvintele *Ibidem*, *op.cit.*, *passim*, *cf.*, *apud*, *supra*, *infra*, *sq.*, *sqq.* Se tipăresc cu literă dreaptă, obișnuită: *idem*, *urm.*

3.3. Titlurile lucrărilor, precum și numele revistelor și seriilor apărute în limbi slave care folosesc alfabetul chirilic se transcriu în conformitate cu normele internaționale.

3.4. Se păstrează numerotarea originală la reviste, serii (pentru tomuri - cifre romane sau arabe, după caz, la fascicule cu cifre arabe). În cazul în care anuarele, de ex. *Banatica* (Reșița), sunt numerotate cu asteriscuri, numărul de asteriscuri se indică prin cifre arabe.

3.5. La prima citare a cărților este necesar să se dea titlul complet, fără prescurtări, urmat, acolo unde este cazul, de titlul seriei (colecției), numărul volumului, locul apariției, anul, pagina. Volumele colective se citează, ca și monografiile, cu titlul complet. Ediția a doua și următoarele se indică înscrind cifra respectivă după ultimul cuvânt din titlu deasupra rândului. La indicarea volumului se folosesc cifrele romane corespunzătoare, fără “volumul” sau “vol.”. Pentru cărțile publicate începând cu 1990 în România, se va indica obligatoriu

editura și localitatea (Ex.: Vasile Rămneanțu, *Emanuil Ungurianu*, BHAB, IV, Ed. Mirton, Timișoara, 1997).

3.6. Titlurile articolelor / studiilor apărute în periodice sau în volume colective se citează integral cel puțin prima dată. Se indică în ordine: autorul, revista, tomul, anul, fascicula, pagina. Atunci când revista citată a apărut cu o întârziere de cel puțin doi ani, la anul corespunzător tomului respectiv se adaugă în paranteză anul real al apariției (dacă acesta este imprimat). Atunci când este cazul se precizează și seria de apariție a revistei (de ex. serie nouă - S.N., N.S.).

3.7. Trimiterea la articole se face astfel: numele autorului urmat de virgulă, titlul articolului, urmat de cuvântul **în**, apoi titlul volumului sau periodicului.

Exemple:

- Eleonora Calincof, *Date privind localitățile aparținătoare domeniului Tolvădia (1777)*, în *AnB, S.N., Arheologie – Istorie*, III, 1994, 352-363.

3.9. În rest, trimerile la autori, respectiv lucrări citate într-o notă imediat anterioară se fac prin formulele tradiționale: idem, *Ibidem*, *op.cit.*, *cf.*, *passim*, *apud*, *supra*, *infra*, *sq.* Dacă este vorba de o autoare, se va folosi eadem, în loc de idem. Atunci când ultima citare este la o distanță mai mare de două pagini și deci greu de găsit, se va indica pagina și nota la care se află ea; ex.: D. Tudor, *op.cit.* (v. *supra* p. 21, n. 55), p. 231.

4. ILUSTRAȚIA

4.1. Ca material ilustrativ la revista *Analele Banatului, S.N.*, Arheologie – Istorie se acceptă ilustrațiile de foarte bună calitate: fotografiile – la care se vor evita nuanțele de gri, xeroxuri, desene, schițe, planuri, profile în tuș pe hârtie de calc, grafice, hărți, care se lipesc pe cartoane. Se acceptă ilustrații și în text. În cazul unor detalii la piese fotografiate, ar fi de preferat ca respectivele fotografii să fie tifetate (decupate) și lipite pe hârtie albă. Plasarea lor în text este propusă de autor cu creionul pe marginea manuscrisului. Diferitele tablouri sinoptice care se culeg în text nu se numerotează ca figuri, ci separat ca anexe.

4.2. La executarea, selecția și gruparea materialului ilustrativ, autorii sunt rugați să țină seama de următoarele prevederi:

4.2.1. În actualele condiții tehnice și având în vedere costurile, desenele sunt preferate fotografiilor. Desenele se execută în tuș negru, pe calc sau carton de desen; se acceptă copii xerox de foarte bună calitate după astfel de desene. Fotografiile trebuie reproduse după clișee de foarte bună calitate, pe hârtie lucioasă. Fotografiile sau desenele se pot reproduce în culori doar în cazuri excepționale.

4.2.2. Este de dorit ca desenele care ilustrează un articol să fie executate (sau cel puțin copiate) de aceeași mână. Se preferă ca vasele și fragmentele ceramice să fie desenate fără umbre, cu profilele plasate pe aceeași parte și hașurate în același sens. Recomandăm ca inscripționarea ilustrației să fie

executată în întregime de aceeași mână cu cifre și litere standard. Schițele și planurile trebuie să fie prevăzute cu săgeata care indică nordul; la profile trebuie de asemenea marcată orientarea.

4.2.3. Chiar dacă dimensiunile obiectelor sau complexelor sunt date în text sau în note, fotografiile, desenele, planurile și hărțile trebuie să fie întotdeauna prevăzute cu *scară metrică*. În afară de aceasta, în explicația figurilor se poate indica în fracții raportul față de mărimea naturală.

4.2.4. "Oglinda" ilustrațiilor la *Analele Banatului*, S.N., Arheologie – Istorie este de 12,5 x 18 cm, fără chenar. Ca excepții se admit pliante pentru unele hărți, planuri, profile și tabele, care din cauza dimensiunilor sau formatului nu se încadrează în pagină.

4.3. Ilustrațiile care ocupă o pagină întreagă se numesc **planșe** și sunt compuse din mai multe desene, fotografii, schițe, planuri sau profile, care se numesc **figuri** și se numerotează cu Pl. I/1. Ilustrațiile izolate sau grupate în text, sub dimensiunile oglinzii unei pagini a anuarului se numesc **figuri** și se numerotează Fig. 1. La gruparea materialului ilustrativ trebuie să se țină seama de următoarele reguli și criterii de ordin tehnoredacțional și științific:

4.3.1. Într-o planșă se montează de regulă fie numai desene, fie numai fotografii.

4.3.2 Organizarea materialului ilustrativ în planșe este cea mai convenabilă din punct de vedere tehno-redacțional, ușurează consultarea lucrării și o recomandăm autorilor. Planșele se confecționează la oglinda paginii ($1 : 1 = 12,5 \times 18$ cm sau la dimensiuni mai mari, de preferat un multiplu (1,5, 2, max. 3), păstrându-se mereu același raport între lungime și lățime.

4.3.3. Cantitatea de ilustrație ce se introduce într-o planșă, respectiv dimensiunile planșei în original se stabilesc în așa fel încât detaliile figurilor, siglele, legenda, scara, numerotarea să rămână lizibile după reducerea la dimensiunea oglinzii anuarului.

4.3.4. Este de dorit ca obiectele ce intră în aceeași planșă să fie inițial desenate sau fotografiate la aceeași scară, de regulă 1/1 pentru obiecte mărunte, 1/2-1/4 pentru ceramică, 1/10-1/20 pentru diferitele complexe (locuințe, gropi, cuptoare, morminte). Când într-o planșă apar obiecte desenate la scări diferite, fiecare va fi însoțit de scara grafică respectivă. 4.3.5. Din punctul de vedere al conținutului, cel mai indicat criteriu de grupare a ilustrației este acela al provenienței. Gruparea pieselor după locul de descoperire și, mai ales, pe complexe închise este deci preferabilă celei pe criteriul tipologic, firește cu excepția studiilor care urmăresc tocmai acest criteriu specific.

4.3.6. Diferitele figuri ce alcătuiesc o planșă se numerotează cu cifre arabe. Sigle alfabetice se folosesc pentru vederi diferite (plan, profil, secțiune etc.) ale aceluiași obiect. În trimiterile la ilustrație, numărul planșei (cu cifre romane) este separat de numărul figurii (cu cifre arabe) printr-o bară oblică (ex.: Pl.I/1).

4.4. Explicația planșelor și figurilor trebuie să cuprindă pe scurt, în ordine, următoarele date: locul descoperirii și, dacă este cazul, complexul, săpătura, anul; obiectul, tipul, eventual cultura și datarea; materialul din care este confecționat obiectul respectiv; scara. Când este cazul, se menționează sursa ilustrațiilor cu data (publicații, arhivă, ziar, fototecă etc.). Când o planșă cuprinde mai multe obiecte din aceeași stațiune, ordinea în explicație rămâne aceeași, numai că indicarea complexului, tipului, materialului și scării se face pe grupe de obiecte. La planșele în care sunt ilustrate obiecte provenind din stațiuni diferite se indică mai întâi, după caz, tipul, cultura, datarea și, în al doilea rând, locurile de descoperire, apoi materialul și scara.

4.5. La schițe, planuri, profile, grafice, hărți, este preferabil ca explicarea semnelor convenționale să nu se facă prin inscripții în figură, ci prin trimiteri cu cifre sau sigle alfabetice la explicația figurii, care se culege.

4.6. Identificarea punctelor de pe hărți se face fie prin înscrierea numelui localității pe hartă, fie prin numerotare și trimitere la o listă aflată în explicația figurii, în text sau în anexă. Se recomandă numerotarea localităților în ordinea alfabetică. În liste, la numele localității se adaugă numele comunei și/sau județului.

4.7. Atunci când se reproduce sau se adaptează o ilustrație deja publicată, este obligatoriu a se indica la sfârșitul explicației proveniența respectivei ilustrații (autorul). Tot acolo se poate face trimitere la altă figură, spre comparație.

5. REGULI SPECIALE DE PUNCTUAȚIE

5.1. Punctul:

5.1.1. Se pune punct după unele prescurtări curențe (p., Fig., *cf.*, etc. și altele). În cazul abrevierii titlurilor de reviste și serii sau de corpus-uri, enciclopedii etc., pentru simplificare se renunță a se mai pune punct după prima literă sau silabă a cuvântului prescurtat, iar elementele componente ale titlului abreviat se scriu fără pauză între ele. De ex., se scrie SCIVA, ActaMN **nu** S.C.I.V.A. sau Acta M.N.; de asemenea se scrie RevMuz sau DolgCluj, **nu** Rev. Muz. sau Dolg. Cluj.

5.1.2. Se pune punct după numerele curențe dintr-o listă sau dintr-un catalog de descoperiri (ex. 1. Iosif, com. Liebling, jud. Timiș; 2. Tincova, com. Sacu, jud. Caraș-Severin).

5.1.3. Se pune punct la sfârșitul titlurilor de paragrafe incluse în rând, al notelor și legendelor. După titlurile de capitole sau paragrafe scoase din rând nu se pune punct.

5.2. Virgula

5.2.1. În note virgula separă între ele elementele unei trimiteri: numele autorului (respectiv *idem*), după caz titlul lucrării (respectiv *Ibidem* sau *op.cit.*)

sau numele revistei, respectiv al seriei, volumul, locul, anul, pagina, figura etc. În aceste situații virgula nu poate fi înlocuită cu alte semne.

5.2.2. Atunci când în text sau note se face trimitere la ilustrația proprie sau din altă lucrare, între numărul figurii sau planșei și cifrele sau literele care marchează elementele lor componente **nu** se pune virgulă, ci o bară oblică (ex.: Fig. 2/1, 2, 4-6; Pl. 91/a, c, d).

5.2.3. Se folosește virgula atunci când se face trimitere la mai multe pagini sau la figuri diferite ale aceleiași lucrări (ex.: M. Gumă, *op.cit.*, p. 51-53, 89, 95 și 120; *Ibidem*, fig. 1, 3-5, 8).

5.3. Punct și virgulă

5.3.1. În note, punct și virgulă separă trimiteri la lucrări diferite. În cazul unei enumerări, separă numele unor locuri sau complexe de descoperire diferite, cu trimiterile respective.

5.3.2. În explicația figurii, separă referiri la localități diferite, complexe diferite, tipuri, materiale diferite, etc.

5.3.3. În cazul unei înșiruii, separă trimiterile la figurile sau planșele aceleiași lucrări, cu subdiviziunile lor (ex.: vezi Fig. 2/3-5, 6, 9; 3/2, 4; 5/1). De asemenea, separă trimiteri la ilustrație cu indicarea paginii (ex.: *Ibidem*, p. 121, Fig. 26; p. 146, Fig. 34/2; p. 150, Fig. 38-39).

5.4. Cratima

5.4.1. Stă între cifre sau litere în cazul unei înserieri neîntrerupte de figuri sau pagini (ex.: Fig. 1-3; pl. 14/1-2; Pl. 3/b-c, f-h; p. 125-132).

5.5. Paranteza

5.5.1. Se pun în paranteze trimiterile ce se fac în text la alt loc din același text sau la ilustrația proprie. de ex.: (cf *supra* p. 21); (Pl. II/2); (vezi harta Pl..5) etc.

5.5.2. În notele mai ample sau în text, la enumerarea de descoperiri, se recomandă folosirea parantezelor pentru informații tehnice de genul: muzeul, numărul de inventar, literatura, etc.

5.5.3. Se evită a pune paranteze în paranteze. La nevoie, se vor pune paranteze rotunde () în paranteze drepte [].

6. CORECTURI

6.1. Atât corectura în pagini, cât și aceea pentru erată se efectuează de către redacția revistei. Autorii din Timișoara sunt convocați la Redacție pentru a verifica corecturile; autorii din alte localități vor căpăta paginile de corecturi prin poștă, numai dacă cer în chip expres acest lucru.

6.2. Nu se pot opera modificări ale manuscriselor aflate sub tipar (în corectură, după autor) decât în cazuri bine întemeiate. În chip excepțional (noi descoperiri, apariția unor noi lucrări) se poate aproba anexarea unei *addenda*.

6.3. Semnele de corectură sunt semnele convenționale care se folosesc pentru îndepărtarea greșelilor și nepotrivirilor constatate în pagina de corectură, pentru introducerea modificărilor și completărilor, precum și pentru semnalarea defecțiunilor tehnice aflate în pagină.

6.4. Orice semn de corectură se plasează în text la locul și elementul precis ce trebuie modificat. Semnul se repetă pe rama albă din stânga paginii, în dreptul rândului sau locului unde se află greșeala, iar la dreapta sa se scrie modificarea sau completarea necesară.

6.5. Toate corecturile se fac în ordine de la stânga la dreapta, pe rama stângă a paginii.

La redactarea acestor Norme, colegiul de redacție al *Analelor Banatului*, S.N., Arheologie – Istorie, a folosit normele concepute de colectivele redacționale ale *SCIVA*, *ActaMN*, *ActaMP* și *Tibiscus*. Tuturor acestora le suntem profund recunoscători.

Anexa 1

PRESCURTAREA CUVINTELOR DES FOLOSITE

a.Chr. – ante Christum

av. - avers

ad. - adâncime

alt. - altitudine

B. – bordeiul (nr.)

buc. - bucată

cap. - capitol

cca. – circa

cf. - *confer*

cm - centimetru

col. - colecție

colab. – colaborator(i)

com. - comuna

Diam. - diametru

dr. – drept, (la) dreapta

E. - est

etc. – *et caetera*

ex. – (de) exemplu

Fig. - figura

fragm. - fragment/e, fragmentar

g - gram

Gr. – groapa (nr.)

Greut. - greutate

gros. - grosime

inf. - informație

Inst. – Institutul

Inv. - inventar

î. - înălțime

jud. – județ, județean

kg - kilogram

km - kilometru

lat. - lățime

lit. - literatură

Loc. – locuința (nr.)

lung. - lungime

m – metru / i

M. – mormântul (nr.)

max. - maxim

măr. nat. – mărime naturală
mil. - mileniu
mm - milimetru
Muz. – Muzeul
n. - nota
N, NE, NV – nord, nord-est, nord-vest
niv. - nivel
nr. - numărul
obs. – observație
op. cit. – *opus citatus*
p. – pagina
pp. - paginile
p.Chr. – *post Christum*
Pl. - planșa

r. - rândul
reg. - regiune
rv. - revers
s. – secțiunea / suprafața (nr.)
S, SE, SV – sud, sud-est, sud-vest
sc. - scara
sec. - secol
st. – stâng, (la) stânga
T. – tumulul (nr.)
Tab. – tabel(ul)
urm. – următoarea, următoarele (pagină, pagini)
V - vest
v. – vezi
var. - variantă

Notă:

Acestea sunt prescurtări recomandate și nu obligatorii. Dacă sunt folosite alte prescurtări, ele vor fi indicate expres de către autor la prima folosire, printr-un asterisc la note

Colegiul de redacție
Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

- I ACIEBSEE - Actes du premier Congrès International des études balcaniques et sud – est européens, Sofia, 1969.
- II ACIT - Actes du IIe Congrès International de Thracologie, București, 1980.
- AAA – Athens Annals of Archaeology, Atena.
- AAR – Analele Academiei Române, București.
- ACMIT - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
- ActaArchCarp - Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
- ActaArchHung - Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
- ActaArchKopenhaga - Acta Archaeologica, Copenhaga.
- ActaHartghitensia - Acta Harghitensia, Miercurea Ciuc.
- ActaMN - Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- ActMuz – (Din) Activitatea muzeelor, Cluj-Napoca.
- ActaMP - Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- ADATTÁR - Dr. Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez, I–III, Timișoara, 1893–1896.
- AEA - Archivo Español de Arqueología, Madrid.
- AEM – Archaeologische-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
- AFB - Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár.
- AfÖG - Archiv für Kunde Österreichischer Geshichtsquellen, Viena.
- AIIC - Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca.
- AISC - Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.
- AJA - American Journal of Archaeology, Baltimore.
- AlbaRegia - Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.
- AlbCat - Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Ausstellung Katalog, Mainz am Rhein, 1989.
- Aluta - Aluta, Sfântu Gheorghe.
- AnB-S.N. - Analele Banatului, Timișoara.
- ANRW - Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Tübingen.
- AnStUniv – Analele Științifice ale Universității “A.I. Cuza”, Iași.
- AntHung - Antiquitas Hungarica, Budapesta.
- Antiquity - Antiquity, Cambridge, Newbury.
- AÖ – Archäologie Österreichs, Viena.
- APA - Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
- Apulum - Apulum, Alba Iulia.

AR - Archaeologické Rozhledy, Praga.
ArchAustr - Archaeologia Austriaca, Viena.
ArchÉrt (AÉ) - Archaeologiai Értesítő, Budapesta.
ArchHung - Archaeologia Hungarica, Budapesta.
Archivi – Archivi di Arte Prehistorica, Brescia.
ArchJug - Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.
ArchPolona – Archaeologia Polona, Wrocław-Varşovia-Cracovia.
ArchRozhl - vezi, AR.
ArhMold - Arheologia Moldovei, Iaşi – Bucureşti.
ArhOlt (S.N.) - Arhivele Olteniei, Craiova.
ArhSofia - Arheologija, Sofia.
ArhVestnik - Arheološki Vestnik, Ljubljana.
AS - Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, Londra.
Atti X SINBE - Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dall'eta del Bronzo in Europa, Verona.
AVSL - Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermanstadt (Sibiu). Kronstadt (Braşov).
BAME – A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd.
Banatica - Banatica, Reşiţa.
BAR - British Archaeological Reports, Oxford.
BCH – Bulletin de Correspondence Hellenique, Paris.
BCMI – Buletinul Comisiunilor Monumentelor Istorice, Bucureşti.
BCSP – Bolletino del Centro Camuno di Studi Preistorici, Brescia.
BCSS – Buletinul Cercetărilor Ştiinţifice Studenţeşti, Universitatea 1 Decembrie, Alba Iulia.
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. - Berlin.
BHAB – Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timişoara.
BIAL – Buletin of the Institute of Archaeology, Londra.
BiblMA – Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia.
BiblMN - Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj Napoca.
BiblThr – Bibliotheca Thracologica, Bucureşti.
BIKL – Bányászati és Kohászati Lapok, Budapesta.
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, Bucureşti.
BMMKözleményei – Békésmegyei Múzeum Közleményei, Békéscsaba.
BPI – Bolletino di Paleontologia Italiana, Roma.
BRTÉO – Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Evkönyve, Oradea, 1888.
BSA – Annual of the British School of Archaeology at Athens, Londra.
BSHSK – Buletin per Shkencat Skoqerore, Tirana.
BSNR – Buletinul Societăţii Numismatice Române, Bucureşti.
CAH – Cambridge Ancient History, Cambridge.
CahRhodaniens – Cahiers Rhodaniens, Valence-sur-Rhône.
Carpica – Carpica, Bacău.

- CerArh – Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul de Istorie al României, București.
- CerArhNT – Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă, București.
- Cercetări Istorice – Cercetări Istorice, Iași.
- Cetăți dacice – M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966.
- CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
- CIT – Thraco-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie, București.
- Civilizația – M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BiblThr, IV, București, 1993.
- Clio – Clio, revistă de publicistică istorică, Timișoara.
- CMO – Centenar Muzeal Orădean, Oradea.
- CNA – Cronica Numismatică și Arheologică, București.
- ComArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta.
- Comori – *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*. Catalog, București, 1978.
- Crisia – Crisia, Oradea.
- Cultura Vinča - Cultura Vinča în România, Timișoara.
- Cumidava - Cumidava, Brașov.
- CVA – *Corpus Vasorum Antiquarum*.
- Dacia (N.S.) – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București.
- Depozitele – M. Petrescu Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
- Der Basarabi-Komplex – Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (7. – 9. November 1996), București, 1996.
- Die Kulturen der Bronzezeit – Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernes Torres, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (22. – 24. November 1997), București 1998
- DIR – *Documente privind istoria României*, 32 vol. București, 1951-1960.
- DissPann – Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
- DIVR – *Dicționar de istorie veche a României*, sub red. D.M. Pippidi, București, 1976.
- DolgCluj – Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem – és Régiséggyűjtéséből. Kolosvár (Cluj-Napoca).
- DolgSzeged – Dolgozatok, Szeged.
- Drobeta – Drobeta, Drobeta - Turnu Severin.
- DRH – Documenta Romaniae Historica, București.
- EDR – Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma.
- EphNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
- Epoca bronzului – M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, Timișoara, 1997.
- ESA – Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
- ÉtBalk – Études Balkaniques, Sofia.

- FBKN – Die Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und in die Nachbargebieten.
Internationales Symposium, Budapesta – Velem.
- Festschrift Pittioni – Festschrift für Richard Pittioni zum Siebzigsten Geburtstag,
Archaeologia Austriaca, Beiheft 13, Viena, 1976.
- FHDR – Fontes Historiae Dacoromanae (= *Izvoare privind istoria României*), 4 vol.,
București, 1964.
- Fillst – File de Istorie. Muzeul de Istorie, Bistrița.
- FoliaArch – Folia Archaeologica, Budapesta.
- FVL – Forschungen zur Volks und Landeskunde, Sibiu.
- GCBİ – Godišnjak. Centar za balkanološkog ispitivanja, Sarajevo.
- Germania – Germania, Frankfurt a. M.
- GlasnikMKM – Glasnik Muzej Kosovo i Methohija, Pristina.
- GlasnikSAD – Glasnik Srpskog Arheološkog Društva, Beograd.
- GlasnikZMBH – Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- GNAMP - Godišnik na Narodnija arheologičeski muzej v Plovdiv.
- GodišnikSevBälg – Godišnik na muzeite ot Severna Bälgaria.
- Gornea – Gh. Lazarovici, Gornea preistorie, Reșița, 1977.
- HOMÉ – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
- HTRTÉ – A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Évkönyve, Budapesta – Deva.
- IAI – Isvestija na Archeologičeski Institut, Sofia.
- IDR – *Inscriptiile Daciei Romane*, București.
- Iliria – Iliria, Studiem dhe materiale arkeologike, Tirana.
- Iliri și Daci – *Iliri și Daci*. Catalog, Cluj – București, 1972.
- InMemCD – *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974.
- InvArch – Inventaria Archaeologica. Corpes des ensembles archéologiques, București.
- IstMitt – Istambuler Mitteilungen, Istanbul.
- Istraživanja – Istraživanja, Novi Sad.
- IstRom – *Istoria României*, București.
- Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
- JFA – Journal of Field Archaeology, Boston.
- JGN – Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
- JPMÉ – Jánus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.
- JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz.
- JRS – The Journal of Roman Studies, Londra.
- KFKNB – Kulturen der Frühbronzezeit und Nordbalkans, Beograd.
- Klio – Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.
- KözlCluj – Közlemények az Erdely Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolosvár
(Cluj-Napoca).
- KSI – Kuvendi i Studimene Illire, Tirana.
- Kulturraum Donau – Kulturraum mittlere und untere Donau, Tradition und Perspektiven
des Zusammenleben, Reșița, 1994.
- Lapidarul MB – M. Moga, I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timișoara.
- Latomus – Latomus, Bruxelles.

- LRBC – R.A.G. Carson, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324-498* (Part I, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *The Bronze Coinage of the House of Constantine. A.D. 324-346*; Part II, R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Late Empire. A.D. 346-498*), Londra, 1965.
- Macedoniae AA – Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep.
- MagIst – Magazin Istoric, București.
- MAGW – Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Viena.
- MarbStud – Marburger Studien, Marburg, 1938.
- Marmația – Marmația, Baia Mare.
- Materiale (MCA) – Materiale și Cercetări Arheologice, București.
- Materialy – Srpsko Arheološko društvo gradskij muzej Subotica, Subotica.
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
- MFMÉ – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
- MIA - Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova.
- MIMBuc – Materiale de istorie și muzeografie, București.
- MIRB – R. Göbl, *Moneta Imperii Romani et Byzantini*, Viena, 1989.
- MittAI - Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ung. Akad. der Wissenschaften, Budapesta.
- MKÉ – Muzeumi és Könyvtári Értesítő, Budapesta.
- Monedele – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
- MuzNat – Muzeul Național (de Istorie), București.
- NC – The Numismatic Chronicle, Londra.
- NeolBan – Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj Napoca, 1979.
- NK - Numizmatikai Közlöny, Budapesta.
- NListy – Numismaticke Listy, Praga.
- NNU – Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte, Leipzig-Hildesheim.
- NumSbor – Numismaticky Sbornik, Praga.
- OmCD – *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960.
- PASE - Prehistorische Archeologie in Südosteuropa – Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Berlin.
- PBF – Praehistorische Bronzefunde, Berlin.
- PBG – A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagessimo aniversario de su nacimiento, Mexico, 1963.
- PIR – *Prosopographia Imperii Romani*, 3 vol., Berlin-Leipzig.
- PJZ – *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja*, Sarajevo.
- PMCDR – Publicațiile Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
- PMMB – Publicațiile Muzeului Municipiului București, București.
- Pontica – Pontica, Constanța.
- Posebna izdanija - Posebna izdanija, Sarajevo.
- Potaissa – Potaissa. Studii și Comunicări, Turda.
- PPS – Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge-Londra.
- Praehistorica – Praehistorica. Internationales Symposium, Praga.
- PraiSrb – M. Garašanin, *Praistorija na tlu Srbije*, Belgrad.

PraiVoiv – B. Brukner, J. Todorović, N. Tasić, *Praistorija Voivodine*, Novi Sad.

PrehistAlp – Prehistoria Alpina, Trento.

Pulpudeva – Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Sofia.

PZ – Praehistorische Zeitschrift, Berlin – Leipzig.

RadVM (RVM) – Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad.

RCRFActa – Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.

RégFüz – Régészeti Füzetek, Budapesta.

Repertorium (ErdRep)– Roska Márton, Erdély régészeti repertoriuma. I. Öskor Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, Tom I. Praehistorica, Cluj, 1942.

RESEE – Revue des Etudes Sud-Est Europeens, București.

RevIst (RI) – Revista de Istorie, București.

RevMuz – Revista Muzeelor, București.

RGF – Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.

RIC – *Roman Imperial Coinage*, 10 vol., Londra, 1923-1994.

RISBC – Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.

RIM – Revista de Istorie Militară, București.

RMM – Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă, București.

Römer in Rumänien - *Römer in Rumänien*. Ausstellungs Katalog, Köln, 1969.

RRC – M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, 2 vol., Cambridge, 1979.

RRCH – M.H. Crawford, *Roman Republican Coin Hoards*, Londra, 1969.

RRH – Revue Roumaine d'Histoire, București.

SA – Studia Albanica, Tirana.

Sargeția – Sargeția. Buletinul Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.

SCA – Studii și cercetări de antropologie, București.

SCIA – Studii și Cercetări de Istoria Artei, București.

SCIVA - Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.

SCMI – Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie, București, 1964.

SCN - Studii și Cercetări de Numismatică, București.

SGB – Studii de Geografie a Banatului, Universitatea Timișoara.

SH – Studime Historike, Tirana.

SIB – Studii de Istorie a Banatului, Universitatea de Vest, Timișoara.

SIArch – Slovenská Archeológia, Bratislava.

SMIM - Studii și Materiale de Istorie Medie, București.

SMMIM - Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară. Muzeul Militar Central, București.

SRIR - Studii și Referate privind Istoria României, București, 1954.

Starje – Starje Crno Gore, Cetinj.

Starinar – Starinar, Belgrad.

StComC - Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie, Caransebeș = Tibiscum.

StComP - Studii și Comunicări. Muzeul Județean, Pitești.

StComSatuMare - Studii și Comunicări, Satu Mare.

StComS - Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie – Istorie, Sibiu.

StDac – Studii Dacice, Cluj-Napoca, 1981.

StudClas – Studii Clasice, București.
 Studentski Proucivanija – Studentski Proucivanija, Sofijski Univ., Istoriceski Fakultet, Sofia.
 Studia – Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.
 StudiaBalcanica – Studia Balcanica, Sofia.
 StudiaPraehistorica – Studia Praehistorica. Archeologisches Institut der Bulgarischen Akademie, der Wissenschaften Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften USSR, Sofia.
 Studii – Studii, Revistă de istorie, București.
 Studii și Materiale - Studii și Materiale, Târgu Mureș.
 StZ – Študijné Zvesti Archeologicky ústav ŠAV, Nitra-Bratislava.
 Swiatowit – Swiatowit. Annuaire de l'archéologie préhistorique, Varşovia.
 SympThrac – Symposia Thracologica.
 The Vinča Culture - The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections, Timișoara, 1996.
 Thracia - Thracia, Sofia.
 Thraco-Dacica (TD) - Thraco-Dacica, București.
 Tibiscum – Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie, Caransebeș.
 Tibiscus – Tibiscus, Timișoara.
 TIR, L. 34 – Tabula Imperii Romani. Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium, L. 34, Budapesta, 1968.
 Trepte – *Trepte de civilizație românească*, București, 1982.
 TRÉT – Történelmi és Régészeti Értesítő, Temesvár (Timișoara).
 UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorische Archäologie, Bonn.
 VAH – Varia Archaeologica Hungarica, Budapesta.
 Viesnik – Viesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split.
 WPZ – Wiener Prähistorischer Zeitschrift, Viena.
 YoungDanBas – The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C., Symposium, Vršac, October 11 – 14, 1995, Belgrade – Vršac, 1996.
 ŽAnt – Živa Antika, Skoplje.
 ZborNM – Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Belgrad.
 ZborŠtip – Zbornik na štipskiot Narodni Muzej, Štip.
 ZfA – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
 ZfE – Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.
 ZfN – Zeitschrift für Numismatik, Berlin.
 Ziridava – Ziridava. Studii și Cercetări, Arad.
 ZMS – Zbornik za Društvene nauke Matice Srpske, Novi Sad.
 ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

Comanda nr. 2908 / 14.12.1998
Coli de tipar: 47

Tehnoredactare computerizată:
Lădislau Szalai

Tiparul executat la
Imprimeria MIRTON Timișoara
Str. Samuil Micu nr. 7; tel./fax: 056-208924
tel.: 056-225684

ISSN 1221-678x